

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

OCAK/2023

75

75. Sayı - Ocak 2023
Number 75 - January 2023

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 75
OCAK / JANUARY 2023

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY
Doç. Dr. Yusuf UYSAL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK
Doç. Dr. Yusuf UYSAL
Dr. Öğr. Üyesi Furkan DEMİR

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

Alan Editörleri / Field Editors

- Ahmet AĞCA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Ansi Sev ATEŞ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Ayhan KAHRAMAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Aydın KAYABAŞI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Berna Hızarcı BEŞER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Cantürk CANER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Ceren Karavelioğlu (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Emine DİNGEÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Eray ACAR (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Ercan TAŞKIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Eren Evin KILIÇKAYA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Ersen ERSOY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Esra IŞIK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Esra S. DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Fariz ÖNCÜ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Fatih KIRIŞIK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Fatma ŞENYÜZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Feyzullah ÜNAL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Fikret ÖZBAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Gökhan COŞKUN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Gülnur KEÇEK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Güray AKALİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Habibe Yelda ŞENER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Hüseyin ÖNDER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Işıl GÖKTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
İbrahim ARIK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
İlhan KORKMAZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Levent MERÇİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Mahmut ZORTUK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Münire BAYSAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Nezire Derya ERGUN ÖZLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Özlem KAYABAŞI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Selçuk YALÇIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Semra GÜLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Münire BAYSAN
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ
Dr. Öğr. Üyesi Anı SEV ATEŞ

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR

Web Tasarım / Web Design

Mesut TİMURLenk

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOHOST, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBİAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Ahmet ÖZEN – Dokuz Eylül Üniversitesi
Ali ARI - Marmara Üniversitesi
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies
Arzu AL - Marmara Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University
Cengiz TOMAR - Ahmet Yesevi Üniversitesi
Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Elmira ZULPIHAROVA - Ahmet Yesevi
Ersen ERSOY- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University
Gulnar NADIROVA - Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Gülden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
H. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Henrietta NAGY - Kodolanyi Janos University
Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
József KÁPOSZTA - Szent István University
Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Mehmet GÜNEŞ - Marmara Üniversitesi
Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Musa MUSAI - Universiteti i Tetovës
Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Nagy HENRIETTA - Szent István University
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Okan YEŞİLOT- Marmara Üniversitesi
Onur ATEŞ – Macquarie University
Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University
Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi
Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Cumhuriyet'in Gürbüz Çocukları
Robust Children of the Republic
Esra IŞIK
1-12

The Rules Are Rewritten: NFT /Crypto Art
Kurallar Yeniden Yazılıyor: NFT /Kripto Sanat
Sevtap KANAT
13-23

**Twitter Kullanıcılarının Temettü Yatırımlarında Tercih Ettikleri Şirketlerin Metin
Madenciliği ile Tespit Edilmesi**
Determining the Companies Preferred by Twitter Users for Dividend Investments Via Text
Mining
Murat Fatih TUNA, Mesut POLATGİL
24-40

Çevre Sorunlarına Akıllı Çözümler: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği
Smart Solutions to Environmental Problems: The Example of Izmir Metropolitan Municipality
Şerif ÖNER
41-59

**Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Jandarması'nın Taşrada Dönüşüm ve Faaliyetleri:
Kütahya Taburu Örneği**
Transformation and Activities of Ottoman Gendarmerie in the Provinces Under the Light of
Archive Documents: Through Kütahya Battalion Sample
Gökhan KARTAL
60-70

**Şiddeti Adlandırma ve Anlama: Türkiye'de Şiddete Maruz Kalan Kadınların Deneyimleri
ve Baş Etme Stratejileri**
Naming and Understanding Violence: The Experiences of Women in Turkey with Violence and
Their Coping Strategies
Nuray KARAMAN, Kübra DOĞAN
71-86

Web Madenciliği: Türk Sinemasının Betimsel Analizi
Web Mining: Descriptive Analysis of Turkish Cinema
Yılmaz AĞCA
87-101

**Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Çerçevesinde Türkiye-İsrail İlişkileri: Ortak Çıkarlar,
Beklentiler ve Farklılıklar**

Türkiye-Israel Affairs in the Framework of Interdependence Theory: Common Interests,
Expectations and Differences

İlkay TÜRKEŞ, Güngör ŞAHİN

102-119

**Türkiye'nin 81 İlinin Sağlık Performansının Güncel Karar Verme Yöntemleriyle
Değerlendirilmesi**

Evaluation of Health Performance of 81 Provinces of Turkey with Current Decision-Making
Methods

Nuh KELEŞ

120-141

**İzmir'de Gecekondu Mahallesinde Yaşayan Kadınların Evlilik, Boşanma ve Ataerkillik
Anlayışı: Eşrefpaşa Mahallesi Örneği**

The Understanding of Marriage, Divorce and Patriarchy Among Women Living in Gecekondu
(Squatter) Neighbourhood in İzmir: The Example of Eşrefpaşa Neighborhood

Barış ÇAĞIRKAN, Hazal KARAHAN

142-158

**Bankacılık Krizlerinin Önlenmesinde Banka Birliklerinin Üstlenmesi Gereken Roller
Roles That Bank Associations Need to Take in Prevention of Banking Crises**

Ali ŞEN, İsmail BALKAN, Baki ÇAKIR

159-176

**Social Media and Political Marketing Elements Affecting the Political Participation
Behavior of Voters: A Field Research on Syrian Migrants**

Seçmenlerin Siyasal Katılım Davranışları Üzerinde Etkili Olan Sosyal Medya ve Politik
Pazarlama Unsurları: Suriyeli Göçmenler Üzerine Bir Saha Araştırması

Barış ARMUTCU, Alper MAVİ

177-193

**Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliğinin Ölçülmesi ve Öngörüsü
Measuring and Forecasting The Energy Supply Security of Turkey**

Serkan TAŞTAN, Yunus Emre BİROL

194-206

Kazak Sahası Battalnâmelerinin İlk Örneği: Kıssa Seyit Battal

The First Example of the Kazakh Field Battalnames: Kıssa Seyit Battal

Selma ADAY, Erhan SOLMAZ

207-220

**İşletmelerin Çevresel Duyarlılıklarının Sürdürülebilirlik Raporlarına Yansıma Düzeyi:
İlaç Endüstrisinde Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi**

Reflection Levels of the Environmental Sensitivity of Businesses in the SustainabilityReports:
A Content Analysis of Corporate Sustainability Reports in the Pharmaceutical Industry

Nurten DÖNMEZ, Tuncay TAŞKIN

221-241

**Muhasebe Dersini Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Tutumlarının Tespiti:
Harran Üniversitesi Örneği**

Determining the Attitudes of Students Taking the Accounting Course Towards
Accounting Course: Harran University Example

Vedat Karagün, Hasan Çiftçi
242-259

**Türk Dış Politikasında Bir Bölge Olarak Akdeniz: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri
Bağlamında Bir Değerlendirme**

Mediterranean As A Region In Turkish Foreign Policy: An Assessment Within The Framework
Of Turkey-European Union Relations

Hakan KARAASLAN
260-283

**Mavi Yakalı Kadın Çalışanların İş ve Aile Hayatında Yaşadığı Sorunlar: Endüstriyel
Sosyal Hizmet Perspektifinden Bakış**

Problems Faced by Women Blue Collar Employees in Work and Family Lives: A View from the
Perspective of Industrial Social Work

Kamil ATEŞ, Münevver ERYALÇIN, Erkan DURAR, İsmail KELEŞ
284-303

Teokratik Devlet–Laik Devlet Bağlamında İbn-i Haldun’un Devlet Teorisi
Ibn-i Khaldun's Theory of the State in the Context of Theocratic State-Secular State

Zeynep YILDIRIM
304-320

Mehmed Âkif Poetikasının Temel İlkesi: Gerçekçilik
Fundamental Principle of Mehmed Âkif’s Poetics: Realism

Mehmet SÜMER
321-333

Firmaların Pay Senedi Geri Satın Alımlarının Belirleyicileri: Uluslararası Bir İnceleme
Determinants of Firms’ Share Repurchases: An International Investigation

Muhammed YILMAZ, Sadiye OKTAY
334-354

Kültürel Alanın Bir Formu Olarak Ahlaki Panik
Moral Panic as a Form of the Cultural Field

Işıl GÖKTÜRK
355-372

Göçmenlerin Ötekileştirilmesinde Kolektif Bir Duygu Olarak Zenofobi
Xenophobia as a Collective Emotion in the Otherisation of Migrants

Zeynep Hiçdurmaz
373-384

Muhasebe Mesleğinde Yeşil Yaklaşımlar: Çevre Dostu Uygulamaların Kullanımı
Green Approaches to the Accounting Profession: Using Environmentally Friendly Practices

Mehmet GÖL
385-396

Türkiye’de Neoliberal Yönetişimin Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk
Corporate Social Responsibility as a Tool of Neoliberal Governance in Turkey

Ebru Deniz OZAN
397-415

Sosyal Medya Pazarlama Aktivitelerinin Tüketici Üzerindeki Etkisi: English Home Örneği
The Effect of Social Media Marketing Activities on Consumer: The Example of English Home

Gökhan KUZUCANLI, Emine Pınar SAYGIN
416-429

Osmanlı Devlet İdaresinde Kamu Tüzel Kişiliği Kavramının Gelişimi
Development of the Concept of Public Legal Personality in the Ottoman State Administration

Sinan SUNAR
430-442

Sosyal Politika ve Emek Yazını
Social Policy and Labor Literature
Abdulkadir ALTINSOY, Fatih SERT
443-459

Âyan Ailesi Tavaslızadeler ve Sultan II. Abdülhamid Döneminde Denizli’de Yerel
Yöneticilerin Yolsuzlukları

The Ayan Family Tavaslızadeler and the Corruption of Local Administrators in Denizli During
under the Sultan Abdulhamid II

Harun ÇOBAN
460-474

Uluslararası Hukukta Barışçıl Çözüm Yolları Açısından Türkiye’nin Rusya-Ukrayna
Arasındaki Arbuluculuğu

Turkey's Mediation Role Between Russia and Ukraine in Terms of Pacific Settlement of
Disputes in International Law

Selman ÖĞÜT
475-493

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Osmanlı Saray Sakinlerinin Konuştuğu Özel Lisan İşaret Dili (Hasan Basri Karadeniz)
Sign Language, the Special Language Spoken by the Residents of the Ottoman Palace (By Hasan Basri Karadeniz)

Zeynep KURT
494-498

Araştırma Makalesi / Research Article

CUMHURİYET'İN GÜRBÜZ ÇOCUKLARI

Esra IŞIK¹

Öz

Milli mücadele sonrası yeni kurulan Türkiye'yi ileriye taşıyacak sağlıklı ve güçlü nesiller yetiştirilmesi hedefi erken Cumhuriyet döneminin temel politikaları arasında yer almıştır. Genç ve sağlıklı bir nüfustan büyük ölçüde mahrum olan devlet öncelikli olarak nüfusu artırma ve güçlü nesiller yetiştirme amacı ile hareket etmiştir. Cumhuriyet'in gürbüz çocukları söylemi bu hedefi işaret eden temel ifadelerden biri olarak dikkat çeker. Gürbüz çocuklar söyleminin Cumhuriyet'in çocuk politikalarının bir bileşeni olarak toplum tarafından benimsenmesi ve gürbüz çocukları yetiştirme pratiklerinin her alanda sürdürülmesi konusunda dönemin gazeteleri önemli bir araçtır. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu da dönemin etkili yayınları arasında yer alan Cumhuriyet Gazetesindeki haber metinlerinde ve görsellerde gürbüz Türk çocukları söyleminin nasıl somutlaştırıldığını ortaya koyabilmektir. Çalışma kapsamında 1929-1934 yılları arasındaki Cumhuriyet Gazetesinde yer alan haberler incelenmiş ve gürbüz çocuklarla ilgili yazılar taranarak bu söyleme dair gazete özelinde genel bir çerçeve oluşturmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Çocuk, Gürbüz.

ROBUST CHILDREN OF THE REPUBLIC

Abstract

The goal of raising healthy and strong generations that would carry the newly established Turkey forward after the national struggle was among the basic policies of the early Republican period. The state, which was largely deprived of a young and healthy population, primarily acted with the aim of increasing the population and raising strong generations. The discourse of the robust children of the republic draws attention as one of the basic expressions pointing to this goal. The newspapers of the period are an important tool for the adoption of the robust children discourse by the society as a component of the children's policies of the republic and the continuation of the practices of raising robust children in all areas. In this context, the subject of this study is to reveal how the discourse of robust Turkish children was embodied in the news texts and images in the Cumhuriyet newspaper, which was among the influential publications of the period. Within the scope of the study, the news items in the Cumhuriyet newspaper between 1929-1934 were examined and the articles about robust children were scanned and a general framework was tried to be created for this discourse in the newspaper.

Keywords: Republic, Child, Robust.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, esra.isik@dpu.edu.tr, ORCID 0000-0003-2983-4183.

Başvuru Tarihi (Received): 13.01.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Türk milletinin Kurtuluş Savaşı ile ortaya koyduğu milli mücadele sonrası kazanılan bağımsızlığın 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulması ile politik, sosyal ve ekonomik anlamda sürdürülmesi öncelikli hedef olmuştur. Uzun süren ve her anlamda yıkıcı etkileri olan savaş yılları, yeni bir devletin doğuşuna yol açsa da gerisinde acil çözüm bekleyen birçok sorun bırakmıştır. Bu sorunlarla mücadele etmek ve genç Cumhuriyet'i güçlü, çağdaş bir yapıya kavuşturmak ise yeni devletin temel politikasıdır. Çok yönlü olan bu politikanın dayandığı esaslardan biri de Cumhuriyet'i emanet edecek ve ülkeyi ileriye taşıyacak nesillerin yetiştirilmesidir. Çünkü savaş sonrası geride kalan bakımsız, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar başta olmak üzere eğitimden kopmuş yahut okula gidemeyen, hastalıklarla boğuşan çocuklar milli bir meseledir. Kazım Karabekir'in "Çocuk Davası" olarak gördüğü bu mesele, yoksul ve bakımsız çocukların devlet himayesine alınarak, başarılı ve hayat mücadelesinde kudretli kılınacak maddi ve fikri bir talim ve terbiye ile donatılmasıdır (Karabekir, 1995a:9). Karabekir' göre, "Çocuk Davası"nın gereği gibi eline almayan ve bu davayı çözmeyen bir hükümet ne yaparsa yapsın asıl görevini yerine getirmemiş demektir. Bir ülkenin geleceği kuvvetli ellere teslim edilmediği takdirde milli bünye tehlikede sayılır ve yapılan hiçbir iş payidar olamaz. Kazım Karabekir için *Çocuk Davası* büyük bir davadır ve bu dava Cumhuriyet'in tüm varlığını sarmaktadır (Karabekir, 1995b: 352-353).

Cumhuriyet'in kimsesiz, zayıf ve yoksul çocuklarının devlet himayesinde güçlü, dinç, bilgili ve vatan sevgisi ile dolu bireyler olarak yetiştirilmesi hedefi, başta eğitim alanında gerçekleştirilenler olmak üzere erken dönemin politikalarında kendine önemli bir yer bulur. Cumhuriyet henüz yolun başındadır ve yapılması gereken çok şey vardır. Bunları yapacak genç kuşaklar olduğu için onlara hem ülkeyi koruyacak hem de geliştirecek bir eğitim verilmesi öncelenmiştir. Bu yaklaşım aracılığı ile zihinlerin ve bedenlerin eğitimi esas alınmıştır (Lüküslü: 2009: 27). Bu doğrultuda bir yandan okullaşma oranlarının artırılması yönündeki girişimlere hız verilirken, diğer yandan da öğretimin içeriği ve pedagojik alt yapısının yeni kurulan devletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmesine dair iradeci bir tavır ortaya konmuştur. Cumhuriyet'in ilk on yılında okul sayısı ve okullaşma oranlarındaki artış, ders müfredatlarında yapılan düzenlemeler Cumhuriyet çocuklarının geleceğin yurttaşları olarak yetiştirilmesi adına atılmış önemli adımlardır (Üstel, 2011:128-129). Atatürk, çocukların yurttaş olmasının yolunu çizerken yurt, ulus, aile ve yurttaş sevgisinin çocuk terbiyesindeki önemine işaret etmiş, bu hususlara dikkat edildiği takdirde çocukların memlekete yararlı bir vatandaş ve mükemmel bir insan olacaklarını söylemiştir (Onur, 2009:194). 20. yüzyıl Türk ulusuna seslenen Mareşal Fevzi Çakmak'ta yurttan her şeyin temelini her gücün kaynağının sağlam, yılmaz ve güvenilir Türk çocuğu olduğuna dikkat çeker. Mareşal Fevzi Çakmak'a göre ulusu büyütecek, koruyacak ve yarının ordusunu kuracak olan bugünün çocuklarıdır. Bu nedenle sağlam bir nüfus siyasasının başı, çok çocuk yetiştirmek, doğanları büyütme ve çocuk ölümlerini azaltmak ile mümkündür (Mareşal Fevzi Çakmak çocuklar, 1935:1). Erken Cumhuriyet döneminde çocukların eğitimi kadar sağlıklı yetiştirilmeleri ve hastalıklara karşı korunmaları da son derece önemli bir konu olmuştur. Savaşların ve hastalıkların etkisi ile eğitilmiş nüfusun da büyük kayıplar veren Türkiye, az sayıdaki işgücünün de hastalıklarla mücadele etmesi nedeniyle kalkınma hamlesinde ihtiyaç duyulan işgücünün artırılmasında zorluk yaşamıştır. Diğer taraftan özellikle çocuk felci, sıtma, verem, frengi gibi salgın hastalıklar ve çocuk ölüm oranlarındaki artış, sağlıklı nesiller idealinin önündeki en büyük engellerdir (Reçberoğulları, 2020:332). Bu engelleri aşmanın ve geleceğe dair umutların temel dayanağı ise *gürbüz Türk çocukları* yetiştirmekten geçmektedir.

Cumhuriyet'in yılmaz bekçileri olacak olan çocukların dayanıklı, güçlü ve sağlıklı olmalarında devletin en önemli müttefiki olan aile (ve özellikle kadın) geleceğin gürbüz çocuklarını yetiştirmede aktif bir rol üstlenir. Bu rolün içselleştirilmesi ve sürdürülmesine yönelik vurgu aynı zamanda ailenin görevlerinin ve çocuk yetiştirme pratiklerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. *Gürbüz çocuklar* söyleminin bu bağlamda erken Cumhuriyet döneminde özgün bir yeri vardır.

Söylem birçok bakımdan idealize edilen bir çocukluğu tasvir etmek ve Türk çocuklarından taşınması beklenen özellikleri ortaya koymak amacı ile kullanılan yaygın bir ifadeye karşılık gelmektedir.

1. Osmanlı'nın Gürbüz Çocuklarından Cumhuriyet'in Gürbüz Çocuklarına

Gürbüz Türk çocukları tanımlaması erken Cumhuriyet döneminin çocuk politikalarının şekillenmesinde etkili söylemlerden biri olarak kendine önemli bir yer bulur. Bu söylem sadece Türk çocuklarına ilişkin beklentileri değil aynı zamanda devletin ileriye dönük hedeflerini de içeren önemli bir imgeye dönüştürülmüştür. Diğer taraftan gürbüz çocuk söylemi sadece erken Cumhuriyet dönemi politikalarında karşılaşılan bir ifade değildir. Bu söyleme Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de rastlanmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ile yeni kurulan devletin hedeflerini gerçekleştirme noktasında siyasi bir nitelikte kazanan gürbüz çocuklar söylemi II. Meşrutiyet dönemi paramiliter gençlik örgütlerinde de kendine yer bulur. 1916 yılında devletin Almanya'dan esinlenerek kurduğu Genç Dernekleri'nin içerisinde yer alan ve on iki-on yedi yaş arasındaki gençlerden oluşan Gürbüz Derneği, okul öğretmenleri ya da yerel yetkililer tarafından seçilen rehberler tarafından idare edilmiştir. Bu dernekte yer alan gürbüzlerin sağ kollarında beyaz bir pazubent taşıdıkları ve bu pazubendin üzerinde mahallî dernek isminin yer aldığı bilinmektedir. Taşıdıkları Osmanlı bayrağı üzerinde *Gürbüzler* ibaresi yazılı olan bu vatanperver gruplara, beden terbiyesi, koşu, sıçrama, tırmanma, taş atma, toplu piyade talimleri, yürüyüş, avcılık, emir alma, mesafe tahmini gibi eğitimler verilmiştir. Bu eğitimler bir taraftan gençleri fiziksel olarak güçlendirmeyi hedeflerken, aynı zamanda onlara temel askerlik bilgisi vermeyi de amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ile diğer dernekler gibi tarihe karışan Gürbüz Dernekleri, Anadolu'yu uyandırmak ve Türk gençliğini gürbüz yetiştirmek hedefi ile kurulan, Türkçülük hareketinin toplumsal boyutlarıdır (Toprak, 1985: 535-536).

Osmanlı'nın son döneminde daha çok güçlü bir ordu/sağlam bir gençlik gerçeğinden hareketle ve imparatorlukta ülke savunmasına yardımcı olmak amacı ile meydana getirilen gençlik kuruluşlarının bir parçası olan Gürbüz Dernekleri, bir nevi ihtiyat ordusu olarak görülmüştür (Balcıoğlu, 1992: 209). Eli silah tutabilecek yaşa gelen erkek nüfusun hedef kitle olarak seçildiği bu dernekler özellikle Balkan mağlubiyetinden sonra toplum tabanında ivme kazanan izcilik, spor, askeri talim gibi faaliyetlerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi ve desteklenmesinde etkili olmuştur (Akcan, 2017:1003).

I. Dünya Savaşı sonrası özellikle öksüz ve yetim kalan çocukların durumuna ve çocuklar için yapılması gerekenlere dikkat çeken Kazım Karabekir ise birçok okul açarak bu çocukların eğitim almasını sağlamıştır. *Çocuk Davasının* milli istiklal davası ile birlikte ele alınması gerekliliği ileri süren Kazım Karabekir, 21 Aralık 1920'de Erzurum'da ana mektebi açmış, toplanan çocukların yetişmişlerin arasına karıştırılmasını mahzurlu gördüğü için bu çocukları Yakutiye kışlasında biraz yetiştirdikten sonra okullara vermiştir. Bu müesseseye "Sanayi Gürbüzleri Deposu" ismini veren Karabekir, haftalık teftişlerle ana yuvayı ve diğer okulları halka açmıştır. Halk huzurunda teftiş edilebilecek üç okulda (Ana mektebi, Sanayi Gürbüzleri mektebi ve Askeri ilköğretim) toplanan çocukların sayısı bini bulmuştur (Karabekir, 1995a:23-24). Kazım Karabekir'in 1 Mayıs 1920'de kurduğu Erzurum Çocuklar Ordusu teşkilatının harp nizamı dört gürbüz alayından oluşmaktadır. Bu alaylar mevcudu bin yüz olan Avcı Gürbüz Alayı; yüz seksen gürbüzden oluşan Sultani Gökbayrak Gürbüz Alayı; yüz elli mevcutla Al Bayrak Gürbüz Alayı ve iki yüz yirmi çocuğun yer aldığı Yeşil Bayrak Gürbüz Alayıdır. Kars kapısı girişinde talim yapan bu çocuklar için verilen eğitimlerde aynı zamanda bisiklet, futbol, her türlü idman ve milli oyunlar da vardır (Karabekir, 1995a: 62-63).

Kazım Karabekir'in çocuklar için sınırlı imkânlarla ortaya koyduğu tüm çaba güçlü, sağlıklı ve vatana yararlı nesiller yetiştirme gayesinin sonucudur. Savaş mağduru kimsesiz çocukların himaye edilmesinde, ihtiyaçlarının karşılanarak onlara yuva sağlanmasında Karabekir'in açtığı okulların,

kursların ve gerçekleştirdiği sosyal faaliyetlerin ve meslek edindirme eğitimlerinin önemi büyüktür. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki paramiliter genç gürbüzler, Kurtuluş Savaşı yıllarında yerini Kazım Karabekir'in çocuk davasının küçük neferleri olan gürbüz alaylarına bırakmıştır.

Gürbüz çocuk söyleminin çocuk politikalarında hem toplumsal hem de siyasi anlamda en yaygın imgelerden biri haline gelmesi ise erken Cumhuriyet döneminde görülür. Bu ifadenin genç Cumhuriyet'in çocuk politikalarını yansıtmadaki etkisinin şekillenmesinde Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin Başkanı Doktor Fuad Umay'ın sahibi olduğu *Gürbüz Türk Çocuğu dergisi* oldukça etkili olmuştur. Dergi sadece Himâye-i Etfal Cemiyeti'nin toplumda üstlendiği misyonu halka duyurmakla kalmamış aynı zamanda hükümetin çocuk politikalarına yön verme çabalarının da önemli bir parçası olmuştur. Dergide yer alan yazılarda sağlıklı ve iyi yetiştirilen çocuklarla ülkenin geleceği arasındaki bağlantı, yardıma muhtaç çocukların durumu, çocukların beden ve ruh sağlığı, vatanperver evlatlar yetiştirirken dikkate alınması gereken hususlar kaleme alınmıştır (Sınar Çılgın, 2004: 100).

Gürbüz Türk Çocuğu dergisinin yazar kadrosu arasında yer alan isimler arasında Selim Sırrı Tarcan'da bulunmaktadır. Selim Sırrı Tarcan Türk spor tarihinin önemli isimlerinden biri olarak, II. Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında spor ve beden eğitimi üzerine sayısız eser kaleme almıştır. Dergideki yazılarında beden ve ruh gelişimi, oyun ve jimnastik, spora uygun giyim, beslenme ve temizlik gibi birçok konuya değinen Tarcan'ın çalışmaları değerlendirildiğinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında beden terbiyesinin, çocuk yetiştirilenler için rehberlik ve eğitim hizmetlerinin nitelikleri ortaya çıkar (Sarıkaya,2008: 116). Selim Sırrı Tarcan gibi birçok yazarın gürbüz çocuklar yetiştirme hedefine yönelik yazıları ile dikkat çeken dergi, yayınlandığı dönemde oldukça tesirli olmuş ve bu dönemde sağlıklı ve gürbüz çocuk yetiştirmek milli bir dava olarak düşünülmüştür (Duman,2017:2212). Aynı zamanda Gürbüz Türk Çocuğu dergisi bu davanın halka benimsetilmesinde ve gürbüz çocuk söyleminin somut bir nitelik kazanmasında da önemli bir rol üstlenmiştir.

Diğer taraftan çocuk sahibi olmanın teşvik edildiği, sağlıklı, gürbüz vatan evlatlarının sayısının artırılmasının da bu davanın bir parçası olarak görüldüğü bu süreçte söz konusu bakış açısı başta Gürbüz Türk Çocuğu dergisi olmak üzere dönemin gazetelerine, süreli yayınlarına ve çocuk eserlerine de yansıtılmıştır (Öztan, 2011:133). Gürbüz çocuk söyleminin Cumhuriyet'in çocuk ideolojisinin şekillenmesinde anahtar söylemlerden biri olarak üstlendiği rol daha çok sağlıklı-kuvvetli çocuk vurgusu etrafında şekillendirilir. Öyle ki sağlıklı çocuklar yetiştirmek için devlet ve aile, üzerine düşenleri gerçekleştirerek hem temel sorumluluklarını yerine getirecek hem de milli vazifelerini yapmış olacaklardır.

2. Basında Gürbüz Çocuklar Söylemi: Cumhuriyet Gazetesi (1929-1934)

Erken Cumhuriyet döneminde süreli yayınlarda kendine yer bulan gürbüz Türk çocuğu imajı dönemin gazetelerinde de sık sık vurgulanan ve haberlere konu olan bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzenlenen gürbüz çocuk müsabakaları, müsabakaları kazanan çocukların fotoğrafları, gazete sütunlarını süslerken, gazete haberlerinde ailelerinin bu çocuklara nasıl bakması gerektiğine dair bilgilere, beslenme ve sporun önemine de yer verilmektedir. Dönemin önemli basın organlarından biri olan ve başyazarlığını Yunus Nadi'nin yaptığı Cumhuriyet Gazetesi de gürbüz Türk çocukları söylemini zaman zaman sütunlarına taşımaktadır. Gazete 7 Mayıs 1924 yılında yayın hayatına başlamıştır. Nebizade Hamdi ve Zekeriya Sertel'in sermayeleri ve Atatürk'ün desteği ile kurulan Cumhuriyet Gazetesinin yazar kadrosu ise Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Ahmet Hamdi Tanpınar, Halit Fahri Ozansoy, Ahmet Refik, Peyami Safa gibi birçok güçlü kalemden oluşmaktadır (Emre Kaya, 2010: 76-77).

Cumhuriyet Gazetesinin çocuk ve çocukluk meselesine verdiği önem, yeni kurulan devletin çocuk politikaları ile tutarlı ve bu politikaları tamamlayıcıdır. Çocuk ve çocukluğu ulusal ve evrensel düzlemde bütüncül olarak ele alan bir yaklaşımla ortaya koyan gazete, gürbüz çocuklar imajının yeni Türkiye'nin çocuk meselesinin çözümünün bir parçası olarak halka sunulmasında etkili olmuştur (Gürkan, 2021:177). Erken Cumhuriyet döneminin en güçlü yayınlarından biri olan gazete, Gürbüz Türk Çocuğu dergisi ile somut bir karakter kazanan Cumhuriyet çocukları ideolojisinin kendine yer bulduğu ve basın tarihimiz açısından önemli bir kaynaktır.

Gazetede yer alan haberlere bakıldığında gürbüz çocuk söyleminin sadece erkek çocukları için yapılan bir tanımlama olmadığı kız çocuklarına yönelik bir imajı da kapsadığına görölmektedir. Aka Gündüz tarafından kaleme alınan ve “Güzel Türk Kızı” başlığını taşıyan bir yazıda gazetenin açtığı güzel Türk kızını müsabakasına göndermede bulunulmakta ve yazının devamında şu ifadelere yer verilmektedir;

“...Bizim sorduğumuz şudur ki beden terbiyesi, bünye ihtimamı, sıhhi hayat ve maişet, konfor meseleleri henüz halledilmemiştir. Türk kadınının o hakikî, esrarengiz, denilen güzelliğini bunlar teyit edecektir. Güzel ve gürbüz analardan, güzel ve gürbüz kızlar çıkabilmek için çok çalışmak lazımdır” (18.02.1929:3).

Güzel ve gürbüz olmanın beden eğitimi ve sağlığa özen göstermekle ilişkili olduğu ve buna dair sorunların tam anlamı ile halledilmediği vurgulanan haberde, bu konuda daha yapılacak çok şeyin olduğu da söylenmektedir. Cumhuriyet'in gürbüz kız ve erkek çocuklarının bakıma ve ilgiye ihtiyacı vardır. Bu bakımın nasıl olacağına dair genellikle dönemin kadın dergilerinde karşılaşılan öğütlere de yer verilen gazetede “Çocuklarınızı Koruyunuz” başlıklı haberde çocuklara ne kadar süt verileceği ve hangi emziklerin daha iyi olduğu bilgilerine değinilmektedir:

“...Çocuğu iyi beslemek için ne kadar süt vermeli? Yavrusunu gürbüz görmek isteyen her ana hekimden bunu sorar”(27.04.1929:5).

Haberin devamında ağırlıklarına ve yaşlarına göre çocuklara 24 saatte verilecek süt miktarını ve bu miktarların kaç emzikte verileceğini gösteren cetveller okurla paylaşılmıştır. Dr. Reşit Galip tarafından kaleme alınan bu yazı gürbüz çocukları yetiştirirken çağdaş ve bilimsel yöntemlerin de dikkate alınması gerekliliğini vurgulaması yönüyle dikkate değerdir. Gürbüz Cumhuriyet çocuklarını yetiştirmek sadece milli değerlerle değil aynı zamanda çağın gerçekleri ile de sürdürülmesi gereken iki yönlü bir süreçtir.

Aynı tarihli gazetenin Dr. Reşit Galip imzalı bir başka haberinde ise bekârlıktan bahsedilmekte ve bekârlık “müritleri giderek artan bir tarikata” benzetilmektedir. Çünkü mesele sadece sağlıklı güçlü bir nesil yetiştirmek meselesi değil aynı zamanda nüfus meselesidir. Söz konusu haberde çok çocuklu ailelerin ve bekârlık düşmanlarının cemiyette karşılaştıkları olumsuzluklara dikkat çekilmekte ve bunu önlemek için buldukları çözüm önerilerine değinilmektedir;

“...Sıhhi mazereti olmıyan bütün devlet ve millet memurları, milli cemiyetlerden para alanlar 30 yaşında evlenmek ve 40 yaşında en az üç çocuk sahibi olmak mecburiyeti altına sokulmalıdırlar. Aksi takdirde vazife ve memuriyetleri hiçbir tazminat verilmeksizin kendiliğinden nihayet bulmalıdır”(27.04.1929:5).

Gürbüz çocuklar yetiştirmek top yekûn memleket meselesi olarak görölmektedir ve bu meselenin önündeki en önemli engel salgın hastalıklar ve sağlık sorunlarıdır. 28 Mayıs tarihli haberde bu duruma değinilerek Türk köylüsünün gayet kuvvetli ve hastalıklara dayanıklı olduğundan bahsedilmektedir. Haberde başkaları için ölümcül olabilen hastalıklara yakalansa bile kurtulan Türk köylüsü biraz bakım ve beslenme ile gürbüz, kırmızı yanaklı, kuvvetli bir genç oluvermektedir. Dolayısıyla böyle bir milletin yetiştirecek nüfusu fazla ama aynı zamanda sağlam, zinde ve mukavemetli olmalıdır.

“...kadını gebelik esnasında fazla iş görmekten muhafaza etmek ve valdeyi (anneyi) muhtelif hastalıklardan korumak yapılacak ilk iştir. Sonra doğan çocuğu, gayet hassas ve harici tesirattan kolayca müteessir olan yavrucağı muhafaza etmek ve büyütmek lazımdır. Burada ise iki önemli vazife vardır. Bunlardan biri çocuğu beslemek ve diğeri de sari hastalıklardan muhafaza etmektir” (28.05.1929:4).

Gürbüz Türk çocukları ideali şehirlerden köylere tüm memleketin çocuklarını kapsayan bir söyleme dönüştürülmüştür. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminin “Makbul köy” anlatısında “kuvvetli gürbüz köy çocukları ve delikanlıları” önemli bir yer tutmaktadır (Üstel,2011:200). Gazetenin 2 Haziran tarihli haberinde de Bursa Halkevi köycülük şubesinin mektep ve muallimin olmadığı bir köyde yaptığı ziyaret nakledilerek köyün sokaklarında pervane gibi dolaşan yüzlerce gürbüz çocuktan bahsedilmektedir. Genel olarak bu köyler ve bu çocuklar için yapılacak çok şey vardır;

“ Köy evlerinin içleri gibi dışlarının da kireçle badana edilmesi, sokaklarının temizlenmesi...her köyde bir okuma odası açılması, çeşme sularının yollarda bataklık yapacak şekilde akıtılmaması, köy meydanlarına birer bayrak direği dikilerek burada sabah akşam bayrak merasimi yapılması, meyve, sebze ve ekinlere arız olan hastalıkların derhal hükûmete bildirilmesi...”(02.06.1933:3)

Sadece köylerin ve köylülerin ihtiyaçlarının tespit edilip giderilmesi konusunda değil aynı zamanda sağlıklı, güçlü ve vatansever Cumhuriyet çocuklarının yetiştirilmesi hedefinin gerçekleştirilmesi noktasında da halkevleri son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyet Gazetesinde halkevlerinin faaliyetleri ile ilgili sayısız haber yer almaktadır. Bu haberlerden birinde Samsun Halkevinin bütün şubelerinin katılımı ile 200 kişilik bir heyetin Kamolos köyüne gittiği ve burada Doktor Etem Vasıf Bey tarafından gürbüz çocuk, temiz çocuk, okuma ve güreş müsabakalarının düzenlenerek kazananlara hediyelerin verildiği ifade edilmektedir. Köydeki hastaların muayene edilerek ilaç dağıtıldığı ve köylüler tarafından oyun ve eğlencelerin tertip edildiği söylenen haberde bu vesile ile Kamolos köyünün adının Ulupınar şeklinde değiştirildiği bilgisi de yer almaktadır (20.08.1933:3)

Sağlam, zinde ve mukavemetli bir nüfus yetiştirme arzusunun devlet politikaları ile sınırlı kalmaması ve halk tarafından da benimsenerek sürdürülmesi de önemlidir. Dolayısıyla bu davanın içselleştirilmesinin batılı örneklerle desteklenmesi adına Cumhuriyet Gazetesinin *Çocuklar İçin* başlıklı köşesinde farklı ülkelerden gürbüz çocuk görsellerine de yer verilmektedir. Gazetenin 8 Mayıs tarihli haberinde İtalya'nın Milan şehrinde “Çocukları Koruma Cemiyeti” tarafından yapıldığı aktarılan gürbüz çocuklar müsabakasında birinciliği kazanan Yolanda Beneventoni adlı henüz dört yaşındaki kız çocuğunun fotoğrafı yer almaktadır (08.05.1930:5).

Diğer taraftan gürbüz çocuklar hedefinin önemli bir bileşeni de spordur. Spor sadece bedenen güçlü nesiller yetiştirme amacına hizmet eden bir araç olarak değil aynı zamanda milli değerleri benimsemiş, ahlaklı ve haysiyetli nesiller yetiştirmenin de yollarından biri olarak görülmüştür.

“Spordan maksat nedir? Yalnız on beş yirmi tane futbol cambazı yetiştirip kâinatı yenmek mi, yoksa milletin ekseriyetine spor yaptırıp sağlam ve gürbüz bir nesil yetiştirmek mi?... Spordan gaye, futbol cambazları ve şampiyon yetiştirmek değildir, sağlam ve gürbüz bir nesil, mert ve asil ruhlu insanlar yetiştirmektir. Bir millete münferit şampiyonlar şöhret, fakat kütleler sıhhat getirir” (23.06.1932:3).

Beden eğitiminin önemine de dikkat çekilen ve “Spora Tapan Bir Memleket: Almanya” başlıklı haberde yer alan bir başka yazıda ise Almanya'da spor yapmayanların insan yerine koyulmadığı, Almanların sporu ne kadar sevdiklerinden ve önemsediklerinden bahsedilmektedir. Haberin devamında ise şu ifadelere yer verilmiştir:

“Bir milletin yaşaması için her şeyden evvel o milleti teşkil eden fertlerin bedenen sağlam, gürbüz ve kuvvetli olması lazımdır. Cılız, zayıf, hastalıklı fertlerden müteşekkil bir camia

kendi kendine sönüp gider. Hayat mücadelesinde yalnız kuvvetliler yaşar, muzaffer olur, beka bulur” (20.07.1930:5).

Aynı haberde İngiltere ve Amerika'nın sporcu milletler olmasına da değinilerek her iki ülkenin kısa sürede mükemmel ordular oluşturdukları örnek olarak verilmektedir. Batıdaki spor etkinlikleri gibi Osmanlıdan Cumhuriyet'e taşınan izcilik faaliyetleri de genç Cumhuriyet'in gürbüz çocuklarının küçük yaşlarda askeri bir disiplin içerisinde yetiştirilmesinin aracı olarak görülmüştür. İzcilik faaliyetlerine dair ilk girişim 1910 yılında Galatasaray Lisesi'nde ortaya çıkmıştır. İlk izci gruplarının Baden Powell'in *İngiliz İzci Rehberi*'ni esas alan çeşitli idmanlardan ve basit törenlerden ibaret aktiviteleri zamanla yaygınlaşarak ilerleyen yıllarda da sürdürülmüştür (Akın, 2004:133). İzcilik, Cumhuriyet'in ilanından sonra da gürbüz çocuklar yetiştirme idealinin ve güçlü, sağlıklı, vatanperver nesillerin eğitiminin bir parçası olarak varlığını korumuştur.

Cumhuriyet Gazetesinin, 31 Ekim tarihli haberinde bu gürbüz izcilerden de bahsedilmektedir. Cumhuriyet Bayramı törenlerindeki resmi geçitte Atalarını selamlayan bu “*Türk neslinin temiz çocukları*” hakkında yoğun ilgisi ve alkışları ile karşılanmıştır:

“...İzciler, Türk neslinin temiz çocukları geçit yerinde idi. Bir kıyafet bir görünüş içinde sağlam göğüsler, sağlam adımlarla geçiyorlardı... Gazi Cumhuriyeti ellerine tevdi ettiği bu yakın nesle bakarken gözlerinde en titiz bir baba şefkati parladı ve onların metin, gürbüz, ahenginin selsebilini tebessümle takip etti” (31.10.1930:5).

Dönemin gürbüz çocuklar yetiştirme ideali her ne kadar devlet aracılığı ile yaygınlaştırılmaya ve milli bir dava haline getirilmeye çalışılsa da sınırlı imkânlar ve yoksulluk bu ideali zaman zaman sekteye uğratmıştır. Böyle durumlarda yapılan yardımlar aracılığı ile ailelere destek sağlanmış ve özellikle çok çocuklu ailelerin yardım talepleri de gazete sayfalarında kendine yer bulmuştur.

7 Aralık tarihli gazetede “*Çok çocuklu bir baba yardım istiyor*” alt başlığı ile yayınlanan haberde 45 yaşında ve iş yapabilecek durumda olduğunu ifade eden bir babanın; “*Gürbüz olarak yetiştirdiğimiz çocuklarımızın noksanları tagaddisinden (eksik beslenmelerinden) verem olmalarına mani olmak için hıfzıssıhha kanununun çok çocuk yetiştiren ailelere bahsettiği mükâfatı naktiyeden istifade etmek isterim*” (07.12.1930: 4) talebine yer verilmiştir. Söz konusu habere ilişkin dikkat çekici detaylardan biri de babanın yardım talebinden önce çok çocuklu üç ailenin fotoğraflarının kullanılarak bu ailelerin çocuklarının gürbüz ve tamamen hali sıhhatte buldukları bilgisinin okurla paylaşılmasıdır.

Cumhuriyet çocuklarını bekleyen başlıca tehlikeler sadece yoksulluk ve salgın hastalıklar değildir. Sağlıklı nesillerin önündeki engellerden biri de kazalardır. Gazetede bu konuya dikkat çeken yazılar da yer almaktadır. 4 Ocak tarihli bir yazıda çocuk yetiştirirken ailelerin karşılaşılabilecekleri kazalara ve bu durumlarda yapılması gerekenlere değinilmekte, zehirlenme, yanık, göze çöp kaçması gibi vakaların çok sık görüldüğü yönünde ebeveynler uyarılmaktadır (04.01.1931:5).

Ailesi olmayan çocuklar söz konusu olduğunda ise Cumhuriyet'in kurumları devreye girmektedir. Gazete 17 Şubat tarihli nüshasında İstanbul'da sıhhiye müdüriyeti tarafından tesisine karar verilen üç bakım evinden biri olan Beşiktaş'taki bakım evinin açıldığını okurlarına duyurmaktadır. Bakım evinde bir doktorun, bir çocuk hastalıkları uzmanının ve göz doktorunun olduğu ifade edilen haberde sadece kurumdaki çocukların değil aynı zamanda çevrede yaşayan diğer çocukların da muayeneden geçirilerek “*gürbüz çocuklar yetiştirilmesine çalışılacağı*” söylenmektedir (17.02.1931:2).

İhtiyaç sahibi çocuklar da çocuk meselesinde çözüm bekleyen konulardan biridir. Yoksul çocuklara hayırseverlerin yaptıkları yardımlar devletin yanı sıra halkın da çocuk konusuna ilişkin duyarlılığının bir göstergesi olarak haberlere konu olmuştur. 8 Şubat tarihli gazetede bu hususa yönelik yer alan haber metninde bayram münasebeti ile kimsesiz fakir çocukları sevindirecek hayır işlerinin yapıldığı yazılmaktadır. Aksaray'da birkaç hayırseverin birleşerek sekiz-on fakir çocuğu

giydirdikleri söylenen haberde aynı zamanda Topkapı Fıkaraperver Cemiyeti tarafından yardım yapılan çocukların fotoğrafı da kullanılmıştır (08.02.1931:1).

Cumhuriyet'in gürbüz çocuklarına dair yapılan etkinlikler, yarışmalar ve balolar da gazetede yer verilen konular arasında sıklıkla yer almaktadır. 28 Şubat tarihli haberde planlanan "Çocuk Haftası" programından ve bu program dâhilinde gerçekleştirecek gürbüz çocuklar yarışmasından söz edilmekte ve bu yarışmanın halkı alakadar edecek bir şekilde icra edilebilmesi için çocuk balosu yapılacağı duyurulmaktadır (28 Şubat 1929:3). 17 Mart tarihli bir başka haberde ise 23-29 Nisan tarihleri arasında kutlanmasına karar verilen çocuk haftasında Ankara Türk Ocağında da üçüncü gün yapılacak gürbüz çocuk balosundan bahsedilmektedir. Söz konusu haberde çocukların baloya nasıl katılacakları konusuna da değinilmektedir;

"...üçüncü gün gürbüz çocuk balosu verilecektir. Bu baloya hali vakti yerinde olan kız çocukları, tuvalet, erkek çocukları da frank veya smokin ile iştirak edeceklerdir"(17.03.1929:3).

Çocuk haftası etkinliklerinin her sene sürdürüldüğü ve bu etkinlikler kapsamında gürbüz çocuk balosunun yanı sıra gürbüz çocuk müsabakasının da yapıldığına ilişkin diğer duyuru da 23 Nisan tarihli bir başka haber metninde yer bulmuştur. "*Büyük Meclis 13 Sene Evvel Bugün Kuruldu*" başlıklı yazıda gürbüz çocuk balosunda düzenlenecek gürbüz çocuk müsabakasından söz edilerek 25-28 Nisan 1930 tarihlerinde Gülhane ve Taksim bahçelerinde çocuk eğlenceleri yapılacağı da ifade edilmektedir (23.04.1932:3). Cumhuriyet'in ilanından sonra düzenlenmeye başlanan bu etkinlikler sınırlı bir katılımı ile gerçekleştiriliyor olsa da bazen maddi gerekçelerden dolayı söz konusu etkinliklerin yapılmadığı haberlerine de rastlanmaktadır:

"Belediyenin gürbüz çocuklar için bir müsabaka yapacağı doğru değildir. Gerçi hıfzıssıhha kanununda böyle bir kayıt varsa da bu biraz da bütçe mes'eleşi addedilmekte olduğundan şimdilik bu hususta bir karar verilmemiştir"(23.11.1930:2).

Yaşanılan tüm olumsuzluklar er geç aşıllacak ve Cumhuriyet'in emanet edileceği nesiller sağlıklı, güçlü oldukça her türlü zorluğun üstesinden gelinecektir. Cenap Şahabettin Cumhuriyet Gazetesindeki "İnkılâp" başlığını taşıyan 18 Mayıs tarihli yazısında, tarihteki yaratıcı dehaların her zaman akli şaşırtan büyük kasırgaların, şimşeklerin arasında yetiştiğini söyler ve şu ifadeleri kaleme alır:

"Yorulmamış kollar ve kuvvetler bizdedir; emin olalım ki arz üzerinde bütün medeniyet cenginin taze yardım kıt'alarını zeki ve gürbüz Türk torunları dolduracak... Duman ortasında yaratacağınız bu kıvılcım çiçeğinden daha güzel bir medeniyet şiri tasavvur edilebilir mi? İşte bence Gazi inkılâbının bedii timsali de budur" (18.5.1933:1).

Cumhuriyet Gazetesi yayınladığı haber ve yazılarda gürbüz Türk çocuğu söylemine sıklıkla yer veren ve bu söylemin temsil ettiği sağlıklı, kuvvetli ve vatansever çocuk imajını yansıtan bir gazetedir. Görsel olarak da gazetenin düzenli olarak yayınlanan *Çocuklar İçin* adlı bölümündeki *Gürbüz Çocuklar* adlı köşede, memleketin farklı yerlerinden gazeteye gönderilen gürbüz çocuk fotoğrafları yayınlanmaktadır. Bu fotoğrafların açıklamalarında "*İzmir gürbüzlerinden iki yavru*" gibi ifadeler kullanılarak çocukların yaşadıkları şehirlere yer verilmektedir.

Gazetede gürbüz çocuk söyleminin genç Cumhuriyet'in çocuk imajında önemli bir tanımlama haline gelmesinde etkili olan Himaye-i Etfal Cemiyetinin yayınladığı *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinin tanıtımına da rastlanmaktadır. 19 Temmuz tarihli duyuruda her ay neşredilen bu mecmuanın 34. sayısında yer alan konulardan bahsedilerek "*Bu sevimli mecmuayı herkese tavsiye ederiz*" ifadesi yer almaktadır(19.07.1929:4). Her iki yayınında Türkiye'nin geleceğinin emanet edileceği sağlıklı ve güçlü nesillerin yetiştirilmesinde ortak bir Türk çocuğu imajından hareket ettiği söylenebilir.

Gazetede yer alan haberler gürbüz çocuk söylemini Cumhuriyet'in çocuk politikaları ve uygulamaları ile paralel bir yaklaşım içerisinde okurlarına sunmaktadır. Genç Türkiye'nin emanet edileceği nesiller ve bu nesilleri yetiştirme vazifesi ailelerin ve devletin öncelikli görevlerinden biridir. Devlet bir taraftan aileyi yüceltirken diğer taraftan mutlu ve eğitilmiş çocuklar yetiştirmeyi milli bir dava olarak belirlemiştir. Bu davanın en önemli taraflarından biri olan kadın için en kutsal görev annelik olarak görülmüştür ve Cumhuriyet'in aydın ve bilgili annelerinin yetiştirecekleri gürbüz çocuklar imajı bu dönemde oldukça etkili olmuştur. Diğer taraftan gürbüz çocuklar sadece çocuk politikalarının işaret ettiği bir hedef değil aynı zamanda nüfus politikalarının bir uzantısı olarak da okunabilir. Geleceğin yetişkinlerini "milli prensipler" temelinde bilinçlendirilerek bu yolla ekonomik açıdan güçlü ve müreffeh ülke olmanın ilk aşamasının meydana getirildiği düşüncesi, erken Cumhuriyet döneminin çocuk ideolojisinin temelini oluşturur (Öztaş, 2011: 94). Kurtuluş Savaşı sonrası yetkin nüfusunu büyük ölçüde kaybeden devletin yapılanma ve büyüme hamlelerinde ihtiyaç duyduğu insan gücünün sağlanması ancak çağın gereklerine uygun-iyi eğitim almış ve bunun yanı sıra cesur, vatanperver çocukların yetiştirilmesi ile mümkün görülmüştür. Bu anlayış doğrultusunda aile kurumu teşvik edilerek çocuk sahibi olmak da özendirilmiştir.

3. Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminde çocuk politikaları yeni kurulan ülkenin kalkınma ve büyüme hedeflerinin önemli bir uzantısı olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda söz konusu politikaların dayandığı sağlıklı, güçlü ve eğitilmiş çocuklar yetiştirme arzusunun sembolize eden en dikkat çekici ifadelerden biri gürbüz çocuklar söylemidir. Gürbüz çocuklar Osmanlı Devleti'nin son döneminde paramiliter gençlik yapılanmalarındaki ardıl söylemlerden biri olarak şekillenirken Cumhuriyet'in ilanından sonra ülkenin dört bir yanındaki çocukların zihnen ve bedenen kuvvetli birer vatan evladı olarak yetiştirilmelerini sembolize eden anahtar bir söyleme dönüşmüştür. Cumhuriyet'in gürbüz çocukları öncelikli olarak sağlıklı ve kuvvetli ama aynı zamanda yeni rejimin politikalarını benimsemiş ve içselleştirmiş nesiller olarak yetiştirilecektir. Bu amaca yönelik yapılan girişimler ve alınan tedbirler aracılığı ile yeni rejimin çocuk imgesi şekillendirilirken ailelerin de çocuk yetiştirme pratikleri düzenlenmeye çalışılmıştır.

Gürbüz çocuk söyleminin toplumda yer bulan ve kabul gören bir imaja dönüştürülmesinde Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çıkardığı Gürbüz Türk Çocuğu dergisi önemli bir adım olarak görülebilir. Bu dergi aracılığı ile gürbüz Türk çocukları devletin çocuk politikalarında işaret ettiği temel bir hedefe dönüşmüştür. Bu hedefin halka benimsetilmesi ve sürdürülmesi noktasında ise dönemin basılı yayınları etkili birer araç olmuştur. Bu araçlardan biri olarak görebileğimiz Cumhuriyet Gazetesi kurulduğu tarihten itibaren Cumhuriyet ideolojisine bağlılığı ve yeni rejimin politikaları ile tutarlı yayın anlayışı ile dikkat çeker. Gazete gürbüz çocuk söyleminin de kendine yer bulduğu ve devletin bu söylem aracılığı ile şekillenen çocuk imajına yönelik hedeflerinin görülebileceği kaynaklardan biridir.

Gazetede yer alan haber ve görseller gürbüz Türk çocukları tanımlamasına dair genel bir çerçeve sunmaktadır. Gürbüz Türk çocukları güçlü, sağlıklı ve dinç çocuklar olarak yetiştirilecektir. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde devletin elindeki araçlar kadar aşılması gereken engeller de söz konusudur. Öncelikli olarak gürbüz nesillerin sıhhatli ve verimli olmasına yardımcı olacak en etkili araç spordur. Spor hem bedenen kuvvetli ve sağlam gürbüz nesillerin hem de ahlaklı ve asil ruhlu insanların yetiştirilmesi için önemli alanlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Gazetede yer alan haberler arasında ailelere çocuklarını yetiştirirken nelere dikkat etmeleri gerektiğine ve karşılaşılabilecekleri sorunları nasıl çözebileceklerine ilişkin tavsiye niteliği taşıyan yazılar da yer almaktadır. Özellikle muhtelif hastalıklar ve kazalar hakkında doktorlar tarafından kaleme alınan bu yazılar geleceğin teminatı olarak görülen gürbüz çocukların yetiştirilmesinde annelere yapılan uyarıları da içermektedir.

Cumhuriyet Gazetesinde gürbüz çocuk söyleminin dayandığı haber metinlerinin önemli bir diğer bileşeni de sağlıklı ve mutlu çocuk fotoğraflarıdır. Gazetenin *Çocuklar İçin* başlıklı bölümünde yayınlanan çocuk fotoğrafları ile gürbüz çocuk söylemi desteklenmektedir. Bu söylemin yaygın bir imaj olarak topluma benimsetilmesinde etkili olan faaliyetler, yarışma ve balolar da gazete de haber olarak karşımıza çıkan bir diğer konudur.

Gazete sağlıklı ve mutlu çocuk fotoğraflarına yer verdiği gibi kimsesiz, yoksul ve yardıma muhtaç çocuk haberlerini de sık sık sütunlarına taşımaktadır. Bu bağlamda ihtiyaç sahibi çocuklara ilişkin haberler, bu çocuklar için yapılan hizmetler ve kampanyalar da gazetede yer almaktadır.

Sonuç olarak gürbüz Türk çocukları söylemi Cumhuriyet'in dayandığı temel ilkeleri benimsemiş, yaşanabilecek her türlü olumsuz durumda ülkesini savunacak ve onu yaşatacak ve ileriye taşıyacak güçlü, sağlıklı, çocuklar yetişmesi amacıyla devletin çocuk politikaları şekillendiren en önemli hedeflerdendir. Ülkenin dört bir yanındaki gürbüz Türk çocukları hem geleceğin teminatı hem de vatanın yılmaz bekçileri olarak konumlandırılmışlardır. Bu söylem Cumhuriyet çocuklarının yetiştirilme pratiklerini de tanımlayan kapsayıcı bir ifadeye dönüştürülerek dönemin basılı yayınlarında da sıklıkla kullanılmıştır.

Haber Örnekleri:

Görsel 1-2: "Gürbüz Çocuklar Müsabakası" Hakkında Haberler

Görsel 3-4: Reklam Örnekleri

Görsel 4-5-6: *Cumhuriyet Gazetesi, Gürbüz Çocuklar Köşesi'nden Örnekler*

Kaynaklar

- Akcan, E. (2007). İki dünya savaşı arasında Türkiye’de “Gençlik Teşkilatı” oluşturmaya dönük bazı tasavvur ve teşebbüsler. *Belleten*, 81(292). 1001-1030.
- Akın, Y. (2004). “Gürbüz ve Yavuz evlatlar” *Erken Cumhuriyet’te beden terbiyesi ve spor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balcıoğlu, M. (1992). Osmanlı’da genç dernekleri. *Türk Kültürü Dergisi*, 30(346), 199-209.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1929-1934).
- Duman, Ö. (2017). Gürbüz Türk çocuğu projesinin eylemsel bir örneği: Hereke Çocuk Kampı (1936-1939). *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, ss. (2211-2217).
- Gürkan, H. (2021). Cumhuriyet gazetesinde çocuk ve çocukluk meselesi (1928-1929)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 104, 173-220.
- Karabekir, K. (1995a). *Çocuk davamız 1*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (1995b). *Çocuk davamız 2*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kaya Emre, A.E. (2010). Cumhuriyet Gazetesi’nin kuruluşundan günümüze kısa tarihi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 39,75-91.
- Lüküslü, D. (2009). *Türkiye’de “Gençlik Miti” 1980 sonrası Türkiye gençliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mareşal Fevzi Çakmak çocuklar hakkında düşüncelerini söyledi. *Yeni Mersin* (1935). http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/yeni%20mersin/yeni%20mersin_1935/yeni%20mersin_1935_nisan_/yeni%20mersin_1935_nisan_25_.pdf. Erişim tarihi: 02/12/2022.
- Onur, B. (2009). *Türk modernleşmesinde çocuk*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Öztaş, G.G. (2011). *Türkiye’de çocukluğun politik inşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Reçberoğulları, A. N. (2020). Çocuk sağlığının Atatürk Dönemi siyasetindeki ve meclis gündemindeki yeri. *International Journal of Social Inquiry*. 13(1), 329-356.
- Sarıkaya, M. (2008). Selim Sırrı Tarcan ve Gürbüz Türk Çocuğu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(70), 113-126.
- Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet döneminde paramiliter gençlik örgütleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C.2, ss. 531-536). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2011). *Makbul Vatandaş'ın peşinde II. Meşrutiyetten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

THE RULES ARE REWRITTEN: NFT /CRYPTO ART

Sevta KANAT¹

Abstract

The developments in information and communication technology in the 21st century, and especially during the Covid-19 epidemic, are changing many areas of life, from banking transactions to shopping. One of the areas experiencing this change; it is the art sector from production to sale. In this period, new concepts such as NFT and Crypto art have entered our lives. Artists and higher education institutions that have to adapt to these changes, especially in this sensitive period, have started to research methods of finding crypto art and online creative markets.

In this context, the aim of this study is to provide information about the production and exhibition of a new work of art called crypto art, NFT platforms and methods of being a part of NFT. At the same time, while discussing the advantages and disadvantages of NFT, it is also important to explain the subject with important examples. The study is a qualitative research based on an explanatory literature review.

In the research, it is seen that the majority of the artists who actively use NFT platforms are graphic designers. Very few of the artists who produce works in the old generation and other branches of art are actively present on these platforms. When our education system is investigated, it is seen that there was no basic course that gave information about such platforms. It has been seen that NFT has been added as a course to the elective pool of only Yıldız Technical and Ankara University. In order for our other universities to be a part of the changing world, they need to include current developments in their programs. It shows that artists, especially graphic designers, follow the current with their individual efforts. In this study, how NFT provides economic advantages to artists is explained with examples.

Keywords: Blockchain, Crypto Art, NFT.

JEL Codes: Z1

KURALLAR YENİDEN YAZILIYOR: NFT /KRİPTO SANAT

Öz

21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojisindeki yaşanan gelişmeler ve özellikle de Covid-19 salgını, bankacılık işlemlerinden alışverişe kadar hayatın pek çok alanını değiştirmektedir. Değişim yaşayan alanlardan biri de; üretiminden satışına sanat sektörüdür. Bu dönemde NFT, Kripto sanat gibi yeni kavramlar hayatımıza girmiştir. Bu yaşanan değişimlere uyum sağlamak zorunda olan sanatçılar ve sanatçı yetiştiren yüksek öğretim kurumları, özellikle bu hassas dönemde kripto sanatı ve çevrimiçi yaratıcı pazar bulmanın yöntemlerini araştırmaya başladılar.

Bu çalışmanın amacı; kripto sanat olarak adlandırılan yeni bir sanat eserinin üretilmesi, sergilenmesi, NFT platformları ve NFT'nin bir parçası olmanın yöntemleri hakkında bilgi vermektir. Aynı zaman da NFT'nin avantajları, dezavantajları tartışılırken, önemli örneklerle konuyu açıklamaktır. Çalışma açıklayıcı literatür taramasına dayalı nitel bir araştırmadır.

Araştırmada, NFT platformları aktif olarak kullanan sanatçıların büyük çoğunluğunun grafik tasarımcılar olduğu görülmektedir. Bu platformlarda eski jenerasyon ve diğer sanat dallarında eser üreten sanatçıların çok azı aktif olarak bulunmaktadır. Çünkü eğitim sistemimizi incelediğimizde bu tür platformlar hakkında bilgi veren temel bir dersin olmadığı görülmüştür. NFT'nin sadece Yıldız Teknik ve Ankara üniversitesinin seçmeli havuzuna ders olarak eklendiği görülmüştür. Diğer üniversitelerimizin de değişen dünyanın bir parçası olması için güncel gelişmeleri programlarına dahil etmeleri gerekmektedir. Sanatçıların özellikle grafik tasarımcıların bireysel çabaları ile günceli takip ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada NFT'nin sanatçılara ekonomik anlamda nasıl avantajlar sağladığı örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Blockchain, Kripto Sanat, NFT.

JEL Kodları: Z1

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü, sevta.kanat@inonu.edu.tr, ORCID Numarası: 0000-0002-9182-0244

Başvuru Tarihi (Received): 07.03.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Introduction

In today's digital technology era, the change in the way of life and thought in society with technological developments has caused changes in people's understanding of "art". One of the innovations that entered the art life in this period is the concept of Crypto art and Non-Fungible Token (NFT). In the simplest terms, NFTs mean digital certificates that turn digital artworks and collectibles into registerable and tradable assets. It is thought that NFT will affect the shaping of future art with its contributions to art. People with high incomes invest in unique works of art for different reasons besides the stock market or precious metals. Today, digital art, which is bought and sold with crypto money with the same thought, has started to be investments with the same feature in NFTs. Why do people give millions of dollars to a digital work? If it is copied or loses its value, questions may come to our minds. The concept arising from the uniqueness of a physical work of art is hidden in blockchain technology. Thanks to this technology, the owner of the work can mark their digital products with a signature. In other words, one can have the digital original of the product.

NFT provides the opportunity to buy and sell all kinds of digital products. For example, a tweet, the most viewed TikTok video, an academic article, project, game, drawings, animations, effects, clips, and GIF. Currently, the most popular products are illustrations and designs in the digital art category. In short, anything that can be produced and stored in a digital environment and characterized as unique can be sold as NFT. Art-loving collectors are turning into digital collectors with the changing age. The market and demand determine the value of NFTs. For example, the founder of Twitter, Jack Dorsey, shared the message "Just setting up my tweet" on the platform in 2006, and this message was recorded as the "first tweet". This tweet was purchased as NFT at auction on March 5, 2021 for \$2.9 million (<https://www.bbc.com/>; Yurdabak, 2022). In Turkey, a tweet of Cüneyt Özdemir was purchased as NFT for 10 thousand dollars.

Another NFT artist, Murat Pak, sold 91.8 million dollars with his work The Merge. Digital artist Pak, who broke records worldwide, is known as a programmer, cryptocurrency investor, and also at the same time the founder of Archillect, a curation platform. This platform, which has a large following, has the feature of being an internet bot that reshapes media based on users' interactions (Özbucak, 2021).

Image 1. Beeple- *"Everydays: The First 5000 Days"*

Resource: <https://hwp.com.tr/nft-olarak-satilan-en-pahali-10-sanat-eserini-sizler-icin-derledik-182510>,
Date accessed: 28.06.2021

The work titled "Everyday: The First 5000 Days" (Image 1), which is the one of the most expensive NFT artwork, belongs to Graphic Designer Beeple, whose real name is Mike Winkelman. This work was auctioned in digital currency using the blockchain method on March 11, 2021, for \$ 69.3 million (Özcan, 2021). With this work, the artist

took his place in history as the third most expensive work creator among living artists (Pittwire, 2021; Dursun, 2021).

Image 2. Tolunay Tolunay “Fractal İstanbul – Pandemi” (Courtesy of the artist)

Resource: <https://theanatoliapost.com/>” Date accessed 08.07.2021

The works of Tarık Tolunay from Turkey can be cited as an example. Tolunay is known for his collection called "Fractal Istanbul" (Image 2). The artist digitally signed his work and put it up for sale on a platform called Foundation, and was able to sell his work for 20 Ethereum, or about 36 thousand dollars, within a few hours (Elden, 2021; <https://theanatoliapost.com>). These sales made in the digital environment are made and recorded using blockchain technology.

Image 3. Refik Anadol “Machine Hallucinations – Nature Dreams”

Resource: <https://www.donanimhaber.com/refik-anadol-dan-rekor-nft-satisi--142852> Date accessed 24.12.2021

Famous Turkish artist in the NFT world, Refik Anadol's technological work Machine Hallucinations – Nature Dreams, supported by artificial intelligence, was sold as NFT on Opensea. The artwork was bought by a collector named Mabou for a record 300 ETH. Anadol earned more than \$1.2 million from this sale. Along with the work, the collector also purchased a computer containing a 3D physical certificate signed by Anadol, the source backup files of the installation and special software (<https://webrazzi.com/2021/12/19/refik-anadol-nft->).

1. What is Blockchain?

Since 2008, a decentralized system called "Blockchain" technology and a new "crypto", that is, crypto money system, have started to be discussed. Blockchain is a distributed database that manages data encrypted over a network that is protected against security vulnerabilities and easy to access. Features that make blockchain technology different:

- **Peer to Peer Network:** In Blockchain technology, each participant in the network has a simultaneous working copy of itself. Thus, participants participating in the system can see and approve transactions made on this network and are directly connected to each other.
- **Distributed Ledger:** All transactions in the blockchain network are recorded simultaneously in digital ledgers.
- **Consensus Mechanism:** When the participant enters data in the personal digital account book, this process is coded using known algorithms and all users in the network are informed about it. The data is permanently added to the records when the transaction is agreed between the users.
- **Cryptography:** With the encryption method called “hash” in blockchain technology, a unique digital signature is created through a mathematical algorithm and these transactions are turned into blocks. Previous records are added to this block and linked to the hash of previous blocks. This information is recorded in the digital ledgers of all users. When these records are interfered with from outside, they trigger each other because the blocks are interconnected. This will make it easier to detect (Cited by Yavuz, 2019; Pisa & Juden, 2017).

2.NFT and Its Features

NFTs contain a unique code, cannot be exchanged for another digital asset, cannot be divided or reproduced. This is enough to make NFTs special in themselves. The uniqueness of NFT is that it is unique and there is no second smart contract with the same token number. NFT has the property of registrability. If requested, it is produced by the manufacturer with NFT copyright. This ensures that the buyer has all the commercial rights of that product over Block chain. This feature also increases the commercial value of the product. NFTs are rarity because they are unique and non-replicable. Conversion of a product to NFT means ensuring its existence forever. It can be traded or held for years. The tradability feature can be traded by converting any product into NFT, thus making it tradable (Erfidan, 2021; Doğan, Ersöz & Şahin, 2022).

3.What are the Necessary Steps to Join the NFT System?

First of all, it is necessary to be a member of a digital platform to be a part of this system.

Step 1: **Wallet:** Wallet is the area where digital currencies and identity information are stored and stored. A crypto wallet is required to generate NFT and use it on exchanges.

Step 2: **Joining the NFT Platform:** It is necessary to open an account according to the instructions by choosing a platform that you want to join. Since NFT asset accounts are usually Ethereum-based, tokens are needed. In order to generate, add and trade NFTs, ETH (Ethereum) must be loaded into the account. These transaction fees may vary according to platforms.

3. **Step-Creating NFT:** After adding Ethereum to the account, the artwork object is uploaded to the system and digitally signed by saying create (Dursun, 2021).

4.Where and How to Buy NFT?

NFTs can be accessed from different platforms depending on the product to be bought or sold. These trades require you to pay a transaction fee of around 100 Gwei (gas). A higher transaction fee may be required if a faster transaction is desired.

The cryptocurrency code is ETH. Ethereum is a crypto-asset and has a blockchain infrastructure that supports numerous crypto-assets. In Ethereum, users can control their account data both with the user account with a private key and with the codes formed by contracts, which is a second method seen as a mainstay, especially in crypto art. Although the two methods differ, a fee is

charged for each transaction. Gas is required to operate. Gas is a unit of measurement used in the processing of Ethereum. The transaction fee can be determined in advance or can be determined by the user. When starting the transaction, the amount of Ether is determined and gas is consumed and decreased in each transaction. If the processes are successful, continuity is ensured according to the principle of returning the gas to the source (Dursun, 2021).

The best-known digital art NFT platforms such as Enjin, MakersPlace, Rarible, NBA Top Shot, Decentraland, Mintable, BakerySwap, Knownorigin, Portion, Async (Influencer, 2021), Snark, Unique, Artsy (Tellinga, 2021) are:

4.1.NFT Showroom: NFT Showroom is a digital art marketplace. It is built on Hive, a fast and free blockchain, and all you need to use is a Hive account and Hive Keychain. NFT Showroom takes 10% commission on the first sale, 5% for secondary sales and 5% to the original artist (Martinique, 2021).

4.2.OpenSea: Founded in 2017, the Platform supports Ethereum and ERC721 or ERC1155 standards for developers' digital assets (Aureliano, 2021; Willing, 2021). It allows you to buy and sell crypto collectibles, game items, digital art and other blockchain-based digital items on its portal (Martinique, 2021). OpenSea requires an active wallet (Walker, 2021).

4.3.SuperRare: It is a digital art auction house that selects artists by evaluating their work and meets them in the social network (Walker, 2021; Martinique, 2021). Artists can submit their portfolios by filling out the forms on the website. All transactions are done using ether. The platform takes a commission of 15% from the first sale, while the creators receive 10% royalties (Martinique, 2021).

4.4.Foundation: The platform, which has a community-oriented structure, was established in 2021. For artists to join the site, the artists in the system must select and invite the works of that artist (Martinique, 2021).

4.5.Nifty Gateway: NiftyGateway is an accessible platform for everyone that allows to buy, sell, trade and display Nifties (Walker, 2021; Martinique, 2021). The platform offers a limited number of Nifties every three weeks. Art objects are available for a limited time only. Tokens purchased here will be listed under the profile and can be withdrawn to a wallet or an external account. It can also transfer from external wallets to the Nifty Gateway account (Martinique, 2021).

4.6.CryptoKitties: The platform that was established in 2017 and it is the first platform uses the ERC-721 standard. It is one of the world's first blockchain games. On the platform developed as a game, in the CryptoKitties game, players raise and sell CryptoKitties virtual cats for profit on the Ethereum network (Willing, 2021; cited in Dursun, 2021; Yuan, 2018).

New NFT platforms are increasing day by day and digital assets are diversifying in this sense. According to the 2021 Non-Fungible Tokens Quarterly Report, 48% of sales rates are Art, while others share less than 10% of the market. According to the report; Sales rates in the arts have increased from 35% in 2020 to 61% in the first quarter of (2021<https://nonfungible.com/subscribe/nft-report-q1-2021>).

According to the 2022 Non-Fungible Tokens Quarterly Report, the collection segment continues to be the main segment of the sector in the first quarter of 2022 with its total transaction volume. The crypto art segment is the second with \$673 million. However, the volume of active wallets and sales is much lower, indicating that the NFT art segment is in the hands of certain wealthy people (<https://20137703.fs1.hubspotusercontent-na1.net/hubfs/>).

5. Crypto Art

As a result of the interaction of rapidly developing software technologies with art in our age, a new understanding of art has created the crypto art; It is defined as “digital art created by a limited number of cryptographic assets registered on a blockchain”. In this understanding, which is based on conceptual art, the biggest feature that distinguishes this kind of art from traditional art is that it has the ability to produce structured or unstructured data that can be accessed openly. Accordingly, the immaterial nature of artworks is the rejection of traditional art market spaces and institutions (Akt: Oduncu, 2022; 197).

Graphic products created using digital production methods, especially by graphic design artists, are transformed into a value as Crypto Artwork with ERC721, Ethereum blockchain technology. Thus, the product is used as an NFT artifact by associating it with codes by the system in the digital environment in which it is produced. After a photo or video of a work that has not been produced in digital media is taken, these images are converted to NFT with ERC-721 or similar technologies (ERC-1155). Media in formats similar to JPEG, MP4 or GIF associated with crypto codes are products that are verified by contract and wallet and are rare as their ownership can be proven (Dursun, 2021; Franceschet et al., 2021).

The key point is that the artifact or value is associated with immutable crypto codes and stamps the digital item with a cryptographic token of authenticity and maintains a permanent record of its ownership. It is worth noting that NFT creates a signature that cannot be forged. This is a rare value for collectors (Dursun, 2021: 1043).

It is seen that especially graphic designers are active in the world of Digital Art. This is due to the fact that graphic designers closely follow and use technological developments and adapt to changes more quickly. It has become a necessity for designers who are studying or working in this field to be successful in order to be successful, as well as to follow the current updates throughout their lives with their own individual efforts. It is also important that a work produced with today's technological developments is delivered to art lovers. These developments, in which the transition from exhibition halls to digital media occurs, should be followed. Artists and designers must be able to adapt to these rapid changes in order to be able to exist.

In order to investigate the effect of the education received by the graphic designers who are the best adapted to these changes, the education programs of two universities selected by the random method are examined.

The contents of the courses (Table 1) taught during eight semesters of two universities in Turkey, Eskişehir Osmangazi University & Faculty of Art and Design and İnönü University Faculty of Fine Arts and Design, Graphic Design Department are examined.

Table 1: Programs of the departments that provide art education in the Faculties of Fine Arts of at İnönü University and Eskisehir Osmangazi University

İnönü University	Eskisehir Osmangazi University
Faculty Of Fine Arts And Design	& Faculty of Art and Design
GT 1. Basic Design I and II, Drawing I and II, Art History I and II, Perspective, Basic Information Technologies I and II, Hist. Of Tur. Rev.&Prin.of M. K. Atatürk I ve II, Turkish I ve II, English I ve II, Graphic Design History, Mythology and iconography	Basic Design I and II, Drawing I and II, Art History I and II, Basic Concepts of Art, Visual Communication, Basic Computer Use I ve II, Hist. Of Tur. Rev.&Prin.of M. K. Atatürk I and II, Turkish I ve II, English I and II, Basic Photography, Text and Typography
GT 2. Graphic Design I and II, Typography I and II, Computer Aided Graphic design I ve II, Printmaking I and II, Photography I ve II, Elective Courses I and II (Ceramics I and II, Painting I and II, Music I and II, Interior Architecture)	Computer Aided Graphic Design I ve II, Typography I ve II, History of Visual Design, Applied Basic Photography, Etkileşim ve Arayüz Tasarımı Elective Studio Course and Elective Theoretical Course (Graphic Design Studio I ve II, Information Design, Printmaking I and II, Typface Design, Visual Culture, Mythology, Art of Photography and Theories, Communication Theories, History of Moving Images, Research and Project Development, Illustration, Advanced Photography Techniques, Visual Analysis Methods, Communication Ethics, Sustainable Design)
GT 3. Graphic Design III and IV, Semiotics, Illustration, Aesthetics and Art Philosophy in Visual Disciplines, Free Elective Courses III and IV (Ceramic III, Painting III, Music III, Landscape Architecture Drawing Technique, Architectural Simulation, Marbling, Miniature, Tile, Ceramic Jewelry Techniques, Plaster Forming and Molding Methods) Modeling and Modeling, Interactive Media Design, Experimental Design Field Elective Courses I and II (Packaging Design, Sociology of Art, Communication History, Web Design, Mythology, Cultural History, Visual Perception, Museum Education, Semiotics in Visual Disciplines, Information Design Marketing Communications and Advertising Information)	Multimedia Design, Art and Design Culture, 3d Modelling and Animation I and II, Editing Techniques I ve II, Socially Responsible Design, Photography Atelier Elective Studio Course and Elective Theoretical Course (Audio Design, Commercial Photography, Kinetic Typography, Desktop Publication Design, Printmaking III, Animation Techniques, Package Design, Video Art, Aesthetics of Image, Theories of Contemporary Art, Marketing, Brand Communication Management, Audio Design, Video Practices, Image Design, Semiotics, Exhibition Stand Design, Copywriting, Photography Culture, Marketing Communication)
GT4. Graduation Project I and II, Digital Illustration, Animation I and II, Field Electives III- IV and V, Contemporary Art and Interpretation, Portfolio Design Field Electives (Typeface Design, Computer Aided Image Processing, Interactive Multimedia, Brand and Corporate Identity Design, Exhibition Design, Animation, Digital Printmaking, Publication Design, Internet and Interface Design, Digital Photography)	Portfolio Design, Interdisciplinary Design Studio, Visual Communication Project, Advertisement Design Elective Studio Course and Elective Theoretical Course (Comics Design, Character Design for Animation, Experimental Typography, Stop Motion, Video and Film Criticism, Media Literacy, Advertisement Design, Documentary Photography, Web Design, Video Post-Production Stage and Decor Design, Design Rights, Communication and Motivation at Work, Cyberculture)

Resource: <http://www.inonu.edu.tr/gsf> and <https://stf.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/15/gorsel-iletisim-tasarimi-bolumu>

When the course contents of Eskişehir Osmangazi University & Art and Design Faculty Visual Communication Design Department are examined, "Marketing" is given as an elective course in

the 3rd grade. When the content of the course is examined, it is seen that it includes "Marketing concept and scope, environmental factors in marketing, Marketing information system, Strategic planning, Target market selection, Products and product strategies, Services, Distribution channels and retailing, Pricing, Promotion". Also in the 3rd year, "Marketing Communication" (<https://stf.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/15/gorsel-iletisim-design-section>).

Inonu University, Faculty of Fine Arts and Design, Graphic Design Department, 3rd year elective courses include the course titled "Marketing Communication and Advertising Information". Although the name of the course includes the phrase "marketing", the content of the course is not suitable for the information we are looking for. Course Content "The course, which analyzes the promotion of a brand, product, institution or even through applied examples such as television advertisements, newspaper and magazine advertisements, outdoor promotional pieces, examines the relationship between the message to be conveyed to the target audience and the brand identity; it aims to convey the structures and channels that define this relationship as parts of the marketing communication that form and define the whole" (<http://www.inonu.edu.tr/gsf>).

When the course contents of Eskişehir Osmangazi University & Art and Design Faculty Visual Communication Design Department and İnönü University Fine Arts and Design Faculty Graphic Design Department are examined, no concept related to NFT or any content about such platforms is found.

Education programs in universities should also be updated and renewed. In addition to how to make a work in universities, up-to-date information on how to reach consumers and art lovers should be given.

As a result of the research, it was found that only Ankara University Faculty of Fine Arts Department of Basic Art Education (<https://twitter.com/necdetunuvar>) and Yıldız Technical University (https://www.youtube.com/watch?v=FI_kBill4Ow) added the "Introduction to NFT" course to the general social elective course pool of the University.

6. Discussion and Conclusion

The changing world order, and especially the Covid-19 pandemic, affects people's lives in every aspect and causes them to change. This period has triggered people to be more in the digital world. The transfer of artworks to the digital environment is not new, but nowadays NFT has provided both accessibility and economic advantages, especially to artists.

For example, Alana Edgington, one of the artists who discovered the world of NFT, stated that she could not exhibit her works in any art gallery due to her introverted personality, and that she lived in debt. Alana says digital images of her 16 paintings were sold at an internet auction for US\$79,500. Another artist is Darius Puia; He sold his work for 12 thousand 497 dollars thanks to these platforms (Thorn, 2021).

By using these platforms, artists do not need auction companies or art galleries to sell their works, and they do not pay high commission fees to intermediaries. While the galleries receive a commission of around 60-70% from the sales, these new platforms take a commission of 15% and allow the artist to receive a share of varying percentages when the digital work changes hands again. This becomes a system that strengthens the artist's hand. One of the best aspects of the system is the opportunity to open exhibitions anywhere in the world and reach art lovers.

According to Jenée Iyer, Blockchain applications have increased the transparency of the industry and reduced shipping risks by reducing costs, including insurance premiums (Barsotti, 2019). Beeple's historic sales have attracted international media attention, and these results have attracted many artists to the world of NFT. Such agendas point to the beginning of a new era especially in art.

Raghavendra Rau points out that the reason for this increased interest in NFT may be that people are confined to their homes due to the pandemic and cannot find the opportunity to go out and spend money. Rau thinks that the prices of the works will not increase constantly, but will decrease after a certain period of time, and perhaps only a few artists' works will retain their value in the long run (Thorn, 2021).

There is also the possibility of short-term excitement for artists, art lovers and investors. However, there will always be systems that are constantly renewed and developed.

Following, researching and hoping for such innovations will keep artists or artist candidates excited and dynamic.

It is seen that especially graphic designers are active in the digital art world. Following and being prone to developing technology, having the necessary technical equipment to convert studies into NFT and publish them on platforms are important factors. Especially in the field of art, it is seen that very few of the artists who work in the old generation and other branches of art are active, cannot adapt to the system and even have no knowledge about this system.

When the programs of the departments that provide art education in the Faculties of Education and Fine Arts of Universities in Turkey are examined, it is seen that the students are given basic information about computer use, programs and field information. However, it has been observed that a basic course that gives information about such platforms and digital developments is not given. It should be added to the training programs as a course and constantly updated. University students receiving art education should be informed about the changing and developing technological systems and their awareness should be raised in order to keep up with the innovations. Over time, open seminars and training programs may be organized to inform about such innovations. It is aimed that this study will contribute to the literature for future studies.

References

- Aureliano, L. (2021, 13 April). Top NFT Marketplaces for 2021, Access address: <https://www.benzinga.com/markets/cryptocurrency/21/04/20582318/top-nft-marketplaces-for-2021> (2021 21 June).
- Barsotti, S. (2019, 3 April). The Art of Blockchain. Access address: <https://www.cmu.edu/news/stories/archives/2019/april/art-of-blockchain.html>, (2021, 21 July).
- Doğan, B., Ersöz, S. Ş., & Şahin, C. (2022). Crypto Art and NFT. *Journal of History Culture and Art Research*, 11(1), 1-12.
- Dursun, N. (2021). The Relationship of Crypto Art / NFT and Motion Graphics, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(40):1037-1055.
- Elden, N. (2021, 19 March). NFT Dünyasının da Bir Türk Sanatçısı: Tarık Tolunay, BBC Turkish, Access address: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56455110> (2021, 8 July).
- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım fakültesi, Görsel İletişim ve Tasarım Bölümü Lisans ders içerikleri (2022) Access address: <https://stf.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/15/gorsel-iletisim-tasarimi-bolumu>
- Erfidan, B. (2021, 26 March) What is NFT? In Which fields is it used? Why is it valuable? NFT getting started guide access address: <https://fezdigital.net/nft-nedir-hangi-alanlarda-kullanilir-neden-degerlidir-nft-baslangic-klavuzu/> (2021, 29 July).

- Franceschet, M., Colavizza, G. , Smith, T. , Finucane, B. , Ostachowski, M. L. , Scalet, S. , Perkins, J. , Morgan, J. & Hernández, S. (2021). *Crypto art: A decentralized view*, *LEONARDO*, 54(4): 402–405.
- Introduction to NFT Course by İsmail Erim Gülaçtı (2022) Access address: https://www.youtube.com/watch?v=FI_kBill4Ow
- İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü Lisans ders İçerikleri (2022) Access address: <http://www.inonu.edu.tr/gsf>
- Martinique, E. (2021). 8 NFT Marketplaces to be Familiar with Right Now, Access address: <https://www.widewalls.ch/magazine/nft-marketplaces/foundation> (2021, 29 June).
- Necdet Ünüvar Senato kararı (2021, 31 Aralık) Access address: <https://twitter.com/necdetunovar>
- Non-fungible Tokens Quarterly Report Q1- 2021 Access address: <https://nonfungible.com/subscribe/nft-report-q1-2021>
- Non-fungible Tokens Quarterly Report Q1- 2022 Access address: https://20137703.fs1.hubspotusercontent-na1.net/hubfs/20137703/REPORTS/2022/2022_NFT%20Market%20Report%20Q1_final.pdf
- Oduncu, S. (2022). NFT, crypto art and its reflections in Turkey, *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 15(29): 195-224.
- Özbucak, Y. E. (2021). The Most expensive NFT's ever sold , Access address: <https://www.business2community.com/tr/nft/en-pahali-nftler> (2021, 28 July)
- Özcan, B. (2021). Bu JPEG Resim \$69.300.000'a Satıldı! NFT kripto sanat çağı başladı, Access address: <https://www.youtube.com/watch?v=Du81IHS8gNU> (2021, 29 June)
- Pittwire, P. E. (2021). Crypto Art's Grand Entrance, Access address: <https://www.pittwire.pitt.edu/news/what-nft-pitt-experts-explain-digital-tokens> (2021, 29 June).
- Pisa, M. & Juden, M. (2017). Blockchain and economic development: Hype vs. reality, *Center for Global Development*, Paper No:107.
- Refik Anadol'un NFT Eseri Yaklaşık 1,2 million dolara satıldı (2021, 19 Aralık) Access address: <https://webrazzi.com/2021/12/19/refik-anadol-nft-eseri-yaklasik-1-milyon-dolara-satildi/> (24.12.2021)
- Thorn, R. (2021, 16 March). Hızla büyüyen kripto sanat dünyası: Sanatçılar ve koleksiyoncular ne diyor? BBC Dünya Servisi Access address: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56407936> (2021, 27 June).
- Yavuz, M. S. (2019). Digital transformation in economy: A Review of blockchain technology and application areas, *Research of Financial Economic and Social Studies (RFES)*, 4(1): 15-29.
- Yuan, M. (2018, 19 November). Crypto kitties gold: The Power of combining blockchain and video Gaming Access address: <https://www.eastwestbank.com/ReachFurther/en/News/Article/Cryptokitties-Gold-The-Power-of-Combining-Blockchain-and-Video-Gaming>, (2021, 29 June).
- Yurdabak, M.K. (2022). Nft: A New perspective in digital art and a review on the opportunities it Brings , *Nişantaşı University Journal of Social Sciences*, 1(10) 143-153.

Walker, C. (2021, 26 July). Best Platforms to create your NFT on, Access address: <https://www.benzinga.com/money/best-platforms-to-create-your-nft-on/> (2021, 29 July).

Willing, N. (2021, 23 November). Best NFT projects: 10 Names Everyone Should Know in 2021, Access address: <https://capital.com/best-nft-projects-10-picks-to-watch-in-2021> (2021, 29 June).

Image 1. <https://hwp.com.tr/nft-olarak-satilan-en-pahali-10-sanat-eserini-sizler-icin-derledik-182510> (28.06.2021)

Image 2. <https://theanatoliapost.com/tarik-tolunay> (08.07.2021)

Image 3. <https://www.donanimhaber.com/refik-anadol-dan-rekor-nft-satisi--142852> (24.12.2021)

Araştırma Makalesi / Research Article

TWITTER KULLANICILARININ TEMETTÜ YATIRIMLARINDA TERCİH ETTİKLERİ ŞİRKETLERİN METİN MADENCİLİĞİ İLE TESPİT EDİLMESİ

Murat Fatih TUNA^{1*}

Mesut POLATGİL²

Öz

Artan teknoloji kullanımıyla birlikte insanlar hemen her konuda görüşlerini rahatlıkla paylaşabilecekleri araç ve ortamlara sahip olmuştur. Bu fikirlerin önemli bir kısmını da yatırım ile ilgili konular oluşturmaktadır. Twitter bu konuda öne çıkmakta ve yapılan birçok çalışma için önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Birçok çalışmada Twitter üzerinden alınan fikirler analiz edilmekte ve birçok ürüne ilişkin fiyat tahmini yapılmaktadır. Öte yandan son yıllarda temettü emekliliği ve temettü yatırımcılığı özellikle küçük yatırımcı sınıfındaki bireyler için çok cezbedici bir hale gelmiş, buna bağlı olarak bireyler özellikle çocukları ve ailesi için bu yatırım kanalına yönelim göstermiştir. Bireyler ayrıca yaptıkları bu yatırımlarla ilgili Twitter platformunda paylaşımlar yapmakta ve birbirleriyle fikir alışverişinde bulunmaktadır. Bu noktada bahsedilen yatırım türünü tercih edecek kişiler hangi firmalara yatırım yapacakları konusunda bazen emin olamamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Twitter kullanıcılarının en çok beğendiği ve yorumladığı temettü firmalarının tespit edilmesi ve alternatif yatırım portföylerinin oluşturulmasıdır. Dolayısıyla çalışmada en çok bahsedilen, en çok beğenilen, en çok yorumlanan ve en çok yönlendirilen (retweet edilen) tweet özelliklerine odaklanılmıştır. Dahası verilerden tespit edilen firmalar ile toplam beş portföy oluşturulmuştur. Bu portföylerin getiri durumları firmaların son bir yıllık getirileri baz alınarak modern portföy teorisi bağlamında verilmiştir. Portföylerden en iyi getiriyi retweet edilme durumuna göre oluşturulan portföyün oluşturduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında ortaya konan portföylerin ve içerdiği yatırım alternatiflerinin temettü yatırımcılığıyla ilgilenen tüketicilere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Metin Madenciliği, Temettü, Temettü Yatırımcılığı, Yatırımcı Tercihleri, Portföy Yönetimi, Hisse Senedi

JEL Kodları: D14, G11, M30

DETERMINING THE COMPANIES PREFERRED BY TWITTER USERS FOR DIVIDEND INVESTMENTS VIA TEXT MINING

Abstract

With the increasing use of technology, people have had tools and environments where they can easily share their opinions on almost any subject. An important part of these ideas is related to investment issues. Twitter stands out in this regard and constitutes an important data source for many studies. In many studies, the ideas received on Twitter are analysed and price predictions are made for many products. On the other hand, dividend retirement and dividend investing have become extremely attractive especially for individuals in the small investor class in recent years, and accordingly, individuals have tended to this investment channel especially for their children and families. Individuals also share on Twitter platform about these investments they have made and exchange ideas with each other. At this point, people who will prefer the investment type mentioned are sometimes unsure about which companies to invest in. The aim of this study is to determine the dividend companies that Twitter users like and comment the most and to create alternative investment portfolios. Thus, it has been focused on the most mentioned, most liked, most commented, and most directed (retweeted) tweet features in the study. Moreover, a total of five portfolios have been created with the companies identified from the data. The return conditions of these portfolios have been given in the context of Modern Portfolio Theory based on the last year returns of the firms. It has been determined that the portfolio created according to the retweet status creates the best return from the portfolios. It is thought that the portfolios presented within the scope of the study and the investment alternatives they contain will benefit consumers who are interested in dividend investing.

Keywords: Text Mining, Dividend, Dividend Investment, Investor Preferences, Portfolio Management, Stock

JEL Codes: D14, G11, M30

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ORCID: 0000-0002-8634-8643

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): mftuna@cumhuriyet.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
ORCID: 0000-0002-7503-2977

Başvuru Tarihi (Received): 29.03.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

COVID-19 sonrasında yaşanan enflasyonist ortam ve akabinde durağanlaşan ekonominin yarattığı zorlu koşullar, bireylerin, sahip oldukları geliri geleceğe değer kaybına uğramadan aktarmalarını mümkün kılacak finansal alternatifleri aramaya yönelmelerine neden olmuştur (Wagner, 2020). Bununla birlikte üretimin azalmasıyla finansal ekonominin reel ekonomi karşısındaki yükselişi, bireysel yatırımcıların tercih edebilecekleri finansal yatırım araçlarının çeşitliliğini artırmıştır (Salisu ve Obiora, 2021). Bu araçlar devlet bünyesinde olabildiği gibi halka açılan özel sektör şirketleri tarafından da oluşturulabilmektedir. Bu araçlardan biri olan temettü, şirketlerin kazançlarının belirli bir yüzdesini oluşturan yatırımcılara verdikleri kâr payıdır (Allen ve Michaely, 1995). Şirketler temettülerini nakdi temettü olarak dağıtabildikleri gibi nakit ödeme isteklisi olmadıkları durumda pay senedi olarak da dağıtabilmektedir (Huang, Li, Wang ve Wu, 2022).

COVID-19 sürecinde gerileyen reel ekonomi gelişimini sürdürmekte olan ekonomilerde finansal ekonomilerin hareketlenmesini sağlamış, böylelikle hisse senedi ve kripto para borsalarına olan ilgiyi artırmıştır (Uddin, Yahya, Goswami, Lucey ve Ahmad, 2022). Bahsedilen kapanma döneminde okul ve işyerleri pasifleştirildiğinden dolayı küresel borsanın likiditesi bozulmuş, bunun üzerine bilgilendirici kampanyalarla yatırımcıların birikimlerini finansal sisteme kazandırma çabasına girilmiştir (Zaremba, Aharon, Demir, Kizus ve Zawadka, 2021). Bunun sonucunda çeşitli demografik özelliklere sahip pek çok yatırımcı borsa ekosistemine dâhil olmuştur. Bu süreçte yaşanan kapanmaların da sağladığı imkânla birçok tüketici borsayı daha yakın takip etme şansı bulmuş, firmaların ve güçlü yatırımcıların yapacakları açıklamaları çeşitli iletişim kanallarından özellikle de sosyal medyadan takip eder hale gelmiştir (Eierle, Klamar ve Muck, 2022). Bu dönemde özellikle genç yaşta yatırımcılar, araçlar eşliğinde borsa sistemine katılmış ve uzun vadeli temettü yatırımlarına yönelmişlerdir (Peswani ve Joshapura, 2022). Bu eğilimi fark eden firmalar gerek borsanın kazandığı ivmeden gerekse sosyal medyanın bilgilendirici gücünden faydalanarak tüketicilerine yönelik duyurularını sosyal medya kanalıyla iletmeyi benimsemişlerdir (Colicev, Malshe, Pauwels ve O'Connor, 2018). Nitekim Miller ve Modigliani (1961)'e göre temettü duyuruları ile temettü fiyatlarına yönelik tepki arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Temettü politikasının doğru oluşturulmaması tüketici temelinde bir yatırım karmaşası yarattığı gibi firma temelinde de istikrarsızlığa neden olmaktadır. Knyazeva (2008), bunun kaynağı olarak zayıf yöneticilerin gözlemlenebilir temettü politikasına uymaları için hissedar ve diğer piyasa aktörlerinin baskılarıyla karşı karşıya kalmasını göstermektedir. Buna göre temettü politikalarının yatırımcılar tarafından gözlemlenebilir ve şeffaf bir biçimde oluşturulması gerekmektedir. Temettü politikalarının şeffaflığı Gopalan, Nanda ve Seru (2007) tarafından da ifade edildiği üzere sadece bireysel yatırımcıları değil, aynı zamanda iş gruplarını da etkilemektedir. Bu grupların dâhil olduğu sermaye piyasasında temettü, bir tür nakit transfer aracı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla temettü hem bireylerin bir firmaya yapma isteklisi olduğu yatırımı hem de firmanın yatırımlarını finanse ederken destek aldığı pazardaki nakit akışını sağladığı etkili bir araç olarak ifade edilebilir.

Yatırımcılar finansal portföylerini kazançlarının maksimum kayıplarının ise minimum olacağı yönde oluşturmayı hedeflemektedir (Armananzas ve Lozano, 2005). Eğer fiziksel bir varlık edinilmeye değer ve beklenen faiz oranını aşıyorsa firma sahiplerinin net kârını artıracak düşünülecektir (Modigliani ve Miller, 1958). Bununla birlikte Pettit (1972)'e göre finansal araçların pazardaki etkinliği, fiyatlarını etkileyecek bilgileri doğru yansıtıp yansıtmadığına bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla temettü vaadinde bulunan firmaların vaatlerini yerine getirip getirmediğinin ve bu konudaki bireysel yatırımcı görüşlerinin araştırılması önem arz etmektedir. Araştırmalar sonucunda elde edilecek bilgi, finansal kararlar alan bireylerin okuryazarlığının

gelişmesi için gereklidir. Kaldı ki Lusardi ve Mitchell (2011), finansal kararların çok iyi bir finansal bilgi ve okuryazarlık düzeyi ile alınması gerektiğini iddia etmektedir. Bu durum yatırımcılar tarafından da bilindiğinden, iletişim imkânlarının gelişmesinin etkisiyle görüşlerini birbirleriyle rahatça paylaşabilecekleri platformlara duydukları ilgi artmaktadır.

Huang ve diğerlerine (2022) göre sermaye piyasasının bir bilgi aracı olarak analistler, piyasa verimliliğini artırabilir ve bilgi araştırma ve yorumlama yoluyla şirketler ve yatırımcılar arasındaki bilgi asimetrisini hafifletebilir. Bununla birlikte bireysel yatırımcıların analistlerin fikirlerine en kolay erişebileceği mecra sosyal medyadır. Casey ve Wells (2015) sosyal medyanın akran etkileşimi yoluyla öğrenmenin etkin bir yolu olduğunu savunmaktadır. Buradan hareketle sosyal medyanın hem analistlerin hem de bireysel yatırımcıların fikirlerini alarak yatırımlara yön verebilecek kapasitede olduğu söylenebilir. Bunu destekleyen bir çalışmada sosyal medya, bireysel finansal okuryazarlık ve yatırım fikirlerinin paylaşıldığı yeni bir forum olarak tanımlanmaktadır (Cao, Gong ve Zeng, 2020). Buna paralel bir diğer çalışmada ise sosyal medyanın, yatırımcı etkileşimi yoluyla finansal ürünlerde fiyat etkinliğinin sağlanmasına katkıda bulunduğu öne sürülmüştür (Cao, Zhang, Feng ve Meng, 2021). Bu iddia yatırımcıların sosyal medyayı fiyat değerlendirmede bir danışma platformu olarak gören Guo, Finke ve Mulholland (2015) tarafından yürütülen çalışmanın iddiasını desteklemektedir. Sosyal medya bu yönüyle davranışsal finansın güçlü bir aracı konumuna gelmektedir. Nitekim davranışsal finans yatırımcıların psikolojik etkilerinin onların yatırım kararlarını nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Bu noktada finansal içerikli sosyal medya gönderilerinin hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı etkisinin olduğu ortaya konulmuştur (McGurk, Nowak ve Hall, 2020). Bununla birlikte yatırım bekleyen firmaların kendi Twitter hesapları yardımıyla giriştikleri pazarlama çabalarının portföy dönüşlerine pozitif bir yansıması tespit edilememiştir (Bank, Yazar ve Sivri, 2019). Dolayısıyla Twitter ortamındaki yatırımcıların kendi görüşlerinin portföy oluşturma stratejilerinde daha belirleyici olduğu düşünülebilir.

Ekonomilerin büyümesi ve büyüyen ekonomilerde finansal yatırımların cazibesinin artması, Malandri, Xing, Orsenigo, Vercellis ve Cambria'ya (2018) göre finans piyasalarının tahmin edilmesini zorlaştırmış ve piyasadaki enstrümanların ve yatırımcıların birbiriyle olan ilintisini artırmıştır. Buna paralel biçimde Li, Wang, Li, Liu, Gong ve Chen (2014), piyasadaki yatırımcıların ruh halinin bile etki edeceği hassas bir yatırım ortamının ve enstrüman oynaklığının ortaya çıktığını savunmaktadır ki bu nokta, yatırım portföylerinin oluşturulmasında dikkat edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Öte yandan Markowitz (1952) tarafından ortaya konulan ve riski bir tür varyans olarak tanımlayan Modern Portföy Teorisine göre, bir finansal varlığın gelecekteki getirisi, aynı varlığın geçmiş davranışları üzerinden tahmin edilebilmektedir (Markowitz 1952, aktaran Yakıcı Ayan ve Akay, 2014). Bahsedilen hususlar portföy oluştururken potansiyel ve reel yatırımcıların görüşlerinin anlık olarak analizini ve yorumlanmasını sağlıklı yatırım kararları almanın kaçınılmaz bir zorunluluğu haline getirmektedir. Bunun sebebi yatırımcılara ilişkin görüşlerin geçmişteki portföy bilgilerine dayanmasıdır ki Modern Portföy Teorisi uyarınca bu bilgilerin temettü tahmininde kullanılması makuldür. Bununla birlikte yatırımcıların hangi firmaları tercih ettiklerinin bilinmesi ve kârlılığı yüksek portföy alternatiflerine ilişkin bilgi paylaşımı, sosyal medyada bilgi arayışı içindeki potansiyel ve reel yatırımcıların araştırdığı bir diğer esas konudur (Nguyen, Shirai ve Velcin, 2015). Nitekim sosyal medya ve bileşenleri firmalara ait gelecek hisse senedi fiyatlarının belirleyicisi olarak nitelendirilmektedir (Oh ve Sheng, 2011).

Davranışsal finans üzerine geçmişte yapılan araştırmalar, yatırımcıların duygularının hisse senedi performansına etki ettiğini ortaya koymuştur (Nofer ve Hinz, 2015). Bununla birlikte yatırımcıların oluşturmuş olduğu portföyün optimizasyonu ve performansı da önem arz etmektedir. Fintech adı verilen finansal inovasyona büyük veri sağlayan Twitter, yatırımcıların kendi portföylerine ilişkin bilgi ve performansların paylaşıldığı bir mecra olarak yatırımcıların

yoğun ilgisini çekmektedir (Liew ve Wang, 2016). Bu mecradan alınan veriler tüketici araştırmalarına bir tür büyük veri girdisi sağlayabilecek kapasiteye sahiptir. Twitter'dan elde edilen veriler kısa satışların ve işlem maliyetlerinin de hesaba katıldığı yatırımcı duyguları temelinde şekillenen dinamik dengelemeli portföy modelleri oluşturulabilmektedir (Yu, Chiou, Hung, Dong ve Chang, 2022). Buna ek olarak Google tarafından desteklenen BERT gibi modeller yardımıyla otomatik çekilebilmekte ve böylelikle yatırımcı duygularını kullanarak performans ölçümü yapabilen robotların kullanıldığı hibrit modeller geliştirilebilmektedir (Leow, Nguyen ve Chua, 2021). Bu sayede portföy optimizasyonunda insana bağlı hataların önüne geçilebilmekte ve kaybetme korkusundan arındırılmış biçimde karar üretebilen uzman sistemler geliştirilebilmektedir.

Bustos ve Pomares-Quimbaya (2020), doğru veri temelli borsa modellerinin yatırımcıların riskini azaltarak kârlı portföyler oluşturmalarına yardımcı olacağını ifade etmektedir. Bu noktada yatırımcılara fayda sağlayabilecek bir diğer veri kaynağı sosyal medyadır. Sosyal medya yatırımcıların kararlarını etkileyen ve firmalarla yatırımcılar arasında çift yönlü bilgi akışının bulunduğu efektif bir iletişim kanalıdır (Cade, 2018). Yatırımcıların birbirlerini sosyal medya kanalı ile etkilediğini ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Bali ve diğerleri, 2021; Cao ve diğerleri, 2021; Cao ve diğerleri, 2020; Guo ve diğerleri, 2015). Bununla birlikte yatırımcıların özellikle temettüler noktasında yatırımlarını hangi şirket üzerinde odaklayacakları üzerine sosyal medya kanalıyla yapılmış bir metin madenciliği çalışmasına literatürde rastlanmamıştır. Bu kapsamda bu çalışmada, Twitter kullanıcılarının temettü yatırımı konusunda ağırlık verdikleri şirketler Twitter paylaşımlarından hareketle tespit edilmek istenmiştir. Daha açık bir ifadeyle bu araştırmada ele alınan asli problem; yatırımcıların Twitter üzerindeki paylaşımlarının portföy oluşturmada kullanılıp kullanılmayacağını temettü firmaları açısından test etmektir. Araştırma sonuçlarının yurtiçi sermaye piyasasında hızlı karar verilebilecek yatırım alternatiflerinin belirlenmesi yoluyla yatırımcının bilgi düzeyini güçlendireceği düşünülmektedir.

1. Literatür İncelemesi

Wechta (2022), bir firma ve ona yatırım yapan yatırımcıların bir arada bulunmasını sosyal sistem teorisi ile açıklamaktadır. Buna göre firmalar ve onlara yatırım yapan bireyler kendi içlerinde kural ve katmanların bulunduğu bir tür toplumsal alt ekosistem oluşturmaktadır. Ekosistem içindeki firmaların yapmış olduğu temettü duyuruları, yatırımcıları pay senetlerinin geleceği hakkında bildiren dolaylı sinyaller olarak değerlendirilmektedir (Kumar ve Raju, 2013). Öte yandan sosyal medya, mevcut her bir sosyal sistemin kendi anlık sosyal haberleşme ağı haline gelmiştir (Saxton ve Wang, 2014). Dolayısıyla bir firmaya yatırım yapan bireyler, bir firmanın sosyal sistemine dahil olduklarından ötürü sosyal medya üzerinden bilgi paylaşımı yapabilmektedir. Bu bilgi paylaşımlarıyla bireylerin birbirlerinin davranışlarını etkilemesi (Affuso ve Lahtinen, 2019), temettü dağıtacak olan firmanın pay senedinin fiyatına doğrudan etki etmektedir (Chahine ve Malhotra, 2018). Buna ek olarak firmalar, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri gibi hem tüketici zihninde olumlu imaj bırakan hem de finansal getiriyi artıran paylaşımları yaparken de sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaktadır (Mağra-Sawicka ve Paliszkievicz, 2020).

Literatürde temettü ve sosyal medya üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların genellikle vaka analizi yöntemiyle belirli bir zaman aralığındaki getiriler (Nguyen ve Shirai, 2015) ve ilgili firmaya yatırım yapan tüketicilerin pazardaki davranışları (Affuso ve Lahtinen, 2019) üzerine odaklandığı ve genellikle yatırımcıların duygularını analiz ettiği (Özcan, 2021; Eierle ve diğerleri, 2022) görülmektedir. Bunun dışında temettü dağıtan firmalar, sosyal medyayı marka denkliliğini (Hsu ve Lawrence, 2016) ve firma değerini (Chahine ve Malhotra, 2018) artıran bir stratejik pazarlama aracı olarak kullanmaktadır. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde sosyal medyanın hem devlet (Lu, Jiang, Lu ve Naaman, 2020) hem de özel sektör (Mağra-Sawicka ve Paliszkievicz, 2020) kanadında hisse senetlerinin kârlılığına etki ettiği görülmektedir.

Çalışmanın bir diğer ayağı olan portföy performansını inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalardan mevcut çalışmaya en yakın olanları seçilerek kısaca özetlenmesinde fayda görülmektedir. Bu çalışmalardan birinde Sprenger, Tumasjan, Sandner ve Welp (2014), S&P 100 endeksinde 1 Ocak – 30 Haziran 2010 arasındaki altı aylık dönemi kapsayan 250.000 hisse senediyle ilintili tweetler üzerinde analizlerini gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonucunda hisse senedi getirileri, mesaj hacmi ve işlem hacmi ile anlaşmazlık ve dalgalanma arasında bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar ortalamanın üzerinde yatırım tavsiyesi sunan kullanıcıların daha sık alıntılı olduğunu ve takipçi sayılarının daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.

Liew ve Wang (2016), yaptıkları çalışmada halka arz aşamasındaki 325 şirkete ilişkin ilk gün geri dönüşleri ile tweetlerdeki yatırımcı duygularını karşılaştırmışlardır. Twitter platformundan veri aktarırken iSENTIUM LLC aracını kullanmışlardır. Analiz sonucunda tweetlerin içerdiği duyguların halka arz getirileriyle pozitif ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Lohman (2017), bilişim teknolojileri ve moda sektöründe faaliyet gösteren beşer firmaya ait hisse senedi yatırımcılarından Twitter API yardımıyla toplanan tweetleri analiz etmiştir. Duygu analizi için Naive Bayes algoritmasının kullanıldığı çalışmada duygu analizi piyasa kapitalizasyonu mantığıyla hazırlanan portföye uygulanmış, sonuçlar da Sharpe oranıyla hazırlanmış olan bir diğer portföyün performansı ile karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak duygu analizinin portföy oluşturmada IT firmaları için üstün bir performans gösterdiğini ortaya koymuştur.

Yatırımcıların sosyal medya gönderileri ile finansal getiri arasındaki nedenselliğin incelendiği bir diğer çalışma Yavuz (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada NASDAQ Borsası'nda işlem gören Apple, Google, Amazon ve Microsoft firmalarının incelenmesi neticesinde gönderilen tweet sayısı ile finansal getiri arasında (Microsoft dışında) hiçbir firma için istatistiksel açıdan ilişki bulunamamıştır.

İnternet ortamının temettü dağıtan firmalarla doğrudan ilintili olduğu fakat sosyal medyanın kapsam dışı bırakıldığı bir diğer çalışmada Özdemir (2020), firmaların temettü raporlarına ve bilançolarına ilişkin Google arama kayıtlarını araştırmış ve temettünün genel kurul tarihleri ile kurumlar vergisinin vergi beyan tarihlerinde arama eğilimlerinin yükseliş gösterdiğini tespit etmiştir.

Leow ve diğerleri (2021) çalışmalarında değişen pazar koşullarını analiz ederek otomatik olarak Twitter verilerini çeken robotlar kullanmışlardır. Google BERT modeliyle tweetleri duygulara dönüştürdükleri çalışmalarında portföy optimizasyonu için genetik algoritmalar yöntemini kullanmışlardır. Sonuç olarak Twitter verilerini kullanarak ulaşılan portföy performanslarını yüksek bulduklarını, genetik algoritmaları kullanmanın bu performansı en yükseğe taşıdığını ifade etmişlerdir.

Altınal ve Amasyalı (2021) tarafından yapılan çalışmada bir veri seti örneği olarak kullanıldığı görülmektedir. Yazarlar çalışmalarında, temettüleri hayat bilgisi ansiklopedilerinin bir alternatifi olarak sosyal medyada yer alan günlük gönderilerin kullanılabilirliği savını desteklemek için kullanmış ve temettü firmalarına ilişkin herhangi bir bulguya yer vermemişlerdir.

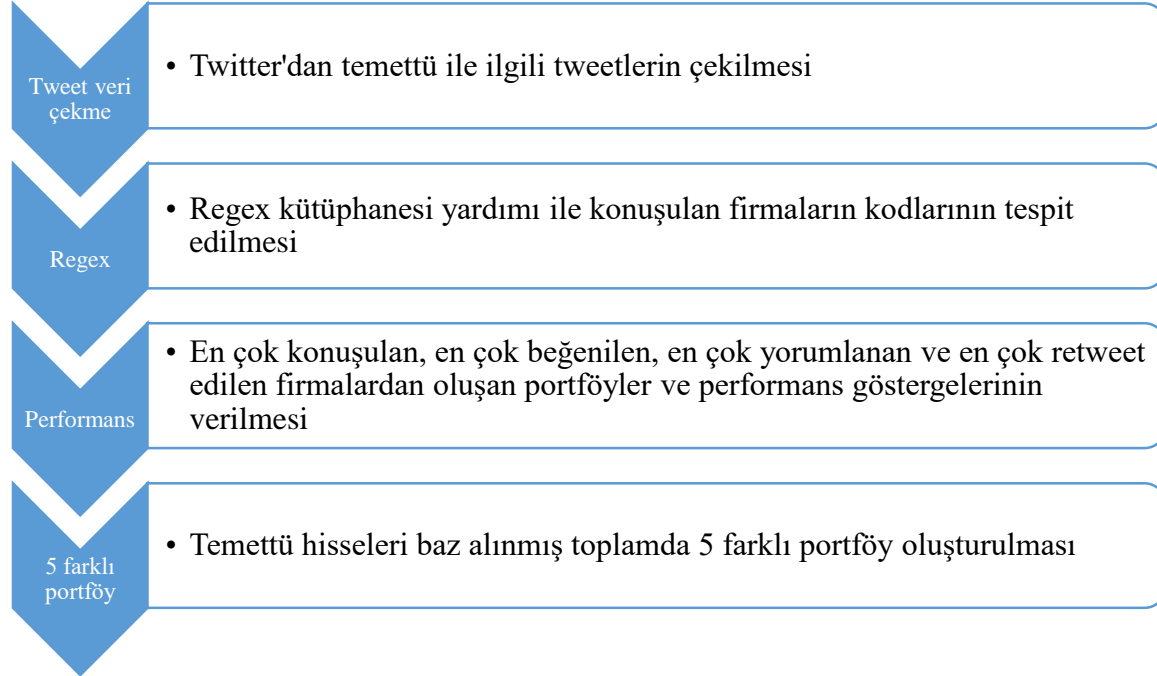
Özcan (2021) çalışmasında BIST30'da yer alan 30 firmanın hisse senedi fiyatlarına şirketlere ait tweetlerin etkisini araştırmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada şirketler hakkında atılan olumlu tweetlerin şirkete ait hisse senedi getirisini olumlu etkilediği, olumsuz tweetlerin ise olumlu tweetlere nazaran etkisinin daha güçlü olduğu ortaya konulmuştur.

Yu ve diğerleri (2022) yapmış oldukları çalışmalarında yatırımcı duygularının temelinde dinamik portföy modelleri oluşturmuşlardır. Oluşturdukları portföylerin optimizasyonunda CVaR ve Omega oranlarını kullanmışlardır. Sonuç olarak duygu analizi ile sağlanan bilginin varlık yönetiminde etkin kullanılabildiğini ortaya koymuşlardır.

2. Yöntem

Bu çalışmada sosyal medya verileri kullanılarak yatırımcıların temettü firmaları ile ilgili fikirleri elde edilerek analiz edilmiş ve farklı portföyler oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında izlenen yol Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Kapsamında Gerçekleştirilen Adımlar

2.1 Verilerin Elde Edilmesi

Çalışma kapsamında veriler Python programlama dili ve Selenium kütüphanesi kullanılarak araştırmacılar tarafından yazılan program ile Twitter platformundan çekilmiştir. Selenium kütüphanesi web sitelerinin test aşamasını gerçekleştirmek için kullanıldığı gibi web kazıma için de kullanılan oldukça güçlü bir kütüphanedir (Kuutila, Mäntylä ve Raulamo-Jurvanen, 2016).

Veriler çekilirken kullanıcılar tarafından atılan tweetler içerisinde #temettü ifadesinin geçmesi şartı konmuştur. Hem temettü hem de firma isminin birlikte bulunması sayesinde tweetlerin istenilen konu ile ilgili olması amaçlanmıştır. Bu etiketin geçtiği tweetler alınarak “.csv” uzantılı dosyaya kaydedilmiştir. Bu şekilde kullanıcılar tarafından 2022 yılı mart ayı itibari ile atılan 2687 tweet elde edilmiştir. Mart ayında verilerin özellikle çekilmesinin nedeni de firmaların genellikle temettü ile ilgili duyurularını bu ay içerisinde yapması ve yatırımcıların da yoğun bir şekilde sosyal medyada duyurular üzerine konuşmalarıdır. Bu durum aynı zamanda araştırma verilerinin çerçevesinin belirlenmesinde gözetilen bir kısıttır. Toplanan veriler ile ilgili örnek olarak 3 adet tweet aşağıda verilmiştir.

- 34 ₺ oldu bugünkü fiyat üzerinden %11 temettü, seneye 6 verse %17 tam bir yılda %27 veren banka yok diye biliyorum, ayrıca hisse değer artışı #EREGL'
- Yatırımın 2023 yılındaki #temettü tahminleri bakalım neler var neler #vesbe #eregl #ttrak #doas takibimde olanlar borcum bitene kadar elimden geldiğince sıfır maliyet toplamaya devam edeceğim ilk sırada #vesbe vardı sırayla devam edeceğim inşallah sabırla
- #pnsut ve #petun’da temettü oranlarını düşürmüşler, çok doğru bir yaklaşım değil, ama çok da umrumda değil. Zaten temettü verildiğinde bürüt miktar hisselerin değerinden düşülüyor. Böyle hiç olmazsa bürüt kağıdın üzerinde kalıyor

2.2. Verilerin Analiz Edilmesi

Bu tweet içerikleri Python diliyle birlikte kullanılan Regex (Regular Expression) düzenli ifadeler kütüphanesi yardımı ile ayrıştırılmış ve firmalar tespit edilerek analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ayrıca Selenium kütüphanesi yardımı ile Python dilinde yazılan bir programla Twitter'dan veriler alınmıştır. Firmaların tespit edilmesinde tweet içerisindeki #temettü ifadesi ile üzerine konuşulan firma isimleri Regex kütüphanesi ile otomatik belirlenmiştir. Örneğin bir tweet içerisinde #temettü ifadesiyle birlikte #froto ya da #vesbe ifadeleri de varsa bunlar firmalar olarak tespit edilmiştir. Firmaları ile ilgili olan tweetlerin beğeni, yorum ve retweet sayıları portföyleri oluşturmak için kullanılmıştır. Oluşturulan portföylerin getiri, risk ve Sharpe oranları da verilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu değerler haftalık verilerin son bir yıl üzerinden elde edilmesi ile hesaplanmıştır. Bu çalışma 2022 mart ayı itibari ile yapıldığı için portföyler oluşturulurken ilgili firmaların borsa da işlem gördükleri fiyatlar 2021 Mart ayından itibaren her hafta bitişi ile değerlendirilen değerler kullanılmıştır. Veriler Yahoo Finance (finance.yahoo.com) üzerinden alınmıştır. Tarihsel verilerden sadece kapanış fiyatları alınarak analizler gerçekleştirilmiştir.

2.3. Hesaplamaların Yapılması

Modern Portföy Teorisi ile portföyde yer alan ürünlerin birbirleri ile olan ilişkisi göz önünde bulundurulur. Korelasyon ve kovaryans hesaplamaları ile elde edilen bu ilişki portföy riskinin belirlenmesinde ve performans ölçümünde kullanılır. Bu modelin matematiksel karşılığı Eşitlik 1 ile gösterilmiştir.

$$\text{Min } \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N w_i w_j \sigma_{ij}$$

$$\text{Kısıtlar } \sum_{i=1}^N w_i r_i = R^*, \sum_{i=1}^N w_i = 1, 0 \leq w_i \leq 1, i=1, \dots, N \quad (1)$$

N portföydeki ürün sayısını, w_i portföydeki ürünlerin ağırlığı, σ_{ij} i ve j ürünleri arasındaki kovaryans değeridir.

Çalışma kapsamında portföyler oluşturulurken ağırlık katsayıları eşit alınmıştır. Çünkü çalışmanın odaklandığı nokta bu katsayılar değil, sosyal medya kullanıcılarının yatırım fikirlerinin analiz edilerek temettü firmalarından oluşan bir portföy oluşturulmasıdır farklı yöntemler kullanılarak portföydeki firmaların ağırlık katsayılarını bulmak için gerçekleştirilen çalışmalar da bulunmaktadır (Çelenli, Eğrioğlu ve Çorba, 2015). Sharpe oranı ise risk-getiri kapsamında portföy performans ölçülmesinde kullanılan bir metriktir (Sharpe, 1966). Bu metrik Eşitlik 2'de verildiği gibi portföy getirisinin risksiz kazançtan farkını alarak portföy riskine bölünmesi ile bulunmaktadır.

$$S_p = \frac{R_p - R_f}{\sigma_p} \quad (2)$$

R_p portföy getirisini, R_f risksiz kazancı ve σ_p ise portföy riskini temsil etmektedir (Çelenli Başaran, 2021). Risksiz kazanç oranı 0,15 olarak alınmıştır. Bu oranın belirlenmesinde öncelikle ülkemizde 2021 yılında gerçekleştirilen ve uzunca zamandır %15 olan faiz oranları etkili olmuştur. Oluşturulan portföyler bu oran kullanılarak karşılaştırılmıştır. Portföy getiri, risk ve performans oranlarının hesaplanmasında Excel programından yararlanılmıştır. Getiri ve risk bir portföy için en temel göstergeler olduğundan bu göstergeler ile analizler yapılmıştır.

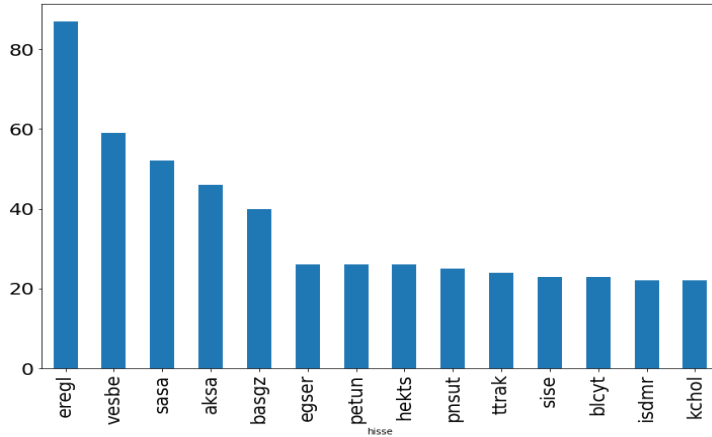
3. Bulgular

Elde edilen veriler firmaların tweetlerde geçme sayılarına göre Python yazılımı aracılığıyla sıralanmış ve sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. Tüm firmalar listelenmemiştir o yüzden en az 24 defa tweetlerde bahsedilen Türk Traktör (Ttrak) hissesinde tablo sonuçlandırılmıştır. Tabloda verilen beğeni, yorum ve retweet sayıları ise ortalama değerlerdir.

Tablo 1: Firmaların Konu Edildiği Tweetlerin Özellikleri

Hisse	Sayı	Beğeni	Yorum	Retweet
EREGL	87	9,3	5,16	49,69
VESBE	59	7,76	6,40	47,81
SASA	52	6,05	3,59	45,90
AKSA	46	9,98	4,57	42,34
BASGZ	40	6,42	3,13	30,93
EGSER	26	13,30	4,99	10,54
PETUN	26	5,15	4,62	31,55
HEKTS	26	7,27	3,98	92,95
PNSUT	25	12,29	6,49	23,84
TTRAK	24	18,14	7,61	64,77

Tablo 1 incelendiğinde, tweetler içerisinde en çok bahsedilen firma Ereğli Demir Çelik (Ereğl) olduğu görülmektedir. Firma, tüm tweetler içerisinde 87 defa yatırımcılar tarafından bahsedilmiştir. Ereğl firmasını Vestel Beyaz Eşya (Vesbe), Aksa Akrilik (Aksa) ve Sasa gibi firmalar bahsedilme bakımından takip etmektedir. Tablo 1’de verilen veriler görselleştirilerek Şekil 2’de de ayrıca gösterilmiştir.

Şekil 2: Tweetlerde Firmaların Bahsedilme Sayıları Bakımından Gösterimi

Tablo 1 ve Şekil 2 incelendiği zaman Ereğl firmasının diğer firmalara göre kullanıcılar tarafından yoğun şekilde öne çıkarıldığı görülmektedir. Bunda Ereğl firmasının yıllara göre artan oran ve miktarda temettü dağıtarak yatırımcılarına güven vermesinin ciddi bir etkisi bulunduğu düşünülmektedir. Ereğli firmasının web sayfası yatırımcı ilişkileri bölümünde temettü dağıtım bilgileri bulunmaktadır (<https://www.erdemir.com.tr/yatirimci-iliskileri/temettu-dagitimi-ve-sermaye-artislari/>).

Tweetler içerisinde en çok bahsedilen firmalar baz alınarak bir portföy oluşturulmuştur. Bir firmanın fazla konuşulması onunla ilgili olumlu durumlar olduğunun kanıtı değildir. Fakat bu

hipotezimizin nedeni ülkemizde temettü veren ve yatırımcılar tarafından bilinirliği yüksek olan firmalar genelde karlılıkları sürdürülebilir ve iyi yönetilen firmalardır. Bunların insanlar tarafından fazla konuşulanları ise genelde olumlu yönde olmaktadır. Bu portföyde Ereğl, Vesbe, Akşa ve Sasa firmaları yer almaktadır. 4 adet firmanın portföye alınma nedeni ise tweetler içerisinde bahsedilme bakımından yüksek değere sahip olmasının istenmesidir. Bu portföyün başarı durumunu gösterebilmek için son bir yıllık tüm veriler haftalık olarak elde edilerek gerekli hesaplamalar Excel programı ile yapılmış ve sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. Hesaplamalar yapılırken portföyde yer alan hisse senetlerinin haftalık kapanış fiyatları üzerinden haftalık getirileri hesaplanmıştır. Bu getiri değerleri kullanılarak her hisse senedi için ortalama getiri, varyans ve standart sapma hesaplanmıştır. Tüm hisselerin getirilerinin ortalaması alınarak portföyün ortalama getirisi ve varyans-kovaryans matrisi bulunmuştur. Bu değerler kullanılarak Modern Portföy Teorisi’nde yer alan ve Denklem-1 ile gösterilen formül ile risk değeri hesaplanmıştır.

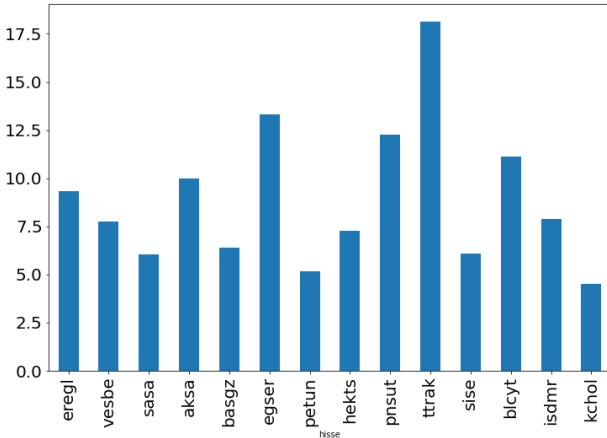
Tablo 2: En Çok Konuşulan Hisselerden Oluşan Portföy Değerleri

Gösterge	Değer
Getiri	0.9325
Risk	4.29
Sharpe oranı	0.1820

Tablo 2 incelendiğinde, en çok bahsedilen firmalardan oluşturulan portföyün haftalık olarak yıllık getiri değerinin 0.93 olduğu görülmektedir. Ortalama olarak haftalık yaklaşık %1 getiri değeri olduğu görülmüştür. Portföyün riski ise 4,29 olarak gerçekleşmiştir.

Bir sonraki adımda, tweetlerde firmaların beğenilme sayıları bakımından durumu incelenmiş ve sonuçlar Şekil 3’te verilmiştir. Burada firmaların geçtiği tweetlerin beğeni sayıları analiz edilmiştir.

Şekil 3: Tweetlerde Firmaların Beğeni Sayıları Bakımından Gösterimi

Firmaların geçtiği tweetlerin beğeni durumu incelendiğinde en çok Ttrak firmasının tweetlerde geçtiği görülmektedir. Egser, Pnsut ve Blycyt firmalarının da Ttrak firmasından sonra en çok beğenilen firmalar olduğu görülmektedir. Akşa, Ereğl ve Vesbe firmalarının da beğenilen firmalar arasında olduğu görülmektedir ki bu firmalar aynı zamanda en çok bahsedilen firmalar arasındadır. Tweetler içerisinde en çok beğeniye sahip olan firmalar baz alınarak bir portföy oluşturulmuştur. Bu portföyde Ttrak, Egser, Pnsut ve Blycyt firmaları yer almaktadır. Bu portföyün başarı durumunu

gösterebilmek için son bir yıllık tüm veriler haftalık olarak elde edilerek gerekli hesaplamalar Excel programı ile yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

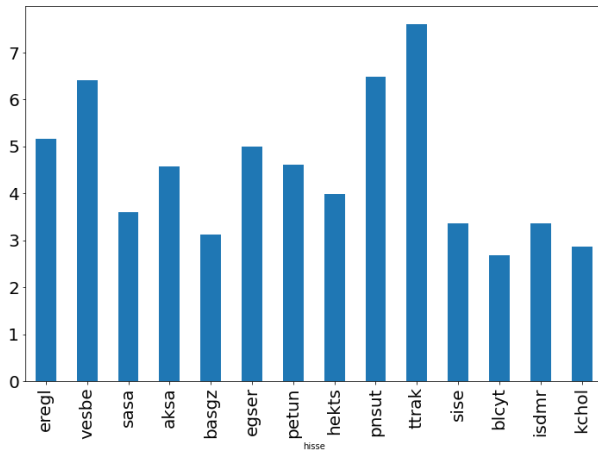
Tablo 3: *En Çok Konuşulan Hisselerden Oluşan Portföy Değerleri*

Gösterge	Değer
Getiri	0.6049
Risk	4.47
Sharpe oranı	0.1015

Tablo 3 incelendiğinde en çok beğenilen firmalardan oluşturulan portföyün haftalık olarak yıllık getiri değerinin 0.60 olduğu görülmektedir. Ortalama olarak haftalık yaklaşık %0,6 getiri değeri olduğu görülmüştür. Portföyün riski ise 4,47 olarak gerçekleşmiştir.

Bir sonraki adımda tweetlerde firmaların yorum sayıları bakımından durumu incelenmiş ve sonuçlar Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4: *Tweetlerde Firmaların Yorum Sayıları Bakımından Gösterimi*

En çok yorum alan firmanın Ttrak olduğu görülmüştür. Ttrak firmasının aynı zamanda en çok beğenilen firma olması da oldukça dikkat çekicidir. Pnsut, Vesbe ve Ereğl firmaları da yine yorumlanma bakımından öne çıkmaktadır. Tweetler içerisinde en çok yoruma sahip olan firmalar baz alınarak bir portföy oluşturulmuştur. Bu portföyde Ttrak, Pnsut, Vesbe ve Ereğl firmaları yer almaktadır. Bu portföyün başarı durumunu gösterebilmek için son bir yıllık tüm veriler haftalık olarak elde edilerek gerekli hesaplamalar Excel programı ile yapılmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

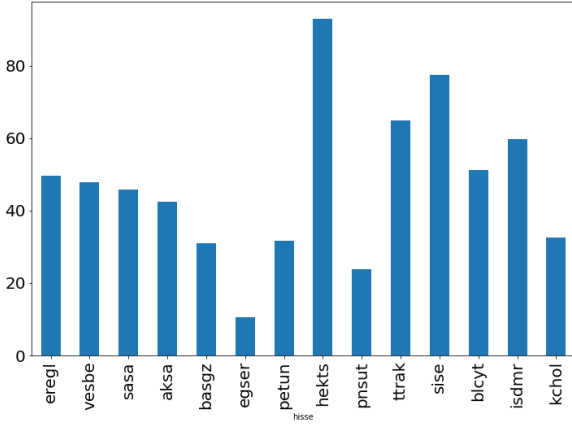
Tablo 4: *En Çok Yorumlanan Hisselerden Oluşan Portföy Değerleri*

Gösterge	Değer
Getiri	0.5338
Risk	3.93
Sharpe oranı	0.09

Tablo 4 incelendiğinde en çok bahsedilen firmalardan oluşturulan portföyün haftalık olarak yıllık getiri değerinin 0.53 olduğu görülmektedir. Ortalama olarak haftalık yaklaşık %0,5 getiri değeri olduğu görülmüştür. Portföyün riski ise 3,93 olarak gerçekleşmiştir.

Bir sonraki analiz için tweetlerde firmaların retweet sayıları bakımından durumu ise Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5: Tweetlerde Firmaların Retweet Sayıları Bakımından Gösterimi

En çok retweet edilme durumunun Hektaş (Hekts) firmasının geçtiği tweetlerde olduğu görülmektedir. Şişecam Fabrikaları (Sise), Ttrak, Ereğl ve Vesbe firmalarının da yine en çok retweet edilen tweetlerde bulunduğu görülmektedir. Tweetler içerisinde en çok retweet edilen olan firmalar baz alınarak bir portföy oluşturulmuştur. Bu portföyde Hekts, Sise, Ttrak, Ereğl firmaları yer almaktadır. Bu portföyün başarı durumunu gösterebilmek için son bir yıllık tüm veriler haftalık olarak elde edilerek gerekli hesaplamalar Excel programı ile yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: En Çok Retweet Hisselerden Oluşan Portföy Değerleri

Gösterge	Değer
Getiri	1.56
Risk	5.61
Sharpe oranı	0.25

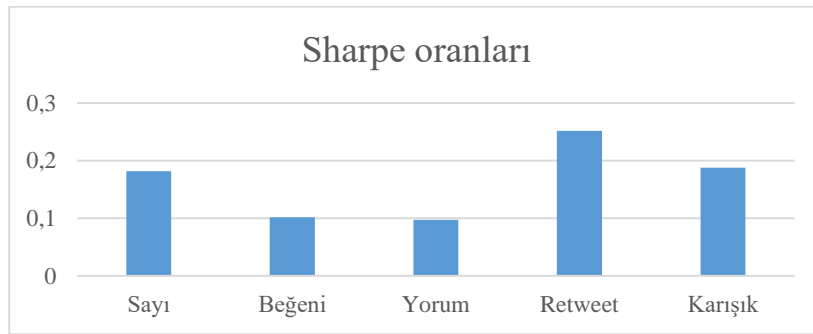
Tablo 5 incelendiğinde en çok retweet edilen firmalardan oluşturulan portföyün haftalık olarak yıllık getiri değerinin 1.56 olduğu görülmektedir. Ortalama olarak haftalık yaklaşık %1,5 getiri değeri olduğu görülmüştür. Portföyün riski ise 5,61 olarak gerçekleşmiştir.

Çalışma kapsamında en çok konuşulan, beğenilen, yorumlanan ve retweet edilen firmalar göz önüne alınarak portföyler oluşturulmuş ve performansları ölçülmüştür. Bunlara ek olarak ayrıca bir yatırımcı bunların karışımından bir portföy oluşturursaydı durum nasıl olurdu sorusunun cevabını verebilmek için son bir portföy daha oluşturulmuştur. Bu portföyde en çok konuşulan, en çok beğenilen, en çok yorumlanan ve en çok retweet edilen hisseler alınarak oluşturulmuştur. Bu portföyde Ereğl, Ttrak ve Hekts bulunmaktadır. Burada Ttrak hissesi hem en çok beğenilen hem de en çok yorumlanan hisse olduğu için portföyde 4 yerine 3 hisse bulunmaktadır. Portföyün getirisi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: *Karışık Hisselerden Oluşan Portföy Değerleri*

Gösterge	Değer
Getiri	1.139
Risk	5.26
Sharpe oranı	0.1878

Tablo 6 incelendiğinde her bir analizden elde edilen en iyi firmalardan oluşturulan portföyün haftalık olarak yıllık getiri değerinin 1.13 olduğu görülmektedir. Ortalama olarak haftalık yaklaşık %1,1 getiri değeri olduğu görülmüştür. Portföyün riski ise 5,26 olarak gerçekleşmiştir. Oluşturulan beş farklı portföyün Sharpe oranları üzerinden karşılaştırılması ise Şekil 6'de verilmiştir.

Şekil 6: *Oluşturulan Portföylerin Sharpe Oranları*

Şekil 6 incelendiğinde en iyi Sharpe oranını veren portföyün retweetler üzerinden gerçekleştirilen olduğu görülmektedir. Bu portföyde Ereğl, Sise ve Hekts yer almaktadır. En çok bahsedilen firmalardan oluşan portföy ile her kategoriden elde edilen firmalardan oluşan karışık portföyünde başarılı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Bu portföy haftalık olarak ortalama 0.93 getiri getirdiği tespit edilmiştir. Haftalık olarak elde edilen bu getiri yıllık bazda yaklaşık %48 olmaktadır. Aynı dönemde işlem gören TEFAS sistemindeki temettü fonlarının da yaklaşık bir getiri getirdiği tespit edilmiştir. Bu sonuç profesyonel anlamda yönetilen ve sadece temettü hisselerine yatırım yapan fonlarla benzer getirilerin tweet analizi ile oluşturulan bir portföy ile de elde edilebileceğini göstermektedir.

4. Tartışma

Bu çalışmanın odaklandığı nokta, yatırımcıların gündemindeki temettü dağıtan firmalardır. Çalışma temel olarak Twitter kullanıcılarının temettü yatırımlarında hangi firmaları tercih ettiğini bularak bu firmalardan oluşan portföyün nasıl bir başarı göstereceğini araştırmayı hedeflemektedir. Bu amaçla temettü yatırımcılarının tweetleri metin madenciliği ile analiz edilmiştir. Twitter ve sosyal medyanın temettü yatırımcıları için güvenilir bir bilgi kaynağı oluşturduğu savı Affuso ve Lahtinen (2019) ile Eierle ve diğerleri (2022) tarafından da ifade edildiği gibi bu çalışmada da göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü bu çalışmada tweet içeriklerinde hem temettü ifadesi hem de firma isimleri birlikte arandığı için tweetlerin bağlamı dikkate alınarak içerik analizi yapılmıştır. Bununla birlikte çalışmada yatırımcıların tweetlerine herhangi bir duygu analizi türü uygulanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen bulgular, Eierle ve diğerleri (2022), Özcan (2021), Liew ve Wang (2016) ve Lohman (2017) tarafından yapılan çalışmalardan duygu analizi boyutuyla ayrılmaktadır ve duygu analizi de eklenerek farklı portföyler oluşturulabilir. Duygu analizi uygulanmamasının yanı sıra Blockchain bazlı bir yatırım aracıyla ilintili olmaması, çalışmayı Li, Chamrajnagar, Fong, Rizik ve Fu (2019) tarafından yapılan çalışmadan da farklı kılmaktadır. Çünkü bu çalışma temettü firmalarına odaklanmıştır.

Temettü veren firmalar ile kripto paralar ise birbirinden oldukça farklı ürünlerdir. Fakat benzer yöntemle kripto paralar içinde portföy oluşturularak başarı değerleri elde edilebilir.

Yukarıda bahsedilen kapsama en yakın çalışma, Yavuz (2019) tarafından yatırımcıların tweetleriyle finansal getiri arasındaki nedenselliğin incelendiği çalışmadır. NASDAQ Borsası'nda işlem gören Apple, Google, Amazon ve Microsoft firmalarının incelenmesi neticesinde gönderilen tweet sayısı ile finansal getiri arasında Microsoft işletmesi dışında neredeyse hiçbir işletme için istatistiksel açıdan ilişki bulunamamıştır. Bu çalışmada ise tweet sayıları ile finansal getiriler arasındaki ilişki incelenmiş, buna ek olarak yorum sayısı, tekrar paylaşım sayısı ve beğenilme sayısı da göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla ortaya çıkan veri seti yatırımcıların eğilimleri açısından daha fazla öznitelik barındırmaktadır. Çalışma ayrıca Yavuz (2019) tarafından yapılan çalışmadan farklı olarak sadece tweet sayısı ile finansal getirinin analiz edilmesini değil, aynı zamanda tweetlerde yer alan firmalardan bir portföy oluşturulması yönüyle de farklıdır. Dahası bu çalışmanın portföyün performansının gösterilmesi bakımından farklı ve özgün nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada konu edilen ve kullanıcı tweetlerindeki bulunan firmaların portföy oluşturulması açısından özgündür. En çok konu edinilen, en çok beğenilen, en çok yorumlanan ve retweet edilen firmalar baz alınarak portföyler oluşturulmuş ve bunların getirileri sunulmuştur. Bu yaklaşım Sprenger ve diğerleri (2014) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Nitekim bu çalışmada elde edilen sonuçlar, ortalamanın üzerinde yatırım tavsiyesi sunan kullanıcıların daha sık alıntılındığını ve takipçi sayılarının daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Bunu destekleyen bir çalışmada sosyal medya, bireysel finansal okuryazarlık ve yatırım fikirlerinin paylaşıldığı yeni bir forum olarak tanımlandığını ifade edilen Cao ve diğerleri (2020)'nin çalışması ile uyumludur. Finansal okuryazarlık ve yatırım fikirlerinin bu ortamdan incelenerek alınabilmesi ve portföy oluşturmada kullanılabilmesi mümkündür. Nitekim sosyal medya ve bileşenlerinin firmalara ait gelecek hisse senedi fiyatlarının belirleyicisi olarak nitelendirilmesini ve elde edilen bilgiler portföyler oluşturulmasında kullanılabileceği Oh ve Sheng (2011) tarafından yapılan çalışmada da gösterilmiştir. Bahsedilen durum bu çalışmaya temel oluşturan yaklaşımlardan birini teşkil etmektedir.

Literatürde retweet, beğeni ve yorum sayılarını analize dâhil eden çok az sayıda çalışma bulunmaktadır (Koratamaddi, Wadhvani, Gupta ve Sanjeevi, 2021; Li ve diğerleri, 2019). Bu çalışmalarda da duygu analizi bazlı olarak gerçekleştirildiği için çalışma sonuçlarının tam olarak karşılaştırılması mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte, çalışmalarda özellikle retweet sayılarının analizlere dahil edilmesi bakımından çalışmalar benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu çalışmada ortaya konulan portföylerin performansı için Sharpe oranı kullanılmıştır. Bu oran portföy performansını ölçmek için yaygın kullanılan bir orandır (Aybars, Öner ve Zehir, 2021; Çelenli Başaran, 2021; Gül, 2020). Sharpe oranları bakımından en iyi portföyün retweet edilme durumları göz önünde bulundurulduğunda elde edilen portföyün gösterdiği tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada sonuç olarak sosyal medya platformu olan Twitter üzerinden elde edilen temettü ile ilgili tweetler kullanılarak başarılı portföyler oluşturulabileceği gösterilmiştir. Analize retweet sayıları, beğeni sayıları ve yorum sayıları gibi faktörler de dâhil edilmiştir. Çalışma 2022 mart ayı itibari ile atılan tweetler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu tweetler hem temettü ifadesi hem de temettü ile ilgili firma isimleri içeren tweetlerdir. Çalışma sonucunda en iyi sonucun retweet edilme sayıları baz alınarak oluşturulan portföy ile elde edildiği tespit edilmiştir. Portföylerden en iyi getiriyi, retweet edilme durumuna göre oluşturulan portföyün oluşturduğu saptanmıştır. Oluşturulan portföylerde Ereğl, Ttrak ve Vesbe ve Aksa, Sise ve Hekts firmalarının yer aldığı gözlemlenmiştir.

Bundan sonraki çalışmalarda temettü haricinde hisse içeren tweetler analize dahil edilmesi ve duygu analizinin çalışmalara entegre edilmesi yazarlar tarafından önerilmektedir. Ayrıca Leow ve diğerleri (2021) tarafından önerilen sistem baz alınarak otomatik olarak farklı yatırım araçlarına ilişkin kullanıcı görüşlerini yansıtan tweetleri çeken, analiz eden ve buna göre portföyü oluşturabilen ya da değiştirebilen yazılım robotları üretilmesi mümkündür. Bu çalışmada bu görüşe benzer şekilde temettü firmaları açısından tweetleri analiz ederek portföy oluşturulmasının mümkün olduğunu göstermiştir.

Araştırmada birtakım kısıtlar bulunmaktadır. Bunlardan biri çekilen Twitter verilerinin 2022 yılı mart ayı ile sınırlandırılmış olmasıdır. Daha geniş perspektife ulaşmayı hedefleyen araştırmacıların burada uygulanan yöntemi daha fazla tweet sayısı ve daha geniş bir tarih aralığı ile alması sonuçların güvenilirliğini artırabilir. Bir diğer kısıt, kelimelerin frekansları üzerinde işlem yapılırken herhangi bir duygu çıkarımının araştırmadaki yöntemde kullanılmamış olmasıdır. İleride yapılacak çalışmalarda, bu araştırmada elde edilen sonuçların performanslarının duygu analizi yöntemleriyle birleştirilmesi sonucunda ortaya konabilecek hibrit modellerin performanslarının daha yüksek çıkması muhtemeldir. Bu araştırmanın gerek potansiyel gerekse reel küçük yatırımcılara portföy oluşturma konusunda efektif bir rehberlik sağlayacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkı Oranları: Murat Fatih Tuna, Mesut Polatgil.

Kaynakça

- Affuso, E., ve Lahtinen, K. D. (2019). Social media sentiment and market behavior. *Empirical Economics*, 57(1), 105-127.
- Allen, F., ve Michaely, R. (1995). Dividend Policy. R.A. Jarrow, V. Maksimovic and W.T. Ziemba (Ed.), in *Handbooks in Operations Research and Management Science* (pp. 793-837). Amsterdam: Elsevier.
- Altınal, D., ve Amasyalı, M. F. (2021). Building common sense database by using social media content. *Proceedings of Innovations in Intelligent Systems and Applications Conference (ASYU)*, 1-6, DOI: 10.1109/ASYU52992.2021.9598965.
- Armananzas, R., ve Lozano, J. A. (2005). A Multiobjective approach to the portfolio optimization problem. *IEEE Congress on Evolutionary Computation*, 2, 1388-1395.
- Aybars, A., Öner, M., ve Zehir, E. (2021). Kurumsal yönetim ve portföy performansı: BRICS Ülkeleri örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, 116, 57-72.
- Bali, T. G., Hirshleifer, D., Peng, L., ve Tang, Y. (2021). *Attention, social interaction, and investor attraction to lottery stocks* (Report No: 29543). Retrieved from National Bureau of Economic Research Working Paper Series website: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w29543/w29543.pdf.
- Bank, S., Yazar, E. E., ve Sivri, U. (2019). Can social media marketing lead to abnormal portfolio returns? *European Research on Management and Business Economics*, 25(2), 54-62.
- Başar, G. P. ve Kuvat, Ö. (2020). Optimum portföy oluşturma: BIST kurumsal yönetim endeksi (XKURY) üzerine bir uygulama. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 161-180.
- Bustos, O., ve Pomares-Quimbaya, A. (2020). Stock market movement forecast: A Systematic review. *Expert Systems with Applications*, 156, 113464.
- Cade, N. L. (2018). Corporate social media: How two-way disclosure channels influence investors. *Accounting, Organizations and Society*, 68, 63-79.

- Cao, X., Zhang, Y., Feng, X., ve Meng, X. (2021). Investor interaction and price efficiency: Evidence from social media. *Finance Research Letters*, 40, 101747.
- Cao, Y., Gong, F., ve Zeng, T. (2020). Antecedents and consequences of using social media for personal finance. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 31(1), 162-176.
- Casey, G., ve Wells, M. (2015). Remixing to design learning: Social media and peer-to-peer interaction. *Journal of Learning Design*, 8(1), 38-54.
- Chahine, S., ve Malhotra, N. K. (2018). Impact of social media strategies on stock price: The case of twitter. *European Journal of Marketing*, 52(7/8), 1526-1549.
- Colicev, A., Malshe, A., Pauwels, K., ve O'Connor, P. (2018). Improving consumer mindset metrics and shareholder value through social media: The Different roles of owned and earned media. *Journal of Marketing*, 82(1), 37-56.
- Çelenli, A. Z. , Eğrioğlu, E. ve Çorba, B. Ş. (2015). İMKB 30 indeksini oluşturan hisse senetleri için parçacık sürü optimizasyonu yöntemlerine dayalı portföy optimizasyonu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(1) , 25-33.
- Çelenli Başaran, A. Z. (2021). Sharpe oranı ve treynor endeksi performans ölçülerine dayalı genetik algoritma yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 16(1), 17-34.
- Eierle, B., Klamer, S., ve Muck, M. (2022). Does it really pay off for investors to consider information from social media? *International Review of Financial Analysis*, 81, 102074.
- Gopalan, R., Nanda, V. K., ve Seru, A. (2007). Do business groups use dividends to fund investments? *Social Science Research Network (SSRN)*, Paper ID: 967328, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.967328>.
- Guo, T., Finke, M., ve Mulholland, B. (2015). Investor attention and advisor social media interaction. *Applied Economics Letters*, 22(4), 261-265.
- Gül, Y. (2020). Kripto paralar ve portföy çeşitlendirmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 125-141.
- Hsu, L., ve Lawrence, B. (2016). The Role of social media and brand equity during a product recall crisis: A shareholder value perspective. *International Journal of Research in Marketing*, 33(1), 59-77.
- Huang, L., Li, W., Wang, H., ve Wu, L. (2022). Stock dividend and analyst optimistic bias in earnings forecast. *International Review of Economics & Finance*, 78, 643-659.
- Knyazeva, A. (2008). Which companies deliver on the dividend promise? New evidence on dividend smoothing and dynamic dividend behavior. *Social Science Research Network (SSRN)*, Paper ID: 1101063.
- Koratamaddi, P., Wadhvani, K., Gupta, M., ve Sanjeevi, S. G. (2021). Market sentiment-aware deep reinforcement learning approach for stock portfolio allocation. *Engineering Science and Technology, an International Journal*, 24(4), 848-859.
- Kumar, S., ve Raju, G. (2013). Does the dividend announcement matter in the indian stock market? *Asia-Pacific Journal of Management Research and Innovation*, 9(1), 1-7.
- Kuutila, M., Mäntylä, M., ve Raulamo-Jurvanen, P. (2016). Benchmarking web-testing—selenium versus watir and the choice of programming language and browser, *arXiv:1611.00578*, <https://doi.org/10.48550/arXiv.1611.00578>.

- Leow, E. K. W., Nguyen, B. P., ve Chua, M. C. H. (2021). Robo-Advisor using genetic algorithm and bert sentiments from tweets for hybrid portfolio optimisation. *Expert Systems with Applications*, 179, 115060.
- Li, Q., Wang, T., Li, P., Liu, L., Gong, Q., ve Chen, Y. (2014). The Effect of news and public mood on stock movements. *Information Sciences*, 278, 826-840.
- Li, T. R., Chamrajnagar, A. S., Fong, X. R., Rizik, N. R., ve Fu, F. (2019). Sentiment-Based prediction of alternative cryptocurrency price fluctuations using gradient boosting tree model. *Frontiers in Physics*, 7, No: 98, 1-8.
- Liew, J. K.-S., ve Wang, G. Z. (2016). Twitter sentiment and IPO performance: A Cross-Sectional examination. *The Journal of Portfolio Management*, 42(4), 129-135.
- Lohman, P. (2017). *Portfolio investment strategy based on twitter sentiment* (Umeå Universitet/ Civilingenjör industriell ekonomi, risk management examensarbete). Erişim adresi: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1113099/FULLTEXT01.pdf>.
- Lu, Z., Jiang, Y., Lu, C., Naaman, M., ve Wigdor, D. (2020). The Government's dividend: Complex perceptions of social media misinformation in China. *Proceedings of the ACM CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 485, 1-12 .
- Lusardi, A., ve Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: An overview. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4), 497-508.
- Mağra-Sawicka, M., ve Paliszkiwicz, J. (2020). Information sharing strategies in the social media era: The Perspective of financial performance and CSR in the food industry. *Information*, 11(10), 463-474.
- Malandri, L., Xing, F. Z., Orsenigo, C., Vercellis, C., ve Cambria, E. (2018). Public mood-driven asset allocation: The importance of financial sentiment in portfolio management. *Cognitive Computation*, 10(6), 1167-1176.
- McGurk, Z., Nowak, A., ve Hall, J. C. (2020). Stock returns and investor sentiment: Textual analysis and social media. *Journal of Economics and Finance*, 44(3), 458-485.
- Miller, M. H., ve Modigliani, F. (1961). Dividend policy, growth, and the valuation of shares. *The Journal of Business*, 34(4), 411-433.
- Modigliani, F., ve Miller, M. H. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American Economic Review*, 48(3), 261-297.
- Nguyen, T. H., ve Shirai, K. (2015). Topic modeling based sentiment analysis on social media for stock market prediction. *Proceedings of the Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 1, 1354-1364.
- Nguyen, T. H., Shirai, K., ve Velcin, J. (2015). Sentiment analysis on social media for stock movement prediction. *Expert Systems with Applications*, 42(24), 9603-9611.
- Nofer, M., ve Hinz, O. (2015). Using twitter to predict the stock market. *Business & Information Systems Engineering*, 57(4), 229-242.
- Oh, C., ve Sheng, O. (2011). Investigating predictive power of stock micro blog sentiment in forecasting future stock price directional movement. *Proceedings of International Conference on Information Systems (ICIS)*, 17, 1-19.
- Özcan, M. (2021). Sosyal medya platformlarının hisse senedi piyasalarına etkisi: BIST30 örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 160-172.

- Özdemir, O. (2020). Google trends'te muhasebe terimlerinin arama sonuçları üzerine bir araştırma. M. Mete (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II- Cilt 2*, (ss. 357-380). Ankara: Gece Publishing.
- Peswani, S., ve Joshipura, M. (2022). Low-Risk investment strategy: Sector bets or stock bets? *Managerial Finance*, 48(3), 521-539.
- Pettit, R. R. (1972). Dividend announcements, security performance, and capital market efficiency. *The Journal of Finance*, 27(5), 993-1007.
- Salisu, A. A., ve Obiora, K. (2021). COVID-19 Pandemic and the crude oil market risk: Hedging options with non-energy financial innovations. *Financial Innovation*, 7(1), 34.
- Saxton, G. D., ve Wang, L. (2014). The social network effect: The Determinants of Giving through social media. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(5), 850-868.
- Sharpe, William F. (1966). Mutual fund performance, *Journal of Business*, 39(1), 119-138.
- Sprenger, T. O., Tumasjan, A., Sandner, P. G., ve Welpe, I. M. (2014). Tweets and trades: the information content of stockmicroblogs. *European Financial Management*, 20(5), 926-957.
- Uddin, G. S., Yahya, M., Goswami, G. G., Lucey, B., ve Ahmed, A. (2022). Stock market contagion during the COVID-19 pandemic in emerging economies. *International Review of Economics & Finance*, 79, 302-309.
- Wagner, A. F. (2020). What the stock market tells us about the Post-COVID-19 World. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 440-440.
- Wechta, P. (2022). Dividend policy from the perspective of social system theory. *The Economic and Labour Relations Review (Online First)*, <https://doi.org/10.1177/10353046221078879>.
- Yakıcı Ayan, T., ve Akay, A. (2014). Tahmine dayalı portföy optimizasyonu: Modern portföy teorisinde risk ve beklenen getiri kavramlarına alternatif bir yaklaşım. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV. Uluslararası Ekonometri Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 119-132.
- Yavuz, M. (2019). *Yatırımcı Tweetleri ile finansal getiri arasındaki asimetric nedensellik ilişkisi: Nasdaq teknoloji sektöründe uygulama* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yu, J.-R., Chiou, W. P., Hung, C.-H., Dong, W.-K., ve Chang, Y.-H. (2022). Dynamic rebalancing portfolio models with analyses of investor sentiment. *International Review of Economics & Finance*, 77, 1-13.
- Zaremba, A., Aharon, D. Y., Demir, E., Kizys, R., ve Zawadka, D. (2021). COVID-19, Government policy responses, and stock market liquidity around the world: A note. *Research in International Business and Finance*, 56, 101359.

ÇEVRE SORUNLARINA AKILLI ÇÖZÜMLER: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Şerif ÖNER¹

Öz

Sanayileşmeyle birlikte kent yerleşimleri üzerinde artan nüfus baskısı çevre sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Yirminci yüzyılın sonlarında uluslararası toplumun çevre sorunlarını fark etmesi bazı tedbirlerin alınmasıyla sonuçlanmıştır. Günümüzde iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunu temel çevre sorunu olarak gündemdedir. Bu süreçte kent yerleşimleri hem kalkınmanın hem de çevre sorunlarının ilk basamağı olarak kabul edilmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler kent yönetimini değişime zorlamış ve akıllı kenti ortaya çıkarmıştır. Akıllı kent bileşenlerinden “akıllı çevre” çevresel sorunların giderilmesinde yol gösterici kabul edilmektedir. Kentler küresel kent olarak öne çıkmaya çalışırken ayrıca akıllı kent ve akıllı çevre dönüşümleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Çalışmamızın amacı; akıllı kent ve akıllı çevre kavramını teorik ve uygulama açısından analiz etmektir. Çalışma kapsamında literatür ayrıntılı şekilde incelenmiş ve kaynakçada yer verilmiştir. Çalışmanın temel bulgusu Covid-19’un etkisiyle kentlerde artan akıllı dönüşüm sürecinin yaşanmakta olduğudur. Uygulama açısından bulgumuz ise, akıllı çevre uygulamaları açısından İzmir özelinde hava ve su kirliliğinin engellenmesine yönelik akıllı teknolojilerin yoğun biçimde kullanıldığıdır. Çalışmamız sonucunda çevre sorunlarının giderilmesinde akıllı çevre uygulamalarının son fırsat olarak görülmesi gerektiği fikri öne çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent Yönetimi, Bilgi Teknolojileri, Çevre Sorunları, Akıllı Çevre

JEL Kodları: H72, H83, R11

SMART SOLUTIONS TO ENVIRONMENTAL PROBLEMS: THE EXAMPLE OF İZMİR METROPOLITAN MUNICIPALITY

Abstract

Increasing population pressure on urban settlements with industrialization has revealed environmental problems. At the end of the twentieth century, the international community's awareness of environmental problems resulted in some measures being taken. Currently the problem of climate change and global warming is on the agenda as the main environmental problem. In this process, urban settlements were accepted as the first step of both development and environmental problems. The developments in information and communication technologies forced the city administration to change and revealed the smart city. “smart environment”, one of the smart city components, is accepted as a guide in eliminating environmental problems. While cities were trying to stand out as a global city, they also faced smart city and smart environment transformations. The aim of our study; To analyze the concept of smart city and smart environment in terms of theory and practice. Within the scope of the study, the literature was examined in detail and included in the bibliography. The main finding of study is that there is an increasing smart transformation process in cities with the effect of Covid-19. In terms of application, our finding is that smart technologies are used intensively to prevent air and water pollution in İzmir in terms of smart environmental applications. As a result of our study, the idea that smart environmental applications should be seen as the last opportunity to solve environmental problems is highlighted.

Keywords: City Administration, Information Technologies, Environmental Problems, Smart Environment

JEL Codes: H72, H83, R11

¹ Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serifoner@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9262-3093.

Başvuru Tarihi (Received): 20.05.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Sosyo-ekonomik açıdan insanlık tarihinin kırılma noktalarından biri olan sanayileşme süreci kuşkusuz en büyük baskı ve stresi kent yerleşimleriyle doğal çevre üzerinde oluşturmuştur. Daha iyi bir yaşam beklentisi mottosuyla açıklanabilecek sanayileşmenin toplumsal yaşam açısından sağladığı konfor alanının maliyeti doğal kaynaklara çıkarılmıştır. 1970’li yılların başında liberal ekonomi anlayışının yükseldiği dönemde ortaya konulan Yeni Kamu Yönetimi anlayışının çıktılarında biri olarak çevre ve insan ilişkisi uluslararası toplumun gündemine girmeye başlamıştır. Çevre-insan ilişkileri ekseninde ortaya çıkan tahribatın çözümüne yönelik 1972 Stockholm Çevre Konferansıyla başlatılan uluslararası çabalar, kalkınma ve sürdürülebilirlik, yaşam alanlarının korunması, konut, sağlık, istihdam açıklarının kapatılması girişimleriyle devam etmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki “sosyo-ekonomik farkların azaltılmasına yönelik girişimlerin artırılması” 1992-2002 arasındaki sürdürülebilir kalkınma konferanslarının kararlarına yansımıştır. Bu dönemde sanayileşme, üretim, tüketim, insan ilişkisinin iklim üzerindeki etkilerinin görünür hale geldiği uluslararası girişimler başlatılmıştır. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesiyle (1992) fitili ateşlenen küresel iklim sorunu Kyoto Protokolüyle (1997) uluslararası toplumun gündeminde ağırlık taşımaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma idealinin erişimde yaşanan aksaklıkların yol açtığı iklim sorunlarının temel kavramı “küresel ısınma” olarak belirlenirken bu konudaki yol haritası (Kyoto’nun ardından) 2015-Paris Sözleşmesiyle yenilenmiştir. Şu anda BM öncülüğünde uluslararası toplum, devletler, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla duyarlı bireylerin kanalize edildiği temel hedef 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle ortaya konulmuştur.

Kentin yaşadığı en büyük travma göç nedeniyle oluşmuştur. 2035’de tüm dünya metropollerindeki popülasyonun 3,47 milyara ulaşacağı (dünya nüfusunun %39’u) 2050’de ise BM verilerine göre dünya nüfusunun % 68’inin kentlerde yaşaması öngörülmektedir (UN, 2019). 2012 yılında 6360 sayılı kanunla köylerin ve beldelerin kapatılmasıyla oluşturulan büyükşehir statüsüne geçişle ülkemizde il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı, 2021 yılında % 93,2’e yükselmiştir. İlk başlarda ülke içinde kırdan-kente gerçekleşen ve işgücü açığının karşılanmasına olan göreceli katkılarıyla tolere edilebilir görünen göçün ülkeler arasında artan eşitsizlikler, iç karışıklıklar, sosyo-ekonomik vb. etkiler nedeniyle uluslararası boyuta taşınması kentlerin yükünü ve doğal çevrenin tahribatını arttırmıştır.

Nüfusun artması ve ekonominin gelişmesi, küresel kentleşmenin hızlanmasına yol açarken kentlerin hızla genişlemesinin neden olduğu endüstriyel kirlilik, hava, su ve toprak kirliliği başta olmak üzere doğal kaynaklar üzerinde tehdit oluşturmaya devam etmektedir (Yang, 2022: 2). Kentlerin bir kısmının ürettikleri sosyo-ekonomik değerler ve küresel eğilimleri avantaja dönüştürecek girişimleriyle şekillenen “küresel kent” olgusu, kent ölçeğinde var olan eşitsizlik, yoksunluk ve doğal kaynaklar üzerindeki stresin bir başka boyuta ulaşmasına yol açmıştır. Küreselleşmenin teknolojik gelişmeler ve dijitalizm eşliğinde özellikle ekonomik açıdan oluşturduğu dinamik yapı doğal kaynaklar ve çevresel değerler üzerinde sanayi devrimi sürecine benzer düzeyde (belki de daha ağır) tahribatlara yol açmıştır. Üstelik bu durumun uluslararası toplumun kalkınma ve çevre arasında denge kurma girişimlerine rağmen gerçekleşmesi ayrı bir tartışma konusudur.

Küresel gelişmeler, rekabet, üretim, güçlü sosyal sermaye, pazar ekonomisi gibi unsurlarla desteklenen küresel kentleri ortaya çıkarırken beraberinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) yaşanan değişimler “akıllı kent” kavramını geliştirmiştir. Ekonomiden yönetime, çevresel değerlerden mobiliteye kadar kentli insanın yaşam standartlarının BİT destekli biçimde iyileştirilmesi ve dönüştürülmesi süreci olarak akıllı kent kavramı kent ve kentli sorunlarına “popüler çözüm” olarak görülmeye başlanmıştır. Covid-19 sürecindeki kapatmalarla BİT ile olan irtibatı gelişen ve çeşitlenen bireylerin yanında hizmet sunumlarını-yönetim süreçlerini ve

potansiyellerini “yeni normal” koşullar açısından teste etme ve gerekli noktalarda re-organize etme şansı yakalayan kent yönetimlerinin gösterdiği performans ve edinilen tecrübeler akıllı kent dönüşümleri üzerinde teşvik edici olmuş görünmektedir. Bu noktada artan çevresel değer tahribatının azaltılması, öncelikle hava, su ve toprak üzerinde gerçekleşen baskının izlenmesi-analiz edilmesine yönelik akıllı araçların kullanımı öne çıkmıştır. Beraberinde yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş noktasında uluslararası toplumun gösterdiği refleks eşliğinde devletlerin almaya başladığı tedbirler doğal kaynak tahribatının azaltılması açısından ümit verici görünmektedir. Ancak alternatif enerji kullanımı (güneş enerjisi, rüzgâr, elektrik, radyoaktivite, deniz suyu vb.) konusu ise ekonomik açıdan yeni yoksunluklara yol açma ihtimali yine bir başka sorun ve tartışma alanı olarak devletlerin ve uluslararası toplumun önünde durmaktadır.

Kent yönetimleri akıllı çevre uygulaması olarak Cohen tarafından akıllı kent bileşenleri içinde yer verilen perspektifi sahaya yansıtmak konusunda aynı düzeyde başarılı ol(a)mamakla birlikte (Korkmaz ve Ceylan, 2021: 73) çevre ve teknoloji buluşmasını uygulamaya koyan kent yönetimleri de bulunmaktadır. İzmir kent yönetiminde gerçekleştirilen bilgi ve iletişim teknolojileri destekli erişime açık uygulamalar çalışmanın akıllı kent perspektifi açısından incelenmiştir.

1. Akıllı Kent Dönüşümünü Ortaya Çıkaran Nedenler

Neolitik dönemden itibaren insanlığın yerleşim tercihi olarak ortaya çıkan kentler günümüze kadar sürekli değişim ve dönüşüm geçiren ölçekler olmuştur. Kent yerleşimleri insanlık tarihinin en temel değişim parametrelerine hem ilham kaynağı hem de ilk uygulama ölçeği olarak öne çıkmıştır. İpek yoluyla başlayan ticari mobilizasyondan, sanayi devrimiyle gerçekleşen emek yoğun üretimden teknoloji yoğun üretime geçişin yanında yerel toplulukların demokrasi mücadelesi ve son tahlilde küreselleşme eksenli girişim ve dönüşümlere kent ölçeği merkez olmuştur. 2020-2022 yılları arasında tüm dünyanın deneyimlediği Covid-19 benzeri pek çok sağlık sorunu “salgın” boyutuyla önce kentleri ve kentli yerleşikleri etkilemiştir. Elde edilen deneyimlerle devletler yönetim, güvenlik, sağlık, vb. alanlarındaki gelişmeleri tüm toplumsal kesimleri içine alacak biçimde genişletmişlerdir. Covid-19 özelinde ise benzer biçimde salgın sürecinde gelişen teknoloji odaklı yaşam alışkanlıkları beraberinde tüm yerleşim alanlarını içine alarak eğitim, sağlık, yönetim, çalışma yaşamı vb. pek çok sektörü ve toplumun tümünü etkilemiş dönüştürmüştür.

Pandemi deneyimlerinden hareketle bir bakıma kent yerleşimlerinin insan ve ihtiyaçlar ilişkisini ortaya çıkaran karmaşık sistemler (Albino vd., 2015: 3) olduğu gerçeğiyle yüzleşilmiştir. Tarih boyunca salgın hastalıklar, nüfusun yoğun ve etkileşimin yüksek olduğu kent yerleşimlerinde milyonlarca kentli vatandaşın ölümüne yol açarken salgın deneyimleri sonrasında; kanalizasyon, temiz su, temiz ortam, denetim vb. unsurlar kent yaşamının temel kriterleri haline gelmeye başlamıştır. Tıpkı Covid-19 pandemisinde olduğu gibi kentler, yaşadığı bütün kötücül süreçlerden çıkış yolu bulmasını bilmiştir. Sunduğu ve/veya cazibe merkezi olmasına yol açan faktörler eşliğinde kentler üzerinde artan baskı, çağımızın pek çok diğer sorunları açısından da belirleyici rol oynamaktadır. Ticaret, istihdam, eğitim başta olmak üzere kent ölçeğinde göreceli olarak iyileştirilmiş ve sürdürülebilirlik kazanmış yaşam koşulları kenti cazibe merkezi haline dönüştürürken artan nüfus eşliğinde; çevresel kirlilik, sağlık, istihdam, kültür, eşitsizlikler vb. sorun başlıklarını ortaya çıkarmıştır. İşte bu noktada artan sorunlara çözüm bulma arayışlarına geleneksel yöntemlerle verilen cevapların yetersiz kalması yükselen bilgi iletişim teknolojileri (BİT) eşliğinde çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir. Aslında insan yaşamının her alanına dokunan BİT ve büyük ilerleme kaydedilen yapay zekâ algoritmalarının kent ve kentli sorunlarına “akıllı” çözümler bulabileceği düşüncesi “akıllı kent” perspektifini ortaya çıkarırken “karar alıcıların dikkatini bu konuya çekmiş” (Ho, 2020: 3) ve bu yönde kamuoyunda düşünsel ve girişimsel perspektiflere yol açmıştır. Pandemi sürecinde sağlık ve insan yaşamı odaklı olduğu

görülen “akıllı” girişimlerin içinde bulunduğumuz ve gelecek insan yaşamının ayrılmaz parçası haline dönüşeceği gerçeğini ve üstelik yaşam, güvenlik vb. değerler ekseninde temel kriterleri belirleyecek “karar alıcıların bu deneyimlerden etkileme potansiyelini” (Kunzmann, 2020: 28) dikkate aldığımızda “akıllı değişim ve dönüşüm” kentlerin birincil gündemlerinden biri haline gelmiştir.

Çağımızın kent ve kentli yaşamını doğrudan etkileyen değişim ve dönüşümleri tetikleyen ve sonunda bizi “akıllı kent” uygulamaları ile buluşturan pek çok neden olmakla birlikte bunlardan bazılarının: Küreselleşme, artan nüfus, dijitalizm, çevre kirliliği vb. sorunlar olduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme, tarihte ipek yolu ve coğrafi keşiflerle başlatılan ancak ticari, sosyolojik, dini vb. açılardan toplumların etkileşimini sağlayan süreçtir. Sosyo-ekonomik vb. pek çok alanda gerçekleşen, toplumları-yönetimleri bir dizi zihin karışıklığına sürükleyen dönüşümler gerektiriyor olması bir tarafa, dünyanın hem küresel köy hem sınırları belirlen(e)memiş yaşam alanı olarak ortaya çıkmasını sağlaması, üstelik beraberinde mevcut durumunun tanımlanması ve ortaya çıkan sorun alanlarının belirlenmesi-çözülmesi gibi yeni krizleri gündeme getirmesiyle küreselleşme anahtar kavram haline gelmiştir. Literatürde küresel köy (global village) teşbihiyle oldukça ses getiren ekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel gelişmeleri içeren küreselleşme kavramının ideolojik arka-planı; kapitalist hegemonya'nın yeni biçiminin görünen hali (Savage vd., 2005: 2) olarak tanımlanmıştır. Küreselleşme eksenli gelişmelere bağlı ortaya çıkan ve John Friedman'ın "dünya kenti", Saskia Sassen'in "küresel kent" olarak adlandırdıkları perspektif (Sassen, 2016: 97; Rasel ve Kalfadellis, 2021: 92) kuşkusuz kentlere olan dikkati arttırmıştır.

İlk yerleşimlerin ortaya çıkışından itibaren temel belirleyici göstergelerden biri olan nüfus, günümüzdeki temel değişim ve dönüşüm akslarının şekillenmesinde baskın faktör olma özelliğini korumaktadır. Jeopolitik açıdan yaşanan iç çatışma, sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlara endeksli ortaya çıkan zorluklara bağlı olarak bölgesel ölçekli gerçekleşen kontrolsüz nüfus göçü bazı kentlerde nüfus kayıplarına yol açarken nüfus mobilizasyonun yeni yerleşim tercihleri yine büyük oranda başka kentler olmuştur. Nüfus projeksiyonları açısından 2035 yılında metropollerde yaşayan insan sayısının dünya nüfusunun % 39'unu ve dünya kentsel nüfusunun %62,5'ini temsil eden 3,47 milyar kişiye ulaşacağı tahmin edilirken 15 yıl içinde yaklaşık 1 milyar insanın büyükşehir ölçeğinde ikamet etmesi öngörülmektedir. BM aynı tarihe kadar dünya nüfusunun % 68'inin kentsel alanlarda yaşayacağına dair öngörüsünü paylaşmıştır (Global State of Metropolis 2020: 2-3; UN, 2019).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950'de dünya nüfusunun % 30'u kentlerde yaşıyorken bu durumun 2021'de % 56,6 olarak gerçekleşmesi mevcut kentsel nüfus projeksiyonlarını dikkatli izlemeyi ve kent sorunlarına ilişkin çözüm araçlarını güncellemeyi ön plana çıkarmıştır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Aralık 2021 sonuçlarına göre, Türkiye nüfusu 84 milyon 680 bin 273 olarak açıklanmıştır. Türkiye'de 2020 yılında % 93 olan il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı, 2021 yılında % 93,2 olarak belirlenirken, belde ve köylerde yaşayanların oranı % 7'den % 6,8'e düştüğü görülmüştür. Nüfusu en çok olan ilk 5 il sıralaması ise; İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Antalya olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin toplam nüfusunun % 18,7'sinin ikamet ettiği İstanbul'un nüfusu 15 milyon 840 bin 900 olurken, Ankara 5 milyon 747 bin 325, İzmir 4 milyon 425 bin 789, Bursa 3 milyon 147 bin 818 ve Antalya ise 2 milyon 619 bin 832 nüfusa ulaşmıştır. Türkiye'de Yıllık nüfus artış hızı 2020 yılında binde 5,5 iken, 2021 yılında binde 12,7 olarak belirlenmiştir. Çalışma alanımızı oluşturan 4.425.789 nüfusa sahip İzmir de nüfus artış oranı binde 7.1 olarak kayıtlara geçmiştir (TÜİK, 2021).

Geçtiğimiz on yıllarda, ekonominin tüm sektörlerinde yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve benimsenmesi, benzeri görülmemiş bir hız, ölçek ve teknolojik değişim kapsamı ile karakterize edilmiştir. Yapay zekâ algoritmaları başta olmak üzere yeni teknolojilerin bazılarının kazandıkları yaygınlık düzeyleri ekonomileri ve toplumları her açıdan etkileme potansiyeline sahiptir

(Colecchia vd., 2019: 2) Bu değişimde kuşkusuz akıllı teknolojiler etkin rol oynamaktadır. Bu çerçevede, kent ve kentli yaşamının ayrılmaz parçası haline gelen; İnternet, Mobil cihazlar, Nesnelerin İnterneti-IoT (Internet of Things-IoT), Yapay Zekâ-AI (Artificial Intelligence-AI), Büyük Veri (Big Data), Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik (Virtual Reality and Augmented Reality) uygulamalarının yol açtığı bağımlılık duygusunun “teknoloji amaç değil, amaca ulaşmak için diğer unsurlarla entegrasyonu sağlamaya yönelik araçtır” (Pierce ve Andersson, 2017: 2806) ifadesiyle çoktan “amaç-araç” boyutlu tartışma alanı haline gelmiştir.

Küreselleşmeye bağlı yaşanan sosyo-ekonomik, siyasal, teknolojik değişimler ve dönüşümlerin yanında tüm dünyayı etkileyen salgın (covid-19) ve son tahlilde yirminci yüzyılda iki büyük savaşa tanık olan Avrupa'nın doğu yakasında baş gösteren Ukrayna-Rusya geriliminin sıcak savaşa sonuçlanması toplumları ve yönetimleri büyük ölçüde tedirgin etmiştir. Yaşanan tüm bu kötücül gelişmelerden BİT ve dijital dönüşümün etkilenmediği tam tersine güçlü olarak çıktığı görülmektedir. Özellikle Covid-19 sürecinde yaşanan gelişmelerle toplumsal yaşama daha fazla entegre edilen akıllı teknolojilerin bundan sonraki toplum ve yönetim yapısındaki rolü ve konumu; “her zamanki rutin bir iş” (Kemp, 2021) olarak açıklanmaktadır. Bu görüşü teyit eden 2021 tarihli verilerin analiz edildiği araştırmaya göre (Digital global overview report, 2021) Dünya nüfusunun; % 66,6'sı (5.22 milyar kişi) cep telefonu, % 59,5'i internet (4,66 milyar kişi) erişimine sahipken yaklaşık 54'ü (4.2 milyar kişi) sosyal medya ağlarını kullanmaktadır. Bu oranlar Covid-19'un yayılmaya başladığı 2020 yılı veriyile karşılaştırıldığında cep telefonu kullanımı % 0.9, internet kullanımı %7.3 ve sosyal medya erişimi ise %13 artmış görünmektedir. 2020 yılında her gün (yaklaşık) 1.3 milyon kişinin yeni kullanıcı olarak sosyal medya ağlarına abone olmalarının yanında, ortalama bir internet kullanıcısının günde yaklaşık 7 saat harcıyor olmasının tespit edilmiş olması, internet kullanıcılarının yaklaşık 3/2'sinin “bilgiye erişmek” nedeniyle çevrimiçi olduklarını ve bu nedenin erişimlerindeki temel motivasyonu oluşturduğunu belirtmeleri dijital teknolojilerle bireylerin ve toplumların buluşmasının hangi boyutlarda olduğuna ilişkin çarpıcı bir durumu ortaya koymaktadır.

Aynı araştırma (Digital global overview report, 2021) verilerine göre Türkiye'de nüfusun; % 90.8'i cep telefonu (76.8 milyon kişi), % 77.7'si internet (65.8 milyon kişi) kullanırken, %70.8'i (60 milyon kişi) sosyal medya hesabına sahiptir. 2020 yılı veriyile karşılaştırıldığında cep telefonu kullanımı % 2.7, internet kullanımı % 0.6 ve sosyal medya erişimi ise %11 artmıştır. Ocak 2022 tarihiyle ülkemizde nüfusumuzun % 91.4'ü (78 milyon kişi) cep telefonu, % 82.'si (69.9 milyon kişi) internet kullanırken, % 80.8'i (68.9 milyon kişi) sosyal medya kullanıcısıdır. 2021-2022 Ocak arasında sosyal medya kullanan kişi sayısı %14.8 (8.9 milyon yeni kişi) artarken, aynı dönem aralığında cep telefonu kullanımı % 3.3 (2.5 milyon kişi) artış göstermiştir (Kemp, 2021). Dünyadaki ve ülkemizdeki veriler bir bakıma toplumların büyük oranda “dijital değişim ve dönüşüme” angaje olduğuna işaret ederken tüm yaşamsal ihtiyaçların, yönetsel ve hayati bilgilerin dijital platformlar aracılığıyla akıllı uygulamalarla işlenip paylaşılmasının “zorunluluk” haline geldiğini de göstermektedir.

2. Akıllı Kent: Kavramsal Çerçeve

Günümüz toplumlarında yaşanan, bireylerin ve kurumsal yapıların adaptasyonunu gerektiren ve bunda olumlu yönde (yukarıda belirttiğimiz üzere) gelişmelerin sağlandığı teknolojik ilerlemeler; mevcut sosyo-ekonomik ve yönetsel sorunların çözümü konusunda kurtarıcı veya kolaylaştırıcı unsur olarak devreye sokulmaktadır. Bunlardan biri teknoloji ve kent yaşamının eklemlenmesiyle ortaya çıkan akıllı kent kavramıdır. Dahası inceleme konumuz açısından çevre sorunlarının en aza indirilmesi ve etkilerinin azaltılmasına yönelik akıllı çevre uygulamalarının başlangıç noktası akıllı kent kavramı içinde ortaya çıkmaktadır.

Bilgi iletişim teknolojilerinin sağlık, güvenlik, ticaret, enerji, çevre vb. kullanılmasıyla dijitalizm ve akıllı teknoloji geleneksel kentin akıllı kente dönüşmesinde merkezi rol oynamaya başlamıştır.

Kaldı ki teknolojinin günlük yaşamda artan etkisiyle akıllı kent (smart city) kavramı, sanal kent (virtual city), bilgi kenti (knowledge city) vb. adlandırmalar gündeme gelmiştir (Albino vd., 2015: 8). Akıllı kent kavramıyla kent yaşamında ulaşım, yönetim, vatandaş, eğitim, ekonomi, endüstri, altyapı enerji, çevre, güvenlik, sağlık vb. pek çok başlıkta dönüşüm ve değişim öngörülmektedir (Ristvej vd., 2020: 839-842). Akademik açıdan akıllı kent üzerinde uzlaşıl(a)mayan kavram olmakla birlikte kavramın kentsel gelişimin teknolojiye dayalı inovatif girişimler, yaşam kalitesi, katılımcılık ve küreselleşme eğilimleriyle şekillendirilmesi olarak kabul edilmektedir (Albino vd., 2015; Belal ve Shcherbina, 2018: 2; Gruen, 2013: 3).

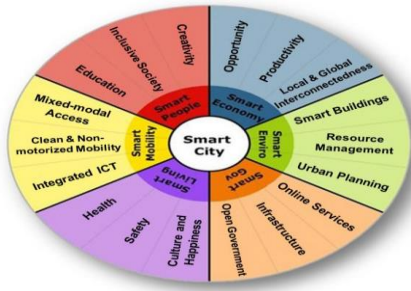
Yaşam kalitesi açısından akıllı kent; verimliliğini artırmak, vatandaşların yaşam kalitesini iyileştirmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla teknolojik araçları uygulayan kent (Ho, 2020:2); Hizmet sunumu açısından kentsel hizmetleri (ulaşım, lojistik, eğitim, sağlık, ticaret vb.) yerel halkın öncelikleri açısından dikkate alan teknolojinin etkin şekilde kent yaşamına entegre edildiği kent ekosistemi (Petrolo vd., 2016: 31-38); Yönetişim açısından, kentin sosyal sermayesini oluşturan bireylerin akıllı kent dönüşüm süreç ve uygulamalarına ve kamu işlerine aktif katılımının gerçekleştiği kent (Cková ve Nevima, 2020: 2; Caragliu vd., 2011: 69; Um ve Chung 2021:397) olarak açıklanmaktadır. İlgili parametreler ekseninde akıllı kenti, sosyal, ekonomik ve çevresel sorunları çözmek için; çok boyutlu bir insan (örn. vasıflı işgücü), altyapı (örn., ileri teknoloji, açık ağ bağlantıları) ve girişimci sermaye (örn. yaratıcı ve ticari faaliyetler) ve yeni teknolojilerin koordine ve entegre edildiği çok aktörlü ve çok sektörlü kent (Ruhlandt, 2018: 2) olarak tanımlamak mümkündür.

Süreç içinde kavramın dijitalleşme eksenini aşarak doğrudan insan ve kent yaşamına dokunan nitelik kazanmasıyla akıllı kent, insan ve yaşam alanı, eğitim, sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma, istihdam, çevre vb. unsurları da içine alarak genişlemiştir (Lee ve Lee, 2014: 94). Kavramın insan yaşamına eklemlenmesinde kuşkusuz çağımızda yaşamın her alanına dâhil olan; İnternet, Mobil cihazlar, Nesnelerin İnterneti (Internet of Things - IoT), Yapay Zeka (Artificial Intelligence-AI), Büyük Veri (Big Data), Sanal Gerçeklik ve Artırılmış Gerçeklik (Virtual Reality and Augmented Reality), 3D Baskı/Üretim, Sosyal medya vb. uygulamaların varlığı kolaylaştırıcı ve belirleyici unsur olmuştur.

3. Akıllı Kent Bileşenleri

Akıllı kent kavramı çeşitli şekillerde ele alınırken yaşanan görüş ayrılıklarına rağmen kavramın içeriğinin belirlenmesinde kent strateji uzmanı Boyd Cohen (2012) tarafından geliştirilen Akıllı Kent Çarkı (Smart City Wheel) referans alınmaktadır (Mishra, 2013: 5; Chichernea, 2014: 238; Giffinger vd., 2007: 12; Hameed, 2019: 2; Belal ve Shcherbina, 2018: 2; Walentek, 2021: 4). Cohen, akıllı kentin (bileşenlerini) özelliklerini; Ekonomi, Çevre, Yönetim, Yaşam, Hareketlilik/Mobilite ve İnsanlar olarak gruplandırmıştır (Resim 1).

Resim 1: Body Cohen Akıllı Kent Çarkı

Kaynak: Ho, 2020:3

Akıllı kent çarkı içinde akıllı ekonomi; akıllı kentlerde mevcut geleneksel ekonomik süreçlerde bilgi-iletişim teknolojilerinin aktif kullanımı ve kaynakların sosyal sorumluluk çerçevesinde

değerlendirilmesi (Rasel ve Kalfadellis, 2021: 11) olarak açıklanmaktadır. Akıllı ekonomi perspektifine dayalı üretim altyapılarının oluşturulması ve bunun kent hizmetlerinin sunumuna uyarlanmasıyla istihdam yaratması ve yeni bir küresel ekonomik sürecin kentler öncülüğünde işler kılınması (Hameed, 2019: 6) öngörülmektedir. Kentin çevresini korumak ve muhafaza etmek için yeni teknolojilerin kullanımının öngörüldüğü (Mishra, 2013: 16) akıllı çevre, iklim, hava, su, toprak, yeşil alan vb. değerlerin sürdürülebilir kılınmasına yönelik kirlilik kontrolü ve etkin kaynak kullanımının teknolojik araçlarla denetim altına alınması girişimlerini (Giffinger vd., 2007) ifade etmektedir. Akıllı kentin temel amacının; bilgi teknolojisine dayalı verileri, kurumları, işlemleri ve fiziksel altyapıları birbirine bağlayarak vatandaşlara ve topluluklara daha iyi hizmet etmek ideali olduğundan hareketle (Cui vd., 2018: 46136) akıllı yönetim, tüm kent faaliyetlerinin optimal ve akılcı yönetimini sağlayacak teknolojilerin yönetim süreçlerine uyarlanmasıdır (Ma 2021: 2; Bellini vd., 2022: 8). Cohen'in Akıllı yaşam bileşeni, kentteki bireylerin BİT teknolojilerinden yararlanarak huzur ve güven içerisinde, sağlıklı yaşam sürmelerine odaklanırken (Gonzalez vd., 2019:26) akıllı yaşamın içeriği kentlilerin tüm yaşamına (kültür, eğitim, eğlence, alışveriş, güvenlik, sağlık, konut, turizm vb.) dokunmayı gerektirmektedir (Hameed, 2019: 4; Giffinger vd., 2007: 12; Cui vd., 2018: 46136). Akıllı kent sürecinde akıllı hareketlilik/mobilite ile öngörülen ise; ulaşım sistemleriyle teknolojik süreçlerin entegre edilmesi ve kentli yaşamına etkin şekilde sunulmasıdır (Gonzalez, vd., 2019:26; Mishra 2013: 16). Akıllı kent unsurları içinde akıllı insan; akıllı kent insanının yaşanan değişim ve dönüşüme adaptasyonunun sağlanmasına yöneliktir. Akıllı kent dönüşümlerinin insan odaklı, “yaşam kalitesinin geliştirilmesi, ekonomik kalkınma, çevresel değerlerin korunması, sürdürülebilir yaşam alanlarının tesisi vb.” (Jeevanandham vd., 2021: 2) ilkeler etrafında kümelenmiş olması, farkındalığı, katılımı, yaratıcılığı yüksek, yaşam boyu öğrenen, BİT'i yaşamına dahil etmiş, beşeri ve sosyal sermayenin ana unsuru ve kent yaşamının odak noktası olan akıllı kent insanı figürünü gerektirmektedir (Hameed, 2019: 4).

4. Akıllı Çevre: Kavramsal Çerçeve ve Beklentiler

Günümüz toplumları ve özellikle kentli nüfus teknolojik ve dijital dönüşüm destekli konfor alanları içinde yaşarken beraberinde oluşan yeni üretim ve tüketim kalıpları çevresel değer üzerinde yüksek tahribata ve kayıplara yol açmaktadır. Sanayileşme, göç, kentleşme, artan nüfus etkisiyle önceleri toprak, hava ve su kaynakları ekseninde tarif edilen kirlilik ve doğal çevre tahribatı günümüzde radyoaktif, kimyasal, dijital, gürültü vb. yeni nesil insan odaklı kirlilik türleriyle nitelik değiştirmektedir. Yeni nesil kirlilik unsurlarının ortaya çıkışı bu sorunlara ve gelen olarak çevre sorunlarına BİT destekli uygulamalarla çözüm arayışlarını tetiklemiş ve akıllı kent çözümleri içinde kendine yer bulmuştur.

Akıllı kentlerin inşasını ve işletilmesini iki şey yönlendirmektedir. Birincisi, çevreden veri toplamak, ikincisi, insanların bu verileri anlamlı şekilde sonuç odaklı olarak kullanmalarını sağlamak (Cameron, 2021: 2). Bu noktadan hareketle Dünyanın dört bir yanında çeşitli sosyo-ekonomik, istihdam, güvenlik, çevresel vb. sorunlarla boğuşan kentler, akıllı kent konseptini benimseyerek zorlukların üstesinden gelebilmeyi güçlü olasılık olarak görmektedir (Ruhlandt, 2018: 2). Akıllı kent bileşenleri arasında yer alan “akıllı çevre” uygulamaları iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunu özelinde diğer çevre sorunlarına ilişkin BİT desteği sağlamak açısından önem taşımaktadır (Bellini vd., 2022: 12; Jeevanandham vd., 2021: 4-5).

Cohen'in akıllı çevre perspektifi; atık ve kirlilik yönetimi/kontrolü, enerji yönetimi, akıllı şebekeler, enerji, atık yönetimi açısından konut ve sanayi tesislerinin kontrolü, hava-su kalitesinin izlenmesi analizi-paylaşımı ve son dönemlerin güncel başlığı olan iklimsel süreçlerin yanında tüm çevresel verilerin toplanması, izlenmesi-analizi konularında teknoloji odaklı değişimleri içermektedir (Sharif ve Kalfadellis, 2021: 17; Hameed, 2019: 5). Geçmişten beri var olan ve yenileri eklenen çevresel sorunları çözmek için iletişim teknolojilerini ve teknolojik altyapının kullanılmasıyla ortaya çıkan akıllı çevre uygulamalarının kentler için zorunlu uygulamalar haline

geldiği görülmektedir. Bu çerçevede akıllı çevre kavramına yüklenen beklenti teknoloji altyapısı yüksek uygulamalar eşliğinde çevrenin ve doğal yaşam unsurlarının sürdürülebilir kılınmasının yanında yeşil alanlar, doğal yaşam alanları, toprak, su kaynaklarının korunması-geliştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimi ve kullanımı, evsel, sanayi, kimyasal atıkların geri kazanımı ve bertaraf edilmesi vb. içeren geniş bir yelpazeyi içine almaktadır.

Artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması özelinde şekillenen insan kaynaklı çevre sorunlarının çözümünde akıllı teknolojilerin kullanıldığı akıllı çevre uygulamalarıyla; klasik hava-su-toprak kirleticilerinin yanı sıra gürültü, farklı atık türleri, karbon emisyonları (karbon ayak izi), radyasyon ve ışık gibi birçok kirletici türü izlenebilir, analiz edilebilir ve yönetilebilir kılınmaktadır.

Akıllı çevre uygulamaları, temel çevre sorunlarını doğrudan etkileyen su kıtlığı/kullanımı, enerji, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi kronik sorunların aşılmasında önemli çözümler üretebilmektedir (Korkmaz ve Ceylan, 2021: 64). Akıllı kent kavramı açısından sağlanan gelişmeler akıllı çevre yatırımları için cesaret verici etkiler ortaya çıkarmaktadır. Artan ve çeşitlenen çevresel sorunların çözümünde “akıllı çevre uygulamalarına” ağırlık verilmesi konusunda oluşan olumlu ivme hükümetlerin, yerel yönetimlerin ve özel sektörün çevre sorunlarına (ör hava kirliliği kontrolü, atık yönetimi) optimal ve sürdürülebilir çözümler üretmek için akıllı teknolojiye yatırım yapmalarını teşvik etmektedir (Brdulak, 2020: 489). Bu noktada toplumsal kesimlerin taleplerinin yoğunlaşması akıllı çevre uygulamalarının başarılı olma şansını arttırmaktadır.

Ancak akıllı çevre konseptinin tek başına ele alınması çevresel sorunların çözümlenmesi amacı çerçevesinde günümüz yaşam koşullarının daha sağlıklı ve sürdürülebilir kılınarak gelecek kuşaklara daha yaşanabilir çevresel değer bırakma hedefi açısından yetersiz kalacaktır. Bu nedenle Cohen'in akıllı kent bileşenlerinde yer alan diğer unsurların akıllı çevre uygulamalarını destekleyecek yönde ele alınması gerekmektedir. Bir anlamda akıllı çevre uygulamaları, akıllı kent bileşenleriyle entegre edilmelidir. Bu açıdan kuşkusuz akıllı çevre uygulamaları yasal ve kurumsal desteklere ihtiyaç duyarken, çevre sorunlarına ilişkin zihinsel ve algısal farkındalığın toplumsal kesimler ve yöneticiler nezdinde geliştirilmesi temel ihtiyaçlardan biridir. Bunun eşliğinde akıllı çevre uygulamalarının başarıya ulaşması için kuşkusuz, ekonomi, ulaşım, yaşam, yönetim ve akıllı çevre uygulamalarına adapte olacak akıllı kentli insan kaynağına ve akıllı uygulayıcı yetişmiş işgücüne sahip olunması gerekmektedir. Bu konuda ülkemiz özelinde önemli gelişmelerin yaşandığı kent ölçeklerinden biri de İzmir ilidir.

5. İzmir Büyükşehir Belediyesi Akıllı Çevre Uygulamaları

Türkiye'deki akıllı kent ve akıllı çevre uygulamalarının yaygın uygulama olmaktan çok bazı belediyelerde gerçekleştiği ve entegre akıllı kent vizyonunun tam anlamıyla sağlanamadığı görülmektedir (Korkmaz ve Ceylan, 2021: 66). İzmir, akıllı kent ve akıllı çevre uygulamaları açısından ulusal ve uluslararası standartlara uygun girişimlerle karşımıza çıkan kentlerden biridir.

İzmir Büyükşehir Belediyesinin akıllı kent ve akıllı çevre uygulamaları Açık Veri Platformu üzerinden erişime açıktır. Açık veri, patent ya da diğer kontrol mekanizmalarına tabi olmaksızın herkes tarafından ücretsiz ve özgürce kullanılabilen, tekrar kullanılabilen ve dağıtılabilen veri (İzmir Açık Veri Portalı, 2019) olarak açıklanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi bünyesinde başlatılan “Ülkemiz için veriden değer üretmek” mottosu altında; “vatandaşlarımıza ve bilim insanlarımıza sunulacak anonimleştirilmiş ve mahremiyeti sağlanmış veriden değer üreten veri paylaşım projesi” olarak tanımlanan (CB-Dijital Dönüşüm Ofisi, 2019) Açık Veri Portalı uygulaması, Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Konya, Balıkesir Büyükşehir belediyeleri bünyesinde erişime açık bir yerel yönetim platformudur.

Çevreden tarıma, ulaşımdan kriz belediyeciliğine kadar Büyükşehir Belediyesi'nin hizmetleriyle ilgili olarak 28 Ocak 2021'de 10 kategoride 120 veri setiyle hizmete alınan İzmir Açık Veri Portalı

halen 29 kategoride 152 veriye erişim imkânını <https://acikveri.bizizmir.com> üzerinden sunmaktadır. Portal bünyesinde, akıllı kent bileşenlerinden olan akıllı çevre başlığıyla ilişkili paylaşımlar “Çevre” kategorisinde 35 veri setiyle paylaşılmaktadır. Bunlardan barajların doluluk oranları; Hava kalitesi ölçüm değerleri; Güneş enerjisi santrali(ges) projesi kapsamında elde edilen sonuçlar; İzmir elektrikli otobüs projesinin ürettiği çevresel değerler; Baraj su kalite raporları ve Haftalık su analiz sonuçları akıllı çevre uygulamalarını yansıtmaktadır (Resim 2).

Resim 2: Çevre Verileri

The screenshot displays six data sets on the İzmir Open Data Portal. Each set includes a title, a brief description, and download options (API, CSV, PDF, etc.).

- Barajların Doluluk Oranları**: Barajlar hakkında bilgi ve güncel doluluk oranları veri seti. Download options: API, CSV, PDF, 1 KB.
- Güneş Enerjisi Santrali(GES) Projesi Kapsamında Elde Edilen Sonuçlar**: Güneş Enerjisi Santrali(GES) projesi kapsamında, üretilen toplam enerji, elektrikli otobüs şarjları oranı, salını engellenen CO2 eşdeğeri, tüm bu salımı bir günde... Download options: API, PDF.
- Baraj Su Kalite Raporları**: Baraj su kalitesi bilgisi veri seti. Download options: API, PDF.
- Hava Kalitesi Ölçüm Değerleri**: Hava kalitesi ölçüm değerleri. Download options: 2 API, PDF, 3 CSV, 5 MB.
- İzmir Elektrikli Otobüs Projesinin Ürettiği Çevresel Değerler**: İzmir elektrikli otobüs ile taşınan toplam yolcu sayısı, kullanımı engellenen akaryakıt miktarı, salını engellenen CO2 eşdeğeri ve tüm bu salımı bir günde fitreleyebilmek için... Download options: API, PDF.
- Haftalık Su Analiz Sonuçları**: İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelik gereğince örneklerin analiz sonuçları veri seti. Download options: API, PDF.

Kaynak: Çevre Veri Seti, 2021

5.1. Akıllı Çevre - Akıllı Hareketlilik

Literatürdeki akıllı kent bileşenleriyle aynı adı taşıyan, iklim değişikliği başta olmak üzere çevresel değerlerin korunması süreciyle doğrudan ilişkili olan “Hareketlilik” kategorisinde 51 veri seti paylaşılmaktadır.

Hareketlilik veri seti; BİT destekli, entegre bir veya birden fazla ulaşım şeklinin kullanıldığı tramvay, otobüs, tren, metro, araba, deniz ve hava ulaşımını, bisiklet ve yayaları kapsayan sürdürülebilir, güvenli, birbirine entegre ulaşımı kapsamaktadır (Hareketlilik, 2021). Hareketlilik kategorisinde yer alan; Metro ve tramvay enerji tüketimi; CO2 Emisyon değerleri ve bir milyon yolcu başına CO2 miktarı; Metro ulaşımına bisikletli giriş sayıları; Bisiklet ve yaya sayım uygulamaları; Arabalı vapur anlık araç kapasite bilgileri; Bisiklet (Bisim) istasyonlarına ilişkin veriler “akıllı çevre” uygulamaları kapsamında erişime açıktır (Hareketlilik Veri Seti, 2021).

Akıllı hareketlilik bileşeni çerçevesinde toplu ulaşımında “yeşil devrim” olarak tanımlanan çerçevede Eshot bünyesinde, çevreci gemiler ve tramvay, metro, banliyö gibi raylı sistem projeleriyle mevcut karbon salımını düşürme girişimlerine elektrikli otobüslerde eklenmiştir. İlk kez Nisan 2017’de 20 adet tam elektrikli otobüsünün trafiğe çıkmıştır. İzmir kent ulaşımını koordine eden ESHOT, otobüslerin elektrik ihtiyacını Buca’daki atölye binalarının çatısına kurduğu 10 bin m²’lik güneş enerjisi santraliyle karşılamaktadır (Resim 3). 3 bin 680 adet fotovoltaik panelden oluşan güneş enerjisi santrali, yıllık yaklaşık 1.38 MW elektrik enerjisi üretilmekte ve bu enerji çevre dostu tam elektrikli otobüslerin şarj edilmesinde kullanılmaktadır (Sıfır Emisyonlu Toplu Ulaşım Projesi, 2017).

Resim 3: Elektrikli Otobüs ve Güneş Enerjisi Santrali

Kaynak: Sıfır Emisyonlu Toplu Ulaşım Projesi, 2017

5.2. Akıllı Çevre - Akıllı Enerji

Akıllı hareketlilik bileşenini anlamlı kılan temel perspektif küresel ısınma konusunda alınacak tedbirlerle desteklenecek olmasıdır. İzmir Büyükşehir Belediyesi kentte artan elektrikli araçlara yönelik “elektrik şarj istasyonu” teknolojisi ve sunumunu 14 otoparka toplam 24 istasyonla sürdürmektedir. Enerji kullanımında fosil yakıttan çıkılması ve akıllı uygulama kullanımını teşviki amacıyla elektrikli araç sahipleri belediye otoparklarından indirimli (%50) yararlanmaktadırlar. Bunun yanında İZELMAN ulaşım parkında sayısı 74 olan elektrikli otobüs sayısının 2022 yılı sonunda 100’e çıkarılması planlanmaktadır (Şarj İstasyonu, 2022). Bu çerçevede fosil yakıtlara alternatif olarak elektrikli araçlara yönelik yatırım İzmir örneğinde hava kirliliğinin azaltılması açısından kente katkı sağlaması öngörülmektedir. Elektrikli araç kullanımının teşvikiyle ayrıca “akıllı hareketlilik” açısından artı kentsel değer hedeflenmektedir.

Akıllı çevre bileşenleriyle eşleştirilmesi gereken “Enerji” kategorisi de açık veri portalı’nda yer almaktadır. Elektrikli otobüs projesi ve otobüslere enerji temin edilmesine yönelik GES faaliyetleri “Sıfır emisyonlu toplu ulaşım projesi” olarak adlandırılmaktadır. Belediye, enerji üretimi açısından enerji ve kaynak açısından yüksek düzeyde verimli ve giderek artan yenilenebilir enerji kaynaklarıyla desteklenen, maliyet ve enerji tasarrufu sağlayan; stratejik planlama için entegre ve esnek kaynak sistemlerinin yanı sıra iç görüye dayalı, kamusal değeri olan ve yenilikçi yaklaşımlara dayanan şebekelerle yönetilmesine önem vermektedir (Enerji Veri Seti, 2021). Enerji kategorisinde; Metro ve tramvay enerji tüketimi; Harmandalı elektrik üretim verileri (Harmandalı düzenli atık depolama ve enerji üretim tesisi elektrik üretim veri seti); Bergama elektrik üretim verileri (Bergama düzenli atık depolama ve enerji üretim tesisi elektrik üretim veri seti); lisanssız güneş enerji santralleri listesi (İzmir Büyükşehir Belediyesi bünyesinde kurulu ya da kurulması planlanan güneş enerjisi santrallerine ilişkin bilgiler) başlıklarında veriler kullanıcılarla paylaşılmaktadır (Resim 4). Örneğin bu setlerden biri olan “Metro ve tramvay enerji tüketimi”

başlığı içinde “Yolcu başına toplam enerji tüketimi (kWh)” yıllık-aylık bazlı veriler erişime açıktır (Enerji Tüketimi, 2021).

Resim 4: Akıllı Ulaşım ve Akıllı Enerji Bileşimi

Kaynak: (Metro İzmir, 2021)

Yenilenebilir enerjiden ESHOT ulaşım araçlarının enerji ihtiyaçlarını Gediz Güneş Enerji Santralinde (GES) karşılayan belediye elektrikli araç sayısını artırma projesi kapsamında üç ayrı GES projesini (Gediz İkinci Etap GES, Buca Adatepe Garajı GES ve Karşıyaka Ataşehir Garajı GES) yıl sonuna kadar tamamlamaya çalışmaktadır. İzmir halkına hizmet veren elektrikli otobüs projesi kapsamında bu güne kadar (2022 nisan verileri) 11.458.512 yolcu taşınmış; 2.094.905 litre akaryakıt tasarrufu sağlanmış; 5.614 ton CO₂ salınımı engellenmiştir. GES projesiyle toplamda gerçekleştirilen 5.524.270 kWh enerji üretimiyle 2701 ton CO₂ salınımı engellenmiştir (Yenilenebilir Enerji, 2021).

Öte yandan insan faaliyetlerinin sonucu olarak salınan, küresel ısınmanın başlıca sorumlusu olarak gösterilen ve karbondioksit (CO₂) cinsinden ölçülen sera gazlarının çevreye verdiği zararın ölçüsü olarak açıklanan ve belediyeler tarafından popüler bir uygulama olarak hemşehirlere sunulan bireysel karbon ayak izinin belirlenmesine yönelik olarak (Karbon Ayak İzi, 2021) “karbon ayak-izi hesaplayıcısı” akıllı çevre projesi olarak web ortamında erişime açık bulunmaktadır (Resim 5).

Resim 5: Karbon Ayak İzi Örnek Hesaplama (Otogar-Basmahane)

Hat: 302 - OTOGAR - KONAK
Kalkış: Otogar Yeni
Variş: Basmane Gar
Mesafe: 7 km
Binek Araç (Dizel): 1130 g CO₂-e
Binek Araç (Benzin): 986 g CO₂-e
Binek Araç (LPG): 716 g CO₂-e
Otobüs (Dizel): 191 g CO₂-e
Otobüs (Elektrikli): 75 g CO₂-e
Bisiklet veya Yürüyerek: 0 g CO₂-e

← Yeni Hesaplama

Kaynak: Karbon Ayak İzi, 2021

5.3. Akıllı Çevre – Akıllı Su Yönetimi

Su kirliliğinin temel çevre sorunlarından olması, su kaynakları, tüketim ve kirlilik düzeyleri konusunda akıllı uygulamaları gerektirmektedir. Bu çerçevede açık veri portalı üzerinden İZSU tarafından 18 veri seti paylaşılmaktadır: su üretiminin aylara ve kaynaklara göre dağılımı; Günlük su üretimi; Barajların doluluk oranları; Yıllık mahalle bazlı su tüketimi; Yıllık ilçe bazlı su tüketim miktarları; Çevre ilçe merkezlerinin güncel analiz sonuçları; Baraj su kalite raporları; Tesisler ve atıksu miktarları; Haftalık su analiz sonuçları ve Su kayıpları yıllık raporları “akıllı su yönetimi” olarak nitelenecek biçimde akıllı çevre uygulaması kapsamında kullanıcılarla paylaşılmaktadır.

Akıllı su yönetimi kapsamında İZSU tarafından başlatılan “Abone Tüketim Sorgulama Sayfası” üzerinden; buldukları mahalledeki konut tipi abonelerin 30 günlük ortalama su tüketimi ile kendi 30 günlük ortalama kullanımlarını/tüketim miktarlarını sorgulama imkânı sağlanmaktadır. Abone numarasıyla erişilen sistem üzerinden abone sarfiyatı ve sarfiyatın mahalle ortalamasıyla karşılaştırması bilgisine yer verilmektedir. Abonenin sarfiyatı mahalle ortalamasının üzerinde ise su tasarrufu butonuna yönlendirme yapılmaktadır (Resim 6).

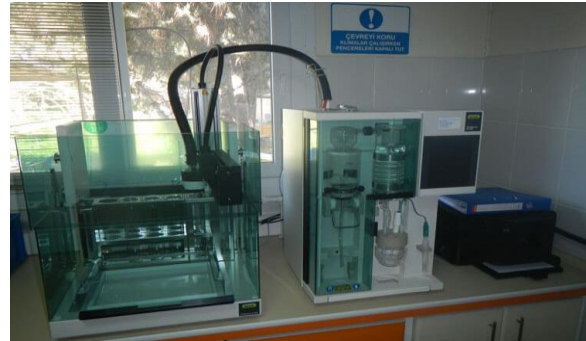
Resim 6: Akıllı Su Tüketimi

Kaynak: Su Kullanımı, 2021

Büyükşehir belediyesinin akıllı su yönetimi çerçevesinde “Su Kalite Yönetimi” uygulaması adıyla; İl Halk Sağlığı Müdürlüğü ile ortaklaşa yapılan laboratuvar analizleriyle kentin su kalitesi her ay 80 ayrı noktadan sağlanan ölçümlerle kontrol altında tutulmakta ve sonuçlar açık veri portalı üzerinden paylaşılmaktadır (Resim 7).

Resim 7: İçme Suyu Analiz Laboratuvarı

Kaynak: Su Kalite Ölçümü, 2021

5.4. Akıllı Çevre - Akıllı Hava Kalitesi Kontrolü

Hava kirliliğinin insan sağlığı, küresel çevre ve dünya ekonomisi üzerindeki etkilerini azaltmak için hükümetler, hava kirliliği izleme konusunda büyük çaba sarf ettiler. Hava kirliliği durumuna ilişkin ayrıntılı bilgilerle bilim adamları, politika yapıcılar ve planlayıcılar, yaşam ortamını yönetme ve iyileştirme konusunda bilinçli kararlar verebilirler. Geleneksel olarak, hava kirliliği sabit monitörlü geleneksel hava kirliliği izleme sistemleri tarafından izlenmektedir (Ying vd., 2015: 31392).

Belediyenin İklim değişikliği ve çevre koruma kontrol dairesi başkanlığınca 11 veri seti paylaşılmaktadır. Bunlardan üçü akıllı çevre uygulaması özelliği göstermektedir: Hava Kalitesi Ölçüm Değerleri; Körfez Değerleri İzleme ve Lisanssız Güneş Enerji Santralleri. Akıllı çevre uygulaması özelliği gösteren Hava Kalitesi Ölçüm Değerleri kapsamında; Güncel hava kalitesi ölçüm değerleri; Tarihe göre hava kalitesi ölçüm değerleri, web ve servis kullanım bilgileri kullanıcılarla paylaşılmaktadır. Körfez Değerleri İzleme seti kapsamında ise; 2012 yılından günümüze körfez su kalitesinin mikrobiyolojik açıdan inceleyen veri setini içermektedir. Buna göre İzmir'in 6 ilçesinde konumlandırılan "Hava Kalitesi Ölçüm İstasyonları" ile 11 yerde kurulan Körfez Değerleri İzleme Ölçüm İstasyonlarının ve 17 noktada kurulan veya kurulması planlanan Lisanssız Güneş Enerji Santralleri (GES) konum verisi sistem üzerinde kullanıcı erişimine açıktır (Resim 8).

Resim 8: Hava Ölçüm İstasyonu ve GES Konumları

_id	BOLGE...	İLCE	İSTASY...	ENLEM	BOYLAM
1	6	ÇİĞLİ	ÇİĞLİ	38.498056	27.067778
2	2	BORNOVA	BORNOVA	38.469167	27.221389
3	7	BAYRAKLI	BAYRAKLI	38.462222	27.166667
4	4	KARŞIY...	KARŞIY...	38.454167	27.109722
5	1	KONAK	ALSANC...	38.432222	27.144444
6	3	KONAK	GÜZELY...	38.395833	27.082778
7	5	BUCA	ŞİRİNYER	38.3825	27.148333

_id	ISTASY...	İSTASYON_ADI	ENLEM	BOYLAM
1	1	Kale Feneri (Kırmızı)	38.4246...	27.0175
2	2	Kale Feneri - Çakal Burnu Arası	38.42	27.0598...
3	3	Göztepe Feneri (Küçük)	38.4091...	27.0825
4	4	Bostanlı Feneri (Büyük)	38.4435	27.0906...
5	5	Karşıyaka Evlendirme Dairesi ile K...	38.4513...	27.1181...
6	6	Turyağ önü	38.4618...	27.152
7	7	Meles Deresi çıkışı	38.4508...	27.1626...
8	8	Gündoğdu Meydanı açığı (Alsancak)	38.4366...	27.1383...
9	9	Konak-Pier	38.4218...	27.1271...
10	10	Özdilek Alışveriş Merkezi açığı	38.413	27.037
11	12	Güzebahçe Pina Restoran açığı	38.3855	26.9278...

Kaynak: Ölçüm İstasyonları, 2021

Bir sanayi kenti olarak İzmir ili hava kalitesi izleme çalışmalarına Türkiye'de başlatıldığı ilk il konumundadır. Halen büyükşehir belediyesi bünyesinde verileri Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığıyla entegre edilmiş olan 7 sabit ve 1 mobil olmak üzere toplam 8 tane hava kalitesi ölçüm istasyonu (Resim 9) bulunmaktadır.

Resim 9: Hava Kalitesi İzleme İstasyonları

Kaynak: Körfez Denetimi, 2021

Çevre sorunları açısından öne çıkan konulardan olan tıbbi, evsel kimyasal vb. atıkların toplanması, yaşam alanından uzaklaştırılması, bertaraf edilmesi ve geri kazanımı atık yönetimi olarak bilinmekte ve akıllı çevre uygulamaları açısından hava, su, toprak, görüntü kirlilikleriyle entegre bir sorun olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Büyükşehir belediyesi Atık Yönetimi Dairesi Başkanlığı'nın paylaştığı veri setleri arasında; İnşaat atıkları depolama tesisleri (13 adet) Atık transfer istasyonları (24 adet); Tıbbi atık tesisi (1 adet); Atık depolama sahaları (6 adet) yanında akıllı yaşam kategorisinde modüler tuvalet konumları (Resim 10) paylaşılmaktadır.

Resim 10: Atık Yönetimi Dairesi Başkanlığı Akıllı Çevre Veri Paylaşımı

Kaynak: Atık Veri Seti, 2021

5. Sonuç

Yirminci yüzyıl doğal kaynaklar üzerinde insan kaynaklı etkenlere bağlı (savaşlar, kentleşme, fosil yakıt üretimi ve kullanımı, enerji yollarının inşası vb.) olarak tahribatın arttığı bir döneme işaret etmektedir. Yüksek yoğunluklu kentleşme, su, hava, toprak ekosistemlerinin bozulmasına hatta insan sağlığına zarar verecek boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Yaşam alanlarını destekleyen arazilere olan talebin devam etmesiyle, dünya yüzeyindeki orijinal doğal arazi örtüsünün yapısı yavaş yavaş değişmiştir (Yang, 2022: 2). Çevre-insan ilişkisinin yol açtığı ve geri dönülemez olduğu farkedilen tahribatı engelleme girişimleri 1972 Stockholm Çevre Konferansıyla başlatılırken yakın tarihe kadar bu yöndeki çabalar sürmüştür. Dünyanın çevre gündeminin iklim değişikliği ve küresel ısınma perspektifine taşınmasıyla 2015 Paris Konferansı ile uluslararası toplumun tüm unsurlarına acil uygulama ödevi yüklenilmiştir. Covid-19 salgını dönemindeki kısıtlamalarla başta hava kirliliği olmak üzere ulaşılan verilerin olumlu yönleri çevre sorunlarının giderilmesinin günümüz ve gelecek nesillerin yaşamının sürdürülebilir kılınması açısından hayati olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Günümüz kentlerini mekânsal ölçek olarak öne çıkaran güncel/belirleyici üç temel gelişmenin küreselleşme, BİT gelişmeler ve akıllı uygulamalar olduğunu söylenebilir. Küreselleşme fırsatını lehine çeviren kentler "küresel kent" sınıfı oluştururken, diğer kentlere ve yönetimlerine örnek teşkil etmeye başlamışlardır. Beraberinde BİT gelişmelerin eğitim, sağlık, sosyo-kültürel vb. kent

süreçleriyle eşleştirilmesi kentin mekânsal tercih edilebilirliğini pekiştirmiştir. Yine BİT'deki gelişmeler eşliğinde dijitalizmin gelişmesi ve insan yaşamının her aşamasına dokunur hale gelmesiyle kentler arasında “akıllı” kent özelliklerini taşıyan kentlere pozitif ayrımcılık öne çıkmıştır. Üstelik akıllı kent uygulamalarının Covid-19 salgınıyla test edilirken toplumsal kesimlerin dönüşüme gösterdikleri adaptasyon becerileri ve yakınlıklarını sürdürme eğilimleri akıllı kent konseptini geleceğin kent tasavvurları arasında öne çıkarmıştır. Küresel salgın dönemindeki 2021 yılı verilerine göre; Dünya nüfusunun; % 66,6'sının cep telefonu %59,5'inin internet erişimine sahip olduğu ve %54'ünde sosyal medya kullandığına ilişkin verilerin Covid-19 sürecinde (sırasıyla) % 0.9, %7.3 ve %13 arttığı belirlenmiştir. 2022 yılı Ocak verilerine göre Türkiye'de nüfusunun; % 91.4'ü (78 milyon kişi) cep telefonu, % 82.'si (69.9 milyon kişi) internet kullanırken, % 80.8'i (68.9 milyon kişi) sosyal medya kullanıcısıdır. 2021-2022 Ocak arasında sosyal medya kullanan kişi sayısı %14.8 (8.9 milyon yeni kişi) artarken, aynı dönem aralığında cep telefonu kullanımı % 3.3 (2.5 milyon kişi) artış göstermiştir (Kemp, 2021). Söz konusu veriler insanların özellikle salgın döneminde “dijital değişim ve dönüşüme” kullanım kapasiteleri bakımında adapte olduklarını göstermektedir. Salgın döneminde tüm yaşamsal ihtiyaçların, yönetimsel ve kent yaşamına ilişkin bilgilerin dijital platformlar aracılığıyla işlenip paylaşılmasının meydana getirdiği dijital alışkanlıklarının geliştirilerek devam ettirilmesi konusunda akıllı kent perspektifleri zorunlu bir tercih olarak görünmektedir. Akıllı kent konsepti kentler üzerinde “küresel kent” akımına benzer bir cazibe ve teşvik edici nitelik gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan merkezi idarelerin ortaya koydukları makro çerçeve ve planlar eşliğinde kentler arasında “akıllı” hale gelme bazı açılardan ise “akıllı” görünme yarışı başlamıştır. Bu konuda kuşkusuz her kentin başarılı olma şansı olmadığını unutmamak gerekir.

Dijitalizm ve BİT destekli kent uyarlaması “akıllı kent” bileşenleri içinde yer alan çevre boyutunun “akıllı çevre” olarak tasarlanmasını gerektirmiştir. Aslında artan çevre sorunlarının izlenmesi, analiz edilmesi, paydaşlarla eş zamanlı paylaşılması bakımından akıllı uygulamaların çevre korumaya entegre edilmesi toplumların son keşfi ve son şansı olarak da görünmektedir. Akıllı çevre uygulamalarının başarıya ulaşması için yasal düzenleme ihtiyacının yanında kurumsal vizyon ve yapısının revize edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında çevre sorunlarına karşı toplumsal duyarlılığın ve farkındalığın geliştirilmesi, kent yöneticileri, sivil toplum, özel sektörün bu sürece etkin katkılarının sağlanması önem taşımaktadır. Akıllı çevre uygulamalarının başarıya ulaşması için kuşkusuz, ekonomi, ulaşım, yaşam, yönetim ve akıllı çevre uygulamalarına adapte olacak akıllı kentli insan kaynağına ve akıllı uygulayıcı yetişmiş işgücüne sahip olunması gerekmektedir.

Çevre açısından en iyi akıllı çevre uygulama tekniklerini geliştirmek için entegre kirlilik önleme ve kontrol yöntemleri tasarlanmaktadır. Bir yandan bazı şehirler akıllı çevre uygulamalarına devam ederken, diğer yandan akıllı çevre uygulamaları olmayan şehirler hazırlık aşamasındadır (Korkmaz ve Ceylan, 2021: 73). Yönetim boyutuyla İzmir Büyükşehir Belediyesi akıllı çevre uygulamalarını yaşama geçiren ve bu konuda önemli adımlar atan akıllı çevre uygulamalarını hemşehrileriyle buluşturan bir kent olarak öne çıkmaktadır. Merkezi idare tarafından başlatılan proje kapsamında 28 Ocak 2021'de faaliyete geçen bugün 29 kategoride 152 veri setiyle acikveri.bizizmir.com adresinden hizmet veren “İzmir Açık Veri Portalı” akıllı uygulamaların ve akıllı çevre uygulamalarının erişime sunulduğu dijital alandır.

Akıllı kent bileşenlerinden olan akıllı çevre başlığıyla ilişkili paylaşımlar “Çevre” kategorisinde 35 veri setiyle paylaşılmaktadır. Bunlardan barajların doluluk oranları; Hava kalitesi ölçüm değerleri; Güneş enerjisi santrali(ges) projesi kapsamında elde edilen sonuçlar; İzmir elektrikli otobüs projesinin ürettiği çevresel değerler; Baraj su kalite raporları ve Haftalık su analiz sonuçları akıllı çevre uygulamalarını yansıtmaktadır. Kent içi hareketliliğin paylaşıldığı 51 veri seti içinde yer alan; Metro ve tramvay enerji tüketimi; CO2 Emisyon değerleri ve bir milyon yolcu başına CO2 miktarı; Metro ulaşımına bisikletli giriş sayıları; Bisiklet ve yaya sayım ve istasyonları;

Arabalı vapur anlık araç kapasite bilgileri; Bisiklet (Bisim) istasyonlarına ilişkin veriler ve elektrik şarj istasyonu lokasyonları “akıllı çevre” uygulamaları kapsamında erişime açıktır (Hareketlilik, 2021).

Kentlilerin çevre kirliliğine ilişkin bireysel ölçüde katkılarını (!) belirlemek erişime açık olan karbon ayak-izi hesaplayıcısı ve su abonelerinin bireysel tüketim düzeylerinin ölçüldüğü uygulamalar “akıllı çevre” uygulamaları olarak yer almaktadır.

Salgın döneminde olumlu çıktılar elde edildiği hava kirliliğinin ölçülmesi konusunda İzmir’in 6 ilçesinde konumlandırılan 8 adet “Hava Kalitesi Ölçüm İstasyonları” ile 11 yerde kurulan Körfez Değerleri İzleme Ölçüm İstasyonlarının ve 17 noktada kurulan veya kurulması planlanan Lisanssız Güneş Enerji Santralleri (GES) konum verisi sistem üzerinde kullanıcı erişimine açıktır. Çevre sorunları açısından öne çıkan tıbbi, evsel kimyasal vb. atıklar konusunda açık veri platformu üzerinden; İnşaat atıkları depolama tesisleri (13 adet) Atık transfer istasyonları (24 adet); Tıbbi atık tesisi (1 adet); Atık depolama sahaları (6 adet) yanında akıllı yaşam kategorisinde modüler tuvalet konumları paylaşılmaktadır (Atık Veri Seti, 2021).

Sanayileşme, toplumsal kalkınma, yaşam standartlarının geliştirilmesi idealinin en yoğun araçsal mekânının kentler olduğu açıktır. İnsan kaynağı, nitelikli işgücü, teknolojik donanım, teknik ve sosyal altyapı unsurlarının varlığıyla kent yerleşimleri sanayileşmenin hem başlangıç noktası hem de doğal çevrenin ve kaynakların birincil tüketim ve tahribat alanı olarak öne çıkmıştır. Görünen yüzüyle öncelikle çevre (doğal kaynaklar), bütüncül bakışla yaklaştığımızda ise insan varlığı için tehlike arz eden çevre sorunlarına ilişkin kısır döngünün durdurulması için sanırım akıllı çevre uygulamaları son bir şans olarak görülmek zorundadır.

Kaynakça

- Albino, V., Berardi, U. ve Dangelico, R. M. (2015), Smart cities: definitions, dimensions, performance, and initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22(1), 3-21.
- Atık Veri Seti. (2021). *İzmir atık veri seti*, Erişim adresi (<https://acikveri.bizizmir.com/tr/organization/atik-yonetimi-dairesi-baskanligi>).
- Belal, A. ve Shcherbina, E. (2018). Smart-technology in city planning of post-war cities. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 365, 1-8.
- Bellini, P., Nesi, P. ve Pantaleo, G. (2022). IoT-enabled smart cities: a review of concepts, frameworks and key technologies. *Applied Sciences*, 12(1607), 1-21.
- Brdulak, A. (2020). Characteristics of narrowband IoT (NB-IoT) technology that supports smart city management, based on the chosen use cases from the environment area. *Journal of Decision Systems*, 29(1), 489-496.
- Cameron, L. (2021). Creating a better smart environment: how iot and big data borrowed psychology's trans-theoretical model to get us to conserve more energy. 1-4, Erişim adresi: (<https://www.computer.org/publications/tech-news/research/smart-environments-iot-user-experience-psychology>).
- Caragliu, A., Del Bo, C. ve Nijkamp, P. (2011). Smart cities in europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2) 65-82.
- CB-Dijital Dönüşüm Ofisi. (2019). *Açık veri projesi*, Erişim adresi. (<https://cbddo.gov.tr/projeler/acik-veri/>).
- Chichernea, V. (2014). The use of decision support systems (Dss) in smart city planning and management. *Journal Of Information Systems & Operations Management*, 8(2), 238-252. ISSN: 1843-4711.

- Cková, T. ve Nevima, J. (2020). The cost benefit analysis for the concept of a smart city: how to measure the efficiency of smart solutions?. *Sustainability*, 12(2663), 1-17.
- Colecchia, A., Soriano, F. H., Tübke, A. ve Prato, G. (2019). Shaping the future of technologies and of AI. *OECD*, 2-85.
- Cui, L., Xie, G., Qu, Y., Gao, L. ve Yang, Y. (2018). Security and privacy in smart cities: challenges and opportunities. *IEEE Access*, 6, 46134-46145.
- Çevre Veri Seti. (2021). *İzmir çevre verileri*, Erişim adresi: (<https://acikveri.bizizmir.com/tr/dataset?groups=cevre&tags=%C3%A7evre>).
- Digital global overview report, (2021). *Digital global overview report*, Erişim adresi: (<https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>).
- Enerji Tüketimi. (2021). *Yolcu başına toplam enerji tüketimi (kWh)*, Erişim adresi: (<https://acikveri.bizizmir.com/tr/dataset/metro-ve-tramvay-enerji-tuketimi/resource/3984882c-d611-4a4a-ad97-39ed2af52dcb>).
- Enerji Veri Seti. (2021). *İzmir enerji verileri*, Erişim adresi: (<https://acikveri.bizizmir.com/tr/group/enerji>).
- Eshot. (2017). *ESHOT'ta güneş enerjisi devrimi*, Erişim adresi: (<https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/eshotta-gunes-enerjisi-devrimi/23491/156>).
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Milanović, N. P. ve Meijers, E. (2007). Smart cities ranking of european medium-sized cities. *Vienna University of Technology*, 1-20, Erişim adresi: (<https://opus-hslb.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/642/file/Anlagen9-21.pdf>).
- Global State of Metropolis (2020). *Population Data Booklet-2020*, UN-Habitat. p.1-22, Erişim adresi: (https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/09/gsm-population-data-booklet-2020_3.pdf).
- Gonzalez, R.A., Ferro, R.E. ve Liberona, D. (2020). Government and governance in intelligent cities, smart transportation study case in Bogotá Colombia. *Ain Shams Engineering Journal*, 11, 25-34.
- Gruen, A. (2013). Smart cities: the need for spatial intelligence, *Geospatial Information Science*, 16(1), 3-6.
- Hameed, A. A. (2019). Smart city planning and sustainable development. *2nd International Conference on Sustainable Engineering Techniques*, 1-13.
- Hareketlilik Veri Seti. (2021). *İzmir hareketlilik verileri*, Erişim adresi: (<https://acikveri.bizizmir.com/tr/group/hareketlilik?page=3>).
- Hareketlilik. (2021). *Hareketlilik kavramı*, Erişim adresi: (<https://acikveri.bizizmir.com/tr/group/hareketlilik>).
- Ho, M. (2020). Smart city development: the global scene, 01 June, 1-4, Erişim adresi: (<https://research.hktdc.com/en/article/NDQyNjY0OTE3>).
- İzmir Açık Veri Portalı. (2019). *Açık veri nedir?*. Erişim adresi: (<https://acikveri.bizizmir.com/>).
- Jeevanandham, A. S. ve Balavignesh, S. (2021). Internet of things in the implementation of a smart city. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 1084, 1-7.
- Karbon Ayak İzi. (2021) *Karbon ayak izi hesaplayıcısı*, Erişim adresi: (<https://www.eshot.gov.tr/tr/KarbonAyakiziHesaplayici>).

- Kemp, S. (2021). *Digital 2021: Global overview report*, Jan, Erişim adresi: (<https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>).
- Korkmaz, Ş. ve Ceylan, Z. (2021). Smart environment applications and general status in Turkey. *International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling*, 4(2): 64-75.
- Körfez Denetimi. (2021). *Körfez denetimi: hava ve gürültü*, Erişim adresi: (<https://www.izmir.bel.tr/tr/KorfezHavaVeGurultuDenetimi/22/99>).
- Kunzmann, K. R. (2020). Smart cities after covid-19: ten narratives. *disP - The Planning Review*, 56(2), 20-31.
- Lee, J. ve Lee, H. (2014). Developing and validating a citizen-centric typology for smart city services, *Government Information Quarterly*, 4 C (1-13).
- Ma, C. (2021). Smart city and cyber security; technologies used, leading challenges and future recommendation. *Energy Reports*, 1-14.
- Metro İzmir. (2021) *Metro İzmir foto galeri*, Erişim adresi: (<https://www.izmirmetro.com.tr/FotoGaleri/7#>).
- Mishra, M. K. (2013). Role of technology in smart governance: smart city, safe city, *Krityanand Unesco Club*, 1-20.
- Ölçüm İstasyonları. (2021). *Körfez değerleri izleme ölçüm istasyonları*, Erişim adresi: (<https://acikveri.bizizmir.com/tr/dataset/korfez-degerleri-izleme-istasyonlari-konum-verisi/resource/48025ac5-310c-49dc-aa5c-2a82ce26485e>).
- Petrolo, R., Loscri, V. ve Mitton, N. (2016). Syber-Physical Objects as Key Elements for a Smart Cyber-City”, *Management of Cyber Physical Objects in the Future of Interest of Things: Methods, Architecture and Applications*, Erişim adresi: (https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-26869-9_2).
- Pierce, P. ve Andersson, Bo. (2017). Challenges with smart cities initiatives - a municipal decision makers' perspective. *Proceedings of the 50th Hawaii International Conference on System Sciences*, 2804-2813.
- Rasel, S. ve Kalfadellis, P. (2021). Global and non-global city locations: the effect of clusters on the performance of foreign firms. *Regional Studies, Regional Science*, 8(1), 88-108.
- Ristvej, J., Maroš, L. ve Ondrejka, R. (2020). On smart city and safe city concepts. *Mobile Networks and Applications*, 25, 836-845.
- Ruhlandt, R.W.S. (2018). The governance of smart cities: A systematic literature review. *Cities*, February, 1-23.
- Sassen, S. (2016). The global city: enabling economic intermediation and bearing its costs. *City & Community*, 15(2) 97-108.
- Savage, M., Bagnall, G., ve Longhurst, B. (2005). *Globalization and belonging*. Sage Publications. Erişim adresi: (https://www.researchgate.net/publication/28579720_Globalisation_and_Belonging).
- Sıfır Emisyonlu Toplu Ulaşım Projesi, (2017) *Elektrikli otobüs fotoğraf galerisi*, Erişim adresi: (<https://www.eshot.gov.tr/tr/ElektrikliOtobusFotografGalerisi>).
- Su Kalite Ölçümü, (2021). *Su kalite laboratuvarı ve su kalite ölçümü*, Erişim adresi: (<https://www.izsu.gov.tr/tr/TesisDetay/1/26/2>).

- Su Kullanımı. (2021) *Abone su kullanımı karşılaştırması*, Erişim adresi: (<https://www.izsu.gov.tr/tr/SuKullanımKarsilastirmasi/Index>).
- Şarj İstasyonu (2022). *Elektrikli araçlar için şarj istasyonu sayısı artıyor*, Erişim adresi: (<https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/elektrikli-araclar-icin-sarj-istasyonu-sayisi-artiyor/46210/156>).
- TÜİK. (2021). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*, Erişim adresi: (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021>).
- Um, T. ve Chung, N. (2021). Does smart tourism technology matter? lessons from three smart tourism cities in South Korea. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 26(4), 396-414.
- UN (2019). *Our world is growing older: UN DESA releases new report on ageing*, Erişim adresi: (<https://www.un.org/development/desa/en/news/population>).
- Walentek, D. (2021). Datafication process in the concept of smart cities. *Energies*, 14, 1-17.
- Yang, Z., Zou, L., Xia, J., Qiao, Y., Bai, F., Wang, Q. ve Cai, D. (2022). Spatiotemporal variation characteristics and source identification of water pollution: Insights from urban water system. *Ecological Indicators*, 139, 1-11.
- Yenilenebilir Enerji. (2021). *Yenilenebilir enerjide ESHOT-ENSİA işbirliği*, Erişim adresi: (<https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/yenilenebilir-enerjide-eshot-ensia-isbirligi/44802/156>).
- Ying, W., Lo, Yi. M., Mak, Terrence., Leung, K.S., Leung, Y. ve Meng, M.L. (2015). A Survey of wireless sensor network based air pollution monitoring systems. *Sensors*, 15, 31392–31427.

Araştırma Makalesi / Research Article

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA OSMANLI JANDARMASI'NIN TAŞRADA DÖNÜŞÜM VE FAALİYETLERİ: KÜTAHYA TABURU ÖRNEĞİ

Gökhan KARTAL¹

Öz

Tanzimat'ın İlanı, birçok noktada olduğu gibi Türk kolluk teşkilatında da bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu dönem itibariyle çekirdekleri oluşturulan Türk Jandarma Teşkilatı, kurulduğu dönemden devletin çöküşüne kadar birçok ıslah sürecinden geçerek memleket sathına yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Memleketin bozulan asayiş ve huzur ortamını yeniden tesis etmek jandarmanın en önemli vazifesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Kütahya, hem sancak merkezi ve beylerbeyliği merkezi olması, hem de payitahttan Anadolu'ya açılan önemli bir yol kavşağında bulunması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Kütahya Sancağı, 16.yy'dan itibaren çeşitli isyanlarla eski parlak günlerini kaybetmiş, bölgede asayiş ve huzur ortamı bozulmuştur. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte bozulan asayiş ve huzur ortamının sağlanması görevi de Kütahya Taburu'na verilmiştir.

Bu çalışmada; Osmanlı arşivlerinde yer alan belgeler ışığında Osmanlı jandarmasının taşrada bir örneği olarak zaptiyeden jandarmaya Kütahya Taburu'nun kuruluş, dönüşüm ve bölgedeki kolluk faaliyetleri işlenmiştir. Ayrıca bu çalışmanın yerel kolluk tarihi çalışmalarına ışık tutması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Zaptiye, Jandarma, Kolluk.

TRANSFORMATION AND ACTIVITIES OF OTTOMAN GENDARMERIE IN THE PROVINCES UNDER THE LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS: THROUGH KUTAHYA BATTALION SAMPLE

Abstract

The Edict of Gulhane, as in many points, constituted a turning point in the Turkish law enforcement organization. As of this period, the Turkish Gendarmerie Organization, the core of which was formed, has been trying to be spread throughout the country by going through many reform processes from the period of its establishment to the collapse of the state. Restoring the deteriorating public order and peace environment of the country has been the most important duty of the gendarmerie.

In Ottoman Empire, the city Kutahya had an important position in terms of being both the sanjak center and governor center and in terms of its important intersection in capital city. Kutahya Sanjak lost its glory days because of various rebellions since 16th century, the public order and peace was deteriorated in the region. The task providing public order and peace which was deteriorated with the Edict of Gulhane was given to the Kutahya Battalion.

In this study, the establishment, transformation and police force actions in the region are investigated in consideration of files partaking in Ottoman archive as an example of Ottoman gendarmerie in country from zaptiye to gendarmerie. Besides, this study is expected to enlighten the local police force history.

Keywords: Kütahya, Zaptiye, Gendarmerie, Law Enforcement.

¹ Öğr. Gör., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu;
gokhankartal43@hotmail.com, ORCID ID:0000-0003-4902-281X

Başvuru Tarihi (Received): 23.05.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Tarih boyunca insanoğlu doğası gereği kendisini ve düzenini koruma içgüdüsüne sahip olmuştur. Rousseau'ya göre insanlar korunma içgüdüsünden hareketle güç birliği oluşturarak toplumu meydana getirmiştir (Rousseau, 2012, 13). Bu bağlamda bir üst çatı olarak temel hak ve güvenliğin sağlanması için de devletler inşa edilmiştir. Buna göre insanın özünde başlayan korunma içgüdüsünün doğal olarak aileye, topluma ve devlete de sirayet ettiğini görmekteyiz. Devlet, güvenliğin teminatı için yasalar oluştururken aynı zamanda caydırıcı bir güç ortaya koymaya çalışmıştır. Nitekim Hobbes, “*kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez*” (Hobbes, 2007/1651, 127) sözüyle kurulu bir otoritenin güvenlik algısına işaret etmiştir.

Türk tarihinin en eski dönemlerinden, modern Türk jandarmasının kurulmasına kadar asayiş, tek elden yürütülmeyen muhtelif görev ve yetkilere sahip birimler vasıtasıyla sağlanmıştır. Özellikle 15.yy'da Osmanlı Devleti'nin cihanşümul bir hale gelmesiyle, yeni idari ve askeri birimlerin oluşturulması gerekli görülmüştür. Örneğin Asesbaşilar², Cebecibaşilar³, Bostancı Hasekileri⁴ gibi bazı birimlere muhtelif vazifeleri icra etmekle birlikte asayiş vazifeleri de verildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında üstünlüğünü yitirmeye başlaması, devletin pek çok kurumu için çeşitli tedbirleri almasını da zorunlu hale getirmiştir. Özellikle devletin askeri kanadında gözle görünür şekilde yaşanmaya başlayan aksama ve bozulmalar, memleket içerisinde asayiş de olumsuz yönde etkilemiştir. Bir müddet sonra Anadolu'da asayişten sorumlu görülen sipahilerin yaşanan sıkıntılar karşısında başkaldırmaları, tarihe Celali İsyanları olarak geçecek büyük bir yıkımla Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısını altüst etmiş, düzen ve asayiş derinden sarsmıştır. Bunun yanında Yeniçeri Ocağı'ndan seçilen “yasakçı” adı verilen inzibat görevlilerinin Anadolu'da görevlendirilmesi, bir müddet sonra Anadolu asayiş yapısında üstünlüğünün sipahilerden, ocaklılara geçmesine sebebiyet vermiştir (Baş, 2014, 329). Zaten ciddi bozulmalar yaşamış ocak teşkilatının Anadolu'ya kayması, huzur ve güven ortamının tesisini sağlamamıştır.

Osmanlı yenileşme sürecinde önemli bir yeri olan Sultan III. Selim, ıslahat girişimlerini daha çok askeri kanatın ıslah edilmesi üzerine gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Avrupalı anlamda modern bir sistemle kurulmuş olan *Nizam-ı Cedid* ordusu, aynı zamanda taşra içerisinde birlikler oluşturularak asayişin sağlanmasına da katkı sağlamıştır (Çadircı, 1991, 57-58). Ancak bu iyi niyetli girişimler uzun süreli olmamış, Sultan III. Selim tahttan indirilmesiyle Nizam-ı Cedid hareketi de son bulmuştur.

Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesinden on dokuz yıl sonra Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaya muvaffak olmuş ve *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adında bir ordu kurmuştur. Buna mukabil yeni kurulan orduya destek maiyetinde olmak üzere eyaletlerde *Redif-i Asakir-i Mansure* adında bir ordu vücuda getirilerek hem taşrada hazır bir yedek ordu oluşturulmuş, hem de taşranın güvenliği düzen altına alınmaya çalışılmıştır (Alyot, 1947, 73). Merkez ve taşrada asayişin sağlanması için bazı girişimler yapılsa da devletin asayiş yapısındaki belirsizlik tam olarak ortadan kaldırılamamıştır.

1839 yılında *Tanzimat Fermanı*'nın ilanı, pek çok noktada olduğu gibi kolluk tarihimizde de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devletin güvenlik anlayışında merkezî ve yekvücut kolluk teşkilatı esasını benimsediği bu dönemde beklenen teşkilat yapısı tam anlamıyla gerçekleşemese

² Fatih Dönemi'nde kurulduğu düşünülmele birlikte geceleri şehrin inzibatından sorumluydular (Özcan, 2022).

³ Cebeci Ocağı, savaş malzemeleri temini, tamiri ve korunmasıyla sorumludur. Ocağın en büyük amiri cebecibaşı ise İstanbul'da Ayasofya, Hocapaşa ve Ahırkapı civarının inzibatından sorumludur. (Alyot, 1947, 55).

⁴ Padişahı korumakla görevli olan bu kişiler arasında, kireç ocakların denetimini sağlayan “kireççibaşı”, İstanbul'da balıkçılık yapılan yerlerin denetimini sağlayan “balıkemini” ve şarap işlerini kontrol eden “şarapemini” adıyla anılan kişiler de bulunmaktadır (Alyot, 1947, 59).

de 1846 yılında Zaptiye Müşirliği'nin kurulmasıyla Türk kolluk teşkilatının bir hayli örgütlenmeye başladığını söylemek mümkündür. Her ne kadar bir yıl önce İstanbul'da kavasların bir araya getirilmeye başlanması sonucu Polis Teşkilatı vücuda getirilmiş olsa da bu teşkilat aktif faaliyetlerine 25 Temmuz 1867 yılındaki talimat neticesinde başlamış ve sonrasında kurulan Zaptiye Nezareti ile memleket sathına yayılmaya başlamıştır (JGK Tarihi, 2002, 144).

Köklü hamleler yapılmış olsa da memleketin iç ve dış problemlerle uğraşması, kolluk teşkilatında istenilen sonuçların alınmasına mâni olmaktadır. Bu sebeple 1879 yılında Müşiriyet Devri kapanmış, bugün polislik işlerine bakan Zaptiye Nezareti ve bundan ayrı seraskerliğe bağlı bir Jandarma Dairesi kurulmuştur.

1.Jandarma'ya Giden Süreçte Kütahya Zaptiye Taburu

Anadolu'nun eski yerleşim yerlerinden biri olan Kütahya, bulunduğu konum itibariyle oldukça önemli bir yere sahiptir. 11. yy'da Türk hâkimiyetiyle Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri haline gelmekle birlikte Osmanlı Dönemi'nde sancakbeyliği ve ardından Anadolu Beylerbeyliği merkezi halini almıştır. Kütahya Sancağı, 1833 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın işgalinden sonra beylerbeyliği vasfını kaybetmiş, bir müddet sonra bir sancak olarak Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlanmıştır. Kütahya Sancağı'na bağlı kazalar zaman zaman değişmekle birlikte 19.yy'ın sonunda; Uşak, Gediz, Eğrigöz, Simav, Banaz, Dağardı, Eskişehir, İnönü, Seyidgazi, Mihalgazi, Bilecik, Söğüt ve Karacaşehir'den meydana gelmektedir (Arıkan, 2010, 34).

Kütahya, 16.yy'ın başlarından itibaren meydana gelen isyan hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. 1511 yılında Şahkulu İsyanı, 1559- 1560 yıllarında Suhte İsyanı, 1601-1602 yıllarında Celali İsyanı ve ardından 1833 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin işgaliyle bölgede huzur ve asayiş kaybolmuştur. Bu örneklerden yola çıkarak 19.yy'a gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde kolluk sisteminin bir düzen altına alınmasının Kütahya Sancağı için oldukça önem arz ettiği ortaya çıkmaktadır.

Kütahya Sancağı'nda bozulan asayişin düzene girmesi yönünde ilk ciddi hamle 1834 yılında kurulan *Asakir-i Redife Ordusu* ile yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre devlet sınırlarındaki tüm sancaklarda 1400'er kişilik taburların tesis edilmesi talimatı verilmiştir (Çadırcı, 1963, 66). Aynı yıl Kütahya'da bir redif taburu kurulmuş olup 2 yıl sonra sancak merkezinde redif asker sayısı 2500'ü aşmıştır (Gedik, 2015, 44). Redif taburları asayişini sağlama vazifelerine Zaptiye Teşkilatı kurulduktan sonra da devam etmiştir.

Zaptiye Teşkilatı'nın oluşturulmasıyla bu yeni teşkilatın örgütlenmesi kapsamında 1840 yılında Kütahya'da zaptiye memurluğu kurulmuştur. (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1793-1908, 1978, 248) Aynı tarihte Kütahya'nın umur-ı zaptiyesi Bursa'ya devredilerek Hüdavendigar Zaptiye Memurluğu kurulmuş olup başına da Ferik İsmet Paşa getirilmiştir (BOA,130/6461).

Zaptiye Müşiriyeti döneminde (1845-1879) daha örgütlü bir kolluk teşkilatından söz etmek mümkündür. Yeni oluşturulan nizamnamelerle zaptiyelerin bağlı olduğu birlikler belli bir düzen altına alınmıştır. Zaptiye alaylarının başında "alaybeyi", alaylara bağlı taburların başında "tabur ağası" ve taburlara bağlı bölüklerin başında da "bölük ağası" adı verilen subaylar bulunmaktadır (JGK Tarihi, 2002, 137).

Bu dönemde zaptiye birliklerinin asayişini temin etmek, suçluları yakalamak, mahpusları muhafaza ve nakletmek, yangınlara müdahale etmek ve postalara refakat etmek (Alyot, 1947, 100-101) gibi muhtelif vazifeleri icra ettikleri görülmüştür. Postalara refakat için zaman zaman kır serdarlarından ve derbentçilerden yardım istenilmekle birlikte, 1848 yılında Çemişgezekli Tatar Ali adındaki bir posta tatarının darp edilmesi neticesinde bundan sonra posta tatarlarına yeterli sayıda asker veya zaptiyenin refakat etmesi Kütahya Muhassılı tarafından gerekli görülmüştür (BOA, 121/18/1). Yine postalara güvenliği temin için 1865 yılında Kütahya Meclisi'nde alınan bir kararla 18 süvari ve 22 piyade zaptiye askeri görevlendirilmiştir (BOA, 708/105).

Kütahya Sancağı'nda ihtiyaç halinde zaptiye sayısı arttırılmasına yönelik çabalara girişilmiştir. Buna göre 1851 yılında yeni zaptiye neferlerinin istihdamı gerekli görülmüş olup (BOA, 327/98), aynı yıl Kütahya Zaptiye Taburu'nun nefer sayısı 300'e ulaşmıştır (BOA, 236/23). Taburda istihdam edilen nefer sayısındaki artıştan dolayı 1893 yılında Kütahya Hükümet Konağı karşısında bulunan Nisa(Kadın) Hapishanesi yıkılarak yerine Zaptiye Koğuşu yapılmıştır (BOA, 127/35).

Zaptiyelerin maaşlarında bölgelere ve mevkilere göre farklılıklar görülmektedir. Kütahya Zaptiyesi'ne dair bir talimatnamede, her nefere 155 kuruş maaş verilmekle birlikte onbaşılara 10 kuruş, çavuşa 20 kuruş, başçavuşa 30 kuruş, mülazıma 30 kuruş, binbaşılara ise 50 kuruş ek maaş verildiği görülmektedir. Aynı talimatnamede ayrıyeten görevlendirilecek zaptiyenin herhangi bir işle uğraşmayan, ahlak sahibi 30 yaşını doldurmuş yiğit kişilerden seçilmesi gerektiği belirtilmiştir. (BOA, 6314/15)

2. Kütahya Jandarma Taburu'nun Kuruluş ve Faaliyetleri

1879 yılında Sadrazam Sait Paşa'nın tezkeresiyle kurulan Jandarma Dairesi'ne bağlı olmak üzere vilayetlerde bulunan zaptiye alaylarının jandarma olarak yeniden teşkilatlanması talimatı verilmiştir (Alyot, 1947, 114). Ancak vilayetlerde bulunan zaptiye alaylarının jandarma olarak yapılanmasının Meşrutiyet dönemine kadar sürdüğünü görmekteyiz. Bunda Jandarma Dairesi'nin kuruluşunda önemli bir rol üstlenen Sadrazam Sait Paşa'nın görevden alınmasıyla jandarmanın yenileşme ve düzenleme çalışmalarının sekteye uğraması önemli bir etken olmuştur.

1879 yılında Jandarma Dairesi'nin kurulmasına karşılık Hüdavendigâr Vilayet Zaptiyesine bağlı taburlar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1895 yılında vilayete bağlı Ertuğrul ve Kütahya Sancakları'nda geçici olarak görevlendirilen zaptiyelerin maaş ve masraflarının jandarma bütçesinden karşılanması (BOA, 328/35), zaptiyeden jandarmaya geçişte önemli bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Hüdavendigâr Zaptiye Alayı'nın jandarma olarak teşkili için en ciddi hamle 1898 yılında atılmış olup, bu tarihte vilayet zaptiye alayının tüm efrad ve harcamaları jandarma bütçesine aktarılmıştır (BOA, 2118/20). Bununla birlikte alayın fiili olarak jandarmaya dönüşüm sürecinin 1904 yılına kadar sürdüğünü görmekteyiz. Nitekim elde edilen bu bilgiler neticesinde Hüdavendigâr Alayı'na bağlı Kütahya Taburu'nun da yine aynı yıl Jandarma olarak teşkil edildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Hüdavendigâr Alayı ve Kütahya Taburu hakkında 1870-1907 yılları arasında yayınlanan Hüdavendigâr Vilayet Salnamelerinde önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre Hüdavendigâr Alay Beyleri ve Kütahya Tabur Komutanları ve taburun yıllara göre mevcudu şu şekilde verilmiştir:

Tablo 1: *Hüdavendigâr Alayı Alay Beyleri*⁵

İsim	Tayin tarihi	Ayrılış tarihi
Emirganlı Ahmed Bey	13 Kasım 1867	Temmuz 1868
Aksaraylı Ali Bey	13 Ağustos 1868	29 Ekim 1866
Niğdeli Ömer Bey	30 Ekim 1870	6 Ocak 1873
Eğribozlu Mustafa Bey	7 Ocak 1873	5 Haziran 1873
Ahmed Rüşti Bey	13 Temmuz 1873	27 Mayıs 1874
Tahir Bey	28 Mayıs 1874	3 Temmuz 1877
Ahmed Bey	6 Temmuz 1877	20 Mart 1880
Şahin Bey	4 Nisan 1880	10 Ağustos 1880
Hacı Hakkı Bey	11 Ağustos 1880	2 Eylül 1889
Derviş Paşa	22 Ağustos 1889	18 Aralık 1899
İsmail Cavid Bey	6 Şubat 1900	10 Aralık 1906
Hacı Ömer Bey	17 Ocak 1907	-

Tablo 2: *Kütahya Taburu Tabur Komutanları*

Yıl	Tabur Komutanları
1870-1876	Tabur Ağası Hacı Halil Ağa ⁵
1877-1879	Tabur Ağası Ali Ağa ⁶
1880	Tabur Ağası Mehmed Avni Efendi ⁷
1884-1885	Tabur Ağası Veli Efendi ⁸
1886	Tabur Ağası Ahmed Bey ⁹
1887-1889	Tabur Ağası Ahmed Mennan Bey ¹⁰
1891-1892	Tabur Ağası Hacı Faik Efendi ¹¹
1893-1894	Tabur Ağası Mustafa Ağa ¹²
1895	Tabur Ağası Asitaneli Mustafa ¹³
1896-1899	Tabur Ağası Hacı Faik Efendi ¹⁴
1900-1903	Tabur Ağası Emin Ağa ¹⁵
1904	Jandarma Tabur Kumandanı Mülazım-ı Evvel Hüseyin Ağa ¹⁶
1904	Jandarma Tabur Kumandanı Behçet Efendi ¹⁷
1905	Jandarma Tabur Kumandanı Mülazım-ı Evvel Ömer Ağa ¹⁸
1906	Jandarma Tabur Kumandanı Miralay Rıza Bey ¹⁹
1907	Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi ²⁰

Kaynak: ⁵ H.1287, HVS, s.128.; H.1288, HVS, s.98.; H.1290, HVS, s.105.; H.1291, HVS s.100.; H.1292, HVS, s.108.; H.1293, HVS, s.105. - ⁶ H.1294, HVS, s.105.; H.1295, HVS, s.103.; H.1296, HVS, s.104. - ⁷ H.1297, HVS, s.140. - ⁸H.1301, HVS, s.165.; H.1302, HVS, s.519. - ⁹ H.1303, HVS, s.295. - ¹⁰ H.1304, HVS, s.184.; H.1305, HVS, s.88.; H.1306, HVS, s.225. ¹¹ H.1307-1308, HVS, s.390.; H.1310, HVS, s.175. - ¹² H.1311, HVS, s.171.; H.1312, HVS, s.235. - ¹³ BOA, BEO.597/44737. - ¹⁴ H.1314, HVS, s.226.; H.1315, HVS, s.215.; H.1316, HVS, s.143.; H.1317, HVS, s.182. - ¹⁵ H.1318, HVS, s.187.; H.1319, HVS, s.189.; H.1320, HVS, s.191.; H.1321, HVS, s.199. - ¹⁶ H.1322, HVS, s.186. - ¹⁷ BOA, İ.AS.54/35/1. - ¹⁸ H.1323, HVS, s.191. ¹⁹H.1324, HVS, s.389. - ²⁰ H.1325, HVS, s.476.

Bahsi geçen salnamelerde 1870-1903 yılları arasında Kütahya Tabur Komutanları verilirken “Tabur Ağası” ifadesi kullanılmış, 1904 yılından itibaren ise “Jandarma Tabur Kumandanı” ifadesi kullanılmıştır. Bu durum Kütahya Taburu'nun zaptiyeden jandarmaya geçişinde yukarıdaki iddiamızı güçlendiren önemli bir ipucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵ Hicri 1323, Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, s.56.

Tablo 3: Yıllara Göre Kütahya Taburu Mevcudu

Yıl	Kütahya Taburu	Yıl	Kütahya Taburu
1870 ²¹	257	1885 ²²	330
1871 ²³	251	1887 ²⁴	359
1872 ²⁵	290	1888 ²⁶	359
1873 ²⁷	220	1892 ²⁸	263
1874 ²⁹	163	1893 ³⁰	290
1875 ³¹	326	1894 ³²	288
1876 ³³	326	1895 ³⁴	314
1877 ³⁵	255	1896 ³⁶	315
1878 ³⁷	255	1897 ³⁸	303
1879 ³⁹	255	1898 ⁴⁰	262
1880 ⁴¹	255	1899 ⁴²	258
1884 ⁴³	308		

Kaynak: ²¹ H.1287, HVS, s.128. - ²² H.1302, HVS, s.519. - ²³ H.1288, HVS, s.98. - ²⁴ H.1304, HVS, s.184. - ²⁵ H.1289, HVS, s.95. - ²⁶ H.1305, HVS, s.88. - ²⁷ H.1290, HVS, s.106. - ²⁸ H.1310, HVS, s.175. - ²⁹ H.1291, HVS, s.101. - ³⁰ H.1311, HVS, s.171. - ³¹ H.1292, HVS, s.109. - ³² H.1312, HVS, s.236. - ³³ H.1293, HVS, s.106. - ³⁴ H.1313, HVS, s.293. - ³⁵ H.1294, HVS, s.106. - ³⁶ H.1314, HVS, s.226. - ³⁷ H.1295, HVS, s.104. - ³⁸ H.1315, HVS, s.215-216. - ³⁹ H.1296, HVS, s.107. - ⁴⁰ H.1316, HVS, s.143-144. - ⁴¹ H.1297, HVS, s.143. - ⁴² H.1317, HVS, s.183. - ⁴³ H.1301, HVS, s.165.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasıyla iç güvenliğin sağlanmasında jandarmaya duyulan ihtiyaç artmışsa da jandarma birliklerinden savaş kuvvesi meydana getirilmesi, zaten bir türlü istenilen sayıya ulaşamayan taburlarda vazifelerin icra edilmesini zorlaştırmıştır.

Savaş sürecinde uğraşılan en büyük problemlerden biri asker firarileri meselesidir. Nitekim Temmuz 1916-Şubat 1917 yılları arasında Kütahya Jandarma Taburu; 674 silahsız, 4 silahlı olmak üzere 678 firari yakalamıştır (BOA, 15/61). 1919 yılına gelindiğinde yakalanan firari sayısının bir yılda 2145'e yükselmesi dikkat çekicidir (BOA, 17/41/2). Firarilerin bir kısmı bölgede halkın can ve malına kastederek bölgenin asayişin bozulmasında ciddi bir problem haline gelmiştir. 1917 yılında Gediz havalisinde Ali adında bir asker firarisi vatandaşlardan bin liralık manifatura malzemesini ve 200 lirayı gasp etmiş ve jandarma birlikleri tarafından yapılan takip neticesinde ölü olarak ele geçirilmiştir (BOA, 39/54/3). Aynı yıl Tavşanlı ve Emet nahiyeleri arasında jandarma müfrezesiyle asker firarilerinden oluşan Yılanlıoğlu Kemal ve Çerkez Mehmet Çetelerinden sekiz kişiyle girilen çatışmada eşkıyalarla birlikte iki adet martini, bir adet mavzer, iki çifte tüfek ve üç revolver ele geçirilmiştir (BOA, 39/54/8). Bu konuda önemli bir mücadeleye girişilmişse de savaş sürecinde cephelerde yaşanan mağlubiyetler, asker firarilerinde önemli bir artışa sebebiyet vermiştir.

Firari meselesinin yanında bölgede yaşanan şekavet hareketlerine karşı da Kütahya Jandarma Taburu'nun önemli bir mücadeleye girdiği görülmektedir. 1914 yılında Gediz'de ev basarak malları gasp eden ve Virancık'ta bir kişiyi öldürüp mallarını çalan Şaki Ali ve arkadaşları jandarma birlikleri tarafından yakalanmıştır (BOA, 39/54/1). 1917 yılının sonlarında yukarıda bahsedilmiş olan Yılanlıoğlu ve Çerkez Mehmed Çeteleri büyük çoğunlukla etkisizleştirilmişse de (BOA, 24/31/6) başında Melal oğlu Osman adlı bir eşkıyanın olduğu Melal oğlu Çetesi yaklaşık bir buçuk yıl boyunca bölgede korku salmıştır. Melal oğlu Osman yapılan takip neticesinde yakalanıp Bandırma Askeri Hapishanesi'ne gönderilmiş olsa da buradan kaçarak bölgede eşkıyalık faaliyetlerine devam etmiştir. Jandarma müfrezeleri ile çete arasında girilen bir çatışmada bir mavzer, mühimmat, beş baş hayvan ve bir miktar eşya ele geçirilmiştir. Bu çatışmada bir jandarma onbaşı da yaralanmıştır (BOA, 39/54/10). Devam eden günlerde çetenin takibine devam edilmiş, girilen çatışmada bazı çete üyeleri yaralı olarak ele geçirilmiştir (BOA, 39/54/2). 1918 yılında çetenin gücü Jandarma müfrezelerinin takibatı neticesinde iyice zayıflamış ve Haziran ayında Melal oğlu Osman'ın öldürülmesiyle Melal oğlu çetesinin varlığı sona ermiştir (BOA, 41/2).

1919'un başlarında Simav yakınlarında jandarma müfrezesi ile Çiftköylü Fazlı Çetesi'ne bağlı yedi kişilik eşkıya grubu arasında çıkan müsademe sonrasında iki eşkıya, yanlarındaki silah ve teçhizat ile birlikte jandarma birliklerine teslim olmuştur (BOA, 47/62). Haziran 1919'da Kütahya Jandarma Taburu'na bağlı müfrezeler Gireği Nahiyesi'ne bağlı Saray Köyü'nü basan eşkıyaları çaldıkları eşyalarla birlikte yakalayıp bölgede asayiş sağlamışlardır (BOA, 11/54). Eylül 1919'da Gediz'in bazı köylerini basan 50 kişilik Çerkez eşkıyanın takibine 11 kişilik jandarma süvarisi memur edilmiş ve eşkıyadan bazı kişiler yaralamak suretiyle köylülere ait bazı mal ve hayvanlar jandarma müfrezesi tarafından kurtarılmıştır (BOA, 21/106).

1919'un sonlarında Emet civarında korku salmış Okaoğulları(Okanoğulları) adındaki bir çete bölgede pek çok köyü basarak halkın malını ve canını gasp etmeye başlamıştır. Buna karşılık yapılan takibatta çete üyelerinden bazıları yakalanmış olsa da bir müddet sonra beş jandarma neferinin çete tarafından yolu kesilerek dağıtılmış (BOA, 20/7) ve bunun üzerine yapılan takibat neticesinde çeteye mensup birçok kişi ölü veya yaralı olarak ele geçirilmiştir (BOA, 22/9). Okaoğullarıyla yapılan mücadele günlerinde Emet'te bulunan İzmir Reddi İlhak Cemiyeti Başkanı Ragıb Bey, çete ile ilgili anılarında şu şekilde bahsetmiştir. "16 Eylül 1919: ... Bugün Emet tarihi bir gün yaşadı. Meşhur eşkıya Okan'ın oğullarından Mustafa şehir içinde ölü, Hüseyin de diri olarak yakalandı. Sevinç, tebrikler... Hüseyin çelimsiz bir şey... Mustafa'nın nâşi ayaklar altında sürünüp duruyor. Seyrettik..." (Ege-Akter, 2006, s.361).

Bölgenin coğrafik yapısı eşkıyaların gizlenmesine ve izlerini kaybettirmesine olanak sağlarken eşkıya takibinde bulunan jandarma birlikleri için olumsuz bir etki yaratıyordu. Üstelik jandarma birliklerinin sayıca yetersizliği, köylerin korunmasında ve zamanında müdahale edilmesi hususunda da önemli bir eksiklik doğuruyordu. Bu da çoğu zaman eşkıyaların icraatlarını gerçekleştirdikten sonra jandarma birlikleri sevk edildiği anlamına geliyordu. Örneğin 1919 yılında Altıntaş Nahiyesi'ne bağlı Çal Köyü eşkıyalar tarafından basıldıktan bir müddet sonra jandarma müfrezesi sevk edilmiştir (BOA, 19/27). Aynı yıl özellikle Tavşanlı, Domaniç, Orhaneli civarında faaliyet gösteren ve yolcuları gasp eden Kara Yusuf Çetesi'nin bir türlü yakalanamadığı ve jandarma kuvvetlerinin takviye edilmesi gerekliliği bildirilmiştir (BOA, 24/31).

Osmanlı taşrasında sancak dâhilinde bulunan jandarma birliklerinin yetersiz kaldığı durumlarda diğer kolluk güçlerinden destek alınmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanının ardından hükümet işlerine müdahale ve halkı devlete karşı kıskırttığı gerekçesiyle Kütahya aşar mültezimlerinden Hocazade Rasih Efendi ve eşraftan bazı kişilerin yakalanıp adliyeye teslimi için jandarma kuvvetinin yanında askeri kuvvetin de görevlendirilmesi gerekmiştir (BOA, 2665/92). Aynı yıl Kütahya Hapishanesi'nde tahliyelerinde ısrar eden mahkûmların asayişsizlik ortaya çıkarması neticesinde jandarma kuvvetine ilave olarak muvazzaf askerlik vazifesini bitirmiş kimselerden de yardım alındığı görülmüştür (BOA, 1279/2). Devlet yetkilileri asayişsizliğin artışı üzerine özellikle eşkıya takibinde görevlendirmek için halkın da katılımına yönelik bazı girişimlerde bulunmuştur. Örneğin Kütahya'da eşkıya takibinde yararlılık gösteren ve Eşkıya Ali adında birini öldüren Hacıdede oğlu Şaban adındaki bir vatandaşın, mükâfat olarak jandarma birliklerine istihdam edildiği görülmüştür (BOA, 4/47). Osmanlı Jandarması'nın bağlı bulunduğu bölgede polisle iş birliği içinde olmak ve gerektiği takdirde polise yardımcı olmak gibi görevleri de vardır. Bunun örneklerine Kütahya Sancağı'nda da rastlanmaktadır. Örneğin 1917 yılında bölgede meydana gelen eşkıya ve asker firarisi sorunlarına karşı polis kuvveti yeterli görülmediği için yardımcı kuvvet olarak jandarma birlikleri talep edilmiştir (BOA, 23/8).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olduğu günlerde, bölgedeki en ciddi problemlerinden biri de çekirge istilasına olmuştur. Fas çekirge istilasına ve bir sonraki yıl ortaya çıkan Sudan çekirge istilasına Anadolu'da mahsullere büyük ziyan vermiştir. Devlet acil tedbirler almış ve çekirgelerin itlafı için mücadele heyeti ve amele taburları görevlendirilmiştir (Özdemir, 2005, 104). İstila ile mücadelede jandarma birlikleri de kritik bir rol üstlenmiştir. Kütahya ve

Afyonkarahisar Sancakları'nda çekirge mahallerine jandarma birlikleri gönderilmiş ancak önemli çabalara rağmen taburlarda bulunan jandarma kuvvetinin yetersiz gelmesi üzerine Jandarma Mektebi'nden 80 öğrencinin çekirge alanlarına görevlendirildiği görülmüştür (BOA, 102/33/1).

1919 yılında Hüdavendigâr Vilayet Jandarma Alayı tarafından vilayete bağlı bölgelerde jandarmanın vazifeleri hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor bir yılda vilayete bağlı bölgelerde jandarmanın askeri, mülki ve idari vazifeleri ve jandarma taburlarının bu vazifeleri icra etme oranları hakkında oldukça aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bu rapora göre 1919 yılında Kütahya Jandarma Taburu'nun vazifeleri şu şekilde verilmiştir:

Tablo 4: 1919 yılı Kütahya Jandarma Taburu'nun Vazifeleri⁶

	Kütahya Taburu Vazifeleri	Yerine Getirilecek Vazife	Yerine Getirilen Vazife
<u>Askeri Vazifeler</u>	Kaçak asker	2530	2145
	Askeriyeden celbi emrolunan kişiler	2626	1621
	Suçlu askerlerin sevki	228	228
	Yedek asker celbi	24751	15823
	Tutuklanması emredilen suçlu askerler	60	51
<u>Mülki vazifeler</u>	Tebliğat kararını bildirme	25	23
	Celbi emrolunan kişiler	2872	2767
	Mahpusların ve diğer kişilerin sevki	1563	1491
	Firari ve zararlı kişileri aramak-tutuklamak	155	144
	Asayiş sağlamak için kısıtlama ve engellemeler için alınan emirler	67	65
<u>Adli vazifeler</u>	Ahz-u girift(yakalama)	161	134
	Talep veya hususi saire ile yazılan şikâyetnameler	72	72
	Çeşitli suçlar üzerine kaleme alınan zabıtnameler	86	83
	Kararı yerine getirilecek evraklar	678	591
	Hükmü tebliğ etmek	2312	1820
	Geçici ve daimi tutuklama kararları	133	122
	İlhâr(hazırlama-huzura getirme)	2864	1533
	Celp	5082	4835

Bu tabloya göre 1919 yılında Kütahya Jandarma Taburu'nda icra edilen vazifeler için mülki vazifelerde %95, adli vazifelerde %80 görünürken, askeri vazifelerde %65'lik bir oran karşımıza çıkmaktadır. Askeri vazifelerdeki oranı olumsuz olarak etkileyen hususlar özellikle askeri celp konusunda olmuştur. Dönemin şartları da göz önünde bulundurulduğunda Mütareke sonrası belirsizlik ortamında celbe icabet etmeyenlerin sayısının yüksek olması tesadüf değildir.

3.Sonuç

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Anadolu'da asayiş ve huzuru sağlamak için Zaptiye birliklerinin oluşturulması, kolluk teşkilatındaki belirsizliğin ortadan kaldırılmasında ilk hamle olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu girişim Türk Jandarma Teşkilatı'nın çekirdeklerini oluşturması açısından mühim olmakla birlikte devletin çöküşüne kadar geçen evrede birçok kez değişikliğe uğramıştır. Bu dönüşüm ve gelişim evresinde Türk kolluk teşkilatının memleket genelinde yaygınlaştırılması, asayiş ve huzur ortamının sağlanmasıyla birlikte aynı zamanda devletin çöküşünün önüne geçilebilmesinin önemli bir yolu olarak görülmüştür.

⁶ BOA, DH.EUM.MTK.17/41/2.

Kütahya Jandarma Taburu'nun mahkûm veya postalara nezaret etme, doğal afetlerde mücadele etme gibi çeşitli görevleri icra etmesinin yanı sıra bölgede en büyük mücadelesi, asker firarileri ve eşkıyalık hareketlerine karşı olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla artış gösteren asayiş problemlerine karşı bölgede jandarma takip müfrezeleri oluşturulmuş ve eşkıya yatağı haline gelen bazı bölgelerde yapılan mücadele sonucu asayiş yeniden tesis edilmiştir. Ancak Kütahya Jandarma Taburu, her ne kadar önemli başarılar göstermiş olsa da I. Dünya Savaşı'nın ağır şartları içerisinde yeteri kadar takviye edilememiş, bazı bölgelerde asayişin sağlanmasına karşılık, özellikle harp sonrasındaki belirsizlik döneminde kalabalık kaçakçılık ve eşkıya gruplarına karşı bölgede tamamen asayiş sağlanması mümkün olmamıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafi (Sadâret) Mektubi Kalemî Defterleri, (A.MKT.121/18/1).

Cevdet Dahiliye, (C.DH.130/6461).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.15/61).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.23/8).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.24/31/6).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.39/54/1).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.39/54/10).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.39/54/2).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.39/54/3).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.39/54/8).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.4/47).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.41/2).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube, (DH.EUM.6.Şb.47/62).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî, (DH.EUM.AYŞ.11/54).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî, (DH.EUM.AYŞ.19/27).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî, (DH.EUM.AYŞ.20/7).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî, (DH.EUM.AYŞ.21/106).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî, (DH.EUM.AYŞ.22/9).

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî, (DH.EUM.AYŞ.24/31).

Dahiliye Nezâreti İdare (DH.İD.102/33/1).

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî, (DH.MKT.127/35).

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî, (DH.MKT.1279/2).

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî, (DH.MKT.2118/20).

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî, (DH.MKT.2665/92).

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî, (DH.MKT.328/35).

Meclis-i Vâlâ Evrakı, (MVL. 327/98).

Meclis-i Vâlâ Evrakı, (MVL.236/23).

Meclis-i Vâlâ Evrakı, (MVL.708/105).

Meşihat 22 Nolu Kütahya Şeriyeye Sicil Defteri (BOA, 6314/15).

Salnameler

H.1288(M.1871) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1289(M.1872) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1290(M.1873) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1291(M.1874) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1292(M.1875) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1293(M.1876) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1294(M.1877) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1295(M.1878) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1296(M.1879) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1297(M.1880) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1301(M.1884) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1302(M.1885) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1303(M.1886) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1304(M.1887) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1305(M.1888) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1306(M.1889) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1307-1308(M.1891) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1310(M.1892) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1311(M.1893) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1312(M.1894) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1313(M.1895) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1314(M.1896) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1315(M.1897) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1316(M.1898) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1317(M.1899) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1318(M.1900) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1319(M.1901) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1320(M.1902) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1321(M.1903) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1322(M.1904) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1323(M.1905) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1324(M.1906) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

H.1325(M.1907) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi.

Araştırma Eserleri

Alyot, H.(1947). *Türkiye'de zabıta: Tarihi gelişimi ve bugünkü durum*. Ankara: Kanaat Basımevi.

Arıkan, R.(2010). *Tanzimat döneminde Kütahya* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Baş, Y.(Bahar-2014). Merkez ve taşrada yerleşik yeniçeri-halk çekişmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 324-365.

Çadircı, M.(1963). Anadolu'da Redif Teşkilatı'nın kuruluşu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 63-75.

Çadircı, M.(1991). *Tanzimat döneminde anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çeçen, A. (1993). *Adalet kavramı*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Eğ-e-Akter, G.(2006). *Ragıp Nurettin Eğ'e'nin birinci cihan harbi günlükleri ve harbin sonrası hatıratı 1915-1919*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Gedik, E.(2015). *Arşiv belgelerine göre Kütahya redif taburu ve redif kışlası*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Hobbes, T.(2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1651).

Jandarma Genel Komutanlığı tarihi "Asayiş ve kolluk tarihi içerisinde Türk Jandarma Teşkilatı".(2002). C. 1, Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları.

Özcan, A. (1991). Asesbaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 3, ss. 464). İstanbul: TDVİAM.

Özdemir, H.(2005). *Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Rousseau, J.J. (2012). *Toplum sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1793-1908.(1978). 3, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Araştırma Makalesi / Research Article

ŞİDDETİ ADLANDIRMA VE ANLAMA: TÜRKİYE'DE ŞİDDETE MARUZ KALAN KADINLARIN DENEYİMLERİ VE BAŞ ETME STRATEJİLERİ*

Nuray KARAMAN^{1**}
Kübra DOĞAN²

Öz

Bu çalışmanın amacı kadına yönelik şiddeti toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alarak, Türkiye'deki kadınların şiddet kavramına ilişkin algısını anlamak ve kadınların şiddet tanımlanmalarına ilişkin kavramsallaştırmalarını incelemektir. Kadına yönelik yapılan her türlü şiddetin önlenmesinin temelinde şiddetin nasıl tanımlandığı ve içselleştirildiği önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle kadınların şiddet kavramına attıkları anlamlar çerçevesinde 30 kadın katılımcı ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların şiddet deneyimleri ve maruz kaldıkları şiddetle baş etme stratejileri incelenmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin mevcut toplumsal değişimler içerisinde kendini yeniden yarattığı ve ürettiği bir toplumsal sistem içerisinde kadına yönelik şiddetin nasıl tanımlandığı ve şiddet pratikleri de değişim göstermektedir. Çalışmada, katılımcıların tümünün farklı şiddet türlerine maruz kaldığı ve bunun sonucu olarak belirli travmatik olaylar ile karşı karşıya geldiği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kadınların şiddet tanımlamaları, şiddet deneyimleri ve bununla baş etme stratejileri katılımcıların eğitim, sosyal ve ekonomik durumlarındaki farklılıklara bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. Bu bağlamda şiddeti adlandırma, şiddet kavramının doğasına ilişkin tartışmaları yeniden çerçevlendirmeye ve toplumsal içerisindeki tezahürünü anlamaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla çalışma süresince; kültürel kodlarla, bir sonraki nesile aktarılan yaşam biçimi ve tutumların toplumdaki şiddet tezahürü, detaylıca açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, kadınların şiddete yönelik tanımlamaları ve algıları irdelenirken, toplumun kadınlara attığı roller üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Adlandırma, Toplumsal Cinsiyet Roller, Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet, Kültürel Şiddet

NAMING AND UNDERSTANDING VIOLENCE: THE EXPERIENCES OF WOMEN IN TURKEY WITH VIOLENCE AND THEIR COPING STRATEGIES

Abstract

The aim of this study is to understand violence against women from a gender perspective, to understand women's perceptions of the concept of violence and to examine women's conceptualizations regarding the definition of violence. How violence is defined and internalized plays an important role in the prevention of all kinds of violence against women. For this reason, in-depth interviews were conducted with 30 female participants on the axis of the meanings that women attribute to the concept of violence. In addition, the violence experiences of the participants and the coping strategies they were exposed to were examined. In the study, it was revealed that all of the participants were exposed to different types of violence and as a result they faced certain traumatic events. In addition, women's definitions of violence, their experiences of violence and their coping strategies varied depending on the educational, social and economic status of the participants. In a social system where gender roles recreate and reproduce themselves within the current social changes, how violence against women is defined and violence practices also change. There is a direct relationship between life practices and identity. Therefore, the identities and roles attributed to women are a reflection of the social order. In this context, naming violence helps to reframe the discussions on the nature of the concept of violence and to understand its manifestation in the social. Therefore, during the study; the manifestation of violence in the society of lifestyles and attitudes transferred to the next generation with cultural codes has been tried to be explained in detail. In this study, while the definitions and perceptions of women towards violence are examined, the roles attributed to women by the society are emphasized.

Keywords: Violence, Naming, Gender roles, Violence Against Women in Turkey, Cultural Violence.

* Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etiği Kurulu'ndan 04.11.2021 tarih ve 2021/198 karar nolu yazılı izin alınmıştır

¹ Öğr. Gör. Dr. Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-9517-0277

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): nuray.karaman@usak.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-7840-8733

Başvuru Tarihi (Received): 26.05.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Şiddet, zamana ve içinde bulunulan kültürel değerlere göre değişen küresel bir sorundur. Kadına yönelik şiddet, sadece mağdurlara ve ailelerine acı vermekle kalmamaktadır aynı zamanda tüm toplumlara ağır bir yük getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) raporuna göre; 2005-2018 yılları arasında 161 ülkeden alınan veriler ışığında, 735 milyon kadının, hayatlarında en az bir kere şiddete maruz kaldığı açıklanmıştır. 2019 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) verilerine göre; şiddet gören kadın oranının en yüksek olduğu ülke %38 oranında Türkiye’dir. Türkiye’de özellikle 1990’larda kadına şiddet hususu, güncel tartışmalar arasında yer edinmiştir. Bu dönemde 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ile şiddetle mücadele edilmeye çalışılmıştır (Altınay ve Arat, 2007). Günümüze kadar olan süre içinde pek çok kuruluş, kadın sığınma evleri, kadınlara destek ve yardım eden dijital platformlar ve uygulamalar çıkartılmıştır. Bu süre boyunca hedeflenen, kadına yönelik şiddeti durdurmak ve bilinçli bireyler yetiştirmektir.

Şiddet, saldırganlık, hâkim olmak, yenmek, yönetmek amacı ile güçlü olma, karşı tarafı engelleme, düşmanca tutum, yaralayıcı, hırpalayıcı veya tahrip edici (yıkıcı, yok edici) amaç taşıyan bir davranış bütünüdür (Ardalı, 1996; Dursun, 2011). En daraltılmış anlamı itibariyle şiddet; karşı tarafa uygulanan, çeşitli güç gösterimlerini içinde barındıran bir düşünce ve davranış kalıbı olmaktadır. Kadına yönelik şiddet, kadın ve erkeğin rolleri ve hakları konusunda toplumsal mutabakata dayalı bir toplumsal inşadır. Şiddet fiziksel yara, darp, itme vurma gibi davranışlarla sonuçlandığı gibi başka nesnelere zarar verme üzerinden, psikolojik bir korkutma ve bastırma olarak da nitelendirilmektedir (Yetim ve Şahin, 2008). Nitekim şiddetin bilinçli ve tercihe dayalı bir olgu olduğu yönünde güçlü tartışmalar bulunmaktadır. Şiddet, fiziksel, psikolojik, sözel, cinsel, dijital, ekonomik ve flört şiddeti olarak kategorilendirilmektedir (Akkaş ve Uyanık, 2016; Avcı ve Özdedeli, 2015).

Hemen her toplumda farklı biçimlerde de olsa kendini gösteren şiddet olgusu toplumsal bir sorun teşkil etmektedir. Şiddetin kültürel kodlara göre şekillenen ve aktarılan bir yapısı bulunmaktadır. Şiddet; türleri, uygulanış biçimi ve oranları bakımından her toplumda farklılık gösterse de genel geçer olarak bütün toplumların ortak sorunudur (Özerkmen ve Gölbaşı, 2012). Türkiye’de şiddetin nasıl tanımlandığı, kadına yönelik şiddetin nedenleri ve sonuçları altında yatan dinamikler ülkenin sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapısı ile ilişkilidir. Radikal bir çözümün gerçekleşmesi için sorunun kaynağına bakıldığında öğrenilmiş ve içselleştirilmiş şiddet tutumları ve aktarılan kültürel kodlar görülmektedir (Altınay ve Arat, 2007). Şiddet çok küçük yaşlarda öğrenildiği gibi ilerleyen yaşlar içerisinde de karşılaşılan bir davranış kalıbı olabilmektedir. Nitekim şiddetin içselleştirilmesinde ve bir sonraki kuşağa aktarılmasında en önemli etken; kadınların şiddeti tanımlama biçimleridir. Bu bağlamda; özellikle kadınların patriarkal sistem içerisinde öğrendiği davranış kalıpları ve tutumlar, şiddeti içselleştirmelerinde önemli bir faktördür (Yiğitalp, Ertem ve Özkaynak, 2007). Dolayısıyla kadınların şiddet tanımlamalarında hâkim olan belirsizlik ve kabullenme halinin temelinde içselleştirilen bu davranış kalıpları yatmakta ve şiddetin adlandırılmasında büyük rol oynamaktadır.

Adlandırmanın gücü uzun zamandır feminist akademisyenler tarafından vurgulanmıştır (Burstein, 1994; Frazer ve Hutchings, 2020; Goodman ve Browne, 1994; Trothen, 2006). Toplumsal dünyamızda belirli bir nesne, olay veya duygunun var olması adlandırma yoluyla gerçekleşmektedir. Nitekim adı olmayanın gerçekliği de değeri de reddedilmektedir. Son yılların en önemli gelişmelerinden birisi ise cinsel taciz, evlilik içi tecavüz ve flört tecavüzü, flört şiddeti, ekonomik şiddet gibi kadınların deneyimlerini adlandırın terimlerin ortaya çıkması durumudur. Bu terimlerin oluşturulması, sorunları görünür kılmakta ve kadınların yaşadıklarını anlamlandırabilmelerine ve dile getirmelerine olanak sağlamaktadır. Örneğin, bir deneyimin aile içi şiddet, eş şiddeti, flört şiddeti veya dijital şiddet olarak adlandırılıp adlandırılmadığı, deneyimin nasıl algılandığı ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla kadına yönelik yapılan her türlü şiddetin

önlenmesinin temelinde şiddetin nasıl tanımlandığı yatmaktadır. Nitekim adlandırma bir deneyimin doğasına ilişkin tartışmaların yeniden çerçevelenmesine yardımcı olmaktadır. Bu çalışma; kadına yönelik şiddeti, toplumsal cinsiyet perspektiften ele alarak, Türkiye'deki kadınların şiddet ve kadına yönelik şiddet kavramına ilişkin algısını ve onu nasıl tanımlayıp kavramsallaştırdıklarını anlamaya çalışacaktır.

1. Toplumsal Cinsiyet ve Şiddet

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek arasında kültürel olarak oluşturulmuş bir takım farklılıkları yansıtmaktadır. Bu kavram; toplum tarafından oluşturulan çeşitli inanç, değer ve normlara dayanan pratikler bütününe ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal yaşamı ve toplumsal ilişkileri (ekonomik, siyasal, sosyal) inşa ettiği için oldukça elzemdir. Kadına yönelik şiddet olgusunun temelinde toplumsal cinsiyet algısının önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal rollerin ve atfedilen değerler sisteminin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği sadece mikro düzeyde değil makro düzeyde de yapısal kurumların değerlerinde, dilinde ve düşünüş biçiminde kendini göstermektedir (Özerkmen ve Gölbaşı, 2010). Nitekim erken yaşlarda benimsenen kültürel normatif kurallar bütünü, bireyin toplum içindeki cinsiyetçi rolleri kabul etmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rollerinin; farkında olunarak ya da olunmayarak benimsenmesi, kadına yönelik şiddet türlerini meşrulaştırmaktadır.

Çok eski çağlardan beri şiddet olgusu pek çok soruna çözüm olarak görülmüştür. Yalnız buradaki çözüm, güçlü olana istinaden söylenmektedir. Güçlünün güçsüzü dışlaması, ezmesi, hor görmesi, hakaret etmesi; öldürmesi, dayak atması veya incitmesi gözlemlenmiştir. Uygarlaşmanın şiddeti azaltacağı düşünüldüyse de şiddet neredeyse dünyanın her yerinde farklı boyutlarda ve yoğunlukta kendini tekrar var etmiştir (Özerkmen ve Gölbaşı, 2010). Patriarkal sistem ötekileştirmeyi kadın üzerinden dayatmakta; çeşitli normlar, değerler, dijital platformlar ve medya aracılığıyla da kadına yönelik her türlü şiddeti yeniden kurgulamaktadır. Kadının meslek, iş, sosyal hayat veya aile hayatı gibi toplumsal rollerini icra ederken; cinsiyetçiliğe, ekonomik şiddete veya mobbinge maruz kalması, erkeğin onu ötekileştirerek tahakkümü altına almaya çalışmasından kaynaklanmaktadır (Günay ve Bener, 2011; Şahin ve Kurtulmuş, 2015). Bu durumda toplumun bazı kesimlerinin; geçmişe nazaran kadına yönelik şiddet vakalarına ve kadın cinayetlerine karşı farkındalığının artması, beraberinde bu duruma karşı tek başına yeterli olmasa dahi hoşgörüyü getirmektedir. Tam da bu nedenle hoşgörünün yanına dayanışma kavramını da yerleştirmemiz gerekmektedir. Nitekim hoşgörünün içerisindeki savunmasız olan bireyler bu hususta kadınlardır. Hoşgörünün dayanışmaya dönüşmesi etik bir mükemmeliyetçi mesele değildir, hayatta kalmanın bir koşuludur. Bu bağlamda Bauman (2003; 2011), artık ötekinin farklılığının bizim farklılığımıza zararı olmadığı takdirde rahat edebileceğimiz bir dünyada yaşamadığımız ifade eder. Çünkü başkalarının bazı farklılıkları, bizinkileri kısıtlama ve yaralama kararlılığını içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda kadın cinayetleri; ötekinin yaşamına son veren, bir şiddet edimi niteliği taşımaktadır (Akt. Kara ve Uluç, 2019). Nitekim burada söz konusu başkasının özgürlüğünü ve güvenliğini görmezden gelen bir şiddet eylemidir. Dolayısıyla günümüzün olumsuzluk ve farklılık dünyasında hayatta kalmanın tek yolu her bir farklılığın, başka bir farklılığı, kendisinin gerekli koşulu olarak görmesinde yatmaktadır. Ötekinin (kadının), başkalığının reddi şiddetin nedeni konumunda olmaktadır. Bu bağlamda ataerkil sistem yapısı radikal bir dönüşüme uğrayıp, kadının erkekten farklılığını ve başkalığını tanımak ve özgürlüğüne ket vurmamak zorundadır. Nitekim toplumsal gerçeklik içerisinde, toplumsal olanın kendisi cinsiyetlendirilmektedir. Bu durum kadın ve erkek nezdinde belirli farkları ortaya koymakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu nedenle de toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkin olan; tutumlar, davranışlar ve algılar, erkeğin kadına yönelik uyguladığı her türlü şiddetini meşru kılmaktadır (Karabağ, 2014).

Kadın ve erkek olma gereklerinin toplumsalın içerisinde kurulduğu, düzenlendiği bir ataerkil yapı içerisinde kadının sahip olduğu, sosyal ve siyasal hakların öğrenilmesi ve kullanılabilmesi için en temelde eğitim olgusu yatmaktadır. Toplumsal ve bireysel düzlemde eğitim, kadın ve erkek nezdinde oldukça önem arz etmektedir. Türkiye’de kadınların eğitim seviyesi ve çalışma oranları arasında pozitif bir artış bulunmaktadır (Özaydınlık, 2014). Kadınların ve erkeklerin eğitim oranlarının artışı, aralarındaki siyasal, sosyal ve ekonomik anlamdaki eşitsizliğin ortadan kalkması için bir ön koşuldur. Eğitim, kadının işgücü niteliğini yükselten ve yüksek maaşlar ile onun, çalışma hayatına kabul edilmesini sağlayan önemli bir araç konumunda olmaktadır (Günsoy ve Özsoy, 2012). Dolayısıyla kadın, erkek ve eğitim olgusu arasındaki bağ çift işlevselliktir. Bu bağ kadın ve erkek arasındaki ayrımcılığın oluşmasını sağladığı gibi yok edilmesi için de biçilmiş kaftandır. Şenel (2018)’in çalışma bulgularına göre, Türkiye’de şiddete maruz kalan kadınların %11,7’si okuma yazmayı bilmemektedir. Bu bağlamda en çok psikolojik, sosyal, sözel ve fiziksel şiddete uğrayanlar eğitim seviyesi daha düşük kadınlar içerisinde görülmektedir. Dolayısıyla eğitim seviyesinin artması, şiddete maruz kalma sıklığının azalmasını da beraberinde getirmektedir (Büyükyılmaz ve Demir, 2016). Türkiye’de demografik dönüşüm neticesinde üçüncü aşamaya gelmiş bulunmaktayız. Bu durum doğurganlık seviyesinde düşüş yaşandığını ve özellikle kadınların eğitim seviyelerinde artışın meydana geldiğini göstermektedir. Kadınların eğitim seviyesinin artması ve bunun beraberinde ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları, kadınların şiddeti tanımlamalarında ve şiddete maruz kaldıklarındaki tutum ve davranışlarında farklılıklar yaratmaktadır. Kadınların şiddete maruz kalmaları belirli bir sınıfa mensup olmaları, yaş veya ekonomik duruma göre değişmemektedir. Ancak ailenin sosyo ekonomik durumu ile şiddet görme arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur (Güdekli, 2014). Diğer bir ifadeyle; şiddetin tamamen yok olmasından bahsedemesek de sosyo ekonomik durum düzeldikçe şiddet azalmaktadır (Güdekli, 2014). Dolayısıyla kadına yönelik şiddetin temelinde yatan saldırganlık dürtüsü, toplumsallaşma süreci içinde öğrenilebilmektedir. Nitekim bazı kadınlar şiddeti içgüdüsel veya psikolojik bir sağlık problemi olarak algılamakta bazıları şiddetin niteliğini toplumsal olarak görmektedir. Bu bağlamda kadınlar kendilerini obje olarak gören ataerkil sistemi destekler nitelikteki öğrenilmiş toplumsal rollerden bahsederken, bu sorunun temelinde yine kendilerinin olduğunu, erkeklere bu gücü onların verdiklerinden bahsetmektedirler (Akkaş ve Uyanık, 2016). Yukarıda bahsedildiği üzere, kadının ikincil ve ötekileştirilen yapısı, onun bastırılması ve potansiyel gücünü ortaya çıkaramadığı için tahakküm altına alınıp mevcut ataerkil yapıyı benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Pierre Bourdieu, bahsedilen bu ataerkil yapı içerisinde erkeklik kavramını incelerken; toplumsal cinsiyetin merkezine tahakkümün kurumsallaşma sürecini ve pratiklerini konumlandırıp irdelemektedir (Türk, 2008). Burada vurgulanacak olan nokta erilliğin, dişilik üzerinden kendini yaratması durumudur. Bir başka deyişle; erillik dişiliğin ne olması ve ne olmaması gerektiğini belirlerken, kendi sınırlarını çizmektedir.

2. Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Kadınların Şiddeti Adlandırması

İlk olarak 18.yüzyılda aydınlanma dönemi ile kadınların siyasal olarak erkeklerle eşit haklara sahip olma talebiyle başlayan feminizm hareketi, kadın ve erkek haklarının eşit olduğu ortak bir bilinçlilik halini temsil etmektedir (Metintaş, 2018). Toplumun erkek ve kadına biçtiği rol, kadın ve erkek olma gereklerini belirlerken, kadını ikincil plana itmektedir. Hegel’in ünlü metaforundaki köle gibi, kadınlar da mutsuz bir bilinçlilik durumu yaşamakta, onları aynı anda hem kendilerini ezen kültürün bir parçası, hem de onun yabancıları kılan bir yabancılaşma içinde bulunmaktadır (Berktaş, 2016). Bu bağlamda mevcut kültür içerisinde toplumsal uyumu sağlayabilmenin gerekli koşulu toplumsal onay mekanizmasıdır. Ancak kolektif gücün belirlediği normların genel geçer olmaması hali, onay mekanizmalarını ve kadına uygulanan şiddet biçimlerini farklılaştırmaktadır.

Ataerkil sistem düzeninin devamlılığı; her kültürün toplumsal kabul ve beklentilerine göre; kadına uygulanan şiddet türlerinde değişikliğe ve farklı yollarla yeniden üretilmesine sebep olmaktadır

(Çötök, 2015). Bu bağlamda, sosyo ekonomik durumun belirleyicileri aracılığıyla, ataerkil yapının mevcut kültürel normatif kodlara uyum sağlaması durumu beraberinde neo-patriarkal düzenin yansımalarını getirmektedir. Bu düzen içerisinde kadının şiddeti adlandırması kadın kimliğinin tanımlanması ile değil cinsiyet kimliğinin yeniden üretilmesi ile mümkün olmaktadır. Nitekim feminist özne cinsiyet üzerinden değil yaşam pratikleri üzerinden kurulmaktadır (Saygun, 2016). Toplumsal cinsiyet rollerinin toplumsalın içerisinde kendini kurduğu, yarattığı ve yeniden ürettiği bir dünyada tüm yaşam pratikleri içerisinde kadına şiddet sorunu mutlak bir yer kaplamaktadır. Yaşam pratikleri ve sahip olunan kimlik arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Özellikle; kadın kimliği üzerinden erkeklik algısının yaratılması durumu, içerisinde barındırdığı tüm cinsiyetçi söylemleri ve davranış kalıplarını destekler nitelikte olmaktadır. Dolayısıyla kadına atfedilen kimlik, verili düzenin bir yansıması konumundadır. Kültür bir bütün olarak toplumda düşünsel gelişmenin genel durumu haline gelmiştir (Williams, 2017). Düşünsel gelişim ve gündelik yaşam pratikleri içerisinde inşa edilen kadın kimliği; kendisini toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin merkezi noktasına yine toplumsalın içerisinde oluşturulan erkeklik algısı aracılığıyla konuşlandırmaktadır. Her toplumun kendi kültürel yapısı içerisinde kendi gerçekliğini oluşturarak kendini var etmeye çalışması durumu, farklı kimlikler ve farklı anlam dünyalarının oluşmasını sağlamaktadır. Bu durum ise şiddetin adlandırılmasındaki evrensel fikir birliğini çürütmektedir. Kimlik, kültürel kodlama içerisinde şiddeti yaratan, şekillendiren ve sürekliliğinin sağlanmasında büyük rol oynayan en büyük etmenlerden birisidir (Hall, 2017). Dolayısıyla şiddetin adlandırılmasında kültürel normatif kodlar aracılığıyla, sahip olunan tüm yapısal koşullar etkili. Bu nedenle şiddetin mevcut normlar bütünü içerisinde olan özgürlüğünden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda oluşturulan kimlik algısı; şiddet ediminin toplumsala olan tezahürünü, toplumlar nezdinde farklılaştırmaktadır. Nitekim şiddetin adlandırılmasında bireyin içerisinde yer aldığı kültürel faktörler, dini ve sosyo ekonomik eşitsizlikler önemli bir yer teşkil etmektedir. Ferdinand De Saussure (2011), "dil" bir önceki dönemden aktarılan bir kanıt niteliğinde olduğunu söylemekte ve dilin değişmezliğini vurgulamaktadır (Akt. Köktürk ve Eyri, 2013). Dil, kültürün yapı taşıdır ve toplumsalın içerisindeki temsilleri adlandırmamıza yardım etmektedir. Ancak göstergelerin zamanla değişime uğraması (şiddet görme biçimleri) bireyin anlam dünyasında şiddet ediminin başkalaşmasına neden olmaktadır. Çalışkan ve Çevik (2018)'in araştırma bulgularına göre; kadına yönelik uygulanan şiddetin temel belirleyicileri kadının psikolojik ve sosyo-ekonomik durumu ile şiddeti algılama ve yorumlama biçimine bağlı olmaktadır.

Kadına yönelik uygulanan şiddet biçimleri, fiziksel, psikolojik, duygusal, cinsel, ekonomik, dijital ve flört şiddeti olarak kategorize edilmektedir. Sosyal yaşamda ve içinde bulunduğumuz toplumda ise; en sık karşılaşılan şiddet türü kadına yapılan duygusal ve ekonomik şiddettir. Duygusal şiddet, kadının partneri en az bir kere ondan para alıkoymuş, evden ayrılmasını, arkadaşlarını, ailesini görmesini veya telefonla aramasını engellemiş veya sürekli onu küçük düşürmüş, onu öldürmekle tehdit etmiş veya fiilen yapmaya çalıştığı durumlar olarak tanımlanmaktadır (Mazza, Dennerstein ve Ryan, 1996). Özellikle duygusal şiddet olgularından olan sözel şiddet en çok maruz kalınan şiddet türlerinden biri olmasına olmasına rağmen hakaret, alay etme gibi durumların şiddet olarak tanımlanmasına çok sık rastlanmaktadır (Lucas ve Janson, 2021). Ekonomik şiddet ise kadını bağımlı ve fakir hale getiren paranın kadının üzerinde bir tehdit ve kontrol aracı olarak kullanıldığı şiddet türüdür (Coşar ve Gürkan, 2009). Kadının çalışmasına izin vermeme, istemediği işte zorla çalıştırma, maaşına el koyma ve ekonomik özgürlüğünün olmaması bu şiddet türünü içeren davranış biçimleridir. Ekonomik ve sosyal anlamda erkeğe muhtaç kılınmaya çalışılan kadın, ataerkil sistem içerisinde kendini var etmeye çalışmaktadır. Nitekim ataerkilliğin köklerinde sınıfsal farklılığın en önemli ölçüt olarak var olduğunu belirtmektedirler (Atan, 2015 Yörük, 2009). Bu bağlamda ekonomik şiddete maruz kalan kadınlar daha çok fakirleşmekte ve bunun neticesinde fiziksel şiddete maruz kalma olasılıkları da artmaktadır. Kadının sosyal hayatı içerisinde ötekileştirilmesi, yalnızlaştırılması, aile içi şiddet görmesi ve şiddet geçmişi gibi

faktörler psikolojik olarak kadını yıpratmaktadır. Bu durum da kadınlar arasında sınıf farkı gözetmeksizin şiddete maruz bırakıldıklarını göstermektedir.

3. Yöntem

Bu araştırma toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların şiddeti nasıl deneyimledikleri ve tanımladıklarını anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında farklı yaş gruplarında toplam 30 kadın ile görüşme yapılmıştır. Öznelerin toplumsal etkinliklerini derinlemesine anlama ve yorumlamayı esas alan nitel araştırma yöntemine başvuru bu çalışmadaki görüşmeler yarı yapılandırılmış şekilde olup, yüz yüze gerçekleştirilmiştir (Bal, 2016). Soru formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak katılımcıların sosyo-demografik özellikleri üzerinde betimsel analiz yapılmıştır. Bir sonraki aşamada ise; kadınların deneyimlerini ve algılarını ortaya koyma bağlamında, şiddet ve türleri üzerinden yarı yapılandırılmış sorular sorularak içerik analizi yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu görüşmenin akışına göre araştırmacıya katılımcıların deneyimlerine göre başka sorular sorma fırsatı vermiştir. Ayrıca, görüşme sırasında katılımcılardan cevaplarını detaylandırması istenilerek derinlemesine bilgi elde etmek mümkün olmuştur.

Araştırma deseni olarak olgu bilimsel (fenomenolojik) yöntem kullanılmıştır. Fenomenolojik yöntem, günlük hayat pratikleri içerisinde sıklıkla karşılaşılan ancak tam olarak kavranılamayan deneyimlerin, detaylı ve derinlemesine anlamlandırılmasıdır (Bal, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Olguların yaşadığımız dünyadaki deneyimleri, algıları, yönelimleri ve kavramları ortaya çıkarması nedeniyle bu yöntem tercih edilmiştir (Baltacı, 2019). Çalışma bütüncül yaklaşım ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların ortak cevaplarına göre oluşturulan temaların yorumlanmasında da içerik analizi kullanılmıştır.

3.1. Örneklem

Çalışma; evli ve bekâr toplam 30 kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar Uşak-İzmir ilinde yaşayan kadınlardan oluşmaktadır. Etik kurul izni alındıktan sonra katılımcılara tanıdık kişiler vasıtasıyla ulaşım sağlanmıştır. Çalışmanın örnekleme amaçlı (kasti) örneklemedir. Bu örneklemede veriler, belirli deneyim ve algılara dayanarak belirli bir grup üzerine odaklanıp, araştırma problemine uygun katılımcılardan oluşur (Coşkun, 2015; Ural, 2011; Pamuk, 2017). Bu araştırmada amaca yönelik örnek toplama yöntemi kullanılarak, farklı sosyal, ekonomik ve eğitim düzeyine sahip kadın katılımcılara ulaşıldı (öğrenci, çalışmayan, çalışan, evli, bekâr ve boşanmış kadın gibi) ve örneklem çeşitliliği yakalanarak daha derin bilgi elde edilmesi hedeflenmiştir.

3.2. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasında, derinlemesine görüşme ve yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Görüşmeler 30-45 dakika arası sürmüştür. Röportaj ses kayıt cihazı ile kaydedilip daha sonra kâğıda dökülmüştür. Veriler araştırmacıların şahsi bilgisayarlarında korunmaktadır. Katılımcıların kimlikleri ve diğer bilgileri gizli tutulmuş, katılımcılara ‘‘K5,

K8, K23’’ gibi takma isimler verilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Veri analizi yapılırken betimsel ve içerik analizi kullanılmıştır. Betimsel analizin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir analiz türü olması nedeniyle; katılımcıların demografik özellikleri betimsel analiz yöntemi ile gerçekleştirilmiştir (Baltacı, 2019). Bu çerçeveye göre verilerin hangi kategori ve temalar altında düzenleneceği belirlenmiştir Daha sonra katılımcıların ortak sorunları kodlanıp temalar oluşturulmuş ve içerik analizi ile toplanan verilerin ayrıntılı bir incelemesini yapılmıştır. Ayrıca çalışmada doğrudan alıntı yapılarak verilerin özgünlüğü vurgulanmıştır. Buna ek olarak görüşme esnasında katılımcılara yöneltilen bazı yapılandırıcı sorular ile fenomenolojik yöntem, analize dâhil edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Sosyo Demografik Özellikler

Tüm katılımcılara 7 demografik soru sorulmuştur. Aşağıdaki tabloda katılımcılar ile ilgili detaylı bilgiler mevcuttur. Katılımcıların %46'sı 30-40 yaş aralığında, %33'ü 22 yaşında, %10'u 24 yaşında, %6'sı 23 ve %3'ü 25 yaş aralığı grubu içerisinde bulunmaktadır. Katılımcılara sorulan diğer demografik soruya göre; katılımcıların %53'ü' bekar, %30'u evli ve %10'u boşanmış ve %60'ı çocuk sahibidir. Katılımcıların eğitim düzeyleri %43 oranında lisans düzeyindeyken, %26 lise, %16 yüksek lisans ve doktora, %13'ü ise ön lisans düzeyindedir. Katılımcıların %53'ü çalışmamaktadır. %23'ü orta düzey, %13'ü asgari düzey ve %10'u tam bağımsız olarak çalışmaktadır. Katılımcıların %90'ı Müslümandır.

Tablo 1: Kadına Yönelik Şiddet Kapsamında Ele Alınan Katılımcıların Sosyo Demografik Özellikleri N=30

ÖZELLİKLER	Belirtilenler	f.	%
Yaş	22	10	%33
	23	2	%6
	24	3	%10
	25	1	%3
	30-40	14	%46
Cinsiyet	Kadın	30	%100
Medeni Durum	Evli	11	%36
	Bekâr	16	%53
	Boşanmış	3	%10
Eğitim Durumu	Lise	8	%26
	Ön lisans	4	%13
	Lisans	13	%43
	Yüksek Lisans ve Doktora	5	%16
Çalışma Durumu	Tam Bağımsız	3	%10
	Orta Düzey	7	%23
	Asgari	4	%13
	Çalışmıyor	16	%53
İnanç Durumu	Müslüman	27	%90
	Ateist- Agnostik	3	%10
	Diğer	-	-
Çocuk Sahibi olma Durumu	Yok	18	%60
	1 Çocuk	10	%33
	2 Çocuk	2	%6

4.2. Kadınların Şiddet Tanımlamaları

Katılımcıların çoğunluğu (25) şiddet denildiğinde akıllarına ilk olarak fiziksel zarar alma durumunun geldiğini ifade etmiştir. Şiddeti tanımlamaları istenildiğinde ise, fiziksel şiddeti tanımlayan kavramları kullanmışlardır. Tüm katılımcılar, şiddeti tanımlarken şiddetin sadece fiziksel zarar alma durumu olmadığını, fiziksel şiddetin yanında, özellikle psikolojik ve sözel şiddet ile karşılaştıklarını ve psikolojik şiddetin kendileri üzerinde yaratmış olduğu travmalara vurgu yapmışlardır. Örneğin; K1 “yediğim dayaklar, aldığım fiziksel zararlar geçer de bu dil yarası hiç geçmez. Ben hala unutamadım. Kaç yaşına geldim yine unutamadım. Hala dün gibi aklımda” demiştir. K1 yeni evli lise mezunu 24 yaşında bir kadındır. K1, küçüklüğünde ailesi ve çevresinden pek çok kez psikolojik ve fiziksel şiddet gördüğünü söylemiştir. Bununla birlikte, şu

an evli olduğunu, o günlerin geçmişte kaldığını da vurgulamıştır. K1 geçmişinin, şu an olduğu kişi olmasındaki büyük katkısının önemine değinip, artık her türlü şiddeti tanıdığına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda birey olarak şiddetin ve toplum tarafından cinsiyetleştirilmiş söz, tutum ve davranışların farkında olmanın sadece kadınlar için değil toplumun bekası için oldukça mühim olduğunu da belirtmektedir. Katılımcılar çoğunluk olarak, fiziksel şiddet dışındaki şiddet türlerini de bildiklerini fakat şiddet denildiğinde, ilk olarak fiziksel şiddetin akla geldiğini belirtmişlerdir. Örneğin; ön lisans mezunu, çalışan ve bekâr olan K2 şunları belirtmiştir:

“Şiddet türlerini neler olduğunu biliyorum ancak, belki yediğim dayaklar ve işittiğim hakaretler yüzünden aklıma ilk olarak fiziksel şiddet ve psikolojik şiddet geliyor. Üzerimde bir toplumsal baskı olduğunu hissediyorum. Yakın zamanda travmatik ciddi olaylar yaşadım ve bu yüzden dışarda sanki herkes bana bakıyor ve beni eleştiriyor gibi hissediyorum.”

K2, çocukken babasının annesine şiddet uyguladığına birçok kez şahit olması nedeni ile çocukluktan itibaren pek çok travmayı içinde barındırmaktadır. Ergenliğinde de aşırı saldırgan olduğunu ve özellikle annesine zor zamanlar yaşattığını belirtmiştir. Geçmişinden itibaren sahip olduğu travmaların yakın zamanda da tekrarlanması ile zor zamanlar geçirdiğini bu yüzden çeşitli obsesyonlar yaşadığını, herkesin ona düşmanca yaklaştığını düşünmeye başlamıştır. Goffman’ın dramaturjik yaklaşımı ile bu konuyu ele aldığımızda; K2 yaşadıkları ve travmaları neticesinde kendi içerisinde damgalandığını düşünmektedir. Bu bağlamda yaşamın; bireyin anlam dünyası ve toplumsala atfettiği değer ile ilgili olduğu fikrinin, ortaya konması olası bir hale gelmektedir. Nitekim K2 görüşme boyunca fiziksel şiddete nazaran, psikolojik (duygusal) şiddetin kendisinde uzun vadede etkiler bıraktığını belirtmiştir. Diğer katılımcıların büyük bir oranı da kadına şiddet denilince psikolojik şiddetin, fiziksel şiddetin önüne geçtiğini belirtmişlerdir. Özellikle günümüz ilerleyen teknolojisinde şiddet olgusu, varlığını gelişen ve değişen toplumsal yapıya adapte olarak sürdürmektedir. Dolayısıyla yaşadığımız çağda bütün şiddet türleri birbirleriyle bağlantı içerisinde olarak, hayatımızın her yerine sirayet etmektedir.

Bir başka katılımcı 35 yaşında ve evli olan K21 ise şunları ifade etmiştir:

“Şiddet denildiğinde aklıma tokat, tekme gibi yani fiziksel şiddet geliyor. Psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kalmayan kadın olduğunu sanmıyorum, bende dahil. Toplum tarafından bu o kadar normalleştirilmiş ki eşlerimizin, sevgililerimizin bize hakaret etmesi, dış görünüşümüzle dalga geçmeleri, maaşımızı kontrol etmeleri, bunların şiddet olduğunu anlayamıyoruz bile” dedi.

Katılımcılarda fark edilen tespitlerden biri, bireylerin toplumdaki hâkim düşünme biçimine göre hareket etme durumudur. Katılımcılar, normatif kuralları, düşüncelerinde bile çiğnemekten korkmakta ve ifade edememektedir. Dolayısıyla birey verdiği cevaplarda özgün olmaktan çok içinde bulunduğu durumun, kültürel normlarına göre kendini ifade etmeye çalışmaktadır. Benzer şekilde Bükecik ve Özkan (2018)’in çalışmasında da toplum içerisinde dayatılan normların, kadının maruz kaldığı şiddeti kabul etmesinde, şiddet olarak tanımlamamasında ve sessiz kalmasında oldukça önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda kültürel şiddetin birey üzerinde kurduğu tahakküm neticesinde, şiddet süreklilik kazanmaktadır. Kadına toplumda atfedilen değer, kadını sömürülen bir nesne konumuna getirmektedir. Normatif kurallar, kadının şiddeti rasyonelleştirmesini ve bu durumu içselleştirmesini destekler nitelikte olmaktadır (Çakır, 2020). En genel anlamıyla, kültürel şiddetin toplum tarafından sorgulanmadan, adeta olması gerekenmiş gibi kıvranılması, bireyleri daha sessiz ve kayıtsız kılmaktadır. Bir diğer tespit ise; katılımcıların cevap verirken diğer katılımcıların cevaplarını merak etmesi durumudur. Bireysel düzlemde birey diğerleriyle etkileşim halinde olmakta ve farklı cevap vermekten, toplum dışı davranmaktan korkmaktadır.

Bir başka katılımcı K5 şunları belirtmiştir: “Kadına şiddet denildiğinde ilk olarak, fiziksel şiddet gelmiyor aklıma. Çünkü şiddet sadece vurmaktan ibaret değildir. Kırıcı bir hareket, tutum, itişmek, yüksek ses tonu vb. bunlarda şiddet tanımlamalarım arasındadır.” K5, şiddeti sadece fiziksel olarak ele almamaktadır. Bir bireyin psikolojik anlamda yıpratılmasını ve zarar görmesini çok daha tehlikeli ve ciddi bir durum olarak addetmiştir. Katılımcıların bu soruyu cevaplandırırken kendi algı ve deneyimleri etkili olmaktadır. Bir başka deyişle; katılımcılar, gördükleri şiddet türüne göre anlam dünyalarını genişletmekte ve şiddeti tanımlamaktadırlar. Bu bağlamda K19 şiddeti şu şekilde tanımlamaktadır:

“Şiddet, kişisel sınıram ihlali anlamına gelmektedir. Bu fiziksel anlamda da bir kısıtlama olabilir. Gizli bir şekilde yapılan aşırı ısrar ve beklentiyi karşılama gibi durumlar ile de yapılabilir. Ben daha çok psikolojik şiddete uğradığımı düşünüyorum. Bu nedenle de aşırı ısrardan ve birinin benden bir şey istemesinden hiç hoşlanmıyorum. Çünkü kendimi mecburi hissediyorum. Bu da hiç samimi değil doğrusu.”

K19'nin belirtmiş olduğu üzere, şiddet bir bütün olarak ele alındığında tam olarak tanımlanmış olmaktadır. Salt bedene yapılan bir eylem olmadığı gibi sadece psikolojiyi de etkileyen bir olgu değildir. K19, istemediği pek çok davranışı psikolojik baskıya uğradığı için yapmak zorunda kaldığını ve daha sonra da suçluluk psikolojisine girip kendini toplumdan dışlanmış hissettiğini de vurgulamıştır. Katılımcıların neredeyse hepsinin duygusal şiddete maruz kalmasına rağmen bunu bir şiddet türü olarak tanımlayan ve yaşam deneyimleri üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ifade eden katılımcı sayısı sadece 5'tir. Daha önceki çalışmalarla benzerlik göstererek, duygusal şiddete maruz kalan katılımcıların korku, suçluluk ve yalnızlık korkusu, öz güven eksikliği gibi durumlar görülmektedir ve bu durum günlük yaşamları üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır (Aslan, 2020; Dikmen, Özaydın ve Yılmaz, 2018; Güler, vd., 2002; Şahin ve Türk, 2010).

4.3. Kadınların Şiddet Deneyimleri

Kadına yönelik şiddet özellikle yaşadığımız toplumda en büyük ortak sorunlarımızdan biri durumundadır. Şiddete maruz kalan kadınlarda fiziksel yaralanmalar, bilinç kaybı, ilaç ve alkol kullanımı, depresyon, kâbus görme, güvensizlik, uykusuzluk, intihar girişimi sosyal izolasyon ve baş ağrıları gibi şikâyetler daha fazla görülürken bireyin benlik saygısına da zarar vermektedir (Coşar ve Gürkan, 2009; Güler ve Tuncay, 2005). Katılımcılar maruz kaldıkları fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet neticesinde sadece bedenlerinin değil aynı zamanda psikolojilerinin ve sosyal ilişkilerinin de zarar gördüğünü ifade etmiştir. Apartman görevlisi olarak çalışan K26 şunları belirtmiştir:

“Kocam kavga esnasında beni itti ve kolum kırıldı. Aslında bu kadar büyük bir zarar vermek istemiyordu çünkü hem başkalarının şiddet gördüğümü fark etmesini istemiyor hem de işimden gücümde geri kalmamı istemiyor. Apartmanın temizliği var evin temizliği var. Haftalarca tek kol ile yer sildim ve herkese düştüm dedim. Söylesem ne olacak sanki... Ananın kaderi kızın çeyizidir derlerdi doğruymuş”.

K26'nın içinde bulunduğu şiddeti algılayış biçimi, öğrenilmiş davranış kalıpları ile yakından ilgilidir. Normatif kurullarla şiddetin topluma nasıl sirayet ettiğinin farkındadır. Geleneksel toplum ithemi şiddeti kültürel kılıp bireyler üzerinde hak iddia edebilmektedir. Örneğin; “kocandır sever de döver de babanın vurduğu yerde gül biter vb.” cinsiyetçi söylemlerle çağlardan bu yana şiddete karşı sessizlik bu şekilde yol kat etmektedir. Bu durum kadınlarda psikolojik rahatsızlıkları da beraberinde getirmektedir. Çocukluğundan itibaren psikolojik ve özellikle fiziksel şiddete maruz kalan lisans mezunu 24 yaşındaki K7 ise; şiddet deneyimlerinden bahsederken cinsiyetçi kalıpları içselleştirdiğini ve tüm davranış kalıplarını buna göre gündelik hayatına uyarladığını vurgulamıştır.

“Şiddetin şiddeti doğurduğunu düşünüyorum. Ben küçükken babam, annemi, beni ve kardeşlerimi döverdi. Annem küçükken de dedem aynı şekilde tüm ailesini dövermiş. Ben şiddet görüp de başkasına göstermeyecek biri olduğumu düşünmüyorum. Bu nedenle kimseye güvenemiyorum. Kendimi herkesten farklı hissediyorum. Sanki başka bir yere aitmişim gibi...”

K7, deneyimlemiş olduğu fiziksel şiddet davranışı neticesinde, bireysel düzlemde toplumsal dışlanma ve yabancılaşmaya maruz kaldığını belirtmektedir. Kadınların maruz kalmış oldukları şiddet davranışı, mevcut normatif kurallar bütünü içerisinde yeniden üretilmekte ve bireyin anlam dünyasını şekillendirmektedir. K7, yaşamış olduğu şiddet mağduriyetinin etkilerini sosyal hayatına entegre ederken, kültürel şiddetin tezahürlerini yansıtmaktadır. Kazanılan deneyim; kadının, toplumsal içerisindeki davranış kalıplarının yeniden üretimini sağlamakta ve içselleştirilmiş tutumların oluşmasında rol oynamaktadır.

4.4. Kadınların Şiddet ile Baş Etme Stratejileri

Kadınların şiddet deneyimleri neticesinde eğitim seviyelerine, ekonomik durumlarına ve aile yapılarına bağlı olarak şiddet ile baş etme stratejilerinin farklılık gösterdiği saptanmıştır. Bu çalışmada kadınların maruz kaldıkları şiddet ile mücadele edebilmek için şiddete şiddet ile karşılık verdikleri veya toplum ve aile baskısı sebebi ile şiddet karşısında sessiz kaldıkları görülmektedir. Ayrıca bazı katılımcılar maruz kaldıkları şiddetten kurtulabilmek için eğitim almanın ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarının öneminden ve bunun için yaptıkları mücadelelerden bahsetmişlerdir. Bu sebeple kadınların şiddet ile baş etme stratejileri “şiddet göstermek ya da sessiz kalmak”, “eğitim ve şiddet”, “ekonomik bağımsızlık ve şiddet” olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir.

4.4.1. Şiddet göstermek ya da Sessiz Kalmak

Günümüzde şiddet ile ilgili farkındalığın artması kadınların şiddeti saklamamasına ve kendilerini savunmalarına neden olmuştur. Katılımcılardan birkaçı şiddet gördüklerinde kendilerini savunmak için fiziksel şiddete başvurduklarını belirtmişlerdir. Örneğin lise mezunu ve özellikle babasından şiddet gören K6 “*benim elim armut mu topluyor? Biri bana vurursa ben de ona vururum. Eğer vurmazsam daha çok üstüme gelir, kendimi savunmam lazım. Başka türlüünü bilmiyorum*” dedi. K6 birini tehdit olarak hissettiğinde saldırganlaştığını belirtmiştir. Katılımcılardan bazıları maruz kaldıkları şiddet karşısında fiziki güçlerinin el verdiği ölçüde şiddet göstererek karşılık verdiklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan şiddet görmesine rağmen hiç karşılık vermediğini söyleyen, yıllarca Almanya’da yaşamış 30 yaşında evli ve bir çocuk annesi olan K4 ise şunları belirtmiştir:

“Şiddet öğrenilen bir durumdur. Türk toplumu ataerkil sistemi seviyor. Ben özellikle annemden şiddetin her türlüünü gördüm. Sadece ergenken biraz saldırgandım fakat şu an bir kızım var ve ona annemin bana davrandığı gibi davranmaktan çok korkuyorum. O yüzden her zaman sabırlı olmaya, karşılık vermeme çalışıyorum.”

K4 şiddetin öğrenilen ve içselleştirilen bir davranış biçimi olduğunu ve bu nedenle şiddeti aktarmaktan korktuğunu vurgulamıştır. Bazı toplumlardaki kültürel kodlardan biri de kız çocuklarının annelerinin kaderini yaşayacaklarına dair olan inançlar bütünüdür. K4 maruz kaldığı şiddet ve bunun sonucunda yaşadığı travma sebebi ile sürekli kendi annesi ile yaşadığı deneyim ile kızı ile yaşadığı yada yaşayacağı deneyimleri kıyaslamaktadır. Annesi tarafından maruz kaldığı şiddet onun kızıyla olan ilişkisinde daha fazla sorumluluk ve suçluluk duygusu hissetmesine sebep olduğunu ifade etmiştir. K4 bu bağlamda hem kültürel kodların farkında olup hem de o normlardan kopamamıştır. Kadına uygulanan şiddetin görünür olması bazı katılımcıların belirttiği üzere şiddeti normalleştirmiştir. Bu bağlamda K10 şunları belirtmiştir: “Kadınların öldürülmesi şiddet görmesi bence sadece bunu yapanların daha da güçlenmesini sağlıyor. Zaten ceza da almıyorlar”.

Türkiye’de kadına yönelik şiddet ve cinayet haberlerinin çokluğu artık kadına uygulanan şiddetin normalleştirilmesine, alışıldık hale gelmesine ve bu nedenle de bir çözüm bulunamamasına neden olmaktadır. Kadına şiddet hususunda önemli olan bir başka konu ise; kadına yönelik şiddeti durdurmak için beklenen atağın gelmemesidir. Başkası yardım eder mantığıyla hareket etmek buna neden olmaktadır. Bu hususta şiddet geçmişi olan K3 şunları belirtmiştir:

“Babam annemi ve beni dövdiğünde sokağa kaçırdık birilerine haber vermek için ama annem hep sessiz olun derdi. Ben sessiz olmayı ilk o yaşlarda öğrendim. Hala daha sessiz bir kadınıym. İnanın hiç kimse yardım etmezdi herkes acıyarak bakardı ama birbirlerinden beklerdi bir atak yapmayı. Sanırım herkes korkuyordu. Çok normal...”

Şiddet karşısında susmak şiddeti kabullenmenin de bir başka versiyonunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla; olan, olması gerekenmiş gibi algılandığında, mevcut kültür yapısı bu duruma göre bireylerin zihninde oluşturulmaktadır. Kadınların maruz kaldıkları şiddet karşısında yardım istemeleri veya seslerini duyulabilir hale getirmeleri kimi zaman şiddeti daha da sert bir hale getirmektedir. Bu sebeple, şiddet karşısında susmak, çevredekilerden gizlemek ve yardım istememek kadınlar için şiddet ile baş etme stratejileri arasında yer almaktadır.

4.4.2. Eğitim ve Şiddet

Eğitimde gerçekleşecek radikal bir değişimin bireylerin zihin dünyasında bir aydınlanmaya yol açacağı fikri geçmişten günümüze oldukça yaygın bir inanç olarak varlığını sürdürmektedir. Şiddetin sebep ve sonuçlarının en başat nedenlerinden olan saldırganlık hali, öğrenildiği gibi saldırgan olmama hali de öğrenilebilmektedir (Kocacık, 2001). Katılımcıların hepsi eğitimin şiddeti ortadan kaldıracığına inanmaktadır. Aile kurumu ile başlayan eğitim süreci, çeşitli eğitim kurumları ve toplum aracılığı ile bir süreklilik halindedir. Bu sebeple katılımcıların çoğu bireyleri şiddet konusu ile ilgili bilgilendirmek ve şiddetten korunmak için sosyal kurumlara önemli görevler düşüğünü ileri sürmektedir. K23 şiddete maruz kalmamak için eğitimin önemli olduğundan şu şekilde bahsetmiştir:

“Şiddet karşısında kadının kendini koruyabilmesi için eğitimi olması gerektiğine inanıyorum. Ben yaşadığım çoğu durumun şiddet olduğunu boşanma aşamasında avukatımdan öğrendim. Ben dayak dışında maruz kaldığım hakaretlerin, kazandığım paramın elimden alınmasının, eve hiçbir arkadaşımı davet edemememin şiddet olduğunu bilmiyordum ki... Şimdi kızıma söylediğim tek şey var oku, öğren, kendini geliştir. Babanın bana yaptıklarını kimsenin sana yapmasına izin verme...”

Kuşaktan kuşağa aktarılan normatif kuralların devamlılığının sağlanması birey nezdinde kadına yönelik şiddeti meşrulaştırmaktadır. K10 bu bağlamda şunları söylemiştir:

“Annemle kuşak çatışması yaşıyorum. Annem kocanı memnun etmelisin, ona karşı gelmemelisin, seni alan iki gün sonra kapının önüne koyar gibi oldukça sinir bozucu cümleleri bana sürekli sarf etmektedir. Örneğin sevgilimle aramızdaki sorunları bile anlatsam her zaman onun tarafını tutar. Çünkü ona göre kesin ben hatalıyım. Kadın hep hatalıdır. Eğitim bu yüzden önemli işte. Eğitimi kişi her şeyden önce özgür bir bireydir ve kimseye bağlı değildir.”

K10, eğitime erişim ve eğitimden fayda sağlama konusunda erkek ve kadınların eşit şartlara ve fırsatlara sahip olması gerektiğinin vurgulamıştır. Eğitim ve şiddet olgusu bağlamında K13 şunları dile getirmiştir: “Kadının farkındalığı yüksekse ve eğitim almışsa eğer, o kadın daha özgürdür ve bu nedenle de şiddete karşı gelme gücünü kendinde bulur. Şiddet eğitim ile doğru orantılı bir durum sergilemektedir”. K13’göre, eğitim şiddet ile baş edebilmek için en etkili yollardan biridir. Çevresinde iyi eğitim almış olan insanların kendilerini daha iyi ifade edebildiklerini ve herhangi

bir şiddete maruz kaldıklarında kendileri savunabildiklerini ve haklarını arayabildiklerini belirtmiştir.

4.4.3. Ekonomik Bağımsızlık ve Şiddet

Görüşmelerde katılımcıların çoğu ekonomik özgürlüğün şiddet ile bağlantısına değinmiştir. Genel olarak katılımcılar, “param olsa şiddete maruz kalmazdım” ya da “şiddet gördüğümde tahammül etmek zorunda kalmazdım” fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu durumda kadının ekonomik bağımsızlığının olmaması durumu onu, içinde bulunduğu ortamda şiddet görse dahi yaşamını aynı ortamda devam ettirme zorundallığı içerisine sokmaktadır. Benzer şekilde Coşar ve Gürkan (2009)’da parasızlığın kadını fakir ve muhtaç hale getirdiğinden bahsetmektedir. K24 ekonomik bağımsızlığın kendisini şiddetten korumak için önemli olduğundan şu şekilde bahsetmiştir: “Ben boşanana kadar hiç çalışmadım ve bunca yıl eski eşimin şiddetine katlanmamın tek sebebi bir gelirim ve ekonomik bir gücümün olmamasıydı. Hep çocuklarıma nasıl bakarım diye korkudan dayağına ve hakaretlerine katlandım. Akılsız kafam! Hoş çalışıp kazansaydım da maaşı kesin elimden alırdı.”

Ekonomik özgürlüğü olan 30 yaşında 2 çocuk annesi K8 bu konu hakkında şunları dile getirmiştir.

“Ben ekonomik özgürlüğün olunca şiddet görmezsin fikrine katılmıyorum. Çünkü benim vardı da ne oldu? Çevrem ne der, ayıplarlar, gülerler diye korktum. Üstelik çocuklarım da vardı. Hem boşansam ne olacak o hayatını yaşayacak olan bana olacak diye düşünüyordum. O yüzden sustum. Görmezden geldim. Tabii bir yere kadar belli bir zaman geçince artık gözün hiçbir şey görmüyor.”

K8, ekonomik bağımsızlığı olmasına rağmen yaşadığı psikolojik ve sözel şiddete toplumsal baskılar nedeniyle boyun eğdiğini ifade etmiştir. Toplumda boşanan kadınların boşanan erkeklere göre sosyal ve kültürel anlamda dezavantajlı durumda olması, kadınların şiddete maruz kaldıklarında boşanmayı bir çözüm olarak görmemelerine sebep olmaktadır. K8’in belirttiklerine benzer şekilde İnci (2019)’nin çalışmasında, ekonomik bağımsızlıkları olan kadınların şiddete maruz kaldıklarını ortaya koymuştur. İnci (2019) çalışmasında, ekonomik geliri olan kadınların gelirlerini harcama konusunda yeterince özgür olmadıklarını ifade etmiştir. Bu düşünceler, özgürlüğü ve statüsü artan kadının şiddete uğrama oranının yükseldiğini anlatan ters tepki hipotezi ekseninde temellendirilmektedir. Ekonomik bağımsızlık ve şiddet ilişkisi bağlamında bir başka çalışmada ise, iki yönlü bir durumdan bahsedilmektedir. Erkek kadını kendine ekonomik anlamda bağımlı kıldığı gibi aynı zamanda onun kendisinden daha fazla kazanmasına müsaade etmeyip şiddete başvurabilmektedir (Gökkaya, 2011). Çalışkan (2019) kadın cinayet vakalarının temelinde de çift taraflı olarak ekonomik sorunlar olduğunu vurgulamaktadır. Altunay ve Aratin (2007)’in çalışma bulgularına göre; yükseköğretim gören her altı erkekten birinin karısına şiddet uyguladığı ve kadınların bu duruma sessiz kaldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda K8’in ekonomik özgürlüğü olmasına rağmen şiddete maruz kalması bu nedenler ekseninde değerlendirilmiştir. Ancak ekonomik özgürlüğü olmayan ve şiddet gören bir kadına kıyasla, gördüğü şiddeti engellemede daha iyi koşullara sahip olduğunu ifade etmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada katılımcıların şiddeti nasıl adlandırdıkları ve anlamlandırdıkları, deneyimleri ve şiddetle nasıl baş ettikleri anlaşılmalı çalışılmıştır. Katılımcıların tümünün şiddete maruz kaldığı ve belirli travmatik olaylar ile karşı karşıya geldiği ortaya çıkarılmıştır. Örneklemdaki kadınların eğitim seviyeleri % 43 oranında lisans düzeyindedir. Ancak eğitimin şiddet düzeyine etkisine bakıldığında, % 26 oranında lise, % 16 oranında yüksek lisans ve doktora sürecinde olmaları durumu farklılaşsa da genel olarak katılımcıların ortak paydalarda bulunduğu, şiddetin yok edilmesinde veya şiddet göstermeme durumunun öğrenilmesinde eğitimin önemine ortak olarak değindikleri görülmüştür. Bu durum bireyin şiddeti nasıl tanımladığı; sınıflandırdığı ve maruz

kaldığı veya şiddete karşı nasıl bir tutum sergilediği gibi durumların kişinin içinde yaşadığı sosyal, ekonomik ve kültürel yapı ile sıkı bir bağa sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla katılımcıların eğitim seviyelerindeki artış; kadının şiddete karşı olan davranışını sosyal değişim teorisi üzerinden dönüştürmekte olduğu gibi mevcut kültür içerisinde ortak bir bilinç ile hareket etmelerine de yol açmakta ve bu bağlamda toplumsal değişimin hız kazanmasını sağlamaktadır.

Kadına toplum tarafından atfedilen rollerin genel geçerliliğini koruması, dünyadaki tüm kadınlarca ortak bir sorun olma durumu içerisinde olmaktadır. Nitekim toplumsal cinsiyet eşitsizliği; bir toplumun değişmez ve sorgulanmaz normlar bütünü olduğu sürece, kadının özel ve kamusal alanda görünür olması beklenmedik bir mite dönüşmektedir. Kadınların şiddeti algılayış, yorumlayış ve tepki sürecinde hâkim kültürün etkisi oldukça büyüktür. Kadınlar toplumun normatif kuralları ekseninde davranış biçimlerini oluştururken, içinde yaşamış olduğu normlar bütününe sahiplenici bir tutum sergilemekte ve etkileşimcilik kuramı üzerinden şiddeti kültürel kılıp birey üzerinde hak iddia etmektedir. Katılımcıların belirttiği üzere; şiddet ve türlerini gören ve yahut halen görmekte olan kadınların hemcinslerine karşı daha hassas yaklaştığı ortaya konulmaktadır. Nitekim katılımcıların aynı veya benzer acıları yaşamaları, daha rahat empati kurmalarında ve birbirlerine destek olmalarında oldukça önemli bir yer teşkil etmekte ve tekrar eden şiddet davranışlarından korunma stratejileri ile birlikte sembolik etkileşimcilik kuramı üzerinden anlaşılabilir. Bu bağlamda kadınların % 70 oranında şiddeti fiziksel olarak tanımlamaları kolektif olarak aktarılan, homojenleşmiş bir bilinçlilik halinin devamını simgelemektedir. Kadına şiddetin normalleşmesinde; özellikle medya ile birlikte meşrulaştırılan kültürel ve sembolik şiddet türleri, geçmişten gelen cinsiyetçi söylem ve davranışların devamını sağlamakta ve hatta onu beslemektedir. Çalışma bulgularına bakıldığında; katılımcıların şiddet türü denildiğinde % 70 oranında, ilk olarak akıllarına fiziksel zarar alma durumu gelmektedir. Daha sonra ise psikolojik şiddetin geldiğini belirtmişlerdir. Genç katılımcıların şiddet denildiğinde; ilk olarak fiziksel zarar alma durumunu düşünmeleri, diğer şiddet türlerine olan bilinçlilik ve görünürlük oranını düşürmektedir. Kadınlar şiddet tanımlamalarında, ailelerinden öğrenilmiş tutum ve davranışlarına göre cevaplar vermişlerdir. Bu bağlamda kelime olarak da öğrenilmiş şiddetin ne olduğunu bilip bunu tartışmışlardır. Bir başka deyişle kadınlar, şiddetin kuşaktan kuşağa aktarılan bir davranış biçimi olduğunun farkındadırlar. Şiddetin günümüzde görünürlüğünün artması kadınların şiddeti saklamamasına ve kendini savunmasına yol açmıştır. Nitekim 22-35 yaş aralığındaki katılımcıların şiddeti % 70 oranında fiziksel olarak tanımlamaları öğrenilmiş ve içselleştirilmiş tutumların aktarılan bir yapısı olduğunu gösterirken; öte yandan katılımcıların % 30 oranında şiddeti ilk olarak psikolojik olarak nitelendirmesi, ilişkisel kültürel kuram üzerinden, bireylerin mevcut ilişki ve etkileşimleri içerisinde davranış, algı ve düşüncelerinin dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır.

Katılımcıların çoğu, şiddetin önlenmesinin önündeki engellerden olan şiddeti saklama hususunda, kimsenin kendisine acımasını istemediği, aile, çevre ve akran zorbalığı korkusundan dolayı şiddeti sakladığını belirtmiştir. Çalışmanın yine başat sorularından olan, kadınların şiddet görmesi suçlu olma durumu ile mi temellendirir sorusuna katılımcılar genel olarak, şiddet görmelerine sebep olan en önemli sebebin toplum tarafından kadına atfedilen cinsiyetçi roller olduğunu ileri sürmüşlerdir. Katılımcılar kadın haklarının yasa ile korunmasının öneminden bahsetmelerine rağmen toplum baskısı ve toplumdaki cinsiyetlendirilmiş roller, damgalamalar, ötekileştirmeler ve dışlamalar sebebi ile hukuki haklarının hem yeterince farkında olmadıklarının hem de özel alanlarında bu haklarını kullanabilecek sosyal ve ekonomik şartlara sahip olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Kadınların şiddetle baş etme stratejileri deneyimleri, eğitim, sosyal ve ekonomik durumlarında farklılıklara bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Katılımcılardan bazıları toplum tarafından etiketlenmemek veya eğitim ve ekonomik durumlarındaki yetersizlik gibi sebeplerden ötürü şiddet gördüklerinde sessiz kalmakta, gizlemekte veya kendilerini savunmak için fiziksel şiddete

başvurmakta olduklarını ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılar ise şiddetle baş edebilmek için eğitimin ve ekonomik gücün önemine vurgu yapmışlardır. Şiddetin nasıl adlandırıldığı veya tanımlandığı kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve yeni tedbirler alınması açısından oldukça önemlidir. İlerideki çalışmalar, erkeklerin şiddeti nasıl tanımladığını toplumsal cinsiyet ve kesişimsel teori perspektifinden anlaşılmasına çalışılması kadına yönelik şiddetin önlenmesi hususunda önemli bir katkı sağlayacaktır.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Nuray Karaman, Kübra Doğan

Kaynakça

- Akkaş, İ. ve Uyanık, Z. (2016). Kadına yönelik şiddet. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1), 32-4.
- Altınay, G. A. ve Arat, Y. (2007). Türkiye’de kadına yönelik şiddet. *Punto Baskı*: İstanbul.
- Aslan Cobutoğlu, S. (2020). Latife Tekin'in “Manves city” adlı romanında toplumsal cinsiyet ve kadına yönelik duygusal şiddet. *Yeni Türk Edebiyatı*, 22(1), 79-102.
- Atan, M. (2015). Radikal feminizm: Kişisel olan politiktir söyleminde Aile. *The Journal Of Europe-Middle East Social Science Studies*, 1(2), 1-21.
- Avcı, K., ve Özdedeli, K. (2015). Kadın cinselliği ve kültürel farklılıklar. *Kadın Cinsel Sağlığı*, 17(1), 224-230.
- Bal, Y. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern etik*, Çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berktaş, F. (2016). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın*. Metis Yayıncılık. İstanbul.
- Burstein, K. (1994). Naming the violence: Destroying the myth. *Alb. L. Rev.*, 58(1), 961-987.
- Bükecik, E., ve Özkan, B. (2018). Kadına yönelik şiddet: Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın sağlığına etkisi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 33-37.
- Büyükyılmaz, A., ve Demir, Ç. (2016). Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddetin belirleyicileri: Multinomial logit model yaklaşımı. *Ege Akademik Bakış*, 16(3), 443-450.
- Coşar, F., ve Can Gürkan, Ö. (2009). Ekonomik şiddetin kadın yaşamındaki etkileri. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(3), 124-129.
- Coşkun, R. (2015). Nicel araştırmalarda keyfilik sorunu evren örneklem belirleme süreçleri üzerinden bir tartışma [Bildiri sunumu]. 7. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Kaposvar, Macaristan*.
- Çakır, H. (2020). Kadına yönelik şiddetin kavramsal incelemesi: Yozgat örneği. *İmgelem*, 4(6), 41-62.
- Çalışkan, M. (2019). İstanbul’da “Kadına şiddet” ve “Kadın cinayeti” vakalarına yönelik, Nicel-Nitel Bir İnceleme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 221-241.
- Çalışkan, H., ve Çevik, E. İ. (2018). Kadına yönelik şiddetin belirleyicileri: Türkiye örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 218-233.

- Çötök, N. (2015). Toplumsal cinsiyet rolü dahilinde kadına şiddet olgusuna karşı kadın algısı. *Education International Journal of Social Sciences and Research*, 1(3), 778-790.
- Dikmen, H. A., Özaydın, T., & Yılmaz, S. D. (2018). Üniversitedeki kadın öğrencilerde yaşanan flört şiddeti ile anksiyete ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 92-98.
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin izini sürmek: Şiddet nedir? *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 1-18.
- Frazer, E., ve Hutchings, K. (2020). The feminist politics of naming violence. *Feminist Theory*, 21(2), 199-216.
- Güdekli, A. (2014). Kan kusup kızılılık şerbeti içtim diyen kadınlar: Aile içi şiddet üzerine göstergebilimsel bir çalışma. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 4(8), 78-84.
- Gökkaya, V. B. (2011). Türkiye’de kadına yönelik ekonomik şiddet. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 101-112.
- Güler, N., ve Tuncay, F. Ö. (2005). Kadının aile içinde yaşanan şiddete bakışı. *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(2), 51-56.
- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z., & Aydoğan, S. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 128-134.
- Günay, G., ve Bener, Ö. (2011). Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde aile içi yaşamı algılama biçimleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 153(3), 157-171.
- Günsoy, G. ve Özsoy, C. (2012). Türkiye’de kadın işgücü, eğitim ve büyüme ilişkisinin var analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 49 (568), 21-40.
- Hall, S. (2017). *Temsil: Kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları*. Çev. İdil Dündar. İstanbul: Pinhan Yayıncılık: 141 Kültürel Araştırmalar:1.
- İnci, R. (2019). Çalışan kadınlarda şiddet algısı ve bu algıda ekonomik şiddetin yeri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 189-206.
- Kara, Z., ve Uluç, M. A. (2019). Şiddetin cinsiyeti: Bir modern toplum anksiyetesi. *Şarkiyat*, 11(3), 1566-1581.
- Karabağ, N. (2014). Levinas düşüncesinde adalet [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köktürk, Ş. ve Eyri, S. (2013). Dilbilim ve göstergebilim: Ferdinand De Saussure ve göstergebilimi anlamak. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi*, 2, 123-136.
- Kocacık, F. (2001). Şiddet olgusu. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-7.
- Lucas, S., & Janson, S. (2021). Childhood exposure to physical and emotional violence over a 57-year period in Sweden. *Scandinavian journal of public health*, 14034948211023634.
- Mazza, D., Dennerstein, L., & Ryan, V. (1996). Physical, sexual and emotional violence against women: a general practice-based prevalence study. *Medical journal of Australia*, 164(1), 14-17.
- Metintaş, M. (2018). Erken cumhuriyet döneminde feminizm hareketlerinin ilerleyen dönemde türk sosyolojisine yansımaları. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(3), 109-111.

- Özaydınlık, Y. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye’de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 93-112.
- Özgentürk, İ., Karğın, V., & Baltacı, H. (2012). Aile içi şiddetin nesilden nesile iletilmesi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 14(4), 55-77.
- Özerkmen, N., ve Gölbaşı, H. (2010). Toplumsal bir olgu olarak şiddet. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 15(1), 23-27.
- Pamuk, S. (2017). Arşivsel örnekleme yöntemlerinin arşiv serileri/sınıfları üzerinde uygulanması. *Bilgi Ve Belge Araştırmaları*, 8, 1-41.
- Saygun, Ö. (2016). *Feminizmin öznesi olarak LGBTİ. Gaile Dergisi*, 354, 1-5.
- Şahin, F. T., ve Kurtulmuş, Z. (2015). *Değişen aile içi roller ve aile içi ilişkiler*. Nobel Akademik Yayıncılık. 167-191.
- Şahin, S., & Türk, M. (2010). Çalışanlarda psikolojik şiddet algılaması ve kadın çalışanlar üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-9.
- Şenel, D. (2018). Eğitim seviyelerine göre şiddete maruz kalan kadınlar üzerine bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(82), 747-765.
- Trothen, T. J. (2006). *Linking sexuality and gender: Naming violence against women in the United Church of Canada* (Vol. 9). Wilfrid Laurier Univ. Press.
- Türk, H. (2008). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları için Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu. *Toplum ve Bilim*, 112, 119-146.
- Williams, R. (2017). *Kültür ve toplum*. (Çev. Uygur Kocabaşoğlu). İletişim Yayıncılık. İstanbul.
- Yetim, D., ve Şahin, M. (2008). Kadına yönelik şiddete yaklaşım. *Aile Hekimliği Dergisi*, 2(2), 48-53.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğitalp, G., Ertem, M., & Özkaynak, V. (2007). Üniversite öğrencilerinin şiddet konusunda deneyimleri ve bu konudaki görüşleri. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(2), 131-136.
- Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. *Sosyoloji Notları*, 7(1), 63-85.

WEB MADENCİLİĞİ: TÜRK SINEMASININ BETİMSSEL ANALİZİ*

Yılmaz AĞCA¹

Öz

İnternet üzerinde muazzam büyüklükte veri barındırmaktadır. Bu veriler istenirse web madenciliği/kazıma olarak adlandırılan yöntem ile elde edilebilmekte ve bilgi çıkarımında kullanılabilir. Araştırma, web madenciliği kullanarak Türk sineması hakkında veri elde etmek ve bu verileri metin madenciliği ile analiz etmenin bir sonucu olarak Türk sineması hakkında çeşitli bulgular elde etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Toplam 8596 TV ve sinema filmi üzerinde yapılan metin madenciliğinde, *en yüksek izleyici puanının*, Hababam Sınıfı (1975, p. = 9,3), Tosun Paşa (1976, p. = 9,0), 25 Litre (2019, p. = 8,9) filmlerine ait olduğu görülmektedir. En yüksek puanlı 20 filmde 13 tanesinin Türk Sineması'nda *Yeşilçam* olarak adlandırılan dönemde yapıldığı görülmektedir. Filmlerden 13 tanesi *Komedi* türünde yapılmıştır. Listede yönetmen olarak *Ertem Eğilmez*'in 8, *Kartal Tibet*'in 2, *Atıf Yılmaz*'ın 2 filmi yer almaktadır. 1950'den sonra Türk Sinemasında en çok film çekilen yıl 1975 yılı olurken (275 film), en az film çekilen yıl 2002 olmuştur (20 film).

Web madenciliği yöntemi internet üzerindeki verilerin robot yazılımlar veya programlama dilleri ile elde edilmesi konusunda birçok alanda kullanılabilir alternatif bir veri elde etme yöntemi sunmaktadır. Bu yöntem, Türk Sineması'na ait çeşitli bilgileri elde etmede örnek olarak kullanılmıştır. İnternet büyük veri kaynakları ile bilimsel araştırmalarda kullanılabilir zengin içeriğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Web Madenciliği, Web Kazıma, Metin Madenciliği

Jel Kodları: D83

WEB MINING: DESCRIPTIVE ANALYSIS OF TURKISH CINEMA

Abstract

There is an enormous amount of data on the Internet. If desired, these data can be obtained by a method called web mining/scraping and can be used in information extraction. This research was carried out to obtain data about Turkish cinema by using web mining and to obtain various findings about Turkish cinema as a result of analyzing this data with text mining.

In the text mining conducted on a total of 8596 TV and cinema films, it is seen that *highest audience score* belongs to the films Hababam Sınıfı (1975, p. = 9,3), Tosun Paşa (1976, p. = 9,0), 25 Liters (2019, p. = 8,9), respectively. It is seen that 13 of the 20 highest-rated films were made in the period called *Yeşilçam* in Turkish Cinema. 13 of these films were made in the *Comedy* genre. The list includes 8 films by *Ertem Eğilmez*, 2 films by *Kartal Tibet* and 2 films by *Atıf Yılmaz* as directors. After 1950, the year in which the *most films* were made in Turkish cinema was 1975 (275 films), while the year in which the *fewest* films were made was 2002 (20 films).

Web mining method offers an alternative data acquisition method that can be used in many areas to obtain data on the internet with robot software or programming languages. This method has been used as an example to obtain various information about Turkish Cinema. The Internet has rich content that can be used in scientific research with big data sources.

Keywords: Turkish Cinema, Web Mining, Web Scraping, Text Mining

Jel Codes: D83

* Bu makale, 28-29 Mayıs 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Uluslararası Azerbaycan Akademik Çalışmalar Kongresi*'nde "Türk Sinemasının Metin Madenciliği ile Analizi" başlığı ile sözlü olarak sunulmuş bildirinin güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, yilmazagca@yandex.com, ORCID: 0000-0002-5912-0977

Başvuru Tarihi (Received): 07.07.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

İnternet günümüzün en önemli kitle iletişim araçlarından biridir. İnternet sadece iletişim amaçlı değil aynı zamanda bilgi edinme, eğlence, oyun vb. birçok amaçla kullanılmaktadır. İnternet, üzerinde barındırdığı veri ile muazzam büyüklüklere erişmiştir (Ağca, 2021b). Günümüzde internet kullanıcı sayısının yaklaşık 4,9 milyar olduğu düşünülmektedir. Bu da dünya nüfusunun yaklaşık %63'üne karşılık gelmektedir (Johnson, 2022). Bu sayıdaki kullanıcı için üretilen veya kullanıcının ürettiği veri değerli bilgiler içermektedir. Siteler bu verinin bir kısmını sayfalarında ziyaretçiler ile paylaşırken, bir kısmını da veri tabanlarında tutmaktadırlar. Değerli bilgiler içeren bu veri onu elinde bulunduran şirketler tarafından işlenmekte, çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Çoğu zaman kamuya açık olmayan bu verinin işlenmesi ve kullanılması günümüz bilişim çevrelerinde çok tartışılan konulardan biridir.

İnternet üzerinde hizmet veren şirketlerin bir de kamuya açık olan, web siteleri üzerinde yayınlanan verileri bulunmaktadır. Bunlar o sitenin şablonuna uygun olarak yayınlanmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Oracle, MySQL, MongoDB gibi standart yapıları olan veri tabanları üzerinde tutulan bu veriler, bahsedildiği gibi ziyaretçiler ile buluşurken her sitede farklı formda yayınlanmaktadır. *Web madenciliği* bu farklı formlardaki verilerin robot yazılımlar veya algoritmalar yardımıyla otonom olarak elde edilmesi yöntemlerinden oluşmaktadır (Ağca, 2021a). Alternatif bir veri elde etme yöntemi olan web madenciliği, internet üzerindeki oldukça değerli bilgilere ulaşmanın bir yoludur. Son yıllarda gelişen bilgi ve iletişim teknolojisi bu yöntemlerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Özellikle sosyal ağlar, mobil internet ile birlikte internetteki veri miktarı hem çeşitlenmiş hem de miktarı büyümüştür. Bu verilerin kullanılması için tek başına bunlar yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda bu verilerden bilgi çıkarımında bulunulmasını sağlayacak analizlerin yapılabilmesi için bilgisayar işlem gücünün de artması gerekmektedir. Günümüz standart bilgisayarları bile belirli miktarda verinin analiz edilebilmesi için yeterli olmaktadır. Ayrıca Google Colab gibi servisler yüksek işlem gücüne sahip veri merkezlerini, ücretsiz olarak, belirli oranda araştırmacıların kullanımına sunmaktadır. Son yıllarda bu verinin değerinin kavranması ve bahsedilen teknolojik gelişmeler, veri üzerinde yapılan veri madenciliği çalışmalarını artırmıştır.

Bu araştırma da bu temele dayanmaktadır. Araştırmada, web üzerinde yayınlanan ve oldukça kapsamlı olan IMDB sitesinden Türk Sineması'na ait verilerin elde edilmesi, sonrasında analiz edilerek Türk Sineması hakkında en beğenilen filmler, bu filmlerin yönetmenleri, oyuncularını, Türk Sinemasının verimli/verimsiz yılları gibi çeşitli bilgilerin çıkarılması amaçlanmaktadır.

IMDB sitesi; filmler, diziler, televizyon programları vb. yapımlar hakkında çeşitli bilgiler barındıran, filmlerin konuları, yayın yılları, oyuncular ve set ekipleri bilgileri ve izleyicilerin verdiği puanlar gibi bilgileri içeren bir web sitesidir (help.imdb.com, 2022). IMDB web sitesi sahip olduğu verinin bir kısmını web sitesinde yayınlarken, bir kısmını da veri seti olarak paylaşmaktadır. Bu veri analiz edildiğinde film/sinema sektörü hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bu araştırma, bu verileri kullanarak Türk Sinema sektörü hakkında çeşitli bilgiler elde etmeyi amaçlamaktadır. Bunun için veri madenciliği kavramı içerisinde yer alan, metin madenciliği ve web madenciliği/kazıma yönteminden faydalanılmıştır.

Araştırma sonucunda, Türk Sineması'nın aktif olduğu yıllar, beğenilen yapımlar ve bu yapımlara ait çeşitli bilgiler, film türlerinin oranları gibi bilgilerin elde edilmesi planlanmaktadır. Bu yönüyle yazına ve bundan sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Türk Sineması

19. yy. sonlarına doğru insan hayatına girmiş olan sinema ve film (Dixon ve Foster, 2018, s. 7-8), günümüzdeki önemli eğlence ve vakit geçirme araçlarından biridir. Covid-19 pandemisi döneminde alınan kapanma önlemlerine rağmen, bu sektörün 2021'de dünya genelinde 34,6

milyar ABD doları gişe hasılatı yaptığı tahmin edilmektedir (statista.com, 2022). Öyle ki, en çok izlenen filmlerin tek başlarına milyar dolarları bulan gişe hasılatları elde ettiği bilinmektedir. Bu filmlerden ABD yapımı Avengers: Endgame filmi gösterimde kaldığı 35 haftada, yaklaşık 2,8 milyar ABD doları gişe yapmış (boxofficeturkiye.com, 2020), ve dünyada yaklaşık 349,2 milyon kişi tarafından izlenmiştir (Grossman, 2021). Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte film/sinema endüstrisi sadece sinema salonlarına bağımlı kalmamıştır. Televizyon kanallarının yanı sıra, akıllı televizyonlardan izlenebilen abonelik tabanlı yayın hizmetleri, yine akıllı telefonlar aracılığıyla mobil marketlerden izlenebilen film ve diziler ile bu sektör, gelişim göstererek büyümeye devam etmektedir. Örneğin, video yayın platformu olan Youtube.com sitesinde birçok filmi izlemek mümkündür. Bu sitede, aralarında Türk yapımcıların da bulunduğu şirketlerin kanallarından yasal olarak onlara ait filmler izlenebilmektedir. Ülkemizde de hizmet veren Netflix video yayın platformunun dünya genelinde yaklaşık 214 milyon abonesi bulunmaktadır. Posta ile DVD hizmeti olarak başlayan bu şirket, çevrimiçi video eğilimini erken fark eden şirketlerden biri olmuş, günümüzde dünyanın en çok kullanılan video akış hizmetlerinden biri haline gelmiştir. Şirket, 2007'de abonelik modeline geçmeye başlamış, bu geçişten bu yana, geliri, sadece 12 yılda 1,36 milyar ABD dolarından 25 milyara dolara yükselmiştir (Stoll, 2022).

Türk Sineması, kendine özgü kimliği olan, önemli yönetmen ve oyuncu çıkarmış bir sinemadır. Araştırmada da kullanılan IMDB verilerine göre, kısa metrajlar hariç yaklaşık 8500 film ile dünyada üretkenlik konusunda 13'üncü sırada yer almaktadır.

Tablo 1: *Dünya'da En Çok Film Üretilen Ülkeler*

Ülke	Sıra	Film Sayısı*
Amerika Birleşik Devletleri	1	153.311
Hindistan	2	49.518
Japonya	3	34.881
Büyük Britanya (İngiltere)	4	27.062
Fransa	5	22.083
İtalya	6	19.034
Almanya	7	16.094
Kanada	8	13.218
İspanya	9	11.055
Filipinler	10	10.349
Meksika	11	9.554
Hong Kong	12	9.279
Türkiye	13	8.467
Çin	14	7.997
Güney Kore	15	6.501

* IMDB verilerine göre 1896'dan 2022'ye TV Filmi, Sinema Filmi sayılarını vermektedir.

Türk sinemasının ilk örnekleri 20. yy. başlarında görülmeye başlamıştır. Bunlardan Fuat Uzkinay'ın 1914'te *Ayestefanos Rus Anıtının Yıkılışını* çektiği film ilk Türk filmi kabul edilmektedir. Takip eden yıllarda savaştan görüntülerin yer aldığı bazı haber filmleri çekilmiştir. Yine o yıllarda aynı zamanda bir operet olan Leblebici Horhor Ağa, Himmet Ağanın İzdivacı gibi dram filmleri de çekilmiştir. Bu filmlerden Himmet Ağanın İzdivacı filminin çekimine Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı filminden önce başlanmış fakat savaş koşullarından dolayı 1918'de tamamlanmıştır. Bu film aynı zamanda Türk sinema tarihinin ilk uzun metraj konulu filmi kabul edilmektedir (Sarıyer, 2017, s. 131; Işık, 2014, s. 2-3). Bu dönemde modern Türk Tiyatrosu'nun kurucularından kabul edilen Muhsin Ertuğrul'un birçok yapımı mevcuttur.

Türk sineması bazı dönemlerde yükselişe geçerken, bazı dönemlerde durgunluk dönemine girmiştir. Bu dönemlerden beğenilen birçok filmin çekildiği 1960-74 dönemi, Türk sinemasının altın çağı olmuştur (Hıdıroğlu, 2011; Işık, 2014; Özkan, 2009). Yeşilçam olarak da adlandırılan bu dönemde IMDB verilerine göre yaklaşık 2850 film çevrilmiştir. Bu sayı, günümüze kadar çekilen Türk filmlerinin yaklaşık %33'ünü oluşturmaktadır. 1970'lerde, her ne kadar birçok önemli film çekilse de televizyonun yaygınlaşması, gelişmelere uyum sağlayamama, toplumsal kutuplaşma/çatışma gibi faktörler bir durgunluk dönemi başlatmıştır. Bu dönemde de Türk sineması açısından birçok önemli film yapılmıştır. 1990'lara gelindiğinde Türk sineması yeni bir değişim geçirmektedir. Ülkede uygulanan yeni ekonomik model uluslararası film şirketleri ile yerli şirketleri rakip haline getirmiştir (Erus, 2007). Bu rekabet ortamında, salon bulmakta zorlanan yerli yapımcılar, gişe filmleri yerine, iyi eğitilmiş genç yönetmenlerin çektiği, toplumsal yönü ağırlıklı filmler yapmışlardır (Saydam, 2020, s. 418-419). Yeni Türk Sineması olarak adlandırılan bu dönemde Yavuz Turgul'un yönettiği Eşkıya (1996) filmi büyük gişe başarısı elde etmiştir. Birçok kişi tarafından bu film Türk Sineması için bir dönüm noktası olmuştur (Sevinç, 2015).

Günümüze gelindiğinde, bütün dünyada olduğu gibi Türk Sineması da dijitalleşmeden etkilenmiştir. Netflix, BluTV, Amazon Prime, Exxen gibi bazıları yerli bazıları yabancı, çevrimiçi platformlarda Türk Sineması'ndan yapımları görmek mümkündür. Bu platformlar hali hazırda film/dizi endüstrisi için önemli mali kaynak olmaktadır. Bu da yeni yapımları teşvik etmektedir.

2. Literatür Taraması

Film ve sinema alanında yapılan web madenciliği ve metin madenciliği yazın taramasında, web ve veri tabanlarındaki verinin önemi/değeri konusunda çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Bunlardan, Agacuk ve Çiftçi yaptıkları çalışmada, Türk Sineması hakkında çeşitli bilgilerin bulunduğu Türk Sineması Araştırmaları (TSA) web sayfasının arşiv veri tabanı incelenmiştir. Araştırmacılar, TSA arşivinin önemini vurguladıkları çalışmalarında, bu arşivde yer alan filmlere ait, tür, alt tür, sayıları hakkında bulgular sunmuşlardır (Agocuk ve Çiftçi, 2020). Başka bir çalışmada, IMDB'deki en yüksek puanlı 30 yerli filmin puan verisi, Türk Sinemasının ekonomik yapısını araştırmada, filmlerin kalitesini belirlemek için kullanılmıştır (Tunç, 2006). IMDB verisinin kullanıldığı bir başka çalışmada, batıdaki Türk(İye) imajı IMDB'de Türk söylemi dile getirilen filmler içinde analiz edilmiştir (Yanık, 2016).

IMDB üzerinde yapılan metin madenciliği araştırmalarına bakıldığında filmlerin yorumları üzerinde yapılan duygu analizleri ön plana çıkmaktadır (Shaukat, Zulfiqar, Xiao, Azeem ve Mahmood, 2020; Kumar, Harish ve Darshan, 2018; Tarımer, Çoban ve Kocaman, 2019; Hwangbo ve Kim, 2019). Duygu analizi, bir metindeki duygunun olumlu, olumsuz, nötr olup olmadığı konusunda yapılan bir veri madenciliği uygulamasıdır. Başka bir çalışmada IMDB puanlarını tahmin etmek için filmlere ait Twitter ve Youtube yorumları kullanılmış, elde edilen model başarılı olarak değerlendirilmiştir (Oghina, Breuss, Tsagkias ve Rijke, 2012). Schmit ve Wubben (2015) ise Twitter verilerini kullanarak yeni yayınlanacak filmlerin puanlarını tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Bir diğer çalışmada IMDB'deki yorumları cinsiyet temelinde değerlendirilmiştir (Otterbacher, 2013).

Film ve sinema alanında yapılan web madenciliği ve metin madenciliği çalışmalarının daha çok makine öğrenmesi (Schmit ve Wubben, 2015), makine öğrenmesi modellerinin performanslarının kıyaslanması (Goyal ve Urolagin, 2022; Kumar, Harish ve Darshan, 2018; Sumathi, Karthik ve Marikannan, 2013), duygu analizi (Hwangbo ve Kim, 2019) ekseninde yapılmıştır.

Bu çalışma yukarıda verilen çalışmalardan farklı olarak, IMDB veri setindeki bütün Türk sinema ve televizyon filmlerini değerlendirmeye alarak, Türk Sineması ile ilgili nitel ve nicel bulguları betimsel olarak ortaya koymayı, dolayısıyla Türk Sineması'nın yapısı ve karakteristik özellikleri hakkında yazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem

Gelişen teknoloji ile yeni araştırma ve analiz metotları ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de web madenciliği ve genellikle birlikte kullanılan metin madenciliğidir. Bu çalışma, bu iki yöntem birlikte kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma verisi, internet üzerinde filmlere ait birçok bilgiyi barındıran IMDB² web sitesinden web madenciliği/kazıma yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. IMDB sitesi, üzerinde filmler, diziler, televizyon programları ve video oyunlarına ait çeşitli bilgileri barındıran (Lewis, 2022), bu amaçla dünyada en çok ziyaret edilen sitelerden biridir. Bu site her ay yaklaşık 200 milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir (businesswire.com, 2022; alexa.com, 2022; help.imdb.com, 2022). Sahip olduğu büyük veri tabanı nedeniyle araştırma verisini elde etmek için IMDB sitesi tercih edilmiştir. Ayrıca IMDB sahip olduğu veri tabanını kamuya açık olarak yayınlamaktadır.

Araştırma verisini elde etmek için, Python³ programlama dili, web madenciliği/kazıma için kullanılan BeautifulSoup⁴ ve Selenium⁵ kütüphaneleri birlikte kullanılmıştır. Bu iki kütüphane birlikte kullanılarak geliştirilen algoritma yardımıyla IMDB'den orijinal dili Türkçe olan filmler ve bu filmlere ait çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Selenium kütüphanesi aynı zamanda otonom işlemlere izin verdiği için bu tarz işlemlerde kullanılmıştır. BeautifulSoup kütüphanesi her ne kadar web madenciliği işlemlerinde hızlı ve kolay bir seçenek sunsa da otomatik işlem desteği bulunmamaktadır. IMDB web sitesi bazı verileri düzenli halde kamu ile paylaşmaktadır. Araştırmada kullanılan bazı veriler bu veri setinden elde edilmiştir. Veri setinin düzenlenmesinde ve temizlenmesinde, sağladığı araçlardan dolayı R Programlama Dilinden⁶ faydalanılmıştır. Web madenciliği ile elde edilen veriyle IMDB veri tabanının birleştirilmesi işleminde sağladığı çeşitli araçlardan dolayı Knime Analytics Platform kullanılmıştır.

Filmlerin ve kişilerin isimleri IMDB veri tabanından alındığı şekli ile kullanılmıştır. Film türleri ise Türkçe'ye çevrilerek verilmiştir. Veri üzerinde yapılan işlemler veri madenciliği aşamaları (veri temizleme, veri bütünleştirme, veri seçme, veri dönüşümü, veri madenciliği) takip edilerek yapılmıştır (Ağca, 2021c, s. 95-97).

4. Bulgular

IMDB web sitesi ve veri seti üzerinde yapılan çalışmada Türkiye'den toplam 8596 film analiz edilmiştir. Buna göre *en yüksek puan alan* ilk 20 film aşağıdaki Tablo 2'de verilmektedir. Site herkese açık bir üyelik sistemine sahiptir. Oylar 1 ile 10 arasında olacak şekilde bu üyeler tarafından verilmektedir. Tablo 2'de manipülasyonun önüne geçmek için 1000 ve üzeri oy almış filmlere yer verilmiştir.

² <https://www.imdb.com/>, (Eng: Internet Movie Database, Tur: İnternet Film Veri Tabanı)

³ <https://www.python.org/>

⁴ <https://www.crummy.com/software/BeautifulSoup/>

⁵ <https://selenium-python.readthedocs.io/>

⁶ <https://www.r-project.org/>

Tablo 2: *Türk Sinemasında En Yüksek Puan Alan Filmler Oy Sayıları ve Puanlar**

Sıra	Film	Tür	Puan	Oy Sayısı	Yıl
1	Hababam Sınıfı	Komedi, Dram	9,3	39617	1975
2	Tosun Pasa	Komedi, Tarihi	9,0	22819	1976
3	25 Litre	Belgesel	8,9	3223	2019
4	Süt Kardeşler	Komedi, Aile, Gizem	8,9	19609	1976
5	Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı	Komedi	8,9	22989	1976
6	Hababam Sınıfı Uyanıyor	Macera, Komedi	8,8	19355	1977
7	Dag II	Aksiyon, Dram, Savaş	8,7	107448	2016
8	Neşeli Günler	Komedi, Dram, Aile	8,7	10899	1978
9	Canım Kardeşim	Dram	8,7	9285	1973
10	Saban Oğlu Saban	Komedi, Suç, Gizem	8,7	17319	1977
11	Kibar Feyzo	Komedi, Romantik	8,7	15932	1978
12	Hababam Sınıfı Tatilde	Macera, Komedi, Dram	8,7	17516	1977
13	Züğürt Ağa	Komedi, Dram	8,7	14934	1985
14	Selvi Boylum Al Yazmalım	Dram, Romantik	8,6	15657	1977
15	Çöpçüler Kralı	Komedi, Romantik	8,6	19715	1977
16	Zübük	Komedi, Suç	8,6	9709	1980
17	Bizim Hikâye	Aksiyon, Dram	8,5	17999	2015
18	Sarı Zeybek	Belgesel, Biyografi, Tarih	8,5	1180	1993
19	Gülen Gözler	Komedi, Dram, Aile	8,5	7010	1977
20	Muhsin Bey	Komedi, Dram, Müzik	8,5	10691	1987

* Verilen tabloda en az 1000 ve üzeri oy almış Filmlere yer verilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde en yüksek puanlı 20 filmde 13 tanesinin Türk Sineması'nda *Yeşilçam* olarak adlandırılan dönemde yapıldığı görülmektedir. Bu filmlerden 13 tanesi *Komedi* türünde yapılmıştır. Bu listeye Rıfat Ilgaz'ın Hababam Sınıfı romanının sinema uyarlaması *Hababam Sınıfı* serisi 4 film ile girmektedir. Bu serinin ilk filmi IMDB'deki en yüksek puanlı Türk filmidir. *Komedi* türünün ağırlıkta olduğu listede 2 belgesel film yer almaktadır.

Bu filmlere ait yönetmen ve başrol oyuncularına ilişkin bilgiler aşağıdaki Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: *Türk Sinemasında En Yüksek Puan Alan Filmlerin Yönetmen ve Oyuncuları**

Sıra	Film	Yönetmen	Oyuncular
1	Hababam Sınıfı	Ertem Eğilmez	Tarık Akan, Halit Akçatepe, Münir Özkul, Kemal Sunal
2	Tosun Pasa	Kartal Tibet	Müjde Ar, Adile Naşit, Şener Şen, Kemal Sunal
3	25 Litre	Altuğ Gültan Burak Aksoy Serdar Dönmez Zeynep Dilara	Cansın Şenel, Merve Polat
4	Süt Kardeşler	Ertem Eğilmez	Halit Akçatepe, Şener Şen, Hale Soygazi, Kemal Sunal
5	Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı	Ertem Eğilmez	Adile Naşit, Semra Özdamar, Münir Özkul, Kemal Sunal
6	Hababam Sınıfı Uyanıyor	Ertem Eğilmez	Halit Akçatepe, Sıtkı Akçatepe, Tuncay Akça, Şevket Altuğ, Ahmet Arıman, Tayfun Akalın
7	Dag II	Alper Çağlar	Murat Arkin, Bedii Akın, Ozan Ağa, Eylül Arular
8	Neşeli Günler	Orhan Aksoy	Oya Aydoğan, Aysen Gruda, Adile Naşit, Münir Özkul, Şener Şen, Ahmet Sezerel
9	Canım Kardeşim	Ertem Eğilmez	Tarık Akan, Halit Akçatepe, Metin Akpınar, Kahraman Kiral
10	Saban Oğlu Saban	Ertem Eğilmez	Halit Akçatepe, Sıtkı Akçatepe, Sevda Aktolga, Şevket Altuğ, Şener Sen, Kemal Sunal
11	Kibar Feyzo	Atıf Yılmaz	Müjde Ar, Bahri Ateş, Adile Naşit, İlyas Salman, Şener Sen, Kemal Sunal
12	Hababam Sınıfı Tatilde	Ertem Eğilmez	Sevda Aktolga, Aysen Gruda, Muharrem Gürses, Ahmet Arıman, Cem Gürdap, Hayri Karabey
13	Züğürt Ağa	Nesli Çölgeçen	Fusun Demirel, Erdal Özyağcılar, Şener Şen, Atilla Yiğit, Nilgün Nazlı
14	Selvi Boylum Al Yazmalım	Atıf Yılmaz	Kadir İnanır, Ahmet Mekin, Türkan Şoray, Hülya Tuğlu
15	Çöpçüler Kralı	Zeki Ökten	Aysen Gruda, Erdal Özyağcılar, Şener Şen, Kemal Sunal Türker Tekin, İhsan Yüce
16	Zübük	Kartal Tibet	Zeki Alpan, Osman Alyanak, Nejat Gürçen, Şemsi İnkaya, Kadir Savun, Nevra Serezli, Kemal Sunal
17	Bizim Hikâye	Yasin Uslu Yeliz Gürkan	Cansel Elçin, Luk Piyas, Naz Elmas, Sera Tokdemir
18	Sarı Zeybek	Can Dündar	
19	Gülen Gözler	Ertem Eğilmez	Halit Akçatepe, Müjde Ar, Adile Naşit, Münir Özkul
20	Muhsin Bey	Yavuz Tuğrul	Şener Şen, Sermin Hürmeriç, Uğur Yücel, Tayfun Coragan, Doğu Erkan, Osman Cavci

* Verilen tabloda en az 1000 ve üzeri oy almış Filmlere yer verilmiştir.

En yüksek puan alan 20 filme bakıldığında yönetmen ve oyuncularında benzer kişiler göze çarpmaktadır. Listede yönetmen olarak *Ertem Eğilmez*'in 8, *Kartal Tibet*'in 2, *Atıf Yılmaz*'ın 2 filmi yer almaktadır. Diğer yönetmenler birer film ile listeye girmiştir.

Bu filmlerdeki başrol oyuncularına bakıldığında, *Kemal Sunal*'ın 8, *Şener Şen*'in 8, *Halit Akçatepe*'nin 6, *Adile Naşit*'in 5, *Münir Özkul*'un 4, *Müjde Ar* ve *Ayşen Gruda*'nın 3'er rol aldıkları filmi listede yer almaktadır.

Tablo 4'te Türk Sineması'nın en yüksek puan aldığı yıllar, puan ve film sayıları ile birlikte verilmektedir. Bu puanlar o yıl yayınlanmış filmlere izleyiciler tarafından verilen puanların film sayısına bölünmesi ile elde edilmiştir.

Tablo 4: *Türk Sinemasında En Yüksek Puana Sahip Yıllar ve Film Sayıları**

Sıra	Yıl	Puan	Film Sayısı
1	1998	6,65	29
2	1993	6,22	65
3	1996	6,17	47
4	1953	6,07	48
5	1949	6,06	19
**Toplam		5,53	8596

* En az 10 filmin oynandığı yıllar tabloda verilmektedir.

** Araştırmada kullanılan toplam film sayısı ve ortalama puanlarını ifade etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde Türk Sineması'nda en yüksek ortalama puana sahip yılın 1998 olduğu görülmektedir (ort.p.= 6,65). İkinci sırada 1993 yılı gelmektedir (ort. p.= 6,22). Bu yıllarda yayınlanan filmlere bakıldığında 1998'de *Her Şey Güzel Olacak* (puan = 8,1), *Gemide* (puan = 8,0), *Bir Yudum İnsan: Can Yücel* (puan = 7,8) gibi film ve belgesellerin olduğu görülmektedir. 1993'e bakıldığında ise *Sarı Zeybek* (puan = 8,5), *Gölge Oyunu* (puan = 7,8) ve *Mercedes Mon Amour* (puan = 7,8) gibi film ve belgeseller yayınlanmıştır.

Tablo 5'te Türk Sineması'nda en düşük ortalama puana sahip yıllar verilmektedir.

Tablo 5: *Türk Sinemasında En Düşük Puana Sahip Yıllar ve Film Sayıları**

Sıra	Yıl	Puan	Film Sayısı
1	1986	5,00	188
2	2019	5,04	175
3	1989	5,05	77
4	2018	5,10	214
5	1984	5,12	108
**Toplam		5,53	8596

* En az 10 filmin oynandığı yıllar tabloda verilmektedir.

** Araştırmada kullanılan toplam film sayısı ve ortalama puanlarını ifade etmektedir.

Tablo incelendiğinde ortalama olarak en düşük puanlı yılın 1986 olduğu görülmektedir. Bu yılı 2019 ve 1989 takip etmektedir. Bu yıllarda *Kuruluş* (1986, p. = 8,2), *25 Litre* (2019, p. = 8,9), *Cep Herkülü: Naim Süleymanoğlu* (2019, p. = 8,9) gibi yüksek puanlı filmler yayınlansa da ortalama olarak bu yılların puanları en düşük listesinde yer almaktadır. Ayrıca, tabloda verilmeyen, bu yıllardaki düşük puanlı filmlere bakıldığında *Komedi* türündeki filmlerin ağırlığı dikkat çekmektedir.

Araştırmada, Türk Sineması'nda en az ve en çok film yayınlanan yıllar da değerlendirilmiştir. Buna göre en az film yayınlanan yılları gösterir Tablo 6 aşağıda verilmektedir.

Tablo 6: *Türk Sinemasında En Az Film Yapılan Yıllar ve Ortalama Puanlar**

Sıra	Yıl	Film Sayısı	Puan
1	2002	20	5,21
2	1992	24	5,50
3	1950	24	5,37
4	2003	28	5,29
5	1998	29	6,65
6	1951	34	5,85
7	2001	34	5,51
8	1997	44	6,02
9	1999	45	6,00
10	2000	46	5,50
**Toplam		8596	5,53

* 1950 ve sonraki yıllar değerlendirmeye alınmıştır.

** Analizde kullanılan bütün filmleri ve ortalama puanı ifade etmektedir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde IMDB verilerine göre Türk Sineması'nda en az film yayınlanan yılın 2002 olduğu (20) görülmektedir. Bu yılı sırası ile 1992 (24) ve 1950 (24) film takip etmektedir. Bu durumun sinemanın o yıllardaki koşulları ve ülkenin içinde bulunduğu sosyo/ekonomik durumu bağlamında değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

Tablo 7 ise Türk Sineması'nda en çok film yayınlanan yıllar IMDB verilerine göre sıralanmış, oluşturulan liste aşağıda verilmiştir.

Tablo 7: Türk Sinemasında En Çok Film Yapılan Yıllar ve Ortalama Puanlar*

Sıra	Yıl	Film Sayısı	Puan
1	1975	275	5,57
2	1966	253	5,92
3	1972	248	5,46
4	1971	241	5,51
5	1969	237	5,78
6	1970	222	5,90
7	2018	214	5,10
8	1967	211	5,93
9	1965	209	5,97
10	1973	204	5,75
**Toplam		8596	5,53

* 1950 ve sonraki yıllar değerlendirmeye alınmıştır.

** Analizde kullanılan bütün filmleri ve ortalama puanı ifade etmektedir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Türk Sinemasında en çok film yayımlanan yılların sırası ile 1975, 1966 ve 1972 olduğu görülmektedir. Tabloda bazı bulgular dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki en çok film yayımlanan ilk on yılın 2018 dışında *Yeşilçam* döneminde olduğu görülmektedir. Buna tek istisna belirtildiği gibi 2018 yılıdır. Bir diğer dikkat çekici husus, bu yıllarda en yüksek puanlı yılların sırası ile 1965, 1967 ve 1966 olmasıdır. Arka arkaya bu üç yıl, hem Türk Sineması'nda en çok film yayımlanan yıllar olurken, hem de yüksek sayılabilecek ortalama puanlara sahiptir.

IMDB veri tabanında filmler çeşitli türlerde sınıflandırılmaktadır. Filmler için bu sınıflandırmalar tek türde (Drama) olabileceği gibi birden fazla türün özelliklerini de taşıyabilmektedir (Drama, Romance). Buna göre Türk Sineması'nda en çok çevrilen filmlere göre sıralandığında Tablo 8 ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8: Türk Sinemasında En Çok Yapılan Film Türleri ve Ortalama Puanları

Sıra	Film Türü	Puan	Film Sayısı
1	Drama	5,83	2289
2	Drama, Romance	5,72	900
3	Comedy	4,69	867
4	Boş	5,08	695
5	Action, Adventure, Crime	5,31	17
6	Adventure	5,58	386
7	Romance	5,55	340
8	Comedy, Romance	5,40	206
9	Comedy, Drama	6,04	174
10	Horror	4,26	167
*Toplam		5,53	8596

* Analizde kullanılan bütün filmleri ve ortalama puanı ifade etmektedir.

Tablo incelendiğinde Türk Sineması'nda en çok çevrilen film türünün *Dram* olduğunu görülmektedir (2289). Bu türü sırası ile *Dram/Romantik* (900), *Komedi* (867) takip etmektedir. Aynı liste bu kez ortalama puana göre sıralandığında Tablo 9 ortaya çıkmaktadır.

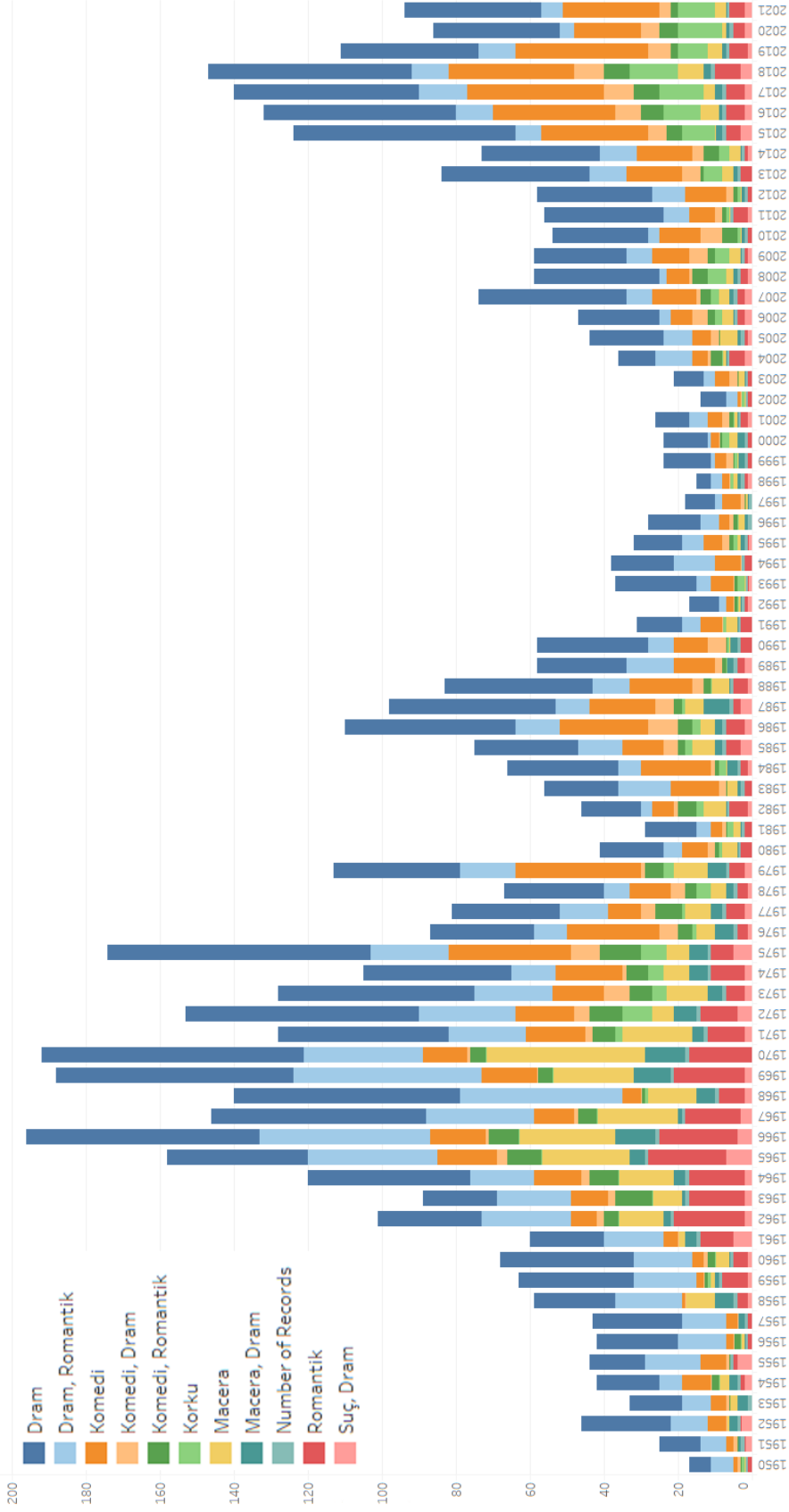
Tablo 9: *Türk Sinemasında En Yüksek Oy Alan Film Türleri ve Ortalama Puanları**

Sıra	Film Türü	Puan	Film Sayısı
1	Comedy, Drama, Family	6,77	15
2	Biography, Drama, History	6,73	10
3	Drama, Fantasy	6,57	10
4	Crime, Drama, Thriller	6,54	11
5	Comedy, Crime, Drama	6,52	13
6	Drama, War	6,15	44
7	Drama, History	6,12	28
8	Drama, Family	6,12	40
9	Comedy, Drama	6,04	154
10	Action, Adventure, History	6,00	14
**Toplam		5,53	8596

* En az 10 filmin oylandığı türler tabloda verilmektedir.

** Araştırmada kullanılan toplam film sayısı ve ortalama puanlarını ifade etmektedir.

Tabloya bakıldığında en yüksek puanlı türün *Komedi/Dram/Aile* (p.=6,77) olduğu görülmektedir. İkinci ve üçüncü sırada sırası ile *Biyografi/Dram/Tarih* (p.=6,73) ve *Dram/Fantezi* (p.=6,57) filmlerinin yüksek puana sahip olduğu görülmektedir. Bu türlerin yüksek puanlı film ve belgesellerine bakıldığında *Komedi/Dram/Aile* türü için *Neşeli Günler* (1978, p. = 8,7), *Gülen Gözler* (1977, p. = 8,5), *Bizim Aile* (1975, p. = 8,4), Türk Sineması'nın yüksek puanlı filmleri göze çarpmaktadır. *Biyografi/Dram/Tarih* türündeki en yüksek puanlı filmler incelendiğinde *Ayla: The Daughter of War* (2017, p. = 8,4), *Selam: Bahara Yolculuk* (2015, p. = 7,8) ve *Kelebeğin Rüyası* (2013, p. = 7,7) ilk üç sırada yer almaktadır. *Dram/Fantezi* türünde ilk üç sırada *Gölge Oyunu* (1993, p. = 7,8), *İçimdeki Kahraman* (2021, p. = 7,4), *Adi Vasfiye* (1985, p. = 7,4) filmleri bulunmaktadır. Yukarıda verilen film türlerindeki film sayıları yıl bazında artıp azabilmektedir. Bu film türlerinde yıllara göre film sayılarını gösteren grafik *Şekil 1*'de verilmektedir.

Şekil 2: Çeşitli Türdeki Film Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

5. Sonuç

Bu çalışma, web siteleri üzerindeki verilerin robot yazılımlar veya algoritmalar yardımıyla elde edilmesi yöntemlerine dayanan web madenciliği/kazıma yönteminin, IMDB sitesi üzerindeki Türk Sinema'sına ait verilerin elde edilmesi ve analiz edilmesi amacıyla yapılmıştır. IMDB sitesi internet üzerinde film, dizi ve televizyon programlarına ait konu, oyuncular, yayın yılı, izleyici puanları gibi birçok bilgiyi barındıran, zengin içeriğe sahip bir web sitesidir. Araştırmada analiz edilecek verinin bir kısmı web madenciliği yöntemi ile IMDB sitesinden elde edilirken, bir kısmı da bu sitenin kamuya açık olarak paylaştığı veri tabanından elde edilmiştir. Elde edilen veriler metin madenciliği bilgi çıkarımı (Rai, 2019) işlemlerine tabi tutulmuştur. Araştırma, bu verilerden hareketle, Türk Sineması'na ait bilgi çıkarımında bulunmayı amaçlamıştır.

Toplam 8596 TV ve sinema filmi üzerinde yapılan araştırmada, *en yüksek izleyici puanının*, sırası ile Hababam Sınıfı (1975, p. = 9,3), Tosun Paşa (1976, p. = 9,0), 25 Litre (2019, p. = 8,9) filmlerine ait olduğu görülmektedir. En yüksek puanlı 20 filmde 13 tanesinin Türk Sineması'nda *Yeşilçam* olarak adlandırılan dönemde yapıldığı görülmektedir. Bu filmlerden 13 tanesi *Komedi* türünde yapılmıştır. Bu listeye Rıfat Ilgaz'ın *Hababam Sınıfı* romanının sinema uyarlaması Hababam Sınıfı serisi 4 film ile girmektedir. Komedi türünün ağırlıkta olduğu bu listede 2 belgesel film (25 Litre, Sarı Zeybek) yer almaktadır. En yüksek puanlı 20 filme bakıldığında, yönetmen ve oyuncularında benzer kişiler göze çarpmaktadır. Listede yönetmen olarak *Ertem Eğilmez*'in 8, *Kartal Tibet*'in 2, *Atıf Yılmaz*'ın 2 filmi yer almaktadır. Diğer yönetmenler birer film ile listeye girmiştir. Bu filmlerdeki başrol oyuncularına bakıldığında, *Kemal Sunal*'ın 8, *Şener Şen*'in 8, *Halit Akçatepe*'nin 6, *Adile Naşit*'in 5, *Münir Özkul*'un 4, *Müjde Ar* ve *Ayşen Gruda*'nın 3'er filmi listede yer almaktadır. Türk Sineması'nda *en yüksek* ortalama puana sahip yılın 1998 olduğu görülmektedir (p. = 6,65). İkinci sırada 1993 yılı gelmektedir (p. = 6,22). 1993'e bakıldığında ise *Sarı Zeybek* (p. = 8,5), *Gölge Oyunu* (p. = 7,8) ve *Mercedes Mon Amour* (p. = 7,8) gibi film ve belgeseller yayınlanmıştır. Ortalama olarak *en düşük puanlı yılın* 1986 olduğu görülmektedir. Bu yıl 2019 ve 1989 takip etmektedir. Bu yıllarda *Kuruluş* (1986, p. = 8,2), *25 Litre* (2019, p. = 8,9), *Cep Herkülü: Naim Süleymanoğlu* (2019, p. = 8,9) gibi yüksek puanlı filmler yayınlansa da ortalama olarak bu yılların puanları en düşük listesinde yer almaktadır. 1950'den sonra Türk Sinemasında en çok film çekilen yıl 1975 yılı olurken (275 film), en az film çekilen yıl 2002 olmuştur (20 film).

Hangi film türlerinin yüksek puan aldıklarına bakıldığında, en çok çevrilen film türünün *Dram* olduğunu görülmektedir (2289). Bu türü sırası ile *Dram/Romantik* (900), *Komedi* (867) takip etmektedir. En yüksek puanlı tür *Komedi/Dram/Aile* (p. = 6,77) olurken, ikinci ve üçüncü sırada sırası ile *Biyografi/Dram/Tarih* (p. = 6,73) ve *Dram/Fantezi* (p. = 6,57) gelmektedir.

IMDB verileri üzerine yapılan önceki çalışmalarda genellikle filmler hakkında yapılan yorumlar metin madenciliğinin bir türü olan duygu analizi yöntemine tabi tutulmaktadır (Kumar, Harish ve Darshan, 2018; Tarımer, Çoban ve Kocaman, 2019; Hwangbo ve Kim, 2019; Shaukat, Zulfıkar, Xiao, Azeem ve Mahmood, 2020). Bu analiz türünde filmlere ait izleyici yorumları olumlu, olumsuz, nötr şeklinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise, filmlerin izleyici puanları, Türk Sineması'nın verimli olduğu yıllar, yüksek puan alan yapımların türleri, oyuncu ve yönetmenleri, kapsamında ele alınmıştır. Yazındaki çalışmalar daha çok makine öğrenmesi (Schmit ve Wubben, 2015), makine öğrenmesi modellerinin performanslarının kıyaslanması (Goyal ve Urolagin, 2022; Kumar, Harish ve Darshan, 2018; Sumathi, Karthik ve Marikannan, 2013), duygu analizi (Hwangbo ve Kim, 2019) ekseninde yapılmıştır. Bu çalışma yukarıda verilen çalışmalardan farklı olarak, IMDB veri setindeki bütün Türk sinema ve televizyon filmlerini değerlendirmeye alarak, Türk Sineması ile ilgili nitel ve nicel bulguları betimsel olarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu temelde, araştırma, Türk Sineması'nın karakteristik özellikleri hakkında yazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu ilaveten elde edilen izleyici puanları ile Türk izleyicisinin beğeni faktörleri

hakkında bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular, sonraki çalışmalarda farklı ülke sinemaları ile Türk Sineması arasındaki benzerlik ve farklılıkların değerlendirilmesi için faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Agocuk, P. ve Çiftçi, D. (2020). Dijital dönüşüm çağında sinema veritabanlarında katılımcı düşünömsellik: Türk sineması araştırmaları örneği. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 58, 1-35.
- Ağca, Y. (2021a). Alternatif veri elde yöntemi web madenciliği: Otel oda fiyatlarının zamansal analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(42), 1013-1034. DOI: <https://doi.org/10.35408/comuybd.861715>.
- Ağca, Y. (2021b). Otel oda fiyatlarını açıklamada makine öğrenmesi algoritmalarının kıyaslanması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 450-463.
- Ağca, Y. (2021c). *R programlama dili ile istatistiksel analiz ve veri madenciliği*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Alexa (2022). Erişim adresi: <https://www.alex.com/siteinfo/imdb.com>.
- Boxofficeturkiye.com. (2020). Dünya genelinde tüm zamanların en çok hasılat elde eden 20 filmi: Erişim adresi: <https://boxofficeturkiye.com/haber/dunya-genelinde-tum-zamanlarin-en-cok-hasilat-elde-eden-20-filmi--2547>.
- Businesswire (2022). Erişim adresi: <https://www.businesswire.com/news/home/20211214006064/en/>
- Dixon, W. W. ve Foster, G. A. (2018). *A Short history of film (3 b.)*. New Jersey, US: Rutgers University Press.
- Erus, Z. Ç. (2007). Film endüstrisi ve dağıtım: 1990 sonrası Türk sinemasında dağıtım sektörü. *Selçuk İletişim*, 4(4), 5-17.
- Goyal, A. ve Urolagin, S. (2022). Prediction of movie success on IMDB database using machine learning techniques. In: Jacob, I.J., Kolandapalayam Shanmugam, S., Bestak, R. (Ed.) *Data Intelligence and Cognitive Informatics. Algorithms for Intelligent Systems* (s. 273-288), Springer, Singapore.
- Grossman, D. (2021, 11 28). *polygon.com*. 05 05, 2022 tarihinde Red Notice is Netflix's biggest movie of all time, says The Rock, rivaling Avengers: Endgame's opening viewership: Erişim adresi: <https://www.polygon.com/22806174/red-notice-netflix-viewer-numbers-most-watched-movie-of-all-time> .
- help.imdb.com (2022). Erişim adresi: <https://help.imdb.com/article/imdb/general-information/what-is-imdb/>.
- Hıdıroğlu, İ. (2011). Yeşilçam sinemasında bir auteur. *Atatürk İletişim Dergisi*, 1(1). 25-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiletisim/issue/2762/614424>.
- Hwangbo, H. ve Kim, J. (2019). A Text mining approach for sustainable performance in the film industry. *Sustainability*, 11(11), 1-16.
- Işık, E. (2014). *sinemabilgi.com*. 05 05, 2022 tarihinde Türk sinemasının kısa tarihi: Erişim adresi: <https://books.google.com.tr/books?id=3CvjDwAAQBAJ> .
- Johnson, J. (2022, 04 02). *statista.com*. 05 07, 2022 tarihinde Worldwide digital population April 2022: Erişim adresi: <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/> .

- Kumar, H. M., Harish, B. S. ve Darshan, H. K. (2018). Sentiment analysis on IMDB movie reviews using hybrid feature extraction method. *International Journal of Interactive Multimedia and Artificial Intelligence*, 109-114.
- Lewis, R. (2022). britannica.com: Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/IMDB>.
- Oghina, A., Breuss, M., Tsagkias, M. ve Rijke, M. (2012). Predicting IMDB movie ratings using social media. advances in information retrieval. ECIR 2012. *Lecture Notes in Computer Science* (s. 503-507). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Otterbacher, J. (2013). Gender, writing and ranking in review forums: a case study of the IMDB. *Knowledge and Information Systems*, 35(3). 645–664. doi: 10.1007/s10115-012-0548-z.
- Özkan, Z. Ç. (2009). Günümüz Türk sineması'nın dünya sinemasındaki yeri. *Journal of Azerbaijani Studies*, 533-541. <http://jhss-khazar.org/2008/01/volume-12-number-1-2009/>.
- Rai, A. (2019, 06 01). *What is text mining: Techniques and applications*. Upgrad.com: <https://www.upgrad.com/blog/what-is-text-mining-techniques-and-applications/> adresinden alındı.
- Sarıyer, N. (2017). *Pazarlama iletişimi araçları*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Saydam, B. (2020). Türk Sineması'nın tarihine genel bir bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(36), 401-424.
- Schmit, W. ve Wubben, S. (2015). Predicting ratings for new movie releases from Twitter Content. 6th Workshop on computational approaches to subjectivity, sentiment and social media analysis (WASSA 2015) (s. 122-126). Lisboa, Portugal: Association for Computational Linguistics.
- Sevinç, Z. (2015). 2000 Sonrası yeni Türk sineması üzerine yapısal bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 97-118.
- Shaukat, Z., Zulfiqar, A. A., Xiao, C., Azeem, M. ve Mahmood, T. (2020). Sentiment analysis on IMDB using lexicon and neural networks. *SN Applied Sciences*, 148.
- Statista.com. (2022). TV, video & film: Erişim adresi: <https://www.statista.com/markets/476/tv-video-film/#overview>.
- Stoll, J. (2022, 03 07). Statista.com. 05 05, 2022 tarihinde Netflix - statistics & facts: Erişim adresi: <https://www.statista.com/topics/842/netflix/>
- Sumathi, T., Karthik, S. ve Marikannan, M. (2013). Performance analysis of classification methods for opinion mining. *International Journal of Innovations in Engineering and Technology (IJJET)*, 2(4), 171-177.
- Tarımer, İ., Çoban, A. ve Kocaman, A. E. (2019). Sentiment analysis on IMDB movie comments and twitter data by machine learning and vector space techniques. *Information Retrieval*, 1-8.
- Tunç, E. (2006). *Türk sinemasının ekonomik yapısı (1896-2005)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yanık, A. (2016). 18. Yüzyıl Batı Felsefesiyle Yaratılan Oryantalist Türk(iye) İmajı ve Sinemaya Yansımaları: IMDB Üzerinde Bir Analiz. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 361-381. doi: 10.9761/JASSS3228.

Araştırma Makalesi / Research Article

KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ: ORTAK ÇIKARLAR, BEKLENTİLER VE FARKLILIKLAR

İlkay TÜRKEŞ^{1*}
Güngör ŞAHİN²

Öz

2010'dan bu yana ilişkilerin gergin seyrettiği Türkiye-İsrail hattı, bugüne dek birçok alanda iş birliği ve ortaklık yapılmasının önüne geçen bölgesel bir kriz ortamı yaratmıştır. Diplomatik ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, Doğu Akdeniz havzasında doğal kaynak temelli ortaya çıkan bloklaşmalar ve iki ülkenin zıt taraflarda yer alması, uzun yıllardır olumlu gelişme yaşanmasına fırsat vermemiştir. Ancak sistemde günden güne artan ekonomi temelli iş birlikleri, ülkeleri birbirlerini yok sayamayacakları derecede bağımlı hale getirmiştir. Karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinden bakılabilecek ilişkiler dizisinde Türkiye ve İsrail ele alındığında, İsrail'in sahip olduğu doğal gaz ve hidrokarbon rezervi ile Türkiye'nin alternatif teşkil edebilecek işletim halindeki boru hatları kazan kazan yaklaşımıyla ortak amaca hizmet edebilecektir. Çalışmanın amacı, Türkiye-İsrail eksenli hayata geçirilmesi muhtemel iş birliğinin ileriki dönemlerde bir karşılıklı bağımlılık yaratma ihtimalini araştırmaktır. Bu anlamda çalışma, önümüzdeki dönemlere yönelik bir projeksiyon yaratmak ve öngörülere yer vermesi adına önem taşımaktadır. Makalede nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda kuram betimleyici çerçevede açıklanmış ve literatür analizinden faydalanılmıştır. Çalışmanın bulgusu kapsamında enerji bazlı muhtemel işbirliklerinin, asimetrik olsun veya olmasın karşılıklı bağımlılık yaratmada yetersiz kalacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, İsrail, İşbirliği, Karşılıklı Bağımlılık, Türkiye.

JEL Kodu: F5

TÜRKİYE-ISRAEL AFFAIRS IN THE FRAMEWORK OF INTERDEPENDENCE THEORY: COMMON INTERESTS, EXPECTATIONS AND DIFFERENCES

Abstract

The Türkiye-Israel line, in which relations have been tense since 2010, has created a regional crisis environment that has prevented cooperation and partnership in many fields. The breaking point of diplomatic relations, the natural resource-based blocs in the Eastern Mediterranean basin, and the fact that the two countries are on opposite sides have not allowed a positive development for many years. However, the increasing economy-based cooperation in the system has made the countries dependent on each other. When Israel and Türkiye are considered in the series of relations that can be viewed from the perspective of interdependency, there is a chance to create a market through Israel's natural gas and hydrocarbon reserves and Türkiye's pipelines as an alternative. The aim of the study is to investigate the possibility of cooperation between Israel and Türkiye to create a mutual dependency in future. The study is important in order to create a projection for the upcoming periods and to include predictions. In qualitative research method context, the theory was explained in a descriptive framework and literature analysis was used. Within the scope of the finding of the study, it was concluded that possible energy-based collaborations, whether asymmetrical or not, would be insufficient to create interdependence.

Keywords: Energy, Israel, Cooperation, Interdependence, Turkey.

JEL Code: F5

¹ Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-8183-698X.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): turkes.ilkay@gmail.com

² Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-6296-8568.

Başvuru Tarihi (Received): 22.06.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

20. yüzyılın sonlarına doğru gelişen küresel ağlar ve devletlerarası ilişkiler, devletleri/kurumları birbirlerine karşı ekonomik, sosyal, kültürel vb. alanlarda karşılıklı biçimde bağımlı ve ilişkili hale getirmiştir. Günümüzde bu alanlarda en çok bağımlığın en çok ekonomi yönlü geliştiği düşünülmektedir. Alınan kararlar, dünyanın her yerindeki ülkeleri etkilemektedir. Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından formüle edilen ve “karşılıklı bağımlılık” (*interdependence*) terimiyle ifade edilen bu süreç, zamanla bir kuram halini almıştır. Özellikle ekonomik alanda kendini gösteren bu değişim/dönüşüm, devletlerin kapasiteleri ne olursa olsun kendilerini dünyanın geri kalanından soyutlamasına imkân vermemektedir. Uluslararası ilişkilerde genel kabul görmüş anarşik sistem, devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerini negatif / pozitif yönlü artırmaktadır.

Her devlet, dış politika süreçlerine ve ulusal çıkarlarına yönelik farklı stratejisi uygulamaktadır. Bu stratejiler, bölge ile çevre devletlerden ve hatta sistemden soyutlanamaz şekilde geliştirilmektedir. Stratejiler ve öncelikler ülkeden ülkeye farklılık gösteren çatışma veya iş birliğine de zemin hazırlamaktadır. Fakat bir çatışma durumunda az veya çok iki taraf da zarara uğramakta, iş birlikleri için de aynı durumda az veya çok iki taraflı kazanç tezahür etmektedir. Asimetrik de olsa bu durumda da karşılıklı bağımlılıktan söz edilebilmektedir.

2008 - 2009 yıllarındaki İsrail’in Gazze Dökme Kurşun Harekâtı ve 2010 Mavi Marmara Saldırısı gibi bir dizi meseleler neticesinde kopma noktasına gelen Türkiye – İsrail ilişkilerinde, 9 Mart 2022’de İsrail Devlet Başkanı Isaac Herzog’un Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret ile birlikte yeni bir döneme adım atılacağına sinyalleri verilmiş oldu. Diplomatik ilişkilerin kesildiği yıllar boyunca ticaret hacmi iki devlet arasında pozitif yönlü gelişme gösterse de potansiyelinin altında kalmış, hayata geçirilebilecek iş birlikleri geliştirilememiştir. Lakin son gelişmeler ışığında, neredeyse on dört yıl aradan sonra devlet başkanları düzeyinde yapılan ikili görüşmenin önümüzdeki yıllarda bilhassa doğal kaynaklar ve enerji hususlarında yapılması muhtemel iş birliklerinin temelini atılmış olduğuna dair ortak bir kanı oluşmuştur. İsrail’den çıkacak olan gazın Avrupa’ya ulaştırılması konusunda yapılan ve Türkiye’yi dışlayan birtakım projelerin iptalinin hemen ardından gelişen ikili ilişkilerin, bu anlamda atılacak adımların temeli olduğu düşünülmektedir. Özellikle Avrupa’nın, Rusya’dan ithal ettiği gazın sürdürülebilirliğine dair endişeler, Avrupa’nın gözünü Doğu Akdeniz’de hâlihazırda rezerv ve boru hattı bulunan ülkelere çevirmesi karşılıklı bağımlılığı gündeme getirmektedir.

Çalışma Türkiye – İsrail ilişkilerinde 2010 yılı sonrası dönemi kapsamaktadır. Çalışmada dil sınırlılığı sebebiyle İngilizce ve Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca Doğu Akdeniz odaklı meselelerde birçok kıyı ve bölge devleti konu ile ilişkili olsa dahi bu çalışma, İsrail ve Türkiye ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın temel amacı, gelişmekte olan Türkiye - İsrail ilişkilerine bir projeksiyon sunmak, ileriki dönemler için tahlil etmek ve olası iş birliklerinin birer “karşılıklı bağımlılık” doğurma ihtimalini araştırmaktır. Özetle makalenin amacı, gelişmekte olan Türkiye – İsrail ilişkilerine ekonomik iş birliği çerçevesinden bakmak ve gelecekteki kazanımları öngörebilmeyi hedeflemektedir. İncelenecek olan iş birliği ve kazanımların yanında, iki devletin ayrı düştüğü konular da tartışılacak ve bu unsurların ekonomiye kıyasla ne derece öncelikli olduğu da sorgulanacaktır. Diğer yandan ilişkilerin hangi başlıklar altında kategorize (*compartmentalization*) edildiği de analiz edilecektir.

Araştırma, dört temel soruya cevap arayacaktır. Bu sorular sırasıyla;

- Türkiye – İsrail ilişkileri 2010 yılına dek nasıl şekillenmiş ve ilişkilerin kopma noktasına gelmesinde hangi dönüm noktaları rol oynamıştır?

- Doğu Akdeniz meselesinde iki ülkenin tutumu nasıl şekillenmiş ve hangi bloklaşmalar yaşanmıştır?
- Türkiye – İsrail ilişkilerinde “yeni dönem” olarak adlandırılabilir süreçte muhtemel iş birlikleri, beklentiler ve farklılıklar neler olabilir?
- Türkiye-İsrail ilişkileri enerji anlamında geliştiği takdirde karşılıklı bağımlılık ne derecede etkin olur? Şeklinde tasarlanmıştır.

Birinci soru ile amaçlanan, geçmişten günümüze Türkiye – İsrail ilişkilerinin hangi başlıklar altında, hangi dinamiklere bağlı olarak geliştiğine cevap aramaktır. İkinci soru ile birlikte Doğu Akdeniz’de yaşanan uyuşmazlıklar, önceki dönemde iki ülkenin enerji bazlı iletişimi ve sonrasında derinleşen görüş ayrılıkları detaylandırılacaktır. Üçüncü soru, önümüzdeki süreçte iki ülkenin ekonomi öncelikli olmak üzere siyasi, askeri, kültürel anlamda birliktelik potansiyeli, beklentileri, benzerlikleri ve farklılıklarına cevap arayacaktır. Son soru bağlamında ise “karşılıklı bağımlılık teorisi”nden hareketle hayata geçirilmesi muhtemel iş birliklerinin bir bağımlılık yaratıp yaratamayacağı, karşılıklı bağımlılığı beraberinde getirip getirmeyeceği hususu irdelenecektir. Buna göre iş birliklerinin kapsamı, bölgeye ve iki ülkeye nüfuzu, enerjiden ayrı düşülen diğer politikalara etkileri belirlenecektir.

Çalışma tek bir hipotez üzerine odaklanmıştır. Hipotez, Doğu Akdeniz’de Orta Doğu güvenlik kompleksinin genel geçer kimlik inşasından ayrı yere ve kendine özgü karakteristiğe sahip iki devletin; enerjide iş birliğine gitmesinin bir kazan - kazan oluşturarak karşılıklı bağımlılık yaratacağı, ancak uyum sağlanamayan diğer konuların da kategorize edilerek yürütülebileceği üzerine bina edilmiştir.

Çalışma, güncel gelişmeleri takiben ileriye dönük bir projeksiyon yaratma ve maliyeti öncelik alan teoriden mütevellit özgün yanlar taşımaktadır. Literatürde iki ülke ilişkisini esas alan birçok çalışma, geçmişte olanı tahlil etmeye yönelmiştir. Bu anlamda öngörülere yer verme ve Türkiye’nin çıkarlarına uygun bir politika benimsemesine yardımcı bir ajanda yaratmak çalışmanın önemini göstermektedir.

Araştırmada nitel veriler kullanılacaktır. Öncelikle teoriyi esas alan ana kaynaklardan, iki ülke ilişkileri için de resmi görüşmelerden, bildirilerden, makalelerden ve araştırma raporlarından yararlanılacaktır. Bilhassa resmi görüşmelerde geçen diyaloglar ve söylemler ilerideki döneme ışık tutmak için oldukça faydalı olacaktır. Doğu Akdeniz’de Türkiye ve İsrail’in doğal kaynakları pazarlama potansiyelleri de tablo ve grafiksel veriler üzerinden incelenecektir. Veri toplama tekniği olarak literatür analizinin, araştırma merkezlerinin raporlarının ve birincil kaynakların üzerine gidilmiştir.

Teoriyi ve iki devletin muhtemel işbirliğini açıklamak için kullanılacak iki ana kaynak, Joseph S. Nye ve David A. Welch’in “Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak” ve Joseph S. Nye ve Robert Keohane’in “Güç ve Karşılıklı Bağımlılık” adında yayınladıkları eserlerdir. Devletlerarası ilişkilerin küresel bir düzlemde iletişim ağları arttıkça kaçınılmaz bir şekilde süreklilik kazandığını ve bu sürekliliğin de ekonomi başta olmak üzere birçok alanda bağımlılık yarattığını öne süren bu eserlerde karşılıklı bağımlılık teorisi açıklanmaktadır. Özellikle tarihsel süreçte Japonya ve ABD’nin hem savaşan iki devlet hem de bir yandan maliyet eksenli işbirliği politikalarında bulunması en sık başvurulan örnek olarak kendini göstermiştir. Çalışmada bu eserlerden bir yandan teoriyi açıklamak için yararlanılırken diğer yandan birçok olayla sarsılan, ancak enerji - ekonomik yönlü bir birlikteliğin mümkün olduğu Türkiye-İsrail ilişkilerini kurama oturtmak için de faydalanılmıştır.

Siyasi, kültürel, dini ve bölgesel uyuşmazlıklardan dolayı birçok kez zayıflayan iki devlet arası bağların güçlendiği son dönemlerde aynı beklentilerin yanında yine de farklılıklar ve benzerlikler de mevcuttur. Bunları tahlil etmek adına kullanılacak başlıca eserler ise periferi ve bölge

ilişkilerini inceleyen Jean - Loup Samaan'ın "Israel's Foreign Policy Beyond the Arab World" ve analiz düzeyinde ilişkilerin tahlinini yaparak, üçüncü bir aktör ve arabulucu olarak görülen ABD'yi de ele alarak Shira Efron tarafından yazılan "The Future of Israeli – Turkish Relations" adlı rapor olacaktır.

Çalışma giriş ve sonuç hariç beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal ve kuramsal çerçeveye yer verilecektir. Burada karşılıklı bağımlılık, küresellik -küreselleşme – küreselcilik ve karşılıklı bağımlılık teorisi açıklanacaktır. İkinci bölümde iki devletin ilişkilerinin kronolojik bir genel değerlendirmesi yapılacak ve temel döngüleri ortaya koyulacaktır. Üçüncü bölümde Doğu Akdeniz bölgesini derinden tetikleyen ve gündeme taşıyan enerji hususu detaylandırılacak ve iki ülkenin aldığı farklı pozisyona değinilecektir. Dördüncü bölümde iki ülkenin enerji temelinde rezerv, rota, kaynak gibi potansiyelleri irdelenecek ve bu hususlardan kaynaklı muhtemel iş birliğinin üzerine gidilecektir. Ayrıca beklentilerin yanında benzerlik ve farklılıklar da ortaya koyulacaktır. Son bölümde ise olası bir iş birliğinin karşılıklı bağımlılığı getirip getiremeyeceği araştırılacaktır. Sonuç olarak elde edilen bulgularla tartışma kısmına yer verilecektir.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

1.1. Karşılıklı Bağımlılık

"Karşılıklı bağımlılık" uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde, sistemde aktör olarak sadece devletin değil; bunun yanında küreselleşmeyle birlikte devlet – merkezli yapının kırılma yaşadığı ortamda kararları etkileme mekanizmasına sahip uluslararası örgütlerin, küresel şirketlerin, yasa dışı örgütlenmelerin (kısacası devlet – dışı aktörlerin de dâhil olduğu) vb. oluşumların gerçekleştirdikleri faaliyetlerin birbirlerini etkilemesi ve birbirleriyle bağlantılı olması halidir. Bu bağımlılık, sistemin çapraz okumasının yapılmasının gerektiğine işaret ederken, bir aktörün karşı tarafı etkileme derecesi veya gücü her zaman her aktör için eşit olmak zorunda değildir.

Genellikle ekonomi bazlı ilişkilerde öne çıkan bu karşılıklı bağımlılık, bir tarafın daha kırılğan diğer tarafın ise sonuçtan daha güçlü çıkmasıyla açıklanmaktadır (Sönmezoğlu, 2017). Bu noktada yukarıda da bahsedildiği üzere, eşit olmama hali bir asimetriyi de meydana getirmektedir. Hâlihazırda bu ilişkilerde sürekli bir simetri hali de zorunlu değildir. Sonuç olarak ortaya çıkan neticede bir taraf maliyetle daha fazla yüzleşirken ve bunun üstesinden daha zor gelirken, diğer taraf için maliyetin etkisi daha kolay atlatılabilir halde olmaktadır. Ayrıca bağımlılığın "karşılıklılık" içermesi de zorunludur. Kısacası her zaman etkileyen veya etkilenen tek bir taraf olmamaktadır. Muhakkak ki karşıdaki aktör de nötr veya etkisiz olmayacaktır.

1.2. Küreselleşme ve Küreselcilik

Küreselleşme, en genel tanımı itibariyle mekânsal sınırların aşılması, coğrafi ve sosyal – kültürel – ekonomik engellerin ortadan kalkması sonucu dünyaya ulaşılabilirliğin hızlanması, dünyanın küçülmesi ve entegrasyonun artmasıdır (Sönmezoğlu, 2017: 378). Dünya çapında karşılıklı bağlantıların genişleme ve derinleşme yaşayarak hızlanması ve büyümesi şeklinde tanımlanmaktadır (McGrew ve diğerleri, 2014/2021: 62). Küreselleşme; dünya siyasi tarihi penceresinden bakıldığında kıtaların keşfiyle, Sanayi Devrimi'yle, Fransız Devrimi'yle ve nitekim günümüzde özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla uzun bir sürece yayılarak yol kat etmiştir. Bilhassa bağımsızlığını kazanan devletlerin liberal ekonomiye eklenmesi, küreselleşmeye paralel çok hızlı gelişmiştir. Bunun yanında aynı dönemde iletişim ve teknoloji atılımlarının yaşanması, küreselleşmeyi doğrudan etkilemiştir. Uluslararası Para Fonu, 2000 yılında yaptığı bir düzenleme ile küreselleşmenin dört temel unsurunu; uluslararası ticaret ve uluslararası işlemler, sermaye ve yatırım hareketliliği, uluslararası göç ve insan hareketliliği ile bilginin yayılması olarak belirlemiştir (Sönmezoğlu, 2017: 379).

Özellikle son otuz senede, küresel bağlantılar ekonomiden kültüre kadar pek çok farklı alanda kendisini göstermiştir. Küresel ticaret, finans, üretimin yayılması gibi gelişmeler, konumları nerede olursa olsun ulusların ve devletlerin ekonomik entegrasyonunu yoğunlaştırmıştır (McGrew ve diğerleri, 2021: 63). Anthony McGrew, küreselleşmenin tanımını yaparken bunu bir süreç olarak ele almaktadır. McGrew'a göre, siyasi sınırların ötesine geçen toplumsal, siyasi veyahut ekonomik faaliyetlerin ve kararların, uzak bölgelerdeki toplumlar ve aktörler için önem taşıması, dünya ticaretinin yükselişinden kitle imha silahlarının yayılmasına kadar geniş bir yelpazenin tüm insanlık için dikkate değer gelişmeler olduğu, ulaşım ve iletişimin gelişmesi ise haber alma, bilgi, sermaye ve bu gibi alışverişlerin hızlandığı dönemler küreselleşmenin yol kat etmesine yarar sağlamaktadır (McGrew ve diğerleri, 2014/2021: 65). Bu etkileşim sonucu, yerel olaylar küresel sonuçlara, küresel olaylar ise yerel sonuçlara gebe kalmakta ve sosyalleşen dünyada bir "küreselcilik" fikri oluşmaktadır (McGrew ve diğerleri, 2014/2021: 65).

Araştırmalarda küreselleşme ile ulus toplum veya ulus devletin zarar gördüğünü iddia edenler bulunsa da Karşılıklı Bağımlılık Teorisi kurucularından olan Keohane ve Nye için daha farklı bir durum vardır. Küreselleşme, her zaman evrensel bir toplum oluşumuna veya ulus devlet bilincinin yok olması anlamına gelmemektedir. Günümüzde dahi farklı dinsel inançlara, etnik kimliğe veya köklü değerlere sahip toplumlar, karşılıklı etkileşimin yükselmesi sonucu çatışmaya girmektedir (Nye ve Welch, 2017/2018: 403). Örneğin küreselleşme sonucu sınırları aşan göç hareketleri, göçmenler tarafından varılması hedeflenen ülkenin vatandaşlarının kimlik bilincini yükseltmektedir. Aynı şekilde küreselleşmenin dolaşıma hızlıca sokabildiği salgın hastalıklar, toplumları kendi içine kapatmakta ve küreselleşme kendi sürecini sekteye uğratmaktadır.

Küreselcilik ise dünyanın tüm bölgelerine, kapitalizm modelinin ve onun temel normlarıyla ilkelerine yayılarak yayılmasına gönderme yapmaktadır (Steger, 2007/2010: 269). Yukarıda verdiğimiz örneklerden yola çıktığımızda küreselleşmenin pek çok kategori altında bir süreç olduğu kabul edilse bile bazı etkileşimler sonucu sekteye uğradığını söylemek mümkündür. Ancak küreselci bakış açısı küreselleşmeyi, piyasanın entegrasyonu ve liberalleşmesine yormaktadır (Steger, 2007/2010:269). Diğer yandan küreselleşme asla geriye döndürülemez ve sürekli ileriye gider (Steger, 2007/2010:269). Kısacası kaçınılmazdır.

Ayrıca Keohane ve Nye için küreselleşmeden farklı olarak küreselcilik, günümüzde Amerikan merkezli olan, küresel bilgi ağlarını ABD tekelinde tutan merkezi bir konum yaratma gayesidir (Keohane ve Nye, 2012: 211). Bu noktada en kullanışlı yol ise yumuşak gücü devreye sokarak, ABD'nin arzuladığı hedefleri, mesafeler fark etmeksizin diğer ülkelere kendi istekleri ile yapmalarını sağlama yeteneği ortaya çıkmaktadır (Keohane ve Nye, 2012).

1.3. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

Küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık ilerledikçe bu iki süreç birbirini tamamlamakta ve ortaya bir kuram çıkmasına imkân sağlamaktadır. Teori, başlıca Nye ve Welch tarafından yazılan "Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak" ile yine Nye ve Keohane tarafından yazılan "Güç ve Karşılıklı Bağımlılık" adlı eserlerde çalışılmıştır.

Anarşik uluslararası sistem kabulünden hareket eden bu kuramda, devletlerden örgütlere kadar kesin bir hiyerarşik yapının olmadığı uluslararası ortamda söz konusu aktörler, buldukları eylemlerle birbirlerini etkilemekte ve bir bağlılık meydana getirmektedir. Bu eylemler her iki taraf için de olumlu veya olumsuz sonuçlar verebilirken bir taraf için olumlu, diğer taraf için olumsuz örneklere de rastlanmaktadır. Yaptırım uygulayıcı ve hiyerarşinin olduğu bir sistemden yoksun olunması durumu, aktörler tarafından ortaya koyulan eylemlere hareket serbestisi kazandırmaktadır. Yani herhangi bir cezai yaptırım ile karşılaşmayacağını bilen bir aktör, karşı tarafı olumsuz etkileyecek bir netice verecek eylemden kaçınmamaktadır. Nihayetinde en başta kendi çıkarı ve maliyeti öncelikli olacaktır.

Günümüzde karşılıklı ekonomik bağımlılık, karşılıklı askeri bağımlılık gibi çeşitli düzlemlerde oluşan ilişkiler ağı görülmektedir. Bunun yanında her karşılıklı bağımlılığın bir kaynağı, faydası, göreceli maliyeti ve simetri düzeyi bulunmaktadır (Nye ve Welch, 2017/2018: 411). Karşılıklı bağımlılığın faydası genellikle sıfır toplamlı veya sıfır toplamlı olmayan şeklinde ifade edilmektedir (Nye ve Welch, 2017/2018:413). Yani sıfır toplamlı konumda mutlak kazanç ile mutlak kayıp varken, kazan – kazan durumunun oluşturduğu pozitif toplamlı oyun ile her iki tarafın da zarara uğrayacağı negatif toplamlı oyundan da bahsetmek mümkündür. Çoğu liberal ekonomist için karşılıklı bağımlılık, sadece ortak çıkarların bulunduğu ve günün sonunda kazan – kazan durumunu oluşturacak bağımlılıklarda mümkündür (Nye ve Welch, 2017/2018: 413). Fakat göz ardı edilen bir nokta vardır ki, her zaman simetrik, faydaların eşit olduğu ve pastanın paylaşımı noktasında çıkabilecek çatışmalar üzerinde düşünülmemesidir. İki isim için de bilhassa karşılıklı ekonomik bir bağımlılıkta her zaman için siyasi çatışma mevcuttur (Nye ve Welch, 2017/2018:414). Kaldı ki karşılıklı bağımlılık, bazen bir silah olarak da kullanılabilir. Günümüzde ortaya çıkan çatışmalara tepki olarak diğer devletlerin birtakım ekonomik yaptırım uygulamaya girişmesi buna bir örnektir.

Yine başka bir örnek, askeri karşılıklı bağımlılığın sıfır toplamlı olma zorunluluğunun olmadığı üstünedir. Sürekli bir güç dengesi aramaksızın, askeri anlamda müttefikler, herkes için gelişmiş güvenlik sağlamak için aktif olarak karşılıklı bağımlılık oluşturabilirler (Keohane ve Nye, 2012: 9). Bir taraf statükoyu bozmaya çalışıyorsa, kazanç diğerinin olacaktır; ancak tarafların çoğu veya tamamı istikrarlı bir statüko istiyorsa, aralarındaki güç dengesini koruyarak ortaklaşa kazanma durumu bir alternatif olacaktır. Bunun aksi hali ise ekonomik karşılıklı bağımlılık politikalarının, işbirliğinden büyük ve net faydalar beklenebileceği zaman bile rekabeti içermesidir (Keohane ve Nye, 2012: 9). Geleneksel askeri güvenlik politikaları ile ekonomik karşılıklı bağımlılık politikaları arasında önemli farklar buradan kaynaklanmaktadır.

Ayrıca, Keohane ve Nye'ye (2012) göre karşılıklı bağımlılığı, tamamen dengelenmiş karşılıklı bağımlılık durumları açısından tanımlamamaya da dikkat etmeliyiz. Aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinde etki kaynakları sağlaması bağımlılıktaki asimetride yatmaktadır. Daha az bağımlı aktörler, bir mesele üzerinde pazarlık yaparken ve belki de diğer meseleleri etkilemek için genellikle karşılıklı bağımlı ilişkiyi bir güç kaynağı olarak kullanabilmektedirler (Keohane ve Nye, 2012: 9).

Türkiye ve İsrail'in inişli – çıkışlı siyasi odaklı ilişkilerine baktığımızda yine de turizm, ticaret ve ekonomi alanlarında belli bir karşılıklı ilişkiyi ve düzeyi yakaladıkları görülmektedir. Ancak siyasi çatışmalar, iki ülkenin potansiyelini kullanmasını engellemektedir. Bu sebeple günümüzde deniz yetki alanları kapsamında tartışılan konular bu iki ülkenin bağımlılığı açısından önemli fırsatlar teşkil etmektedir.

2. Türkiye – İsrail İlişkilerinde Tarihsel Süreç, İlişkilerin Genel Çerçevesi ve Dönüm Noktaları

Türkiye ile İsrail siyasi ilişkilerinde tarihsel dönemlendirme kabaca 1948 – 1990, Soğuk Savaş sonrası 1990 – 2000'ler ve 2010 ile süregelen günümüz şeklinde değerlendirilebilir. Türkiye ile İsrail zaman zaman birbirini “stratejik ortak” olarak tanımlarken (Özellikle 1990'lar dönemi ele alınmaktadır.) bilhassa 2010 sonrası dönemde ise ticari ve ekonomik ilişkilerde birtakım gelişmeler sağlansa da diplomasi konusunda çatışma yaşanmıştır.

İsrail kurulurken Türkiye 1949'da İsrail'i resmen tanıyan ilk nüfusu çoğunlukla Müslüman olan ülke olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin yer alacağı blok yavaş yavaş belirirken, Batılı ülkelerin bu adımı atmasını takriben Türkiye de sistemin gereksinimlerine ayak uydurarak aynı yolu izlemeye karar vermiştir. Ancak 1948'de yaşanan ilk Arap – İsrail Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih eden Türkiye, BM'nin 1947'de çıkardığı bölünme planına karşıt oy kullanmıştır

(Ersoy Ceylan, 2021: 2). Arap ülkeleri çoğunlukla ABD'ye karşı SSCB'nin tarafında yer alırken, Türkiye ise bulunduğu bölge ülkelerinden bu noktada ayrılmıştır. Ayrıca Türk dış politikasında 1948 dönemine bakıldığında yönetici elitin de Arap dünyasına, kültürüne ve geleneklerine karşı olan eleştirel düşünceleri, İsrail ile ilişkilerin başlamasında önemli rol oynamıştır (Ersoy Ceylan, 2021: 3).

İsrail dış politikasının kendi karar vericilerinden bağımsız olarak ortaya çıkan yapısal parametreleri de bulunmaktadır (Aytürk, 2022: 215). Bu üç parametre, coğrafya, jeopolitik konum ve demografi olarak sınıflandırılmıştır. İsrail, kuruluşundan bu yana Orta Doğu coğrafyasında bulunan diğer devletlerden kendini ayrı tutmakta ve Müslüman olmayan, demokrasisi ile bölgede örnek teşkil edebilecek bir devlet konumuna gelmeyi arzu etmektedir. Diğer bir deyişle, Batılı liberal demokratik düzenlerle doğru diyalog kurabildiği, aynı dilden konuşabildiği yönünde kendisini pazarlamaktadır (Çiçekçi, 2021: 208). Bu yönü ile Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasında bir rol model olabileceği tartışmaları ile benzerlik göstermektedir. Temeldeki fark ise şudur ki; Türkiye'ye yönelik bu konumlandırmalar başka aktörler tarafından yapılırken İsrail bu görevi tamamen kendisi üzerinden biçmektedir. Yine Aytürk'e göre bu parametrelerden ayrı olarak İsrail dış politikası dört ana hedef üzerinde ilerlemektedir. Bunlar meşruiyet arayışı, barış arayışı, güvenlik arayışı ve diasporada olan Yahudi nüfusu koruma sorumluluğudur (Aytürk, 2022: 222). Ancak İsrail dış politikasında göze çarpan bir diğer nokta, zorlayıcı diplomasi ve caydırıcılığa sıkça yönelmesi ve güvenliğini sağlamasında, zorlayıcı diplomasiyi başat stratejisi olarak kullanmasıdır (Çiçekçi, 2021: 211).

İki kutuplu düzende yaşanan bloklaşmalarda her aktörün pozisyonunun belirlenmesi gerekliydi. Tarafsız kalmaktansa Türkiye ve İsrail, ABD önderliğinde gelişen Batı bloğunda yer almayı tercih etmiştir. Bu durum iki ülke için jeopolitik açıdan da kâr sağlamıştır. Öncelikle İsrail için Arap ülkelerin çoğunlukta bulunduğu söz konusu coğrafyada Türkiye gibi hem nüfusu Müslüman hem de kendisini tanıyan bir devletin olması oldukça yararlıyken, Türkiye için de Orta Doğu bölgesinde Ankara'nın değerlerinden taviz vermeden yürütebileceği bir ilişki ağı kurulması ihtimali önemli olmuştur. Bu jeopolitik önem, daha sonra Bağdat Paketi antlaşmasından dolayı gizli tutulsa da dönemin gerektirdiği Batı'nın çevreleme politikası dâhilinde güvenlik alanında iş birliğini getirmiştir (Ersoy Ceylan, 2021: 3).

1950'lerde de aynı şekilde Arap nüfus yoğunluğu olan coğrafyada İsrail Başbakanı Ben – Gurion, Türkiye'ye olumlu çerçevede yaklaşmaya çalışmıştır. İsrail'in buradaki öncelikli hedefi Pan-Arabizm'i ve Arap tehdidini engellemek, İsrail üzerindeki izolasyoncu Arap baskısını kırmak ve bölgede yeni bir denge kuracak güç haline gelmek olmuştur (Ersoy Ceylan, 2021: 4). Türkiye bu noktada bir partner olarak görülmüştür. Yine bu yıllarda ABD Sekreteri John Foster Dulles'in girişimiyle Türkiye, İsrail'in 1958'de kurduğu Çevresel Pakt'a (*Peripheral Alliance* veya *Phantom Pact*) katılmıştır (Kılıçoğlu, 2021: 50). Bu durum yalnızca Soğuk Savaş'ta yer alan bloklaşmalardan değil, Türkiye'nin Suriye ile gerilen ilişkilerinden, Suriye ve Mısır'ın Sovyetler Birliği'ni desteklemesinden ve Irak'ın Bağdat Paketi'nden çıkmasından da kaynaklanmıştır (Ersoy Ceylan, 2021: 6). Oluşan bu boşlukta ve Sovyet – Arap tehdidi çerçevesinde Türkiye, İsrail ile olan pakta ılımlı bakmıştır.

1967'ye geldiğinde yaşanan Altı Gün Savaşları'nda ise Türkiye herhangi bir aktif pozisyon almaktan kaçınmış ve Arap ülkelerinin çağrılarına paralel bir şekilde, İsrail'in savaşta ele geçirdiği topraklardan geri çekilmesi hususunda çağrıda bulunmuştur (Efron, 2018: 5). Arap ülkelerinin tepkisini çekmeyecek şekilde, sağduyulu yapılan bu açıklamaya rağmen Türkiye, Arap ülkeleri gibi İsrail'i yine de "saldırgan devlet" olarak nitelenmekten kaçınmıştır. Savaştan on iki sene sonra 1979'da Türkiye ve İsrail ilişkilerine diplomasi penceresinden baktığımızda belki de ilk kez önemli bir kopuş meydana gelmiştir. Filistin lideri Yaser Arafat'ın yaptığı Ankara ziyareti sonrası ABD ve İsrail'in "terörist organizasyon" olarak tanımladığı Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bir

temsilciliğini Türkiye’de açması, diplomatik ilişkileri 1980’de Türkiye’nin hızlandırmasıyla sembolik seviyeye indirmiştir (Efron, 2018: 6). 1980’lerde ne Türkiye ne de İsrail, ilişkilerin iyileştirilmesi anlamında herhangi bir çaba sarf etmemiştir. Uzun bir aradan sonra yalnızca Soğuk Savaş bitimi ile 1991’de gerçekleşen Madrid Zirvesi’ndeki temaslar sonucu diplomatik ilişkiler tekrardan Büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. Ancak Türkiye, denge politikasına yönelik bir şekilde Filistin’le de diplomatik ilişkilerini aynı seviyeye yükseltme gereksinimini duymuştur.

1990’larda yaşanan Madrid Barış Konferansı, Birinci Körfez Savaşı, Oslo Süreci gibi girişimler, Türkiye ile İsrail ilişkilerini ilk yıllarda olan güvenlik merkezli partnerlikten ekonomik öncelikli ortaklığa ve güçlü stratejik bir ortaklığa taşımıştır (Efron, 2018: 6). 1990’larda da 1960’larda olduğu gibi Türkiye’nin İsrail’e bakış açısı, güvenlik kaygısı duyduğu Suriye’den dolayı olumlu yönde gelişmiştir. Suriye’nin ASALA gibi Ermeni terör örgütlerini desteklemesi, sınırlarında PKK terör örgütüne lojistik destek sağlaması gibi Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit eden girişimleri, İsrail ile olan ilişkilerin daimi şekilde gelişmesini tetiklemiştir. Türkiye’nin erişemediği silah sistemlerine İsrail aracılığıyla ulaşması, İsrail’in Türk savunmasından yararlanması gibi faaliyetler bu dönemin ortak güvenlik merkezli iş birliğine örnek oluşturmaktadır. Ayrıca bu sektörler dışında 1999’da yaşanan Marmara depreminde İsrail’in ilk yardım teklif eden ülkelerden biri olması, 2000’e gelindiğinde su üzerine iki ülke arası ticari antlaşmaların yapılması gibi çok kategorili ilişkiler; bizlere 1992 – 2000 arası dönemi bu iki ülke için bir “balayı” olarak resmetmektedir.

Ancak yukarıdaki dönemlere kadar inisi az sayılabilecek bu ikili ilişkiler 2000’e gelindiğinde değişmiştir. 2000’li yıllar artık bir nevi bozulmadan kopma noktasına gelecek bir süreç olmuştur. 2000’in başında ortaya çıkan İkinci İntifada, İsrail Savunma Kuvvetleri’nin Filistin nüfusuna karşı gerçekleştirdiği şiddet eylemleri Türkiye kamuoyunda olumsuz bir hava yaratmıştır 2002 yılında Türkiye genel seçimleriyle birlikte iktidara gelen AKP hükümeti, İsrail’in bu politikalarına net bir şekilde karşıt tavır alırken 2004’e kadar diplomatik ilişkiler gözle görülür bir şekilde gerilmemiştir. Ancak 2004’te İsrail’in Hamas lideri Şeyh Ahmed Yasin’i suikastle öldürmesinin ardından İsrail’in bu girişimi, Türk yetkililer tarafından “terörist bir faaliyet” olarak nitelendirilmiş ve Gazze’de yaşananların bir devlet terörü olduğu söylenmiştir (Efron, 2018: 7). 2006’da Filistin’in gerçekleştirdiği seçimlerde Hamas’ın zaferi, Türkiye – İsrail ilişkilerinin gerilemesini hızlandırmış ve iki ülkenin dengesini bozmuştur. Gazze ve İkinci Lübnan Savaşı’nda yaşanan çatışmalar, Türk kamuoyunda anti – İsrailci söylemleri yükselişe geçirmiş ve ülke çapında İsrail karşıtı protestolar da düzenlenmiştir.

2009’da Davos’ta gerçekleşen Dünya Ekonomi Forumu’nda ise İsrail Başkanı Shimon Peres ile Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın arasında geçen diyalog, Türkiye – İsrail ilişkilerinde yer alacak önemli bir gelişme olmuştur (Samaan, 2018: 57). Bu zirveden sonra İsraili siyasetçiler Türkiye’yi sürekli olarak eleştirmiş ve Türkiye’nin Gazze’de yaşananları İsrail’in yaptığı bir soykırım olarak nitelendirmeye devam ederse, kendilerinin de sözde Ermeni soykırımını tanıyacaklarına yönelik tehditlerde bulunmuşlardır. Bu süre zarfında birtakım ortak tatbikatlarda (bkz. Anadolu Kartalı Askeri Tatbikatı) İsrail’in yer alması Türkiye tarafından bloke edilmiş, İtalya ve ABD’nin girişimleriyle dahi herhangi bir ortak tatbikat düzenlenememiştir. İsrail, bu durumları diplomatik ilişkiler anlamında protesto etmezken tavrını daha sonradan yaşanan “alçak koltuk krizi”nde göstermiştir (Stratfor, 2010). İsrail Dışişleri Bakanı Vekili Danny Ayalon ile Türkiye’nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol’un aynı yükseklikteki koltuklara oturmaması bir kriz ortamı yaratmıştır. Daha sonradan İsrail resmi bir özür dilese de bu kriz aşılamamış ve ilişkileri bozulma noktasına getirmiştir.

Bozulmadan tam anlamıyla kopuşa gidecek süreç ise 2010 Mavi Marmara Saldırısı ile gerçekleşmiştir. Neredeyse altmış yıllık Türkiye – İsrail ilişkilerini, İnsani Yardım Vakfı (İHH) personeline karşı ateş açan İsrail kuvvetleri ile kopma noktasına gelmiştir. İsrail’in İHH personelinin Hamas’ı desteklediğine, yardım değil silah götürdüğüne ve uyarılara rağmen

ilerlemesini durdurmadığına yönelik iddiaları krizi tırmandırmıştır. ABD'nin tüm arabuluculuk girişimine rağmen ikili ilişkiler düzelmemiş, bu kriz ilişkilerin tüm seviyesini etkilemiştir. Ancak 2013'e gelindiğinde olaydan üç sene sonra Obama'nın ortak telefon görüşmesi sayesinde Netanyahu, Erdoğan'dan özür dilemiş ve tazminat için gerekli olan anlaşmanın tamamlanmasına yönelik kabulünü bildirmiştir (Ersoy Ceylan, 2021: 13).

Orta Doğu coğrafyasında yaşanan Arap Baharı'nın en yıkıcı şekliyle Suriye'de ortaya çıkması, yine iki ülkeyi birbirlerine karşı mesafelerini korusalar da sınırlı düzeyde yakınlaştırmıştır. Bölgedeki istikrarsızlık, Esad rejiminin çökme ihtimali gibi başlıklar, bu iki ülkenin birbirleri arasındaki gerginliği en azından gündemde tutmamaları gerektirdiğini iki tarafa da hatırlatmıştır. Suriye meselesinde gerek Türkiye gerek İsrail, Esad rejiminin karşısında yer almıştır. Türkiye'nin Suriye'deki önceliği PKK uzantısı YPG – PYD terör örgütlerini sınırlarından uzaklaştırmak iken, İsrail'in ise Golan Tepeleri üzerindeki hakkı olmuştur. Diğer yandan iki ülkenin İran üzerindeki kaygıları da ortak bir zeminde buluşmaktadır. Ancak ilişkilerin kopuş evresine geçtiği süreçte Netanyahu'nun Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) bağımsızlığını destekleyen söylemleri ikili ilişkilerdeki gerilimin devam etmesinin sebeplerinden biridir.

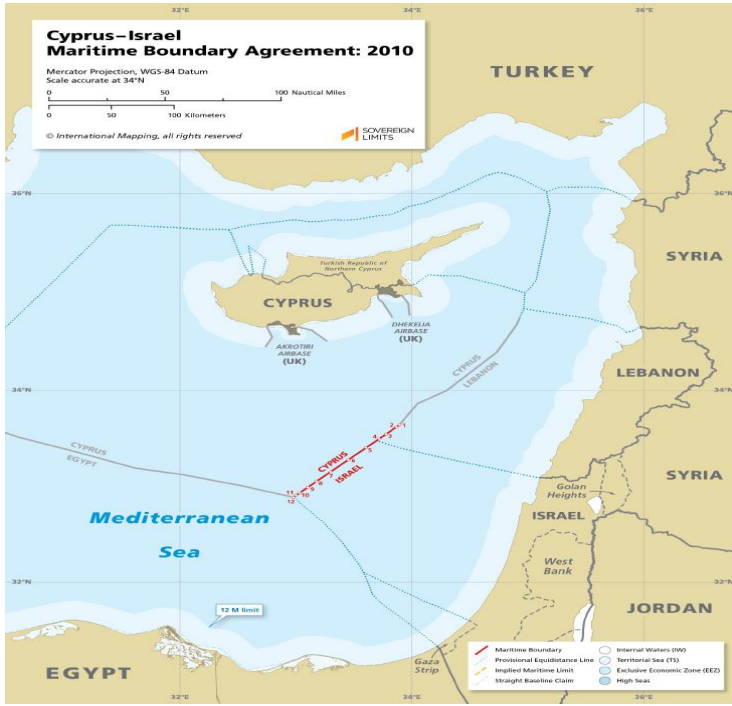
Diplomatik gerilimin devam ettiği 2011 – 2016 döneminde Türkiye'nin başta gelen taleplerinden biri İsrail'in Gazze ablukasını kaldırması olmuştur. İsrail ise Türkiye'nin Hamas'ın askeri kanadında yer alan liderlerini sınırları içerisinde tutmamasını istemiştir (Efron, 2018: 26). Türkiye ilişkili bazı kişileri sınır dışı etse de bu gelişme, görüşmelerin yapılmasına katkı sağlamamıştır. Bundan sonraki süreçte gerilimin tırmandığı nokta yine Gazze olmuştur. Özellikle Mayıs 2018'de Gazze'de çıkan çatışmalarda İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin 2000'in üzerinde Filistinli'yi yaralamasının yanında yüzlerce kişinin ölümüne sebep olmasını Erdoğan sert bir dil ile eleştirmiş ve “Netanyahu'nun ellerinde Filistinlilerin kanı olduğu” söyleminde bulunmuştur. Buna karşılık Netanyahu ise Türkiye'yi “Kuzey Kıbrıs'ta işgale devam etmek için binlerce Türk askerini adaya gönderdiğine” ve “Suriye'yi işgal edenlerin kendilerini suçlayamayacaklarına” dair söylemlerle suçlamıştır. Gazze'de yaşananlardan sonra ABD'nin 2018'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti ilan ederek Büyükelçilik açmasını takiben Türkiye, tüm diplomatik misyonunu ülkeye geri çağırmıştır.

Bu süreçten sonra Türkiye ve İsrail genellikle Doğu Akdeniz havzasında meydana gelen gelişmelerle birlikte anılmaya başlanmış ve deniz yetki alanları üzerinde yaşanan antlaşmalar ile uyuşmazlıklar nezdinde anılmışlardır. Tarihsel süreci ele aldığımızda özellikle son yirmi yılda ikili ilişkilerin büyük oranda iniş – çıkış yaşadığını ve bu durumun kısmen kopuşla neticelendiği görülmektedir. İlişkilerin kopma noktasına gelmesinde başlıca iki olay olan Türkiye'nin İsrail ilişkilerinde Gazze'ye öncelik vermesi ve İsrail'in Türk vatandaşlarına ateş açtığı Mavi Marmara Saldırıları dönüm noktaları olarak nitelendirilebilir.

3. Doğu Akdeniz Ekseninde Türkiye ve İsrail'in Pozisyonları

Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının belirlenmesi ve buralarda doğal gaz / hidrokarbon araştırmalarına Türkiye bölge ülkelerden daha geç dâhil olsa da, İsrail münhasır ekonomik bölge, sismik araştırmalar ve gaz sahalarının potansiyeli tartışmalarında yerini önceden almıştır. U.S. Geological Survey'in (2010) yayınladığı Doğu Akdeniz'de olası rezervleri sunan raporda İsrail'in sınırları içerisinde bilhassa Leviathan sahasının oldukça güçlü bir potansiyele sahip olduğu bilinmektedir. İsrail'in yaptığı münhasır ekonomik bölge antlaşmalarının arasında 17 Aralık 2010'da imzalanan ve 9 Mart 2011'de yürürlüğe giren Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile olan saha sınırlandırması yanında Ürdün ile 18 Ocak 1996'da imzalanan ve 17 Şubat 1996'da yürürlüğe giren deniz sınır antlaşması bulunmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2022). Özellikle GKRY'nin Doğu Akdeniz'de 2003 Mısır, 2007 Lübnan ve 2010 İsrail antlaşmaları tamamen Türkiye'nin bölgedeki etkisini kırmaya yönelik atılan adımlar olmuştur.

Şekil 1: 2010 İsrail – GKRY Deniz Sınırlandırma Antlaşması'nın Haritası

Kaynak: 2010 İsrail – GKRY Deniz Sınırlandırma Antlaşması'nın Haritası. Erişim Adresi: <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-israel-maritime>.

Türkiye ise bu yalnızlığını 2011 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kendi sahalarını araştırma yapmak üzere TPAO'ya devretmesiyle kırmaya çalışmış ancak tanınan bir yönetim ile yapılan antlaşma ancak 27 Kasım 2019'da Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" ile gerçekleşmiştir.

Şekil 2: Türkiye – Libya UMH Sınırlandırma Antlaşması Haritası

Kaynak: Türkiye – Libya UMH Sınırlandırma Antlaşması Haritası. Erişim Adresi: https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/TR_-_TURKIYE_LIBYA_MUTABAKAT_Baski.pdf.

Yıllarca Yunanistan – GKRY – İsrail ve Yunanistan – Mısır – GKRY üçgeninde ABD'nin bölgesel angajmanı noktasında ilerleyen Doğu Akdeniz meselesinde, 2018'de gündeme gelen ve 20 Mart 2019'da İsrail'de ön imzası atılan ve nihai olarak Ocak 2020'de imzalanan East Med projesi (Pirinççi, 2022), bu dönüşümün yansımalarından biri haline gelmiş ve AB tarafından yaklaşık 36,5 milyon avroyu aşan şekilde fon verilmesi üzerinde anlaşma yapılmıştır. Boru hattının denizde İsrail ile GKRY arasındaki bir noktadan yani İsrail'in Leviathan Havzası'ndan başlayarak Poseidon ve IGB boru hatları ile Girit Adası ve Yunanistan üzerinden İtalya'ya kadar uzatılması planlanmıştır (Acer, 2022: 1-2).

Ancak bu projenin fizibilite imkânlarının yetersiz ve gerçek dışı olması uzun vadede ABD çıkarlarıyla ters düşebileceği sonucunu doğurmuş ve Ocak 2022’de ABD tarafından bu projeye verilen destek geri çekilmiştir. East Med’in temelde üç hedefi; Yunanistan’ı enerji dağıtım merkezi haline getirmek, Yunanistan’ı Doğu Akdeniz’de söz sahibi aktör konumuna getirmek ve bölgede Türkiye’nin etkinliğini sınırlandırmak olduğundan; desteğin geri çekilmesiyle esasında İsrail değil, Yunanistan ve GKRY darbe yemiştir (Pirinççi, 2022). East Med’in bu başarısızlığından sonra Türkiye ve İsrail’in görüşmelerinin gündeme gelmesi ise tesadüf olamayacak derecede tartışılmaya açık bir konudur. Böyle bir projenin sona ermesi ile birlikte gündeme İsrail’den çıkacak kaynağın rotasının ne olacağı sorusu gündemde olmuş ve Ceyhan Boru Hattı ile TANAP hattı üzerinde yayınlar ve haritalar ortaya çıkmıştır. Bu ihtimaller esasen East Med imzaları atılmadan önce de konuşulan konular arasındadır.

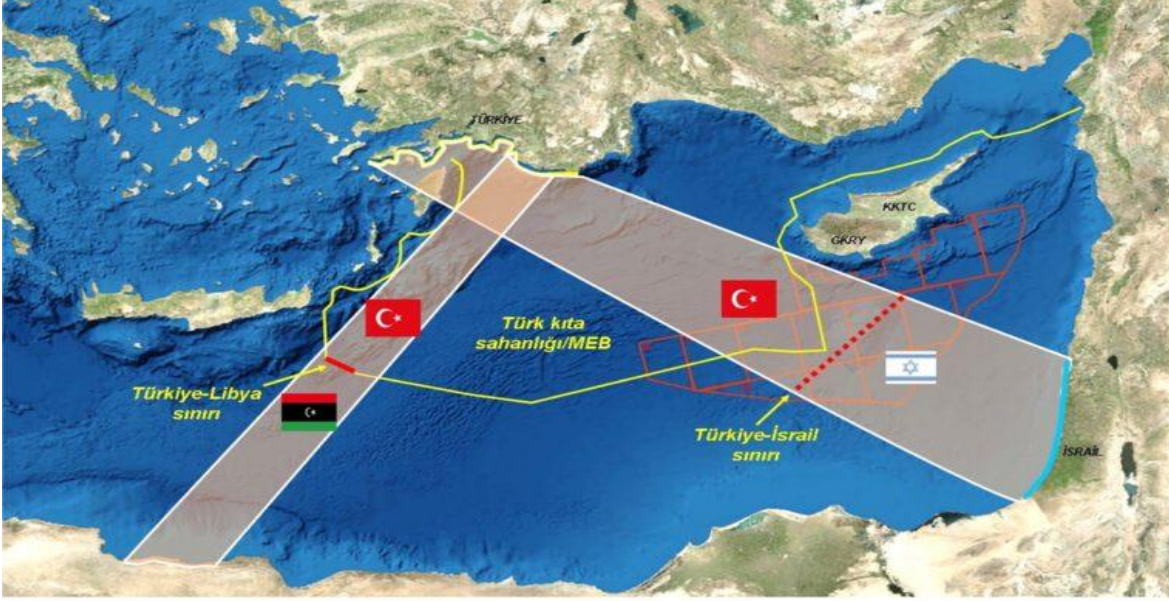
Şekil 3: İsrail’den Çıkacak Kaynağın Muhtemel Pazar Yolları ve TANAP Önermesi

Kaynak: İsrail’den Çıkacak Kaynağın Muhtemel Pazar Yolları ve TANAP Önermesi. Erişim Adresi: <https://www.naturalgasworld.com/eastmed-the-beginning-of-the-end-gas-in-transition-96699>.

Doğu Akdeniz meselesinde ayrıca Türkiye ile İsrail'in karşılıklı kıyılarının bulunduğu vurgulanmaya devam etmeli ve Libya UMH ile imzalanan antlaşmaya benzer şekilde bir sınırlandırma yapmanın üzerine düşülmelidir.

Şekil 4: Türkiye ve İsrail'in Karşılıklı Kıyıları ve Olası Sınırlandırma Hattı

Kaynak: Türkiye ve İsrail'in Karşılıklı Kıyıları ve Olası Sınırlandırma Hattı. Erişim Adresi: <https://turkdegs.org/icerik/filistin-tuerkiyenin-denizden-komsusudur>.

4. Enerjide Muhtemel İşbirlikleri ve Beklentiler, Benzerlikler ve Farklılıklar

İsrail'den çıkacak gazın GKRY – Girit – Yunanistan hattını izleyerek Avrupa'ya dağıtılması konusunda Batı'nın uzunca bir süredir gündemde tuttuğu East Med Boru Hattı Projesi'nden ABD'nin Ocak 2022'de desteğini geri çekmesi (Gençtürk, 2022) büyük yankı uyandırmış ve bir anlamda proje, tüm AB fonlarına ve birçok Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkenin desteğine rağmen hayata geçirilemeden son bulmuştur. Bu gelişme birtakım soruları gündeme getirmiştir. Bilinmektedir ki Avrupa, Rusya'dan ihraç ettiği doğal gazı olabildiğince asgari düzeye indirmek istemekte ve bu bağımlılığı azaltmayı hedeflemektedir.

Özellikle çapraz bir okuma yapıldığında görülmektedir ki 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle başlayan çatışmalardan sonra bu tartışmalar daha da şiddetlenmiş ve Avrupa bu bağımlılığı kırmak için Rusya'nın olası gazı kesme durumunu göz önünde bulundurarak yeni arayışlar içerisine girmiştir. İsrail ise yüksek potansiyel taşıyan deniz sahalarındaki kaynaklarına uzun süredir pazar arama niyetindedir. Ancak bugüne kadar yapılan münhasır ekonomik bölge antlaşmaları dışında East Med projesi gibi fizibilite açısından müsait olmayan veya Doğu Akdeniz Gaz Forumu gibi oluşumlar tamamen bilinçli, çoğu kez GKRY – Yunanistan lobileriyle desteklenmiş “siyasi” adımlar olmuştur. Söz konusu proje rafa kaldırıldıktan sonra akla gelen ve hâlihazırda bulunan bir diğer rota Türkiye'yi işaret etmektedir.

Ukrayna Savaşı'nın şiddetlendiği günlerde 2007 yılından bu yana İsrail ile Türkiye arasında en yüksek temaslı görüşme 9 Mart 2022'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog arasında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin özellikle Doğu Akdeniz meselesi üzerinde durduğu görüşmede, bilhassa Yunanistan'ın Türkiye'nin sismik araştırmalarını engellediği yönündeki sorunların, iki ülkenin iş birliği ile aşılabileceği dile getirilmiştir (“Cumhurbaşkanı Erdoğan ile”, 2022). Buna karşılık Herzog, toplantının her iki ülke için önemini vurgulayarak, geçmişin mağduriyetlerinin ortadan kalkmayacağını kabul ederken, her iki ülkenin

de farklılıklarını açıklık ve karşılıklı saygı ile özellikle geleceğe odaklanarak çözeceğini vurgulamış ve ilişkilerin temkinli, şeffaf şekilde ilerleyeceğini belirtmiştir (Bakir, 2022). Ayrıca daha önce başlatılmış olan enerji eksenli işbirliğinin de devamının gelebileceğini belirten yetkililer, İsrail ile olan ticaret hacminin de 2022’de 10 milyar dolara çıkacağını öngördüklerini belirtmişlerdir. Yine İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Irit Lillian, Mayıs 2022’de verdiği demeçte, iki ülke arası ticaret hacminin 2021 yılında 8 milyar dolar olduğunu, son dönemlerde ikili ilişkilerin pozitif yönlü, ekonomi ve sanayi bazlı işbirliğinin öne çıktığını belirtmiştir (“Türkiye İsrail Ekonomik”, 2022).

Bu gelişmeler ışığında görülmektedir ki East Med öncesi gündeme gelen Türkiye – İsrail hatlı boru projeleri tekrar yenilenebilir ve hatta TANAP üzerinden devam ettirebilir. İki ülkenin görüşü enerji hususunda ortak zeminde buluşmaktadır. Türkiye’nin hazır bulundurduğu enerji boru hatları ise “oyun değiştirici” aktör benzetmelerini akla getirmektedir.

İsrail ve Türkiye, tarihsel sürece bakıldığında ekonomiyi politikadan ayırabilme konusunda etkili olmuş iki ülkedir. Ancak zaman zaman siyasi atmosfer, her iki ülkenin girişimcilerinin ve iş insanlarının risk almasını engellemiş ve bu politikalar ekonomik bağların gelişimini zorlaştırmıştır. O sebeple potansiyelin altında kalan bir ilerleme kaydedilmiştir. Şimdilerde ise ortak beklenti enerji başlığı altında ilerlediği sürece Türkiye’nin Filistin öncelikli İsrail politikasının yanına enerji kategorisi de eklenecektir. Ancak İsrail’in de Filistinli nüfusa karşı şiddet yanlısı tavrından uzaklaşarak Filistinlilerin inancını özgürce yaşayabileceği bir ortam sağlamalı, Türkiye ile her alanda ikili ilişkilerini düzeltmeye çalışmalıdır. Diğer yandan Türkiye de toplumunda bulunan Yahudi nüfusla kültürel çerçevede projeler geliştirebilmelidir. Bu gibi farklı kategorilerde atılacak adımlar, kuşkusuz enerji alanındaki muhtemel işbirliğini hızlandıracak ve temelini daha sağlam bir zemine oturtacaktır. Buna ek olarak belirtilmelidir ki bu gibi adımlar atılmasa da artık reel politik ekseninde enerji ve ekonomi öncelikli alanlarda iş birliğine iki ülke de ihtiyaç duymaktadır. Nitekim iki ülke ilişkilerinin kopuş yaşadığı dönemlerde ticaret hacminin yükselmesi, Türkiye’nin de İsrail’in de başlıkları kategorize edebilmesine ve bölümlenmesine (*compartmentalization*) bağlı olmuştur.

Bunların yanında her iki aktörün de Suriye politikalarının farklı bakış açısı bulunsa da, Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a destek verilmesi, doğalgaz boru hattına sahip olma ve doğalgaza pazar bulma ihtiyacı gibi karşılıklı kazan kazan ilişkisi içinde oldukları alanlar vardır. Bu benzerliklerin yanında oluşabilecek farklılıklar muhtemeldir ki Filistin sorununda kendisini göstermektedir.

5. İşbirliği Işığında Karşılıklı Bağımlılık Yaratılması İhtimali

İsrail ile Türkiye’nin enerji öncelikli olası bir iş birliğinde karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşacaksa bunun bir kazan – kazan durumu yaratacağı açıktır. Ancak enerji hususunda yol kat edilecek olası işbirliklerinin, üst düzey bir karşılıklı bağımlılık yaratma potansiyeline sahip olacağı konusu tartışmalıdır. Yukarıda bahsedilen olasılıklardan yola çıkıldığında görülmektedir ki enerji başlığı altında East Med projesinin başarısızlığından sonra İsrail’in ulaşacağı pazarlar için güzergâh alternatifi daha da sınırlandırılmıştır. Gündeme ise Ceyhan ve TANAP boru hatları nezdinde Türkiye güzergâhı gelmiştir. Tüm bu sınırlandırmalara rağmen karşılıklı bağımlılık konusu sadece enerji alanı ile oluşabilecek bir durum olmamaktadır.

Bu hazır güzergâh diğer alternatiflerden ziyade İsrail açısından daha kısa mesafe, daha az maliyet ve pastanın daha az dilimlerle bölünmesi demek olacaktır. Türkiye açısından bakıldığında ise hâlihazırda işletmede olan TANAP’a katılacak İsrail gazının Avrupa’ya ulaşmasından edeceği kazanım, şu anki durumdan çok daha karlı olacaktır. Bu projeksiyonda İsrail ve Türkiye işbirliğine bağımlı hale gelebilecek bir diğer aktör ise Avrupa’dır. Rusya’dan aldığı gazı yüzde yüzlük bir oranla sadece bu işbirliği ile telafi edemeyecek olsa bile Avrupa’nın öncelikli hedefi, Rusya’ya

duyduğu gaz bağımlılığını azaltmak olacaktır. Türkiye ve İsrail'in diğer başlıklarda farklılıklarının giderilememesi durumu ise enerjideki karşılıklı bağımlılığı ortadan kaldırmayacaktır.

Günümüz gelişmeleri iki ülkenin de bu konuda bir işbirliğine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Hâlihazırda İsrail'in kaynağı kendisi için bir artı iken, Türkiye'nin de sahip olduğu doğalgaz boru hattı bir diğer artıdır. İsrail'in pazarlayacağı kaynak Türkiye'ye ihtiyaç duyarken, Türkiye de daha fazla gazı Avrupa'ya temin etmek için İsrail'in kaynağına gereksinim duyacak ve bundan kendisi de yararlanabilecektir. Ayrıca diğer yandan yapılabilecek bir deniz sınırlandırma antlaşması, İsrail'in GKRY ile yaptığı antlaşmada kaybettiği deniz alanlarını kendisine geri kazandırabileceken, Türkiye de Doğu Akdeniz'deki varlığını güçlendirecek ve oyun değiştirici rolünü temellendirecektir. İki ülkenin bu alanlardaki çıkarları sınırlı karşılıklı bağımlılık alanı oluşturmaktadır.

Ancak önümüzdeki dönemde Türkiye – İsrail ilişkilerinde Kıbrıs'ın belirleyici bir rol oynayacağını belirtmek gerekmektedir. Özellikle ABD'nin Eylül 2022'de bir yıl süre ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne silah ambargosunu kaldırması oldukça önemlidir (“Dendias thanks US”, 2022). Türkiye ve KKTC aleyhine atılan bu adımdan sonra, GKRY'nin İsrail'den Demir Yumruk (Iron Dome) savunma sistemini satın almaya yönelik girişimleri hızlanmış ve iki ülke arası görüşmeler sıklaşmıştır (Watkins, 2022). Bu süreç yalnızca savunma sistemi müzakereleri ile kalmamıştır. 14 Ekim 2022'de Doğu Akdeniz Gaz Forumu zirvesi gerçekleşmiş ve aynı gün Yunanistan, GKRY ve İsrail'in elektrik üretiminin denizaltı kablolar ile birbirine bağlanmasını öngören Avrupa Birliği fonlu Eurasia Interconnector projesinin tanıtımı yapılmıştır (“Eurasia Interconnector ready for”, 2022). Öncesinde fizibilite sorunları ile gündeme gelen East Med projesinin bir başka versiyonu ve devamı niteliğinde olan bu proje ile Avrupa'nın enerji bağımlılığını azaltma, enerji pazarındaki rekabeti güçlendirmek ve bir enerji koridoru oluşturmak amaçlanmaktadır. Yunanistan, Mısır, İsrail ve Ürdün enerji bakanlarının da yer aldığı etkinlikte GKRY Başkanı Nicos Anastasiadis, bu projeden Yunanistan ve İsrail'in de çokça faydalanabileceğini belirtmiştir (“Cyprus, EU launch, 2022). Şimdilik GKRY ve Girit arası çalışmalara odaklanılan projenin bir sonraki aşamasında İsrail ile yapılacak bağlantı üzerine çalışılacaktır (Eurasia Interconnector ready, 2022).

Kıbrıs eksenli tüm bu gelişmelerden hareketle önümüzdeki süreçte İsrail'in Türkiye'ye karşı denge politikası izlemesi kaçınılmazdır. Bir tarafta Türkiye aleyhine sonuçlar doğuracak adımlarla işbirliğine giden İsrail, diğer taraftan normalleşme süreci gereği Eylül 2022'de hâlihazırda Ankara'da maslahatgüzar olarak görev yapan Irit Lillian'ı İsrail'in Ankara Büyükelçisi olarak atamıştır (İsrail'in Ankara Büyükelçisi, 2022). Dört yıl aradan sonra ilişkilerin büyükelçilik seviyesine yükseldiği bu dönemde Türkiye de aynı şekilde karşılık vererek Şakir Özkan Torunlar'ı Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi olarak atamıştır (Şakir Özkan Torunlar, İsrail'e, 2022).

Tüm bu güncel gelişmeler ışığında AB destekli yaratılması planlanan enerji ve elektrik temelli projelere karşın İsrail'in Türkiye'yi tatmin edecek denge politikası üretmesi, iki ülke arası doğal kaynak temelli enerji rotaları hususunda adım atılmasından geçecektir.

6. Sonuç

Türkiye ve İsrail özellikle son on iki yıldır diplomatik ilişkilerinde önemli kopuşlar yaşasa da ekonomi alanında ticaret hacmini yükseltmiş ve iki ülke arası turizm sektörü kesintiye uğramamıştır. İki ülke tarihsel süreçte yaşanan bağlar ve anlaşmazlıklar olsa bile ilişkilerini başlıklara ayırarak sürdürmeyi başarmıştır. Bölgede yaşanan istikrarsızlık ve iki ülkenin zaman zaman ortak paydada bulunduğu kaygıları, ister istemez yine aktörleri belirli durumlarda birlikte hareket etmeye yönlendirmiştir. Ancak ilişkilerin gelişmemesi, olası iş birliklerini ve gerçek potansiyeline ulaşmasını engellemiştir. Bu durum son yıllarda Doğu Akdeniz meselesine de tezahür etmiştir. Fakat konjonktürde meydana gelen değişimler, Avrupa'nın yeni gaz ithal

noktaları arayışı, East Med projesinin desteksiz kalması, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali gibi konular, iki ülkeyi yıllar sonra enerji odaklı bir araya getirmiştir.

İlişkilerin düzelmesi, beklentilerin farklılıklardan daha fazla olması, artık iki ülke ilişkilerinde Filistin meselesinden çok enerjinin öncelikli konuma gelmesi ve görüşmelerin süreklilik kazanması halinde ekonomik temelli projelere ve antlaşmalara imza atılması muhtemel olacaktır. Ancak yalnızca bu alan üzerinden politikalar üretilmesi, karşılıklı bağımlılık yaratamayacak kadar zayıf kalmaktadır. Diğer yandan bu iş birliğinin Filistin halkının karşı karşıya kaldığı sorunların çözümüne de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

İsrail ile ilişkilerin düzelmeye süreci göz önüne alındığında Türkiye'nin Avrupa ve ABD çerçevesinde Batı ile olan ilişkilerinde de olumlu sonuçlar vermesi olasıdır. Özellikle ABD'nin bölgede ittifakına önem verdiği bu iki ülkenin arasının düzelmesi oldukça arzu ettiği bir durumdur.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): İlkey Türkeş, Güngör Şahin

Kaynakça

- Acer, Y. (2022). *East Med projesinde dönüm noktasına mı geliniyor?*. (SETA perspektif working No: 326). Erişim adresi: <https://setav.org/assets/uploads/2022/02/P326.pdf>.
- Aytürk, İ. (2022). Haritaya geri dönerken: İsrail dış politikasına yön veren parametreler ve temel hedefler. Meliha Benli Altunışık (Ed.), *Ortadoğu ve dış politika: Arap ülkeleri ve İsrail içinde* (ss. 207-231). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bakir, A. (2022). *Herzog's visit to Ankara: A new era in Turkey – Israel Relations?*. Erişim adresi: <https://english.alaraby.co.uk/analysis/herzogs-ankara-visit-new-era-turkey-israel-relations>.
- Birleşmiş Milletler (2022). *Israel*. Erişim Adresi: <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/ISR.htm>.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un görüşmesinde enerji işbirliği ön plana çıktı. (2022, 9 Mart). Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60672177>.
- Cyprus, EU launch project to link island and to European grid. (2022, 18 Ekim). Erişim adresi: <https://www.timesofisrael.com/cyprus-eu-launch-project-to-link-island-to-european-grid/>
- Çiçekçi, C. (2021). Paryanın hegemonyası: Arap baharı prizmasından İsrail'in Ortadoğu politikaları. Tarık Oğuzlu, Ceyhun Çiçekçi (Ed.), *Küresel ve bölgesel güçlerin ortadoğu politikaları içinde* (ss. 201-243). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dendias thanks US officials for Cyprus arms embargo lift. (2022, 19 Eylül). Erişim adresi: <https://www.ekathimerini.com/news/1193642/dendias-thanks-us-officials-for-cyprus-arms-embargo-lift/>.
- Efron, S. (2018). *The future of Israeli – Turkish Relations*. Kaliforniya: RAND Corporation.
- Ersoy Ceylan, T. (2021). Israel and Turkey: Once comrades now frenemies. *Contemporary Review of the Middle East*, 1(18), 1-18.
- Eurasia Interconnector ready for construction, “historic day”, president says. (2022, 14 Ekim). Erişim adresi: <https://cyprus-mail.com/2022/10/14/euroasia-interconnector-ready-for-construction-historic-day-president-says/>.

- Filistin Türkiye'nin denizden komşusudur. Erişim adresi: <https://turkdegs.org/icerik/filistin-tuerkiyenin-denizden-komsusudur>.
- Gençtürk, A. (2022). US withdraws support from East Med gas pipeline project. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/en/world/us-withdraws-support-from-eastmed-gas-pipeline-project/2470881>.
- İsrail'in Ankara Büyükelçisi olarak Irit Lillian atandı. (2022, 19 Eylül). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israilin-ankara-buyukelcisi-olarak-irit-lillian-atandi-709790.html>.
- Keohane, R.O. ve Nye, J.S. (2012). *Power and interdependence*. ABD: Pearson.
- Kıllıoğlu, M.E. (2021). Türkiye İsrail çevresel (Hayalet) paktı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 47-65.
- McGrew, A. (2021). Küreselleşme ve küresel siyaset. John Baylis, Steve Smith ve diğ. (Ed.), *Küreselleşen dünya siyaseti* içinde (ss. 61-82). İstanbul: Küre Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi: 2014).
- Natural Gas World. *East Med the beginning of the end gas in transition*. Erişim adresi: <https://www.naturalgasworld.com/eastmed-the-beginning-of-the-end-gas-in-transition-96699>.
- Nye, J.S. ve Welch, D.A. (2018). *Küresel çatışmayı ve işbirliğini anlamak*. İstanbul: İş Bankası Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi: 2017).
- Pirinççi, F. (2022). *East Med rafa kalkıyor, peki Yunanistan'ın planları?*. Erişim adresi: <https://www.setav.org/eastmed-rafa-kalkiyor-peki-yunanistanin-planlari/>
- Samaan, J.L. (2018). *Israel's Foreign policy beyond the Arab World: Engaging the Periphery*. New York: Routledge.
- Sönmezoğlu, F. (2017). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sovereign Limits. *Cyprus Israel maritime*. Erişim adresi: <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-israel-maritime>.
- Steger, M.B. (2010). *Encyclopedia of globaliation* içinde (ss. 521-524) Globalism makalesinden çev. Yakup Çoştı. *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 267-272. (Orijinal eserin yayın tarihi: 2007).
- Stratfor. (2010). *Israel, Turkey and low seats*. Erişim adresi: <https://worldview.stratfor.com/article/israel-turkey-and-low-seats> .
- Şakir Özkan Torunlar, İsrail'e yeni büyükelçi olarak atandı. (2022, 6 Ekim). Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-israil-e-4-yil-sonra-yeni-buyukelci-3526889>.
- T.C. İletişim Başkanlığı. *Türkiye Libya mutabakatı*. Erişim adresi: https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/TR_-_TURKIYE_LIBYA_MUTABAKAT_Baski.pdf .
- Türkiye İsrail ekonomik ilişkilerinde yeni hedef. (2022, 9 Mayıs). Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/turkiye-israil-ekonomik-iliskilerinde-yeni-hedef-5983979> .
- Uluslararası Para Fonu. (2000). *Globalization: Threat or opportunity?*. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200to.htm#II> .

U.S. Geological Survey. (2010). *Assessment of Undiscovered oil and gas resources of the levant basin province eastern mediterranean*. Erişim adresi: <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> .

Watkins, R. (2022). Cyprus to purchase Israeli iron dome: Report. Erişim adresi: <https://www.thedefensepost.com/2022/08/22/israel-cyprus-iron-dome/>

TÜRKİYE’NİN 81 İLİNİN SAĞLIK PERFORMANSININ GÜNCEL KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Nuh KELEŞ¹

Öz

Sağlık hizmetlerinin gün geçtikçe önemi artmaktadır. Son yıllarda dünya genelinde yaşanan pandemi nedeniyle sağlık sektörünün gerekliliği ve erişilebilirliğinin önemi daha da çok anlaşılmıştır. Türkiye’nin 81 ilinde 1534 hastane, 251.182 yatak ve 171.229 hekimle hizmetler sunulmaktadır. Sağlık hizmetleri özelliği olması nedeniyle sunulan hizmetler yıllara, alanlara, ülkelere, bölgelere ve hastanelere göre farklılaşmakta ve güncellenmektedir. Şehirlere göre ve hastanelere göre sunulan hizmetler değişiklik gösterebilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’nin 81 ilinin sağlık hizmetleri açısından performansını değerlendirmek amaçlanmıştır.

Sağlık hizmetleri konusunda uygun görülen 21 kriter ve 81 şehir alternatifi kullanılmıştır. Kriter ağırlıklarını belirlemek için klasik ve güncel yöntemlerden MEREC, LOPCOW, Standart Sapma, CRITIC ve Entropi yöntemleri kullanılmıştır. Kriter ağırlıkları farklı yöntemlere göre belirlenmiş ve bütünleştirilmiştir. Alternatifleri sıralamak için klasik ve güncel yöntemlerden COPRAS, EDAS, TOPSIS, MOORA, MOOSRA, CODAS, OCRA ve ROV yöntemleri kullanılmıştır. Farklı sıralama yöntemlerinin sonuçları uzlaşık çözüm için BORDA yöntemiyle bütünleştirilmiştir. Kriterlerin, alternatiflerin ve yöntemlerin çeşitliliği çalışmaya orijinallik katmaktadır. Bulgulara göre 21 kriter arasında nitelikli yatak oranı (%8,06) kriteri ilk sırada bulunmuş, ardından asistan hekim sayısı (%6,80) kriteri yer almıştır. Alternatiflerden İstanbul ilk sırada bulunurken, ardından Ankara ve İzmir sıralanmıştır. İlk 25 sıralama büyükşehirlerden oluşmuş, ancak bu sıralamada diğerlerinden öne geçen (büyükşehir olmayan) Isparta 15. sırada, Elâzığ 19. sırada bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Performansı, MEREC, LOPCOW, COPRAS, MOORA

JEL Kodları: C44, D81, H75

EVALUATION OF HEALTH PERFORMANCE OF 81 PROVINCES OF TURKEY WITH CURRENT DECISION-MAKING METHODS

Abstract

The importance of health services is increasing day by day. Services are provided in 81 provinces of Turkey with 1534 hospitals, 251.182 beds, and 171.229 doctors. Since health is a service feature, the services offered differ and are updated according to years, areas, countries, regions and hospitals. This study aimed to evaluate the performance of 81 provinces of Turkey in terms of health services.

In the study, 81 province alternatives and 21 criteria were used suitable for health services. Classical and current methods were used to determine the criteria weights, such as MEREC, LOPCOW, Standard Deviation, CRITIC, and Entropy methods. The criteria weights were determined and integrated according to different methods. COPRAS, EDAS, TOPSIS, MOORA, MOOSRA, CODAS, OCRA, and ROV methods were used, so as to rank the alternatives. The findings of different ranking methods were integrated with the BORDA method for a compromise solution. The plenty of criteria, alternatives, and methods add originality to the study. According to the findings, among the 21 criteria, the rate of qualified beds (8.06%) was ranked first, followed by the number of assistant doctors (6.80%). Among the alternatives, Istanbul is in the first place, followed by Ankara and Izmir. The first 25 rankings were composed of metropolitan cities, but in this ranking, which stands out from the others (non-metropolitan cities), Isparta was ranked 15th, and Elazig was ranked 19th.

Keywords: Health Performance, MEREC, LOPCOW, COPRAS, MOORA

JEL Cods: C44, D81, H75

¹ Dr., Ticaret Bakanlığı, nhkls01@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6768-728X

Başvuru Tarihi (Received): 22.06.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Sağlık hizmetlerinin herkese ulaşılabilir (topyekûn) ve başarılı bir şekilde yapılabilmesi son yıllarda ortaya çıkan çeşitli salgın hastalıklarla mücadele sırasında daha önemli hale gelmiştir. Bölgesel ve küresel düzeyde ortaya çıkan gelişmeler sağlık sektörünün önemini artırmıştır. Sağlık hizmetinin başarılı bir şekilde sunulması toplumun ve özelden bireylerin sağlıklı bir yaşama sahip olabilmeleri ve bunu sürdürülebilmeleri açısından önemlidir. Sağlık hizmetlerinin başarılı ve toplumun gereklilikleri doğrultusunda gerçekleştiğinin ölçülmesiyle daha etkin, etkili ve verimli yönetim yolları aranabilir.

Ülkelerin sağlık sistemlerinin gelişimiyle yakından ilgili olan toplum ve kişi sağlığına verilen önem ülkelerin sağlık politikalarının oluşturulması sürecinde önemli bir rol oynar. Sağlıkta ortaya çıkan göstergeler ülkelerin/bölgelerin/şehirlerin sağlık performanslarının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır (Türkoğlu, 2018:66). Sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan performansın değerlendirilmesinin temel amacı, sağlık sisteminde gerçekleştirilen faaliyetler için stratejik denetim sağlamaktır (Demirci vd., 2020:230). Performans göstergeleri hem kalite iyileştirmeyi hem de sistem yönetimini kolaylaştırmak ve sağlık hizmetlerinin kalitesini ölçmek için popüler bir mekanizmadır (Braithwaite vd., 2017:1). Sağlık alanında ortaya konulan performans hem ülkelerin hem de bölgesel düzeyde şehirlerin kalkınmışlık derecelerini gösteren en önemli verilerdir. Sağlık hizmet özelliği olması nedeniyle sunulan hizmetler yıllara göre, bölgelere ve şehirlere göre değişmekte ve gelişmektedir. Ülkelerin sağlık turizmi açısından tercih edilmelerinde şehirlerin sağlık alanında gösterdikleri performans veri olarak kullanılabilir. Belirtilen sebeplerle bu çalışmada Türkiye'nin 81 ilinin sağlık hizmetleri açısından performansını değerlendirmek amaçlanmıştır.

Türkiye'nin 81 ilinin karşılaştırılması çeşitli kriterlere/göstergelere göre gerçekleştirilebilir. Birden fazla kriterin olduğu durumda çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemleri ortaya çıkar. Kriterlerin tarafsız ve gerçek verilerine göre yansız bir şekilde değerlendirilmesi objektif yöntemlerin kullanılabilirliğini ortaya koyar. Objektif kriter ağırlığı belirleme yöntemlerinden bu çalışmada MEREC, LOPCOW, Standart Sapma, CRITIC ve Entropi yöntemleri kullanılmıştır. Türkiye'nin 81 il alternatiflerini sıralamak için COPRAS, EDAS, TOPSIS, MOORA, MOOSRA, CODAS, OCRA ve ROV yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmanın kalanı şu şekilde organize edilmiştir. İlk bölümde sağlık alanında literatür taraması yapılarak konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalar incelenmiştir. İkinci bölümün materyal kısmında performans ölçümünde kullanılan değişkenler açıklanmış, metod kısmında kriter ağırlıklarını belirlemek ve alternatifleri sıralamak için kullanılan yöntemlerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan performans ölçümü göstergelerinin ağırlıkları farklı yöntemlerle belirlenmiş ve bütünleştirilmiştir. Devamında 81 il alternatifi çeşitli karar verme yöntemleriyle sıralanmış ve sıralamaları bütünleştirilerek tek bir sıralama elde edilmiştir. Sonuç bölümünde, gerçekleştirilen uygulamayla ilgili karar vericilere ve uygulayıcılara nihai görüşler ve öneriler sunulmuştur.

1. Literatür Taraması

Toplum genelinde ve birey bazında sağlıklı bir yaşam sağlamak ve bunu sürdürmek, insanların önem verdiği en eski konulardan birisidir. 21. yüzyılın başından itibaren insanlık açısından sağlık alanında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Toplumun ve bireylerin sağlığı özellikle son 50 yılda üzerinde önemle durulan bir konudur (Tekin, 2015:390). Sağlık hizmetlerinin ve sağlık sistemlerinin etkinlik analizi, performans değerlendirmesi ve karşılaştırmalar konusunda çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde literatürde daha önce mevcut çalışmaya benzer ve sağlık alanında yapılan çalışmalar incelenmiştir.

Temür ve Bakırcı (2008) Türkiye'nin 81 ilinde hizmet veren sağlık kurumlarının iller ve bölgeler bazında performanslarını değerlendirmiştir. Wilkinson vd. (2009) 38 göstergeye göre 23 AB üyesi ülkenin bölgesel düzeyde sağlık verilerinin varlığını ve sağlık göstergelerinin karşılaştırmasını yapmıştır. Lorcu ve Bolat (2012) belirlenen sağlık göstergelerine göre üye ve aday AB ülkelerinin karşılaştırmasını yapmıştır. Tchouaket vd. (2021) 27 OECD ülkesinin sağlık sistemi performansını değerlendirmiştir. Yılmaz vd. (2015) Türkiye'de 81 ilin sağlık hizmeti performansını 4 girdi ve 5 çıktı değişkenine göre VZA yöntemiyle değerlendirmiştir. Erdoğan ve Yıldız (2015) sağlık işletmelerinden 57 hastanenin performansını 10 farklı finansal orana göre değerlendirmiştir. Daştan ve Çetinkaya (2015) Türkiye'nin ve OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından karşılaştırmasını yapmıştır. Frogner vd. (2015) sanayileşmiş 25 OECD ülkesinde sağlık sistemlerinin verimliliğinin karşılaştırmıştır. Tekin (2015) Türkiye'deki illerin 16 farklı sağlık göstergesine göre gruplandırmasını yapmıştır. Kalhor vd. (2016) sağlık etki göstergelerini kullanarak 7 değişkene göre Asya ve Afrika'dan Doğu Akdeniz bölgesi 21 ülkenin sıralamasını yapmıştır. Braithwaite vd. (2017) seçilen 8 ülkenin sağlık sistemi ve performans göstergelerini karşılaştırmıştır. Stefko vd. (2018) 30 AB ülkesinin kamu sağlık sistemlerinin verimliliğini değerlendirmiş, bunun için 3 girdi, 3 çıktı değişkeni kullanmıştır. Şantaş ve Şantaş (2018) 35 OECD ülkesinin, Türkiye'nin, bölgelerin ve illerin sağlık değişkenlerine göre sıralaması yapılmıştır. Türkoğlu (2018) 26 Avrupa ülkesinin sağlık performansını sıralamıştır.

Güncel olarak son yıllarda yapılan çalışmalar da literatürde bulunmaktadır. Bunlar ise daha çok sağlık performansını değerlendirmeye odaklanmaktadır.

Balçık ve Konca (2019) OECD ülkelerinin 2000-2015 dönemindeki sağlık performansını değerlendirmiştir. Çağlar ve Keten (2019) Türkiye'de illerin sağlık performansı açısından değerlendirilmesi için sağlık endeksi oluşturmuştur. Çarıkçı ve Akbulut (2019) Türkiye'de 81 ilin kamu hastanelerinin sağlık performansını VZA yöntemiyle karşılaştırmıştır. Eren ve Ömürbek (2019) Türkiye'nin 81 ilini, 22 sağlık değişkenine göre performans analiziyle karşılaştırmış ve kümeleme analizi yapmıştır. Konca ve Demirci (2019) 19 adet G20 ülkesinin ve Türkiye'nin sağlık performansını yıllara göre karşılaştırmıştır. Pekkaya ve Dökmen (2019) Türkiye ile 35 OECD ülkesini VZA yöntemiyle 8 girdi ve 2 çıktı değişkenini dikkate alarak sağlık harcamaları performansına göre değerlendirmiştir. Demirci vd. (2020) AB üyesi ve aday ülkeleri sağlık finansmanının sağlık sistemleri performansına etkisi açısından değerlendirmiştir. Saygın ve Kundakcı (2020) OECD ülkelerini sağlık göstergeleri açısından kıyaslamıştır. Çınaroğlu (2021) Türkiye'de 81 ilin sağlık personeli sayısı bakımından karşılaştırmasını yapmıştır. Ömürbek vd. (2021) Türkiye'deki illerin seçilen sağlık göstergelerine göre 9 girdi ve 7 çıktı değişkeni kullanarak etkinliğini değerlendirmiştir. Üstün ve Gültekin-Karakaş (2021) seçilen sağlık göstergelerine göre Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası düzeyde karşılaştırmalarını yapmıştır. Seo ve Takikawa (2022) Japonya'nın iki farklı bölgesinden 50 şehri 18 değişkene göre sağlık sistemi performansı açısından değerlendirmiştir.

Literatürde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde daha çok girdi-çıktılar dikkate alınarak etkinlik analizi yapıldığı, bazı çalışmalarda çeşitli yöntemlerle performans değerlendirmesi yapıldığı, az da olsa ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı gözlenmiştir.

2. Materyal ve Metot

Sağlık performansını değerlendirmek çeşitli göstergeleri/kriterleri gerektirir. Bunun için Sağlık Bakanlığının en son yayınlamış olduğu sağlık istatistikleri yılı (Sağlık, 2020) verileri kullanılmıştır. Sağlık hizmeti sunulan kurumlar ve altyapıları, sağlık hizmetlerinin kullanımı, sağlıkta insan kaynakları ve acil sağlık hizmetleri göstergelerinden birbirine benzer olanlar ve çalışmaya fark/değer katmayanlar çıkarıldıktan sonra 21 değişkenin/kriterin kullanılmasına karar verilmiştir. Kullanılan kriterler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: *Türkiye’de 81 İlin Sağlık Performansının Ölçülmesinde Kullanılan Değişkenler*

	Gösterge	Yapısı		Gösterge	Yapısı
C1	Hastane Sayısı	Maks.	C12	Uzman Hekim	Maks.
C2	Yatak Sayısı	Maks.	C13	Pratisyen Hekim	Maks.
C3	10.000 Kişiye Düşen Yatak Sayısı	Maks.	C14	Asistan Hekim	Maks.
C4	Nitelikli Yatak Sayısı	Maks.	C15	Diş Hekimi	Maks.
C5	Yoğun Bakım Yatak Sayısı	Maks.	C16	Eczacı	Maks.
C6	Nitelikli Yatak Oranı	Maks.	C17	Hemşire	Maks.
C7	10.000 Kişiye Düşen Yoğun Bakım Yatak Sayısı	Maks.	C18	Ebe	Maks.
C8	Aile Hekimliği Birimi Sayısı	Maks.	C19	Diğer Sağlık Personeli	Maks.
C9	Aile Hekimliği Birimi Başına Düşen Nüfus	Min.	C20	Acil Yardım İstasyon Sayısı	Maks.
C10	Kişi Başı Hekime Müracaat Sayısı	Min.	C21	Acil Yardım Ambulans Sayısı	Maks.
C11	Kişi Başı Diş Hekimine Müracaat Sayısı	Min.			

Sağlık istatistikleri yıllığında 28 gösterge yayınlanmasına rağmen, bunlardan bazıları toplam sayıları ifade etmekte, bazıları da amaca uygun olmadığından kapsam dışında tutularak, 21 kriter kullanılmıştır. Mevcut alternatifler arasından alternatiflerin sıralanarak en iyisinin seçilmesi karar verme sürecini gerektirir. Karar vermenin iyi bilinen bir yolu çok kriterli karar vermedir. Birden fazla kriter bulunması halinde çok kriterli karar verme ve yöntemleri dikkate alınmaktadır (Türkoğlu, 2018:66).

Sağlık performansı açısından literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde çok azında ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada 21 kriterin ve 81 alternatifin karar verme probleminde veri olarak alındığı düşünülürse bu çalışmanın en önemli farkı ve literatüre katkısı birden fazla yöntemin bir arada ve birbirini destekler biçimde kullanılmasıdır. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde tek bir yöntemle bağlı kalınmamış, bunun yerine güvenilirliği ve tutarlılığı artırmak için 21 kriterin verileri alternatiflere göre mevcut olduğundan 5 farklı objektif kriter ağırlığı yöntemi kullanılmış ve bulunan ağırlıklar birleştirilmiştir. Ayrıca literatürde az da olsa ÇKKV yöntemlerini kullanan çalışmalarda ya bir yöntem ya da iki farklı yöntem kullanılarak alternatiflerin sıralaması yapılmıştır. Bu çalışmada ise 81 ilin sıralaması yapılırken alternatifleri sıralama konusunda daha çok pozitif ve negatif üstünlükleri dikkate alan ve birbirine benzerliklerine göre farklı hesaplama prosedürlerine sahip 8 adet ÇKKV yöntemi seçilmiştir. Elde edilen sıralamaları ise ayrı ayrı değerlendirmektense tek bir uzlaşık çözümde birleştirilmiştir. Yöntemlerin tümünün burada açıklanması çalışmanın anlaşılmasını güçleştireceği ve çalışmanın belki de yarısını kaplayacağı için matematiksel hesaplama aşamalarına burada yer verilmemiş, bunun yerine yöntemlerin literatürde kullanıldığı yerlere değinilmiş ve kısa açıklamalarda bulunulmuştur.

Kriter ağırlıkları objektif yöntemlere göre belirlenmiştir. MEREK yöntemi henüz çok yeni bir yöntem olarak Keshavarz-Ghorabae vd. (2021) tarafından literatüre tanıtılmıştır. MEREK yöntemi kriterleri ağırlık belirlemeye dahil etme sürecinden daha çok teker teker hariç tutma sürecini ve genel performans etkisinden çıkarmayı kullanmaktadır. Literatürde MEREK yöntemi dağıtım merkezi yer seçiminde (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021), püskürtme-boyama robotu

seçiminde (Shanmugasundar vd., 2022), lojistik firması performansı değerlendirmesinde (Toslak vd., 2022) kullanılmıştır.

LOPCOW yöntemi objektif bir ağırlık belirleme yöntemi olarak Ecer ve Pamucar (2022) tarafından literatüre tanıtılmıştır. Yöntemin temelinde farklı boyutlardaki verileri bir arada değerlendirilerek makul ağırlıklar elde etme fikri yatmaktadır. LOPCOW yönteminde, karar vericilerin diğer yöntemlerin önde gelen dezavantajlarını hafifletmesine olanak tanınmakta, en önemli ve en az önemli kriterler arasındaki boşluk daha makul olmakta, kriterler arasındaki karşılıklı bağlantılar dikkate alınmaktadır. Literatürde LOPCOW yöntemi Ecer ve Pamucar (2022) tarafından bankacılık sektöründe uygulanmış, 9 alternatifi değerlendirmek için 17 kriterin ağırlığı belirlenmiştir.

Standart sapma yöntemi kriterlerin ortalamadan sapma değerlerine bağlı olarak diğer yöntemlere göre daha basit bir mantıkla ve uygulama aşamalarıyla kriter ağırlıklarını belirlemektedir. Literatürde otomobil fren diski parametrelerinin seçiminde (Maheshwari vd., 2021), optimum delme parametrelerinin değerlendirilmesinde (Panchagnula vd., 2022), AB ve Türkiye'nin makroekonomik performanslarının karşılaştırılmasında (Öksüzkaya ve Yaşar, 2022) kullanılmıştır.

CRITIC yöntemi 1995 yılında Diakoulaki vd. tarafından kriterlerin arasındaki ilişkiyi dikkate alan bir yaklaşımla ortaya atılmıştır. CRITIC yönteminde kriter ağırlıkları objektif bir şekilde gerçek verilere dayalı olarak bulunur. Yöntemin çıktılarında kriter ağırlıkları daha çok birbirine yakın değerler alır. Literatürde CRITIC yöntemi Türkiye ile OECD ülkelerinin sağlık harcamaları performanslarının değerlendirmesinde (Pekkaya ve Dökmen, 2019:931), optimum delme parametrelerinin belirlenmesinde (Panchagnula vd., 2022), sosyal faktörlerin değerlendirilmesinde (Kaya vd., 2022) kullanılmıştır.

Entropi yöntemi enformasyon entropisi olarak elde bulunan verilerin içindeki var olan faydalı bilginin miktarının ölçülmesinde kullanılmıştır. Entropi yöntemi Shannon (1948) tarafından enformasyon entropisi olarak kullanılmıştır. Literatürde Entropi yöntemi enerji teknolojilerinin seçiminde Alao vd. (2020), yenilenebilir enerji kaynakları sıralamasında (Yazdani vd., 2020) ve daha birçok uygulamada kullanılmıştır.

Kriter ağırlıklarını belirlerken kullanılan yöntemlere göre farklı ağırlıklar elde edilmiştir. Ancak her bir yöntemde göre ayrı ayrı değerlendirme yapmaktansa ortak bir ağırlık belirlenerek tek bir ağırlık serisiyle alternatiflerin sıralanması daha makul, güvenilir ve tutarlı sonuçlar doğuracağından ağırlıklar birleştirilmiştir. Bunun için Ecer ve Pamucar (2022:7) ile Kaya vd. (2022:18) farklı ağırlık belirleme yöntemlerine göre buldukları kriter ağırlıklarının ortalamalarını alarak birleştirmiştir. Bu çalışmada da 5 farklı teknikte hesaplanan kriter ağırlıklarının ortalaması alınarak alternatiflerin değerlendirilmesi için kullanılmıştır.

Alternatifleri sıralamak için kullanılan yöntemleri incelemek gerekirse, COPRAS yöntemi 1994 yılında Zavadskas vd. tarafından literatüre kazandırılmıştır. COPRAS yöntemi çelişen kriterler altında alternatiflerin önem ve fayda önceliğine göre orantılı bağımlılıklarını varsaymakta hem ideal hem de ideal olmayan çözümleri göz önünde bulundurmaktadır. Literatürde COPRAS yöntemi yol tasarım çözümlerinin değerlendirmesinde (Zavadskas vd., 2007), tedarikçi seçiminde (Madić vd., 2014), kazı projesinde risk değerlendirmesinde (Valipour vd., 2017) kullanılmıştır.

EDAS yöntemi mesafeye dayalı bir çözüm bulmaya çalışan, en iyi çözümü ortalama çözüme olan uzaklığa göre değerlendiren bir ÇKKV yöntemidir. EDAS yöntemi Keshavarz-Ghorabae vd. (2015) tarafından ortalama çözümden uzaklığa dayalı yeni bir değerlendirme yöntemi olarak literatüre tanıtılmıştır. EDAS yöntemi literatürde şehir lojistiği senaryolarının sıralanmasında (Stević vd., 2016), personel seçiminde (Karabasevic vd., 2018), yenilenebilir enerjinin

benimsenmesinin önündeki engelleri araştırılmasında (Asante vd., 2020), e-ticaret platformlarının kullanım amacını etkileyen temel faktörlerin araştırılmasında (Lu vd., 2022) kullanılmıştır.

TOPSIS yöntemi Hwang ve Yoon tarafından 1981 yılında literatüre kazandırılmıştır. TOPSIS yöntemi en uygun ve en uygun olmayan çözümü hesaplamakta ve ardından bu ikisi arasındaki mesafeyi değerlendirerek ideal çözümü bulmaktadır. En uygun ve en uygun olmayan çözüm arasındaki mesafe ne kadar büyükse alternatifin sıralaması o kadar yüksek olur. Literatürde TOPSIS yöntemi Doğu Akdeniz bölgesinde 21 ülkenin sağlık etki göstergelerinin sıralanmasında (Kalhor vd., 2016), Avrupa ülkelerinin sağlık performanslarının sıralanmasında (Türkoğlu, 2018), Türkiye ve OECD ülkelerinin sağlık harcamaları performanslarının değerlendirmesinde (Pekkaya ve Dökmen, 2019:931) kullanılmıştır.

MOORA yöntemi 2006 yılında Brauers ve Zavadskas tarafından oranların uygulandığı hedeflere alternatiflerin yanıtları olarak literatüre kazandırılmıştır. Yöntem tüm amaçları değerlendirmekte, vektör normalizasyonu kullanmakta, en uygun ve en uygun olmayan çözümleri optimize etmektedir. Literatürde MOORA yöntemi geçiş ekonomisinde özelleştirme optimizasyonunda (Brauers ve Zavadskas, 2006), sağlık değişkenleri dikkate alınarak performans analizinde (Eren ve Ömürbek, 2019), yenilenebilir enerjinin benimsenmesinin önündeki engelleri araştırılmasında (Asante vd., 2020) kullanılmıştır.

MOOSRA yöntemi çözüm aşamaları itibarıyla son adım hariç tamamen MOORA yöntemine benzemektedir. MOOSRA yönteminde son adımda tek fark faydalı olan ve olmayan kriterlerin oranını hesaplamaktır. Literatürde MOOSRA yöntemi UPS seçiminde (Demircioğlu ve Coşkun, 2018), malzeme seçiminde (Teja ve Gupta, 2019), motosiklet seçiminde (Özdağoğlu vd., 2021) kullanılmıştır.

CODAS yöntemi 2016 yılında Keshavarz Ghorabae vd. tarafından literatüre kazandırılmıştır. Negatif ideal çözümden Euclidean ve Taxicab uzaklıklarına dayalı olarak en uygun çözümü bulur. Literatürde CODAS yöntemi en uygun endüstriyel robotun belirlenmesinde ve bir ofiste mikro iklimin değerlendirilmesinde Keshavarz Ghorabae vd. (2016), OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından kıyaslanmasında (Saygın ve Kundakcı, 2020) püskürtme-boyama robotu seçiminde (Shanmugasundar vd., 2022) kullanılmıştır.

OCRA yöntemi faydalı ve faydalı olmayan kriterleri ayrı ayrı ele alarak farklı bir hesaplama uyumlaştırmaktadır. OCRA yöntemi 1994 yılında Parkan tarafından önerilmiş ve 1997, 2000 yılında Parkan ve Wu tarafından daha da geliştirilmiştir. Literatürde OCRA yöntemi yabancı sermayeli bankaların etkinlik analizinde (Özbek, 2015), ekonomi araştırmalarının verimlilik ve performans analizinde (Candan, 2020), seçilmiş ülkelerin ticaret verimliliklerinin değerlendirilmesinde (Lukic, 2022) kullanılmıştır.

ROV (değer aralığı, range of value) yöntemi Yakowitz vd. (1993) tarafından önerilmiştir. ROV yönteminde her bir alternatif için faydalı ve faydalı olmayan değerler hesaplanır ve bunların ortalaması alınır. Literatürde ROV yöntemi kesme sınırlarının seçiminde (Madić vd., 2016), en uygun normalleştirme tekniğinin seçilmesinde (Ersoy, 2021), motosiklet seçiminde (Özdağoğlu vd., 2021) kullanılmıştır.

3. Bulgular

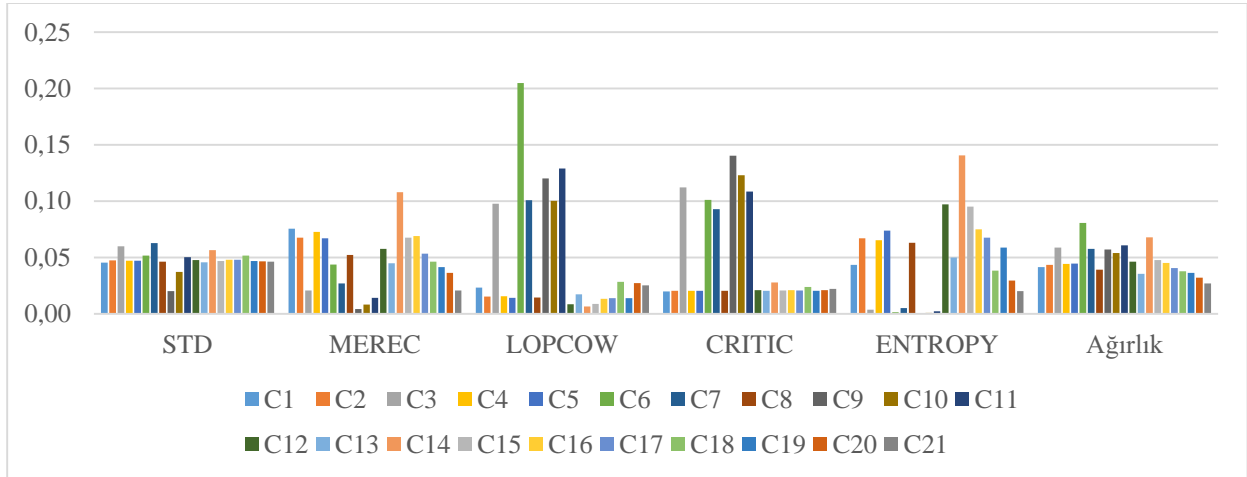
Türkiye'nin 81 ilinin sağlık performansını değerlendirmek için 21 kriter belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için klasik ve güncel 5 farklı (MEREK, LOPCOW, Standart Sapma, CRITIC ve Entropi yöntemleri) objektif kriter ağırlığı yöntemi kullanılmış ve bulunan ağırlıklar birleştirilmiştir. Çalışmanın başlangıcında tüm yöntemler için karar matrisi oluşturulur, belirlenen karar matrisi Ek-1'de sunulmuştur. Karar matrisi objektif ağırlık belirleme yöntemlerinin farklı

çözüm aşamalarına göre değerlendirilmiş ve kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Kriter ağırlıkları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Kriter Ağırlıkları

	STD	MEREC	LOPCOW	CRITIC	ENTROPY	Ağırlık
C1	0.0455	0.0758	0.0234	0.0201	0.0435	0.0416
C2	0.0474	0.0678	0.0153	0.0205	0.0671	0.0436
C3	0.0600	0.0207	0.0979	0.1124	0.0036	0.0589
C4	0.0471	0.0729	0.0156	0.0204	0.0653	0.0443
C5	0.0472	0.0672	0.0142	0.0205	0.0740	0.0446
C6	0.0517	0.0437	0.2051	0.1011	0.0014	0.0806
C7	0.0628	0.0271	0.1008	0.0929	0.0053	0.0578
C8	0.0463	0.0522	0.0145	0.0204	0.0631	0.0393
C9	0.0201	0.0042	0.1203	0.1405	0.0002	0.0571
C10	0.0371	0.0084	0.1004	0.1230	0.0010	0.0540
C11	0.0502	0.0142	0.1291	0.1086	0.0024	0.0609
C12	0.0477	0.0576	0.0084	0.0211	0.0973	0.0464
C13	0.0457	0.0449	0.0173	0.0204	0.0501	0.0357
C14	0.0567	0.1080	0.0065	0.0278	0.1408	0.0680
C15	0.0468	0.0677	0.0088	0.0208	0.0953	0.0479
C16	0.0481	0.0691	0.0134	0.0211	0.0751	0.0454
C17	0.0481	0.0534	0.0138	0.0209	0.0675	0.0407
C18	0.0518	0.0465	0.0284	0.0239	0.0385	0.0378
C19	0.0468	0.0416	0.0140	0.0205	0.0588	0.0363
C20	0.0467	0.0364	0.0273	0.0210	0.0295	0.0322
C21	0.0463	0.0207	0.0254	0.0222	0.0202	0.0270
Toplam	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000

Kriter ağırlıkları ayrı ayrı hesaplanmış ve ortalamaları alınarak bütünleştirilmiştir. Ayrıca yöntemleri değerlendirmek için kriterlerin arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Pearson korelasyon analiziyle yöntemlerden MEREC ve ENTROPY arasında ($r=0,878$, $p<0,01$) ve LOPCOW ve CRITIC arasında pozitif, çok güçlü ve anlamlı ilişkiler ($r=0,885$, $p<0,01$) tespit edilmiştir. Hesaplanan kriter ağırlıklarına göre ilk sırada C6-nitelikli yatak oranı (%8,06) kriteri, son sırada ise C21-acil yardım ambulans sayısı (%2,70) bulunmuştur. Yöntemlere göre hesaplanan kriter ağırlıkları Şekil 1'de görsel bir şekilde incelenebilir.

Şekil 1: Farklı Yöntemlere Göre Kriter Ağırlıkları

Farklı yöntemlere göre bulunan kriter ağırlıklarının Şekil 1’de yöntemlere göre görselleştirilmesi çalışmanın literatüre önemli bir katkısı olarak sunulabilir. Çünkü standart sapma ve MEREC yöntemleriyle daha makul (birbirine yakın) kriter ağırlıkları bulunduğu görülürken, LOPCOW yönteminin tanıtıldığı çalışmada (Ecer ve Pamucar, 2022) belirtilen makul ağırlıklar bulma iddiasından oldukça uzaklaştığı fark edilmiştir. Aynı şekilde CRITIC yöntemi bulguları da LOPCOW yöntemiyle benzeşmektedir.

Alternatifleri sıralamak için birbirlerine benzerliklerine göre farklı hesaplama prosedürlerine sahip 8 adet ÇKKV yöntemi (COPRAS, EDAS, TOPSIS, MOORA, MOOSRA, CODAS, OCRA ve ROV yöntemleri) kullanılmıştır. Elde edilen sıralamaları ise ayrı ayrı değerlendirmektense tek bir uzlaşık çözümde BORDA tekniğiyle birleştirilmiştir. Yöntemlere göre elde edilen nihai sonuçlar Ek-2’de ve sıralamalar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: *Alternatiflerin Sıralanması*

	COPRAS	EDAS	TOPSIS	MOORA	MOOSRA	CODAS	OCRA	ROV	BORDA
Adana	6	7	7	7	7	15	7	5	6
Adıyaman	43	60	54	44	44	59	41	54	51
Afyonkarahisar	32	69	38	32	30	47	35	30	34
Ağrı	62	26	65	58	56	29	60	60	55
Amasya	65	32	77	70	70	77	58	73	78
Ankara	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Antalya	5	5	5	5	5	19	5	6	5
Artvin	72	16	71	69	65	40	72	45	64
Aydın	20	81	30	25	26	76	17	55	39
Balıkesir	18	70	23	18	19	48	32	27	25
Bilecik	68	23	58	73	73	66	70	71	74
Bingöl	71	22	78	71	71	74	71	70	79
Bitlis	59	35	74	50	46	57	61	37	57
Bolu	42	41	24	45	54	33	29	61	37
Burdur	64	33	73	60	58	69	65	51	69
Bursa	4	4	4	4	4	28	6	7	6
Çanakkale	38	64	46	39	37	39	31	47	42
Çankırı	73	17	66	75	75	61	73	77	75
Çorum	39	63	39	36	35	31	42	22	32
Denizli	21	80	29	24	25	75	20	52	36
Diyarbakır	13	53	17	13	10	70	10	20	16
Edirne	35	51	31	38	40	53	18	40	31
Elazığ	31	61	19	26	23	6	45	10	19
Erzincan	52	27	36	65	69	23	47	72	48
Erzurum	24	71	18	23	29	30	19	16	22
Eskişehir	17	73	14	17	20	5	14	14	12
Gaziantep	8	30	8	8	9	52	12	9	9
Giresun	36	55	33	34	32	13	44	17	26
Gümüşhane	81	8	81	81	81	81	79	80	81
Hakkâri	75	11	70	66	55	4	74	46	53
Hatay	15	59	16	15	13	50	24	23	17
Isparta	29	50	13	30	34	3	22	13	15
Mersin	9	40	10	9	8	7	15	8	8
İstanbul	1	1	1	1	1	1	1	1	1
İzmir	3	3	3	3	3	16	3	3	3
Kars	57	34	62	52	51	37	48	34	46
Kastamonu	51	45	69	49	49	79	54	69	67
Kayseri	12	57	12	10	12	36	8	11	11
Kırklareli	49	43	43	47	47	10	55	44	40
Kırşehir	69	18	55	72	72	20	56	66	61
Kocaeli	10	46	11	11	15	44	11	32	13
Konya	7	6	6	6	6	12	4	4	4
Kütahya	40	62	51	40	39	62	40	36	45
Malatya	23	78	21	21	22	25	21	18	21
Manisa	14	66	15	14	14	38	16	15	14
Kahramanmaraş	22	75	26	19	18	43	23	19	24
Mardin	44	56	64	42	38	51	50	57	54
Muğla	27	72	35	28	28	56	30	49	35
Muş	70	19	76	68	64	49	69	67	71
Nevşehir	58	31	52	56	60	17	63	48	47
Niğde	55	39	68	63	63	71	59	65	72

Ordu	33	67	41	33	31	60	43	43	43
Rize	47	42	37	61	68	54	38	79	60
Sakarya	28	76	34	29	24	32	25	38	29
Samsun	11	49	9	12	16	18	9	21	10
Siirt	66	21	67	55	53	26	68	39	49
Sinop	61	28	48	57	62	35	67	63	58
Sivas	30	68	27	31	33	45	34	33	30
Tekirdağ	25	79	28	27	27	34	27	31	27
Tokat	34	65	25	35	41	11	36	35	28
Trabzon	19	77	22	20	21	46	13	25	23
Tunceli	78	9	56	76	76	21	80	64	65
Şanlıurfa	16	52	20	16	11	55	28	28	20
Uşak	50	44	61	48	48	63	53	50	56
Van	26	74	32	22	17	9	26	12	18
Yozgat	45	48	45	43	42	14	46	26	33
Zonguldak	37	58	47	41	43	78	33	59	50
Aksaray	54	38	72	59	59	64	57	68	68
Bayburt	80	12	60	79	79	67	81	62	76
Karaman	63	25	49	53	52	8	66	24	41
Kırıkkale	48	36	42	51	57	68	39	58	51
Batman	41	54	40	37	36	41	51	29	37
Şırnak	67	20	79	62	50	42	62	53	62
Bartın	79	14	80	80	80	80	75	78	80
Ardahan	77	13	63	74	74	22	78	41	63
İğdır	76	10	57	78	77	24	76	75	69
Yalova	60	24	50	64	67	58	64	76	66
Karabük	53	29	44	54	61	27	49	42	44
Kilis	74	15	53	77	78	65	77	81	76
Osmaniye	46	47	59	46	45	72	52	56	59
Düzce	56	37	75	67	66	73	37	74	73

Farklı sıralama yöntemlerinin optimize edilmesi sonucu oluşturulan sonuç tablosuna göre ilk sırada İstanbul, ikinci Ankara, üçüncü İzmir bulunmuştur. Yöntemlerin aralarındaki ilişki Spearman sıra korelasyon analiziyle incelenmiş ve bulgular Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Yöntemler Arasındaki İlişkiler

	COPRAS	EDAS	TOPSIS	MOORA	MOOSRA	CODAS	OCRA	ROV	BORDA
COPRAS	1.000								
EDAS	-0.399	1.000							
TOPSIS	0.914	-0.262	1.000						
MOORA	0.984	-0.386	0.897	1.000					
MOOSRA	0.962	-0.374	0.850	0.990	1.000				
CODAS	0.304	0.133	0.494	0.365	0.365	1.000			
OCRA	0.967	-0.372	0.886	0.935	0.904	0.283	1.000		
ROV	0.802	-0.208	0.792	0.869	0.880	0.618	0.743	1.000	
BORDA	0.930	-0.297	0.939	0.955	0.939	0.584	0.895	0.924	1.000

Not: EDAS-CODAS ($p>0,05=0.237$), EDAS-ROV ($p>0,05=0.062$)

Farklı yöntemlere göre değerlendirmede yöntemlerin EDAS hariç birbirleriyle orta ve çoğunlukla yüksek düzeyde pozitif ilişkili bulgular ortaya koyduğu bulunmuştur. EDAS yönteminin diğer

yöntemlerle tam tersi yani negatif düşük düzeyde ilişkilere sahip olduğu, bütünleşik sıralamada ise BORDA yönteminin yine EDAS hariç diğer yöntemlerle oldukça yüksek ilişkili bulgulara sahip olduğu söylenebilir. Dahası diğer tüm yöntemlerin aralarındaki ilişkiler 0,01 düzeyinde anlamlı bulunurken EDAS yöntemi bulguları 0,05 anlamlılık düzeyinde CODAS ve ROV yöntemiyle anlamlı olmayan bulgular ortaya koymuştur.

Sağlık performansı açısından değerlendirmek gerekirse, 1. sırada bulunan İstanbul'un ardından, 2. sırada Ankara ve 3. sırada İzmir bulunmuştur. Sıralı alternatif listesi Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: Türkiye'de 81 İlin Sağlık Göstergelerine Göre Sıralanması

No	Şehir	No	Şehir	No	Şehir	No	Şehir	No	Şehir
1	İstanbul	15	Isparta	29	Sakarya	43	Ordu	57	Bitlis
2	Ankara	16	Diyarbakır	30	Sivas	44	Karabük	58	Sinop
3	İzmir	17	Hatay	31	Edirne	45	Kütahya	59	Osmaniye
4	Konya	18	Van	32	Çorum	46	Kars	60	Rize
5	Antalya	19	Elâzığ	33	Yozgat	47	Nevşehir	61	Kırşehir
6	Adana	20	Şanlıurfa	34	Afyonkarahisar	48	Erzincan	62	Şırnak
6	Bursa	21	Malatya	35	Muğla	49	Siirt	63	Ardahan
8	Mersin	22	Erzurum	36	Denizli	50	Zonguldak	64	Artvin
9	Gaziantep	23	Trabzon	37	Bolu	51	Adıyaman	65	Tunceli
10	Samsun	24	Kahramanmaraş	37	Batman	51	Kırıkkale	66	Yalova
11	Kayseri	25	Balıkesir	39	Aydın	53	Hakkâri	67	Kastamonu
12	Eskişehir	26	Giresun	40	Kırklareli	54	Mardin	68	Aksaray
13	Kocaeli	27	Tekirdağ	41	Karaman	55	Ağrı	69	Burdur
14	Manisa	28	Tokat	42	Çanakkale	56	Uşak	69	Iğdır

İlk 25 sırada bulunan şehirlerden 15. sırada Isparta ve 19. sırada bulunan Elâzığ hariç tümü büyükşehirlerden oluşmaktadır. 30 büyükşehir arasından Mardin 54. sırada yer almış ve büyükşehirler arasında en kötü performansı göstermiştir. 81 şehir arasından Gümüşhane ise son sırada yer almıştır. Son sıralarda daha çok küçük nüfuslu illerin varlığı göze çarpmaktadır.

4. Sonuç

Sağlık hizmetleri insanların ve toplumun gelişmişliğini ve kalkınmışlığını gösteren en önemli hizmet olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı olmayan bir birey topluma katkıda bulunamaz, sağlıklı olmayan toplum uzun süreli varlığını sürdüremez. Sağlık alanında gerçekleştirilen hizmetler ülkelere, bölgelere, illere, hastanelere ve hatta servislere göre değişiklik gösterebilir. Bu çalışmanın amacına göre Türkiye'nin 81 ili belirlenen 21 kritere göre sağlık hizmetleri performans göstergeleri açısından karşılaştırılmıştır. İlk 25 sırada iki il dışında büyükşehirlerin bulunması, sağlık hizmetleri sunumunda büyükşehirlere daha çok önem verildiğini göstermektedir. İlk 25 sırada içinde 15. sırada Isparta'nın ve 19. sırada Elazığ'ın bulunması ise diğer birçok şehre göre ve hatta büyükşehirlere göre sağlık alanında olumlu-geliştirilmiş göstergelere sahip olmasındandır. Son sıralarda ise daha çok nüfusu az olan şehirlerin bulunması dikkat çekmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulguların benzer çalışmalarla karşılaştırılmasıyla literatüre önemli katkılar sunulabileceği düşünülür. Şantaş ve Şantaş (2018) Türkiye'nin illerini sağlık değişkenlerine göre sıraladığı çalışmasının ilgili bölümünde genel sıralamaya göre Tunceli, Artvin, Çankırı ilk üç sırada, Gaziantep, Şanlıurfa ve İstanbul ise son üç sırada bulunmuştur. Bahsedilen çalışmada değişkenlerin illerin nüfuslarına oranlanarak çalışmaya dâhil edilmesi ve verilerin analizinde istatistiksel yöntemler ve faktör analizi kullanılması çok farklı (adeta tam tersi)

bir sıralama sonucu elde edilmesini sağlamıştır. Çağlar ve Keten (2019) Türkiye’deki illeri sağlık performansı açısından sağlık endeksine göre ve oluşturulan endeks bileşenlerinin aritmetik ortalamasına göre sıralamıştır. Trabzon, Malatya ve Burdur ilk üç sırada, Ağrı, Hakkâri ve Şırnak son üç sırada yer almıştır. Eren ve Ömürbek (2019) ile Tekin (2015) Türkiye’nin 81 ilini sağlık performanslarına göre karşılaştırmıştır. Ancak bu çalışmalarda kümeleme analiziyle inceleme yapıldığından ve tam bir sıralama elde edilmediğinden bu çalışmayla karşılaştırma yapma imkânı olmamıştır. Ayrıca Yılmaz vd. (2015), Çarıkçı ve Akbulut (2019), Ömürbek vd. (2021) Türkiye’de 81 ili VZA yöntemi kullanarak sağlık etkinlik analiziyle incelediklerinden ve tam bir sıralama elde edilmediğinden karşılaştırma imkânı olmamıştır. Benzer çalışmaların mevcut çalışmayla karşılaştırılmasında bu çalışmada birden fazla ÇKKV yönteminin birbirini destekler biçimde kullanılması çalışmanın hem bulgular açısından önemini ortaya çıkarmakta, hem de çalışmanın orijinalliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada 81 ilin sağlık göstergeleri açısından incelenmesi için literatürde birçok ÇKKV yöntemi olmasına rağmen alternatiflerin pozitif ve negatif üstünlüklerini dikkate alan COPRAS, EDAS, TOPSIS, MOORA, MOOSRA, CODAS, OCRA ve ROV yöntemleri benzerliklerine göre ve birbirlerini destekleyebilen yöntemler olmalarına göre seçilmiştir. Farklı hesaplama prosedürlerine sahip 8 adet ÇKKV yönteminin tamamen aynı sıralamaları vermeyeceği bilinmekle birlikte birbirlerine benzer sıralama bulguları ortaya koydukları söylenebilir. COPRAS, TOPSIS, MOORA, MOOSRA, CODAS, OCRA ve ROV yöntemleri (7 farklı ÇKKV yöntemi) sıralamaları orta ve çoğunlukla yüksek düzeyde pozitif ilişkili bulunmuştur. Bunun için BORDA tekniğiyle bütünleştirme sonuçlarında da oldukça yüksek düzeyde ilişkiler tespit edilmiştir. Dikkate değer bir başka bulgu ise MOORA-MOOSRA (0,990) ilişkisinin, MOORA-COPRAS ilişkisinin (0,984), COPRAS-OCRA (0,967) ve COPRAS-MOOSRA (0,962) ilişkisinin oldukça yüksek düzeylerde olduğu ile ilişki düzeyleri açısından MOORA ve COPRAS yöntemlerinin diğer yöntemlerle yüksek düzeyde uyumlu bulgular ortaya koyduğu söylenebilir.

Mevcut çalışmada oldukça fazla sayıda kriter ve alternatif kullanarak ve yine oldukça fazla sayıda kriter ağırlığı belirleme yöntemi ve alternatifleri sıralama yöntemini bir arada ve birbirini destekler biçimde kullanarak literatüre önemli bir katkı sağlandığı düşünülmektedir.

LOPCOW yönteminin tanıtılırken ki makul ağırlıklar bulma iddiasından oldukça uzaklaştığı ortaya çıkartılmıştır. EDAS yönteminin mesafeye dayalı ortalama bir çözüme uzaklığa göre sıralama yaptığından diğer yöntemlerden ayrıştığı ve diğer yöntemlerle (CODAS hariç) negatif ve anlamlı olmayan bulgular elde ettiği gösterilmiştir. BORDA yönteminin bazı alternatifleri benzer puanlar aldıklarından benzer sıralara atadığı ve tam bir sıralama sonucu vermediği görülmüştür. İleride bu şekilde farklı yöntemlerle yapılacak çalışmalarda belirtilen durumların göz önünde bulundurulması tavsiye edilebilir.

Sağlık hizmetleri açısından bu çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilerek nüfusu az olan şehirlerin arka sıralarda yer alması ve büyükşehir olmasına rağmen Mardin’in 54. sırada olmasının nedenleri araştırılarak bu şehirlere sağlık alanında daha çok yatırım yapılması tavsiye edilebilir. Bu çalışmadan elde edilen bulgularla ileride illerin nüfusunu ve demografik göstergelerini de ayrı kriter olarak işin içine katacak bir çalışmanın yapılması halinde illerin ne şekilde performans gösterdiği araştırılabilir.

Teşekkür: Makalenin hazırlanması ve geliştirilmesinde farklı bir anlayışın ortaya çıkmasını sağlayan Sn. Selcen Ece Keleş’e teşekkür ederim.

Kaynakça

Alao, M. A., Ayodele, T. R., Ogunjuyigbe, A. S. O., & Popoola, O. M. (2020). Multi-criteria decision based waste to energy technology selection using entropy-weighted TOPSIS technique: The case study of Lagos, Nigeria. *Energy*, 201, 117675.

- Asante, D., He, Z., Adjei, N. O., & Asante, B. (2020). Exploring the barriers to renewable energy adoption utilising MULTIMOORA-EDAS method. *Energy Policy*, 142, 111479.
- Balçık, P. Y. ve Konca, M. (2019). Malmquist indeks ile OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansının değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 666-682.
- Braithwaite, J., Hibbert, P., Blakely, B., Plumb, J., Hannaford, N., Long, J. C., & Marks, D. (2017). Health system frameworks and performance indicators in eight countries: a comparative international analysis. *SAGE Open Medicine*, 5, 2050312116686516.
- Brauers, W. K., & Zavadskas, E. K. (2006). The MOORA method and its application to privatization in a transition economy. *Control and Cybernetics*, 35(2), 445-469.
- Candan, G. (2020). Efficiency and performance analysis of economics research using hesitant fuzzy AHP and OCRA methods. *Scientometrics*, 124(3), 2645-2659.
- Çağlar, A. ve Keten, N. D. (2019). İllerin sağlık endeksi: Bileşik endeks yaklaşımı ile bir deneme. *Düzce Medical Journal*, 21(1), 42-53.
- Çarıkçı, O. ve Akbulut, F. (2019). Kıyaslama (benchmarking) yöntemi olarak Veri Zarflama Analizi (VZA) ile illerin sağlık performansının ölçülmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 1-8.
- Çınaroğlu, S. (2021). Türkiye'de iller düzeyinde sağlık personeli dağılımı ve daha etkin politika ihtiyacı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(2), 235-254.
- Daştan, İ. ve Çetinkaya, V. (2015). OECD ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemleri, sağlık harcamaları ve sağlık göstergeleri karşılaştırması. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 104-134.
- Demirci, Ş., Konca, M. ve İlgün, G. (2020). Sağlık finansmanının sağlık sistemleri performansına etkisi: Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler üzerinden bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 28(43), 229-242.
- Demircioğlu, M. ve Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA yöntemi ve UPS seçimi üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Ecer, F., & Pamucar, D. (2022). A novel LOPCOW-DOBI multi-criteria sustainability performance assessment methodology: An application in developing country banking sector. *Omega*, 102690.
- Erdoğan, M. ve Yıldız, B. (2015). Sağlık işletmelerinde finansal oranlar aracılığıyla performans ölçümü: hastanelerde bir uygulama. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 129-148.
- Eren, H. ve Ömürbek, N. (2019). Türkiye'nin sağlık göstergeleri açısından kümelenmesi ve performans analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29), 421-452.
- Ersoy, N. (2021). Selecting the best normalization technique for ROV method: Towards a real life application. *Gazi University Journal of Science*, 34(2), 592-609.
- Frogner, B. K., Frech, H. E., & Parente, S. T. (2015). Comparing efficiency of health systems across industrialized countries: a panel analysis. *BMC Health Services Research*, 15(1), 1- 12
- Kalhor, R., Asefzadeh, S., & Ghamari, F. (2016). Ranking eastern mediterranean region countries (EMRO) based on the health impact indicators using multi-criteria decision approach. *Health-care*, 7(18), 28.

- Karabasevic, D., Zavadskas, E. K., Stanujkic, D., Popovic, G., & Brzakovic, M. (2018). An approach to personnel selection in the IT industry based on the EDAS method. *Transformations in Business ve Economics*, 17, 54-65.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2016). A new combinative distance-based assessment (CODAS) method for multi-criteria decision-making. *Economic Computation ve Economic Cybernetics Studies ve Research*, 50(3).
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MERECE). *Symmetry*, 13(4), 525.
- Konca, M. ve Demirci, Ş. (2019). G20 ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemi performansı: Yıllara göre karşılaştırmalı bir analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 175-181.
- Lu, Y. H., Yeh, C. C. & Liao, T. W. (2022). Exploring the key factors affecting the usage intention for cross-border e-commerce platforms based on DEMATEL and EDAS method. *Electronic Commerce Research*, 1-23.
- Lukic, R. (2022). Analysis of productivity of distribution trade of selective countries of the European Union, Russia and Serbia based on the OCRA method. *Revista de Management Comparat International*, 23(1), 65-79.
- Lorcu, F. ve Bolat, B. A. (2012). Comparison member and candidate countries to the European Union by means of main health indicators. *China-USA Business Review*, 11(4).
- Madić, M., Marković, D., Petrović, G., & Radovanović, M. (2014, June). Application of COPRAS method for supplier selection. *In The Fifth International Conference Transport and Logistics-TIL 2014, Proceedings* (pp. 47-50).
- Madić, M., Radovanović, M., & Manić, M. (2016). Application of the ROV method for the selection of cutting fluids. *Decision Science Letters*, 5(2), 245-254.
- Maheshwari, N., Choudhary, J., Rath, A., Shinde, D., & Kalita, K. (2021). Finite element analysis and multi-criteria decision-making (MCDM)-based optimal design parameter selection of solid ventilated brake disc. *Journal of The Institution of Engineers (India): Series C*, 102(2), 349-359.
- Öksüzkaya, M. ve Yaşar, Z. R. (2022). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin 2016–2020 yılları arası makroekonomik performansının ARAS ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırılması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 171-198.
- Ömürbek, N., Altın, F. G., Şimşek, A., ve Eren, H. (2021). Entropi tabanlı veri zarflama analizi yöntemi ile Türkiye'deki illerin sağlık göstergeleri açısından etkinliğinin belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 16-45.
- Özbek, A. (2015). Efficiency analysis of foreign-capital banks in Turkey by OCRA and MOORA. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(13), 21-30.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K., Altınata, A., & Ulutaş, A. (2021). Combining different MCDM methods with the Copeland method: An investigation on motorcycle selection. *Journal of Process Management And New Technologies*, 9(3-4), 13-27.

- Panchagnula, K. K., Sharma, J. P., Kalita, K. & Chakraborty, S. (2022). CoCoSo method-based optimization of cryogenic drilling on multi-walled carbon nanotubes reinforced composites. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing (IJIDeM)*, 1-19.
- Pekkaya, M. ve Dökmen, G. (2019). OECD Ülkeleri kamu sağlık harcamalarının ÇKKV yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 923-950.
- Sağlık (2020). <https://www.saglik.gov.tr/TR,89801/saglik-istatistikleri-yilligi-2020-yayinlanmistir.html>. (Erişim: 02.06.2022).
- Saygın, Z. Ö. ve Kundakçı, N. (2020). WASPAS ve CODAS yöntemleri ile OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından kıyaslamalı analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 23-42.
- Seo, Y., & Takikawa, T. (2022, May). Regional variation in national healthcare expenditure and health system performance in central cities and Suburbs in Japan. *Healthcare* (Vol. 10, No. 6, p. 968). MDPI.
- Shanmugasundar, G., Sapkota, G., Çep, R., & Kalita, K. (2022). Application of MEREK in Multi-Criteria Selection of Optimal Spray-Painting Robot. *Processes*, 10(6), 1172.
- Stefko, R., Gavurova, B., & Kocisova, K. (2018). Healthcare efficiency assessment using DEA analysis in the Slovak Republic. *Health Economics Review*, 8(1), 1-12.
- Stević, Ž., Tanackov, I., Vasiljević, M., & Vesković, S. (2016, September). Evaluation in logistics using combined AHP and EDAS method. In *Proceedings of the XLIII International Symposium on Operational Research, Belgrade, Serbia* (pp. 20-23).
- Şantaş, F. ve Şantaş, G. (2018). Türkiye'nin, bölgelerin ve illerin sağlık değişkenleri açısından mevcut durumu ve sıralanması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2419-2432.
- Shannon, C. E (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379-423.
- Tchouaket, É. N., Lamarche, P. A., Goulet, L., & Contandriopoulos, A. P. (2012). Health care system performance of 27 OECD countries. *The International Journal of Health Planning and Management*, 27(2), 104-129.
- Teja, K. B. R., & Gupta, N. (2019). Low-k polymer gate dielectric selection for organic thin-film transistors (OTFTs) using material selection methodologies. *Journal of Computational Electronics*, 18(3), 872-881.
- Tekin, B. (2015). Temel sağlık göstergeleri açısından Türkiye'deki illerin gruplandırılması: bir kümeleme analizi uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 389-416.
- Temür, Y. ve Bakırcı, F. (2008). Türkiye'de sağlık kurumlarının performans analizi: bir VZA uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 262.
- Türkoğlu, S. P. (2018). Avrupa ülkelerinin sağlık göstergelerinin TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 65-78.
- Üstün, Ç. ve Gültekin-Karakaş, D. (2021). Türkiye'nin sağlık göstergelerinin bölgesel ve uluslararası karşılaştırma perspektifinden değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal*

Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(20. Bölge Bilimi ve Planlama Kongresi Özel Sayısı), 107-132.

- Valipour, A., Yahaya, N., Md Noor, N., Antuchevičienė, J., & Tamošaitienė, J. (2017). Hybrid SWARA-COPRAS method for risk assessment in deep foundation excavation project: An Iranian case study. *Journal of Civil Engineering and Management*, 23(4), 524-532.
- Wilkinson, J. R., Berghmans, L., Imbert, F., Ledésert, B., & Ochoa, A. (2009). Health indicators in the European regions: Expanding regional comparisons to the new countries of the European Union–ISARE III. *Public Health*, 123(7), 490-495.
- Yakowitz, D. S., Lane, L. J., & Szidarovszky, F. (1993). Multi-attribute decision making: dominance with respect to an importance order of the attributes. *Applied Mathematics and Computation*, 54(2-3), 167-181.
- Yazdani, M., Torkayesh, A. E., Santibanez-Gonzalez, E. D., & Otaghsara, S. K. (2020). Evaluation of renewable energy resources using integrated Shannon Entropy-EDAS model. *Sustainable Operations and Computers*, 1, 35-42.
- Yılmaz, A., Beylik, U., Öner, N., ve Akca, N. (2015). Türkiye’de sağlık hizmeti faaliyetlerinin performansı üzerine bir değerlendirme: Şehirlerarası karşılaştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 18(2), 205-218.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., Peldschus, F., & Turskis, Z. (2007). Multi-attribute assessment of road design solutions by using the COPRAS method. *The Baltic Journal of Road and Bridge Engineering*, 2(4), 195-203.

Ek-1: Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
Adana	32	7412	32.8	4361	1671	76.0	7.4	737	3065	8.7	0.25
Adıyaman	12	1405	22.2	919	306	83.6	4.8	212	2983	7.1	0.4
Afyonkarahisar	22	2317	31.4	1589	384	82.2	5.2	244	3020	7.4	0.33
Ağrı	9	892	16.7	740	121	96.0	2.3	167	3206	5.2	0.33
Amasya	7	835	24.9	527	101	71.8	3.0	114	2943	8.2	0.33
Ankara	83	19834	35.0	12540	3533	76.9	6.2	1727	3279	6.6	0.29
Antalya	46	7484	29.4	5139	1379	84.2	5.4	777	3280	7	0.31
Artvin	8	363	21.4	291	42	90.7	2.5	59	2873	6.5	0.28
Aydın	23	3218	28.8	1790	538	66.8	4.8	362	3091	8.5	0.36
Balıkesir	25	3363	27.1	2371	546	84.2	4.4	412	3010	8	0.32
Bilecik	8	583	26.7	373	110	78.9	5.0	75	2916	6.8	0.49
Bingöl	8	756	26.8	506	67	73.4	2.4	92	3063	5.3	0.39
Bitlis	8	988	28.1	617	168	75.2	4.8	111	3162	5.3	0.28
Bolu	11	1505	47.8	1006	205	77.4	6.5	104	3027	8.6	0.56
Burdur	8	770	28.8	496	104	74.5	3.9	92	2903	7.3	0.3
Bursa	42	8379	27.0	5754	1546	84.2	5.0	956	3245	7.4	0.31
Çanakkale	14	1705	31.5	1302	231	88.3	4.3	167	3243	8	0.29
Çankırı	9	465	24.2	366	41	86.3	2.1	59	3261	6.6	0.42
Çorum	16	1714	32.3	1283	284	89.7	5.4	182	2913	7.3	0.34
Denizli	23	3237	31.1	1781	556	66.4	5.3	335	3107	8.8	0.35
Diyarbakır	28	4797	26.9	2063	1177	57.0	6.6	536	3327	6	0.26
Edirne	11	1936	47.5	1027	286	62.2	7.0	133	3066	8.7	0.37
Elazığ	13	3160	53.7	1830	504	68.9	8.6	198	2969	7.4	0.36
Erzincan	10	710	30.3	601	89	96.8	3.8	75	3126	6.8	0.53
Erzurum	21	3623	47.8	2405	468	76.2	6.2	272	2788	6.9	0.52
Eskişehir	15	3756	42.3	2735	710	89.8	8.0	281	3163	7.8	0.43
Gaziantep	32	6435	30.6	3356	1521	68.3	7.2	715	2939	7.4	0.3
Giresun	17	1940	43.2	1372	297	83.5	6.6	148	3032	7.5	0.31
Gümüşhane	6	461	32.5	84	41	20.0	2.9	50	2834	5.6	0.4
Hakkâri	4	419	14.9	349	60	97.2	2.1	82	3421	4	0.19
Hatay	25	4417	26.6	2713	997	79.3	6.0	502	3305	7.3	0.32
Isparta	15	2085	47.4	1377	459	84.7	10.4	160	2752	9	0.52
Mersin	26	4971	26.6	3377	1058	86.3	5.7	607	3079	7.6	0.21
İstanbul	232	46382	30.0	29522	9242	79.5	6.0	4964	3115	6.9	0.28
İzmir	61	12077	27.5	6549	2248	66.6	5.1	1358	3236	7.5	0.34
Kars	8	809	28.4	627	117	90.6	4.1	96	2968	5.7	0.36
Kastamonu	18	1245	33.1	695	152	63.6	4.0	117	3217	6.6	0.35
Kayseri	27	4783	33.6	3042	1003	80.5	7.1	458	3104	7.5	0.37
Kırklareli	10	1010	27.9	814	189	99.1	5.2	116	3118	7.9	0.34
Kırşehir	6	465	19.1	383	82	100.0	3.4	82	2964	7	0.42
Kocaeli	29	4821	24.1	3215	1053	85.3	5.3	583	3426	7.4	0.38
Konya	45	8554	38.0	5608	1553	80.1	6.9	701	3210	6.8	0.36
Kütahya	13	1889	32.8	1168	319	74.4	5.5	196	2942	7.7	0.34
Malatya	18	2972	36.9	1925	609	81.5	7.6	271	2975	7.8	0.4
Manisa	28	4791	33.0	3086	951	80.4	6.6	453	3202	7.9	0.31
Kahramanmaraş	18	2996	25.6	1672	852	78.0	7.3	388	3011	7.1	0.32
Mardin	12	1447	16.9	935	332	83.9	3.9	258	3313	6.2	0.26
Muğla	22	2203	22.0	1584	325	84.3	3.2	310	3228	7.1	0.32
Muş	7	781	19.0	587	101	86.3	2.5	126	3263	5.4	0.29
Nevşehir	10	732	24.0	593	131	98.7	4.3	103	2961	7.2	0.37
Niğde	8	928	25.6	598	152	77.1	4.2	122	2968	6.9	0.4
Ordu	17	2264	29.7	1334	461	74.0	6.1	229	3325	7.1	0.31
Rize	11	1126	32.7	880	117	87.2	3.4	103	3343	8	0.53
Sakarya	18	2265	21.7	1608	520	92.1	5.0	314	3321	7.3	0.29
Samsun	26	5225	38.5	3592	946	83.9	7.0	416	3260	8.3	0.42
Siirt	8	783	23.7	631	111	93.9	3.4	106	3123	5.7	0.29
Sinop	7	660	30.5	498	114	91.2	5.3	65	3330	6.9	0.4

Evaluation of Health Performance of 81 Provinces of Turkey with Current Decision-Making Methods

Sivas	19	2605	41.0	1675	389	75.6	6.1	210	3028	7.1	0.48
Tekirdağ	19	3023	28.0	2124	655	89.7	6.1	334	3237	7.4	0.37
Tokat	15	2299	38.5	1850	324	93.7	5.4	199	3004	7.4	0.51
Trabzon	22	3417	42.1	2149	477	73.1	5.9	268	3029	8.2	0.36
Tunceli	6	150	18.0	124	25	99.2	3.0	29	2877	6.1	0.45
Şanlıurfa	19	4074	19.3	2005	1123	67.9	5.3	627	3374	6.6	0.21
Uşak	8	1235	33.4	794	178	75.1	4.8	125	2955	8	0.33
Van	14	3020	26.3	2232	634	93.5	5.5	364	3158	5.6	0.27
Yozgat	16	1261	30.1	1045	183	96.9	4.4	142	2951	6.5	0.35
Zonguldak	12	2291	38.8	980	371	51.0	6.3	195	3032	7.7	0.39
Aksaray	10	841	19.9	558	153	81.1	3.6	139	3043	7.5	0.3
Bayburt	1	200	24.4	124	39	77.0	4.8	31	2642	5.7	0.53
Karaman	7	628	24.6	493	134	99.8	5.3	93	2741	6.7	0.35
Kırıkkale	7	1254	45.0	690	153	62.7	5.5	94	2965	6.9	0.49
Batman	13	1942	31.3	1149	456	77.3	7.4	195	3181	6.1	0.34
Şırnak	7	765	14.2	516	103	77.9	1.9	174	3091	4.7	0.22
Bartın	3	432	21.7	154	78	43.5	3.9	74	2689	8.9	0.3
Ardahan	3	215	22.4	184	26	97.4	2.7	36	2671	6.1	0.4
Iğdır	4	313	15.5	264	48	99.6	2.4	64	3146	5.9	0.45
Yalova	7	766	27.7	431	195	75.5	7.1	79	3494	8.4	0.36
Karabük	6	751	30.8	577	130	92.9	5.3	86	2833	7.8	0.42
Kilis	2	365	25.6	256	57	83.1	4.0	46	3104	7.7	0.53
Osmaniye	10	1348	24.6	662	358	66.9	6.5	188	2918	8.2	0.33
Düzce	8	844	21.3	543	131	76.2	3.3	124	3191	7.7	0.31

Ek-1: Karar Matrisi-devamı

	C12	C13	C14	C15	C16	C17	C18	C19	C20	C21
Adana	2457	1274	959	849	1007	5901	1501	5808	61	116
Adıyaman	430	462	103	191	234	1475	579	1524	33	53
Afyonkarahisar	582	505	177	222	292	1946	581	1837	38	63
Ağrı	251	312	3	76	128	844	325	910	21	50
Amasya	236	241	11	110	147	843	344	1078	21	39
Ankara	9808	2624	6760	3421	2966	20242	3483	15471	160	253
Antalya	3169	1387	1018	1533	1420	6142	1794	6433	64	93
Artvin	119	187	8	39	57	450	218	622	21	50
Aydın	1124	700	386	456	531	2868	1027	2621	37	67
Balıkesir	1069	740	136	424	547	3162	1321	2917	53	78
Bilecik	128	175	5	78	75	583	199	724	15	36
Bingöl	157	236	1	69	82	675	330	801	19	38
Bitlis	194	296	4	70	82	959	306	823	19	39
Bolu	369	227	247	176	139	1169	293	1083	24	47
Burdur	174	221	2	77	127	714	331	876	24	43
Bursa	2892	1541	979	1209	1241	7831	1860	6255	82	136
Çanakkale	572	340	215	187	227	1504	624	1572	29	58
Çankırı	118	164	6	68	65	424	166	768	19	40
Çorum	410	387	89	147	206	1633	538	1500	36	58
Denizli	1108	591	360	441	532	2669	989	2791	35	75
Diyarbakır	1326	1076	543	499	573	4486	1095	3647	60	98
Edirne	544	274	446	204	208	1646	401	1296	19	52
Elazığ	667	443	11	239	229	2349	608	1751	34	64
Erzincan	217	211	72	85	104	677	271	791	18	52
Erzurum	738	598	389	299	276	3189	719	2277	31	70
Eskişehir	1114	507	504	413	487	3445	732	2828	37	59
Gaziantep	1612	1070	435	641	788	5007	1229	3989	53	110
Giresun	371	363	58	111	205	1554	511	1652	30	57
Gümüşhane	88	130	2	43	40	377	139	521	15	42
Hakkâri	177	194	5	48	47	475	209	625	25	43
Hatay	1235	1123	229	507	693	3578	1067	3422	61	143
Isparta	611	299	339	267	212	1881	535	1531	23	51
Mersin	1667	1032	323	660	854	4553	1634	4127	64	124
İstanbul	21759	8156	8260	8690	6932	42174	6434	36727	342	515
İzmir	6347	2190	2975	2389	2195	11628	2707	10127	103	179
Kars	213	231	51	53	69	705	387	761	16	44
Kastamonu	232	322	12	98	133	947	312	1126	34	65
Kayseri	1392	785	776	588	679	4080	1094	3740	53	87
Kırklareli	302	270	3	130	164	847	339	885	21	48
Kırşehir	170	211	23	63	97	623	254	829	17	38
Kocaeli	1930	1080	490	753	633	4959	1250	4504	48	82
Konya	2019	1401	1146	885	1001	7094	1639	5742	80	127
Kütahya	441	352	122	204	220	1726	519	1551	29	45
Malatya	850	504	348	340	355	2750	921	2311	37	76
Manisa	1373	913	342	378	634	3663	1165	3218	58	86
Kahramanmaraş	794	692	290	294	412	2872	835	2747	46	81
Mardin	440	607	4	192	261	1492	597	1678	26	61
Muğla	1049	619	173	445	511	2231	907	2489	56	88
Muş	195	275	2	58	74	732	282	735	16	37
Nevşehir	196	208	1	87	124	749	272	909	15	40
Niğde	231	242	7	89	138	785	326	964	24	44
Ordu	615	580	38	271	315	1943	683	1975	42	68
Rize	346	248	179	172	142	1060	288	982	24	47
Sakarya	845	644	293	383	366	2373	752	1963	38	61
Samsun	1529	888	721	577	591	4440	1100	4014	44	70
Siirt	165	241	1	57	89	704	241	746	18	42
Sinop	141	157	5	66	87	617	226	746	24	45

Evaluation of Health Performance of 81 Provinces of Turkey with Current Decision-Making Methods

Sivas	580	462	184	293	252	2388	703	2057	39	78
Tekirdağ	844	566	243	399	373	2311	661	2177	38	63
Tokat	445	406	148	234	231	1936	586	1766	28	60
Trabzon	936	543	542	400	391	3043	703	2810	41	65
Tunceli	69	109	1	34	24	224	142	413	14	34
Şanlıurfa	1022	1258	186	348	707	3796	1079	2980	57	149
Uşak	301	233	13	171	154	1030	527	950	19	47
Van	712	639	268	257	281	2755	744	2350	41	68
Yozgat	309	342	51	97	137	1283	454	1220	26	60
Zonguldak	535	369	208	227	252	1874	482	1507	26	46
Aksaray	300	285	6	106	169	976	326	1070	22	45
Bayburt	58	80	3	17	19	272	95	341	8	29
Karaman	173	185	3	67	106	631	257	684	17	35
Kırıkkale	295	202	175	168	111	878	270	1253	17	36
Batman	383	419	2	121	197	1553	445	1426	25	43
Şırnak	278	369	4	108	114	794	289	835	23	55
Bartın	119	153	4	57	82	494	179	503	13	32
Ardahan	69	87	4	28	24	250	131	372	12	44
Iğdır	105	148	2	38	56	384	161	465	8	37
Yalova	273	165	1	118	114	694	188	853	11	28
Karabük	230	198	45	102	98	737	248	816	15	40
Kilis	120	197	1	41	58	532	193	474	12	57
Osmaniye	325	377	2	178	239	1125	448	1565	27	49
Düzce	338	222	190	100	132	887	240	876	19	38

Ek-2: Yöntemlerin Nihai Değerleri

	COPRAS- ui	EDAS- ASI	TOPSIS- Ci	MOORA- Yi	MOOSRA- Yi	CODAS- Hi	OCRA- Pi	ROV- ui	BORDA- Toplam
Adana	18.17	0.017	0.16	0.079	5.34	0.467	84.23	0.148	595
Adıyaman	5.42	0.007	0.08	0.020	2.04	-0.498	10.91	0.099	257
Afyonkarahisar	6.77	0.004	0.08	0.029	2.59	-0.228	17.74	0.114	343
Ağrı	3.74	0.011	0.07	0.012	1.73	0.261	2.23	0.097	240
Amasya	3.57	0.010	0.06	0.009	1.49	-1.249	2.49	0.085	134
Ankara	48.66	0.081	0.47	0.230	14.08	3.355	516.52	0.246	640
Antalya	18.38	0.020	0.18	0.087	5.77	0.333	92.49	0.146	601
Artvin	3.01	0.012	0.06	0.009	1.57	0.020	1.28	0.104	206
Aydın	8.70	0.002	0.09	0.036	2.78	-1.220	34.85	0.099	326
Balıkesir	9.05	0.004	0.10	0.041	3.19	-0.232	18.65	0.116	401
Bilecik	3.38	0.011	0.07	0.008	1.40	-0.704	1.45	0.090	154
Bingöl	3.25	0.011	0.06	0.009	1.48	-1.039	1.33	0.091	128
Bitlis	3.83	0.010	0.06	0.015	1.94	-0.467	2.09	0.107	237
Bolu	5.47	0.009	0.10	0.019	1.79	0.206	19.78	0.096	327
Burdur	3.64	0.010	0.06	0.012	1.70	-0.808	1.70	0.101	183
Bursa	18.75	0.021	0.18	0.090	5.85	0.261	89.71	0.145	595
Çanakkale	5.85	0.006	0.08	0.024	2.27	0.068	18.81	0.103	315
Çankırı	2.98	0.012	0.07	0.005	1.27	-0.533	1.24	0.077	139
Çorum	5.81	0.006	0.08	0.025	2.38	0.228	10.22	0.119	349
Denizli	8.64	0.002	0.09	0.036	2.78	-1.076	32.97	0.100	330
Diyarbakır	11.31	0.007	0.11	0.053	4.22	-0.811	48.88	0.122	450
Edirne	6.22	0.008	0.09	0.025	2.21	-0.276	34.18	0.106	350
Elazığ	7.20	0.006	0.11	0.035	2.85	0.726	6.74	0.133	435
Erzincan	3.97	0.011	0.08	0.011	1.50	0.289	6.50	0.089	265
Erzurum	8.46	0.004	0.11	0.037	2.75	0.231	33.78	0.125	426
Eskişehir	9.65	0.004	0.12	0.044	3.08	0.934	43.30	0.126	482
Gaziantep	13.20	0.010	0.13	0.064	4.60	-0.272	45.09	0.140	520
Giresun	5.97	0.007	0.09	0.028	2.53	0.496	8.12	0.125	392
Gümüşhane	2.24	0.013	0.04	0.001	1.06	-2.735	0.28	0.073	84
Hakkâri	2.90	0.013	0.06	0.011	1.77	1.424	1.12	0.103	255
Hatay	10.90	0.007	0.11	0.051	3.75	-0.247	27.42	0.119	441
Isparta	7.32	0.008	0.12	0.032	2.39	1.456	28.18	0.127	462
Mersin	12.51	0.010	0.13	0.062	4.75	0.720	36.26	0.141	550
İstanbul	100.00	0.185	0.93	0.493	29.51	9.315	700.66	0.418	648
İzmir	30.36	0.045	0.29	0.142	8.41	0.407	239.58	0.170	619
Kars	3.83	0.010	0.07	0.014	1.81	0.082	5.02	0.110	281
Kastamonu	4.40	0.009	0.06	0.016	1.85	-1.367	3.41	0.091	191
Kayseri	12.03	0.007	0.12	0.056	3.86	0.131	65.18	0.131	498
Kırklareli	4.48	0.009	0.08	0.017	1.88	0.590	2.77	0.104	318
Kırşehir	3.34	0.011	0.08	0.008	1.43	0.327	2.65	0.093	228
Kocaeli	12.28	0.008	0.12	0.055	3.72	-0.148	47.30	0.111	476
Konya	17.74	0.019	0.17	0.086	5.58	0.507	98.36	0.154	605
Kütahya	5.68	0.006	0.08	0.023	2.22	-0.593	12.52	0.108	286
Malatya	8.46	0.003	0.10	0.038	2.91	0.272	31.10	0.124	427
Manisa	10.93	0.006	0.12	0.052	3.74	0.078	34.91	0.125	464
Kahramanmaraş	8.57	0.003	0.10	0.040	3.20	-0.132	27.71	0.123	411
Mardin	5.25	0.007	0.07	0.021	2.26	-0.252	4.46	0.098	254
Muğla	7.70	0.004	0.09	0.033	2.77	-0.455	19.25	0.102	331
Muş	3.26	0.011	0.06	0.010	1.60	-0.238	1.53	0.093	174

Nevşehir	3.83	0.010	0.08	0.013	1.68	0.399	1.87	0.103	271
Niğde	3.85	0.010	0.07	0.012	1.61	-0.901	2.38	0.093	173
Ordu	6.65	0.005	0.08	0.029	2.58	-0.532	8.37	0.104	305
Rize	4.60	0.009	0.08	0.012	1.51	-0.300	14.67	0.073	230
Sakarya	7.57	0.003	0.09	0.033	2.78	0.216	26.85	0.107	370
Samsun	12.10	0.008	0.13	0.054	3.55	0.373	61.62	0.121	511
Siirt	3.55	0.011	0.07	0.013	1.79	0.270	1.58	0.106	261
Sinop	3.76	0.010	0.08	0.012	1.62	0.134	1.64	0.094	235
Sivas	7.21	0.005	0.10	0.030	2.45	-0.203	18.43	0.111	355
Tekirdağ	8.06	0.002	0.10	0.035	2.78	0.179	24.28	0.111	378
Tokat	6.52	0.006	0.10	0.026	2.20	0.526	15.15	0.109	374
Trabzon	8.87	0.003	0.10	0.039	2.98	-0.220	44.77	0.118	413
Tunceli	2.57	0.013	0.07	0.004	1.22	0.301	0.18	0.093	196
Şanlıurfa	10.17	0.007	0.10	0.049	3.98	-0.335	23.58	0.114	430
Uşak	4.43	0.009	0.07	0.016	1.86	-0.640	3.51	0.101	239
Van	7.87	0.003	0.09	0.037	3.32	0.619	25.33	0.130	438
Yozgat	4.99	0.008	0.08	0.021	2.17	0.479	6.57	0.117	347
Zonguldak	5.92	0.007	0.08	0.022	2.13	-1.318	18.59	0.097	260
Aksaray	3.89	0.010	0.06	0.012	1.68	-0.654	2.61	0.092	185
Bayburt	2.45	0.013	0.07	0.003	1.16	-0.705	0.00	0.095	136
Karaman	3.73	0.011	0.08	0.014	1.80	0.668	1.67	0.118	316
Kırıkkale	4.55	0.010	0.08	0.015	1.71	-0.724	14.08	0.098	257
Batman	5.57	0.007	0.08	0.025	2.38	-0.077	4.30	0.114	327
Şırnak	3.40	0.011	0.05	0.012	1.82	-0.113	2.07	0.100	221
Bartın	2.45	0.013	0.04	0.002	1.12	-2.441	0.68	0.075	90
Ardahan	2.57	0.013	0.07	0.006	1.33	0.299	0.32	0.105	214
Iğdır	2.60	0.013	0.07	0.003	1.17	0.278	0.50	0.082	183
Yalova	3.80	0.011	0.08	0.011	1.53	-0.477	1.76	0.079	193
Karabük	3.96	0.010	0.08	0.013	1.65	0.262	4.66	0.105	297
Kilis	2.97	0.012	0.08	0.004	1.17	-0.669	0.45	0.072	136
Osmaniye	4.93	0.008	0.07	0.018	1.97	-0.986	3.59	0.099	233
Düzce	3.85	0.010	0.06	0.010	1.55	-1.009	14.74	0.082	171

İZMİR'DE GECEKONDU MAHALLESİNDE YAŞAYAN KADINLARIN EVLİLİK, BOŞANMA VE ATAERKİLLİK ANLAYIŞI: EŞREFFAŞA MAHALLESİ ÖRNEĞİ*

Barış ÇAĞIRKAN^{1**}
Hazal KARAHAN²

Öz

Türkiye’de 1950’li yıllarda tarımda makineleşme ve hızlı sanayileşmeden dolayı kent merkezlerinde iş gücü açığının ortaya çıkması ile birlikte kırdan kente hızlı bir göç süreci başlamıştır. Özellikle büyük kentlere yapılan göçlerle birlikte göçmen gruplar barınma sorununu çözmek için yapı izni alınmaksızın, çoğunlukla kamusal ya da özel kişilerin arazileri üzerine, gizlice ve genellikle bir gecede bir ya da iki odalı barınaklar inşa etmiştir. Bu yapılar zamanla kentlerin silüetine eklenerek ‘gecekondu’ olarak toplumsal hayatta yerini almıştır. Kente göç eden aileler kırsalda bölgelerde belirgin olan geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı ve rollerini gecekondu mahallelerinde sürdürmüştür. Çalışma, gecekonduya yaşayan kadınların evlilik, boşanma ve ataerkillik anlayışını ve bu anlayışı etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda İzmir ili Eşrefpaşa semtinde yaşayan 18-65 yaş aralığında toplam 21 kadın katılımcı ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda evlilik öncesi yaşam, evlenme nedenleri, boşanma ve ataerkillik olmak üzere dört farklı ana kategori üzerinden gecekonduya yaşayan kadınların evlilik, boşanma ve ataerkillik anlayışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gecekondu, Kadın, Evlilik, Boşanma, Ataerkillik

THE UNDERSTANDING OF MARRIAGE, DIVORCE AND PATRIARCHY AMONG WOMEN LIVING IN GECEKONDU (SQUATTER) NEIGHBOURHOOD IN İZMİR: THE EXAMPLE OF EŞREFFAŞA NEIGHBORHOOD

Abstract

After the labour shortage in urban centres due to the mechanisation and rapid industrialisation in rural area the most significant migration situation was seen in Turkey in the 1950s. With the migrations to the big cities, migrant groups-built shelters with one or two rooms, secretly, and mostly overnight, on public or private lands, without obtaining a building permit, to solve the housing problem. These structures were added to the silhouettes of cities over time and took their place in social life as ‘squatter’. Families who migrated to the city maintained their traditional gender perception and roles, which are evident in rural areas, in squatters. The study aims to understand the view of marriage, divorce and patriarchy among women living in squatters and to reveal the factors affecting this view. In this context, face-to-face interviews were conducted with a total of 21 female participants between the ages of 18-65 living in the Eşrefpaşa neighbourhood in İzmir. As a result of the analyses, the understanding of marriage, divorce and patriarchy of women living in squatters was examined over four different main categories which are life before marriage, reasons for marriage, divorce, and patriarchy.

Keywords: Squatter, Woman, Marriage, Divorce, Patriarchy

* İzmir Demokrasi Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığından 08/04/2022 tarihli ve 2022/04-08 Karar ve Sayı No ile etik kurul izni alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, baris.cagirkan@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0013-1831

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): baris.cagirkan@idu.edu.tr

² Lisans Öğrencisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-7337-7253

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Endüstrileşen dünyada; yaşanan gelişmelerin ve sonuçlarına bağlı olarak kırsal kesimde yaşam sürdürmek daha zor haline gelmiş ve kentler daha cazip hale gelmiştir. Kırdan kente başlayan göç ile birlikte ekonomik, kültürel ve sosyal değişimi tetiklemiştir. Kırdan kente başlayan göç dalgaları genel olarak plansız ve ani karar verildiğinden kent merkezlerinde konut ihtiyacı karşılanmadığından ‘gecekonduyu’ ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalabalık nüfusa sahip kentlerde gecekondulaşma yaygın bir şekilde görülmektedir. Kentte hizmetlerden yoksun, çok dar bir alanda oldukça kalabalık ve fakir nüfusu barındıran gecekonducularda, her an insanların yaşam mücadelesi söz konusudur (Çobanoğlu, 2016). Türkiye’de; gelir düzeyi farklılıklarının ve kır ile kent yaşamındaki ayırım iyice hissedilmeye başlandığı 1950’li yıllarda kırdan kente göç serüveni başlamış ve özellikle büyük kentlerde gecekondu mahalleleri oluşmaya başlamıştır (Sağlam, 2016).

Dünya genelinde bir kentleşme sorunu olarak gecekondulaşma ve sosyal etkileri, gecekondu kültürü bağlamında tartışılan bir konudur. En genel tanımıyla gecekondu; kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerinde, toprak sahibi ve devletin iznine gereksinim duymadan, barınma gereksinimlerinin karşılanmayan yoksul ya da dar gelirli kimselerce yapı kurallarına aykırı bir şekilde bir gecede yapılan barınma türüdür (Keleş, 1998). Birleşmiş Milletler ise gecekonduyu, “yasal olmayan yer işgali ya da az gelirli kimselerin yaptıkları barınak” olarak tanımlamıştır. Gecekonduyunun ülkemizde artmasının nedeni hızlı nüfus artışı, kırsal bölgelerde toprak veriminin azalması ve yetersizlik göstermesiyle birlikte işgücü ihtiyacının kırsal alandan kent bölgelerine kayması, kırsal alanın kente oranla sağlık/egitim/ulaşım/ekonomi gibi yetersizliklerinin olmasıdır (Çakır, 2011, s. 214). Gecekonduyunun ilk kullanımı “yapı malzemesi ve yapım özellikleriyle fiziki bir mekân tanımı olarak kullanılmasının yanında zamanla bir yaşam biçimini nitelendiren içeriğiyle sosyolojik bir anlam kazanmıştır” (Karaman, 2003, s. 112). Genel olarak gecekondu bireylerin zihninde belli eş anlamlara sahip bir kavramdır. Gecekondu mahallesi, gecekondu evleri, gecekondu sakini vb. gibi ifadeler sosyolojik bağlamda gecekondu mahallelerinin alt yapı yetersizliği, dar ve kirli sokaklar, küçük ve derme çatma evleri andıran yaşamın zor olduğunu yansıtır. Gecekondu mahallelerinin bu durumu özellikle gecekonduya yaşayan kadınlar için farklı sorunlar yaratmış ya da var olan zorlukları daha da derinleşmiştir. Çalışma kapsamında, gecekondu semtinde yaşayan kadınların evlilik ve ataerkillik anlayışı, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamları ele alınacaktır. Genel anlamda ‘gecekondu kadını’ olmanın zorluğu, kadınların mücadele etmek zorunda oldukları ataerkillik düzen ve gecekondu kadının gözünden evlilik ve boşanma anlayışı incelenecektir.

1. Teorik Çerçeve

Çok yönlü bir konu olan göç; “toplumsal aktörlerin buldukları yer(ler)den ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel nedenlerden dolayı farklı bir yer(ler)e hareket etmeleri olarak” ilk insanlardan itibaren meydana gelen evrensel bir durumdur (Koçak ve Terzi, 2012, s. 164). Göç olgusu; göçlerin nedenleri, etkileri ve farklı sosyal boyutuyla her zaman sosyolojide disiplini içinde ilgi çekici bir konu olmuştur. Türkiye’de ilk büyük göç 1950’li yıllarında tarımda makineleşme ve hızlı sanayileşmeden dolayı kent merkezlerinde iş gücü açığının ortaya çıkmasından dolayı kırdan kaçıp kentte iş bulma hayaliyle gelen insanlar tarafından yaşanmıştır. Bilan’a (2006, s. 1) göre, daha iyi bir yaşam sürmek için kentin büyümesine kapılan bireyler tarafından başlayan bu göçlerle birlikte göç edilen yerde yavaş yavaş değişimler ve dönüşümler yaşanmaya başlanmış, kent merkezlerinde yerel halk ve göçmen gruplar arasında demografik, kültürel ve fiziksel yaşam koşulları anlamında farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Göçmen gruplar barınma sorununu çözmek için hızlı bir şekilde hazine arazisine ya da başka kişilerin arazilerine izinsiz bir şekilde tapusuz evler yapmıştır. Derme çatma olarak yapılan bu konutlar zamanla şehrin silüetine eklenerek ‘gecekondu’ adıyla toplumsal hayatta yerini almıştır.

Kırdan kente göç ile birlikte kent merkezinin uzağında atıl bölgelerde yine yakın akrabaları veya hemşerileri ile birlikte beraber yaşayan göçmen gruplar kırsal kökenlerinde var olan alışkanlıklarını, inançlarını, tutum ve kültürlerini beraberlerinde getirmiştir. Bir kısım göçmenler zaman içerisinde buldukları çevreye uyum sağlamaya başlamışsa da azımsanmayacak bir grupta benimsedikleri kökenlerinden getirdikleri kültürü ve geleneklerini kent merkezinde göçmen mahallelerinde sürdürmeye devam etmiştir. Kırsal kesimin ve kentin kültürleri ile yaşayış biçimlerini bir arada yaşayan gecekonduya yaşayan göçmenler kent merkezinde kendilerine yeni bir izlenim yaratmıştır. “Geçiş ailesi” olarak adlandırılan gecekondu aileleri, kırsal gelenekselliğini korumakla beraber, ‘geçiş’ aşamasında bir grup olarak nitelendirilen, kent şartlarında zaman içinde değerler sistemini esneten ve gevşeten bir topluluk olarak değerlendirilebilir (Bilan, 2006, s. 2). Gecekondu yaşayan bireylerde kır ve kentin kültürleri bir arada görünse de kırsal bölgenin kültürü daha fazla etkindir.

Gecekondu mahallelerinde yaşayan ailelerde, bireylere cinsiyete dayalı birtakım toplumsal rol ve sorumluluklar yüklenir. Aile içerisinde başlayan ve çocukların kültürlenme süreci ile öğrendiği toplumsal cinsiyet üzerinden sergilenen farklı tutumlar, hayatın her alanında ve özellikle aile hayatı ile evlilikte ortaya çıkmaktadır. Bu tutumların altında yatan neden ataerkilliğidir. Ataerkilli toplum yapılarında ‘erkekliğin’ sosyalizasyonu kadınlardan farklı bir süreçte gelişmektedir. Bu farklılığın altında yatan en önemli sebep ise toplumsal yapının erkek anlayışına göre inşasından kaynaklanmaktadır (Bayrakçı, 2020, s. 168). Kırsal kesimde yaşam biçimi, ataerkilli düzen üzerine kurulmuştur ve kırsal alanda gözlerini ataerkilli düzene açan bireyler, kent merkezlerine göç ile birlikte bu düzeni göç ettikleri yerlerde devam ettirmektedir. Bu düzen, kadının aile ve evlilik anlayışıyla birlikte aile ve evlilik hayatını şekillendirmektedir.

Kırsalda hayatını ev içinde yaşayan, eğitimden ve çalışma hayatından uzak olan kadınlar, gecekondu mahallelerinde de kendilerine aile büyükleri veya eşleri tarafından verilen imkânlarla yetinmeye çalışırlar. Bu nedenle eğitim olanaklarından yararlanmaları ve çalışma hayatına katılmaları son derece düşük olmuştur. Zaman içerisinde kısmen de olsa diğer grup ve bireylerle girilen sosyalizasyon süreçleri sonucunda aile ve evlilik yapısında değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Kadınların eğitim hayatına dâhil olması ile artan eğitim seviyesine bağlı olarak evlilik yaşı yükselmiş ve evlenme biçimlerinde de değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Kentlerde boşanma oranları artış göstermeye başlamış ve buna bağlı olarak evlilik düzeni değişmiştir (Kara, 2018, s. 376). Gecekondu mahallelerinde karmaşık bir düzen, kentte ise göçlere bağlı olarak çokkültürlü bir yapı ortaya çıkmıştır.

Günümüzde boşanmaların artışı bir ölçüde ekonomik gelişme ve artan sosyal eşitliğin bir göstergesi olarak bölgeler arası farklılaşmaktadır. Ayrıca ekonomik özgürlüğü olmayan ve artan sosyal eşitliğin içerisinde yer bulamayan kadınların boşanma kararı almaları son derece zordur (Cafri ve Özdemir Çukadar, 2018; Doğan, 1998, s. 59). South (1985), boşanma olgusunu ekonomik açıdan incelediği çalışmasında iş çevrimlerinin boşanma oranlarını etkilediği belirtmiştir. Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de şiddettir. Şiddet olgusu genel olarak sadece fiziksel algılansa da duygusal şiddet de yaygındır ve fark edilmesi de çok güçtür. Aileyi yıkıma götüren aile içi şiddet ve boşanma olgusu birey ve toplum için her geçen gün giderek önemli bir sosyal olgu haline gelmektedir (Demirkıran vd., 2009). Tatlıoğlu ve Demirel (2016, s. 65) çalışmasında boşanma nedeni olarak %75 oranında şiddetli geçimsizlik olduğunu belirtmiştir. Gecekondu mahallelerinde kadınların uğradığı duygusal şiddetin en yaygını kıskançlık üzerindedir. Bu kıskançlık kadın yaşamının her alanında görülmektedir. Çiftçi ve Açık (2022) çalışmasında kıskançlığın kadına yönelik şiddetin en önemli nedenleri arasında olduğunu bulgulamıştır. Bu şiddet türünde, kadının tek başına sokağa çıkamaması, çalışmasına izin verilmemesi, sosyal etkileşim içinde olduğu kişilerin erkek olmamasına dikkat edilmesi vb. gibi örnekleri vardır. İzole bir hayat sürmeye mecbur bırakılan kadınlar ekonomik ve sosyal açıdan kendini geliştirmesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir.

Kırdan kente göç ile birlikte ortaya çıkan gecekondu mahallelerinde derme çatma yapılan konutlar, çekirdek ailelerin bir arada yaşayabileceği şekilde yapılmıştır ancak bu yapılar geniş olarak aile konutu olarak kullanılmaktadır (Sevin, Davran ve Sevinç, 2018, s. 77). Geniş aile olarak bir arada yaşayan gecekondu sakinleri genellikle eş, eşin anne, babası ve kardeşleri ile bir arada yaşadığı çok çocuklu ailelerdir (Öztürk ve Altuntepe, 2008, s. 1606).

Eğitim ve teknoloji çağının getirdiği yeni imkânlarla birlikte erken yaşta yapılan evliliklerde azalma görülürken, ilk çocuk sahibi olma yaşı artmaktadır. TÜİK verilerine göre evlilik yaşı hem kadınlarda hem erkeklerde artış göstermektedir. Evlenme yaşının küçük olduğu toplumlar, genel olarak erken çocuk sahibi olan ve doğurganlığı yüksek olan toplumlardır (Süleymanov, 2009, s. 99). Genel hatlarıyla göç yoluyla oluşan gecekondu mahallelerinde özellikle kadın gözünden yaşam; sınırlı, baskıcı ve kentin var olan yaşam tarzından uzaktır. Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların evlilik yaşı ve evlenme biçimleri benzerlik göstermektedir. Yerleşim yeri seçiminde etkili olan hemşerilik faktörü aileler için çocuklarının eş seçiminde de önemli bir etkidir. Aynı zamanda görücü usulü evliliğin yaygın olduğu gecekondu mahallelerinde ekonomik, sosyal ve kültürel olarak benzerlik gösteren ailelerin çocukları evlenmeye uygun görürler (Sezen, 2005, s. 186). Evlenme ise ilk olarak isteme sonrasında ailelerin karşılıklı onayı ile birlikte nişanlanma dönemi ile başlar ve evlenecek bireyler nişanlılık döneminde birbirini tanımaya çalışırlar. Ailelerin tutumuna göre nişan atılabilir ya da ‘söz ağızdan bir kere çıkar’ düşüncesi ile adaylar arasında anlaşma olmasa bile nişan atılmaz ve evlilik mecburiyet haline gelebilir. Görücü usulü evlenen kişilerin evlendikten hemen sonra çocuk sahibi olmaları beklendiğinden evliliklerin ilk döneminde doğum kontrol yöntemlerini kullanmamaktadırlar. Erken yaşta anne olan kadınlar evlendikten kısa süre sonra anne olmakta ve aile içinde sorumlulukları artmaktadır. Bu durum gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların kent yaşamına ve sosyal hayata katılmasına engel olmaktadır.

2. Yöntem

Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınlarla yapılan çalışma kapsamında öncelikle geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmış olup nitel araştırma tasarımı tercih edilmiştir. Nitel araştırma tekniğine uygun olarak evlilik, ataerkillik, aile gibi son derece hassas olan konular üzerinde katılımcıların daha rahat cevap vermesine imkân tanıyan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı, konu hakkında önceden hazırlamış olduğu soruların kılavuzluğunda ya da görüşme sırasında çalışmanın amacına yönelik açık uçlu sorular yönelterek katılımcının duygu, düşünce ve tutumlarını sistematik olarak ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Türnüklü, 2000, s. 544).

Çalışma kapsamında öncelikle saha araştırmasının yapılabilmesi için İzmir Demokrasi Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 08/04/2022 tarihli ve 2022/04-08 Karar ve Sayı No ile etik kurul izni alınmıştır. Saha araştırmasında kartopu modeliyle belirlenen 21 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yüz yüze görüşme yapılmıştır. Çalışma, gecekonduya yaşayan kadınlarla ilgili olduğundan katılımcıların tamamı kadındır. Çalışma kapsamında örneklem grubunu belirlemek için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem grubunun belirlenmesinde katılımcıların 18 yaş veya üzeri olması, kadın olması ve İzmir ili Eşrefpaşa semtinde yaşamalıdır. Yüz yüze yapılan görüşmeler ortalama 30 ile 90 dakika arasında değişmektedir. Araştırmacı görüşmeye başlamadan önce katılımcılara çalışmanın amacı ve yöntemini anlatarak kişisel iletişim bilgilerini paylaşmıştır. Bu sayede katılımcıların mahremiyetinin korunacağına dair güven sağlanması amaçlanmıştır. Sonrasında katılımcılara çalışmaya gönüllü katıldıklarına dair ‘çalışma gönüllü onam formu’ imzalatılmıştır. Yapılan görüşmelerde şiddet, aile içi ilişkiler, evlilik gibi hassas konularda bazı katılımcılar geçmiş yaşantılarına dair sorulara kötü anılarını hatırlamamak veya paylaşmak istemediği için bazı sorulara cevap vermek istememiştir. Araştırmacı bu soruları tekrar sormayarak katılımcıların

mahremiyetine saygı göstermiştir. Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde ele edilen veriler doygunluğa ulaştıktan sonra saha araştırması sonlandırılmıştır.

Çalışma kapsamında aşağıda yer alan bağlantılı araştırma sorularını ele alınmıştır:

1. Gececonduda mahallelerinde yaşayan kadınların evlenme yaşı ve toplumsal cinsiyet anlayışı arasında bir ilişki var mıdır?
2. Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların çalışma hayatına katılımı ve ataerkil toplum anlayışı arasında bir ilişki var mıdır?
3. Gececonduda yaşayan kadınlar şiddete maruz kalmakta mıdır?
4. Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların boşanma kararı alma/alamama durumunu etkileyen faktörler nelerdir?

2.1. Araştırma Sahası

Araştırma sahasını oluşturan İzmir ili Eşrefpaşa semtinin bazı kesimleri yaşanan göçlerle birlikte gecekondu yerleşimi haline gelmiştir. Türkiye’nin farklı bölgelerinden iç göç alan Eşrefpaşa semti kozmopolit bir yapıya sahiptir. Sultan Abdülhamit 1896 yıllarında, belediye başkanlığı yapan Hacı Mehmet Eşref Paşa’ya İzmir’de yeni bir semt kurdurtmuş ve dulhane/fakirhane adı verilen aile evlerini yaptırtmıştır. Böylelikle İzmir’in Eşrefpaşa semti tarihsel olarak ilk yerleşimlere başlamıştır. Eşrefpaşa adı verilen yeni kurulmuş bu semt geçmişte de deniz yoluyla gelen veya İstanbul’dan gönderilen fakir ve evsiz Müslümanların yerleştirildiği yerdir. Eşrefpaşa zaman içinde kuruluş amacına uygun olarak Tatarlar, Giritliler, Boşnak ve Arnavutlar, Museviler ve Rumların iç içe yaşadığı kozmopolit bir yer haline gelmiştir (Batur Ünay, 2018, s. 73). Geçmişte de Eşrefpaşa semtinin dışardan gelenlerin yerleştiği gecekondu semti olarak ifade edilebilecek olan bir semt hâline gelmiştir. Yine 1950’li yıllarda artan kırdan kente göç ile birlikte İzmir’e dışardan gelen göçmen gruplar yoğun olarak Eşrefpaşa semtine yerleşmiştir. Eşrefpaşa semtinin geçmişten günümüze göçmen gruplar tarafından yerleşim yeri olarak seçilmesi araştırma evreni olarak belirlenmesinde önemli bir faktördür.

3. Bulgular, Tartışma ve Yorumlama

Çalışma kapsamında İzmir ili Eşrefpaşa semtinde yaşayan 18-65 yaş aralığında değişen toplam 21 kadın katılımcı ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alındıktan sonra araştırmacı tarafından yazıya aktarılmıştır. Yazıya dönüştürülen görüşmeler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda “*evlilik öncesi yaşam, evlenme nedenleri, boşanma ve ataerkillik bağlamında şiddet olgusu*” olmak üzere dört farklı kategori belirlenmiştir. Araştırmanın bulgular, tartışma ve yorumlama bölümü bu dört ana kategorinin evlilik, boşanma ve ataerkillik kavramları ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır.

3.1. Evlilik Öncesi Yaşam

Çalışma kapsamında, dünya genelinde çok yaygın bir yaşam biçimi olan gececondulaşma toplumla ilgili taşıdığı anlam ve fiziksel özellikleri bakımdan kavramsallaşmıştır. Gecekondu kavramı Türkiye’de, kırsal bölgelerden kentlere doğru başlayan göç dalgaları ile literatüre girmiştir. Genellikle tapusuz, su ve elektrik altyapısı olmayan ve iskânı bulunmayan ve kullanılmayan araziler üzerinde, gerekli imar izinleri alınmaksızın kısa sürede (bir gecede) yapılan derme çatma yapılara gecekondu denmektedir. Özellikle büyük kent merkezlerinde belli bölgelerde; düzensiz, imarsız ve şehrin var olan silüetini bozacak şekilde inşa edilen bu yapıların sayıları arttığında o bölgeler gecekondu mahallelerini oluşturmuştur (Çakır, 2011, s. 212).

Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayarak kısmi de olsa günümüze kadar devam eden kırdan kente göçün nedenlerine baktığımızda özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanların zorluklardan –tarım işleri, ekonomik yetersizlikler, ihtiyaçlarının karşılanmaması, eğitimsizlik– kaçmak isteği ve aynı

zamanda kent merkezlerinde sanayi kollarının artması ile iş fırsatlarının fazla olması gösterilebilir. “Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesinin kırsal alanlarından Batı’daki gelişmiş sanayi kentlerine göçen insanlar gecekondu yapımını hızlandırmıştır” (Çakır, 2011, s. 213). İzmir’e baktığımızda, İstanbul ve Ankara’ya kıyasla gecekondulaşma daha geç başlamıştır. İzmir, coğrafi yapısı ile iklim özellikleri ve tarım potansiyeli bakımından şanslı bir kent olmuştur. Bu sebeple İzmir, verimli tarım arazileri ve sanayisi ile kırsal bölgelerde yaşayanlara diğer kentlere oranla daha uzun bakabilmiştir. Ancak İzmir de göç dalgalarına yenilmiş, jeopolitik konumuyla nedeniyle ülkenin çeşitli yerlerinden göç almaya başlamıştır. “Bugün gecekondu nüfus İzmir’in genel nüfusu içinde ağırlıklı bir yer teşkil etmektedir” (Bilan, 2006, s. 20).

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların evlilik öncesi yaşamları/hayatlarına baktığımızda kentte doğmuş ve şehre evlilik yoluyla gelmiş kadınlar olmak üzere iki ayrı grup vardır. Ekonomik anlamda kent ve kırsal ayrımı söz konusu ise aynı şekilde hem kentte hem kırsal alanda yaşayan kadınlar farklı zorluklarla karşılaşmaktadır. Eşrefpaşa semtinde gecekonduya yaşayan kadın katılımcılarla yapılan çalışma kapsamında kadınlar; evlilik öncesi hayatlarında çeşitli baskılar yaşamış ve genç yaşta sorumluluk sahibi olmak zorunda kalmıştır.

Annesinin genç yaşta hastalanmasıyla birlikte okula gidemeyen ve annesine bakmak zorunda kalan K3 (dul, 70 yaşında) yaşadığı zorlukları şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben okumak istiyordum, hayalimdeki en güzel şey savcı olmayı istemektir. Ben böyle adaletten yanayım. Ne bileyim, ben tam ilkokulu bitirdim ortaokula gideceğim annem rahatsızlandı, anneme bakacak biri olmadığından ben okulu bırakmak zorunda kaldım, gidemedim. Devam edemedim anneme baktım. Biz dört kardeşiz ama hepsi görev başındaydı imkân yok ki gelsinler anneme baksınlar. Ben okuyayım desem olmazdı o yüzden kendimi annem için feda ettim.”

Kente göç etmiş ancak hala kırsal kesimin yaşam tarzını benimseyen ailelerde; büyük kız çocuklarına aile içinde ikinci anne misyonu yüklenmektedir. Ebeveynleri kadar kardeşiyle ilgilenmek zorunda olan kız çocuklarına kendilerinden büyük sorumluluklar yüklenmektedir. Bu durumu yeni doğan kardeşine bakmak zorunda kalan K16 (evli, 55 yaşında) şu şekilde ifade etmiştir:

“Kız çocuğu okumaz fazla dediler, mesela ben kendim gidip yazıldım okula, çok istememe rağmen devam ettirmediler. Annem doğum yaptı kardeşime ben baktım. Ona bakıyorsun nereye gideceksin zaten göndermediler. Kardeşimi aşıya falan ben götürüyordum. 12 yaşındayım kucağıma alıyorum kardeşimi, küçük anne diyorlardı bana hep zaten. Kardeşimle ben ilgileniyordum mamasını, altını falan ben temizliyordum, banyosunu ben yaptırıyordum. Sokakta oynarken başında duruyordum emanet ya bir şey olmasın diye hep ben ilgileniyordum.”

Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri toplumun kadına verdiği görev ve sorumluluklar, toplum içinde kadının nasıl görünmesi gerektiği ve toplumun kadından ne beklediğiyle ilgilidir (Tuskan, 2012, s. 445). Kırdan kente göç eden aileler kendileriyle beraber yaşadıkları yerin kültürel değerlerini, yaşam tarzlarını ve bakış açılarını beraberinde getirmiştir. Gecekondu mahallelerine taşındıktan sonra yeterli olmayan imkânlar, maddi sorunlar ve beraberlerinde getirdikleri kültür ve yaşam tarzları erken yaştan (çoğu zaman çocuk yaştan) itibaren sorumluluklar yüklenmesine neden olmuştur. Kırsal kesimde kadınlara yüklenen sorumluluklar ve geleneksel cinsiyet rolleri olağan karşılanırken, gecekondu yaşamında hayat tarzları, kültürel mirasları ve aile içi ilişkileri değişime uğramaya başlamıştır.

Evlenmeden önce kırsal alanda yaşayan K8 (evli, 60 yaşında) günlük hayatını şöyle anlatmaktadır:

“Tarla işine gidiyordum. Başkasının tarlasında çalışıyordum yevmiye ile. Babamın pek işi yoktu ona destek olmak için gidiyordum aslında. Hem harçlık hem de evi geçindirmek için çalışıyordum.

Çeyiz yapıyordum o parayla bir de köy yerlerinde öyleydi. Günümüz tarla ve ev arasında geçiyordu.”

Ailesini küçük yaşta kaybeden K5 (evli, 65 yaşında) köy hayatında anne ile babasız büyümenin zorluğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Çalışma durumumuz hep tarlada oldu, kendi tarlalarımızdı. 11 yaşındaydım dede babaanne büyüttü bizi. Köy yerindeydik tarladan eve evden tarlaya o kadar yani günümüz. Bir tek komşularımıza gidebiliyorduk başka yere gitmemiz yasaktı, öksüz olunca dışarı çıkmamıza izin verilmezdi zaten çok fırsatımız da olmazdı gün içinde.”

Gecekondu mahallelerine evlilik yoluyla gelen kadınların genel olarak kırsal bölgelerden geldiği gözlemlenmiştir. Kırsal kesim veya sanayi öncesi toplum olarak adlandırılan tarım toplumları “üretimde uzmanlaşmanın olmadığı, ilişkilerin informal düzeyde yürütüldüğü, sosyal ilişkilerin farklılıklardan çok benzerlikler üzerinde temellendirildiği, yaşam tarzlarının çok fazla farklılaşmadığı, toplumsal değer ve normların birincil öneme sahip olduğu” toplum/topluluklardır (Aktaş, 2015, s. 432). Bu bağlamda, kırsal kesimde yaşayan kadınların sosyal hayatlarının, aile içi ilişkilerinin, eğitim durumlarının benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

3.2. Evlenme Nedenleri

Evlenme pratikleri ve nedenleri Türkiye’de ve dünyada kültür, gelir düzeyi, eğitim vb. gibi değişkenlere göre farklılaşmaktadır (Beşpınar, 2014, s. 112). Eğitim durumuna ilişkin evlilik tercihlerine baktığımızda TAYA (Türkiye Aile Yapısı Araştırmaları) 2011 verilerine göre; kendi tercihi ile evlenen kadınlarda, eğitimsiz kadın oranı %21,2’iken yükseköğretim mezunu kadınlarda bu oran %78,1’e çıkmaktadır. Görücü usulü evlenme biçiminde ise eğitim seviyesi arttıkça bir düşüş yaşanmaktadır. Bu oranlar; İlkokul mezununda %50,2, ortaokul mezunda %42,1, lise mezunda %32,1 ve yükseköğretim mezununda %17,5’tir. Veriler bize eğitim seviyesi ile evlilik tercihi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yine TAYA 2011 verilerine göre, kendi kararı ile evlenen kadınlarda en yüksek oran İstanbul (%55,2) olurken, en düşük oran Güneydoğu Anadolu (%30,1) olarak karşımıza çıkmaktadır. TÜİK (2021) verilerine göre; Türkiye’de kadınların %46,3’ü görücü usulüyle ve %34,9’u kendi rızasıyla evlenmektedir. Buna ek olarak “bireylerin eğitim düzeyi arttıkça kendi kararı ile evlenenlerin oranının da arttığı, görücü usulü ile evlenenlerin oranının ise azaldığı” görülmüştür.

Çalışma kapsamında görüşme yapılan 21 katılımcının evlenme biçimlerine baktığımızda; 12 katılımcı görücü usulü, 3 katılımcı kaçarak, 5 katılımcı kendi rızası ile ve 1 katılımcı da akraba evliliği yaparak evlendiği belirtmiştir. Görücü usulü evlenen katılımcıların yaşları kendi rızası ile evlenen katılımcıların yaşlarından büyük olduğu bulgulanmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Evlenme Şekilleri

Evlenme Şekilleri	Sayı
Görücü Usulü	12
Kendi Rızasıyla	5
Kaçarak	3
Akraba Evliliği	1
Toplam	21

Geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışının yoğun olduğu gecekondu mahallesinde yapılan çalışma kapsamında görücü usulü evlenen kadın katılımcı sayısı 12’dir. Katılımcılara göre görücü usulü evlilikte bazı önemli kriterler bulunmaktadır. İlk olarak kadınlar için dış güzelliği, aile ilişkileri ve toplum/topluluğa yansıttığı benliği ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan erkekler için ise ekonomik

durumu, nerede yaşadığı, aile yapısı gibi faktörler önemlidir. Her iki taraf için görücü usulü evlilikte en ön önemli faktör ailelerin birbirine denk ve benzer özelliklerine sahip olmasıdır (Sezen, 2005, s. 186). Bu bağlamda aile evinde tarla çalışmaktan bıktığı için bu durumdan kurtulmak ve kent merkezine gelmek isteyen K12 (75 yaşında, dul) evlenme nedenini şu şekilde anlatmaktadır:

“Evlendiğimizde ben 17 yaşındaydım, eşim ise 26. Görücü usulü ile evlendik, bizim bir tane bağ komşumuz vardı, eşimde buradaydı ikimizi tanıştırdı öyle oldu. Çiftçilikten bıkmıştım artık ovalarda çalışmaktan çok yorulmuştum. Bende hadi İzmir’e geleyim diye evlendim. Evlenmeden önce diyordum ki evlendiğim kişinin iki ayaklı tavuğu bile olmasın o kadar bıkmıştım artık köyden ve çiftçilikten.”

Görücü usulü evlenmelerde bazı durumlarda aileler kendi aralarında anlaşır ve evlendirilecek olan kadının onayına ihtiyaç duyulmaz. Kendisine fikri sorulmadan evlendirilen K13 (58 yaşında, evli) evlenme sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben 17 yaşında evlendim, eşim askerden yeni gelmişti. Aileler önce birbirini gördü sonra biz gördük. Sonra işte söz nişan ve düğün oldu. O zamanlar nasıl söyleyeyim mesela okula gitmedim, gittim de ilerisi için göndermedi babam. O zaman büyükler dediler yaşı geldi gözümüz arkada kalmasın bunu da evlendirelim. Tabii o zaman babaya karşı gelinmiyor, baba ne derse o oluyor. Ben anlamadım zaten nasıl oldu, yani babam dedi seni veriyorum. Oyun gibi bir şeydi, sonradan düşününce insan düşünüyor ben neden cevap veremedim diye. Hemen hemen 6 ay içerisinde her şey oldu be bitti. Benim söz hakkım yoktu belki de şimdi olsaydı hiç evlenmezdim, karşı çıkardım.”

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcılar arasında görücü usulü ile evlenen katılımcıların yanı sıra kendi rızası ve kaçarak evlenen katılımcılar da bulunmaktadır. Büyük kentlerde ve eğitim düzeyinin yükseldiği çevrelerde yaygın evlenme biçimi olan kendi rızası ile evlenme (Sezen, 2005, s. 193) gecekondu mahallelerinde daha çok evlilik öncesi aile hayatı ile doğrudan ilişkilidir. Bu durumu evliliği ailesinden bir kaçış olarak gördüğü için evlenen K14 (32 yaşında, boşanmış) şu şekilde anlatmaktadır:

“Eşimle 5 yıl internet üzerinden konuştuk ondan sonra evlendik. Yani bilmiyorum, evde kendi annemle babamın yaşadığı aile problemleri yüzünden bir kaçış yolu olarak gördüğüm için evlendim aslında birazda. (...) Evde babam anneme sürekli şiddet uyguladığı için zaman zaman problemler yaşıyorduk, biz de çocuklar olarak ister istemez etkileniyorduk. Daha sonra kardeşim de evlenip bizimle aynı evde yaşamaya başlayınca ev daha da kalabalık oldu. Ben de hem annemle babamın kavgasından uzak durmak hem de ev kalabalık olduğundan tüm bunlardan bunaldığım için evliliği kurtuluş yolu olarak gördüm ve evlendim. Ama yanılmışım görmemeliymişim, keşke evlenmeseydim.”

Aile içi şiddet toplum için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. “Bu tehdit, aile içinde bütün bireyleri doğrudan hedef alabileceği gibi, aile içerisinde özellikle çocuklar dolaylı veya doğrudan şiddete maruz kalabilmektedir” (Doğrucan ve Yıldırım, 2020, s. 131). Duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalan çocuklar özellikle de kız çocukları aile içinde yaşanan bu şiddetten kurtulmak için bir kaçış yolu arayışına girmektedir. Ancak bu kaçış her zaman şiddetten kurtuluş anlamına gelmemektedir.

Aile evinde gördüğü şiddetten dolayı evlenen ancak evlendikten sonra da şiddete maruz kalan K6 (51 yaşında, evli) evlenme sürecini ve evlendikten sonra yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Biz 9 kardeşiz babam çalışmazdı zaten, babam bizi (kardeşlerini kastediyor) çok döverdi, evlenmemin tek sebebi babamın uyguladığı şiddetten kurtulmak içinde ama daha beterine çarptım. Evlendik, evlendiğim kişi sebepsiz yere beni dövmeğe

başladı. Gider kumar oynardı yenilirdi gelir beni döverdi. Annesine kızar beni döverdi, bazen annesi bile beni döverdi. 6 yıl çektim 6 yıl sonra ayrıldım ve en sonunda boşandım. (...) Bana şiddet uyguladığında hiçbir şey yapamıyordum. Annesiyle yaşıyorduk, bazen annesi daha çok kışkırtıyordu beni dövmesi için. Daha sonra, ikinci evliliğimi de korkarak yaptım. 1998’de evlendik ama şükür bir kere bile şiddet uygulamadı, mutluyum şimdi.”

Kırsal bölgelerde son derece kısıtlı olan eğitim olanakları kent merkezlerinde yaygın olduğundan gecekondu mahallelerinde kadınların eğitim seviyesinde bir artış yaşanmıştır. Artan eğitim seviyesinin TAYA verilerinde görüldüğü gibi evlenme biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların eğitim seviyesi arttıkça görücü usulü evlenmeler azalarak, kendi isteği ile evlenmeler artmıştır. Diğer yandan geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışının kırılmasında en önemli faktörlerden biri de kitle iletişim ve teknoloji araçlarının yaygınlaşması olmuştur. Artık günümüzde medyada yansıtılan kadın algısı gecekonduya yaşayan kadınların geleneksel kadın anlayışından farklı olduğu için kadınlar içinde buldukları sosyal çevrenin toplumsal cinsiyet anlayışının dışında farklı bir anlayışın da varlığından haberdar olmuşlardır (Aktaş, 2015, s. 438). Bu nedenle yaşadıkları sorunlar karşısında daha fazla seslerini çıkarabilmektedirler.

3.3. Boşanma

Genel olarak dünyada ve Türkiye’de boşanma oranları son 20 yıl içinde giderek artmıştır. TÜİK’in (2021) Yıllara Göre Boşanma İstatistiklerine bakıldığında genel anlamda boşanma sayılarında artış olduğu görülmektedir. Ancak ülkemizde evlenme ve boşanma toplumsal cinsiyet anlayışı açısından kadın ve erkekler için farklı anlamlara gelmektedir. Genel anlamda evliliğe kutsiyet atfedilirken boşanma toplum tarafından hala kabul görmeyen (istenmeyen) bir durumdur. Yine kadınlar özelinde baktığımızda eğitim durumu, sosyal ve kültürel çevre, gelir düzeyi, kır/kent kökenli olma gibi faktörler kadınların boşanma anlayışını belirleyen önemli nedenler arasında yer almaktadır. Ancak boşanma da evlilik kadar toplumsal bir gerçekliktir. TÜİK’in 2021 yılı istatistiklerine göre, en yüksek kaba boşanma hızı 3,04 ile İzmir olurken, en düşük kaba boşanma hızı en düşük olan il 0,38 ile Şırnak olmuştur. Boşanmaların %33,6’sı evliliklerin ilk beş yıl içerisinde gerçekleşmektedir.

Boşanan kadınlara dair tutum ve davranışlar değişkenlik göstermektedir. Çalışma kapsamında da katılımcılar arasında boşanan kadınların boşanma süreçleri ve boşandıktan sonrasında yaşadıkları deneyimler farklılık göstermiştir.

K11 (52 yaşında, boşanmış) kodlu katılımcı boşanma sürecini ve toplumda boşanan kadın anlayışını şu şekilde ifade etmektedir:

“Boşanmak benim için çok zordu. Bir kadın için boşandıktan sonra hayat şartları daha da zorlaşıyor. Toplumda ‘aman boş ver ne olacak bu nasıl olsa *‘boşanık’* algısı var. İster istemez sürekli kendi gardını almaya başlıyorsun, insanların sana nasıl yaklaştığını biliyorsun. Bu durumda kendini koruyamayan birçok kadın var. Bir sürü taciz olayı oluyor sadece kadın boşanmış olduğu için.”

Kaba boşanma hızı en fazla olan il İzmir olmasına rağmen İzmir’e göçle gelip gecekondu mahallesinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin baskın olduğu bir ailede yaşayan K2 (35 yaşında, evli) kodlu katılımcı boşanma sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

“Boşanmaya izin vermezler, yani bence vermezler. Eşi bırakmaz, erkek kendi gider başkasıyla evlenir ama asla kadını boşanması için bırakmaz. Bu yüzden kadın için boşanma daha zordur, mesela bizde boşanan biri eskisi gibi olmuyor. Evlenmeden

önce daha farklı ama evlenip boşanınca kadın artık eskisi gibi değer görmüyor çünkü artık boşanmış kadın o toplumun gözünde.”

Toplumsal cinsiyet rollerinin belirgin olduğu gecekondu mahallelerinde kadınların eğitim ve çalışma hakkı ikinci plana atılmaktadır. Eğitim düzeyinin düşük olmasından dolayı iş hayatına katılımı zor olan kadınlar evliliklerinde boşanma isteklerini dile getirmekte zorlanmaktadır. Boşanma sonrası hem ailesinin hem de yaşadığı sosyal çevrenin yaftalamalarına maruz kalmaktan korkan kadınlar boşanma kararlarını eyleme dönüştürmekte zorlanmaktadır.

Bu durumu boşanmak istemiş ancak ekonomik nedenlerden dolayı boşanamamış olan K13 (58 yaşında, evli) kodlu katılımcı şu şekilde anlatmaktadır:

“Yaşadığım onca kötü şeyden sonra geçen sene şöyle bir durum yaşadım. Onca seneden sonra annemin evine gittim, bıraktım gittim yani yaşadım bunu çünkü artık dayanamayacak duruma gelmiştim. Annemin evine gittikten sonra da zor olmuştu benim için emekliliğim yoktu, nasıl geçineceğim annemin emekli maaşıyla diye düşündüm. Öyle düşündükten sonra tekrar kendi evime geri döndüm. Ben gideyim kurtulayım dedim işte o zaman. Nasılsa bu yaşa kadar çekmişim bundan sonra çekmeyeyim diye düşündüm. İşte güvencem yok, annem hasta mecburen eve geri döndüm.”

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2016 yılında yapmış olduğu çalışmada evlilik içi sıkıntılarının en önemli nedeni ekonomik sıkıntılar gelmektedir (Bayrakçı, 2020, s. 172). Benzer şekilde bu çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcılara boşanma nedenlerini sorulduğunda katılımcıların tamamı ilk sırada “ekonomik nedenlerden” bahsetmiştir. Ekonomik nedenler kadınlar üzerinden incelendiğinde ise ekonomik özgürlüğü olmayan kadınların boşanma oranı oldukça düşük olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça kadının çalışma hayatına katılımı ve iş bulma imkânı arttığından boşanma kararı alması daha kolay olmaktadır. Ancak kadınların eğitim seviyesi düştüğünde çalışma hayatına katılmaları da zorlaştığından boşanma kararı almaları daha zor olabilmektedir.

İlk olarak düşünsel boyutta ortaya çıkan boşanma, duygusal boyut ile birleştikten sonra hukuki bir karar ile son bulmaktadır. Tanımlaması basit görünen bu durum, “içerisinde ekonomik, psikolojik ve sosyal etkiler” gibi farklı boyutlar içermektedir (Şakiroğlu, 2019, s. 191). Boşanmanın zorluğunu sadece boşanan kişiler değil boşanan kişilerin çocukları üzerinden de anlamak önemlidir. Günümüzde çocuğu olduğu için boşanmak istemeyen veya evliliği çocukları için devam ettiren çift sayısı oldukça fazladır. Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde, anne babası boşandığı için boşanmak istemeyen K17 (62 yaşında, evli) bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben boşanmış aile çocuğuyum, üvey babam çok iyi insan olmasına rağmen boşanmış aile olmanın acısını çok çektim. Ben aslında gayri resmi iki kere boşandım. İlkinde resmi olarak boşanmadık, eşyalarımı topladım geldim annemin evine, boşanmadan oturdum öyle ama evlatlarım yüzünden, onlara kıyamadım geri döndüm eve. İkincisinde, bitsin istedim artık bitsin de kurtulayım. O da hayatına baksın ben de bakayım. Bu ikinci ayrılışımda nikâhımla ayrıldım (resmi olarak) ama sonrasında büyük oğlumun baskısı çok oldu barışmamız için ben detekrar döndüm eve geri.”

Günümüzde boşanma nedenleri incelendiğinde, TÜİK 2021 evlenme ve boşanma istatistiklerine göre çiftler en fazla %32,2’si sorumsuz ve ilgisiz davranma nedeniyle boşandığı görülmektedir. Diğer sebepler ise %14,1 ile aldatma, %9,8 ile ekonomik sebepler, %8,2’i şiddet yer almaktadır. Yine Türkiye’de Kadına Yönelik Aile içi Şiddet (2008) araştırmasına göre, kadınların %39’u

fiziksel şiddet, %15’i cinsel şiddet yaşadığını ve %42’lik bir kesim ise iki şiddetten en az birini yaşadığını ifade etmiştir (Büyükyılmaz ve Demir, 2016, s. 444).

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların boşanma durumlarına baktığımızda; 3 katılımcı evliliklerini tamamen sonlandırırken, 2 katılımcı aile evine gitmiş ancak resmi olarak boşanmamış ve tekrar eşiyile yaşamak için geri gelmiştir, 1 katılımcı ise resmi olarak boşanmadığı halde eşinden ayrı yaşamaktadır. Ekonomik kaygılar ve geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı nedeniyle boşanma kararı alamayan kadınların yanı sıra örf ve adetler, aile baskısı ve gelecek kaygısı nedeniyle de boşanamayan kadınlar vardır. Artan sosyalizasyon süreçleri ve yeni medya araçları sayesinde günümüz toplumlarında geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı etkisini yitirmeye başlasa da orta yaş ve üzeri kadınlar aile içi şiddete maruz kalmasına rağmen boşanma kararı almakta zorlanmaktadır.

Evlendikten sonra aile içi şiddete maruz kalan K18 (59 yaşında, evli) boşanma ile ilgili düşüncelerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Bizim ailede boşanma yok. Babam evlendiğimde gelinliğinle çıktıysan bu evden ancak kefeninle dönersin demişti. (...) Evlendikten sonra çok fazla şiddete maruz kalıyordum. Bir gün birileri babama “o kız çok çekiyor, adam her gün dövüyor” demiş. Babam da “yok yok bir şey olmaz idare etsin, onun alın yazısı da oymuş” demiş. Daha sonra bir keresinde de benim yüzüme karşı “eşini bırakıp gelme” sakın dedi zaten. Bir günde ablam demiş babama “bırakıp gelsin” diye. Babam da “ne zaman ölüyor o zaman gelsin” demiş. O yüzden bizde boşanma diye bir şey söz konusu bile olamaz.”

Geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı hem kadının hem de erkeğin sosyal hayat içinde sınırlarını belirlediğinden bu sınırları yıkmak son derece zordur. Bazı aileler için kadınların evlilik ile başlayan aile hayatı devam ettirilmesi zorunlu olan ve ancak öldükten sonra bitebilecek bir durumdur. K18 koldu katılımcının ifadesinde yer aldığı gibi kızının kocasından gördüğü şiddete karşı sesini çıkarmayan ve kızını kurtarma yönünde bir eylemde bulunmayan aile büyükleri genel olarak geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışının hâkim olduğu ve eğitim seviyesinin düşük olduğu gecekondu semtinde yaşaması böyle bir karar almasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınlar kent kültürüne uyum sağlamaya başlasa da kırsal kökenlerinden getirdikleri tutum ve davranışlar, yaşam biçimleri üzerindeki etkilerini sürdürmektedir. Görücü usulü evliliğin yaygın olduğu gecekondu mahallelerinde geleneksel aile anlayışı nedeniyle boşanma oranları görece daha azdır. Boşanmalar yeni kuşak olarak nitelendirilen genç yetişkinlerde daha yaygındır. Gelenekleri benimsememe, kent kültürüne uyum sağlama ve benimseme gecekondu mahallelerinde yaşayan ailelerde daha çok ikinci ve üçüncü nesilde görülmektedir. Bu nedenle genç yetişkinlerde görücü usulü evlilik yerini kendiliğinden tanışmaya bırakırken, kadınlar daha kolay boşanma kararı almaya başlamıştır. Geleneklerine bağlı olan ve ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlar boşanmakta zorlanırken günümüzde eğitim seviyesinin artmasına bağlı olarak çalışma hayatına katılan ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden uzaklaşan kadınlarda boşanmalara daha sık rastlanmaktadır.

3.4. Ataerkillik Bağlamında Şiddet Olgusu

Ataerkillik günümüz toplumlarında “erkek egemenliğini, erkeğin kadına egemen olduğu ilişki biçimini ve kadınların geri planda kaldığı sistemi karakterize etmek için kullanılmaktadır” (Sultana, 2019, s. 448). Ataerkil düzenin varlığını oluşturan düşünceyi çoğunlukla erkeklerin üstünlüğü ve kadınların arka planda muamele görmesinin kabul edilmesi desteklemektedir. Ataerkil toplumsal cinsiyet anlayışı kadınlar için her konuda ayrımcılığa yol açmaktadır. Kırsal bölgeler kent yaşamına oranla yaşam tarzı, eğitim seviyesi ve düşünce yapısı olarak geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı daha yaygındır. Kırsal bölgelerden kent merkezlerine yapılan göçlerle

birlikte kentte, geniş aile yapısını barındıran gecekondu mahalleleri ile çekirdek aileyi oluşturan kent yaşamı iç içe geçmiştir. Farklı nedenlerden dolayı yaşadığı sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı terk ederek farklı bir yerde (gecekondu mahallelerinde) yaşamlarını sürdüren/sürdürmek zorunda olan aileler zamanla değişim göstermektedir. Ancak bu değişim hızlı bir değişim süreci olmayarak farklı bir düzen ve uyum sürecine içinde bir dâhil olma sürecidir.

Günümüzde, kadın yönelik şiddet her geçen gün artmakta ve bu durum toplum nezdinde rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. “Aile içinde başlayan şiddet topluma yayılıp meşrulaşırken; birçok farklı toplumda kadına ve çocuğa yönelik ilkel, çağdışı uygulamalar, geleneksel kültür öğeleri olarak devam etmektedir” (Ünal, 2005). Dünya Sağlık Örgütü 2002 yılında yayınladığı *Şiddet ve Sağlık Raporunda* şiddeti “gücün ya da fiziksel kuvvetin; tehdit yoluyla ya da gerçekte, fiziksel zarar, ölüm, psikolojik zarar, gelişme engeli ya da yoksunluğa neden olacak şekilde; kendine, bir başkasına ya da bir grup veya bir topluma karşı niyetli biçimde kullanılması” olarak tanımlamıştır. Aile içi şiddet ise beş farklı kategoride ortaya çıkmaktadır: (1) *Fiziksel şiddet*: Bir kimseye bedensel üstünlük kurmak ve güç uygulamak/ fiziksel üstünlük kurmaktır. (2) *Psikolojik şiddet*: Karşısındaki insana korku duygusunu aşılama, baskı uygulamak, kişinin üstünde hâkimiyet kurma isteği, kıskançlık, kişiyi sürekli kontrol altında tutmak ve kişiye kendi fikirleri yokmuş gibi kendini bulmasına ve geliştirmesine engel olmak (Gençöz, 1998). (3) *Cinsel şiddet*: Çok sık görülmesine rağmen utanıldığı için saklanılan bir şiddet türüdür. (4) *Duygusal istismar/ihmal*: Kişinin sosyal ve maddi ihtiyaçlarını gidermeme, sevgi göstermeme, sürekli hale gelen eleştiri, aşağılama ve reddetme gibi eylemleri barındıran şiddet türüdür (Ünal, 2005). (5) *Ekonomik şiddet*: kişiyi zorla çalıştırma ya da çalıştırmama, meslek edinmesine engel olma, kişinin kendi parasını yönetme veya el koyma gibi eylemleri barındıran şiddet türüdür.

Toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin belirgin olduğu durumlarda kadınlara karşı uygulanan şiddet daha da artmaktadır. Günümüzde ekonomik olarak dar gelirli ailelerin daha yoğun yaşadığı gecekondu mahalleleri bu eşitsizliğin en fazla görüldüğü yerlerden biridir. “Sosyal öğrenme yolu ile şiddetin aile içinde çocukluk yıllarından itibaren öğrenilmesi, hızlı ve çarpık kentleşme, yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik, iç ve dış göçler gibi birçok faktörden dolayı kadınlar şiddete maruz kalmaktadır” (Büyükyılmaz ve Demir, 2016, s. 443). Geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı erkeğe, kadının hayat biçimi, kişiliği ve düşünceleri üzerinde mutlak bir hâkimiyet vermektedir (Özkan, 2017, s. 541). Kadına yönelik fiziksel şiddetin çok fazla görüldüğü toplumlarda, şiddet sadece fiziki anlamda değil cinsel, ekonomik, psikolojik, duygusal şiddet gibi çok yönlü olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcılarda K10 (55 yaşında, dul) evlendikten sonra yaşadığı baskıyı ve psikolojik şiddeti şu şekilde anlatmıştır:

“(…) Eşim acayip kıskançtı, ilk evlendiğimizde ben ona dedim ki “İzmir’de büyüm ben çok makyaj da yaparım kısa kollu da giyerim”. Evlenene kadar bana hep “tamam” dedi. Ne zaman evlendik beraber aynı eve girdik baktım perdeler kapalı dışarıya bakmam bile yasak. Hiç unutmam daha bir haftalık evliydim, evde perdeyi açmaya çalışıyorum açtırmıyor. Eşim bana dedi ki o zaman “ister biri hastalansın ister annen ölmüş olsun, ben gelmeden bu kapıyı açıp dışarı çıkamazsın”. Çok gücüne gitti öyle söylemesi. Serbest büyüdüm ben, kimse sıkıştırmadı beni bu şekilde. Yine bir keresinde pencereden dışarı bakıyordum tam, bir baktım pencere kırıldı kollarımdaki bu kesikler oradan kalma. Herkes dışarda eğleniyor gülüyor ben hep evde tek başıyım. Ne zaman ben oğluma doğum yaptım, diğer çocuğumda karnımdaydı o zaman tamam dedi “çıkabilirsin artık dışarı”. O saatten sonra bana kimse bakmaz diye düşündü.”

Geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı kadınların yaşam biçimlerine olduğu gibi çalışma hayatına da müdahale etmektedir. “Toplumsal yaşamda varlığı sürdüren geleneksel tutum, davranış ve düşünceler, kadının ev içinde kalarak çalışma hayatına dâhil olmasına engel oluşturabilmektedir” (Yılmaz, 2018, s. 64). 2016 yılında yapılan Aile Yapısı Araştırmasında kadınların çalışma hayatına dâhil olmasına katılımcıların %84,9’u olumlu bakarken %15,1’i olumsuz bakmaktadır. Dahası kadınların çalışma hayatına katılmasına kadınlar erkeklere oranla daha fazla olumlu yaklaşmaktadır. Cinsiyete dayalı işbölümü; “en eski ve yaygın biçimiyle kadınların ev işleri ve çocuk yetiştirme (ekonomik olmayan faaliyetler); erkeklerin ise (iktisadi) piyasa işlerini yerine getirmesi şeklinde” tanımlanabilir (Yorgun, 2010, s. 170). Cinsiyete dayalı işbölümü sosyal yaşamda kadınlara kesin ve keskin sınırlar çizmektedir. Çocuk doğurmak ve sonrasında ister istemez yüklenilen bazı görevler –ev içi emek, çocuk bakımı, yaşlı bakımı- ve ataerkil düzenle ortaya çıkan görevler –kocaya hizmet ve kocayı memnun etmek– kadınların ekonomik hayata katılımını zorlaştırmaktadır (Yorgun, 2010, s. 171). Eğitim ve çalışma alanında erkek çocuklara verilen öncelikten dolayı arka planda kalan kadın sanayi toplumlarının gelişmesine bağlı olarak kırdan kente göçle birlikte sosyo-kültürel ve ekonomik hayata dâhil olmaya başlamıştır. Yapılan araştırmalar yıllara göre bu değişimi göstermektedir. Örneğin 2000 yılında kadınların tarım sektöründe çalışma oranı %60,5’iken sanayi sektöründe çalışma oranı %13,2’dir. 2015 yılında tarım sektöründe çalışan kadın oranı %31,4’e düşerken sanayi sektöründe çalışan kadın oranı %16,1’e çıkmıştır (Yılmaz, 2018, s. 70). Kadın istihdam oranı tarım sektöründe azalırken sanayi sektöründe artış göstermiştir. Günümüzde de çalışma hayatının her alanında cinsiyete dayalı bir ayrımcılık söz konusudur. İş başvurularını değerlendirmede ve işe alımlarında erkeklere öncelik verilmesi, erkeklerin kadınlardan daha yüksek maaş alması, istisnalar haricinde kadınların daha düşük pozisyonlarda çalışması gibi nedenlerden dolayı cinsiyete dayalı iş ayrımı olduğunu söylemek mümkündür.

Görüşme yapılan katılımcılardan K16 (55 yaşında, evli) eşinden gördüğü fiziksel şiddeti şu şekilde anlatmıştır:

“Eşim birkaç kere fiziksel şiddete başvurmuştu. Kadınsın ya bir de bağırıyorsun aman komşu duymasın, rezil olmayalım diye. En unutamadığım evliliğimizin ikinci ayında tokat meselesi olmuştu, tokat atmıştı bana. Olmaması gerekirdi, tavrımı koymuştum özür de diledi ama özrün bir önemi yok. Yapılmaması gerekir. Daha sonra öyle şiddet çok devam etmedi, evet bir anlık öfkeyle oldu ama olmaması gerekir, empati yapması gerekir. Biz kadınlar kırılıyoruz ama içimize atıyoruz. Dışarıdan affetmiş gibi görünsek de affedemiyoruz, nasıl affedelim ki şiddeti.”

Yine bir diğer katılımcı K19 (40 yaşında, boşanmış) evliliğinde yaşadığı şiddeti şu şekilde ifade etmiştir:

“Eşim bana çok şiddet uyguladı. Bir gün pazardayız, pazarın ortasında nedensiz hiç anlamadım bir anda yüzüme yumruk attı hala anlamamışım nedenini, hiç sormadım da. Eve gelirdi sofraya toplu değilse şiddet uygulardı, çocuklarımla ilgilenirdim şiddet uygulardı. Daha ilk tanıştığımızda istemiyorum dediğim için saçlarımdan sürüklemişti ben de korkudan artık kabul etmek zorunda kaldım. Daha sonra gidecek yerim olmadığını anlayınca daha da ezmeye başladı. Ben hep sessiz biriydim ama artık tamamen sessizleştim bıktım artık.”

Katılımcılarda K5 (evli, 65 yaşında) kent merkezinde gecekonduya yaşamının ve çalışmayan bir kadın olmanın zorluğunu şu şekilde anlatmıştır:

“Şimdiki aklım olsaydı gençliğimde çalışmak isterdim. Kendime güvenim olurdu en azından kimseye eyvallah etmezdim. Benim için her şey farklı ve daha güzel olurdu. (...) Çalışmama kimse izin vermedi, kimse ön ayak olmadı. O zamanlar

çalışayım diyemiyordum, bilmiyordum. Çalışmak kadar güzel bir şey var mı? En azından eşinin eline bakmazsın. Çalışmayınca özgüvenin de olmuyor. Eşine muhtaçsın çünkü her anlamda (maddi ve manevi). Bir şey olsa konuşamıyorsun bile çünkü onlar bakıyor sana ama çalışsam her şey çok daha farklı olurdu.”

Kırdan kente göç ile birlikte kadın ve erkek rollerinde hem ev içinde hem de dışarda başta çalışma hayatı olmak üzere değişimler yaşanmıştır. Evi geçindirme rolünü elinde bulunduran erkek kent yaşamında geniş ailesinden belli bir maddi destek alamadığında veya geçimini sağlayacak kadar gelir sağlayamadığında giderlerini sağlamak için ya ek iş yapmalı ya da kadının ev dışında çalışması gerekmektedir (Bedük, 2005, s. 107). Ancak gecekondu mahallelerinde kadının ev dışında çalışması istenen/beklenen/kabul edilmiş bir durum değildir. Kadının ev dışında çalışmasına karşı olan ancak maddi zorluklardan dolayı kadının çalışmak zorunda olduğu bu gibi durumlarda kadınlar genellikle evden çıkmayı gerektirmeyen boncuk işleme, örgü örme vb. gibi işlerde çalışmaktadır. Böylelikle kadın yine ev içinde kalarak hem ev içi sorumluluklarını yerine getirebilecek hem de aileye maddi kazanç sağlanmış olacaktır. Gecekondu mahallelerinde hem geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun olması hem de kadının ek gelir imkânı sunmasından dolayı bu durum son derece yaygındır.

Gecekonduya yaşayan kadınların genel olarak eğitim seviyesi düşük olduğundan iş hayatındaki yeri belirsizdir. Bu durum kadınların ekonomik anlamda erkeğe daha fazla bağımlı olmasına neden olmaktadır. İş yaşamına dâhil olamayan gecekondu kadınlar ekonomik özgürlüklerini kazanmakta zorlanmakta ve sosyal etkileşim süreçlerine dâhil olmak için daha fazla engellerle karşılaşmaktadır (Adaman ve Keyder, 2005). Sanayi toplumlarında daha çok çalışma hayatına girmeye başlayan kadınlar, aile içerisinde ikincil konumda oldukları için eğitim olanaklarından daha az yararlanmakta ve böylelikle mesleki becerileri gelişmemektedir (Şener, 2012, s. 55). Mesleki becerilerini geliştiremeyen, nitelikli işçi konumuna giremeyen ve formel sektörlerde cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalan kadınlar enformel sektörlerde çalışmak zorunda kalmaktadır (Şahin ve Develi, 2021, s. 388). Gecekondu mahallelerinde kadınların geneline baktığımızda, kültür ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı çalışma hayatına katılamamış, çalışma hayatına katılan kadınların ise sigortasız, iş güvenliği olmayan ve gündelikçi ve boncuk işleme vb. gibi geçici işlerde çalışmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni ise kırsal kesimden kent merkezlerine göç eden ailelerin genel olarak bir arada yaşaması ve kırsalda sürdürdükleri kültürel anlayışlarını gecekondu mahallelerinde devam ettirmeleridir (Kara, 2018). Ancak günümüzde kent hayatına bir şekilde dâhil olan gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınlar toplumsal cinsiyet anlayışı farkını daha fazla hissetmektedir.

5. Sonuç

Yaşayış biçimi bakımından gelir düzeyi farkının oldukça yoğun yaşandığı ülkelerde ‘gecekondu’ adıyla bilinen çarpık kentleşmeler ülkenin yeni bir silüetini oluşturmaktadır. Tüm dünyada farklı isim ve türlerde yaygın olan gecekondu ülkemizde de özellikle iş imkânı olan büyük kentlerde ortaya çıkmıştır. Genel olarak şehrin göbeğinde bulunmasına rağmen kentle özdeş kültürden farklı yaşam süren gecekondu sakinleri, göç ettikleri yere kendi kültür birikimlerini getirmiş ve o düzenle yaşamaya devam etmektedir. Göçlerin ilk ayağını 1950’li yıllarda iş bulabilmek ve daha iyi yaşam sürebilmek için kırsal bölgelerde kent merkezlerine göç eden kesim oluşturmaktadır. Göçlerle birlikte gelen aileler kendileri için şehrin göbeğine tapusuz bir şekilde bir başkasının arazisine izinsiz derme çatma evler yapmıştır. Kırsal kesimden getirmiş oldukları yaşam tarzıyla kentde gecekondu mahallelerinde yaşayan bireyler, kitle iletişim teknoloji çağının ve yeni kuşakların doğumunun etkisiyle kent kültürüne uyum sağlamaya başlasalar dahi vazgeçilmeyen/terk edilmeyen algılar, fikirler ve kültürel kalıpları bulunmaktadır. Gündelik hayatta var olan ve aşılabilen bu kalıplar bireylerin yaşam biçiminde oldukça etkilidir. Genel anlamda bu etki

erkeklere oranla kadınlarda daha fazla görülmektedir. Gecekonduya yaşayan kadınların yaşam tarzları birbirine oldukça benzemektedir.

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcılar arasında yaş olarak birbirlerine yakın olan katılımcıların bazı benzerlik taşıdığı bulgulanmıştır. 60 yaş ve üzeri olan altı katılımcı kırsal bölgelerden kente evlilik yoluyla gelmiş olmaları ve köyde tarım işçisi olarak aile içinde çalışmaktan veya gündelikçi olarak çalışmaktan bıktıklarını ifade etmeleri ve sadece evlilik yoluyla kent merkezlerine taşınabileceklerini inanmaları açısından benzerlikler göstermektedir. Katılımcılar bu nedenlerden dolayı kentte yaşayan erkek adaylarla evlenmek istemiştir. Görücü usulü evliliklerin yaygın olduğu gecekondu mahallelerinde, evlilikler ya yine gecekonduya yaşayan bir aday ile ya da göç ettiği kırsal bölgelerden ailesinin tanıdığı birileriyle evlenmesi uygun görülür çünkü görücü usulü evlilikte en önemli kriter ailelerin hem ekonomik hem kültürel açıdan birbirine benzer özelliklere sahip olmasıdır. Genel olarak erken yaşta evlendirilen ve geniş aileye dâhil olan gecekondu kadınlar, geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışından dolayı ev içi ücretsiz emeği göze görülmeyen ve ailenin tüm sorumluluğunu üstlenmektedir. Kırsal bölgelerde yaşayan kadınların ev içi ücretsiz emeği; ev temizliği, çocuk ve yaşlı bakımı, eşe hizmet gibi görevleri bulunmakla birlikte ev dışında çalışma ve sosyal hayatı bulunmamaktadır. Kırsal bölgelerde oldukça fazla olan bu toplumsal cinsiyet anlayışı, kent merkezlerine göçlerin artmasıyla beraber gecekondu mahallelerinde de varlığını devam ettirmiştir.

Kadınların sosyal hayatının yaşadığı gecekondu mahallesi ile sınırlı olduğu, çalışma hayatının sadece ev içi ücretsiz emek ve eşine yardım amaçlı evden çalışarak yapılan örgü örme/boncuk işleme gibi veya gündeliğe gidilen güvencesiz, sigortasız ve sürekliliği olmayan işlerde çalışmaktadırlar. Ataerkil toplumsal cinsiyet anlayışı gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınlar için sadece çalışma ve sosyal hayatta değil özellikle eşleri (bazı durumlarda eşlerinin anne babası) tarafından uygulanan kıskançlık, baskı, aşağılama gibi duygusal şiddette ve bazen de fiziksel şiddette dönüşebilmektedir. Ekonomik anlamda erkeğe bağımlı olan, ailesi tarafından eşini terk etmesi, boşanması ve hatta eşine karşı gelmesi dahi hoş karşılanmayan kadınlar bu durumu kabullenmekten başka bir yol bulamamaktadır. Aile veya mahalle baskısı yüzünden erken yaşta evlenen, evlenmeden önce yaşadığı aile evinde yaşadığı/şahit olduğu şiddetten kaçmak için evliliği bir çözüm olarak gören, aile evinde yaşadığı baskıdan dolayı sosyal hayatı olmadığı için evlenerek iyi bir yaşam sürmek isteyen gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınlarının evlilik, aile ve boşanma deneyimleri benzerlik göstermektedir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Barış Çağırkan, Hazal Karahan

Kaynakça

- Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2005). Türkiye’de büyük kentlerin gecekondu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma. Sosyal dışlanma ile mücadelede mahalli topluluk eylem programı 2002-2006 Raporu. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2011). Türkiye aile yapısı araştırması. Erişim adresi: <http://www.anararastirma.com.tr/dosyalar/arastirmalar/1161/dosya-1161-1638.pdf>.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2016). Türkiye aile yapısı araştırması. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/media/35811/taya-2016.pdf>.
- Aktaş, G. (2015). Türkiye’de aile sosyoloji çalışmalarına genel bir bakış. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 419-44.
- Batur Ünay, F. B. (2018). Bir Göçün Mutfağı: 150 Yılda Kırimdan İzmir’e. *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 73-77) içinde. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Bayrakçı, O. (2020). İşsizliğin birey ve aile üzerinde etkisinin ataerkillik bağlamında incelenmesi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 1(2) 167-178.
- Bedük, A. (2005). Türkiye’de çalışan kadın ve kadın girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(12), 106-117.
- Beşpınar, F. U. (2014). Türkiye’de evlilik. *Türkiye aile yapısı araştırması tespitler ve öneriler* (s. 112-167) içinde. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/media/50219/taya2013trk.pdf>.
- Bilan, S. (2006). Gecekondu dan varoşa kadının değişen statüsü: Bayramtepe Örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Büyükyılmaz, A. ve Demir, Ç. (2016). Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddetin belirleyicileri: Multinomiallogit model yaklaşım. *Ege Akademik Bakış*, 16(3), 443-450.
- Cafri, R. ve Çukadar Özdemir, P. (2018). Boşanmanın sosyo-ekonomik nedenleri üzerine mekânsal ekonometrik bir inceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 407-424.
- Çakır, S. (2011). Türkiye’de göç, kentleşme/gecekondu sorunu ve üretilen politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 209-222.
- Çiftçi, S. ve Açıık, Y. (2022). Kadına yönelik aile içi şiddet ve nedenleri. *Artuklu International Journal of Health Sciences*, 2(2), 1-7.
- Çobanoğlu, Ö. (2016). Türkiye göçmen folkloru bağlamında Brezilya Favelalarıyla Türkiye gecekondu mahallelerinin karşılaştırılması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 181-195.
- Demirkıran S., Ersöz, A., Şen R., Ertekin E., Sezgin Ö., Turgut A. ve Şehitoğlu N. (2009). Boşanma nedenleri araştırması. Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Doğan, C. (1998). Türkiye’de boşanma sorununun sosyolojik ve istatistiki açıdan değerlendirilmesi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 25, 59-69.
- Doğrucan, A. ve Yıldırım, Z. (2020). Kadına yönelik aile içi şiddet üzerine bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 122-138.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, sonuçları ve baş etme yolları. *Kriz dergisi*, 6(2), 9-16.
- Kara, B. (2018). Türkiye’de aile yapısının değişimine etki eden dinamikler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, 374-385.
- Karaman, K. (2003). Türkiye’de kentleşme olgusu ve gecekondu sorunu. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 108-117.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Yayınları.
- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Kafkas Üniversitesi*, 3(3), 163-184.
- Özkan, G. (2017). Kadına yönelik şiddet- aile içi şiddet ve konuya ilişkin uluslararası metinler üzerine bir inceleme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 533-564.
- Öztürk, M. ve Altuntepe, N. (2008). Türkiye’de kentsel alanlara göç edenlerin kent ve çalışma hayatına uyum durumları: Bir alan araştırması. *Journal of Yaşar University*, 3(11), 1587-1625.

- Sağlam, S. (1923). 1923-1950 yılları arasında Türkiye’de kent ve kentleşme olgusu. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 53, 257-274.
- Sevinç, G., Davran, M. K. ve Sevinç, M. R. (2018). Türkiye’de kırdan kente göç ve göçün aile üzerindeki etkileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 70-82.
- Sezen, L. (2005). Türkiye’de evlenme biçimleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27(Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), 185-195.
- South, S. (1985). Economic conditions and the divorce rate: A time-series analysis of the post-war United States. *Journal of Marriage and Family*, 47(1), 31-41.
- Sultana, A. (2019). Ataerkillik ve kadının ikincilliği; kuramsal bir analiz. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11(23), 417-427.
- Süleymanov, A. (2009). Çağdaş Türk toplumlarında aile ve evlilik ilişkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(17), 7-17.
- Şahin, K. ve Develi, A. (2021). Kadın istihdamında kayıt dışılık sorunu. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 386-400.
- Şakiroğlu, M., Toker, B. ve Geniş, M. (2019). Boşanmanın çocuklara etkisi, çocuğa söylenmesi ve ebeveyn yabancılaşması derleme çalışması. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(3), 190-199.
- Şener, Ü. (2012). Kadın Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36, 51-67.
- Tatlıoğlu, K. ve Demirel, N. (2016). Sosyal bir gerçeklik olarak boşanma olgusu: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(22), 59-73.
- Tuskan, A. (2012). Toplumsal cinsiyet toplumda kadına biçilen roller ve çözümleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 25(99), 445-449.
- TÜİK. (2020). Evlenme ve boşanma istatistikleri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>.
- TÜİK. (2021). Aile yapısı istatistikleri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2021-45632>.
- TÜİK. (2021). Evlenme ve boşanma istatistikleri. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021>.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü*, 24(24), 543-559.
- Ünal, G. (2005). Aile içi şiddet. *Aile ve Toplum*, 7(2), 1-8. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/198147>.
- Yılmaz, S. (2018). Türkiye’de kadınların çalışma hayatındaki yeri ve sosyal güvenlik hukuku düzenlemeleri. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(2), 63-80.
- Yorgun, S. (2010). Sömürü, koruma ve pozitif ayrımcılıktan çalışma hayatının egemen gücü olmaya doğru kadınlar: 21. yüzyıl ve pembeleşen çalışma hayatı. *Sosyoekonomi*, 11(11), 168-190.

Araştırma Makalesi / Research Article

BANKACILIK KRİZLERİNİN ÖNLENMESİNDE BANKA BİRLİKLERİNİN ÜSTLENMESİ GEREKEN ROLLER*

Ali ŞEN¹
İsmail BALKAN^{2**}
Baki ÇAKIR³

Öz

1980'lerden sonra uygulanan deregülasyon ve liberalizasyon politikalarının sonucunda bankacılık krizi sayısında ve krizlerin yayılma hızında büyük artış yaşanmıştır. 2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal kriz bunun son örneklerindedir. Küresel kriz özellikle gelişmiş denetleme ve düzenleme mekanizmalarına sahip olduğuna inanılan ekonomilerde gerçekleşmiştir. Bu durum bankacılık krizlerini önleyici geleneksel tedbirlerin yetersizliğinin kanıtıdır. Kriz sonrasında geleneksel tedbirleri geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Ancak bu çalışmalar daha yoğun Keynesyen politikalara ilişkin kararlarla sınırlı kalmıştır. Daha reformist ve radikal kararlar alınmamıştır. Bu çalışmanın amacı, bankacılık krizlerinin önlenmesinde geleneksel tedbirleri tamamlayıcı nitelikte öneriler geliştirmektir. Bu çalışmada bankalar ile kamu otoritesi arasında yer alan, bankalar için bir çatı kuruluş niteliğindeki banka birliklerinin bankacılık krizlerini önlemede tamamlayıcı bir rol üstlenebileceğine dikkat çekilmiştir. Çalışmada, banka birliklerinin üstleneceği ilave görev ve sorumluluklar ile bankacılık krizlerine karşı daha başarılı bir mekanizmanın oluşturulabileceği vurgulanmıştır. Banka birliklerinin üstlenmesi gereken tamamlayıcı roller altı başlık altında toplanmıştır. Bunlar, düzenleme-gözetim-denetim, kamusal etkinlik, banka içi tedbirler, otokontrol, aracılık ve demokratik katılım ile toplumsal fayda şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Finansal Kriz, Bankacılık Krizlerinin Önlenmesi, Banka Birliklerinin Tamamlayıcı Rolü

Jel Kodu: G01, G18, G21

ROLES THAT BANK ASSOCIATIONS NEED TO TAKE IN PREVENTION OF BANKING CRISES

Abstract

As a result of the deregulation and liberalization policies implemented after the 1980s, there has been a great increase in the number of banking crises and the speed of their spread. The global financial crisis that emerged in 2008 is one of the latest examples of this. The global crisis took place especially in developed economies, which are believed to have developed supervisory and regulatory mechanisms. This is proof of the inadequacy of traditional measures to prevent banking crises. After the crisis, studies have been carried out to develop traditional measures. However, these studies have been remained limited to decisions on more intense Keynesian policies. More reformist and more radical decisions could not be taken. The aim of this study is to develop suggestions that complement traditional measures in the prevention of banking crises. In this study, it has been drawn attention that bank associations, which are between banks and the public authority and are an umbrella organization for banks, can play a complementary role in preventing banking crises. In the study, it is emphasized that a more successful mechanism can be created against banking crises with the additional duties and responsibilities that bank associations will undertake. The complementary roles that bank associations should undertake are grouped under six headings. These are regulation-supervision-supervision, public effectiveness, in-bank measures, self-control, intermediation and democratic participation, and social benefit.

Keywords: Global Financial Crisis, Prevention of Banking Crises, Complementary Role of Banking Associations

Jel Codes: G01, G18, G21

* Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü için hazırlanmış olan "Bankacılık Krizlerinin Önlenmesinde Bankalar Birliğinin Rolü ve Lonca Teşkilatı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-9359-3367.

² Dr. Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-6321-0166.

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ismail.balkan@dpu.edu.tr

³ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-4120-9973.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Bankacılık krizleri tanımlanması zor finansal olaylardır. Ancak gerek sosyal gerekse ekonomik etkileri sebebiyle yıkıcı etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Farklı sebeplerle ortaya çıkmaları bankacılık krizlerinin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle en az şu dört olaydan birinin gerçekleşmesi bir bankacılık krizi olarak tanımlanmaktadır (Demirgüç-Kunt ve Detragiache, 1998: 90-91):

- Bankacılık sektöründe sorunlu kredilerin toplam varlıklara oranının %10'u geçmesi,
- Batmayacak kadar büyük veya batmayacak kadar önemli politikaları kapsamında gerçekleşen kurtarma operasyonlarının maliyetinin ülke gayrisafi yurtiçi hasılasına oranının %2 ve üzeri olması,
- Bankacılık sektöründeki problemlerin çözümünün büyük kısmının kamu tarafından üstlenilmesi,
- Bankacılık sektöründe büyük ölçekli paniklerin oluşması, mevduatların dondurulması, bankaların hizmetlerinin uzun süreli askıya alınması ve uygulanan mevduat sigortası sisteminin kapsamının artırılmasıdır.

Bankacılık krizlerinin etkileri iki aşamada incelenebilir. İlk aşamada bir veya birkaç bankada ortaya çıkan aksaklıklar bankacılık sektörünün tamamında olumsuzluk oluşturur. İkinci aşamada mevcut kriz kredi maliyetlerinin artması ve kredi taleplerinin karşılanamaması sebebiyle makro ekonomiyi etkileyecek şekilde yayılmaktadır (Ersoy, 2014: 85-86). Günümüzde bankacılık krizleri, bankaların ve/veya bankacılık sektörünün ulaştığı finansal büyüklük artan finansal serbestleşme ve geniş ürün yelpazesi aracılığıyla uluslararası yayılmacı bir etki oluşturabilmektedir. 2008 yılında başlayıp dünya genelini etkisi altına alan küresel finansal kriz bunun önemli bir örneğidir.

2008 küresel finansal krizi olası bir bankacılık krizinde bankacılık sektörünün küresel düzeyde oluşturabileceği etkilerin neler olabileceğini göstermiştir. Bu sebeple Finansal İstikrar Kurumu (Financial Stability Board-FSB) bu kriz sonrasında her yıl olası bir aksaklık durumunda tüm küresel piyasaları olumsuz etkileyebilecek bankaları ilan etmeye başlamıştır. FSB (2021: 3)'ye göre, küresel düzeyde sistemik öneme sahip 30 banka bulunmaktadır.

1970'lerden sonra gerçekleşen bankacılık krizleri incelendiğinde bu krizlerin genellikle gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) yaşandığı görülmektedir (Leaven ve Valencia, 2018; IMF, 2022). Bu durum özellikle bankacılık krizlerinin GOÜ'lere has bir vakıa olduğu yönünde yanlış algılara sebep olmuştur. 2008 küresel finansal krizi özellikle güçlü ekonomik ve finansal yapıya sahip, düzenleme ve denetleme mekanizmalarının sorunsuz bir şekilde işlediğine inanılan gelişmiş ekonomileri etkilemiştir. Bu durum bankacılık krizlerinin önlenmesinde geleneksel tedbir mekanizmalarının yetersizliğinin göstergesidir.

Tarihsel süreçte bankacılık krizlerinin oluşturduğu tecrübe krizleri önlemede geleneksel tedbir mekanizmalarını şekillendirmiştir. Bu tedbirler iki ayrı grupta incelenebilir. Makro ve uluslararası tedbirler olarak adlandırılacak ilk grupta uluslararası önlemler ile kamu tarafından alınan ulusal tedbirler yer almaktadır. Bunlar; son başvuru mercii, mevduat sigortası sistemi, batmayacak kadar büyük uygulaması, kamusal denetim ve gözetim, yasal düzenlemeler, kredi derecelendirme kuruluşları, Basel Uzlaşıları ve IMF'in kriz önleyici uygulamalarıdır. Mikro tedbirler olarak adlandırılan ikinci grupta ise banka içi tedbirler yer almaktadır. Bunlar; iç denetim, iç kontrol, risk yönetimi ve kurumsal yönetimidir (Balkan, 2021).

2008 küresel finansal krizinin oluşturduğu kayıplar bankacılık krizlerini önleyici geleneksel tedbir mekanizmalarını eleştirilmesine sebep olmuş; yeni tedbir mekanizmalarının geliştirilmesi için tartışmalar başlatmıştır. Nitekim kriz sonrası gerçekleştirilen G20 zirvelerinde yeni tedbir

arayışlarına girilmiştir. Ancak zirvelerde alınan kararlar daha yoğun Keynesyen tedbirlerle sınırlı kalmış, daha reformist ve radikal tedbirlere ilişkin adımlar atılamamıştır. Keynesyen tedbirler daha yoğun devlet müdahalesi ile daha sıkı düzenleme ve denetleme faaliyetlerini içermektedir.

Kamu otoritesince bir bankanın kötü yönetildiğinin tespit edilmesi banka içi skandalların ortaya çıkmasından önce mümkün değildir (Kindleberger, 2004: 253). Aynı durum banka içi birimlerden iç denetim, risk yönetimi ve iç kontrol için de geçerlidir. Bu birimlerin banka üst yönetimini temsil eden yönetim kurullarına karşı bağımsız hareket etmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla bankaların ve bankacılık sektörünün hem makro hem de mikro düzeyde kriz önleyici tedbirler vasıtasıyla kontrol altında tutulmasını beklemek gerçekçi değildir. Ortaya çıkan yetersizlikler sebebiyle bankacılık krizlerini önleyici tedbirlerin gözden geçirilmesi ve/veya yeni tedbirlerin geliştirilmesi bir zorunluluktur.

2008 küresel finansal krizine neden olan sorunların varlığını halen sürdürmesi geleneksel tedbirlerin gelecekteki krizleri önlemedeki başarısını tartışmaya açmaktadır. Gelecekteki olası bankacılık krizlerinin önlenmesi veya gerçekleşecek bir krizin yayılma hızının düşürülmesi için daha radikal ve reformist tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Banka birliklerinin geleneksel tedbirleri tamamlayıcı nitelikte üstleneceği ilave görev ve sorumluluklar bu kapsamda önemli bir öneridir. Nakatani (2020: 1169) bankacılık krizlerinin önlenmesinde ve finansal istikrarın sağlanmasında farklı politika yapımcılar arasındaki uyumun önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın amacı bankacılık krizlerinin önlenmesinde banka birliklerinin üstlenmesi gereken rolleri açıklamaktır. Çalışmada, banka birliklerinin bankacılık krizlerinin önlenmesinde devletin aldığı tedbirlerin etkinliğini artırmada tamamlayıcı bir rolü olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple çalışma, bankacılık krizlerinin önlenmesinde literatüre yeni bir çalışma alanı açması sebebiyle önemlidir. Sayısal bir analiz içermemesi bu çalışmanın kısıdını oluşturmakla beraber birçok sayısal çalışmanın önünü açacak mahiyette olması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde 1980 sonrasında yaşanan finansal krizlerin başlıcaları kısaca açıklanacaktır. İkinci bölümde bankacılık krizleri ile mücadelede gerek ulusal gerekse uluslararası düzenlemelere vurgu yapılacaktır. Üçüncü bölümde örnek bazı ülkelerin banka birliklerinin görev ve sorumlulukları incelenecektir. Dördüncü bölümde TBB'nin mevcut yapısı ile görev ve sorumlulukları aktarılacaktır. Beşinci bölümde banka birlikleri ile düzenleme-denetleme mekanizmaları arasındaki roller açıklanacaktır. Altıncı bölümde TBB'nin bankacılık krizlerinin önlenmesinde üstlenmesi gereken görev ve sorumluluklar açıklanacak ve özgün öneriler geliştirilecektir. Yedinci bölümde ise çalışmanın sonuç ve önerilerine yer verilecektir.

1. 1980 Sonrası Yaşanan Finansal Krizler ve 2008 Küresel Finansal Krizi

Finansal serbestleşme ve küreselleşme birbirini tamamlayan kavramlardır. Finansal liberalizasyon ulusal düzenlemelerin gevşetilmesi veya azaltılması (deregülasyon) suretiyle kamunun finansal piyasalar üzerindeki kontrol, denetim ve gözetim faaliyetlerinin azaltılmasıdır. Finansal küreselleşme ulusal finansal piyasaların arasındaki kısıtlamaların kaldırılması veya azaltılması suretiyle finansal akımların uluslararasılaşmasıdır (Ongun, 2012: 52).

1970'lerin sonları ve 1980'lerin ilk döneminde finansal gelişmelere paralel olarak dünyada finansal liberalleşme ve deregülasyon uygulamaları sıklık kazanmaya başlamıştır. İlk olarak OECD ülkelerinde başlayan süreç sonrasında GOÜ'lerde yaygınlaşarak küresel bir kimlik kazanmıştır. Liberalizasyon ve deregülasyon uygulamalarının yaygınlaşması 1980 sonrasında birçok finansal krize neden olmuştur. Leaven ve Valencia (2018: 3)'ya göre, 1970-2017 yılları arasında 151 sistemik bankacılık krizi yaşanmıştır. Ayrıca IMF üyesi 180'i aşkın ülkede 1980-1995 yılları arasında 130'dan fazla bankacılık sorunu gözlenmiştir (Lindgren vd., 1996).

En son 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz olmak üzere 1980 sonrası yaşanan krizlerin başlıcaları aşağıda sıralanmıştır.

- *1982 Latin Amerika Krizleri:* Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan kriz dış borç krizi şeklindedir. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren spekülasyon sermaye akımlarının ilgi odağı haline gelen Latin Amerika ülkeleri 1982 yılında krizle yüzleşmiştir. Krizlerin temelini Brezilya ve Meksika'da bütçe açıklarının finansmanı, Arjantin'de ise özel sektöre kredi desteği sağlanması amacıyla gerçekleşen yoğun dış borçlanma oluşturmaktadır. Birçok GOÜ'nün dış borç kaynağı olan bankaların kredi imkânlarını kısıtlaması Latin Amerika ülkelerinde dış borç ödemelerini engellemiş, ortaya çıkan ekonomik ve finansal kayıp dünya ekonomisini etkileyecek büyüklüğe ulaşmıştır (Feldstein, 2002: 18-23).
- *1994 Meksika Krizi:* Meksika'da yaşanan bu krizin temelinde birçok neden bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; bankacılık sektöründe yeterli düzenlemeler yapılmadan gerçekleştirilen özelleştirmeler, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması suretiyle bankaların uluslararası piyasalardan borçlanmasının kolaylaştırılması, uygulanan döviz kuru politikasının pesoyu aşırı değerli hale getirmesi ve büyüyen dış ticaret açıkları oluşturması, yüksek reel büyüme hızı ve düşük enflasyonun özellikle spekülasyon amaçlı yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmesi şeklindedir. Aralık 1994'te Peso'nun devalüasyonu ile başlayan ve sonrasında kurun dalgalanmaya bırakılmasıyla devam eden süreç, 1995'de GSYİH'nin %6,2 daralmasına sebep olmuştur (Sach vd., 1996: 41; Bastı, 2004: 47-50).
- *1994 Türkiye Krizi:* 1990 sonrasında Türk lirasının aşırı değerlenmesi ihracatı caydırıcı, ithalatı ise teşvik edici bir etki oluşturmuştur. Ayrıca OECD ülkelerinde varlığını sürdüren ekonomik durgunluk Türkiye'nin ihraç mallarına talebi azaltmıştır. Ortaya çıkan bu gelişmeler cari açık ve cari açığın finansmanı sorunlarını beraberinde getirmiştir. Cari açığın finansmanı sorunu Türkiye'nin uluslararası sermaye akımlarına bağımlılığını artırmıştır. Genellikle kısa vadeli portföy yatırımları şeklinde gerçekleşen bu sermaye akımları ekonomiyi dış şoklara karşı kırılgan hale getirmiştir. Bu dönemde faizlerin düşürülmeye çalışması faiz oranı-döviz kuru dengesini bozmuş ve özellikle bankacılık sektörü üzerinde önemli baskıya sebep olmuştur. Oluşan baskı sonucu bazı banka ve aracı kurumlar iflas etmiştir (Türel, 2010). Bankacılık sektöründe iflas dalgasının genişleyeceği endişesi mevduat sigortası sisteminin kapsamının genişletilmesiyle aşılmıştır. Ancak bu durum 2001 yılında yaşanacak bankacılık krizinin önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur.
- *1997 Güneydoğu Asya Krizi:* Kriz öncesi gerçekleştirdikleri dikkat çekici kalkınma performansı sonrasında Asya kaplanları olarak anılan Tayland, Malezya, Endonezya ve Güney Kore 1997 yılında ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Sonrasında küresel ekonomi açısından da risk oluşturan bu kriz Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra gerçekleşen en ağır kriz olarak nitelendirilmektedir (Sungur, 1999: 203-204). Yaşanan finansal kriz özellikle finansal serbestleşme sonrasında ortaya çıkan spekülasyon sermaye akımları ile ilişkilendirilmektedir (Wade, 1998).
- *1998 Rusya Krizi:* 1998 yılında ortaya çıkan ve bir bankacılık krizi niteliği taşıyan Rusya krizi 1997 Güneydoğu Asya'da yaşanan krizin yıldönümüne denk gelmektedir. Rusya krizi temelde 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Rusya'nın serbest piyasa ekonomisine geçişiyle ilişkilendirilmektedir. Sonrasında iki önemli neden işaret edilmektedir. Birincisi, 1997 Güneydoğu Asya krizi sonrası Dünya'da petrol fiyatlarının gerilemesi ve Rusya'nın ihracat gelirlerinin azalması sonrası derinleşen bir cari açığın ortaya çıkmasıdır. İkincisi, yüksek rating notu sayesinde Rusya'nın kısa vadeli borçlanma imkanlarından yüksek düzeyde yararlanması ve

petrol fiyatlarında yaşanan düşüş sonrası borçların geri ödenmesinde yaşanan aksaklıklardır (Black vd., 2000).

- *1999 Brezilya Krizi:* 1997 Güneydoğu Asya krizi ve 1998 Rusya krizi sonrası Brezilya spekülasyon yabancısı sermaye akımlarının ilgi odağına dönüşmüştür. Kamu borç problemini çözmeye odaklanmış Brezilya hükümeti gerçekleşen spekülasyon saldırıları sonrası faiz oranlarını arttırmak ve döviz rezervlerini hızla satmak zorunda kalmıştır. 15 Ocak 1999'da real serbest dalgalanmaya bırakılmıştır (Krugman, 2001: 159).
- *Kasım 2000-Şubat 2001 Türkiye Krizleri:* Kasım 2000 krizi bir para krizi, Şubat 2001 ise para ve bankacılık krizi şeklindedir. Kasım 2000 krizini tetikleyen gelişmelerin başlıcaları; özelleştirmede istenilen mesafenin kat edilememesi, yabancı yatırımcıların uygulanan ekonomik programa güveninin kaybolması, bazı yabancı bankaların ülkeden 7 milyar doları aşan döviz çıkartmaları, IMF'nin taahhüt ettiği kredi dilimini zamanında ödememesi ve çok sayıda bankanın kötü yönetim ve denetimsizlik gibi problemlerle milyarlarca dolarlık maliyet ortaya çıkarmalarıdır (Çakıcı, 2001: 475). Kasım ayında gerçekleşen bu kriz sonrasında Şubat 2001'de Türkiye ekonomisi yeni bir finansal krizle yüzleşmiştir. Bir para ve bankacılık krizi şeklindeki bu krizi devlet yönetiminin en üst kademelerinde gerçekleşen bir tartışma ateşlemiş ve bir devlet krizi şeklinde yorumlanmıştır. Henüz Kasım 2000 krizinin etkileri silinmeden gerçekleşen bu krizle para ve sermaye piyasaları altüst olmuştur. Türk lirasından yoğun kaçış ve artan döviz talebi sebebiyle Türk Lirası serbest dalgalanmaya bırakılmış, merkez bankası rezervleri 5,3 milyar dolar erimiş, hazine borçlanma faiz oranı %144, interbank gecelik faiz oranları ise %7500 seviyelerine yükselmiştir. Artan faiz oranları sonrası portföylerindeki yüksek miktardaki tahvil ve bononun fiyatlarının düşmesiyle birçok banka iflasa sürüklenmiştir (Turan, 2011: 72).
- *2001-2002 Arjantin Krizi:* 1990-2000 arasında Arjantin'e spekülasyon sermaye akımı şeklinde 150 milyar doların üzerinde fon girişi gerçekleşmiştir. Ayrıca Asya, Meksika ve Rusya'da ortaya çıkan finansal krizlerin etkisiyle Arjantin'in borçlanma maliyeti artmış ve kısa vadeli borçların toplam borçlar içerisindeki payı hızlı bir artış göstermiştir. Arjantin'in uyguladığı ekonomi politikalarına olan güvensizlik sonrasında kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkenin kredi notunu düşürmesi, yabancı bankaların aktiflerini Arjantin'den çıkarmaya başlamaları ülkeden sermaye kaçışına sebep olmuştur. IMF ile yapılan görüşmelerde serbest değişken döviz kuru sistemine geçiş önerisinin reddedilmesi sonucu kredi dilimleri dondurulmuştur. Bu durum krizin derinleştirmiş ve sermaye kaçışının hızlandırmıştır. Sermaye kaçışını engellemek amacıyla mevduatların bloke edilmesi mudileri harekete geçirmiş ve banka kapılarına yığılmalarına sebep olmuştur (İnan, 2002; Evirgen, 2004).
- *2008 Küresel Finansal Krizi:* Kriz; kontrolsüz kapitalizm, aşırı kâr hırsı, yeni nesil finansal ürünler, deregülasyon vb. birçok gelişmenin ortak bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Krizin özellikle ekonomik ve finansal altyapısı güçlü gelişmiş piyasa mekanizmasına sahip ekonomilerde yaşanması dikkat çekicidir. 2008 küresel finansal krizi, finansal krizlerin sadece GOÜ'ler için değil tüm ekonomiler için bir tehdit oluşturduğunu göstermesi sebebiyle önemlidir. Krizin kapitalizmin merkezi kabul edilen ABD'de ortaya çıkması ve özellikle gelişmiş ekonomileri etkisi altına alması bankacılık krizlerinin önlenabilirliğini tartışmaya açmış, daha radikal uygulamaların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

2. 1980 Sonrası Dünyada ve Türkiye’de Bankacılık Sektörüne İlişkin Düzenlemeler

1970’li yıllarda Bretton Woods sisteminin çökmesi finansal piyasalarda önemli düzeyde kur, faiz ve fiyat dalgalanmalarına sebep olmuştur. Aynı dönemde sermaye hareketlerinin küresel düzeyde serbestleşmesi bankacılık sektörünü etkileyen birçok gelişmeye sahne olmuştur. Güven esasına göre faaliyette bulunan bankalar arasında sermayenin hızlı ve serbest dolaşım imkânına kavuşması, bankacılık sektörünü etkilemiş ve risk yönetiminde bankaları zor durumda bırakmıştır. Bu zorluklar bankacılık krizlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuş ve gelişmekte olan ekonomileri olumsuz etkilemiştir.

Sermayenin denetimden ve düzenlemeden uzak piyasalara doğru yönelmesi önemli bir sorun oluşturmuştur. Ulusal düzeyde bankacılık düzenlemelerindeki farklılıklardan kaynaklanan bu durum bankacılık sektörüne olan güveni olumsuz etkilemiştir. Düzenleyici arbitraj (regulatory arbitrage) adı verilen bu sorun sermayenin belli bölgelerde toplanmasına sebep olmuş; bankacılık sektörünün küresel düzeyde dengeli gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bankacılık sektörü için ortaya çıkan bu olumsuz durumun çözümüne yönelik birçok uluslararası çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmalara en önemli katkı Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) bünyesinde oluşturulan Basel Bankacılık Denetim Komitesi (Basel Committee on Banking Supervision) tarafından yapılmıştır.

Komite tarafından bankacılık sektöründe küresel uyumu sağlamak amacıyla birçok standart yayınlanmıştır. Uygulanmadığı durumda herhangi bir cezai yaptırım içeremeyen, tavsiye niteliğindeki bu standartlar birçok ülke tarafından benimsenmiş ve ulusal düzenlemelere uyarlanmıştır. Komite tarafından yayınlanan en önemli standartlar Basel I, II ve III uzlaşılarıdır. Basel uzlaşılarının en önemli özelliği bankacılık sektörü için küresel düzeyde ortaya çıkan ihtiyaçların birer sonucu olmalarıdır. Bütün Basel uzlaşıları gelişen ve değişen bankacılık sektörünün ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla ortaya çıkmaktadır. Ayrıca her yeni uzlaşma bir öncekinin eksikliklerini ve yetersizliklerini gidermeye yönelik çabaları içermektedir.

Türkiye’de 2001 bankacılık krizinden sonra elde edilen tecrübe doğrultusunda bankacılık sistemi önemli bir yapısal reform sürecine girmiştir. 2000 yılında kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu aracılığıyla bankacılık sektörünün tek elden denetlenmesi ve düzenlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca Basel II kriterleri de dikkate alınarak hazırlanan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte birçok yönetmelik ve tebliğ de çıkarılarak bankacılık sektörünün kapsamlı bir şekilde düzenlenmesi amaçlanmıştır.

3. Bazı Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Banka Birliklerinin Görev ve Sorumlulukları

Çalışma kapsamında örnek ülkeler belirlenirken ülkenin; kriz tecrübesine sahip olması, küresel ekonomi için önem arz etmesi ve bankacılık tarihinde önemli bir yerinin bulunması etkili olmuştur. Bu kapsamda belirlenen on ülke; Meksika, Çin, Malezya, Japonya, İngiltere, İsviçre, İtalya, Güney Kore, Brezilya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’dir. Örnek ülkelerde yapılan taramada bazı ülkelerin birden fazla banka birliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun en uç örneğini ABD oluşturmaktadır. Özellikle eyalet sisteminin bir sonucu olarak ABD’de onlarca banka birliği bulunmaktadır. ABD’de bankalar veya bankacılar meslek birliklerine üye olurken cinsiyet, ırk, bankanın faaliyet türü vb. kriterleri dikkate almaktadır. Bu durumun sonucu olarak bir banka veya bankacı birden çok meslek birliğine üye olabilmektedir. Çalışma kapsamında belirlenen ülkelerdeki banka birlikleri aşağıdaki gibidir:

- Meksika – Meksika Bankalar Birliği (Banks of Mexico Association)
- Çin – Çin Bankalar Birliği (China Banking Association)
- Malezya – Malezya Bankalar Birliği (The Associations of Banks in Malaysia)
- Japonya – Japon Bankacılar Birliği (Japanese Bankers Association)

- İngiltere – İngiliz Bankacılar Birliği (British Bankers Association)
- İsviçre – İsviçreli Bankacılar Birliği (Swiss Bankers Association)
- İtalya – İtalya Bankalar Birliği (Italian Banking Association)
- Güney Kore – Güney Kore Bankalar Birliği (Korea Federation of Banks)
- Brezilya – Brezilya Bankalar Birliği (The Brazilian Federations of Banks)
- ABD – Amerikan Bankacılar Birliği (American Bankers Association)

Söz konusu ülkelerdeki banka birliklerine ilişkin görev ve sorumluluklar Tablo 1’de gösterilmiştir. Tabloya göre, banka birliklerinin değişik birçok görev ve sorumluluğu bulunmaktadır. Üye bankaları temsil etmek, bankacılık sektörünün ve mesleğinin ulusal düzeyde gelişimine katkı sağlamak banka birliklerinin ortak görevleridir. Ancak hiçbir banka birliğinin bankacılık krizlerini önlemede düzenleme, gözetim ve denetimde bulunmak gibi görev ve sorumluluğu tespit edilememiştir.

Tablo 1: Örnek Ülke Banka Birliklerinin Görev ve Sorumlulukları

Görev ve Sorumluluklar	Ülkeler									
	Meksika	Çin	Malezya	Japonya	İngiltere	İsviçre	İtalya	Güney Kore	Brezilya	ABD
Üye bankaları temsil etmek	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Üye bankaların çıkarlarını korumak	•	•			•	•	•	•		•
Bankacılık sektörünün ulusal düzeyde gelişimine katkı sağlamak	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Bankacılık mesleğinin ulusal düzeyde gelişimine katkı sağlamak	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Uluslararası ilgili düzenlemeleri takip etmek ve yenilikleri ulusal düzenleyicilere iletmek	•				•	•	•	•		
Bankacılık sektörü hakkında kamuoyunu bilgilendirmek	•				•			•		•
Bankacılık sektöründe haksız rekabeti önlemek ve üye bankaların rekabet gücünü arttırmak	•	•	•		•	•	•	•	•	
Kamuoyunu bankacılık hizmet ve ürünleri hakkında bilgilendirmek			•	•	•			•	•	
Ulusal kalkınmaya katkı sağlamak			•		•	•	•	•	•	•
Ödeme sistemlerini (takas sistemi) işletmek				•						
Bankalar için etik kurallar oluşturmak veya etik kuralların uygulanmasını teşvik etmek				•	•		•		•	
Mevduat sahiplerinin ve müşterilerin haklarını korumak				•	•			•	•	
Bankacılık sektörünün uluslararası gelişimine katkı sağlamak					•	•	•	•		
Üye bankaların ilgili düzenlemelere uyumu konusunda destek sağlamak							•			•
Üye bankalara hukuki destek sağlamak							•			•
Üye bankalar arasında veya üye banka ile müşterisi arasındaki anlaşmazlıklarda tahkim görevini yürütmek							•			

Kaynak: (Banks of Mexico Association, 2019; China Banking Association, 2019; The Associations of Banks in Malaysia, 2019; Japanese Bankers Association, 2019; British Bankers Association, 2019; Swiss Bankers Association, 2019; Italian Banking Association, 2019; Korea Federation of Banks, 2019; The Brazilian Federations of Banks, 2019; American Bankers Association, 2019)

4. Türkiye Bankalar Birliği

Türkiye’de iki bankalar birliği bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla TBB ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği’dir (TKBB). Türkiye’de faaliyette bulunan mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankaları TBB’ye; katılım bankaları ise TKBB’ye üye olmak zorundadır (Bankacılık Kanunu, 2005: 79). Çalışmada Türk bankacılık sektörünün büyük kısmını temsil eden TBB incelenmiş ve

kullanılmıştır. TKBB Haziran 2021 yılsonu itibariyle Türk bankacılık sektörünün aktif büyüklük olarak %7,49'nü; TBB ise %92,61'lik kısmını temsil etmektedir (TKBB, 2021).

TKBB, aynı kanun ve düzenlemelere tabi olmaları sebebiyle TBB'ye benzer görevler yürütmektedir. TKBB'nin başlıca görevleri; katılım bankalarının hak ve menfaatlerini korumak, katılım bankalarının rekabet gücünü arttırmak ve haksız rekabeti önlemek, bankacılık sektörünün ve mesleğinin gelişimine katkı sağlamaktır (TKBB, 2019).

4.1. Türkiye Bankalar Birliği'nin Kuruluşu ve Kanuni Dayanağı

1958 yılında kurulan TBB'nin merkezi İstanbul'da bulunmaktadır. Birliğin faaliyetlerini 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ve bu kanuna istinaden hazırlanan yönetmelikler düzenlemektedir. Bir meslek kuruluşu olan TBB, tüzel kişiliğe haiz kamu kuruluşu niteliğindedir (TBB, 2019).

4.2. Türkiye Bankalar Birliği'nin Yönetimi, İşleyişi ve Mali Yapısı

TBB'nin yönetimi, işleyişi ve mali yapısı 17 Temmuz 2006 tarih ve 26231 sayılı Türkiye Bankalar Birliği Statüsü'nde ayrıntılı şekilde belirlenmiştir. Söz konusu yönetmeliğe göre:

Birliğin ana organlarını genel kurul, yönetim kurulu ve denetçiler oluşturmaktadır. Birliğin karar organı olan genel kurul üye bankaların temsilcilerinden oluşmaktadır. Genel kuruldaki oy kullanma işlemlerinde her üye bankanın temsilcisinin kullandığı oyun etki gücü birbirinden farklıdır. Bankanın aktif büyüklüğünün sektördeki payı arttıkça genel kuruldaki temsilcisinin kullandığı oyun da etki gücü artmaktadır.

Birliğin yürütme organı olan yönetim kurulu genel kurul tarafından belirlenmektedir. Yönetim kurulu; yatırım ve kalkınma bankalarından bir, mevduat bankalarından on iki, toplamda on üç üyeden oluşmaktadır. Yönetim kuruluna mevduat bankaları arasından üye seçilirken üye bankaların aktif büyüklükleri etkili olmakta; sektör içinde üye bankanın aktif büyüklük sırası yükseldikçe TBB yönetim kurulunda yer alma olasılığı artmaktadır.

Birliğin bütün hesap ve işlemlerini denetlemekle görevlendirilen denetçiler genel kurul tarafından seçilmekte ve 2 yıl süre ile görevde kalmaktadır. Denetçi seçiminde yönetim kurulu üye seçimine benzer bir süreç işletilmektedir.

TBB'nin diğer birimlerini genel sekreterlik ve danışma kurulu oluşturmaktadır. Genel sekreter yönetim kurulu tarafından atanmaktadır. Danışma kurulu üyeleri, birliğin yönetim kurulunda yer alan bankaların kendi yönetim kurulları tarafından seçilmektedir. Danışma kurulu, birliğin yönetim kurulunun danışma birimidir.

Birliğin gelirleri beş ana kalemden oluşmaktadır. Bunlar; üye bankaların genel kuruldaki oyunun etki gücüne göre belirlenen masraf iştirak payları, bankaların faaliyete geçerken ödedikleri tek seferlik sisteme giriş aidatları, bir önceki yıldan devreden gelirler, bağışlar ve sair gelirlerdir.

4.3. Türkiye Bankalar Birliği'nin Görev ve Sorumlulukları

TBB'nin görev ve sorumlulukları 17 Temmuz 2006 tarih ve 26231 sayılı Türkiye Bankalar Birliği Statüsü'nde ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Söz konusu görev ve sorumluluklar 10 madde de özetlenebilir:

- Bankacılık sektörünün ve mesleğinin gelişimine katkı sağlamak,
- Bankaların hak ve menfaatlerini korumak, onları temsil etmek ve bankalar ile kamu arasında iletişim kanalı oluşturmak,
- Bankalar arasında haksız rekabeti önlemek ve rekabeti canlandırarak sektörün gelişimine katkı sağlamak,

- Bankacılık etik kurallarını ve bankaların reklamlarında uyması gereken kriterleri BDDK'nın uygun görüşünü alarak belirlemek, söz konusu kriterlere ve kurallara bankaların uyumunu sağlamak,
- Bankacılık sektörünün ulusal ekonominin gelişimine katkı yapmasını sağlamak,
- Banka ile müşterisi arasındaki anlaşmazlıklarda tahkim görevini yürütmek,
- Bankacılık sektörü hakkında kamuoyunu bilgilendirmek,
- Kamu otoritesini temsilen BDDK tarafından alınan kararların uygulanmasını izlemek ve BDDK tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmek,
- Birliğin aldığı kararlara uymayan üye bankaya idari para cezası vermek,
- Üyelerin ortak menfaatine zarar verecek nitelikte alınan yönetim kurulu kararlarının iptaline ilişkin dava açmak.

5. Banka Birlikleri ve Düzenleme-Denetleme İlişkisi

Banka birlikleri; bankacılık sektörünün gelişimine katkı sağlamak amacıyla politikalar oluşturan, bu doğrultuda kararlar alan ve üye bankaların bir araya gelmesiyle oluşan organizasyonlardır. Banka birlikleri faaliyette bulunduğu ülkedeki bankaları temsil eden çatı kuruluşlardır. Bu doğrultuda banka birlikleri üye bankaların çıkarlarını gözetmekte, onları başta düzenleyici otorite olmak üzere diğer ilgililere karşı temsil etmektedir.

Bankacılık krizlerinin önlenmesinde bir meslek birliği statüsündeki banka birlikleri kamu otoritesince gerçekleştirilen denetleme süreçlerine dâhil edilerek tamamlayıcı bir rol üstlenebilir (Şen, 2011: 210; Pestoff, 2009: 179). Örneğin Şen (2011) finansal istikrarın sağlanması ve bankacılık sektöründe demokratik katılım sorununun çözümü için yaptığı çalışmada banka birliklerinden yararlanmıştı. Çalışmada, Türk bankacılık sektörü için bir meslek birliği olan Türkiye Bankalar Birliği (TBB) kullanılmıştır. Şen, TBB'yi kamu otoritesini temsil eden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ile piyasada faaliyette bulunan bankaların arasına konumlandırılmıştır (Şekil 1). Ancak çalışma, bankacılık krizlerinin önlenmesinde ve finansal istikrarın sağlanmasında banka birliklerinin sadece otokontrol ve demokratik katılıma ilişkin görev ve sorumluluklarıyla ilgili önerilerle sınırlı kalmıştır.

Şen'e (2011: 214) göre, kamu otoritesi bankaların düzenlenmesi, denetlenmesi ve gözetiminde karar alma süreçlerine TBB'yi dâhil etmelidir. Bankacılık sektörü için Şekil 1'deki gibi tasarlanacak bir organizasyon yapısının faydaları şunlardır:

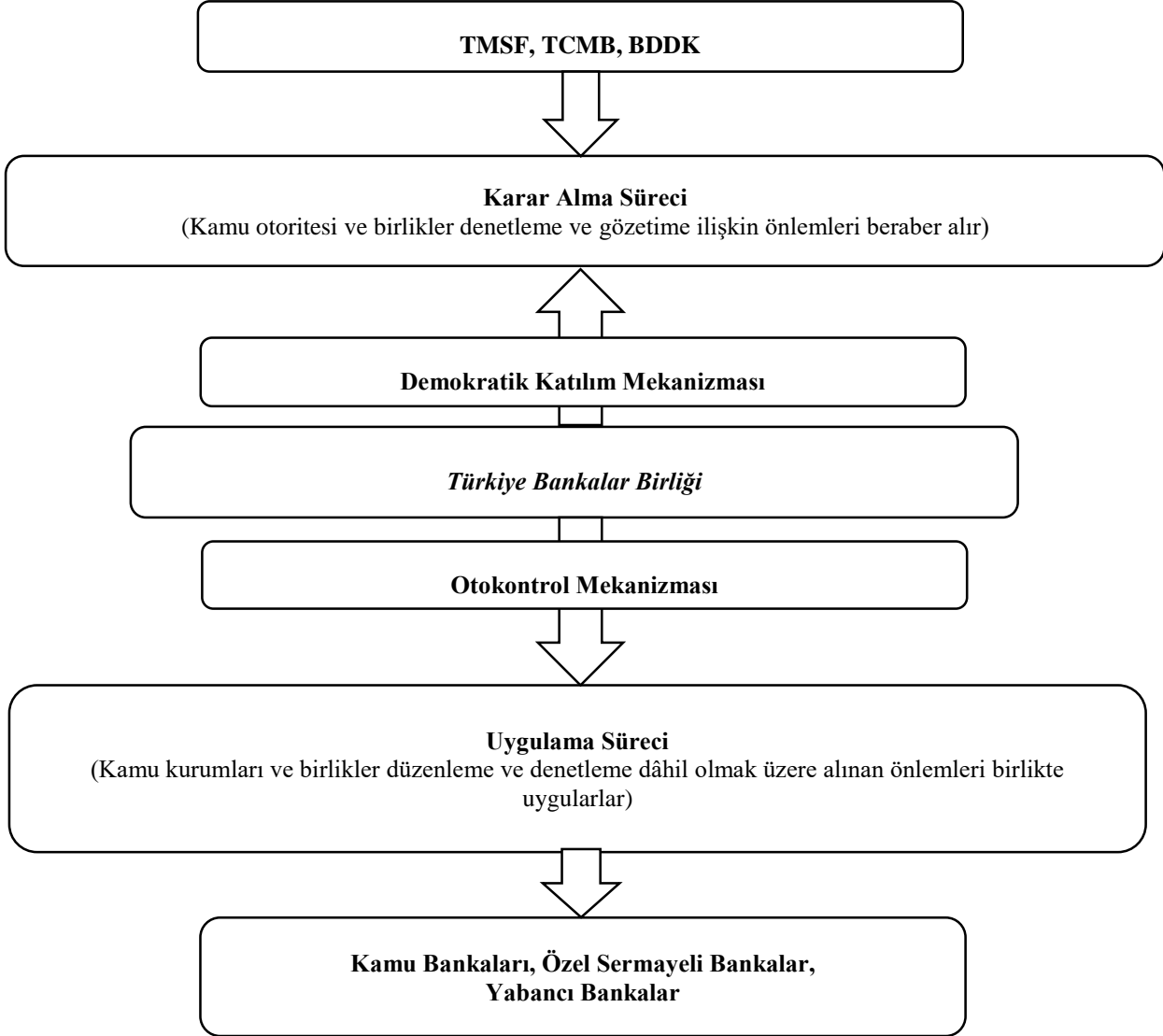
- Bankaların kamu otoritesiyle önemli bir iletişim kanalı oluşacak,
- Kamunun aldığı kararlara bankalar demokratik bir şekilde dâhil olacak,
- Kamu tarafından alınan kararların bankalarca içselleştirmesi sağlanacak,
- Bankacılık düzenlemelerine etkinlik kazandırılacak.

Aşırı kâr güdüsüyle motive olan finansal kuruluşlar bankacılık krizlerini önleyici geleneksel tedbirler yetersiz bırakabilmektedir. Kâr maksimizasyonu güdüsüyle hareket eden bankaların davranışlarının önceden kestirilmesi, olası bankacılık krizlerini önlemek için büyük önem taşımaktadır. Bir bankanın davranışının tahmin edilmesi aynı güdüyle hareket eden başka bir banka veya banka birlikleri tarafından mümkün olabilir. Kısacası bir bankanın aşırı kâr uğruna neler yapabileceğini en iyi aynı sektörde ve aynı güdüyle hareket yer alan diğer banka ve banka birlikleri bilebilir. Kay'a (2015: 48) göre, bankacılık sektöründe yer alanlar sektör hakkındaki olası riskleri önceden kestirebilir. 2008 küresel finansal krizi öncesi kredi genişlemesinin zirveye ulaştığı dönemde mortgage balonu oluşmuş ancak finansal kuruluşlar arasında kârlılık yarışı devam etmiştir. Bu durumu eski Citibank Finansal İşler Müdürü (CFO - Chief Financial Officer) Chuck Prince "Müzik çaldığı sürece kalkıp dans etmek zorundasınız. Biz hala dans ediyoruz." cümlesiyle özetlemiştir. Prince kısaca sürecin normal olmadığını ancak piyasadan

ayrışamadıklarını belirtmiştir. 2008 küresel finansal krizin patlak vermesiyle Prince işini kaybetmiş, Citibank da kurtarma operasyonlarıyla hayata tutunmuştur.

Kamu otoritesinin bankacılık sektörüne ilişkin aldığı kararlar veya hazırlanan yasal düzenlemeler bankalar tarafından benimsenmeyebilmektedir. Bankaların bankacılık sektörüne ilişkin kararların alınma sürecine dâhil edilmesi alınan kararların bankalarca içselleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu sebeple bankaların meslek birlikleri aracılığıyla kamusal süreçlere demokratik katılımının sağlanması bu çalışmanın önemli önerilerinden biridir.

Şekil 1: Bankacılık Sektöründe İstikrarın Sağlamasında ve Demokratik Katılım Sorununun Çözümünde TBB'nin Rolü

Kaynak: (Şen, 2011, s.217)

6. Türkiye Bankalar Birliği'nin Bankacılık Krizlerinin Önlenmesinde Üstlenmesi Gereken Tamamlayıcı Roller

2001 Türk bankacılık krizi ve 2004 yılında yayınlanan Basel II kriterleri Türkiye'de bankaların düzenlenmesi ve denetlenmesi sürecini büyük oranda şekillendirmiştir. 2001 Türk bankacılık krizinin ortaya çıkardığı maliyet bankaların sıkı bir şekilde düzenlenmesi ve denetlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda Basel II kriterlerinden yararlanarak hazırlanan ve 2005 yılında yayınlanan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu Türkiye'de bankaların düzenlenmesi ve

denetlenmesinde ana çerçeveyi oluşturmaktadır. Kanun, bankaların genel denetim sürecini ve denetimde yer alacak kuruluşları ana hatlarıyla açıklamaktadır.

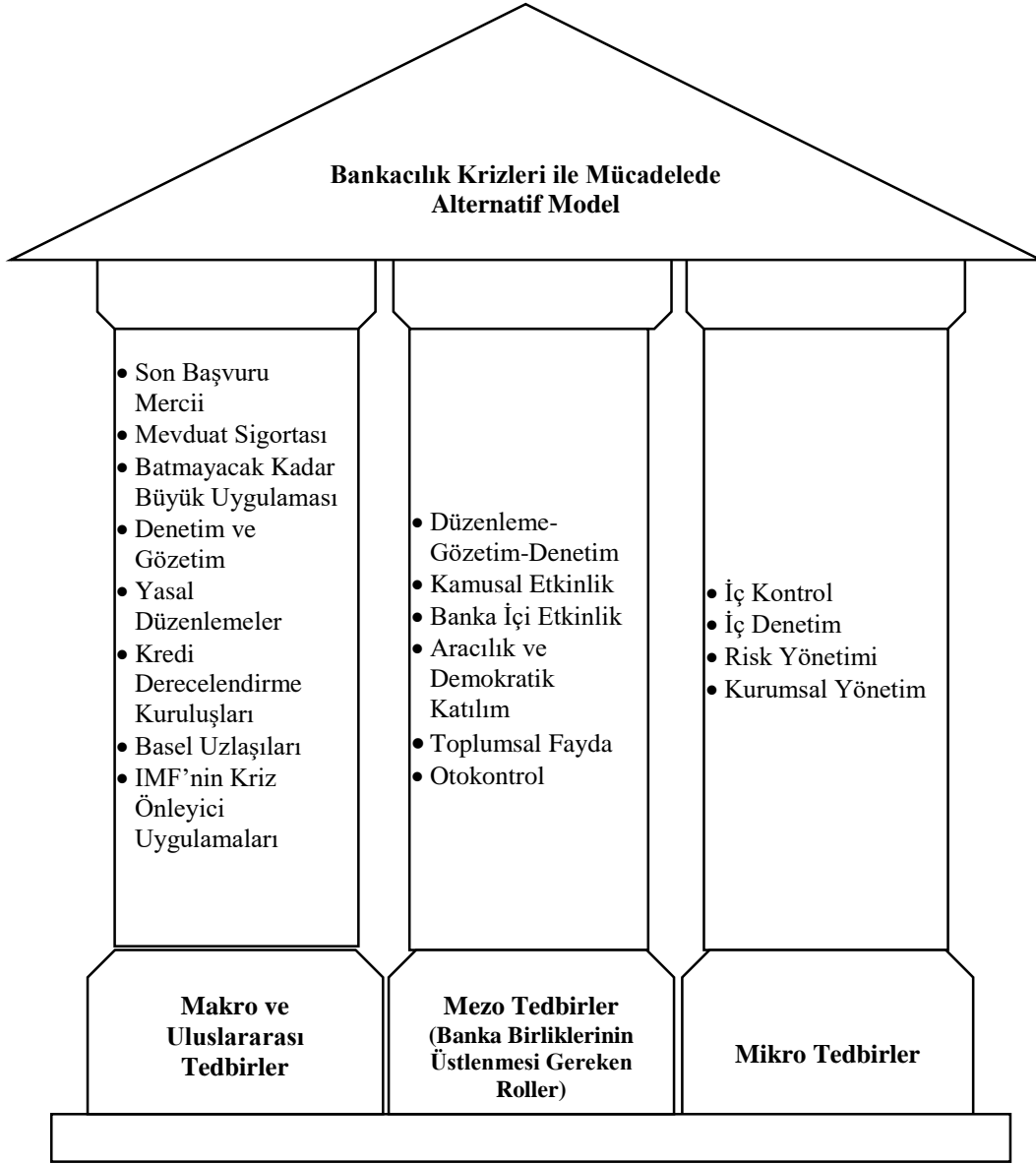
5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda açıklanan bankaların genel denetim süreci makro ve mikro denetim olarak sınıflandırılabilir. Makro denetimde BDDK murakıpları aracılığıyla gerçekleştirilen *kamusal denetim* ve yine BDDK tarafından yetkilendirilmiş bağımsız denetim kuruluşlarınca gerçekleştirilen *bağımsız dış denetim* bulunmaktadır. Mikro denetimde ise bankaların kendi bünyesinde istihdam ettiği müfettişlerce gerçekleştirilen *iç denetim* bulunmaktadır.

2008 küresel finansal krizi; finansal kuruluşların özellikle aşırı kâr hırsı sebebiyle ihtiyati politikalarından uzaklaştığını, toplumsal faydayı gözetmediğini, kamusal denetimi ve gözetimi aşmak amacıyla araç ve yöntemler geliştirebildiğini göstermektedir. Bu yüzden geleneksel tedbirlere ilaveten bankacılık krizlerinin önleminde daha radikal tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda TBB'nin geleneksel tedbirlere etkinlik kazandıracak tamamlayıcı görev ve sorumluluklar üstlenmesi bu çalışmanın başlıca önerilerindedir. TBB'nin örnek ülke uygulamalarında olduğu gibi Türkiye'de bankacılık krizlerini önleyici kamusal tedbirlere etkinlik kazandıracak tamamlayıcı rolleri bulunmamaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'de olası bankacılık krizlerini önlemek için TBB'nin birçok rol üstlenmesi gerektiği düşünülmektedir. TBB'nin üstleneceği bu roller bankacılık krizlerini önleyici geleneksel tedbirleri tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. *Mezo tedbirler*⁴ olarak da isimlendirilebilecek bu tedbirler Şekil 2'de gösterilmiştir. Bu çalışma kapsamında önerilen bu yeni yapı; sacayağı şeklinde, daha sağlam, ayakları yere basan, birbirini tamamlayan ve daha etkin bir tedbir seti niteliğindedir.

⁴ İngilizce meso kelimesinden türetilen mezo kavramı, İngilizce'de orta veya orta düzey anlamında kullanılmaktadır (Oxford Dictionary, 2019). Mezo; mikro ve makronun arasında kalan orta düzeyi temsil etmektedir. Finansal kriz literatüründe makro ve mikro kavramları çokça kullanılmaktadır.

Şekil 2: Bankacılık Krizlerinin Önlenmesini Amaçlayan Yenilikçi Bir Yaklaşım

Kaynak: (Balkan, 2021, s.115)

Bankacılık sektöründe mezo tedbirlerin hayata geçirilmesinin bazı faydaları olacaktır. Meslek birliklerinin görev ve sorumluluklarını arttırarak ortaya çıkacak bu faydalar çalışmanın önemli iddialarıdır. Bunlar:

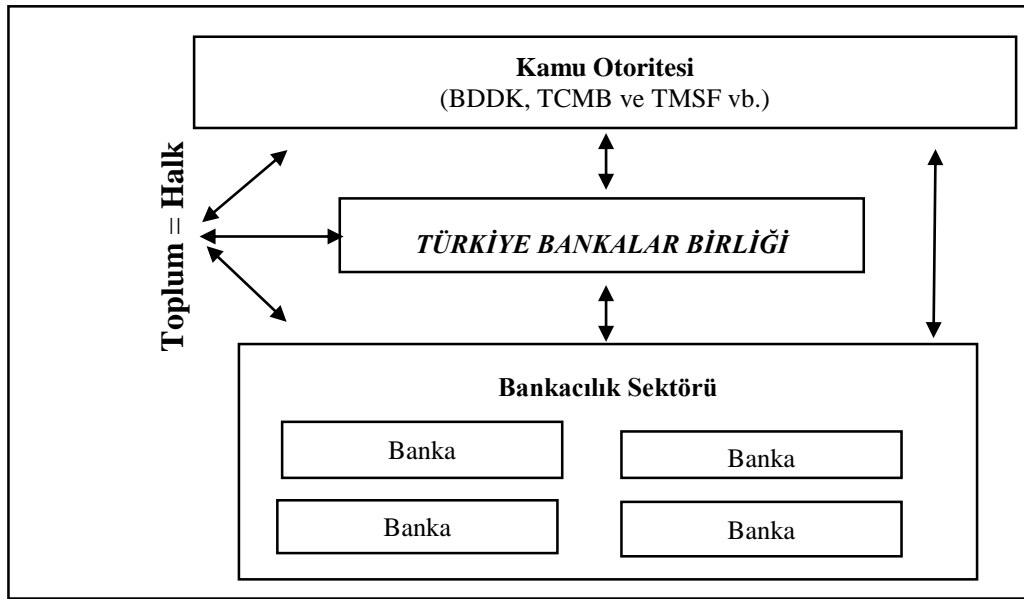
- Mevcut denetim süreçlerinin etkinliği artar,
- Önemli bir otokontrol mekanizması oluşur,
- Bankacılık krizlerinin önlenmesinde makro ve uluslararası ile mikro tedbirlerin etkinliği artar,
- Bankalar ile kamu arasında (mikro ve makro arasında) ileri-geri besleme süreci işletilir,
- Reel sektörde çıkarları korunur,
- Toplumsal fayda gözetilir,
- Bankaların kamusal süreçlere demokratik katılımı sağlanır,
- Düzenlemelerin ve denetimin içselleştirilmesi sağlanır,
- Aşırı kâr hırsı azalır,

- Sektörde zarar verici spekülasyonlar önlenir,
- Bankalar arası zarar verici rekabet azalır,
- Kamu denetiminin yükü azalır,
- Bankacılık etiğine uyum gözetilir.

6.1. Türkiye Bankalar Birliği'nin Düzenleme-Gözetim-Denetim İlişkin Rolü

Bankacılık krizlerinin önlenmesinde düzenleme-gözetim-denetim kamu otoritesinin asli sorumluluklarındandır. Düzenleme-gözetim-denetim aksaklıkları 2008 küresel finansal krizinin ana nedenlerindedir. Bankacılık sektörünün düzenlenmesi, denetlenmesi ve gözetimi süreçlerinde bankalar ile kamu otoritesi arasındaki ilişkinin yönü genellikle kamu otoritesinden bankalara doğrudur. Bankalar kamu otoritesince alınan tek taraflı kararlar sebebiyle hareket alanlarının genellikle daraldığını ve kârlılıklarının olumsuz etkilendiğini düşünmektedir. Bu sebeple alınan kararları aşacak yöntem ve araçlar geliştirebilmektedir. Yeni yöntem ve araçlar alınan tedbirleri etkinlikten uzaklaştırmaktadır. Düzenlemelere, gözetime ve denetime ilişkin karar alma süreçlerine bankaların TBB aracılığıyla dâhil olması söz konusu süreçlerin amacına uygun hizmet etmesini sağlayabilir (Şekil 3). TBB bu faaliyetleri yürütürken bankaların toplumsal faydayı da gözetmelerini sağlamalıdır.

Şekil 3: Türkiye'de Bankacılık Krizlerinin Önlenmesine Yönelik Önerilen Banka Düzenleme, Gözetim ve Denetim Yapısı

Kaynak: (Balkan, 2021, s.125)

Bankalar TBB aracılığıyla düzenleme faaliyetlerine dâhil edilebilir. Bu durum hem kriz önleyici prokatif düzenlemelerin oluşmasına hem de bu düzenlemelerin bankalarca içselleştirilmesine katkı sunabilir. Düzenleme faaliyetlerinde ortaya çıkan bu yapı denetim ve gözetim faaliyetlerine de proaktif bir yapı kazandırır.

Türkiye'de bankaların kamusal denetimi BDDK başkanı tarafından belirlenen, içerisinde BDDK uzmanlarının yer aldığı bir ekip tarafından gerçekleştirir (Bankacılık Kanunu, 2005: 95). Bu denetim ekibine TBB'den bir veya birkaç uzmanın dâhil edilmesi denetim sürecine büyük etkinlik kazandırabilir. TBB'nin mesleki inceliklere hâkim konumu kamunun denetim faaliyetlerini daha işlevsel hale getirebilir. Tarihi bir örnek niteliğindeki Osmanlı Lonca Teşkilatı'nda olduğu gibi uzmanlık isteyen meslek gruplarında hilenin, usulsüzlüğün veya mesleğe zarar verecek faaliyetlerin tespiti ancak aynı meslek grubunda yer alanlar tarafından gerçekleştirilebilmektedir.

Bu kapsamda TBB'nin BDDK'nın denetim sürecine dâhil edilmesi kamusal denetime etkinlik kazandırabilir ve aynı zamanda bankacılık krizlerine karşı proaktif bir önlem oluşturabilir.

6.2. Türkiye Bankalar Birliği'nin Kamusal Etkinliğe İlişkin Rolü

TBB konum olarak kamu otoritesi ile bankalar arasında yer almaktadır. Bu konumundan dolayı TBB, kamu ile bankalar arasında önemli iletişim kanalı görevini ifa etmektedir. TBB'nin bu konumu bankacılık krizlerinin önlenmesinde kamunun alacağı tedbirlere etkinlik kazandırmak amacıyla kullanılabilir. Örneğin TBB bankacılık krizlerini önlemede kamunun alacağı tedbirlerin daha kapsayıcı olmasını sağlayabilir. TBB'nin aracı konumu ve bankacılık mesleğine hâkimiyeti; krizlerin tahmin edilmesi, var olan bir krizin yayılmasının engellenmesi ve yönetilmesi süreçlerine etkinlik kazandırabilir. TBB bankacılık krizleriyle mücadelede devletin alacağı tedbirlere karşı sektördeki önyargıyı azaltabilir. Bu durum bankacılık krizlerini önlemede devletin alacağı tedbirlerin daha hızlı uygulanmasını sağlayacaktır.

6.3. Türkiye Bankalar Birliği'nin Banka İçi Tedbirlere İlişkin Rolü

Bankacılık krizlerinin önlenmesinde banka içi tedbirler kurumsal yönetim ile iç sistemler kapsamındaki iç denetim, iç kontrol ve risk yönetimidir. Bankalardan bu tedbirlerin işletilmesi kamu otoritesince istenmekte ve yönetmeliklerle düzenlenmektedir. Bu tedbirlerin öncelikli amacı bankacılık krizlerini önlemek değildir. Tedbirlerin öncelikli amacı finansal istikrarın sağlanması, sisteme olan güvenin korunması ve bankalarda kârlılığın sürdürülebilmesidir.

Xu vd.'ne (2019: 32) göre, bankalarda yüksek kâr riski düşürür. Kâr, bankalarda olumsuz şoklara karşı tampon oluşturma eğilimindedir. Banka kârlılığının seviyesi finansal istikrar için önemlidir. Ancak yazarlara göre kârın nereden ve nasıl elde edildiğine dikkat edilmelidir. Aksine Nouy (2017)'a göre, bankaların aşırı kâr güdüsüyle hareket etmesinin ve büyümesinin bazı olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Bunlar:

- Bankaların kâr güdüsüyle giriştikleri rekabet zayıf bankaları olumsuz etkilemektedir. Artan rekabet zayıf bankaların sermaye tamponu oluşturma konusunda daha az kapasiteye sahip olmalarına sebep olur. Bu durum zayıf bankaları daha riskli yatırımlara yönlendirir.
- Bankacılık sektöründe gerçekleşen aşırı kâr yetenekli çalışanları finansal piyasalara çeker. Bu durum diğer sektörleri ve ekonominin genelini olumsuz etkileyebilir.
- Bankacılık sektörünün aşırı kâr elde etmesi ve büyümesi ekonominin borçlu olduğunun göstergesidir.
- Bankacılık sektörünün büyümesi ekonomiler için iyi bir performans göstergesidir. Ancak olası bir bankacılık krizinde ortaya çıkan maliyet de yüksek olacaktır.

Risk-getiri ilişkisi sebebiyle bankalarda yüksek kârlılığa dikkat edilmelidir. Bankalarda yüksek kârlılık öngörülemeyen riskleri işaret edebilir. Bu durumu banka denetçileri sürekli göz önünde bulundurmalıdır (Hale, 2019). Dolayısıyla banka hissedarlarının banka üst yönetimine daha fazla kâr için yaptığı baskının kriz önleyici banka içi tedbirleri olumsuz etkilemesine izin verilmemelidir.

TBB bankalarda yüksek kâr arzusunun sebep olduğu aşırı risk iştahını düşürmelidir. TBB'nin bu yönde uygulayacağı programlar banka içi tedbirleri daha işlevsel hale getirecektir. Aynı zamanda bankalar arasındaki kârlılık yarışını ve zarar verici rekabeti önleyecektir. Bu durum bankacılık sisteminin kırılma noktasını da azaltacaktır.

6.4. Türkiye Bankalar Birliği'nin Otokontrol Sürecindeki Rolü

Bu çalışma TBB'nin bankaların aşırı kâr güdüsüyle gerçekleştirdiği yıkıcı rekabeti ve faaliyetleri otokontrol faaliyetleriyle düzenleyebileceğini iddia etmektedir. TBB'nin hâlihazırda bankalar arasındaki rekabeti düzenlemeye ilişkin görevleri vardır. Bankalar arasındaki aşırı kâr güdüsüyle

gerçekleşen rekabetin dizginlenmesi; riskli faaliyetleri engelleyecek, suistimalleri önleyecek, sektörü daha istikrarlı hale getirecek ve bankacılık krizlerinin gerçekleşme olasılığını azaltacaktır.

TBB bankaların sektöre zarar verebilecek faaliyetlerini engellemede bankalar arası bir otokontrol mekanizması oluşturmalıdır. Bu mekanizmada her banka adeta bir kontrol mercii olarak sektöre zarar veren diğer banka faaliyetlerini TBB'ye ve/veya BDDK'ya iletebilmelidir. TBB'nin oluşturacağı bu otokontrol mekanizması bankaların meslek etiğine aykırı faaliyetlerini önleyecektir. TBB'nin üye bankalardan herhangi birinin yönetim kurulunda alınan ve üyelerin ortak menfaatlerine zarar verebilecek kararlara istinaden hâlihazırda dava açma yetkisi bulunmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği Statüsü, 2006: 4).

6.5. Türkiye Bankalar Birliği'nin Aracılık ve Demokratik Katılıma İlişkin Rolü

TBB, kamu otoritesi ile bankalar arasında önemli bir iletişim kanalıdır ve taraflar arasında aracılık rolü bulunmaktadır. Bu aracılık etkisinin işlevselliğinin artırılması bankacılık krizlerinin önlenmesinde olumlu bir etki oluşturabilir. TBB, aracılık rolü kapsamında banka ile kamu otoritesi arasındaki iletişimi güçlendirmelidir. İletişimde yaşanan iyileşme devlet-banka dayanışmasını ve yardımlaşmasını arttıracaktır. TBB halihazırda banka ile müşterisi arasındaki ihtilaflarda hakem görevi üstlenmektedir. TBB'nin tahkimlik görevinin kapsamı genişletilmeli ve banka ile kamusal otorite arasındaki ihtilafları da kapsamalıdır.

Bankacılık krizleri kamusal otoritenin finansal piyasalarla ve kuruluşlarla uyumunun yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır. Bankacılık krizlerinin önlenmesinde kamusal otorite ile bankalar arasındaki uyumun seviyesi önemli bir etkidir. Bankacılık krizleri demokrasilerin ilerlemesine pozitif katkı sunmaktadır. Yaşanan krizler kamusal otoritenin daha demokratik süreçleri işletmesini tetiklemektedir. Ayrıca bankacılık krizlerinin önlenmesinde demokratikleşme önemli teşvikler oluşturmaktadır (Gath, vd., 2019: 20). Andersson (2016: 145)'a göre, büyük bankacılık krizleri kamusal otoritenin finansal piyasalarla uyumunu geliştirmekte; hesap verebilirliğine katkı sağlamaktadır.

TBB'nin; BDDK, TMSF, TCMB ile bankalar arasındaki konumunun geliştirilmesi, bu kuruluşların bankalarla uyumunu ve iletişimini geliştirecektir. Bu durum aynı zamanda bankaların kamusal süreçlere demokratik katılımını sağlayacaktır. Bankaların düzenlemelerin hazırlanma sürecine dâhil edilmesi düzenlemelerin bankalarca içselleştirilmesini sağlayacaktır. Bu yapı aynı zamanda kamunun denetim ve gözetim rolünün etkinliğini arttıracaktır. Demokratik katılım süreci; düzenlemelerin, gözetimin ve denetimin etkinliğini arttıracaktır. Artan etkinlik bankacılık krizlerinin önlenmesine pozitif katkı sunacaktır.

6.6. Türkiye Bankalar Birliği'nin Toplumsal Faydaya İlişkin Rolü

TBB, bankaların toplumsal faydayı gözetmesini sağlayabilir. TBB'nin bu kapsamda üstlenmesi gereken roller şu şekildedir:

- Bankaların topluma zarar verici, spekülâtif faaliyetlerini önlemek,
- Reel sektörün çıkarları korumak,
- Bankalar ile toplum arasında sosyal bir diyalog kanalı oluşturmak.

Bankacılık krizleri vergi mükelleflerine büyük maliyetler yüklemektedir. Özellikle *batmayacak kadar büyük* veya *batmayacak kadar önemli* uygulamaları kapsamında bankalara sağlanan likidite vergi mükelleflerince finanse edilmektedir. TBB'nin bankacılık krizlerinin önlenmesinde üstleneceği roller gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak toplumsal faydayı arttıracaktır.

7. Sonuç ve Öneriler

Bankacılık krizleri genellikle bankalarla ilgili birtakım problemler silsilesi veya söz konusu problemlerin belli bir eşiği aşması şeklinde tanımlanmaktadır. Bankacılık krizleri sosyal ve

ekonomik maliyetleri sebebiyle diğer finansal krizlere oranla daha ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Bankacılık krizlerinin oluşturduğu bu maliyet tarihsel süreçte söz konusu krizlerin tekrarlanmaması için birçok tedbir mekanizmasının geliştirilmesi çabalarını beraberinde getirmiştir. Başta son başvuru mercii ve mevduat sigortası sistemi olmak üzere birçok geleneksel tedbir mekanizması oluşturulmuştur.

Geleneksel tedbir mekanizmalarının varlığına rağmen özellikle 1980 sonrasında gerçekleşen bankacılık krizi sayısında ciddi artış yaşanmıştır. Bunun son örneklerinden biri 2008 küresel finansal krizidir. Küresel kriz özellikle geleneksel tedbir mekanizmalarının etkin şekilde işlediğine inanılan gelişmiş ekonomileri etkilemiştir. Bu durum geleneksel tedbir mekanizmalarının yetersizliğinin önemli bir kanıtıdır.

Bankacılık krizlerinin önlenmesi için daha radikal ve reformist uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma kapsamında banka birliklerinin bankacılık krizlerinin önlenmesinde önemli roller üstlenebileceği vurgulanmaktadır. Banka birliklerinin geleneksel tedbirleri tamamlayıcı nitelikte üstleneceği ilave görev ve sorumluluklar ile bankacılık krizlerine karşı daha etkin bir araç seti oluşturulabilir. Bu kapsamda ilk olarak banka birliklerinin devlet ile banka arasındaki aracılık rolünün kapsamı genişletilmelidir. Aracılık rolü kapsamında devletin bankacılık sektörüne ilişkin karar alma süreçlerine bankaların demokratik katılımı banka birliklerince sağlanmalıdır. Demokratik katılımı devletin aldığı kararlar daha kapsamlı olacaktır. Ayrıca düzenlemelerin varlık sebeplerinin bankalarca içselleştirilmesi sağlanacaktır. Devlet tarafından alınan kararların bankalarca içselleştirilmesi bankacılık krizlerini önleyici geleneksel tedbirlere etkinlik kazandıracaktır. Örneğin bankaların düzenlenmesi, gözetimi ve denetimi süreçleri daha etkin işleyecektir. Ayrıca bankaların iç sistemleri kapsamındaki iç denetim, iç kontrol ve risk yönetimi ile kurumsal yönetim süreçleri de iyileşecektir. İkincisi, banka birliklerinin görev ve sorumlulukları bankalar arasında otokontrol oluşturacak şekilde arttırılmalıdır. Üçüncüsü, bankacılık krizlerinin nihai olarak topluma (vergi mükelleflerine) maliyet yüklemesi sebebiyle bankaların toplumsal faydayı gözetmelerinin sağlanması banka birliklerince sağlanmalı ve takip edilmelidir. Kısacası banka birlikleri bankaların toplumsal faydayı gözeterek faaliyette bulunmalarını sağlamalıdır. Banka birliklerinin üstleneceği tüm bu ilave görev ve sorumluluklar hem kamunun bankacılık sektörüne ilişkin iş yükünü azaltacak hem de bankacılık krizlerini önleyici geleneksel tedbirlere etkinlik kazandıracaktır.

Çalışma bankacılık krizlerinin önlenmesinde literatüre önemli yenilikler getirmektedir. Bankacılık krizlerinin önlenmesinde bir meslek birliği olarak banka birliklerinden yararlanılması önemli bir yeniliktir. Bankacılık krizlerinin önlenmesi için getirdiği özgün önerilerle öncü bir nitelik taşıyan bu çalışma birçok çalışmanın önünü açmaktadır. Çalışma öncü nitelik taşıması ve hâlihazırda herhangi bir veri setinin bulunmaması sebebiyle sayısal bir analiz içermemektedir. Bu durum çalışmanın bir kısmını oluşturmakla birlikte sayısal analizler içerecek yeni çalışmaların yolunu açmaktadır. Ayrıca her iş kolunda olası usulsüzlükler ve ihlaller neticesinde kamunun önleyici rolü veya süreçteki yetersizliği tartışılmaktadır. Bankacılık krizleri nezdinde kamu otoritesinin banka birlikleri aracılığıyla iş yükünü azaltacak özgün öneriler içeren bu çalışma diğer iş kolları için de kullanılabilir. Çalışma tüm iş kolları için ilgili meslek birliklerinin görev ve sorumluluklarının gözden geçirilmesi vesilesiyle özgün öneriler içerecek yeni çalışmalar için de bir kılavuz niteliğindedir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Ali Şen, İsmail Balkan, Baki Çakır.

Kaynakça

American Bankers Association. (2019). About us. Erişim adresi: <https://www.aba.com>.

Andersson, F. (2016). A blessing in disguise? banking crises and institutional change. *World Development*, 83, 135-147.

- Balkan, İ. (2021). *Bankacılık krizlerinin önlenmesinde bankalar birliğinin rolü ve Lonca Teşkilatı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.
- Bankacılık Kanunu, *T.C. Resmî Gazete*, 5411, 19 Ekim 2005.
- Banks of Mexico Association. (2019). *Qué es la ABM*, Erişim adresi: <https://www.abm.org.mx/>.
- Bastı, E. (2004). *Kriz teorileri çerçevesinde 2001 Türkiye finansal krizi: Krizin finans sektörünün verimliliğine ve etkinliğine etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Black, B., Kraakman, R. & Tarassova, A. (2000). Russian privatization and corporate governance: What went wrong?, *Stanford Law Review*, 52(6), 1731-1808.
- British Bankers Association. (2019). *About us*. Erişim adresi: <https://www.bba.org.uk/about-us/>.
- China Banking Association. (2019). *About us*. Erişim adresi: <http://www.china-cba.net/>.
- Çakıcı, E. (2001). 2000–2001 yılı ekonomik krizlerinin sebepleri ve sonuçları, *Yeni Türkiye Dergisi*, Eylül- Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, 475–490.
- Demirgüç-Kunt, A. ve Detragiache E. (1998). Determinants of banking crises in developing and developed countries. *IMF Staff Papers*, 45(1), 81-109.
- Ersoy, H. (2012). Bankacılık krizlerinin yönetimi. *Maliye Finans Yazıları*, 1(94), 69-96.
- Evirgen, D. (2004). Arjantin krizinin nedenleri-sonuçları ve Türkiye karşılaştırması, *Mevzuat Dergisi*, 77. Erişim adresi: <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/05a/04.htm>.
- Feldstein, M. (2002). Economic and financial crises in emerging market economies: Overview of prevention and management. *NBER Working Papers*, 8837.
- FSB. (2021). 2021 List of Global Systemically Important Banks (G-SIBs). Erişim adresi: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P231121.pdf>.
- Gath, B. K., Méon, P. G. ve Weill, L. (2019). Do banking crises improve democracy?. *Working Papers CEB*, Université Libre de Bruxelles, 19-009, 1-31.
- Hale, T. (2019, 14 Ağustos). Rethinking bank profitability. *Financial Times*.
- IMF. (2022). World economic and financial surveys-world economic outlook-database-weo groups and aggregates information. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2020/02/weodata/groups.htm#ae>.
- Italian Banking Association. (2019). *About us*. Erişim adresi: <http://www.aifi.it/>.
- İnan, E. A. (2002). Arjantin krizinin sebepleri ve gelişimi. *Bankacılar Dergisi*, 42, 58-74.
- Japanese Bankers Association. (2019). *About us*. Erişim adresi: <https://www.zenginkyo.or.jp/>.
- Kay, J. (2015). *Other people's money – Masters of the universe or servant of the people?*. London: Profile Books.
- Kindleberger, C. P. (2004). *Cinnet, panik, çöküş – Malî krizler tarihi*. (N. Domaniç, Çev.), İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Korea Federation of Banks. (2019). *About us*. Erişim adresi: <https://www.kfb.or.kr/>.
- Krugman, P. (2001). *Bunalım ekonomisinin geri dönüşü*. (N. Domaniç, Çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Leaven, L. ve Valencia, F. (2018). Systemic banking crises revisited. *IMF Working Paper*, WP/18/206, 1-47.
- Lindgren, C. J., Garcia, G. & Saal, M. I. (1996). *Bank soundness and macroeconomic policy*. Washington: International Monetary Fund.
- Nakatani, R. (2020). Macroprudential policy and the probability of a banking crisis. *Journal of Policy Modeling*, 42, 1169-1186.
- Nouy, D. (2017). Too much of a good thing? The need for consolidation in the european banking sector. *Speech At The VIII Financial Forum*, Madrid, Erişim adresi: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/press/speeches/date/2017/html/ssm.sp170927.en.html>.
- Ongun, T. (2012). 1980'lerden küresel krize dünya ekonomisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(1), 39-76.
- Oxford Dictionary. (2019), *Oxford living dictionaries*. Erişim adresi: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/meso->.
- Pestoff, V. A. (2009). *A democratic architecture for the welfare state*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Sachs, J.D., Tornell, A. ve Velasco, A. (1996). Financial crises in emerging markets: The lessons from 1995. *Harvard Institute of Economic Research Working Papers*. 1759.
- Swiss Bankers Association. (2019). *About us*. Erişim adresi: <https://www.swissbanking.org/>.
- Şen, A. (2011). An analysis of the efficiency of associations in providing financial stability: The case of Turkish banking system. *Investment Management and Financial Innovations*, 8(1), 210-218.
- TBB. (2019). *Kuruluş*. Erişim adresi: <https://www.tbb.org.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/hakkinda/kurulus/10>.
- The Associations of Banks in Malaysia. (2019). *About us*. Erişim adresi: <https://www.abm.org.my/>.
- The Brazilian Federations of Banks. (2019). *About us*. Erişim adresi: <https://portal.febraban.org.br/>.
- TKBB. (2019). *Görevleri*. Erişim adresi: <http://www.tkbb.org.tr/gorevleri>.
- TKBB. (2021). Türk finans sistemi ve katılım bankacılığı. Erişim adresi: <https://www.tkbb.org.tr/>.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik kalkınmaya etkisi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 56-80.
- Türel, O. (2010). Türkiye'de 1994, 2001 ve 2008-9 ekonomik krizlerinin karşılaştırmalı analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 21(75), 27-75.
- Türkiye Bankalar Birliği Statüsü, *T.C. Resmî Gazete*, 26231, 17 Temmuz 2006.
- Wade, R. (1998). The Asian debt and development crisis of 1997-?: Causes and consequences. *World Development*, 26(8), 1535-1553.
- Xu, T., Hu, K. ve Das, U. (2019). Bank profitability and financial stability. *IMF Working Paper*, WP/19/5, 1-54.

SOCIAL MEDIA AND POLITICAL MARKETING ELEMENTS AFFECTING THE POLITICAL PARTICIPATION BEHAVIOR OF VOTERS: A FIELD RESEARCH ON SYRIAN MIGRANTS*

Barış ARMUTCU^{1**}
Alper MAVİ²

Abstract

Political parties and candidates seek the votes of the voters in the elections with the policies and promises they create within the scope of political marketing. It is frequently seen in the elections held in Turkey that there is very little difference in votes between the parties in the elections. Elections are either won or lost with a very small margin of votes. When evaluated in this direction, it is very important for political parties and candidates to determine the factors that are effective in the political participation behavior of Syrian immigrants, one of the nations with the highest immigrant population living in Turkey. In this study, it is aimed to determine the social media and political marketing elements that are effective in the political participation behaviors of Syrian immigrants after they migrate. Data were obtained with a semi-structured interview form by interviewing face to face with 20 Syrian immigrants living in Gaziantep. When the data obtained are evaluated, it has been determined that the political thought of the environment, the attitudes and behaviors of the party leader and the candidate, social media and political marketing factors are effective on the political participation behaviors of Syrian immigrants. Another important finding within the scope of the study is that the discourses and actions of the party and the candidate towards Syrian immigrants, the perspective of the party towards immigrants, religious values, customs and ideologies are important factors on the political participation behaviors of Syrian immigrants.

Keywords: Social Media, Political Marketing, Voter Behavior, Political Participation, Gaziantep.

Jel Codes: M31, M38, L31

SEÇMENLERİN SİYASAL KATILIM DAVRANIŞLARI ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN SOSYAL MEDYA VE POLİTİK PAZARLAMA UNSURLARI: SURIYELİ GÖÇMENLER ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI

Öz

Siyasi partiler ve adaylar politik pazarlama kapsamında oluşturdukları politikalar ve vaatler ile seçimlerde seçmenlerin oylarına talip olmaktadır. Türkiye’de yapılan seçimlerde sıkça görülmektedir ki çok az oy farkı ile seçimler ya kazanılmakta ya da kaybedilmektedir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde Türkiye’de yaşayan ve en çok göçmen nüfusa sahip milletlerden biri olan Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışında etkili olan unsurların belirlenmesi siyasi partiler ve adaylar için oldukça önem arz eden bir durumdur. Bu kapsamda yapılan bu çalışmada, Suriyeli göçmenlerin göç ettikten sonra siyasal katılım davranışlarında etkili olan sosyal medya ve politik pazarlama unsurlarını tespit etmek amacıyla Gaziantep’te yaşayan 20 Suriyeli göçmen ile yüz yüze görüşülerek yarı yapılandırılmış mülakat formu ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde çevrenin siyasal düşüncesi, parti lideri ve adayın tutum ve davranışları, sosyal medya ve politik pazarlama unsurlarının Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte partinin ve adayın Suriyeli göçmenlere yönelik söylemleri ve icraatları, partinin göçmenlere bakış açısı, dini değerlerin, örf ve adetlerin ve ideolojilerin Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde önemli birer etken olduğu çalışma kapsamında tespit edilen diğer bir önemli bulgudur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Politik Pazarlama, Seçmen Davranışı, Siyasal Katılım, Gaziantep.

Jel Kodları: M31, M38, L31

* Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etiği Kurulu’ndan 06.06.2022 tarih ve 40 nolu karar ile izin alınmıştır.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0002-4865-026X.

**** Corresponding Author** (Sorumlu yazar): b.armutcu2765@gmail.com.

² Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1433-5077.

Başvuru Tarihi (Received): 02.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Introduction

The behavior of political participation, which is an indicator of modernization with the emergence of states, is actually the most bureaucratic form of communication between the government and the people (Duran, 2005: 2). The transition to democracy movement in 1950 and the increasing party competition with this movement, especially the vertical networks in rural areas, can be considered as the beginning of political participation in Turkey (Sayarı, 1975: 126). In other words, political participation fully expresses the way of communication between the person who will be in power and the people, the person in power and the people, or in the most general sense, the administration and the citizen. Just as there are factors that affect communication in communication, there can be many factors that can affect this participation behavior in political participation (Çam, 1987: 279). In the continuation of the study, political participation and the factors affecting political participation will be mentioned and the subject will be further detailed in order to make the study understandable.

When evaluated in this context, one of the most important factors in determining the power in the elections held in the countries is the voters and the factors that affect the political participation behaviors of the voters. Voters decide the party that will be in power by voting in the elections. From this point of view, the votes of the voters are very important for political parties and candidates. The small or large number of votes has the power to completely determine the power and administration in some elections. In addition, when it is considered that the difference between the two political leaders in the elections held on March 31, 2019 in Istanbul was only 13,777 votes, it is very important for political parties and candidates to determine the factors that are effective in the political participation behavior of Syrian immigrants (53,099 people who have the right to vote), living in our country and one of the nations with the highest immigrant population (multeciler.org.tr; tr.wikipedia.org). In this context, the main purpose of this study is to determine the effects of social media and political marketing elements on the political participation behaviors of Syrian immigrants residing in Gaziantep after their migration. However, determining the conditions necessary for the return of Syrian immigrants to their homeland (Syria) reveals another aim of the study.

This study consists of four parts. In the first part of this study, general information about political participation and the factors affecting political participation is given under the title of conceptual framework. The purpose, importance, method, limitations, problems and hypotheses of the research and the model of the research are given under the title of methodology in the second part of the study. In the third part of the study, findings regarding the demographic characteristics of the participants, the role of the environment in the participants' political participation behaviors, the role of the party leader and the candidate's attitudes and behaviors in the participants' political participation behaviors, the role of political marketing elements in the political participation behaviors of the participants and the role of social media applications in the political participation behaviors of the participants, the participants' future plans and the conditions that must be met for their return to their countries and other general statements asked to the participants are included under the title of the findings and results of the research. Finally, the conclusion and recommendations part of the evaluation of the findings obtained within the scope of the study are given in the fourth part of the study. Before starting the research, permission was obtained from Gaziantep University Social and Human Sciences Ethics Committee (decision no. 2022/40-190887) for the survey.

1. Conceptual Framework

1.1. Political Participation

Political participation is an important issue for many states in democratization processes. Political participation can have many forms, factors and forms of influence. In order to talk about political participation, it is necessary to look at the formation of states; because it is possible with the formation of states that people can influence the state and state administration to such a degree. The right to political participation became one of the cornerstones of democratic systems after the Second World War, as liberal values began to dominate in the economic and political field (Yontar and Savut, 2016: 254).

Political participation is the determination of the policies regarding the establishment, management and control of the social order, the determination of the policies regarding the making and implementation of the decisions (Karaçor, 2009: 126). Political participation is basically a way for citizens to determine decision-making bodies and protect their own interests. They can convey their self-interested ideas to the leaders of the administration thanks to the people they choose from among themselves, and they can provide both individual and social benefits with political participation (Güven, 2017: 176). Kapani (1975), on the other hand, defines political participation as all the activities related to the attitudes and behaviors of the voters in a political activity. Parry (1992) defines the decisions made by the voters and the activities that influence the formation of governments or governments as a product of political participation. Turan, Şen and Aydilek, (2015) include the following statements while describing political participation;

“The functions of being a member of a party, participating in congresses, taking a position within or outside the party or being a candidate for a job, sitting and expressing their thoughts to a community, opening banners, participating in rallies can also be described as political behavior or political participation.” (s. 102).

Evre (2020) defines political participation as follows: Political participation covers a wide range of activities from voting to signing petitions and boycotting to demonstrations (Evre, 2020: 5). In order to define political participation, it is necessary to examine primarily two approaches. Political participation is an indicator of modernization and politicization, and voting is a tool of this modernization. Another approach is to examine the factors that are based on voter behavior and influence voter behavior (Akin, 2013: 86; Bayburt, 2021: 21).

Another issue that should be mentioned when explaining political participation is that political participation should be based on voluntary participation. If there is an activity in authoritarian regimes where the public is touched by the hand of the state, its name is not fully political participation (Bayram and Gülcan, 2021: 39). As can be understood from this, political participation can be exposed to effects that can be affected by many similar factors and change the direction and shape of the process. In the continuation of the study, it will be necessary to mention the factors affecting political participation at this point.

Voters perform a political participation behavior in three different ways. While the first of these adapts itself to the existing political system, the second takes a counter action to adapt the political system to its own interests and mentality. Finally, in the factor explained as the third attitude of political participation, it is the type of behavior in which individuals do not have any positive or negative reaction to the political system (Daver, 1993: 203).

1.2. Factors Affecting Political Participation

There are three factors that affect political participation. These factors affecting political participation consist of three basic factors as gender, education and income level. When evaluated in this context, the relationship between political participation and gender is based on gender

inequality. According to Yücekök (1987), the fact that women are deprived of their citizenship rights such as education, voting and being elected, and that they obtain their political rights later than men, are factors that affect their political participation (Eser and Sarışahin, 2016: 42). The status of men in our country depending on their socioeconomic level and their proximity to media communication tools are higher than that of women. This situation is a clear indication that a regular political participation life is offered to men more than women (Alkan, 1979: 124; Afacan, 1999: 266). Education, on the other hand, is a situation in which the political socialization of the individual is generally ensured and this process is fundamentally revealed. The basis of political behaviors and attitudes on individuals is laid in the school and education process (Altan, 2011: 322). In addition, the friendship relations that individuals have established at school, their social environment, and the groups and organizations they participate in can also be a situation that can fundamentally affect the individual in the development process (Erdoğan, 2009: 81). Income level, on the other hand, is related to the increase in the social status of the individual and the good education they receive; because the individuals in the upper classes have received quality education and are in a position to establish social relations with the bureaucratic environment. In this case, the political participation styles of individuals with high income and those with low income may differ from each other (Eser and Sarışahin, 2016: 43).

The acceleration of internet and technological developments is one of the factors affecting political participation (Kalaycıoğlu, 1983: 33). It is stated that the widespread use of the Internet creates a new public space for individuals. In this regard, the media can be a very successful and effective tool in conveying complaints and demands from the public (Bayraktutan, 2007: 380). In this way, the individual can feel more active and active in the public space created. It has been revealed that technology and new media tools can affect the political participation levels of individuals (Karaçor, 2009: 129). Political participation can show differences by being exposed to change due to developing new media and technologies. With the new and developing technology, it is possible to change the political communication processes and to carry out political campaigns via the internet and to reach individuals through this internet (Güven, 2017: 176). People are exposed to political messages dozens of times a day on social media, and they themselves share the posts again and again. The opportunity to comment on the posts made by others naturally increases the rate of political participation (Özkaynar, Altunışık and Yolcu, 2017: 107).

Empathy should be mentioned as another factor affecting political participation. Empathy is an emotional process that develops the individual's sense of citizenship and citizenship, and allows to think about social interest rather than individual interest. Individuals can adopt the understanding of common interest with empathy and shape their political participation within this framework (Şimşek and Sezgin, 2021: 513). Politics is the idealistic evaluation of an idea that can benefit everyone and creating a common world order. In that case, it can be stated that political participation is effective in creating a common order and society with the empathy of the individual.

In addition, it is necessary to take into account the factors that are effective in voter preferences, which are a part of political participation. At this point, it would be correct to define voter preferences under three headings: economic approaches, sociological approaches and psychological approaches. First of all, it is known that the factor affecting the political participation behavior of the individual in the economic approach is the economic benefit from the state. According to this approach, there is a political participation behavior that changes in line with individual interests. Whether the person who will come to the head of the government can increase the welfare level of the country is significant in the choices of the people (Çam, 2011: 206). For the sociological approach, the social identities of individuals can be mentioned. Religious, ethnic, cultural or any feature of individuals that causes division can affect their political participation

behaviors. Finally, it is mentioned on the basis of the psychological approach that the partisan behavior of individuals and the level of political participation can be affected (Dökmen and Ova, 2016: 21-23). Based on these ideas, it is stated that individuals identify themselves with the political party or its ideologies and establish an emotional relationship in this political process. Citizenship feelings such as love, dedication and commitment are factors that can affect the participation processes of the individual (Öz, 1996: 29).

Another factor affecting political participation is political trust. Political trust consists of individuals' perceptions of the functioning of political processes. The low or insufficient political confidence of individuals may cause them to become alienated during the election processes and to move away from their voting behaviors (Russel, 2016: 443). However, political trust is a trust that is formed both with the activities of the government, its activities in the election process and what it can do for the future. The individual's belief that he or she can successfully manage is called political confidence.

As another factor affecting political participation, it is necessary to mention citizenship consciousness; because political participation ultimately consists of elections that will be held within the framework of consciousness and it is closely related to the fact that the individual has become a social whole in these elections and feels himself as a citizen (Akman, 2020: 160). At this point, it would not be wrong to consider the citizen, the person who will make the right choice with a sense of responsibility and patriotic duty, as an important factor that also affects the level and size of political participation. In the framework of knowledge conveyed from Heywood (2006), political participation, which is a form of acting for a community, also takes place on a plane that intensifies socialization (Akman, 2020: 161).

Non-governmental organizations and organizations, which are bridges between the state and citizens, are among the factors that can affect political participation. The fact that society can play a larger and more active role in the political decision-making mechanism through non-governmental organizations can be a factor that affects political participation as it is a mechanism that motivates them both politically and socially (Usta and Dilber, 2020: 953).

Since the ideas that an individual thinks are correct at a young age can change and some differences can be observed in their political orientations, another factor affecting political participation is the age factor. Baykal expresses this situation in his study in 1970 as follows: “*Political participation rates of young and elderly people are low. The increasing political interest from youth peaks between the ages of 40-50 and then gradually decreases*” (Baykal, 1970: 82). At the same time, since the age factor will also be related to reaching the age to have right to vote and to be elected, it is again a factor affecting political participation. In addition to age, generation gap is also a factor affecting political participation, and generational differences are more effective in political participation behaviors due to long-term differences such as war, economic crisis, political regime change, revolution, etc. (Evre, 2020: 6).

In addition to academic life and scientific studies, it should be mentioned that universities and education also affect political participation. The academic and individual development of university students, the influence of communities and clubs operating within the school, academicians, faculty members and lecturers can also affect political participation. The raising of individuals who can start with the problems of the students and address the problems in the social sense, and who can make an attitude towards the problems as a personal and social behavior can also be one of the factors affecting the participation in question (Usta and Dilber, 2020: 953).

2. Methodology

2.1. Purpose of the Research

Due to the economic, health, food and social problems caused by the civil war in Syria, Syrian citizens had to migrate from their own countries. The effect of this migration is mostly seen in Gaziantep, one of the most developed industrial cities of Turkey, neighboring Syria and the region. In this context, the target population of this study was determined as Gaziantep. In this direction, the aim of this research is to determine the effects of social media and political marketing elements on the political participation behaviors of Syrian immigrants residing in Gaziantep. In addition, determining the conditions necessary for the return of Syrian immigrants to their homeland (SYRIA) reveals another aim of the research.

2.2. Importance of This Research

Many studies on Syrian migrants residing in Gaziantep after migrating from their homeland have been reached. In the course of these researches, no studies on political marketing and social media practices affecting the political participation behaviors of Syrian migrants were found. For this reason, this study has a significant role. However, determining the necessary conditions or conditions for the return of Syrian immigrants to their own countries reveals another importance of this study. In addition, this study is a continuation of the study of Armutcu and Mavi (2022). The data were collected from the same participants to determine the difference in the behavior of Syrian migrants in the previous study conducted by Armutcu and Mavi (2022). In this context, this research, which was carried out to determine the changes in the same observation, reveals another importance of the study.

2.3. Research Method

In this study, a semi-structured interview form was created to investigate the effects of social media and political marketing elements on the political participation behaviors of Syrian immigrants after they migrated from their own countries. With this form, data were collected through face-to-face interviews with 20 participants. The semi-structured questionnaire used within the scope of the study was prepared by professional experts (Turkish academics, Syrian academics and translators) in the form of open-ended questions in Arabic and Turkish. In the first part of the semi-structured interview form, there were questions prepared to obtain the demographic information of the participants (age, gender, income, educational status, etc.).

In the second part of the form, there are questions to determine the factors that are effective in the political participation behavior of the participants after their migration, to determine the social media applications they follow the political events through, and to determine the effects of political marketing elements on their political participation behaviors. In the third part of the semi-structured interview form, there are questions to determine the conditions for the return of Syrian refugees to their country. The semi-structured interview form used in the study was taken from Şimdi (2009). As a continuation of Armutcu and Mavi's (2022) study, data collected from the same participants were included in the analysis in order to determine the difference in the behavior of Syrian immigrants in the first study. Finally, the names of the participants were added to the study by using the coding method (P1, P2, P3, ...) in order not to include the names and personal information of the participants. Before starting the research, permission was obtained from Gaziantep University Social and Human Sciences Ethics Committee (decision no. 2022/40-190887) for the survey. The research process lasted 51 days. During the interview with the participants, no audio and video recordings were taken for the safety of the participants. On the other hand, the statements and thoughts of the participants were recorded by taking notes during the interview.

2.4. Problems of Research

In line with this study, which was conducted to determine the effects of political marketing elements and social media on the political participation behaviors of Syrian immigrants residing in Gaziantep from their own countries to Turkey, answers were sought to the following problems within the scope of the study:

- Does the environment have an effect on the political views and thoughts of Syrian immigrants after they migrate?
- Do legal obligations, individual interests and environmental pressures have an effect on the behavior of political participation in political parties after the migration of Syrian immigrants?
- Does social media have an effect on Syrian immigrants following political events and their political participation behaviors after emigrating?
- What are the issues that Syrian immigrants care about when voting or supporting any person?
- Do the ethnic origin, adherence to religious values, customs and traditions, gender and ideology of the party leader, politician, parliamentary candidate, ministers, and bureaucrats after the migration of Syrian immigrants have an impact on the political participation behaviors of the participants?
- Have there been any changes in the political attitudes and behaviors of Syrian immigrants after they migrated?
- Are political marketing elements effective in the political attitudes and behaviors of Syrian immigrants?
- Do Syrian refugees consider returning to Syria or not in their future plans? What are the factors affecting these thoughts?

2.5. Research Hypotheses and Research Model

The hypotheses and the model of the research created to determine the social media and political marketing factors that are effective on the political participation behaviors of Syrian immigrants living in Gaziantep are as follows:

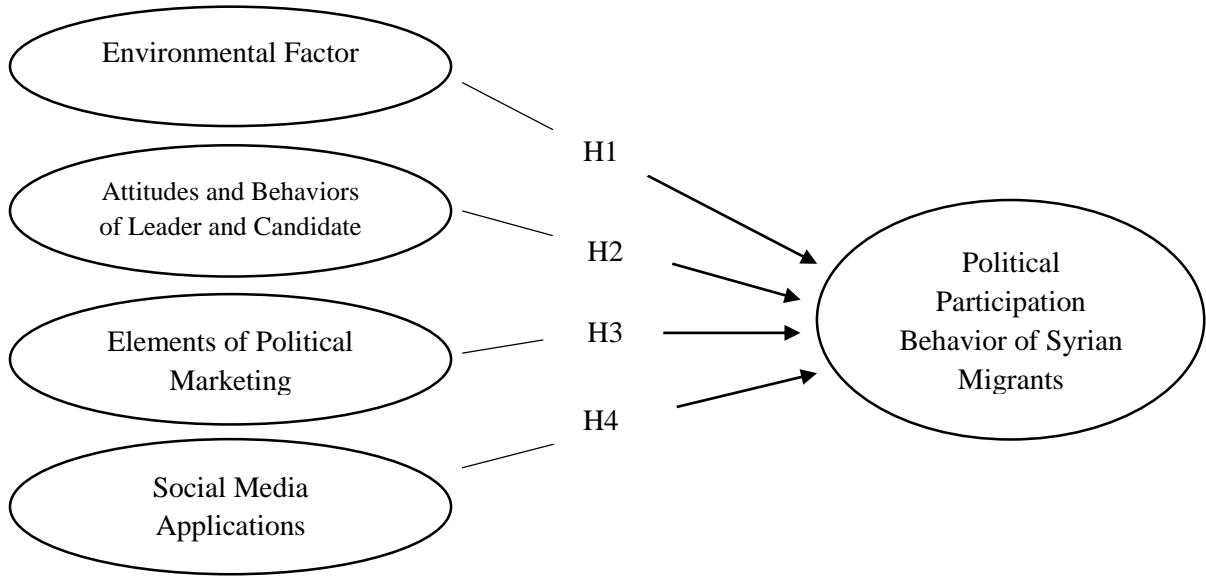
H1: The political thought of the environment is influential on the political participation behaviors of Syrian immigrants.

H2: The attitudes and behaviors of the party leader and the candidate are influential on the political participation behaviors of Syrian immigrants.

H3: social media has an impact on the political participation behaviors of Syrian immigrants.

H4: Political marketing elements are effective on the political participation behaviors of Syrian immigrants.

Figure 1: Model of the Study

3. Findings and Results of the Research

In this part of the study, the findings obtained from the surveys conducted to determine the effect of social media and political marketing elements on the political participation behaviors of the participants are included. In this context, descriptive information about the demographic characteristics of the participants will be explained first.

3.1. Findings of the Demographic Characteristics of the Participants

Within the scope of this study, information on the demographic information of 20 Syrian immigrant participants obtained from the semi-structured interview form is given in Table 1 below. When Table 1, which includes the demographic information of the participants, is examined, it was determined that 12 of the 13 male participants participating in the study were married and 1 was single. It is seen that 7 of the participants were female and married. According to the educational status of the participants in the study, it was determined that 3 of the participants were High School graduates, 12 of the participants were bachelors, 4 of the participants were post graduates, and 1 of the participants had PhD. However, it has been determined that the majority of the participants work as businessmen/business females, teachers and translators.

Table 1: Findings of the Demographic Characteristics of the Participants

Participant	Year of Birth	Gender	Educational Status	Income status	Marital status	Profession
P1	1971	Male	Post graduate	5500 TL	Married	Translator-Teacher
P2	1971	Female	Bachelor	2500 TL	Married	Pharmacist-Teacher
P3	1989	Male	Post graduate	2500 TL	Married	Finance Manager
P4	1992	Female	High school	0 TL	Married	Housewife
P5	1988	Male	Bachelor	3500 TL	Single	Accountant
P6	1971	Male	Bachelor	10.000TL	Married	Businessman
P7	1978	Male	Bachelor	3000 TL	Married	Teacher
P8	1979	Female	Bachelor	0 TL	Married	Teacher-Housewife
P9	1982	Male	Bachelor	12.000 TL	Married	Businessman
P10	1993	Male	Bachelor	3500 TL	Married	Translator-Teacher
P11	1996	Female	Bachelor	0 TL	Married	Teacher-Housewife
P12	1983	Male	Doctorate	7000 TL	Married	Academician
P13	1988	Female	High school	15.000 TL	Married	Business woman
P14	1988	Male	Bachelor	Earn enough	Married	Businessman
P15	1981	Male	Post graduate	15.000 TL	Married	Interpreter
P16	1983	Female	Bachelor	10.000 TL	Married	Accountant
P17	1982	Male	Post graduate	10.500 TL	Married	Private Sector Emp.
P18	1965	Male	High school	5000 TL	Married	Chauffeur
P19	1961	Male	Bachelor	35.000 TL	Married	Businessman
P20	1973	Female	Bachelor	15.000 TL	Married	Business woman

3.2. The Role of the Environment in the Political Participation Behaviors of the Participants

Within the scope of the study, the participants were asked, “Does the dominant political view/thought in your environment have any effect on your political participation?” Some of the findings obtained from this question were expressed by the participants as follows;

“Of course, the environment has an impact.” (P1). “As a Syrian immigrant, we love immigration and parties that support immigrants. My friends and neighbors give me advice on which party I should vote for, and I do what they say relatively, because I still don’t know enough about politics in Turkey.” (P5). “I could not find time to deal with politics in Turkey. The people around me have the same political views as me, but there is no participation, we just vote.” (P8). “No, I’m usually not influenced by anyone and I’m a person who makes my own decisions.” (P9). “Yes, there are no friends in politics, only interests.” (P10). “Yes, I voted to support the party that favors us as immigrants.” (P13). “Sometimes...” (P15). “Sometimes it does...” (P16). ““Yes, as Syrians, we owe our gratitude to the political party that supported us.” (P17). “Yes, we are talking to my Syrian friends and we are deciding who to vote for.” (P18). “No, I like to make my own decisions.” (P20).

According to the findings obtained in this context, the answers given by the participants mostly show that the dominant political view/thought structure around them is an important factor on the political participation behaviors of individuals. In other words, it can be stated that while the participants exhibit political participation behaviors, they are affected by the political structure of the environment on their political attitudes and behaviors, and they give their preferences in this direction.

3.3. The Role of the Attitudes and Behaviors of the Party Leader and the Candidate in the Political Participation Behavior of the Participants

The participants were asked, "Does the ethnic origin, adherence to religious values, customs and traditions, gender, ideology of the party leader, politician, candidate for parliament, ministers, and bureaucrats affect your political participation style/behavior?" The findings obtained from the answers given to this question are given in this part of the study. In this context, the answers given by the participants are as follows:

"The party's adherence and ideology to religious values, customs and traditions influence my decision." (P2). "It doesn't affect my decision at all." (P4). "Of course, I am generally a conservative person and it is important for me that the leader and candidates adhere to religious values, customs and traditions." (P5). "Of course, the adherence and ideology of politicians, especially religious values, customs and traditions, affect my decision." (P6). "Yes, the adherence, gender and ideology of politicians to religious values, customs and traditions affect me." (P7). "Yes, the leader's adherence to religious values, customs, and ideology affect my decision." (P8). "Of course, his adherence to religious values and his ideology are very important to me." (P12). "Yes, Candidate's adherence to religious values, customs, gender, ideology influences my decision." (P13). "Yes, these matters affect my decision a lot." (P16). "Candidate's adherence to religious values influences my decision." (P17). "The commitment and ideology of the leader and candidate to religious values, customs and traditions is very important to me." (P18).

When the answers given to the question of "Does the ethnic origin, adherence to religious values, customs and traditions, gender, ideology of the party leader, politician, candidate for parliament, ministers, and bureaucrats affect your political participation style/behavior?" are evaluated, it is seen that religious values, customs and traditions, ideologies and genders are important factors on the political participation behaviors of the majority of the participants.

3.4. The Role of Political Marketing Elements in Participants' Political Participation Behavior

In this part of the study, whether political marketing elements have an effect on the political participation behaviors of the participants was determined by the questions in Table 2 below. In this context, when Table 2 is examined, the political marketing elements that the participants are most affected by are as follows: Leader of the political party (20 Participants), Leader/Candidate (19 Participants), Immigration policy (19 Participants), Citizenship acquisition/grant status (19 Participants), discourses or actions towards Syrians (19 Participants), general practices of the Party (18 Participants) and ideological approach of the Party or candidate (18 Participants). However, according to Table 2, the factors that affected the participants the least are as follows: Spouse (5 Participants), Family (6 Participants), Financial aids (7 Participants), Parliamentary candidates (11 Participants), Political party or leader's staff/team (12 Participants) and Politicians communicating one-on-one (12 Participants).

Table 2: *The Effect of Political Marketing Elements on Participants' Political Participation Behaviors*

Expressions	Answers	
	Yes	No
Does the leader of the political party affect your political participation behavior?	20	0
Do the promises of the political party or leader affect your political participation behavior?	17	3
Does the ideology of the political party or leader affect your political participation behavior?	17	3
Do the past actions of the political party or leader affect your political participation behavior?	15	5
Does the staff/team of the political party or leader affect your political participation behavior?	12	8
Do the personal characteristics of the leader affect your political participation behavior?	16	4
Are the general practices of the party important in your political participation behavior?	18	2
Is the leader effective in your political participation behavior?	19	1
Is the ideological approach of the party or candidate effective in your political participation behavior?	18	2
Are parliamentary candidates important in your political participation behavior?	11	9
Is the opinion of the party or candidate important in your political participation behavior?	16	4
Are the past actions of the party/candidate important in your political participation behavior?	17	3
Is your family influential in your political participation behavior?	6	14
Is your spouse influential in your political participation behavior?	5	15
Is immigration policy important in your political participation behavior?	19	1
Is the status of acquisition of/granting citizenship important in your political participation behavior?	19	1
Are discourses and actions against Syrians important in political participation behavior?	19	1
Is it important for your political participation behavior that politicians communicate with you one-on-one?	12	8
Are financial aids effective in political participation behavior?	7	13

While investigating the effect of political marketing elements on the political participation behaviors of the participants, the answers given to another open-ended question as "Is there any other factor affecting your political attitude and behavior?" are as follows:

“Yes, the party's views and attitudes towards immigrants.” (P1). “Because it is suitable for your mentality and according to the discourses or actions against the Syrians.” (P3). “The party's perspective on immigrants and their attitudes towards Syrians.” (P5). “The economic policy of the candidate and the party influences my political attitude and behavior.” (P9). “The party's attitude towards Syrians and immigration policy.” (P11). “The fact that the party and the leader stay away from racist rhetoric affects my political attitude and behavior.” (P12). “The party's support of women and adherence to religious values affect my political attitude and behavior.” (P13). “The economic policy of the party influences my political attitude and behavior.” (P14). “The most influential issues: Party Leader, Ideological approach, Past actions, Immigrant policy, Citizenship acquisition/granting status, political attitudes and behaviors according to discourses or actions towards Syrians.” (P15). “Topics that affect the most: Party Leader, Ideological approach, Immigration policy, Citizenship acquisition/granting status, discourses or actions towards Syrians. My political attitude is shaped according to these factors.” (P16).

In this context, other factors that affect the political attitudes and behaviors of the participants are as follows: The party's views and attitudes towards immigrants, its discourses or actions towards

Syrians, the party's perspective on immigrants, the candidate's and the party's economic policy, the party and the leader's staying away from racist rhetoric, the party's support for women, the party's commitment to religious values, elements such as the past actions of the party and the status of granting/taking citizenship.

3.5. The Role of Social Media Applications in Participants' Political Participation Behaviors

In this part of the study, some of the findings obtained from the following questions conveyed to the participants in order to determine from where they follow social media practices and news about politics in their political participation behaviors were expressed by the participants as follows: “Did you know all the parties when you were going to vote? If so, where did you learn from?”, “How do you follow the political events in Turkey?” “Do you follow the events in Syria closely?”, “Where do you follow the political developments in Turkey?”, “Which application do you use the most?”, “In your opinion, which language should be used to analyze the developments in Turkey well (Turkish or Arabic?). Does this language factor change/affect your political participation behavior?”

“Yes, I am aware of almost all parties because I have a good command of the Turkish language and I always follow the news. Yes, I follow the news on television and social media. I mean Television and Facebook. My Turkish is very good, but I would prefer it to be in Arabic.” (P1). “Yes, I knew. I follow it mostly on television, but sometimes when I see the news on social media, I read it quickly. No. I haven't been following the news for a long time because I have no hope anymore. The situation in Syria has reached an impasse and there is no hope of improvement anymore. I think it will go like this for a very long time. I follow through television and social media.” (P2). “I only know AKP and CHP parties. I have information about these two parties on social media and people around me. I don't usually watch TV, but sometimes I come across news in Arabic on social media and read it quickly. For the first few years, I was watching the news very closely, but in the last two or three years, I have lost hope for the fall of the Assad Regime and I watch very little. Sometimes I just browse the news in Arabic language. I follow the news on WhatsApp and Facebook. I think it should be in both Turkish and Arabic languages. Since my Turkish is still not good enough, I think that if it is in Arabic, it will help me understand everything better and it will also affect my political thoughts.” (P5). “Yes, I follow it very closely through the media, social media and the internet. I use Facebook and Twitter. It has to be in both languages. Those who are good at Turkish can follow Turkish and those whose Turkish is not good can follow Arabic.” (P6). “There are many parties in Turkey and it is very difficult for immigrants to know all of them. I only know some parties (CHP, AKP, DHP, MHP, Future party). I follow the news from my environment and social media. I can follow Arabic news on social media. Yes, I follow Arabic news on social media as much as possible on Facebook and Instagram. If it is in Arabic, I can follow the news more often. But I don't think it will affect my voting behavior.” (P9).

When the answers given to the questions asked to determine the effect of social media practices on the political participation behaviors of the participants are evaluated, it is seen that the participants closely follow the political situations in Turkey and Syria, and the effect of the news on television and social media is most important in their follow-up tools. It has been determined that the most used social media applications by the participants are Facebook, Twitter and WhatsApp. However, it can be stated that the presence of news and content in the social media and television applications of the participants in the Arabic language will have an impact on the political attitudes and behaviors of the participants.

3.6. Findings Regarding the Future Plans of the Participants and the Conditions to be Provided for their Return to their Country

In this part of the study, the findings obtained from the interviews about the future plans of the Syrian migrant participants and the conditions necessary for their return to their country (Syria) are included. In this context, some of the findings obtained from the following questions conveyed to the participants were expressed by the participants as follows; “Why did you choose Turkey when making the migration decision?”, “Do you intend to return to Syria in the future? Why?”, “What conditions might you consider returning to Syria in the future?”

“I chose Turkey because it is close to Syria, because it is a Muslim country, because it has cultures similar to ours, because I am Turkmen and I know Turkish. No, I do not intend to return to Syria. My children are students here and I think their future will be better here. If security and peace are restored in Syria, if the Assad regime changes, if living conditions (Health, Education, employment, safety) are restored in Syria, I can return.” (P1). “We came to Turkey because of its proximity to Syria, kinship relations and the thought of returning to Syria. I do not know. In the current situation no, I do not intend to return to Syria. Trust needs to be rebuilt. The improvement in living conditions will greatly affect my decision to return.” (P2). “In addition to proximity in terms of distance, I came to Turkey because of the social environment and values that are similar to the environment and traditions in Syria. I loved Turkey very much and I want to continue my life here. But my family still lives in Syria so I would like to visit them in the future if possible. The current political structure needs to be completely changed. Living conditions need to improve.” (P5). “Being close to the city of Aleppo and being a European country caused me to come to Turkey. In the beginning, I had a plan to immigrate to Europe and I came here because it was more convenient to migrate from Turkey to Europe. Since Syria is my homeland, I definitely want to return one day. For me to return to Syria, the regime must fall and a just government must be established, peace and freedom must be established, and basic living conditions must be reestablished.” (P9). “I came to Turkey because the Turkish government's political views and attitudes towards the Assad regime were the same as mine. Also, Turkey opened its border gates to all Syrians and I chose Turkey because it embraced everyone fleeing persecution... Yes, I will return to Syria if it becomes a free country... (The Assad regime must go - Human rights must be protected - Political parties must be established - Free elections must be held. - Everyone must be treated equally according to the law. - There needs to be economic development and restructuring- Job opportunities and unemployment need to decrease - Inflation (inflation) needs to come down. There needs to be religious, ideological and ethnic freedom.)” (P15). “We came to Turkey because it was my husband's choice. There are geographical proximity and cultural similarities. I just think of it as a visit. It is very difficult to go back to Syria and live now because I have a home and a private job here and I am very satisfied with my life. The regime in Syria needs to change and living conditions need to improve.” (P20).

When the findings regarding the future plans of the participants and the conditions to be met for their return to their countries are evaluated, the main reasons for the participants to choose Turkey during migration are that Turkey is the closest country to Syria, its cultural characteristics are the same, being a Muslim country in terms of religious belief and the political attitude and behavior of the Turkish government against the Assad regime. However, when the statements regarding the necessary conditions for the return of Syrian immigrants to their countries are evaluated, some participants stated that they can return to their countries provided that the Assad regime changes,

Syria is a free country, different political parties are established, economic development is completed, and peace and tranquility prevail. It has been determined that some participants want to stay in Turkey and do not want to return to their countries.

3.7. Findings of Other General Statements Asked to the Participants

In this part of the study, the answers given by the participants to the questions asked under the title of "Factors Affecting Political Participation Behavior After Immigration" are as follows: "At what level is your political participation behavior in Turkey? (No Participation in Politics, Voting Only, Active or Passive Participation, Open or Secret Participation, Verbal or Nonverbal Participation...)", "Are you a member of any political party or organization in Turkey?", "What is your reason for active or passive behavior in political participation?", "Who do you know of political party leaders in Turkey?" "Did the shared values, your cultural capital, the relations produced with the new society have any effect on your political behavior after you migrated?"

"The perspectives and stances of political parties towards refugees and the Syrian issue affect my political bias and participation. Positive participation, especially journalism, which is my profession..... we can say open participation. I am not a member of any party. I don't know anyone directly personally, but we get together at the same activities or events as some people close to the leaders. If you're asking me if I only know them by name, I know them all by name." (P6). "My political participation is limited to voting only. I'm voting because I'm an immigrant and they said it would be a hassle not to vote. I never thought of joining a political party. I know Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu and Fatma Şahin. No, I am not a political volunteer." (P4). "I don't like politics. I think people use politics to achieve their own interests. I know Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli. Of course, the shared values, my cultural capital, the relations produced with the new society had an effect on my political behavior. Because there is democracy and freedom in Turkey." (P2). "Just voting. No, I don't want to be involved in politics. I know Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli. The shared values, my cultural capital, the relations produced with the new society haven't had an effect on my political behavior, yet." (P17). "Just voting. No, but I'm thinking of becoming a member of the party in my head in the future. I love politics, but I don't have time to deal with politics. Having freedom and democracy in Turkey triggers my interest in politics and encourages me to take an active role in the party I support in the future. I know Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Meral Akşener, Ali Babacan, Ahmet Davutoğlu and Devlet Bahçeli.

When the findings of the general statements asked to the participants about politics are evaluated, it is seen that the participants generally only engage in political participation, do not take an active part in politics and are not members of any political party or organization. However, it is determined that the participants are not interested in politics. Among the names they know in Turkish politics, there are three political leaders such as the most well-known names, Recep Tayyip ERDOĞAN, Kemal KILIÇDAROĞLU, and Devlet BAHÇELİ. At the same time, it is another important finding that Meral AKŞENER, Fatma ŞAHİN, Ali BABACAN, Ahmet DAVUTOĞLU are among other well-known politicians.

4. Conclusion and Recommendations

One of the most important factors in determining the power in the elections held in the countries is the voters and the factors that affect the political participation behaviors of the voters. Voters decide the party that will be in power by voting in the elections. From this point of view, the votes of the voters are very important for political parties and candidates. The few or the majority of the

votes here have the power to completely determine the power and administration in some elections. Considering that the difference between the two political leaders in the elections held on March 31, 2019 in Istanbul was only 13,777 votes, it is very important for political parties and candidates to determine the factors that are effective in the political participation behavior of Syrian immigrants (53,099 people who have the right to vote), one of the nations with the highest immigrant population living in our country.

In this study, data were collected through face-to-face interviews with 20 participants with a semi-structured interview form created to investigate the effects of social media and political marketing elements on the political participation behaviors of Syrian immigrants after they migrated from their own countries. Before starting the research, permission was obtained from Gaziantep University Social and Human Sciences Ethics Committee (decision no. 2022/40- 190887) for the survey. The semi-structured questionnaire used within the scope of the study includes questions prepared in Arabic and Turkish in the form of open-ended and yes/no. The questionnaire is prepared by professional experts. According to the findings obtained from the interviews conducted in this direction, it has been determined that the dominant political view/thought structure in the environment of the participants is effective on the political participation behaviors of the participants. In addition, it is another important finding that religious values, customs, ideologies and genders are important factors on the political participation behavior of the participants.

The political marketing elements on which the participants are most influenced by their political participation behavior are the leader of the political party, the leader/candidate, the immigration policy, the status of granting/granting citizenship, and the discourses or actions towards Syrians. It has been determined that the factors that the participants are least affected by are their spouse, family, financial aid and parliamentary candidates. When other factors that are effective in the political attitudes and behaviors of the participants are evaluated, factors such as the party's views and attitudes towards immigrants, its discourses or actions towards Syrians, the party's point of view towards immigrants, the candidate and the party's economic policy, the party and the leader's avoidance of racist discourses affect the political attitudes and behaviors of the participants. When the effect of social media applications on the political participation behaviors of the participants is evaluated, it is seen that the participants closely follow the political situations in Turkey and Syria with the news on TV and social media. It has been determined that the most used social media applications by the participants are Facebook, Twitter and WhatsApp. In addition, it is another important finding that the presence of news or content in the Arabic language of the participants in the social media and television applications will have an impact on the political attitudes and behaviors of the participants.

Considering the main reasons why the participants chose Turkey during migration, it is seen that Turkey's being the closest country to Syria, having the same cultural characteristics, being a Muslim country in terms of religious belief, and the Turkish government's political attitude and behavior towards the Assad regime are the most important factors in this context. However, when the necessary conditions for the return of Syrian immigrants to their countries are evaluated, some participants stated that they can return to their country provided that the Assad regime changes, Syria is a free country, different political parties are established in Syria, economic development is completed in Syria, and peace and tranquility prevail. Another important finding is that some participants want to stay in Turkey and do not want to return to their countries.

When the findings obtained are evaluated, it can be stated that planning the political marketing implementation activities of political parties and candidates by taking into account the factors that are effective in the political participation behaviors of Syrian immigrants living in Turkey and

producing and implementing policies in this direction will make a positive contribution to the vote rates.

Author Contributions (Yazarlık Katkıları): Barış Armutcu, Alper Mavi

References

- Afacan H. H. (1999). Siyasal katılma ve cinsiyet rolleri: Konya ve yöresi örnek uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(4), 259-268. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20853/223646>.
- Akin M. H. (2013). *Siyasallığın toplumsal inşası: Siyasal toplumsallaşma*. Çizgi Publishing, Ankara.
- Akman, K. (2021). Türkiye’de gençlik ve siyaset: Gelecek için nasıl bir katılım?. *Turkish Journal of Political Science Journal*, 4(1), 157-181.
- Alkan, T. (1979). *Siyasal toplumsallaşma*. Ministry of Culture Publications, Ankara, 1st Edition.
- Altan, C. (2011). Eğitim- Siyasal eğilim ilişkisi: Mersin örneği. Cumhuriyet University, *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 12(1), 313-329.
- Armutcu, B. & Mavi, A. (2022). Suriye’deki halkın siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörler. *Sosyal Bilimlerde Seçme Konular 5*. ISBN: 978-625-8405-93-4. İKSAD Publications House. Ankara pp.337-360.
- Baykal, D. (1970). Siyasal katılma bir davranış incelemesi. *Ankara University Faculty of Political Sciences Publications*, No:302.
- Bayraktutan, G. S. (2007). Yeni iletişim teknolojileri bağlamında siyasal iletişime altyapı etnografisi ile bakmak. *Medya ve Siyaset, Ege University, Faculty of Communication*, 15-17 November, İzmir, 374-381.
- Çam, E. (1987). *Siyaset bilimine giriş*. İstanbul, Der Publications (2011 Baskı).
- Daver, B. (1993). *Siyaset bilimine giriş*. Ankara, Siyasal Bookstore, 5th Edition.
- Dökmen, G. & Oca, C. (2016). Vergilerin seçmen davranışları üzerindeki etkisi: Sakarya ili örneği. *Suleyman Demirel University Visionary Magazine*, 7(15), 20-37.
- Duran, H. (2005). Siyasal katılmayı etkileyen faktörler üzerine bir araştırma: Tavşanlı-Kütahya örneği. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 13, 131-152.
- Erdoğan, E. (2009). Olasılıksızlığın kuramını aramak: Türk gençliği ve siyasal partilere katılım içinde gençler tartışıyor: Siyasete katılım, sorunlar ve çözüm Önerileri, *Istanbul: Turkish Social Economic and Political Research Foundation*. pp. 69-94.
- Eser, H. B. & Sarışahin, P. (2016). Cinsiyet-Siyasal katılım ilişkisi: SDÜ örnek olayı. *Süleyman Demirel University Visionary Magazine*, 7(15), 38-58.
- Evre, B. (2020). KKTC'deki ergen gençlerin siyasal katılım düzeyleri ve biçimleri: 9 yıllık Kohort çalışması. *Turkish Studies*, 15(3), 1865-1888.
- Gülcan, T. D. & Bayram, P. (2021). COVİD-19 sürecinde siyasal katılım: Sosyal medya üzerinden bir içerik analizi. *International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences*, 4(2), 37-47.
- Güven, S. (2017). Siyasal iletişim sürecinin dönüşümü, siyasal katılım ve iletişim teknolojileri. *The Turkish Journal of Design, Art and communication*, 7(2), 175-191.

- İnternet Data (2022). Retrieved from <https://tr.wikipedia.org/wiki/Anasayfa>, Date of access: 10.07.2022.
- Kalaycıoğlu E. (1983). *Karşılaştırmalı siyasal katılma*. İstanbul, İstanbul University, SBF Publishing, Guray Printing Press.
- Kapani, M. (1975). *Politika bilimine giriş*. Serbest Kitaplar, 58th Edition, Ankara.
- Karaçor, S. (2009). Yeni iletişim teknolojileri, siyasal katılım, demokrasi. *Yönetim ve Ekonomi Journal of Celal Bayar University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 16(2), 121-131.
- Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (2022). Retrieved from <https://multeciler.org.tr/>, Date of access: 15.07.2022.
- Öz, E. (1996). *Otoriterizm ve siyaset*. Ankara, Yetkin Publications.
- Özkaynar, K., Altunişik, R. & Yolcu, T. (2017). Facebook ve Twitter kullanıcılarının siyasal katılım eğilimlerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Journal of Politics, Economics and Management Studies*, 5(5), 97-109.
- Parry, G. M. (1992). *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russel, Ç. Ö. (2016). Türkiye'de seçime ve geleneksel olmayan siyasal faaliyetlere katılımı etkileyen bireysel seviye faktörler. *Ankara University Journal of SBF*, 71(2), 437-463.
- Sayarı, S. (1975). Some notes on the beginnings of mass political participation. E. Akarlı ve Gabriel Ben Dor (der.) *Political Participation in Turkey*, İstanbul: Boğaziçi University Publications, 126-133.
- Sezgin, M. & Şimşek, İ. (2021). Empatinin siyasal katılım üzerine etkisi: Seçmenlerin sosyal medyadaki katılım davranışlarına yönelik bir araştırma. *Inonu University Faculty of Communication Electronic Journal (İNİF E-Dergi)*, 6(1), 509-524.
- Şimdi, M. (2020). Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları: Mardin örneği. *International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences*, 3(3), 147-160.
- Turan, E., Şen, A. T. & Aydilek, E. (2015). Kastamonu bölgesinde siyasal tutum ve davranışlarda sosyo-kültürel ve dinsel faktörlerin etkisi. *Kastamonu University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 9(3), 100-119.
- Usta, S. & Dilber, F. (2020). Gençlerin siyasal katılımlarında partiler arası seçim ittifakının rolü: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde bir araştırma. *Journal of Ahi Evran University Institute of Social Sciences*, 6(3), 938-957.
- Yaylalı, M. S. (2021). Siyasal katılım üzerinde sosyal medya etkisi. *In II. International Social and Economic Research Student Congress/Full Paper Proceedings Book* (p. 231), Date of access: 03.08.2022.
- Yontar, İ. G. & Savut, E. (2018). Seçilmiş avrupa ülkeleri ve Türkiye'de göçmenlerin siyasal katılımı. *Journal of Management Sciences*, 14(28), 251-288.
- Yücekök, A. N. (1987). Siyasetin toplumsal tabanı (Siyaset sosyolojisi). *Ankara University Faculty of Political Sciences Publications*, No:565, Ankara.

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE’NİN ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ VE ÖNGÖRÜSÜ

Serkan TAŞTAN^{1*}
Yunus Emre BİROL²

Öz

Ülkelerin önemli gündemlerinden biri olan enerji arz güvenliği kavramının doğru ölçülmesi, bir ülkenin iç veya dış dinamiklerin etkisiyle enerji sektörünü etkilemesi muhtemel risklere karşı dayanıklılığının veya kırılganlığının belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Söz konusu kavramın çok sayıda faktörden etkilenmesi nedeniyle yapılan analizlerde çok yönlü ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada ilk olarak ithal enerji tedarikinde ülke çeşitliliği dikkate alınarak Türkiye’nin enerji arz güvenliği riski hesaplanmıştır. Sonrasında, 1990-2020 dönemi için hesaplanan endeks değerleri trigonometrik fonksiyonlar ile güçlendirilmiş gri modeller ile modellenmiştir. Analizlerde iki farklı yaklaşım doğrultusunda önerilen dört farklı gri model kullanılmıştır. Belirlenen en iyi model kullanılarak 2021-2023 dönemi için Türkiye’nin enerji arz güvenliği riskine yönelik öngörüler yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar enerji arz güvenliği riskinin 2020 yılı ile kıyaslandığında 2021 yılında artacağını, 2022 yılında önceki iki yıla göre azalacağını, 2023 yılında ise son üç yıla göre en yüksek seviyede olacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji arz güvenliği, Gri Model, Fourier Düzeltmesi, Öngörü.

JEL Kodları: C53, Q41, Q47

MEASURING AND FORECASTING THE ENERGY SUPPLY SECURITY OF TURKEY

Abstract

It is possible to determine a country's resilience or vulnerability to risks likely to affect the energy sector with the effect of internal or external dynamics by measuring accurately the concept of energy supply security, which is one of the important agendas of countries. Since the concept in question is affected by many factors, it should be handled in a versatile way in the analysis. Therefore, in this study, the energy supply security risk of Turkey was firstly calculated by taking into account the country diversity in imported energy supply. Afterwards, the index values calculated for the period 1990-2020 were modeled with grey models augmented with trigonometric functions. Four different grey models proposed according to two different approaches were used in the analyses. Using the best model determined, forecasts were made for the energy supply security risk of Turkey for the 2021-2023 period. The results show that the energy supply security risk will increase in 2021 compared to 2020, decrease in 2022 compared to the previous two years, and in 2023 it will be at the highest level compared to the last three years.

Keywords: Energy supply security, Grey Model, Fourier Modification, Forecast.

JEL Codes: C53, Q41, Q47

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü,
ORCID: 0000-0002-0889-9191

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): stastan@cumhuriyet.edu.tr

² Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-0557-3281

Başvuru Tarihi (Received): 10.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Enerji arz güvenliği genel bir tanımla bir ülkenin ihtiyaç duyduğu enerjinin güvenilir, kesintisiz ve uygun fiyatla tedarik edilmesidir. Enerji tedarikindeki risklerin bertaraf edilmesi ve böylece enerji arz güvenliğinin tesis edilmesi noktasında satıcı ülke, nakil hattı ve enerji kaynağı çeşitlendirmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kavramın doğru bir şekilde modellenmesi, bir ülkenin iç veya dış dinamiklerin etkisiyle enerji sektörünü etkilemesi muhtemel risklere karşı dayanıklılığının veya kırılabilirliğinin ölçülmesine olanak sağlamaktadır. Bir ülkenin enerji arz güvenliği anlamında dayanıklılık veya kırılabilirlik arasındaki konumu o ülkenin enerji politikasının zayıf ve güçlü yönlerinin belirlenmesinde ülke yöneticilerine fikir vererek siyasi ve ekonomik yönden enerji sektörü özelinde alınması gereken tedbirler konusunda yol gösterici olmaktadır.

Fosil kökenli enerji kaynaklarının kullanımının artması buna karşın bu enerji kaynaklarının rezervlerinin yoğun kullanım nedeniyle azalması gelecekte dünya enerji tüketimi ile enerji üretimi arasındaki dengenin olumsuz bir şekilde etkilenmesine yol açabileceğinden enerji arz güvenliği kavramı ülkelerin önemli gündemlerinden biri haline gelmiştir. Enerji arz güvenliğinin tesisi ve mevcut durumunun daha da iyileştirilmesi için çeşitli politikalar önerilmekle beraber, enerji arz güvenliğinin sayısal olarak ifade edilmesi ve risk derecesinin ölçülmesi konusu tartışmalıdır. İçerisinde barındırdığı ve etkileşim içerisinde bulunduğu birçok faktör bu kavram hakkında çeşitli göstergelerin ülke ve dönem karşılaştırmalarında kullanılmasına yol açmaktadır. Ancak literatürde bütün risk faktörlerini içeren, üzerinde uzlaşma sağlanan ve genel kabul gören bir enerji arz güvenliği hesaplama yönteminin bulunmadığını söylemek mümkündür.

Enerji arz güvenliği; sahip olunan rezervler, enerji tüketimi ve üretimi, yenilenebilir (fosil) ve yenilenebilir enerji kullanımı, enerji verimliliği, enerji tasarrufu, enerji fiyatları, enerjide dışa bağımlılık, kara ve denizdeki enerji nakil hatları, enerji nakil hatlarının güvenliği, enerji havzalarına yakınlık, net ihracatçı ülkelerle olan siyasi ve ekonomik ilişkiler vb. gibi çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Enerji arz güvenliğinin çok sayıda faktörden etkilenmesi söz konusu kavramın analizinin çok yönlü olmasına yol açmaktadır. Bu durum enerji arz güvenliğinin ölçülmesi için farklı bakış açıları dolayısıyla farklı ölçütleri gündeme getirmektedir. Her yöntemin kendine has üstünlükleri olduğu gibi zayıf olduğu noktalar da söz konusu olabilmektedir. Bununla beraber 2000'lerin başından beri enerji arz güvenliğinin çeşitli kuruluşlar ve araştırmacılar tarafından çeşitli kriterler dikkate alınarak sayısal bir veri, risk göstergesi veya bir endeks olarak hesaplanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada bir ülkenin ithal enerji tedarikinde ülke çeşitliliği dikkate alınarak enerji arz güvenliği riskinin hesaplanması, ardından hesaplanan değerlerden yola çıkarak geleceğe yönelik öngörü yapılması amaçlanmaktadır. Buradan hareketle dünyada ve Türkiye'de enerji tüketimi incelendikten sonra 1990-2020 yılı enerji sektörü verileri yardımıyla Türkiye'nin enerji arz güvenliği verileri hesaplanacak ardından elde edilen veriler ışığında enerji arz güvenliğinin gelecekte alabileceği değerler hakkında öngörüler yapılacaktır. Son olarak ulaşılan sonuçlar ışığında enerji politikası bağlamında öneriler sunulacaktır.

1. Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümü

Geçmişte daha basit ama yemek, ısınma, kurutma gibi temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılan enerji, günümüzde daha karmaşık ve çeşitlenmiş ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanılmaktadır. Enerji, enerji kaynakları ile karşılanmaktadır. Enerji gereksinimini karşılayan kaynakların en önemlileri petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil kökenli yakıtlardır. Bu kaynaklar yeryüzünde dengesiz dağılıma sahiptir ve yoğun kullanım nedeniyle tükenme tehlikesi altındadır. Ayrıca fosil yakıt kullanımı yoğun bir şekilde sera gazı salınımına yol açmaktadır. Dengesiz dağılım, tükenme tehlikesi ve çevresel faktörler alternatif enerji kaynakları arayışını gündeme getirmiştir. Hidrolik, güneş, rüzgâr, jeotermal, biyokütle, dalga ve gelgit gibi enerji kaynakları,

fosil yakıtların aksine yenilenebilir ve temiz enerji kaynakları olarak son yıllarda kullanımı artan enerji kaynaklarıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra nükleer enerji de bünyesinde barındırdığı potansiyel riskler bertaraf edildiği takdirde performansı yüksek ve fosil yakıtlar kadar çevre kirliliğine yol açmayan bir enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Fosil yakıtlar açısından zengin rezervlere sahip olmayan ülkeler için yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerji, enerji arz güvenliği ve çevre politikaları ile uyumlu enerji kaynakları olarak bilinmektedir.

Dünyadaki ve Türkiye'deki enerji tüketimi, enerji kaynakları bağlamında, toplamda ve kişi başına olmak üzere çeşitli yıllar dikkate alınarak Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablolardaki veriler enerji kaynaklarının ortak bir ölçü birimi olan jul (joule) cinsinden düzenlenmiştir. Petrol, doğal gaz, kömür, hidrolik, yenilenebilir enerji kaynakları ve toplam enerji tüketimi egza (1×10^{18}) jul (EJ), kişi başına enerji tüketimi giga (1×10^9) jul (GJ) olarak tablolarda yer almaktadır. Ayrıca söz konusu tablolarda yenilenebilir enerji kaynağı olmasına rağmen çok eski yıllardan beri kullanılan hidrolik enerji ayrı olarak ele alınmıştır. Yenilenebilir enerji başlığı ise hidrolik dışındaki güneş, rüzgâr, jeotermal, biyokütle gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarını kapsamaktadır.

Tablo 1: Dünya Enerji Tüketimi

Enerji Tüketimi	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Petrol (EJ)	95,419	127,852	135,389	154,371	172,422	182,867	174,171	184,214
Doğal Gaz (EJ)	34,613	51,253	70,132	86,379	113,720	125,167	138,441	145,349
Kömür (EJ)	61,411	75,087	93,256	98,739	151,187	158,596	151,070	160,104
Nükleer (EJ)	0,806	7,272	20,435	26,364	26,545	23,961	24,441	25,313
Hidrolik (EJ)	12,504	18,434	22,980	28,174	34,265	37,600	41,090	40,260
Yenilenebilir (EJ)	0,329	0,661	1,706	2,854	10,538	19,948	34,799	39,913
Toplam (EJ)	205,082	280,560	343,898	396,882	508,677	548,138	564,012	595,151
Kişi Başına (GJ)	55,444	62,936	64,557	64,559	73,107	74,284	72,366	75,606

Kaynak: BP, (2022).

Enerji, günümüz dünya ekonomisinin en önemli girdisidir. Enerji tüketimi, gelişen teknoloji ve artan nüfus ile gün geçtikçe artmıştır. Tablo 1 incelendiğinde genel olarak enerji tüketimindeki artış eğilimi göze çarpmaktadır. 1970-2021 dönemi boyunca en fazla artış sırasıyla yenilenebilir ve nükleer enerji tüketiminde olmuştur. 1970-2000 döneminde en yüksek artış nükleer enerjide olmasında karşın 2000 sonrasında en yüksek artış yenilenebilir enerjide, en düşük artış nükleer enerjide kaydedilmiştir. 1970-2021 döneminde kişi başına enerji tüketiminde meydana gelen artış (%36,4), enerji tüketimindeki oransal artışın nüfustaki oransal artışın üzerinde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. 2021 yılında dünya enerji tüketiminde %31 paya sahip olan petrol en çok tüketilen enerji kaynağıdır. Petrolü sırasıyla kömür (%26,9), doğal gaz (%24,4), hidrolik enerji (%6,8), yenilenebilir enerji (%6,7) ve nükleer enerji (%4,3) izlemektedir. 1970 yılında %46,5 olan petrolün payı 2021 yılında %31'e gerilemesine rağmen petrol halen dünyanın en çok tüketilen enerji kaynağıdır. Ayrıca doğal gaz ve yenilenebilir enerjinin dünya enerji tüketimindeki payı artmıştır. Yenilenebilir enerji tüketimindeki artışa rağmen yenilenebilir enerji kaynaklarının fosil yakıtların çok gerisinde kaldığı dikkat çekicidir. 2021 yılında toplam enerji tüketimi içerisinde fosil yakıt olan petrol, doğal gaz ve kömür tüketiminin payları toplamı %82,3 iken hidrolik ile beraber yenilenebilir enerji tüketiminin payları toplamı %13,5'tir. Nükleer enerji de ise belirli bir döneme kadar artış eğilimi olmasına rağmen sonrasında düşüş olduğu görülmektedir.

Dünya enerji tüketiminde olduğu gibi Türkiye'nin enerji tüketiminde de artış olduğu Tablo 2'de görülmektedir. 1970-2021 döneminde tüketimi en fazla artan enerji kaynakları doğal gaz, yenilenebilir enerji ve hidrolik enerjidir. 1970-2001 yılları arasında en yüksek artış hidrolik

enerjide, 2000 sonrasında ise yenilenebilir enerjide olmuştur. 1990 sonrası doğal gaz tüketimindeki artış da dikkat çekicidir. 1970-2021 döneminde kişi başına enerji tüketimindeki artış (%429,9) dünyadaki artışın (%36,4) çok üzerindedir. 2016 yılına kadar dünya ortalamasının altında kalan Türkiye'nin kişi başına enerji tüketimi 2016-2021 yılları arasında dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 2021 yılında Türkiye'nin enerji tüketiminde en yüksek paya sahip olan enerji kaynağı %30,2 paya sahip olan doğal gazdır. Doğal gazdan sonra en yüksek paya sahip olan enerji kaynakları petrol (%27,7) ve kömürdür (%25,5). Bu enerji kaynaklarını yenilenebilir (%8,8) ve hidrolik enerji (%7,7) izlemektedir. 2021 yılında toplam enerji tüketimi içerisinde fosil yakıtların payları toplamı %83,4 iken hidrolik ile beraber yenilenebilir enerji tüketiminin payları toplamı %16,6'dır. Yenilenebilir, hidrolik ve ikisinin toplamı dikkate alındığında Türkiye'nin yenilenebilir enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içerisindeki payının dünya ortalamasının üzerinde olduğu göze çarpmaktadır. Bununla beraber yeterli fosil enerji kaynakları rezervlerine sahip olmayan Türkiye'nin enerji tüketiminde fosil yakıtların payının yüksek olması enerji arz güvenliği açısından risk teşkil etmektedir.

Tablo 2: *Türkiye'nin Enerji Tüketimi*

Enerji Tüketimi	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2021
Petrol (EJ)	0,300	0,658	0,988	1,339	1,372	1,848	1,840	1,889
Doğal Gaz (EJ)	0,000	0,000	0,116	0,502	1,290	1,655	1,664	2,064
Kömür (EJ)	0,194	0,294	0,671	0,940	1,316	1,454	1,701	1,743
Hidrolik (EJ)	0,032	0,121	0,246	0,329	0,518	0,651	0,738	0,525
Yenilenebilir (EJ)	0,002	0,002	0,001	0,003	0,040	0,165	0,499	0,608
Toplam (EJ)	0,528	1,075	2,023	3,113	4,535	5,773	6,441	6,827
Kişi Başına (GJ)	15,141	24,436	37,521	49,131	62,585	73,371	76,294	80,231

Kaynak: BP, (2022).

2. Enerji Arz Güvenliği Endeksi

Enerji arz güvenliğinin ölçülmesi konusunda ön plana çıkan çalışmalardan bazıları; Kendell (1998), von Hirschhausen ve Neumann (2003), Blyth ve Lefevre (2004), Jansen, van Arkel ve Boots (2004), Costantini, Gracceva, Markandya ve Vicini (2007), Scheepers, Seebregts, de Jong ve Maters (2007), Gnansounou (2008), Gupta (2008), Kruij, van Vuuren, de Vries ve Groenenberg (2009), Le Coq ve Paltseva (2009), Cabalu (2010), Jewell (2011) tarafından yapılan çalışmalardır. Görüldüğü üzere bu konudaki literatür çok da eski değildir. Enerji arz güvenliğinin temel dayanak noktası ithal fosil enerji kaynaklarına bağımlılıktır. Literatürdeki çalışmalardan bir kısmı fosil enerji kaynaklarından özellikle petrol ve doğal gaz ithalatı bağlamında bir enerji kaynağı özelinde dar kapsamlı olarak enerji arz güvenliğini araştırırken, bir kısmı ise tüm fosil enerji kaynaklarının ithalatı bağlamında geniş kapsamlı olarak enerji arz güvenliğini araştırmaktadır. Enerji arz güvenliği konusunun siyasi ve ekonomik açıdan kapsamı ve derinliği dikkate alındığında literatürdeki çalışmaların yöntem ve sonuç olarak ayrışmasının beklenen bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Enerji arz güvenliği açısından bir enerji kaynağının ithalat yoluyla az sayıda ülke veya güzergâhtan (nakil hattından) temin edilmesi risk unsuru olarak kabul edilmektedir. Bir ülke veya hattan alınan enerji kaynağında siyasi veya teknik sebeplerle yaşanabilecek kesintiler, alıcı ülkenin enerjisinin tamamen kesilmesine yol açabilir. Bu bağlamda enerji tedarikinin çok sayıda ülke veya güzergâha yayılmasının, bir ülkede veya nakil hattında meydana gelebilecek aksaklıklara karşı alıcı ülkenin karşı karşıya kalabileceği enerji arz güvenliği risk seviyesini düşürmesi beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle enerji temininde ülke veya nakil hattı çeşitlendirilmesi riskin dağıtılması anlamına

gelmektedir. Hatta günümüzde ülke çeşitliliğinin nakil hattı çeşitliliğinden daha fazla önem kazandığını söylemek mümkündür. Ülke veya nakil hattı çeşitliliğinin yanı sıra enerji tüketiminde kaynak çeşitliliği de büyük önem arz etmektedir. Olabildiğince fazla enerji çeşidinin temin edilmesi de enerji arz güvenliği açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Enerji tedarikinde ülke çeşitliliğini dikkate alan literatürdeki bazı çalışmalarda enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHE) kullanılmaktadır. Aslında bu endeks enerji arz güvenliğinin tespiti için geliştirilmemiş olmakla beraber son yıllarda söz konusu endeksin enerji arz güvenliği konusuna uyarlandığı görülmektedir. Herfindahl-Hirschman Endeksi ile bir ülkenin farklı ülkelerden ithal ettiği bir enerji kaynağının (i) toplam enerji ithalatı içindeki paylarının veya bir ülkenin enerji tüketiminde kullandığı farklı enerji kaynaklarının toplam yurt içi enerji tüketimi içindeki paylarının (s) karelerinin toplanması suretiyle enerji arz güvenliği riski sayısal bir veri haline dönüştürülmektedir.

$$HHE_i = \sum_{i=1}^n s_i^2 = s_1^2 + s_2^2 + \dots + s_n^2 \quad (1)$$

Bu endeksin temel dayanak noktası, bir enerji kaynağının olabildiğince fazla ülkeden tedarik edilmesinin az sayıda ülkeden tedarik edilmesinden ve bir ülkede olabildiğince fazla enerji kaynağının kullanılmasının az sayıda kaynak kullanılmasından daha iyi olmasıdır. Az sayıda ülke veya enerji kaynağına bağımlı olmak enerji arz güvenliği açısından bir ülkenin kırılganlığını yani maruz kaldığı risk seviyesini artıran bir durumdur. Endeks, az sayıda ülke veya kaynağa bağımlı olunması durumunda yüksek, çok sayıda ülke veya kaynağa bağımlı olunması durumunda ise düşük değer almaktadır.

Herfindahl-Hirschman Endeksi'nin enerji arz güvenliğine uyarlanmasında bazı dezavantajlar bulunmaktadır. Bir ülke yurt içi enerji tüketiminin çok azını (örneğin %1'ini) karşılayan bir enerji kaynağının tamamına yakını (örneğin %99'unu) tek bir ülkeden ithal ediyorsa veya bir ülke bir enerji kaynağının tamamına yakını (örneğin %99'unu) yurt içinden temin ediyor kalanını (%1'ini) tek bir ülkeden ithal ediyorsa hesaplanan endeks değeri maksimum çıkacaktır. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde bu iki durumun enerji arz güvenliği riskine etkisi endeks değerinin ortaya koyduğunun aksine düşük seviyededir.

Bu çalışmada daha gerçekçi bir ölçüm için endeksin hassasiyetini artırmak üzere toplam yurt içi enerji tüketiminin içerisinde bir enerji kaynağının (i) tüketiminin payını (TP) ve o enerji kaynağının (i) tüketiminin içerisinde ithalatının payını (IP) içeren bir düzeltme katsayısı (DK) oluşturulmuştur.

$$DK_i = TP_i \times IP_i \quad (2)$$

Bir enerji kaynağının ithalatının ülke paylarından yola çıkarak hesaplanan endeks değerinin yukarıda belirtilen düzeltme katsayısı ile çarpılmasıyla her bir enerji kaynağına (i) ilişkin enerji arz güvenliği ölçümü için düzeltilmiş Herfindahl-Hirschman Endeksi (DHHE) elde edilmiştir.

$$DHHE_i = HHE_i \times DK_i \quad (3)$$

İthalatı yapılan petrol (p), doğal gaz (d) ve kömür (k) gibi enerji kaynakları için ayrı ayrı hesaplanan endeks değerleri (DHHE) toplanarak genel bir enerji arz güvenliği endeksine (EAG) ulaşılmıştır.

$$EAG = DHHE_p + DHHE_d + DHHE_k \quad (4)$$

Elde edilen enerji arz güvenliği endeksi birincil enerji tüketimi içerisinde önemli paya sahip olan tüm fosil kökenli enerji kaynaklarını kapsamaktadır. Temelinde Herfindahl-Hirschman Endeksi bulunduğu için bu endeksin de aynı şekilde düşük değer alması düşük, yüksek değer alması yüksek risk anlamına gelmektedir. Enerji arz güvenliğini olumlu gelişmelerin endeks değerini (riski) düşürmesi, olumsuz gelişmelerin ise endeks değerini (riski) yükseltmesi beklenmektedir.

3. GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) Gri Modeli

Bu bölümde; salınım davranışı gösteren zaman serilerinde birinci dereceden tek değişkenli gri modelin (GM(1,1)) kestirimlerini iyileştirmek amacıyla Comert, Begashaw ve Huynh (2021) tarafından önerilen birinci dereceden tek değişkenli GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) gri modeli, yine Comert ve diğerleri (2021) tarafından kullanılan notasyon doğrultusunda açıklanmıştır. $X^{(0)} = (x^{(0)}(1), x^{(0)}(2), \dots, x^{(0)}(n))$ ve $X^{(1)} = (x^{(1)}(1), x^{(1)}(2), \dots, x^{(1)}(n))$ sırasıyla bir stokastik sürece ilişkin negatif olmayan gözlem dizisi ve bu diziyeye takip eden eşitlikte verilen birinci dereceden birikim üretim operatörü uygulanarak elde edilen birikim dizisidir.

$$x^{(1)}(k) = \sum_{i=1}^k x^{(0)}(i) \quad (5)$$

$Z^{(1)} = (z^{(1)}(2), z^{(1)}(3), \dots, z^{(1)}(n))$ ise $X^{(1)}$ dizisinin $k = 2, 3, \dots, n$ için aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanan ortalama dizisidir.

$$z^{(1)}(k) = \frac{x^{(1)}(k) + x^{(1)}(k-1)}{2} \quad (6)$$

Yukarıda tanımlanan diziler ile GM(1,1) gri modelin temel formu şu şekilde yazılır:

$$x^{(0)}(k) + az^{(1)}(k) = b \quad (7)$$

GM(1,1) modelinin ilgili denkleminin sağ tarafına sinüs ve kosinüs fonksiyonlarının doğrusal birleşimini içeren trigonometrik terimler eklenmesi temeline dayanan GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) gri modelinin parametreleri tahmin edilirken ilk olarak Eşitlik (8)'de verilen Y ve B matrisleri oluşturulur:

$$B = \begin{bmatrix} -z^{(1)}(2) & \sin(\omega 2) & \cos(\omega 2) & 1 \\ -z^{(1)}(3) & \sin(\omega 3) & \cos(\omega 3) & 1 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ -z^{(1)}(n) & \sin(\omega n) & \cos(\omega n) & 1 \end{bmatrix}, Y = \begin{bmatrix} x^{(0)}(2) \\ x^{(0)}(3) \\ \vdots \\ x^{(0)}(n) \end{bmatrix} \quad (8)$$

Devamında, söz konusu parametreler $(a, b_1, b_2, b_3)^T$, sıradan en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilir:

$$(\hat{a}, \hat{b}_1, \hat{b}_2, \hat{b}_3)^T = (B^T B)^{-1} B^T Y \quad (9)$$

GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) gri modeline ilişkin kestirimler aşağıdaki diferansiyel denklemin çözümü kullanılarak elde edilir.

$$\frac{dx^{(1)}}{dt} + ax^{(1)}(k) = b_1 \sin(\omega t) + b_2 \cos(\omega t) + b_3 \quad (10)$$

Bu diferansiyel denklemin çözümü ise şu şekilde bulunur:

$$x^{(1)}(t+1) = Ke^{-at} + \left(\frac{b_3}{a} + \frac{\cos(\omega t)(ab_2 - b_1\omega) + (ab_1 + b_2\omega) \sin(\omega t)}{a^2 + \omega^2} \right) \quad (11)$$

Burada K, $x^{(1)}(1) = x^{(0)}(1)$ başlangıç koşulu kullanılarak hesaplanır:

$$K = e^a \left(x^{(0)}(1) - \frac{b_3}{a} - \left(\frac{\cos(\omega)(ab_2 - b_1\omega) + (ab_1 + b_2\omega) \sin(\omega)}{a^2 + \omega^2} \right) \right) \quad (12)$$

Son olarak GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) modelinin zaman tepki dizisi ($\hat{x}^{(0)}(k)$) bir başka ifadeyle kestirim veya öngörü değerleri birikimli zaman tepki dizisinden, $\hat{x}^{(1)}(k)$, hareketle $\hat{x}^{(0)}(k+1) = \hat{x}^{(1)}(k+1) - \hat{x}^{(1)}(k)$ eşitliği yardımıyla aşağıdaki gibi elde edilir:

$$\begin{aligned} \hat{x}^{(0)}(k+1) &= Ke^{-ak}(1 - e^a) \\ &+ \frac{1}{a^2 + \omega^2} ((\cos(\omega k) - \cos(\omega(k-1)))(ab_2 - b_1\omega) \\ &+ (ab_1 + b_2\omega)(\sin(\omega k) - \sin(\omega(k-1)))) \end{aligned} \quad (13)$$

Yüksek dalgalanmalar içeren ya da doğrusal olmayan davranış gösteren zaman serisinin, gri modelden elde edilen hata terimlerinin Fourier serisi ile düzeltilmesi, ilgili modelin kestirim başarımını arttırmak amacıyla sıklıkla uygulanan bir yaklaşımdır. Fourier serisi ile hatalar frekans spektrumuna dönüştürülerek yüksek frekanslı terimler filtrelenerek düşük frekanslı terimler seçilir. Dolayısıyla, daha yüksek performanslı bir modele ulaşmak için periyodik hareketlerin ayrıştırıldığı veri, düzensiz hareketlerden arındırılır (Phan, Malara ve Nguyen, 2020). GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) gri modeline bu yaklaşım uygulanırken ilk aşamada, $x^{(0)}(k)$ dizisinin $\varepsilon^{(0)}(k) = x^{(0)}(k) - \hat{x}^{(0)}(k)$ şeklinde hesaplanan hata dizisi $\varepsilon^{(0)} = \varepsilon^{(0)}(1), \varepsilon^{(0)}(2), \dots, \varepsilon^{(0)}(n)$, $T=n-1$ ve $z = \left(\frac{n-1}{2}\right) - 1$ olmak üzere $k = 2, 3, \dots, n$ için Fourier serisi kullanılarak modellenir (Kayacan, Ulutas ve Kaynak, 2010):

$$\varepsilon^{(0)}(k) \cong \frac{1}{2} a_0 + \sum_{i=1}^z \left[a_i \cos\left(k \frac{2\pi i}{T}\right) + \left[b_i \sin\left(k \frac{2\pi i}{T}\right) \right] \right] \quad (14)$$

Burada, z ile T tam sayılardır. Eşitlik (14)'te verilen matematiksel ifade matris formunda aşağıdaki gösterilebilir:

$$\varepsilon^{(0)} = PC \quad (15)$$

Eşitlik (15)'te yer alan P matrisi ve C vektörü,

$$P = \begin{bmatrix} 0,5 & \cos\left(2 \frac{2\pi}{T}\right) & \sin\left(2 \frac{2\pi}{T}\right) & \dots & \cos\left(2 \frac{2\pi z}{T}\right) & \sin\left(2 \frac{2\pi z}{T}\right) \\ 0,5 & \cos\left(3 \frac{2\pi}{T}\right) & \sin\left(3 \frac{2\pi}{T}\right) & \dots & \cos\left(3 \frac{2\pi z}{T}\right) & \sin\left(3 \frac{2\pi z}{T}\right) \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0,5 & \cos\left(n \frac{2\pi}{T}\right) & \sin\left(n \frac{2\pi}{T}\right) & \dots & \cos\left(n \frac{2\pi z}{T}\right) & \sin\left(n \frac{2\pi z}{T}\right) \end{bmatrix}, \quad (16)$$

$$C = [a_0 a_1 b_1 a_2 b_2 \dots a_n b_n]^T$$

şeklinde tanımlanır. C katsayılar vektörünün elde edilmesinde sıradan en küçük kareler yönteminden yararlanır:

$$C \cong (P^T P)^{-1} P^T \varepsilon^{(0)} \quad (17)$$

Son aşamada, GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) gri model ile ulaşılan kestirimler aşağıdaki gibi düzeltilerek Fourier serisi düzeltmesi içeren modelin $k = 2, 3, \dots, n$ için kestirimleri elde edilir:

$$\hat{x}_f^{(0)}(k) = \hat{x}^{(0)}(k) + \hat{\varepsilon}^{(0)}(k) \quad (18)$$

Gri modelin performansını yükseltmek adına önerilen yöntemlerden bir diğeri de kayan pencere yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, gri modelin tahmininde tüm gözlemlerin yerine her adımda belirli sayıda son gözlem kullanılır. Burada pencere uzunluğu (s) olarak ifade edilen gözlem sayısı belirlendikten sonra ilk adımda $x^{(0)}(1), x^{(0)}(2), \dots, x^{(0)}(s)$ gözlemleri ile gri model tahmin edilir ve $x^{(0)}(s+1)$ için kestirim yapılır. Böylece; her adımda model tahmin aşamasına, pencere uzunluğu sabit kalacak şekilde, bir gözlemin dâhil edilip bir gözlemin çıkarılması suretiyle tüm kestirimler elde edilir.

4. Veri ve Bulgular

Çalışmada, Türkiye için Avrupa İstatistik Ofisi'nden (Eurostat) temin edilen enerji sektörü verilerinden hareketle hesaplanan ve 1990-2020 dönemini kapsayan enerji arz güvenliği endeksine ait yıllık gözlemlerden oluşan zaman serisi kullanılmıştır. Analiz dönemi, söz konusu endeks değerlerinin hesaplanmasında kullanılan değişkenlere ilişkin mevcut veri durumuna göre belirlenmiştir. Enerji arz güvenliği endeksine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Minimum	Maksimum	Medyan	Ortalama	Standart Sapma
0,0939	0,1803	0,1327	0,1327	0,0234

Bu çalışma kapsamında, enerji arz güvenliği iki farklı yaklaşım doğrultusunda önerilen dört farklı gri model kullanılarak analiz edilmiştir. Model kısaltmaları ve açıklamaları şu şekildedir:

RSCGM Gri Modeli: Kayan pencere yöntemi kullanılarak oluşturulan GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) gri modelidir. Bu model tahmin edilirken ω parametresinin değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tercih edilen ilk yaklaşım, model tahmin sürecinde Comert ve diğerleri (2021) tarafından uygulandığı üzere söz konusu parametre için sabit tek bir değer belirlenmesidir. Bu amaçla ilgili parametrenin en uygun değeri bulunurken ızgara aramasından yararlanılmaktadır.

FRSCGM Gri Modeli: RSCGM gri modelinin hata terimlerine Fourier serisi düzeltmesi uygulanarak tahmin edilen gri modeldir.

DRSCGM Gri Modeli: RSCGM modelinde olduğu gibi kayan pencere yaklaşımı kullanılarak tahmin edilen GM(1,1|sin(ωt), cos(ωt)) gri modelidir. RSCGM modelinden farklı olarak tahmin aşamasında ω parametresi için sabit bir değer kullanılmamıştır. Model performansını arttırmak amacıyla yeni bir parametre belirleme ve kullanım yaklaşımı önerilmiştir. Bu yaklaşıma göre kayan pencere yönteminin her adımında farklı bir ω değeri belirlenmiştir. Yine parametre değerleri ızgara araması aracılığıyla bulunmuştur.

DRSCGM Gri Modeli: FRSCGM modelinde olduğu gibi DRSCGM modelinin hata terimlerine Fourier serisi düzeltilmesi uygulanarak oluşturulan modeldir.

Açıklanan modellerin kestirim ve öngörü başarımları, zaman serisi iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Zaman serisinin %80'i yani 1990-2015 dönemine ait 26 yıllık veri, modellerin tahmininde, diğer bir deyişle modelleme veya kestirim başarımlarını kıyaslamak için kullanılmıştır. Beş yıllık, 2016-2020 dönemini kapsayan veri ya da zaman serisinin %20'lik kısmı üzerinden ise modellerin öngörü yetenekleri araştırılmıştır. Dört gri modelin kestirim ve öngörü performansları değerlendirilirken kök ortalama hata (RMSE),

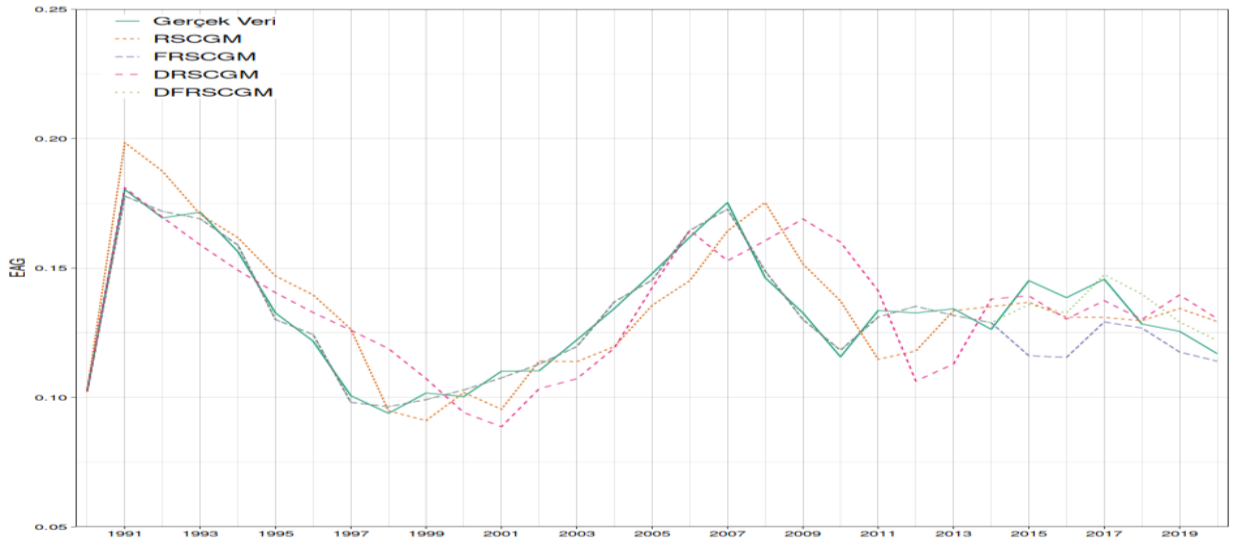
$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{k=1}^n (x^{(0)}(k) - \hat{x}^{(0)}(k))^2} \quad (19)$$

ile ortalama mutlak yüzde hata (MAPE),

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \left| \frac{x^{(0)}(k) - \hat{x}^{(0)}(k)}{x^{(0)}(k)} \right| 100 \quad (20)$$

kriterleri dikkate alınmıştır. Model tahminlerinde kullanılan pencere uzunluğu yedidir. Buna bağlı olarak belirlenen ω parametresinin en uygun değerleri ile modellerin 1990-2015 yılları kestirimleri ve 2016-2020 yılları öngörülerinin doğruluk düzeyleri Tablo 4'te verilmiştir. Grafik 1'de ise analiz dönemi için enerji arz güvenliği endeksi ile dört gri modelden elde edilen kestirim ve öngörü değerlerine ilişkin grafik sunulmuştur.

Grafik 1: Enerji Arz Güvenliği Endeksi İle Gri Modellerin Kestirim ve Öngörü Değerleri

Grafik 1'de sunulan grafik ve Tablo 3'te verilen istatistikler birlikte ele alındığında, Türkiye'nin enerji arz güvenliği riskinin en yüksek olduğu yıl 1991 yılıdır. Bu yıldan itibaren analiz dönemi için riskin en düşük olduğu yıl olan 1998 yılına kadar ve 2007 ile 2010 yılları arasında bir azalış trendi görülürken, 1999-2007 döneminde artış trendi göze çarpmaktadır. 2011 yılı sonrasında 2017 yılına kadar ise risk düzeyi dalgalı bir seyir izlemektedir. Son yıllarda ise yine bir azalış trendi gözlenmektedir.

1991 yılında enerji arz güvenliği endeksi değerinin (riskin) yüksek değer almasında belirleyici olan petrol kullanımınıdır. 1991 yılında toplam enerji tüketimi içerisinde doğal gaz tüketiminin payı çok düşüktür. Ayrıca kömür tüketiminde dışa bağımlılık oranı yüksek düzeyde değildir. Söz konusu yılda toplam enerji tüketimi içerisinde en yüksek paya (neredeyse yarısına) sahip olan enerji kaynağı petroldür. O dönemde ithal petrol bağımlılığının yüksek ve bağımlı olunan ülke sayısının düşük olması enerji arz güvenliği riskinin yüksek olmasına yol açmıştır. 1990-1998 döneminde toplam enerji tüketiminde petrolün payında azalış ve doğal gazın payında artış meydana gelmiştir. 1998 yılında enerji ithalatında ülke çeşitliliği konusunda riskin en yüksek olduğu enerji kaynağı doğal gazdır. Doğal gazı kömür ve petrol izlemektedir. Bununla beraber önceki yıllara göre tüm enerji kaynakları açısından enerji tedarikinde ülke çeşitliliğinde artış yaşanmıştır. Bu durum enerji arz güvenliği riskinin 1990-2020 dönemi boyunca en düşük seviyede gerçekleşmesine neden olmuştur. 1998-2007 döneminde toplam enerji tüketiminde petrolün payında azalış, doğal gazın payında artış devam etmiştir. 2007 yılında ithal petrol ve doğal gaz bağımlılığı çok yüksek düzeydedir. Aynı yıl ithal kömür bağımlılığı 1990 yılına kıyasla neredeyse iki kat artmıştır. 2007 yılında petrol ithalatında ülke çeşitliliği azalmış ve enerji arz güvenliği riski artmıştır. Sonraki yıllarda toplam enerji tüketiminde petrolün payında önce azalış sonra artış, doğal gazın payında artış ve kömürün payında azalış ortaya çıkmış; ithal enerjiye bağımlılıkta petrolde bir miktar azalış, doğal gazda bir miktar artış ve kömürde önemli bir artış yaşanmış; ithal enerji tedarikinde ülke çeşitliliği konusunda petrolde genel olarak artış olmakla beraber dalgalı bir seyir, doğal gazda artış ve kömürde bir miktar artışın ardından ciddi bir azalış kaydedilmiştir.

1990-2020 yıllarında toplam enerji tüketimi içerisinde en büyük paya sahip olan petrolü sırasıyla doğal gaz ve kömür izlemektedir. İthal enerjiye en yüksek bağımlılık sırasıyla doğal gaz ve petrolde olup ithal kömür bağımlılığı nispeten daha düşüktür. Herfindahl-Hirschman Endeksi açısından yüksek riskten düşük riske sıralama doğal gaz, kömür ve petrol şeklinde olmakla beraber son yıllarda doğal gaz risk seviyesi düşmekte ve kömür risk seviyesi artmakta, hatta ülke çeşitliliği açısından en yüksek riskli enerji kaynağı olarak kömür dikkat çekmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada Herfindahl-Hirschman Endeksi'ne uygulanan düzeltme katsayısının bu hususları içerdiği, böylece daha gerçekçi ve hassas bir enerji arz güvenliği ölçümü yaptığını söylemek mümkündür.

Tablo 4: Gri Modellerin Kestirim ve Öngörü Doğruluk Dereceleri

Model	ω	1990-2015		2016-2020	
		RMSE	MAPE	RMSE	MAPE
RSCGM	9,370	0,015	9,353	0,010	6,660
FRSCGM		0,003	1,895	0,017	9,676
DRSCGM	5,720 5,720 5,350 5,670 7,380 4,920 3,920 3,740 9,340 6,800 0,170 5,470 6,560 3,790 4,540 5,190 3,150 4,780 4,040 9,390 9,400 9,490 9,470 3,130	0,018	11,385	0,010	6,633
DFRSCGM	3,080	0,003	1,932	0,007	4,674

Modellere ait tahmin sonuçları incelendiğinde; Tablo 4'te görüldüğü üzere 1990-2015 döneminde 0,003 RMSE değeri ve 1,895 MAPE değeri ile en başarılı model FRSCGM gri modelidir. Bu modeli sırasıyla DFRSCGM, RSCGM ve DRSCGM gri modelleri izlemektedir. Ancak her iki kriter açısından da FRSCGM ve DFRSCGM modelleri arasında gözlenen fark çok küçüktür. Diğer taraftan, gri model hatalarının Fourier serisi ile düzeltilmesi yoluyla tahmin edilen bu modeller ile hata terimlerinin elde edildiği diğer iki model arasında ise önemli performans farkı bulunmaktadır. Dolayısıyla, Fourier serisi düzeltmesi modellerin kestirim başarısını kayda değer oranda yükseltmiştir. Ayrıca MAPE kriteri bağlamında yorumlandığında; DRSCGM modelinin iyi düzeyde kestirimler sağladığı, diğer üç modelle ise yüksek doğruluğa sahip kestirimlere ulaşıldığı

söylenbilir. Yine aynı kriter çerçevesinde değerlendirildiğinde, tüm gri modellerin 2016-2020 dönemi öngörülerinin doğruluk düzeyinin yüksek olduğu açıktır. Bu dönemde en başarılı model 0,007 RMSE ve 4,674 MAPE değeri ile DFRSCGM modeli iken bu modelden sonra sırasıyla 0,010 ve 6,633 RMSE ve MAPE değerleri ile DRSCGM modeli gelmektedir. Her iki modelde önerilen parametre belirleme ve kullanım yaklaşımı izlenerek tahmin edilmiştir. Bu nedenle söz konusu yaklaşımın kayan pencere yöntemiyle tahmin edilen gri modellerin öngörü performansı üzerindeki olumlu etkisi açıkça görülmektedir. Son olarak; FRSCGM gri modelinin modelleme başarısı en yüksek model olmasına rağmen, model öngörülerini noktasında yapılan sıralamada son sırada yer alması dikkat çekicidir.

Tablo 4'te sunulan sonuçlar her iki dönem için birlikte değerlendirildiğinde, tahmin edilen modeller içerisinde genel olarak performansı en iyi olan DFRSCGM gri modelidir. Bu yüzden bu model kullanılarak 2021, 2022 ve 2023 yılları için enerji arz güvenliği endeksinin alacağı değerler öngörülmüştür. Bu amaçla zaman serisinin tüm gözlemleri kullanılarak DFRSCGM modeli yeniden tahmin edilmiştir. 1990-2020 yılları verileri kullanılarak tahmin edilen bu modele göre, endeks değeri söz konusu yıllarda sırasıyla 0,120, 0,109 ve 0,127 olacaktır.

5. Sonuç

Bu çalışma kapsamında ilk olarak Herfindahl-Hirschman Endeksi temel alınarak geliştirilen enerji arz güvenliği endeksinin 1990-2020 dönemine ait değerleri Türkiye için hesaplanmıştır. Endeks değerlerinin oluşturduğu zaman serisi trigonometrik fonksiyonlar ile güçlendirilmiş gri modeller kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinin ilk aşamasında mevcut zaman serisi iki döneme ayrılmış, ilk dönem üzerinden tahmin edilen modeller her iki dönem verileri ışığında karşılaştırılmıştır. İlk aşamada belirlenen en iyi model kullanılarak ikinci aşamada 2021-2023 dönemine ilişkin öngörülerden hareketle Türkiye için enerji arz güvenliği noktasında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Kayan pencere yöntemi ile tahmin edilen gri modellerin parametreleri iki farklı yaklaşım kullanılarak belirlenmiştir. Modellerden elde edilen kestirim ya da öngörülerini daha da iyileştirmek adına model hataları Fourier serisi ile düzeltilmiştir. Kayan pencere yöntemi uygulanırken her adımda model parametresinin yeniden belirlenmesine yönelik önerilen yaklaşımın ve model hatalarının düzeltilmesi yönteminin birlikte kullanıldığı DFRSCGM gri modeli en iyi sonuçlara ulaşılan model olmuştur. Bu modelin 2021-2023 yılları için enerji arz güvenliği endeksinin ait öngörülerini, 2020 yılının endeks değeri olan 0,117 ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Buna göre enerji arz güvenliği açısından riskin 2020 yılı ile kıyaslandığında; 2021 yılında artacağı, 2022 yılında önceki iki yıla göre azalacağı, 2023 yılında ise son üç yıla göre en yüksek seviyede olacağı söylenebilir. Dahası, bu üç yıl için öngörülen endeks değerleri 31 gözlemden oluşan zaman serisinin ortalamasının altındadır.

1990-2020 dönemi boyunca Türkiye'nin enerji arz güvenliği riski 1998 yılında minimum, 1991 ve 2007 yıllarında maksimum, 2007 yılı sonrasında ise dalgalı ve istikrarlı değerler almıştır. 2010-2020 döneminde risk seviyesinde büyük bir yükseliş veya düşüş yaşanmamış, enerji arz güvenliği riski ortalama seviyede hareket etmiştir. Bu durum önceki yıllara kıyasla Türkiye'nin ithal enerji tedariki bağlamında enerji kırılganlığının nispeten azaldığını göstermektedir. 2021-2023 dönemi enerji arz güvenliği endeks öngörülerine göre de ilgili dönemde çok ciddi bir artış veya azalış beklenmemekle beraber 2023 yılında risk değerinin artacağı değerlendirilmektedir. Enerji arz güvenliği riskinin azaltılması için Türkiye'nin ithal fosil yakıtlara bağımlılığının azaltılması, bunun için de; yurt içi kara ve deniz sahalarında rezerv arama faaliyetlerinin artırılması, teşvik mekanizmasının işletilmesi ile yenilenebilir enerji üretiminin desteklenmesi, nükleer santrallerin tamamlanması ve kullanıma alınması büyük önem arz etmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de enerji tüketiminin büyük bir kısmı fosil yakıtlardan karşılanmaktadır. Alınacak tedbirlerle enerjide dışa bağımlılık azaltılabilirse de zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip

olmayan Türkiye'nin ithal enerjiye bağımlılığının devam edeceği beklenmektedir. Bu bağlamda enerji arz güvenliği riskinin azaltılması için ithal enerji tedarikinde ülke ve güzergâh çeşitliliğinin artırılması üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bununla beraber özellikle petrol ve doğal gaz depolama tesislerinin kapasitelerinin artırılması, kamu ve özel sektörde enerji verimliliği ve tasarrufuna yönelik uygulamaların teşvik edilmesi ve kamuoyunun bu konuda bilgilendirilmesi diğer önemli konulardır. Ayrıca Türkiye'nin zengin rezerve sahip olduğu toryumun nükleer santrallerde yakıt olarak kullanılma potansiyeli dikkate alınarak bu konudaki çalışmaların desteklenmesinin ithal enerjiye bağımlılıktan kurtulması noktasında Türkiye'nin enerji sektöründe dönüşüm sağlayabileceğini söylemek mümkündür.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Serkan Taştan, Yunus Emre Birol

Kaynakça

- Blyth, W. ve Lefevre, N. (2004). *Energy security and climate change policy interactions: An assessment framework* (IEA Information Paper). Erişim adresi: <https://www.osti.gov/etdeweb/biblio/20647734>.
- BP. (2022). Statistical review of world energy. Erişim adresi: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>.
- Cabalu, H. (2010). Indicators of security of natural gas supply in Asia. *Energy Policy*, 38(1), 218-225.
- Comert, G., Begashaw, N. ve Huynh, N. (2021). Improved grey system models for predicting traffic parameters. *Expert Systems with Applications*, 177, 114972.
- Costantini, V., Gracceva, F., Markandya, A. ve Vicini, G. (2007). Security of energy supply: Comparing scenarios from a european perspective. *Energy Policy*, 35(1), 210-226.
- Gnansounou, E. (2008). Assessing the energy vulnerability: Case of industrialised countries. *Energy Policy*, 36(10), 3734-3744.
- Gupta, E. (2008). Oil vulnerability index of oil-importing countries. *Energy Policy*, 36(3), 1195-1211.
- Jansen, J. C., van Arkel, W. G. ve Boots, M. G. (2004). *Designing indicators of long-term energy supply security* (Report No. ECN-C--04-007). Erişim adresi: <http://publicaties.ecn.nl/PdfFetch.aspx?nr=ECN-C--04-007>.
- Jewell, J. (2011). *The IEA model of short-term energy security (MOSES): Primary energy sources and secondary fuels* (International Energy Agency Working Paper No. 2011/17). Erişim adresi: https://www.oecd-ilibrary.org/energy/iea-energy-papers_20792581.
- Kayacan, E., Ulutas, B. ve Kaynak, O. (2010). Grey system theory-based models in time series prediction. *Expert Systems with Applications*, 37(2, 2), 1784-1789.
- Kendell, J. M. (1998). *Measures of oil import dependence*. EIA Department of Energy. Erişim adresi: <http://www.eia.gov/oiaf/archive/issues98/oimport.html>.
- Kruyt, B., van Vuuren, D. P., de Vries, H. J. M. ve Groenenberg, H. (2009). Indicators for energy security. *Energy Policy*, 37(6), 2166-2181.
- Le Coq, C. ve Paltseva, E. (2009). Measuring the security of external energy supply in the European Union. *Energy Policy*, 37(11), 4474-4481.

- Phan, V.-T., Malara, Z. ve Nguyen, N. T. (2020). Using fourier series to improve the discrete grey model (1, 1). M. Hernes, K. Wojtkiewicz ve E. Szczerbicki (Ed.), *Advances in computational collective intelligence* içinde (ss. 99–109). Springer International Publishing.
- Scheepers, M., Seebregts, A., de Jong, J. ve Maters, H. (2007). *EU standards for energy security of supply: Updates on the crisis capability index and the supply/demand index quantification for EU-27* (Report No. ECN-E-07-004/CIEP). Erişim adresi: <http://publicaties.ecn.nl/PdfFetch.aspx?nr=ECN-E--07-004>.
- von Hirschhausen, C. ve Neumann, A. (2003). *Security of (gas) supply: Conceptual issues, contractual arrangements, and the current EU situation*. INDES Workshop (6-7 May 2003), Amsterdam. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/228800213_Security_of_Gas_Supply_Conceptual_Issues_Contractual_Arrangements_and_the_Current_EU_Situation.

KAZAK SAHASI BATTALNÂMELERİNİN İLK ÖRNEĞİ: KISSA SEYİT BATTAL

Selma ADAY^{1*}
Erhan SOLMAZ²

Öz

Anadolu'nun fethi sürecinde Battal Gazi'nin menkıbevi hayatı etrafında teşekkül etmiş olayları anlatan, XII ve XIII. yüzyılda yazıya aktarıldığı tahmin edilen Battalnameler, Anadolu'dan Kazan'a ulaşan el yazma nüshalar sayesinde Kazak sahasına yayılmıştır. Kitabî akınlar tarafından sahadan derlenen metinler ve basılan eserlerin takibi neticesinde yeniden vücut bularak Kazak Türkçesiyle manzum olarak yeniden yazılmışlardır. Bu çalışmada Kazakistan sahası Battalname nüshaları arasında ilk olma özelliği taşıyan Mavlekey Cumaşikoğlu'nun manzum olarak kaleme aldığı Kıssa Seyid Battal anlatısı tipler açısından incelenmiştir. Anlatıdaki şahıs kadrosunu anlatmada sergiledikleri eylemlerden hareketle “olumlu” ve “olumsuz” olmak üzere iki alt başlıkta, olumlu tipleri ise; “merkezi kahraman tipi, kahramanın yardımcısı tipi, bilici/ yönlendirici tipler, hayvan tipler ve fon tipler” olarak; olumsuz tipleri ise “düşman tipler, olağanüstü olumsuz tipler, rakip tip, fon tip ve tip değiştiren karakterler” şeklinde ele alınmıştır. Anlatının merkezi kahramanı Seyit Battal, hikâyede tarihi kişiliğinden uzaklaştırılarak Türk destan geleneğinin etkisiyle pek çok açıdan kahramanlık gösteren bir merkezi kahraman olarak karşımıza çıkar. Bu kahraman ayrıca olağanüstü özellikler sergileyerek mitolojik bir kimliğe de bürünmektedir. Anlatma esasına bağlı ürünlerde olaylar çatışma unsuruna göre şekillenmektedir. Merkezi kahraman kadar karşısında yer alan düşman tip de en az onun kadar önem arz etmektedir. Güç ve fiziki özellik açısından merkezi kahramana eşit ya da ondan daha üstündür. Böylece merkezi kahramanın ne kadar güçlü olduğu vurgulanmış olur.

Anahtar Kelimeler: Kazak, Halk Hikâyesi, Seyit Battal, Tip

JEL Kodları: Z110, Y200, Y800

THE FIRST EXAMPLE OF THE KAZAKH FIELD BATTALNAMES: KISSA SEYİT BATTAL

Abstact

Battalnames that tells the events which took place in legendary life of Battal Gazi during the conquest of Anatolia and are guessed to be written in the century of XII and XIII were expanded to Kazakh's area thanks to handwriting copies that arrived to Kazan from Anatolia. They were rewritten in Kazakh Turkish as a poetical by coming into existence once again as a result of writings which were printed and texts that are collected in area from bookish raids In this work, saga of “Kıssa Seyit Battal” which is written up in verse by Mavlekey Cumaşikoğlu and features being the first among the copies of Kazakh area's “Battalname”'s was analysed in terms of type. It was discussed with two subtitles as a positive and negative; positive ones as a “central hero type”, “helper of hero type”, “leader type”, “animal type” and “base type, negative ones as a “enemy type”, “extraordinary negative type”, “opponent type”, “base type” and “character changer type” with reference to acts that they perform by telling the staff of the saga. In saga “Seyit Battal” who is the central hero of saga appears as a central hero that show heroism from a lot of aspects with the effect of Turkish saga custom by detracting from historical character. Moreover, this hero plays the role of mythological identity by performing extraordinary properties Products connected to the base of telling are shaped according to conflict factor. Enemy type which standing opposite of central hero is as important as central hero. Enemy type is equal or more superior than central hero in terms of power and physical properties. So, It is emphasized that how strong central hero is.

Keywords: Kazakh, Epic, Seyit Battal, Type

¹ ORCID: 0000-0003-3212-5468

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): selmaatay@windowslive.com ,

² ORCID: 0000-0003-4842-4614

Başvuru Tarihi (Received): 10.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Kazak Türklerinin destan geleneğinde³ ağırlıklı olarak kahramanlık destanları yer almakla birlikte, hikâyeler ve dini anlatılar da yadsınmayacak sayıdadır. Kazak sahası eserlerinde dini hikâyelere dini destanlar, halk hikâyelerine ise hikâyelik destanlar denilmektedir. Kazakistan sahasında destan; epos, jır, ertegi, dastan ve anız, tarihi hikâye, halk hikâyesi ise; liro epos, ğaşıktık jırı, lirik destan, lirik poema veya muhabbet destanı olarak adlandırılmaktadır (Çetin,2003,s.16-30). Arap, Fars ve Çağatay edebiyatından Kazak edebiyatına geçen kıssaları kitabi akınlar yeniden yaratmış ya da tercüme ederek halkı bilinçlendirme yoluna gitmişlerdir. Kazak dinî hikâyeleriyle ilgili yayımlara XIX. yüzyılın başlarından itibaren başlanmıştır. Yayımlanan dini hikâyeler “Kıyssa Şakir, Şakirat Padişa Haşım Balalları” (Azibayeva,2004, s.68-161) adlı eserlerdir. Kazak dini hikâyeleri üzerine çalışmaları bulunan Rahmankul Berdibay, dini hikâyeler kahramanlık şiiri sınıfına giren jırların 19.yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başında ayrı kitaplar olarak basılarak halk arasında kıssa-hikâye adıyla yayıldığını, jırşı ve jıravların repertuarlarında önemli bir yer edindiğini belirtir. Ona göre dini hikâyeleri toplum önünde güzel üslubuyla okuyarak, nasihat vermek ayrıca bir gelenek haline gelmiştir. 1910’dan itibaren rejim ve siyaset yüzünden dini hikâyelerin isimleri bile duyulmamıştır. Sadece dini hikâyeler değil halk mirası kabul edilen aңыз- apsanalar(efsaneler), ertegiler(masalar), şecereler ve eski sözler hiçbir zaman derlenmemiştir. Bu dönemde İslam dininin kökünü kurutmaya yönelik camiler yıkılmış içindeki kitaplar da onlarla beraber yok edilmiştir(1995, s.21-22).

Dinî tahsil almış ve halk jırlarının toplum nezdindeki yerini gören akınlar düşüncelerine uygun hareket ederek eski halk hikâyeleri üzerinde bazı değişiklikler yaparak bu anlatılara dinî öğütler eklemiştirler. XX. yüzyılda ise yeni bir kavram ortaya çıkmıştır ki bu “Kitabî akınlar”dır. Bu icracılar beslenmiş oldukları Doğu edebiyatını sadece öğrenmemişler bunların bir kısmını Kazak Türkçesine de aktarmışlardır. Bazıları Doğu edebiyatının konularını ele almış ve kendi üsluplarıyla manzum bir hale dönüştürmüş yani destanlaştırmışlardır (Yıldırım, 2015, s.7).

1.Kıssa Seyit Battal Hakkında Bilgi

Anadolu’nun fethi sürecinde Battal Gazi’nin menkıbevi hayatı etrafından teşekkül etmiş olayları anlatan, XII ve XIII. yüzyılda yazıya aktarıldığı tahmin edilen Battalnameler Anadolu’dan Kazan’a ulaşan el yazma nüshalar sayesinde Kazak sahasına yayılmıştır. Kitabi akınlar tarafından sahadan derlenen metinler ve basılan eserlerin takibi neticesinde yeniden vücut bularak Kazak Türkçesiyle manzum olarak yeniden yazılmışlardır. Medrese de eğitim almış akınlar tarafından yaratılan bu metinler akınların öğrencilerine de ezberlettirilerek ideolojik birer metin haline dönüştürülmüştür. Dini hikâye türüne örnek battalnameler, hacimli, teke tek mücadelelerin ve abartıların fazlaca yer aldığı, masal ve kahramanlık motifleri geçen metinlerdir. Bu metinlerde kahraman idealize edilse de kurtarıcı tipten yardım diler. Bu eserler arasında en kapsamlı olanı Mankıstav Tınışıkloğlu’nun yazdığı “Gazavatı Sultan” adlı manzum Battalneme’dir. Kazak sahası Battalnamelerinden “Gazavatı Sultan”ı yazan Tınışıkloğlu, eserin başında Battalnamelerin nesir olduğunu, kendisinin nazım olarak yazma nedenini ise nazımın dilinin sade olması ve anlaşılması olarak açıklamaktadır. “Babalar Sözü” serisinin 13 ve 14. ciltlerinde yer alan Gazavat Sultan 18180 mısradan oluşmaktadır.

Anadolu’dan Kazan’a, oradan da Türkistan’daki Türk boylarına ulaşan Battalnamelerin Orta Asya’da yazılmış Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Tataristan, Özbekistan nüshaları bulun-

³ Kazak Türklerinin destancılık geleneği üzerine bk. Aça, M.(2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları.

maktadır.⁴ Kazakistan'da çok sayıda el yazma nüsha ile matbu eserler vardır. Kazak Türkçesiyle yazılmış en hacimli destan “Gazâvât-ı Sultan” adlı manzum eserdir. Tınışıkıoğlu tarafından yazılmış 1908 yılında Kazan'da Arap harfleriyle 386 sayfa halinde basılmıştır. Bu nüshadan hareketle eser Babalar Sözi külliyyatının 13. ve 14. cildinde 562 sayfa ve 18186 mısra olarak Kiril harfleriyle yayımlanmıştır. Seyitbattal ile ilgili diğer nüshalar ise Kazakistan İlimler Merkez Kütüphanesiyle Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünde el yazmaları bölümünde sekiz tane bulunmaktadır. Bunlar: “Kiyssa Seyitbattal Balasın Diluraz Zalım Urlap Alıp Ketkeni(Seyit Battal’ın Oğlunu Zalim Diluraz’ın Kaçırması Kıssası), Seyitbattal Kazı(Seyitbattal Gazi), Seyitbattal, Seyitbattal, Seyit Hazireti Battal Kiyssası, Seyitbattal, Kiyssa Seyitbattal, Seyitbattal’dır. (Alpısbayeva, Avesbayeva ve Kosan, 2005,s302-303)

Kazak Türkçesiyle yazılmış bilinen en eski metin, Mavlekey Cumaşıkıoğlu’nun “Kiyssa Seyit Battal” adıyla manzum olarak kaleme aldığı ve 1879, 1883 ve 1888 yıllarında Kazan’da üç kez basılan derlemesidir. Eserin el yazması nüshası, Kazan İlimler Merkez Kütüphanesinde 1289 numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha Arap harfleriyle yazılmış olup 70 sayfadan ibarettir.(Cicioğlu, 2013, s.114). Eser, Kazan’da yine Arap harfleriyle basılan nüshalardan Kiril harflerine aktarılarak “Babalar Sözi” adlı külliyyatın 16. cildinde yeniden yayımlanmıştır. Eseri Arap harflerinden Kiril harfine aktaran T. Akimova’dır (Azibaeva,2005, C.16, s.271-273) Eser Arap harflerinden Kiril harflerine aktarılırken Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uygun olarak birebir aktarılmıştır.

Kiyssa Seyit Battal(Babalar Sözü,2005, C.16 s.9-52) anlatısının derleyici ve icracısı Mavlekey Jumaşov(Jumaşık Oğlu Mavlekey)’dur. 1372 mısra olan bu anlatıyı Mavlekey, 45 yaşında yazdığını belirtir. İcracının doğum tarihinden hareketle metnin 1879 yılında yazıldığı söylenebilir. Anlatı metni içinde Mavlekey, ismine, doğum yerine, yaşadığı yerlere ve mesleğine yer vermiştir. Sibiryâ Tümen Tatarı Mavlekey metin içerisinde “Bu kıssayı Kazaktan aldım” ifadesini kullanarak metni sözlü kaynaklardan derleyip, Kazan’da yayınladığını belirtmiştir.

Yalutar oyazınıñ tuğan jerim,	Yalutar ovasıdır doğum yerim,
Sinpoliskiy bolıs-dur turğan jerim.	Sinpoliski şehridir oturduğum yerim.
Qazaqta on eki jıl bala oqıtıp,	Kazaklarda on iki yıl çocuk okutup,
Semipolat, Omski-jurgen jerim.	Semipolat, Omski yürüdüğüm yerim.(SB. 9-12)

Jumaşıq uğı Mävlekey bolar atım,	Jumaşıkıoğlu Mavlekey’dir benim adım,
Bu qıssanı qazaqtan körip aldım.	Bu kıssayı Kazaklardan görüp aldım.
Qazanğa peçat baspa ümit ettim,	Kazan’da bastırmayı ümit ettim,
Zakaznoy poçtalon aydap saldım.	Siparişini postayla gönderdim.(SB. 13-16)

Kazak sahası mahsulleri arasında ilk metin olma özelliği taşıyan bu eserin konusunu Seyyit Battal Gazi’nin Hindistan’a gidip ak fili getirmesi hadisesi oluşturmaktadır. Metin, 1372 mısradan oluşmaktadır.

2.Kıssa Seyit Battal’ın Tip Açısından İncelenmesi

Dini hikâye metinlerindeki kahramanlar tarihi şahsiyetlerinden sıyrılıp fikri yapının temsilcisi konumuna getirilerek yeni bir temsiliyet kazanırlar. Bu şahsiyetler dini karakter olmaktan ziyade milli bilincin temsilcisi konumuna gelir ve yiğitlik, cesaret, feragat, adalet, doğruluk, gibi değerlerin temsilciğini yaparlar. Merkezi kahramanın tam karşısında yer alıp ona ket vurmaya

⁴ Orta Asya’daki Battalname ve nüshaları konusunda bk. Cicioğlu, N.(2016). *Orta Asya Battalnâmelerinden Seyitbatal Comogu*, Konya: Kömen Yayınları, s,16-22.

çalışan düşmanları yer alır. Tip açısından inceleme yaparken merkezi kahramanı ve onun yanında yer alanları olumlu tipler kategorisinde, onların tam karşısında konumlanıp onların ülküsünü gerçekleştirmesine engel olmaya çalışan düşman tipleri ise olumsuz tipler kategorisinde değerlendirilmiştir. Kıssa Seyit Battal metnindeki şahsiyetleri olumlu ve olumsuz tipler olarak iki ana başlıkta değerlendirip, olumlu tipler başlığı altında; merkezi kahraman tipi, kahramanın yardımcısı tipi, bilici, yönlendirici tip, kadın tipler, hayvan tipler, fon tipler incelenirken olumsuz tipler başlığı altında; düşman tipler, olağanüstü olumsuz tip, rakip tip, fon tip ve tip değiştiren karakterler olarak değerlendirilmiştir.

Halk anlatmalarındaki olumlu tip kavramı, kahraman ile çatışma halinde bulunmayan karakterlerin oluşturduğu tip kategorilerini ifade eder. Çünkü bir anlatmada –özellikle bir destanda- kahraman, iyiliğin kaynağı, düzenin yani kozmosun koruyucusudur. (Solmaz,2020,s.45). Kahraman, toplumun değerlerinin, inançlarının, bilincinin yansımasıdır; bu yüzden destanın olay örgüsü tamamen onun etrafında şekillenir. Diğer tiplerin üstlendiği rol ise kahramanın ülküsünü yerine getirmede ona yardımcı olmaktır.

2. 1. Olumlu Tipler

2.1.1. Merkezi Kahraman Tipi

2.1.1.1.Seyyit Battal

Tarihi şahsiyetinden daha çok menkıbevi şahsiyetiyle tanınan Seyyit Battal, İslamiyet'in yayılma sürecinde Anadolu'da İslam ordularının Bizans ordularıyla gerçekleşen savaşlarındaki merkezi şahsiyet konumundadır. Seyyit Battal'ın yaşadığı yüzyıl kesin olarak bilinmese de onun Emeviler döneminde yaşadığı, Emevi komutanı olduğu ve Bizans kuşatmalarında şehit olduğu nakledilmektedir.⁵ Anadolu sahasında ise onun menkıbevi şahsiyetinin bilinmesindeki temel unsurlardan biri kahramanlık destanlarındaki alp tipine karşılık gelmesi ve onun kahramanlıkların halk tarafından benimsenmesidir. Ahmet Yaşar Ocak bu durumu şöyle açıklar: “Türkler Battal'ı asıl hüviyetinden çıkarıp klasik bir Türk alpi şekline dönüştürmüşlerdir” (Ocak, 1992, s.205). Battal, gaza şuuruyla hareket eden, yiğitlik timsali, elde edilen ganimeti yoksullara dağıtan alp/gazi tipine dönüşmüştür.

İncelediğimiz Seyyit Battal Gazi anlatısında olaylar Seyyit'in Malatya şahı Emir Ömer'in kızı Fatma'yı kendine eş olarak istemesiyle başlar; bu evliliği gerçekleştirebilmesi için üstesinden gelmesi gereken zorluklarla mücadele eder; kerametler gösterir, mitolojik varlıklarla savaşır ve istenilen şartı yerine getirerek istediği kızla evlenir.

Seyit Battal anlatmaları sözlü anlatımdan daha sonra yazıya geçirilmiş hikâyelerdir. Battal'ın gösterdiği yiğitlik, cesaret, Bizans'a karşı verilen mücadele daha sonra ortaya çıkacak olan, Danişmendname ve Saltuknamelerinin de muhtevasını şekillendirmiştir.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması hareketi içerisinde öncü birlikler olarak kabul edilen “gâziyân, ahiyyân, abdâlân ve bacıyan” teşkilatlarının temsilcileri hem bir alp hem de gazi vasıflarını taşımışlardır. Aşık Paşa Garibnâme'de alplık davasında bulunan kişilerde bir takım vasfılar olması gerektiğini bildirir ki bu özellikler alp ve gazide bulunması gereken özelliklerle

⁵ Battal Gazi'nin tarihi ve menkıbevi şahsiyeti hakkında bkz. M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976. Hasan Köksal, Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984. Saim Sakaoğlu, “Battalnâme” Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı Belleten, TDK yayınları, Ankara 1992, ss.67-74. Pertev Naili Boratav, “Battal” maddesi, İA, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993,Cilt. II, ss.244-351. Mustafa Özçelik, Battal Gazi, Eskişehir Valiliği Ankara 2009, Hasan Kavruk ve Salim Durukoğlu, Battalnâme, Malatya Kitaplığı, İstanbul 2012. Yağmur Say, Türk İslam Tarihinde ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battalnâme, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara 2009.

ortaktır.(Garipname, 1998,s.338-340). Âşıkpaşazâde'de alp ve gazî özdeş terimlerdir. Alp/ batır/ bahadır, savaşçı tipini, gazî ise din adına gazâ eden kişiyi temsil eder ki Battalnâme, Dânişmendnâme ve Dede Korkut gibi Anadolu anlatı geleneğindeki kahraman tasviri aynı özellikleri taşır. (İnalçık, 2015, s. 31-32)

İncelediğimiz dini hikâyede Battal'ın daha çok alperenlik yönü vurgulanmaktadır. Öncelikle malını mülkünü ilim öğreten hocasına verebilecek kadar cömert biridir. Eşi Gülendam'ın ihtiyacı olduğu halde çapanını neden verdiği sorusuna mutasavvıfın vereceği kabilinden bir yanıt vermiştir. “Bu dünyada ölüm var, yaşamak var, hiçbir şey toplamadım dünya malından” (SB.60-62) diyerek, Peygamberin de böyle yapılması gerektiğini buyurduğunu söylemiştir. Battal, peygamberin sünnetine sıkı sıkıya bağlı, yaptığı her şeyi Tanrı için yapan bir Müslümandır. Battal Anadolu sahası gelenekleriyle şekillenmiştir. Emir Ömer'in kızını almak için eşi Gülendam'dan izin ister. Evlilik şartı olarak öne sürülen “Ak Fili getirme” şartı Dede Korkut Kitabı'ndaki hayvanla mücadele motifine benzerdir. Kan Turalı hikâyesinde Kan Turalı'nın Selcen Hatun'la evlenebilmek için üç canavarı yenmesi icap etmektedir. (Gökyay, 1973, s.84. Ergin, 2004, s.185, Kaçalın, 2006,s.110) Battal'da kalın mal(başlık) olarak istenilen, engelleri aşarak emeline ulaşmaktadır. Hikâyenin merkezi şahsiyeti Battal olduğu için olaylar onun etrafında gelişir. Veli tipinin özelliklerini taşıyan Seyyit, Kuran'ı Kerim'in surelerini ezbere bilir, kerametler gösterir ve İslam'ın temsilcisi olarak tebliğ vazifesini de yerine getirir, rakipleri öldürmeden önce İslam dinini kabule davet eder, davete icabet edilmezse öldürmek elzem olur. Hikâyede Kuranı Kerim'deki kıssalardan da örnekler vardır. Seyyit'i uçsuz bucaksız nehirden karşıya Yunus Peygamberi kırk gün karnında taşıyan balık geçirir. “Edeple Seyit'e selam verdi, Seyit, nasıl bir balıktır deyip bakıp durdu. Evet, Seyit, beni bilsen, o balığım, Yunus benim karnımda kırk gün durdu”(SB.781-784) Seyyit mitolojik kahramanların gösterdiği başarıyı da gösterir. Sarayda kızları esir tutan devin başını keserek, on sekiz kızı kurtarır.

Battal, hünerli ve erdemli, akıllı ve cesaretli, dindar, ehli dünya ve ehli ukba sahibi, idealleri peşinden koşan bir şahsiyettir.

2.1.2.Kahramanın Yardımcısı Tipi

2.1.2.1. Askar

Askar, Seyyit'in atıdır. Seyyit'e, on sekiz kızı kurtardıktan sonra dönmek için at gereklidir. Çimende otlayan atlara baktığında yüzlerce atın içinden Askar'ı görür ve onunla konuşur ve Seyyit ona hayran kalır. Türk destan geleneğinde kahraman zor duruma düştüğünde yardım eden at, kahramanın yardımcısı konumundadır. Kahramanın yardımcısı konumunda olan Askar, bırakıldığı yerde kahramanı bekleme, kahramanı tamamlama özellikleriyle, darda kalındığında kurtarma, yönlendirme eylemlerini sergiler.

2.1.3.Bilici/ Yönlendirici Tipler

Bilici, yönlendirici tip, Türk kültür hayatında “Aksakal” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kategorideki tipler Kadı Mensur, Hızır-İlyas ve Daniyar'dır. (Solmaz, 2020,s.61)

2.1.3.1.Hızır

Hızır'ın temel işlevi olan kahramanı zor durumdan kurtarma ve ona yardımcı olma eylemlerini, metinde etkin bir şekilde görmekteyiz. Seyyit “Ak Fil”i getirmek için Hindistan'a çıktığı yolculukta bir denize ulaşır ve orada ağacın dibinde dinlenmek için mola verir. Abdest alıp namaz kılar, yardım etmesi için Tanrı'ya yalvarır, ardından da uyur. Tanrı'ya yardım et deyip dua eder ve uyur. Uyurken kulağına bir at kişnesi gelir. Seyyit uyanır ve Hızır aleyhisselamın geldiğini görür, Hızır'ın elini öpüp ayağına kapanır, Hızır, ona “Atına bin, kamçı vurup gözünü yum” der. Seyyit gözünü açtığında kendisini denizin öbür tarafında bulur.

Hızır'ı göremez, gayipten bir ses gelir: “-Ya Battal! Burası Hindistan’dır. Şimdi Allah’a tevekkül et çok işleri burada yaparsın”. (SB.270-277) Hızır, burada Battal zor durumda kalınca yetişip onunla konuşmuş, Allah’ın yardımını ve himayesini Battal’a ulaştırmıştır. Başka bir deyişle gaip eren kimliğiyle devreye girip eski atalar kültürünün işlevini İslami bir bağlamda icra etmiştir. Hikâye metninde Hızır, kahramanın güvenliğini sağlama onu yönlendirme ve amacına ulaşmada yardım etme işlevlerini üstlenmiştir.

2.1.3.2.Molla

Kazak Edebi Tili Sözlüğünde molla şeklinde geçen sözcük “ Kur’anın ve dinin hükümlerini bilen din adamı”(C.11,s.272) anlamı yanında yetersiz ve bilgisiz molla anlamındaki deyimlerle birlikte sözlükte yer almıştır. Arapça bilen mollalar destan kahramanını eğitime onlara ders verme görevini üstlenirler. Zarkum adlı metinde Zarkum savaş meydanındaki kayıpları not aldirmek için mollaları gönderirir. “Jiberdi hatqa jüz molda”(Z.2153) Muhammet Hanefi adlı metinde Hanefi, yedi yaşında mollasından ders alır. “Oqırğa baradı eken moldasına.”(MH.100) Seyyit, üç çocuğu Beşir,Nezir ve Ali’yi ilim öğrenmeleri için mollaya verir. Seyyit, çapan ile sarığını çocuklarıyla mollaya hediye olarak gönderir. Seyyit’in hediye olarak vereceği başka bir şeyi yoktur. Battal Gazi’nin hanımı mala, paraya ihtiyacı olabileceğini beyan ettiğinde Seyyit dünya malına tamah edilmemesi gerektiğini söyler.

Kazaklarda toplumun din eğitimi alanındaki boşluğu dolduran mollalar, nikâh kıyma, cenaze yıkama gibi dini merasimleri yerine getiren ruhani kişiler olarak görülmüştür. Peygamber soyundan gelen kojalar(seyyid) ile moldalar(mollalar) toplum nezdinde saygı ve itibar görmüş, sözleri dinlenmiş statülerinden yararlanılmıştır. (Syddykov, 2019, s.40-41)

2.1.4.Kadın Tipler

2.1.4.1. Fatıma

Kararlılık ve cesaret gibi karakteristik özelliklere sahip olan Fatıma, Emir Ömer’in kızıdır. Battal, Fatma’yla evlenmek için istenilen şartları yerine getirip Malatya’ya döndüğünde şehrin Kaysar tarafından talan edildiği ve Fatıma’nın da esir edildiğini öğrenir. Battal, Fatma’yı kurtarmak için kılık değiştirerek Rum şehrine gelir. Fatıma’nın Vezir oğlu Pahmin ile düğünün yapıldığını öğrenir. Battal, aklını da kullanarak saraya girer burada Gakban oğlu Velid’i tanır. Velid’in yardımıyla Pahmin’in başını kesip Fatıma’yı kurtarıp Malatya’ya döner. Aşık tipindeki Fatıma’nın hikâyede fiziksel özelliği şu şekilde tasvir edilmektedir:

Fatma, Emir Omar şahın kızı,

Doğan ay gibi olur onun yüzü

Nasip olursa şu kızı alayım deyip

Seyit dedi Hatuna işte bu sözü.(SB.97-100)

2.1.4.2.Gülendam

İdeal eş tipi olarak değerlendirebileceğimiz Gülendam, soylu bir aileden gelen güzel, akıllı, sadık, zorluklara göğüs geren bir kadındır. Seyyit, çocuklarına, mollalarına götürmesi için hediye vermek ister ama evde hiçbir şey yoktur, kendi çapanını ve sarığını verir, bunun üzerine eşi, Seyyit’e fakir olmasından dolayı sitem eder. Bunun üzerine Seyyit iyi bir Müslüman nefsine yenilip mal biriktirmemeli, mal varlığını fakirlere dağıtmalı diye söyleyince eşi, “Emir Ömer neden bu kadar dünyalık mal yığar” diye sorar. Bunun üzerine Seyyit, Emir Ömer’in kızını alıp, mal varlığını da yardıma muhtaç insanlara dağıtmayı planlar ve olaylar silsilesi başlamış olur. Battal, Emir Ömer’in kızını eş olarak almak istediğinde Gülendam, Seyyit’in parası olmadığı için Emir Ömer’in kızını vermeyeceğini eğer verirse bu durumu hoş karşılayacağını belirtir.

2.1.4.3.Emir Ömer'in Karısı

Emir Ömer'in karısı, Seyyit'in evli ve malı, mülkü olmamasından dolayı kızını ona layık görmez. Kızı Seyyit ile evlenmek isteyince de Seyyit'in bulamayacağı kadar çok ve ulaşılması zor mal varlığı talep eder. Emir Ömer'in karısı zalim ebeveyn tipinde kızının sevdiği kişiyle evliliğine mani olma eylemini sergilemektedir. Mustafa Duman(2017), zalim ebeveynlerin destanlardaki en bariz özelliğinin “kızının, sevdiği kişiyle evlenmesine mani olmak ve başka biriyle evlenmesini istemek” olduğunu ve temsilcilerinin ise kahramanın sevgilisinin ailesi olduğunu belirtir(s.183).

2.1.4.4.On Sekiz Kız

Dev(Diyo)'in elinde esir olan padişahların kızlarıdır. Metinde tasvir edilen dev o kadar korkunçtur ki, hiçbir insanoğlu onun karşısına çıkmaya cesaret edemez, kızların korkusundan gül yüzleri solmuştur. Seyyit yenilmesi imkansız olan devi kılıcıyla ikiye bölüp Mehrasıp'ın kızı ve diğer padişahların kızını kurtarınca on sekiz kız ve babaları ve bütün halk İslamiyet'i kabul etmiştir.

2.1.5.Hayvan Tipler

2.1.5.1. Ak Fil

Seyyit, Fatma'yla evlenebilmek için olağanüstü hayvan “Ak Fil”i getirebilmek için uzun ve meşakkatli bir yolculuğa çıkar. Battal, fütihat amacıyla çıktığı bu yolculukta aracı olarak kullanılan Ak Fili getirme şartı sonrasında ona ulaşip onunla konuşması ve onun üzerinde etkili olması Battal'ın maddi gücünün yanında manevi kudretinin de ne kadar güçlü olduğunun göstergesidir. Battalnâmelerde dev, konuşan hayvan gibi pek çok masal unsurlarına rastlamak mümkündür. Battal, fille konuşmaya başlar: “Ey fil! Senin üzerinde kırk dokuz sene gaza yapan kişinin oğluyum. Eğer gerçek aşıksan bana yar ol,” der. O, anda Hakk'ın kudretiyle fil bir kere silkelenir ve ve Milan'ı yere vurur, hortumuyla tutup havaya atar, Milan yere düşüp paramparça olur. Milan'ın durumunu gören askerler kaçır, Milan'ın oğlu Müslüman olur. Kayser kızını Milan'ın oğluna verir. Seyyit “Ak Fil”i alıp Malatya'ya gelir.

Kahramanın yardımcısı rolünde karşımıza çıkan Ak Fil, kahramanın emirlerini yerine getirmekte, zaferin ve mağlubiyetin gerçek temsilcisi olarak tasavvur edilmektedir.

Hatun dedi: Türkistan şehrinde

Bir ak fil varmış, bildim orada

Kızıl altın üstünde, güneşten parlak,

Altın nal takılı ayağında (SB.169-172)

2.1.5.2.Balık

Kahramana yardımcı olan hayvanlardan biri de balıktır. Yardımcı hayvan tipler grubunda değerlendirilen balık, Seyyit'e zor durumda yardım eder. Seyyit, devin sarayda tahtın altındaki kuyuda olduğunu öğrenir, kırk basamaklı merdivenden kuyudan aşağı indiğinde uçsuz bucaksız derya ile karşılaşır, bir gemi bile olmadığını görünce Allah'a yalvarır ve ansızın bir dalga kopuverir, dağ gibi bir balık çıkarır bu balık Seyyit'le konuşmaya başlar: “Ya Seyyit! Ben Yunus Peygamberi kırk gün barındıran balığım, sırtıma bin seni öte yakaya geçireyim” der, Seyyit balığın sırtına biner, balık Seyyit'i saraya yakın bir yerde bırakıp sonra denizde kaybolur. Devi öldürdükten sonra da balık tekrar çıkar ve Seyyit ve on sekiz kızı nehirden geçirdikten sonra kaybolur. Battalnâmeler'in kaynaklarından biri de Kur'an'daki kıssalardır.

Tarıya çok yalvardı derler

O sırada nehir kaynayıp taşıdı derler

Seyit gördü dağ gibi bir balık

Nehrin kenarına geldi derler(SB.777-780)

Edeple Seyit'e selam verdi

Seyit, nasıl bir balıktır deyip bakıp durdu

Evet, Seyit, beni bilsen, o balığım

Yunus benim karnımda kırk gün durdu(SB.781-784)

Yunus'un tesbihiyle karnım doldu

Tanrının kudreti öyle oldu

Bunun için balığım piri oldum

Tüm balıklar emrimim altında oldu(SB.785-788)

2.1.6.Fon Tipler

2.1.6.1.Ganka Hint/ Ebulfatih/ Seyit Battal'ın Oğulları/Abul Muthap

Mısır Padişahı Kaysar'ın ağabeyi olan Ganka Hint'in metinde sadece adı geçmektedir. Ganka Hz. Ali'nin huzuruna gelip Müslüman olunca, Ali, "Ak Fil"i Ganka'ya hediye etmiştir. Milan'ın putperest babası Mankuş'da Ganka'yı öldürüp "Ak Fil"i elinden almıştır.

Seyyit devi öldürüp Malatya'ya döndükten sonra şehrin talan edilmiş olduğunu ve içinde ne insan ne bitki olmadığını görünce orada karşısına çıkan Ebulfatih'e bu şehre ne olduğunu sorar ve ondan haber alır.

Seyyit'in üç oğlu vardır: Beşir, Nezir, Ali. Seyyit üç oğlunu da ilim öğrenmeleri için hocaya(mollaya) verir. Ali daha güzel bir yiğittir. Metinde Seyyit'in üç oğlu olduğundan bahsedilmiş ve hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Abul Muthap'ın metinde sadece rivayeti dile getirilmiştir:

Abul Muthap şahının rivayeti,

Çok kıldı Seyyit Battal izzetleri.

Üç oğlu vardı o Seyit'in,

Şahane, güzel, sarıydı suretleri.(SB.29-32)

2.2. Olumsuz Tipler

2.2.1. Düşman Tipler

2.2.1.1.Mehrasıp

Tantaniya şehrinin padişahıdır. Padişah Seyyit'i görünce onun heybeti karşısında hayran kalır ve kim olduğunu merak edip bir adamını gönderir, Seyyit'i evine davet eder. Seyyit, o adama padişahın hangi dinden olduğunu sorar, putperest olduğunu öğrenince evine gitmeyi reddeder. Bunun üzerine köle Seyyit'e hakaret edince Seyyit bu duruma çok sinirlenip kölenin iki kulağını koparır. Köle padişaha gidip durumu anlatır. Mehrasıp adamlarını alıp hemen gelir. Seyyit o sırada ona saldıran kişilerle savaşmakta, bir vurduğunda on kişiyi öldürmektedir. Mehrasıp'ın emriyle ok yağmuruna tutulan Seyyit'in vücudu yara bere içinde kalır. Seyyit güçsüz düşüp bir duvarın dibine yatar. Mehrasıp'ın veziri Banham rüyasında Peygamberi görür, Peygamber ona Seyyit'in yerini söyleyerek gidip Battal'ın yaralarına ilaç sürerek tez iyileştirmesini söyler. Aynı rüyayı vezirin

oğlu da görür. Seyyit'in yanına giderler, onu şehre getirip yaralarına gül yağı sürerler ve yemek yedirirler bir gün sonra Seyyit tamamen iyileşmiş olur.

2.2.1.2.Milan

Düşman tip konumunda yer alan ikinci şahıs Milan'dır. Milan "Ak Fil"i elinde tutan kişidir. Seyyit Milan'ın çadırına girer. Milan'ı ve putunu mızrağından çıkan ateşle, ateşe verir. Milan bu duruma çok öfkelenir ve "Ak Fil" ile Kaysar'ın üzerine yürür, meydanda Battal ile karşılaşır. Seyyit file seslenir: -Ey fil! Senin üzerinde kırk dokuz sene gaza yapan kişinin oğluyum. Eğer gerçek aşıksan bana yar ol, der. O anda Hakkın Kudretiyle fil bir kere silkelenir ve ve Milan'ı yere vurur, hortumuyla tutup havaya atar, Milan paramparça olur.

-Ey fil, o kişi benim, tanı dedi,

Benim atam üstüne bindi dedi.

Kırk dokuz gün üstüne binmiş idi,

Şu Ali'nin oğlu benim dedi.

Ey fil, bana eş ol, sen şimdi dedi,

Bunu duyan fil kudretle silkendi.

Daha sonra o fil kaharlanarak

Kaldırarak Milan'ı yere vurdu(SB.1125-1132)

2.2.1.3.Kayser

Battal Gazi hikâyelerindeki tüm düşmanların bağlı olduğu baş düşman Kayser'dir. Kayser, Roma imparatorlarına verilen unvandır. Hikâye içerisinde pek çok Kayser ölür ve yerini yenileri alır. Temel amaçları İslam'ı sona erdirmektir. Bu nedenle İslam'ın koruyucusu olan Battal'ın baş düşmanlarıdır. (Duman,2017, s.143). Seyyit'in Hindistan'a "Ak Fil"i getirmek için gitmesini fırsat bilip Malatya şehrine askerleriyle girip, şehri talan etmiş ve Seyyit'in sözlüsünü de kaçırmıştır. Seyyit döndükten sonra Rum'a gitmiş ve Barkiyya şehrinde sözlüsünü bulup, saraydaki bütün değerli eşyaları alıp dönmüştür.

2.2.1.4.Kulaksız Kul

Mehrasıp Seyyit'i görüp ihtişamına hayran kalmıştır. Kulunu gönderip Seyyit'i kendi evine götürmesini ister. Seyyit padişahın putperest olduğunu öğrenince daveti kabul etmez. Kul, Seyyit'in putlarla ilgili söylediği sözler karşısında öfkelenip Seyyit'e hakaret eder. Bunun üzerine Seyyit öfkelenip Kul'un iki kulağını koparır; "Tanrı dediğiniz putlar şimdi düzeltsin" der. Seyyit, Mehrasıp'ın putuna Ayatü'l Kürsü'yü okuyunca put paramparça olur. Bunu gören kulaksız Kul Seyyit'in ayağına gelerek bu puta okuduğun ayeti bana da oku, kulaklarım eski haline geri dönsün der. Seyyit "Elham" suresini okuyunca kulun kulakları eski halini alır.

2.2.2.Olağanüstü Olumsuz Tipler

2.2.2.1.Mehrasıp'ın Putu

Mehrasıp'ın veziri Banham, İslam dinine girdikten sonra Mehrasıp'ın yanına gider ve Seyyit'in peygamber neslinden geldiğini söyler, Mehrasıp İslam dinini ve kime inandıklarını merak edince, Seyyit, İslam dininin fazileti ve yüceliğini, putlara tapmanın ise ne kadar yanlış olduğundan bahsedince Mehrasıp'ın putu dile gelip, Seyyit'e hakaret eder. Seyyit, Ayete'l Kürsi'yi okuyunca, put kırılıp düşer ve her bir zerresinden ses gelir. "La ilahe illallah Muhammed resul Allah".

Put söyledi, Seyit de duyuyordu

Ayatü'l Kürsü'yü okuyup durdu
Allah'ın emri ile put söylemeden
Seyit Battal önünde titreyip durdu

Çamurlu putun surati asıldı
Rüşvet oldu, binlerce yanmış kül gibi
Parça parça sığınaktan ses geldi
La ilahe illallah Muhammed resul Allah(SB.593-600)

2.2.2.2.Gazraf ve Ganjaf

Padişah Mehrasıp'ın kızı yıllardır bir devin elinde esirdir, Mehrasıp, Seyyit'e eğer kızını bu devin elinden kurtarırsa halkıyla birlikte İslamiyet'i kabul edeceğini söyler, Seyyit kızı kurtarmak için vezir Banham ile çıktığı yolda iki zenci kardeş ile karşılaşır. Hikâyede, Ganjaf zenci şu şekilde tasvir edilir:

Seyit gördü kara yüzlü bir zenci
Kırk arşın boyu var, kötü sözlü
Bir dağ gibi taşı eliyle kaldırmış
Vezir görüp, canından ümidini kesti(SB.661-664)

Seyyit mücadelede Ganjaf'ı mağlup eder, Ganjaf yumrukla kendisini yıkan Seyyit'in kim olduğunu öğrenince iman edip Müslüman olur, bunun üzerine Gazraf da İslam dinine girer.

İki zenci var yolda, biri peri
Birisi Gazraf adlı, Ganjaf peri
Yolumuz zencilerin yanından geçecek
Zencileri geçtikten sonra dev ve peri(SB.641-644)
Bu kişiler dev mi, peri mi, zenci mi?

2.2.2.3.Dev

Mehrasıp'ın ve diğer on sekiz padişahın kızlarını yıllardır tutsak eden devdir. Seyyit ve Banham sekiz gün yürüdüktan sonra bir şehre ulaşırlar, şehrin ortasında bir saray vardır ve yedi yıl devin elinde esir olan Karun Padişahın kızı onları karşılar. Seyyit, devin bulunduğu saraya gelir, devin yaşadığı tahtın altındaki ulaşılması çok zor olan engelleri aşarak devle karşılaşır:

Kulakları onun, filin kulağı gibidir
Parmakları ise, kaplan parmağı gibidir
Başı domuz başından Seyit gördü
Ses çıkarıp Battal'a karşı durdu
Kuyruğunu ayırt edemezsin ejderhadan
Tırnakları aslan tırnağı gibidir
İki koluna iki arslan tutup durdu
Ayakları öküzün ayağı gibidir (SB.821-828)

Seyyit, devi kılıcıyla ikiye böler, kafa derisini soyar ve on sekiz kızı da alarak geri döner. On sekiz kızın hepsi Müslüman olur. Seyyit, Tantaniye şehrine gelir, devin başını şehir meydanına asar. Masal geleneğinde olduğu gibi olağanüstü varlıklar ayrıntılı şekilde tasvir edilmiş ve kahraman devin yaşadığı yere ulaşmak için uzun ve zorlu bir yolculuk geçirmiştir. İncelenen Battalnâme metni, Anadolu sahası mensur metinleriyle kıyaslandığı⁶ zaman üç metinde düşman kategorisinde yer alan yaratıklar kötü ve çirkin şekilde tasvir edilmişlerdir.

İslamiyet sonrası teşekkül eden destanlarda iyi ve kötü mücadelesinde, iyi tarafı merkezi kahraman oluştururken, kötü tarafı genellikle kâfirler oluşturmakla birlikte masal unsurları da bu mücadele kendilerine yer bulmuştur. Seyyit Battal anlatısında olağanüstü bir dev ile mücadele eden Seyyit onu öldürüp on sekizi kızı kurtarınca, Mehrasıp ve halkı Müslüman olmuştur. Dev, Seyyit için Mehrasıp ve halkının Müslüman olması için mücadele edilen düşmanı simgeler. (Gümüštepe ve Ayaz, 2018, s.82)

2.2.3.Rakip Tip

2.2.3.1.Pahmin

Pahmin, Seyyit Battal'a sözlü olan Emir Ömer'in kızıyla düğün yapan kişidir. Kaysar Malatya'yı yağmaladıktan sonra Emir Ömer'in kızını yakalayıp getirmiş ve vezir oğlu Pahmin ile düğününü yapmıştır. Gerdek gecesine girecekleri akşam Velid, Pahmin'i öldürerek Seyyit'e kızı kurtarmasına yardım etmiştir.

2.2.4.Fon Tipler

2.2.4.1.Mankuş Hint

Milan'ın babasıdır. Ganka'yı öldürüp "Ak Fil"i alan kişidir, Mankuş ölünce "Ak Fil" Milan'a miras kalmıştır.

2.2.4.2.Halud

Milan Şahı'nın askerlerinden birisinin şehit ettiği Müslüman askerlerden biridir. Halud acımasızca katledilir. Bu durum Hz. Hamza'nın Vahşi tarafından öldürülüp bedenine işkence edilmesi rivayetiyle ilişkilendirilebilir. Seyyit bu duruma çok öfkelenir, mızrağını taşa vurmasıyla çıkan ateşle kâfiri ve filini yakar, Halud'un öcünü alır.

2.2.5.Tip Değiştiren Karakterler

2.2.5.1.Banham

Tantaniya padişahı Mehrasıp'ın veziridir. Mehrasıp ve adamları ile Seyyit arasında geçen mücadelede Seyyit yaralanır. Vezir Banham ve oğlu rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Hz. Muhammed onlara Seyyit'in oğlu olduğunu ve yaralı olduğunu ona yardım etmeleri gerektiğini söyler. Gördükleri rüya sonucunda vezir Banham ve oğlu Müslüman olur. Banham, Seyyit'in deve ulaşmak için çıktığı yolculukta ona eşlik edip yardımcı olur.

2.2.5.2.Velid

Seyyit Fatma'yı kurtarmak için Rum'a gittiğinde, Fatma'nın bulunduğu saraya Rum kıyafetleri giyinerek girip kimliğini saklar. Kimliğini saklayan Seyyit'in kim olduğunu anlayan Gakban oğlu Velid, Seyyit'in ayağına kapanıp beni dinine al diye yalvarır ve sana hizmet edeyim der. Seyyit Pahmin'in başını kesip, Fatma'yı alıp Malatya'ya dönmek istediğini söyleyince Velid Seyyid'e

⁶ Anadolu sahasından iki metin ile kıyaslanmıştır, bunlar: Hasan Köksal, Battal Gazi Destanı, İkinci Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2007,ss. 182-207.Hasan Kavruk ve Salim Dorukoğlu, Battalname, Hazret-i 'Ali Kerema'llâhu Vechehu Hazretlerinin Sülâle-i Tâhirelerinden Seyyid Battal Gâzî Hazretlerinin Gazavâtıdır,İ stanbul: Malatya Kitaplığı 2012, s.203-215.

yardım eder. Velid sarhoş yatmakta olan Pahmin'in başını keserek Seyyit'e getirir, Seyyit, Fatma ve Velid üçü beraber Malatya şehrine dönerler.

2.2.5.3.Milan'ın Oğlu

“Ak Fil”i elinde tutan Milan'ın oğludur. Mısır padişahı Kaysar ile Milan arasında olan savaşta Seyyit, Milan'ın oğlunu ele geçirmiş, Seyyit'in kim olduğunu öğrenen Milan'ın oğlu Müslüman olmuş ve Kaysar'ın kızıyla evlenmiştir.

3. Sonuç

Mevlekey Cumaşikoğlu tarafından Kazak Türkçesiyle yazılan ilk eser olma özelliği taşıyan “Kiyssa Seyit Battal” adlı metin Seyyit Battal'ın Malatya şahı Emir Ömer'in kızı Fatma'yı kendine eş olarak istemesiyle başlar. Battalnâmede, Türk Dünyası epik destan geleneğinin kahraman tipolojisindeki özellikleri barındıran Seyyid'in ferdi mücadele için Hindistan'dan olağanüstü hayvan olarak tasvir edilen Ak Fil'i getirmesi anlatılmaktadır. Battalnâmeler dini ideolojik yaratılmış metinler olması hasebiyle anlatıda Battal, İslamiyet'in örnek model olarak ortaya koyduğu erdemli ve hünerli insan modelinin temsilcisi olarak iyilik- kötülük, müslüman-gayrimüslim, hak- batıl zıtlıkları içinde her zaman olumlu özellikleri taşıyan bir karakter olarak tasvir edilmektedir. Eserde, merkezi kahramanın hedeflerine ulaşabilmesi için kahramanın yardımcısı tipinde bulunan kahramanın atı ve Hızır, kahramanı yönlendirme ve ona yardımcı olma işlevlerini yerini getirmektedir. Kahramanların yanında anlatının şekillenmesinde yardımcı olan diğer şahsiyetler ise yardımcı tipler olarak yer almaktadır. Molda(molla), Battalnâmede kahramanların dini eğitim almaları için gidilmesi gereken din adamını temsil etmektedir. Destan kahramanı Seyyit, halk tahayyülünde soyu Peygambere dayandırılması nedeniyle Kuran'ı Kerim'i ezbere bilir, kerametler gösterir ve İslam'ın temsilcisi olarak tebliğ vazifesini de yerine getirir. Hikâyede, Kuranı Kerim'deki kıssalardan da örnekler vardır. Seyyit mitolojik kahramanların gösterdiği başarıyı da gösterir. Sarayda kızları esir tutan devin başını keserek, on sekiz kızı kurtarır. Kazakistan ve Anadolu sahası Battalname örneklerini karşılaştırdığımızda yapı/şekil açısından farklılıklar olmakla birlikte epizot yapısı, kişi ve yer adları neredeyse aynıdır, sadece tipler ve olay örgüsünde kullanılan tasvirler Kazak sahası metinlerde daha fazladır. Örneğin; Kazak sahası anlatısında Battal'ın karşısında konumlanan Tantaniya Padişahı Mehrasıp, Battal'ın cesareti ve gücü karşısında önce müslüman olmuş ve Battal'ın yapabileceği eylemleri sadece Tanrı'nın yapabileceğini belirtmiştir. Kazak anlatısıyla Anadolu sahasındaki anlatılar arasındaki tipsel benzerlikler oldukça fazla olmakla birlikte kısmi farklılıklar vardır. Seyyit Battal Kıssası, Anadolu sahasından Kazak sahasına ulaşmış anlatıcının zihnine ve kültürel hafızaya göre yeniden şekillenmiştir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Selma Aday, Erhan Solmaz

Kaynakça

- Aça, M.(2002). *Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği*, Konya: Kömen Yayınları.
- Alpısbayeva K. Avesbayeva, P. ve Kosan, C.(2005). Tomga engen metinlerge tüsinikeme, *Babalar Sözi*. XIII. Cilt, Astana: Foliant Basması s.293-305.
- Aşık Paşa (1998). *Garibname*(Çev. Bedri Noyan) Ankara: Ardıç Yayınları
- Azibayeva, B. (2004). Kiyssa-i Şakir, Şakirat Padişa Haşım Balalları, *Babalar Sözi* IX. Cilt, Astana: Foliant Basması. s.68-161
- Azibayeva, B.(2005). Tomga engen metinlerge tüsinikeme, *Babalar Sözi*. XVI. Cilt, Astana: Foliant Basması s.271-273.

- Babalar Sözü(2004) Kazaktın diniy dastandarından Seyitbattal kiyyssası. *Babalar Sözi XVI*. Cilt Astana: Foliant Basması s.9-52.
- Berdibay R.(1995) *Epos, el kazınası*, Almatı: Ravan.
- Cicioğlu, M.N.(2013). Kazak Türkçesiyle yazılmış olan Battalnâmelerin tespiti ve Tınışıklıoğlu'nun Battalnâmesi üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 109-125.
- Cicioğlu, M.N.(2016). *Orta Asya battalnâmelerinden Seyitbatal comogu*, Konya: Kömen Yayınları.
- Çetin, A.Y.(2003). *Kazakistan sahası halk hikâyeciliği geleneği*. Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık
- Duman, M.(2017). *Türk halk anlatmalarında olumsuz tipler mit, destan, halk hikâyesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi].Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ergin, M.(2004) *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gökyay, O.Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gümüštepe P.N. ve Ayaz, B.(2018). İslami dönem Türk destanlarında kötülüğün masal unsuru ile temsili: Battalnâme örneği, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(22), 77-97.
- İnalçık, H.(2015). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-1 Klasik dönem(1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kaçalın, M. S(2006). *Oğuzların diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kavruk, H. ve Durukoğlu, S. (2012). *Battalnâme*, İstanbul: Malatya Kitaplığı.
- Köksal, H.(1984).*Battalnâmelerde tip ve motif yapısı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ocak,A.Y.(1992). Battal Gazi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 5, ss. 205). İstanbul: TDVİAM.
- Özçelik, M.(2009). *Battal Gazi*. Ankara: Eskişehir Valiliği.
- Solmaz, E.(2020). *Özbek Köroğlu Destanı'nın Şahardan kolu üzerine bir inceleme*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Syddikov, B.(2019). *Kazakların İslâmlaşması ve Rus oryantalistlere göre Çarlık Rusya döneminde dinî kimlikleri*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yıldırım, S. (2015). *Kazakların Dariyğa Kız destanı*, Ankara: Kalemkitap.

Ek 1 (Kıyssa Seyitbattal)

قصة سيدبطل
Қисса Сейітбаттал

Өлеңде бисмилла етпек бұйрық жоқ,
Азырақ өлең айтсам, көңілім тоқ.
Намаз бенен рузаны күтсең керек,
Бір күні алдап тұрар, бұ дүния боқ.

Әуелі жад етелім Тәңірім атын,
Мен өлсем де, өлмей-дүр жазған хатым.
Қырық беске келе-дүр менім жасым,
Тобольский губерния—асыл затым.

10 Ялутар оязының туған жерім,
Синпольский болыс-дүр тұрған жерім.
Қазақта он екі жыл бала оқытып,
Семиполат, Омскі—жүрген жерім.

Жұмашық ұғлы Мәулекей болар атым,
Бұ қиссаны қазақтан көріп алдым.
Қазанға печат баспа үміт еттім,
Заказной почтальон айдап салдым.

20 Кейбір адам сөйлейді жалған сөзді,
Мен де айтамын көңліме алған сөзді.
Тыңласаңыз, жамағат, мен сөйлейін,
Сейітбаттал батырдан қалған сөзді.

Мұстафа пайғамбарға кітап енді,
Сахабалар баршасы оқып білді.
Жоқ-барды көп сөйлеп не қылайын,
Сейітбаттал қиссасы енді келді.

İŞLETMELERİN ÇEVRESEL DUYARLILIKLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARINA YANSIMA DÜZEYİ: İLAÇ ENDÜSTRİSİNDE KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARININ İÇERİK ANALİZİ

Nurten DÖNMEZ^{1*}
Tuncay TAŞKIN²

Öz

Günümüzde işletmelerin başarısı sadece kâr elde edip etmediği ile ilgili değil, topluma ve çevreye sağladığı faydalarla ve sürdürülebilirliğe katkılarıyla da ölçülmektedir. Bu çalışmada; ilaç sektöründeki işletmelerin gönüllü olarak çevresel bir standart değerlendirme sistemi kullanmasının gelişmekte olan ülkelere verilen olumsuz çevresel etkileri azaltmaya yardımcı olup olamayacağı ve çevresel uygulamaların değerlendirilebilmesi için bu işletmeler tarafından hangi düzeyde veri raporlaması gerektiği araştırılmaktadır. Çevresel uygulamalara verilen öneme dikkat çekilmesi, çevreye verilen zararın azaltılıp azaltılmayacağı, işletmelerin birbirine oranla hangi uygulamaları öne çıkararak hangi önlemleri geliştirdiğinin vurgulanması ve raporların kullanılabilirliğinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla Türkiye’de ve dünyada ilaç endüstrisinde faaliyet gösteren ve gönüllü olarak GRI kapsamında sürdürülebilirlik raporu yayımlayan 15 işletmenin 2020 yılı sürdürülebilirlik raporları içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda; bu kılavuzların işletmelerin çevresel performanslarını ve çevresel faaliyetlerle ilgili tüm yönlerde kapsamlı ilerlemelerini raporlamak için sağlam ve hazır bir araç sağladığı görülmüştür. İşletmelerin, çevresel faaliyetlerini GRI Sürdürülebilirlik Raporlama Kılavuzuna uygun olarak açıklamak için makul çabayı sarf ettikleri ancak raporlamamanın, inisiyatifte bırakılmış olması nedeniyle çevresel etkiler konusunda işletmelere ait durumu tam olarak yansıtmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Raporlama, GRI, Sürdürülebilirlik, İlaç Endüstrisi, İçerik Analizi

Jel Kodları: Q56, M10, M40

REFLECTION LEVELS OF THE ENVIRONMENTAL SENSITIVITY OF BUSINESSES IN THE SUSTAINABILITY REPORTS: A CONTENT ANALYSIS OF CORPORATE SUSTAINABILITY REPORTS IN THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY

Abstract

Today, the achievement of businesses is not only measured by whether they make a profit or not but also by the usefulness they provide to society and the environment and their contribution to sustainability. It is investigated whether the voluntary use of an environmental standard assessment system by companies in the pharmaceutical industry can help reduce the adverse effect on the environment in developing countries and what level of data reporting should be required by these companies for environmental implementations in this study. The study is aimed to draw attention to the importance given to environmental practices, whether the damage to the environment can be reduced or not, to emphasize companies compared to each other, which practices and measures boosted by companies, and examine the usability of the reports. For this purpose, the 2020 sustainability reports of 15 companies operating in the pharmaceutical industry in Turkey and the world and voluntarily publishing sustainability reports within the scope of GRI were subjected to content analysis. In conclusion, these guidelines have provided a robust and readily tool for businesses to report their environmental performance and comprehensive progress in all aspects of environmental activities. Although the companies make reasonable efforts to explain their environmental activities following the GRI Sustainability Reporting Guide is observed, reports do not fully reflect the situation of the companies in terms of environmental impacts since the reporting is at the initiative of the enterprise.

Keywords: Environmental Reporting, GRI, Sustainability, Pharmaceutical Industry. Content Analysis

Jel Codes: Q56, M10, M40

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0001-9007-4588.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): nurtendnmz@gmail.com

² Uzman, Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0002-7730-6652.

Başvuru Tarihi (Received): 23.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Son dönemde; dünya çapında; insan faaliyetlerinden kaynaklanan, sıcaklıkların artması ve deniz seviyelerinin yükselmesi, aşırı hava olayları ve doğal çevrede değişikliklere neden olan artan sera gazları gibi iklim değişikliklerine karşı önlem alınması çağrısında bulunan protestolarla sürdürülebilirlik konusunda farkındalık artmıştır. Sürdürülebilirlik, doğal çevreyi ve diğer türlerin yaşamlarını ve sosyo-ekonomik hususları dikkate alarak bugünkü insanoğlunun ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da gözeterek karşılama olarak özetlenebilir. Bireylerin, karbon ayak izlerini azaltmak için atabilecekleri adımların yanında işletmelerin de çevreyi olumsuz etkilemeyen ve sürdürülebilir bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlamak için üzerlerine düşeni yapmaları gerekmektedir.

2020 yılında dikkatin çoğunu COVID-19 üzerine çekse de iklim değişikliği sorunu ortadan kalkmamıştır. Küresel ilaç pazarı 2001 yılında 390 milyar USD iken 2021 yılında 1.42 trilyon USD'na ulaşmıştır (Mikulic, 2022a). Sürdürülebilirlik, çağdaş toplumda faaliyet gösteren tüm sektörler için önem arz eden bir konu olduğu gibi ilaç endüstrisi için de ilaç üretiminin ve tüketiminin çevresel etkisini göz önünde bulundurmaktan önemlidir. Farmasötik kirlilik dünya genelinde hem ekosistemler hem de insan sağlığı için bir tehdit olarak kabul görmeye başlamıştır. İlaç endüstrisi, daha sağlıklı ve çevresel açıdan daha sürdürülebilir bir gelecek inşa etmek durumundadır. Bilim ve teknoloji; gelişmelerin toplumda benimsemesini sağlayarak ve kaliteye dayalı, sağlıklı ve yeşil sonuçlar sunarken sürdürülebilirlik tüm değer zincirlerine entegre edilmelidir. Bu entegrasyonun çevik, yenilikçi, kanıta dayalı bir sürdürülebilirlik stratejisi yürütülerek yapılması ise son derece önemlidir.

Bu makalede işletmelerin gönüllü olarak çevresel standart raporlama değerlendirme sistemi kullanmasının gelişmekte olan ülkelere verilen olumsuz çevresel etkileri azaltmaya yardımcı olup olamayacağı ve çevresel uygulamaların değerlendirilebilmesi için işletmeler tarafından hangi düzeyde veri raporlaması gerektiği araştırılmaktadır. Bu amaçla; gönüllü olarak GRI kapsamında sürdürülebilirlik raporu yayımlayan Türkiye'de ve dünyada ilaç endüstrisinde faaliyet gösteren 15 işletmenin 2020 yılı sürdürülebilirlik raporları içerik analizine tabi tutulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilirliğin raporlanması, Küresel Raporlama Girişimi (GRI) konularına değinilmiştir. İkinci bölümde, literatürdeki sürdürülebilirlik raporlarıyla ilgili çalışmalara; üçüncü bölümde, ilaç endüstrisi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise çalışmanın amacı ve önemi, kapsamı, veri toplama teknikleri ile yöntem ve analizi içeren Metodoloji bulunmaktadır.

1. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Sürdürülebilirliğin Raporlanması

İnsan ve yaşadığı gezegen dünya arasındaki ilişkide yaşam mücadelesi, ekonomi, teknoloji ve çevre sorunları girdabının arasında kalan ve giderek önem kazanan sürdürülebilirlik kavramı; kalkınmanın sürekliliği ve gelecek nesillerin hakkının gözetilmesi fikirlerinden hareketle şekillenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası siyasi arenada sağlam bir kalkınma düşüncesi olarak kabul görmesinin en önemli adımı Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonuna ait Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*) WCED (1987. 31) isimli rapor olmuştur. Raporda vurgulanan 'sürdürülebilir kalkınma'; 'bugünkü neslin gereksinimlerini gelecek kuşakların gereksinimlerinden taviz vermeden karşılayan kalkınma' şeklinde tanımlanmış ve bu tanım, sürdürülebilirliği açıklamak için en yaygın tercih edilen referans olmuştur (Elliott, 2012: 9).

Aslında sürdürülebilirlik kavramı dünyada ekolojik dengeyi bozan en önemli etkenin çevre ile kalkınma arasındaki bağlar olduğunun ve insanoğlunun bunu göz ardı ettiğinin ayrımına vardığı zamanlarda; 1960'lardan sonra; ortaya çıkmıştır (Erci, 2008: 4).

Sürdürülebilir kalkınmada; talebin ekonomik ihtiyaçlarla sınırlı olmaması, nesiller arası hakkaniyet ve insanlar arasındaki hak ve adaletin gözetilmesi şeklinde üç önemli husus öne çıkmaktadır (Gönel, 2002). Diğer bir ifadeyle; sürdürülebilir kalkınma ile çevre ve biyolojik çeşitlilik korunarak, çevresel konulara dikkat ederek gelecek nesillerin hakkının korunmasının yanında bugünkü kuşağın haklarının korunması; kaynakların toplumlar arasında adaletli bir şekilde paylaşılması; yoksullukla mücadele edilmesi gibi; sosyal adalet gibi konulara da değinilmektedir (Kaya, 2010: 77).

İnsanlar gündelik yaşamlarını ve işletmeler rutin faaliyetlerini devam ettirirken kaynakların bir gün tükenebileceğini hesaba katmadan hareket etmekle; küresel ısınma, biyoçeşitlilik kaybı, kaynakların hızla tükenmesi ve kirlenmesi, açlık, yoksulluk gibi pek çok sorunun oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Bu problemlerin beraberinde getirebileceği ayrımcılık, insan hakları ihlalleri ve yolsuzluk, yoksulluk ve kıtlık gibi diğer önemli sorunlar da cabasıdır. Dünyanın bugün ve gelecekte yaşanılır bir yer olarak kalabilmesi için insanoğlunun, gecikmeksizin sorumlu davranışlar sergilemesi ve acil önlemler alması gerektiğinden sadece bireyler değil işletmeler de ürün ve hizmet üretimlerinin yanında sosyal sorumlulukları gereği sürdürülebilirlik konusunda etkin rol almak durumundadır.

Değişim ve inovasyonla güçlenerek büyüyeceklerini bilen işletmeler; yaşanılır bir dünya için kendilerini hem yönetim anlamında hem de bütünsel anlamda yenilemeyi, klasik iş yönetim ve yapış şekillerini daha modern ve sürdürülebilirlik kavramına uygun modellere adapte ederek kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımına geçiş yapmayı tercih etmektedir. Günümüzde işletmelerin değerlendirme modelleri de güncellenmektedir. İşletmelerden sürdürülebilirlik konusunda bilinçli ve duyarlı olanlar, bundan böyle alışlagelmiş metotlarla iş üretmenin ve faaliyetini devam etmenin zor olduğunu ileri sürmektedir (Marrewijk, 2003: 95).

Yatırımcıların şirket seçimindeki değerlendirme kriterlerinde finansal göstergelerden başka sosyal ve çevresel performanslar da dikkate alınarak işletmelerin finansal, çevresel ve sosyal gelişimleri ile fırsat ve riskleri yönetme sürecindeki başarıları önemli bir ölçüt haline geldiğinden (BIST, 2014: 1) ayrıca bu konuda yaptıkları yatırımların ve atıkları adımların kendileri açısından kamuoyunda oluşturacağı pozitif rüzgârın etkisini de almak istediklerinden işletmeler, sürdürülebilirlik konusundaki aktivitelerini raporlama yolunu tercih etmektedir. Dünyanın bir başka yerinde yaşansa da afetlerin tarım, sanayi veya teknoloji gibi çeşitli alanlarda üretimleri aksatması; çevreye zararlı uygulamalar nedeniyle doğal kaynakların kirlenmesi, ham maddelerin azalması ve insan hakları ihlalleri gibi aslında işletmelerin finansal tablolarında yer almayan ancak işletmeler için finansal sonuçlara yol açabilen risklerin de raporlanmasına ihtiyaç doğmaktadır. İşletmelerin karşı karşıya olduğu çevresel, sosyal, yönetsel risklerin ve belirsizliklerin işletmenin sürdürülebilirliğine direkt olarak tesir ettiğini gören yatırımcılar, işletmelerin finansal olmayan performanslarına ilişkin de bilgi talep etmeye başlamışlardır (Aras ve Sarıoğlu, 2015: 15).

İşletmelerin faaliyetlerini raporlarken finansal göstergelerinin yanında insan ve dünya ile ilgili boyutların da raporlanması üzerine yapılan en temel tanımlama üçlü kazanç tanımlamasıdır:

Üçlü kazanç (*Triple Bottom Line*): TBL/3BL ilk kez 1994 yılında John Elkington tarafından kullanılmış olup (Elkington, 1997) *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business* adlı kitabında geliştirilmiştir. İşletmelerde üçlü kazanç; İnsan (people), evren (planet) ve kâr (profit)'dan oluşan üç boyutu esas almaktadır (Bakoğlu, 2010: 264). Böylece işletmeler ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutlarını raporlayıp ölçebilecekler. İşletmelerdeki ekonomik gelişmeler, topluma ekonomik refah, zenginlik; ekolojik gelişmeler, çevresel ve dünya ile ilgili olumlu yansımalar ve sosyal boyuttaki gelişmeler ise topluma insani boyutta değerler katacaktır. Sonuç olarak; üçlü kazanç kavramı, sürdürülebilir kalkınma ve boyutları ile paralellik göstermektedir (Yalçınkaya, Durmaz, ve Adiller, 2011: 3329).

Sürdürülebilirlikle ilgili kullanılan performans raporlama göstergeleri Tablo 1’de verilmiştir. Bu raporlamalar henüz işletmelerin isteğine bağlı olan diğer bir ifade ile zorunluluğu olmayan raporlamalardır.

Tablo 1: İşletmelerin Sürdürülebilirlik Konusunda Performans Raporlama Göstergeleri

Göstergeler	Yıl	İşleyişi/Temel Vurgusu
FTSE4Good Endeksi	1995	İşletmelerde sürdürülebilir çevre konuları hakkında araştırma yapmak, paydaşlarla olumlu ilişkiler kurmak, evrensel insan haklarını desteklemek vb. temaları içeren sosyal sorumluluk yatırım endeksidir.
Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative: GRI)	1997	Dünya çapında en yaygın kullanılan entegre sorumluluk raporlaması GRI, 1997 yılında faaliyetlerine başlamıştır. GRI; işletmelerin faaliyetlerinin yanı sıra ürün ve hizmetlerinin çevresel, sosyal ve ekonomik sonuçlarını raporlayabilmeleri için bir sürdürülebilirlik raporlama kılavuzu geliştirmiştir. Böylece ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlardan oluşan bütünlük çerçevesi raporlar oluşmaktadır.
Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi (DJSI)	1999	İşletmelerin sürdürülebilirlik performanslarına göre değerlendirilebilmesini kolaylaştıran endeks, Dow Jones Sürdürülebilirlik Grubu tarafından geliştirilmiştir. Yatırımcılar ile finansal analistler işletmelerin sürdürülebilirlik performansı konusunda endeksten faydalanabilmektedir.
Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (Environmental Sustainability Index: ESI)	2005	Dünyanın dört bir yanındaki ülkelerin, çevresel sürdürülebilirlik alanındaki ilerlemelerini izleyebilmeleri amacıyla Dünya Ekonomik Forumu'nun Geleceğin Küresel Liderleri Çalışma Grubu, Columbia Üniversitesi Yerbilimleri Bilgi Merkezi ve Yale Üniversitesi Çevre Hukuku ve Politikası Merkezinin işbirliği ile geliştirilen bir endekstir.

Kaynak: (Tokgöz ve Önce, 2009: 266-267)

Sürdürülebilirlikle ilgili konuların ve yaşanan problemlerin çoğunun somut olmamasından kaynaklanan nedenlerle ölçülmesi ve raporlanması oldukça güçtür. Bu konuda işletmelerin web sitelerinde yayımladıkları rapor vb. belge, bilgi şeklindeki kaynaklara bakıldığında konunun bir standardizasyona muhtaç olduğu aşikârdır. Bir dizi kuruluş, sürdürülebilirlik raporlarının düzenlenmesine yönelik raporlama kılavuzları yayınlamıştır. Bu kılavuzlardan en yaygın olarak kullanılanlar; Küresel Raporlama Girişimi Rehberi, Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Sorumlu Yatırım İlkeleri, OECD Çokuluslu İşletmeler Rehberi, ISO 26000 Sosyal Sorumluluk Rehberi, AA1000APS Hesap Verebilirlik Standardı, AA1000AS Güvence Standardıdır. Sürdürülebilirlik raporu hazırlarken işletmelerin en çok rağbet ettiği raporlama ise Küresel Raporlama Girişimi Rehberidir (GRI). GRI Rehberini destekleyen şirketler arasında Deloitte, Ernst & Young, KPMG ve PricewaterhouseCoopers gibi küresel danışmanlık şirketleri de bulunmaktadır (Şahin ve Çankaya, 2018: 863).

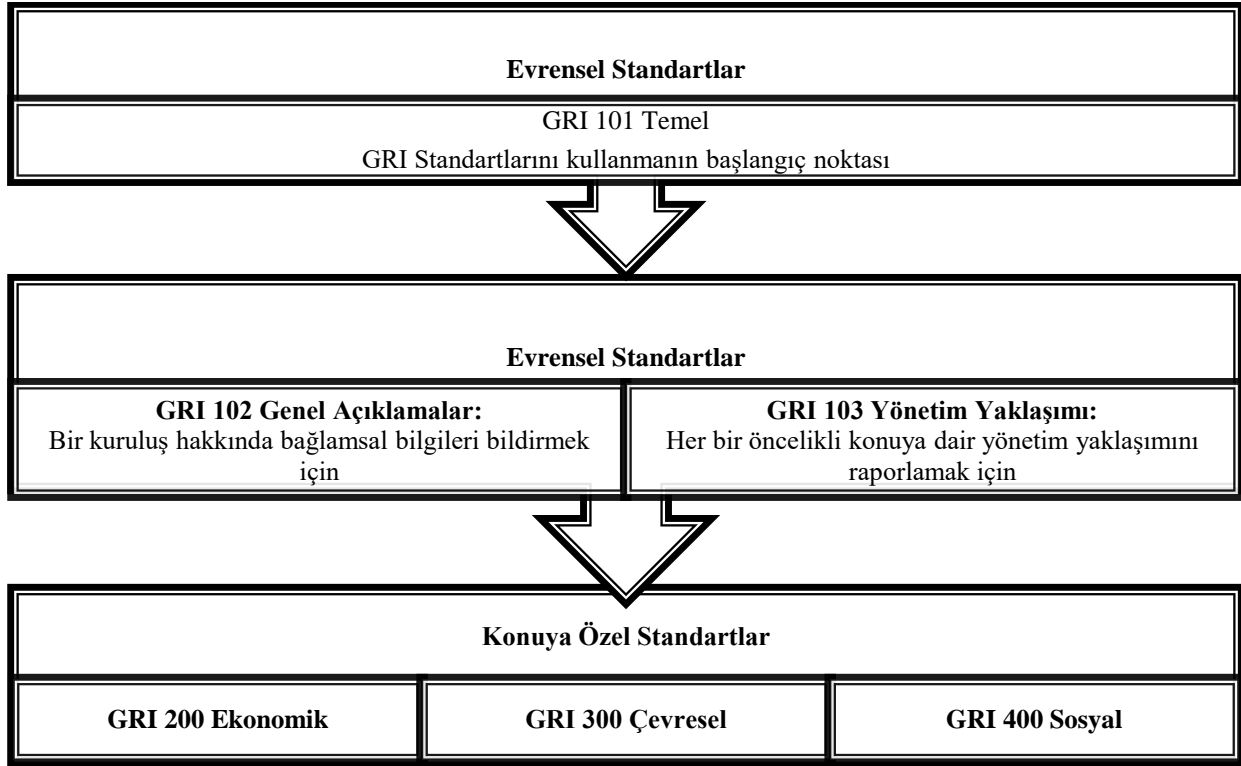
1.1. Küresel Raporlama Girişimi (GRI)

Kurumsal sürdürülebilirlik performansının sunulduğunun raporlanması ve bir standart geliştirilmesi için değerlendirme kılavuzu sağlamaya yönelik en kapsamlı girişimler GRI tarafından gerçekleştirilmiştir. 1990'ların sonundan itibaren sürdürülebilirlik raporlaması için standartların belirlenmesinde doksandan fazla ülkenin raportörleri katkılarıyla destek vermiştir. Zaman içinde güncellenen GRI kılavuzları, kurumsal sürdürülebilirlik raporları yayınlamaya çalışan birçok kuruluş için önemli bir kaynak olmuştur. İşletmeler bu kılavuzlar sayesinde

kurumsal sürdürülebilirlik raporlarını hazırlamakla kalmamış, bu raporların standardizasyonu sayesinde kendilerini bir önceki dönemleriyle ve sektördeki diğer işletmelerle kıyaslama imkânına sahip olmuşlardır. İlk GRI kılavuzu olan GRI G1, 2000 yılında geliştirilmiş olup GRI tarafından hazırlanan kılavuzlar zaman içinde ihtiyaca ve eksiklere binaen güncel hale getirilmiştir (2002: GRI G2, 2006: GRI G3, 2011: GRI G3.1), en güncel kılavuz ise 2013 yılından beri kullanımda olan GRI G4'tür (Dalgıç Turhan, 2017: 31). Bu Standartlar; ekonomi, çevre ve toplum üzerindeki etkileri hakkında rapor vermeye yönelik olarak kuruluşlar/işletmeler tarafından kullanılmak üzere tasarlanmıştır.

Sürdürülebilirlik raporu hazırlayan her işletme için geçerli olan GRI 101 (Temel), GRI 102 (Genel Açıklamalar), GRI 103 (Yönetim Yaklaşımı) şeklinde üç evrensel standart bulunmaktadır. Eğer işletme, öncelikli konuları hakkında raporlama yapmak isterse konuya özel GRI Standartları kümesinden seçim yaparak kısmi raporlama da yapabilmektedir. GRI Standartları üç seri halinde düzenlenmiştir: 200 (Ekonomik konular), 300 (Çevresel konular) ve 400 (Sosyal konular). Her konu standardı, o konuya özel açıklamalar içermektedir ve konuya ilişkin yönetim yaklaşımını raporlamak için GRI 103: Yönetim Yaklaşımı ile birlikte kullanılmak üzere tasarlanmıştır (Şekil).

Şekil 1: GRI Sürdürülebilirlik Raporu Evrensel Standartları

Kaynak: (GRI, 2018: 3)

İngilizce adı Global Report Initiative (GRI), sürdürülebilir bir gelecek yaratabilmek için kuruluşların sorumlu oldukları etkileri şeffaf bir biçimde, ortak dil oluşturarak raporlayabilmeyi ve diyalog kurarak doğru kararlar alabilmeyi amaçlayan bir kuruluştur. Böylece büyük veya küçük, özel veya kamu herhangi bir kuruluşun; ekonomi, çevre ve insanlar üzerindeki etkilerini karşılaştırılabilir ve güvenilir bir şekilde anlamasını ve raporlamasını sağlayarak sürdürülebilir kalkınmaya destek olarak şeffaflığı artırmayı amaçlamaktadır (GRI, 2022).

Sürdürülebilirlik raporlaması (GRI, 2020):

- Soyut konuları somut hale getirir

- Sürdürülebilirlikle ilgili strateji ve faaliyetlerin geliştirilmesine rehberlik eder
- Hedef belirlemeye, performansı ölçmeye ve değişimi yönetmeye yardımcı olur
- Kuruluşların hesap verebilirliğini teşvik eder, riskleri ve yeni fırsatları belirlemeye ve yönetmeye yardımcı olur
- Yönetişim ve paydaş ilişkilerinin iyileştirilmesine, itibarın artırılmasına ve herkes için güven inşa etmeye (müşteriler, çalışanlar, yatırımcılar, yerel topluluklar, tedarikçiler vb.) fayda sağlar
- Kuruluşlar arasında gelişmiş veri mukayesesi sağlar.

2. Sürdürülebilirlik Raporlarıyla İlgili Literatür Çalışmaları

Literatürde sürdürülebilirlikle ilgili çalışmalara bakıldığında son dönemde raporlamaların kalitesi veya standart raporlamalar referans alınarak işletme uygulamalarının incelendiği görülmektedir.

Clarkson, Li, Richardson, ve Vasvari (2008); ABD'deki en kirletici 5 sektörde bulunan işletmeler üzerinde yaptıkları çalışmada gönüllü çevresel açıklamaların düzeyi ile çevresel performansların düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulmuştur.

Guthrie ve Farneti (2008); GRI göstergelerini kullanan bir grup Avustralya kamu kuruluşu raporları üzerinde çalışarak sonucunda G3 Kılavuz İlkeleri ve Kamu Kurumları için Sektör Ekinin tüm kamu sektörü kuruluşları için çok genel olduğunu ve sadece birkaç göstergenin rapor hazırlayan kuruluşların her birine uyduğunu göstermiştir. Ayrıca; açıklanmayan unsurların yüzdesi göz önüne alındığında, sürdürülebilirlik raporlamasının kamu sektörü kuruluşları için henüz emekleme aşamasında olduğunu ifade etmişlerdir.

Toppinen, Li, Tuppara, ve Xiong (2012); 66 orman endüstrisi işletmesi üzerinde yaptıkları çalışmada büyük şirketlerin %58'inin kurumsal sorumluluklar için nispeten savunmacı bir yaklaşımda bulunurken %18 gibi bir azınlığın proaktif davrandığını belirterek, işletmelerin dörtte birini ise ortada sıkışmış olarak adlandırmışlar.

Kraut, Dennis, ve Connole (2012); 22 madencilik işletmesi üzerinde GRI G3 raporlama çerçevesinin nasıl kullandığını belirlemek için su açıklamalarının içerik analizini yapmışlar. Yapılan çalışma, su açıklamalarında tam bir eksiklik olduğunu ve uygulama düzeyleri arasında raporların farklılaştırılmadığını göstermektedir.

Samuel, Agamuthu, ve Hashim (2013); Malezya'da petrokimya sektörü üzerinde yaptıkları vaka çalışmasında çevre, ekonomi, insan hakları, işgücü uygulamaları, insana yakışır iş ve ürün sorumluluğu kategorilerinde işletmeleri GRI standartları bakımından incelemişler. Katılımcı şirketleri inceleyerek analizleri sonucunda petrokimya endüstrisinin sürdürülebilirliğe doğru ilerlemek için GRI çerçevesinde belirledikleri altı göstergeden çoğunu kullanmadaki tatmin edici performansla sahip olduklarını göstermişlerdir.

Alazzani ve Wan-Hussin (2013); sekiz adet petrol ve gaz şirketinin 2006 yılı GRI raporlarındaki çevresel uygulamaları içerik analizi ile değerlendirmişler. Raporların şeffaflığı, güvenilirliği ve karşılaştırılabilirliği artırdığını vurgulayarak işletmelerden üçünün ayrıca üçüncü taraf güvencesi aldıklarını da belirtmişlerdir.

Şahin ve Çankaya (2018); Türkiye'den 42 işletmenin (GRI) Rehberi kapsamında hazırladığı 100 adet sürdürülebilirlik raporunu içerik analizi ile incelemiştir. Sonuç olarak; işletmelerin raporlarda strateji ve profil ile ilgili maddelere daha çok yer verdiğini ancak yönetim yaklaşımı ile performans göstergeleriyle ilgili maddelere ise daha az yer verdiğini ifade etmiştir.

Özerhan ve Sultanoğlu (2018); Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan 42 işletmenin 2015 yılı sürdürülebilirlik ve faaliyet raporlarını inceleyerek işletmelerin

raporlamalarındaki çevresel bilgi düzeylerindeki standardizasyon eksikliğinin paydaşlara bilgi iletiminde tutarsızlığa ve karşılaştırılabilirlik sağlamada başarısızlığa yol açtığı sonucuna ulaşmıştır. İlave; işletmelerin raporlamalarla ilgili güvence denetimi tercihinin oldukça düşük olduğunu belirterek yalnızca iki işletmenin raporlamalarına güvence denetimi yaptığını vurgulamıştır.

Güney ve Dinler (2021); Türk Hava Yolları A.O.'nın GRI Özel Standart Bildirimleri kapsamında iki dönemlik sürdürülebilirlik raporlarını içerik açısından değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda işletmenin 2018 ve 2019 dönemlerine ait raporların, Özel Standart Bildirimler için değerlendirilen göstergelerde bildirilmesi muhtemel olan bazı göstergeleri kapsamadığı ancak sonraki raporlarında Özel Standart Bildirimler ile alt göstergelerin daha fazla yer alması halinde raporlamanın daha olumlu olacağı kanaatine varmıştır.

Mishra ve diğ. (2021); çalışmalarında yeşil kimyanın, yaşam standardını yükseltmek ve çevresel sorunları en aza indirmek için yenilikçi bir çözüm olduğuna dikkat çekmiştir. Yeşil kimyanın; karbon ve su ayak izlerini, tehlikeli kimyasalları ve solventleri azaltabileceğini, gelecekte ilaç endüstrisini ve ilaç üretimini dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu vurgulayarak hem çevresel hem de ekonomik olarak fayda sağlayacağını belirtmiştir.

3. İlaç Endüstrisi ve Sürdürülebilirlik

Sağlığın korunmasında ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde önemli rol oynayan, sağlığa yönelik fayda üreten ilaç endüstrisi; artan gelir düzeyleri, çevresel faktörler ve teknolojik gelişmeler sayesinde insanların daha uzun ve daha kaliteli yaşam sürelerine sahip olduğu günümüzde, dinamik bir yapıya sahiptir. İlaç endüstrisi, nüfusun yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkisi olan ilaçlar sağlayarak ülkelerin sağlık yapısında kritik bir rol oynamaktadır (Duarte, Mota, Pinto-Varela ve Barbosa-Póvoa, 2022: 324). Genişleyen ve yaşlanan dünya nüfusu nedeniyle ilaçların öneminin ve kullanımının artması beklenmektedir. Ancak bu, uzun vadede ekosistem ve sağlığımız üzerinde daha büyük bir etkiye yol açacaktır Yaşlanan nüfus ve ilaç kullanım oranının artması ile birlikte ilaç endüstrisinin üretim miktarlarında artış meydana gelecek ve çevresel olarak riskler artacaktır (Wynendaele ve diğ., 2021: 1). Dünya çapında 2012 yılında 137 milyar USD olan ilaç Ar-Ge harcamaları 2020 yılında yaklaşık 200 milyar USD'na ulaşmıştır (Mikulic, 2022b).

İlaç endüstrisine karşı yapılan ana eleştiri, üretim ve tüketim aşamasındaki çevresel atıklar ile ilaçların ve kullanılan ambalajların çevre kirliliğine neden olması yönündedir. Çevredeki farmasötikler, gittikçe artan küresel bir endişe yaratmaktadır. İnsanlar ve hayvanlar tarafından alınan ilaçların üretim ve/veya ambalaj atıkları nehirlere, göllere, denizlere ve hatta içme sularına karışmaktadır. Bu atıkların çevre üzerindeki etkileri ve suya verdiği zarar canlıların sağlığı üzerinde yıkıcı olabilmektedir. Nitekim dünya genelinde, yüzey sularında, toprakta, kanalizasyonda ve içme suyunda ilaç izlerine rastlanmaktadır. Nicholson (2020) bildirdiğine göre;

- İngiltere Su Endüstrisi Araştırması, 2014 yılında 160 kanalizasyon sisteminde yaygın olarak kullanılan ilaçların bulunduğunu tespit eden bir rapor yayınlamıştır.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO); antimikrobiyal direnci, insan sağlığı için büyük bir tehdit olarak ilan etmiş ve 2050 yılına kadar her yıl 10 milyon cana mal olacağını öngörmüştür.
- 2017 yılında yapılan bir UNESCO araştırması, 118 ilaç türünden sadece dokuzunun arıtma işlemi sırasında atık sudan yeterli düzeyde uzaklaştırıldığını tespit etmiştir.
- Farmasötik kirlilik nedeniyle erkek balıklardaki üreme değişiklikleri, son on yılda dünya genelinde göllerde ve nehirlerde bulunan 37 farklı balık türünü etkilemiştir (Nicholson, 2020).

İlaç şirketlerinin üretim tesislerinde ısıtma, havalandırma ve iklimlendirme dâhil olmak üzere enerji kullanımı, büyük miktarlarda sera gazı emisyonu üretmektedir. Küresel ilaç pazarını temsil eden 200'den fazla işletme olmasına rağmen yalnızca 25'i son beş yılda doğrudan ve dolaylı sera gazı emisyonlarını tutarlı bir şekilde bildirmiştir. Bunlardan sadece 15'i 2012 yılından beri emisyonlarını bildirmiştir (Belkhir, 2021).

İklim değişikliği artık yaklaşan bir tehlike olmanın ötesinde mevcut bir gerçek haline geldiğinden ve küresel söylemin ön saflarında yer aldığından ilaç işletmeleri çevresel sürdürülebilirliği sağlamaya, emisyon azaltmaya ve stratejiler geliştirmeye yönelik çalışmalarını artırmalıdır. İlaç endüstrisindeki karbon emisyonlarının otomotiv endüstrisindekinden daha fazla olduğu göz önüne alınarak çabaların yoğunlaştırılması gerekmektedir. İklim değişikliği ve çevre kirliliğinin zararlı etkilerinin azaltılması ile ilgili olarak, dünyanın en büyük endüstrilerinden biri olan ilaç endüstrisi, sorunun ana kaynağı ve aynı zamanda potansiyel bir çözümdür (Okereke, 2021: 1). İlaç endüstrisinde sürdürülebilirlik konusu yönetsel bakış açısına göre ele alınmalıdır. İlaçların kimyasal yapısı ve ilaç atıklarının çevre/insan sağlığı üzerindeki tehlikeli etkileri ve son kullanım tarihi geçmiş ilaçların ciddi düzenlemelerle kontrol altına alınması/denetimi son derece kritik bir konudur. İlaç endüstrisi, uygun çevresel atık yönetimi sistemi ve denetimine sahip olması ile sürdürülebilirlik konusunda çözümcül yaklaşımlar üretebilir. Yüksek enerji tüketimi, çeşitli tedarik zincirleri, çevre kirliliği, ilaç endüstrisinin ele alması gereken çevresel faktörlerden olup işletmeler, üretim süreçlerini iyileştirerek ve tedarik zincirlerini optimize ederek işletme değerini artırmanın yanında çevresel sürdürülebilirliğe de katkıda bulunabilir.

4. Metodoloji

4.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma ile ilaç endüstrisindeki işletmelerin gönüllü olarak GRI kapsamında yayımladıkları sürdürülebilirlik raporlarında içerik analizi yapılarak çevresel uygulamalara verilen öneme dikkat çekilmesi, çevreye verilen zararın azaltılıp azaltılamayacağı hususunun gündeme alınması ve işletmelerin birbirine oranla hangi uygulamaları öne çıkararak hangi önlemleri geliştirdiğine dikkat çekilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca bu çalışma ile sürdürülebilir kalkınma konusu gündeme getirilerek gelecek nesillere daha yaşanılır bir dünya bırakılabilmesine katkı verilmesi, işletmelerin çevresel standart raporlama değerlendirme sistemini öğrenmesi/kullanması ve birbirlerine örnek oluşturabilmesi hedeflenmiştir.

4.2. Kapsam

Çalışmaya Abdi İbrahim, Eczacıbaşı, Deva Holding (Türkiye), Johnson & Johnson, Bristol-Myers Squibb Company, Merck & Co, Gilead (ABD), Recordati (İtalya), Novartis, Roche (İsviçre), Sanofi (Fransa), GlaxoSmithKline (İngiltere), Bayer, Pfizer (Almanya), Takeda (Japonya) olmak üzere 15 ilaç firması dâhil edilmiştir. Daha fazla işletme bu çalışma kapsamına dâhil edilmek istense de yapılan ön çalışmada ilaç endüstrisindeki çoğu işletmenin sürdürülebilirlik raporu yayımlamadığı, yayımlayanların bazılarının GRI standartları kapsamı yerine diğer raporlama türlerinden herhangi birini tercih ettiği görülmüş olduğundan çalışma 15 işletme ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamındaki 15 işletme 1,265 milyar USD'lık 2020 yılı küresel ilaç pazarının (Mikulic, 2022a) yaklaşık %40'lık payını oluşturmaktadır, ilaç endüstrisinin dünya çapında lider ve güçlü işletmeleridir.

İlaç endüstrisi; yüksek enerji tüketimi, küresel tedarik zincirleri, farmasötik ürünlerin üretimi ile bağlantılı çevre kirliliği ve büyük miktarda ambalaj atığı çıktısı gibi nedenlerle geleceğe dair çevresel sürdürülebilirlik açısından önemi dikkate alınarak çalışma alanı olarak seçilmiştir.

4.3. Veri Toplama Tekniği

Bu alışma için gerekli veriler işletmelerin yayımladıkları 2020 yılına ait GRI kapsamındaki sürdürülebilirlik raporları olup araştırmaya konu işletmelerin kendi web sayfalarından temin edilmiştir. Ayrıca GRI standartları ve standartlara ilişkin tanımlamalar <https://www.globalreporting.org/standards/> internet adresinden temin edilmiştir.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma için içerik analzi yönteminden yararlanılmıştır. İçerik analizi, metinlerden veya diğer anlamlı materyallerden sağlanan bilgilerin kullanım bağlamalarına ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar üzere başvurulan bir araştırma tekniğidir. Bir araştırma tekniği olarak içerik analizi, özelleşmiş prosedürleri kapsayan bilimsel bir araçtır, yeni anlayışlar sağlar, bir araştırmacının belirli fenomenleri anlamasını arttırır veya pratik eylemler hakkında bilgi verir (Krippendorff, 2004: 18).

İçerik analizi; odak grupları, mülakatlar, videografi ve etnografik gözlemleri kapsayan çeşitli nitel araştırma yaklaşımlarını kullanarak toplanan verilerin değerlendirilmesi için bilimsel bir yöntem sağlamaktadır. Tablolara, fotoğraflara, karikatürlere ve film görüntülerine de metinlere uygulandığı gibi kodlama yapılarak içerik analizi yapılabilir. Araştırmacılar, kendi başlarına kullanılmak üzere veya daha sonraki nicel analize kategoriler oluşturmak üzere uygun içerik kategorilerini, anahtar kelimeleri, temaları vb. not ederek kodlama oluşturabilirler (Kondracki, Wellman ve Amundson, 2002: 224,225). İçerik analizi, benzer nitelikte olan veya aynı anlama sahip olan temaların bir araya getirilerek yorumlanmasını ifade eden bir araştırma yöntemidir (Yılmaz ve Oğuz, 2020: 1389).

4.5. İlaç Endüstrisindeki İşletmelerin Gönüllü Olarak GRI Kapsamında Yayımladıkları Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi

Çalışma kapsamına dâhil edilen 15 ilaç firmasının GRI standartları kapsamında yayımladıkları sürdürülebilirlik raporları işletmelerin kendi web sitelerinden temin edilmiştir. Ayrıca GRI standartlarının evre ile ilgili ana ve alt kalem detayları GRI portalından temin edilmiştir. Çalışmamızda işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında çevresel kalemlerle ilgili olarak; işletmelerin kendi beyanları ile raporladıkları uygulama ve faaliyetler ile ilgili kurumsal açıklamalarda belirli kelime ve kavramların varlığı (1) ve yokluğu (0) ile kodlanarak tespit edilmiştir. Böylece işletmeler tarafından açıklanmış olan çevresel faaliyetlerin kabul görmüş, benimsenmiş çevresel faaliyetler olduğu varsayılmıştır. Seçilen 15 ilaç işletmesine ait GRI yönergelerine göre değerlendirilen sürdürülebilirlik raporlarının çevresel kalemlerini gösteren tablo aşağıdadır (**Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.** GRI organizasyonunun portalından alınan GRI yönergelerinin çevresel performansla ilgili net tanımları da aynı tabloda verilmiştir.

4.5.1. Bağımsız Denetim Onayı

Araştırmamıza konu 15 işletmenin sürdürülebilirlik raporları; raporun GRI standartları temel çerçevesinde hazırlandığına dair birer cümle /not ihtiva etmektedir. Ayrıca araştırmaya konu 15 işletmenin 13 tanesini ya raporun tamamını bağımsız denetim kuruluşuna onaylatmıştır ya da evre ile ilgili maddeleri nc taraflara kontrol ettirdiğine dair onaylı belgeye sahiptir. Sürdürülebilirlik raporlarını nc taraf veya bağımsız denetim firmalarına onaylatan yahut kontrolünü yaptırın işletmeler Tablo 'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Sürdürülebilirlik Raporları Üçüncü Taraf Onaylı ya da Kontrollü İşletmeler

İşletmeler	Bağımsız Kuruluş Onayı/ Üçüncü Taraf Kontrolü	Bazı Maddeler İçin Bağ. Kuruluş Onayı	3.Taraf (onay veren)
<i>Abdi İbrahim</i>		√	PwC
Bayer	√		Deloitte GmbH
Bristol-Myers Squibb		√	Apex
Deva			
Eczacıbaşı	√		PwC
Gilead			
GlaxoSmithKline	√		DNV
Johnson & Johnson	√		ERM
Merck & Co.		√	ERM
Novartis	√		PwC
Pfizer		√	ERM / PwC
Recordati	√		EY
Roche	√		PwC
Sanofi	√		EY
Takeda	√		KPMG

4.5.2. Yönetim Yaklaşımı

İlk olarak; sürdürülebilirlik raporlarında işletmelerin çevresel konularla ilgili yönetsel yaklaşımlarını belirten ifadelerin olup olmadığına bakılarak işletmelerin çevresel konulardaki yönetim yaklaşımları incelenmiştir. Çalışmaya konu 15 işletmenin hepsinde çevresel konularda yönetimin yaklaşımını belirten ifadeler rastlanmıştır (Tablo). Örneğin; Merck & Co. firması; enerji, emisyon ve su gibi her konu başlığının üzerinde yönetim yaklaşımı şeklinde ele almış; Gilead firması; İlgili maddenin konusunun açıklanması ve sınırlarının belirlenmesi; Yönetim yaklaşımı ve bileşenleri, Yönetim yaklaşımının değerlendirilmesi ile ilgili ifadeleri 'çevresel açıklamalar' başlığı altında tek seferde toparlamış; buna mukabil; Abdi İbrahim, Bayer, Eczacıbaşı, Firmaları ise yönetim yaklaşımına ait üç detaylı içeriği de her konu başlığını üzerinde ayrı ayrı açıklamıştır.

Tablo 3: Çevresel Konularda Yönetimin Yaklaşımı

GRI	Yönetim Yaklaşımı	Abdi İbrahim	Bayer	Bristol-Myers Squibb	Deva	Eczacıbaşı	Gilead	GlaxoSmith Kline	Johnson & Johnson	Merck & Co.	Novartis	Pfizer	Recordati	Roche	Sanofi	Takeda
103	Yönetimin Yaklaşımı									1						
103-1	İlgili maddenin konusunun açıklanması ve sınırlarının belirlenmesi	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
103-2	Yönetim yaklaşımı ve bileşenleri	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1
103-3	Yönetim yaklaşımının değerlendirilmesi	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1

4.5.3. Çevresel Faktörler

Çalışma kapsamındaki 15 işletmeye ait sürdürülebilirlik raporlarında çevre ile ilgili ifadeler incelendiğinde (Tablo); sadece 2 işletmenin birincil ürün ve hizmetlerini üretmek için kullandıkları geri dönüştürülmüş girdi malzemelerinin miktarını açıkladıkları; bunlardan sadece birinin her bir ürün kategorisi için geri kazanılmış ürünlerin ve bunların ambalaj malzemelerinin yüzdesi ve bu verilerin nasıl elde edildiği hakkında bilgi verdiği görülmüştür.

GRI standartlarında Enerji başlığı atındaki 5 kalemde hepsine birden sadece 2 işletmenin (Johnson & Johnson ve Novartis) sürdürülebilirlik raporlarında yer verdiği görülmüştür. 3 işletmenin (Abdi İbrahim, Bristol-Myers Squibb, Gilead) enerji ile ilgili sadece 4 kalemde, 4 işletmenin (Bayer, Eczacıbaşı, Glaxo SmithKline, Sanofi) 3 kalemde, 2 işletmenin (Deva, Merck & Co.) 2 kalemde, 3 işletmenin (Recordati, Roche, Takeda) 1 kalemde bahsettiği ve 1 işletmenin ise Pfizer'in bu konuya değinmediği görülmüştür.

Tablo yatayda ve farklı bir açıdan değerlendirildiğinde; işletmelerden 13'ü işletme içindeki enerji tüketimi maddesine; 11'i enerji tüketiminin azaltılması maddesine, 8'i Enerji yoğunluğu maddesine ve 5'i Ürün ve hizmetlerin enerji gereksinimlerinde azalma ve 4'ü İşletme dışındaki enerji tüketimi maddesine sürdürülebilirlik raporunda yer vermiştir.

GRI standartlarında su ve akışkanlar başlığındaki 5 kalemde hepsine birden sürdürülebilirlik raporlarında 2 işletme (Bayer, Johnson & Johnson) yer vermiştir. 2 işletme (Merck & Co., Eczacıbaşı) ise 5 kalemde 4 tanesine yer verirken 4 işletmenin (Abdi İbrahim, Bristol-Myers Squibb, Gilead, Novartis) 3 kaleme yer verdiği görülmüştür. 2 işletme (Glaxo SmithKline, Sanofi) su ve akışkanlarla ilgili 2 maddeye sürdürülebilirlik raporlarında değinirken 1 işletme (Takeda) bu konudan hiç söz etmemiştir.

Tablo yatayda ve farklı bir açıdan değerlendirildiğinde; işletmelerden 10'u paylaşılan bir kaynak olarak su ile etkileşimler maddesine ve suyun geri kazanımı ile ilgili maddeye; 9'u Su dışarı ile

İlgili etkilerin yönetimi maddesine, 5'i su tüketimi maddesine ve 4'ü tahliyesi maddesine sürdürülebilirlik raporunda yer vermiştir.

İnceleme kapsamındaki işletmeler arasında GRI standartlarında biyolojik çeşitlilik başlığı altında toplanan 4 kalemden hepsine birden sürdürülebilirlik raporunda yer veren işletmeye rastlanmamıştır. 3 işletmenin (Abdi İbrahim, Bayer, Bristol-Myers Squibb) 2 kaleme yer verdiği, 1 işletme (Roche) ise sadece 1 kaleme yer verdiği görülmüştür.

Tablo yatayda ve farklı bir açıdan değerlendirildiğinde; toplam 15 işletmeden sadece 4 işletmenin değindiği biyolojik çeşitlilik ana başlığı altındaki kalemlerin dağılımı; Sahip olunan, kiralanılan, yönetilen veya içinde veya bitişiğindeki operasyonel siteler korunan alanlar, Doğal yaşamın korunması ve restore edilmesi, IUCN Kırmızı Liste türleri ve operasyonlardan etkilenen alanlarda habitatları olan ulusal koruma listesi türleri maddelerine sürdürülebilirlik raporlarında yer veren 2'şer işletme; Faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin biyolojik çeşitlilik üzerindeki önemli etkileri ve biyolojik çeşitlilik değeri yüksek alanlar dışında korunan alanlar maddesine sürdürülebilirlik raporunda yer veren 1 işletme şeklinde olmuştur.

Emisyonlar başlığı altındaki GRI standartlarında 7 kalemden hepsine birden sürdürülebilirlik raporlarında yer veren 6 işletmeye (Bayer, Bristol-Myers Squibb, Gilead, Johnson & Johnson, Merck & Co., Novartis) rastlanmıştır. Kalan işletmelerden 2'si emisyonla ilgili (Gilead, Sanofi) 6 kalem maddeye, 1'i (Glaxo SmithKline) 5 maddeye, diğeri (Takeda) 4 maddeye, 4'ü (Abdi İbrahim, Deva, Eczacıbaşı, Recordati) 3'er maddeye, Pfizer 2 maddeye ve Roche 1 maddeye sürdürülebilirlik raporlarında yer vermiştir. Emisyonla ilgili maddelerden hiçbirine değinmeden geçen herhangi bir işletmeye rastlanmamıştır.

Tablo yatayda ve farklı bir açıdan değerlendirildiğinde; toplam 15 işletmeden 14'ünün (Kapsam 1) sera gazı emisyonları ve (Kapsam 2) enerji dolaylı sera gazı emisyonları maddelerine değindiği görülmektedir. (Kapsam 3) diğer dolaylı sera gazı emisyonları maddesine ise 10 işletmenin değindiği görülmüştür. Sera gazı emisyon yoğunluğu ve Sera Gazı emisyonlarının azaltılması maddelerine 9'ar işletme sürdürülebilirlik raporlarında değinirken Ozon Tabakasına zarar verici maddelerin emisyonları maddesine 8 işletme, azotoksit, kükürtoksit ve diğer önemli hava emisyonları maddesine ise 7 işletme sürdürülebilirlik raporlarında değinmiştir.

Atık ile ilgili maddeye bakıldığında ise bu başlık altındaki 5 kalemden hepsine birden sürdürülebilirlik raporunda değinen 2 işletmeye (Eczacıbaşı, Johnson & Johnson) rastlanmıştır. 2 işletmenin (Bristol-Myers Squibb, Takeda) 4 kalem, 4 işletmenin (Abdi İbrahim, Bayer, Gilead, Merck & Co.) 3 kalem, 4 işletmenin (Deva, Glaxo SmithKline, Novartis, Pfizer) 2 kalem ve 3 işletmenin (Roche, Sanofi, Takeda) 1 kalem atık başlığı altındaki maddeye sürdürülebilirlik raporlarında yer verdiği görülmüştür.

Tablo yatayda ve farklı bir açıdan değerlendirildiğinde; toplam 15 işletmeden 12'sinin Türüne ve bertaraf yöntemine göre atık maddesine, 9'unun Kalite ve varış noktasına göre su tahliyesi maddesine sürdürülebilirlik raporlarında yer verdiği görülmüştür. 7'şer işletmenin ise Önemli taşma/dökülme; Tehlikeli atıkların taşınması maddelerine sürdürülebilirlik raporlarında rastlanırken 6 işletmenin raporunda Su deşarjlarından ve/veya yüzey akışından etkilenen su kütleleri maddesine rastlanmıştır.

Çevresel uyum ile ilgili başlığa bakıldığında ise 8 işletmenin buradaki konuya ilişkin açıklamalara yönelik tek maddeye sürdürülebilirlik raporunda değindiğine rastlanmıştır.

Tedarikçi çevresel değerlendirme başlığı altındaki iki maddeye birden sürdürülebilirlik raporlarında yer veren 3 işletmeye (Bayer, Johnson & Johnson, Novartis) rastlanmıştır. 7 işletme (Abdi İbrahim, Deva, Eczacıbaşı, Glaxo SmithKline, Merck & Co., Pfizer, Takeda) çevresel

değerlendirme başlığı altındaki maddelerden hiçbirine değinmezken 5 işletmenin (Bristol-Myers Squibb, Gilead, Recordati, Roche, Sanofi) bu maddelerden en az birine değindiği görülmüştür.

Tablo yatayda ve farklı bir açıdan değerlendirildiğinde; toplam 15 işletmeden 6'sının Çevresel kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler maddesine, 5'nin ise Tedarik zincirindeki olumsuz çevresel etkiler ve alınan aksiyonlar maddesine değindiği görülmüştür.

Genel olarak değerlendirme yapıldığında inceleme kapsamındaki işletmeler ve dönemine ait olmak üzere yönetim yaklaşımı hariç toplam 32 maddelik çevresel kriterin hepsini birden sürdürülebilirlik raporunda belirten işletmeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte; Johnson& Johnson'un 25, Bayer, Bristol-Myers Squibb'in 23'er; Novartis'in 21, Merck & Co., ve Abdi İbrahim'in 17'ser, Eczacıbaşı ve Gilead'ın 15'er, Sanofi ve Glaxo SmithKline'nın 13'er, Recordati'nin 10; Takeda'nın 9, Roche ve Deva'nın 8'er ve Pfizer'in ise 5 çevresel GRI kriterini içeren sürdürülebilirlik raporu hazırladığı görülmüştür.

Tablo 4: İlaç Firmalarına Ait 2020 GRI Sürdürülebilirlik Raporlarının Çevresel Maddeler İçerik Analizi

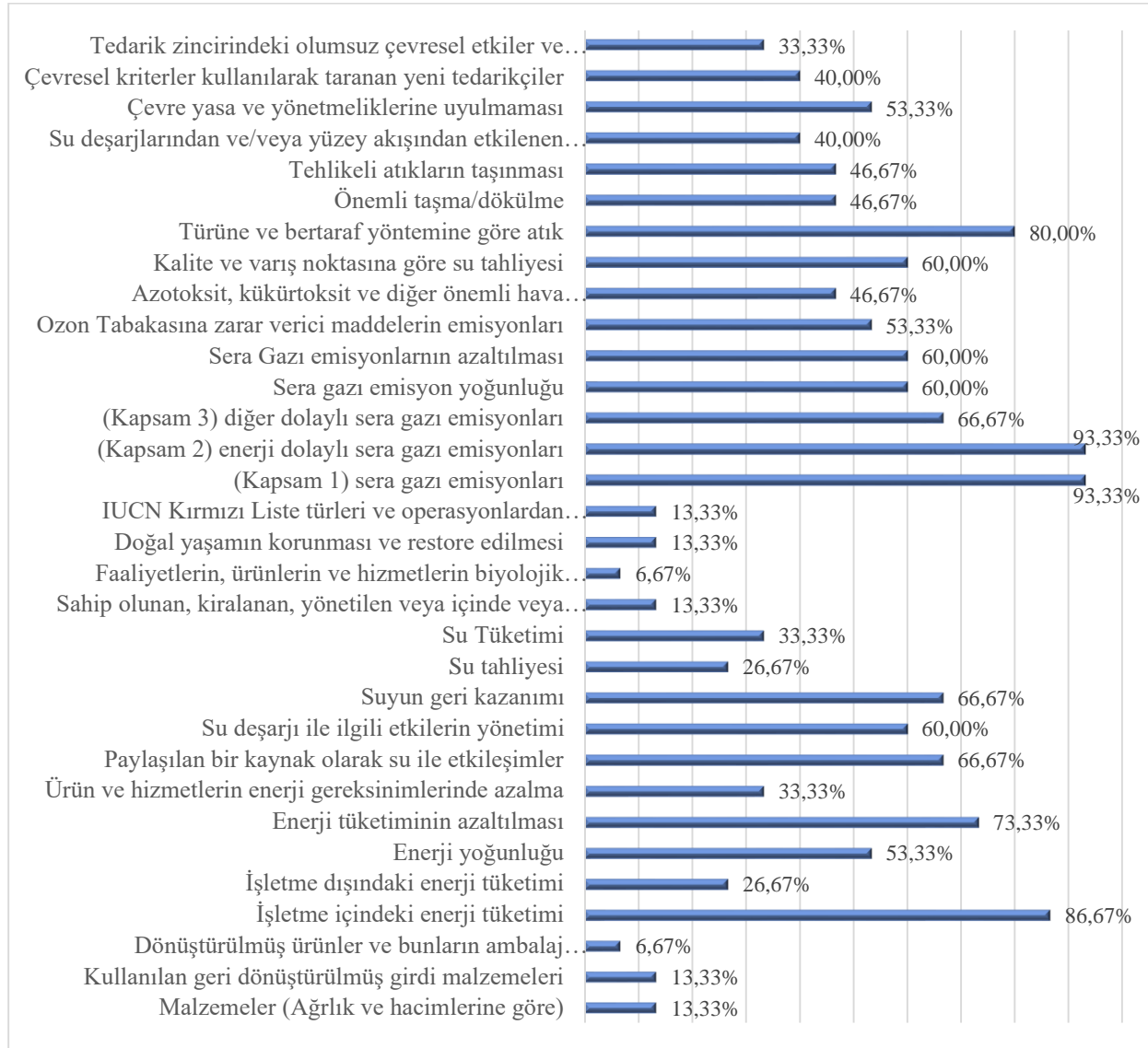
GRI	KOD AÇIKLAMA İNGİLİZCE	TÜRKÇE	Abdi İbrahim	Bayer	Bristol-Myers	Deva	Eczacıbaşı	Gilead	GlaxoSmith Kline	Johnson & Johnson	Merck & Co.	Novartis	Pfizer	Recordati	Roche	Sanofi	Takeda	
103	Management Approach	Yönetim Yaklaşımı	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
301-1	Materials used by weight or volume	Malzemeler (Ağırlık ve hacimlerine göre)	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
301-2	Recycled input materials used	Kullanılan geri dönüştürülmüş girdi malzemeleri	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
301-3	Reclaimed products and their packaging materials	Dönüştürülmüş ürünler ve bunların ambalaj malzemeleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
302-1	Energy consumption within the organization	İşletme içindeki enerji tüketimi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1
302-2	Energy consumption outside of the organization	İşletme dışındaki enerji tüketimi	0	0	1	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
302-3	Energy intensity	Enerji yoğunluğu	1	1	1	0	1	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0
302-4	Reduction of energy consumption	Enerji tüketiminin azaltılması	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0
302-5	Reductions in energy requirements of products and services	Ürün ve hizmetlerin enerji gereksinimlerinde azalma	1	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	1	0	0
303-1	Interactions with water as a shared resource	Paylaşılan bir kaynak olarak su ile etkileşimler	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	0	1	1	1	1	0
303-2	Management of water discharge-related impacts	Su deşarjı ile ilgili etkilerin yönetimi	0	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1	1	0	1	0	0
303-3	Water withdrawal	Suyun geri kazanımı	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0
303-4	Water discharge	Su tahliyesi	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0
303-5	Water consumption	Su Tüketimi	1	1	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Reflection Levels of the Environmental Sensitivity of Businesses in the Sustainability Reports: A Content Analysis of Corporate Sustainability Reports in the Pharmaceutical Industry

GRI	KOD AÇIKLAMA İNGİLİZCE	TÜRKÇE	Abdi İbrahim	Bayer	Bristol-Myers	Deva	Eczacıbaşı	Gilead	GlaxoSmith Kline	Johnson & Johnson	Merek & Co.	Novartis	Pfizer	Recordati	Roche	Sanofi	Takeda	
304-1	Operational sites owned, leased, managed in, or adjacent to, protected areas and areas of high biodiversity value outside protected areas	Sahip olunan, kiralanın, yönetilen veya içinde veya bitişiğindeki operasyonel siteler korunan alanlar ve biyolojik çeşitlilik değeri yüksek alanlar dışında korunan alanlar	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
304-2	Significant impacts of activities, products, and services on biodiversity	Faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin biyolojik çeşitlilik üzerindeki önemli etkileri	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
304-3	Habitats protected or restored	Doğal yaşamın korunması ve restore edilmesi	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
304-4	IUCN Red List species and national conservation list species with habitats in areas affected by operations	IUCN Kırmızı Liste türleri ve operasyonlardan etkilenen alanlarda habitatları olan ulusal koruma listesi türleri	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
305-1	(Scope 1) GHG emissions	(Kapsam 1) sera gazı emisyonları	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1
305-2	Energy indirect (Scope 2) GHG emissions	(Kapsam 2) enerji dolaylı sera gazı emisyonları	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1
305-3	Other indirect (Scope 3) GHG emissions	(Kapsam 3) diğer dolaylı sera gazı emisyonları	0	1	1	1	0	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	1
305-4	GHG emissions intensity	Sera gazı emisyon yoğunluğu	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	0	0	1	0	0	0
305-5	Reduction of GHG emissions	Sera Gazı emisyonlarının azaltılması	1	1	1	0	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1	1	1
305-6	Emissions of ozone-depleting substances (ODS)	Ozon Tabakasına zarar verici maddelerin emisyonları	0	1	1	0	0	1	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0

GRI	KOD AÇIKLAMA İNGİLİZCE	TÜRKÇE															
			Abdi İbrahim	Bayer	Bristol-Myers	Deva	Eczacıbaşı	Gilead	GlaxoSmith Kline	Johnson & Johnson	Merck & Co.	Novartis	Pfizer	Recordati	Roche	Sanofi	Takeda
305-7	Nitrogen oxides (NOX), sulfur oxides (SOX), and other significant air emissions	Azotoksit, kükürtoksit ve diğer önemli hava emisyonları	0	1	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	0
306-1	Water discharge by quality and destination	Kalite ve varış noktasına göre su tahliyesi	1	1	1	0	1	0	1	1	0	1	0	0	1	0	1
306-2	Waste by type and disposal method	Türüne ve bertaraf yöntemine göre atık	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1
306-3	Significant spills	Önemli taşma/dökülme	0	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1
306-4	Transport of hazardous waste	Tehlikeli atıkların taşınması	0	0	1	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1
306-5	Water bodies affected by water discharges and/or runoff	Su deşarjlarından ve/veya yüzey akışından etkilenen su kütleleri	1	0	0	0	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0
307-1	Non-compliance with environmental laws and regulations	Çevre yasa ve yönetmeliklerine uyulmaması	1	1	1	0	0	0	1	1	1	0	0	1	1	0	0
308-1	New suppliers that were screened using environmental criteria	Çevresel kriterler kullanılarak taranan yeni tedarikçiler	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0
308-2	Negative environmental impacts in the supply chain and actions taken	Tedarik zincirindeki olumsuz çevresel etkiler ve alınan aksiyonlar	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0

Grafik 1: Çevresel Kriterlerin Sürdürülebilirlik Raporlarında Görülme Oranı

İşletmelerin Sürdürülebilirlik Raporları GRI çevresel kriterleri kapsamı açısından incelendiğinde çıkan durum Grafik 1'de verilmiştir. Çalışmaya konu işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarının içerik incelemelerinin sonucunda çevre ile ilgili kriterlerden (Kapsam 1) sera gazı emisyonları ve (Kapsam 2) enerji dolaylı sera gazı emisyonları maddelerinin %93,33 oranla işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarında yer aldığı görülmüştür.

İşletme içindeki enerji tüketimi maddesinin %86,67 oranla, Türüne ve bertaraf yöntemine göre atık maddesinin %80 oranla, enerji tüketiminin azaltılması %73,33 oranla sürdürülebilirlik raporlarında yer almaktadır.

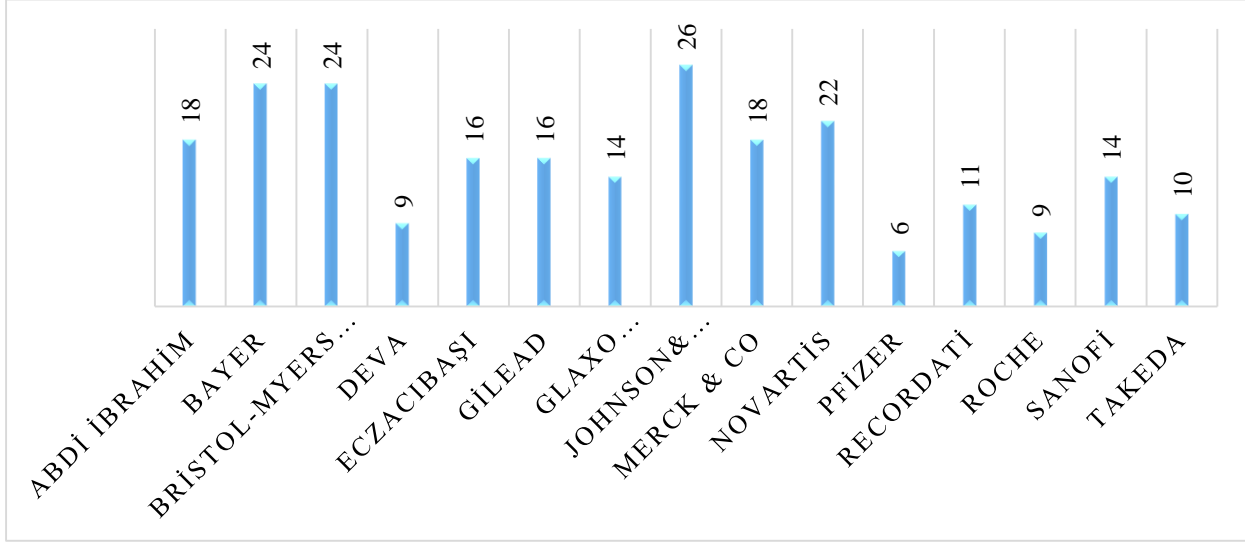
Paylaşılan bir kaynak olarak su ile etkileşimler maddesinin oranı ise %66,67'dir.

Dönüştürülmüş ürünler ve bunların ambalaj malzemeleri ve Faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin biyolojik çeşitlilik üzerindeki önemli etkileri maddelerinin sürdürülebilirlik raporlarında görülmesinin oranı %6,67'de kalmıştır.

Ayrıca GRI çevre kriterlerinde belirlenen 33 standart kriterin sürdürülebilirlik raporlarında belirtilmesi ve bu kriterler kapsamında açıklama yapılması açısından raporlar

değerlendirildiğinde; Johnson& Johnson'ın 26 maddeye; Bayer ve Bristol-Myers Squibb'in ise 22'şer maddeye ve çalışma kapsamındaki diğer ilaç işletmelerine göre en çok çevre kriterinde raporlama yapan işletmeler olduğu görülmektedir. Buna mukabil Pfizer'in 6 maddeye açıklık getirerek çalışma kapsamındaki diğer ilaç işletmelerine göre en az sayıda çevre kriterinde raporlama yapan işletme olduğu görülmektedir (Grafik 2).

Grafik 2: İşletmelerin 33 Adetlik GRI Çevre Standartları Kriterinden Raporlarında Yer Verdiği Kriter Sayısı

5. Sonuç

Bu çalışmada işletmelerin gönüllü olarak çevresel standart raporlama değerlendirme sistemi kullanmasının gelişmekte olan ülkelere verilen olumsuz çevresel etkileri azaltmaya yardımcı olup olamayacağı ve çevresel uygulamaların değerlendirilebilmesi için bu işletmeler tarafından hangi düzeyde veri raporlaması gerektiği araştırılmaktadır. Bu amaçla; gönüllü olarak GRI kapsamında sürdürülebilirlik raporu yayımlayan Türkiye'de ve dünyada ilaç endüstrisinde faaliyet gösteren 15 işletmenin 2020 yılı sürdürülebilirlik raporları içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma kapsamındaki 15 işletme 1,265 milyar USD'lık 2020 yılı küresel ilaç pazarının (Mikulic, 2022a) yaklaşık %40'lık payını oluşturmaktadır.

Bu makale ilaç endüstrisinde sürdürülebilirlik temasının yönetim literatüründe nasıl ele alındığının anlaşılmasına izin veren düşünceler önermekte ve böylece akademisyenlere sektör ve sürdürülebilirlik konusunun gelecekteki çalışmaları için ve ilaç endüstrisindeki işletmeler için yol gösterici bilgiler sunmaktadır.

Araştırma sonucu; işletmelerin, çevresel performanslarını GRI Sürdürülebilirlik Raporlama Kılavuzuna uygun olarak açıklamak için makul çabayı sarf ettiklerini göstermektedir. Çevresel faaliyetlerle ilgili tüm yönlerde kapsamlı ilerlemeleri raporlamak için bu kılavuzların sağlam ve hazır bir araç sağladığı söylenebilir. Kılavuzların ilaç endüstrisinde çoğu işletme tarafından gönüllü olarak benimsenmesi, sürdürülebilirlik raporlamalarında da şeffaflığı, güvenilirliği ve karşılaştırılabilirliği artıracaktır. Çalışma sonucunda; GRI, aslında raporlamadaki ortak dil oluşumuna çözüm getirmek için standart bir sürdürülebilirlik raporlama kuralları seti sunmayı amaçlasa da çalışmamızda karşılaştığımız GRI raporlarının finansal raporlardaki tek düzen hesap planı standardizasyonuna ulaşabilmesi için önünde daha çok zamana ihtiyacı olduğunu görülmüştür.

Sürdürülebilirlikle ilgili raporlamaların uluslararası yeknesak kurallara tabi olmayışı -her ne kadar birbirini destekleseler de- farklı kuruluşlar tarafından geliştirilen içeriklerle oluşturulan çeşitli standart raporların oluşu bu raporların birbirleri ile karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır.

Zorunlu bir raporlamadan ziyade işletmelerin inisiyatifinde olan bu raporlamalar işletmelere görünürde prestij sağlasa asıl faydası göz ardı edilmemelidir. Sürdürülebilir bir dünya için çevre duyarlılığı hayati önemdedir. Gelecek nesiller için yaşanılabilir bir dünya bırakmak bugünkü neslin sorumluluğundadır. İşletmelerin üretim aşamalarında çevreye duyarlılıkları diğer işletmelere de örnek olması açısından fark yaratmaktadır.

Analizde, işletmeler tarafından GRI çevre standartları maddelerinden bazılarının raporlanmadığına rastlanmıştır. Kuşkusuz, bazı maddeleri raporlamaması işletmelerin çevreye duysız olduğu ya da bu maddelerle ilgili aksiyonları göz ardı ettiği anlamına gelmemekte olup sadece raporlama yapmadığı anlamına gelmektedir. Örneğin; Pfizer gibi bazı işletmelerin raporlamasında olmamasına rağmen kendi web sayfalarında çevre ile ilgili aldıkları önlemler ve fayda sağlayan başka eylemlere yer verildiği görülmüştür. Böylece; GRI raporlamalarının istenen seviyede net bilgi sağlama konusunda henüz başarıya ulaşamadığı kanaatine varılmaktadır. Yine de GRI standartlarında raporlama yapılmasının tek düzen ve standardizasyon sağlanabilmesi açısından oldukça olumlu bir adım olduğu söylenebilir. İşletmelerin sürdürülebilirlik konusunda duyarlı olarak GRI çevre standartlarını raporlamaları sektör açısından ilham verici bulunmuştur. İşletmelerin bu çabalarını takdir eden kuruluş ve organizasyonlar da mevcuttur. Örneğin; Johnson and Johnson sürdürülebilirlik liderliği alanında prestijli bir ödül olan Dünya Çevre Merkezi Altın Madalya ödülüne iki kez layık görülmüştür. Benzer şekilde Abdi İbrahim 2020 sürdürülebilirlik raporuyla İstanbul Marketing Awards 2021'de Sürdürülebilirlik Raporu kategorisinde Gold Ödül'e, hatta 2021 sürdürülebilirlik raporu ile de NYX Awards 2022'de Yıllık Rapor kategorisinde Grand Ödül'e layık görülmüştür. GRI standartlarında belirtildiği gibi sürdürülebilirlik konusuna işletmelerde yönetsel yaklaşım oldukça önemlidir. İşletmeler bu yaklaşımı çalışanlarına ve diğer paydaşlarına da aktardığı zaman çevre konusunda atılan adımlar daha sağlam olacaktır. Raporlamalarla işletmeler ve bireyler birbirinden ilham alabilir, çevreye duyarlılık konusu gibi ulvi bir amaç uğruna birbiriyle yapacakları rekabet hem bugünkü kuşağa hem de sonraki nesillere daha yaşanılır bir dünya bırakmaya vesile olabilir.

Bu çalışma ilaç endüstrisinde sürdürülebilirlik üzerine gelecekteki akademik araştırmalar için; atık yönetimi, daha temiz üretim, yeşil kimya, endüstrinin yeşil yıkama taktikleri ve sürdürülebilirlikleri, geri dönüşüm, sera gazı emisyonları, karbon ayak izi gibi konularda araştırmalar için bir ışık yakmaktadır. İlaveten; bu araştırma sırasında İlaç endüstrisinde sürdürülebilirlik ile ilgili akademik literatürün çeşitli yönleriyle henüz derinleşmemiş bir araştırma alanı olduğu kanaati oluşmuştur. Endüstrinin bilimsel ve teknik olarak değişimi ve bireylerin yaşam kalitesine olumlu etkisi düşünüldüğünde ilaç sektörü yeni araştırmalara açıktır. Akademik araştırmalarla konuyla ilgili yeni bilgilerin üretilmesi, işletmelerin çevresel duyarlılıklarının artırılması ve sürdürülebilir yönetim anlayışının yaygınlaştırılması, gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir dünya bırakılması ve doğal yaşamın sorunsuz devam etmesi için önemlidir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Nurten Dönmez; Tuncay Taşkın

Kaynakça

- Alazzani, A., ve Wan-Hussin, W. N. (2013). Global reporting initiative's environmental reporting: A study of oil and gas companies. *Ecological Indicators*, 32, 19-24.
- Aras, G., ve Sarioğlu, G. U. (2015). *Kurumsal raporlamada yeni dönem: Entegre raporlama* (T/2015, 10-567). Erişim Adresi

- Bakoğlu, R. (2010). *Çağdaş stratejik yönetim* (1.Baskı ed.): Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Belkhir, L. (2021). How big pharma contributes to climate change. Erişim Adresi <https://globalnews.ca/news/5330863/climate-change-pharmaceutical-companies/>
- BIST. (2014). *Şirketler için sürdürülebilirlik rehberi*. Erişim Adresi
- Clarkson, P. M., Li, Y., Richardson, G. D., ve Vasvari, F. P. (2008). Revisiting the relation between environmental performance and environmental disclosure: An empirical analysis. *Accounting, Organizations and Society*, 33(4-5), 303-327.
- Dalgıç Turhan, G. (2017). *Unfolding strategic drivers of corporate sustainability practices*. (Doctoral Thesis), Yaşar University,
- Duarte, I., Mota, B., Pinto-Varela, T., ve Barbosa-Póvoa, A. P. (2022). Pharmaceutical industry supply chains: How to sustainably improve access to vaccines? *Chemical Engineering Research and Design*, 182, 324-341. doi:<https://doi.org/10.1016/j.cherd.2022.04.001>
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks the triple bottom line of 21st century business*. United Kingdom: Capstone Publishing Limited.
- Elliott, J. (2012). *An introduction to sustainable development*: Routledge.
- Erci, B. N. (2008). *Kentsel sürdürülebilirlikte yerel yönetimlerin rolü: İzmir büyükşehir belediyesi örneği*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale,
- Gönel, F. D. (2002). Globalleşen dünyada (nasıl bir) sürdürülebilir kalkınma. In (Vol. 158): Birikim Dergisi.
- GRI. (2018). Gri standards. In *GRI 103: Management approach 2016-Introduction* (pp. 1-14). Amsterdam The Netherlands.
- GRI. (2020). The value of sustainability reporting and the gri standards. Erişim Adresi <https://www.globalreporting.org/media/jzylu3ek/the-value-of-sustainability-reporting-and-the-gri-standards.pdf>
- GRI. (2022). Global reporting initiative. Erişim Adresi <https://www.globalreporting.org/about-gri/mission-history>
- Guthrie, J., ve Farneti, F. (2008). Gri sustainability reporting by australian public sector organizations. *Public and Money Management*, 28(6), 361-366.
- Güney, S., ve Dinler, S. (2021). Sustainability reports frames & gri-specific standard disclosures series: Evaluation of the turkish airlines 2018-2019 sustainability reports. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3(2), 1-19.
- Kaya, E. Ö. (2010). Sürdürülebilir kalkınma sürecinde bankaların rolü ve türkiye’de sürdürülebilir bankacılık uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 75-94.
- Kondracki, N. L., Wellman, N. S., ve Amundson, D. R. (2002). Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education. *Journal of Nutrition Education Behavior*, 34(4), 224-230.
- Kraut, M., Dennis, P., ve Connole, H. (2012). *The efficacy of voluntary disclosure: A study of water disclosures by mining companies using the global reporting initiative framework*. Paper presented at the Allied Academies International Conference, Las Vegas, Nevada.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis an introduction to its methodology* (2.nd ed. ed.). United States of America: Sage Publications, Inc.

- Marrewijk, M. v. (2003). Concepts and definitions of csr and corporate sustainability: Between agency and communionmarcel van marrewijk *Journal of Business Ethics*, 44, 95-105.
- Mikulic, M. (2022a). Pharmaceutical market: Worldwide revenue 2001-2021. Erişim Adresi <https://www.statista.com/statistics/263102/pharmaceutical-market-worldwide-revenue-since-2001/>
- Mikulic, M. (2022b). Total global pharmaceutical r&d spending 2012-2026. Erişim Adresi <https://www.statista.com/statistics/309466/global-r-and-d-expenditure-for-pharmaceuticals/>
- Mishra, M., Sharma, M., Dubey, R., Kumari, P., Ranjan, V., ve Pandey, J. (2021). Green synthesis interventions of pharmaceutical industries for sustainable development. *Current Research in Green and Sustainable Chemistry*, 4, 100174. doi:10.1016/j.crgsc.2021.100174
- Nicholson, D. (2020). Sustainability in pharmaceutical industry practices: The role of a qms. Erişim Adresi <https://www.ideagen.com/thought-leadership/blog/sustainability-in-pharmaceutical-industry-practices-the-role-of-a-qms>
- Okereke, M. (2021). How pharmaceutical industries can address the growing problem of climate change. *The Journal of Climate Change and Health*, 4, 100049. doi:<https://doi.org/10.1016/j.joclim.2021.100049>
- Samuel, V. B., Agamuthu, P., ve Hashim, M. A. (2013). Indicators for assessment of sustainable production: A case study of the petrochemical industry in malaysia. *Ecological Indicators*, 24, 392-402. doi:10.1016/j.ecolind.2012.07.017
- şahin, Z., ve çankaya, F. (2018). Türkiye'de gri rehberine göre hazirlanan sürdürülebilirlik raporlarinin İçerik analizİ. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 860-879.
- Tokgöz, N., ve önce, S. (2009). şirket sürdürülebilirliği: Geleneksel yönetim anlayışına alternatif *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 249-275.
- Toppinen, A., Li, N., Tuppara, A., ve Xiong, Y. (2012). Corporate responsibility and strategic groups in the forest-based industry: Exploratory analysis based on the global reporting initiative (gri) framework. *Corporate Social Responsibility Environmental Management*, 19(4), 191-205.

MUHASEBE DERSİNİ ALAN ÖĞRENCİLERİN MUHASEBE DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARININ TESPİTİ: HARRAN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ*

Vedat KARAGÜN^{1**}
Hasan ÇİFTÇİ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Harran Üniversitesi bünyesinde bulunan ön lisans programlarına kayıtlı olan ve muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin tutumlarının tespit edilmesidir. Çalışma Harran Üniversitesi'ne bağlı meslek yüksekokullarında muhasebe dersini alan öğrencilerinden oluşan 299 kişi üzerinde uygulanmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Yapılmış olan analizlerden yola çıkarak öğrencilerin okudukları programdan memnuniyetleri muhasebe dersine ilişkin tutumlarına olumlu şekilde yansıdığına ulaşılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, muhasebe dersini alan öğrencilerin programlarında muhasebe dersini almaktan memnun oldukları ve öğrencilerin okudukları bölümlerle muhasebe dersine yönelik memnuniyetleri ve muhasebe dersine yönelik tutumla cinsiyet arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Öğrencileri, Tutum

JEL Kodları: M41

DETERMINING THE ATTITUDES OF STUDENTS TAKING THE ACCOUNTING COURSE TOWARDS ACCOUNTING COURSE: HARRAN UNIVERSITY EXAMPLE

Abstract

The aim of this study is to determine the attitudes of the students enrolled in the associate degree programs of Harran University and taking the accounting course towards the accounting course. The study was carried out on 299 students who took accounting courses in vocational schools affiliated to Harran University. Questionnaire method was used as data collection tool in the study. Based on the analyzes made, it was concluded that the satisfaction of the students with the program they studied was reflected positively on their attitudes towards the accounting course. As a result of the research, it was determined that the students who took the accounting course were satisfied with taking the accounting course in their programs, and there was no difference between the students' satisfaction with the department they studied and the accounting course, and the attitude towards the accounting course and gender.

Key Words: Accounting, Accounting Education, Accounting Students, Attitude

JEL Codes: M41

* Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 13.12.2021 tarih ve 2021/196 nolu kararı ile etik ilkelerine uygun olduğu belirtilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, Akçakale Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0001-7503-2718

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): vedatkaragun@harran.edu.tr.

² Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Birecik Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0001-5595-5726

Başvuru Tarihi (Received): 24.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana muhasebe kavramı da vardır. Muhasebe bilimi, kayıt işlemlerinin yanında sunum sanatını da içerisinde barındırmaktadır (Soylu, 2014). Muhasebe teriminin kökeni Arapçadan geliyor olsa da birbirinden farklı birçok tanımına rastlamak mümkündür. Bu tanımlar içinde en çok kullanılan tanıma göre muhasebe; ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin varlıklarında artış ya da azalışa neden olan mali nitelikteki işlemleri kaydeden, sınıflayan, özet şeklinde rapor eden, işlemlerin sonuçlarını yorumlayan, analiz eden ve işlemlerin denetimini sağlayan bilim dalıdır (Kara, 2015). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere para ile ifade edilmeyen işlemler muhasebenin kapsamına girmemektedir (Ercan ve Değirmenci, 2019). Yapılmış tanımlardan yola çıkarak muhasebeye işletmenin dili diyebiliriz (Karasioğlu ve Aracı, 2012). Yukarıda yapılmış olan tanımlardan yola çıkarak muhasebenin fonksiyonlarını kaydetme, sınıflandırma, özetleme, raporlama, analiz etme ve yorumlama şeklinde sıralanabilir (Toramanlı, 2019).

Bir bilim dalı olan muhasebe; yatırımcılar, borç verenler, yöneticiler, hissedarlar, müşteriler, çalışanlar vb. (Alagöz, Öge ve Koçyiğit, 2013) gibi farklı karar alıcılarına iletmek üzere finansal verileri bilgiye dönüştüren kaynaklar toplamıdır (Bodner ve Hopwood, 1993).

Muhasebe, teknolojinin ilerlemesi ile birlikte meydana gelen değişikliklerden etkilenmektedir. Muhasebecilerin ve muhasebe eğitimi verenlerin, meydana gelen bu değişikliklerden haberdar olmaları eğitimde önemli bir payı bulunmaktadır (Zaif ve Ayanoglu, 2007). Türkçe, Matematik, Fen vb. genel eğitim derslerine verilen önem kadar muhasebe derslerine de önem verilmelidir. Aksi takdirde muhasebe eğitimi almış bireyler, işletmelerin gereksinimlerini karşılamakta noksan kalacaklarından muhasebe eğitimi alan bireyler dışındaki bireyler bu noksanlıkları tamamlayacaklardır (Ainsworth, 2001).

Tutum terimine baktığımızda, kişilerin olay, nesne veya kişilere yönelik pozitif veya negatif yönlü psikolojik eğilimini nitelemektedir (Birgün, Özen, Sevim Uğraş ve Sevim Pehlivan, 2020). Bireylerin günlük hayatlarında sergilemiş olduğu davranışların temelinde tutum yer almaktadır (Canöz, 2014). Tutum, bilişsel öge (tutumun gerçeklere dayandığı bilgi hazinesi), duyuşsal öge (bireyin tutum konusunu sevip sevmemesi) ve davranışsal öge (bireyin tutum konusuna ilişkin sergilemiş oldukları davranışlar) olmak üzere üç öğeden oluşmaktadır (Ercan ve Değirmenci, 2019).

Eğitim; toplumsal çerçevede kültür aktarımını, bireysel çerçevede ise bireyin çağdaş değer ve becerilere ulaşmasını hedefleyen bir süreçtir. Bu süreçte kültürel değerlerin çağın gelişim ve gereksinimlerine yansıtılarak aktarılması esastır. Bu yönüyle eğitim, bireylerdeki kişisel ve meslekî gelişim sayesinde ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde etkin olan birçok faktörle doğrudan bağlantılıdır (Arı ve Top, 2017). Eğitim, birlikte yaşayan insanların toplumsal düzen ve kültürel yapının düzenli olarak sürdürülebilmesi için toplumsal yapının oluşturmuş olduğu bir kurumdur. Toplumsal düzenin oluşturulmasında eğitimin rolü ele alındığında; eğitimin inovasyonel oluşu ve artan popülasyonun dengesini koruyabilmenin temel mekanizması oluşu toplumların önem sırasındaki yerini arttırmaktadır (Aslan, 2001). Artan popülasyon ile eşdeğerde artan ihtiyaçların karşılanması ve toplumsal ilerlemeyi sağlamak için gerekli olan yetkinlik ve becerilere sahip insanların yetişmesi de ancak eğitimle sağlanmaktadır (Dinçer, 2003). Toplumda yaşayan bireyler, almış oldukları eğitim sayesinde daha rahat ve daha huzurlu bir yaşama sahip olmaları mümkündür. Toplumların refah seviyelerinin yükselmesinde bireylerin almış oldukları eğitim oldukça önemlidir. Muhasebe alanında verilen eğitim de bireylere meslekî beceriler kazanmasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Verilmiş olan bu eğitimin niteliği muhasebe meslek mensuplarının etkinliğini arttırmaktadır (Ercan ve Değirmenci, 2019).

Muhasebe alanında verilen eğitimler sayesinde muhasebecilik mesleğini tercih edenlerin gelişen

ve değişen çevre koşullarının ihtiyaç duyduğu yetkinliğe sahip olmaları beklenen bir durum olarak görülmektedir. Muhasebe eğitiminde bireylerin sadece muhasebe mesleğinin gerektirdiği özellikler değil beraberinde zihinsel, psikolojik, duygusal ve maddi yönden bireyleri geliştirmek de ön planda tutulmaktadır (Ercan ve Değirmenci, 2019).

Bu çalışmada; muhasebe ve vergi uygulamaları, dış ticaret, büro yönetimi ve yönetici asistanlığı, sağlık turizmi işletmeciliği, optisyenlik, çağrı merkezi hizmetleri, halkla ilişkiler ve tanıtım, turist rehberliği, işletme yönetimi ve bankacılık ve sigortacılık programlarına kayıtlı öğrencilerin kayıtlı oldukları programlarda almış oldukları muhasebe dersine ilişkin tutumları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle çalışmayla ilgili literatür taraması yapılmış, sonrasında ise öğrenciler üzerine yapılan araştırmaya yer verilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular daha önceki çalışmalarla kıyas edilmiş, çalışmanın önceki çalışmalar ile benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmuştur.

1. Literatür Taraması

Literatürde öğrencilerin muhasebe derslerine yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik birçok çalışma yer almaktadır. Çalışmalardan bazıları özet olarak aşağıdaki gibidir:

Apak (2020) Aksaray Üniversitesi bünyesinde bulunan Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları programına kayıtlı olup muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe derslerine yaklaşımlarını üç varsayımla ele almıştır. Anket yöntemiyle elde edilen veriler sonucunda; öğrencilerin demografik özelliklerine dayalı yaklaşımda öğrencinin içinde bulunduğu eğitim döneminin muhasebe dersine yaklaşımında bir önceki döneme göre farklılık gösterdiği, ayrıca orta öğretim sürecinde muhasebe dersi gören öğrencilerin muhasebe derslerine yaklaşımının diğerlerine nazaran daha pozitif olduğu ve programın tercih edilmesinde kendi isteklilik yönü de kendi isteği ile programa kayıt yapan öğrencilerin, istemsiz kayıt yapan öğrencilere nispeten daha olumlu olduğu sonucuna varmıştır.

Ercan ve Değirmenci (2019) yapmış oldukları çalışmalarında muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin tutumlarının belirlenmesini amaçlamışlardır. Bu çalışma Adıyaman Üniversitesi'ne bağlı Besni Meslek Yüksekokulunda okuyan 174 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, muhasebe dersini alan öğrencilerin %51,1'nin muhasebe derslerini almaktan memnun olduklarını tespit etmişlerdir. Yapmış oldukları çalışma sonucunda öğrencilerin kayıtlı oldukları bölümden memnuniyetlerinin muhasebe dersine yönelik tutumlarına olumlu şekilde yansıdığı sonucuna ulaşılmışlardır. Çalışmaya katılan öğrencilerin kayıtlı oldukları bölümle muhasebe derslerinden memnuniyetleri ve cinsiyet arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Kandemir, Kardeş ve Baykut (2016) yapmış oldukları çalışmalarında Afyon Kocatepe Üniversitesine bağlı dört tane meslek yüksekokulunda muhasebe dersini almakta olan ve daha önceki eğitim hayatlarında muhasebe dersini alan öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Çalışma için veri toplama yöntemi olarak anket uygulanmıştır. Yapılan incelemede, muhasebe ve işletme bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin okudukları bölümlere ilişkin düşüncelerini tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular genelde öğrencilerin tutumlarının pozitif yönde olduğuna ilişkin tespitlerde bulunmuşlardır.

Çelik ve Serinkan (2011) yapmış oldukları çalışmalarında Pamukkale Üniversite İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin tutumlarının tespit edilmesine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışma için veri toplama yöntemi olarak anket uygulanmıştır. Yapılmış olan çalışmada muhasebe dersini alan öğrencilerin cinsiyetlerine göre tutumlarında herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Yine bu çalışmada bölüm farklılıklarına göre muhasebe derslerine ilişkin önemli tutum farklılıklarına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır.

Özcan, Ünal ve Helhel (2009) Akdeniz Üniversitesi'ndeki Muhasebe ön lisans öğrencilerinin mesleğe karşı olan tutumlarının tespitine yönelik çalışmalarında; öğrencilerin eğitim programından memnuniyet duyduklarını; mezuniyet sonrası çalışma hayatlarında gördükleri eğitimin önemli pozitif etkileri olacağını ve mesleğin sosyal çevrede saygın ve itibar gören bir meslek olduğunu değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak; araştırma sonucunda öğrencilerin mesleğe karşı olumlu tavır sergilediklerini belirtmişlerdir.

Kaya (2007) yapmış olduğu çalışmasında eğitim hayatlarında ilk defa muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine yönelik tutumları üzerine araştırma yapmıştır. Öğrencilerin dönem başındaki muhasebe dersine yönelik tutumları ile dönem sonundaki tutumlarının pozitiften negatife doğru değiştiği sonucuna varmıştır.

Danziger ve Eden (2006) yapmış oldukları çalışmalarında muhasebe eğitimi alan birinci sınıfta ve son sınıfta öğrenim gören öğrencilerinin düşüncelerini ölçmeye yönelik yaptıkları çalışmalarında son sınıfta okuyan öğrencilerin kariyerleri ile ilgili çalışmalar yapmayı düşündüklerine ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra ilk yıllarda kendi alanları ile ilgili herhangi bir meslekte çalışmayı düşünmedikleri bulgularına varmışlardır.

Byrne ve Willis (2005) yapmış oldukları çalışmalarında muhasebe eğitimi alan öğrencilerin mesleki düşüncelerinin tespit edilmesine yönelik yapılmış olan çalışmada, muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebecilik mesleğinin katı ve sıkıcı kurallara sahip bir meslek olarak algıladıklarını belirlemişlerdir.

Marriot ve Marriot (2003) yapmış oldukları çalışmalarında muhasebe bölümünden mezun öğrencilerin üniversite deneyiminin muhasebe mesleğine karşı olumlu bir tutum kazandırıp kazandırmadığına yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada muhasebe öğrencilerinin bir meslek olarak muhasebeye yönelik tutumlarına ilişkin sonuçlarını ele almışlardır. Öğrencilerin, derslerin başlangıcında bir meslek olarak muhasebeye karşı oldukça olumlu bir tutum sergilediklerini ancak öğrencilerin muhasebeye karşı tutumları, çalışmalarının sonunda önemli ölçüde düştüğü sonucunu ortaya koymuşlardır. Muhasebe öğrencilerinin üniversitedeyken muhasebe ile tanışmalarının bir meslek olarak muhasebeye yönelik tutumlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

2. Yöntem

Çalışmaya veri toplamak için anket formu kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket formu için araştırmaya başlamadan önce 13.12.2021 tarih ve 2021/196 nolu kararı ile Harran Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin alınmıştır.

2.1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada, Harran Üniversitesi bünyesinde bulunan meslek yüksekokullarında muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Tutumların belirlenmesinde duygusal ilgi, bilişsel ilgi, kaygı ve meslek geleceği ilgisi öğeleri bakımından öğrencilerin muhasebe dersi hakkındaki fikirlerin elde edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma için veri toplama yöntemi olarak anket uygulanmıştır. Çalışmanın amacına yönelik yapılmış olan literatür taraması sonucu 2011 yılında yayınlanmış olan Çelik ve Serinkan'ın makalesindeki anket sorularından yararlanılmıştır. Çalışma verilerinin toplanması için kullanılan anket 19 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin 7 tanesi duygusal ilgi, 6 tanesi bilişsel ilgi, 3 tanesi kaygı ve 3 tanesi de meslek geleceği ilgisi tutumlarını ölçmeye yöneliktir.

Çalışma için öğrencilere uygulanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk kısmı öğrencilerin demografik özellikleri olan cinsiyet, yaş, kayıtlı olduğu meslek yüksekokulu, kayıtlı olduğu bölüm ve kaçınıcı sınıfta olduğunu ölçmeye yönelik 5 sorudan oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümü ise çalışmanın amacı olan öğrencilerin muhasebe dersine karşı duygusal ilgi, bilişsel ilgi,

kayı ve meslek geleceği ilgisi öğelerinin ölçümünde kullanılan 19 adet önerme cümlesinden oluşmaktadır. Anket ölçek ifadeleri; “1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiş 5’li likert ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır.

2.2. Çalışmanın Evreni ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Harran Üniversitesi’ne bağlı aşağıda Tablo 1’de yer alan meslek yüksekokulları, meslek yüksekokullarına bağlı programlar ve bu programlarda muhasebe dersini alan 470 öğrenci oluşturmaktadır.

Tablo 1: Meslek Yüksekokulu ve Program

Meslek Yüksekokulu	Program	Programa Kayıtlı Öğrenci Sayıları
Akçakale MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	30
Siverek MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	30
Suruç MYO	Bankacılık ve Sigortacılık	60
Bozova MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	30
Halfeti MYO	Turist Rehberliği	10
	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	30
Birecik MYO	Çağrı Merkezi Hizmetleri	30
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	20
	Sağlık Turizmi İşletmeciliği	40
Sağlık Hizmetleri MYO	Optisyenlik	30
	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	50
	Dış Ticaret	30
Sosyal Bilimler MYO	İşletme Yönetimi	60
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	30
Toplam Kayıtlı Öğrenci Sayısı		470

Öğrencilerin ankete katılım sağlaması gönüllülük esasına göre gerçekleşmiştir. Çalışmanın örneklemi ise Harran Üniversitesi’ne bağlı meslek yüksekokullarında muhasebe dersini alan ve ankete katılım sağlayan 116’sı erkek, 183’ü kız olmak üzere toplam 299 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmacılar 100.000 evrenli topluluktan örneklem büyüklüğü 0,05 hata payı ile seçerken 287 kişinin yeterli olduğunu belirtmiştir (Saruhan ve Özdemirci, 2020). Anket meslek yüksekokullarında muhasebe dersini alan öğrencilere uygulandığından Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi çalışmanın kısıdını oluşturmuştur. Anket yapılan Meslek Yüksekokulu, program ve ankete katılım sağlayan öğrenci sayıları aşağıda Tablo 2’deki gibidir:

Tablo 2: Meslek Yüksekokulu, Program ve Öğrenci sayıları

Meslek Yüksekokul	Program	Anket Uygulanan Öğrenci Sayısı
Akçakale MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	15
Siverek MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	15
Suruç MYO	Bankacılık ve Sigortacılık	39
Bozova MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	14
Halfeti MYO	Turist Rehberliği	2
Birecik MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	18
	Çağrı Merkezi Hizmetleri	18
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	7
Sağlık Hizmetleri MYO	Sağlık Turizmi İşletmeciliği	33
	Optisyenlik	10
Sosyal Bilimler MYO	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	43
	Dış Ticaret	22
	İşletme Yönetimi	52
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	11
	TOPLAM	

Uygulanan anket sonucu toplanmış olan veriler IBM SPSS Statistics 26 programı ile analiz edilmiştir. Yapılmış olan analiz sonucunda çalışmanın Cronbach's Alpha'sı 0,882 olarak bulunmuştur.

Tablo 3: Güvenirlilik Katsayısı

Güvenirlilik Analizi	
Cronbach's Alpha	N
,882	19

Cronbach's Alfa, ölçeklerin güvenilirliğinin belirlenmesinde sıklıkla kullanılan bir katsayıdır (Alpar, 2017). Alfa katsayısı 0,00-0,39 geliştirilen test güvenilir değildir, 0,40-0,59 geliştirilen testin güvenilirliği düşüktür, 0,60-0,79 geliştirilen test oldukça güvenilirdir ve 0,80-1,00 geliştirilen test/ölçek, yüksek güvenilirliğe sahiptir şeklinde nitelendirilmektedir (Kurtlar ve Yıldız, 2020). 0,882 olarak elde edilen Cronbach's Alpha ile geliştirilmiş olan ders tutum ölçeğinin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenilebilmektedir.

2.3. Çalışmanın Değişkenleri ve Hipotezleri

Çalışmada belirtilen Tutum ölçeğindeki 19 değişken; bir yapının birden çok değişken açısından analizini sağlayan faktör analizi çerçevesinde önceden belirtilen dört (duygusal ilgi, bilişsel ilgi, kaygı ve meslek geleceği ilgisi) öğede toplanmıştır. Araştırma ile ilgili analizler aşağıda Tablo 4'te

bu dört faktöre göre yapılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen faktörlerin değerlendirilmesiyle oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Cinsiyete göre, katılımcıların muhasebe dersine ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık vardır.

H2: Yaşa göre, katılımcıların muhasebe dersine ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık vardır.

H3: Okudukları meslek yüksekokuluna göre, katılımcıların muhasebe dersine ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık vardır.

H4: Okudukları sınıfa göre, katılımcıların muhasebe dersine ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık vardır.

3. Analiz ve Bulgular

Tablo 4: Ölçek Maddeleri İçin Kullanılan Kısaltmalar

sr01	Muhasebe zevklidir ve beni motive eder
sr02	Muhasebe alanında iddialyım
sr03	Muhasebe derslerini severim
sr04	Muhasebe çalışmayı isterim
sr05	Muhasebe sevdiğim dersler arasındadır
sr06	Muhasebe derslerinden zevk alırım
sr07	Genelde okulda muhasebe çalışmayı severim
sr08	Muhasebe dersi seçtiğim bölüm için gereklidir
sr09	Muhasebe öğrenmek zahmete değer
sr10	Muhasebeyi öğrenmek iş imkânlarımı artırır
sr11	Muhasebe dersinde öğretilenler çalışma yaşamı için gereklidir
sr12	Muhasebeyi hayatım boyunca birçok yerde kullanacağım
sr13	Muhasebe dersi bölümden mezun olduktan sonra çalışmayı düşündüğüm meslek için gereklidir
sr14	Muhasebe çalışırken kaygılı olmam
sr15	Muhasebe derslerini çalışırken çok rahat ve sakinim
sr16	Muhasebe dersleri ilgili ödevlerimi yaparken panik olmam
sr17	Mezun olduktan sonra herhangi bir işletmede muhasebe departmanında çalışmak isterim
sr18	Okuduğum programdan mezun olduktan sonra aynı alanda devam etmek isterim
sr19	Mezun olduktan sonra eğitimime devam edip Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavir olmak isterim

Tablo 5: *Ders Tutum Ölçeği maddeleri için frekans dağılımı ve açıklayıcı istatistikleri*

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort.	Std. S.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
sr01_Dİ	33	11,0	56	18,7	53	17,7	122	40,8	35	11,7	3,234	1,206
sr02_Dİ	37	12,4	69	23,1	72	24,1	88	29,4	33	11,0	3,037	1,210
sr03_Dİ	38	12,7	48	16,1	58	19,4	118	39,5	37	12,4	3,227	1,230
sr04_Dİ	33	11,0	57	19,1	67	22,4	99	33,1	43	14,4	3,207	1,225
sr05_Dİ	39	13,0	52	17,4	52	17,4	109	36,5	47	15,7	3,244	1,279
sr06_Dİ	41	13,7	54	18,1	58	19,4	111	37,1	35	11,7	3,151	1,245
sr07_Dİ	36	12,0	79	26,4	62	20,7	92	30,8	30	10,0	3,003	1,208
sr08_Bİ	29	9,7	29	9,7	31	10,4	129	43,1	81	27,1	3,682	1,241
sr09_Bİ	30	10,0	33	11,0	63	21,1	112	37,5	61	20,4	3,472	1,219
sr10_Bİ	17	5,7	22	7,4	45	15,1	131	43,8	84	28,1	3,813	1,098
sr11_Bİ	19	6,4	36	12,0	62	20,7	125	41,8	57	19,1	3,552	1,120
sr12_Bİ	24	8,0	31	10,4	84	28,1	117	39,1	43	14,4	3,415	1,106
sr13_Bİ	30	10,0	39	13,0	57	19,1	99	33,1	74	24,7	3,495	1,270
sr14_Ka	48	16,1	76	25,4	73	24,4	74	24,7	28	9,4	2,860	1,226
sr15_Ka	43	14,4	80	26,8	56	18,7	97	32,4	23	7,7	2,923	1,214
sr16_Ka	42	14,0	69	23,1	60	20,1	101	33,8	27	9,0	3,007	1,223
sr17_MGİ	26	8,7	64	21,4	54	18,1	93	31,1	62	20,7	3,338	1,262
sr18_MGİ	21	7,0	46	15,4	73	24,4	81	27,1	78	26,1	3,498	1,227
sr19_MGİ	61	20,4	66	22,1	61	20,4	44	14,7	67	22,4	2,967	1,444
Drs_Ttm_ORT											3,270	0,693

Dİ: Duygusal İlgi, **Bİ:** Bilişsel İlgi, **Ka:** Kaygı, **MGİ:** Meslek Geleceği İlgisi, **Drs_Ttm:** Ders Tutum

Ders Tutum Ölçeği maddeleri için frekans dağılımı ve açıklayıcı istatistikleri yukarıda Tablo 5’te verilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde en yüksek ortalamanın 3,813 ile **sr10_Bİ** maddesinde, en küçük ortalamanın da 2,860 ile **sr14_Ka** maddesinde olduğunu görüyoruz.

3.1. Ankette Kullanılan Ölçekler İçin Geçerlik Güvenirlik Analizi Bulguları

Tablo 6: Ders Tutum Ölçeği ve Alt Boyutları İçin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenirlik Katsayısı Bulguları

Madde No	F1	F2	F3	F4	M. T. Kor.
sr01	,673				,631
sr02	,579				,520
sr03	,746				,690
sr04	,644				,644
sr05	,772				,706
sr06	,768				,717
sr07	,650				,566
sr08		,569			,463
sr09		,601			,513
sr10		,764			,603
sr11		,761			,592
sr12		,645			,482
sr13		,576			,545
sr14				,662	,426
sr15				,748	,510
sr16				,818	,524
sr17			,834		,695
sr18			,711		,496
sr19			,741		,497
					Ölçek
Özdeğer	6,248	1,967	1,390	1,278	
Açıklanan Varyans	20,257	15,814	11,018	10,184	57,273
Cronbach's Alpha	,867	,782	,673	,732	0,882

(KMO: 0,880; Bartlet test: Ki-kare: 2051,994, p: 0,000)

Elde edilen bulgulara göre; Bartlett testi maddelere faktör analizi uygulamanın istatistiksel olarak gerekli olduğu ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayı da faktör analizi için örneklem çapının yeterli olduğunu göstermektedir. Maddelerin faktör yüklerinin ve madde-toplam korelasyonlarının yüksek olması tüm maddelerin ölçek için önemli olduğunu yani tüm maddelerin ölçekte yer alması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca öz değer ve açıklanan varyans oranı da ölçeğin yapısının geçerliliği ve güvenilirliğinin diğer bir göstergesidir.

Tablo 7: Araştırmada Kullanılan Ders Tutum Ölçeğinin Uyum Katsayıları

	CMIN/DF	GFI	CFI	AGFI	RMSEA
Düzye 1	2,037	0,912	0,922	0,974	0,059
Düzye 2	1,976	0,911	0,926	0,971	0,057
Kabul Edilebilir Uyum	≤5	≥0,90	≥0,90	≥0,90	≤0,080

Araştırmada kullanılan Ders Tutum ölçeği modellerinin geçerliliği için Düzye 1 ve Düzye 2 uyum istatistiği değerleri yukarıda Tablo 7'deki gibidir. Bulgulara göre; Ders Tutum ölçeğinin etki modeli için uyum indeksleri değerleri kabul edilebilir değerler aralığında olduğu görülmektedir.

3.2. Frekans Tabloları

Tablo 8: *Ankete Katılan Öğrencilerin Demografik Bilgileri Frekans Dağılımı*

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	183	61,2
	Erkek	116	38,8
	Total	299	100,0
Yaş Grubu	17-20 Yaş	145	48,5
	21-24 Yaş	136	45,5
	25-28 Yaş	13	4,3
	29-32 Yaş	3	1,0
	33 ve Üzeri Yaş	2	0,7
	Total	299	100,0
Okuduğu Meslek Yüksekokulu	Sosyal Bilimler MYO	128	42,8
	Sağlık Hizmetleri MYO	43	14,4
	Birecik MYO	43	14,4
	Halfeti MYO	2	0,7
	Akçakale MYO	15	5,0
	Siverek MYO	15	5,0
	Bozova MYO	14	4,7
	Suruç MYO	39	13,0
	Total	299	100,0
Okuduğu Bölüm	Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	105	35,1
	Dış Ticaret	22	7,4
	İşletme Yönetimi	52	17,4
	Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı	11	3,7
	Sağlık Turizmi İşletmeciliği	33	11,0
	Optisyenlik	10	3,3
	Çağrı Merkezi Hizmetleri	18	6,0
	Halkla ilişkiler ve Tanıtım	7	2,3
	Turist Rehberliği	2	0,7
	Bankacılık ve Sigortacılık	39	13,0
	Total	299	100,0
Okuduğu Sınıf	1. Sınıf	162	54,2
	2. Sınıf	129	43,1
	Uzatmalı	8	2,7
	Total	299	100,0

Ankete katılım sağlayan öğrencilerin demografik bilgilerine göre elde edilmiş olan frekans dağılımı yukarıda Tablo 8’de verilmiştir. Öğrencilerin %61,2’si (183) Kadın, %38,8’i (116) ise Erkek olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin yaş durumu bakımından en büyük yığılmanın %48,5 ile 17-25 yaş grubunda ve en az yığılmanın %0,7 ile 33 ve üzeri yaş grubunda olduğu sonucuna varılmıştır. Okudukları Meslek Yüksekokulu bakımından en büyük yığılmanın %42,8 ile Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu’nda ve en az yığılmanın %0,7 ile Halfeti Meslek Yüksekokulu’nda olduğu tespit edilmiştir. Okudukları Bölüm bakımından en büyük yığılmanın %35,1 ile Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü’nde ve en az yığılmanın %0,7 ile Turist Rehberliği Bölümü’nde olduğu sonucuna varılmıştır. Okudukları Sınıf bakımından ise %54,2’sinin 1. Sınıf, %43,1’inin 2. Sınıf ve %2,7’sinin de uzatmalı öğrenci olduğu gözlemlenmiştir.

3.3. Ölçek İstatistikleri

Tablo 9: Ders Tutum Ölçeği, Duygusal İlgi Alt Boyutu maddeleri için frekans dağılımı ve açıklayıcı istatistikleri

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort.	Std. S.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
sr01_Dİ	33	11,0	56	18,7	53	17,7	122	40,8	35	11,7	3,234	1,206
sr02_Dİ	37	12,4	69	23,1	72	24,1	88	29,4	33	11,0	3,037	1,210
sr03_Dİ	38	12,7	48	16,1	58	19,4	118	39,5	37	12,4	3,227	1,230
sr04_Dİ	33	11,0	57	19,1	67	22,4	99	33,1	43	14,4	3,207	1,225
sr05_Dİ	39	13,0	52	17,4	52	17,4	109	36,5	47	15,7	3,244	1,279
sr06_Dİ	41	13,7	54	18,1	58	19,4	111	37,1	35	11,7	3,151	1,245
sr07_Dİ	36	12,0	79	26,4	62	20,7	92	30,8	30	10,0	3,003	1,208
Duygusal ilgi											3,158	0,916

Yukarıda Tablo 9’da Ders Tutum Ölçeği, Duygusal İlgi Alt Boyutu maddeleri için frekans dağılımı ve açıklayıcı istatistikleri verilmiştir. Tablo 9’u incelediğimizde 3,244 ortalama ile en yüksek ortalamanın **sr05_Dİ** maddesinde ve 3,003 ortalama ile en düşük ortalamanın **sr07_Dİ** maddesinde olduğunu görüyoruz.

Tablo 10: Ders Tutum Ölçeği, Bilişsel İlgi Alt Boyutu Maddeleri İçin Frekans Dağılımı ve Açıklayıcı İstatistikleri

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort.	Std. S.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
sr08_Bİ	29	9,7	29	9,7	31	10,4	129	43,1	81	27,1	3,682	1,241
sr09_Bİ	30	10,0	33	11,0	63	21,1	112	37,5	61	20,4	3,472	1,219
sr10_Bİ	17	5,7	22	7,4	45	15,1	131	43,8	84	28,1	3,813	1,098
sr11_Bİ	19	6,4	36	12,0	62	20,7	125	41,8	57	19,1	3,552	1,120
sr12_Bİ	24	8,0	31	10,4	84	28,1	117	39,1	43	14,4	3,415	1,106
sr13_Bİ	30	10,0	39	13,0	57	19,1	99	33,1	74	24,7	3,495	1,270
Bilişsel ilgi											3,571	0,815

Yukarıda Tablo 10’da Ders Tutum Ölçeği, Bilişsel İlgi Alt Boyutu maddeleri için açıklayıcı istatistikleri ve frekans dağılımları verilmiştir. Tablo 10’u incelediğimizde 3,813 ortalama ile en yüksek ortalamanın **sr10_Bİ** maddesinde ve 3,415 ortalama ile en küçük ortalamanın **sr12_Bİ** maddesinde olduğunu görüyoruz.

Tablo 11: Ders Tutum Ölçeği, Kaygı Alt Boyutu Maddeleri İçin Frekans Dağılımı ve Açıklayıcı İstatistikleri

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort.	Std. S.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
sr14_Ka	48	16,1	76	25,4	73	24,4	74	24,7	28	9,4	2,860	1,226
sr15_Ka	43	14,4	80	26,8	56	18,7	97	32,4	23	7,7	2,923	1,214
sr16_Ka	42	14,0	69	23,1	60	20,1	101	33,8	27	9,0	3,007	1,223
Kaygı											2,930	0,950

Yukarıda Tablo 11’de Ders Tutum Ölçeği, Kaygı Alt Boyutu maddeleri için açıklayıcı istatistikleri ve frekans dağılımları verilmiştir. Tablo 11’i incelediğimizde 3,007 ortalama ile en yüksek ortalamanın **sr16_Ka** maddesinde ve 2,860 ortalama ile en küçük ortalamanın **sr14_Ka** maddesinde olduğunu görüyoruz.

Tablo 12: Ders Tutum Ölçeği, Meslek Geleceği İlgisi Alt Boyutu Maddeleri İçin Frekans Dağılımı ve Açıklayıcı İstatistikleri

	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Ort.	Std. S.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
sr17_MGİ	26	8,7	64	21,4	54	18,1	93	31,1	62	20,7	3,338	1,262
sr18_MGİ	21	7,0	46	15,4	73	24,4	81	27,1	78	26,1	3,498	1,227
sr19_MGİ	61	20,4	66	22,1	61	20,4	44	14,7	67	22,4	2,967	1,444
Meslek geleceği ilgisi											3,268	1,061

Yukarıda Tablo 12’de Ders Tutum Ölçeği, Meslek Geleceği İlgisi Alt Boyutu maddeleri için açıklayıcı istatistikleri ve frekans dağılımları verilmiştir. Tablo 12’yi incelediğimizde 3,498 ortalama ile en yüksek ortalamanın **sr18_MGİ** maddesinde ve 2,967 ortalama ile en küçük ortalamanın **sr19_MGİ** maddesinde olduğunu görüyoruz.

3.4. Araştırma Değişkenlerinin Demografik Değişkenler Bakımından İncelenmesi

Tablo 13: Ankette kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve Alt Boyutlarının Cinsiyet Değişkeni Bakımından İncelenmesi

	Cinsiyet	N	Mean	Std.	t	p
				Deviation		
Drs_Ttm_ORT	Kadın	183	3,293	0,642	0,742	0,459
	Erkek	116	3,232	0,768		
Drs_Ttm_Dİ_ORT	Kadın	183	3,208	0,868	1,186	0,237
	Erkek	116	3,079	0,986		
Drs_Ttm_Bİ_ORT	Kadın	183	3,644	0,753	1,942	0,053
	Erkek	116	3,457	0,896		
Drs_Ttm_Ka_ORT	Kadın	183	2,783	0,937	-3,410	0,001
	Erkek	116	3,161	0,927		
Drs_Ttm_MGİ_ORT	Kadın	183	3,302	1,062	0,712	0,477
	Erkek	116	3,213	1,062		

Ankette kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve alt boyutlarının öğrencilerin cinsiyetleri (kadın/erkek) bakımından farklılığı t testi ile irdelenmiştir. Neticede elde edilen bulgulara göre ankette kullanılmış olan Ders Tutum Ölçeği, Kaygı alt boyutunda cinsiyet (kadın/erkek) değişkeni bakımından anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır. Farklılığın kaynağı Kaygı algısının Erkek katılımcılarda Kadın katılımcılara göre daha yüksek olmasıdır.

Tablo 14: Ankette Kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve alt boyutlarının Yaş Grubu Değişkeni bakımından incelenmesi

	Yaş Grubu	N	Mean	Std.	t	p
				Deviation		
Drs_Ttm_ORT	17-20 Yaş	145	3,373	0,677	2,519	0,012
	21 Yaş ve Üzeri	154	3,173	0,696		
Drs_Ttm_Dİ_ORT	17-20 Yaş	145	3,256	0,901	1,811	0,071
	21 Yaş ve Üzeri	154	3,065	0,923		
Drs_Ttm_Bİ_ORT	17-20 Yaş	145	3,666	0,761	1,948	0,052
	21 Yaş ve Üzeri	154	3,483	0,856		
Drs_Ttm_Ka_ORT	17-20 Yaş	145	3,030	0,884	1,775	0,077
	21 Yaş ve Üzeri	154	2,835	1,002		
Drs_Ttm_MGİ_ORT	17-20 Yaş	145	3,402	1,074	2,144	0,033
	21 Yaş ve Üzeri	154	3,141	1,036		

Ankette kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve alt boyutlarının öğrencilerin yaş grubu değişkeni

bakımından farklılığı t testi ile irdelenmiştir. Neticede elde edilen bulgulara göre ankette kullanılan Ders Tutum Ölçeği'nde ve Meslek Geleceği İlgisi alt boyutunda Yaş Grubu değişkeni bakımından anlamlı fark bulunmuştur. Farklılığın kaynağı Ders Tutum algısının ve Meslek Geleceği İlgisi algısının 17-20 Yaş katılımcılarda 21 Yaş ve Üzeri katılımcılara göre daha yüksek olmasıdır.

Tablo 15: Ankette Kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve Alt Boyutlarının Meslek Yüksekokulu Değişkeni Bakımından İncelenmesi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P	Farklılığın Kaynağı
Drs_Ttm_ORT	Sosyal Bilimler MYO	128	3,285	0,688	2,916	0,009	Sağlık Hizmetleri MYO ile Siverek MYO
	Sağlık Hizmetleri MYO	43	2,965	0,641			
	Halfeti M MYO	2	2,816	1,749			
	Akçakale MYO	15	3,33	0,656			
	Siverek MYO	15	3,726	0,563			
	Bozova MYO	14	3,267	0,784			
	Suruç MYO	39	3,24	0,625			
Drs_Ttm_Dİ_ORT	Sosyal Bilimler MYO	128	3,224	0,903	3,292	0,004	Sosyal Bilimler MYO ile Sağlık Hizmetleri MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ile Birecik MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ile Siverek MYO
	Sağlık Hizmetleri MYO	43	2,738	0,921			
	Birecik MYO	43	3,405	0,915			
	Akçakale MYO	15	3,086	0,799			
	Siverek MYO	15	3,638	0,553			
	Bozova MYO	14	3,235	1,116			
	Suruç MYO	39	2,982	0,82			
Drs_Ttm_Bİ_ORT	Sosyal Bilimler MYO	128	3,62	0,786	1,525	0,17	
	Sağlık Hizmetleri MYO	43	3,419	0,781			
	Birecik MYO	43	3,547	0,849			
	Akçakale MYO	15	3,622	0,887			
	Siverek MYO	15	3,878	0,502			
	Bozova MYO	14	3,119	0,951			
	Suruç MYO	39	3,654	0,838			
Drs_Ttm_Ka_ORT	Sosyal Bilimler MYO	128	2,846	0,967	1,007	0,421	
	Sağlık Hizmetleri MYO	43	2,899	0,889			
	Birecik MYO	43	3,116	0,945			
	Akçakale MYO	15	2,667	0,909			
	Siverek MYO	15	3,267	0,901			
	Bozova MYO	14	3,048	1,045			
	Suruç MYO	39	2,983	0,97			
Drs_Ttm_MGİ_ORT	Sosyal Bilimler MYO	128	3,198	1,11	6,56	0	Sosyal Bilimler MYO ile Sağlık Hizmetleri MYO, Sosyal Bilimler
	Sağlık Hizmetleri MYO	43	2,651	0,686			

Birecik MYO	43	3,357	0,933	MYO ile Siverek MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ile Birecik MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ile Akçakale MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ile Siverek MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ile Bozova MYO
Akçakale MYO	15	3,978	0,938	
Siverek MYO	15	4,089	1,004	
Bozova MYO	14	3,857	1,224	
Suruç MYO	39	3,274	0,958	

Ankette kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve alt boyutlarında Meslek Yüksekokulu değişkeni bakımından farklılığı ANOVA testi ile irdelenmiştir. Neticede elde edilen bulgular yukarıda Tablo 15'te yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre ankette kullanılan ölçekte ve alt boyutlarında Meslek Yüksekokulu değişkeni bakımından anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır. Farklılığın kaynağına neden olan gruplar TUKEY testiyle belirlenmiş olup ilgili ölçeğin ve alt boyutlarının karşısına yazılmıştır.

Tablo 16: Ankette Kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve Alt Boyutlarının Sınıf Değişkeni Bakımından İncelenmesi

	Sınıf	N	Mean	Std. Deviation	t	p
Drs_Ttm_ORT	1. Sınıf	162	3,283	0,703	-0,147	0,883
	2. Sınıf	129	3,295	0,664		
Drs_Ttm_Dİ_ORT	1. Sınıf	162	3,199	0,929	0,474	0,636
	2. Sınıf	129	3,148	0,886		
Drs_Ttm_Bİ_ORT	1. Sınıf	162	3,531	0,845	-1,392	0,165
	2. Sınıf	129	3,663	0,748		
Drs_Ttm_Ka_ORT	1. Sınıf	162	2,957	0,911	0,237	0,813
	2. Sınıf	129	2,930	0,994		
Drs_Ttm_MGİ_ORT	1. Sınıf	162	3,307	1,104	0,348	0,728
	2. Sınıf	129	3,264	0,975		

Ankette kullanılan Ders Tutum Ölçeği ve alt boyutlarının Sınıf değişkeni bakımından farklılık olup olmadığı t testi ile incelenmiştir. İnceleme sonucu elde edilen bulgulara göre ankette kullanılmış olan ölçekte ve alt boyutlarında Sınıf değişkeni bakımından anlamlı fark bulunmamıştır.

4. Sonuç ve Öneri

Yapılmış olan bu çalışmada Harran Üniversitesine bağlı meslek yüksekokullarında kayıtlı olan öğrencilerin almış oldukları muhasebe dersine ilişkin tutumları incelenmiştir. Oluşturulmuş anket öğrencilerin muhasebe dersine ilişkin tutumları cinsiyet, yaş, okuduğu meslek yüksekokulu ve okuduğu sınıf değişkenleri açısından karşılaştırılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda, muhasebe dersini alan öğrencilerin ders tutum ölçeği ve alt boyutlarının cinsiyet (kadın/erkek) değişkeni bakımından farklılığı incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre ankette kullanılmış olan Ders Tutum Ölçeği, Kaygı alt boyutunda cinsiyet (kadın/erkek) değişkeni bakımından anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır. Farklılığın kaynağı Kaygı algısının Erkek katılımcılarda Kadın katılımcılara göre daha yüksek olmasıdır. Literatürü incelediğimizde muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe derslerine karşı tutumlarının tespit edilmesine yönelik çalışmalarda cinsiyet bakımından farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik ve Serinkan (2011) yapmış oldukları çalışmalarında muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarında öğrencilerin cinsiyetlerine göre tutumlarında herhangi bir farklılığa rastlamamışlardır. Ercan ve Değirmenci (2019) yapmış oldukları çalışmalarında muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarında çalışmaya katılan öğrencilerin muhasebe derslerinden memnuniyetleri cinsiyet arasında farklılık olmadığını tespit etmişlerdir.

Ankette kullanılan ders tutum ölçeği ve alt boyutlarının ankete katılan öğrencilerin yaş grubu değişkeni bakımından farklılığı incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre ankette kullanılan ders tutum ölçeğinde ve meslek geleceği ilgisi alt boyutunda yaş grubu değişkeni bakımından anlamlı fark bulunmuştur. Farklılığın kaynağı ders tutum algısının ve meslek geleceği ilgisi algısının 17-20 yaş katılımcılarda 21 yaş ve üzeri katılımcılara göre daha yüksek olmasıdır. Literatürü incelediğimizde muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe derslerine karşı tutumlarının tespit edilmesine yönelik çalışmalarda yaş grubu bakımından farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Apak (2020), yapmış olduğu çalışmada muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarında öğrencilerin içinde bulunduğu eğitim döneminin muhasebe dersine yaklaşımında bir önceki döneme göre farklılık gösterdiği sonucuna varmıştır.

Ankette kullanılan ders tutum ölçeği ve alt boyutlarının sınıf değişkeni (1. Sınıf, 2. Sınıf ve Uzatmalı) bakımından farklılık incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre ankette kullanılan ölçekte ve alt boyutlarında öğrencilerin kayıtlı oldukları sınıf değişkeni bakımından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır. Literatürü incelediğimizde muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe derslerine karşı tutumlarının tespit edilmesine yönelik çalışmalarda sınıf değişkeni bakımından farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Apak (2020), yapmış olduğu çalışmada muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe dersine karşı tutumlarında öğrencilerin içinde bulunduğu eğitim döneminin muhasebe dersine yaklaşımında bir önceki döneme göre farklılık gösterdiği sonucuna varmıştır. Kaya (2007), yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin dönem başındaki muhasebe dersine yönelik tutumları ile dönem sonundaki tutumlarının pozitiften negatife doğru değiştiği sonucuna varmıştır. Damziger ve Eden (2006), yapmış oldukları çalışmalarında muhasebe eğitimi alan birinci sınıfta ve son sınıfta öğrenim gören öğrencilerinin düşüncelerini ölçmeye yönelik yaptıkları çalışmalarında son sınıfta okuyan öğrencilerin kariyerleri ile ilgili çalışmalar yapmayı düşündüklerine ulaşımlardır. Bunun yanı sıra ilk yıllarda kendi alanları ile ilgili herhangi bir meslekte çalışmayı düşünmedikleri bulgularına varmışlardır.

Ankette kullanılan ders tutum ölçeği ve alt boyutlarının okudukları meslek yüksekokulu değişkeni bakımından farklılık incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre ankette kullanılan ölçekte ders tutum ölçeği ile duygusal ilgi ve meslek geleceği ilgisi boyutlarında meslek yüksekokulu bakımında anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır. Meslek geleceği ilgisi boyutunda Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nun ortalamasının düşük olması, maddelerin muhasebe mesleği geleceği ile ilgili olmasından dolayı tutarlı bir sonuçtur. Literatürü incelediğimizde muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe derslerine karşı tutumlarının tespit edilmesine yönelik çalışmalarda meslek yüksekokulu değişkeni bakımından farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kandemir ve diğerleri (2016) yapmış oldukları çalışmalarında meslek yüksekokulunda muhasebe dersini almakta olan ve daha önceki eğitim hayatlarında muhasebe dersini alan öğrencilerin tutumlarının genelde pozitif yönde olduğuna ilişkin tespitlerde bulunmuşlardır.

Bu çalışma Harran Üniversitesi'ne bağlı meslek yüksekokullarında muhasebe dersini alan ön lisans öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Yapılacak yeni çalışmalarda üniversitelerin ön lisans öğrenciler ile lisans öğrenciler üzerinde çalışmaların yapılması daha genelleyebilir sonuçların elde edilmesine imkân sağlayabilir. Zaman kısıdı nedeni ile araştırma 299 öğrenci ile yapılmıştır. Yapılacak yeni çalışmalarda daha fazla örneklem kullanılarak çalışma genişletilebilir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Vedat Karagün, Hasan Çiftçi

Kaynakça

- Ainsworth, P. (2001). Changes in accounting curricula: Discussion and design. *Accounting Education*, 10(3), 279-297.
- Alagöz, A., Öge, S. ve Koçyiğit, N. (2013). Muhasebe bilgi sistemi ve karar destek sistemleri ilişkisinin yönetsel karar alma faaliyetlerine etkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 27-40.
- Alpar, R. (2017). *Çok değişkenli istatistiksel yöntemler*, (5. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Apak, İ. (2020). Ön lisans öğrencilerinin muhasebe derslerine yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(40), 227-236.
- Arı, B. ve Top, M. B. (2017). 1950 sonrası Erzincan’da eğitim. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 244-254.
- Aslan, A. K. (2001). Eğitimin toplumsal temelleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 16-30.
- Birgün, A., Özen, E., Sevim Uğraş, B. ve Sevim Pehlivan, B. (2020). Ortaokul öğrencilerinin fiziksel aktiviteye tutum düzeylerinin incelenmesi, *Uluslararası Dağcılık ve Tırmanış Dergisi*, 3(2), 64-75.
- Bodner, G.H. ve Hopwood, W.S. (1993). *Accounting information systems*. Englewood Cliffs; NU, Prentice Hall.
- Byrne, M. ve Willis, P. (2005). Irish secondary students’ perceptions of the work of an accountant and the accounting profession. *Accounting Education; An International Journal*, 14(4), 367-381.
- Canöz, K. (2014). Tutum oluşturma etkinliği olarak lobcilik, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2(4), 21-29.
- Çelik, M. ve Serinkan, C. (2011). Muhasebe dersine yönelik tutumlarda üniversite öğrencilerinin bireysel ve bölümsel farklılıkları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(3), 289-321.
- Danziger, N. ve Eden, Y. (2006). Student career aspirations and perceptions: The case of Israeli accounting students, *Accounting Education: An International Journal*, 15 (2), 113–134.
- Dinçer, M. (2003). Eğitimin toplumsal değişme sürecindeki gücü, *Ege Eğitim Dergisi*, 3(1), 102-112.
- Ercan, C. ve Değirmenci, B. (2019). Ön lisans öğrencilerinin muhasebe derslerine ilişkin tutumlarının incelenmesi, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 613-624.
- Kandemir, T., Kardeş, Z. ve Baykut, E. (2016). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe eğitimine bakış açıları: Afyon kocatepe üniversitesi meslek yüksekokulları örneği, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 133-151.
- Kara, E. (2015). *Muhasebe-1.cilt-genel muhasebe-envanter*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Karasioğlu, F. ve Aracı, H. (2012). *Çözümlü muhasebe problemleri* (5. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kaya, U. (2007). İlk defa muhasebe dersi alan öğrencilerin derse yönelik algıları üzerine bir alan araştırması: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği, *Muhasebe Finansman Dergisi*, (36), 125-133.
- Kurtlar, M. ve Yıldız, E. (2020). Muhasebe dersine yönelik tutumların bireysel ve bölümsel

farklılıklarının belirlenmesi: Mersin Üniversitesi Örneği. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 52-67.

Marriott, P. ve Marriott, N. (2003). Are we turning them on? A longitudinal study of undergraduate accounting students' attitudes towards accounting as a profession. *Accounting Education*, 12(2), 113-133.

Özcan, İ., Ünal, F. ve Helhel, Y. (2009). Muhasebe programı öğrencilerinin cinsiyet ve öğretim durumunun muhasebe mesleğine yönelik tutumları ile ilişkilendirilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (41), 170-181.

Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2020). *Bilim, felsefe ve metodoloji* (7. Baskı). İstanbul: Beta.

Soylu, K. (2014). *Genel Muhasebe* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

Toramanlı, G. (2019). *Genel muhasebe ve dönem sonu işlemleri*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Zaif, F. ve Ayanoglu, Y. (2007). Muhasebe eğitiminde kalitenin artırılmasında ders programlarının önemi: Türkiye’de bir inceleme, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 115-136.

Ek 1: Anket Formu

Değerli Öğrenci;

Bu araştırma, “Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Muhasebe Dersine Yönelik Tutumlarının Tespiti: Harran Üniversitesinde Bir Uygulama” isimli makaleye veri sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Anket sonucunda çıkan bulgular kişileri bağlayıcı nitelikte olmayıp bilimsel amaç için kullanılacaktır. Anket sorularına doğru ve samimi cevaplar vermeniz araştırmanın geçerliliği ve doğru sonuçlara ulaşılması açısından önem arz etmektedir. Değerli vaktinizi ayırdığınız için teşekkür ederiz.

1) Cinsiyetiniz? 1) Kız 2) Erkek

2) Yaşınız? 1) 17-20 2) 21-24 3) 25-28 4) 29-32 5) 33 ve üstü

3) Meslek Yüksekokulunuz?

1) Sosyal Bilimler MYO 2) Sağlık Hizmetleri MYO 3) Birecik MYO 4) Halfeti MYO
5) Akçakale MYO 6) Siverek MYO 7) Bozova MYO 8) Suruç MYO

4) Bölümünüz?

1) Muhasebe ve Vergi Uygulamaları 2) Dış Ticaret 3) İşletme Yönetimi
4) Büro Yönetimi 5) Sağlık Turizm İşletmeciliği 6) Optisyenlik
7) Çağrı Merkezi Hizmetleri 8) Halkla ilişkiler ve Tanıtım 9) Turist Rehberliği
10) Bankacılık ve Sigortacılık

5) Sınıfınız? 1) 1.Sınıf 2) 2.Sınıf 3) Uzatmalı

Soru No	Değerli öğrenciler, aşağıda muhasebe ve muhasebe dersleri ile ilgili bazı ifadeler yer almaktadır. Lütfen her bir ifadeyi okuyunuz. Gerek şimdiki gerekse geçmiş öğrenim hayatınızda “muhasebenin” zihninizde uyandırdığı duygu ve düşünceler doğrultusunda her bir ifadeyi okuduktan sonra ifadeye katılma/katılmama derecenize göre, ilgili sütunu (X) şeklinde işaretleyiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Muhasebe zevklidir ve beni motive eder					
2	Muhasebe alanında iddialyım					
3	Muhasebe derslerini severim					
4	Muhasebe çalışmayı isterim					
5	Muhasebe sevdiğim dersler arasındadır					
6	Muhasebe derslerinden zevk alırım					
7	Genelde okulda muhasebe çalışmayı severim					
8	Muhasebe dersi seçtiğim bölüm için gereklidir					
9	Muhasebe öğrenmek zahmete değer					
10	Muhasebeyi öğrenmek iş imkânlarımı artırır					
11	Muhasebe dersinde öğretilenler çalışma yaşamı için gereklidir					
12	Muhasebeyi hayatım boyunca birçok yerde kullanacağım					
13	Muhasebe dersi bölümden mezun olduktan sonra çalışmayı düşündüğüm meslek için gereklidir					
14	Muhasebe çalışırken kaygılı olmam					
15	Muhasebe derslerini çalışırken çok rahat ve sakinim					
16	Muhasebe dersleri ilgili ödevlerimi yaparken panik olmam					
17	Mezun olduktan sonra herhangi bir işletmede muhasebe departmanında çalışmak isterim					
18	Okuduğum programdan mezun olduktan sonra aynı alanda devam etmek isterim					
19	Mezun olduktan sonra eğitimime devam edip Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavir olmak isterim					

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BİR BÖLGE OLARAK AKDENİZ: TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Hakan KARAASLAN¹

Öz

Akdeniz, tarih boyunca sahip olduğu jeostratejik önemin yanı sıra son yıllarda bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynaklar üzerinden bölgesel ve küresel aktörlerin katıldıkları bir güç mücadelesine sahne olmaktadır. Akdeniz, Avrupa güvenliği açısından da önem taşıyan bir bölgedir. Diğer yandan Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerini tam üyelik müzakereleri aşamasında sürdüren Türkiye de tarihsel ve coğrafi olarak bir Akdeniz ülkesidir. Bu çalışmanın temel amacı, Türk dış politikasında Akdeniz'in bir bölge olarak konumunu ortaya koymak ve Soğuk Savaş sonrasında Akdeniz'in Türk dış politikası tarafından nasıl kavramsallaştırıldığını ve ayrı bir bölge olarak inşa edilip edilmediğini anlamaya çalışmaktır. Çalışmada Türk dış politikasının Akdeniz'e bir bütün olarak bakışını etkileyen faktörlerden biri olarak, AB'nin Akdeniz'e yönelik iş birliği girişimlerine Türkiye'nin tepkisi ele alınmaktadır. Makale, AB'nin Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişiminin Türkiye'nin AB üyeliğine bir alternatif olarak sunulmasından duyulan rahatsızlığın ve şüphenin, Türkiye'nin Akdeniz'e yönelik sistematik ve bütüncül bir siyaset geliştirmesini engelleyen önemli faktörlerden birisi olduğu savını ileri sürmektedir. Türkiye'nin bütüncül ve kurumsal bir Akdeniz politikası geliştirmekten ziyade bölge ülkeleriyle geliştirdiği ikili ilişkiler ve çok taraflı platformlar aracılığıyla bölgenin güvenliği ve refahı için katkı verme odaklı bir dış politika izlediği görülmektedir. Türkiye'nin odak noktasının son yıllarda bölgede yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Akdeniz Havzası'nın bütününden ziyade Doğu Akdeniz olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Akdeniz, Doğu Akdeniz, Türkiye, Türk Dış Politikası.

MEDITERRANEAN AS A REGION IN TURKISH FOREIGN POLICY: AN ASSESSMENT WITHIN THE FRAMEWORK OF TURKEY-EUROPEAN UNION RELATIONS

Abstract

The Mediterranean, in addition to its geostrategic importance throughout history, is witnessing a power struggle in which regional and global actors involved over the hydrocarbon resources discovered in the region in recent years. The Mediterranean is an important region for European security. On the other hand, Turkey, which maintains its relations with the European Union (EU) at the stage of full membership negotiations, is also a Mediterranean country in historical and geographical terms. The main objective of this study is to put forward the position of the Mediterranean as a region in Turkish foreign policy and to understand how Turkish foreign policy has conceptualized the Mediterranean and whether or not Turkish foreign policy has built the Mediterranean as a different region. In this study, as one of the factors affecting the approach of Turkish foreign policy towards the Mediterranean as a whole, Turkey's reaction to the EU's cooperation initiatives towards the Mediterranean is discussed. The article argues that the discomfort and suspicion of presenting the EU's Euro-Mediterranean Partnership initiative as an alternative to Turkey's EU membership is one of the important factors preventing Turkey from developing a systematic and holistic policy towards the Mediterranean. Rather than developing an integrated and institutional Mediterranean policy, Turkey has pursued a foreign policy with a view to contributing to the security and welfare of the region through bilateral relations and multilateral platforms. Due to the recent developments in the region, it is observed that Turkey's focal point is the Eastern Mediterranean rather than the whole of Mediterranean basin.

Keywords: European Union, Mediterranean, Eastern Mediterranean, Turkey, Turkish Foreign Policy.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakankaraaslan@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2257-0202.

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Tarih boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer alması, küresel ticaretin geçiş güzergâhında olması, önemli ticaret yollarının bölgeden geçmesi, uluslararası taşımacılık ve ulaşım bakımından merkezi bir konuma sahip olması, enerji nakil hatlarının geçtiği bir su yolu olması ve son yıllarda denizaltı yataklarında keşfedilen hidrokarbon kaynaklar gibi hususlar Akdeniz'i jeopolitik ve jeostratejik açıdan oldukça önemli bir coğrafya kılmaktadır. Akdeniz Havzası, Soğuk Savaş'ın ardından yeni güvenlik ortamında ortaya çıkan ve ekonomik, çevresel, toplumsal ve kültürel niteliğe sahip yeni güvenlik sorunlarının var olduğu bir coğrafya olmasının yanı sıra geleneksel güvenlik tehditlerinin de var olduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Akdeniz, hem Avrupa güvenliğinin, hem de Avrupa Birliği (AB) sınırlarının güvenliğinin tamamlayıcı bir unsur olarak görülmüştür. AB'nin Akdenizli üyeleri, Birliğin Akdeniz ülkelerini içerek şekilde genişlemesini, AB'nin doğu genişlemesini dengeleyecek önemli bir husus olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda, Almanya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyet etkisinden kurtulan ve AB üyesi olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkileri, Birliğin Akdenizli üyeleri tarafından Akdeniz ülkelerini de içerecek şekilde genişlemesi ile dengelenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin tarihsel geçmişi ve jeopolitik konumu çevresindeki birden fazla bölgeye dönük dış politika geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu bölgelerden birisi de Akdeniz'dir. Tarihsel ve coğrafi olarak bir Akdeniz ülkesi olan Türkiye, Akdeniz Havzası'ndaki gelişmeleri hem etkilemiş hem de bu gelişmelerden etkilenmiştir. Akdeniz, Türk dış politikası bakımından son derece önemli komşu coğrafyalar olan Balkanlar, Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Afrika'nın kesişim noktasında yer alan jeopolitik ve jeostratejik açılarından son derece önemli bir bölgedir. Türkiye aynı zamanda, Soğuk Savaş'ın bitimiyle Akdeniz'e oldukça fazla önem veren ve bu bölgede istikrar ve güvenlik sağlamaya yönelik iş birliği girişimlerinde başat aktör olarak ortaya çıkan AB ile tam üyelik müzakerelerini yürüten bir ülkedir. Bu minvalde Akdeniz'in, Türkiye ve Avrupa Birliği için önemli bir etkileşim sahası özelliğine sahip olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın temel amacı, Türk dış politikasında Akdeniz'in bir bölge olarak yerini/konumunu ortaya koymak ve özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Akdeniz'in Türk dış politikası tarafından nasıl kavramsallaştırıldığını ve bir bölge olarak inşa edilip edilmediğini açıklamaya ve anlamaya çalışmaktır. Çalışma genel olarak Türkiye'nin Akdeniz Havzası'na yönelik kapsamlı ve bütüncül bir dış politikası/stratejisi olup olmadığını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Akdeniz Türk dış politikasında ayrı bir bölge olarak tanımlanmakta mıdır veya kavramsallaştırılmakta mıdır; Akdeniz bir bölge olarak Türk dış politikası için ne anlam ifade etmektedir, sorularına yanıtlar aranmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, AB'nin kendisi için çok önemli olan bir bölge Akdeniz'de ortaya koyduğu işbirliği ve diyalog girişimleri ele alınacaktır. Çalışmada bu hususa yer verilmesinin temel gayesi, Türkiye'nin Akdeniz'e yönelik yaklaşımını şekillendiren en önemli faktörlerden biri olarak, AB üyeliğine aday bir ülke olan Türkiye'nin AB tarafından Akdeniz'e yönelik gerçekleştirilen iş birliği ve ortaklık girişimlerine verdiği tepkinin dikkate alınması gerektiğini gösterebilmektir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde AB'nin Türkiye'yi Akdenizli bir ülke olarak algılayan ve Avrupa ve AB'den dışlayıcı bir yaklaşım geliştirdiği görülmektedir. Çalışmanın ikinci bölümü üç alt başlığa ayrılmaktadır. İlk olarak, Türkiye'nin, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Akdeniz bağlamında izlediği dış politika ve önemli gelişmeler incelenmektedir. İkinci olarak, çalışmanın da odak noktasını oluşturan Türk dış politikasında Akdeniz'in bir bölge olarak konumu analiz edilmeye çalışılmaktadır. Üçüncü olarak, AB tarafından Akdeniz'e yönelik iş birliği girişimlerine Türkiye'nin verdiği tepki ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü, Akdeniz denildiğinde Türkiye için odak noktası olan Doğu Akdeniz'de son 20 yıllık dönemde ortaya çıkan önemli gelişmeler bağlamında, Türkiye'nin Doğu

Akdeniz siyasetinin temel parametrelerine değinmektedir. Sonuç bölümü ise çalışmanın temel bulguları ile argümanına yer vermektedir.

1. Akdeniz ve Avrupa Birliği: Avrupa Birliği'nin Akdeniz'de İş Birliği Girişimleri

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak Akdeniz'in AB açısından farklı boyutlar üzerinden taşıdığı öneme değinilecek, ikinci olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde AB tarafından Akdeniz'e yönelik başlatılan ve sürdürülen işbirliği ve kurumsallaşma girişimleri ele alınacak ve son olarak AB'nin işbirliği girişimleri ile Akdeniz'de somut sonuçlar elde edilememesinin nedenleri yorumlanacaktır.

1.1. Akdeniz'in Avrupa Birliği İçin Önemi

AB, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle tarih boyunca önemli olmuş ancak son yıllarda bölgede keşfedilen enerji kaynakları nedeniyle stratejik ve ekonomik önemi artan Akdeniz'e yönelik barışı ve istikrarı hedefleyen iş birliği girişimlerini ortaya koyan başat aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Akdeniz, AB'nin yakın çevresi olarak Avrupa'nın güvenliği bakımından son derece önemli görülmektedir. AB'nin Soğuk Savaş'ın ardından Akdeniz'e yönelik başlattığı girişimlerde başı çeken ülkeler Birliğin Akdenizli üyeleri olan İspanya, İtalya, Fransa ve Portekiz'dir. Bu ülkelerin coğrafi olarak Kuzey Afrika ülkelerine denizden komşulukları ve yine bu ülkelerin Akdeniz'in güneyinden kaynaklanacak olası güvenlik tehditlerine maruz kalacak olmaları, bu ülkeler için ortaklık ve iş birliği girişimleri başlatmada temel motivasyon kaynağı olmuştur (Tayfur, 2000b: 128).

Akdeniz'in güneyinde kalan coğrafya, Avrupa ile Afrika arasında bir köprü görevi görmekte iken, bu coğrafyadaki ülkelerle yürütülen ticari ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra bu ülkelerden Avrupa'ya ithal edilen enerji kaynakları da bölgenin önemini artırmıştır. AB açısından Akdeniz Havzası'nın güvenliği ve istikrarı, Avrupa'nın güvenliğini ve istikrarını doğrudan ilgilendirmektedir. Akdeniz'in kuzeyi ve güneyinde yer alan ülkeler arasındaki coğrafi yakınlık bölgenin istikrarı ve güvenliği bakımından bir karşılıklı bağımlılığı ve siyasi diyalog temelli iş birliği girişimlerini zorunlu kılmaktadır (Ormancı, 1998-200: 4).

Akdeniz'deki güvenlik ortamı ve iş birliği mekanizmaları Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana değişmekte ve dönüşmektedir. Tayfur'a göre, Avrupalıların Akdeniz'e yönelik kendi politikalarını geliştirmeye başlamalarının temel nedeni, Akdeniz'deki güvenlik meselelerinin değişen doğasıdır. Avrupalıların Akdeniz'e yönelik güvenlik anlayışının askeri konulardan askeri olmayan konulara doğru kaydığı görülmektedir (Tayfur, 200b: 125-127). Avrupalıların Soğuk Savaş'ın hemen ardından Akdeniz'deki başlıca tehdit algılamaları arasında göç, zengin kuzey ile fakir güney arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları ve buna bağlı olarak Akdeniz'in güney ülkelerinde ortaya çıkan yüksek işsizlik, terörizm, radikal hareketler ve siyasi istikrarsızlıklar gelmekte idi. Bu tehditlerin çoğunluğu yumuşak güvenlik sorunları şeklinde nitelendirilmektedir (Tayfur, 2000b, 131-132). AB için Batı Akdeniz Havzası öncelikli ve önemlidir. AB'nin Akdeniz Havzası'na yönelik yaklaşımı ağırlıklı olarak Batı Akdeniz üzerinde ve yumuşak güvenlik tehditleri üzerine yoğunlaşmıştır (Tayfur, 2000b: 133). AB için Akdeniz'de öncelikli güvenlik alanları şu şekilde belirlenmiştir: “sınır güvenliği, kaçakçılık, terörizmle mücadele, kitle imha silahlarının yayılımının önlenmesi, su ve gıda güvenliği, enerji ve iklim, altyapı ve doğal afet yönetimi” (Lannon, 2017: 215).

Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında Akdeniz'in AB için önemi artmaya başlamıştır. Her şeyden önce AB'nin Akdeniz'in kuzeyinde yer alan Avrupalı üyeleri vardır. İkinci olarak, AB'nin yine Akdenizli üyeleri Kuzey Afrika ülkelerinden önemli oranlarda petrol ve doğal gaz ithalatı gerçekleştirmektedir. Avrupa ülkelerinin Rusya'ya enerji alanındaki bağımlılıkları ve enerji ihtiyaçlarının artarak devam edeceği hususları dikkate alındığında bu konu daha da önemli hale gelmektedir. Son olarak Kuzey Afrika ülkeleri üzerinden Sahra Altı Afrika'dan da beslenerek

AB'nin Akdenizli üyelerine yönelen düzensiz göç de AB'nin güvenliğine azımsanamayacak bir tehdit oluşturur hale gelmiştir (Pace, 2007: 174-177).

Sağsen'e göre, AB'nin Akdeniz Havzası'na yönelik geliştirdiği politikaların üç temel unsurdan kaynaklandığı söylenebilir: "ekonomi, enerji ve güvenlik". İlk olarak Akdeniz Havzası'nda yer alan ülkeler ticari anlamda AB için önemli bir pazar konumundadır. İkinci olarak, AB özellikle Kuzey Afrika ülkelerinden fosil yakıtlar ithalatı yapmaktadır. Üçüncü ve son olarak, AB yasa dışı göç ve terörizm başta olmak üzere çeşitli güvenlik sorunları üzerinden Akdeniz kaynaklı tehdit algılamalarına sahiptir. Netice itibarıyla Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nde (MENA) ortaya çıkacak istikrarsızlıklar AB'nin güvenliğini farklı boyutlar üzerinden olumsuz yönde etkileme potansiyeli taşımaktadır (Sağsen, 2020: 110-111).

AB için Akdeniz'in güneyinden kaynaklanan güvenlik tehditlerinin başında zengin kuzey ile fakir güney arasında gün geçtikçe büyüyen sosyo-ekonomik seviye farklılıkları ve Akdeniz'in güneyindeki hızlı nüfus artışı gelmektedir. Bu iki husus, güney ülkelerinde yüksek işsizlik oranlarına, zayıf ekonomik koşullara ve bunların sonucu olarak da güneyden kuzeye ekonomi-temelli göç hareketlerine neden olmaya başlamıştır. Güney ülkelerinde yaşanan iç istikrarsızlıklar ve bölge içi çatışmalar da Avrupa'ya siyasi nitelikli göçlere neden olmuştur (Tayfur, 2000b: 127). Kuzey Afrika'dan AB'nin Akdeniz'e kıyıdaş ülkelerine yönelen yasa dışı ve düzensiz göç, Avrupalıların sosyal hayatlarına ve ekonomik refahlarına bir tehdit ve meydan okuma olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Sahra-altı Afrika'dan Kuzey Afrika yoluyla AB ülkelerine yönelecek yasa dışı göçler, hem ulus-ötesi organize suçlar hem de terörist faaliyetlerin yürütülmeleri bakımından AB için bir tehdit oluşturmaktadır. Arap Baharı, Kuzey Afrika ülkelerinden Avrupa ülkelerine göçü hızlandırmıştır.

Akdeniz Havzası, AB ülkeleri için enerji güvenliği bakımından da büyük önem taşımaktadır. AB üyesi ülkeler toplam doğal gaz ithalatlarının yaklaşık % 17'sini (Cezayir % 14 ve Libya % 3 olmak üzere), ham petrol ithalatlarının da yaklaşık % 7'sini Kuzey Afrika ülkelerinden karşılamaktadır. Bu çerçevede Kuzey Afrika ülkelerinin AB'nin enerji güvenliği bağlamında stratejik bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkelerden AB'ye enerji akışının kesintisiz ve güvenli yollardan yapılması AB'nin enerji arz güvenliği bakımından son derece kritiktir (Gaiser ve Hribar, 2012: 60-61). Bu bağlamda bölge ülkelerinin iç karışıklık ve istikrarsızlıklardan uzak kalması önemlidir.

Akdeniz'de bulunan hidrokarbon kaynak potansiyeli, enerjide büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olan AB bakımından önem taşımaktadır. AB özellikle son 15 yıllık dönemde enerji arz güvenliği bakımından kırılgan dönemler yaşamaktadır. Bu kırılganlığın en önemli nedenlerinden birisi, Rusya'nın dönem dönem gaz akışını durdurmak suretiyle enerji kartını bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamasıdır. Hâlihazırda devam eden Rusya-Ukrayna savaşında Batılı ülkelerin Ukrayna'nın yanında yer almaları, önümüzdeki dönemlerde AB ülkelerinin Rusya kaynaklı arz sıkıntıları yaşayabileceğini göstermektedir. AB'nin enerji konusunda yaşadığı kırılganlığın ikinci önemli nedeni ise, Arap Baharı ile birlikte MENA bölgesinde ortaya çıkan çatışma ve iç savaşlar nedeniyle AB'nin bu bölgelerden ithal ettiği enerji kaynaklarının arzında yaşanan/yaşanabilecek kesintilerdir (Sağsen, 2020: 114-115).

1.2. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve Akdeniz için Birlik

AB, Soğuk Savaş sonrasında Birlik üyesi olmayan ülkelerin yer aldığı kendine yakın bölgelere dönük "Komşuluk Politikası" (*European Neighborhood Policy*) geliştirmiştir. Bu politika ile, AB'ye komşu bölgelerde istikrar, güvenlik ve refahı artırmak amacıyla AB'nin kazanımlarının komşu ülkelere aktarımını sağlamak ve yakın coğrafyalar ile siyasi iş birliğini ve ekonomik bütünleşmeyi sağlayacak daha yakın ilişkiler kurmayı hedeflenmektedir (Pace, 2007: 175). Komşuluk politikasının temel amaçlarından biri, AB üyesi ülkelerle yakın coğrafyalarda yer alan ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını azaltmak suretiyle kendi genişleme dalgalarının doğu ve güneyde yeni bölen hatlara/bariyerlere/sınırlara neden olmasını önlemektir. Komşuluk

politikası, genişleme politikasında olduğu gibi çevre coğrafyaları dönüştürücü etkiye sahip bir dış politika enstrümanı olarak işlev görmektedir. Amaç komşu coğrafyaların istikrar ve güvenlik içinde olmalarının mümkün olabildiğince gerçekleştirilmesi yoluyla AB'nin güvenliğine ve istikrarına katkı sağlanmasıdır.

AB'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Akdeniz'deki iş birliği girişimlerini şekillendiren iki temel çerçeve bulunmaktadır: “Avrupa-Akdeniz Ortaklığı” (EUROMED) ve “Akdeniz için Birlik” (AİB). İlk olarak AB, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Akdeniz'e yönelik başlattığı Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (*Euro-Mediterranean Partnership-EUROMED*) süreci ile bölge ülkeleri arasında iş birliğini teşvik etmek ve bölgesel düzeyde karşılıklı bağımlılığı artırmak suretiyle Akdeniz Havzası'nda istikrarı sağlama stratejisi izlemeye başlamıştır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı tüm AB üyesi ülkelerle Mısır, Lübnan, Ürdün, Suriye, İsrail, Cezayir, Tunus, Fas, Filistin ve Türkiye'yi bir araya getiren bir platform olarak ortaya çıkmıştır (Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean Partnership, 1995). AB üyesi ülkelerle Akdeniz ülkelerini kapsayan “Barselona Bildirisi” 27-28 Kasım 1995 tarihinde toplanan Avrupa-Akdeniz Bakanlar Konferansı'nda imzalanmıştır. Temel amaç, AB ile Akdeniz havzasında yer alan ülkeler arasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişimini sağlamaya hizmet edecek çok taraflı bir mekanizmanın oluşturulmasıdır. Konferansın katılımcı devletleri; “Akdeniz'in stratejik önemine binaen aralarında gerçekleştirilecek kapsamlı bir iş birliği ve dayanışma ruhunun gelecek dönemlerde önemli olacağını”, “Akdeniz'in her iki yakasını da yakından ilgilendiren siyasi, ekonomik ve sosyal nitelikli sorunların farkında olduğunu”; “Akdeniz Havzası'nda barış, istikrar ve refahın aralarında yürütecekleri etkin bir siyasi diyalog, etkileşim ve iş birliği ile sağlanabileceğine olan inançlarını” dile getirmişlerdir (Barcelona Declaration, 1995). AB ve 12 Akdeniz ülkesi arasındaki kapsamlı ortaklığın kurucu belgesi olan Barselona Bildirisi'nde Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın üç temel amacı şu şekilde ifade edilmiştir: “siyasi ve güvenlik ortaklığı yoluyla ortak bir barış ve güvenlik alanı tesis etmek”; “ekonomik ve sosyal ortaklık yoluyla ortak bir refah alanı kurmak”; ve “sosyal, kültürel ve insani meselelerde ortaklık yoluyla insan kaynaklarını geliştirmek ve farklı kültürler ve sivil toplumlar arasında anlayışı ve etkileşimi güçlendirmek.” İkinci amaçla ilgili olarak, Bildiri'yi imzalayan devletler ortak bir refah alanı yaratma amaçlarını gerçekleştirmede tüm bölgede sürdürülebilir, dengeli bir ekonomik ve sosyal kalkınmanın önemine dikkat çekmişler, bunun sağlanabilmesi için de 2010 yılına kadar bir “Serbest Ticaret Bölgesi” kurulması hedefini beyan etmişlerdir (Barcelona Declaration, 1995).

Akdeniz Havzası'nda sağlanacak güvenlik ve istikrar ortamı hem AB ülkeleri hem de Akdeniz'in doğusunda ve güneyinde yer alan ülkeler için daha sağlıklı ilişkilerin sürdürülmesine imkân sağlayacaktır. Bu minvalde, Barselona Bildirisi'nin siyasi boyut çerçevesinde Akdeniz'in güneyinden kaynaklanacak olası risk ve tehditlerin bertaraf edilmesine özel bir anlam yüklediği anlaşılmaktadır. Güney-kuzey hattında istikrarlı bir ortamın tesis edilmesi aynı zamanda AB'nin Akdenizli üyelerinin Kuzey Afrika ülkelerinden yaptığı fosil yakıt ithalatının da kesintisiz bir şekilde devamına imkân sağlayabilecektir (Cicioğlu ve Kalaycı, 2016: 221).

Fransa'nın öncülüğünde Akdeniz'de iş birliğine yönelik hayata geçirilen bir diğer önemli kurum Akdeniz için Birlik'tir. Akdeniz için Birlik Örgütü (AİB) 13 Temmuz 2008 tarihinde Paris'te düzenlenen Avrupa-Akdeniz Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde kurulmuştur. AİB üyeleri 28 AB üyesi ile birlikte Türkiye, İsrail, Bosna Hersek, Arnavutluk, Monako, Karadağ, Cezayir, Ürdün, Lübnan, Moritanya, Fas, Filistin, Suriye ve Tunus şeklindedir. 1995'te Barselona Bildirisi'nin imzalanmasıyla başlayan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişiminin devamı ve tamamlayıcı unsuru olarak görülebilecek AİB, “Akdeniz'de işbirliğinin güçlendirilmesini amaçlayan Hükümetlerarası bölgesel bir örgüttür.” AİB'in temel amacı, Akdeniz bölgesinde ortak bir istikrar, güvenlik, barış ve refah alanı tesis etmek için siyasi diyalogu ve iş birliğini teşvik etmektir (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

1.3. Akdeniz’de İş Birliğinin Önündeki Engeller

AB’nin Akdeniz’i daha istikrarlı ve refah içerisinde bir coğrafyaya dönüştürmeyi hedefleyen iş birliği ve siyasi diyalog girişimlerinden somut sonuçlar elde edemediği görülmektedir. Bunun nedenlerine ilişkin ilgili literatürde farklı değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Akdeniz’de bölgesel düzeyde etkin bir iş birliğinin gerçekleştirilememesinin temel nedeni, bölge ülkeleri arasında ortak bir kimlik, ortak amaç ve paylaşılan değerler gibi dinamiklerin olmamasıdır. Bu durum ortak amaç ve çıkarların hiç olmadığı anlamına gelmemektedir ancak ülkelerin bir birlik ya da “Akdeniz Toplumu” oluşturabilecek derecede yeterli ortak amaç ve çıkarlar etrafında toplanamadıkları görülmektedir (Fontelles, 2010, aktaran Eyrice Tepeciklioğlu, 2012: 84). Akdeniz’e kıyıdaş ülkeler, özellikle kuzey-güney ayrımında birbirine çok benzemeyen ve yakın olmayan siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklere sahiptir. Böylesi bir ortamda bölge ülkeleri arasında iş birliğinin sağlanarak karşılıklı diyalog kültürünün geliştirilmesiyle bir “Akdeniz Toplumu” ya da “Akdeniz Güvenlik Toplumu” oluşturulabilmesinin bugünün koşullarında çok da mümkün olmadığı söylenebilir (Eyrice Tepeciklioğlu, 2012: 72-73). Eyrice Tepeciklioğlu, “Akdeniz’de bölgesel istikrarı ve bütünleşmeyi sağlayacak adımlar atılmadığı sürece, uluslararası örgütlerin çabalarına rağmen bölgede bir Akdeniz Toplumu kurulmasının yakın gelecekte mümkün olmadığını” iddia etmektedir (Eyrice Tepeciklioğlu, 2012: 72).

Akdeniz’in kuzey ve güney ülkeleri arasında ulusal/bölgesel güvenlik yaklaşımları ve kavramsallaştırmaları ile başlıca tehdit algılamaları bakımından da önemli farklılıklar mevcuttur. Kuzey ülkeleri askeri boyutun ötesinde ekonomik, çevresel, siyasi ve toplumsal boyutlar üzerinden güvenliğe daha kapsamlı bir yaklaşım içerisinde olurlarken güney ülkelerinde ağırlıklı olarak devlet ve rejim güvenliğinin öncelendiği, başlıca tehdit algılamalarının sert güvenlik meselelerinden kaynaklandığı görülmektedir (Lesser, 1998: 224). Öte yandan Ormancı’ya (1998-2000: 7) göre, “Akdeniz Güvenliği” ifadesi ağırlıklı olarak Avrupalıların bölgenin güvenliğine bakış açısını yansıtmaktadır. Bir başka ifade ile Akdeniz’in güvenliği ile kastedilen husus “güney ülkelerinden Avrupa’ya yönelen güvenlik tehditleri” şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Akdeniz Havzası’ndaki Avrupalı ülkeler ile Arap ülkelerinin güvenlik alanında kurumsal düzeyde iş birliği tecrübeleri arasında önemli seviye farklılıkları bulunmaktadır. Akdeniz’in Avrupalı devletlerinin sahip oldukları ulusal güvenlik kültürleri de diğer kıyıdaş ülkelere oldukça farklıdır. Avrupalı ülkeler 2. Dünya Savaşı’nın ardından özellikle Yumuşama Dönemi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) süreciyle iş birlikçi ve kapsamlı güvenlik yaklaşımlarını tecrübe etmişlerdir. Akdeniz’in güney ülkeleri özellikle de Arap ülkeleri ise ağırlıklı olarak geleneksel devlet güvenliğini önceleyen, çok taraflı iş birliği ve koordinasyon mekanizmalarından yoksun, daha çok iç istikrara ve rejim güvenliğine odaklı, askeri gücü ve kaynakları önemseyen geleneksel güvenlik yaklaşımını benimsemişlerdir. Bu nedenlerle Akdeniz’de ortak bir güvenlik yapılanması yönünde ortaya konan çabalar somut bir sonuç doğuramıştır (Attina, 2013: 127).

Turan’ın (1998) ifadesiyle, Akdeniz’de güvenlik sorunları ile mücadelede rol alabilecek tüm kıyıdaş ülkelerin içinde olduğu uluslararası ya da bölgesel düzeyli kurumsal yapılar mevcut değildir. Bir başka deyişle, Akdeniz’de düzen sağlamaya yönelik uluslararası örgütlenmenin yetersiz olduğu söylenebilir. Bölgenin tüm ülkelerini içeren kapsayıcı bir güvenlik sistemi ya da yapılanması bulunmamaktadır (Şahin, Çifçi, Biçen Gören, Öztürk, Tuna ve Beşgül, 2020: 17). Akdeniz’in kuzeyinde ve güneyinde yer alan ülkeler arasında bölgesel ve sınır-aşan güvenlik tehdit ve riskleri ile mücadelede kullanabilecekleri güvenlik örgütlerine sahip olma bakımından da önemli farklılıklar mevcuttur. Avrupa-Atlantik coğrafyasında bu tarz güvenlik kurumları (AB, NATO, AGİK gibi) mevcut iken, Akdeniz’in güneyli ülkelerinde üyelerine bir güvenlik şemsiyesi sağlayan ve güvenlik garantileri veren uluslararası yapılanmalar mevcut değildir (Lesser, 1998, 224).

Balkır'ın belirttiği üzere, bir bölgede iş birliğine dayalı ilişkilerin gelişebilmesi için öncelikle ilgili ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin birbirine yakın olması gerekmektedir. Bölgesel bir iş birliği yapılanmasına gidecek ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının, siyasi kurum ve uygulamalarının benzer özellikler taşıması beklenmektedir. Ancak, Akdeniz bu geleneksel beklentiyi karşılamaktan oldukça uzak olup siyasi, ekonomik ve kültürel olarak birbirinden çok farklı yapılardan oluşmaktadır (Balkır, 2018: 312). Avrupalı ülkeler sanayileşmiş, kendi aralarında karşılıklı bağımlı ve AB içerisinde yer alan refah toplumları iken Akdeniz'in doğusunda ve güneyinde yer alan ülkeler genellikle sanayileşmesini tamamlayamamış ve yaşam standartlarının düşük olduğu ülkeler olarak ortaya çıkmaktadır (Ormancı, 1998-2000: 10).

Akdeniz'in güneyli ülkeleri Avrupa devletlerinin eski sömürgeleri olduğundan, güney ülkelerinde Avrupalıların değerleri, normları ve kurumlarıyla ilgili olarak ciddi ön yargıların ve şüphelerin var olduğu görülmektedir. Akdeniz'de Batılılar tarafından geliştirilmeye çalışılan iş birliği girişimlerine güney ülkelerinin temel reaksiyonu, "Avrupalıların güneyli ülkelerin kendilerinin içinde bulunduğu durumu düşünmekten ziyade kendi stratejik çıkarlarını güney üzerinde tahakküm ettirme" şeklinde ortaya çıkmaktadır (Eyrice Tepeciklioğlu, 2012: 78-79). Ormancı da, Akdeniz'in kuzeyli ve güneyli ülkeleri arasında etkin bir siyasi diyalogun ve iş birliğinin sağlanmasına engel olan güçlü bir psikolojik bariyer olduğunu ifade etmektedir (Ormancı, 1998-2000: 7).

Kirişçi'ye göre AB'nin, Avrupa Komşuluk Politikası, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve Akdeniz için Birlik gibi girişimlerle gerçekleştirmek istediği temel hedeflere ulaşabildiğini söylemek çok mümkün değildir. 2010'a kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen Serbest Ticaret Bölgesi hayata geçirilememiştir. Akdeniz'in iki yakasındaki ülkeler arasında ticaret artış göstermiş olmasına rağmen, bir ekonomik bütünleşmeden bahsedebilmek mümkün gözükmemektedir. Aynı şekilde kişilerin serbest dolaşımı konusunda da ciddi bir ilerlemenin sağlanamadığı ifade edilebilir (Kirişçi, 2012: 23). Sonuç olarak, Barselona Süreci ile başlatılan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişimiyle Akdeniz ülkeleri arasında iş birliği için kapsayıcı bir siyasi ve kurumsal yapı tesis edilmiş olmasına rağmen, bu girişim ile hedeflenen hususların büyük oranda gerçekleştirilemediği söylenebilir (Kirişçi, 2012: 25).

2. Türk Dış Politikasında Bir Bölge Olarak Akdeniz

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Akdeniz bölgesinde izlenen dış politikaya değinilecek, ardından Akdeniz'in bir bölge olarak Türk dış politikasındaki yeri yani Türkiye'nin Akdeniz'e bir bölge olarak yaklaşımı ele alınacak ve son olarak Türkiye'nin AB tarafından Akdeniz'de yürütülen iş birliği girişimlerine tepkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1. Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönemde, Türkiye Akdeniz'de İtalya'nın saldırgan ve yayılcı hamleleri nedeniyle artan bir tehdit algılaması içinde olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin en önemli dış politika başarılarından biri 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Boğazların kontrolünü denetimi altına alması ve Boğazları yeniden silahlandırması olmuştur (Altunışık, 2011: 8). Soğuk Savaş döneminde Türkiye Batı bloku içerisinde yer almış, Akdeniz'i de doğu-batı kamplaşması çerçevesinde görmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin batı ittifak sistemi içerisinde yer alması, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'deki varlığını sınırlandırma bağlamında önemli olmuştur. Türkiye, Sovyetlerin Akdeniz'e yönelik olası genişlemesini kendi Boğazlarının güvenliği açısından bir tehdit olarak değerlendirmiştir. 1960'lı yıllarda Kıbrıs Sorununun ortaya çıkması ve akabinde Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması ve iki taraf arasında Ege'de baş gösteren ihtilaflar, Türkiye açısından Akdeniz'in yeni anlamlar yüklenmesini beraberinde getirmiştir. Buna karşın Türkiye, Kıbrıs Sorununu ve Yunanistan ile uyuşmazlıkları Akdeniz'in bütünü içerisindeki sorunlar olarak görmek yerine her birini ayrı dış

politika meseleleri olarak ele almıştır. Akdeniz, Soğuk Savaş döneminde Türkiye tarafından hem bloklar arası çatışma hem de Türk-Yunan sorunları nedeniyle blok içi bir çatışma alanı olarak görülmüştür. Türkiye'nin Akdeniz'e yönelik yaklaşımı Kıbrıs Sorunu ve Doğu Akdeniz ağırlıklı olurken, Batı Akdeniz Türk dış politikasınınca öncelikli bir alan olarak değerlendirilmemiştir (Altunışık, 2011: 9).

Türkiye perspektifinden bakıldığında, Soğuk Savaş'ın ardından 1990'lı yıllarda Akdeniz'i domine eden başlıca güvenlik risk ve meydan okumaları Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ile ihtilaflar, Suriye ile gergin ilişkiler ve Arap-İsrail çatışması şeklinde özetlenebilir. Bölgeye ağırlıklı olarak güvenlik perspektifinden bakan Türkiye bu dönemde sert güvenlik araçlarını önceleyen bir yaklaşıma sahip olmuştur (Altunışık, 2011: 19). 1990'lı yılların sonlarında Suriye ile ilişkilerin düzelmeye başlaması, Yunanistan ile yakınlaşma, Türkiye için Akdeniz'deki önemli gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi Doğu Akdeniz'de komşularla barışçıl ilişkilerin geliştirilmesine yönelik iş birliği ve ekonomik araçları önceleyen diplomatik hamlelerde bulunmuştur. Türkiye bu dönemde Arap ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmiş, özellikle Orta Doğu ve Balkanlar'da arabulucuk faaliyetlerine öncülük etmiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki imajını ve statüsünü olumlu yönde etkilemiştir (Altunışık, 2011: 15-16).

2000'li yılların başlarından itibaren Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik ilgisinin artmasına bağlı olarak Levant da Türk dış politikasının odaklandığı temel alanlardan biri olmaya başlamıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini; "vize anlaşmaları imzalama, arabuluculuk faaliyetleri yürütme, serbest ticaret bölgeleri kurma ve ortak kabine toplantıları düzenleme" gibi araçlar üzerinden geliştirme siyaseti izlediği görülmektedir (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018: 90). Türkiye'nin 2000'li yıllar boyunca bölgeye yönelik izlediği strateji ve ekonomi ağırlıklı araçlar üzerinden bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirdiği ifade edilebilir (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018: 94).

Kirişçi'ye (2012: 23-24) göre, Türkiye 2002-2010 döneminde Akdeniz'de yer alan ülkelerle ekonomik, siyasi ve sosyal alanlardaki ilişkilerini çok daha iyi bir seviyeye getirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin temel amacı, yakın coğrafyalarında refah ve güvenlik sağlama hedefine dönük sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda bütünleşme dinamiklerini harekete geçirmek olmuştur. Türkiye'nin AB'nin Akdeniz'e yönelik komşuluk politikasına benzer kurumsal resmi bir komşuluk politikası olmamasına rağmen, Türkiye'nin, AB'nin hedeflerini kendi yakın komşuluk alanlarında daha fazla gerçekleştirebildiği görülmüştür.

AB, 1995 tarihli Barselona Süreci ile birlikte başlattığı Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişiminde Akdeniz'e ağırlıklı olarak güvenlik perspektifinden yaklaşmıştır. Burada AB için temel amaç kendini Akdeniz'in güneyli ülkelerinden kaynaklanabilecek yasa dışı göç, terörizm ve ulus-ötesi organize suçlar gibi güvenlik tehditlerinin olumsuz etkilerinden uzak tutmak olmuştur. Buna karşılık Türkiye, komşu coğrafyalarla arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasına da yarayacak şekilde bölgesel ticaretin geliştirilmesi ve serbest dolaşımın mümkün olabildiğince sağlanması yönünde bir strateji takip etmiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımı, AB'nin Akdeniz'e yönelik girişimleri ile elde etmek istediği hedeflerin hayata geçirilmesine olanak sağlamıştır (Kirişçi, 2012: 37).

Türkiye'nin Levant'a yönelik ilgisinin artmasında etkili olan en önemli uluslararası gelişmelerden biri, bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynak rezervleridir. Bu enerji kaynaklarının dünya piyasalarına nakli meselesi, kaynakların ekonomik olarak sağlayacağı faydanın yanı sıra Türkiye'nin bölgede bir enerji merkezi olma hedefi bakımından da önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan bölgede keşfedilen enerji kaynakları yarattığı fırsatların yanında bölge ülkeleri arasında kaynak paylaşımı, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması, MEB ilanları ve egemenlik hakları gibi çatışma ve anlaşmazlık yaratabilecek yeni konu başlıklarını da bölge gündemine taşımıştır (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018: 91).

Türkiye'nin Levant bölgesindeki ülkelerle 2000'li yıllar boyunca kurduğu yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler, Arap Baharı olarak adlandırılan süreçle birlikte bozulmaya başlamıştır (Aydın

ve Dizdaroğlu, 2018: 96-97). Arap Baharı ile birlikte ortaya çıkan jeopolitik değişimler bağlamında bazı ülkelerde ortaya çıkan çatışma ve iç savaşlar hem Türkiye hem de diğer bölge ülkeleri için yeni istikrarsızlık kaynakları yaratmış, yeni güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018: 91). Aydın ve Dizdaroğlu (2018: 103), bölgede keşfedilen hidrokarbon rezervlerinin Türkiye'ye, sahip olduğu jeostratejik konumunun da etkisiyle Doğu Akdeniz'de bir enerji merkezi olma noktasında ortaya koyduğu fırsatın yine Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yaşadığı sorunlar ve gerginlikler nedeniyle değerlendirilemediğini ifade etmektedir. Bu minvalde son 20 yılda yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin bölgeye yönelik daha aktif bir strateji izlemesi için imkân sağladığı ancak Türkiye'nin kendi sınırlılıkları, siyasi tercihleri ve bölgesel dinamikler nedeniyle bunun sınırlı derecede hayata geçirilebildiği görülmektedir (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018: 91-92).

2.2. Türk Dış Politikasında Akdeniz'in Bir Bölge Olarak Kavramsallaştırılması

1990'lı yılların ilk yarısında Türkiye'nin Akdeniz'e ilişkin yaklaşımını etkileyen önemli gelişmelerden birisi, Türkiye'nin NATO ve AB tarafından Akdeniz'e yönelik başlatılan girişimlere bir yanıt verme zorunluluğunun doğmuş olmasıdır. Türkiye'nin bu noktada her iki kuruluşun girişimlerine verdiği tepkinin farklı olduğu görülmüştür. Türkiye, AB tarafından başlatılan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişimine şüpheli ve mesafeli yaklaşırken, NATO'nun "Akdeniz Diyalogu" adlı girişimine ise destekleyici bir tavır takınmıştır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na mesafeli ve gönülsüz yaklaşımın temel nedeni, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefi izleyen bir ülke olarak statü ve prestij kaybına uğrayacak olmasından duyulan endişe olmuştur. Bir başka deyişle, Türkiye bu girişimin tam üyelik yerine kendisine yöneltilen alternatif bir ilişki biçimi olduğu konusunda bir şüphe ve güvensizlik hissetmiştir. AB'nin Akdeniz'in batısındaki yumuşak güvenlik konularına odaklanmasına karşın Türkiye Doğu Akdeniz odaklı daha çok askeri güvenlik meseleleri ile ilgilenmiş, bu durum da iki taraf arasında Akdeniz ve Akdeniz güvenliğine dair farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylesi bir ortamda Türkiye, Akdeniz'de NATO'nun yaklaşımına ve faaliyetlerine daha yakın durmuş ve destekleyici bir tutum izlemiştir (Altunışık, 2011: 10).

Tayfur'a göre, Akdeniz, Türk dış politikasında asla tam anlamıyla kavramsallaştırılmamıştır. Diğer bir ifadeyle, Türk dış politikası bakımından Akdeniz'in tek ve kapsamlı bir tanımı ya da kavramsallaştırması yapılmamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda da sadece Akdeniz bölgesinden veya Akdeniz ile ilgili meselelerden sorumlu ve ilgili bir bölüm bulunmamaktadır. Türk dış politikasınınca Akdeniz farklı işlevsel bölümler/masalar tarafından ele alınmıştır. Türk dış politikası kapsamında Akdeniz, Balkanlar, Kıbrıs, Orta Doğu ve Avrupa coğrafi alanlarının bir bileşimi olarak algılanmış ve değerlendirilmiştir. Türk dış politikasında Akdeniz'den kastedilen ağırlıklı olarak "Doğu Akdeniz" olmuştur. Bunun temel nedeni, ülkeye yönelik sınır bütünlüğü ile ilgili önemli sorunların ve ülkenin hayati çıkarlarının Doğu Akdeniz'de düğümlenmesidir. Yunanistan ve Suriye ile sorunlu ilişkiler, Kıbrıs meselesi, Arap-İsrail çatışması gibi konu başlıkları Doğu Akdeniz çatısı altında ele alınmıştır. Göreceli olarak daha istikrarlı olan Batı Akdeniz ise Türk dış politika yapıcılar tarafından ülkeye dönük ciddi bir tehdidin olmadığı bir coğrafi alan olarak değerlendirilmiştir (Tayfur, 2000a: 6).

Türkiye, gerek coğrafi konumu gerek tarihsel mirası gerekse ekonomik, sosyal ve kültürel bağları nedeniyle, Akdeniz'i, Orta Doğu, Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya kaynaklı ve birbirleri ile bağlantılı güvenlik endişeleri perspektifinden görmektedir. Bir başka ifadeyle, "Akdeniz, Türkiye için ayrı bir bölge olmaktan ziyade büyük resmin bir parçası" olarak görülmüştür (Turan, 1998). Türkiye, Akdeniz'i ayrı bir bölge olarak kavramsallaştırmak yerine, Orta Doğu, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Avrupa gibi coğrafi bölgelerin bir bileşeni olarak görmüştür. Bu bağlamda Kelkitli'ye göre, "Türkiye bölgeye ilişkin bütüncül ve kapsamlı bir dış politika vizyonundan uzaktır" (Kelkitli, 2019: 600).

Oba'ya (2020: 29) göre, bir Akdeniz ülkesi olarak Türkiye, dış politikasında Akdenizli kimliğini ön plana çıkarmamış ve bu bölgeye dönük bütüncül ve sistematik stratejiler ve politikalar belirlememiştir. Türkiye bir nevi “Akdeniz kimliğini ihmal etmiştir” (Oba, 2020: 35). Türkiye'nin Akdeniz politikası ağırlıklı olarak Kıbrıs etrafında şekillenmiş ve Türkiye'de Türk dış politikası ve Akdeniz bağlamında yapılan akademik çalışmalar ağırlıklı olarak Kıbrıs ile sınırlı kalmıştır (Oba, 2020: 29). Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin Akdenizli kimliği Türk dış politikasında kavramsal düzeyde yeteri kadar yer bulamamıştır (Oba, 2020: 30). Bölgede keşfedilen enerji rezervlerini paylaşım meselesi ve Arap Baharı ile birlikte MENA Bölgesinin jeopolitiğinde meydana gelen önemli kırılmalar, Türkiye'yi zorunlu olarak Akdeniz ile ilgilenmek durumunda bırakmış ancak Türkiye'nin odak noktası Akdeniz'in tamamından ziyade Doğu Akdeniz olmuştur (Oba, 2020: 29-30).

Türkiye, Akdeniz'i AB'nin yaptığı gibi tek bir bölge olarak kavramsallaştırmazken, bölgeyi Orta Doğu, Avrupa, Kuzey Afrika ve Balkanlar gibi farklı bölgelerin periferinde bir coğrafya olarak görmüştür (Görgülü ve Dark, 2017: 5). Türkiye coğrafi ve tarihsel olarak bir Akdeniz ülkesi olmasına rağmen, AB tarafından yapılan kavramsallaştırma çerçevesinde Akdeniz siyasetine tam olarak dâhil olmamış, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişimine düşük profilli katılım sağlamıştır. Bir başka deyişle AB'nin perspektifinden bir bölge olarak dizayn edilmeye çalışılan Akdeniz, Türk dış politikası için bir öncelik teşkil etmemiştir (Görgülü ve Dark, 2017: 3). Türkiye'nin Akdeniz'e bakışını belirleyen temel dinamikler, Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ile ihtilaflar, Arap-İsrail Çatışması ve AB üyelik süreci şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin Akdeniz'e yönelik bütüncül ve kapsamlı bir bölge tanımlamasının olmaması, bölge bağlamındaki sorunları ayrı dış politika ve güvenlik meseleleri şeklinde değerlendirmesine yol açmıştır. Türkiye'nin odak noktası bir bütün olarak Akdeniz'den ziyade milli menfaatler bakımından çeşitli güvenlik sorunlarının ve aynı zamanda ekonomik fırsatların da ortaya çıktığı Doğu Akdeniz ile sınırlı kalmıştır (Görgülü ve Dark, 2017: 5-6).

Kirişçi'nin ifadesi ile Türkiye'nin tarihsel olarak “sadece Akdeniz'e yönelik müstakil bir politikası” olmamıştır. Türkiye için Akdeniz büyük oranda Kıbrıs Sorunu etrafında bir anlam yüklenmiştir. Akdeniz'in doğusu da yine ağırlıklı olarak Orta Doğu'nun bir parçası şeklinde algılanmış ve anlaşılmıştır. Türkiye, AB üyelik sürecini zayıflatabilecek bir husus olması ihtimali nedeniyle “Akdenizli ülke kimliğini” öne çıkartmak yönünde bir politika takip etmemiştir. Türkiye'nin, Sarkozy'nin Akdeniz Birliği girişimine şüpheli yaklaşımının temel nedeni de yine AB üyelik sürecinden kaynaklanmıştır (Kirişçi, 2012: 34).

Altunışık, “Soğuk Savaşın bitimi ve AB'nin kendi perspektifinden bir bölge olarak Akdeniz inşası girişimi gibi dışsal faktörlerin Türkiye'yi Akdeniz'i ayrı bir bölge olarak ele almaya sevk ettiğini, ancak Türkiye'nin kapsamlı bir Akdeniz vizyonu ve stratejisi geliştirmekte başarısız olduğunu” iddia etmektedir (Altunışık, 2011: 7). Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi, Türkiye tarihi ve coğrafi olarak büyük oranda Doğu Akdeniz'e odaklanmıştır. Zaman zaman Batı Akdeniz Havzası'nda yer alan ülkelerle ilişkilerini geliştirme girişimlerinde bulunsa da bu girişimlerin “sınırlı, parçalı ve iki taraflı” kaldığı görülmektedir. İkinci olarak Türkiye, AB'nin yaptığı gibi Akdeniz'i tek bir bölge olarak kavramsallaştırmamış ve tanımlamamıştır. Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana Doğu Akdeniz'e yönelik kapsamlı bir vizyon geliştirme yönünde çabaları olsa da, Türkiye'nin gündemi 4 alana sıkışmıştır. “Kıbrıs, AB, Balkanlar ve Orta Doğu.” Bu bağlamda Türkiye'nin Akdeniz'i farklı bölgelerin periferinde bir bölge olarak gördüğü söylenebilir (Altunışık, 2011: 19). Türkiye Akdeniz'de bir güç olmasına rağmen net bir Akdeniz stratejisi geliştirme ihtiyacı hissetmemiş ve bölgeye yaklaşımı ağırlıklı olarak Avrupa ve Orta Doğu politikalarının bir uzantısı ya da bileşeni olarak ele alınmıştır (Altunışık, 2011: 19-20).

Bilgin'e göre, Akdeniz dendiğinde Türkiye bu coğrafi alanı AB'nin yaptığı gibi tek başına bir bölge olarak düşünmemektedir. Akdeniz dendiğinde Türkiye için önemli olan Doğu Akdeniz'dir.

Akdeniz’de iş birliğine ve istikrara yönelik girişimler dikkate alındığında, burada Türkiye’nin önceliği üyesi olduğu ve karar alma mekanizmalarında yer aldığı NATO’dur. Akdeniz, Avrupalılar tarafından coğrafi bir bölge olarak Avrupa’ya alternatif olarak tanımlandığında, Türkiye kendisini Akdeniz’de konumlandırmamaktadır. AB’nin Akdeniz’i Avrupa dışı ancak Avrupa’ya coğrafi olarak yakın bir bölge olarak görmesi, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’nda Türkiye’ye de yer verilmesi bu ortaklığın Türkiye için tam üyeliğe bir alternatif olarak düşünüldüğü izlenimini yaratmaktadır. Bu coğrafi olarak Türkiye’nin Avrupa’da değil, Avrupa dışında konumlandırıldığı anlamına gelmektedir. AB’nin bu siyasetinden duyulan şüphe Türkiye’nin genel anlamda bir Akdenizli ülke olarak Akdeniz’in tamamına dönük girişimleri desteklemesini, katkı sunmasını veya bu tür girişimler başlatmasını engellemiştir. Buna karşı Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı içerisinde yer almış, ancak gönülsüz/isteksiz bir ortak profili çizmiştir. Türkiye, Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı’nın oluşumunda oynadığı girişimci ve öncü rolün aksine AB’nin Akdeniz’e yönelik girişimlerine ilgisiz kalmıştır. Türkiye’nin, çoklu bölgesel kimliklerinin bir yansıması olarak Balkanlar, Karadeniz ve Türk Dünyasına karşı gösterdiği iş birliğine yönelik ilgiyi Akdeniz için göstermediği söylenebilir. Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı çerçevesinde masanın Avrupa-dışı kısmında olmayı reddetmiştir. AB’nin Türkiye’yi bir öteki olarak Akdeniz ortaklığındaki diğer güney ülkeleri ile aynı safta düşünmesi, Türkiye’yi Akdeniz’den uzaklaştırmıştır (Bilgin, 2004: 284-285).

Soğuk Savaş’ın ardından AB, doğusunda yer alan ve eski Varşova Paktı üyesi ülkelere yönelik izlediği politikasında, bu ülkeleri AB’ye entegre etme ve bu ülkelerin Avrupa’ya dönüşlerinin sağlanması ile bir barış bölgesi inşa etme hedeflerini benimsemiştir. Bir başka ifade ile, AB doğusunda yer alan coğrafyada güvenliğin ve istikrarın tesis edilmesinde eski komünist ülkelere kendi güvenlik modelini ihraç etme siyaseti izlemiştir. Öte yandan Akdeniz ise, AB’nin kendisine entegre etmek değil, barındırdığı güvenlik tehditleri nedeniyle “çevrenmesi” gereken bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Eski Varşova Paktı üyeleri AB için, Soğuk Savaş’ın ardından “Avrupa’ya Dönüş” (*Return to Europe*) adı altında tesis edilecek bir “barış bölgesinin” (*zone of peace*) ülkeleri olarak değerlendirilirken, Akdeniz’e kıyıdaş Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri ise AB’ye yönelik önemli tehditlerin tetiklendiği ve bu nedenle de çevrenmesi gereken bir “çatışma alanı” (*zone of conflict*) ülkeleri olarak görülmüştür. Bu durumda Akdeniz’in, AB tarafından “medeniyet merkezli bir jeopolitik söylem” üzerinden sınırlar çizilmek suretiyle bir ötekileştirmeye maruz bırakıldığı görülmektedir (Bilgin, 2004: 271-272).

Sonuç olarak, AB’nin 1990’larda doğu ve güney periferinde kalan coğrafyalara dönük farklılaşan güvenlik yaklaşımları, AB’nin medeniyete dayalı bir jeopolitik söylem geliştirdiğini göstermektedir. Türkiye de bu medeniyet temelli jeopolitik stratejinin öteki tarafında yer alan yani “Akdenizli” bir ülke olarak görülmüştür (Bilgin, 2004: 275-276). Bir başka deyişle AB, Soğuk Savaş’ın bitimiyle Türkiye ile arasına medeniyet ayırımına dayalı yeni bir sınır çizmiştir. Bu sınır bir anlamda AB ile Türkiye arasına çekilen “dini ve kültürel bir demir perde” olarak da adlandırılabilir. AB’nin bu dönemde Türkiye’yi de Avrupa-Akdeniz Ortaklık Modeli içinde konumlandırdığı görülmektedir (Bilgin, 2004: 270).

2.3. Türkiye’nin Avrupa Birliği’nin Akdeniz’deki İş Birliği Girişimlerine Tepkisi

Türkiye, geniş Akdeniz havzasındaki güvenlik sorunları ile mücadelede iş birliği girişimlerinin öncüsü olan AB’nin bölgeye yönelik Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve Akdeniz için Birlik gibi oluşumlarının içinde yer almış ancak faaliyetlerine katkı sunmada istekli, gönüllü olmamış, bu oluşumlara katılımı düşük düzeyde tutmuştur (Görgülü ve Dark, 2017: 6). Türkiye’nin Akdeniz’deki AB merkezli girişimlere karşı mesafeli ve şüpheli yaklaşmasının temel nedeni, bu tür oluşumların Türkiye’nin AB üyeliğine bir alternatif olarak düşünülüyor olmasından duyduğu endişedir. Türkiye, AB ile ilişkilerinde tam üyeliğe aday bir ülke olmak yerine Birliğin Akdeniz kanadından Akdenizli bir ülke olarak diğer Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile aynı grupta yer

almak istememektedir. Türkiye, Avrupa'da üyeliğine karşı olan bazı çevrelerin Akdeniz ile ilgili Birlik girişimlerinde Türkiye'ye biçtikleri rolden rahatsız olmaktadır (Görgülü ve Dark, 2017: 6).

Türkiye AB tarafından Akdeniz'de yürütülen iş birliği girişimlerine ve programlarına hiçbir zaman gönüllü olarak katılmamıştır. Tayfur'a göre bunun ilk nedeni, bu tür iş birliği alanlarında etkin olunması durumunda, AB üyeliğine aday bir ülke olan Türkiye'nin statüsünde bir düşüş ve prestij kaybının ortaya çıkacağı endişesidir. Türkiye, AB üyeliğini hedefleyen bir ülke statüsünden, AB'nin Akdeniz kapsamında yürüttüğü iş birliği girişimlerinin içerisinde yer alan "Akdenizli bir komşu ülke" statüsüne düşecektir. Türkiye, Mağrip ya da Maşrek ülkeleri ile aynı kategoride ele alınmak istememiştir. Ayrıca Türkiye, AB ile Gümrük Birliğini tesis etmiştir. Güvenlik meseleleri bağlamında düşünüldüğünde ise Türkiye bir NATO üyesidir ve bu nedenle AB nezdinde Akdeniz'in güneyli ülkeleri ile aynı pozisyonda bulunmayı tercih etmemektedir. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsünün verilmesi ile Türkiye'nin Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişimine bakışı olumlu yönde değişmiştir ancak bu alan ağırlıklı olarak ekonomi ile sınırlı kalmıştır. Siyaset ve güvenlik alanlarında Türkiye, AB'nin Akdeniz kapsamında yürüttüğü iş birliği programlarına etkin bir katılım sağlamaktan kendisini uzak tutmuştur (Tayfur, 2000a: 7). Türkiye bölgesel iş birliği girişimlerine oldukça iyimser yaklaşmakta ve bu tür girişimlerin yakın komşuluk bölgelerinde barış, istikrar, güvenlik ve refah sağlayıcı etkilere sahip olacağını düşünmektedir. Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Teşkilatı Türkiye'nin bu yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir bölgesel iş birliği örgütüdür. Buna karşın Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na bu şekilde bakmamış, etkin bir katılım ve destek sağlamamıştır. Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişiminde yer almanın Türkiye'nin AB üyeliğine bir alternatif olma olasılığını kesinlikle kabul etmemiştir. Bu nedenle oluşum içerisinde yer almış ancak bu yapıyı kendi ulusal çıkarları ve dış politika tercihleri bakımından öncelikli bir alan olarak değerlendirmemiştir. Türkiye için esas olan AB'ye tam üyeliktir. Türkiye açısından Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişimi, Türkiye'nin AB'ye üyeliğine katkı sağlayacak bir unsur olmaktan ziyade Türkiye'yi bir "Akdenizli komşu ülke" olarak masada AB'nin karşısında konumlandırmaya hizmet edecektir (Tayfur, 2000a: 7-8).

Ülkelerin sahip oldukları tehdit algılamaları, bölgelerinde yürütülen iş birliği amaçlı projelere bakış açıları etkilemektedir. 1999 itibarıyla; Türkiye-Yunanistan ilişkileri, GKRY, S-300, Yunanistan'ın PKK'ya desteği gibi konu başlıkları, Türkiye'nin AB öncülüğünde ortaya konan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişimine bakışını olumsuz etkilemiştir. Buna karşın, 1999'un ikinci yarısında Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesi, Türkiye'ye AB tarafından tam üyeliğe aday ülke statüsü verilmesi gibi gelişmeler Türkiye'nin Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na bakışını olumlu yönde değiştirmiş ancak bu sadece ekonomik alanla sınırlı kalmıştır. Buna karşın AB'ye tam üyelik hedefi güden bir Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı içerisindeki aktif bir konumlanmayı statü düşüklüğü olarak görmüştür.

Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişiminin güvenlik alanında başarılı sonuçlar ortaya koyabileceği konusunda girişimin başından bu yana oldukça kötümserdir. Bu tür girişimlerin bölgesel düzeyde olumlu çıktılar doğurabilmesi, her şeyden önce "Orta Doğu Barış Süreci" olarak adlandırılan Arap-İsrail çatışmasının çözümüne bağlıdır. Türkiye'nin bakış açısına göre, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın bir güvenlik projesi olarak başarısız olmasının temel nedenlerinden birisi de Türkiye'nin AB üyesi olmamasıdır. Türkiye, bir NATO üyesi olarak, Akdeniz'de NATO'nun girişimlerini önelemede, Akdeniz'de güvenliği sağlayabilecek en etkin aktör olarak NATO'yu görmektedir. Çünkü Türkiye NATO'nun Akdeniz siyasetine etki edebilmektedir. Bu nedenle Türkiye, NATO şemsiyesi altında Akdeniz'de yürütülen çok taraflı girişimlere ve çözüm önerilerine güçlü destek vermektedir. Bunun yanı sıra Türkiye, Akdeniz'de güvenlik, barış ve istikrarın tesis edilmesinde bölge ülkeleriyle geliştirdiği ikili ve çok taraflı ilişkiler aracılığıyla hareket etmektedir (Tayfur, 2000a: 9).

Uzun yıllardan beri terörle mücadele eden bir ülke olarak Türkiye, terörizm ve sınır-aşan organize suçlarla mücadelede yürütülecek bölgesel ve uluslararası iş birliği girişimlerini samimiyetle desteklemektedir. Buna rağmen Akdeniz ülkeleri olan Yunanistan ve diğer bazı AB üyesi ülkelerin terör örgütü PKK'ya verdiği destek göz önüne alındığında, Türkiye Akdeniz'de bu alanda yürütülen iş birliği çabalarını zayıf ve yetersiz olarak değerlendirmektedir (Tayfur, 2000b: 138-139).

Türkiye Atlantik ittifakının güçlü bir üyesi olarak, jeopolitik konumunun ve bölge ülkeleriyle sahip olduğu tarihsel ve kültürel bağların önemi ile bölgesel iş birliği girişimlerindeki tecrübelerini de dikkate alarak, Akdeniz'e yönelik politikalarını ikili ve çok taraflı girişimlerle şekillendirmektedir. AB tarafından Akdeniz'de yürütülen girişimler Türkiye'nin önceliği olmamıştır. Türkiye bu girişimlerden önemli bir kazanç ya da kayıp beklentisi içinde olmamıştır (Tayfur, 2000a: 10). Akdeniz'i kendi ulusal çıkarları bağlamında ele alan Türkiye, Akdeniz güvenliğine dair önceliklerini tanımlarken ağırlıklı olarak Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Kafkasya ve Körfez bölgelerine asıl önceliğini vermektedir (Tayfur, 2020b: 145).

Akdeniz'deki iş birliği çabalarının başını AB çekmektedir. Türkiye'nin Akdeniz'deki bu tür girişimlere tepkisi AB ile o dönemdeki mevcut ilişkisinin durumuna ve bölge ülkeleri ile ilişkilerinin seyrine bağlı kalmıştır. Konjonktüre bağlı olarak Türkiye-AB ilişkilerinin izlediği seyir, Türkiye'nin Akdeniz'e bakışını da etkilemiştir. Türkiye'nin konjonktürel durumdan bağımsız bütüncül ve sistematik bir Akdeniz politikası geliştirdiğini söyleyebilmek zordur.

Türkiye, AB'nin Akdeniz ile ilgili girişimlerine karşı her zaman mesafeli ve şüpheli yaklaşmıştır. Türkiye bu tarz iş birliği girişimleri ile ortaya çıkan birliklere katılımın Türkiye'nin tam üyeliğine hiçbir şekilde bir alternatif oluşturamayacağını her fırsatta dile getirmektedir. Bu minvalde, Türkiye'nin, 2008'de Fransa'nın öncülüğünde hükümetler arası bir örgüt olarak hayata geçirilen Akdeniz için Birlik bünyesindeki faaliyetlere ve girişimlere düşük profil ile katılmasının ve bu alanda isteksiz olmasının temel nedeninin, bu kuruluş içinde yer almanın Akdenizli bir ülke olarak Türkiye'nin AB üyeliğine alternatif olarak düşünülmesinden duyulan rahatsızlık olduğu söylenebilir (Kelkitli, 2019: 604).

Sonuç olarak Türkiye'nin, kurumsal ve bütüncül bir Akdeniz politikası geliştirmekten ziyade bölge ülkeleri ile geliştirdiği ikili ilişkiler ve çok taraflı platformlarda bölgenin güvenliği, istikrarı ve refahı için katkı verme çabalarından oluşan bir politika izlediği görülmektedir. Türkiye Akdeniz'de ticari ilişkilerin geliştirilmesi, siyasi diyalogun sağlanması, anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü yönünde bir siyaset takip etmektedir. Türkiye'nin Akdeniz bağlamında odak noktası son yıllarda bölgede yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Doğu Akdeniz olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Türkiye'nin Doğu Akdeniz siyasetinin temel parametreleri üzerinde durulmaktadır.

3. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri

Doğu Akdeniz, son yıllarda Türk dış politikasının en önemli konu başlıklarından ve öncelikli gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz merkezli güvenliğini ve ekonomik çıkarlarını tehdit eden konu başlıklarının bölge gündemine taşınması Türkiye'yi doğal olarak bölge ile daha fazla ilgilenmek durumunda bırakmıştır (İnat ve Duran, 2020: 29).

Akdeniz'in doğusu ve Levant olarak adlandırılan bölge, tarih boyunca önemli imparatorlukların etki alanı kurma politikalarının odak noktasında yer almıştır. Bu alanları kontrol edebilen aktörler güçlü imparatorluklara dönüşmüşlerdir. Doğu Akdeniz, insanlık tarihi ve kadim medeniyetler açısından da son derece önemli gelişmelerin yaşandığı bir bölgedir (İletişim Başkanlığı, 2022: 55-57). Doğu Akdeniz, özellikle Orta Doğu üzerinde hakimiyet kurma açısından askeri lojistik bir bölge işlevi görmesi nedeniyle de küresel aktörler tarafından önem verilen bir coğrafya olmuştur (Şahin ve diğerleri., 2020: 74).

Yaycı'nın (2020: 11) ifadeleri ile, "Doğu Akdeniz Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına göre merkezi konumda bulunan Orta Doğu'nun, Kafkasya ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaşımını sağlayan enerji ulaşım hatlarını kontrol eden, tüm Akdeniz coğrafyası ile birlikte dünya ticaretinin yaklaşık üçte birini bünyesinde barındıran çok önemli bir deniz ulaşım bölgesi ve kesişme noktasıdır." Doğu Akdeniz, 2000'li yılların başından bu yana bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının bölge ülkelerinin ekonomileri ile bağlantılı olarak enerji güvenlikleri bakımından da son derece önemli bir coğrafya haline gelmiştir (Yaycı, 2020: 26-27).

Akdeniz, Levant ticaret sisteminin ortaya çıkması ve gelişimine ev sahipliği yapmıştır. Ediger, Devlen ve Bingöl Mcdoland çalışmalarında, "Zaman içinde ticaretten enerjiye evrimleşen Levant jeopolitiğinin, küresel başat güç ve uluslararası devletler sistemindeki güç dengeleri için önemini uzun tarihi boyunca koruduğunu ve buna bağlı olarak da Levant jeopolitiğinin kontrolünün başat gücün elinde olduğu zamanlarda bölgesel ve küresel çaptaki barış ve istikrarın arttığı" argümanını ileri sürmüşlerdir. "Güç dengelerindeki kaymalardan ötürü Levant'taki jeopolitik kontrol tek bir gücün elinden çıkmaya başladığı zamanlarda çatışmalar artmakta, iş birlikleri azalmaktadır" (Ediger, Devlen ve Bingöl Mcdoland, 2012: 73).

2000'li yılların başında bu yana Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon kaynakları, Arap Baharı ile birlikte MENA bölgesinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar, devlet dışı aktörlerin alan kazanmaları ve Doğu Akdeniz'in bölgesel ve küresel aktörler arasında rekabete ev sahipliği yapmaya başlaması gibi gelişmeler bölgenin jeopolitiğinde önemli değişimler yaratmıştır. Tüm bu gelişmeler bölgede güvenlikle ilgili endişelerin artmasına neden olmuştur (Şahin ve diğerleri, 2020: 34-35).

Türkiye'nin 2000'li yılların başından bu yana bölgesel ve küresel dinamiklerin etkisi ile şekillenmeye başlayan Doğu Akdeniz vizyonu ve yaklaşımı, "kendisinin ve dostlarının hak ve çıkarlarını garanti altına almak, deniz yetki alanları ve kaynakların bölüşümü bağlamında tüm adımların uluslararası hukuka ve hakkaniyet ilkesine uygun bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak ve hidrokarbon kaynaklarını bir rekabet konusu değil bir iş birliği fırsatı olarak değerlendirerek, tüm bölgede barış ve refaha katkı sağlamak gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir" (İletişim Başkanlığı, 2020: 18). Türkiye, Doğu Akdeniz'de uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve menfaatlerinin korunmasını bir zorunluluk olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin bölge ülkeleri veya bölge dışı aktörler tarafından bölgedeki varlığına ve ulusal çıkarları hilafına yapılan hamleler ciddi güvenlik tehditleri olarak algılanmaktadır (İletişim Başkanlığı, 2022: 23). "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki mevcudiyeti bugün artık Kuzey Afrika, Balkanlar, Ege Denizi, Karadeniz ve Orta Doğu'daki pek çok sorunun düğümlendiği bir mesele haline gelmiştir." (İletişim Başkanlığı, 2022: 97-101).

Türkiye Doğu Akdeniz'e yönelik politikasını üç temel parametre üzerinden yürütmektedir. İlk parametre Türkiye için, Doğu Akdeniz'de kendisine karşı oluşturulan askeri ve siyasi bloğun hem kendisinin hem de KKTC'nin ve Kıbrıs Türk Halkının egemenlik haklarının ve uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve menfaatlerinin kesinlikle bir oldubittiye uğratılamayacağı hususuna ilişkindir. İkinci olarak, Türkiye, kendi kıta sahanlığı alanında bölgenin enerji kaynak potansiyelinden yararlanabilmek için gerekli tüm alanlarda faaliyetlerini yürüteceğini defaatle dile getirmektedir. Son olarak, Türkiye, KKTC ve Libya ile imzaladığı kıta sahanlığı ve deniz yetki alanları belirleme anlaşmaları çerçevesinde kendi egemenlik alanına giren sularda diğer aktörlerin hukuk dışı faaliyetlerine izin vermeyeceğini, bunun için de askeri yöntemler dâhil olmak üzere tüm araçları kullanmakta kararlı olduğunu sıklıkla dile getirmektedir (Duzcu, 2021: 56-57).

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının şekillenmesinde etkili olan çok sayıda faktörden bahsedilebilir. Bu çalışmada bölgenin stratejik önemi de göz önünde bulundurularak Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e yaklaşımını, politikalarını ve stratejisini belirleyen 3 önemli başlık üzerinde durulacaktır. Bunlar "askeri güvenlik", "ekonomi güvenliği ve enerji güvenliği" ve Kıbrıs'tır. Bu üç önemli faktörün yanı sıra Türkiye'nin bölge ile etkileşimini ve ilişkilerini belirleyen iki önemli

husus olarak, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle sahip olduğu yakın tarihsel ve kültürel bağlar ile sorunların çözümünde uluslararası hukuku esas alan yaklaşımının da ön plana çıktığını ifade etmek gerekir (İnat ve Duran, 2020: 21-22; 24).

3.1. Askeri Güvenlik

Türkiye'nin Akdeniz'e yönelik yaklaşımını belirleyen en önemli faktörlerin başında güvenlik gelmektedir. 2000'li yılların başından bugüne bölgede keşfedilen hidrokarbon rezervlerinin ve Arap Baharının etkisiyle bölge ülkelerine ek olarak küresel güçlerin de müdahil oldukları bir rekabet ortamı ortaya çıkmıştır. Akdeniz, yıllardır çözümsüzlük içinde bekleyen Filistin Meselesi, Kıbrıs Sorunu gibi kronik meselelere ek olarak Arap Baharı sonrasında Suriye ve Libya'da patlak veren iç savaşlar, merkezi devlet otoritelerinin zayıflamasına bağlı olarak terör gruplarının alan kazanması, vekâlet savaşları, yasa dışı göç ve mülteci hareketleri, ulus-ötesi suç örgütlerinin faaliyetleri ve enerji kaynaklarının paylaşımında yaşanan anlaşmazlıklar gibi geniş bir sorun yumağı nedeniyle hâlihazırda bir rekabet ve istikrarsızlık ortamına ev sahipliği yapar hale gelmiştir. Böylesi bir güvensizlik ortamının, üç tarafından uluslararası sularla çevrili ve Doğu Akdeniz'deki en uzun kıyı şeridinde sahip bir ülke olarak Türkiye'nin güvenliğini etkilemesi de kaçınılmaz olmuştur. Anakara güvenliğinin yanı sıra denizlerden yönelebilecek olası tehdit durumları nedeniyle de bölge Türkiye açısından son derece önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda Akdeniz'in, Türkiye'ye yönelik olası güvenlik tehdit ve riskleri dikkate alındığında, "Türkiye'nin askeri güvenliği açısından stratejik bir öneme sahip" olduğu ortadadır (İletişim Başkanlığı, 2022: 23-24).

Doğu Akdeniz'de, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemine binaen devam eden güç ve nüfuz mücadelesinin ne kadar geniş kapsamlı ve yoğunluklu olduğunu anlayabilmek için, bölgede etkinlik göstermeye çalışan ülkelere bakmak yeterli olacaktır. "Başta ABD ve Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Türkiye, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve BAE gibi çok sayıda küresel ve bölgesel aktör bölgede yaşanan mücadelelerin parçası durumundadır" (İnat ve Duran, 2020: 11). Bölgenin sahip olduğu jeopolitik ve jeoekonomik önem göz önüne alındığında bu mücadelenin önümüzdeki dönemde de artarak süreceği öngörülebilir (İnat ve Duran, 2020: 9).

Suriye'nin kuzeyinde varlık gösteren PKK/YPG/PYD gibi terör örgütleri Türkiye'nin ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit teşkil etmektedir. Terör örgütleri aynı zamanda bölgesel düzene ve güvenliğe de bir tehdit oluşturmaktadır. Başarısız ve zayıf devlet yapıları sonucunda ortaya çıkan güç boşluğunun terör örgütleri tarafından doldurulmak istenmesi, Suriye ve Libya'da devam eden iç savaşların vekâlet savaşlarına dönüşmesi de Doğu Akdeniz'de bölgesel güvenliğe ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Akdeniz'de askeri güvenlik bağlamında Türkiye'ye yönelik en önemli güvenlik tehditlerinden biri, 1947 Paris Antlaşması'nda gayri-askeri statüde bulunması şartıyla Yunanistan'a devredilen Doğu Ege Adalarının Yunanistan tarafından son dönemlerde hızla silahlandırılmasıdır (İletişim Başkanlığı, 2022: 26). Buna ek olarak, ABD'nin Yunanistan'da askeri üsler kurması, Fransa başta olmak üzere AB üyesi bazı ülkelerin Yunanistan'a silah satışlarının artması, ABD tarafından GKRY'ye uygulanan silah ambargosunun kaldırılması gibi hususlar da Türkiye'nin güvenliğine doğrudan etki eden gelişmeler olarak ifade edilebilir.

Enerji kaynaklarının aranması, çıkarılması, işlenmesi ve küresel pazarlara ulaştırılması alanlarında ortaya çıkan rekabet neticesinde Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı oluşturulan siyasi ve askeri blok da Türkiye açısından bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmektedir. GKRY, İsrail ve Mısır ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına dair imzaladığı anlaşmalar üzerinden kurduğu bağlantıları, yine bu ülkelerle ve bazı AB üyesi ülkelerle güvenlik ve savunma alanlarında imzaladığı askeri nitelikli anlaşmalar ile genişletmiştir. Bu ülkeler aynı zamanda ortak tatbikatlar düzenlemektedir (Telci ve Yorulmaz, 2020: 9).

Doğu Akdeniz’de hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesi ile birlikte GKRY’nin Mısır ve İsrail gibi bölge ülkeleriyle geliştirdiği iş birliği girişimleri ve GKRY’nin hukuksuz eylemlerine karşın Türkiye’nin tepkisi öncelikle diplomasi ve uluslararası hukuk çerçevelerinde gösterilmeye çalışılmıştır. Buna karşın Doğu Akdeniz’de hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin müdahil oldukları güç ve nüfuz alanı kurma mücadeleleri bölgenin ciddi manada askerileşmesine neden olmaktadır. Bu durum da askeri gücün ve yöntemlerin Doğu Akdeniz’de önem kazanması ve bir dış politika aracı olarak öncelenmesi sonucunu beraberinde getirmektedir. Yıldız’ın ifadesiyle, “Doğu Akdeniz sorunundan bahsedildiğinde akla öncelikle meselenin uluslararası deniz hukuku açısından nasıl ele alınması gerektiği gelse de uluslararası ilişkilerin daha çok hukuk yerine güç üzerinden şekillendiği gerçeği hatırlandığında burada da güç politikasının hukukun önüne geçtiği görülmektedir” (Yıldız, 2020: 94-95). Bölgede yaşanan gelişmeler, önümüzdeki dönemde Doğu Akdeniz’deki gidişatı belirleyecek ve şekillendirecek en önemli unsurlardan birinin askeri unsurlarla desteklenen caydırıcılık olacağına işaret etmektedir (Yıldız, 2020: 126).

Türkiye, Doğu Akdeniz’de GKRY’nin bölgede keşfedilen enerji kaynaklarına ilişkin bazı bölge devletleri ile iş birliği içinde kendisine karşı oluşturduğu blok karşısında “donanmanın sınırlı güç kullanımı ve caydırıcılık oluşturarak diplomatik yolla karşı tarafa isteklerini kabul ettirmek ya da daha avantajlı konuma geçmek amacıyla izlenen bir strateji olarak” tarif edilebilecek “Gambot Diplomasisi”ni kullanmaktadır. Türkiye’nin gambot diplomasisi çerçevesinde sürdürdüğü askeri faaliyetlere bakıldığında, 2006’dan bu yana Akdeniz’de icra edilmeye devam edilen “Akdeniz Kalkanı Harekâtı”, “Deniz Kurdu Tatbikatları Serisi” ve 2019’da gerçekleştirilen “Mavi Vatan Tatbikatı” dikkat çekmektedir. Bu tatbikatlar ile hedeflenen başlıca hususlar; Doğu Akdeniz’de Türkiye’nin kendi egemenlik alanlarında yürüteceği hidrokarbon kaynak arama faaliyetlerinin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân sağlamak ve Türkiye ile KKTC’nin deniz egemenlik alanlarında faaliyet gösteren diğer devletlere ve uluslararası şirketlere karşı caydırıcılık oluşturmaktır. (Ataman ve Güler, 2020: 44-45).

3.2. Enerji Güvenliği ve Ekonomik Güvenlik

2000’li yılların başlarından itibaren Doğu Akdeniz’de artan oranda hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesiyle, bölge ülkeleri arasında ortak fayda temelinde iş birliğini teşvik ederek var olan köklü sorunların çözümüne katkı sağlanabileceği yönünde beklentiler ortaya çıkmıştır. Buna karşın, enerji kaynaklarının paylaşımı meselesi hem yeni sorun ve rekabet alanlarının ortaya çıkmasına hem de bazı sorunların daha da karmaşıklaşmasına neden olmuştur (Yıldız, 2020: 93.) Enerji faktörünün, Doğu Akdeniz’de iş birliği ve ekonomik refahın bir bileşeni olmasından ziyade yeni çatışma ve anlaşmazlıkları tetikleyen bir unsur olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Furuncu, 2020: 246).

Ekonomik büyüme ve kalkınma çabalarına bağlı olarak ülkelerin fosil yakıt ihtiyaçlarının katlanarak artmakta olduğu gerçeği, hem hidrokarbon rezervlerine sahip bölgelerin stratejik önemini artırmakta hem de enerjinin her alanda stratejik bir faktör niteliği kazanmasıyla bu alandaki rekabete ivme kazandırmaktadır (Şahin, 2020: 56). Günümüzde devletlerin enerji ihtiyaçlarının her geçen gün katlanarak arttığı ve yenilebilir enerji yönündeki çabaların da kısa vadede fosil yakıtları ikame edemeyecekleri göz önünde bulundurulduğunda, Doğu Akdeniz gibi yeni rezervlerin bulunduğu bölgelerin önem kazandığı görülmektedir (Karagöl, 2020: 295). Bugün Doğu Akdeniz, enerji kaynaklarına dair farklı önceliklere sahip çok sayıda bölgesel ve küresel aktörün içinde yer aldığı bir oyun sahasına dönüşmüş durumdadır (Karagöl, 2020: 297). Doğu Akdeniz’de çıkarılacak ve kullanıma sokulacak hidrokarbon kaynaklar bölge ülkelerinin ekonomilerine sağlayacağı faydanın yanı sıra bölgenin güvenliği ve istikrarı bakımından da büyük önem taşımaktadır. Zira Karagöl’ün (2020: 298) ifadesiyle, “Enerji kaynaklarının ticarileşmesi beraberinde uluslararası ticari anlaşmaları da getireceği için bölge aktörleri arasında siyasi istikrar da nispeten sağlanmış olacaktır.”

Türkiye'nin her geçen gün artan enerji ihtiyacının kesintisiz bir şekilde temin edilmesi ve enerjide dışa olan bağımlılığın azaltılması, ülkenin kalkınma ve ekonomik istikrarı bakımından büyük önem taşımaktadır (İletişim Başkanlığı, 2022: 30). Türkiye'nin enerji arz güvenliği politikasının özünü; her geçen gün artan enerji ihtiyacının sürdürülebilir ve güvenli yollardan karşılanmasına yönelik stratejilerin belirlenmesi ve yenilenebilir ve nükleer enerji kaynaklarına yapılan yatırımların artırılması oluşturmaktadır (İletişim Başkanlığı, 2022: 31-33). "Türkiye'nin öz kaynakları üzerinden elde ettiği toplam enerji miktarı, dışa bağımlılığını önlemeye, enerji arz güvenliğini sağlamaya ve cari açığı dengelemeye yetecek düzeyde değildir. Dolayısıyla, Türkiye enerji talebini öz kaynaklarını kullanarak karşılama amacı kapsamında yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımların yanı sıra hidrokarbon bazlı yeni rezervler keşfetmek durumundadır." Bu bağlamda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de, kendi egemenlik alanlarındaki potansiyel kaynakları keşfetmesi ve kullanılabilir hale getirmesi ülkenin enerji ve ekonomik güvenliği bakımından son derece önemlidir (İletişim Başkanlığı, 2022: 36). Bölgede keşfedilen enerji kaynaklarının Türkiye'ye ekonomik anlamda ve enerji güvenliği bağlamında sağlayacağı faydaların yanında, bölgede çıkarılacak enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara naklinde Türkiye'nin transit ülke konumunda olması ve bu şekilde bölgenin enerji merkezi olma hedefi izlediği de unutulmamalıdır (İnat ve Duran, 2020: 17). Bölgenin Türkiye'nin ekonomisi açısından bir diğer önemli yanı da bölge ülkeleriyle ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin istikrarlı ve verimli bir şekilde sürdürülebilir kılınmasıdır.

Doğu Akdeniz bağlamında hem bölge hem de bölge dışı ülkelerin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelen enerji konusu, Türkiye açısından "dış politika-ekonomi-güvenlik" şeklinde tanımlanabilecek bağlantılar ve etkileşimler üzerinden de okunabilir. İşeri ve Bartan'ın (2019: 114-115) ifadeleri ile, "Türkiye'nin bakış açısından bir enerji merkezi olmak, ilgili ülkeye çok sayıda jeopolitik ve ekonomik avantajlar sağlayacaktır. İlk olarak, enerji kaynaklarını ithal ettiği ülkeleri çeşitlendirecek ve böylece kendisi için enerji rezervlerinin varlığını güven altına alacak; transit ülke konumunu kullanarak ulusal çıkarlarını gözetebilecek ve bölgesel düzeyde jeopolitik etkinliğini artırabilecektir." Bu çerçevede, "Türkiye enerji konusunu kendisi bakımından hem bir dış politika hem bir ekonomi hem de bir güvenlik konusu olarak değerlendirmektedir." Sonuç olarak Türkiye'nin enerjiyi bir dış politika aracı ve ulusal güç unsurlarından biri olarak gördüğü ifade edilebilir (İşeri ve Bartan, 2019: 116). Bir başka deyişle "Enerji Türkiye'nin dış politika, ekonomi, güvenlik ve jeostratejik vizyon alanlarını kesiştiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır" (İşeri ve Bartan, 2019: 120). Türkiye, hem Doğu Akdeniz'de çıkarılacak enerji kaynaklarının hem de Orta Doğu, Hazar bölgesi ve Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında transit ülke rolü ile bölgenin enerji merkezi olma hedefi gütmektedir. Zira Türkiye "Levant'tan Avrupa'ya ulaşım ve geçiş rotalarının merkezinde konumlanmış bir ülkedir" (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018: 96).

Enerji kaynaklarının keşfi ve paylaşımı meselesi Doğu Akdeniz'de kıyıdaş ülkeler arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılması sorununu beraberinde getirmiş, bu durum da bölgesel düzeyde yeni bir istikrarsızlık kaynağı oluşturmuştur. GKRY ve Yunanistan, bölgedeki diğer ülkelerle Türkiye hilafına anlaşmalar imzalamak suretiyle Türkiye'yi Antalya Körfezi ile sınırlı dar bir deniz alanına hapsedmeye çalışmaktadır (İnat ve Duran, 2020: 12-13). Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda ortaya çıkan en önemli sorun GKRY'nin Yunanistan'ın da desteğini alarak, Türkiye ve KKTC'nin egemenlik haklarına saygı duymadan deniz yetki alanlarını belirleme girişimleridir. GKRY bu şekilde hidrokarbon kaynaklardan maksimum şekilde fayda sağlamaya zemin hazırlayacak MEB ilanları ile oldubittiler gerçekleştirme gayretindedir (Yaycı, 2020: 16). GKRY, Türkiye'nin KKTC'nin ve Kıbrıslı Türklerin haklarını görmezden gelerek, tek taraflı ve uluslararası hukuka aykırı şekilde faaliyetler yürütmektedir. Bu minvalde sırasıyla Mısır, Lübnan ve İsrail ile MEB anlaşmaları imzalamıştır (Yaycı, 2020: 36-37). GKRY'nin yanı sıra Yunanistan'ın da Türkiye'nin hilafına olacak şekilde

bölgedeki diğer kıyıdaş ülkelerle deniz yetki alanlarını sınırlandırma girişimlerinde bulunduğu görülmektedir. Yunanistan'ın MEB ilanına yönelik girişimlerindeki deniz yetki alanları Türkiye'nin deniz yetki alanları ile çakışmaktadır (Yaycı, 2020: 48).

Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynak rezervlerinin keşfi bölgede enerji güvenliğini sağlamaya yönelik bloklaşmaları ve ittifak girişimlerini beraberinde getirmiştir. Bu yönde ortaya konan diplomatik hamleler zaman içinde bazı aktörler arasında enerji alanında iş birliğinin ötesine geçen boyutlar kazanmaya başlamış, siyasi, askeri ve güvenlik odaklı ortaklıkların yolunu açmıştır (Yaycı, 2020: 113-114.) Yunanistan ve GKRY, İsrail ve Mısır ile üçlü formatlarda turizm, ticaret ve enerji gibi alanlarda iş birliği kurmayı hedefleyen mekanizmalar oluşturmuşlardır. Bu mekanizmaların zaman içinde, Türkiye karşıtlığından da önemli derece beslenmek suretiyle, savunma ve güvenlik alanlarındaki iş birliklerini kapsayacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Taraflar arasında üst düzey resmi ziyaretler ve ortak askeri tatbikatlar düzenlenmeye başlamıştır (Yaycı, 2020: 56-57).

Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı oluşturulan blok öncülüğünde Türkiye'yi bölgede kurulacak denklemlerin ve planlanan enerji nakil hatlarının dışında bırakacak düzenlemeler yapılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan birisi de GKRY, Yunanistan, Ürdün, İtalya, Mısır, İsrail ve Filistin'in 2019'da Mısır'da bir araya gelerek kurdukları Doğu Akdeniz Gaz Forumu'dur. Forum'un amacı "Akdeniz'deki doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesi için diyalog ve işbirliği ortamı sağlamak" şeklinde ifade edilmektedir (Yaycı, 2020: 125). Forumun asıl amacının ise bölgede keşfedilen hidrokarbon kaynakların işletilmesinde Türkiye ve KKTC'yi masa dışında tutmak olduğu bilinmektedir. Türkiye karşıtı oluşan bloğun Doğu Akdeniz gazını dünya piyasalarına ulaştırmada kullanılacak asıl güzergâh olarak da Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı'nı (EastMed) planladıkları görülmektedir. (Özdemir, 2020: 343). EastMed İsrail doğal gazının Batılı piyasalara taşınmasında Türkiye'yi dışarda bırakmayı hedefleyen bir projedir. Buna karşın İsrail deniz yetki alanlarından çıkarılacak doğal gazın dünya piyasalarına naklinde en uygun, ekonomik ve güvenli güzergâhın Türkiye üzerinden olacağı konusunda görüşler sıklıkla dile getirilmektedir (Telci ve Yorulmaz, 2020: 10).

Türkiye başından bu yana Doğu Akdeniz'deki enerji meselesinin bölge ülkeleri arasında bir çatışma kaynağı olmasından ziyade iş birliği ve karşılıklı fayda için bir katalizör etkisi yaratabileceği düşüncesini dile getirmektedir. Bu minvalde enerji bağlamında ortaya çıkan sorunların çözümünde diplomasi ve uluslararası hukuka saygıyı temel yönlendirici ilkeler olarak benimsemiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin kendisinin ve KKTC'nin egemenlik haklarını ihlal eden tek taraflı girişimlere karşı verdiği tepkinin üç temel sacayağı bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

"Yarı kapalı bir deniz vasfındaki Doğu Akdeniz'de, kıta sahanlığı veya münhasır ekonomik bölge sınırlandırmaları; ancak bütün kıyıdaş ülkeler arasında ve bütün tarafların hak ve menfaatlerini dikkate alacak şekilde, hakkaniyet ölçüsünde yapılacak bir anlaşmayla mümkün olabilir. Dolayısıyla mezkur anlaşmalar yok hükmündedir. Rum tarafınca ilan edilen sözde 13 parselden 1, 4, 5, 6 ve 7 nolu parseller Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığı alanlarıyla çakışmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin egemenlik haklarına bariz bir saldırı söz konusudur. Kıbrıs adasının deniz alanlarında KKTC'nin hak ve yetkileri bulunmaktadır. Bu hak ve menfaatlerin ihlaline garantör ülke sıfatıyla Türkiye asla müsaade edemez" (Şahin, 2020: 71-72).

Yaycı'nın belirttiği üzere, Türkiye açısından, GKRY'nin Kıbrıs Adası etrafındaki enerji kaynaklarına dair yürüttüğü faaliyetler tek taraflı ve uluslararası hukuka aykırıdır. Bu nedenle de geçersiz ve hükümsüzdür. GKRY, KKTC ve Kıbrıs Türklerinin haklarını sanki adanın tek sahibi imiş gibi görmezden gelmektedir. Bu Türkiye ve KKTC tarafından kesinlikle kabul edilebilecek

bir durum değildir. Kıbrıs Türkleri de Adanın sahip olduğu doğal kaynaklar üzerinde eşit haklara sahiptir. KKTC ve Kıbrıs Türklerinin Ada'ya ait doğal kaynaklar üzerindeki hakları görmezden gelinerek yürütülen girişimler tüm Akdeniz açısından bir istikrarsızlık durumu yaratmaktadır. Bölgede deniz yetki alanları kıyıdaş ülkeler arasında hakkaniyete uygun ve mevcut uluslararası hukuk kurallarını dikkate alan anlaşmalar yoluyla belirlenmelidir. Son olarak, Türkiye kendisinin ve KKTC'nin meşru hak ve menfaatlerini korumak amacıyla elindeki tüm imkânları kullanma kararlılığında (Yaycı, 2020: 70-82).

Türkiye, Doğu Akdeniz'de kendisinin ve KKTC'nin hak ve menfaatlerini yok sayan girişimler karşısında siyasi, diplomatik, hukuki ve askeri hamlelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye öncelikle kendi egemenlik sahalarında yer alan deniz yetki alanlarında sismik araştırma ve sondaj faaliyetleri yürütmektedir. Ayrıca Türkiye ile KKTC arasında 21 Eylül 2011'de imzalanan Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması'nın hemen ardından KKTC tarafından TPAO'ye Ada etrafında hidrokarbon kaynak arama ve işletme amaçlı yetkilendirme yapılmıştır (Yaycı, 2020: 136-137).

27 Kasım 2019'da Libya ile imzalanan "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sorunların çözümünde diplomasiyi ve uluslararası hukuku ön plana çıkaran bir yaklaşıma sahip olduğunun göstergelerinden biridir (Özdemir, 2020: 336-337). Türkiye ile Libya arasında imzalanan Mutabakat Muhtırası ile elde edilen kazanımlar şu şekilde sıralanabilir:

"İlk defa Türkiye bir kıyıdaş devlet ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalamış; Hukuki ve meşru zemin elde edilmiş; Siyasi üstünlük ele geçirilmiş; Türkiye'nin deniz yetki alanlarının batı sınırı uluslararası hukuka uygun bir şekilde belirlenmiş ve böylece meşru hakların hukuki alt yapısı oluşturulmuş; Türkiye'nin uluslararası kamuoyuna hukuk ve diplomasi araçlarını kullandığı mesajı verilmiş; GKRY ve Yunanistan ikilisinin savunduğu, AB tarafından desteklenen ve Sevr niteliğindeki sözde Seville Haritası Türkiye'yi 41.000 kilometrekarelik bir deniz alanına hapsetmek gayesi ile yapılan siyasi oyunlar ve hesaplar bozulmuştur" (Yaycı, 2020: 162-163).

Libya ile imzalanan Mutabakat Muhtırası, Türkiye'nin Akdeniz'de kendisine karşı oluşturulan blokun girişimlerini dengeleme açısından, KKTC dışında ilk kez bir bölge devleti ile imzalanması açısından büyük önem taşımaktadır (İnat ve Duran, 2020: 14). Yorulmaz ve Demirdöğen'in (2020: 47) ifadeleri ile bu muhtıra ile birlikte "Türkiye son döneme kadar yer aldığı savunma pozisyonundan çıkmış bölgede avantajlı duruma geçen taraf olmuştur."

Sonuç olarak, enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye için Doğu Akdeniz'de keşfedilen doğal gaz kaynaklarının ülkenin hem ekonomisi hem de siyasi istikrarı açısından son derece önemli olduğu açıkça ortadadır. Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının Türkiye'nin enerjideki dışa bağımlılığını azaltacak olmasının yanı sıra bu bölgeden çıkarılacak petrol ve doğal gazın küresel pazarlara taşınmasında transit ülke konumunda olabilmek de yine Türkiye'nin ekonomi güvenliği bakımından son derece önemlidir.

3.3. Kıbrıs

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e yönelik yaklaşımı ve politikalarını belirleyen en önemli etmenlerden birisi de Kıbrıs'tır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de kendi egemenlik haklarının yanı sıra KKTC ve Kıbrıs Türklerinin hak ve menfaatlerini de gözetken bir anlayışa sahiptir (İletişim Başkanlığı, 2022: 53). Kıbrıs etrafında keşfedilen hidrokarbon kaynakların paylaşımı meselesi, Kıbrıs Sorununa enerji boyutunu da ekleyerek sorunun daha da komplike bir hale gelmesine neden olmuştur. Kıbrıs'ın sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik önem dikkate alındığında Kıbrıs birden fazla boyut üzerinden Doğu Akdeniz'in ve uluslararası politikanın en önemli gündem maddelerinden biri olduğu görülmektedir (Ataman ve Güler, 2020: 55).

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'in merkezindeki coğrafi konumu, dünya siyaseti açısından oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı ve sorunların var olduğu Orta Doğu'ya yakınlığı, Akdeniz'de kritik deniz ticaret rotaları ve hava yolları üzerinde bulunması gibi özelliklerinden ötürü jeopolitik ve jeostratejik açılardan oldukça önemli bir adadır (Yaycı, 2020: 20). 2000'li yılların başından bu yana ada etrafında keşfedilen hidrokarbon rezervleri Doğu Akdeniz bağlamında Kıbrıs'ın öneminin artmasına neden olmuştur. Yıllardır çözümsüzlük içinde bekleyen Kıbrıs Sorunu, denkleme enerji ve buna bağlı olarak uluslararası deniz hukuku boyutunun da eklenmesiyle daha karmaşık bir hal almıştır. Kıbrıs'ın jeopolitik anlamda önemini artıran diğer bir önemli gelişme de Arap Baharı süreci ile birlikte MENA ülkelerinde ortaya çıkan istikrarsızlıklardır. Ada'nın coğrafi konumu itibarıyla Doğu Akdeniz'in merkezinde adeta "yüzen bir uçak gemisi/üssü" işlevi görüyor olması bölgesel güvenlik denklemlerindeki konumunu güçlendirmiştir. Kıbrıs'ın Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika üçgenindeki merkezi konumu askeri güvenlik bakımından bölge devletleri ve bölge dışı aktörlerce oldukça önemli görülmektedir (Şahin ve diğerleri, 2020: 83-84).

Ada etrafında hidrokarbon kaynakların aranması faaliyetleri, ada etrafındaki münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı ve deniz yetki alanları gibi uluslararası deniz hukukunu ilgilendiren yeni konu başlıklarının var olan anlaşmazlıklara eklenmesine neden olmuştur (Şahin ve diğerleri, 2020: s.85). Kıbrıs kapsamında Doğu Akdeniz'de Türkiye ve KKTC'ye yönelik en önemli tehdit unsurlarından birisi GKRY'nin kendisini adanın tek sahibi görenek ada etrafındaki doğal kaynaklardan tek taraflı ve azami ölçüde faydalanma yönünde izlediği politikadır (İletişim Başkanlığı, 2022: 48). Bu minvalde, "Kıbrıs Sorunu ile Doğu Akdeniz sorunu hidrokarbon arama ve sondaj faaliyetleri kapsamında kesişmektedir" denilebilir (İletişim Başkanlığı, 2022: 53). GKRY, Kıbrıslı Türklerin haklarını görmezden gelerek tek taraflı olarak ilan ettiği alanlarda ruhsatlandırma işlemleri yapmakta ve parsellere ayırdığı deniz alanlarında uluslararası enerji şirketlerine ihaleler düzenlemektedir. Bu şekilde Kıbrıs Türklerinin olası gelirlerden faydalanması engellenmeye çalışılmaktadır (İletişim Başkanlığı, 2022: 53).

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki temel stratejisi hem kendisinin hem de KKTC'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan hak ve menfaatlerini korumak ve GKRY'nin attığı tek taraflı adımları önlemek üzerine inşa edilmiştir (İletişim Başkanlığı, 2022: 54). Türkiye, Kıbrıs Sorununa kapsamlı bir çözüm bulunana kadar, ada etrafında bulunan/bulunacak hidrokarbon kaynakların paylaşımı, çıkarılması ve işletilmesi gibi meselelerin bekletilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Türkiye, GKRY'nin tüm ada adına ve tek taraflı olarak deniz yetki alanlarını belirleyen anlaşma imzalaması, MEB ilan etme, ruhsatlandırma ve ihale açma gibi işlemleri yapma yetkisinin olmadığını sürekli beyan etmektedir (Aydın ve Dizdaroğlu, 2018: 95).

GKRY'nin parsellere ayırarak uluslararası enerji şirketlerine doğal gaz araması için ihale düzenleyerek ruhsatlandığı deniz alanlarının belirli bir bölümü Türkiye'nin kıta sahanlığı ile çakışmaktadır. Bu durum Türkiye'nin egemenlik haklarının doğrudan ihlali anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, GKRY adanın tek sahibi imiş gibi hareket etmekte ve ada etrafındaki her türlü doğal kaynak üzerinde eşit haklara sahip olan Kıbrıs Türk Halkının hak ve menfaatlerini ihlal etmektedir. Söz konusu bu iki durum Türkiye ve KKTC için aynı zamanda önemli bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Türkiye 1960 tarihli garantörlük anlaşmalarından aldığı yetkiye dayanarak KKTC'nin ve Kıbrıslı Türklerin haklarını koruma sorumluluğunu üstlenmektedir. "Zira adada kalıcı bir çözüm olmadığı, Türk halkı uluslararası kamuoyunda tanınmadığı ve temsil edilemediği için bu görev garantör ülke olan Türkiye'ye aittir" (Ataman ve Güler, 2020: 41-42).

Kıbrıs Sorunu, tarihsel süreçte adada yaşayan iki halkı ve bu sorun bağlamında Türk-Yunan ilişkilerini etkileyen önemli bir sorun alanı olmasının yanı sıra, Türkiye ve Yunanistan'ın diğer bölge ülkeleri ve küresel güçlerle olan ilişkilerini de etkileyen bir mesele halini almıştır. Bu bağlamda, Ataman ve Güler'in ifadeleri ile "bölgedeki sorunların çözülmesi, zenginliklerin

paylaşılması ve bölgenin bir istikrar ve refah alanına dönüştürülmesi öncelikle bu sorunun kalıcı bir şekilde çözüme kavuşturulmasına bağlıdır” (Ataman ve Güler, 2020: 56-57). Soruna kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm bulunana kadar KKTC ve Kıbrıs Türk Halkının güvenliği Türkiye'nin Doğu Akdeniz siyasetinin en temel parametrelerinden biri olmaya devam edecektir.

4. Sonuç

Türk dış politikasının Akdeniz'e yönelik politikasını ve Akdeniz'e bir bütün olarak yaklaşımını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar arasında uluslararası sistemin mevcut yapısı, bölgesel denklemler, tehdit algılamaları ve diğer devletlerle ikili ilişkiler sayılabilir. Çalışma kapsamında bu unsurlardan biri olarak, AB'nin Akdeniz'e yönelik iş birliği ve diyalog odaklı girişimlerine, AB üyeliğine aday bir ülke olarak Türkiye'nin verdiği tepki ele alınmıştır. Türkiye, 2000'li yılların başına kadar Avrupa-Akdeniz Ortaklığı girişimi içerisinde yer almasına rağmen bu sürece aktif bir katılım sağlamamıştır. Türkiye'nin bu yöndeki politikası bugün de geçerliliğini korumaktadır. Türkiye'nin bu girişime isteksiz ve düşük profilli katılımının temel nedenleri, bu girişimin Türkiye'nin AB üyeliğine bir alternatif olarak sunulmasından duyulan rahatsızlık ve AB'nin Türkiye'yi Akdenizli bir ülke olarak gören/konumlandıran yaklaşımı olmuştur. Söz konusu bu durumun Türkiye'nin Akdeniz'e yönelik bölgesel çapta sistematik ve bütüncül bir siyaset geliştirmesinin önünde engel oluşturan önemli faktörlerden biri olduğu çalışmanın ana argümanıdır. 2000'li yılların başından bu yana Akdeniz'in doğusunda hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesi ve Doğu Akdeniz'in bölge ülkelerinin yanı sıra küresel aktörlerin de müdahil oldukları bir güç mücadelesi ve rekabet alanına dönüşmeye başlamasıyla bölge, Türk dış politikasının öncelikli gündem maddelerinden biri olmuştur. Zira Türkiye için Doğu Akdeniz, hem fırsatlar hem de önemli meydan okumalar ortaya koyan bir bölge olarak ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, Akdeniz dendiğinde Türkiye için odak noktası Doğu Akdeniz olmaktadır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde AB'nin yaptığı gibi Akdeniz'i ayrı bir bölge olarak kavramsallaştırma veya inşa etme stratejisi izlemediği görülmektedir. Türkiye'nin bütüncül ve müstakil bir Akdeniz politikası ve stratejisinden ziyade, bu bölgenin alt bölgeleri olarak değerlendirilebilecek Orta Doğu, Balkanlar, Doğu Akdeniz, Güney Avrupa ve Kuzey Afrika coğrafyalarına dönük ayrı ayrı şekillenen bir siyasetinin olduğu söylenebilir. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ayrı ayrı geliştirdiği ikili ilişkiler ve çok taraflı platformlarda bölgenin güvenliği, istikrarı ve refahı için katkı verme çabalarından oluşan bir dış politika izlediği görülmektedir. Türkiye, Akdeniz'de ticari ilişkilerin geliştirilmesi, siyasi diyalogun sağlanması, anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların barışçıl yollardan çözümünü hedefleyen bir siyaset takip etmektedir.

Türkiye'nin Akdeniz siyaseti bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktan ziyade ağırlıklı olarak reaktif yani tepkilere bağlı ve sorunlar özelinde gelişen bir özellik göstermiştir. Doğu Akdeniz'in ötesine geçen ve Akdeniz'in tamamını kapsayan, kuşatan bir bölgesel vizyon tanımlamasına gitmek, Türk dış politikasının bölgedeki etkinliğini ve ağırlığını artırabilecektir. İş birliğine dayalı bir yaklaşım ve daha geniş bir perspektifle bölgesel sorunlara bölgesel çözümler üretilmesi hem bölge ülkeleri hem de bölgenin kendisi açısından daha istikrarlı ve barışçıl bir ortama ulaşılmasını mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Altunışık, M. B. (2011). Turkey as a Mediterranean power. *Turkey: reluctant Mediterranean power* içinde (ss. 7-20). Mediterranean Paper Series.
- Ataman, M. ve Güler, M. Ç. (2020). Kıbrıs sorunu: Doğu Akdeniz'de çözümün ön şartı. K. İnät, M. Ataman, B. Duran (Ed.), *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin hakları* içinde (ss.33-57). İstanbul: SETA Yayınları.
- Attinà, F. (2013). Mediterranean security revisited. *Democracy and Security*, 9(1-2), 120-136.

- Aydın, M. ve Dizdaroğlu, C. (2018). Levantine challenges on Turkish foreign policy. *Uluslararası İlişkiler*, 15(60), 89-103, DOI: 10.33458/uidergisi.525100.
- Balkır, C. (2018). Mare Nostrum'dan Avrupa Akdeniz ortaklığına: olmayacak duaya amin demek!'. S. Baykal, S. Akgül Açıkmeşe, B. Akçay, Ç. Erhan (Derleyenler), *Hukuki, siyasi ve iktisadi yönleriyle Avrupa bütünleşmesinde son gelişmeler ve Türkiye-AB ilişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı* içinde (ss.299-336), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, No.615.
- Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean partnership. (1995). Erişim Adresi: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/barcelona-declaration-and-euro-mediterranean-partnership.html>
- Barcelona Declaration, Euro-Mediterranean Conference 27-28/11/95. (1995). Erişim adresi: https://eeas.europa.eu/archives/docs/euromed/docs/bd_en.pdf
- Bilgin, P. (2004). A return to 'civilisational geopolitics' in the Mediterranean: changing geopolitical images of the European Union and Turkey in the post-cold war era. *Geopolitics*, 6(2), 269-291.
- Cicioğlu F. ve Kalaycı, R. (2016). Avrupa Birliği'nin Akdeniz politikası ve Barselona süreci. A. Ayata ve M. Ercan (Ed.), *Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri-ilişkilerin siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel çerçevesi* içinde (ss.213-235). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Duzcu, M. (2021). Türkiye'nin değişen jeostratejik vizyonu ve Doğu Akdeniz politikası. A. Aydın ve M. Duzcu (Ed.), *Doğu Akdeniz'de yeni güç mücadelesi enerji, güvenlik ve diplomasi* içinde (ss.55-68). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ediger, V. Ş., Devlen, B., Bingöl McDonald, D. (2012). Levant'ta büyük oyun: Doğu Akdeniz'in enerji jeopolitiği. *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), 73-92.
- Eyryce Tepeciklioğlu, E. (2012). Is it possible to create a Mediterranean community? North African Perspectives. *Spectrum: Journal of Global Studies*, 4(1), 69-89.
- Furuncu, Y. (2020). Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon arama ve sondaj politikası. K. İnat, M. Ataman, B. Duran (Ed.), *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin hakları* içinde (ss.231-248). İstanbul: SETA Yayınları.
- Gaiser L. ve Hribar, D. (2012). Euro-Mediterranean region: resurged geopolitical importance. *Int J Euro-Mediter Stud*, 5, 57-69.
- Görgülü, A. ve Dark, G. (2017). Turkey, the EU and the Mediterranean: perceptions, policies and prospects. *MEDRESET Working Papers*, No.7.
- İnat, K. ve Duran B. (2020). Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının temel parametreleri. K. İnat, M. Ataman, B. Duran (Ed.), *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin hakları* içinde (ss.9-30). İstanbul: SETA Yayınları.
- İşeri, E. ve Bartan, A. Ç. (2019). Turkey's geostrategic vision and energy concerns in the Eastern Mediterranean security architecture: a view from Ankara, T. Zenonas (Ed.), *The new geopolitics of the Eastern Mediterranean: trilateral partnerships and regional security* içinde (ss.111-124). Re-imagining the Eastern Mediterranean Series: PCC Report, 3, PRIO Cyprus Centre.
- Karagöl, E. T. (2020). Doğu Akdeniz ekonomileri ve Türkiye. K. İnat, M. Ataman, B. Duran (Ed.), *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin hakları* içinde (ss.296-319). İstanbul: SETA Yayınları.

- Kelkitli, F. A. (2019). Türkiye ve Akdeniz: kapsamlı ve proaktif bir dış politika inşa etmenin gerekliliği. H. Çomak ve B. Ş. Şeker (Ed.), *Akdeniz jeopolitiği cilt I* içinde (ss.600-612). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kirişçi, K. (2011). Comparing the neighborhood policies of Turkey and the EU in the Mediterranean. *Turkey: reluctant Mediterranean power* içinde (ss.23-38). Mediterranean Paper Series.
- Lannon, E. (2017). The Mediterranean in the EU's 2016 global strategy: connecting the Mediterranean, the Middle East and Africa. *Geographical overview-Euro-Mediterranean partnership and other actors IEMed Mediterranean yearbook* içinde (ss. 213-216).
- Lesser, I. O. (1998). The changing Mediterranean security environment: a transatlantic perspective. *The Journal of North African Studies*, 3(2), 212-228.
- Oba, A. E. (2020). Akdeniz kimliği ve Türk dış politikası", D. Güler, A. Yıldız, İ. Savaş (Ed.), *Yeni deniz güvenliği ekosistemi ve Doğu Akdeniz*. içinde (ss.29-36). Ankara: TASAM Yayınları.
- Ormancı, E. Y. B. (1998-2000). Mediterranean security concerns and NATO's Mediterranean dialogue. *Paper Submitted to the North Atlantic Treaty Organization*.
- Özdemir, Z. (2020). Uluslararası deniz hukuku perspektifinden Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikası. K. İnat, M. Ataman, B. Duran (Ed.), *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin hakları* içinde (ss.324-348). İstanbul: SETA Yayınları.
- Pace, R. (2007). EU enlargement and security in the Mediterranean region. D. Brown and A. J. K. Shepherd (Ed.), *The security dimensions of EU enlargement: wider Europe, weaker Europe* içinde (ss. 174-191). Manchester: Manchester University Press.
- Sağsen, İ. (2020). Avrupa Birliği'nin Akdeniz güvenliğinde Türkiye'nin rolü üzerinden asimetrik karşılıklı bağımlılık kavramını yeniden okumak. M. Şahin ve M. L. Yılmaz (Ed.), *Akdeniz'de devlet ve düzen* içinde (ss.103-120), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Şahin, İ. (2020). Doğu Akdeniz'de bölge dışı aktörlerin rolü. İ. N. Telci ve R. Yorulmaz (Ed.), *Uluslararası siyasette Doğu Akdeniz* içinde (ss.53-78). Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Şahin, M., Çifçi, O., Biçen Gören, K. B., Öztürk, E., Tuna F., Beşgül, B. (Hazırlayanlar) (2020). Akdeniz'de sevlet ve süzen-Rapor. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Tayfur, M. F. (2000a). Turkish perceptions of the Mediterranean-the Turkish vision of the Euro-Mediterranean partnership. *EuroMeSCo Papers* 8, 3-15.
- Tayfur M. F. (2000b). Security and co-operation in the Mediterranean. *Perceptions*, 5(3), 125-145.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Akdeniz için Birlik (AiB), Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa>
- Telci, İ. N. ve Yorulmaz, R. (2020). Bölgesel rekabetten küresel güç mücadelesine Doğu Akdeniz. İ. N. Telci ve R. Yorulmaz (Ed.), *Uluslararası siyasette Doğu Akdeniz* içinde (ss.7-17). Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Turan, İ. (1998). Mediterranean security in the light of Turkish concerns. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 3(2).
- Türkiye'nin Doğu Akdeniz Stratejisi (2022). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Yaycı, C. (2020). *Doğu Akdeniz'in paylaşım mücadelesi ve Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

- Yıldız, M. (2020). Doğu Akdeniz’de askeri güç dengesi ve Türkiye. K. İnat, M. Ataman, B. Duran (Ed.), *Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin hakları* içinde (ss.93-127). İstanbul: SETA Yayınları.
- Yorulmaz R. ve Demirdöğen, O. (2020). Doğu Akdeniz’de enerji mücadelesi ve Türkiye. İ. N. Telci ve R. Yorulmaz (Ed.), *Uluslararası siyasette Doğu Akdeniz* içinde (ss.19-51). Ankara: Ortadoğu Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

**MAVİ YAKALI KADIN ÇALIŞANLARIN İŞ VE AİLE HAYATINDA YAŞADIĞI SORUNLAR:
ENDÜSTRİYEL SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN BAKIŞ***

Kamil ATEŞ^{1}**
Münevver ERYALÇIN²
Erkan DURAR³
İsmail KELEŞ⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı, endüstriyel sosyal hizmet perspektifinden bakış ile mavi yakalı kadın çalışanların sorunları ile iş ve aile yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu çalışmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye Şeker Fabrikalarında görev yapan 160 mavi yakalı kadın çalışana ulaşılmıştır. Çalışmada İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeği ve Çalışma Sorunları Anketi kullanılmıştır. Çalışmada parametrik testler sonucu elde edilen bulgulara göre çalıştıkları kurumda sorunlarıyla ilgilenen birileri olan mavi yakalı kadın çalışanların, olmayanlara göre daha az çalışma sorunları yaşadığı görülmüştür. Ayrıca kurumlarında sorunlarıyla ilgilenen birileri olan mavi yakalı kadın çalışanların, sorunlarıyla ilgilenen birisi olmayan mavi yakalı kadın çalışanlara göre ailenin işe, işin aileye daha az olumsuz etkisi olduğu görülmüştür. Mavi yakalı kadın çalışanların iş-aile yaşam dengesi ve çalışma sorunları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Çalışanların iş-aile yaşam dengesi arttıkça çalışma sorunları azalmaktadır. Çalışanların çalışma sorunları arttıkça işin aileye, ailenin işe olumsuz etkisi de artmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda endüstriyel sosyal hizmet bakışıyla mavi yakalı kadın çalışanların çalışma sorunlarının çözüme kavuşarak iş-aile yaşam dengesinin sağlanması noktasında profesyonel sosyal hizmet müdahalelerinin geliştirilmesi gerektiği ve kadın çalışanların işlerinin aileye, ailenin işe etkisini azaltmak için iş-yaşam dengesi konusunda hizmet içi seminerler verilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kadın, Mavi Yakalı Çalışan, İş ve Aile Yaşam Dengesi, Endüstriyel Sosyal Hizmet

PROBLEMS FACED BY WOMEN BLUE COLLAR EMPLOYEES IN WORK AND FAMILY LIVES: A VIEW FROM THE PERSPECTIVE OF INDUSTRIAL SOCIAL WORK

Abstract

The aim of this study is to reveal the relationship between the problems of blue-collar female employees and the work-family life balance from an industrial social work perspective. Relational screening method was used in this study. In the study, 160 blue-collar female employees working in Turkish Sugar Factories were reached. Work-Family Life Balance Scale and Working Problems Questionnaire were used in the study. According to the findings obtained as a result of the parametric tests in the study, it was observed that blue-collar female employees who have someone who is interested in their problems in the institution they work for have less working problems than those who do not. In addition, blue-collar female employees who are interested in their problems in their institutions have less negative effects on the family than on the blue-collar female employees who do not deal with their problems, and the work on the family. There is a negative significant relationship between work-family life balance and working problems of blue-collar female employees. As the work-family life balance of the employees increases, working problems decrease. As the working problems of the employees increase, the negative effect of the work on the family and the work on the family increases. In line with these results, it is necessary to develop professional social work interventions to solve the working problems of blue-collar female employees and to provide work-family life balance, from an industrial social work perspective, and to give in-service seminars on work-life balance in order to reduce the impact of female employees' work on the family and the family on the work. has been suggested.

Keywords: Woman, Blue-Collar Worker, Work and Family Life Balance, Industrial Social Work

* Bu çalışma için; Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı'nın 07/09/2022 tarih ve 2022/14 sayılı Etik Kurul Kararı, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü'nün 15/09/2022 tarih ve E-72322552-929-217929 sayılı çalışma izin onayı alınmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet ABD, ORCID: 0000-0002-3196-9741

** Sorumlu Yazar (Corresponding Author): kamil.ates@hacettepe.edu.tr

² Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet ABD, ORCID: 0000-0003-4177-1381

³ Öğr.Gör., Iğdır Üniversitesi, S.H.M.Y.O, Tıbbi Hizmetler ve Tek.Bölümü, ORCID: 0000-0003-1793-0522

⁴ Öğr.Gör., Iğdır Üniversitesi, S.H.M.Y.O, Tıbbi Hizmetler ve Tek.Bölümü, ORCID: 0000-0002-6575-8029

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Kadın, tarihsel gelişim sürecinde dönemlerin konjonktürüne göre farklılaşan biçimlerde çalışma yaşamının bir parçası olmuş ve ekonomik faaliyetlere dâhil olmuştur. Bununla birlikte kadınların işçi statüsüne erişimi ve ücretli çalışma yaşamına katılımı ilk kez sanayi devrimi ile birlikte söz konusu olmuştur (Ataç ve Sevüktekin, 2002). Çalışma hayatına kadının katılımı sadece niceliksel manada değil yapısal manada da değişimlere ön ayak olmuştur. Kadın artık sadece tarım sektöründe aile üretimine katkı sunmakla kalmamış, endüstriyel sektörde özellikle hizmet sektörü ve mavi yakalı grup olarak kendine yer bulmuştur (Özkalp ve Kirel, 2011).

Mavi yakalı çalışma kavramı için son dönemde çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Mavi yakalı çalışma kavramı, el emeği gerektiren işçi sınıfını tanımlarken kullanılan bir kavramdır. Bu çalışma fiziksel ve ruhsal sağlığı zorlayıcı ve olumsuz etkileyen faktörlerle ilintilidir (Elser ve diğerleri, 2018). Bir diğer tanımda işçi sınıfına mensup bir çalışan olarak mavi yakalı saatlik el emeği üreten kişidir. Mavi yakalı tanımının kökeni ABD’de atölyede çalışan kişilerin giydikleri üniformaya benzer mavi tulumlardan gelmektedir. Mavi yakalı çalışanlar mekanik teknik işler, imalat ve inşaat gibi farklı alanlarda vasıflı ya da vasıfsız olarak çalışabilmektedir (Kirkegaard ve Larsen, 2011). Mavi yakalı çalışanların diğer çalışanlar gibi yaşadığı birçok sorun vardır (Bayraktaroğlu ve diğerleri, 2015). Bir işçi sınıfı çalışanı olarak mavi yakalı kadın çalışanların en temel sorunlarından bir tanesi iş ve aile yaşamı arasındaki dengenin korunması ve sürdürülmesidir (Çetinoğlu ve diğerleri, 2010).

İş ve aile dengesi kişinin iş ve aile dışındaki yaşamsal sorumluluklarına dair etkinlikleri ve rolleri de kapsamaktadır (Delecta, 2011). İş ve aile yaşamı arasındaki denge bu iki alana dair sorumlulukların eşgüdümlü şekilde yürütülmesini ifade etmektedir. İş ve aile yaşamı arasında olumlu etkileşimi kurabilen bireylerin sorumluluklarını yerine getirmesi sonucunda tatmin olmaları ve başarılı hissetmeleri mümkün olabileceği gibi bu iki alan arasında çatışma ve uyumsuzluk söz konusu olabilmektedir (Mustafayeva, 2013). Modern dünyada çalışma yaşamı günün büyük bölümünü kaplaması, yaşamın merkezinde olması ve ekonomik problemler nedeniyle bireyleri özel yaşamları ile mesleki yaşamları arasındaki dengeyi kurmaya zorlamaktadır. Bu denge kurma çabası bireyler için stres oluşturan bazı deneyimleri beraberinde getirebilmektedir (Kapız, 2002). İş ve aile yaşam dengesini kurabilmek adına çalışanların sorunlarını çözmek için son dönemde sosyal hizmet disiplini ön plana çıkmaktadır. Çalışma yaşamındaki sorunların çözümü için çalışmalar yürüten alt disiplin ise endüstriyel sosyal hizmettir. Endüstriyel sosyal hizmet, sosyal hizmet uzmanlarının işçi sınıfının çalıştığı firma ve fabrika gibi kurumlarda istihdam edilmesi sonucu ortaya çıkan bir alandır. Endüstriyel sosyal hizmet alanı çalışma ortamında çalışanların kişisel ve örgütsel sorunlarına ve ihtiyaçlarına çözüm getirmeyi hedefleyen bir uygulama alanıdır (Bargal, 1999).

Endüstriyel Sosyal Hizmet Uygulamaları ve Temel Sorun Alanları

Sosyal hizmet mesleği, bireylerin yaşamda karşılaşılabileceği farklı sorunlarla baş etmesi ve bireylerin psiko-sosyal iyilik hallerinin artırılmasını hedefleyen bir disiplindir. Farklı disiplinlerden beslenen sosyal hizmet mesleğinin hedef grubu birey, aile, grup ve topluluklardır. Sosyal hizmet uzmanları engelli, yaşlı, kadın ve çocuklar olmak üzere çeşitli dezavantajlı grupların iyilik hallerini arttırmayı hedefler. Yardım mesleği olarak sosyal hizmet çok farklı mekân türlerini içine alan geniş bir yelpazede işlev yürütmektedir (Duyan, 2003).

Sosyal hizmet mesleği çalışma hayatı nedeniyle psikososyal problemler yaşayan gruplarla da ilgilenmektedir. Çalışan bireylerin psiko-sosyal iyilik halinin artırılmasına yönelik mesleki müdahaleler endüstriyel sosyal hizmet kapsamında değerlendirilmektedir. Türkiye’de endüstriyel sosyal hizmet uygulamaları ve müdahaleleri yeterince bilinmemektedir (Yanardağ ve Yanardağ, 2020). Endüstriyel sosyal hizmet uygulamaları, çalışanların refahını ve üretkenliğini etkileyebilecek çeşitli sosyal, duygusal ve ekonomik sorun alanlarını ele alan alt bir disiplindir.

Endüstriyel sosyal hizmet Googins ve Godfrey (1985)'e göre, çalışma yaşamındaki koşulların insanların sağlık ve sosyal ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi adına uygulanan profesyonel sosyal hizmet müdahaleleridir. Saini (1975)'e göre endüstriyel sosyal hizmet, birey ve grupların çalışma ortamına uyum sağlamasına dair sistemli bir yöntemdir (Akt: Ignou, 2017). Endüstriyel sosyal hizmet Ramanathan (1991)'e göre ise işçilere verilen psiko-sosyal ve sağlıkları için destek olan programlar bütünüdür (Akt: Altun, 2019). Endüstriyel sosyal hizmet, çalışanların ve ailelerinin sosyal refahını ve iyilik hallerini arttırmaya yönelik gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik mesleki müdahaleleri içermektedir. Özellikle Endüstri devrimi sonucu toplumsal sınıflaşma, fabrikalaşma ve makineleşme gibi insan yaşamını derinden etkileyen koşullar, bir bilim ve meslek olarak sosyal hizmetin gelişimi için uygun bir zemin hazırlamıştır (Yıldırım ve Kılıç, 2021).

Endüstriyel sosyal hizmet alanında uzman istihdamı ilk kez 1889'da erken sanayi döneminde gerçekleşmiştir (Cheeran ve diğerleri, 2015). Endüstriyel sosyal hizmet alanının temelinde çalışanların fiziksel, kültürel, kişisel ve ekonomik refahlarını artırmayı hedef alan refah sekreterleri yer almaktadır. Refah sekreteri çalışanları çalışanların güvenlik, barınma, eğitim, doğal afet risklerine karşı korunma, kredi, emekli maaşı ve ücretlerin belirlenmesine kadar pek çok alanda çalışmalar yürütmüştür. Sosyal hizmet uzmanları çalışanların çalışma sorunları, iş ve istihdam problemleriyle ilgilenmektedir (Chima, 2004).

Profesyonel endüstriyel sosyal hizmet alanı ise işçi destek programlarının geliştirilmesi sonrasında mümkün olmuş; bu kapsamda uzmanlar eğitim almış ve işverenlere eğitimler vermiştir (Iversen, 1998). Endüstriyel dönüşümler sadece üretim ile ilgili süreçleri değil, toplumun eğitim, politika, sağlık gibi pek çok alanı ile ilgili hizmetleri de dönüştürmektedir. Endüstriyel sosyal hizmet işsizlik, eşitsizlik ve adaletsizlik gibi toplumun yapısını değiştiren sosyal sorunlara yönelik planlama, müdahale ve politika üretme hedeflerini içermektedir (Demirbilek, 2009). Bu bağlamda endüstriyel sosyal hizmet alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının çalışma alanı mavi yakalı çalışanların iş, iş yeri, aile, insan ilişkileri, çevresel ve sosyal sorunlarını da kapsamaktadır.

Bu çalışmada, endüstriyel sosyal hizmet perspektifinden bakış ile mavi yakalı kadın çalışanların iş ve aile hayatında yaşadığı sorunlar incelenmiştir. Mavi yakalı çalışan kadınların çalışma ortamındaki sorunlarının iş aile yaşam dengesi ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple bu çalışmanın amacı mavi yakalı kadın çalışanların iş- aile yaşam dengesini nasıl kurduğu üzerine gerçekleştirilecektir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türk toplumunda kadının yerini hane içine indirgeyen erkeğe ise evi geçindirme görevini yükleyen kültürel kodlar ağırlık taşımaktadır. Bununla birlikte göç, kentleşme, geçim masraflarında artış, hane içi nüfusun fazlalığı gibi etmenler ailelerinin geçimini sağlamakta zorluklarla karşılaşmasına yol açmıştır. Ailenin geçiminin sağlanabilmesi için kadının da çalışması gerekliliği kadının çalışmasını onaylamayan toplumsal kabuller nedeniyle erkeğin de kabullenmekte zorlandığı bir süreç olmaktadır. Çalışma yaşamına katılmak isteyen kadınlar eşlerini, yakın çevrelerini ikna etmeye aynı zamanda güçlü ataerkil zihniyetle ve cinsiyet temelli ayrımcılıkla savaşmak zorunda kalmaktadır. Çünkü kadın için en temel sorumluluk alanı evlilik ve aile ile sınırlandırılmış durumdadır (Akat, 1994). Bu nedenle iş yaşamına girse de aile yaşamındaki sorumlulukları ve bu iki alan arasındaki dengeyi sürdürme sorumluluğu da kadına ait görülmektedir (Sigroha, 2014).

Aile ve iş yaşamındaki rollerini gereğince yerine getirebilmek geleneksel ve kalıplaşmış cinsiyet rol tanımlarının olduğu toplumlarda mavi yakalı kadın çalışanlar için zorlayıcı olmaktadır. Denge Sınır Teorisi'ne göre çatışmanın minimum düzeyde olduğu hem iş hem aile hayatında başarılı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Mustafayeva, 2013; Yılmaz, 2009). Çalışma ortamı ve ev ortamı olmak üzere iki tam zamanlı iş sağlıklı aile iş yaşamı dengesini kurma konusunda kadınlar üzerinde büyük baskıya neden olmaktadır. Her iki alanda da kadından beklentinin ve taleplerin yüksek olması denge kurma konusunda kadınların erkeklerden daha çok zorlanmasına yol

açmaktadır (Sundaresan, 2014). Zorlayıcı çalışma koşulları, esnek olmayan çalışma saatleri, işverenin baskısı, aile içindeki taleplerin karşılanması ve aileyle geçirilecek kaliteli zaman için enerjinin yetmemesine neden olmaktadır (Özmete ve Eker, 2012).

Bu çalışmanın temel amacı, endüstriyel sosyal hizmet perspektifinden mavi yakalı kadın çalışanların çalışma sorunları ile iş ve aile yaşam dengesi arasındaki ilişkiyi saptayabilmektir.

Bu çalışmanın temel amacı doğrultusunda şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Mavi yakalı kadın çalışanların demografik özelliklerine göre çalışma sorunları anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
2. Mavi yakalı kadın çalışanların demografik özelliklerine göre iş ve aile yaşam dengesi anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
3. Mavi yakalı kadın çalışanların iş ve aile yaşam dengeleri ile çalışma sorunları arasında bir ilişki var mıdır?

Bu çalışma ile mavi yakalı kadın çalışanların çalışma sorunları ile iş ve aile yaşam dengesi arasındaki ilişkinin ortaya koyulması endüstriyel sosyal hizmet alanındaki akademik çalışmalar için bilimsel bir temel sunacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye Şeker Fabrikaları ve endüstriyel ortamlarda çalışan kadınların çalışma sorunları ve iş-aile yaşam dengeleri arasındaki ilişkinin ortaya koyulması ve çalışma sonucunda sunulacak önerilerin insan kaynakları birimlerinin bu alandaki planlamalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma Türkiye Şeker Fabrikalarında görev yapan mavi yakalı kadın çalışanlar özelinde sınırlıdır. Ayrıca araştırma katılımcıların yanıtladığı anketlerden elde edilen bulgular ile sınırlıdır.

2. Yöntem

Yapılan çalışma daha önce bir başka dergiye gönderilmemiş ve yayınlanmamıştır. Çalışmanın yapılabilmesi için; Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı'nın 07/09/2022 tarih ve 2022/14 sayılı Etik Kurul Kararı, Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. Genel Müdürlüğü'nün 15/09/2022 tarih ve E-72322552-929-217929 sayılı çalışma izin onayı alınmıştır. Araştırmada katılımcılar için gönüllü katılımı sağlayıcı önlemler alınmış, aydınlatılmış onam kendilerine sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada, mavi yakalı kadın çalışanların çalışma ortamı sorunları ile iş ve aile yaşam dengeleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Nicel araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmaktadır. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzdeki bir durumu var olduğu şekliyle betimleyen, öğrenmenin gerçekleşmesi ve bireyde istenen davranışların gelişmesi için uygulanan süreçlerin tümüdür. Genel tarama modelinde, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde tarama yapılmaktadır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını belirlemeyi amaçlayan tarama yaklaşımına denir. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2015).

2.2. Evren ve Örneklem

Türkiye Şeker Fabrikalarında görev yapan mavi yakalı kadın çalışanlar çalışma evrenini oluşturmaktadır. Çalışmada, örnekleme yöntemi kullanılmayarak tam sayım hedeflenmiştir. Türkiye'de Şeker Fabrikalarında mavi yakalı kadın çalışan sayısı 247'dir. Bu kadınların tamamına ulaşılmaya çalışılmış ancak 160 mavi yakalı kadın çalışana ulaşılabilmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Bu çalışmada 3 adet veri toplama aracı bulunmaktadır. Birincisi araştırma amacına yönelik araştırmacı tarafından oluşturulmuş demografik bilgi formu, ikincisi Çalışma Sorunları Anketi, üçüncüsü ise İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeğidir.

2.3.1. Demografik Bilgi Formu: Mavi yakalı kadın çalışanların yaş, medeni durum, eğitim, aylık kazanç, bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı, çalışma süresi gibi demografik bilgiler ile çalışma yaşamları ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.3.2. Çalışma Sorunları Anketi: İstanbul Telefon Başmüdürlüğü'nde çalışan telefon operatörlerinin çalışma sorunlarının incelenmesi amacıyla yapılan çalışmada Aslı Küçükaslan tarafından geliştirilmiştir. Anket 19 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa değerine bakıldığında .84 olduğu görülmektedir (Küçükaslan, 1994).

2.3.3. İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeği: Öğretim üyelerinin iş- aile yaşam dengesi algılarını belirlemek amacıyla 17 maddeden oluşan ölçek Çiğdem Apaydın tarafından geliştirilmiştir. İşin Aileye Olumsuz Etkisi, Ailenin İşe Olumsuz Etkisi ve Aile İş Uyumu olmak üzere ölçeğin üç alt boyutu vardır. Ölçeğin toplam puanı üzerinden Cronbach alfa değeri ise .84 şeklindedir (Apaydın, 2011).

2.4 Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma takvimi içinde (15 Eylül 2022 – 15 Ekim 2022) bilgilendirilmiş ve aydınlatılmış onam formu ile birlikte demografik bilgi formu ile ölçekler Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü'nün izni ile anketler mavi yakalı kadın çalışanların iletişim bilgilerine ulaştırılmıştır. Tüm mavi yakalı kadın çalışanlara ulaştırılması istenen resmi maillerde çalışanlar için anket linki eklenmiştir. Gönüllü olanların çalışmaya katılabileceği ve kesinlikle kişisel verilerinin ifşa edilmeyeceği gönderilen e-postada ifade edilmiştir. Demografik Bilgi Formu, Çalışma Sorunları Anketi ve İş-Aile Yaşam Dengesi Ölçeğine araştırmacı tarafından online açıklama yapılarak ve online onam alınmak üzere mavi yakalı kadın çalışanlardan gönüllü olanlara internet tabanlı anket tekniği kullanılarak, Google forms uygulaması üzerinden online form kullanılarak uygulanmıştır. Katılımcılar “Araştırmanın bilgilendirilme ve aydınlatılmış onam formunu okudum, anladım ve araştırmaya gönüllü katılımı kabul ediyorum.” sekmesini işaretlemeyen sorulara geçememiştir. Katılımcılar çalışmaya tamamen gönüllülük esasına bağlı alınarak alınmıştır. Veri toplama süreci yaklaşık 1 ay sürmüş olup, veriler Türkiye Şeker Fabrikalarında çalışan gönüllü mavi yakalı çalışan kadınlardan toplanmıştır.

Araştırma kapsamında toplanan veriler analiz için SPSS 22.0 programına aktarılmıştır. Veriler için normallik analizi yapılmış ve verilerin normal dağıldığı (çalışma sorunları anketi; çarpıklık -0,668, basıklık -0,428; iş-aile yaşam dengesi ölçeği; çarpıklık-,193, basıklık -,072) görülmüştür. Bu nedenle araştırmada frekans, t testi ve one way ANOVA olmak üzere parametrik testler ve değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için pearson korelasyon ve regresyon testi uygulanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada mavi yakalı kadın çalışanların demografik özellikleri, bu özelliklere göre çalışma sorunları ile iş-aile yaşam dengesinin anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bulgular ile çalışanların değişkenler özelinde arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. *Mavi yakalı kadın çalışanların demografik özellikleri*

	Kişi Sayısı (n=160)	Yüzde (%)
Yaş (Ort±SS)		
29 yaş ve altı	52	32,5
30-33 yaş	53	33,1
34 yaş ve üstü	55	34,4
Medeni Durum		
Bekar	49	30,6
Evli	97	60,6
Boşanmış/Dul	14	8,8
Eğitim Durumu		
Lise ve altı	33	20,6
Ön Lisans	27	16,9
Lisans	80	50,0
Lisansüstü	20	12,5
Aylık Kazanç		
5001-6000 TL	15	9,4
6001-7000 TL	27	16,9
7001-8000 TL	34	21,3
8001-9000 TL	22	13,8
9001-10000 TL	11	6,9
10000-11000 TL	16	10,0
11000 TL ve üzeri	35	21,9
Bakmakla Yükümlü Olunan Kişi Sayısı		
Yok	15	9,4
1 Kişi	49	30,6
2 Kişi	47	29,4
3 Kişi	30	18,8
4 Kişi ve üzeri	19	11,9
Çalışma Yılı		
1-3 yıl	46	28,8
4-6 yıl	41	25,6
7-9 yıl	27	16,9
10-12 yıl	11	6,9
13 yıl ve üzeri	35	21,9
Şu Andaki İşte Çalışma Yılı		
1-3 yıl	74	46,3
4-6 yıl	36	22,5
7-9 yıl	13	8,1
10 yıl ve üzeri	37	23,1

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan mavi yakalı kadın çalışanların %32,5'i 29 yaş ve altında iken %33,1'i 30-33 yaş arasında, %34,4'ü 34 yaş ve üstündedir. Kadınların %30,6'sı bekar, %60,6'sı evli, %8,8'i ise boşanmış ya da duldur. Kadın çalışanların eğitim durumları incelendiğinde; %20,6'sı lise ve altı mezunu iken %16,9'u ön lisans mezunu, %50,0'ı lisans mezunu, %12,5'i ise lisansüstü mezunudur. Kadın çalışanların %9,4'ünün aylık kazancı 5001-

6000 TL iken %16,9'unun 6001-7000 TL, %21,3'ünün 7001-8000 TL, %13,8'inin 8001-9000 TL, %6,9'unun 9001-10000 TL, %10,0'inin 10000-11000 TL, %21,9'unun ise 11000 TL ve üzeridir. Kadınların %9,4'ünün bakmakla yükümlü olduğu kimse yok iken %30,6'sının 1 kişi, %29,4'ünün 2 kişi, %18,8'inin 3 kişi ve %11,9'unun ise 4 kişi ve üzeridir. Kadın çalışanların çalışma yılları incelendiğinde; %28,8'inin 1-3 yıl aralığında iken %25,6'sı 4-6 yıl aralığında, %16,9'u 7-9 yıl aralığında, %6,9'u 10-12 yıl aralığında, %21,9'u 13 yıl ve üstündedir. Şu andaki işinde çalışma yılı %46,3'ünün 1-3 yıl aralığında, %22,5'inin 4-6 yıl aralığında, %8,1'inin 7-9 yıl aralığında, %23,1'inin ise 10 yıl ve üzerindedir.

Tablo 2. Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Çalışma Yaşamları İle İlgili Bilgiler

	Kişi Sayısı (n=160)	Yüzde (%)
Şimdiki İşte Çalışmaya Başlamadan Önce Değişik İş Yerlerinde Çalışma Durumu		
Evet	113	70,6
Hayır	47	29,4
Kurumda Sorunlarla İlgilenen Biri/Birilerinin Olma Durumu		
Evet	92	57,5
Hayır	68	42,5
Kurumda Sorunlarla İlgilenen Bir Uzmanın Olma Durumu (Psikolog, Sosyal Çalışmacı v.b.)		
Evet	125	78,1
Hayır	35	21,9
Çalışma Hayatı ve Aile Hayatı Sorunlarının Birbiriyle Bağlantılı Olma Durumu		
Evet	118	73,8
Hayır	42	26,3
Çalışmaya Başladıktan Bu Yana İş ve Aile Hayatından Kaynaklı Yaşanılan Sorunlardan Dolayı İşe Ara Verme Durumu		
Evet	23	14,4
Hayır	137	85,6

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan mavi yakalı kadın çalışanların %70,6'sı şimdiki işinde çalışmaya başlamadan önce değişik iş yerlerinde çalışmış iken %29,4'ü ise çalışmamıştır. Kadın çalışanların %57,5'inin kurumunda sorunlarla ilgilenen biri ya da birileri var iken %42,5'inin ise yoktur. %78,1'inin kurumunda sorunlarla ilgilenen bir uzman var iken %21,9'unun ise yoktur. Kadınların %73,8'i aile sorunları ile çalışma yaşamının birbiriyle ilişkili olduğu düşünmekte iken %26,3'ü ise düşünmemektedir. %14,4'ü çalışmaya başladıktan bu yana iş ve aile hayatından kaynaklı yaşanılan sorunlardan dolayı işe ara vermiş iken %85,6'sı ise işe ara vermemiştir.

Tablo 3. *Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Yaş Dağılımlarına Göre Farklılıkların İncelenmesi*

Puanlar	Yaş Grubu	n	Ort.	SS	F	p	Fark
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	29 yaş ve altı	52	2,94	0,511	11,403	0,000***	3-1,2
	30-33 yaş	53	2,69	0,641			
	34 yaş ve üstü	55	2,36	0,726			
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	29 yaş ve altı	52	3,74	0,467	1,235	0,098	-
	30-33 yaş	53	3,66	0,683			
	34 yaş ve üstü	55	3,91	0,651			
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	29 yaş ve altı	52	2,70	0,851	5,535	0,005**	2-3
	30-33 yaş	53	2,95	1,176			
	34 yaş ve üstü	55	2,29	1,103			
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	29 yaş ve altı	52	1,75	0,943	0,099	0,906	-
	30-33 yaş	53	1,72	0,999			
	34 yaş ve üstü	55	1,81	0,997			
Aile İş Uyumu	29 yaş ve altı	52	3,96	0,783	0,539	0,585	-
	30-33 yaş	53	4,08	0,633			
	34 yaş ve üstü	55	3,96	0,682			

** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tablo 3 incelendiğinde, mavi yakalı kadın çalışanların yaş dağılımları arasında çalışma sorunları ve işin aileye olumsuz etkisi alt boyutuna göre anlamlı bir farklılaşma vardır ($p < 0,05$). Buna göre; 34 yaş ve üstünde olan kadınların çalışma sorunlarının, 29 yaş ve altında ve 30-33 yaş aralığında olan kadınların puanlarından anlamlı derecede daha düşük; 34 yaş ve üstünde olan kadınların işin aileye olumsuz etkisi puanlarının ise 30-33 yaş aralığında olan kadınların puanlarından anlamlı derecede daha düşük olduğu saptanmıştır.

Tablo 4. Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Aylık Kazançlarına Göre Farklılıkların İncelenmesi

Puanlar	Aylık Kazanç	n	Ort.	SS	F	p	Fark
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	5 Bin-7 Bin	42	2,51	0,732	3,735	0,026*	2-1,3
	7 Bin-10 Bin	67	2,82	0,590			
	10 Binbir ve +	51	2,56	0,693			
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	5 Bin-7 Bin	42	4,05	0,513	6,242	0,002**	1-2,3
	7 Bin-10 Bin	67	3,64	0,660			
	10 Binbir ve +	51	3,72	0,566			
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	5 Bin-7 Bin	42	2,17	1,011	5,972	0,003**	1-2,3
	7 Bin-10 Bin	67	2,87	1,084			
	10 Binbir ve +	51	2,74	1,040			
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	5 Bin-7 Bin	42	1,42	0,640	3,514	0,032*	1-2,3
	7 Bin-10 Bin	67	1,89	1,184			
	10 Binbir ve +	51	1,87	0,841			
Aile İş Uyumu	5 Bin-7 Bin	42	3,88	0,764	0,848	0,430	-
	7 Bin-10 Bin	67	4,03	0,726			
	10 Binbir ve +	51	4,06	0,603			

* $p < 0,05$

Tablo 4 incelendiğinde, mavi yakalı kadın çalışanların aylık kazançlarına göre çalışma sorunları, iş-aile yaşam dengesi ve işin aileye olumsuz etkisi, ailenin işe olumsuz etkisi alt boyut puanlarına göre anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p < 0,05$). Aylık kazancı 7001-10000 TL arasında olan kadınların çalışma sorunlarının, aylık kazancı 5000-7000 TL ve 10001 TL ve üzeri olan kadınların puanlarından daha yüksek; 5000-7000 TL olan kadınların iş-aile yaşam dengesi puanı, aylık kazancı 7001-10000 TL ve 10001 TL ve üzeri olan kadınların puanlarından daha yüksek; 5000-7000 TL olan kadınların işin aileye olumsuz etkisi ve ailenin işe olumsuz etkisi alt boyut puanlarından ise aylık kazancı 7001-10000 TL ve 10001 TL ve üzeri olan kadınların puanlarının daha düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 5. *Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Bakmakla Yükümlü Olunan Kişi Sayılarına Göre Farklılıkların İncelenmesi*

Puanlar	Bakmakla Yükümlü Olunan Kişi Sayısı	n	Ort.	SS	F	p	Fark
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	Yok	15	3,09	0,523	2,554	0,041*	1-2
	1 Kişi	49	2,50	0,735			
	2 Kişi	47	2,70	0,605			
	3 Kişi	30	2,59	0,642			
	4 Kişi ve üzeri	19	2,74	0,716			
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	Yok	15	4,04	0,542	1,010	0,404	-
	1 Kişi	49	3,77	0,682			
	2 Kişi	47	3,78	0,565			
	3 Kişi	30	3,73	0,637			
	4 Kişi ve üzeri	19	3,62	0,554			
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	Yok	15	2,32	0,799	0,578	0,679	-
	1 Kişi	49	2,60	1,160			
	2 Kişi	47	2,64	0,971			
	3 Kişi	30	2,79	1,368			
	4 Kişi ve üzeri	19	2,80	0,846			
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	Yok	15	1,42	0,610	0,776	0,542	-
	1 Kişi	49	1,84	1,085			
	2 Kişi	47	1,82	0,985			
	3 Kişi	30	1,63	0,936			
	4 Kişi ve üzeri	19	1,89	0,956			
Aile İş Uyumu	Yok	15	4,09	0,791	0,470	0,758	-
	1 Kişi	49	3,98	0,614			
	2 Kişi	47	4,08	0,726			
	3 Kişi	30	3,97	0,809			
	4 Kişi ve üzeri	19	3,84	0,612			

* $p < 0,05$

Tablo 5 incelendiğinde, mavi yakalı kadın çalışanların bakmakla yükümlü oldukları kişi sayılarına göre çalışma sorunlarına göre anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Bakmakla yükümlü olduğu kişiler olmayan kadınların çalışma sorunlarının, bakmakla yükümlü olduğu 1 kişi olan kadınların puanlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Çalışma Yıllarına Göre Farklılıkların İncelenmesi

Puanlar	Çalışma Yılı	n	Ort.	SS	F	p	Fark
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	1-3 yıl	46	2,80	0,539	5,368	0,000***	5-1,2,3
	4-6 yıl	41	2,83	0,595			
	7-9 yıl	27	2,78	0,820			
	10-12 yıl	11	2,33	0,802			
	13 yıl ve üzeri	35	2,28	0,602			
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	1-3 yıl	46	3,66	0,583	1,125	0,347	-
	4-6 yıl	41	3,71	0,658			
	7-9 yıl	27	3,83	0,637			
	10-12 yıl	11	3,89	0,645			
	13 yıl ve üzeri	35	3,91	0,567			
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	1-3 yıl	46	2,83	1,021	1,859	0,120	-
	4-6 yıl	41	2,84	1,112			
	7-9 yıl	27	2,62	1,085			
	10-12 yıl	11	2,27	1,078			
	13 yıl ve üzeri	35	2,31	1,080			
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	1-3 yıl	46	1,80	1,000	0,210	0,933	-
	4-6 yıl	41	1,80	1,075			
	7-9 yıl	27	1,60	1,013			
	10-12 yıl	11	1,76	0,831			
	13 yıl ve üzeri	35	1,79	0,867			
Aile İş Uyumunu	1-3 yıl	46	3,94	0,714	0,534	0,711	-
	4-6 yıl	41	4,11	0,721			
	7-9 yıl	27	4,01	0,610			
	10-12 yıl	11	3,82	0,959			
	13 yıl ve üzeri	35	3,99	0,644			

*** $p < 0,001$

Tablo 6 incelendiğinde, mavi yakalı kadın çalışanların çalışma yıllarına göre çalışma sorunlarına göre anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p < 0,05$). 13 ve üzeri yıldır çalışan kadınların çalışma sorunlarının, 1-3, 4-6 ve 7-9 yıldır çalışan kadınların puanlarından daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7. *Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Şu Andaki İşte Çalışma Yıllarına Göre Farklılıkların İncelenmesi*

Puanlar	Şu Andaki İşte Çalışma Yılı	n	Ort.	SS	F	p	Fark
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	1-3 yıl	74	2,83	0,589	5,252	0,002**	1-4
	4-6 yıl	36	2,69	0,714			
	7-9 yıl	13	2,51	0,960			
	10 yıl ve üzeri	37	2,33	0,562			
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	1-3 yıl	74	3,72	0,593	0,941	0,422	-
	4-6 yıl	36	3,80	0,636			
	7-9 yıl	13	3,62	0,843			
	10 yıl ve üzeri	37	3,89	0,540			
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	1-3 yıl	74	2,79	1,012	1,544	0,205	-
	4-6 yıl	36	2,61	1,140			
	7-9 yıl	13	2,78	1,360			
	10 yıl ve üzeri	37	2,34	1,039			
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	1-3 yıl	74	1,71	0,959	0,714	0,545	-
	4-6 yıl	36	1,69	0,946			
	7-9 yıl	13	2,10	1,455			
	10 yıl ve üzeri	37	1,82	0,837			
Aile İş Uyumu	1-3 yıl	74	4,02	0,700	0,037	0,991	-
	4-6 yıl	36	3,97	0,778			
	7-9 yıl	13	4,00	0,745			
	10 yıl ve üzeri	37	3,99	0,626			

** $p < 0,01$

Tablo 7 incelendiğinde, mavi yakalı kadın çalışanların şundaki işinde çalışma yıllarında çalışma sorunlarına göre anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Buna göre; 10 ve üzeri yıldır çalışan kadınların çalışma sorunlarının, 1-3 yıldır çalışan kadınların puanlarından daha düşük olduğu saptanmıştır.

Tablo 8. *Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Kurumda Sorunlarla İlgilenen Biri/Birilerinin Olma Durumu Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi*

Puanlar	Kurumda Sorunlarla İlgilenen Biri/Birilerinin Olma Durumu	n	Ort.	SS	t	p
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	Evet	92	2,46	0,658	-4,463	0,000***
	Hayır	68	2,92	0,608		
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	Evet	92	3,95	0,578	4,560	0,000***
	Hayır	68	3,53	0,581		
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	Evet	92	2,31	0,992	-4,789	0,000***
	Hayır	68	3,09	1,047		
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	Evet	92	1,56	0,838	-3,126	0,002**
	Hayır	68	2,03	1,082		
Aile İş Uyumu	Evet	92	3,91	0,699	-2,000	0,047*
	Hayır	68	4,13	0,684		

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tablo 8 incelendiğinde, kurumunda sorunlarla ilgilenen birileri olan mavi yakalı kadın çalışanlar ile sorunlarla ilgilenen birileri olmayan mavi yakalı kadın çalışanlar arasında çalışma sorunlarının, iş-aile yaşam dengesi ve işin aileye olumsuz etkisi, ailenin işe olumsuz etkisi, aile iş uyumu alt boyutlarına göre anlamlı şekilde bir farklılaşma saptanmıştır ($p < 0,05$). Kurumunda sorunlarla ilgilenen birileri olan kadınların çalışma sorunlarının, işin aileye olumsuz etkisi puanı ve ailenin işe olumsuz etkisi puanlarının, kurumunda sorunlarla ilgilenen birileri olmayan kadınların puanlarından anlamlı derecede daha düşük; kurumunda sorunlarla ilgilenen birileri olan kadınların iş-aile yaşam dengesinin, aile iş uyumu puanlarından, kurumunda sorunlarla ilgilenen birileri olmayan kadınların puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9. *Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Çalışma Hayatı ve Aile Hayatı Sorunlarının Birbiriyle Bağlantılı Olma Durumuna Göre Farklılıkların İncelenmesi*

Puanlar	Çalışma Hayatı ve Aile Hayatı Sorunlarının Birbiriyle Bağlantılı Olma Durumu	n	Ort.	SS	t	p
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	Evet	118	2,71	0,654	1,772	0,078
	Hayır	42	2,50	0,712		
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	Evet	118	3,65	0,613	-4,295	0,000***
	Hayır	42	4,10	0,485		
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	Evet	118	2,84	1,070	3,919	0,000***
	Hayır	42	2,10	0,941		
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	Evet	118	1,93	1,042	3,768	0,000***
	Hayır	42	1,29	0,532		
Aile İş Uyumu	Evet	118	4,05	0,662	1,636	0,104
	Hayır	42	3,85	0,783		

*** $p < 0,001$

Tablo 9 incelendiğinde, aile yaşamı ile çalışma yaşamı sorunlarının birbirinden farklı düşünülmemeyeceğini düşünen kadın çalışanlar ile düşünmeyen kadın çalışanlar arasında iş-aile

yaşam dengesinin ve işin aileye olumsuz etkisi, ailenin işe olumsuz etkisi alt boyut puanlarına göre anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur ($p<0,05$). Aile yaşamı ile çalışma yaşamı sorunlarının birbiriyle ilişkili olduğunu düşünen kadınların iş-aile yaşam dengesinin, düşünmeyen kadınların puanlarından daha düşük; çalışma hayatı ve aile hayatı sorunlarının birbiriyle bağlantılı olduğunu düşünen kadınların işin aileye olumsuz etkisi ve ailenin işe olumsuz etkisi alt boyutlarının, düşünmeyen kadınların puanlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10. *Mavi Yakalı Kadın Çalışanların Sorunlardan Dolayı İşe Ara Verme Durumuna Göre Farklılıkların İncelenmesi*

Puanlar	İş ve Aile Hayatından Kaynaklı Yaşanılan Sorunlardan Dolayı İşe Ara Verme Durumu	n	Ort.	SS	t	p
Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	Evet	23	2,87	0,889	1,313	0,201
	Hayır	137	2,62	0,628		
İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	Evet	23	3,50	0,732	-2,312	0,022*
	Hayır	137	3,82	0,583		
İşin Aileye Olumsuz Etkisi	Evet	23	2,99	1,308	1,671	0,097
	Hayır	137	2,59	1,036		
Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	Evet	23	2,29	1,315	2,170	0,040*
	Hayır	137	1,67	0,881		
Aile İş Uyumu	Evet	23	4,12	0,832	0,858	0,392
	Hayır	137	3,98	0,676		

* $p<0,05$

Tablo 10 incelendiğinde, iş ve aile hayatından kaynaklı yaşanan sorunlardan dolayı işe ara veren kadın çalışanlar ile ara vermeyen kadın çalışanlar arasında iş-aile yaşam dengesi ve ailenin işe olumsuz etkisi alt boyut puanına göre anlamlı bir farklılaşma olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Buna göre; iş ve aile hayatından kaynaklı yaşanan sorunlardan dolayı işe ara veren kadınların iş-aile yaşam dengesi puanının, ara vermeyen kadınların puanına göre daha düşük; iş ve aile hayatından kaynaklı yaşanan sorunlardan dolayı işe ara veren kadınların ailenin işe olumsuz etkisi alt boyut puanının, ara vermeyen kadınların puanlarına göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 11. *Korelasyon Analizi Sonuçları*

		1	2	3	4	5
1. Çalışma Sorunları (Toplam Puan)	r	1				
	p					
2. İş-Aile Yaşam Dengesi (Toplam Puan)	r	-0,608	1			
	p	0,000***				
3. İşin Aileye Olumsuz Etkisi	r	0,627	-0,874	1		
	p	0,000***	0,000***			
4. Ailenin İşe Olumsuz Etkisi	r	0,343	-0,742	0,447	1	
	p	0,000***	0,000***	0,000***		
5. Aile-İş Uyumu	r	0,144	-0,074	0,393	0,160	1
	p	0,070	0,354	0,000***	0,043*	

* $p < 0,05$, *** $p < 0,001$

Tablo 11 incelendiğinde; çalışma sorunları ile iş-aile yaşam dengesi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ($r = -0,608$; $p < 0,001$) görülmektedir. Çalışanların çalışma sorunları ile işin aileye olumsuz etkisi alt boyutu arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ($r = 0,627$; $p < 0,001$), çalışma sorunları ile ailenin işe olumsuz etkisi alt boyutu arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r = 0,343$; $p < 0,001$).

Tablo 12. *Çalışma Sorunlarını Etkileyen Bağımsız Değişken ve Modeldeki Katsayısının Anlamlılığı*

Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	Std. Beta	t	p	B için 95% GA	
						Alt	Üst
Sabit	5,174	0,265		19,517	0,000	4,650	5,697
İş-Aile Yaşam Dengesi Puanı	-0,667	0,069	-0,608	-9,617	0,000***	-0,804	-0,530

Model Özeti:

$R = 0,608$; $R^2 = 0,369$; Adj. $R^2 = 0,365$; $F = 92,489$; $p = 0,000***$

Bağımlı Değişken = Çalışma Sorunları Puanı *** $p < 0,001$

Tablo 12 incelendiğinde; çalışma sorunları anketinin, iş-aile yaşam dengesi puanı üzerindeki etkisini anlamak için basit doğrusal regresyon modeli yapılmıştır. Bu modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($F = 92,489$; $p < 0,001$) ve değişimin %36,5'ini açıkladığı görülmüştür. Bu durum çalışma sorunlarının 0,667 kat azalması, iş-aile yaşam dengesinin bir birim artması anlamına gelmektedir.

4. Tartışma

Çalışma yaşamında kadın çalışanların aile yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve iş-aile dengesinin kurulması noktasında çeşitli stres faktörleriyle karşılaşmaları daha muhtemeldir. Mavi yakalı kadın çalışanların yaşları arttıkça çalışma sorunlarının azaldığı, 29 yaş ve altı ile 34 yaş ve üstü kadınlarda 30-33 yaşları arasındaki kadınlara göre işin aileye olumsuz etkisinin daha az olduğu görülmektedir. Bu sonuç Solmaz (2019)'ın çalışmasında da yaş arttıkça aile-iş uyumu sağlanmaktadır" bulgusuyla örtüşmektedir.

Bu çalışmada mavi yakalı kadın çalışanların eğitim durumları arasında çalışma sorunları toplam puanı, iş-aile yaşam dengesi toplam puanı ve işin aileye olumsuz etkisi, ailenin işe olumsuz etkisi

ile aile iş uyumu alt boyut puanlarına göre bir farklılaşma yoktur ($p>0,05$). Bu bulgular, eğitim durumu arttıkça iş-aile yaşam dengesinde anlamlı bir farklılık görülmeyen diğer araştırma bulgularıyla örtüşmektedir (Tuğsal, 2017; Solmaz, 2019).

Mavi yakalı kadın çalışanların 7001-10000 TL aylık kazancı olanların daha az ya da daha fazla kazancı olanlara göre daha az çalışma sorunları olduğu ve işin aileye ve ailenin işe olumsuz etkisi boyutlarında daha düşük olduğu görülmüştür. Solmaz (2019) çalışmasında aylık kazanç arttıkça çalışanların çalışma hayatı sorunlarının azaldığı ve iş yükü stresinin azaldığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Ancak araştırma görevlileri üzerinde yapılan Terzi ve Sağlam (2007)'in çalışmasında çalışanların geliri arttıkça çalışma sorunlarının da arttığı görülmektedir. Gelire yüklenen anlama göre sorun algısının farklılık gösterdiği görülmektedir.

Mavi yakalı kadın çalışanların bakmakla yükümlü olduğu kimsesi olmayanların olanlara göre daha fazla ve 13 yıl ve üzeridir çalışanların daha az çalışanlara göre daha az ve şuan ki işinde 10 yıl ve üzeri çalışanların daha az çalışanlara göre daha az çalışma sorunları olduğu görülmüştür. Bu durum bakım yükü olan ve başkalarının sorumluluğunu üstlenen bireylerin çalışma sorunlarıyla baş etmek için güçlü sebepleri olmasına bağlanabilir.

Çalışanların bakmakla yükümlü oldukları kişi sayılarına, çalışma yıllarına ve şuan ki işinde çalışma yıllarına göre iş-aile yaşam dengesinde anlamlı bir farklılaşma yoktur. Mavi yakalı kadın çalışanların şimdiki işte çalışmaya başlamadan önce değişik iş yerlerinde çalışma durumlarına göre değişkenler arasında (iş-aile yaşam dengesi ile çalışma sorunları) anlamlı bir farklılık yoktur. Bu bulgu çalışma süresi arttıkça çalışanların çalışma hayatı sorunlarının da artmakta olduğu sonucuna erişen bazı araştırma (Masi ve Jacobson, 2003; Solmaz, 2019) sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Çalışma süresi arttıkça çalışma sorunlarının azalması kadınların mesleki sorunların çözümüne ilişkin esnekliğinin artması ile açıklanabilir.

Kurumunda sorunlarla ilgilenen birisi olan mavi yakalı kadın çalışanların, sorunlarla ilgilenen birisi olmayan mavi yakalı kadın çalışanlara göre daha az çalışma sorunları yaşadığı ve ailenin işe, işin aileye daha az olumsuz etkisi olduğu görülmüştür. Bu bulgu çalışan destek programlarının önemine vurgu yapan diğer araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Çalışma ortamında çalışan destek programlarının bireysel sorunlarının çözümünde etkili olabileceği (Chan ve diğerleri, 2004), stres düzeyini azaltarak iş motivasyonu üzerinde etkili olabileceği (Masi ve Jacobson, 2003) belirtilmektedir.

Aile ve çalışma sorunlarının birbiri içine giren durumlar olduğunu düşünen kadın çalışanların düşünmeyen kadın çalışanlara göre ailenin işe, işin aileye daha az etkisi vardır. İş ve aile hayatından kaynaklı yaşanan sorunlardan dolayı işe ara veren kadın çalışanların, ara vermeyen kadın çalışanlara göre ailenin işe olumsuz etkisi daha yüksek olduğu görülmektedir. Solmaz (2019)'ın çalışmasında da benzer biçimde çalışanların hepsi iş ve aile yaşamının ayrılmaz unsurlar olduğunu düşünmektedir. Bu bulgu işten ayrılma ya da işe ara verme durumunda kalma sebebinin ailevi yükümlülükler nedeniyle gerçekleşmesini ve kadının bu durumda iş ve aile yaşam dengesini kurmakta zorlanmasını destekler niteliktedir.

Mavi yakalı kadın çalışanların iş-aile yaşam dengesi ve çalışma sorunları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Mavi yakalı kadın çalışanların iş-aile yaşam dengesi arttıkça çalışma sorunları azalmaktadır. Mavi yakalı kadın çalışanların çalışma sorunları arttıkça işin aileye, ailenin işe olumsuz etkisi de artmaktadır. Çalışan sorunları puanında meydana gelen değişimin %36,5'i modele dâhil edilen iş-aile yaşam dengesi değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca iş-aile yaşam dengesi puanının 1 birim artması çalışma sorunları puanını 0,667 kat azaltmaktadır. İtalya'da bir işçi örneklemini üzerinde yapılan bir çalışmada daha fazla vardiyanın aile çatışmasıyla; işin aile hayatına ve önemli diğer insanlar için yeterli zaman ayırma gibi taleplerin yeterince karşılanamaması ile ilişkili olduğu görülmüştür (Camerino ve diğerleri, 2010; Tuttle ve Garr 2012). Bonebright ve diğerleri(2000)'nin iş, yaşam ve çalışma sorunları üzerine yaptığı bir

çalışmada iş ve yaşam çatışmalarının çalışma sorunları ile doğrudan ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca Aziz ve Cunningham (2008)'in ABD'de işçiler üzerine yaptığı bir çalışma da bu araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. İşçilerin iş-yaşam dengesizliği ile iş stresi ve çalışma sorunları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu çalışmada ve literatürde iş-aile yaşam dengesi arttıkça, çalışma sorunları azalmaktadır. Yine çalışma sorunları arttıkça iş aileyi, aile de işi olumsuz şekilde etkilemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada sonuç olarak, endüstriyel sosyal hizmet perspektifinden bakış ile mavi yakalı kadın çalışanların sorunları ile iş ve aile yaşam dengesi arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Çalışma sonucunda mavi yakalı kadın çalışanların yaşları arttıkça çalışma sorunları azalmakta olduğu, 29 yaş ve altında ve 34 yaş ve üstü kadınların 30-33 yaşları arasındaki kadınlara göre daha az işin aileye olumsuz etkisi olduğu görülmektedir. Mavi yakalı kadın çalışanların 7001-10000 TL aylık kazancı olanların daha az ya da daha fazla kazancı olanlara göre daha az çalışma sorunları olduğu ve işin aileye ve ailenin işe olumsuz etkisinin daha düşük olduğu görülmüştür. Mavi yakalı kadın çalışanların bakmakla yükümlü olduğu kimse olmayanların olanlara göre daha fazla ve 13 yıl ve üzeri çalışanların daha az çalışanlara göre daha az ve şu an ki işinde 10 yıl ve üzeri çalışanların daha az çalışanlara göre çalışma sorunlarının daha az olduğu görülmektedir. Kurumunda sorunlarla ilgilenen birisi olan mavi yakalı kadın çalışanların, olmayanlara göre daha az çalışma sorunları yaşadığı ve ailenin işe, işin aileye daha az olumsuz etkisi olduğu görülmüştür. Aile ve iş sorunlarının birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğunu görüşünü savunan kadın çalışanların, bu görüşü savunmayanlara göre ailenin işe, işin aileye etkisinin daha az olduğu bulunmuştur. İş ve aile hayatından kaynaklanan sorunlardan dolayı işe ara veren kadın çalışanların, işe ara vermeyen kadın çalışanlara göre ailenin işe olumsuz etkisinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

Çalışma sonuçlarına göre mavi yakalı kadın çalışanların iş-aile yaşam dengesi ve çalışma sorunları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Mavi yakalı kadın çalışanların iş-aile yaşam dengesi arttıkça çalışma sorunları azalmaktadır. Mavi yakalı kadın çalışanların çalışma sorunları arttıkça işin aileye, ailenin işe olumsuz etkisi de artmaktadır. Mavi yakalı kadın çalışanların iş-aile yaşam dengesinin sağlanmasında en önemli profesyonel uygulamalardan birisi endüstriyel sosyal hizmet uygulamalarıdır.

Endüstriyel sosyal hizmet uygulamaları, işçilerin çalışma sorunlarını arttırabilecek iş aile yaşam dengesizliği gibi konularda bütüncül bir yaklaşımla mikro-mezzo ve makro çözümler geliştirebilmektedir. Fabrika gibi toplu çalışma ortamı olan yerlerde çalışan işlerin her türlü sorunlarına bireyselleştirilmiş öznel çözümler üretebilmek için endüstriyel sosyal hizmet uygulamaları gereklidir. Bu sebeple endüstriyel sosyal hizmet yurt dışında olduğu gibi Türkiye'de de fabrikalarda çalışma alanı bulabilmelidir. Sosyal hizmet uzmanları mavi yakalı kadın çalışanların her türlü iş-aile yaşam dengesine ve çalışma sorunlarına bireyselleştirilmiş müdahale planı geliştirip, sorunların çözümü için etkin uygulamalar üretebilirler. Bu şekilde mavi yakalı kadın çalışanların sorunları en aza indirgenebilecektir.

Bu bulgular ve sonuçlar doğrultusunda endüstriyel sosyal hizmet bakış açısıyla;

- Mavi yakalı kadın çalışanların çalışma sorunlarının çözüme kavuşturularak iş-aile yaşam dengesinin sağlanması noktasında profesyonel sosyal hizmet müdahalelerinin geliştirilmesi gerektiği,
- Fabrikalarda çalışan işçilerin sorunlarının profesyonel çözümleri noktasında müdahalelerin uygulanması için insan kaynakları geliştirme birimlerine sosyal çalışmacıların istihdam edilmesi gerektiği,
- Mavi yakalı kadın çalışanların işlerinin aileye, ailenin işe etkisini azaltmak için iş-yaşam dengesi konusunda hizmet içi seminerler verilmesi gerektiği önerilmiştir.

Araştırmanın Etik Durumu

Çalışma daha önce bir başka dergiye gönderilmemiş ve yayınlanmamıştır. Çalışmanın yapılabilmesi için; Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı'nın 07/09/2022 tarih ve 2022/14 sayılı etik kurul kararı, Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. Genel Müdürlüğü'nün 15/09/2022 tarih ve E-72322552-929-217929 sayılı çalışma izin onayı alınmıştır. Araştırmada katılımcılar için gönüllü katılımı sağlayıcı önlemler alınmış, aydınlatılmış onam kendilerine sunulmuştur. Ölçek kullanım izinleri alınmıştır.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Kamil Ateş, Münevver Eryalçın, Erkan Durar, İsmail Keleş.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma hakkında herhangi bir menfaat çatışması yoktur.

Kaynakça

- Akat, İ. (1994). *İşletme yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Altun, F. (2019). *İşyerinde sosyal hizmet uygulamalarının çalışanların iş tatminine ve örgütsel bağlılığına etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Apaydın, Ç. (2011). *Öğretim üyelerinin işe bağımlılık düzeyi ile iş-yaşam dengesi ve iş- aile yaşam dengesi arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Teftişi Doktora Programı, Ankara.
- Aytaç, S. ve Sevüktekin, M. (2002). *Çağdaş sanayi merkezlerinde kadın işgücününün konumu*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 219.
- Aziz, S. and Cunningham, J. (2008). Workaholism, work stres, work – life imbalance: exploring gender's role. *gender in management: An International Journal*, 23(8), 553- 566.
- Bargal, D. (1999). The future development of occupational social work. *Administration in Social Work*, Vol: 23, No: 3-4, 139-156.
- Bayraktaroğlu, S., Özdemir, Y., Aras, M. ve Özdemir, S. (2015). Mavi yakalı çalışanlar: neden akademik çalışmalar için cazip bir örneklem değil?. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17/3, 141-157.
- Bonebright, C.A., Daniel, L. C. and Ankenmann, R. D. (2000). The relationship of workaholism with work-life conflict, life satisfaction, and purpose in life. *Journal of Counseling Psychology*, 47(4), 469- 477.
- Camerino, D., Sandri, M., Sartori, S., Conway, P.M., Campanini, P., & Costa, G. (2010). shiftwork, work-family conflict among italian nurses, and prevention efficacy. *Chronobiol Int*, 27(5):1105–1123.
- Cheeran, M.T., Joseph, G. ve Renjith, T.A. (2015). Scope of social work profession in industrial establishment. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 4/8, 315-326.
- Chan, K. K., Neighbors, C. and Marlatt, G. A. (2004). Treating addictive behaviors in the employee assistance program: implications for brief interventions, *Addictive Behaviors*, 29(9), 1883-1887.
- Chima, F. (2004). Depression and the workplace: occupational social work development and intervention. *Employee Assistance Quarterly*, Vol: 19, No: 4, 1-20.
- Çetinoğlu, D., Mesci, Z., & Öncü, M. A. (2010). Kadın yöneticilerde iş-aile yaşam dengesi: Düzce

- ili örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 10(2), 27-44.
- Delecta, P. (2011). Work life balance, *International Journal of Current Research*, 3(4), 186-189.
- Demirbilek, S. (2009). *Sosyal politika bağlamında: Sosyal Hizmet*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Duyan, V. (2003). Sosyal hizmetin işlev ve rolleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(2), 1-22.
- Elser, H., Falconi, A. M., Bass, M., & Cullen, M. R. (2018). Blue-collar work and women's health: a systematic review of the evidence from 1990 to 2015. *SSM-population health*, 6, 195-244.
- Ignou (Indira Gandhi National Open University). (2017). *Block-4 general areas of social work practice*. <http://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/17179/1/Unit-4.pdf>
- Iversen, R. R. (1998). Occupational social work for the 21st century. *Journal Social Work*, Vol: 43, No: 6, 551-566.
- Kapız, Ö. S. (2002). İş-aile yaşam dengesi ve dengeye yönelik yeni bir yaklaşım: sınır teorisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 139-153.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri (28. basım)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kirkegaard, I., ve Larsen, K. (2011) *Motivation of blue and white collar employees*. Aarhus: Aarhus School of Business and Social Sciences.
- Küçükaslan, A. (1994). *İstanbul telefon başmüdürlüğü'nde çalışan telefon operatörlerinin stres ve iş doyumu ilişkisinin incelenmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Örgütsel Davranış Anabilim Dalı, İstanbul.
- Masi, D.A. and Jacobson, J.M. (2003), Outcome measurements of an integrated employee assistance and work-life program, *Research on Social Work Practice*, 13(4), s.451-467.
- Mustafayeva, L. (2013). İş aile çatışmalarının hayat memnuniyeti üzerindeki etkisi: Türkiye ve İngiltere'deki akademisyenlerin karşılaştırılması, *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 127-145.
- Özkalp, E., Kırel, Ç. (2011). *Örgütsel Davranış*, Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimse Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- Özmete, E., Eker, I. (2012). İş-aile yaşamı çatışması ve roller: kamu sektörü örneğinde bir değerlendirme, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 1-23.
- Sigroha, A. (2014). Impact of work life balance on working women: a comparative analysis, *The Business Management Review*, 5(3), 22-30.
- Sundaresan, S. (2014). Work-life balance–implications for working women. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 7(7), 93-102.
- Terzi, Y. & Sağlam, V. (2008). Araştırma görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumu. *Yeni Dünya Bilimleri Akademisi Dergisi*, 3(1), 52-58.
- Tuğsal, T. (2017). *İş-yaşam dengesi, sosyal destek ve sosyo-demografik faktörlerin tükenmişlik üzerindeki etkisi*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tuttle, R., & Garr, M. (2012). Shift work and work to family fit: does schedule control matter? *J Fam Econ Iss*, 33, 261–271.
- Solmaz, U. (2019). *Çalışanların iş ve aile hayatı sorunlarına işyeri sosyal hizmeti perspektifinden bakış: İstanbul'da bir uygulama*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul

Üniversitesi, Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı.
İstanbul.

- Yanardağ, U., & Yanardağ, M. Z. (2020). İş yerinde sosyal çalışmayı Türkiye için düşünmek. *Çalışma ve Toplum*, 67(4), 2249-2270.
- Yıldırım, B. & Kılıç, C. (2021). Post-endüstriyel çağda endüstriyel sosyal hizmet uygulamaları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 66, 201-220.
- Yılmaz, B. (2009). *Çift kariyerli ailelerde sosyal rol değişimi: kültürel bir değerlendirme*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Araştırma Makalesi / Research Article

TEOKRATİK DEVLET–LAİK DEVLET BAĞLAMINDA İBN-İ HALDUN’UN DEVLET TEORİSİ*

Zeynep YILDIRIM¹

Öz

Siyaset ve din arasındaki ilişkinin yoğunluğu zaman içinde değişiklik göstermektedir. Siyasî iktidar meşruluğunu ilahî ya da dünyevî kaynaklardan alabilir. Siyasî iktidarın kaynağının ilahî ya da dünyevî olması devletin kökenini, kapsama alanını ve tanımını değiştirmektedir. İlahî bir kökene bağlı olan devlet fikrine göre, meşruluğun kaynağı Tanrısaldır ve iktidar sahibi, Tanrı'nın iradesinin yeryüzündeki bir yansımasıdır. Devletin ilahî bir kökene dayandığı düşünce; hem bu dünyanın hem de ahiret aleminin düzenlenmesinde etkin bir iktidar anlayışı vardır. Fakat bu dünyanın ihtiyaçlarının karşılandığı ve meşruluğunun kaynağının yine bu dünyada arandığı devlet fikrinde; devlet dünyevî hizmetleri yerine getiren bir kurum olarak var olmuştur. Bu tanımların ilki, teokratik devleti; ikincisi, laik devleti ifade eder. Çalışmada, teokratik ve laik devlet tanımları verildikten sonra İbn-i Haldun'un devlet teorisinin incelenmesi amaç edinilmiştir. İbn-i Haldun'un toplum ve devlet teorisinde devletin kökeni, tanımı ve kapsamı incelenecektir. Konu nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması yapılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teokratik Devlet, Laik Devlet, İbn-i Haldun, Devlet

IBN-I KHALDUN'S THEORY OF THE STATE IN THE CONTEXT OF THEOCRATIC STATE-SECULAR STATE

Abstract

The intensity of the relationship between politics and religion has varied over time. Political power can derive its legitimacy from divine or worldly sources. Whether the source of political power is divine or worldly changes the origin, scope and definition of the state. According to the idea of a divinely rooted state, the source of legitimacy is divine and is a reflection of the will of the omnipotent God. In the thought that the state is based on a divine origin, there is an effective understanding of power in the regulation of both this world and the hereafter. But in the state where the state is worldly and the needs of this world are met and the source of the legitimacy of the state is sought in this world, only the needs of this world are provided. According to these definitions, while the first definition expresses theocratic state; The second definition refers to the secular state. In the study, after giving the definitions of theocratic and secular state, it is aimed to examine Ibn Khaldun's theory of state. In Ibn Khaldun's theory of society and the state, the origin, definition and scope of the state will be examined. The subject has been discussed by making a literature review, one of the qualitative research methods.

Keywords: Theocratic State, Secular State, Ibn Khaldun, State

* Bu çalışma Zeynep Yıldırım'ın Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Doktora Programında, Prof. Dr. Çiğdem Erdem'in danışmanlığında devam eden “İbn-i Haldun’un Toplum ve Devlet Fikrinde Egemenlik - Kurucu Unsur Olarak “Asabiyet”: Batı Düşününde Yansımaları Esasında Bir İbn-i Haldun Analizi” isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Arş. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, zeynep.yildirim@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4431-9374.

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

İnsan tek başına yaşamını sürdürebilmeye muktedir olmayan bir doğaya sahiptir. İnsanların tatmin edilmesi gereken çeşitli ihtiyaç ve arzuları vardır. İnsanların barınma, korunma, beslenme ve ekonomik nitelikli maddi istekleri olduğu gibi, sosyal içgüdüyle tatmin edilmesi mümkün olan dinsel ve kültürel nitelikli ihtiyaçları vardır. İnsan ihtiyaçlarını tek başına karşılamaktan acizdir ve diğer insanlara muhtaçtır. Karşılıklı olarak hem maddi hem de sosyal ihtiyaçların giderilmesi için bir arada yaşayan ve birlikte çalışan insanların oluşturduğu gruba toplum denir. Toplum sınırları içinde bulunan insanlar ve insanların ilgilendikleri dinî, ekonomik, kültürel, siyasî her türlü amacı gerçekleştirmek için bir araya gelen insanlar, toplulukları oluşturur. Hem kişilerin hem de toplulukların uymaları gereken yaşam biçimi, bağlayıcı bir otorite tarafından tanımlandığında böyle bir toplum, artık devlettir. Toplumun parçalarından olan birey ya da grup üzerinde hukuken üstün ve zorlayıcı otoriteye sahip olan teşekkül devlettir. Devletin ayırt edici özelliği hâkimiyet sahibi olmasıdır. Yani devletin sahip olduğu üstün zorlayıcı güce hâkimiyet denir. Devletin emirleri yasadır ve devletin yetki alanı içinde olan herkes için bağlayıcıdır. Devletin iradesi, hem tartışılmaz hem de devredilemez bir niteliktedir (Laski, 2020: 20-21). Devlet, içinde yer alan çeşitli topluluklardan meydana gelen bir varlıktır. Toplumlar çeşitli uyarıcıların etkisi altındadır. Bu uyarıcılardan birisi de dindir. Din toplumsal alanda etkin bir kurumdur. Dolayısıyla dinin, toplumsal bir kurum olan devlete de yadsınamaz etkisi vardır. Din ve devletin birbirini etkileme biçimleri karşılıklıdır. Din devletten etkilenebileceği gibi devletin de dinden etkilenmesi mümkündür. O halde “dinî amaçla meydana çıkan devletler olabileceği gibi devlet içinden çıkan dinler de mevcuttur” demek mümkündür.

Siyaset ve din insan yaşamında sahip olduğu etki bakımından neredeyse birbirine yakın iki unsurdur. Bu iki kavram zaman zaman birbirlerinin sınırlarını ihlal edip, yetki alanlarını genişletebildikleri gibi, insanları yönlendirebilmekte de birbirine yakın güce sahiptirler. Devlet ve din kavramları birbirlerini kimi zaman dışlayarak, kimi zaman iç içe geçerek birlikte yol alıp girift bir ilişki sergilemişlerdir. Siyasetin din ile olan ilişkisinin yoğunluğu değişim göstermekle birlikte; birbirinin yetki alanlarını ihlal etmeleri ya da birlikte hareket etmeleri tarihsel süreçte yaşanan hadiselerde görülmüştür. Siyasetin ve dolayısıyla devletin din üzerinde korumacı, dinin de siyaset üzerindeki meşrulaştırıcı etkisi olmuştur. Siyaset ve din arasındaki dirsek teması tarihin bazı döneminde toplumsal yaşamın bir gerçekliği olarak değerlendirilirken, aydınlanma sonrası modern dönemde, din ve siyaset arasındaki ilişkinin doğrudan bir gerekliliğe dayanmadığı anlayışı hâkim olmuştur. Yaşanan bu değişmeyi seküler bir anlayış olarak kabul etmek mümkündür. Seküler düşüncenin bir ürünü olarak laiklik, en genel tanımıyla “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması”dır. Yani laiklik, siyaseti bu dünyanın argümanları ile ele alıp, değerlendirmeyi ifade etmektedir. Dinsel anlayışların siyasette baskın olduğu bir dönemde İbn-i Haldun, genel olarak umran ilminde, özel olarak devlet teorisinde, geliştirdiği argümanlarıyla ve araştırma metodu ile oldukça özgün bir iktidar anlayışı ortaya koymuştur.

Çalışmanın temel sorunu, teokratik devlet ve laik devlet bağlamında İbn-i Haldun’un devlet teorisinin yerini tespit etmektir. İbn-i Haldun devlet teorisinde; devletin var olmasını beşeri sebeplerle açıklarken, iktidarı da beşeri bir gayrete, insan unsuruna yani asabiyet ilkesine bağlamaktadır. 14. yüzyılda ortaya koyduğu devlet teorisi ile İbn-i Haldun seküler bir düşüncenin ürünü olarak, laik bir devlet teorisi oluşturmuştur. İbn-i Haldun’un devlet teorisinin incelendiği bu çalışmada öncelikle siyaset-din kavramları ele alınacak sonra İbn-i Haldun’un toplum ve devlet teorisine geçilecektir.

1. Siyaset ve Din

Siyaset, insan yaşamıyla yakından ilgili olan ve onu etkileyen bir eylemdir. İnsanlar siyaset eylemlerinin bir amacı olduğunu düşünerek, kendi yaşantılarını daha iyiye götürecektir sonuçlarının olmasını beklerler (Köktaş, 1997: 39). Fakat siyaset üzerinde mutabık olunan bir tanım mevcut

değildir. Siyasal olan eylemler, her zaman toplumsal yaşamın en önemli yerinde, toplumun tümüyle sıkı bir ilişki içinde var olmuş ve yürütülmüş olmasına rağmen kavramın tarihsel değişkenliğe sahip olmasından dolayı siyasetin ne olduğuna dair ortak bir tanım geliştirilememiştir. Her önemli toplumsal dönüşümle birlikte siyaset de evrime uğramış ve değişik içerikler kazanmıştır. Siyaset kavramı, ilgilenenler tarafından, tarihsel gerçeklik içinde ilgilinin değerlendirmesi dâhilinde ele alınmıştır (Eroğul, 2017: 19-20). O nedenle birbirinden farklı siyaset tanımları ortaya çıkmıştır. Köylü’ye göre siyaset; toplum içinde yaşanan mücadele, kavga, çatışma, uzlaşma ve ittifaktır (Köylü, 2018: 315). Prelot için siyaset, devlet eylemidir. Duverger’e göre, devletin çok ötesine giden ve bireylerin eşitsizliği ile ifade edilebilen toplumsal ilişkiye siyaset denir. Weber’e göre siyaset, kaba kuvvetin meşru kullanımını tanımlar. Easton’a göre, kimi değerlerin başkalarına zorla kabul ettirilebilmesidir. Macridis ise, siyaseti tanımlayan ögenin “zorlama” değil, çatışan iktidar talepleri arasındaki “uzlaşma” olduğunu savunur (Eroğul, 2017: 18-19). Heywood’a göre siyaset, bir etkinlik ve bir yöntem arayışıdır. Heywood önceki siyaset tanımlarının ortak bir çıkarımını yapmıştır. Yani siyaset, insanların altında yaşadıkları genel kuralları yapma, kuralları devam ettirme ve kuralları değiştirme etkinliğidir. Diğer taraftan siyasetin bünyesinde çatışma ve uzlaşma birbiriyle kopmaz şekilde ilişkilidir. Siyasetin merkezinde birbirlerine zıt olan görüşlerin ve çatışan çıkarların uzlaşması, çatışmanın çözülmesi ya da çatışmanın çözümü için yöntem arayışı yer alır (Heywood, 2015: 275). Toplumdan bağımsız düşünilemeyen siyaset, birlikte yaşayan insanların hareketlerini kapsayan bir kavramdır. İnsanlar doğaları gereği, sosyal ve ekonomik durumları bakımından birbirlerinden farklı düşünce ve çıkarılara sahiptir. Toplumdaki kişilerin aralarında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, farklı çıkarlar ve sosyo-kültürel farklılıklar neticesinde ortaya çıkan çatışmalar siyasetin temel yapı taşıdır. İnsanların bir arada yaşama zorunluluğu siyasetin temeli olan çatışmaların başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Kapani, 2017: 23). Çatışmanın nedeni, ihtiyaçların karşılanacağı kaynakların sınırlılığıdır. İnsan yaşadığı toplum içinde diğerleriyle birlikte ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklardan karşılamak zorundadır. Sınırsız olmayan kaynakların bölüşümü insanlar arasında tarihin neredeyse her döneminde sorun olmuştur. Bu sorunla beraber insanlar arasında çeşitli mücadeleler ortaya çıkmıştır. İhtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlenen her toplumda, yetersiz kaynakların bölüşüm meselesinde çatışan ilişkileri, kuvvete ve meşru zora başvurarak düzenleyen eylemler bütünü olan siyasetin, toplum içinde ortaya çıkması kaçınılmaz bir vakıadır (Köktaş, 1997: 37-38). Her toplumsal hadise siyaset değildir. Olaylara siyasî nitelik kazandıran unsurlar vardır. “Meşru otoriter yöntemle kaynak ve değer dağıtımı” toplumdaki ilişkilere siyasal nitelik kazandırmaktadır. Siyaset, kaynak ve değer dağıtımında üstlendiği rolle ve kullandığı kuvvetle toplumdaki diğer kurumlardan ve ilişkilerden ayrılmaktadır (Turan, 2014: 14). Siyaseti kaynakların ve değerlerin dağıtımında “meşru güç kullanma” olarak ele alınca “devletle ilgili olan” durumları ve olguları siyaset olarak değerlendirmek mümkündür. Siyaseti ele almak, devleti ve iktidarın kullanımını incelemektir (Turan, 2014: 20). Dolayısıyla siyaset; kamu yönetimiyle ve devletin kaynaklarının yönetimi ile ilgili bir kavramdır (Osieja, 2021: 4). Kamusal alanı kapsayan siyaset, bireysel alanın ötesindedir; çok taraflı, sosyal bir faaliyet alanıdır. Siyasetten uzak kalabilmek ya da siyasetin olmaması durumu, insanın toplumsal bir varlık olduğu sürece mümkün değildir. Çünkü insan bulunduğu toplum içinde kaynak ve değer üretimine ve tüketimine katılmakta ve bu sürecin bir parçası olmaktadır (Turan, 2014: 15). O halde siyaset kavramının kamusal bir etkinlik olduğunu da söylemek mümkündür. Siyaset, yönetim sanatıyla ve devletin etkinlikleri ile ilişkili bir kavram olarak kamusal bir etkinliktir, bireysel kaygılardan çok, kamusal işlerin yürütülmesini esas alır (Heywood, 2015: 275).

Üretim ve tüketim sürecinde, siyaset üretici olmayan bir uğraştır; siyasetin içinde olan insanlar, sürekli olarak siyaset işini yerine getirebilmesi için toplumda bir ürün fazlasının belirmiş olması gerekir. Üretim-tüketim ilişkisini tehlikeye düşürmeden, siyasetçiler bu ürün fazlasından pay alırlar. Siyasetin ayrı bir uğraş olarak ortaya çıkması için toplumun görece ilerlemiş olması gerekir. Siyaset, ilkel bir toplumda değil ilerlemiş bir toplumda uğraş haline gelir. Siyasal uğraşın toplumda

bir işbölümü haline gelmesi devletin ortaya çıkmasına sebep olur (Eroğul, 2017: 28-31). O nedenle siyasal uğraşın amacı sınırlı kaynakların elde edilmesi ve değerlerin bölüşümünde etkili olan iktidara sahip olmaktır. Siyasal iktidara sahip olmak yasama, yürütme ve yargı faaliyetleriyle bir bütün oluşturan iktidara sahip olmak anlamına gelmektedir (Uygun, 2021: 3). O halde iktidarı-siyaset yapma yetkisini ele geçirenler kaynakların nasıl kullanılacağını sahip olduğu güçle ve başkalarını etkileyebilme kabiliyetiyle çözüme kavuştururlar (Osieja, 2021: 4).

Diğer kavram olan din, en genel anlamıyla, Tanrı ile insan arasındaki ilişkilerin toplamını ifade etmektedir. Tanrı'dan insana doğru emir ve hâkimiyet; insandan Tanrı'ya doğru O'nun hâkimiyetini kabul etmek, itaat etmek ve saygı duymak vardır (Çifçi & Erdem, 2013: 118). Dinlerin kökeninde bir araya gelme, yardımlaşma, ölümden sonra ki hayatta yaşamın başka bir biçimde devam etmesi, dünya hayatının dinin kurallarına göre devam ettirilmesi halinde, bu dünyada çekilen sıkıntıların ölüm sonrası hayatta mükâfatlandırılacağı anlayışı vardır (Kışlalı, 1991: 22). Dinler, insana hem kendisi hakkında hem de içinde bulunduğu evren hakkında bakış açısı kazandırır; insana kendisi hakkında ve evren hakkında bir bilgi şeması sunar; insan evrendeki yerini, başlangıcını ve sonunu bu şemada görür. Dolayısıyla din, insanlığın temel problemlerini açıklamak için paradigma sunan bir sistemdir. Dinlerin bazıları daha az, bazıları daha çok ve ayrıntılı açıklamalar vererek, insanın zihnini meşgul eden soyut metafizik problemlerden, yaşanan hayata ilişkin pratik davranış kurallarına kadar geniş bir yelpazede insanı aydınlatmayı görev edinmişlerdir (Köktaş, 1997: 13). Durkheim'e göre din; toplumda bütünleşmeyi sağlayan temel birleştiricilerden biridir. Toplumsal bütünleşmeyi engelleyen, bir arada yaşamayı zorlaştıran ya da toplumsal yaşamın varlığını tehlikeye atan bireysel davranışların kontrol edilmesinde ve kişinin topluma kazandırılmasında, dinin toplum üzerindeki etkisi büyüktür (Kışlalı, 1991: 22). Peter L. Berger'e göre dinin toplumdaki işlevlerini temelde üç kategoriye ayırmak mümkündür. Bu kategorik işlevler; "sembolik bütünleştirme", "toplumsal kontrol" ve "toplumsal yapılanma" dır (Köktaş, 1997: 13).

Sembolik bütünleştirme işlevi ile din: insanların sosyal ilişkileri bir şekilde sembollere bağlıdır. Sembollere anlamını veren din, aslında çoğu sembolün kaynağıdır. Din, sosyal kurumların üzerini kaplayarak onlara "doğru olanı" gösteren ve yokluğu durumunda gösterdiği doğruluktan yoksun kalınacak kapsayıcı güç halindedir. Dinî işlevler bu şekilde toplumsal kurumlara işlerlik ve devamlılık kazandırmakta ve din ile kurumların ilişkisini pekiştirmektedir. Dinin sembolik bütünleştirici gücü, en bariz şekilde, dinî törenlerde ve ayinlerde görülür (Köktaş, 1997: 13-14).

Toplumsal kontrol işlevi ile din: insanları toplum kurallarına uygun davranmak için bir dairenin içinde tutar. Din toplumsal kontrolü içten ve dıştan olmak üzere iki şekilde yapar. Din iç kontrollerini kişinin "içselleştirme" ve "vicdan" kavramlarını devreye sokarak yapar. İçselleştirilmeyen ya da vicdanda yer bulmayan hükümler etkili olmayacağından dolayı öncelikle, dinin bireysel düzeyde nüfuz etmesi gerekir. Dinin, toplumsal yaşamda hoş bulunmayan davranış ve tutumlardan kişileri uzaklaştırması için insan bilincini kendi öğretileriyle biçimlendirmesi gerekir ve bu dinin en belirgin özelliğidir. Birey üzerinde kontrolü sağlayan din; kitle üzerinde de etkisini gösterecek ve kontrolü elde tutmak ister. Dolayısı ile kişiyi iç kontrol ile yönlendiren din; dış kontrol ile de toplumu kurallar dâhilinde yönlendirmek ister. Dinin toplumdaki gücünü açıklaması ve rasyonelize etmesiyle ilgili olan bu durum, aslında dinin kendisini, toplumsal düzlemde meşrulaştırmasıdır. Din toplumsal meşruluğunu ve toplumsal kontrolde işlevsel olduğunu farklı sosyo-politik düzlemlerde göstermektedir. Örneğin; evlilik ve mülk edinme gibi meselelerde sekülerleşmiş toplumlarda bile dinî nosyonlar kullanılmaktadır. Böylece din, toplumsal hadiselerde meşrulaştırıcı bir değer taşımaktadır (Köktaş, 1997: 14-15). Toplumsal kontrol işlevi kapsamında ele alınıp, "yumuşak ideoloji" ya da "dünya görüşü" olarak değerlendirildiğinde dinin, inanlarına yerine getirmelerini istedikleri ibadetlerin yanında, onların bu dünyada sahip olmalarını istedikleri davranış ve tutumu da aşılama; ne zaman ve nasıl hareket edeceklerini düzenlemektedir (Köktaş, 1997: 40).

Toplumsal yapılandırma işlevi ile din: bu işlevi ile din, daha dar bir çerçeveye sahip olsa da etkisi toplumsal düzeyde daha fazladır. Din sıklıkla kutsal kökene sahip olmayan yapıları kutsallaştırarak meşrulaştırır. Toplumun belirli kesimlerini diğerlerine göre avantajlı hale getirebilmek için kutsallık içinde değerlendirir ve dinî referans verir (Köktaş, 1997: 13-15). Din bireysel ve sosyal yaşamın bir parçası olarak bazen etkilenen (geleneklerin dinî hükümlere etkisi gibi) fakat çoğunlukla etkileyen bir kurum olarak insanlığın tarihsel geçmişinde var olagelmıştır.

1.1. Siyaset ve Din İlişkisi

Siyaset temelde bu dünyada var olan sınırlı kaynakları yönetme becerisi ise; kökenini bu dünyada bulan bir kurumdur. Bu dünyayla ilgili bir uğraştır ve amacı bu dünyayı düzenlemek ve yönetmektir. Dolayısıyla siyaset, (siyasetin bazı normatif taleplerinin temelinde dinsel anlayışlar olsa da) dogmatik bir değişmezlik içinde olmayan, zamanın ruhuna göre değişen ve şekillenen bir yapıya sahiptir. Eylem ve hedeflerinde bireysel değil kitlesel olan siyaset, temelde insanların ve toplumsal ilişkilerin çoğulculuğunu şart koşar (Köktaş, 1997: 41).

Siyaset kapsadığı alan ve amaç bakımından dine göre oldukça sınırlıdır. Dinin kapsamı siyaset gibi sadece bu dünya ile sınırlı değildir. Dinin bu dünyayı ve öteki dünyayı düzenleme yönünde bir amacı vardır. Dinlerin kökeninde bir araya gelme, yardımlaşma, ölümden sonra ki hayatta yaşamın başka bir biçimde devam etmesi anlayışı vardır. Aynı zamanda bu dünya ve öteki dünya arasında bir bağımlılık vardır. Dünya hayatının dinin kurallarına göre devam ettirilmesi halinde, bu dünyada çekilen sıkıntıların ölüm sonrası hayatta mükâfatlandırılacağı anlayışı hâkimdir (Kışlalı, 1991: 22). Din, bireyle ve toplumsal yaşamla iç içedir. Toplumda yer alan kurumlarla din arasında –zaman içinde yoğunluğu farklı olmak üzere- ilişki biçimleri mevcuttur. Genellikle hükmedici olan din, neredeyse toplumsal kurumlarla kurduğu ilişkilerde belirleyici olmuştur. Forndran göre dinler, değer sistemlerini kutsal metinlerden üretir. Dinin ilkeleri hiçbir zaman değiştirilemez. Dinin ilkeleri değişmeyeceğinden dinî açıdan, toplumun ve bireyin zaman içinde değişme durumu söz konusu değildir. Dinin çevreyle ve toplumla ilişkisi bireyler üzerinden yürür. Din temel meselesi, inancın bu dünyaya etkisini de kabul ederek insanın ebedi kurtuluşu için çalışmaktır. Fakat dinin toplum üzerindeki etkisi büyük olduğu için her ne kadar görevi diğer dünyada kişilerin kurtuluşuna yardımcı olmak olsa da bu dünyada da düzenleyici bir tasavvurunun olmasından hareketle, toplumsal gerçekliğe etkisi büyüktür (Köktaş, 1997: 41).

Toplumda yer alan, eğitim, ekonomi, kültür kurumları ile ilişki halinde olan din, bu kurumlarla kurduğu ilişkiyi siyaset ile de kurmuştur. Hem din hem de siyaset sosyal bir olgu olarak toplumsal ilişki ve etkileşim ağı oluşturduklarından birbirleriyle temas halinde olagelmüşlerdir (Fırat, 2020: 104). Din, toplum içinde insanların eylem ve davranışlarını belirlemek için çeşitli kriterler koyduğundan hareketle, siyasetin de dinin belirleyici etkisinin dışında kalması mümkün değildir (Köktaş, 1997: 40). Siyasetin ve dinin, ortak öznesi insandır. Öznesi insan olan din ve siyaset; kamusal ve bireysel yaşamını düzenleyen ya da düzenleme amacı güden iki kurumsal yapı olarak insan ve toplum yaşamında önemlidir (Urhan, 2020: 24). Forndran’a göre, siyaset ve din sadece temas noktalarına sahip değildir, aynı zamanda ortak noktalara da sahiptir. Her ikisi de insan davranışlarının içeriğini belirlemede ve insan davranışlarının değerlerinin tespitinde etkilidir (Köktaş, 1997: 40). Her iki kurumun da ilgi alanında olan insan; inanç, tutum ve davranışlarıyla dinin, siyasal aktör olarak da siyasetin öznesidir. Yani hem dinin hem de siyasetin ortak öznesi insandır (Köktaş, 1997: 7).

Din, siyasetle olan temasını yine siyasetin kavramları ile kurduğu ilişki üzerinden sürdürür. Devlet, iktidar, egemenlik ve bunları kapsayan kavram olarak siyaset söz konusu olduğunda, bunların meşrulaştırılmasında din faktörünün devreye girdiği ve bir araç haline geldiği görülür (Köktaş, 1997: 7). Yani din sadece insanlar için yol gösterici olarak uhrevi ve beşeri hayatı düzenleyici öneriler sunarak, sadece insanlar üzerinde etkili değildir. Aynı zamanda “kutsallık” üzerinden yöneticiye sağlayabileceği kolaylıkları bünyesinde barındırmasından hareketle yüzyıllarca

yönetim erkinin bir aracı olmuştur (Köylü, 2018: 315). İnsanların yöneten-yönetilen ayrımlarını kanıksamasında ve bu hiyerarşiyi kabul etmesinde etkili olmuştur. Siyaset, dini meşrulaştırıcı araç olarak kullanırken, aynı zamanda toplumun oluşturduğu kolektif bilincin ve kutsallık aidiyetinin korunması için siyasal düzlemde devlet hegemonyası ile din birlikte hareket ederek, dinin korunması için devletin yetki alanı dinî değerlerin korunması noktasına kadar genişletilmiştir (İpek, 2020: 34).

Anlaşıldığı gibi din ve siyaset arasında çeşitli işbirlikleri yapılagelmiştir. Din etkilerini siyasal hayatta genellikle tutucu olarak gösterir. Dinin getirdiği kurallardan ve inançtan ziyade bu kuralları din adına konuşup yorumlayan ve toplumsal hayatta uygulamaya geçirenlerin tutum ve davranışları önemlidir. Öyle ki ilahî dinlerin iktidar anlayışında, farklılık ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlıkta hükümdar, iktidar yetkisini Tanrı'dan alır. Tanrı iktidar yetkisini ya doğrudan verir ya da iktidar papaların vasıtasıyla hükümdarın olur. İslam dininde ise, iktidar Tanrı'ya aittir ve kimsenin iktidara ortak olması mümkün değildir. Bu dünyayı düzeltmek, geliştirmek bir kişiye ya da bir gruba ait değildir. Yeryüzünü imar etmek ve mamur hale getirmek tüm insanların görevidir. Tüm insanlar, Tanrı'nın yeryüzündeki halifesidir (Kışlalı, 1991: 22-26). Yorum farklılıklarına rağmen her iki dinde de iktidarın kökeni Tanrı'ya bağlıdır. İktidar konusunda dinler arasındaki yorum farkları olmakla birlikte din ve siyaset ilişkisini anlatan kavramlar Hıristiyanlık dininin siyaset ile olan ilişkisi bağlamında terminolojiye girmiştir. Her ne kadar din ve siyaset ilişkisi terminolojide Hıristiyanlık merkeze alınarak (genelde Hıristiyanlık dininin, özelde Katolik mezhebinin devletle olan ilişkisi esas alınarak) yapılmış olsa da esasında din ve devlet ilişkilerinin aldığı şekiller iki grupta toplanmaktadır. Bunlar; din-devlet birlikteliğini ifade eden teokrazi ve din-devlet ayrımını ifade eden laiklik (Köktaş, 1997: 42). Bundan sonraki kısımda teokratik devletin ve laik devletin ilkelerinin neler olduğuna değinilip İbn-i Haldun'un devlet teorisine geçilecektir.

1.1.1. Teokratik Devlet- Laik Devlet

Teokrazi dine dayalı yönetim biçimidir. Devlet yönetiminde dinî organların, siyasî organların yerine geçerek, devlet idaresini elde tuttuğu devlet biçimidir. Teokrazi, Yunanca "Theos" (Tanrı) ve "kratos" (düzen) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Yarımdağ, s. ?). Teokrazi denildiğinde siyasî iktidarın, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu ve onların yönetiminde olan toplumsal ve siyasî düzen (sozluk.gov.tr, 2022) anlaşılmaktadır. Teokrazi, siyasî iktidarın kaynağının ilahî olduğu ve Tanrı'dan kaynaklandığı fikrinden hareket eden devlet biçimidir. Teokrazi anlayışı ilk çağlardan bugüne kadar yoğun taraftar bulmuştur, benimsenmiştir ve bugün dahi bazı toplumlarda geçerliliğini devam ettirmektedir. Siyasal iktidara Tanrısal bir kaynak göstermeye dayanan bu düşünceye göre Tanrı, kimi insanları diğer insanları yönetmeleri için daha fazla bilgi, beceri ve yeteneklerle donatmıştır. İnsanları yönetmek için yaratılan böylesi üstün yetenekli kişiler, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir (Öztekin, 2010: 36). Teokratik düşünceye göre hâkimiyet Tanrı'ya aittir. Bütün iktidarlar Tanrı'dan gelir. Ancak Tanrı hâkimiyetini yeryüzünde bizatihi kullanmayacağı için, Tanrı'nın hâkimiyetini yeryüzünde O'nun adına ve O'nun vekili olarak kullanacak "kullanıcıları" ya da "zilyetleri" olmak zorundadır (Gözler, 2019: 87-88). Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ve diğer insanları yönetmekle görevlendirilen kişiler haliyle kutsiyet kazanmaktadırlar. Siyasî iktidarın kaynağının Tanrı'ya dayandığı fikri toplumca kabul edilince, yöneticinin buyruklarına uymak dünyevî korkudan olduğu kadar dinsel baskı ve inanıştan da güç almaktadır. Yönetici hem kendi gücünden hem de Tanrısal güçten beslenmekte böylece teokratik devlette yöneticinin gücü pekiştirilmektedir (Öztekin, 2010: 36). Yöneticiye itaat etmek Tanrı'ya itaat etmektir. İktidarda olana karşı gelmek Tanrı'ya karşı gelmektir. Zira yönetici olan Tanrı tarafından tayin edilir ve göreve getirilir (Bayındır, 2012: 111).

Teokratik yönetim anlayışından farklı olarak hâkimiyetin dünyevî nedenlere dayandığı, özünde kutsal olanın yer olmadığı anlayış olarak laik düşünce ortaya çıkmıştır. Laiklik tarihsel gelişimi içinde Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Feodal düzenin zayıflayıp yıkılmaya başladığı dönemlerde Tanrı’nın iradesi olarak kabul edilen ve sonsuza kadar varlığını devam ettireceği düşünülen toplumsal ve siyasal kurumlar, giderek sarsılmaz olduğu düşünülen prestijlerini yitirmeye başlamıştır. İnsanlar bilimsel buluşlarla ve ardından gelen coğrafi keşiflerle kilisenin yüzyıllardır ortaya koyduğu dogmaların hakikati yansıtmadığını görmüşlerdir. Doğruluğu test edilmeden kabul edilen dogmaların yerini; deneye, gözleme, akla dayanan bilgiler almaya başlamıştır (Kışlalı, 1991: 30). Kilisenin karşısında yeni bir düşünme, yaşama ve iktidar biçimi olarak “yeniden bir varoluş” hayata geçmiştir. Laiklik din ve devleti işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelmektedir (sozluk.gov.tr, 2022). “Laik”, Fransızca bir kelimedir. Fransızca’da dinî kuruluşların hâkimiyetinin etkisinde olmayan bağımsız kurumlar, laik olarak nitelendirilir. Aslında Katolik kilisesinin etki alanı dışında kalan alan kuruluşlar laik olarak nitelendirilmiştir. Tarihsellik içinde bakıldığında; Fransa’da Katolik kilisesi hâkimiyet alanı en geniş dinî kuruluştur, dolayısıyla Katolik kilisesinin etkisinde olmayan her kuruluşa laik denir. Fransa uzun süreler kilise ile mücadele içinde olmuştur ve Fransa’da verilen mücadele dine karşı olmayıp, Katolik kilisesine karşı verilmiştir (Bayındır, 2012: 126).

Laiklik, din ve devlet ayırımının esas olduğunu ve dinin kamusal alanda hak talep etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Laiklikte temel ilke; dinin ya da dini temsil iddiasında olan herhangi bir kurumun, kamusal alandan çekilmesidir. Devleti ve toplumu ilgilendiren konular siyasal iktidarlara bırakılmalıdır ve dinî kurumların siyasal hayatta hiçbir işi olmamalıdır. Yani dinin bireysel hayatla ilgili kısımda kalması beklenmektedir. Din adamlarının, din adına siyasal ve sosyal sorunlara ilişkin görüş bildirmesi ya da tavır göstermesi laiklik anlayışına uygun değildir (Köktaş, 1997: 8). Laikliğin temelinde bir özgürleşme amacı vardır. Mutlakiyet rejimi ve kral karşısında özgürlüğünü elde etmek isteyen birey, kendisine özgür alan açmak için siyasete yoğun şekilde müdahil olan kiliseye başkaldırmıştır (Akdoğan, 1996: 27). Kiliseye başkaldıran kişi toplumsal yaşamın ve devletin rasyonel şekilde yeniden yorumlanıp düzenlenmesini ister. Toplum nasıl ki bir gereklilik sonucu insan iradesi ile ortaya çıkıyorsa toplumun siyasî yansıması olan devlet de insan iradesinin neticesinde ortaya çıkar. Dolayısıyla devletin buyurma gücü ve hâkimiyetinin kaynağı beşerî iradeye dayanmaktadır (Hafızoğulları, 2008: 834).

O halde laik bir devlet düzeninden bahsedebilmek için, devletin siyasî yapısını, hükümet ve idarenin işleyişini, toplumun yaşayışını düzenleyen kanun ve kuralların dinî ilkelere göre değil, hayatın olağan akışı içinde toplumun gereklerine göre oluşturulması gerekir. Toplumsal düzen sağlanırken bu dünyanın kavramları olan akıl, mantık ve hayatın gerekleri dikkate alınır (Feyzioğlu, 1997: 162). Laiklik aynı zamanda kamusal alanı, dinî olanın etkisinden arındırmanın ötesinde; kişiyi metafizik olandan, ilahî düşünceler ve duygusal eğilimlerden uzaklaştırma amacı taşır (Akdoğan, 1996: 27). Dinin siyasete etkisinin ötesinde, dinin toplumsal yaşamdaki etkisinin azaltılmasını içeren kavram ise “sekülerizm”dir. Laiklik devlet yönetirken dinî tarafsızlığı içermektedir ve siyasal yapıyla - hukuk sistemiyle ilgili bir içeriğe sahiptir. Laiklik kavramını da içine alan daha kapsamlı bir kavram olarak sekülerizm ise toplumun yaşam biçimini ilgilendiren sosyal ve kültürel bağlarıyla ilgilidir. Yani sekülerizm, toplumun yaşam biçimini içeren kavramdır (Gişi, 2015: 3). Sekülerizmin, temelinde; “doğüstü düşünce biçiminden, deneysel zihniyete geçmek; hayat üzerinde karar verirken geçmişe yönelmekten sıyrılıp, planlı ve karar verilmiş geleceğe yönelik zihniyete sahip olmak; dogmalardan sıyrılıp eleştirel önerilere geçmek; ilahî, tesadüfî, rastlantısal, aniden olan karizmatik oluşlardan sistematik, planlanmış, rutinleşmiş ve öngörülebilir insanî yönetimine geçmek” gibi durumlar vardır (Köktaş, 1997: 24). Sekülerleşme, dinin yok olduğu, dinî örgütlenmelerin son bulduğu ya da toplumsal işlevini yitirdiği anlamına gelmez. Sekülerleşme sosyal sistemin işleyişinde, sosyal bilinçlenmede ve insanlığın kaynakları üzerindeki otoritesinde dinin öneminin, aşırılıklardan ziyade gerektiği kadar yer bulduğunu

gösterir. Yani dinî değerler, toplumsal hayatta hala referans olarak ahlakî ve duygusal düzenin belirleyicisi ve yol göstericisi olmaya devam etmektedir (Köktaş, 1997: 24).

2. İbn-i Haldun ve Devlet Teorisi

Laiklik ve seküler düşünce her ne kadar Avrupa'da tarihsel süreklilik içinde çıkmış olsa da 14. yüzyılda İbn-i Haldun, toplum ve devlet düşüncesini seküler ve laik bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Devlet teorisini inşa ederken; dinin devlet için zorunlu olmadığına tarihsel süreci gözlemleyerek ulaşan, gözlemlerini ve elde ettiği verileri nedensellik ilişkisi içinde inceleyen İbn-i Haldun 1332 yılında Tunus'ta doğmuştur ve 1406 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Yaşamı boyunca Kuzey Afrika, Endülüs ve Mısır topraklarında gezmiştir (Eren, 2016: 17). İbn-i Haldun döneminin çeşitli hükümdarlıklarında diplomatik, politik, bürokratik, hukuksal ve askerî görevler almıştır (Uygun, 2019: 5). Mesleki yaşamı oldukça hareketli olan İbn-i Haldun, insanları, toplumları ve devletleri yakından gözleme fırsatı bulmuştur. Gözlemlerini, düzensizliğin hâkim olduğu 14. yüzyıl Kuzey Afrika'sında hem siyasî hem de kültürel çöküş yaşandığı bir dönemde yapmıştır (Eren, 2016: 17). Birbiri ardına kurulup yıkılan çeşitli devletlerde bürokratik, siyasî ve ilmi görev alan İbn-i Haldun siyasî iktidarın nasıl işlediği hakkında geniş bir bakış açısı kazanmıştır (Uygun, 2019: 6).

İbn-i Haldun'un devlet teorisi siyasî iktidar kavgalarının yoğunlaştığı bir dönemde iktidar mücadelelerine yeni bir perspektif kazandırmıştır. İbn-i Haldun'un yaşadığı dönemde önemli bir sorun olarak duran "halifelik" müessesesi, siyasî iktidar sorunun temelini oluşturmaktadır. Halifelik peygamberin vefatından sonra Müslüman toplumun hâkim siyasî rejimi haline gelmiştir (Arslan, 2017: 141). Halife, Tanrı'nın emir ve yasalarına göre dinî ve siyasî liderliği ifade etmektedir. Halifelik, dinî vecibelerin yerine getirilmesine önderlik etmenin yanında Müslümanların örnek alacağı bir kişiliği de temsil eder (Eren, 2016: 18). Peygamberin vefatından sonra başlayan çeşitli toplumsal ve kültürel tartışmalar yaşanmıştır. Fakat Müslüman toplumundaki büyük kopuşlar siyasî meselelerden kaynaklanmıştır. Hilafet üzerinden yapılan tartışmalar mezheplerin doğuşunda ve görüşlerinin sistemleşmesinde etkili olmuştur (Onat, 2018: 6). Siyasî uzlaşmazlıklar neticesinde Müslüman toplum bütünlükçü yapısından ayrılarak farklı gruplaşmalara doğru gitmiştir.

Müslüman toplumdan ilk kopuş Haricîlerden gelmiştir. Haricîler, Hz. Ali ve Muaviye arasında ortaya çıkan ihtilafın çözümü için hakem atanması fikrine "hüküm yalnızca Allah'ındır" diyerek muhalif olan ve böylece ilk fırkalaşmayı başlatan topluluktur. Haricîlerden sonra Ehli Sünnet'ten ayrılan ikinci grup Şii'dir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin ardından İslam dünyası büyük bir ihtilafa sürüklenmiştir ve bu ihtilaf döneminde Şii fırkası ortaya çıkmıştır (Canatan, 2015: 281). Haricilik ve Şiilik ana toplumdaki koparak yeni fırkalar olurken geriye kalan ana kütleye ise Ehli Sünnet denilmiştir. Bu fırkalaşmalar İslam dünyasında ortaya çıkan siyasal çalkantıların temelini oluşturur. İslam dünyasında Ehli Sünnet, Haricilik ve Şiilik olmak üzere üç temel mezhep böylece oluşmuştur. İlk halifelik seçimlerinde Mekkeli ve Medineli Müslümanlar arasındaki hilafet tartışmalarında Hz. Ebubekir "Arapların öteden beri Medineli birine itaat etmediklerini ve peygamberin de Kureyşli (Mekkeli) olduğunu" belirterek halifeliğe aday olmuştur (Azimli, 2007: 37). Gümüsoğlu ve Hacıoğlu'na göre, halife seçimlerinde hilafetin Kureyş soyuna ait olduğuna dair geniş bir ön kabul vardır. "Halifelik Kureyştendir" hadisi Hz. Ebubekir'in halife olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Ehli Sünnet için halife seçilmenin ön koşulu Kureyş kabilesine mensup olmaktır (Bakkal, 2005: 87-88). Ehli Sünnet'ten ilk kopan topluluk olan Haricîler'e göre halife olmak için, Kureyşî, Haşimî, Emevî ya da Arap olmak zorunlu değildir. Her hangi bir soya mensup olmadan da özgür veya köle olan herhangi bir Müslüman adil, alim ve zahid olduğu sürece halife olabilir (Fırlı, 1997: 172). Şii mezhebinde, halife olmak sadece devlet başkanı ya da sadece Müslüman toplumu yöneten bir lider değildir; aynı zamanda günahsız ve gizli bilgilere sahip bulunan üstün nitelikli bir kişidir. Şiiliğe göre halife, şeraitin bânîni açıklamalarını yapmakla görevli, dinî-siyasî bir liderdir ve halife, Tanrı ile kul arasında aracı

görevi gören, ruhani misyonu olan biridir. Şii anlayışa göre; peygamber nasıl ki Tanrı tarafından seçilip yeryüzüne görevli olarak gönderilmişse peygamberin risalet dışındaki görevlerini yerine getirmek için onun ardından gelen halife de Tanrı tarafından seçilmiştir, peygamberden sonra ilk meşru halife Hz. Ali’dir ve halifelik Hz. Ali’den sonra veraset yoluyla intikal etmiştir (Öz & İlhan, 2000: 204-205).

Haricîler’e göre Müslüman cemaatin üyesi olan herkes halife seçilebilirken, Ehli Sünnet, halifenin Kureyş kabilesine mensup olmasının şart koşar. Şiiilikte ise halifelik için bir seçime gerek yoktur. Çünkü halifelik, Tanrı tarafından seçilip yeryüzüne gönderilmiş halifenin (Hz. Ali) soyunda devam eden bir silsileye bağlıdır. Halifelik hakkındaki görüşleri temelde yukarıda anlatılan şekilde olan mezhepler 7. yüzyıldan başlayıp yüzyıllarca siyasî istikrarsızlık içinde devam eden iktidar mücadelelerine neden olmuştur. Halifelik hakkının kimin olduğu meselesi üzerinden devam eden tartışmalar İbn-i Haldun’un yaşadığı dönemde de varlığını devam ettirmiştir. Kuzey Afrika’da yaşanan istikrarsız yönetimlerin temelinde yatan iktidar savaşlarını rasyonel bir zemine oturtmak üzere İbn-i Haldun, toplum ve devlet teorisi inşa etmiştir. İbn-i Haldun toplum ve devlet teorisiyle bu tartışmalara bir çözüm olarak siyasî iktidarların nasıl elde edildiğini devletlerin nasıl kurulup ortadan kalktığını izah etmektedir.

2.1. Toplum – Devlet ve Asabiyyet İlişkisi

İbn-i Haldun topluma ve devlete dair düşüncelerini “Mukaddime” adlı eserinde ele almıştır. Mukaddime’yi yazarken daha önce yazılmış ya da söylenmiş hiçbir sözün tesirinde kalmadığını belirten İbn-i Haldun kavim ve devletlerin ilk hallerinden başlayarak zaman içinde ortaya çıkan değişikliklerin nedenleri hakkında her şeyi delillerle söylediğini belirtmiştir (Haldun, 2016: 162). Toplumda meydana gelen hadiselerin ilişkili olduğu, tesadüfi hadiselerin yerine nedensellik ilişkisinin olduğu ve durağan olmayan bir düşüncenin hâkim olduğu bir toplum ve devlet teorisi geliştiren İbn-i Haldun, lineer düzlemde akan bir zaman çizelgesinden ziyade, devinimini tamamlayıp tekrar başlangıç noktasına dönen toplumsal bir süreklilik ortaya koymuştur. Gerek ele aldığı konu itibarıyla gerek konuyu inceleme metoduyla özgün olduğunu belirten İbn-i Haldun yeni kurduğunu söylediği bilime “umran bilimi” adını vermiştir. Bu yeni bilimin araştırma alanı, toplumsal hayat ve toplumsal örgütlenmeden ortaya çıkan, insanın içinde olacağı her türlü toplumsal olay ve toplumsal kurumlardır (Arslan, 2017: 6). Toplum, siyasî iktidar ve devlet kavramları İbn-i Haldun’un bu eserinde etraflıca incelenmiştir. İbn-i Haldun toplumun ortaya çıkışına determinist bakışla yaklaşmaktadır. Toplumun ortaya çıkışında insan iradesinin bir rolü olmamakla birlikte, toplum bir kez ortaya çıktıktan sonra insan iradesinin hâkimiyeti devreye girer. Toplumda gerçekleşen olaylar insan iradesinin bir ürünüdür. Siyaset, siyasal iktidarın ele geçirilmesi, devletin kurulması ve devletin yıkılması insan iradesinin toplumsal yaşamdaki yansımalarıdır (Uygun, 2019: 35).

İlk önce toplumların nasıl ortaya çıktığını ele alarak umran ilmine başlayan İbn-i Haldun’a göre insan yaratılış itibarıyla tek başına yaşayıp, beslenmesini kendi başına temin edemeyecek durumdadır. Bunun için diğer insanlarla bir araya gelip, çeşitli şekillerde ortaklaşa çalışarak ihtiyaçlarını temin etmesi gerekmektedir. İnsanın diğer insanlara muhtaç olması sadece beslenme ve barınma gibi ihtiyaçlardan kaynaklanmaz. Aynı zamanda insanın başka canlılardan kendisine gelecek saldırı ve zararlardan korunmak için diğer insanlarla birlikte oluşturacakları savunmaya muhtaçtır. Beslenme, barınma, güvenlik gibi ihtiyaçların karşılanmasında kişinin tek başına hayatta kalmasının imkânsız olmasından hareketle İbn-i Haldun insan türü için toplum halinde yaşamı zorunlu olarak görür (Haldun, 2016: 213-214). İnsanın toplu halde yaşaması zorunlu bir gerekliliktir. Bu gereklilik, yani insanların toplum halinde yaşaması umrandır. Umranın var olması için insanların herhangi bir yere yerleşmesi, yerleşik hayata geçmiş olması zorunlu değildir. İnsanların göçebe ya da yarı göçebe olduğu durum bedevi umran, yerleşik hayatın olduğu durum, hadari umrandır (Uludağ, 2015: 57). Bedevilik ya da hadarilik yerleşim yerinin neresi olduğu ile

alakalı bir durumu ifade eder. Bedevi; ortaya çıkma, ilk olma anlamlarına gelir, yani şehrin dışında kalan kırsalı ifade eder. Hadaret; bir şehir, kasaba ya da beldeye yerleşmiş olan, yerleşik hayat anlamına gelir (Uludağ, 2015: 67).

İbn-i Haldun'a göre toplumların bedevi ya da hadari olarak ayrılmasının nedeni geçim yollarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanların zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabildiği ekonomik düzeyden çıkıp, zorunlu ihtiyaçların ötesine geçip, lüks sayılan ihtiyaçlarının ortaya çıktığı durum bedevilikten hadariliğe doğru geçişin bir aşamasıdır. Ziraat, bahçecilik, koyun-keçi besleme, arıcılık, gibi tarım ve hayvancılıkla geçimlerini temin eden insanlar, bedevi yaşamdaki insanlardır. Kırsal alanda yaşayan bu insanlar zamanla elde ettikleri ürünün miktarını çoğaltınca ulaştıkları zenginlik ve refah onları bir yere yerleştirecektir. Bu yerleşim merkezine yerleşen insanlar, mevcut ekonomik durumlarını koruyup daha da genişletmek için birbirleriyle yardımlaşmaya başlarlar. Bedevi hayatta ki bu insanlar daha önce badiyede (kırsal alan) yaşarken, yeni şehirler inşa ederek hadarete (yerleşik hayata) geçerler (Haldun, 2016: 323-324). Geçim yollarının iyileşmesiyle hadari yaşam gelişmeye başlar. Devlet de şehirleşme ile beraber ortaya çıkar. Yani siyasal bir uğraş olarak devlet, geçim şartlarının iyileştiği şehir yaşamında ortaya çıkmaktadır. İbn-i Haldun'a göre devlet, toplumsal yaşamın karmaşıklaştığı şehir yaşamında insanların birbirine vereceği zararları önleyecek ve insanları verdikleri zararlar nedeniyle cezalandıracak üst bir otoriteye duyulan ihtiyacın neticesinde ortaya çıkan siyasî iktidardır. İnsanların ihtiyaçları neticesinde ortaya çıkan toplumsal bir kurum olan devlet, ebed-müddet devam eden bir müessese değildir. Zaten umran ilmini devinim, değişim kuralları üzerine kuran İbn-i Haldun'a göre devletin devinimi ve değişimi devamlı tekrar eden bir süreç ve bir döngüdür. Her devlet kurulur ve yıkılır (Uygun, 2019: 144).

Devlet, şehir yaşamında ortaya çıkan siyasî iktidar olmakla birlikte İbn-i Haldun devletin kökenini iptidai yaşam şartlarında, bedevi hayatta bulur. Bedevi hayatta, kabilesel yaşamda devletin kökenlerini bulmasının sebebi, asabiyet kavramı ile devlet arasında kurduğu ünsiyetten kaynaklanmaktadır. Bedevi toplumun hadari toplum haline gelmesinde ve devlet kurmasında en önemli kavram asabiyettir. Asabiyetin kelime anlamı, “bağ”, “sinir”, “bir toplumun ileri gelenleri”, “baba tarafından kişinin sahip olduğu akrabalar”, “ait olduğu kavim”, “kabile” olarak ifade edilmektedir (Uludağ, 2015: 74). İbn-i Haldun'un devletin ortaya çıkmasındaki ana unsur olarak değerlendirdiği asabiyet, “zümre ruhu”, “grup bilinci”, “cemaat bilinci”, “sosyal dayanışma duygusu”, “sosyal tutkunluk”, “askerî bir ruh”, “kabilecilik” ve yakın dönemlerde “milliyetçilik” olarak değerlendirilmiştir. İbn-i Haldun'un asabiyet kavramını bizce tam manasıyla aktaran, Süleyman Uludağ'ın yorumu olmuştur. Uludağ'a göre asabiyet; “belli bir toplumdaki üyelerin birbirlerine arka çıkmaları ve birbirlerine tutkun olmalarını sağlayan histir. Kabilenin, grubun, cemaatin, bir ferdine yönelik yapılan saldırı, diğer üyelerinin de üzülmeye, galeyana gelmesine, saldırıya geçmesine ve dayanışmaya sebep olur. Kabile üyeleri birbirleri için her türlü fedakârlığı ve ölümü bile göze alır. Zaferlerde tüm üyelerin göğsü kabarırken, mağlubiyetlerde yaşanan hüzne ortak olurlar. Tüm üyelerde ortak duyguların oluşmasını sağlayan, onları ortak hareket kabiliyeti sağlayan güç asabiyettir” (Uludağ, 2015: 76). Bedevi yaşamda insanlar arasındaki dayanışma, yardımlaşma kan bağına bağlı olmakla birlikte tek unsur kan bağı değildir. Asabiyet kan bağı olan insanlar arasında olabildiği gibi, kan bağı olmayan insanlar arasında da ortaya çıkabilir. Asabiyet kan bağına dayanıyorsa nesep asabiyeti, kan bağı haricinde çeşitli nedenlere (velâ ve hilf / azadlılık ve ittifak) dayanıyorsa sebep asabiyeti söz konusudur (Haldun, 2016: 335).

Asabiyet ne şekilde kuruluyorsa kurulsun, asabiyetin ortaya çıkmasını sağlayan neden, zorlu hayat şartlarıdır. Dolayısıyla asabiyet bedevi hayat şartlarında ortaya çıkar. İnsanın doğasında birine saldırma ve zarar verme duygusu vardır. Şehir ve kasabalarda yaşayan insanlar diğer insanların vereceği zarardan ve göreceklere zulümden devletin engelleyici ve önleyici gücü sayesinde korunurlar. Şehre, şehir dışından gelecek saldırılara karşı şehrin surları ve devletin asker gücü savunma - koruma işlevi görür. Fakat şehirlerin ve kasabaların dışında badiyede-kırsalda yaşam süren insanlar kendi kendilerinin güvenliklerini almak zorundadır. Bedevi yaşamda insanları

birbirlerinin hak ve hukukunu ihlal etmemesinin önüne kabilenin ileri gelenleri geçer. Kabilelerini koruma işlevini ve kabilelerine yapılan saldırıları kabile içinde cesur, gözü pek insanlar defeder. İşte bu kabile içinde insanları birbirinin tecavüzünden korumak için ve kabileyi dışarıdan gelen saldırılara karşı savunmak için güçlü bir asabiyet gerekir. Çünkü savunma ve korunma amacıyla mücadele eden insanlara diğer kabile üyelerinin sadakatle yardım etmesi için güçlü bir asabiyet bağının olması gerekir. Asabiyet bağını güçlü kılan, yaşanan tecavüz ve saldırılara karşı birlikte mücadele etmenin zorunluluğudur. Kırsal alanda birlikte mücadele edilmediği takdirde yok olma bilinci, insanların asabiyet etrafında birleşmesini ve kabile içinde birlikte mücadele etme duygusunu geliştirmektedir (Haldun, 2016: 333-334). Bu demektir ki; bedevi hayatın zor koşulları güçlü bir asabiyetin oluşmasında etkilidir. Bedevi yaşamda insan, ait olduğu grubun haricinde yaşamını sağlıklı şekilde devam ettiremeyeceğini ve yok olacağını bildiği için kişi asabiyetiyle özdeşleşmiş haldedir. Bedevi yaşamda insanlar neredeyse her alanda toplumun diğer üyelerine ihtiyaç duyarlar. Birlikte yaşamak ve canlarını-mallarını birlikte korumak zorundadırlar (Kayapınar, 2017: 131).

Bedevi (kırsal) alanda yaşamlarını devam ettiren kabileler ve birbirinden farklı asabiyetler kendi içlerinde yardımlaşırken, dayanışırken birbirlerine karşı da mücadele halindedirler. Birbirlerine karşı giriştikleri mücadelede en güçlü olan asabiyet, riyaseti (liderliği) ele geçirmiş olur. Bedevi yaşamda farklı asabiyetler arasında mücadele neticesinde riyaseti ele geçiren asabiyet diğerlerinden daha kuvvetli, güçlü, gözü pek, saldırgandır. Asabiyet üyeleri arasında dayanışma duygusu yüksektir. Dolayısıyla riyaset sahibi asabiyet, diğerleri üstünde daima galibiyet kurabilme yeteneğine ve gücüne sahiptir. Asabiyet en güçlü olmayı arzu eder, bu nedenle bir toplumda asabiyetler arası güç dengesi olamaz. Bu asabiyetin doğasına aykırıdır, çünkü asabiyette galibiyet şarttır (Haldun, 2016: 338-339). Asabiyet, mücadele ve galibiyet devam ettikçe varlığını devam ettiren bir olgudur. Kendinden güçlü başka bir asabiyet tarafından yenilmesi durumunda yenildiği asabiyetin içinde erimeye mahkûmdur. En kuvvetli asabiyet kendi kabilesi üzerinde hâkimiyet kurmak (tegallüp) ister. Eğer ki iki asabiyetin güçleri denk ise bu savaşın habercisidir. Çünkü güçlü iki asabiyetin olması, birbiriyle savaşmaya hazır iki denk kuvvetin var olması demektir. Bu eşit güçteki asabiyetler kendi kabileleri üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Bu asabiyetleri yıkacak (birbirlerinden başka) daha üstün bir güç yoktur (Haldun, 2016: 350).

Güç bakımından birbirine eşit ya da denk olan bu asabiyetlerin mücadele neticesinde birbirlerine galip olma ihtimalleri eşittir. Fakat bedevi hayatta güç ve mücadele bakımından yenilmez bir asabiyetin nihai amacı mülk (devlet) tür. Bedevi hayatta ortaya çıkan asabiyet, zayıf asabiyetleri bünyesine katıp, “mayalanıp” giderek büyürken amacı, şehre ilerlemek ve mülkü ele geçirmektir. Asabiyetin içeriğinde var olan tegallüp, mülk kavramına içkindir. Devleti ele geçirip hâkimiyet kurma istenci asabiyetin doğasında olan bir durumdur. Mülkü ele geçirmek riyasetten daha fazlasını içerir. Riyaset, bedevi yaşamda bir rehber, bir yol göstericidir, aldığı kararların uygulanması için baskı yapmaz. Fakat mülk, hükümdarlığı getirir. Hükümdar zorla tegallüp etmeye ve hükmetmeye muktedirdir. Mülkün ele geçirilmesi ve hükümdarlık zora ve şiddete dayanmaktadır. Asabiyet sahibi herhangi bir dereceye ulaştığı vakit, onun bir üstünü elde etmek için yeniden bir mücadeleye girer. İşte bu ilerleme sürecinde asabiyetin kullandığı silah; güç, şiddet ve tagallüptür. Mülkü ele geçirmek için yapılan mücadeleler boyunca güce ve şiddete başvurmuş asabiyet, mülkü ele geçirdiği yani güç ve tegallüple hükmetme imkânı bulunca; bir daha bu unsurları terk etmez ve ona sahip olur (Haldun, 2016: 350).

Siyasî iktidar ele geçirilince asabiyetin lideri olan kişi hükümdar olmuş olur. İktidarı elde etmek için güçlü bir asabiye mensup olmak gereklidir. Güçlü asabiyet içinde en güçlü kişi siyasî iktidarın sahibi olur. Mülkün (devletin) temelinde tegallüp, tahakküm ve kahr ile hükmetmek vardır. Hükümdar istediğini zorla ve cebren yaptırabilir. Gücü, mülkü (devleti) elinde bulunduran hükümdar bir insandır. Bu nedenle egemen kişinin de (hükümdarın) diğer insanlara zarar vermesi ve haksızlık etmesi muhtemeldir. O halde hükümdarın diğer insanlara yönelik olası zulmünü

engelleyecek, insanların birbirlerine karşı saldırılarını önleyecek siyasî düzenlemelerin, kanunların, kuralların tespit edilmesi ve hayata geçirilmesi gerekir. İşte burada devletin neden gerekli olduğu da İbn-i Haldun'a göre netlik kazanmaktadır. İbn-i Haldun'a göre geçmişten beri bütün siyasî rejimler kaynağını insanların bir arada yaşamasını mümkün kılacak "kanun" ve "kanun koyucu"ya duyulan ihtiyaçtan alır. Bu nedenle insanları başkalarına vereceği zararlarda önleyecek egemen bir gücün olması gerekir (Arslan, 2017: 156-157). Bedevi hayatta asabiyet sayesinde sağlanan güvenlik ve birlikte yaşamı devam ettirme becerisi, şehir hayatında bir devletin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Kalabalıklaşan ve gittikçe karmaşıklaşan hadari yaşamda herkesin üstünde ve herkesi bağlayan bir egemenin olması gereklidir. Toplumsal yaşamın devam etmesi için gerekli olan en üstün güç mülktür (devlettir). Dolayısıyla devlet, insanların birbirine ve yönetenlerin yönetilenlere zulmünü engelleyecek kanun koyucu bir kurumdur.

Devlet güç ve mücadele ile ele geçirilir. Hükümdar asabiyetinin sağladığı güç ile hâkimiyeti ele geçirir ve devletin sahibi olur. Devlet sonsuza kadar elde tutulamayacak, günün birinde yine bedavetten gelen bir başka asabiyet tarafından fethedilip ele geçirilecektir. Devlet yok olacağı güne kadar beş tavadan geçer ve bu süre yaklaşık olarak yüz yirmi yıldır. Devlet bu süre içinde bazı huylar ve alışkanlıklar kazanır ya da var olan vasıflarını zaman içinde yitirir. Devletin ilk dönemi, mülkü istila edip, zafer elde etme dönemidir. İkinci dönem, hükümdar asabiyetini bir tarafa bırakarak hâkimiyeti tek başına ele alır ve istibdat uygular. Bu aşamada hükümdar asabiyetinden olan kişileri uzaklaştırarak onların yerine azatlıları ve devşirmeleri getirir. Üçüncü dönem, rahatlık ve dinlenme dönemidir. Devlet bu dönemde lüks ve zenginliğe ulaşır. Bu dönem devletin en parlak devridir. Dördüncü dönem, devletin barış devresidir. Başka devletlerle ya da etraftaki küçük birliklerle mücadeleden kaçınılır, önceden devralınan miras yeterli görülür ve mücadeleden uzak durulur. Beşinci dönem devletin son dönemidir. Bu dönemde israf ve masraflar artmıştır, devletin saldırı ve savunma gücü yetersizdir. Askerler için ayrılan para bile zevk ve safahat için harcanır. Bu dönemde devlet ihtiyarlık halindedir ve başka bir asabiyet tarafından ele geçirilene kadar bu hal devam eder (Haldun, 2016: 399-401).

Aslında devletin ikinci devrinde, siyasî iktidarın asabiyetinden sıyrılıp tek güç haline gelmek istemesi neticesinde, asabiyetin bertaraf edilmesi devletin sonunu hazırlayan bir durumdur. Asabiyetin iktidardan uzaklaştırılma sebebi ise asabiyet üyelerinin siyasî iktidarın doğasına uygun olmayacak şekilde, zafere ortak olmak istemeleri ya da ortak olmak için girişimde bulunmalarıdır/bulunma ihtimalleridir. Kendileri olmasa bile daha sonraki nesil, siyasî iktidarın ortağı olmayı isteyebilir. Bu durum, siyasî iktidarın hâkimiyetine gölge düşürecek bir hal alır. Tüm bu olası durumların önüne geçmek için hükümdar asabiyetini iktidardan uzaklaştırır. Devleti ele geçiren ve yeni devleti kuran asabiyet dağılmaya başlar ve düşmana karşı birlikte mücadele etme duygusu, cesurluk, atılganlık gibi huylar zamanla yok olur (Arslan, 2017: 122-123). O halde asabiyet, siyasî iktidarın elde edilmesinden sonra zayıflar (Kayapınar, 2017: 155). Siyasî iktidar da kendisine biçilen ömür içinde, devletin aşamalarını geçerek el değiştireceği günü beklemektedir. Asabiyetin iktidardan uzaklaştırılması, toplumsal asabiyetin zayıflaması ya da devletin gücünü yitirip yok olması önlemez bir durumdur. Bu eşyanın tabiatında var olan bir yok oluştur. Nasıl ki insanın bir varlık süresi vardır, benzer şekilde asabiyetin de devletin de bir ömrü vardır. Sonlu olan her şey gibi devlet de son bulur (Haldun, 2016: 669).

2.1.1. Din-Devlet ve Halifelik

İbn-i Haldun'un içinde bulunduğu Müslüman toplumda, peygamberin vasıtasıyla tesis edilen bir iktidarın etrafında yaşamının gerekliliği düşüncesi hâkim olmuştur. Toplumu ve devleti dünyevî nedenlerle izah eden İbn-i Haldun'a göre, toplumsal ve siyasal hayatın varlığı için peygamberlik müessesesi zorunlu değildir. Peygamberlik dinî bilgiye ulaşabilmenin ve din hakkında söz söyleyebilmenin en yetkin kurumudur. Allah peygamberler aracılığı ile dinî konuları ve bilgileri insanlara iletmektedirler (Batur, 2020: 86-87). Din ve peygamberlik müessesesi toplumda ortaya

çıkması mümkün olan hadiselerdir. Peygamberler tarih boyunca çeşitli toplumlara gelerek dinin koyduğu şartları uygulamaya öncülük etmiştir. Bunlar tarihsel vakıadır (Arslan, 2017: 145). Fakat İbn-i Haldun’a göre, devletin kurulmasında ve yönetilmesinde belirleyici olan güç din, vahiy değildir, asabiyyəttir². Asabiyyət, İbn-i Haldun’un devlet teorisinin bel kemiği ve devlet kavramının temel noktasıdır. Devletin ortaya çıkmasında ilahî temellerin olması şart olmadığı gibi devletin kurulup devam etmesinde ve devlet işlerinin yürütülmesinde de bağlayıcı kuvvet öncelikle asabiyyəttir. Din dışı bir unsur olarak asabiyyət ve onun getirisi olan mülk(devlet); din ve şeriat olsa da olmasa da insanın toplumsallığının zorunlu bir sonucudur. Din ile devlet birbirinden ayrılmayan unsurlar değildir. Zaman içinde çeşitli ilişkiler zamana ve gerekliliklere göre kurulmuş ya da bozulmuştur (Uludağ, 2016: 423). Devlet toplumsal yaşamın mecburi bir kurumudur. Bütün toplumlarda ortaya çıkan genel bir ihtiyaçtır. Semavi dinlere mensup olan ya da olmayan toplumlar mülk-devlet sahibi olmuşlardır. Siyasî iktidarı elde etmek için ve devlet kurmak için dinî kurallara ya da şer’i kanunlar zorunlu değildir (Haldun, 2016: 422). Mecusî olan ve kendilerine ilahî kitap inmeyen, dini davet görmeyen toplulukların da devletleri vardır (Haldun, 2016: 425). Devlet, toplumlar için zorunlu bir kurum olarak ortaya çıkarken devletin ortaya çıkması için devletin yanında herhangi bir dinin olması gerekli değildir. İbn-i Haldun devlet teorisini inşa ederken dinî bir nedensellik üzerinden hareket etmemiştir. Gözlemlerine ve tecrübelerine göre; o güne kadar din adamlarının vaaz ettiği gibi “iktidar Allah’tan gelen bir emir ile olur ve tüm halk iman ve itikada dayanan bir teslimiyetle onu kabul eder” fikrinin doğruluğu tespit edilemez bir sözdür. Çünkü iktidar, dinî hükümler ve şeriat olmadan da güç ve hâkimiyete bağlı olarak ortaya çıkar (Haldun, 2016: 424). Peygamberlere tabi olmayan topluluklarda bile devletlerin ortaya çıkması insanlar için bir yasaklayıcı gücün gerekliliğini gösterir. Egemen bir otoritenin olmadığı yerde kaos ve anarşi ortaya çıkar. Bu tür bir ortam insan varlığının devamlılığı için tehditir (Haldun, 2016: 215-216). Yani insan varlığı devam ettiğine göre bir devlet yapısı her zaman var olmuş olabilir. O halde din olmadan da toplumlar düzen kuran bir iktidar ile varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Devlet dinî bir nedenselliğe dayanmadığı gibi devam etmesi için de dinî bir unsura ihtiyaç duymaz. Tartışmalı bir hadise olan halifelik meselesinde İbn-i Haldun’un görüşü halifeliğin devlet için gerekli bir kurum olmadığı yönündedir. Halifelik, İslam devletinin ilk dönemlerinde ortaya çıkmamıştır. Ancak peygamber vefat ettikten sonra ihdas edilen bir kurum olarak var olmuştur. İbn-i Haldun’a göre İslam’ın ilk döneminde ortaya çıkan devlet modeli bir daha tekrarlanması mümkün olmayan bir yapıdır. İslam toplumu ve İslam devleti ilk dönem itibarıyla İbn-i Haldun’a göre harikulade bir olay, bir çeşit mucizedir. İbn-i Haldun’un “harika” ve “mucizevi” olarak nitelediği dönem, kurduğu devlet modelinde “istinai” ve “atipik” olay olarak kalmıştır (Arslan, 2017: 195-196). Bir daha böylesi bir devletin ortaya çıkması beklenemez.

Peygamberden sonra ortaya çıkan hilafetin ise özünde, öteki dünyadaki güzelliklere ulaşmak için bu dünyadaki menfaatleri de gözeterek insanları idare etmek vardır. Hilafet esas olarak, dinin korunması ve dünyanın ona göre idare edilmesi için peygamberden sonra onun yerine vekâlet etmektir (Haldun, 2016: 422). Peygamberden sonra gelen dört halife dönemi mükemmel bir dönemdir. Fakat İslamî bir idare şekli olan halifelik, Emevilerden itibaren dünyevî bir siyaset tarzına bürünmüştür ve hilafetin manası ortadan kalkmıştır. Emevilerden sonra hilafet, mülk ve

² Din ve siyaset arasındaki birbirini destekleme ilişki din ve asabiyyət arasında da hâsıl olur. Vahiy gelen dinin etrafında birleşmek toplumda bütünleşmeyi sağlayarak sebeplere dayalı bir asabiyyətin ortaya çıkmasına sebep olur. Asabiyyət olmadan da dini hükümlerin topluma yayılması mümkün değildir. Peygamberin güçlü bir asabiyyəti olmadan dini davet istenilen etkide olamaz. Dinin asabiyyətin içinde sağladığı dayanışma ve yardımlaşma, dinin zayıflaması ile ortadan kalkınca geriye asabiyyətin dünyevî dayanışma unsurları kalır (Batur, 2020: 87-88). Din ve asabiyyət arasında birbirini besleyen bir ilişki hali mevcuttur. Fakat asabiyyətin mutlak bileşenlerinden birisi din değildir. Dinin toplumda var olması durumunda İbn-i Haldun toplumsal bir hadise olarak asabiyyət ve din ilişkisini ele almıştır. Asabiyyət, din olsa da olmasa da mutlak var olan bir güçtür.

asabiyet ile kurduğu ilişki nedeniyle dünyevî bir hal almıştır. Hilafet makamı dünyevî siyasetin bir aracı haline gelmiştir. Hilafet, iktidarı elde etmek, devlete sahip olup lüksü ve tegallübü kullanabilmek için bir araç haline dönüştürülmüştür. Halifelik, hilafeti ele geçiren ailenin, sülalenin gücü haline gelip, halifeliği ele geçiren asabiyetin, diğer asabiyetler üzerinde üstünlük kurmasına ve onları tahakküm altına almasına kadar uzanan bir siyasallaşma süreci yaşamıştır. Hilafet bu nedenle devlet ve asabiyetle kurduğu ilişki bakımından giderek iktidar elde etmenin bir aracı haline gelmiştir (Haldun, 2016: 446). O halde çıkan sonuç şudur; halife tıpkı bir hükümdar gibi, siyasal iktidarı elde etme yollarından geçerek halifelik makamını elde etmektedir. Yani halifelik makamını elde etmek için güç ve şiddete dayanan bir mücadele yaşanmaktadır.

Riyaset, devlet, siyasî iktidar, hükümdar gibi kavramlar toplumsal yaşamdaki devinimler boyunca ortaya çıkan ve rasyonel açıklama bulan kurumlardır. İbn-i Haldun'un devlet teorisi içinde halifelik kurumu da bir iktidar kurumudur. O halde halifelik kurumunu tayin ile belirlemek rasyonel değildir. Halife tayin etmenin zorunluluğu üzerine açıklama yapan ayet ya da hadis yoktur. Halifelik o günün şartlarında toplumun ihtiyacına binaen ortaya çıkan bir kurumdur. Hilafet özel bir durumdur. İbn-i Haldun'a göre halifeliğin ortaya çıkması ve gerekliliği o günkü Müslüman topluluğunun görüş birliği neticesinde verdiği karara dayanmaktadır. İlk dönemler için halifeliğin aklî bir açıklaması söz konusudur. O günün şartlarında kargaşanın önlenmesinde ve toplumsal nizamın sağlanmasında etkili olan makam halifeliktir. Yani İbn-i Haldun'un analiz ettiği bedevi toplumlarda ki riyaset sahibi ile hadari toplumlardaki siyasî iktidar sahibi de kargaşayı önleyip, toplumda sükûneti tesis eder. O halde beşeri bir toplum için hilafet makamının zorunluluğunu gösteren hiçbir aklî neden söz konusu değildir (Uludağ, 2016: 425-426).

3. Sonuç

Toplumsal yaşam için zorunlu kurum olduğu için modern devlet kavramı ile sınırlı olmayan fakat bir meşru güç kullanımı şeklinde tanımlanan devlet, insanlık tarihi kadar gerilere gitmektedir. İnsanın varlığının devamını sağlayan ve hukukunu koruyan kurum olarak devletin kökenleri için çeşitli fikirler ileri sürülebilir. İbn-i Haldun, toplum için bir zaruret olarak görmediği dinin, toplumda ortaya çıkması durumunda, toplumsal bütünleşmeyi ve kaynaşmayı sağlayan bir güç olarak değerlendirmiştir. Dinin toplum üzerinde çeşitli düzeylerde etkisi varken devletin ortaya çıkması ya da oluşması üzerinde doğrudan ve mutlak bir etkisi yoktur. Devletin özünde güç ve şiddet vardır. İbn-i Haldun'a göre hâkimiyetin kaynağı Tanrısal değildir, insanî bir iktidar istenci ile hâkimiyet elde edilir. Dolayısıyla devleti, siyaseti ve iktidarı elde etmek için; insanî istek ve uğraş söz konusudur. İbn-i Haldun'un devlet teorisinde dinî bir nedensellik görülmemektedir. Asabiyetin bir araya getirdiği insanların hadari yaşamın nimetlerini elde etme istekleri neticesinde bedevi yaşamdan hadari yaşama uzanan bir güç ve mücadele süreci, devletin oluşum sürecidir.

Siyaseti, toplumdaki mücadele, çatışma ve uzlaş; kendi değerlerini başkalarına kabul ettirebilme; kaba kuvvetin meşru kullanılabilmesi; insanların altında yaşadıkları kuralları belirleyebilme ya da değiştirme gücüne muktedir olma; toplumdaki var olan kaynak ve değerleri elde tutma ve bunları paylaşırma yetkisi olarak nitelemek mümkündür. İşte bu siyaseti yapmayı sağlayan güç ise İbn-i Haldun'a göre; asabiyettir ve asabiyeti, siyasî iktidarı ele geçirme aracı olarak değerlendirmek gerekir. Asabiyet kavramına içkin olan çatışma, zor kullanma ve tahakküm altına alma ilkeleri ve mülkü (devlete ve devletin içinde bulunan lükse ve kaynaklara sahip olma arzusu) elde etme istenci, asabiyeti harekete geçiren unsurlardır. Dolayısıyla asabiyet siyasetin bir aracıdır. Devletle ilgili bir hadise olarak değerlendirildiğinde asabiyet; siyasetin, siyasî liderliğin, mücadelenin yapıcı unsurudur. Asabiyet, siyasî iktidara meşruluğunu veren güçtür. Dolayısıyla siyasî iktidarın meşruluğu Tanrısal nedenlere bağlı değildir. İnsanlar arasındaki güce ve şiddete dayalı bir mücadeleye bağlı olarak, iktidar elde edilebilir ve el değiştirebilir. O halde İbn-i Haldun'un devlet teorisinde siyaset ile din doğrudan bir ilişki içinde değildir. İbn-i Haldun'un düşüncesine göre; din olmadan da toplumsallığın gerekleri kendiliğinden yerine gelmektedir.

14. yüzyılda siyaset etme gücünü, dünyevî temellere dayandıran bir düşünür olarak İbn-i Haldun’un devlet teorisi oldukça önem arz etmektedir. İçinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında (siyasî çalkantılar, mezhepsel ayrılıklar), İbn-i Haldun’un oldukça radikal bir teori geliştirdiğini söylemek mümkündür. Kullandığı inceleme ve araştırma metoduyla (dogmalardan sıyrılmak, rasyonel düşünmek); genel olarak umran ilmini özel olarak toplum ve devlet teorisini, seküler bir zihnin ürünü olarak ortaya koymuştur. İbn-i Haldun son kertede laik bir devlet teorisi geliştirmiştir. Bu dünyaya ait, tamamen insanî dürtülerin hâkim olduğu “asabiyet” kilit bir kelime olarak, İbn-i Haldun’un teorisinin omurgasını oluşturur. Devletin ortaya çıkması, elde edilmesi ya da kaybedilmesi asabiyetin gücüyle doğru orantılıdır. Asabiyet kuvvette ve mücadelede ne kadar ısrarlı olursa, o oranda devlet ele geçirilip sahip olunabilir hale gelmektedir. Dolayısıyla devletin varlığı için ya da gücün meşruluğu için ilahî bir kaynağa ihtiyaç yoktur. Bu anlamda halifelik makamı, siyasî iktidar makamından farklı değildir. Hilafet, zaman içinde herhangi kabilenin güç mücadelesi sonucu elde edebileceği bir makama dönüşmüştür. Halifelik, siyasî iktidar makamı haline geldiğine göre; “halife tayin etmek” gibi bir durum, varlığını yitirmiştir. O nedenle mezhepler arası halifelik mücadelelerinde, güçlü olanın iktidarı elde edebileceği şekilde bir sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu çalışmada İbn-i Haldun’un toplum ve devlet teorisi üzerinden bir incelemesi yapılmıştır. Ulaşılan sonuç itibarıyla İbn-i Haldun her şeyden önce gerçeklik üzerinden hareket ederek, olan hadiseleri değerlendirmiştir. Siyasetin ve devletin teokratik unsurlara bağlı olmadığını belirtmiştir ve devleti esasen insanın dünyevî menfaatlerini korumak için ortaya çıkan bir kurum olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla dinî bir referans veya dinî bir nedensellik, İbn-i Haldun’un devlet teorisinde yoktur. Siyasî iktidarın elde edilmesinde belirleyici olan insan iradesidir; güç, tegallüp ve yenilmezliktir. Siyasete ve iktidara meşruluğunu verecek olan son kertede asabiyetin gücüdür. Dinin siyasete mutlak bir etkisinin olması zorunlu değildir. Halifelik kurumu zamanın şartlarında toplumun ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Zaten toplumlar, halifelik kurumu var olmadan evvel de bir iktidar tarafından yönetilmiştir. Peygamber ve ardından gelen dört halife dönemi İbn-i Haldun’un belirttiği gibi “istisna bir dönemdir” ve bir daha bu şekilde yönetimin tekrarlanması mümkün değildir. Zaten halifelik kurumu da iktidarın doğasında olan süreci yaşamış ve en güçlü olan kabilenin elinde bir iktidar aracı haline gelmiştir. Dolayısıyla toplumsal yaşamda var olan iktidar ilişkilerinin oluşmasında ve iktidar sahibini belirlemede asabiyet ve güç devreye girmektedir. Toplum ve devlet kavramını seküler bir bilinç ekseninde ele alan İbn-i Haldun için iktidarın muhtevasında mutlak ve salt bir kutsallık yoktur. Toplumda iktidar ilişkileri olmak zorundadır ve toplumdaki iktidar; bedevi hayatta riyaset, hadari hayatta ise hükümdardır. Son olarak şunu söylemek gerekir; İbn-i Haldun’un toplum ve devlet teorisi, neredeyse tüm çağları ve iktidar ilişkilerinin olduğu tüm coğrafyaları kapsayan; insan ilişkilerinin gerekliliği sonucunda ortaya çıkan (çıkması gereken) hadiseleri rasyonel bir bakışla açıklamaktadır. İbn-i Haldun’un 14. yüzyılda ele alarak seküler düşünce yapısı içinde çözümlendiği iktidar kavramı, bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde dinî referanslarla şekillenen iktidar uygulamalarına getirilebilecek güçlü bir eleştiridir. Diğer taraftan İbn-i Haldun’un iktidar anlayışını devletin özünü ve mahiyetini kavramada bir seçenek olarak görmek mümkündür.

Kaynakça

Akdoğan, Y. (1996). *Siyaset ve kutsallık*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Arslan, A. (2017). *İbni Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Azimli, M. (2007). Hulefa-i Raşidin dönemi halife seçimleri . *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(4), 35-59.

Bakkal, A. (2005). Ebû Bekir’in halife seçilmesinde “İmamlar Kureyş’tendir” hadîsinin rolü üzerine *İstem*, 6, 87-103.

- Batur, B. (2020). *İbn Haldun'un bilim anlayışı ve sekülerleşme*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Bayındır, A. (2012). Kitab-ı Mukaddes'e ve Kur'an'a göre teokrazi ve laiklik . *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 0(1) , 111-131.
- Canatan, K. (2015). Tekfir ve tolerans arasında mezhepler ve akımlar: karşılaştırmalı bir çalışma *Uluslararası Rahmet ve Çatışma Bağlamında İslam Mezhepleri Sempozyumu* (s. 273-287). Karaman: Karaman İslami İlimler Derneği Yayınları.
- Çifçi, O. Z., & Erdem, H. (2013). İslam siyaset tarihinde din ve devlet ilişkisi. *İstem*, 22, 117-129.
- Eren, M. (2016). İbni Haldun ve Machiavelli'nin din-dışı toplum ve siyaset kavrayışları bakımından karşılaştırılması. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eroğul, C. (2017). *Devlet nedir?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Feyzioğlu, M. (1997). Lâiklik ve teokrazi üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2, 157-180.
- Fığlalı, E. R. (1997). *Haricîler. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 16, ss. 175-178). İstanbul: TDVİAM.
- Fırat, E. (2020). Din ve siyaset ilişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(44), 103-114.
- Gişi, E. (2015). Laiklik kavramının kronolojik evrimi. *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies*, 1(1), 1-13.
- Gözler, K. (2019). *Devletin genel teorisi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Hafizoğulları, Z. (2008). Atatürk ve laiklik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(3), 833-843.
- Haldun, İ. (2016). *Mukaddime*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları*. Ankara: BB101 Yayınları.
- İpek, İ. (2020). Din-siyaset ilişkisi: dünü, bugünü, geleceği. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2, 33-51.
- Kapani, M. (2017). *Politika bilimine giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Kayapınar, A. (2017). İbn Haldun'un asabiyet kavramı: siyaset teorisinde yeni bir açılım. R. Şentürk (Dü.) içinde, *İbn Haldun-Güncel Okumalar* (s. 121-160). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kışlalı, A. T. (1991). *Siyasal sistemler siyasal uzlaşma ve çatışma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Köktaş, M. E. (1997). *Din ve siyaset*. Konya : Vadi Yayınları.
- Köylü, M. (2018). Din ve siyaset ilişkisi, 15 Temmuz Örneği. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 315-340.
- Laski, H. J. (2020). *Teori ve pratikte devlet*. (D. Topçu, Çev.) Ankara: Folkitap.
- Onat, H. (2018, 09, 23). *Mezhep kavramı ve mezheplerin doğuş sebepleri*. 2022 tarihinde acikders.ankara.edu.tr: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/73818/mod_resource/content/0/Mezhep%20Kavram%C4%B1%20Ve%20Mezheplerin%20Do%C4%9Fu%C5%9F%20Sebepleri.pdf adresinden alındı
- Osieja, H. (2021, Nisan). *Education for democracy in the 21st century*. <https://www.researchgate.net>:

https://www.researchgate.net/publication/350617920_What_is_politics_all_about
adresinden alınmıştır

- Öz, M., & İlhan, A. (2000). *İmâmet. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 22, ss. 203-307). İstanbul: TDVİAM.
- Öztekin, A. (2010). *Siyaset bilimine giriş*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- sozluk.gov.tr. (2022, 09 15). Teokrasi.
- Turan, E. (2014). *Siyaset bilimine giriş*. Konya: Palet Yayınları.
- Uludağ, S. (2015). *İbnm Haldun*. Ankara: Harf Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). Dipnotlar. İ. Haldun içinde, *Mukaddime* (s. 16-1090). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Urhan, V. (2020). *Siyaset felsefesi*. Ankara: Fol Kitap.
- Uygun, O. (2019). *İbni Haldun'un toplum ve devlet kuramı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Uygun, O. (2021). *Devlet teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yarımdağ, A. (tarih yok). *Siyasal yönetim biçimleri*. 09 15 2022 tarihinde www.academia.edu:
https://www.academia.edu/18109142/Siyasal_Yonetim_Bicimleri adresinden alındı.

Araştırma Makalesi / Research Article

MEHMED ÂKİF POETİKASININ TEMEL İLKESİ: GERÇEKÇİLİK

Mehmet SÜMER¹

Öz

Gerçekçilik, anlamı geniş ve kullanımları itibariyle biraz belirsiz bir kavram olsa da temelde 19. yüzyılda gelişen yeni bir bilinç hâlini ifade eder. Bu bilinç hâli, evrenin bütün fenomenlerinin ancak fiziki yasalarla izah edilebileceğini öne sürer. Bu yeni bilinç hâli edebiyatta da tezahür etmiştir. Gerçekçilik üzerine yazan Wellek, Suchkov, Auerbach ve Jakobson gibi teorisyenler kavramın genel olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni bilinç hâliyle ilişkisine odaklanırlar. Bu teorisyenler gerçekçi edebiyatın “modern” ve “sıradan” olanı süssüz bir dille yansıttığını söylemektedir. Bu teorisyenlerin görüşleri doğrultusunda Mehmed Âkif’in şiirlerine baktığımızda onun poetikasının temel ilkesinin gerçekçilik olduğunu görürüz. Onun şiirlerinde gerçekçilik, nesnellik, sıradanlık, çağdaşlık, öğreticilik ve süssüzlük olarak açığa çıkmaktadır. Bunun yanında Âkif, geleneğin içinden de bu gerçekçiliğe uygun bazı örüntüler bulur. Bu örüntüler, tasavvuf ve sonraki şiirsel retorikle örtülmüş olan eski Arap şiiri ile hikemi şiirdir. Âkif, poetikasının temel ilkesi olan gerçekçilikte gelenekten getirdikleriyle Batı’dan gelenler arasında eklektik bir tutum geliştirir. Böylece şiirinde, kendine özgü bir gerçekçilik anlayışı inşa eder.

Anahtar Kavramlar: Mehmed Âkif, Şiir, Poetika, Gerçek, Gerçekçilik

FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF MEHMED ÂKİF’S POETICS: REALISM

Abstract

Although realism is a broad concept and somewhat ambiguous in terms of its uses, it basically refers to a new state of consciousness that developed in the 19th century. This state of consciousness suggests that all phenomena of the universe can only be explained by physical laws. This new state of consciousness has also manifested itself in literature. Theorists such as Wellek, Suchkov, Auerbach, and Jakobson who write on realism generally focus on the relationship of the concept to this new state of consciousness that emerged in the 19th century. These theorists say that realist literature reflects what is the "modern" and the "ordinary" with an unadorned language. When we look at Mehmed Âkif's poems in line with the views of these theorists, we see that the fundamental principle of his poetics is realism. In his poems, realism emerges as objectivity, ordinariness, modernity, didacticism and unadornedness. Besides, Âkif finds some patterns within the tradition that are suitable for this realism. These patterns are *hikemi* poetry and the ancient Arabic poetry that are overshadowed by mysticism and later poetic rhetoric. In realism, which is the fundamental principle of his poetics, Akif develops an eclectic attitude between what he brought from the tradition and those who came from the West. Thus, he builds a special understanding of realism in his poetry.

Keywords: Mehmed Âkif, Poetry, Poetics, Reality, Realism

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, msümer@adiyaman.edu.tr, (ORCID: 0000-0002-3948-7333)

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Mehmed Âkif, Türk şiirinin XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak XX. yüzyılın ortalarına kadar süren çalkantılı sürecinde ortaya çıkan çeşitli edebî topluluklar arasında bağımsız bir ada gibi durur. Burada onun, söz konusu süreçte edebî aktüalliteden kopuk bir şair olduğunu söylemek istemiyoruz. Aksine edebî aktüalliteyi çok yakından takip etmekle beraber değişik edebî anlayışların etkisiyle kümelenen yazar ve şair gruplarının içine girmeyen Âkif, kendi sanatsal doğrularına sadık bağımsız bir sanatkâr olarak diğerlerinden ayrılır. Mehmed Âkif'in sanat çizgisi nedir, yani şiirinin temel hususiyetleri nelerdir? Bu soruya verilecek cevap onun niçin söz konusu süreçte bağımsız bir ada gibi durduğunu da açıklamaya yardım edecektir.

Öncelikle şunu peşinen söylemek gerekir ki Mehmed Âkif şiirinin temel özelliği gerçekçiliktir. Fakat gerçekçiliğin ne olduğu XIX. yüzyılda Batı'da gelişen bilimsel ve felsefi anlayışlar anlaşılmanadan açıklanamaz. Bu bakımdan onun şiiri temelde İslamî referanslara bağlı bir şiir olmakla beraber bu referansları işleyiş yöntemi bakımından Batılı kavramlara da sıkı sıkıya bağlıdır. Kuşkusuz Türk şiirinde gerçekçilik onunla başlamış ve devrinde de o tek başına gerçekçi bir şair olarak yaşamış değildir. Ama onun gerçekçilik anlayışı itibariyle yaşadığı devirde edebiyat ortamına egemen olan Servet-i Fünûn, Fecr-i Âti ve hatta Millî Edebiyat gibi hareketlerin dışında durduğu, şiirinde kendine özgü yeni bir terkip vücuda getirdiği açıktır. Bu terkipte biraz ileride gösterileceği gibi ondan önce veya onun devrinde yaşamış başka şairlerin katkılarını görmek mümkündür. Ama bütün bu katkılar, onun ortaya koyduğu şiir terkinin yeni ve orijinal olduğu gerçeğini değiştirmez.

Âkif şiirinin temel özelliği olan gerçekçilik kavramını açmadan ve o devir için taşıdığı anlam ve önemi açıklamadan Âkif'in yeniliği üzerinde durmak yararsız olacaktır. Bu bakımdan öncelikle gerçekçilik kavramının XIX. yüzyıl edebiyatı için ne ifade ettiğini açıklamak yerinde olacaktır.

1. Gerçek ve Gerçekçilik

“Gerçek” kavramı XIX. yüzyılın icat ettiği bir kavram değildir. Platon ve Aristoteles gibi felsefenin en eski köklerinde sanatın doğayla ilişkisi üzerine ortaya konulan düşüncelerin büyük kısmı bu kavramla ilişkilidir. Nitekim René Wellek, anlamını ne kadar daraltırsak daraltalım veya sanatçının dönüştürücü yahut yaratıcı gücünü ne kadar vurgularsak vurgulayalım sanatın gerçeklikle uğraşmaktan alıkonulamayacağını söyler. Zira “gerçeklik” kavramı sanatta, felsefede ve günlük kullanımda “hakikat”, “tabiat” veya “hayat” gibi değer yüklü bir kelimedir. Geçmişte bütün sanat daha yüksek bir gerçeklikten, yani özlerin, rüyaların veya sembollerin gerçekliğinden söz etse bile daima gerçeği amaçlamıştır (Wellek, 1964: 224). Bu nedenle Croce gibi bazı kuramcılar, gerçekçiliği “romantizm” gibi sadece bir sahte kavram, salt retorik bir kategori saymışlardır (Wellek, 1964: 238).

Boris Suchkov da benzer biçimde gerçekçiliğin her türlü sanatsal faaliyetten arındırılmayacağını, şöyle veya böyle aslında her sanatsal faaliyetin bir biçimde bir gerçekliğe dayandığını ifade eder. Suchkov, sanatçının gerçeklikle yüzeyde bir benzerlik kurmaktan kendisini bilinçli bir şekilde kurtardığı yapıtların bile en azından gerçeklikten edinilmiş entelektüel, coşkusal ve görsel izlenim öğelerine dayandığını söyler (Suchkov, 1976: 8-12). Böylece Suchkov da bu ifadeleriyle gerçekçilik kavramını olabildiğince genişleterek kavramın anlamını belirsizleştirenlere bir ölçüde katılır.

Kavramın bu geniş ve belirsiz kullanımlarına rağmen dar anlamıyla gerçekçilik, aslında bir “dönem kavramı”dır. XIX. yüzyılın ortalarından 1890'lara kadar süren ve bilimsel gelişmelerin tesirinde bir edebiyat arayışının egemen olduğu zaman diliminde özel bir anlam kazanmıştır. Bu dönemde, pozitivist bilim anlayışının gelişmesiyle fen bilimlerinden sanatsal etkinliklere kadar uzanan geniş bir alanda fenomenlerin yasalarının egemen olduğu düşüncesi gerçekçilik kavramını da yeni bir boyuta taşımıştır. Böylece hiçbir hadisenin metafizik veya soyut ilkelerle

açıklanamayacağı, her fenomenin belli yasalara tâbi olduğu ilkesi edebiyatta da benimsenir. Nitekim Suchkov kavramın XIX. yüzyılda kazandığı bu yeni anlamları izah eden şu önemli tespitlerde bulunur:

“Gerçekçilik, yaratıcı bir yöntem olarak, insanın entelektüel gelişmesinin belli bir evresinde, insanların doğayı ve toplumsal gelişmenin yönünü anlamaya zorladıklarını duymaya başladıkları bir zamanda, insanların önce belli belirsiz, sonra daha açık şekilde, insan eylemlerinin ve duygularının vahşi tutkularından ya da tasarlanmış *bir tanrıdan gelmediğini*, bunların gerçek, ya da daha doğrusu, *maddi nedenler tarafından belirlendiğini* kavramaya başladıkları zamanda ortaya çıkmış tarihsel bir fenomendir.” (Suchkov, 1976: 13. İtalikler bana ait.)

Görülüyor ki gerçekçilik, söz konusu dönemde eski kullanımlarından farklılaşarak çağın bilimsel zihniyetine uygun yeni bir anlam kazanmıştır. Söz konusu anlam, dünyanın metafizik güçler tarafından değil tamamen maddi nedenler tarafından idare edildiğini savunan pozitivist felsefenin armağanıdır. Öyleyse kurmaca dünyanın da fiziki dünyanın kurallarına uygun yaratılması gerekir. Dahası ancak böyle kurmaca dünyalar çağdaş okuru ikna edebilir. Zira artık dünya üzerindeki her şeyin akılla ve bilimle izah edilebileceğine inanan yeni okur, akla uymayan olaylara kurmaca metinlerde bile olsa geride kalmış bir çağın ürünleri olarak bakmaktadır. Nitekim bu düşünüşün Türk edebiyatına ilk yansımalarının görüldüğü Tanzimat dönemi edebiyatında, eski edebiyatın çağdaş okurun seviyesine hitap edemeyecek kadar hayali ve çocukça bulunmasının sebebi budur.²

Kuşkusuz gerçekçilik, bir yönüyle de romantizmle ilişkilendirilerek anlaşılabilir. Daha doğrusu gerçekçi edebiyatı belirleyen bilimsel ve teknik etmenlerin yanında önceki romantik edebiyatın karakterinin de etkisi olduğunu söylemek gerekir. Elbette bu, daha çok tepkisel bir etkidir. Nitekim Wellek de gerçekçiliği tarihî bir bağlam içinde romantizme karşı polemik bir silah ve bir içerme (*inclusion*) ve aynı zamanda dışarıda bırakma (*exclusion*) teorisi olarak düşünmemiz gerektiğini söyler. Wellek'e göre gerçekçilik fantastik, masalsı, alegorik, sembolik, yüksek üsluplu, salt soyut ve süslemeci olanı reddeder. Gerçekçilik mitsel, masalsı ve rüyalar âlemine ilişkin şeyleri kabul etmez. Çünkü gerçeklik (*reality*) kavramı, XIX. yüzyılda açıkça bütün yerel ve kişisel farklılıklara rağmen bilimin nedensellik ilkesine bağlı düzenli dünyası içinde birey kişisel dinî inancını muhafaza etse de *mucizesiz, aşkınsız* bir dünya olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla gerçekçilik olasılık dışı, şans eseri, olağandışı olayların da reddini ima eder (Wellek, 1964: 240-241). Bunların yanında “gerçekçilik” aynı zamanda katılımcı bir kavramdır: çirkin, tiksindirici, düşük olanlar sanatın meşru konusu olur. Cinsellik ve ölmek gibi tabu konular (aşk ve ölüm daima caizdi) bu kavramla birlikte sanata kabul edilir (Wellek, 1964: 241).

Wellek'in gerçekçiliğin dâhil edici ve hariç tutucu yönleri üzerinde söyledikleri bütünüyle aslında onun romantizmle mukayesesi üzerinden elde edilen çıkarımlardır. Çünkü gerçekçilik, bir tarafıyla romantizmin dâhil ettiklerini çıkararak ve onun hariç tuttuğu bazı şeyleri de dâhil eden bir kavramdır. Gerçekçiliğin dâhil ettikleri üzerinden düşündüğümüzde sanatın topluma ve fiziki dünyaya ilişkin konularda daha geniş bir alana açıldığını görürüz. Klasisizmin soylularla ve romantizmin belli konularla sınırlı dünyasına kıyasla gerçekçiliğin edebiyatın demokratikleşmesi ve çeşitlenmesi yolunda önemli bir açılım getirdiği açıktır. Toplumun alt tabakalarını, işçileri, köylüleri ve onların her türden duygu ve eylemlerini edebiyatın konusu hâline getiren gerçekçiliktir.

Kavramı, daha çok gerçekçiliğin bu dâhil edici yönü üzerinden düşünmeyi tercih eden Batı edebiyatında gerçekliğin temsili üzerine çığır açıcı *Mimesis* eserinin yazarı Erich Auerbach, gerçekçi edebiyatın temel özelliğinin “çağdaş” ve “sıradan” konulardan söz etmesi olduğunu

² Bu konuda Namık Kemal'in eski anlatıları “kocakarı masalı” olarak nitelemesi ve Şemseddin Sami ve Ahmed Midhat Efendi gibi diğer Tanzimat yazarlarının Divan şiirine ve mesnevilere yönelik eleştirilerinin arkasındaki temel saik bu gerçekçilik hususudur. Bu konuda bkz. Dino, 1954.

söyler (Auerbach, 2010: 245). Auerbach'a göre "çağdaş" konulardan söz etmek demek, "okur ile aynı zamanda yaşayan ve onun çevresinden çok uzakta olmayan" kişilerin hikâyesini anlatmaktır. Bu tür eserlerde bir öğretmen, bir köylü, bir işçi, bir doktor, bir sanatkâr gibi toplumun bazı bireyleri üzerinden toplumun daha geniş bir kesiti yansıtılır (Auerbach, 2010: 244-245). Auerbach "çağdaş" kavramının yalnız maddi olarak hem zamanlılık demek olmadığını, daha çok Avrupa'nın içinde bulunduğu medeniyet dünyasının uzağında olmayan dünya olduğunu söyler. Örneğin ona göre "bizim çoktan beri aşmış olduğumuz medeniyet seviyesinde hâlâ yaşayan Afrikalı Habeşler veya Avusturalyalılar gibi çağdaşlarımız Gerçekçi romanın konusu olamazlar, ancak egzotik romanın konusu olabilirler" (Auerbach, 2010: 245). Böylece aslında Auerbach gerçekçiliğin aynı zamanda yalnızca modernlikle ilişkili olabileceğini ima eder. Nitekim bunu ilerleyen satırlarında daha açık şöyle izah eder: "Bütün insanların ortak hayatı olmaya başlayan modern hayat, 19. yüzyılda yalnız Avrupa'nın yahut Avrupa'nın bir kısmının modern hayatıdır" (Auerbach, 2010: 245).

Auerbach, gerçekçi eserin konusunun "çağdaş" olmanın yanında bir de "sıradan" olması gerektiğini söyler. Ona göre hangi sınıftan olursa olsun sıradan olmaktan çıkarak tanınmış bir kişiliğe erişenler, örneğin Atatürk, Roosevelt, Einstein "hatta örneğin önemli bir davaya karışmış olması sebebiyle herkes tarafından bilinen bir fırıncı" bile roman kahramanı olarak seçilirse o eser gerçekçi bir roman sayılmaz. Auerbach'a göre bunlar çağdaş da olsalar gerçekçilikten çok "tarihî roman" diye kategorize edilebilir. Bu bakımdan Auerbach'ın ifadesiyle "modern gerçekçilikte seçkin kesim yoktur, sıradan kesimleri tercih etmek bir zorunluluk haline gelmiştir" (Auerbach, 2010: 246).

Burada dikkat edilmelidir ki aslında gerek Auerbach ve gerekse diğer teorisyenler kavramı daha çok roman türü üzerinden düşünmektedir. Şunu söylemek mümkündür: Gerçekçilik, anlamı sınırlı ve belirli bir kavram olarak daha çok XIX. yüzyıl romanı tarafından şekillendirilmiştir. XIX. yüzyıl, bir roman çağıdır. Diğer edebî türlerden çok çağın okuru tarafından talep edilen ve bu talebe uygun olarak en çok üretilen edebî tür romandır. Dolayısıyla gerçekçilik dediğimizde, bir ölçüde romanın belirlediği, roman esas alınarak anlaşılan bir kavramdan söz etmemiz gerekir. Şiir, bu yüzyılda nispeten geriye doğru itilmiştir. Ancak yüzyılın son çeyreğine doğru şiirin ya sembolizm gibi tamamen dar ve soyutlanmış bir yerden fıskırması veya bir ölçüde romanın da araçlarını kullanarak romanlaşması gerekmiştir. Manzum hikâye ve mensur şiir türleri ise şiirin romanlaşması veya romanın getirdiği yeni değerlerin şiire yansımalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Mehmed Âkif'in şiiri, bir bakıma romanlaşmış şiirdir. Bunu hem en çok kullandığı edebî tür olan manzum hikâye nedeniyle hem de şiirinin gerçekçiliği dolayısıyla söylemek mümkündür.³

Auerbach'ın gerçekçilikle ilgili bu iki ölçütü, yani çağdaşlık ve sıradanlık, temelde gerçekçiliğin salt hayata benzerlik olarak açıklanamayacağını bize gösteriyor. Burada esas olan gerçekliğe benzerlik değil, yeni bir bilinç durumudur. Bu bilinç, sadece yazarın eriştiği değil, okurun da katıldığı bir anlayıştır. Auerbach gerçekçiliğin XIX. yüzyıldan önce ortaya çıkamayacağını, çünkü ondan önce onu anlayacak bir okur kitlesinin var olmadığını söylerken bir bakıma bunu ifade etmektedir (Auerbach, 2010: 248).⁴

³ Nitekim İnci Enginün bir yazısında *Safahat*'ı bir roman olarak değerlendirmektedir. Bkz. Enginün, 2012: 244-256.

⁴ Burada gerçekçiliğin XIX. yüzyıldan önce de var olduğunu, örneğin Molière'in, Boileau'nun, Lesage ve daha birçoklarının eserlerinin gerçekçi olduğunu öne sürecekler Auerbach itiraz eder. Ona göre XVII. ve XVIII. yüzyılın gerçekçiliği ile 1830'dan Stendhal ve Balzac'ın romanlarından beri gelişmekte olan gerçekçilik arasında derin farklar vardır. Bunu göstermek üzere Molière'in *Cimri* eseriyle Balzac'ın modern bir cimri tipini tasvir eden *Eugenie Grandet* romanındaki Grandet Baba'yı karşılaştırır. Molière'in cimrisi Harpagon "her zamanın cimrisidir." Onun servetini nasıl elde ettiği belirtilmediği gibi yaşadığı zaman ile bağları da pek az gösterilmiştir. Öyle ki bu eser XVII. yüzyıl Fransızcasıyla yazılmamış olsa Harpagon'un başka bir ülkede ve başka bir devirde yaşadığı kabul edilebilirdi. Oysa Balzac'ın cimri tipi öyle değildir. Balzac onun servetini nasıl kazandığını, çağıyla ve içinde yaşadığı toplumla bağlarını ayrıntılı olarak anlatır. Bkz. Auerbach, 2010: 248-249.

Öyleyse burada gerek Wellek'in yazdıklarında gerekse Auerbach'ın son derece ufuk açıcı ifadelerinde karşımıza çıkan temel hususlar “çağdaş” ve “sıradan” olanın anlatılmasıdır. Çağdaşlık, modern topluma sıkı sıkıya bağlı bir kavramdır ve bir yönüyle modernliğe, diğer yönüyle de toplumsallığa işaret eder. Sıradanlık ise metni yüksek zümre edebiyatından ayırarak demokratikleştirir. Gerçekçilik işte bu iki temel ilke üzerinde kurulur.

Gerçekçilik üzerine yazan bir diğer teorisyen Roman Jakobson ise kavramı daha çok üslup üzerinden tarif etmeye çalışır. Jakobson tıpkı Wellek gibi gerçekçi olabilmek için süslü anlatımdan sakınmak gerektiğini söyler. Çünkü gündelik dildeki birçok örtmece, kalıplaşmış nezaket sözleri, üstü kapalı ifadeler, telmihler, alışılmış deyişler vardır. Oysa konuşmanın içten, doğal, yani gerçekçi olmasını istediğimizde “kullanımı ancak kibar bir çevrede geçerli olan fazlalıkları bir yana iterek, nesnelere kendi adlarıyla adlandırırız” (Jakobson, 2005: 93-94). Kibar çevrelerin kullandığı dolaylı, süslü dilden uzaklaşmak, sokaktaki adamın günlük diline, hatta zaman zaman argoya yönelmek gerçekçiliğin gereklerindedir. Zira XIX. yüzyılın gerçekçiliği -ki gerçekçilik denildiğinde yukarıda da söylediğimiz gibi bir kıstas olarak bu yüzyılda gelişen akım anlaşılır- bize sıradan, dışlanmış insanlara, toplumun alt katmanlarına yönelmeyi öğretir.

Gerçekçilik modernlik dediğimiz yeni bir bilinç durumunun tezahürüdür. Modernlikle temasa giren Doğulu aydınların ilk farkına vardıkları şey dünyanın fiziki kurallara tâbi, kendi içinde akla dayalı bir düzen oluşturduğu ve çağdaş bilimin yalnızca bu dünyayla ilgilendiği gerçeğidir. Bu düzenin dışında kalan bütün anlayışlar, bu yeni bilinç hâlini idrak etmekten, dolayısıyla çağın ruhunu anlamaktan uzak görülmüşlerdir. Osmanlı aydınları bu yeni bilinç hâlini idrak etmeye başladıkları anda kendi kültürel geçmişlerine yönelik acımasız bir eleştirel tutum takınmaya başlarlar. Zira bu yeni bilinç hâlinin ilmî bir “tekâmül”ün ürünü olduğu, dolayısıyla Kant'ın aydınlanma tarifinde olduğu gibi bir tür çocukluktan rüştü erişmek olarak anlaşıldığı görülür. Bu yeni bilinç, yani “rüşd” hâli, geçmiş kültürü basit ve çocukça görmeyi de beraberinde getirir. Burada geçmiş kültürün katmanlılığı, değişik yorum düzenleri tarafından yapılan çok boyutlu şerhleri bu hükmü değiştirmeye kadir değildir.

Gerçekçilik, temelde insanı ve eşyayı bu yeni bilinçle algılamaktır. Bu bilincin temel ilkeleri, başta nedensellik, sıradanlık ve nesnelliktir. Gerçekçiliği yaratan bilinç, dünyada gerçekleşen her olayın, her fenomenin dünyadaki nedensellik ilişkisi içinde cereyan ettiği düşüncesine dayanır. Bu nedensellik ilişkisi, edebî eserde insanı ve onunla ilgili bütün işleri yeryüzüne indirmeyi ve yeryüzünün kurallarına tâbi kılmayı gerektirir. Yeryüzündeki işler, aslında hepimizin etrafında gördüğümüz nesnel ve sıradan işlerdir. Böylece edebiyatta, bu bilinç sayesinde daha akılcı bir dünya görürüz. Her işin nesnel bir nedeni varsa o halde yazar, o nedeni görmeli ve okura da göstermelidir. Böyle bir yazar, modern bir yazardır. Avrupa medeniyetinin geliştirdiği akılcılık çerçevesinden dünyayı görür. Gördüğü dünya da aynı şekilde onun perspektifinden veya onu temsil eden bir anlatıcının bakış açısından velev eleştirel de olsa modern dünyayla ilintili olmak zorundadır. Yoksa modern hayatın dışında kalan coğrafyalarda o coğrafyaların düşünüş tarzına teslim olmadan oraları anlatması güç olacaktır.

Bu temel ilkeler çerçevesinde bakıldığında Türk edebiyatında gerçekçiliğin gelişmesi aslında bir bakıma Doğulu zihniyet dünyasından Batılı zihniyet dünyasına doğru bir geçiş sürecidir. Teoride bazen Namık Kemal gibi Batılı bilgilerle hareket eden yazar ve şairlerin de yazdıklarında bu çizgiye ulaşamadıkları görülür. Diğer taraftan Ahmed Midhat Efendi gibi bazıları ne bütünüyle bu zihniyeti benimser ve uygularlar ne de diğerini. Her ikisi arasında bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde salınır dururlar. Oysa Mehmed Âkif açıkça gerçekçiliği benimser ve Namık Kemal'in aksine bunu şiirlerinde de en olgun hâliyle gösterir. Ama tamamen Batılı ve modern bir bilinç olan gerçekçiliğin “İslamcı” olarak nitelenen bir şair tarafından bu ölçüde benimsenmesi ayrı bir dikkati gerektirmektedir ki Mehmed Âkif'i gerçekçi edebiyat içerisinde ayrıcalıklı kılan da budur.

2. Mehmed Âkif'in Gerçekçiliği

Mehmed Âkif'in İstanbul'un değişik semtlerinde gözlemlediği olayları, halkın, daha geniş manasıyla İslam ümmetinin içinde bulunduğu durumu tasvir eden ve bunu farklı bir ideolojik sentezle sunan eserleri *Safahat*'ı kendisinden önceki ve çağdaşı şiiirden ayırır. Âkif'in şiiri edebiyat bilgisine değil gözleme, retoriğe değil gerçeğe yaslanan bir şiiirdir. Onun bu vasfı çok erken tarihten itibaren hemen fark edilmiş ve hakkında yazılan yazılarda vurgulanmıştır (Bkz. Ali Ekrem, 1329a; Ali Ekrem, 1329b). Âkif'in gerçekçiliği hakkında edebiyat tarihleri değişik ifadeler kullanmaktadır. Örneğin Nihad Sâmi onu "fen bilgileriyle değerlendirilmiş fikrî ve edebî kültürle mücehhez, realist bir sanatkar" olarak niteler (Banarlı, 2004: 1151). Fevziye Abdullah Tansel onun şiirini Batı'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra sembolizm ve parnasizm olarak iki kola ayrılan şiirin müspet felsefe (pozitivizm) etkisinde kalan parnasizm çizgisine bağlı olduğunu düşünür (Tansel, 1945: 193-194). Mithat Cemal de "o şiirlerini, hep realiteye müstağrak olarak yazmak istedi" diyerek sanatının bu gerçekçi tarafını ifade eder (Kuntay, 2011: 345). Kenan Akyüz ise "gerçek realist tasvir, nazmımıza, Âkif'le girdi" (Akyüz, 1970: 544) diyerek Âkif'i adeta gerçekçilik açısından Türk şiirinde bir merhale sayar.

Bu ve benzeri değerlendirmeler Âkif şiirinin en öne çıkan yönünün gerçekçilik olduğunu ve bu hususun ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Şimdi bu hususları Mehmed Âkif'in poetikasında göstermeye ve böylece onun poetikasının temel ilkesi olan gerçekçiliğin nasıl kurulduğunu açıklamaya çalışalım.

2.1. Nesnellik

Nesnellik, gerçekçiliğin temel gereklerinden biridir. Gerçekçiliğin nesnellik anlayışı bir yönüyle klasisizmin eşyanın idesine, evrensel imgesine duyduğu bağlılığa, diğer yönüyle de romantizmin öznelliğine karşı bir tepkidir. René Wellek'e göre nesnellik, öznelliğe, romantizmin egoyu yüceltmesine duyulan bir güvensizlik, uygulamada sıklıkla lirizmin ve kişisel duyguların reddi demektir (Wellek, 1964: 247).

Klasikler için gerçekliğin etrafımızda gördüğümüz tekil örneklerini değil evrensel idesini tasvir etmek esastır. Oysa romantikler gerçekliğin idesinden gerçeklikle bağı iyice zayıflamış hayale doğru yöneldiler. Onlar için yazarın en büyük kaynağı hayal dünyası ve öznel duygularıydı. Sanatın böylece tamamen öznel bir yetenek olduğuna dair bir inanç gelişmişti. Bu bakımdan yukarıda da ifade ettiğimiz gibi gerçekçiliğin doğuşunda ve karakterinin şekillenmesinde romantizmin belirleyici bir etkisi olmuştur. Nesnellik, aslında romantizmin öznelliğine karşı gelişmiş ve edebî metni yazar ve şairin öznel alanından çıkarıp bilimsel/nesnel bir alana taşıma çabasının sonucudur. Şair, hayal gücünden çok nesnel verileri esas almalı ve mümkün mertebeye gerçekliği olduğu gibi yansıtmalıdır. Zira gerçeklikle bağı iyice zayıflamış hayali tasvirler bilimsel gelişmelerle akılcılaştırmış modern okuru tatmin etmeyecek, ona çoktan geride bırakılmış bir devrin gerçekdışı fantezileri olarak görünecektir.

Mehmed Âkif'in şiirinde bu nesnellik konusu esas meselelerden biridir. Şiirde nesnellik sorunu bir yönüyle "hakikat-hayal-tasvir" üçgeni içinde şekillenir. Yani şair "hakikat"i nasıl anlamaktadır ve poetikasında "hakikat" karşısında hayale nasıl bir rol yüklemektedir? Hakikatle hayalin ilişkisi nasıl ve ne ölçüde olmalıdır? Bu ilişkinin edebî metne dönüştürülmesi sürecinde başat teknik olan tasvirin mahiyeti ne olmalıdır? Bütün bunlar şairin hakikatle ilişkisinde ortaya çıkan sorunlardır. Bu sorulara *Safahat*, oldukça ikna edici cevaplar vermektedir.

Mehmed Âkif şiirinde hakikatin gerçekçiliğin pozitivist anlayışı doğrultusunda fiziki âlemlerle sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Onun şiirlerinde hakikat, dinî ve metafizik anlamından çok dünyevi gerçeklikler şeklinde anlaşılır. Zaten ona göre şiirin uğraştığı alan da bu dünyadır. Nitekim poetikasını en çarpıcı biçimde yansıtan birkaç dizesinde şöyle der:

“Hayır, hayâl ile yoktur benim alış verişim...

İnan ki: her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!” (Ersoy, 1987: 208).

Âkif'e göre hakikat, dünyada gördüğümüz ve fiziki kurallara tâbi olan şeylerdir. Kuşkusuz bu inançla çelişen bir ifade gibi görülebilir. Ama o, inancın da insana mucize beklememesi gerektiğini, her ne kadar insanı ve fiziki dünyayı aşan bir hakikat var ise de insanın fiziki dünyanın kanunlarına tâbi olduğunu hatırlattığını savunur. Böylece dünya bir hayal değil bir hakikat olacak ve bu hakikatin şartlarına uymak zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Nitekim bir şiirinde şöyle der:

“Bir sahne demek âleme pek doğrudur elbet;

Ancak görülen vak'aların hepsi hakikat” (Ersoy, 1987: 17).

Yine başka bir yerde âlemi bir hayal olarak görüp çalışmayı ve dünyanın fiziki kurallarına uymayı reddeden kişilerin nasıl büyük bir yanılgı içinde olduklarını şöyle ifade eder:

“Hayâlât arkasından koştüğün yetmez mi hey şaşkın?

Senin hâlâ hakikatten nedir iğmâz için hakkın?

Bu âlem şöyle bir rü'ya imiş, yâhud muvakkatmış...

Evet ukbâda anlarsın ne müdhiş bir hakikatmış!” (Ersoy, 1987: 276).

Âkif, gerçeklikle ilişkisi kalmamış, hayal âleminde yaşayan ve bunu da aşkın bir “hakikat” olarak sunan kişileri şiddetle eleştirir. Ona göre bu hakikat anlayışını getiren tasavvuttur ve tasavvuf hakikati yanlış öğreterek insanları dünyadan ve dünyanın gerçekliğinden uzaklaştırmaktadır. Nitekim “hakikat”ın bu şekilde yanlış kullanılmasını eleştiren şu dizeleri bu anlamda dikkat çekicidir:

“Sürdüler Türk'e 'tasavvuf' diye olgun şırayı;

Muttasıl şimdi 'hakikat' kusuyor Sıdkı Dayı!” (Ersoy, 1987: 327)

Âkif'e göre hayatı ve hayatın realitesini görmek sadece sanata özgülenecek bir şey değildir. Eğitimin de dinin de hayatın realitesini, yani gerçekliği görmesi ve ona göre fikir geliştirmesi gerekir. Öbür türlü kişiyi dünya realitesinin dışına düşürür. Bu manada şu dizeleri anlamlıdır:

“Hayatı anlamıyor... Çünkü görmüyor, okuyor;

Zavallı kırkına gelmiş de ağzı süt kokuyor!

Okutma: Bitti; okut: Serserî-i şî'r ü hayâl!

Okutmasan da, okutsan da aynı istikbal!” (Ersoy, 1987: 303).

Bu nedenlerle Âkif, şiirin metafizikle ve tasavvufçuların “hakikat” olarak gördükleri aşkın sorunlarla uğraşmasını veya hayal âlemlerinde yüzerken gerçeklikle bağının kopmasını doğru bulmaz. Ona göre şiir, insanı çağdaş toplumsal realitenin farkına vardırmalıdır. Çünkü asıl hakikat budur.

Hakikati edebiyat yoluyla anlatabilmek kuşkusuz gözlemi ve tasviri ön plana çıkaracaktır. Hakikati dünyada gören Âkif, şairin bu hakikati aktarmak için başvuracağı en önemli aracın tasvir olduğunu bilir. Bu nedenle çok az sayıdaki poetik yazısından birinde tasvir konusunu özel olarak ele alır. Ona göre şair, önce hakikati gözlemlmeli, ardından bu gözlemlere dayanarak tasvir etmelidir. O, şiirin gözleme dayanması gerektiğini, ancak gözleme dayanan gerçeklerin sahih olabileceğini düşünür. Mithat Cemal, bu hususu şöyle ifade eder: “O, teessürlerinin de mevsuk

olmasını ister; muhayyele ağlayamaz. Gözü ile şairdir. Duyduğu felakete gördüğü felaket kadar müteessir olmamak: Bu hem zaafıdır, hem kuvveti” (Kuntay, 2011: 117).

Âkif “Tasvir” başlıklı yazısında, tasvirin üç türlü olduğunu söyler. Birincisinde edebiyatçı “bir müstensih ressam” tavrıyla levhayı kendisinden bir şey eklemeyen aynen çizer. İkincisinde o levhayı olduğu gibi çizmeyerek bazı yerlerini çıkarır, bazı yerlerde eklemeler yaparak düzeltir. Üçüncüsünde ise tasvir edeceği şeyi olduğu gibi göstermek yerine kendisinin gördüğü veya göstermek istediği gibi göstermeye çalışır. Âkif’e göre bu tasvirlerden birincisi “sırf hakiki”, üçüncüsü “büsbütün hayali”, ikincisi ise hakikatle hayalin karışımıdır. Âkif, her ne kadar bu tasvir biçimlerinden hangisinin seçilmesi gerektiği konusunda kesin bir şey söyleyemeyeceğini ifade etse de üçüncüsünü değil de birincisini ve ikincisini tasvir ettiği anlaşılır. Zira tasvirin her ne kadar şairin muhayyilesini devreden çıkaracak şekilde yalınkat olmasına karşı çıksa da gerçekle bağını koparacak şekilde büsbütün hayali olmasını da şiddetle eleştirir. Nitekim Divan şairlerinin bunu ihmal ettiklerini söyler. Çünkü bu hususta daha gerçekçi bir şiir yolu tutmuş olan Arap şairleri yerine tamamen hayali olan İran şairlerini taklit etmişlerdir. Öyle ki divanlarda bahariye adı verilen şiirlerde ismi geçen çiçeklerin çoğu Osmanlı toprağında bulunmayan, İran toprağında yetişen çiçeklerdir (Ersoy, 1990: 133-135). Daha sonra tasvirin gerçekçi edebiyat için ne anlama geldiğini çok iyi açıklayan bir ifade kullanır: “Maksad-ı tasvir hakikatleri eşyaya söyletmektir” (Ersoy, 1990: 136). Öyleyse şair, muhayyilesine dayanarak konuşmak yerine maksadını tasvir yoluyla eşyaya söyletmelidir. Kuşkusuz eşyanın konuşması demek, karakterlerin eylemlerinin nedenlerini herhangi bir yoruma ihtiyaç duymayan bir nesnellikle gösterebilmektir. Örneğin “Mahalle Kahvesi” şiirinde kahvenin pis ortamı, yani eşyalar orada oturanların tembel, işsiz, kaba ve karamsar hallerini başka açıklamaya ihtiyaç bırakmadan okura söyler:

“Çamurlu bir kapı, üstünde bir değirmi delik;

Önünde tahta mı, toprak mı? Sorma, pis bir eşik.

Şu gördüğüm yer için her ne söylesem câiz;

Ahırla farkı: O yemliklidir, bu yemliksiz!” (Ersoy, 1987: 104)

Âkif’in kendisi de şiirindeki nesneliliği, yani gerçekliği olduğu gibi yansıtma çabasını şiirinin ayırt edici vasfı olarak görür. Nitekim bir öğrencisinin naklettiği şu ifadeleri bunu açıklıkla göstermektedir:

“Benim şiirlerimde böyle yüksek hayaller bulunmaz. Ben şiirde, hayale dalmam. Ben âdi şeylerden bahsederim. Meselâ bu, taş. Ona taş derim. Hacer-i semâvî demem. Bu, tahta. Ona tahta derim. Taht demem. Eşyanın hakikatlerini hayal kuvvetiyle değiştirip, mafevkattabia bir şekle koymam. Her şeyi olduğu gibi görür, görüldüğü gibi tasvir ederim” (Fergan, 1938: 168).

Kuşkusuz burada Âkif’in hayale hiç yer bırakmadığını, bütün meziyetinin eşyayı kuru kuruya aktarmak olduğunu ileri sürmek de doğru değildir. *Safahat*’ta duyguların egemen olduğu pek çok parçanın yanı sıra neredeyse bütün gerçekçi tasvirlerinde de hayalin katkısını görmek mümkündür. Ama buradaki hayalin şiirinin fiziki gerçekliğe bağlılığını ortadan kaldırmayan ve nesnellığe zarar vermeyen, hatta nesneyi daha iyi görmemizi sağlayan aydınlatıcı bir işlevi vardır. Bu bakımdan burada onun şiirinin nesneliliğini duygudan mahrum kuru aktarım olarak görmek doğru değildir.

2.2. Toplumsallık/Sıradanlık

Gerçekçiliğin en önemli özelliklerinden biri de toplumun sıradan üyelerini edebiyata taşımasıdır. Daha evvel romantizmin soylularla beraber alt tabakadan insanlara da yer vererek bir ölçüde genişlettiği şahıs kadrosu gerçekçilikle beraber özellikle sıradan insanlara yönelir. Auerbach’ın gerçekçilikle beraber bir zorunluluk hâline geldiğini söylediği sıradan insanları anlatmak, aslında bir yönüyle de gerçekçi edebiyatın toplumsallığını sağlamaktadır. Zira bir köylüyü, bir işçiyi veya

bir memuru anlatan yazar onun vasıtasıyla topluma dair konuşma imkânı bulmaktadır. Âkif'in şiiri bu açıdan oldukça zengin bir şiirdir.

Mehmed Âkif, şiiri bireysel değil toplumsal bir faaliyet olarak görür. Nitekim bunu açıkça şöyle ifade etmektedir: “Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri san’attan ziyâde cem’iyyeti düşünmek istedim” (Çantay, 1966: 55). Sanatı değil “cemiyeti düşünmek”, aslında sanatı cemiyeti düşünmenin aracı olarak görmektir. Bir yönüyle cemiyeti sanat içinde ve sanatla birlikte düşündürmek ki bu, coğrafyacıların harita üzerinden düşünmesine benzetilebilir. Haritanın maksadı gösterdiği yeri daha kapsayıcı ve tahlili inceleyebilmektir. Âkif için de şiir, bir tür toplum haritasıdır. Onun üzerinden toplumu düşünür ve bizzat topluma kendi sorunlarını göstermek ister.

Onun şiirinde toplumun alt katmanlarında yaşayan insanlar, bunlar arasında da daha çok yaşlılar, kadınlar ve çocuklar işlenir. Bu kişiler, bir bakıma toplumun yardıma en muhtaç kişileridir. “Meyhane” şiirinde akşama kadar çalışarak çocuklarını aç bırakmak istemeyen kadın ve sarhoş kocası, “Seyfi Baba”da yine çalışarak hayatını kazanmaya mecbur yaşlı ve hasta adam, “Küfe”de babasını kaybetmiş, ailesine bakmak zorunda kalan çocuk ve diğerleri Âkif'in şahıs kadrosunu bize vermektedir. Bu kadroda şairin tasvir ettiği veya konuşturduğu şahıslar hep sıradan insanlardır. Bu insanlar çok canlı sahnelerde ve şiirin imkânları açısından büyük bir başarıyla konuşturulur. *Safahat*'in gerçekçiliğini arttıran yönlerinden biri de bu şahısların kendi hâl ve şartlarına uygun olarak konuşturulmasıdır. Nitekim Âkif de konuşturulan kişilerin seviyelerine, hislerine, görme, muhakeme etme ve tabii konuşma biçimlerine uygun olarak konuşturulması gerektiğini söyler (Ersoy, 1990: 137). Bu geniş şahıs kadrosuyla aslında Âkif'in esas maksadı toplumu şiire taşımaktır. Bu şahıslar toplumun gerçek bireyleridir ama asıl işlevleri benzeri pek çok insanın yaşadıklarına nümune oluşlarında yatar. Kuşkusuz bütün bunlarda okuru toplumun sorunlarına karşı daha uyanık kılma çabası olduğu açıktır. Zira Âkif de Ziya Gökalp gibi çağın toplum çağı olduğunu, bireylerin tek başına kıymeti olmadığını düşünür.⁵

2.3. Çağdaşlık/modernlik

Çağdaşlık konusu, aslında Âkif'in gerçekçi bir şair olmasını sağlayan önemli hususlardan biridir. Burada çağdaşlıkla kastedilen Âkif'in yaşadığı çağın değer ölçüğünü dikkate alan bir bakışla ve yaşadığı çağın toplumunu anlatmasıdır. Kuşkusuz *Safahat*'ta Âkif'in yalnızca çağdaş konuları ve şahısları anlattığı öne sürülemez. Ama tarihî bir anekdotu ve başka coğrafyalarda geçen bir olayı anlatırken de aslında çağdaş bir toplumsal soruna dokunmak ister. Örneğin “Ömer ile Koca Kari” veya “Dirvas” şiirlerinde anlatılan olaylar her ne kadar tarihe aitse de Âkif'in bu şiirlerde temel meselesi yöneticilerin sorumluluklarının bilincinde olması ve topluma karşı görevlerini yerine getirmesi gerektiğidir. Yine “Acem Şahı” şiirinin Abdülhamid istibdadına karşı bir uyarı olduğu açıktır. Dolayısıyla bütün bu örneklerde Âkif'in çağının içinde olduğu, asıl meselesinin tarihî veya entelektüel bir konuyu anlatmak değil tamamen güncel bir toplumsal sorunu işlemek olduğu görülür.

Âkif'te şiirin çağdaş, yani aktüel olması gerektiğine dair düşünce, yazdıklarını adeta devrin bir kroniği hâline getirmiştir. İstanbul'un sosyal hayatını konu edinen şiirleri, Müslümanların inanç, düşünüş ve amellerinde görünen yanlışlıkları, hatıralarını ve tanıdığı kişileri anlatan şiirleri daima Âkif'i çağının insanı olarak bize gösterir. Bütün *Safahat* boyunca karşımızda konuşan kişiler XX. yüzyılda yaşayan çağdaş insanlardır. Onlara değişik kişiliklerde hitap eden, yol göstermeye çalışan uyarıcı ses de daima Âkif'in kendisidir. Bu açıdan *Safahat*'ın en önemli özelliklerinden biri aktüel oluşudur. Herhangi bir yerde ve zamanda yaşanabilecek kişileri ve olayları değil belli bir yerde ve zamanda yaşanmış olanları anlatır.

⁵ “Alınlar Terlemeli” şiirinde bunu açıkça söyler: “Cihan artık değişmiş, infirâdın var mı imkânı, / Göçüp ma'mûrelerden boylasan hattâ beyâbânı? / Yaşanmaz böyle tek tek, devr-i hâzır: Devr-i cem'iyyet” (Ersoy, 1987: 417-418).

2.4. Öğreticilik

Gerçekçilik edebiyata toplumu yansıtma işlevi yüklerken aynı zamanda topluma müdahale etme hakkı da verir. Bu bazen açıkça dile getirilmeyen bir husus olsa da çoğunlukla gerçekçi yazar ve şairler, edebiyatı topluma ulaşmanın, daha doğrusu toplumu düzeltmenin aracı olarak görürler. Toplumdaki olumsuzlukları anlatmanın gerekçesi çoğunlukla toplumu o kötülüklerden arındırmak olarak açıklanır. Şu bir gerçek ki yansıtma eylemi kendi içinde gizli bir müdahaleyi barındırır. Wellek'in dediği gibi "çağdaş toplumsal gerçekliğin nesnel temsili" demek olan gerçekçilikte "didaktizm" gizlenmiştir. Her ne kadar teoride gerçekliğin hakiki temsili her türlü toplumsal maksadı veya propagandayı dışlasa da edebiyat tarihinin basit bir gerçeği şudur ki çağdaş toplumsal gerçekliği tasvir etmek bir merhamet, toplumsal reformculuk ve eleştiri dersini ve sıklıkla da topluma karşı bir reddi ve tepkiyi ima eder (Wellek, 1964: 242).

Wellek, burada çok haklı olarak "tasvir" (*description*) ile "kural koyma" (*prescription*) ve "hakikat" ile "talimat" arasında bir gerilim olduğunu söyler (Wellek, 1964: 242). Yani yazar, toplumu tasvir ederken salt gözlemci statüsünde midir yoksa topluma aynı zamanda bir mesaj mı vermek istemektedir? Açık ki burada Wellek'in işaret ettiği gibi bir gerilim vardır. Örneğin Rus "sosyalist gerçekçiliği"nde bu çelişki açıkça itiraf edilmiştir: Yazar toplumu olduğu gibi tasvir etmeli fakat aynı zamanda onu olması gerektiği veya olacağı gibi de tarif etmelidir (Wellek, 1964: 242).

Yansıtma eyleminin kendisinde de bu tür bir müdahale maksadı gizlidir. Aynaya bakan kendini başkasının gözüyle görmek ve düzeltmek için bakar. Ayna, aynı zamanda yansıttığı, daha doğrusu "gösterdiği" şeye müdahale eder. Toplumda gördüklerini yansıtan yazar, açıkça söylemese de okuru ondan arındırmak ister. Aristoteles'in "mimesis"le birlikte düşündüğü "katharsis" bir yönüyle onun ayrılmaz parçasıdır. Zira doğal olarak kendinde var olan kötülükleri gören kişi ondan kurtulmak isteyecektir.

Âkif, şiirlerinde toplumsal yaraları göstermek isterken söylemek bile gereksiz ama onları iyileştirme çarelerini arar. Ona göre edebiyat "hey'et-i ictimâiyeyi tehzîb edecek en başlı vasıta"dır. Nitekim ona göre biz bugün "hey'et-i ictimâiyemizin gözünü açacak, hissiyatını yükseltecek, hamiyetini galeyana getirecek, ahlâkını tehzîb edecek, hülâsa bize her man'asıyla ders-i edeb verecek bir edebiyata muhtacız..." (Ersoy, 1990: 6-7). "Ders-i edeb" verecek edebiyat da hiç şüphesiz öğretici bir edebiyat olacaktır. Böylece okur ile şair arasındaki ilişki bir tür pedagojik ilişkiye dönüşecektir. Edebiyatın bu ulus pedagojisi işlevi, Tanzimat'tan beri sıklıkla vurgulanır. Tanzimat yazarlarının çoğu, Osmanlı toplumunun yeterli eğitim imkânlarından mahrum oldukları için bu işlevi edebiyatın görmesi gerektiğini vurgularlar.⁵ Mehmed Âkif, bu yönüyle Tanzimat'tan itibaren gelen edebiyatın toplumsal öğreticilik işlevini önemser. Fakat burada *Safahat*'in önceki yazar ve şairlerden farklı olarak daha geniş bir sorunlar dizisiyle ilgilendiğini söylemek gerekir. Devletin siyasi sorunlarından İslam ümmetinin yüzyıllardan beri süren kronik hastalıklarına ve İstanbul'daki herhangi bir bireyin yine toplumsal düzenin bozukluğundan kaynaklanan ailevi sorunlarına kadar geniş bir yelpazede sorunların irdelendiği görülür. İlave olarak Âkif'in millet tahayyülünün de en azından devrindeki pek çok şairden daha geniş olduğunu görmek gerekir. Bütün bu sorunlarda Âkif göstermekle yetinmez, çözüm yollarını da arar.

⁵ Namık Kemal, "Mukaddime-i Celâl"de milletimizin eğitim bakımından her mahallesinde bir üniversite, her sokağında bir allâme yetişecek seviyelerden çok uzak olduğu için gazeteden, romandan yararlanmak zorunda olduğunu söyleyerek edebiyatı açıkça bir eğitim aracı olarak gördüğünü ifade eder. Bkz. Namık Kemal, 1993: 344. Benzer ifadeler Ahmed Midhat Efendi'de de bolca görülecektir.

2.5. Süssüzlük

Âkif'in dili süssüzdür. Kendisi de “ne tasannu’ bilirim, çünkü, ne san’atkârım” (5) diyerek *Safahat*'in önsözünde asıl hünerinin yazdıklarının samimiyeti olduğunu söyler. Bunun dışında *Safahat*'ta daha evvel şiirde kullanılmasına alışkın olunmayan bir sokak dili vardır. Yer yer argoya kaçan bu dil, eski edebiyatın süslü dilinin kabul edemeyeceği kadar süssüzdür. Şiirlerinde karşımıza çıkan “şallak mallak”, “zağar”, “salak”, “moruk”, “hınzır”, “orospu”, “züppe”, “kaltaban”, “piç”, “ulan”, “hödük” gibi pek çok kelimenin o devirde şiirde kullanılması çok sonra Orhan Veli'nin kullandığı “nasır” kadar sarsıcı ve yenidir. Nitekim bu ve benzeri kelimeler yüzünden devrinde eleştirilmiş, “iptizal ve itnaba” (adilik ve gereksiz uzatma) düşmekle suçlanmıştır.⁶

Mehmed Âkif, edebiyatın gereksiz laf cambazlıkları ve gerçekliği bozan süslü ifadeler şeklinde anlaşılmasına şiddetle karşı çıkar. Ona göre edebiyat, okuru gerçeklikten koparmamalı, aksine ona gerçekliği hatırlatarak uyarmalıdır. Toplumunu gerçekten uzaklaştırarak hayal vadilerinde dolaştıran edebiyat, faydalı olmaktan çıkarak zararlı, hatta toplumu yıkıcı bir faaliyete dönüşür. Bu maksatla edebiyatın süssüz ve yalın olması gerektiğini şöyle açıklar:

“Şiir için, edebiyat için ‘süs’, ‘çerez’ diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel yiyecek, yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıdâ vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç söylemez” (Ersoy, 1990: 142).

Âkif'in bu ifadelerinde edebiyattan beklediği maksadın halkın sorunlarına odaklanmak ve bunları çözecek öneriler sunmak olduğu anlaşılmaktadır. Onun için edebiyatın asıl maksadı toplumsal olduğu için ondan beklenen de toplumsal yarardır. Topluma yararlı olmayan edebiyat, yiyeceksiz ve giyeceksiz kişiye süsten bahsetmek kadar abes olacaktır. Elbette Âkif'in bu anlayışının tartışılması gerekir. Zira “süs” veya “çerez” olarak görülen edebiyatın da büsbütün yararsız olduğu söylenemez. Kaldı ki yarar kavramının da mahiyeti yoruma açıktır. Estetiğin önemli tartışma konularından biri olan bu meselede Âkif'in edebiyatın işlevine odaklandığı ve böylece biçimi değil içeriği, yani mesajı daha öncelikli gördüğü anlaşılmaktadır.

3. Sonuç

Buraya kadar Âkif şiirinin gerçekçiliğini farklı başlıklar altında ama birbirini besleyen ve geliştiren bir örüntü hâlinde sunmaya çalıştık. Gerçekten de Mehmed Âkif'in poetikasıyla ilgili her mesele bir biçimde gelip gerçekçilik konusuna dayanmaktadır. Gerçekçilik, bu yönüyle Âkif poetikasından açılan hemen her konunun son tahlilde ulaştığı büyük kapı, temel ilkedir. Burada Âkif'in gerçekçiliği ile ilgili düşüncelerimizi bir sonuca bağlarken akla gelen bir soruya cevap vermemek eksiklik olacaktır. Söz konusu soru şudur: Gerçekçilik madem pozitivizm gibi Avrupa'da kutsal karşıtı ve dinî düşüncüyü tahrip eden bir felsefi akımın sonucu ise o hâlde Âkif gibi dindarlığıyla bilinen bir şair bunu kendi fikirleriyle nasıl uyuşturabildi? Natüralist edebiyatın herhangi bir ahlaki sınır tanımayan özerk edebiyat anlayışıyla kendisinin edep için edebiyat anlayışını nasıl bağdaştırabildi? Bir kere şunu söylemek gerekir ki Âkif, hayatın her alanıyla ilgili dinî düşüncenin “sadr-ı İslam” denilen İslam'ın ilk asrına dönmesi gerektiğini düşünür. Zira bu dönemde İslam, Arap kabileleri arasında henüz farklı kültürlerin ve onlar üzerinden gelen mistik düşüncenin etkisine girmemiş, sade ve pratik bir inanç olarak idrak edilmiştir. Âkif ve diğer İslamcı düşünürlere göre sonraki kültürel çeşitlenme Müslümanları realiteden koparmış ve hayalcileştirmiştir. Bu bakımdan o, Avrupa'nın rasyonel düşüncesini pek çok açıdan İslam'ın ilk asırlarındaki akılcılığa aykırı görmemiştir. Toplumsal hayatın birtakım mistik fikirlerle realiteden

⁶ Örneğin Âkif'in dünya görüşüne karşı da şiddetli bir karşıtlık besleyen İsmail Hikmet, onu dili üzerinden de ayrıca eleştirmekte, “küfür, parlak da olsa edebiyat havzasına giremez” demektedir. Bkz. Ertaylan, 2011: 1084.

koptuğu gibi şiirin de aynı düşüncenin yansıması olarak büsbütün hayalciliğe dalmasını eleştirir. Ona göre şiir, daha çok İrani gelenekten gelen tasavvufi çizgi yerine eski Arap şiirinin kabile hayatını anlatan toplumsallığına ve Sa'dî'nin hikemi çizgisine bağlı kalsaydı daha yararlı olacaktı. Bu bakımdan gerçekçiliği pozitivist felsefenin yansıması olmaktan çok bu hikemi geleneğin modern devamı olarak görür.

Âkif, sanatın realiteyi anlatması gerektiğini söylerken aslında temelde dünyanın bir hakikati olduğunu, insanın temel vazifesinin de bu dünyada çalışmak olduğunu düşünür. Böylece dünyayı fâni görerek çalışmayı terk edenleri, tevekkül ettiklerini iddia edip tembellik edenleri, her işi kadere havale edenleri şiddetle eleştirir. Hatta bu nedenle kaderciliğe, dünyayı önemsizleştirerek dünya için çalışmayı önemsizleştiren tasavvufa itiraz eder. Onun sanat görüşünün, realiteye duyduğu bağlılığın aynı zamanda onu dinî görüşleri itibariyle de gerçekçi kıldığını görürüz.

Mehmed Âkif bütün bu etkilerin altında gerçekçilik hususunda yeni bir terkiye ulaşmaya çalışır. Bu terkipte bir tarafıyla eski Arap şiirinin toplumsal realiteye bağlılığı ile hikemi şiir tarzının öğreticiliğini alırken, diğer taraftan da pozitivist gerçekçiliğin ilkelerini buluşturur. Fakat şunu da eklemek gerekir ki Âkif'in gerçekçiliği, -her ne kadar beğendiğini söylese de- Zola tarzı natüralizme kadar uzanmaz. Hatta natüralist edebiyatın gerçekçilik için kaçınılmaz gördüğü gayri ahlaki çirkinlikleri, müstehcenlikleri “fuhuş edebiyatı” olarak şiddetle eleştirir. Ne tasavvuf perdesi altındaki divan şiirinin cinselliğini ne de modern edebiyatın natüralist müstehcenliğini kabul eder. Ona göre gerçekçiliğin sınırı ahlakın sınırına kadardır. Edebin bittiği yerde edebiyatın da bittiğini savunur. Öyleyse Âkif'in gerçekçiliğini düşünürken geleneğin getirdikleri ile Batı'dan gelenler arasında eklektik bir tutum geliştirdiğini görmek gerekir.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1970). *Batı te'sirinde Türk şiiri antolojisi*. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Ali Ekrem. (1329a). Sahaif-i tenkid. *Sebilürreşad*. Cilt 11, Sayı 262, 5 Eylül 1329/18 Eylül 1913, s. 21-23.
- Ali Ekrem. (1329b). Sahaif-i tenkid. *Sebilürreşad*. Cilt 11, Sayı 263, 12 Eylül 1329/25 Eylül 1913, s. 38-40.
- Auerbach, E. (2010). 19. yüzyılda Avrupa'da gerçekçilik. *Yabanın tuzlu ekmeği*. (Haz. Martin Vialon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Banarlı, N. S. (2004). *Resimli Türk edebiyatı târihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çantay, H. B. (1966). *Âkifnâme: Mehmed Âkif*, İstanbul: Ahmed Sait Matbaası.
- Dino, G. (1954). *Tanzimat'tan sonra edebiyatta gerçekçiliğe doğru*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Enginün, İ. (2012). Safahat'ta İstanbul'un romanı. *Yeni Türk edebiyatı araştırmaları II*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 244-256.
- Ersoy, M. Â. (1987). *Safahat*. (Haz. M. Ertuğrul Düzdâğ). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ersoy, M. Â. (1990). *Mehmed Akif Ersoy'un makaleleri*. (Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Nuran Abdulkadiroğlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ertaylan, İ. H. (2011). *Türk edebiyatı tarihi I-IV*. (Haz. Abdullah Uçman vd.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Fergan, E. E. (1938). *Mehmed Akif: hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları*. İstanbul: Asarı İlmiye Kütüphanesi, c. 1.

- Jakobson, R. (2005). Sanatta gerçekçilik üstüne. *Yazın kuramı: Rus biçimcilerinin metinleri*. (ed. Tzvetan Todorov; çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 91-101.
- Kuntay, M. C. (2011). *Mehmed Akif: hayatı, seciyesi, sanatı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Namık Kemal. (1993). Mukaddime-i Celâl. *Yeni Türk edebiyatı antolojisi II*. (haz. Mehmet Kaplan vd.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Suchkov, B. (1976). *Gerçekçiliğin tarihi*. (çev. Aziz Çalışlar). İstanbul: Bilim Yayınları.
- Tansel, F. A. (1945). *Mehmed Akif: hayatı ve eserleri*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Wellek, R. (1964). The concept of realism in literary scholarship. *Concepts of criticism*. New Haven: Yale University Press, s. 222-255.

Araştırma Makalesi / Research Article

**FİRMALARIN PAY SENEDİ GERİ SATIN ALIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ:
ULUSLARARASI BİR İNCELEME***

**Muhammed YILMAZ¹
Sadiye OKTAY²**

Öz

Son yıllarda pay senedi geri satın alım yöntemi ile yapılan kâr payı dağıtımının uygulamada ciddi şekilde arttığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı firmaların pay senedi geri satın alımının belirleyicilerini araştırmaktır. Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini 2009-2019 yılları arasında dünya genelinde 62 ülkede faaliyet gösteren 22,445 firma verisinden ve toplam 161,592 gözlem sayısından meydana gelmektedir. Oluşturulan model, lojistik regresyon ve en küçük kareler test yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler kârlılık, kaldıraç, maddi duran varlıklar, büyüklük, büyüme fırsatları, araştırma geliştirme harcama oranı ile gayri safi yurt içi hâsıla, doğrudan yabancı yatırım, yurt içi tasarruf oranı olmak üzere firma ve ülke düzeyindeki değişkenlerden oluşmaktadır. Ayrıca ülkeler benimsedikleri hukuk sistemi açısından Anglosakson ve Kıta Avrupası Hukuk sistemi olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen sonuçlar itibariyle doğrudan yabancı yatırım oranı her iki yöntemde göre pay geri alımları üzerine etkisi istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Bunun yanında hem firma düzeyinde hem de ülke düzeyindeki diğer değişkenlerin firmaların pay senedi geri satın alım yöntemiyle yaptıkları kâr payı dağıtımına önemli ve istatistiksel olarak anlamlı etkilerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca pay senedi geri satın alımlarının belirleyicilerinin incelenmesinde, lojistik regresyon yöntemi ile elde edilen bulguların teorik beklentilerle ve literatürde yer alan önceki bulgularla daha uyumlu sonuçlar ortaya koymasından dolayı, bu yöntemin daha tutarlı bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pay senedi geri satın alım kararları kapsamında geliştirilen model çalışmanın güçlü ve özgün yanını göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçlarının literatüre, uygulamacılara, yatırımcılara katkı sağlayan ve yeni bir perspektif kazandıran bir kılavuz olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kâr Payı Dağıtımı, Pay Senedi Geri Satın Alımı, Lojistik Regresyon, En Küçük Kareler Yöntemi, Yasal Yapı

Jel kodları: C23, G30, G35

DETERMINANTS OF FIRMS' SHARE REPURCHASES: AN INTERNATIONAL INVESTIGATION

Abstract

In recent years, it has been observed that the dividend payout made by the share repurchases method has increased significantly in practice. This study aims to research the determinants of share repurchases of firms. Therefore, the sample of the study consists of a total of 161,592 observations and the data of 22,445 firms operating in 62 countries around the world between 2009-2019. The created model has been analyzed by logistic regression and the ordinary least squares test method. The independent variables used in the study consist of firm-level and country-level variables such as profitability, leverage, asset tangibility, size, growth opportunities, research and development expenditure rates, gross domestic product, foreign direct investment, and domestic savings rate. Also, countries are classified as countries that have adopted common law and civil law. According to the obtained results, the effect of foreign direct investment rate has no statistically significant on share repurchases according to both methods. Besides, it has been determined that other variables both at the firm- level and at the country level, have statistically significant and considerable effects on the dividend distribution of the firms by the share repurchases method. In addition, in researching the determinants of share repurchases, it has been concluded that the obtained findings by the logistic regression method reveal more consistent results with the theoretical expectations and previous evidence in the literature. The developed model within the scope of share repurchases decisions shows the strong and original side of the study. Consequently, the results of this study are thought to be a guide that gives a new perspective and contributes to the literature, practitioners, and investors.

Keywords: Dividend Payout, Share Repurchases, Logistic Regression, Least Squares Method, Legal System

Jel Codes: C23, G30, G35

*Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde ikinci yazar danışmanlığında yürütülmekte olan “Kâr Payı Dağıtım Kararlarına Etki Eden İçsel ve Dışsal Faktörler: Uluslararası Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar

¹ Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9884-9130

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): muhammed.yilmaz@dpu.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4458-2535

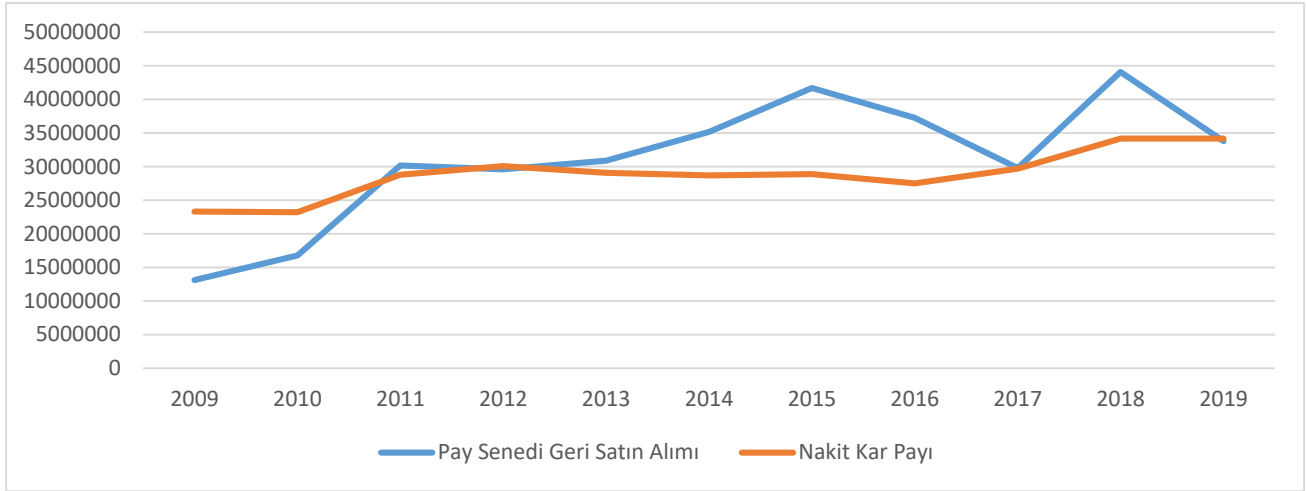
Başvuru Tarihi (Received): 02.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Günümüzde firmaların sürdürülebilir başarı sağlamalarının temelinde finansal kararların etkinliği yer almaktadır. Genel olarak finansal karar türleri; finansman, yatırım ve kâr payı dağıtım kararlarından oluşmaktadır (Aydın, Başar ve Coşkun 2017; Okka, 2015). Literatürde kâr payı dağıtım kararının farklı teorik ve uygulamaya sahip olduğu görülebilir. Bu durumu Black (1976) kâr payı bilmecesi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca literatürde yapılan çalışmalar ve tartışmalar kâr payı dağıtım kararlarının finans literatüründe çözülemeyen birkaç problemden biri olduğunu ve bu tartışmanın halen süregeldiğini göstermektedir (Brealey, Myers ve Allen, 2011). Dolayısıyla bu durum kâr payı dağıtım kararlarının araştırmalara konu olmasını ve literatürde ilgi çekici yanını hala devam ettirmektedir.

İlk olarak kâr payı tanımını ifade etmek gerekirse; genel anlamda firmaların elde ettikleri kârdan muhtelif giderler, zorunlu vergi ve karşılıklar düşüldükten sonra kalan kısmın ortaklara ödendiği tutarı ifade etmektedir (Karyağdı, 2014). Genel olarak her firma gelecek için planladıkları bir kâr payı dağıtım politikasına sahiptirler (Karacan ve Karacan, 2016). Burada kâr payı politikasının temel amacı, firmaların elde ettiği kârın ortaklara dağıtılmasını içeren bir niyet beyanı göstergesidir. Kurumsal finans literatüründe önemli karar türlerinden birisi olan kâr payı dağıtım kararı aynı zamanda finansman ve yatırım kararlarıyla da ilişkili olmasında dolayı önemi bir hayli fazladır (Pinto ve Rastogi, 2019). Bu nedenle karar verme mercii olarak firma yönetiminin, firmanın değeri hakkında yatırımcılardan daha fazla bilgiye sahip olduğu veya bilgiye erişim olanaklarının olduğu ifade edilmektedir (Myers ve Majluf, 1984). Bu nedenle, firmalar kâr payı dağıtımlarını farklı yöntemlerle gerçekleştirebilirler. Bunlar; nakit veya pay senedi şeklinde ya da dolaşımdaki pay senetlerin geri satın alınması yoluyla gerçekleştirilebilir (Trinh, Haddad ve Tran, 2022). Uygulamada firmaların nakit kâr payı ödemedikleri sıklıkla görülmektedir. Ayrıca firmaların finansal durumunun nakit kâr payı ödemesini gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip olması gerekmektedir (Karyağdı, 2014).

Firmalar kâr payı ödeme yöntemlerinin alternatifi olarak dolaşımdaki kendi pay senetlerini geri satın alarak kâr payı ödemesinde bulunabilirler. Dolaşımdaki pay senedinin azalmasıyla gelecekte elde edilecek kârın daha az pay senedine bölünmesiyle pay başına kâr artacaktır. Bu durumda yatırımcılar kâr payı kazancı yerine sermaye kazancı elde etmiş olacaklardır (Ertaş ve Karaca, 2010). Ayrıca ortaklara nakit kâr payı dağıtımının alternatifi olarak firmaların kendi pay senetlerini geri satın alımlarının ABD’de çok ciddi şekilde arttığı söylenmektedir (Grullon ve Michaely, 2002; Julio ve Ikenberry, 2004). Ayrıca pay senedi geri satın alımlarının sadece ABD’de değil tüm dünyada arttığı da Grafik 1’de görülmektedir. Grullon ve Michaely (2004) ve Dittmar (2000) pay senedi geri satın alımlarını yatırımcılara kâr dağıtmak için alternatif bir yol olduğu ifade etmişlerdir.

Grafik 1: Yıllara Göre Kâr Payı Dağıtım Tutarlarının Ortalaması

Literatürde nakit kâr payı dağıtımını inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Fakat son yıllarda firmaların pay senedi geri satın alma yoluyla yapılan kâr payı ödemeleri gittikçe artmaktadır. Yukarıdaki grafikte de görüleceği üzere nakit kâr payı dağıtımına göre pay senedi geri alımı ile yapılan kâr payı dağıtımını genel olarak gittikçe artmaktadır. Grafik 1 firmaların pay senedi geri satın alma yolunu seçmelerinin nakit kâr payı dağıtımına kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Dhanani (2016) firmaların neden pay senedi geri satın alımı yaptıklarının bazı sebeplerini (i) değer düşüklüğü sinyalinin verilmesi, (ii) serbest nakit akışının vekâlet maliyeti, (iii) vergi hipotezi, (iv) sermaye yapısı, (v) kontrolü devralma şeklinde sıralamaktadır.

Ayrıca bir firmanın kâr payı dağıtımını optimal seviyede olması gerekir. Kâr payı dağıtım kararı verildiğinde, kâr payı dağıtım oranı da önemli bir karar unsuru olmaktadır. Çünkü dağıtılacak kâr payı artırılırsa oto finansman azalmaktadır. Bu uygunluğun sağlanabilmesi için firma tarafından ayrıntılı bir şekilde analiz edilip ve değerlendirilip kararlaştırılması gerekir (Sayılğan, 2017). O halde kâr payı dağıtım kararını etkileyen birçok unsurdan bahsedilebilir ve bunların araştırılması gerekmektedir (Shefrin ve Statman, 1984).

Bu çalışmada kâr payı dağıtım kararlarının etkileyen faktörler iki grup içerisinde incelenmektedir. İlk olarak firmaların finansal verilerinden elde edilen içsel değişkenler ile firmaların faaliyet gösterdiği ülkelerin makroekonomik değişkenleri ile birlikte yasal yapısının dikkate alındığı dışsal değişkenlerdir. Yasal yapı değişkeni, La Porta, Silanes, Shleifer ve Vishny (1998) tarafından ülkelerin benimsediği hukuk sistemi açısından Anglosakson ve Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş ülkelerin sınıflandırmasını ifade etmektedir.

Bunların yanında kâr payı dağıtımının belirleyicileri ve kâr payı ödemeleri ile alakalı birçok teorik açıklamalar yapılmıştır (Baker, Singleton ve Veit, 2011; Baker ve Weigand, 2015; Bhattacharyya, 2007; Dewasiri ve Yatiwella, 2016). Bu yüzden Black (1976) farklı birçok teoremin ortaya çıkmasını kâr payı bilmececi olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Baker, Singleton ve Veit (2011) ve Dewasiri ve Yatiwella (2016), kâr payı dağıtım kararlarını açıklamada tek bir teoremin veya belirleyicinin tek başına anlamlı olamayacağını ifade etmektedirler. Bu yüzden literatürde kâr payı ile alakalı çok fazla teoriyle karşılaşmak mümkündür.

Bu çalışmanın motivasyonu, uluslararası bir veri setinin kullanılmasıyla firmaların genel olarak pay senedi geri satın alımı yoluyla kâr payı dağıtımını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi ve güçlü yorumların yapılmasıdır. Bu sayede firmaların genel pay senedi geri satın alım yoluyla yapılan kâr payı dağıtım kararlarının ve eğilimlerinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda firmaların pay senedi geri satın alım kararlarını etkileyen içsel ve dışsal faktörler öncelikle lojistik regresyon yöntemiyle ardından En Küçük Kareler (EKK/OLS) yöntemiyle analiz edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın

bulguları açısından literatüre katkı sağlamanın yanı sıra firma yöneticilerine, ortaklara, potansiyel yatırımcılara ve paydaşlara kılavuz olabilecek bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında literatür taraması olarak kavramsal çerçeveye ve bu alanda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Ardından çalışmanın yöntemi olarak; veri seti özelliklerinden, hipotezlerden ve modelden bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında ise elde edilen ampirik bulgular raporlanmış ve yorumlanmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bulguların literatürle karşılaştırması yapılarak tartışılmış ve son olarak da çalışmanın kısıtlarından bahsedilerek önerilerde bulunulmuştur.

1.Literatür Taraması

Literatürde kâr payı kararlarıyla alakalı olarak birçok çalışma mevcuttur ve genel olarak kâr payı ile ilgili olarak birçok teori hala tartışılmaya devam etmektedir. Firmaların pay senedi geri satın alım yöntemini, nakit kâr payının ikamesi olarak görüldüğünden kâr payı politikasında ele alınan belirli teorik argümanlar, pay senedi geri satın alımında da uygulanabilir (Boudry, Kallberg ve Liu, 2013).

Kâr Payı İntisizlik Teorisi (Miller ve Modigliani, 1961), Eldeki Kuş Teorisi (Gordon, 1963; Lintner, 1962). Vekâlet Teorisi (Easterbrook, 1984; Jensen, 1986) literatürdeki en önemli kâr payı teorileri olarak gösterilebilir. Bunların yanında Sinyal Teorisi içerdiği bilgi verme yönüyle piyasaya gelecek kârlarla alakalı olarak olumlu sinyaller ve bilgiler vermektedir (Bhattacharya, 1979; Ross, 1977). Kâr Payı Hiyerarşi Teorisi, firmanın ihtiyaç duyduğu finansmanı ilk olarak birikmiş kârlardan, sonra dış finansmandan daha sonra da öz sermaye ile finanse ettiğini belirtmektedir (Myers, 1984). Kâr Payı Hiyerarşi Teorisi doğrudan bir kâr payı ödemesine etki etmese de finansman ve yatırım gibi finansal kararların uyumlu bir şekilde birlikte değerlendirilmesini ifade etmektedir (Fama ve French, 2002). Kâr Payı Yaşam Döngüsü Teorisi ise büyük ve olgun firmaların büyük yatırımlara karar verdiğinde kâr payı ödemelerinde azalmaya neden olabileceğini düşünülmektedir (Mueller, 1972). Dolayısıyla genç firmaların olgun firmalara göre daha fazla kâr payı dağıtma eğiliminde olmadıklarını ileri sürmektedir. Diğer bir ifade ile olgun firmalar daha fazla kâr payı dağıtma eğilimindedirler (DeAngelo, DeAngelo ve Stulz, 2006; Fama ve French 2001). Firmaların serbest nakit akışlarını ve vekâlet maliyetlerini azaltmasının bir diğer yolu kâr payı ödemelerini artırmalarına bağlı olduğu savunulmaktadır (Fama ve French, 2000; Jensen ve Meckling, 1976; Von Eije ve Megginson, 2008). Bu yüzden Holder, Langrehr ve Hexter (1998) düşük asimetric bilgiye sahip olduğu düşünülen büyük firmaların sermaye piyasalarına erişiminin yüksek olması ve uygun maliyetle fon bulma güçlerinden dolayı ortaklara yüksek kâr payı ödeyebileceklerini belirtmektedirler.

Ayrıca önceki yıllarda yapılan çalışmalar firmaların ellerindeki nakitleri ortaklara nakit kâr payı dağıtmak yerine alternatif kâr payı olarak pay senedi geri satın alımı yaptıklarını gösteren kanıtlar sunmaktadır (Aivazian, Booth ve Cleary, 2006; Grullon ve Michaely, 2002; Von Eije ve Megginson, 2008). İkame hipotezine göre belirli bir miktar serbest nakit akışına sahip firmaların pay senedi geri satın alımına yöneldiklerinde daha az nakit kâr payı dağıtma eğiliminde oldukları görülmektedir (Moin, Guney ve El Kalak (2020). Literatürde Jiang, Kim, Lie, ve Yang, S. (2013) gibi birkaç çalışma bu hipotezi destekleyen kanıtlar bulmuştur. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında pay senetlerini geri satın alım faaliyeti karşılaştırıldığında, gelişmiş ülkeler genel olarak daha yüksek pay senetlerini geri satın alımı yaptığı görülmektedir (Manconi, Peyer, ve Vermaelen, 2014).

Vekâlet teorisine dayanarak, daha yüksek serbest nakit akışına sahip firmaların pay geri alımlarına girme olasılıkları daha yüksek olacaktır (Chan, Ikenberry ve Lee, 2004). Pay senetlerinin geri satın alınması, özellikle firmalar geri alım faaliyetlerini finanse etmek için ek borç kullandıklarında, firmaların öz kaynaklarının azalmasına ve borç oranının artmasına neden olur (Dittmar, 2000; Lee, Ejara ve Gleason, 2010). Pay senedi fiyatının piyasada düşük değerlenmesi pay senedi geri satın

alma kararının verilmesiyle piyasaya sinyal göndermektedir (Lee, Ejara ve Gleason, 2010). Diğer bir ifade ile firmaların düşük öz sermayeye sahipse pay senedi geri satın almada çok daha agresif oldukları ifade edilmektedir (Warr, Elliott, Koeter ve Öztekin, 2012).

Boudry, Kallberg ve Liu, (2013) ise genel olarak asimetrik bilgi modelleri, kâr payı dağıtımını ve pay senedi geri satın alımının, firmanın gelecekteki beklentilerinin güvenilir işaretleri olduğunu ifade etmektedirler. Yapılan çalışmaya göre yöneticilerin, firmalarının gerçek değeri hakkında firma dışındaki kişilere göre daha kaliteli bilgiye sahip oldukları gözükmektedir. Eğer piyasa firmanın değerini düşürürse firma yönetimi pay senedi geri satın alımı yoluna gidebilir. Bu nedenle, sinyal verme teorisi, pay senedi geri satın alımının pay senetlerinin değer düşüklüğüne ve gelecekteki performansa göre bir sinyal göstergesi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kâr payı teorileri ile pay senedi geri satın alımı arasındaki ciddi benzerlikler, çeşitli vekâlet maliyeti argümanları için de geçerlidir.

Pay senedi geri satın alımı üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalara çok fazla rastlanılmamıştır. Ancak pay senedi geri alımı ile ilgili olarak Aktan (2012) firmaların kendi pay senetlerini geri satın almasının nedenlerini ve hangi yöntemle pay geri alımı yaptıklarını araştırmıştır. Bunun yanında Arsoy (2017) ise 2010-2015 yılları arasında Borsa İstanbul’da pay senedi geri satın alım yapacağını açıklayan firmaların piyasa değerlerini incelemiştir. Benzer bir çalışma da ise Karakuş, Zor ve Küçük (2017) tarafından 2014-2016 yılları arasında pay senedi geri satın alım işleminin küçük ve büyük firmalar açısından pay senedi fiyatına etkisi araştırılmıştır. Araştırmacıların elde ettikleri bulgulara göre fiyat, pay senedi geri satın alım kararı öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara sahiptir.

2.Yöntem

Bu bölümde veri seti özellikleri ve içeriği, değişkenlerin tanımlanması, geliştirilen model, hipotezler ve temel istatistiki çıktılar gösterilmektedir.

2.1.Veri Seti Özellikleri

Yapılan bu çalışmanın firma düzeyindeki verileri *Thomson Reuters Eikon* veri tabanından temin edilmiştir. Ülke düzeyindeki makroekonomik veriler ise Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Firmaların hangi ülkeye ait olduğunu belirlemek için firmaların genel merkez ofislerinin bulunduğu ülke ile eşleştirme yapılmıştır. Çalışmada kullanılan bütün veriler yıllık ve ABD doları cinsinden hesaplanmaktadır. Kamu ve finans hizmeti sunan firmaların belirli finansal yapıları ve kâr payı kararları üzerindeki olası düzenleyici etkisi nedeniyle veri setine dâhil edilmemiştir. Bunun yanında zorunlu kâr payı dağıtım şartı bulunan Brezilya, Şili, Kolombiya, Yunanistan ve Venezuela ülkeleri örnekleme dâhil edilmemiştir (La Porta, Silanes, Shleifer ve Vishny, 2000; Tran, 2020). Böylece çalışmanın örnekleme açık ve geçerli finansal bilgilere sahip firmalardan oluşması sağlanmıştır. Bunlara ek olarak veri setinin düzenlenmesinde firmaların toplam varlıkları sıfır veya negatif bir değere sahipse veya yanlış bildirilen veriler varsa bunlar gözden geçirilmiş ve düzenlenmiştir. Ayrıca veri seti içerisinde uç değerlerin etkisini dikkate almak için, tüm firma düzeyindeki değişkenlerin uç değerlerindeki yüzde birlik (%1) kısmı örnekleme dışında tutulmuştur. Veri setinin özellikleri dikkate alındığında zaman ve birim özelliklerine sahip olduğu görülmektedir ve bu durum örneklemin panel veri özelliğini taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla nihai örnekleme, 2009-2019 tarihleri arasında 62 ülkede faaliyet gösteren 22,445 firma verisinden ve toplamda 161,592 gözlem sayısından meydana gelmektedir. Değişkenlere ilişkin kısaltmalar, tanımlamalar ve veri kaynakları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: *Değişkenlerin Tanımlanması*

Kısaltma	Değişkenin Adı	Hesaplama Şekli	Veri Kaynakları
PSGAYKP	Pay Senedi Geri Satın Alma Yöntemi İle Kâr Payı Dağıtımı	Toplam Geri Satın Alınan Pay Senedi Tutarı / Toplam Varlıklar	Thomson Reuters Eikon
KÂRLILIK	Firma Kârlılığı	Vergi Sonrası Net Kâr/ Toplam Varlıklar	Thomson Reuters Eikon
KALDIRAÇ	Firma Kaldıraç	Toplam Borç/ Toplam Varlıklar	Thomson Reuters Eikon
MADDİLİK	Maddi Duran Varlıklar	Net Maddi Duran Varlık/ Toplam Varlıklar	Thomson Reuters Eikon
BÜYÜKLÜK	Firmanın Büyüklüğü	Firma Piyasa Değerinin Logaritması	Thomson Reuters Eikon
B.FIRSAT	Firma Büyüme Fırsatları	Piyasada Değeri /Defter Değeri	Thomson Reuters Eikon
ARGE	Araştırma ve Geliştirme	Toplam ARGE Harcama Tutarı/Toplam Varlıklar	Thomson Reuters Eikon
GSYİH	GSYİH Büyümesi	Yıllık Ekonomik Büyüme Yüzdesi	DB-Dünya Göstergeler Ekonomik
DDY	Doğrudan Yabancı Yatırım	Doğrudan Yabancı Yatırım/GSYİH	DB-Dünya Göstergeler Ekonomik
TASARRUF	Yurt İçi Tasarruflar	Yurt İçi Tasarruflar/GSYİH	DB-Dünya Göstergeler Ekonomik
YASALYAPI	Ülkenin Benimsediği Hukuk Sistemi	Anglosakson =1 Kıta Avrupası =0	(La Porta, Silanes, Shleifer ve Vishny, 1998).

2.3.Hipotez Geliştirme

Firmalar nakit olarak kar payı dağıtabileceği gibi alternatif olarak pay senedi geri satın alımı da yapabilirler. Bu yüzden firmaların pay senedi geri satın alım kararlarını hangi faktörlerin etkilediği de önem arz etmektedir. Bu yüzden firmaların pay senedi geri satın alım kararlarına etki eden faktörleri firma ve ülke düzeyinde olmak üzere iki grupta sınıflandırmak mümkündür. Firma düzeyindeki değişkenlerin kâr payı dağıtım kararları üzerindeki etkisi literatürde oldukça çalışılmıştır. Ofori-Sasu, Abor ve Osei, (2017) ise çoğu gelişmiş ekonomilerden olmak üzere araştırma sayılarındaki artışa rağmen, makroekonomik göstergelerin ve firma özelliklerinin gelişmekte olan piyasalarda kâr payı dağıtım üzerinde ve pay sahiplerinin değerini nasıl etkilediği konusunda bir fikir birliğinin olmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla çoğu ülke, makroekonomik ve yapısal değişkenler açısından ilginç özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir.

Bu yüzden firmaların kâr payı dağıtım kararları üzerinde etkisi olan faktörler firmaya, sektöre ve makroekonomik faktörlere göre değişebilmektedir (Fettahoğlu, 2015). Bu sebeple ekonominin genel durumu, firmaların kâr payı dağıtım kararlarını etkilediği düşünülmektedir. Genel olarak ekonomilerin patlama yaşadığı zamanlarda yatırım fırsatları çok fazla olur. Dolayısıyla firmalar daha fazla kâr elde etseler bile firma daha fazla fonu elinde tutmak isteyebilir. Firmaların bu patlama dönemlerinde fon bulması da kolaydır. Bu durumun tersine sıkıntılı, bunalımlı veya kriz dönemlerinde ise firmalar gelecekteki şokların etkisini azaltmak için elde ettikleri kârları firma bünyesinde tutabilirler (Gopal, 2008). Ayrıca son zamanlarda, makroekonomik faktörlerin etkisi ve bunların kurumsal finansal kararlar üzerindeki etkilerinin anlaşılması büyük önem kazanmıştır. Bu yüzden literatür incelendiğinde makroekonomik değişkenlerin kâr payı ödemesi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara çok sık rastlanılmamaktadır (Pandey ve Bhat, 2007).

Makroekonomik değişkenlerin kâr payı dağıtım kararları ve ortakların refahı üzerindeki etkisi açısından düşünüldüğünde literatürdeki bulgular; faiz oranı, enflasyon oranları ve diğer makroekonomik faktörlerdeki değişimin gelecekteki kâr payı ödemeleri üzerinde büyük bir etkiye

sahip olduğunu şeklidir (Chen, Cheung, Stouraitis ve Wong, 2005). Bunun nedeni, GSYİH, döviz kurları, iskonto oranları ve enflasyon oranları gibi makroekonomik faktörlerin pay senedi fiyatlarının veya getirisinin değişmesine neden olması ve bunun da beklenen kâr paylarını etkilemesi olduğu düşünülmektedir. Bunun bir diğer sebebi ise gelecekteki kâr payları ekonomik faaliyetleri yansıttığından dolayı makroekonomik göstergelerdeki değişimler kâr payı ödemelerini etkilediği söylenebilir (Rahman ve Rashid, 2009). Bunların yanında ülkelerin yasal ve kurumsal yapısının, firmaların kâr payı dağıtım kararlarına anlamlı etkisi olduğunu ifade eden çalışmalar vardır (Ferris, Jayaraman, Sabherwal, 2009; Jeong, 2013). Tran' a (2020) göre Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş ülkelerdeki firmaların daha fazla kâr payı dağıtma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle Anglosakson Hukuk Sistemini benimsemiş ülkelerdeki firmaların daha az kâr payı dağıtma eğilimine sahip olduğu görülmektedir.

Bu bilgiler doğrultusunda pay senedi geri satın alımlarını etkileyen firma ve ülke düzeyindeki faktörlerin hipotezleri lojistik regresyon ve EKK yöntemine göre aşağıdaki gibi geliştirilmiştir. H_1 ve H_2 lojistik regresyon yöntemine ilişkin hipotezleri içerirken H_3 ve H_4 EKK yöntemine ilişkin hipotezleri içermektedir.

H_1 : Firma düzeyindeki değişkenler (H_{1a}) kârlılık oranının artması, (H_{1b}) kaldıraç oranının artması, (H_{1c}) maddi duran varlık oranının artması, (H_{1d}) büyüklüğünün artması (H_{1e}) büyüme fırsatları oranının artması, (H_{1f}) ARGE harcama oranının artması, firmaların pay senedi geri satın alma olasılığını etkiler.

H_2 : Ülke düzeyindeki değişkenler, (H_{2a}) GSYH büyüme oranının artması, (H_{2b}) doğrudan yabancı yatırım oranının artması, (H_{2c}) yurt içi tasarruf miktar oranının artması, (H_{2d}) firmanın faaliyet gösterdiği ülkenin Anglosakson Hukuk Sistemini benimsemiş olması, firmaların pay senedi geri satın alma olasılığını etkiler.

H_3 : Firma düzeyindeki değişkenler (H_{3a}) kârlılık oranının artması, (H_{3b}) kaldıraç oranının artması, (H_{3c}) maddi duran varlık oranının artması, (H_{3d}) büyüklüğünün artması (H_{3e}) büyüme fırsatları oranının artması, (H_{3f}) ARGE harcama oranının artması, firmaların pay senedi geri satın alma oranını etkiler.

H_4 : Ülke düzeyindeki değişkenler, (H_{4a}) GSYH büyüme oranının artması, (H_{4b}) doğrudan yabancı yatırım oranının artması, (H_{4c}) yurt içi tasarruf miktar oranının artması, (H_{4d}) firmanın faaliyet gösterdiği ülkenin Anglosakson Hukuk Sistemini benimsemiş olması, firmaların pay senedi geri satın alma oranını etkiler.

3.Araştırma Modeli

Uluslararası veri seti ile firmaların pay senedi geri satın alma kararlarını etkileyen firma ve ülke düzeyindeki faktörlerin analizini gerçekleştirilmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda olasılık dağılımını yani firmanın pay senetlerini geri satın alıp almama olasılığının belirlenmesinde lojistik regresyon yönteminin ve pay senedi geri alım oranını etkileyen faktörlerin tahmin gücünün yüksek çıkması sebebiyle ana kütle tahminlemede EKK Yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Moin, Guney ve El Kalak (2020) çalışması takip edilerek geliştirilen yeni modeller aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Lojistik Regresyon Modeli;

$$\text{PSGSALAN}_{it} = \alpha + \beta_1 \text{KÂRLILIK}_{it} + \beta_2 \text{KALDIRAÇ}_{it} + \beta_3 \text{MADDİLİK}_{it} + \beta_4 \text{BÜYÜKLÜK}_{it} + \beta_5 \text{B. FIRSAT}_{it} + \beta_6 \text{ARGE}_{it} + \beta_7 \text{GSYİH}_{it} + \beta_8 \text{DYY}_{it} + \beta_9 \text{TASARRUF}_{it} + \beta_{10} \text{YASALYAPI}_{it} + \delta_j + \delta_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

EKK Regresyon Modeli;

$$PSGAYKP_{it} = \alpha + \beta_1 K\hat{A}RLILIK_{it} + \beta_2 KALDIRA\hat{C}_{it} + \beta_3 MADD\hat{I}LIK_{it} + \beta_4 B\hat{Y}Y\hat{U}KL\hat{U}K_{it} + \beta_5 B.FIRSAT_{it} + \beta_6 ARGE_{it} + \beta_7 GSYIH_{it} + \beta_8 DYY_{it} + \beta_9 TASARRUF_{it} + \beta_{10} YASALYAPI_{it} + \delta_j + \delta_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada i firma kesit verilerini gösterirken t ise yılları ifade etmektedir. Pay senedi geri satın alma kararlarının temsilcileri olarak belirlenen bağımlı değişkenlerden ilki PSGSALAN; pay senedi geri satın alma kararı veren firmalar için 1, pay senedi geri satın almayan firmaları için ise 0 değerini ifade etmektedir. PSGSALAN, lojistik regresyon yönteminde kullanılan bağımlı değişkendir. Panel EKK Yönteminde kullanılan bağımlı değişken ise kâr payı dağıtım kararının göstergesi $PSGAYKP_{it}$; Pay senedi geri satın alma yöntemi ile kâr payı ödeme oranını ifade etmektedir ve toplam geri satın alınan pay senedi tutarı/toplam varlıklar it şeklinde hesaplanmaktadır. Modeldeki bağımsız değişkenler sırasıyla kârlılık, kaldıraç, maddilik, büyüklük, büyüme fırsatları, ARGE harcamaları, GSYİH büyümesi, doğrudan yabancı yatırım, yurt içi tasarruf miktarı olarak seçilmiştir. Son olarak ülkelerin yasal yapısı $YASALYAPI_{it}$ değişkeni ile gösterilmiştir. Bu değişken bir kukla değişkendir ve ülkelerin hukuk sistemi olarak hangi ekolü benimsediğini ifade etmektedir. Bu değişken eğer Anglosakson hukuk sistemini benimsemiş bir ülke ise 1 değilse 0 değerini almaktadır. Sıfır (0) değerini alan ülkeler Kıta Avrupası hukuk istemini benimsemiş ülkeler olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin yasal yapı sınıflandırması ile ilgili ayrıntılı bilgi için Ek1'deki tablo incelenebilir. Ayrıca δ_j ülkelerin sabit etkisi δ_t ise zamana bağlı etkilerini dikkate alan kukla değişkenlerdir. Son olarak ε_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

Ayrıca denklem 1 de gösterilen model lojistik regresyon yöntemi ile tahmin edilirken denklem 2 de gösterilen model EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. EKK yönteminde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını ortadan kaldırmak ve dirençli tahmin yapmak amacıyla Rogers (1994) tarafından geliştirilen Rogers kümelenmiş standart hatalar yöntemi kullanılmıştır. Bununla beraber modellere yıl ve ülke sabit kukla değişkenleri eklenerek yıla ve ülkeye özgü ölçülemeyen unsurların faktörlerin etkisi de göz önünde bulundurulmuştur. Son olarak veri setinde firma sayısının çok fazla olması sebebiyle, modele firma sabit etkileri eklenmemiştir ve bu sebeple Rogers yönteminde kümelenme, firma düzeyinde yapılmıştır. Veri setinin zaman boyutunun çok yüksek olmaması sebebiyle birim kök testine ihtiyaç duyulmamıştır.

4.Bulgular ve Yorum

Yapılan araştırma neticesinde oluşturulan örneklem ile modeller test edilmiştir. Bununla ilgili olarak Tablo 2'de temel tanımlayıcı istatistikî değerler gösterilmiştir. Bunun yanında Tablo 3'de korelasyon matrisi gösterilirken, Tablo 4'te lojistik regresyon sonuçları, Tablo 5'de ise EKK yöntemi ile elde edilen bulgular gösterilmiştir. Son olarak raporlanan bu bilgiler yorumlanmıştır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem sayısı	Ortalama	St. Sapma.	Minimum	Maksimum
PSGSALAN	161,592	0.213365	0.409684	0	1
PSGAYKP	161,592	0.0029	0.013971	0	0.240093
KÂRLILIK	161,592	0.042041	0.122518	-10.2836	0.335679
KALDIRAÇ	161,592	0.201828	0.182192	0	3.693919
MADDİLİK	161,592	0.289168	0.202966	0	0.944881
BÜYÜKLÜK	161,592	19.18333	1.986176	12.74578	24.00765
B.FIRSAT	161,592	1.674184	1.600889	0.353833	81.39621
ARGE	161,592	0.008762	0.025057	0	0.817625
GSYİH	161,592	3.644182	3.186472	-8.07462	25.16253
DYY	161,592	3.318302	8.849607	-41.0634	280.1318
TASARRUFLAR	161,592	30.28769	10.73139	-6.14544	61.28734
YASALYAPI	161,592	0.333618	0.471507	0	1

Tablo 2, 2009-2019 tarih aralığında oluşturulan örneklem için değişkenlerin gözlem sayılarını, ortalama değerlerini, standart sapma değerlerini, minimum ve maksimum değerlerini göstermektedir. Diğer bir ifade ile firma ve ülke düzeyindeki değişkenlerin temel tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Araştırmanın kapsamında gözlem sayısı 161.592 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca kullanılan bağımlı değişkene göre (PSGAYKP) ortalama değeri (0,0029), standart sapması (0,013971), minimum değeri 0 (sıfır) ve maksimum değeri ise (0,240093) olarak tabloda gösterilmiştir. Diğer değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikleri yine Tablo 2 ayrıntılı incelendiğinde görülebilir.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

DEĞİŞKENLER	PSGSALAN	PSGAYKP	KÂRLILIK	KALDIRAÇ	MADDİLİK	BÜYÜKLÜK	B.FIRSAT	ARGE	GSYİH	DYY	TASARRUF	YASALYAPI
PSGSALAN	1											
PSGAYKP	0.3986	1										
KÂRLILIK	0.0107	0.0559	1									
KALDIRAÇ	-0.0372	-0.0198	-0.2487	1								
MADDİLİK	-0.0413	-0.0588	-0.0294	0.2831	1							
BÜYÜKLÜK	0.1078	0.1265	0.1195	0.0319	0.0076	1						
B.FIRSAT	-0.076	0.0587	0.0402	-0.1138	-0.1176	0.2844	1					
ARGE	0.0306	0.061	-0.0923	-0.1283	-0.1393	0.0767	0.1394	1				
GSYİH	-0.3154	-0.0976	0.0495	0.0487	0.0247	0.0241	0.186	-0.035	1			
DYY	-0.0581	-0.022	0.0077	-0.0112	-0.0302	-0.0255	-0.0092	-0.0608	0.0261	1		
TASARRUFLAR	-0.2574	-0.1254	0.0116	-0.0009	-0.0166	0.1498	0.1688	0.0566	0.5776	0.0341	1	
YASALYAPI	-0.0299	0.0879	0.0113	0.0601	0.0693	-0.0629	0.0056	-0.1076	0.0304	0.2531	-0.2387	1

Tablo 3'de değişkenler arası korelasyon ilişkisi gösterilmektedir. Bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyon genel anlamda gözükmemektedir. Fakat bunun yanında Tablo 3'de incelendiğinde bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenler arasında anlamlı ve önemli korelasyon ilişki olduğu görülmektedir. Hipotezleri destekleyen bir diğer görüş ise bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki korelasyon ilişkisidir. Ayrıca bağımlı değişken PSGAYKP ile en yüksek önemli ilişkiye sahip Firma düzeyindeki değişkenlerden firma Büyüklüğü iken ülke düzeyindeki değişkenlerden ise Yurt içi tasarruflardır. Bunun yanında PSGAYKP ile en az anlamlı ilişkinin gözlemlendiği değişken firma kaldıraç oranıdır. Son olarak Tablo 3'deki tasarruflar ve kaldıraç arasındaki korelasyon sonucu (p-değeri 0.7072) anlamlı çıkmamıştır. Bununla birlikte yasal yapı ve firma büyüme fırsatları (B.FIRSAT) arasındaki korelasyon sonucu (p-değeri 0.0250) %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu bilgilerin yanında diğer bütün değerler %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır.

Tablo 4: *Lojistik Yöntemine Göre Pay Senedi Geri Satın Alımının Belirleyicilerinin Analizi*

Değişkenler	1	2	3
Kârlılık	1.801*** (17.12)	1.578*** (14.29)	1.803*** (16.00)
Kaldıraç	-0.857*** (-20.45)	-0.208*** (-4.72)	-0.114** (-2.56)
Maddilik	-0.417*** (-11.72)	-0.459*** (-11.92)	-0.411*** (-10.62)
Büyüklik	0.120*** (30.80)	0.175*** (41.47)	0.156*** (35.99)
B.Fırsat	-0.464*** (-54.43)	-0.141*** (-18.73)	-0.127*** (-16.93)
ARGE	2.808*** (10.35)	1.833*** (6.61)	1.536*** (5.49)
GSYİH		-0.198*** (-36.24)	-0.079*** (-12.56)
DYY		0.002 (1.06)	0.003 (1.63)
Tasarruflar		-0.123*** (-51.07)	-0.140*** (-60.65)
Yasal Yapı			-2.079*** (-31.39)
Sabit	-2.608*** (-34.54)	-0.092 (-0.97)	0.684*** (7.13)
Ülke Etkisi	Var	Var	Var
Yıl Etkisi	Var	Var	Var
LR Chi²	17352.15	39733.69	41180.08
Prob > Chi²	0.0000	0.0000	0.0000
Log Likelihood	-74414.596	-63223.825	-62500.631
Pseudo R²	0.1044	0.2391	0.2478
Gözlem Sayısı	158,805	158,805	158,805

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$ istatistik değerlerine göre anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Denklem (1)'de gösterilen model pay senedi geri satın alma kararını etkileyen firma ve ülke düzeyindeki değişkenlerin lojistik regresyon yöntemiyle firmaların pay senedi geri satın alım kararı üzerine etkisinin test edildiğini göstermektedir. Tablo 4'de. 1. Sütun modelin öncelikle firma düzeyindeki değişkenlerini test etmiştir. Ardından 2. Sütun ülke düzeyindeki değişkenlerin modele dâhil edilerek analiz edildiğini göstermektedir. Son olarak 3. Sütun yasal yapıyla birlikte tüm değişkenlerin geliştirilen model çerçevesinde analiz edildiğini göstermektedir. Modele eklenen değişkenlerle birlikte hem değişkenlerin hem de modelin anlamlılığı arttığı görülmektedir. Bu durum analizin tutarlılığına işaretir. Ayrıca lojistik regresyon analizlerinde R^2 değeri fazla

yorumlanmasa da bu çalışmada değişkenler eklendikçe R^2 değerinin arttığı gözlemlenmektedir. Yaklaşık olarak R^2 değeri %25 olarak elde edilmiştir. Bu değer bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü olarak ifade edilebilir. Ayrıca analiz modelinde de bağımsız değişkenlerin varyans şişirme faktör ($V\hat{S}F/VIF$) değerleri kritik eşik olan 10 değerinin (Gujarati ve Porter, 2009) altında çıkmıştır. Bu durum analiz modellerinde çoklu doğrusallık probleminin olmadığını göstermektedir.

Lojistik regresyon modeli incelendiğinde modelin bütününlüğün anlamlı olduğu gözükmektedir. Firma düzeyindeki değişkenler olarak; firmaların kârlılığı, büyüklüğü, AR-GE harcamaları bir birim artarsa firmaların pay senedi geri alma olasılıkları artmaktadır. Ayrıca firmanın kaldıraç, maddi duran varlık oranı ve büyüme fırsatları bir birim artarsa firmaların pay senedi geri satın alma olasılıkları azalmaktadır. Ülke düzeyindeki değişkenlerden ise GSYİH ve yurt içi tasarrufların bir birim artması firmaların pay senedi geri alma olasılıklarını azaltmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımın pay senedi geri alımı ile istatistiksel olarak anlamlı olmadığı gözükmektedir. Firmanın bağlı bulunduğu ülke eğer Anglosakson hukuk sistemini benimsemiş bir ülkeyse pay senedi geri satın alma olasılığını azaltmaktadır. Dolayısıyla lojistik regresyon yöntemiyle yapılan analiz sonuçlarına göre geliştirilen alternatif hipotezler arasında sadece H_{2b} desteklenmemektedir. Diğer alternatif hipotezler ise desteklenmektedir.

Tablo 5: EKK Yöntemine Göre Pay Senedi Geri Satın Alımının Belirleyicilerinin Analizi

Değişkenler	1	2	3
Kârlılık	0.007*** (9.05)	0.007*** (9.15)	0.007*** (9.10)
Kaldıraç	-0.0002 (-0.36)	0.0003 (0.70)	0.0003 (0.67)
Maddilik	-0.003*** (-9.87)	-0.003*** (-10.56)	-0.003*** (-10.55)
Büyüklik	0.0004*** (13.20)	0.001*** (16.63)	0.001*** (15.87)
B.Fırsat	0.0002*** (4.06)	0.0003*** (7.30)	0.0003*** (7.27)
AR-GE	0.014*** (3.56)	0.014*** (3.62)	0.014*** (3.62)
GSYİH		-0.0001*** (-4.25)	-0.0001*** (-4.84)
DYY		0.000 (0.52)	0.000003 (0.52)
Tasarruflar		-0.0002*** (-21.29)	-0.0002*** (-21.04)
Yasal Yapı			0.0001 (0.37)
Sabit	-0.006*** (-9.92)	-0.004*** (-7.38)	-0.004*** (-6.65)
Ülke Etkisi	Var	Var	Var
Yıl Etkisi	Var	Var	Var
Gözlem Sayısı	161,592	161,592	161,592
R²	0.101	0.109	0.109
F - Değeri	28.63	34.02	33.58
Prob > F	0.0000	0.0000	0.0000

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$ istatistik değerlerine göre anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Denklem (2)'de gösterilen model pay senedi geri satın alma kararını etkileyen firma ve ülke düzeyindeki değişkenlerin EKK yöntemiyle test edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgular Tablo 5'de gösterilmiştir. İlk olarak Tablo 5'deki 1. sütun modelin öncelikle firma düzeyindeki içsel değişkenlerin firmaların pay senedi geri satın alım oranı üzerine etkisinin analiz edildiğini göstermektedir. 2. Sütun ülke düzeyindeki değişkenlerin modele dâhil edilmesiyle firmaların pay senedi geri satın alım oranı üzerine etkisinin analiz edildiğini göstermektedir. 3. Sütun ise yasal yapıyla birlikte tüm değişkenlerin belirlenen model çerçevesinde test edildiğini göstermektedir. Modele eklenen değişkenlerle birlikte hem değişkenlerin hem de modelin anlamlılığı artmaktadır. Bu durum analizin tutarlılığına işaretir. Araştırmanın R^2 değeri yaklaşık %11 olarak görülmektedir.

Pay senedi geri satın alma üzerinde firmanın kârlılık, büyüklük, büyüme fırsatları ve AR-GE harcama oranları gibi firma düzeyindeki değişkenler anlamlı ve pozitif yönde etkili iken, firmanın maddilik oranının anlamlı ve negatif etkili olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında firmanın kaldıraç oranının pay senedi geri satın alma üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır.

Ülke düzeyindeki değişkenlerden GSYİH oranı, yurtiçi tasarruf miktarının pay senedi geri satın alma üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkili olduğu tespit edilmiştir. Fakat doğrudan yabancı yatırımının pay senedi geri satın alma üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Son olarak da ülkenin yasal yapısının pay senedi geri satın alma üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla EKK yöntemiyle yapılan analiz sonuçlarına göre geliştirilen alternatif hipotezler arasında H_{3b} , H_{4b} , H_{4d} desteklenmemektedir. Diğer alternatif hipotezler ise desteklenmektedir.

Ayrıca tablo 6'da geliştirilen hipotezlerin ve alt hipotezlerin desteklenip desteklenmediği ile alakalı olarak bilgiler sunulmuştur.

Tablo 6: Hipotezlerin Sonuç Tablosu

Analiz Yöntemi	Bağımsız Değişkenler	→	Bağımlı Değişkenler	β Katsayısı	Alt Hipotez	Alt Hipotez Sonucu	Hipotez	Sonuç	
LOJİSTİK REGRESYON YÖNTEMİ	İÇSEL DEĞİŞKENLER	→	KÂRLILIK	1.803***	H_{1a}	Desteklenmekte	H_1	Tamamen Desteklenmekte	
		→	KALDIRAÇ	-0.114**	H_{1b}	Desteklenmekte			
		→	MADDİLİK	-0.411***	H_{1c}	Desteklenmekte			
		→	BÜYÜKLÜK	0.156***	H_{1d}	Desteklenmekte			
		→	B.FIRSAT	-0.127***	H_{1e}	Desteklenmekte			
		→	ARGE	1.536***	H_{1f}	Desteklenmekte			
	DISSAL DEĞİŞKENLER	→	GSYİH	-0.079***	H_{2a}	Desteklenmekte	H_2	Çoğunlukla Desteklenmekte	
		→	DYY	0.003	H_{2b}	Desteklenmemekte			
		→	TASARRUF	-0.140***	H_{2c}	Desteklenmekte			
		→	YASALYAPI	-2.079***	H_{2d}	Desteklenmekte			
	EKK YÖNTEMİ	İÇSEL DEĞİŞKENLER	→	KÂRLILIK	0.007***	H_{3a}	Desteklenmekte	H_3	Büyük Çoğunlukla Desteklenmekte
			→	KALDIRAÇ	0.0003	H_{3b}	Desteklenmemekte		
			→	MADDİLİK	-0.003***	H_{3c}	Desteklenmekte		
			→	BÜYÜKLÜK	0.001***	H_{3d}	Desteklenmekte		
→			B.FIRSAT	0.0003***	H_{3e}	Desteklenmekte			
→			ARGE	0.014***	H_{3f}	Desteklenmekte			
DISSAL DEĞİŞKENLER		→	GSYİH	-0.0001***	H_{4a}	Desteklenmekte	H_4	Kısmen Desteklenmekte	
		→	DYY	0	H_{4b}	Desteklenmemekte			
		→	TASARRUF	-0.0002***	H_{4c}	Desteklenmekte			
		→	YASALYAPI	0.0001	H_{4d}	Desteklenmemekte			

5. Sonuç

Bu çalışmada firmaların pay senedi geri satın alma kararlarına etki eden firma ve ülke düzeyindeki faktörleri uluslararası bir veri seti kullanılarak lojistik regresyon ve EKK test yöntemiyle araştırılmıştır. Nakit kâr payı dağıtımının bir alternatifi olarak görülen pay senedi geri satın alma uygulamasına etki eden faktörlerin başında kârlılık gelmektedir. DeAngelo, DeAngelo ve Stulz, (2006) kârlı firmaların vekâlet maliyeti düşürmek için yüksek kâr payı dağıtma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre kârlılığın pay senedi geri alımları pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Ekonomik büyümenin önemli göstergelerinden birisi AR-GE harcamalarıdır ve AR-GE harcamalarının dünya genelinde önemli ölçüde arttığı görülmektedir (Hasan, Shafique, Das ve Shome, 2022; Kim, Yang, Yang ve Koveos, 2021). Bununla birlikte AR-GE harcamaları firmanın gelecek kârlılıkları için bir sinyal olacağı bilinmektedir. Dolayısıyla AR-GE harcamasını artıran ve kârlı firmalar pay senedi geri satın alma eğiliminde olduğu gözükmektedir.

Firmanın büyüme fırsatları (yatırım fırsatları) yüksek oranda ise daha az kâr payı dağıtma eğiliminde oldukları belirtilmektedir. Ayrıca büyüme ihtiyacı olan firmaların ihtiyaç duydukları finansmanı elde edilen kârlardan karşılama eğiliminde olduğu bilinmektedir (Fama ve French, 2002). Ayrıca önceki çalışmalarda yatırım fırsatlarının yüksek olmasının kâr payı dağıtımını azalttığı belirtilmektedir (Fama ve French, 2002). Büyüme olasılığına sahip firmaların finansmana ihtiyaç duyacağı ve bunu da elde edilen kârlardan karşılayacakları düşünülmektedir. Bu çalışmada lojistik regresyon ile elde edilen bulgular bu görüşü desteklemektedir. Fakat EKK yöntemiyle firmanın büyüme fırsatları pay senedi geri satın alma oranını pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Bunların yanında Holder, Langrehr ve Hexter (1998) büyük firmaların sermaye piyasasına erişiminin daha kolay olduğu ve düşük maliyetle borç bulabildiklerini ifade edilmektedir. Dolayısıyla büyük ölçekli firmaların yüksek kâr payı ödeme eğilimden oldukları görülmektedir (John, Knyazeva ve Knyazeva, 2011; Wang, Ke, Liu ve Huang, 2011). Bu çalışmanın sonuçlarına göre firma büyüklüğünün pay senedi geri satın alma kararlarını pozitif etkilediği görülmektedir. Firmaların kâr payı dağıtımında firma büyüklüğünün en önemli değişken olduğu ifade edilmektedir (Fama ve French, 2000; Jensen ve Meckling, 1976; Manos ve Yaron, 2008; Renneboog ve Trojanowski, 2007; Von Eije ve Megginson, 2008). Ayrıca büyük firmaların pay senedi geri satın alım yöntemiyle asimetrik bilgi ve vekâlet maliyetlerini azalttıkları düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmanın sonuçları Kâr Payı Yaşam Döngüsü Teorisini (Mueller, 1972) ve Vekâlet teorisini (Jensen, 1986) desteklemektedir.

Borçlanma firma kaldıraçını artırdığından dolayı yüksek kaldıraç oranına sahip firmaların kâr payı dağıtma eğilimleri daha azdır (Fama ve French, 2002). Bu çalışmanın lojistik regresyon sonuçları bu görüşü desteklemektedir. Fakat firma kaldıraç oranının pay senedi satın alma oranı üzerindeki istatistiki olarak anlamlı sonuçlar elde edilmemiştir. Bununla beraber firma düzeyinde bir diğer bağımsız değişken ise firmanın maddilik durumudur. Maddi duran varlıkların artması her iki yöntemde göre de pay senedi geri satın alma kararlarını negatif olarak etkilemektedir. Iyer ve Rao, (2017) yapmış oldukları çalışmada pay senedi geri satın alma üzerinde maddi duran varlıkların negatif etkili olduğunu göstermektedirler.

Çam ve Özer'e (2022) göre makroekonomik göstergeler firma dinamiklerini etkileyen önemli unsurlardandır. Bu çalışmada da ülke düzeyindeki değişkenlerin modele dâhil edilmesi ve firmaların faaliyet gösterdiği ülkelerdeki makroekonomik durumdan nasıl etkilendiklerinin ve bunun kar payı dağıtım kararlarına ne gibi yansımalarının olduğunun ortaya koyulması amaçlanmıştır. Makroekonomik göstergelerden GSYİH büyümesi ile yurt içi tasarrufların artması her iki yöntemde göre de pay senedi geri satın alma kararlarını negatif olarak etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırım ise pay senetleri geri satın alma kararlarında istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır

Ayrıca Anglosakson Hukuk Sisteminin benimsemiş ülkelerde faaliyet gösteren firmaların pay senedi geri satın alım eğiliminin düşük olduğu gözlemlenmektedir. Tran, (2020,331) Kıta Avrupası ülkelerinin daha fazla kâr payı dağıtma eğiliminde olduğunu söylemektedir. Fakat bu görüşün aksini savunan çalışmalar da mevcuttur (Chen ve Liu, 2021; Goyal ve Muckley, 2013). Dolayısıyla yapılan bu çalışma Asimetrik Bilgi, Vekâlet Teorisi, Sinyal Teorisi, Payı Yaşam Döngüsü Teorilerini, destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.

Uluslararası bir araştırma olarak 62 ülke verisinin bir araya getirilerek yapılan bu çalışma pay senedi geri satın alma kararlarına etki eden firma ve ülke düzeyindeki değişkenlerin etkisini hem lojistik regresyon hem de EKK yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu güçlü veri seti ile yapılan çalışmada 2009-2019 yılları arasında firmaların pay senedi geri satın alma kararını en iyi açıklayan modelin lojistik regresyon olduğu gözükülmektedir. Çünkü teorik beklentilerle ve literatürdeki önceki bulgularla daha uyumlu sonuçların elde edilmesinden dolayı, pay senedi geri satın alım kararlarının belirleyicilerinin incelenmesinde lojistik regresyon yönteminin daha tutarlı bir yöntem olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla yapılan bu çalışmanın zengin ve güçlü bir çıktı sunmasıyla literatüre farklı bir perspektif kazandırdığı söylenebilir. Ayrıca bu çalışmanın bulguları açısından ulusal ve uluslararası literatüre de önemli ölçüde katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu çalışma sonuçları itibariyle yöneticilerin, yatırımcıların, araştırmacıların ve bütün paydaşların yararlanabileceği önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada elde edilen verilerin havuzlamasından dolayı pay senedi geri satın alım kararlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu ve ortalama değerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmada bazı kısıtlar ortaya çıkmıştır. Sektör ve ülke karşılaştırılması yapılamamıştır. Açıklayıcı değişken olarak da farklı faktörlerin dikkate alınabileceği önerilebilir. Ayrıca uygulama yöntemi değiştirilerek teorik karşılaştırmalar da yapılabilir. Belirtilen bu noktaların dikkate alınması durumunda literatüre yeni katkılar sağlanabilir. Böylece kâr payı bilmesinin çözümlenmesine de katkı sağlanabilir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Muhammed Yılmaz, Sadiye Oktay

Kaynakça

- Aivazian, V. A., Booth, L., ve Cleary, S. (2006). Dividend smoothing and debt ratings. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 41(2), 439-453.
- Aktan, M. F. (2012). *Şirketlerin kendi hisselerini geri satın alması* [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Arsoy, M. F. (2017). Hisse Geri Alım Programı Duyurularının Şirketlerin Piyasa Değerlerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 1-22.
- Aydın, N., Başar, M ve Coşkun M. (2017), *Finansal Yönetim*, 5. Bs., Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baker, H. K., Singleton, J. C., ve Veit, E. T. (2011). *Survey research in corporate finance: bridging the gap between theory and practice*. New York, Oxford University Press.
- Baker, H. K.ve Weigand, R. (2015). Corporate dividend policy revisited. *Managerial Finance*. 41(2), 126-144
- Bhattacharya, S. (1979). Imperfect information, dividend policy, and" the bird in the hand" fallacy. *The Bell Journal of Economics*, 10(1), 259-270.
- Bhattacharyya, N. (2007), "Dividend policy: a review", *Managerial Finance*, 33(1), 4-13.
- Black, F. (1976). The dividend puzzle. *The Journal of Portfolio Management*, 2(2), 5-8.

- Boudry, W. I., Kallberg, J. G., ve Liu, C. H. (2013). Investment opportunities and share repurchases. *Journal of Corporate Finance*, 23, 23-38.
- Brealey, R.A., Myers S.C., Allen F. (2011). *Principles Of Corporate Finance*. 10th Edition, New York: Mc Graw Hill/Irwin.
- Chan, K., Ikenberry, D., ve Lee, I. (2004). Economic sources of gain in stock repurchases. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 39(3), 461-479.
- Chen, N. Y. ve Liu, C. C. (2021). The effect of repurchase regulations on actual share reacquisitions and cost of debt. *The North American Journal of Economics and Finance*, 55, 101298.
- Chen, Z., Y. L. Cheung, A. Stouraitis and A. W. S. Wong (2005), 'Ownership Concentration, Firm Performance, and Dividend Policy in Hong Kong', *Pacific Basin Finance Journal*, 13(4), 431-49.
- Çam, İ. ve Özer, G. (2022). The influence of country governance on the capital structure and investment financing decisions of firms: An international investigation. *Borsa Istanbul Review*, 22(2), 257-271.
- DeAngelo, H., DeAngelo, L., ve Stulz, R. M. (2006). Dividend policy and the earned/contributed capital mix: a test of the life-cycle theory. *Journal of Financial economics*, 81(2), 227-254.
- Dewasiri, N. J. ve Yatiwella, W. B. (2016). Why do companies pay dividends?: a comment. *Journal of Corporate Ownership and Control*. 13(2), 443-453.
- Dhanani, A. (2016). Corporate share repurchases in the UK: Perceptions and practices of corporate managers and investors. *Journal of Applied Accounting Research*. 17(3), 331-355 .
- Dittmar, A. K. (2000). Why do firms repurchase stock. *The Journal of Business*, 73(3), 331-355.
- Easterbrook, F. H. (1984). Two agency-cost explanations of dividends. *The American Economic Review*, 74(4), 650-659.
- Ertaş, F. C. ve Karaca, S. (2010). Kâr Dağıtımının İlânı ve Gerçekleşmesi Arasında Geçen Sürenin Firma Değerine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , 47, 58-68.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (2000). Forecasting profitability and earnings. *The Journal of Business*, 73(2), 161-175.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (2001). Disappearing dividends: changing firm characteristics or lower propensity to pay?. *Journal of Financial Economics*, 60(1), 3-43.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (2002). Testing trade-off and pecking order predictions about dividends and debt. *The Review of Financial Studies*, 15(1), 1-33.
- Ferris, S. P., Jayaraman, N., ve Sabherwal, S. (2009). Catering effects in corporate dividend policy: The international evidence. *Journal of Banking & Finance*, 33(9), 1730-1738.
- Fettahoğlu, S. (2015). Hane halkının finans eğitimi ve finansal okuryazarlık düzeyleri üzerine Kocaeli'nde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 67, 101-116.
- Gitman, L.J. ve Zutter C.J. (2014). *Principles of Managerial Finance*, 14.Th Edition, Harlow: Pearson Education.
- Gopal R. CA., (2008). *Financial Management*, New Delhi: New Age International Pvt. Ltd., Publishers.
- Gordon, M. J. (1963). Optimal investment and financing policy. *The Journal of Finance*, 18(2), 264-272.

- Goyal, A. ve Muckley, C. (2013). Cash dividends and investor protection in Asia. *International Review of Financial Analysis*, 29, 31-43.
- Grullon, G. ve Michaely, R. (2002). Dividends, share repurchases, and the substitution hypothesis. *the Journal of Finance*, 57(4), 1649-1684.
- Grullon, G. ve Michaely, R. (2004). The information content of share repurchase programs. *The Journal of Finance*, 59(2), 651-680.
- Gujarati, D.N. ve Porter, D.C. (2009). *Basic Econometrics*, 5th Ed. New York: Mc Graw Hill/Irwin
- Hasan, F., Shafique, S., Das, B. C., ve Shome, R. (2022). R&D intensity and firms dividend policy: evidence from BRICS countries. *Journal of Applied Accounting Research*, 23(4), 846-862.
- Holder, M. E., Langrehr, F. W., ve Hexter, J. L. (1998). Dividend policy determinants: An investigation of the influences of stakeholder theory. *Financial Management*, 27(3), 73-82.
- Iyer, S. R. ve Rao, R. P. (2017). Share repurchases and the flexibility hypothesis. *Journal of Financial Research*, 40(3), 287-313.
- Jensen, M. C. ve Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360.
- Jensen, M.C. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *American Economic Review*, 76(1), 323-329.
- Jeong, J. (2013). Determinants of dividend smoothing in emerging market: The case of Korea. *Emerging Markets Review*, 17, 76-88.
- Jiang, Z., Kim, K. A., Lie, E., ve Yang, S. (2013). Share repurchases, catering, and dividend substitution. *Journal of Corporate Finance*, 21, 36-50.
- John, K., Knyazeva, A., ve Knyazeva, D. (2011). Does geography matter? Firm location and corporate payout policy. *Journal of Financial Economics*, 101(3), 533-551.
- Julio, B. ve Ikenberry, D. L. (2004). Reappearing dividends. *Journal of Applied Corporate Finance*, 16(4), 89-100.
- Karacan, A.İ. ve Karacan E. E. (2016). *Halka Açık Şirketlerde Kâr Dağıtımı*, 1. Bs. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Karakuş, R., İsrail, Z. O. R., ve Küçük, Ş. Y. (2017). Pay Geri Alım İlanlarının Hisse Getirisine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 75, 55-70.
- Karyağdı, N. (2014). *Tüm Yönleriyle Kâr Dağıtımı*. Maliye Hesap Uzmanları Derneği. 4. Bs. İstanbul: Oluş Yayıncılık.
- Kim, J., Yang, I., Yang, T., ve Koveos, P. (2021). The impact of R&D intensity, financial constraints, and dividend payout policy on firm value. *Finance Research Letters*, 40, 101802.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., ve Vishny, R. (2000). Investor protection and corporate governance. *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), 3-27.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., ve Vishny, R. W. (1998). Law and finance. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113-1155.
- Lee, C. I., Ejara, D. D., ve Gleason, K. C. (2010). An empirical analysis of European stock repurchases. *Journal of Multinational Financial Management*, 20(2-3), 114-125.
- Lintner, J. (1962). Dividends, earnings, leverage, stock prices and the supply of capital to corporations. *The review of Economics and Statistics*, 44(3), 243-269.

- Litzenberger, R. H. ve Ramaswamy, K. (1979). The effect of personal taxes and dividends on capital asset prices: Theory and empirical evidence. *Journal of Financial Economics*, 7(2), 163-195.
- Manconi, A., Peyer, U., ve Vermaelen, T. (2014). Buybacks around the world. *European Corporate Governance Institute (ECGI)-Finance Working Paper*, 436.
- Manos, R. ve Yaron, J. (2008). Measuring the performance of microfinance providers: an assessment of past and present practices. *International Journal of Financial Services Management*, 3(2), 171-187.
- Miller, M. H. ve Modigliani, F. (1961). Dividend policy, growth, and the valuation of shares. *the Journal of Business*, 34(4), 411-433.
- Moin, A. Guney, Y., ve El Kalak, I. (2020). In search of stock repurchases determinants in listed Indonesian firms during regulatory changes. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 176, 145-165.
- Mueller, D. C. (1972). A life cycle theory of the firm. *The Journal of Industrial Economics*, 20(3), 199-219.
- Myers, S. C. ve Majluf, N. S. (1984). Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187-221.
- Myers, S.C. (1984), “The capital structure puzzle. *Journal of Finance*, 39(1), 575-592.
- Ofori-Sasu, D., Abor, J. Y., ve Osei, A. K. (2017). Dividend policy and shareholders’ value: evidence from listed companies in Ghana. *African Development Review*, 29(2), 293-304.
- Okka, Osman (2015), *Finansal Yönetim: Teori ve Çözümlü Problemler*. 6. Bs., Ankâra: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pandey, I. M., ve Bhat, R. (2007). Dividend behaviour of Indian companies under monetary policy restrictions. *Managerial Finance*.
- Pinto, G. ve Rastogi, S. (2019). Sectoral analysis of factors influencing dividend policy: Case of an emerging financial market. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(3), 110.
- Rashid, A., ve Rahman, A. A. (2008). Dividend policy and stock price volatility: evidence from Bangladesh. *The Journal of Applied Business and Economics*, 8(4), 71.
- Renneboog, L. ve Trojanowski, G. (2007). Control structures and payout policy. *Managerial Finance*. 33(1),43-64
- Rogers, W. (1994). Regression standard errors in clustered samples. *Stata technical bulletin*, 3(13),19-23.
- Ross, S. A. (1977). The determination of financial structure: the incentive-signalling approach. *The Bell Journal of Economics*, 8(1), 23-40.
- Sayılgan, G. (2017). *Soru ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı*.7. Bs., Ankâra: Siyasal Kitapevi.
- Shefrin, H. M. ve Statman, M. (1984). Explaining investor preference for cash dividends. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 253-282.
- Tran, Q. T. (2020). Corruption, agency costs and dividend policy: International evidence. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 76, 325-334.

- Trinh, Q. D., Haddad, C., ve Tran, K. T. (2022). Financial reporting quality and dividend policy: New evidence from an international level. *International Review of Financial Analysis*, 80, 102026.
- Von Eije, H. ve Megginson, W. L. (2008). Dividends and share repurchases in the European Union. *Journal of Financial Economics*, 89(2), 347-374.
- Wang, M. H., Ke, M. C., Liu, D. Y., ve Huang, Y. S. (2011). Dividend policy and the life cycle hypothesis: Evidence from Taiwan. *The International Journal of Business and Finance Research*, 5(1), 33-52.
- Warr, R. S., Elliott, W. B., Koeter-Kant, J., ve Öztekin, Ö. (2012). Equity mispricing and leverage adjustment costs. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 47(3), 589-616.

EK1: Ülkelerin Benimsedikleri Hukuk Sistemine Göre Sınıflandırılması

Anglosakson Hukuk Sistemini Benimsemiş Ülkeler		Kıta Avrupası Hukuk Sistemini Benimsemiş Ülkeler	
Sıra		Sıra	Sıra
1	Amerika Birleşik Devletleri	1	Almanya
2	Avustralya	2	Arjantin
3	Bahreyn	3	Avusturya
4	Bangladeş	4	Belçika
5	Birleşik Arap Emirlikleri	5	Bulgaristan
6	Birleşik Krallık	6	Çin
7	Güney Afrika	7	Danimarka
8	Hindistan	8	Endonezya
9	Hong Kong	9	Fas
10	İrlanda	10	Fildişi Sahili
11	İsrail	11	Filipinler
12	Kanada	12	Finlandiya
13	Kenya	13	Fransa
14	Kıbrıs	14	Güney Kore
15	Malezya	15	Hırvatistan
16	Nijerya	16	Hollanda
17	Pakistan	17	İspanya
18	Singapur	18	İsveç
19	Sri Lanka	19	İsviçre
20	Suudi Arabistan	20	İtalya
21	Tayland	21	Japonya
22	Yeni Zelanda	22	Kuveyt
		23	Lüksemburg
		24	Macaristan
		25	Malta
		26	Meksika
		27	Mısır
		28	Norveç
		29	Peru
		30	Polonya
		31	Portekiz
		32	Romanya
		33	Rusya
		34	Slovenya
		35	Tayvan
		36	Tunus
		37	Türkiye
		38	Umman
		39	Ürdün
		40	Vietnam

EK2: Çoklu Doğrusallık Problemi (Ortalama VIF Değerleri)

DEĞİŞKENLER	VIF(1)	VIF(2)	VIF(3)
Kârlılık	1.11	1.11	1.11
Kaldıraç	1.19	1.2	1.2
Maddilik	1.11	1.11	1.11
Büyüklik	1.12	1.15	1.15
B.Fırsat	1.13	1.18	1.18
ARGE	1.07	1.08	1.08
GSYİH		1.57	1.63
DYY		1.01	1.09
Tasarruflar		1.56	1.74
Yasal Yapı			1.22
Ortalama VIF	1.12	1.22	1.25

Araştırma Makalesi / Research Article

KÜLTÜREL ALANIN BİR FORMU OLARAK AHLAKİ PANİK

Işlay GÖKTÜRK¹

Öz

Ahlaki panik, özellikle günümüzde toplumsal süreçleri ve kültürel yönelimleri açıklamak için ele alınan önemli kavramlardan biridir. İlk olarak Stanley Cohen tarafından 1972 yılında teorileştirilen ahlaki panik, bugün pek çok araştırma ve tartışmada savunucuları ve muhalifleriyle birlikte genişleyen bir literatür inşa etmiştir. Ahlaki panik, bir olay, durum, kişi ya da olgunun toplum ya da toplumun bir kesimi tarafından tehdit olarak algılanmasıdır. Ahlaki paniğin itici gücü birincil düzeyde medyadır. Ancak toplumsal formların her kademesinde ahlaki panik çeşitli yönleriyle işlemeye devam eder. Özellikle kültürel alan ahlaki paniğin hem yaratıcısıdır ve hem de mevcut durumdan en çok etkilenen toplumsal yapı formudur. Korku, endişe ve risk merkezli eylemlilik biçimleri toplumsal ve bireyi karakterize eden bir biçim almıştır. Risk ve korkunun karakterize ettiği ve güvenliğin yüceltiği günümüz toplumlarında panik, kültürel yapının belirleyici formu haline gelmiştir. Ahlaki panik terimindeki 'panik' risk kültürü/risk toplumu, korku kültürü teorilerinin merkezi kavramı olmuş ve ahlaki panik teorilerini daha geniş bir ontolojik bağlama yerleştirmiştir. Bu çalışmada ahlaki panik kavramının olgusal, teorik ve ampirik yönelimleri üzerinden hareket edilecektir. Çalışmanın temel iddiası ise, panik'in toplumsal yaygınlığının açıklanmaya çalışıldığı risk toplumu ve korku kültürü teorileriyle birlikte ahlaki paniğin teorik konularının daha geniş bir toplumsal bağlama kaydığı üzerine kurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Panik, Korku Kültürü, Risk Toplumu, Toplumsal Kaygı.

MORAL PANIC AS A FORM OF THE CULTURAL FIELD

Abstract

Moral panic is one of the important concepts used to explain social processes and cultural orientations, especially today. First theorized by Stanley Cohen in 1972, moral panic has built up an expanding literature today, with its advocates and opponents in much research and debate. Moral panic is the perception of an event, situation, person or phenomenon as a threat by the society or a part of the society. The primary driver of moral panic is the media. However, moral panic continues to operate in various aspects at all levels of social forms. In particular, the cultural field is both the creator of moral panic and the form of social structure that is most affected by the current situation. Fear, anxiety and risk-centered forms of action have taken a form that characterizes the social and the individual. In today's societies characterized by risk and fear and glorified security, panic has become the defining form of cultural structure. The 'panic' risk culture/risk society in the term moral panic has been the central concept of fear culture theories and has placed moral panic theories in a broader ontological context. In this study, the factual, theoretical and empirical orientations of the concept of moral panic will be discussed. The main claim of the study will be based on the shift of the theoretical positions of moral panic to a wider social context together with the theories of risk society and culture of fear, in which the social prevalence of panic is tried to be explained.

Keywords: Moral Panic, Culture of Fear, Risk Society, Social Anxiety.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, isilay.gokturk@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4972-8217

Başvuru Tarihi (Received): 03.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Ahlaki sistemin doğasına odaklanmak sosyal teorinin önemli yaklaşımlarından olmuştur. Bu açıdan ahlak, özellikle felsefe, psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinin temel kesişim noktalarından biridir. Sosyal teoride toplumsal alanın bir formu olarak ahlaki sistemin nasıl, hangi şekil, nitelik ve dinamiklerle, neyin sonucu ve belirleyicisi olarak konumlandığı ele alınmış ve tartışılmıştır. Adam Smith, ekonomik işlemlerin ayrılmaz bir şekilde ahlaki duygularla bağlantılı olduğunu savunmuş, Durkheim, ahlakın toplum örgütlenmesinin bir yansıması olduğunu ve onu birbirine bağladığını iddia etmiş, Marx, ahlakın sınıf egemenliğine bağlı, tarihsel olarak olumsal bir toplumsal sistem olduğunu savunmuş ve Weber için ahlaki dünya, değer-rasyonalitesinden ve tarihsel fikirlerin yarışan iddialarından biri olmuştur (Hitlin ve Vaisey, 2013, s. 52).

Ahlak kendine içkin bir belirleyenle bizatihi değer yüklü bir kavramdır. Toplumbilimsel bir perspektifle ahlak kavramına ilişkin girişilecek bir tartışma da ‘değer’ belirleyeni ontolojik bir konumla ele almayı gerektirir. Öte yandan değer belirleyeni ahlak tartışmasında insan ve insanın psikolojik süreçlerine dair bir yansımayı da barındırır. Kişiliğin oluşumu, iyi, kötü, doğru yanlış, günah sevap gibi sosyo-psikolojik unsurlarla beraber korku, kaygı, endişe, panik vb. gibi psikolojik duygu yansımaları değer tartışmasının içine dahil olur. Bu haliyle ahlaka ilişkin ontolojik çağrının çok farklı yönelimlerinin olması şaşırtıcı değildir. Ahlakın değer bağlamı ahlaki çok katmanlı bir yapı içinde ele almayı gerektirir. Bu açıdan özellikle ampirik saha söz konusu olduğunda ahlakın ölçülebilirliği tartışmalı olmuştur. Ahlakın bir uçta toplumsal bir uçta psikolojik geniş konumlanışı değişken, akışkan, çok katmanlı yapısını oluşturur.

Tüm bu tartışmaların ötesinde ahlakın toplumsal bir zorunluluk olduğunu ifade etmek gerekir. Ahlak toplumsal yapının düzen adına istikrarının sağlandığı temel unsurlardandır. Toplumsal düzenin sağlanması ise toplumsal normlar ile mümkündür. Toplumsal düzen bir taraftan ahlak kuralları, görgü kuralları, din kuralları, gelenek, görenek, örf ve adetlerle sağlanırken öte taraftan yine aynı norm sistemi toplumsal kontrol için birer aracı haline gelirler (Tezcan, 2022). Bu açıdan ahlak bir yandan toplumsal düzenin normlarla sağlanmasının bir aracıdır olurken öte taraftan düzenin korunması adına toplumsal denetimin bir aracı olarak iki yönlü konumlanır. Bu süreç toplumsalın en temelde üzerine inşa ettiği mit, değer ve inanç sistemine dayalıdır. Dolayısıyla ahlaki şekillendiren toplumsal faktörlere odaklanmanın ilk kaynağını da tüm bu unsurları karakterize eden kültür oluşturur. Tüm bu açıklamalarla birlikte ve bu çalışmanın konusu itibarıyla ahlaki panik sosyokültürel alanın temel bir fenomeni olarak kavranmalıdır.

Ahlaki panikler en başta toplumsal alanın bir formu olarak ortaya çıkan bir fenomendir. İçinde konumlandığı toplumun doğası, karakteri ve ortaya çıktığı zaman dilimi hakkında açıklamalar yapmaya imkân veren bir süreçtir. Ahlaki panik formlarının nedenleri, etkileri ve sonuçlarına ilişkin yürütülecek tartışmayla mevcut toplumun yapısı ve kültürel kimliğine ilişkin bilgiler elde etmek mümkündür. Ahlaki panik kavramı toplumsal yapı, toplumsal süreçler ve değişimi anlamada ve özellikle kültürel yapının bir formu olarak kavrandığında toplumsal reflekslere ilişkin olayları, durumları ve olguları analiz etmede aydınlatıcı bir perspektif sunmaktadır. Suç, sapma, sapkınlık, toplumsal hareketler ve pek çok ilişkili kavramla birlikte düşünüldüğünde ahlaki panik kültürel alanda toplumsal refleksi karakterize eden bir açıklama biçimine dönüşmektedir.

Teorileştirilen bir kavram olarak ahlaki panik; sosyoloji, medya/iletişim çalışmaları, antropoloji ve kültürel çalışmalar başta olmak üzere sosyal bilimlerde geniş bir literatürle konumlanmıştır. Bir terim olarak ahlaki panik ise -özellikle yaygın medyada- bir slogan, klişe statüsüne ulaşmıştır (Rowe, 2009, s. 23). Bugün İngilizce “*moral panic*” (Kasım, 2022) anahtar kelimeleriyle yapılacak basit bir Google araması 1 milyon 730 bin sonuç üretmektedir. Bu da ahlaki paniğin geniş dolaşımı ve kullanımını göstermektedir. Ahlaki paniğin geniş dolaşımı, bir fenomeni tanımlamak için söylemsel bir kısa yol olarak kullanılmasına ilişkin bir eğilimi işaret etmektedir. 1970’lerden günümüze kadar gelen süreçte bir terimin -savunucuları, revizyonistleri

ve muhalifleriyle birlikte- teorileşmesi ve teorileşmenin de ötesinde yaygın bir dolaşıma ve kullanıma katılması toplumsal ve kültürel alanın değişim süreçleriyle yakından ilgilidir.

1.Ahlaki Panik: Bir Kavramın Teorileşmesi

Ahlaki panik bir kavram olarak ilk defa Jock Young (1971) tarafından tanıtılmıştır. Ancak kavram Stanley Cohen’le (2019) birlikte anılmaktadır. Ahlaki panik ilk olarak Stanley Cohen’in 1972 yılında yayınladığı *Halk Şeytanları ve Ahlaki Panikler -Folk Devils and Moral Panics The creation of the Mods and Rockers-* adlı çalışmasında ampirik ve teorik olarak temellendirilmiştir. Halk Şeytanları ve Ahlaki Panikler, Cohen’in İngiltere London School of Economics’te yaptığı doktora araştırmasından türetilmiştir. Cohen bu çalışmasında 1960’ların İngiltere’inde ‘*mods and rockers*’ olarak adlandırılan İngiliz gençlik alt kültürü ve bu alt kültüre karşı gelişen tepkileri ele almıştır. Çalışmada Cohen, İngiltere’nin bir sahil kasabası olan Clacton’da ‘*mod ve rocker*’ gençlik gruplarının çıkardıkları olayların yarattığı etkinin medyada olduğundan daha abartılı bir şekilde sunulmasıyla ortaya çıkan ahlaki paniği ele alır.

Cohen’in ahlaki paniğinin odağı işçi sınıfı ve gençlik kültürüdür. Gençler, işçi sınıfı, şiddet eğilimli erkekler, zorbalık, silahlı saldırılar, uyuşturucu, çocuk istismarı, pedofili, bekar anneler, mülteciler/sığınmacılar gibi durum, kişi ya da gruplar ahlaki panik konularının toplumsal kimlik öbeği ile ilişkilendirildiği yapılarıdır (Cohen, 2019, s. 27-46). Ahlaki panik terimi; suç, gençlik kültürleri, alt kültürler ve yaşam tarzı, vandalizm, uyuşturucu ve futbol holiganlığı gibi sapkınlık sosyolojisi ve o dönem henüz gelişmekte olan kültürel çalışmalar ile aynı konuları paylaştı (Cohen, 2019, s. 25). Cohen’in ahlaki panik modellemesinde, ‘modların ve rockçılar’ın örneğinde oluşan sapma, politika ve kültürden hareket eden bir dizi süreç tarafından belirlenen bir fenomen olarak değerlendirildi. Cohen’in çalışmasından en çok alıntılanan kesit ile Cohen’in ahlaki panik teorisine ilişkin bir çerçeve girişiminde bulunulabilir:

“Toplumlar zaman zaman ahlaki panik dönemleri yaşarlar. Bir durum, olay, kişi ya da grup, toplumsal değerlere ve çıkarlara tehdit olarak tanımlanmaya başlar; söz konusu öznenin doğası medya tarafından stereotipleştirilerek belirli bir tarzda sunulur; ahlaki barikatlar gazeteciler, din adamları, politikacılar ve diğer sağ görüşlü kişilerle tahkim edilir; toplumda itibar sahibi uzmanlar teşhislerini ve çözüm önerilerini dile getirir; yavaş yavaş olayla başa çıkma yolları geliştirilir ve hatta doğrudan bu yollara başvurulur; devamında ise olay ya silikleşerek gözden kaybolur ya da kötüye giderek daha görünür bir hal alır. Paniğin konusu kimi zaman oldukça yenidir; kimi zamansa uzun süredir var olmasına karşın yeni günışığına çıkmıştır. Bazı durumlarda panik geçer, folklor ve kolektif hafıza dışında unutulur. Diğer durumlarda ise paniğin daha ciddi ve uzun vadeli etkileri olur; hukuki ve toplumsal politikalarda ve hatta toplumun kendi algılayış biçiminde büyük değişikliklere yol açabilir.” (2019, s. 65)

Cohen’in açıklamasında ahlaki paniğin işleyiş sürecini görmek mümkündür. Bu işleyiş ilk olarak bir durum, olay, kişi veya grup, toplumsal değerler ve çıkarlar için bir tehdit olarak tanımlanmak üzere ortaya çıkar; ardından fenomenin doğası, kitle iletişim araçları tarafından stilize ve basmakalıp bir biçimde sunulur; üçüncü olarak ahlaki barikatlar, akredite profesyoneller, politikacılar, din adamları tarafından doldurulur; dördüncü olarak toplumsal olarak akredite edilmiş uzmanlar teşhislerini ve çözümlerini dile getirirler; beşinci olarak başa çıkma yolları geliştirilir, altıncı olarak durum kaybolur, bozulur veya daha görünür hale gelir. Bu işleyişte ahlaki paniğin gelişimi için çok önemli dört ajan grubu rol alır: kitle iletişim araçları, ahlaki girişimciler, kontrol kültürü ve halk. En önemli ajan grubu ise kitle iletişim araçlarıdır.

Cohen’in ahlaki panik girişiminin temel vurgusu kitle iletişim araçlarının ahlaki panik ve halk düşmanları yaratmadaki rolünü anlamaya yöneliktir (Cohen, 2019, s. 75). Kitle iletişim araçları toplumsal tepkinin özellikle erken aşamalarında önemli bir rol üstlenir. Bu aşamada üç süreç söz

konusudur. Birincisi kimin ne söylediğinin veya yaptığının abartılması ve çarpıtılmasıdır. İkincisi, yaşananların tekrar yaşanacağına dair örtük bir varsayıma dayanan tahmin etmedir. Üçüncüsü ise sembolleştirmedir. Sembolleştirmede örneğin ‘mods and rockers’ kelimeleri tehdidi ifade eder ve bireyler/gruplar bu aşamada simgeleştirilirler. Cohen’in medya envanteri dediği bu süreçte ‘modlar ve rockerlar’ halk düşmanları *-folk devils-* olarak kurulur (Cohen, 2019, s. 89-103). Bu şekliyle Cohen’in ahlaki panik analizinin ampirik düzleminde ‘modlar ve rockerlar’ özel bir betimleme ve tanımlama olarak halk düşmanları’yla konumlanmıştır. İkinci grup ise sapkın davranışları ve sapmayı hedef alan ‘*ahlaki girişimciler*’dir. Ahlaki girişimciler ahlaksız veya tehditkâr davranışlara karşı kümelenen birey ya da gruplardır. Üçüncü grup ise kurumsal güce sahip olanlardan oluşan -polis, mahkemeler, yerel ve ulusal politikacılar- ‘*toplumsal kontrol kültürü*’dür. Toplumsal kontrol kültürü yaygın sapma kanıtlarına karşı duyarlı, sorunun doğası ve kapsamı hakkında hassastır. Tüm bu süreç ise dördüncü grup ajan adına işler: *Kamuoyu/halk*. Cohen, modlar ve rockerlar sorununu bu dört grup arasındaki karmaşık etkileşim üzerinden araştırmıştır. Bu dört ajan arasında işleyen süreç ahlaki paniğin ayırt edici özelliklerini belirler.

Cohen’in ahlaki panik analizinin çerçevesi nettir. Ancak ahlaki panik kavramı bilhassa kavramın kendi ahlaki durumu ve örtük değer yüklü gönderimi dolayısıyla tedirginlik yaratır. Neden A fenomenine verilen tepki ahlaki panik olarak tanımlanıp önemsenmez ve değersizleştirilirken B fenomeni ahlaki açıdan hiç değerlendirilmez ve göz ardı edilir? Neden Y koşulunun X değeri bir ülkede ahlaki paniğe yol açarken aynı koşullara sahip başka bir ülkede açmaz? Bunlar Cohen için de yalnızca meşru değil sorulması gereken sorulardır ve bu sorular ancak *etki* ve *teпки* doğru anlaşıldığında sorulabilir (Cohen, 2019, s. 46-47). Ahlaki panik eleştirisinin odağında da yer alan bu soruları Cohen toplumsal olgular ve bunların yorumlanma biçimleri arasındaki ilişkinin karmaşıklığına işaret etmenin gereği üzerine yaptığı vurgusu ve bu soruların sapkınlık ve toplumsal kontrol çalışmasının temel meselesi olduğu yönündeki savunusu ile aşmak ister (Cohen, 2019, s. 48). Bu aşamada Cohen ahlaki paniğin ayırt edici özelliklerini sıralar: (1) korkudan ziyade potansiyel ya da hayali bir tehdide yönelik *kaygı*; (2) sorunun cisimleştiği aktörlere -halk düşmanlarına- ve sorumlu olan faille -sosyal hizmet görevlileri, kamuoyu yaratan siyasetçiler- duyulan ahlaki öfke yani *düşmanlık*; (3) tehdidin varlığına, ciddiyetine ve ‘bir şeyler yapılması gerektiğine’ dair yaygın bir görüş birliği yani *konsensüs*; (4) verdiği zarar, ahlaki incitliliği ve göz ardı edildiği takdirde taşıyacağı potansiyel risk açısından vakaların ve sayıların ve gücünün abartılması yani *orantısızlık*; (5) paniğin aniden ve bir uyarı olmaksızın patlak vermesi ve yayılması yani *öngörülemezlik* (Cohen, 2019, s. 47). Cohen ahlaki panik analizini var olan toplumsal bir sorunun yani etki’nin yine toplumsal alanda görünür tepki’sini test etmek için tasarlamıştır. Cohen kavramın, örtük değer yöneliminin ve özellikle orantısızlık boyutunun ampirik düzeyde araştırmaya engel olmayacağını ve mevcut toplumsal sorunun, bu toplumsal sorun etrafında görünür olan ajan gruplarının etrafında oluşan formun değerlendirilme yeteneğine sahip olduğunu iddia eder.

Cohen’de ahlaki panik yalnızca değer yüklü değildir aynı zamanda egemen çıkarları ve ideolojileri açığa çıkarmak için bir araçtır. Daha da spesifik olarak ahlaki panik ‘*kültürel temsiller arasındaki bir savaş*’ı (Cohen, 2019, s. 61) temsil eder ve kültürel güç için bir mücadele alanıdır. Bir şeyi ahlaki panik olarak tanımlamak o şeyin var olmadığı, gerçekleşmediği, histeri, hezeyan, yanılısma veya muktedirler tarafından kandırılmaya dayandığı anlamına gelmez. Burada ilişkili iki varsayım söz konusudur. Ahlaki panik etiketinin yapılandırılması, söz konusu fenomenin boyutu ve öneminin daha güvenilir ve nesnel kaynaklara kıyasla abartıldığı anlamına gelir. Cohen’in (2019, s. 26) yorumunda bunun karşılığı kültürel siyasettir ve kamusal endişeler, kültürel siyasette geleneksel değerlerin ve ahlaki kaygıların önemini azaltan politik doğrucu bir gündem kurmaya yönelik olarak karakterize olur. Cohen’in teorisinin özgünlüğü de kitle iletişim araçları, ahlaki girişimciler, toplumsal kontrol kültürü ve halk/kamu ajanları arasında işleyen kültürel güç savaşlarına ve hâkim güç lehine işleyen hegomonik biçimlere yaptığı vurguya dayanır.

Cohen'in ahlaki panik teorisinin bir diğer özgün formu ise halk düşmanları kategorisidir. Halk düşmanları '*ne olmamız gerektiğini hatırlatan*' toplumsal tiplerdir. Halk düşmanı, toplumun kendi üyelerine sunduğu kaçınılması ve benimsenmesi gereken roller arasında sabit bir role sahiptir (Cohen, 2019, s. 66). Her ahlaki panik, toplumsal korku ve kaygının yansıtılabileceği tanımlanabilir bir 'günah keçisi' tasvirini gerektirir. Halk düşmanlarının tehdidi Cohen'in tasvirinde 'masum tatilciler', 'yaşlılar', 'anne babalar', 'dürüst esnaf' ya da 'kumdan kaleler yapan küçük çocuklar'a yöneliktir (Cohen, 2019). Bu açıdan Cohen'in ahlaki paniğinde toplumsal sapma ya da sapkınlık kötülüğün sembolleştirildiği, klişeleştirildiği, etiketlendiği ve damgalandığı halk düşmanları üzerinden tasvir edilir. Halk düşmanları olmadan bir ahlaki panikten, ahlaki panik olmadan da bir halk düşmanından söz etmek mümkün değildir (Hayle, 2013). Ahlaki panik kavramının başarısı da merkezi kültürel temsiller için bir mücadele alanına vurgu yapmasında yatar. Ahlaki panik toplumun ana akımından ayrılan ve marjların veya Hovard S. Becker'in (2013) 'outsiders' dediği 'hariciler'in, 'dışarıdaki'lerin başladığı yerde başlar ve kültürel temsillerin mücadelesini 'biz' ve 'onlar', sapkınlık ve normal'ler olarak böler (Goode ve Ben-Yehuda, 2009, s. 33). Etiketleme/damgalama teorisinin önemli kaynaklarından biri olan Amerikalı sosyolog Becker (2013) *Hariciler (Outsiders)*'da bir suç sosyolojisi denemesi yapmıştır ve sapkınları, sapkın olarak etiketlenenleri, sapkına sapkın diyenleri, meşru sapkın tanımını dayatanları anlamak üzere hareket etmiştir. Becker haricilerin özellikle alt kültürel konumlarına dikkat çekmiş ve aslında kültürel alanın bir formu olan ahlakta *haricileşme* ya da meşru kabul edilenden sapmanın nedenlerine eğilmiştir. Cohen ise durumu tersine çevirir. Cohen, Becker'in aksine 'harici', 'sapkın' olana verilen ana akım tepkiyi sorgular. Dolayısıyla Cohen'in ahlaki panik anlayışı, kamusal kaygı boyutunu içerir. Bu açıdan Cohen'in ahlaki paniğinin iki özgün formu bir araya gelir ve ahlaki panik yaklaşımı, suç ve sapkınlığa karşı tepkiyi yalnızca toplumsal kontrol sorunu değil aktör gruplarının karşı karşıya kaldıkları toplumsal sorunları çözmeye girişiminin kültürel bir ürünü olarak görür (Rohloff, Hugher, Petley ve Cirtcher, 2013, s. 3).

Cohen (2019) 'ahlaki savaş' (s. 123), 'ahlaki öfke' (s. 47), 'ahlaki kampanyalar' (s. 276) gibi ahlaki paniğin eş kavrayış setlerini ahlaki paniğin diğer tartışmalardan ayrı bir sapma olduğu yönünde kullanır. Cohen modellemesinde suçlu, sapkın olandan ya da sapma davranışının kendisinden çok '*damgalama*' ya da '*etiketleme*' süreçlerine odaklanır. Cohen'in etiketlemeden hareket eden ahlaki panik teorisi halk düşmanlarının toplumsal inşasını normatif kimlik kategorilerinin oluşumuna ve yeniden üretimine bağlı bir girişimden hareket eder. Ahlaki panik analizi merkezinde yer alan kitle iletişim araçlarının ve medya kapsamının sapkın davranış yaratmada aktif bir role sahip olabileceği argümanı varlığını sembolik etkileşimci etiketleme teorisine borçludur. Sembolik etkileşimci süreç suç ve sapma çalışmalarının genişlemesinin bir imkânı olmuştur. Bu kapsamda, ahlaki panik analizi, sembolik etkileşimcilikten ve pozitivist kriminolojinin yerleşik bir eleştirisi olan etiketleme teorisinden miras kalmış ve odağı sapmanın nedenlerinden sapkınlığın tepkilerine ve temsillerine kaydırmıştır. Etiketleme ve alt kültür teorisinin birleşimi anlamı ortadan kaldıran pozitivistimin aksine sapkınlığa anlam kazandırmıştır (Rohloff, Hugher, Petley ve Cirtcher, 2013, s. 3).

Cohen'e (2019, s. 67-68) göre ahlaki panik analizinin kuramsal literatürü sembolik etkileşimci teorisinin kökenlerinde yer alan toplumsal tip ve kolektif davranış açıklamalarında aranmalıdır. Bu açıdan Cohen (2019) ahlaki paniklerle doğrudan ilgisi olan bir dizi kolektif davranış biçimine atıfta bulunur: kitlesel histeri (s. 68), kitlesel panik (s. 53), kitlesel vahşet (s. 62), afet (s. 54), afetler sırasında kitlesel yakınsama süreci (s. 234), isyanlar (s. 27), ırk isyanları (s. 238), söylentiler (s. 88), efsaneler ve mitler (s. 118). Cohen'in bu betimleyici kolektif davranış analizlerinin teorik uğrağı sembolik etkileşimci teorisinin kurucusu Herbert Blumer (1995) ve kolektif davranış teorisini Neil Smelser (1965) olmuştur. Blumer kolektif davranışın genel, spesifik ve dışavurumcu olmak üzere üç modeli üzerinde durmuştur. Blumer (1995, s. 60-63) genel toplumsal hareketler ve spesifik toplumsal hareketleri birbirinden ayırır. Genel toplumsal hareketler denince

akla işçi hareketi, gençlik hareketi, kadın hareketi, barış hareketi gibi hareketler gelir. Spesifik toplumsal hareket, memnuniyetsizlik, umut ve arzu motivasyonunun çoğunun kristalleşmesi ve bu motivasyonun belirli bir hedefe odaklanması olarak kabul edilebilir. Kolektif girişimlerin bir sonucu olan kolektif davranışlar başlangıçlarını bir huzursuzluk durumunda alırlar. Blumer (1965, s. 61) tüm toplumsal hareketleri ve kolektif davranış biçimlerini belirleyen temel unsuru ‘*kültürel sürüklenme*’ kavramıyla açıklar. Kültürel sürüklenme Cohen’in de analizinin merkezinde kültürel süreç şeklinde modellenir. Kültürel sürüklenmeler kolektif davranışın kültür -değer- bağlamı arka planını oluşturur. Blumer yakın tarihteki bu tür kültürel sürüklenmelere örnek olarak sağlığın artan değeri, oy hakkının genişletilmesi, kadınların özgürleşmesi, çocuklara yönelik artan saygı ve bilimin artan prestijini gösterir. Kolektif davranışa ilişkin detaylı bir model geliştiren Smelser (1965, s. 71) ise kolektif davranış toplumsal eylemi yeniden tanımlayan bir inanç temelinde seferberlik olarak tanımlamıştır. Smelser’a (1965, s. 15-17) göre kolektif davranış, üst düzey bir eylem bileşenine genellemeyi içerir ve gerilimin yarattığı sorunlara saldırmanın sıkıştırılmış bir yoludur. Cohen’in (2019, s. 80) de atıfta bulunduğu Smelser kolektif davranışın önemli altı temel belirleyicisini şu şekilde tespit etmiştir. (1) *Yapısal elverişlilik*: Belirli yapısal özellikler diğerlerinden daha fazla/daha az toplu davranış yani kolektif davranışa yönlendirir, teşvik eder. (2) *Yapısal gerilme/gerilim*: Herhangi bir kolektif davranış vakasını -örneğin bir panik- açıklarken, yapısal gerginliğin -örneğin ekonomik yoksunluk tehdidi- elverişlilik koşulunun belirlediği kapsam içinde olduğu düşünülmelidir. (3) *Genelleştirilmiş bir inancın büyümesi ve yayılması*: Kolektif davranışın ortaya çıkması için norm ve değer yönelimli bir/kaç inancın anatomisinin oluşmuş olması gereklidir. (4) *Tetikleyici/hızlandırıcı faktörler*. (5) *Eylem için katılımcıların harekete geçirilmesi*. (6) *Toplumsal kontrolün işleyişi*: Kolektif davranışın nihai belirleyicisi toplumsal kontroldür. Smelser’in kolektif davranış şeması Cohen’in ahlaki panik analizine ve ‘modlar ve rockerlar’ı ampirik olarak test etmesine kaynaklık eder ve kolektif davranış şeması Cohen tarafından “*topluluk duyarlılığı*” şeklinde formüle edilir (Cohen, 2019, s. 81). Dolayısıyla ahlaki paniğin teorik uğrağı sosyolojik bağlamı oldukça geniş kolektif davranış şemasına da dayanır. Ancak Cohen ahlaki paniğin kolektif davranış başlığı altında “*evcilleştirilmesini*” istemez. Çünkü bu şekliyle kavram insanlık durumunun bir parçası olan korkuları ve kaygıları ve insan doğasının yalnızca başına buyruk taraflarını yansıtır. Cohen bu işlevselci bakışı tersine çevirmek ister. Çünkü siyasetin, medyanın, suç denetiminin, mesleklerin ve pek çoğunun “*istikrarlı önceden belirlenmiş yapıları*” olmadan herhangi bir ahlaki panik üretilemez ve sürdürülemez (Cohen, 2019, s. 58). Cohen’in ahlaki paniğinin yukarıda bahsi geçen iki özgün formundan ilki burada yeniden canlanır. Çünkü ahlaki panik kültürler arasında savaşın ya da toplumsal sorunları çözmenin kültürel bir ürünüdür.

2. Ahlaki Paniğin Teorileşmesinde Eksen Farklılaşması: Kolektif Bir Davranış Olarak Ahlaki Panik

Cohen toplumsal sorunların ahlaki panik çerçevesini kültürel süreç analizi üzerinden ele alır. Cohen’in süreç odaklı modellemesini Goode ve Ben-Yehuda’nın (2009) kolektif davranış odaklı modeli takip eder. İngiliz Cohen’in ahlaki paniği, Amerikan Goode ve Ben-Yehuda’yla birlikte kolektif bir davranış biçimi olarak ilişkilendirme modeli çerçevesine yerleşir. Ahlaki paniğin kolektif davranış benzeri niteliğini ilk fark eden Cohen’dir fakat tam da Cohen’in itiraz ettiği şekliyle -insan doğasının başına buyruk taraflarını yansıtması- bu nitelik Goode ve Ben-Yehuda tarafından merkezileştirilir. Bu belirleyici fark ile birlikte Cohen’in ahlaki panik teorisinin mirası Goode ve Ben-Yehuda tarafından geniş bir çerçevede benimsenir.

Goode ve Ben-Yehuda’ya (2009, s. 3-4) göre ahlaki panik sosyoloğun kavramlarının teorik olarak en aydınlatıcılarından biri olmakla kalmaz, aynı zamanda en büyüleyicilerinden biridir ve bilimsel bir başarı olduğu kadar edebi bir başarıdır. Bu açıdan Goode ve Ben-Yehuda (2009, s. 37-43) ahlaki paniği karakterize eden unsurları beş önemli kriter üzerinden tanımlar. İlk olarak toplumsal stres düzeyinin bir yansıması olarak *endişe ve korku* ahlaki paniğin temel belirleyici kriteridir.

Ahlaki panik fenomeninden söz etmek için belirli bir grup veya toplumsal kategorinin davranışı ve bu davranışın muhtemelen toplumun bir veya daha fazla kesimi için neden olduğu sonuçlar üzerinde belirli düzeyde bir endişe ve korku olmalıdır. Endişe belirleyici bir ortak unsur olmasına rağmen, kendisini her zaman korku şeklinde göstermez. Ahlaki panikler genellikle yaygın kaygı yaratır ve bu kaygı ölçülebilir şekilde ifade edilir. İkincisi, söz konusu davranışa karıştığı veya duruma neden olduğu düşünülen grup veya toplumsal kategoriye karşı artan bir düşmanlık düzeyi olarak *düşmanlık* bir kriter olarak tanımlanabilir. Bu kategorinin üyeleri düşman olarak belirlenir -Cohen'in halk düşmanları şeklinde yaptığı tanımlamaya uygun bir biçimde- ve davranışları, toplumun değerlerine, çıkarlarına, muhtemelen varlığına veya en azından o toplumun büyük bir kesimine zararlı veya tehdit edici olarak görülür. Yani, yalnızca durum, fenomen veya davranış tehdit edici olarak görülmemeli, aynı zamanda toplumdaki açıkça tanımlanır bir grup veya kesim tehditten sorumlu olarak görülür. Böylece 'biz' -iyi, terbiyeli, saygın halk- ile 'onlar' ya da 'öteki' -sapkınlar, kötü adamlar, istenmeyenler, yabancılar, suçlular, yeraltı dünyası, itibarsızlar arasında bir ayırım yapılır. Bu dikotomileştirme, klişeleştirmeyi içerir: iyiye karşı kötünün bu ahlak oyununda halk düşmanları veya halk kahramanları yaratır.

Goode ve Ben-Yehuda (2009, s. 37-43) ahlaki panikte üçüncü önemli kriter olarak *uzlaşma*'yı tespit ederler. Bir fenomeni ahlaki bir panik olarak nitelendirmek için esaslı veya yaygın bir -ya bir bütün olarak toplumda veya toplumun belirli kesimlerinde, en azından belirli bir asgari düzeyde- fikir birliği veya anlaşma mevcut olmalıdır. Ahlaki panikler bir derece meselesidir; farklı boyutlarda gelirler- bazıları belirli bir zamanda belirli bir toplumun üyelerinin büyük çoğunluğunu etkiler, diğerleri ise yalnızca belirli grupları veya kategorileri arasında endişe yaratır. Dördüncü kriter *orantısızlık*'tır. Ahlaki panik teriminin kullanımında, toplumun birçok üyesinde, söz konusu davranışa gerçekte olduğundan daha fazla sayıda bireyin katıldığına dair bir his olduğu yönünde üstü kapalı bir varsayım vardır. Ahlaki panik terimi, endişenin nesnel zararlı doğru orantılı olması durumunda, kamu endişesinin uygun olandan fazla olduğu imasını ifade eder. Burada endişe ve tehdit arasında bir orantısızlık söz konusudur. Ahlaki panikte tehdit, tehlike veya zararın gerçekçi bir değerlendirmesini sürdürebilmenin ötesinde olduğundan çok daha büyüktür. Bu da ahlaki panik fenomeninin kendi içinde orantısız bir dağılıma sahip olduğunun göstergesidir. Ahlaki panik araştırmalarına yöneltilen en önemli eleştiriler de ahlaki paniklerin orantısızlık kriterine dayanır. Eleştiriler, ahlaki paniğin orantısızlığa bağlı olarak ölçülmekten uzak olduğu sonuç olarak panik diye bir şey olamayacağı çünkü öznel kaygıyı ölçebilecek nesnel tehdidin ciddiyetinin belirlenemeyeceğine yöneliktir. Goode ve Ben-Yehuda'ya (2009, s. 82) göre de ahlaki panikteki panik kavramının orantısızlığı ima ettiğine dair iddialar yersizdir. Çünkü kamuoyunun endişesi ile belirli bir tehdidin ciddiyeti arasında bir eşitsizlik olmasaydı, bir 'panik' veya 'korku' zaten söz konusu edilemez. Esasen ahlaki panik kavramı orantısızlığa dayanır ve orantısızlık belirlenemezse, belirli bir korku ya da endişe olayının bir ahlaki panik durumunu temsil ettiği sonucuna varılamaz. Orantısızlığın derecesi ancak belirli bir tehdidin ampirik doğası bilinerek belirlenebilir. Beşincisi ise *değişkenlik*'tir. Ahlaki panikler doğaları gereği değişkendir; uçucudurlar, aniden ortaya çıkarlar ve neredeyse aniden azalır. Bazı ahlaki panikler rutinleşebilir veya kurumsallaşabilirken bazı ahlak panikler neredeyse hiçbir iz bırakmadan yalnızca kaybolur, panikten sonra toplumun yasal, kültürel, ahlaki ve toplumsal dokusu temelde eskisinden farklı değildir. Ahlaki panikleri değişken ve nispeten kısa ömürlü olarak tanımlamak, panik patlak verdiğinde aynı konu etrafında yapısal ve tarihsel öncüllerin zaten var olmadığı anlamına gelmez. Belirli bir ahlaki paniğe neden olan belirli konu geçmişte, hatta belki de çok uzak olmayan geçmişte bunu yapmış olabilir. Aslında uzun bir süre boyunca sürdürülmüş gibi görünen ahlaki panik fenomeni, neredeyse kesin olarak, az çok ayırık, az çok yerel, az çok kısa vadeli paniklerin bir dizi kavramsal gruplaşmasıdır. Aynı şekilde, belirli bir korku bir toplumda az çok sabit ve kalıcı bir unursa, değişkenlik unsurundan yoksundur; dolayısıyla bu kriter göre ahlaki bir panik olarak nitelendirilemez. Ancak değişkenlik bir derece meselesidir. Bazı panikler ortaya çıkar ve oldukça sınırlı bir süre içinde kaybolur. Goode ve Ben-Yehuda ahlaki paniğin özelliklerini niteledikleri bu aşamada ahlaki paniği kolektif bir

davranış biçimi olarak tanımlarlar. Goode ve Ben-Yehuda'nın analiz çerçevesi kolektif davranış vurgusu dışında neredeyse tümüyle Cohen'in çerçevesine uygundur. Özellikle son iki kriter orantısızlık ve değişkenlik Cohen'in de Goode ve Ben-Yehuda'nın da modelinde yer aldığı gibi - ele alınacağı üzere- ahlaki panik muhaliflerinin de temel hareket noktası olmuştur.

Kolektif davranışı merkeze alan bakış açısı Goode ve Ben-Yehuda'nın ahlaki paniğe ilişkin tespit ettikleri üç yaklaşımda da kendisini göstermiştir. İlk olarak *taban modeli*, paniğin kaynağını gerçek veya hayali tehditlerle ilgili yaygın endişelerde görmektedir. İkinci olarak *elit mühendislik modelinde* toplumsal sorunların çözümü konusundaki kendi yetersizliklerinden veya isteksizliklerinden dikkatleri başka yöne çevirmek için abartılı olduğunu bildikleri bir konu üzerindeki panik manipüle edilir. Üçüncüsü *çıkar grubu teorisi*'nde ise 'güç ve statünün orta basamaklarının' ahlaki konuların en keskin şekilde hissedildiği yerler olduğu savunulur. Goode ve Ben-Yehuda seçkinlerin marjinal olduğunu ancak en etkili paniklerin arkasında tabandan gelen duygu ve orta sınıf ajitasyonunun birleşik güçlerinin yattığını ve bununla birlikte daha geniş açıklamanın kolektif davranışın doğasında yer aldığını ifade ettiler (Goode ve Ben-Yehuda, 2009, s. 51-72).

Goode ve Ben-Yehuda (2009, s. 49) ahlaki paniklerin ifade edildiği beş alan belirlemiştir: genel halk, medya, toplumsal hareket faaliyeti, yasa koyucular tarafından önerilen konuşmalar ve yasalar gibi siyasi faaliyetler ve kolluk kuvvetleri, özellikle polis ve mahkemeler. Goode ve Ben-Yehuda'ya (2009, s. 43, 49) göre ahlaki panik dört alanın örtüştüğü yerde gerçekleşir: sapkınlık ve hukukun toplumsal inşası, toplumsal problemler, kolektif davranış ve toplumsal hareketler. Sapma, ahlaki paniğin doğasında vardır ve sapma ahlaki paniğin ahlaki kısmını açıklar. Ahlakı aykırı olarak görülen davranışın, geleneksel davranış için geçerli olandan daha fazla endişe ve korku yaratma olasılığı vardır. Ahlaki panik aynı zamanda düzeltilmesi gereken, hakkında bir şeyler yapılması gereken bir durumu -dolayısıyla toplumsal problemi- dile getirir. Toplumsal sorunlar ahlaki paniğin kamu kaygısı kısmını oluşturur. Halkın çoğu, nesnel statüsü ne olursa olsun sosyolojik olarak belirli bir durumun farkındaysa ve bu durumla ilgili endişe duyuyorsa bu durum toplumsal bir sorun olarak görülmelidir. Bu açıdan panik, artan farkındalık ve endişe biçimini temsil eder. Aynı şekilde, ahlaki panikler kolektif davranışı zorunlu kılar ve insan davranışının değişken alanlarının örnekleridir. Hem birdenbire hem de beklenmedik bir şekilde patlar ve aynı şekilde oldukça hızlı bir şekilde hafifler, kaybolur veya hararetili niteliklerini kaybederler. Dolayısıyla kolektif davranışın işgal ettiği alan, ahlaki paniklerin değişkenliğini açıklar. Son olarak ahlaki paniğin bir tezahürü olarak kolektif davranış ve toplumsal hareketler belirli toplumsal koşulları ele almak ve değiştirmek için nüfusun ilgili kesimlerinin örgütlenmesi ve seferber olması sonucu oluşur. Pek çok ahlaki panik tam ölçekli toplumsal hareketler, toplumsal hareket örgütleri ya da kurumsallaşma yaratmasa da toplumsal hareketleri veya toplumsal hareket örgütlerini harekete geçirir.

Goode ve Ben-Yehuda (2009, s. 3-4) ahlaki paniklerin belirli, gerçek veya hayali faaliyetler ve toplumsal kategoriler hakkında değil bu faaliyetler ve kategorilerle ilgili korku, endişe ve algılanan tehdit hakkında olduğu vurgusuna odaklanırlar. Ahlaki bir paniğin patlak vermesi için gereken tek şey, bir veya daha fazla çevrede önemli sayıda insanın belirli bir tehdit veya sözde tehdit hakkında endişe duymasıdır. Ahlaki panik içinde aktörler tarafından dile getirilen özgül, maddi tehdit, daha temel kültürel tehdidi sembolize eder, onun yerine geçer ya da onu temsil eder (Goode ve Ben-Yehuda, 1994; 2009, s. 36). Ahlaki panikle ortak bir payda paylaşır, bu fenomen korku ve endişe gerektiren duygusal olarak yüklü toplumsal fenomenlerdir. Ahlaki panikte patlayan korku ve endişe daha çok semboliktir; sözde günahkarlara karşı yapılan suçlamalardan daha temel ve daha önce gelen meseleleri yansıtır veya ortaya çıkarırlar (Goode ve Ben-Yehuda, 2009, s. 31).

Tüm ahlaki panikler, doğaları gereği, halk düşmanlarını tanımlar ve bir halk düşmanı tehdit edici veya zarar verici davranış veya durumdan sorumlu olan 'uygun bir düşman'dır (Goode ve Ben-

Yehuda, 2009, s. 27-28). Ahlaki panikler, ahlaki bir anlaşmazlıkta ahlaki bir tehdidin veya sözde tehdidin çatışan taraflarca nasıl temsil edildiği veya ifade edildiği ile ilgilidir (Goode ve Ben-Yehuda, 2009, s. 31). Ahlaki panikte halk düşmanı olarak adlandırılabilir 'uygun hedefler' belirlenir ve halk düşmanlarının tehdit ettiği 'uygun kurbanlar' tanımlanır. Uygun mağdurlar nüfusun özellikle savunmasız kesimidir. Çocuklar mükemmel uygun kurbanlardır; özellikle yaşlılara karşı işlenen suçlarda yaşlılar da öyle. Dürüst, yasalara uyan vatandaşlar, gençler, beyazlar, siyahlar, kadınlar. Liste, nüfusun kesimlerinde endişe ve duygusal çalkantı yaratan aktörlere bağlı olarak genişler, daralır ve değişir. 'Onlar' halk düşmanlarını, 'biz' ise ahlaki panikte adı geçen taraflarca tehdit edilenleri temsil eder. Bununla birlikte, sorumlu tarafların uygun sosyal ve yasal denetimi sorunu, neredeyse kaçınılmaz olarak ahlaki paniğe eşlik eder. Söz konusu davranışı tehdit olarak gören toplumun bazı kesimleri, eğitim, sosyalleşme, normatif değişiklikler, önleme, 'tedavi' ve 'tedaviler' gibi önlemleri önerecek ve tartışacaktır (Goode ve Ben-Yehuda, 2009, s. 30).

Cohen'in ahlaki panik kavramsallaştırması İngiliz kültürel çalışmalar (Centre for Contemporary Cultural Studies) ekolü tarafından da aynı dönemde benimsenmiştir. Cohen'in tezine katılan ekol ahlaki paniği eleştirel sosyal teori ve Marksist perspektif üzerine kurulu hiyerarşi ve otorite bağlamı bir çerçeve içinde ele aldı. Ekolün kurucusu olan Stuart Hall ve arkadaşları Critcher, Jefferson, Clark, Roberts 1978'de İngiltere'de artan gasp olaylarını ele aldıkları *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order* adlı çalışmalarında gasp'ın bir sokak suçu olmanın ötesindeki yankılarına değindiler. Hall ve arkadaşları gasp ile toplumsal bir fenomen olarak ilgilendiler ve gasp konusunda -Cohen'in anlattığı sürece neredeyse tümüyle uyan- bir ahlaki panik olduğunu iddia ettiler (1978, s. 17). Hall ve arkadaşlarının ahlaki panik üzerine kurdukları çerçeve Cohen'in ahlaki paniğine dayansa da Cohen'den önemli ölçüde ayrıldı. Çünkü ahlaki panikler Hall, Critcher, Jefferson, Clark ve Roberts (1978, s. 16) tarafından tepkinin 'sunulan gerçek tehditle orantısız' olduğu görüşüne dayalı geliştirildi. Hall ve arkadaşları gasp etrafında oluşan suç unsurlarının ve toplumsal çöküntünün karmaşıklığına karşı temkinli olmakla beraber, gasp'ın ya da gasp etrafında oluşan ahlaki paniğin denetim ve zor ile yönetildiği fikrinden hareket ettiler. Bu fikir ahlaki panikte toplumsal kontrolü merkeze alan bir perspektifi geliştirdi. Bu açıdan ahlaki panik Hall ve arkadaşları tarafından hiyerarşi ve otorite kavramlarına yakından bağlı bir şekilde değerlendirildi. Ahlaki paniğin en zayıf yönlerinden *orantısızlık* İngiliz kültürel çalışmaların perspektifini şekillendirdi. Bu perspektifte toplumun hiyerarşik doğası, otoritenin önemi ve öz disiplin yoluyla insanların her ikisine de alışması ve nihayetinde merkezi bir tutum kompleksi oluşması argümanı ile hiyerarşi ve otorite yer aldı (Hall, Critcher, Jefferson, Clark ve Roberts, 1978, s. 143).

Cohen'in süreç modeli ve Goode ve Ben-Yehuda'nın niteliksel ilişkilendirme modeli analizde birbirlerine benzerlikleri olsa da temel hareket noktalarında birbirlerinden ayrışmalarıyla dikkat çekicidir. İki bakış açısı da ahlaki paniklerin, toplumsal sorunların kamusal alanlarda inşa edildiği daha genel süreçlerin aşırı bir biçimi olduğu konusunda hemfikirdir. Her ikisi de ahlaki panikleri, hukuk ve devlet kurumları için tanımlanabilir sonuçları olan modern toplumun tekrarlayan özellikleri olarak görür. Ahlaki paniklerin algılanan sosyolojik işlevi ve toplumun temel değerlerini yeniden olumlayıcı işlevi konusunda da ortaktır. Ancak medyanın rolünü değerlendirme konusunda farklı konumlanırlar. Süreç modelinde medya ahlaki paniklerin oluşumunda stratejik role sahipken ilişkilendirme modelinde medyanın rolü daha pasiftir. Bir diğer fark da süreçsel modelde devlet kurumları, politikacılar ve yasa koyucular yalnızca ahlaki paniklere tepki göstermezler aynı zamanda bunların inşasında sıklıkla -toplumsal kontrol- suç ortağı olurlar. İlişkilendirme modeli bu rolü inkâr etmez, ancak iddia sahipleri tarafından benimsenen stratejilere çok daha fazla vurgu yapar. İlişkilendirme modeli belirli argüman stillerinin nasıl benimsendiği, iddiada bulunma retorikliği üzerinde dururken süreçsel modelde bu mikro vurgunun yerini hukuk düzeni gibi daha geniş söylemler üreten ve bunlardan yararlanan

ahlaki paniklere yönelik makro bir vurgu almıştır (Critcher, 2008, s. 134-135). Ancak iki model de ahlaki panik araştırmalarına yönelik bir çağrıyı seslendirmiş ve giderek genişleyen -sokak suçları, uyuşturucu ve alkol tüketimi, göç, çocuk istismarı ve medya ve kitle iletişim teknolojileri vs.- ahlaki panik araştırmalarında kök kaynaklar olarak yer almıştır.

3. Revizyonistler, Muhalifler ve Ahlaki Panikte Genişleyen Odak

Ahlaki panik teorisinin kurucusu Cohen *Halk Düşmanları ve Ahlaki Panikler* kitabının üçüncü baskısına otuz yıl sonra yazdığı önsözde şöyle der: “*Başta daha savunmacıydım ve “paniği” basit bir metafora indirgemeyi kabul ediyordum fakat artık analojinin işlediğine ikna olmuş durumdayım.*” (2019, s. 53). Cohen’e (2019, s. 53-54) göre ahlaki panikteki ‘panik’ terimi geniş bir metafor olarak anlamlıdır. Ancak toplu hezeyanlar, bütünüyle kontrolden çıkmış histerik bir kalabalığın görüntüleri ya da şehir efsaneleri hepsi günümüzde birbirine girmiş ve toplumsal sorunların reaksiyonlarının çerçevesi genişlemiştir. Ortaya çıkan tepkiler ahlaki söylemin karmaşıklıklarının karşısında olmaları gerektiği kadar homojen, otomatik ya da basit değildir. Aslında tepkiler tam da tartışmalı ahlaki paniklere benzemektedir. Bu açıdan ahlaki panik ilk kaynağından bu yana giderek genişleyen bir tartışma literatürü oluşturmuştur. Ahlaki panik literatürünü iki analitik yönelim karakterize etmiştir: *Revizyonistler* ve *muhalifler*.

Revizyonistler geleneksel analizlere yani Cohen ve Goode ve Ben-Yehuda’nın seçici okumalarına dayanır. Ampirik olarak da temellendirilmiş geleneksel revizyonist yaklaşımda Cohen’in ahlaki panik aşamaları uygulanarak ya da Goode ve Ben-Yehuda’nın beş önemli panik göstergesi test edilerek çeşitli toplumsal sorun çerçevelerinin nasıl ahlaki panik olarak nitelendirildiği ele alınmıştır (Hier, 2011, s. 1-2). Revizyonistlerden Young (2007), Critcher (2008, 2017) ve Rohloff ve Wright (2010) geleneksel analizlerin odağının gelişmesi gerektiği yönünde bir revizyonist tutum geliştirmiştir.

Ahlaki panik teriminin ilk tanıtıcısı ve geleneksel literatürün kurucusu Young’un revizyonist tutumu ilgi çekicidir. Young, *Slipping Away-Moral Panics Each Side of ‘The Golden age’* (2007) adlı yazısında ‘ahlaki öfke’ye odaklanır ve Altınçağ metaforunu kullanır. Altınçağ ile toplumda ontolojik güvenlik kırışlarının kırıldığı radikal bir değişimden bahseder. “*Altınçağ’a girerken yaşanan ahlaki panik, bir kemer sıkma ve disiplin dünyasının kayıp gitmesiyle ilgiliyse, Altınçağ’ın bu tarafındaki ahlaki panik, refah ve güvenliğin kayıp gitmesidir.*” (Young, 2007, s. 63). Young’un Altınçağ metaforundaki geçicilik, güvenlik ve dolayısıyla risk vurgusu dikkat çekicidir. Revizyonistlerden McRobbie ve Thornton’dan (1995) gelen eleştirileri de onaylayan Young, gençlik altkültürlerinin -geleneksel analizin aksine- kendi imajlarının ve temsillerinin yoğun bir şekilde farkında olduklarını ‘*yetişkin kınamasını memnuniyetle*’ karşılayacaklarını ve ‘*medya sirkinde*’ nadiren yabancı olacaklarını ifade eder. Geleneksel analizin hareket noktası olan ‘panik’ ve ‘günah keçisi’ aramanın, toplumsal olarak dışlanmışlara odaklanmanın Altınçağ’da değişen biçimine odaklanır. Young burada McRobbie ve Thornton’un (1995) kitle iletişim araçları ve medyanın merkezileşmiş yaygınlaşan belirleyici rolü üzerine yaptığı vurguyu onaylar ve ‘*temsilin ana itici gücü, büyük medya zincirleri ve onların sürekli artan oligopolleşmesi etrafında döner*’ der (Young, 2007, s. 63).

Revizyonistlerden Chas Critcher ise geleneksel literatüre geniş ölçekte sahip çıkarak ahlaki paniği sezgisel bir araç veya ideal tip olarak kavramsallaştırır. Critcher’e (2008, s. 136) göre kapitalist demokrasilerde ahlaki panikler yaygın görünmektedir; önemli olan, bir sonrakinin ortaya çıkıp çıkmayacağı değil, ne zaman geleceğidir. Critcher’in ahlaki panik tartışmasına kavrayıcı bakışı risk toplumu, risk kültürü ve risk bilincini de kuşatıcı bir perspektife dayanmıştır. Critcher’e (2008, s. 127) göre ahlaki panik analizin gelecekteki gelişimi üç önemli sosyolojik temayla bağlantı kurmayı gerektirmektedir: Söylem, risk ve ahlaki düzenleme. Critcher geç modern toplumun yüksek bir risk bilinci ile karakterize edildiği risk toplumu tezinin bağlamı üzerinden hareket eder. Örneğin sığınmacılar ve göçmenler, pedofiller, hırsızlar, videolar ve internet siteleri, uyuşturucu

bağımlıları veya sokak gangsterleri için düşünüldüğünde halk düşmanları kategorisinin ortak noktası risk oluşturması ya da içermesidir. Bu açıdan ahlaki panikler aşırı ama semptomatik bir örneği oldukları bu risk bilincinin yansıtıcısıdır (2008, s. 140). Critcher'in ahlaki paniklerin genişleyen odağını açıkladığı bir başka kaynak ise korku kültürü tartışmalarıdır. Batı toplumları paradoksal bir şekilde öncekilerden daha güvenli, her yere yayılan, kendinden önceki her şeyden niteliksel olarak farklı, daha yaygın, daha özgür bir korku kültürü üretmiştir. Bu yeni kültürel form en güçlü şekilde kitle iletişim araçlarından yayılmakta ve kamusal söylemlerde gerçekleşmektedir. Korku kültürü açıklamaları algılanan tehditler hakkında kolektif aşırı tepki ve paniğe yatkınlığı açıklar. Critcher ontolojik statüsünün hala şüpheli görünmesine rağmen korku kültürü açıklamalarının risk teorisi ile bazı eksiklikleri paylaştığını ifade eder (Crtcher, 2017). Ahlaki panikler risk bilincinin sıkıştırılmış ifadeleridir (Tatari, 2013, 210). Critcher'in revizyonist tutumu ahlaki paniğin genişleyen odağını -geleneksel kaynaklardan uzaklaşmadan- yaygınlaşan risk/korku teorileriyle kurmaya çalışmasında yatar. Ancak bundan daha çok Critcher ahlaki paniğin risk, korku kültürü tartışmaları içinde giderek genişlediğini ve bu genişlemenin çok ileri gittiğini orijinal, analitik odağını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünür (Rohloff, Hugher, Petley ve Cirtcher, 201, s. 13). Revizyonistlerden Rohloff ve Wright (2010) da geleneksel kaynaklara bağlı kalarak genişleyen odağa vurgu yapmıştır. Bu çerçevede revizyonist refleks hızla değişen toplumsal ve kültürel alan bağlamında, ahlaki paniğin analitik çerçevesini belirli sınırların ötesine uyarlamının, ampirik erişimini toplumsal ve kültürel değişimlere ayak uyduracak şekilde genişletmenin sorunlu olduğu gerçeğini kabul eder (Rohloff, Hugher, Petley ve Cirtcher, 2013, s. 14).

Bir başka revizyonist akım ise ahlaki paniği yeniden düşünmeye davet eder. McRobbie ve Thornton (1995), Hier (2003, 2008, 2011, 2015) ve Thompson (1998) ahlaki panik çalışmalarında geleneksel yaklaşımların devam eden önemini kabul ederler ve muhalifler tarafından sunulan bazı içgörülerini onaylamalarına rağmen ahlaki paniği yine de yeniden düşünmeye, değerlendirmeye çalışırlar. McRobbie ve Thornton (1995) ahlaki panik modelinin tam da başarısı nedeniyle acilen güncellenmesi ve gözden geçirilmesi gerektiğini düşünür. McRobbie ve Thornton halk düşmanlarının bir zamanlar olduklarından daha az marjinalleştirildiğini iddia eder. Halk düşmanları artık *“kendilerini azarlayan aynı kitle iletişim araçlarında yüksek sesle ve açıkça desteklendiklerini bulmakla kalmıyorlar, aynı zamanda kendi nişleri ve mikro-medya tarafından da çıkarları savunuluyor.”* (McRobbie ve Thornton, 1995, s. 559). Ahlaki panikler sırasında tartışmaya katkıda bulunan sesler görmezden gelinemez çünkü ‘normal’ ve ‘sapkın’ arasındaki katı ve keskin sınırlar daha az yaygın hale gelmiştir (McRobbie ve Thornton, 1995, s. 566, 572). Ahlaki panik sosyologlarının medya, toplumsal kontrol ajanları, halk düşmanları ve ahlaki koruyucular arasında var olduğunu gördükleri hassas ilişkiler dengesi, yerini çok daha karmaşık ve parçalanmış bir dizi bağlantıya bırakmış ve ahlaki panikte tanımlanan kategorilerin her biri bir kırılma sürecinden geçmiştir (McRobbie ve Thornton, 1995, s. 567). Bu kırılma sürecine kitle iletişim araçları ve yaygın medya üzerinden bakan McRobbie ve Thornton paniklerin, toplumların ‘arada sırada’ maruz kaldığı dönemlerden ziyade günlük olayların kamuoyunun dikkatine sunulma biçimi haline geldiğini ve artık ilgi uyandıran türden bir duygusal katılımı garanti eden biçimler olduğunu iddia ederler (McRobbie ve Thornton, 1995, s. 560).

Toplumsal sorunların inşası, ahlaki düzenleme süreçleri, kriminalize etme ve medya çerçeveleme üzerine çalışan sosyologlar ya geleneksel teorileri ve argümanları gerçekler olarak kabul ederek geleneksel modellere retorik bir şekilde atıfta bulunma ya da ahlaki panik çalışmalarını normatif olarak tamamen reddetme eğilimindediler. Hier (2015, s. 364) bu her iki eğilimi aşmak ve geleneksel ahlaki panik çalışmalarının eleştirisine kapılan ahlaki paniği, ahlaki düzenleme çalışmalarının yeniden canlanmasıyla ilişkili daha geniş bir kavramsal ve teorik temele bağlamak için bir çerçeve önermiştir. Hier, ahlaki panikte analitik önceliğin, toplumsal kaygının değişen alanlarının anlaşılmasına dayandığını iddia eder. Ancak ahlaki panikler artık geç modernitenin

toplumsal kaygının birleşen bölgelerine odaklanan analizi ile risk toplumunun yükselişine eşlik ettiği iddia edilen artan belirsizlik duygusunun abartılı bir semptomu olarak genişlemiştir (Hier, 2003, s. 3). Risk toplumu tartışmaları, ahlaki panik tartışmalarında ileri sürülen kavramsal sınırlamaları açığa çıkaran, iddiaların tüm yönlerini tartışmaya ve eleştiriye daha açık hale getiren, sonuç olarak refleksif bir yüzleşme sürecine yol açmıştır (Hier, 2003, s. 6). Sanayileşmenin getirdiği artık yaygın olan imal edilmiş belirsizliklerin nesnel koşullarıyla karşı karşıya kalan bireyler, risk toplumunun yıkıcı potansiyelinden kaynaklanan kolektif bir ‘endişe’ durumuna girerler (Hier, 2003, s. 11). Hier’e (2003, s. 19) göre varoluşsal güvensizlikler ve risk toplumuna özgü kaygılar, topluluk düzeyinde içerilen kaygılarla birleştiğinden, geç modernitede düzenleyici bir uygulama olarak ahlaki paniklerin çoğalması beklenmelidir.

Thompson (1998) benzer şekilde revizyonist bir tutum sergiler ve risk çalışmalarındaki gelişmelerin önemine dikkat çekerek ahlaki panik araştırmaları için değişen kültürel çerçeveyi sorunsallaştırır. Bu çağın ahlaki panik çağı olduğu yaygın olarak kabul edilmelidir çünkü ahlaki panikler hızla artmaktadır ve henüz diğeri yerini almadan önce biri zar zor biter. Thompson, Cohen’in (2019) ‘eski ahlaki panikler’, ‘yeni ahlaki panikler’ şeklinde yaptığı karşılaştırmaya benzer bir karşılaştırma yapar. Bu çağın ahlaki paniklerinde farklı olan yalnızca hız değil, paniklerin her yere yayılmış kalitesidir. Daha önceki panikler tek bir gruba odaklanma eğilimindeydi; kafelere giden gençler, uyuşturucu bağımlıları veya genç siyahi soyguncular. Çağdaş panikler ise örneğin çocuk istismarı, aile kurumunu, göçmenler ya da kadınlar gibi daha geniş bir ağda işlemektedir (Thompson, 1998, s. 1-2). Thompson ahlaki panik araştırmalarındaki gelişmelerin izini sürdüğü *Moral Panics -Ahlaki Panikler-* (1998) adlı çalışmasında ahlaki panikleri temsil ve düzenleme sistemleriyle ilişkili olarak ve daha geniş toplumsal ve kültürel gerilimlerin belirtileri olarak ele almaktadır. Tüm ileri sanayi toplumları, çeşitli şekillerde modernite, geç modernite veya postmodernite olarak tanımlanan bu çağın karakteristik bir özelliği olduğunu öne süren periyodik salgınlar gösterir. Toplumsal değişimin hızı ve artan çoğulculukla birlikte farklı toplumsal gruplar arasında değer çatışmaları ve yaşam tarzı çatışmaları için artan -ahlaki girişime dönüşen- bir potansiyel açığa çıkar (Thompson, 1998, s. 11). Bu potansiyel ile ilgili açıklamaları risk tartışmalarına ve risk toplumu kuramının kurucusu Beck’in referanslarına bağlayan Thompson ‘risk toplumu’ sosyolojisine ihtiyacımız olduğunu ifade eder. Thompson’a (1998) göre Beck’in ileri modern toplumların doğasında var olan riskleri ve risklerin bilincini tasviri, bazı açılardan kaygı politikasının ahlaki panik açıklamasına tekabül eder.

Ahlaki panik kavramını güncellemeye yönelik girişimlerin tüm yollarının çağın hızlı toplumsal ve kültürel dinamiklerine bağlanarak risk toplumu tartışmasına çıktığı görülmektedir. Hier’in (2015, s. 362) ifadeleriyle geleneksel yaklaşımları gözden geçirmeyi amaçlayan revizyonist bakış açısı, ahlaki paniği günlük yaşamda atipik bir ahlaki düzenlemeden daha rutin bir durum olarak kavramsallaştırarak odağı genişletmektedir. Geleneksel literatürü ve kurucuları da içine almış revizyonist kanat ahlaki panik, korku kültürü, risk toplumu gibi -her üçü için de- ontolojik statüsü oldukça tartışmalı bir analiz çerçevesi içinde panik, korku, risk, kaygı ve hatta dehşet gibi pek çok toplumsalın ana kültürel karakteri olmuş duygu formlarını tartıştılar. Bu çerçeve Waiton (2008), Hunt (1997), Waddington (1986) ve Ungar (2001) tarafından kurulan muhalif analizde de ana karakterini korudu fakat gerçek dünya tehditleri çağında ahlaki paniğin uygulanabilirliğine bir meydan okuma şeklinde gelişti.

Waiton (2008), ‘eski’ paniklerle ‘yeni’ panikleri birbirinden ayırır ve ahlaki paniklerin yeni haliyle ahlak dışı -amoral- panikler olduğunu iddia eder. Waiton’a göre ahlaki panik kavramı yalnızca anlamını yitirmemiş aynı zamanda yeni bir *amoral* panik çerçevesi tarafından yutulmuştur. Waiton bu bakışla, geçmişte geleneksel ahlaki değerler kaygı, korku, düşmanlık ve tehdidin temel kaynakları iken günümüzde “*kurbanın güvenliği ve korunmasının*” panik ve korkuların temel kaynağı olduğunu ileri sürmektedir (Waiton, 2008, s. 103-104). Waiton burada güvenliğin yüceltildiği risk toplumu argümanına katılmaktadır. Günümüzün ‘özgürlük’ temsili içinde toplum

için amaç artık özgürlüğün kendisi değil güvenlidir. Toplum, keskin bir amaç duygusuna ve toplumsal kontrolün faydalarına olan inanca değil, özgürlüğün korunma hakkı anlamına geldiği yeni bir endişeli otoriterlik biçimine dayanan yeni bir güvenlik ahlaki geliştirmiştir (Waiton, 2008, s. xvii).

Hunt (1997) ise medya çalışmalarında ahlaki paniğin ve ahlaki panik ve ahlaki dil arasındaki ilişkinin izlerini sürer. Ahlaki panik teriminin spekülatif analizini kuran Hunt'a (1997, s. 629) göre ahlaki panik medyanın ahlaki meseleleri ciddiye alma yeteneğini olumsuz yönde etkileyebilecek tatmin edici olmayan bir ahlaki dil biçimidir. Muhaliflerden en neti Waddington'un yaklaşımında ise ahlaki panik kavram olarak tümünden reddedilir. Ahlaki panikteki orantılılık sorununa odaklanan Waddington etki/tepki belirleyenindeki kriterlere analitik olarak güvenmenin en baştan yanlış olacağını ifade eder. Ahlaki panik tanımlamasında örtük bir şekilde anlamını bulan endişe ve endişeye bağlı orantısızlık Waddington'un da eleştirilerinin merkezinde yer alır. Bu eleştiri, ahlaki panikle birlikte yaşanan toplumsal endişenin gerçek ve makul olmadığını ima eden bir değer yükü taşıdığına ilişkin bir eleştiridir. Waddington ahlaki panik teorilerine karşı geliştirilen eleştirilerde dikkati çeker. Waddington'a (1986, s. 257-258) göre ahlaki panik son derece değer yüklü ve "analitik bir kavramdan ziyade polemiksel bir kavramdır" çünkü herhangi bir sorunla ilgili kaygının haklı olup olmadığını belirlemek için herhangi bir orantılılık kriterinden yoksundur ve belki de bu tür değer yüklü terminolojiyi terk etmenin zamanı gelmiştir.

Bir diğer muhalif/şüpheli analiz ise Ungar'dan (2001) gelmiştir. Ungar yeni tehdit türlerine eşlik eden kavramsal değişimleri inceler ve risk toplumu tehditlerinin konumunu daha geleneksel ahlaki paniklerin yanında belirler. Ahlaki paniği risk toplumunun potansiyel felaketleriyle karşılaştıran Ungar, çevresel, nükleer, kimyasal ve tıbbi tehditler etrafında yeni toplumsal kaygı alanları ortaya çıktıkça, ahlaki panik araştırmasını motive eden soruların faydalarının çoğunu kaybettiğini öne sürer. Ahlaki panik ile risk toplumunu karşılaştıran Ungar, toplumsal kaygının değişen alanlarının sonuçlarını değerlendirmek için hem ahlaki paniklerle ilgili abartılı sapmaları ve orantısızlığı ele alır hem de risk toplumunda felaketlerin potansiyel olarak ortaya çıkması olasılığı ile ilgili kaygıları ayrıcalıklı kılar. Ahlaki panik eleştirilenin merkezinde yer alan etki ve tepkinin orantısızlığının ötesinde risk toplumu sorunları, toplumsal sorunların yaratılmasında ileri sürülen iddiaların kutsanmış statüsüne karşı bir meydan okuma oluşturmaktadır (Ungar, 2001, s. 286). Ahlaki panikte merkezi rol oynayan halk düşmanları, toplumun temel değerlerini tehdit eden taraftır. Ancak Ungar halk düşmanlarını verili olarak görmek yerine, bir risk toplumu perspektifi olarak görmeyi önerir (Ungar, 2001, s. 281). Ungar'ın analizinin itici gücü, risk toplumunun yükselişine eşlik edecek en önemli sosyolojik gelişmelerin, toplumsal kontrol süreçlerindeki ve korkuya verilen toplumsal tepkilerin doğası ve hedeflerindeki değişimleri içerdiği iddiasından kaynaklanmaktadır. Ahlaki paniklerin büyük ölçüde bir güvenlik söyleminde yer aldığını ve ahlaki sapkınların sosyal inşasının, kamu koruyucularının iddialarda bulunma faaliyetleri aracılığıyla normatif sosyal düzenin sınırlarını doğrulamaya hizmet ettiğini açıklar. Ahlaki panik tanımlarının tümü, 'aşırı yoğun endişe dönemlerinin' veya 'korku patlamalarının' halk arasında nispeten yaygın olması gerektiğini şart koşar. Oysa risk toplumu analizi anahtar geçişlerden birini sağlar ki korku artık genel halkın/kamunun/toplumun geniş unsurları arasında yayılmıştır (Ungar, 2001, s. 278). Argümanını Beck referanslarıyla kavramsal imgelere yerleştiren Ungar, ahlaki panikler hakkındaki bilginin temelde kusurlu olduğunu iddia eder (Ungar, 2001, s. 277). Bu bağlamda, ahlaki paniğin 'gerçekte neyle ilgili' olduğunu sormak muhtemelen kısır bir alıştırma (Ungar, 2001, s. 272). Risk toplumuyla ilgili iddialarda bulunmak, geleneksel ahlaki panik konularıyla karşılaştırıldığında, daha belirgin yörüngeler elde edilmesini sağlayacak ve tehdit, korku ya da risk algısı etrafında kümelenenler açısından daha eşit bir güç yaratacaktır (Ungar, 2001, s. 287). Ungar'ın epistemolojisi, gerçekçi bakış açısına tekabül eder ve bu bakış açısı geç modernliğin risklerinin emsalsiz büyüklükteki nesnel koşullar olduğu görüşünü destekler.

Toplumsal alan kolektif formların her zaman diliminde ve her biçimde gözlemlenebildiği alandır ve endişe, korku bağlamı ahlaki panik fenomenleri bu yapının bir parçasıdır. Bu fenomenlerin kültürel “*arketiplerle derin bir yankısı vardır*” (van Ginneken, 2003, s. 203, 205). Bu açıdan ahlaki panik tartışmalarının genişleyen odağı çerçevesinde sorulması gereken soru kültürel formların yapı içinde nasıl, hangi yönde, ne şekilde değiştiği ile ve hızla değişen toplumsal yapı dinamiklerinin neden risk terimleriyle ifade edilen ulusal sınırları aştığıdır. Burada önerilen cevap riskin, “*yeni küresel kültürün adli tıp ihtiyaçlarına takdire şayan bir şekilde hizmet eden bir kelime olduğudur.*” (Douglas, 2003, s. 22). Bilim dilinde ‘risk’in yanı sıra felaket, kaos gibi kavramların yer alması dikkat çekicidir (Luhmann, 2017, s. xxviii). Riskin öznel ve “*içsel değer yüklü doğası göz önüne alındığında*” (Rigakos ve Law, 2009, s. 80) kültürel analizin bilişsel hapisane modelini reddettiğini söylemek gerekir. Çünkü toplumsal değişim mümkün olduğu sürece değerler ve algılar da değişebilir ve risk tartışmasının kendisi, hızlı kültürel değişimin bir kayıdır (Douglas ve Wildavsky, 1983, s. 333). Toplumun risk algısı kolektif yapılar üzerine kurulur ve risk ve beraberinde taşıdığı -öznelin ötesinde- duygular toplumsal ilişkilerle birlikte yaratılan kültürel kategorilere dahildir (Douglas ve Wildavsky, 1983, s. 324-325). Örneğin gelişmiş ve yaygınlaşmış risk formu geç modern toplumların neden daha fazla sayıda ve yoğunlukta ahlaki panik yaşadığını açıklayabilir (Lupton, 2013, s. 17). Bu nedenle daha bağlamsal bir açıdan Douglas’ın (1985, s. 81) kültürü, insanların riskleri ve bunların sonuçlarını hesaplamasına yardımcı olan bir ‘animsatıcı sistem’ olarak ele aldığı tanımı üzerinde durulabilir. Nedensellik açısından çok karmaşık olan risk (Ali, 1999, s. 16) toplumsal olarak inşa edilmiş bir yorum ve nesnel olarak var olan gerçek bir tehlikeye verilen yanıtıdır ve bununla ilgili bilgiye yalnızca sosyokültürel süreçler aracılığıyla varılabilir (Douglas 1985, s. 69).

Ahlaki panik literatüründe ahlaki paniğin ‘ötesine’ bakma çağrısı çeşitli şekillerde tekrarlanmaktadır. Beck’in risk toplumu teorisi gibi sosyal teorideki gelişmeler ahlaki paniğe ilişkin genişleyen bir odak sunmuştur. Risk toplumu/kültürü/teorisi ya da korku kültürü ile ilgili yüksek umutları olan teorisyenlerin merkezi hareket noktası toplumun paniğe yatkınlığını belirlemeye yönelik bir amaca hizmet etmiştir. Ancak tüm bu geniş literatür toplumlar hızlı kültürel değişime uğradığında ortaya çıkan toplumsal kaygının Hunt’ın ifadesiyle (2011, s. 54) “*deneyimsel inatçılığını*” daha ciddiye alma gereğine dayanan girişimlerin sonucudur. Tüm eleştirilere rağmen Cohen’in kavramı ilk geliştirmesinden bu yana var olan normatif ölçüm kriterlerine olan güvene bağlılık da bir yandan devam etmiştir. Ahlaki panik savunucuları ve muhalifleri yeni sosyal teori gündemleri oluştuğça esasları tartışmaya devam etti ve ahlaki paniğin teorik bağlamı dramatik bir şekilde değişti. Doğası baskın olarak kitle iletişim araçları tarafından stilize edilen ahlaki panik “*son teknolojik dönüşümlerin kolektif alarmı serbest bıraktığı*” (Walsh, 2020, s. 840) da düşünülürse giderek odağını genişletti. Bu açıdan ahlaki paniğin sosyolojik düşüncedeki birçok yeni gelişmeyle belirsiz fakat o denli güçlü bir ilişkisi vardır. Ahlaki paniğin savunusu yahut muhalefeti; risk teorileri, korku kültürü kavramsallaştırmaları veya kolektif davranışın sosyo-psikolojik içgörülerini etrafında konumlandı. Bu şekliyle ahlaki panik teoride yıkıcı bir kaygan zeminde biçim aldı. Ahlaki panik çalışmalarında çokça yer alan ‘Avrupa’daki cadı avları’ örneğinden Cohen’in ‘modlar ve rockerlar’ına ve günümüzde pek çok ampirik, teorik örnekleriyle beraber ahlaki panikler rekabet halindeki sembolik-ahlaki evrenlerin sınırlarını ve bu sınırlar içinde yer alan ‘ajan’ların kimliklerini tanımlama noktasında önemli bir rol oynamıştır ve oynamaya devam etmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışma toplumsal kaygı, endişe, korku ve paniğin kültürel alanın belirleyici karakteri haline geldiğini tespit etmek için ahlaki panik analizlerinden faydalanmayı hedeflemiştir. Mevcut analizlerin odaklandığı noktalar, bu analizlerin ima ettiği değişen gündemlere eşlik eden risk toplumu, korku kültürü gibi açıklamalar çalışmanın tartışma konusu olmuştur. Risk kültürü, korku kültürü tartışmaları burada sağlanabilecek olandan daha titiz bir inceleme gerektirse de bu

çalışmada risk/korku söylemleri ile ahlak/panik söylemlerinin geçişkenliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ahlaki panik genel olarak bir durum, bir olay, bir grup ya da bir kişinin toplumsal değerlere, çıkarlara ya da normlara karşı bir tehdit olarak tanımlandığı endişe durumunu ya da dönemini işaret eder. Ahlaki panikler normal ve sapkın olan arasındaki dikotomiden doğan kültürel formlardır. Ahlaki panik fenomenlerinin en belirgin etkisi ahlak açısından çerçevelenmiş olmasıdır. Bu da toplumsal yapının yine en önemli faktörü olan kültür tarafından içerimlenen biçimlerin hem bir kaynak/araç olması ve hem de bir sonuç olmasını beraberinde getirir. Kültürel alana ilişkin değer -başta ahlaki değerler-, mitler ve inanç biçimleri, gelenek görenekler ve özellikle normların ahlaki paniklerde birer kaynak/araç olması kültürel alanın değişimi, dönüşümü ve nihayetinde karakterize edici bir unsuru olarak önem kazanan bir unsur olması sonucunu ortaya çıkarır.

Özellikle günümüzde kültürel alanın formu üzerine yapılacak bir tartışma kültürün çok katmanlılığına ilişkin bir kavrayışı içermek zorundadır. Bu çok katmanlılık en iyimser bakışla kültürlerarasılığa ilişkin olarak kurulsa dahi çatışma ve uyum üzerinden bir bakışa zorlar ve ‘biz ve onlar’ ikiliğini ortaya çıkarır. Bu çalışmanın konusu itibarıyla ‘uyum’ perspektifi ötelendiğinde arta kalan çatışma perspektifinde ‘biz ve onlar’ ikiliği Cohen’in ifadesiyle (2019, s. 61) ‘*kültürel temsiller arasındaki bir savaş*’, kültürel güç için bir mücadele ya da yaygın kullanımıyla kültür savaşları ile temsil edilen bir tartışmayı açar. Bu çatışmanın tarafları, sözde varlığı ‘biz ve onlar’ ve ‘çatışma/savaş’ gibi keskin/net kavramalarla ele alınsa da aynı oranda bir akışkanlığa sahiptir.

Ulus devletinin inşasıyla birlikte güçlü bir kültür fikri ortaya çıktı. Kültür tartışmalarının yeni bir boyuta taşındığı ‘*kültüre dönüş*’ kritiğinin başlangıcı ise Frankfurt Okulu oldu. Adorno ve Horkheimer’in *Aydınlanmanın Diyalektiği* (2014) adlı çalışmalarında açtıkları kültür tartışması Marxist perspektifin ötesinde kültüre ilişkin eleştirel bir perspektifle öne çıktı. Bu perspektif XX. yüzyıla kadar görülmediği şekliyle kültürel alanın tahribatına ve endüstriyel sektörün ya da daha net şekilde kapital’in aleyhi üzerine kurulu bir perspektifti. XIX. yüzyılla birlikte yaşanan hızlı toplumsal değişimlerle birlikte Batı toplumlarının tecrübesinin bir sonucu olarak modernlik, modernleşme, modernite, modern toplum yapıları en başta kültürel alanda görünür hale geldi. Frankfurt Okulu’nun eleştirisi üzerine kurulu pesimist kültür okuması çağın ruhunu yansıttı. Kültürün endüstrileşmesi ya da kültür endüstrisi tartışmaları zamanının ruhunu yansıtmaktaydı. Kültüre ilişkin tüm tartışmaların birikimiyle birlikte bu çağın ‘*zeitgeist*’i için kültürel alan; ahlaki panik, korku kültürü, risk, güvenlik gibi somut ya da somutlaşmamış, örtülü ya da açık tehdit unsurlarına dayalı bir ‘*kültürel karamsarlıkla*’ birlikte şekillenmektedir.

Bauman’ın (2018) akışkan modernliği, Giddens’in (2010) geç/üst modernitesi, Beck’in (2011) risk toplumu ve nihayet Furedi’nin (2001) korku kültürü tartışmaları etrafında oluşan teoriler; hızlı, akışkan, çok boyutlu, geçici ve sürekli biçim değiştiren toplumsal reaksiyonlarla ilişkilidir. Toplumsal reaksiyonların temel karakteri ise korku, endişe, panik gibi duygu formları üzerine kuruludur. Korku, endişe ve panik bir duygu ifadesi olmasının ötesinde bir toplumda eylemsel, inançsal ve daha makro bağlamda kültürel olarak ifadesini bulan belirleyici formlardır ve bu formların sosyo-kültürel boyutları toplumsal açıklama noktasında giderek genişleyen bir zeminde konumlanmıştır. Bu zeminin odak/ortak noktası ise ‘tehdit’dir. Bir tehdidin ve bu tehdit etrafında oluşan kolektif eylem bütününlü ahlaki panik olduğu tezi ileri sürülebilir. Ancak öte taraftan toplumun paniğe yatkınlığı tezi panik’i merkeze alan risk toplumu, risk kültürü ve korku kültürü teorileri tarafından da benimsenmiştir. Dolayısıyla toplumsal değişimle birlikte gelen yeni tehdit türleri, toplumsalın yeni kavramsal alanlarını oluşturmuştur. Yeni toplumsal kaygı alanları ortaya çıktıkça yeni tehdit türlerine eşlik eden kavramsal değişimler sosyal teorinin çerçevesini çok boyutlu bir alana taşımıştır. Ahlaki panik, risk toplumu/kültürü ve korku kültürü gibi analizler hızla değişen toplumsal ve kültürel alanın sonuçları olarak kendi teorik alanlarını yaratmışlardır.

Kaynakça

- Adorno, T. W. ve Horkeimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği felsefi fragmanlar*. Ankara: Kabalcı.
- Ali, H. S. (1999). The search for a landfill site in the risk society. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 36(1), 1-19.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan modernlik*. İstanbul: Can Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu başka bir modernliğe doğru*. İstanbul: İthaki.
- Becker, H. S. (2013). *Hariciler (outsiders) bir sapkınlık sosyolojisi çalışması*. Ankara: Heretik.
- Blumer, H. (1995). Social movements. S. M. Lyman (Ed.), *Social movetnents critiques, concepts, case-studies* içinde (ss. 60-83). London: Macmillan.
- Cohen, S. (2019). *Halk düşmanları ve ahlaki panikler*. Ankara: Heretik.
- Critcher, C. (2008). Moral panics analysis: past, present and future. *Sociology Compass*, 2(1), 1-18.
- Critcher, C. (2017). *Moral panics*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.155>
- Douglas, M. (1985). *Risk acceptability according to the social sciences*. New York: Russell Sage Foundation.
- Douglas, M. (2003). *Risk and blame: essays in cultural theory*. London and New York: Routledge.
- Douglas, M. ve Wildavsky, A. (1983). *Risk and culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü: risk almamanın riskleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel-kimlik geç modern çağda benlik ve toplum*. İstanbul: Say Yayınları.
- Goode, E. ve Ben-Yehuda, N. (1994). Moral panics: culture, politics, and social construction. *Annual Review of Sociology*, 20, 149-171.
- Goode, E. ve Ben-Yehuda, N. (2009). *Moral panics the social construction of deviance*. Singapore: Wiley-Backwell.
- Hall, S. Critcher, C., Jefferson, T., Clark, J. ve Roberts, B. (1978). *Policing the crisis: mugging, the state, and law and order*. Great Britain: The Macmillan Press.
- Hayle, S. J. (2013). Folk devils without moral panics: discovering concepts in the sociology of evil. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 6(2), 1125-1137.
- Hier, S. P. (2003). Risk and panic in late modernity: implications of the converging sites of social anxiety. *The British Journal of Sociology*, 54(1), 3-20.
- Hier, S. P. (2008). Thinking beyond moral panic: risk, responsibility, and the politics of moralization. *Theoretical Criminology*, 12(2), 173-190.
- Hier, S. P. (2011). Introduction. S. P. Hier (Ed.), *Moral panic and the politics of anxiety* içinde (ss. 1-16). London and New York: Routledge.
- Hier, S. P. (2015). The cultural politics of contemporary moral panic studies: reflections on a changing research agenda. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*, 51(3), 362-372.

- Hitlin, S. ve Vaisey, S. (2013). The new sociology of morality. *The Annual Review of Sociology*, 39, 51-68.
- Hunt, A. (1997). 'Moral panic' and moral language in the media. *The British Journal of Sociology*, 48(4), 629-648.
- Hunt, A. (2011). Fractious rivals? moral panic and moral regulation. S. Hier (Ed.), *Moral panic and the politics of anxiety* içinde (ss. 53-70). London and New York: Routledge.
- Luhmann, N. (2017). *Risk: a sociological theory*. London and New York: Routledge.
- Lupton, D. (2013). *Risk*. London, UK: Routledge.
- McRobbie, A. ve Thornton, S. (1995). Rethinking "moral panic" for a multimediated social world. *British Journal of Sociology*. 46(4), 559-574.
- Rigakos, G. ve Law, A. (2009). Risk, realism and the politics of resistance. *Critical Sociology*, 35(1), 79-103.
- Rohloff, A. ve Wright, S. (2010). Moral panic and social theory: beyond the heuristic. *Current Sociology*, 58(3), 403-419.
- Rohloff, A., Hughes, J., Petley, J. ve Critcher, C. (2013). Moral panics in the contemporary world: enduring controversies and future directions. C. Critcher, J. Hughes, J. Petley, ve A. Rohloff (Ed.), *Moral panics in the contemporary world* içinde (ss. 1-29). New York: Bloomsbury.
- Rowe, D. (2009). The concept of the moral panic: an historico-sociological positioning. D. Lemmings ve C. Walker (Ed.), *Moral panics, the media and the law in early modern england* içinde (ss. 22-40). London: Palgrave Macmillan.
- Smelser, N. J. (1965). *Theory of collective behavior*. New York: The Free Press.
- Tatari, M. (2013). Moral panic and ritual abuse: where's the risk? findings of an ethnographic research study. C. Critcher, J. Hughes, J. Petley ve A. Rohloff (Ed.), *Moral panics in the contemporary world* içinde (ss. 193-213). New York: Bloomsbury.
- Tezcan, A. M. (2022). Ahlak. S. Sezer (Ed.), *Kurumlar sosyolojisi* içinde (ss. 176-193). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Thompson, K. (1998). *Moral panics*. London, UK: Routledge.
- Ungar, S. (2001). 'Moral Panic Versus the Risk Society: The Implications of the Changing Sites of Social Anxiety', *British Journal of Sociology*, 52(2). (ss. 271-292).
- Waddington, P. A. J. (1986). 'Mugging as a moral panic: a question of proportion', *British Journal of Sociology* 37(2): 245-59.
- Waiton, S. (2008). *The politics of antisocial behavior: amoral panics*. New York & London: Routledge.
- Walsh, J. P. (2020). Social media and moral panics: assessing the effects of technological change on societal reaction. *International Journal of Cultural Studies*, 23(6), 840-859.
- van Ginneken, J. (2003). *Collective behavior and public opinion: rapid shifts in opinion and communication*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Young, J. (1971). The role of the police as amplifiers of deviance, negotiators of drug control as seen in Notting Hill, S. Cohen (Ed.), *Images of deviance* içinde (ss. 27-61). England: Penguin Books.

Young, J. (2007). Slipping away-moral panics each side of 'the golden age'. D. Downes, P. Rock, C. Chinkin ve C. Gearty (Ed.), *Crime, social control and human rights from moral panics to states of denial essays in honour of stanley cohen* içinde (ss. 53-65). USA: Willan Publishing.

GÖÇMENLERİN ÖTEKİLEŞTİRİLMESİNDE KOLEKTİF BİR DUYGU OLARAK ZENOFOBİ

Zeynep HİÇDURMAZ¹

Öz

Sosyal bilimlerde duygular, eylemlilikleri açıklamada gittikçe artan bir öneme sahiptir. Duygular, bireysel alanla kısıtlansa da, oluşumları ve sonuçları bakımından kolektif bir zeminde yorumlanmaya ihtiyaç duyar. Kolektif olarak inşa edilen duygular, bireyin eylem biçimini belirler. Modern dünyanın en güçlü duygulardan biri olan bilinmeze karşı duyulan korkunun kaynağında bu kolektiflik bulunur. Dünyada artan göç hareketleriyle birlikte “yabancılar” kolektif korkunun öznesi olmuştur. Korku duygusu temelinde oluşan yabancı düşmanlığını ifade eden Zenofobi, bireyin anlama, yorumlama ve eylem dünyasında ötekiyle kurduğu ilişkinin içeriğini ve sınırlarını belirler. Sürekli üretilen bir korkunun ve bu duygu kaynaklı nefret ve şiddetin varlığı, bu duyguların, öznel deneyimlerden ziyade kolektif bir çerçevede ele alınmasını gerekli kılar. Bu çalışmanın temel amacı, zenofobiyi öteki göçmenin inşasında kolektif bir duygu olarak ele alıp tartışmaktır. Zenofobinin kolektif karakteri iki temelde oluşur: Bunlardan ilki grup aidiyetinin yarattığı kolektif duygudur. Birey, aidiyet grubunu ve bu grubun sınırlarını tanımlayarak “Biz” ve “Ötekini” inşa eder ve sahip olduğu grup ayrıcalıkları bağlamında Ötekine karşı geliştirdiği duygular, bu kolektif aidiyetin bir sonucudur. Zenofobinin kitlelerin politik kontrolünü sağlama işlevi ise onun diğer kolektif yönünü oluşturur. Günümüzün korku toplumlarında, politik güç alanı, bir tehdit olarak inşa edilen yabancıların kontrolüyle oluşturulur, medyanın politik işlevi de bu sürece katıldığında, zenofobi, kitlelere aktarılan bir algı üzerinden inşa edilir.

Anahtar Kelimeler: Duygu, Göçmen, Korku, Zenofobi

XENOPHOBIA AS A COLLECTIVE EMOTION IN THE OTHERISATION OF MIGRANTS

Abstract

In the social sciences, emotions are increasingly important in explaining actions. Although emotions are limited to the individual domain, they need to be interpreted on a collective basis in terms of their formation and consequences. Collectively constructed emotions determine the individual's action. This collectivity is at the root of the fear of the unknown, one of the most powerful emotions in the modern world. With the increasing global migration movements, “foreigners” have become the subject of collective fear. Xenophobia, which expresses hostility towards foreigners based on fear, determines the content and limits of the relationship that the individual establishes with the other in his/her world of understanding, interpretation, and action. The existence of a constantly produced fear and this emotion-based hatred and violence necessitates that these emotions be handled in a collective framework rather than subjective experiences. The main purpose of this study is to discuss xenophobia as a collective emotion in the construction of migrant as “The Other”. The collective character of xenophobia is formed on two grounds: The first one is the collective emotion created by group belonging. The individual constructs “We” and “The Other” by defining the group of belonging and the boundaries of this group, and the feelings he/she develops against the Other in the context of group privileges are a result of this collective belonging. The function of xenophobia to provide political control of the masses constitutes its second collective aspect. In today's society of fear, the field of political power is created by the control of foreigners who are constructed as a threat, and when the political function of the media is included in this process, xenophobia is built through a perception that affects the masses.

Keywords: Emotion, Migrant, Fear, Xenophobia

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, zeynep.demirci@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8695-8484

Başvuru Tarihi (Received): 03.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Sosyolojik çalışmalarda duygu, gittikçe önem kazanan bir inceleme alanı oluşturur. Yabancı olan Ötekiyle kurulan ilişkinin oluşumunu açıklarken duygu, önemli bileşenlerden biri olarak karşımıza çıkar. Klasik sosyologlardan beri duygunun insan eylemindeki yeri tartışılmıştır. Duygu, bireyin yorumlama çerçevesini belirleyen önemli bir unsur olarak eyleme yön verir. Duygular, sosyal olarak inşa edilen bir karaktere sahiptir. Duygular, sadece bireysel bir ruh hali olmanın ötesinde, sosyal etkileşimlerin ve normatif süreçlerin merkezinde yer alan, eylemleri yönlendiren bir sistem özelliğine sahiptir (Déchaux, 2015). Bireyin eyleminde, amaçlar, hedefler, niyetler gibi kontrol etmeye çalıştığı bilişsel kaynaklar, görece planlanmış, üzerine düşünülmüş bir özelliğe sahipken; duygular, birey eyleminde anlaşılması kolay olmayan, bir yoğunluk içeren, uzun süreli olabilen ancak keskin bir şekilde değişebilen bir özelliğe sahip, sosyal ilişkilerde önemli etkileri olan ve eylemin diğer bilişsel kaynaklarına rengini veren önemli bir eylem içeriğidir (Grossetti, 2004). Durkheim (2005) düşüncesinde, duyguların kolektif yönü vurgulanır. Durkheim'e göre, bireyin üyesi olduğu topluma bağlılığı ne kadar güçlüyse toplumun duygularını da o kadar yoğun paylaşır. Bu yoğun duygu hissi, hem grup olmanın duyguları coşkulu kılan niteliğinden hem de grubun belli bir duyguyu üyelerine dayatmasından ileri gelir. Toplu halde yaşanan ritüellerin –yas gibi, bireyde oluşturduğu duygu, bu yönüyle kolektif bir kaynaktan ileri gelir. Yas, bireysel bir üzüntüden ziyade, grup tarafından yüklenen bir görev algısıyla ya da herkesin aynı anda yaşadığı üzüntünün tüm üyelerde aynı duyguyu yaratmasıyla kolektif bir biçim alır. Weber (2012, s. 133) düşüncesinde ise, toplumsal eylem biçimlerinden biri olan duygusal eylem, aktörün duyguları tarafından belirlenen eylemdir. Duygusal eylem, diğer amaçlı eylemlerden ayrılarak, sonuca dönük, kasıtlı, rasyonel olmaktan uzak, kaynağını duygulanım ve hislerden alan bir özelliğe sahiptir (Déchaux, 2015). Bununla birlikte, duygusal eylem, belli bir duygusal gerginliğin bilinçli bir şekilde giderilmesi biçiminde ortaya çıkıyorsa rasyonelleşme görüntüsü verir. Herhangi bir eylem, intikam, haz, huzur gibi bir ihtiyacı ve duygusal gerginlikleri gideriyorsa duygusaldır. Bourdieu, duyguları, tahakkümün gerçek kaynaklarını örten ve böylece onun devamlılığını sağlayan bir yanılsama olarak görür (Déchaux, 2015). Bu yaklaşıma göre duygu, egemenin hizmetindedir. Belli bir model üzerinden inşa edilmiş ilişkiler, belli duygularla dışavurulup yaşanır (Bourdieu, 2015, s. 55). Bu yapıyı üreten toplumsal koşullar ortadan kalksa bile bu durum devam eder. Dışsal zorlamalar karşısında belli özgürlükler elde edilse de bu sefer dışlamanın yerini kendi kendini dışlama alır. Yasaklar olmasa da üretilen korkular, kişinin bizzat kendisini dışlamanın kaynağı haline getirir. Diğer bir ifadeyle, kişi kendisini dışlamaya devam eder. Bourdieu (2015, s. 56), agorafobi örneğini verir: *“toplumsal olarak dayatılmış agorafobi, tabuların en görünür olanları kaldırılrsa dahi uzun zaman boyunca varlığını sürdürebilir ve kadınları kendi kendilerini agora’ dan dışlamaya sevk eder”*. Sosyolojik düşüncede, duygu, oluşumu ve kaynaklık ettiği eylem bakımından kolektif bir karaktere sahiptir.

Modern dünyanın duyguları biçimlendirici gücü, korku üretmesinde somutlaşır. Modern birey, akışkan modern çağda, tetikleyicisi değişen ancak sürekli var olan güvensizlik ve belirsizlik karşısında akışkan korkulara sahiptir (Bauman, 2020). Bu korku, doğa ya da insan kaynaklı tehditler karşısında modern bireyi kuşatmıştır. Korkular, gerçek ya da varsayılan tehditlere karşı savunmacı eylemlere neden olur. Korkunun yerleşerek sıradanlaşması, bu duygunun yöneldiği tehlikeleri sürekli değiştirerek hep var eder. Hayatını korku karşısında korumacı ve savunmacı eylemlerle geçiren birey, yeni tehditler karşısında günlük rutinlerinde bu duyguyu hep canlı tutar.

Günümüzde insan kaynaklı risk ve güvensizlik ortamının yarattığı korkuya kaynaklık eden en önemli unsurlardan biri göç olgusudur. Küresel eşitsizlikler ve istikrarsızlıklar sonucu, dünyada insan hareketliliğinin sınırları oldukça genişlemiştir. Dünyada 280 milyon göçmen bulunmaktadır (Migration Policy Institute, 2022). Özellikle son dönemlerde yaşanan bölgesel krizler sonucu mülteci sayısı gün geçtikçe artmakta, göç alan hedef ülkelerde toplumsal ve politik yeni tartışma konuları ortaya çıkmaktadır. Bir coğrafyada yaşanan istikrarsızlığın yarattığı göç akını, ulus

devletlerin güvenlik ve göç politikalarının merkezine yerleşen bir konu olurken, toplumsal alanda kültürel ve ekonomik korumacılıktan kaynaklanan tartışmaları ve kutuplaşmaları da beraberinde getirmektedir. Göç hareketleri karşısında devletler ve toplumlar, siyasal ve sosyokültürel yapısını korumaya çalışmakta, göç akınları siyasal ve toplumsal alanda yer yer uç fikir ve eylemlere varan oluşumlara kaynaklık etmektedir. Göçmenler ve mülteciler, modern toplumun korku atmosferinde bir tehdit olarak inşa edilmekte ve bu kolektif imaj inşası gün geçtikçe yerleşik hale gelmektedir.

Göçün sonuçlarından biri ev sahibi toplumda kültür ve ırk çeşitliliği yaratmasıdır. Göç hareketleri yoğunlaştıkça kültürler, dinler, ırklar arasındaki karşılaşmalar, farklılıkların nasıl karşılandığı ve yönetildiği konusunu önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda kültürel çeşitlilik söylemlerinden ırkçılık ve zenofobi gibi dışlayıcı algı, tutum ve davranışlara varan bir yelpazede toplumsal ve politik tepkiler oluşmuştur. Çokkültürlülük politikaları uygulayan ülkelerde dahi kültürel çeşitlilik, çokkültürlülük politikalarına paradoksal bir biçimde, gruplar arasında çatışmalara ve anlaşmazlıklara yol açmıştır (Tezcan, 2021, s. 190). Zenofobi, Yunanca yabancı anlamına gelen “xenos” (ξένος) ve korku anlamına gelen “phobos” (φόβος) kelimelerinin birleşiminden oluşur (Philippas, 2014). Bu kelime, ait olduğu gruptan farklı, yabancı olarak algılanan dış grup üyelerine karşı duyulan korku ve bu korkuya bağlı olumsuz tutumları içerir. Dolayısıyla bu ifade sadece bir duygu olarak korkuyu değil, aynı zamanda bir duygu olmanın ötesinde eyleme yansıyan bir şiddet biçimini de ifade eder. Zenofobik söylemlerin odağında genellikle göçmenler ve mülteciler bulunur. Göç, insan hareketliliğini ifade eden, gelen ve karşılayan arasındaki ilişkinin ev sahibi ülkede etkileşim içinde inşa edildiği bir süreçtir. Bu etkileşimde, mevcut koşulların değerlendirildiği, rasyonellikle bezenmiş duygular tarafından belirlenen bir karşılama söz konusudur. Karşılayanın kendini tanımlama biçimi, kendini özdeşleştirdiği grubun sınırları ve bu grup kaynaklı sosyal ve ekonomik ayrıcalıkları koruma isteği bu etkileşimde duyguların rolünü görünür kılar. Yabancı olarak göçmenlere yönelik oluşan korku, sadece gruplar arası ilişkilerde pekişmez, aynı zamanda politik alanda gittikçe yükselen göçmen karşıtlığı, kitleleri kontrol etme aracı olarak kullanılır.

1. Bir Olgu Olarak Zenofobi

Zenofobi, yabancı düşmanlığı anlamına gelir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM), yabancı düşmanlığını “*kişilerin topluluğa, topluma veya ulusal kimliğe yabancı oldukları veya dışarıdan geldikleri düşünüldüğü için kişileri reddeden, dışlayan ve sık sık kötileyen tavırlar, önyargılar ve davranışlar*” olarak tanımlar. Zenofobi, sadece yabancından korkma ya da yabancıyı sevmemek anlamına gelmez, aynı zamanda zarar verici sonuçları olan şiddet eylemlerini kapsar (Harris, 2002, s. 170). Zenofobi, bu yönüyle sadece bir tutum değil, aynı zamanda bir eylem biçimidir.

Zenofobi ırkçılıktan farklı bir terimdir. Irkçılık bir ideolojiye karşılık gelirken, zenofobi yabancı korkusu anlamına gelir ve nefret duygusunu içerir. Yabancıların sosyolojik yorumunda ise, Simmel (2009) toplumsal bir tip olarak yabancıyı ele alır. Simmel’e (2009, s. 149) göre toplumsal bir tip olarak yabancı, grup içindedir ancak içinde bulunduğu mekânın bir parçası değildir. Yabancı ne çok yakın ne de çok uzak bir ilişkiyi anlatır (Kahya-Nizam ve Sallan-Gül, 2019, s.99). Yabancı, varlığından haberdar olunacak kadar yakın, ancak yakın olanın da uzak olduğu bir betimlemeyle işlenir. Bu yönüyle Simmel düşüncesinde yabancı, grubun içindedir ancak diğer grup üyeleriyle etkileşimi sınırlıdır. Bu açıklama, grup sınırları bağlamını ortaya çıkarır. Yabancıların kurduğu ilişki, sınırlarla var olabilmektedir. Zenofobinin eylemsel niteliği, herhangi bir yabancıya yönelik oluşmaz. Grubun dışında ancak grupta bir teması olan yabancılar bir tehdit olarak algılanır. Grup kimliğine yönelik bir tehdidin hissedilmesi için bu grupta seyrek ya da yoğun bir etkileşim gerekir.

Bilimsel tartışmalarda zenofobi, iki açıdan ele alınmıştır (Wicker, 2015). Bunlardan ilki iç/dış grup davranışları bağlamında ele alınırken, diğeri ise zenofobinin sosyal inşasına ve etkilerine odaklanır. Peterie ve Neil (2020), teorik araştırmalarda zenofobinin dört şekilde ele alındığını belirtirler. Buna göre, zenofobi; yanlış inançlar ve yeni bir ırkçılık olarak, sosyobiyolojik açıklamalar

temelinde ve kapitalist küreselleşmenin bir etkisi olarak ele alınmıştır. Sığınmacılara karşı üretilen zenofobik eylemlerin önemli kaynaklarından biri yanlış inançlardır. Sığınmacılara ilişkin yanlış bilgilerin medya ve politik söylem aracılığıyla yayılması olumsuz davranışları da güçlendirir. Yeni bir ırkçılık olarak ise zenofobi, kültürel ötekinin söylemsel olarak inşasıyla olmaktadır. Bunun yeni ırkçılık olmasının nedeni, klasik ırkçılıktan belli yönlerden ayrılmasıdır (Peterie ve Neil, 2020, s. 27): İlk olarak, yeni ırkçılık, ırk ve deri rengi gibi biyolojik açıklamalara değil, kültürel açıklamalara vurgu yapar. İkinci olarak, yeni ırkçılık, korkuları, duygularla bağlantılı olmaktan ziyade gerçekler olarak sunmaya yönelik ampirik doğrulamaya açık bir şekilde göstermeyi amaçlar. Ve son olarak yargıların, önyargıların ürünü olduğunu reddeder ve bunun için sözlü yalanlamalara başvurur. Zenofobinin sosyobiolojik boyutunda ise, zenofobik korku ve düşmanlık, geçmişten gelecek nesillere aktarılan davranışsal bir özellik olarak ele alınır. Son olarak kapitalist küreselleşme bakış açısına göre, zenofobik korku, yapısal eşitsizliklerin doğal bir sonucudur.

Zenofobik davranışlar, önyargı temelinde oluşur. Duygusal ve irrasyonel bir değerlendirme içeren ırksal önyargının kaynakları, kuramsal çalışmalarda birey ve grup düzleminde açıklanır (Quillian, 1995): Bireysel düzlemde ırksal önyargı, çocukluktan itibaren edinilen kişilik yönelimlerine, ırksal tutumların bireyin eğitim durumu, yaş gibi özellikleriyle ilişkisine ve rasyonel bireylerin rekabet ve çatışma alanlarında çarpışan çıkarları temelinde ortaya çıkan olumsuz davranışlara vurgu yapar. Grup temelli açıklamalar ise grup üyelerinin ait oldukları grubun konumuna ilişkin bir duygu paylaştığını ve gruplar arası konumun, ayrıcalıkların sahibinin kim olduğunu da belirlediğini ve ayrıcalıklı konumunu kaybetmemek adına, buna yönelik oluşan tehditlere karşı bireylerin bir önyargı geliştirdiğini öne sürer. Başka bir ifadeyle grup ayrıcalıklarına yönelik tehdit algısı ne kadar güçlüyse, grup dışındakilere yönelik önyargı o kadar belirgin hale gelir. Bu yaklaşımın önde gelen temsilcisi grup konumu teorisini geliştiren Blumer'dır. Blumer'ın (1958) yaklaşımından belli yönlerden ayrılan Bobo (1983)'nun geliştirdiği gerçekçi çatışma teorisi ise, sembolik ırkçılık teorisine eleştiride bulunarak ırkçı tutumların, baskın grubun gerçek kaynaklarına ve çıkarlarına yönelik bir tehdit karşısında geliştiğini öne sürer. Burada önyargıdan daha çok gerçekçi grup çatışmasından kaynaklanan bir tehdit söz konusudur. Buna göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahlar ve beyazlar arasındaki ilişkiler temelinde baskın beyaz grubun sembolik bazı olaylar karşısında belli olumsuz tutumlarına, azınlık grubunun gittikçe genişleyen haklara sahip olmasına karşı üretilen gerçekçi bir çatışmanın yansıması olarak bakmak gerekir. Bu durumda, ırksal tutumlar, sembolik düzeyde sınırlı kalmayan, aksine reel olarak sosyal ya da ekonomik hayatta ayrıcalıkların değişmesine ya da değişme ihtimaline karşı oluşan gerçekçi bir grup çatışmasından kaynaklanır.

Zenofobiyi üreten ırksal önyargıyı ve ırkçı tutumları birey ya da grup düzleminde açıklayan kuramlarda rekabet, çatışma ve grup ayrıcalıklarının temel kaynaklar olduğu görülür. Bireyin ayrıcalıklarının tehdit edildiği duygusu, grup aidiyeti ve ait olduğu grubun konumu ile ilgilidir. Baskın grubun üyeleri, toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel kaynakların ayrıcalıklı sahipliğini elinde bulundurur ve ayrıcalıklarını kaybetmek istemez. Ayrıcalıklar konusundaki rekabet, sembolik ya da gerçekçi çatışma alanları yaratır. Birey, grubuyla özdeşleştiği ölçüde, dış grup üyeleriyle kurduğu ilişkide bu çatışma alanları genişler. Gruba yönelik algılanan tehdit, o grubun üyesi olan birey düzleminde gerçekleşir. Birey-grup ilişkisinde, grubun bireye kimlik ve aidiyet kazandırıcı sosyal işlevi, bireyin ötekiyle kurduğu çatışmalı ilişkinin kaynağını oluşturur. ırkçı tutumlar, sadece ekonomik motivasyonlardan kaynaklanmaz, grubun kültürel yapısına yönelik algılanan bir tehdit de bu tutumları besleyebilir. Göçmenlere yönelik tutumlarda, ekonomik ve kültürel etkilerden hangilerinin belirleyici olduğunu ampirik olarak ortaya koymak zor olsa da bazı çalışmalar, göçmenlere yönelik tutumlarda, göçün ülkenin sosyal ve kültürel yapısına etkilerinin –özellikle ulusal kimlik ve dil, belirleyici olduğunu gösterir (Hainmueller ve Hopkins, 2014, s. 242). Bu bağlamda, Hainmueller ve Hopkins (2014), göçmenler arasında dildaş olanların tercih

edilmesinin, kültürel tehdidin azalmasından mı yoksa dil bildiklerinden dolayı ekonomik katkılarının olacağı düşüncesinden mi kaynaklandığını bilmenin zor olduğunu belirtir. Ekonomik ya da kültürel olsun, baskın grubun, hissettiği bu tehdit algısı, modern dünyanın korku atmosferinde, politik bir fırsat alanı oluşturur. Kitleleri kontrol etme amacı olan iktidarlar, yönetilecek bir tehlike olarak günümüz dünyasının ötekisi olan yabancıları, medyanın da yardımıyla, politik bir güç sahasının malzemesi haline getirir.

2. Kolektif Bir Duygu Biçimi Olarak Grup Aidiyeti ve Zenofobi

Her birey, büyük ya da küçük birden çok grubun üyesidir. Grup aidiyeti ve gruplar arası ilişkileri tartışırken Sumner (1906) tarafından tanımlanan iç grup ve dış grup kavramları önemlidir. Bireyin kendini ait hissettiği, özdeşleştirdiği grup, iç grup olarak adlandırılırken, bireyin ait olmadığı, kimi zaman rekabet ya da düşmanlık beslediği, iç grup sınırlarının dışında kalan grup ise dış gruptur. Grup sınırlarının varlığı, biz ve öteki ayırımından hareketle dışlama, gerginlik, çatışmaya varan bir ilişki biçimi yaratır. Grup içindekilerin, grubun dışındakilere yönelik duygularında etnosentrik bir yaklaşımla mücadele ve rekabet vardır.

Duygular, aniden oluşan, insan davranışına ani bir yön veren, hızlı değişebilen, olgunlaşmış ve rasyonelleşmiş bir düşünceden uzak, tesadüflere açık, bu yönüyle kestirilemeyen bir karaktere sahip olmakla birlikte, oluşumu ve ortaya konusu bakımından kendine kolektif bir kaynak bularak grup kimliğinin kolektif bir göstergesi haline dönüşür. Duygular, yapının etkileriyle biçimlenen bir özelliğe sahiptir. Duygunun eyleme dönüşmesi ise, eylemin sonuçlarından bağımsız olarak, yapının sürdürülebilirliği için önemlidir. Bu noktada, duygular, grup kimliğinin devamlılığı için en önemli unsurlardan biri haline gelir. Grup aidiyetinin güçlü olduğu durumlarda duyguların temel işlevlerinden biri, kaynağını topluluktan alan bir yargılama biçimi üretmesidir.

Zenofobi, stereotiplerle beslenir. Bireyler, dış gruplara karşı stereotipler üretirler. Duygular, aynı zamanda bir değer algısı anlamına gelir (Déchaux, 2015). Yabancıdan korkmak, aynı zamanda onu tehlike olarak algılamak ve buna inanmak anlamına gelir. Duygu bu yönüyle bilişeldir. Rasyonel olarak doğrulanması zorunlu olmayan bir ön yargı oluşturur. Duygular, yargılarımıza kaynaklık ederek, ötekiyle kurduğumuz ilişkinin mesafesini belirler. Böylece duygunun, bilişsel boyutundan sosyal boyutuna geçilir. Bireyin kendini bir grubun üyesi olarak görmesi, kendini sosyal bir kategoride algılamasıyla ilişkilidir (Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987). Bireyin kendini kategorileştirdiği gruplar, davranışları normatif hale getirir. Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell (1987, s. 72) bu süreci şu şekilde açıklar: Birey, ilk olarak kendini sosyal bir kategorinin üyesi olarak tanımlar, ardından bu kategorinin onu başka kategorilerden ayıran stereotipik normlarını öğrenir, bu normları, diğer stereotipik normlarla birlikte kendine atfeder. Böylece grup üyeliği ne kadar belirginse, grubun normatif etkisi de o kadar artar. Birey, yabancı olan Ötekiyi, grubun normatif etkisiyle oluşan duyguları bağlamında konumlandırır. Yabancıların ait olduğu grubun kolektif olarak nasıl inşa edildiği, bu grubun konumlandırılma biçimini belirler. Bir gruba ilişkin üretilen kolektif imaj inşası, grup tanımlama sürecinde önemli bir rol oynar (Blumer, 1958). Bu imaj, bireylerin etkileşimlerine, öznel deneyimlerine bağlı olmayan, onları aşan bir niteliktedir. Herhangi bir gruba ilişkin kolektif imaj, o grubun bireyleriyle bir karşılaşma olmasa da grubun bütününe yönelik bir soyutlamadır. Bu soyut kolektif imaj, grubun bireyleriyle etkileşim sonucu yapılan bir genellemeye değil, içinde bulunulan gruptan yapılan tanımlamalara dayanır. Bu nedenle, Blumer'a (1958) göre baskın grubun diğer grupları tanımlayıcı söylemlerinde, kamusal sahada görünür olan "merkezi tanım akışı" aranmalıdır. Kamusal sahada, "derin duygulara dokunan" ve "kişinin ırk grubuyla özdeşleşme duygularını uyandıran" konular, kolektif imajın oluşumunda temel bir rol oynar. Bu etki, kamusal alanda belli bir saygınlığa, güce, otoriteye sahip tanınmış kişiler aracılığıyla oluşturulur. Böylece bu kişiler, grup duygusunun oluşumunda da merkezi bir yerdedir. Grup konumu duygusu dinamikdir, toplumsal düzenden etkilenir. İnsanların duygularını harekete geçirici olaylar, anlamını yitirdiğinde ya da göz önündeki

kişilerce olumsuz olarak tanımlandığında grup konumu duygusu gerileyebilir ve böylece ırka dayalı önyargı azalabilir. Bir gruba ilişkin kolektif imaj, baskın grubun duygularına dokunan önemli olaylarla pekiştirilir, bu olaylar, kamuoyunda bilinen ve saygı duyulan kişilerin söylemleriyle etki sahasını genişletir ve grubun ırka dayalı önyargısını güçlendirir. Bu kolektif imajla, azınlık olan yabancı olumsuz niteliklerle tanımlanır.

Bireyin, o ya da bu grup içinde yer almasını harekete geçiren unsurlar vardır (Mackie, Smith ve Ray, 2008): bir okul şarkısını duymak, etnik bir hakaretin hedefi olmak, üniforma, türban ya da stetoskop giymek, dış grup üyeleriyle etkileşimde olmak gibi. Sosyal grup, birey-üstü karakterini, biçimlendirici ve yönlendirici etkisinden alır. Sosyal bir gruba ait olan birey, o grupça paylaşılan duyguları edinir, bu aynı zamanda diğer gruplarla kurduğu ilişkiyi de belirler. Bu nedenle, duygular, sosyal kimlikle ilişkilidir. Gruplar arası duygu teorisi, sosyal kimliğe vurgu yapar. Bireyin sahip olduğu sosyal kimlik, onun yorum çerçevesini belirler, böylece kişisel olmaktan çok grupsal çıkarımlar söz konusu olur (Maitner, Smith ve Mackie, 2016). Gruplar arası duygu teorisine göre, gruplar arası duygu, sosyal duygulardır ve davranışları yönlendirir (Mackie, Smith ve Ray, 2008). Teori, bu duyguların kimlik oluşturan, grup üyeleri için vazgeçilmez yönüne vurgu yapar. Bu duygular, gruplar arası davranışı yönlendirir. Bir gruba karşı var olan tepkiler, o grupların bizde uyandırdığı duygularla ilişkilidir. Bu duygular da diğer gruba karşı davranışlarımızı belirler. Duyguların işlevsel önemi buradan kaynaklanır. Bir gruba karşı davranış değişikliği ancak o gruba karşı duygu değişikliği ile mümkündür. Burada temel konu, diğer gruplarla ilişkilerimizi belirleyen duyguların sosyal gruplarda nasıl oluştuğudur. Gruplar arası duygu teorisi, duyguların, bireylerin kendilerini bir grubun üyeleri olarak kategorileştirme süreçleriyle deneyimlenerek oluştuğunu ifade eder. Birey, kendini kategorik olarak hangi grupta görüyorsa, duygularını da ona göre yaşamaktadır. Bireyin grupla özdeşleşmesi güçlendikçe grup temelli değerlendirmelerle duygu eğilimlerine sahip olur (Maitner, Smith ve Mackie, 2016). Gruba bağlı üretilen duygular, değişebilir niteliktedir. Gruplar arası ilişkiler dinamik olduğundan, birey tarafından sürekli yeniden değerlendirilen bir formdadır.

Gruba adanmışlık düzeyine göre, korku, nefret gibi duyguların yoğunluk derecesi değişiklik gösterir. Bu duygular, grubun dışındakiler için anlaşılacak bir biçim alabilir. Ancak o grubun üyesi için grup aidiyetiyle özdeşleşmiş bir duyguyu hissetmek “biz” duygusunu hissetmenin ve o gruptaki varlığını sürekli kılmanın bir yoludur. Bu yönüyle duygu, normatif kontrolün merkezindedir (Déchaux, 2015). Duygular, aynı zamanda bir ağın ilişkisel yapısı tarafından üretilir. Ağın ilişkisel yapısında, kapalı bir ağ biçiminde ilişkiler, yoğun ve güvene dayalıdır. Bu ağdaki karşılıklı bağımlılığın yoğunluk derecesi, bireyin kendi istekleri doğrultusunda hareket etmesini engeller. Çünkü birey, bunun sonuçlarını öngörür. Bu durumda, duygular, grup ilişkisini sürdüren rasyonel bir karakter kazanır.

Grup sınırlarını tanımlamak, dışarıdan gelen bir tehdit algısına kaynaklık eder. Irk, etnisite, dini aidiyet bakımından dış grup olarak tanımlanabilecek göçmenler, tehdit olarak görülen grupların başında gelir. Grup tehdidinde ilişkin kuramsal çalışmalarda iki tür tehditten bahsedilir (De Coninck, 2020): Gerçekçi ve sembolik tehdit. Gerçekçi tehdit, toplumdaki kıt kaynakların –iş, sosyal yardımlar gibi, paylaşımına ilişkin grup dışından olanlara yönelik olumsuz bir önyargıyı tetikler. Sembolik tehdit ise, farklı kültürel özelliklere sahip göçmenler ve mültecilerin kültürel kimliğe yönelik bir zarar oluşturduğuna ilişkin bir önyargı yaratır. Bu anlamda göçmenler ve mültecilere ilişkin yaklaşımlar değişiklik gösterir (De Coninck, 2020). Ekonomik yük olarak görülmelerinden dolayı göçmenlere yönelik tutum mültecilere yönelik tutumdan daha olumsuzdur. Kültürel Öteki olarak görüldüklerinden, farklı etnik kökene sahip olanlar, olmayanlara göre daha güçlü bir tehdit duygusu uyandırır. Bu yönüyle grup-içi üyelerin deneyimleri, bu tehdit algısı tarafından biçimlenir. Tehdit algısı, herhangi bir gruba ilişkin önyargılarla ilerler. Bir ırka ilişkin önyargı, bireyin kişisel deneyimlerine dayanan duygulardan çok, bireyin ait olduğu grubun konumuyla alakalıdır (Blumer, 1958). Böylece ırksal yargı, bireysel bir duygudan ziyade kolektif

bir boyutta açıklanabilir bir niteliktedir. Blumer (1958), düşmanlık, nefret, hoşgörüsüzlük, saldırganlık gibi bir ırka ilişkin önyargı oluşturan duyguların nasıl meydana geldiğini açıklamaya yönelik yaklaşımları tartışır. Bu yaklaşımların bir kısmı, bu tür duyguları bireysel duygu alanına yerleştirir; bir kısmı ise sosyal deneyimler yoluyla edinildiğini vurgular. Blumer'a göre, ırk temelli önyargı, asıl olarak ırk grupları arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bir kişinin ırksal bir önyargı geliştirmesi her şeyden önce kendisini bir ırk grubuna, diğer kişiyi ise tanımladığı bir diğer ırk grubuna mensup olarak ilişkilendirilmesiyle ilgilidir. Her bir ırk grubu, diğer gruplara ilişkin imajları ve kavramları barındırır. Bu nedenle, ırksal önyargıyı anlayabilmek için, bu kimliksel tanımlamaları ve grupların birbirleriyle ilişkilerini dikkate almak gerekir. Bir ırka dayalı önyargı, kolektif bir süreçtir. Bu tür bir ön yargı, bir duygular bütünü olmaktan öte, oluşumu bakımından grup imajlarının ve konumlarının inşa biçimiyle ilgilidir.

Grup konumu duygusu ile ırka dayalı önyargı arasında ilişki vardır. Blumer'a göre (1958), baskın gruptaki ırk temelli önyargıda dört temel duygu türü vardır: (1) Üstünlük duygusu; (2) diğer ırkın özünde farklı ve yabancı olduğu duygusu; (3) belirli ayrıcalık ve avantajlara sahiplik hakkı duygusu ve (4) diğer ırkın, baskın ırkın ayrıcalıkları üzerinde belli tasarımları olduğuna ilişkin korku ve şüphe duygusu. Bu yönüyle diğer gruba ilişkin duygular, grupların konumsal ilişkisi temelinde var olurlar. Bir grubun sahip olduğu konumsal ayrıcalıklardan öteki grubu dışlaması ya da grup konumunun tehlikeye girme ihtimali karşısında yaşanan korkular, ötekine karşı oluşturulan duygulara kaynaklık eder. Aynı zamanda grup konumlarından kaynaklanan bu duygu, o grubun üyelerinin duygularını aşan ve ona etki eden bir karakterde olabilir. Grup konumu duygusu, belli duygulara indirgenemeyen, özel bir inanç bütününden oluşmayan genel bir yönelim türü olarak karşımıza çıkar.

Baskın grubun ve diğer grupların toplumda işgal ettiği konum, gruplar arası tutumlara etki eder. Toplumdaki baskın etnik ve sosyal gruplar, göç olgusu gibi toplumsal değişmeler karşısında korumacı bir tutuma sahip olabilirler. Bunun nedeni, statülerinden kaynaklı ayrıcalıkları kaybetme korkusudur. Statü, Weber (2012, s. 427) tarafından "*pozitif ve negatif ayrıcalıklar açısından sosyal itibar üzerinde etkili bir hak iddiası*" olarak tanımlanmıştır. Statü, aynı zamanda sınıf konumu tarafından da belirlenir. Yabancıların toplumdaki statüsü, onun kimlik sınırlarına olan vurgusunu etkiler. Bu bağlamda, Weber düşüncesinde etnik davranış ile bireyin ait olduğu sınıf ve statü arasındaki ilişkinin tartışılması önemlidir (Çelik, 2013). Bireyin, azınlık etnik grubuna aidiyet vurgusu, toplumun bir üyesi olarak sahip olduğu konumla ilişkilidir. Etnik grup üyelerinin, belli bir statü elde etmeleri, onların etnik vurgularını zayıflatabilir ya da etnik temelli bir fanatizm statüyü zedeleyici olarak görülebilir. Bu tür durumlarda etnik grubun etniklik vurgusu, rasyonel grup üyesi tarafından hoş karşılanmaz. Ancak bununla birlikte etnik grup üyeleri, ait olma ihtiyacı gereği kendi etnik grubunu tamamen bir kenara bırakmaz, içten içe etnik grubunu savunan bir politik eğilim taşıyabilir (Çelik, 2013, s. 37). Ekonomik anlamda iyi bir konuma sahip birey, gerek ayrımcılık yaşamadığından gerekse statüyü korumaya dönük rasyonel bir tavır alıştan ötürü, etnik grup aidiyetine sahip olmakla birlikte kimlik tanımlamalarında bunu geri plana atabilir. Bununla birlikte yabancı olarak görülen grupların ekonomik örgütlenme içinde başat duruma gelmesi, toplumdaki mevcut güç dengelerini değiştirerek baskın grubun statüsüne yönelik bir tehdit olarak algılanabilir. Yabancıların statü kazandırıcı belli meslek ve eğitim alanlarında görünür olması, konum tehdidi karşısında zenofobik yaklaşımları pekiştirebilir.

Yabancıya karşı duyulan korku ve düşmanlığın oluşumu, grup kaynaklı bir duyguya dayanır. Zenofobi, ilk olarak grup sınırlarının belirlenmesi, ardından sınırları belli olan gruba aidiyet duygusu geliştirme, grupla özdeşleşme, grubun ortak duygularını paylaşma ve ait olunan grubun konumunu koruma şeklinde ilerleyen bir süreç izler. Bu grup sınırları, göçmenler bakımından değerlendirildiğinde, hangi göçmenin daha çok tercih edilebilir olduğunu belirleyen yönelimler olduğu görülmektedir. Avrupa Sosyal Araştırması'na (2016) göre, göçmenler arasında en çok tercih edilen, çoğunluk ile aynı ırk ve etnik gruptan olanlardır. Kamuoyu algısında, kültürel

benzerlik, aynı zamanda başarılı bir entegrasyonun temel dayanaklarından birini oluşturur. Avrupalıların %59'u başarılı bir entegrasyon için göçmenlerin, ev sahibi ülkenin milli kültürel geleneklerini paylaşmaları gerekliliğini vurgulamıştır (Avrupa Barometresi, 2021). Birey, kendine benzer olanlarla bir arada yaşama arzusundadır. Farklılıkların tehlike olarak görülmesi, korku duygusunu pekiştirir ve kendini güvende hissetmek isteyen birey, tutumlarıyla yabancıya mesafe koyar. Böylece, zenofobi, kendisiyle benzer olanlardan oluşan grubun dışındakilere karşı hissedilen baskın bir duygunun, bireysel alandan sosyal alana aktarıldığı bir tutumu yansıtır.

3. Politik Kontrol İşlevi Bakımından Zenofobi

Zenofobinin kökenlerinin anlaşılabilmesi için, öznel ve nesnel bakış açılarının ayrıştırılması gerekir. Zenofobik inançların, çoğunlukla nesnel olarak gerçeklikle ilgisi yoktur ancak özellikle belirsizlik durumlarında öznel bakış açısıyla rasyonel görünürler (Rydgren, 2014). Belirsizlik karşısında insanın bilişsel bir sınırlılığı vardır ve bu sınırlılık karşısında genelleyici çıkarımlar, zenofobik inançları ortaya çıkarır. Korku, güvensizlik ve gelecekle ilgili belirsizlikten doğar (Bauman, 2020, s. 156). Hem gezegen hem de toplum işlerinde kontrol sahibi olamamanın yarattığı acizlik hissi, bu güvensizlik ve belirsizliği oluşturur. Modern bireyin, gezegeni ve dünyada gerçekleşen olayları kontrol etmede yetersiz kalması, korku atmosferini körükler. Bauman'a göre korku, bu kontrolü ele geçirmemizi sağlayacak aletleri bulana kadar devam edecektir. Bauman'ın resmi korku olarak adlandırdığı korku, "insan gücünden kaynaklanan, insan işi ve insanın dayattığı" korkudur (Bauman, 2018, s. 61). Temelinde kırılganlık ve belirsizlik bulunur. Bu yönüyle insanın acizliğiyle karakterize olmuş ve insan-dışı güçten kaynaklanan kozmik korkudan farklıdır. Resmi korku, politik söylemler ve medya ile üretilir. Politik söylemlerde, siyasilerin terörist saldırı tehdidinde sıklıkla yer vermesi, mülteci ve terörist bağdaştırmasının inşa edilmesi buna örnektir (Bauman, 2018, s. 69). Bu, aynı zamanda ekonomik sorunlarla mücadele eden toplumun dikkatini, iktidarın sorumluluğunda olan bu alandan başka bir alana yönlendirir. Bu yönüyle, korkular, iktidar eliyle üretilen kolektif bir korku biçimini alır. Bu durum, halkın güvencesizlik sorununu odaktan çıkartıp, iktidarın korkuyla mücadele üzerinden yönetsel gücünü gösterebileceği bir alan yaratması anlamına gelir. Medyanın da etkisiyle politik olarak kurgulanan bu korkular, kitlelerin korkuları haline gelir. Göçmenler, politik söylemlerin merkezine yerleşerek bir sorun olarak inşa edilir. Özellikle toplumda yaşanan kriz anlarında veya bunalımlarda, ırk önyargısı bir günah keçisi ortaya çıkarır (Blumer, 1958). Toplumdaki sorunların gerçek nedenleri böylece başka bir alana yönlendirilerek göçmenler bütün sorunların kaynağı olarak görülür. Sığınmacılar ve mültecilerle teröristler arasında sürekli bir bağ kurmak medyada da sıklıkla görülen bir korku üretim biçimidir. Medya ve politika arasındaki ilişki düşünüldüğünde güvenlik tehdidi olarak inşa edilen göçmenler, "iktidarlar için ideal bir "sapkın öteki", "özenle seçilmiş propaganda malzemesidirler" (Bauman, 2018, s. 72). Güvenlik tehdidi inşasının korkuyla yönlendirildiği zenofobik bir biçim olarak islamofobiden bahsetmek mümkündür. Sosyolojik olarak islamofobik söylem sadece ırkçılık ve ayrımcılık değil öteki inşasına kaynaklık eden her türlü söylemi içerir. Öteki inşası üzerinden yükselen bir korku olarak islamofobi, birbiriyle kesişim halinde farklı toplumsal alanlara yaygınlaşmış durumdadır. İslamofobinin yansımalarını, dışlanma, ayrımcılık, şiddet ve önyargı olarak görmek mümkündür (Runnymede Trust, 1997). Dışlanma, politik, mesleki ve yönetsel alanda görülmekteyken, ayrımcılık, mesleki uygulamalarda ve başta eğitim ve sağlık olmak üzere hizmet sağlayıcılarda somutlaşır. Fiziksel saldırı, mülke saldırı, sözlü taciz, islamofobinin şiddet ayağını oluştururken, önyargılar ise medyada ve günlük iletişimde belirginleşir. İslamofobinin kavramsal, söylemsel ve toplumsal pratikler bağlamında görünür olduğunu söylemek mümkündür. İslamofobi bu durumda medyadaki temsillerde, politik söylemlerde ortaya çıkabileceği gibi ayrımcılık, dışlama, kanunlar gibi pratik boyutta da var olabilmektedir. İslamofobiyi ırkçılık ve ötekileştirme süreçlerinden ayırmak mümkün değildir. Her ikisi de birbirini tamamlar nitelikte inşa edilir (Asal, 2014, s. 25).

Zenofobik atmosferin anlaşılması, politik çerçeve, medya ve aydın ilişkisinin dikkate alınmasını gerektirir. Medyanın göç olgusunun sosyal inşasında önemli bir yeri vardır. Avrupa Barometresine (2021) göre, Avrupalıların çoğunluğu göç ve entegrasyonla ilgili bilgilerini gazeteler, televizyonlar gibi kitle iletişim araçlarıyla oluşturmaktadır. Yanlış bilgi üretiminden kültürel ötekinin inşasına kadar, zenofobik söylemlerin hedefi olan belli gruplardan bahsetmek mümkündür. Yönlendirildiği gruba göre farklı adlar taşıyan –islamofobi ve anti-semitizm gibi, bu korkular, bazen de medyada popülerliğini artırmanın bir aracı olarak görülür. Televizyon üzerine (2019) adlı eserinde televizyonun siyasal ve demokratik hayat adına çok büyük bir tehlike oluşturduğunu söyleyen Bourdieu, geniş izleyici kitlesine ulaşmak amacıyla, ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemler konusunda ödün verildiğini vurgular. Örneğin Madrid ve Paris'teki terör saldırıları sonrası oluşan korku ikliminde aydınlar, islamofobik söylemlerle, yaygınca paylaşılan tehdit algısını yeniden üretmiş ve konumlarını güçlendirmişlerdir (Bruno ve Tomasso, 2014, s. 74).

Küresel bir olgu olarak göçün kamuoyunda yarattığı algı, göçmenlere yaklaşımı da etkiler. Avrupa Barometresinin (2021) sonuçlarına göre, Avrupalıların %31'i Avrupa Birliği dışından gelen göçü, fırsattan çok bir sorun olarak, %38'i ise bunu hem sorun hem de fırsat olarak görmektedir. Avrupalıların yalnızca %22'si göçü bir fırsat olarak algılamaktadır. Ancak Yunanistan, Malta, Litvanya gibi bazı Avrupa ülkelerinde göçü sorun olarak görenlerin sayısı artmaktadır. Zenofobi, dışlayıcı tutum geliştireceği belli stereotiplere dayanır. Güvenliğin modern dünyanın en büyük endişesi olması, yabancıları, korkunun tetikleyici gücü haline getirir. Avrupa Sosyal Araştırması'na (2016) göre, göçün sonuçlarına ilişkin kamuoyunun görüşünde suç, göçün en olumsuz etkisi olarak belirtilirken, kültürel yaşam tarzı üzerindeki etkisi ise en az olumsuz olanıdır. Bu durum, halkın, göçü öncelikli olarak reel bir tehdit olarak algıladığını göstermektedir. Göç ve suç olgusunun ilişkilendirildiği kolektif imaj inşasında, göçün kültürel etkisi, gündelik hayattaki olası güvenlik tehdidi karşısında arka planda kalmıştır.

Bu tür fobi üretimlerinin temel amacı, politik bir işlevi yerine getirmesidir. Ekonomik sorunların mevcut hükümetler tarafından yönetilemediği dönemlerde, özellikle refah devletinin kriziyle birlikte, göçmen karşıtı aşırı sağ popülist söylemlerin artması bu ilişkiyi gösterir niteliktedir. Sorunların kaynağı olarak gösterilen bir günah keçisi olarak göçmenler, korku duyulan haline gelir. Bu korkular, toplum tabanında aşırı gruplara şiddet ortamı oluşturur. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin raporuna (2018) göre, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da ırksal üstünlük ve aşırı sağcı ideolojileri birleştirerek genişlemeye başlayan neo-Naziler ve beyaz milliyetçiliği yapan gruplar, şiddet eylemlerini artırmaktadır. Sosyal medyada da anti-semitist paylaşımlarda artış meydana gelmiştir. Birleşik Krallık'ta Yahudi karşıtı nefret olayları 2017'de 1382 olarak rapor edilmiş, aşırı sağcı şiddet suçlarında ciddi bir artış olduğu ifade edilmiştir. Almanya'da 1992'de Mölln, 1993'te Solingen ve 2008'de Ludwigshafen kentlerinde Türklere yönelik kundaklama cinayetleri, 2004'te Köln kentinde Türk sokağına yönelik bombalamalar neo-Naziler tarafından gerçekleştirilmiştir (Yanarışik, 2017). Benzer şekilde Güney Afrika, zenofobik eylemler bakımından öne çıkan ülkeler arasındadır (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [UNHCR], 2015). Bu ülkede zenofobi, gündelik hayattan politik düzlemde yer alan popüler alana kadar farklı biçimlerde gözükmektedir. Sadece yabancı uyruklu göçmenleri değil, etnisite, dil ve coğrafi kökenler bakımından bazı azınlık grupları da kapsamaktadır. Bu saldırılar, 1994 yılına kadar uygulanan, ırksal ayrımcılığı savunan ve beyazlara ayrıcalık tanıyan resmi bir politika olan Apartheid dönemi sonrasında da kalıcı hale gelmiştir. Güney Afrika'da binlerce insan, ırksal statülerinden dolayı saldırıya uğramıştır. Neo-Nazi ideolojisi, şiddet eylemleri dışında politik alanda da varlığını göstermektedir. Bazı Avrupa ülkelerinde neo-Nazi partileri ortaya çıkmış, bazılarında ise partiler, ideolojik olarak neo-Nazilere yakınlığını ortaya koymuştur. Sağcı popülist partiler, Finlandiya, Yunanistan, Macaristan, Letonya, Norveç, Polonya, Slovakya ve İsviçre'de hükümette yer almıştır. İlgili raporda (2018), beyaz üstünlükçü ve neo-Nazi

ideolojilerin sağcı popülizmle ilişkisi olduğu, sağcı popülizmin bu gruplardan oy aldığı ve bu politikalar başarı elde ettikçe üstünlükçü ve ırkçı fikirleri meşrulaştırdığı ifade edilmiştir.

Kültürel ırkçılık formu olarak politik ve medyatik alanda somutlaşan zenofobik yaklaşımlar, tanımlanan kimlik sınırlarının dışında kalanı ötekileştiren ve ötekine karşı dışlayıcı kimi zaman da saldırı boyutuna varan tutum ve eylemleri ifade eder. Grup aidiyetinin, belli bir etnik, dini, kültürel biçimle özdeşleştiği durumda, zenofobik tutum ve eylemler, ancak politik alanda üretilen yabancı korkusuyla kendine meşru bir alan bulur ve dış grup olarak tanımlanan yabancılara olumsuz yaklaşımlar toplum tabanında yaygınlık gösterir. Medya temsilleri var olan bu tutumu hem yansıtır hem de besler. Medyanın politik işlevi düşünüldüğünde belli bir kültürel grubu yorumlayıcı medya çerçeveleri, hegemonik gücün kullanımını meşrulaştırıcı bir zemin hazırlayabildiği gibi toplum algısını da bu meşruluk temelinde biçimlendirir. Bu bağlamda dünya gündeminde göçün ve göç sonrası oluşumların güvenlik sorunları etrafında tanımlanması ve tartışılmasıyla, medya, göçmen karşıtlığı temelinde yükselen ötekileştirici söylemleri, kitle kontrolünün bir aracı haline getirir.

4. Sonuç

Modern dünyanın belirsizlikleri içinde güçlenen güvensizlik ve öngörülemezlik, bir tehlike olarak öteki inşasına kaynaklık eder. Bununla birlikte öteki inşası sadece akışkan modern toplumun bireylerinde psikolojik ölçekte yer alan bir duygudan kaynaklanmaz. Bu duyguların oluşumu kolektif bir karakterde olduğundan bireysel olarak gözükken duygunun oluşumu bunun ötesinde bir bakışla ele alınmalıdır. Bu nedenle, bu çalışmada zenofobinin, kolektif bir duygu olarak tartışılması amaçlanmıştır. Zenofobinin kolektif bir duygu olarak inşası, grup aidiyetinde üretilen Ötekine beslenen bir korku duygusu ve grup üyesi olmanın rasyonelliğinde temellenirken, politik açıdan ise iktidarın güç sahasını teyit ettiği bir kontrol alanı olarak belirir.

Duygunun kolektif yönünü açıklarken grup kavramı kilit bir rol oynar. Küresel dünyada artan insan hareketliliğiyle göçmenlerin varlığı karşısında, ırk, ulus, din, kültür bireyin kendi grubunun sınırlarını tanımlama çerçevelerini oluşturur. Zenofobi, toplumun, kültürün, ulusun dışında yer aldığı düşünülen yabancılara karşı beslenen bir düşmanlığa işaret eder. Ait olunan toplumsal grupların sahip olduğu değerler, o grubun üyesi olan bireylerde belli bir duyguyu oluşturur ya da grup, duygunun eyleme yansımaları için kabul edilebilir rasyonel bir eylem sahasının bizzat kendisidir. Bir duygunun oluşması, başlangıçta irrasyonel olarak gözükse de, duygu, o gruba aidiyeti onaylaması bakımından birey açısından o duygunun yarattığı eylemin grup içinde kabul edilebilirliği ölçüsünde rasyoneldir. Böylece belli bir duygu, o grubun bir üyesi olduğu ve grup kimliğini benimsediği ölçüde birey tarafından meşru görülür ve aynı zamanda grup üyesi olmanın sağladığı ayrıcalıkların devamlılığını korur.

Modern dünyada yaşanan belirsizlik ve bilinmezlikler karşısında insanların kendilerini savunmasız hissetmesi korkuyu besler. Bauman'ın (2020, s. 116) ifade ettiği gibi; "*Akıl erdirmeye yönetme yeteneğinden doğar. Yönetemediğimiz şey bizim için bilinmezdir; 'bilinmeyen' ise korkutucudur. Korku, savunmasızlığımıza verdiğimiz bir başka addır*". Korkular, bazı durumlarda çok fazla nedene gereksinim duymadan yerleşik olarak gündelik hayatımızda bulunur, gerçek ya da varsayılan tehditlere karşı eylemlerimizi biçimlendirir ve korku, eylemleri yeniden üretir. Günümüzde mülteciler, korku üretilen yabancılar olarak öne çıkarlar. Mülteciler, belirsizlik kaygısı için açık bir hedef oluştururlar (Bauman, 2018, s. 81). Korkular ve endişeler, "*yakınımızdaki yabancılara*" karşı hınca ve kaygıya dönüşür. Modernitenin dünyaya getirdiği düzensizliğin atıkları olan yabancıların akını karşısında kendini tehdit altında hisseden bireyler sürekli korku içindedir (Bauman, 2018, s. 82). Bu korku atmosferi, politik alanda bir fırsat yaratır. Medyanın da etkisiyle, yabancılar, kontrol edilmesi gereken bir tehlike olarak kamuoyuna yansıtılır. Bu yönüyle zenofobi, modern dünyanın korku atmosferinde, grup aidiyeti temelinde ve

politik kontrol biçimi olarak oluşturulan kolektif bir duygu biçimidir. Bu duygunun işlevselliği ise, göçmenlerin modern dünyanın en önemli tehlikelerinden biri olarak inşa edilmesidir.

Kaynakça

- Asal, H. (2014). Islamophobie: la fabrique d'un nouveau concept. État des lieux de la recherche. *Sociologie*, 5(1), 13-29.
- Bauman, Z. (2018). *İskarta hayatlar*. (Çev. Osman Yener). İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2020). *Akışkan korku*. (Çev. Cumhuriyet Atay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group position. *Pacific Sociological Review*, 1, 3-7.
- Bobo, L. (1983). Whites' opposition to busing: Symbolic racism or realistic group conflict? *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1196-1210.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm*. (Çev. Bediz Yılmaz). İstanbul: Bağlam.
- Bourdieu, P. (2019). *Televizyon üzerine*. (Çev. Alper Bakım). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Cousin, B. ve Vitale, T. (2014). Le magistère intellectuel islamophobe d'Oriana Fallaci. Origines et modalités du succès italien de la 'Trilogie sur l'Islam et sur l'Occident' (2001-2006). *Sociologie*, 5, 61-79.
- Çelik, N. (2013). Max Weber'de etnisite kavramı. *Sosyoloji Dergisi*, (29), 23-38.
- De Coninck, D. (2020). Migrant categorizations and European public opinion: diverging attitudes towards immigrants and refugees. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(9), 1667-1686.
- Déchaux, J. H. (2015). Intégrer l'émotion à l'analyse sociologique de l'action. *Terrains/Théories*, 2.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- European Commission (2021). *Special Eurobarometer 519. Integration of immigrants in the European Union*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2276>. Erişim tarihi: 9.11.2022.
- European Social Survey (2016). *Attitudes towards immigration and their antecedents: Topline Results from Round 7 of the European Social Survey*. https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS7_toplines_issue_7_immigration.pdf. Erişim tarihi: 10.11.2022.
- Grossetti, M. (2004). *Sociologie de l'imprévisible*. Paris: Presses universitaires de France.
- Hainmueller, J. ve Hopkins, D. J. (2014). Public attitudes toward immigration. *Annual review of political science*, 17.
- Harris, B. (2002). Xenophobia: A new pathology for a New South Africa. D. Hook & G. Eagle (Eds.), *Psychopathology and social prejudice* içinde (ss.169-184). Lansdowne: University of Cape Town Press.
- Kahya-Nizam, Ö. ve Sallan-Gül, S. (2019). Türkiye'deki Suriyelilerin sosyolojik "yabancı" olarak ele alınması üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(47), 97-115.

- Mackie, D. M., Smith, E. R. ve Ray, D.G. (2008). Intergroup emotions and intergroup relations. *Social and Personality Psychology Compass*, 2: 1866-1880.
- Maitner, A. T., Smith, E. R. ve Mackie, D. (2016). Intergroup emotions theory: Prejudice and differentiated emotional reactions toward outgroups. C. Sibley & F. Barlow (Eds.), *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice* içinde (ss. 111-130). Cambridge: Cambridge University Press.
- Migration Policy Institute (2022). *Top Statistics on Global Migration and Migrant*. <https://www.migrationpolicy.org/article/top-statistics-global-migration-migrants#:~:text=According%20to%20the%20latest%20available,the%20world's%207.8%20billion%20people>. Erişim tarihi: 2.11.2022.
- Quillan, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: population composition and anti immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60(4), 586-611.
- Peterie, M. ve Neil, D. (2020). Xenophobia towards asylum seekers: A survey of social theories. *Journal of Sociology*, 56(1), 23-35.
- Philippas, D. (2014). Xenophobia. A.C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of quality of life and well-being research* içinde. Dordrecht: Springer.
- Runnymede Trust (1997). *Islamophobia: A Challenge for us all*. Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia. London: Runnymede Trust.
- Rydgren, J. (2004). The logic of xenophobia. *Rationality and society*, 16(2), 123-148.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sumner, W. G. (1906). *Folkways: A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*. Boston: The Athenæum Press.
- Tezcan, M. A. (2021). The views of Turkish immigrants on multicultural policies in Australia: The impact of migration duration. *Medya ve Kültür*, 1(2), 188-204.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., ve Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM). *Göç terimleri sözlüğü* (2.bs.), R. Perruchoud ve J. Redpath-Cross (Eds.)
- United Nations Human Rights Council (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi) (2018). *Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/117/73/PDF/G1811773.pdf?OpenElement>. Erişim tarihi: 15.11.2022.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) (2015). *Protection from Xenophobia: An Evaluation of UNHCR's Regional Office for Southern Africa's Xenophobia Related Programmes*. <https://www.unhcr.org/55cb153f9.pdf>. Erişim Tarihi: 15.11.2022.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarn.
- Wicker, H. R. (2015). Xenophobia. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. 16649-16652.
- Yanarışık, O. (2017). Rise of Islamophobia in Germany, France and Switzerland after 9/11. *Ombudsman Akademik*, 7, 101-125.

Araştırma Makalesi / Research Article

MUHASEBE MESLEĞİNDE YEŞİL YAKLAŞIMLAR: ÇEVRE DOSTU UYGULAMALARIN KULLANIMI

Mehmet GÖL¹

Öz

Günümüzde yaşadığımız dünyada bilişsel teknolojilerin sürekli enerji tüketiminin artırmasından dolayı ekolojik sorunlara ve ekonomik gereksinimlere olan duyarlılık yeşil bilişimin popülerliğini artırmıştır. Çalışmanın amacı bulut bilişim uygulamalarını muhasebe mesleğinde kullanmanın bulut bilişim uygulamalarını kullananlara sadece teknolojik, finansal ve sosyal açıdan değil, çevresel açıdan da son derece önemli faydalar sağlamaktır. Bulut muhasebe uygulamaları kullanımı, enerjiden tasarruf edilmesinin yanında verimliliği artırma, karbon ayak izlerini, kâğıt ve toner tüketimini azaltarak çevreye son derece önemli katkıda bulunur. Muhasebe mesleğinde bulut muhasebe uygulamalarının tercih edilme sebepleri, uygulamaların güvenlik, erişilebilirlik, ölçülebilirlik, entegrasyon, kullanım kolaylığı, maliyet azaltma gibi birçok özelliğinden kaynaklanmaktadır. İşletmeler ve meslek mensupları klasik muhasebe yöntemlerini terk ederek bulut muhasebe uygulamalarını tercih etmektedir. Çalışmanın ilk bölümü giriş, ikinci bölümü bulut muhasebenin tanımlarından, avantajlarından, dezavantajlarından, kimler tarafından tercih edilip ve edilmediğinden, üçüncü bölümü yeşil muhasebenin tanımından, amaçlarından, avantajlarından, zorluklarından, muhasebecinin temel rollerinden, dördüncü bölümü bulut muhasebe uygulamaların çevre dostu olmasından ve beşinci bölümü sonuç bölümünden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulut bilişsel teknolojiler, Bulut Muhasebe, Bulut Muhasebenin Çevreye Sağladığı Faydalar, Yeşil Muhasebe, Çevre Muhasebesi

JEL Kodları: M40-41

GREEN APPROACHES TO THE ACCOUNTING PROFESSION: USING ENVIRONMENTALLY FRIENDLY PRACTICES

Abstract

In the world we live in today, the sensitivity of ecological problems and economic needs has increased the popularity of green computing due to the continuous increase in energy consumption of cognitive technologies. The aim of the study is that usage of cloud computing applications in the accounting profession, it will provide significant benefits to those who use cloud computing applications not only in terms of technological, financial, and social aspects but also in terms of the environment. In addition to saving energy by using cloud accounting applications, it makes a significant contribution to the environment by increasing efficiency and reducing carbon footprints, paper, and toner consumption. The reasons why cloud accounting applications are preferred in the accounting profession are due to the many features of the applications, such as security, accessibility, measurability, integration, ease of use, cost reduction, which we can not count. Many businesses and professionals abandon classical accounting methods and prefer cloud accounting applications. The first part of my study is the introduction; the second part is the definitions of cloud accounting, its advantages, and disadvantages, to who prefers it or not; the third part is the definition of green accounting, its aims, advantages, difficulties, the basic roles of the accountant; the fourth part is the environmental friendliness of cloud accounting applications and the fifth part is the conclusion part.

Key words: Cloud cognitive technologies, Cloud Accounting, Environmental Benefits of Cloud Accounting, Green Accounting, Environmental Accounting

JEL Classification: M40-41

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, mehmet.gol@dpu.edu.tr, ORCID :0000-0001-8411-239X

Başvuru Tarihi (Received): 04.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Günümüzde yaşadığımız sorunlardan sonra yeşile dönme gereksinimleri zorunluluk ve büyük ihtiyaç haline gelmiştir. Bulut tabanlı bilişsel teknolojiler, karbon emisyonun önüne geçerek, enerjiden tasarruf ederek verimliliği artırırken, kâğıt ve toner tüketimini azaltarak doğaya önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bulut tabanlı hizmet sağlayıcı işletmelerin büyük bölümü yenilebilir enerji kaynaklarından yararlanmaktadır.

Bulut bilişim uygulamaları son yıllarda klasik bilişim uygulamalarını geçerek popülaritesini her geçen gün artırmaktadır. Her türlü işletme bulut bilişim uygulamalarını tercih eder hale gelmiştir. Tercih edilme sebebi bulut bilişim uygulamalarının doğasından gelen birtakım özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bulut bilişim uygulamalarının güvenlik, erişilebilirlik, ölçülebilirlik, entegrasyon, kullanım kolaylığı, maliyet düşürme gibi özellikleri vardır. Bulut bilişim yalnızca işletmelere değil, çevreye de büyük yarar sağlamaktadır. Veri yönetimini bünyesindeki sunucularda yapan işletmeler, karbon emisyonunu önemli ölçüde arttırdıkları söylenebilir.

Bulut bilişim teknolojileri ve sürdürülebilirlik, iş hayatında, toplumun her kesiminde akım olarak yayılmaktadır. İnsanlar haberi olup olmamasına bakılmaksızın e-posta, sosyal medya, çevrimiçi oyun vb. birçok mobil uygulama gibi bulut özelliklerini taşıyan hizmetlerden yararlanmaktadır.

Günümüzde sürdürülebilirlik kavramı gereği, işletmeler ve işletmenin bilişsel teknolojiler departmanları için verimlilik göstergesi olarak önemini sürdürmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik yetkilileri, düzenleyiciler ve diğer paydaşlar giderek bilişsel teknolojilerin karbon ayak izine odaklanarak ve işletmenin kapasitesine bakmadan işletmenin daha fazla sürdürülebilir işlemler ve ürünlerle karbon ayak izlerini azaltarak uzun vadede planlar geliştirmeye değer vermektedirler.

Bulut bilişsel teknolojileri benimsenip kullanılması her geçen yıl artmaktadır. İşletmeler, bulut bilişim uygulamaların çok yönlü faydasını gördükçe ve bu faydaları üretim, iş birliği, güvenlik ve gelirlerini nasıl etkilediğinin analizini yaptıkça bunun bir yenilik değil de ihtiyaç olduğunu anlamışlardır.

1. Bulut Muhasebe

1.1 Bulut Muhasebe Terimi

Bulut muhasebesinin oluşturduğu değeri tam olarak kavramak için, iş ortamında bulut bilişim teknolojilerin potansiyelinden yararlanmak gerekir. Bulut bilişim artık yeni bir paradigma değildir ve genellikle bilgisayar donanımı veya yazılım lisansı kullanılmadan internet üzerinden gerçekleştirilen işleri ifade eder (Dimitriua ve Mateia, 2014).

'Bulut muhasebesi' teriminin literatüre ilk kez 2011 yılında Cheng Ping ve He Xuefeng tarafından kazandırılmıştır. Bulut muhasebesini Cheng Ping ve He Xuefeng tarafından sanal bir muhasebe bilgi sistemi oluşturmak için internette bulut bilişim teknolojilerini kullanılması olarak tanımlanmıştır (Khanom, 2017).

Bulut muhasebesi, kullanıcıların fiziksel konumunu dikkate almadan ve sistem yapılanmasını bilmelerine gerek duymadan, bir dizi bilgi dağıtım sistemi ve uygulamaları ile muhasebe verilerini, bulut bilişsel teknolojileri kavramı çerçevesinde işleyen modern bir kavramdır (Ahmet, 2020). Bulut muhasebe uygulaması, klasik muhasebe programlarından farklı kendi sunucularının kurulmasına ve yönetilmesine gerek kalmadan internet bağlantısının olduğu her yerden erişilebilir ve tüm muhasebe verilerinin bulut sunucularında güvenle saklandığı bir muhasebe yazılımıdır. Bulut bilişsel teknolojilerinin tüm olanaklarını kullanan bulut muhasebe yazılımı, kendisini

kullanan muhasebe meslek mensupları ve işletmelerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırmak için kalıcı bir çözümdür (Mıtran, 2020).

Literatürde “çevrimiçi muhasebe”, “internet tabanlı muhasebe”, “gerçek zamanlı muhasebe” ve “bulut finansal” olarak da adlandırılan “bulut muhasebe”, tek başına bağımsız muhasebe yazılımlarının yerini almaktadır. Maliyet olarak uygun ve kaliteli bir muhasebe uygulamaları yalnızca mali bilgileri toplayabilmeli ve işlemeli, aynı şekilde yönetimin uygun ve yerinde kararlar almasında yardımcı olmalıdır. Bu problemlerinde çözümünde yardımcı olmak ve muhasebe mesleğiyle uğraşanların işini kolaylaştırmak için bulut muhasebe yazılımı geliştirilmiştir ve zaman ilerledikçe, giderek daha fazla işletme bu modeli maliyetlerini düşürmenin etkili bir yolu olarak görmektedir (Göl, 2020).

1.2 Bulut Muhasebe Uygulamaların Avantajları

Bulut muhasebesinin günümüz iş dünyasında birçok yönden avantajı aşağıda gösterilmiştir (Khanom, 2017):

1.2.1 Daha az maliyet

Bulut muhasebe uygulamalarının klasik muhasebe uygulamalarına tercih edilmesinin en önemli sebebi maliyetleridir. Bulut tabanlı muhasebe uygulamalarında, işletmeler klasik muhasebe uygulamalarındaki gibi bir program ve ana sunucu satın alıp kurmazlar. Bulut tabanlı muhasebe uygulamaları, bilişsel teknoloji maliyetleri en aza indirip kurulum ücretinden tamamen kaçınır. Yasal mevzuatlar değiştikçe güncelleme satın alıp yüklemeye gerek olmaksızın, bunun yerine sözleşme gereğince aylık veya yıllık abonelik maliyetleri güncelleme maliyetlerini içermekte ve güncelleme işlemleri sağlayıcı tarafından gerçekleştirilmektedir.

1.2.2 Gerçek Zamanlı Bilgi Güncelleme

Klasik muhasebe uygulamalarındaki genel sorunlardan biri, muhasebe bilgilerinin güncellenmesidir. Bir rakamın güncellenmesi gerektiğinde şekiller, defterler ve diğer belgeler dahil olmak üzere güncellenmenin görüldüğü her yerde değişikliği manuel olarak kaydetmek anlamına geliyordu. Bulut muhasebe uygulamaları ile güncel veriler girildiğinde, gerekli olan her alan güncellenir. Bu, zamandan, ekonomik ve herhangi bir nedenden dolayı ortaya çıkabilecek sorunlardan tasarruf sağlar.

1.2.3 Tüm Muhasebe Bilgilerine 7/24 Erişilebilirlik

Klasik muhasebe ile işletmenin ayrıntılı finansal bilgilerine erişim, muhasebe departmanındaki personelin ne zaman müsait olduğu ve elindeki verileri klasik muhasebe uygulamalarına aktarmasına bağlıyken, bulut bilişim uygulamaları bu konuda klasik yöntemle göre daha ağır basmaktadır. İnternet erişimi olduğu sürece kullanıcı muhasebe kayıtlarına mobil cihazlar kadar yakındır. Örneğin, sürekli seyahatte bulunan bir işletme sahibi, işletmeyle iletişim halinde olması gereken veya finansal durumu takip etmesi gerektiğinde yanlarında bulunan mobil cihazlar, tabletler ve diz üstü bilgisayarlarla işletmede olmasına gerek duymadan buldukları her yerden işlemlerini gerçekleştirebilirler.

1.2.4 Finansal Bilgilerin Güvenliği

Bulut muhasebesi finansal bilgileri güvende tuttuğu için önemlidir. Bir kişi, bir masaüstünde depolamanın verileri güvende tutacağını düşünebilir, ancak bu uzun vadede sorunlara neden olabilir. Sadece işyerinde finansal bilgileri çalmak isteyen biri olmayabilir, aynı zamanda kişisel masaüstü de bir virüse karşı hassas hale gelebilir ve onu kurtarmanın bir yolu olmayabilir. Ancak tüm mali veriler internet üzerinden saklanıyorsa, masaüstü ve sabit disk dosyaları silinse bile kayıp söz konusu değildir. Çünkü bulut muhasebe uygulamaları verileri güvende tutar.

1.2.5 Tüm Personel Tarafından Kullanılabilirlik

Bulut muhasebe uygulamaları ile veriler her zaman tüm yetkili kullanıcılar tarafından kullanılabilir olduğundan tüm personellere fayda sağlar. Kolayca ölçeklenebilir. Yalnızca yetkili bir kullanıcı ve parola ayarlayarak yeni kullanıcılar eklemek kolaydır. Daha da iyisi, iş birliğini kolaylaştırır. Artık tek bir ofiste toplanıp önemli belgeleri gözden geçirmeye gerek kalmamaktadır. İnternet erişimi olan tüm yetkili kullanıcılar, muhasebe verilerini nerede olurlarsa olsunlar aynı anda görebilirler.

1.2.6 Anında Düzeltmeler

Önceki klasik muhasebe uygulamalarında, programda herhangi bir sorun olması durumunda, hataların düzeltilmesi için kullanıcıların bir sonraki sürümle ilgili güncellemeyi sabırla beklemesi gerekiyorken, bulut muhasebesinin faydalarının en önemlileri arasında, yazılım sorunlarını anında düzeltmeleri gelmektedir.

1.2.7 İşyerinde Daha İyi Maliyet Verimliliği Sağlar

Bir işletme ne kadar profesyonel veya ne kadar verimli olursa olsun, her zaman revizyona gerek vardır. İster müşterilerle daha iyi iletişim kurmanın yollarını arıyor olsun, ister işi daha güvenli tutmaya çalışıyor olsun, bulut muhasebesi, bir işletme sahibi olmanın getirdiği bazı dezavantajlara gidermeye yardımcı olur. Örneğin, birçok makine, cihaz ve demirbaşların ücretinin tamamının ödenmesi gerekir. Ancak bulut muhasebesinin en iyi yanlarından biri, kişinin "kullandıkça öde" avantajından yararlanabilmesidir.

1.2.8 Otomatik Veri Yedekleme ve Geri Yükleme

Bulut muhasebe uygulamalarının klasik muhasebe uygulamalarını geride bıraktığı diğer özellik, otomatik veri yedekleme ve geri yükleme özelliğidir. Klasik muhasebe uygulamalarında günlük, haftalık ve/veya aylık veri yedeklemesinin yapılması için muhasebe departmanındaki personel elindeki işlerin tamamlanması bekleniyordu. Daha sonra muhasebe departmanındaki personelin muhasebe bilgilerini manuel olarak yedeklemesi gerekiyordu. Bulut muhasebesi, otomatik veri yedeklemeye izin vererek, bunu yapmayı unutma olasılığını ortadan kaldırmakta ve insan hatası riskini azaltmaktadır. Bunun yerine, muhasebe bilgileri otomatik olarak yedeklenir ve işletme dışı bir konuma kaydedilir. Bu, hassas ve önemli bilgileri riske atabilecek bir hırsızlık, yangın veya başka bir olay durumunda bilgilerin güvenliğini sağlamaya yardımcı olur. Bu olaylardan biri gerçekleşse bile, bulut tabanlı muhasebe uygulaması, verileri geri yüklemeye yardımcı olabilir, müşteriler üzerindeki etkiyi ve rahatsızlığı en aza indirmek için işi hızlı bir şekilde yeniden başlatıp çalıştırabilirler.

1.3 Bulut Muhasebesinin Dezavantajları

Bulut muhasebe uygulamalarından yararlanan işletmelerin yaşadığı bazı dezavantajlar vardır. Bunlar aşağıda gösterilmiştir (Göl, 2020).

- *Gizlilik temelli güvenlik*, bulut bilişim teknolojilerinin, bilgilerin güvenliği ve mahremiyeti ile ilgili problemleri gündeme getirir. Muhasebede temel problem, işletmelerin bankalardaki hesaplarıyla ilgili verilerdeki şüpheleri göz önüne sererek, bulut bilişim teknoloji uygulamalarının güvenli bir şekilde çözümlenmesinde kararsızlığa etken olan şirketin nakit ve finans yönetimi tarafından temsil edilmesidir.
- *İşletmenin zayıf internet bağlantısı*, bulut muhasebe uygulamasında biriken verilere doğrudan erişim, yalnızca internet bağlantısı kurulduğunda verilebilir. Bununla birlikte, şu anda, hacimlerinden ayrı olarak, İnterneti operasyonel işletme faaliyetlerinde sıklıkla

kullanan şirketlerin çoğu, bu tür olayları başarılı bir şekilde idare etmek için yedek bağlantıdan yararlanmaktadır.

- *Kontrol kaybı*, işletme bulut muhasebe uygulaması üzerindeki kontrolünü kaybeder ve bulut muhasebe uygulamasının bakımından, güncellenmesinden ve yönetiminden sorumlu işletmeye bağlıdır. Böylece işletmeler, bulut muhasebe uygulamasının hatalı bir şekilde yapılması durumunda, sorunun yazılım firması tarafından çözülene kadar kullanılamaz hale gelmesi riskini üstlenirler. Bununla birlikte, bu risk klasik muhasebe uygulamaları için de geçerlidir.
- *Bağımlılık*, işletme, yeni bir muhasebe uygulamasının kullanılması durumunda, daha önce oluşturulan verilerin yeni muhasebe uygulaması yoluyla erişilememesi veya imkânsız hale gelmesi riskini göz önünde bulundurarak, barındırılan ve çalışan bir bulut muhasebe uygulamasına bağımlı hale gelir.

1.4 Bulut Muhasebe Uygulamalarını Hangi Tür İşletmeler Tercih Etmeli?

Hem bulut hem de klasik muhasebe uygulamalarını, satın alma kararı verirken her ikisinin de dikkate alınması gereken özellikleri vardır. Aşağıdaki işletmeler, kendilerine uygun olabileceği ve kendilerine daha fazla avantaj sağlayabileceğinden dolayı bulut muhasebe uygulamalarını tercih ederler (Ahmet, 2020):

- Bütçesi düşük olan küçük firmalar klasik muhasebe programlarının maliyetlerinden dolayı bulut muhasebe uygulamalarını tercih eder.
- Bazı işletmeler bulut bilişim teknolojilerinin çözümün kolaylığını ve erişilebilirliğinden dolayı bulut muhasebe uygulamalarını tercih ederler.
- Bulut bilişim teknolojileri siber güvenlik tehditlerine karşı daha korunaklı olduğu için bazı küçük şirketlerin bulut muhasebe uygulamaları tercih etme sebebidir.
- Teknolojiyle ilgili olası mücbir sebeplerden kaçınmak isteyen işletmeler bulut muhasebe uygulamalarını tercih ederler. Örneğin yangın, sel, hırsızlık vb. gibi mücbir hallerde sabit diskler ve veriler yok olur.

1.5 Bulut Muhasebe Uygulamalarının Hangi Tür İşletmeler Tercih Etmez?

Bulut muhasebesinin birçok faydasına rağmen, bazı işletmeler hala klasik muhasebe uygulamaları kullanmayı tercih edebilir. Klasik yazılımın faydalı olabileceği bazı durumlar aşağıdaki gibidir (Ahmet, 2020).

- Muhasebe verilerinin başkalarının eline geçmesinden endişe eden ve muhasebe verilerini kendisinden başka üçüncü kişilerin görmesini istemeyen işletmeler bulut muhasebe uygulamalarını güvenli bulmadıkları için bulut muhasebe uygulamalarını tercih etmezler.
- Çok hassas finansal bilgileri (bankalar vb.) elinde bulunduran işletmeler, üçüncü kişilerin bilgilere erişmesini istemedikleri için ve bu bilgileri işletme içinde tutarak güvenlik seviyesini tamamen kontrol edebilmeyi tercih edebilirler.
- Faaliyetlerinin süresini bilmedikleri yani işletmenin ömrünün ne kadar olduğu tahmin edemeyen işletmeler bulut muhasebe uygulamaları taahhüt içerdiği için klasik muhasebe uygulamalarını tercih ederler.

1.6 Muhasebe Meslek Mensupları Bulut Muhasebe Uygulamalarını Neden Tercih Etmelidir?

Bulut Muhasebe uygulamaların artan popülaritesi, muhasebe meslek mensuplarının bulut muhasebe uygulamalarına geçmesinin tek nedeni değildir. Muhasebe meslek mensuplarının klasik

muhasabe uygulamaları yerine bulut muhasabe uygulamalarını tercih etmesinin bazı nedenleri aşağıda sıralanmıştır. (Ahmed, 2020):

- Bulut muhasebecileri, muhasabe uygulamalarına ve verilerine her an her yerden erişebilir.
- Bulut muhasebecileri, muhasabe verileri üzerinde çalışmak için yerel sistemlere güvenmek zorunda kalmazlar, bu da onları yerel altyapı kurulumu ve bakımı için ortaya çıkan maliyetlerden kurtarır.
- Bulut muhasebecileri, farklı konumlardan aynı dosya üzerinde birlikte çalışmak için müşteriler, astlar vb. ile iş birliği yapabilir.
- Bulut muhasebecileri için veri yedeklemesi otomatik olarak yapılmaktadır.
- Bulut, finansal işlemlerin otomatik listelenmesine izin vermek ve muhasebeci tarafından veri hatalarını azaltmak için çevrimiçi banka ve ödeme hesaplarıyla daha iyi entegre olabilir.

2. Yeşil Muhasebe

2.1 Yeşil Muhasebe Terimi

Günümüzde yapılan yeşil yaşamı koruma çalışmaları popüler olmasının çok ötesindedir. Yeşil yaşama verilen zararın her geçen gün ilerlemesinin sonucu yeşil hayatı koruma çalışmaları mecburiyet haline gelmiştir. Güçlü çevrecilik bilincinin oluşmasıyla işletmeler üzerine düşen görevleri almaya başlamışlardır. Gelecek nesillere ‘yaşanılabilir bir dünya bırakabilmek’ işletmelerin en temel prensipleri olmalıdır. Bu noktada işletmelerin çevreden ne kadar yararlandığı veya onu ne kadar kötü kullandığı, uygulanacak politikalar açısından hayati önem taşımaktadır. Çevre ile ilgili harcamaların belgeye tabi tutup, raporların oluşturulması ve denetlemelerini içeren bir muhasabe alt dalı olarak da çevre muhasebesi geliştirilmiştir (Hiçyorulmaz, 2015). “Çevre muhasebesi” terimi, ilk kez 1980’li yıllarda ekonomist Peter Wood tarafından kullanılmıştır (Sadiku ve diğerleri, 2021). Çevre muhasebesi teriminin doğuş sebebi toplumsal endişelerdir. Çevresel kaygıların yoğunlaşarak günümüze kadar gelmesiyle beraber gelişim göstermiştir. Muhasebe literatüründe “çevre muhasebe”, “yeşil muhasebe”, “çevresel muhasebe”, “ekolojik muhasebe” ve “doğal kaynak muhasebesi” olarak çeşitli kullanımlar bulunmaktadır (Karakoç, 2012).

Terim nasıl adlandırılırsa adlanır terim açıklayana göre farklılık gösterir. Yeşil muhasebe terimi ile ilgili bazı tanımlar aşağıdaki gibidir:

- Bir işletmenin bütün faaliyetlerini çevreye göre sınıflandırıp, envanterini çevreye göre tutup, envanterdeki değişikliklerin izlenip, bu değişikliklerin ekonomik ve fiziksel boyutlarının işletmenin mali bilançosu ile birleştirip işletmenin gerçek karını gösteren düzenlemeleridir (Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği TÜSİAD, 2005).
- Çevresel maliyetleri operasyonların finansal sonuçlarına dahil etmeye çalışan bir muhasebenin alt türüdür.
- İşletmenin çevresel yönleriyle ilişkili ürünlerin ve maliyet bilgilerinin tanımlanması, izlenmesi, analizi ve raporlanmasıdır (Moorthy ve Yacop, 2013).
- İşletmenin çevreye verdiği olumsuz etkilerin finansal ve finansal olmayan yönlerinin değerlendirilip muhasebe kayıtlarına alınmasıdır (Ergin ve Okutmuş, 2017).
- Ulusal hesaplar, finansal muhasebe standartları ve ekonomik performansı değerlendirmek için kullanılan diğerleri dahil üzere tüm muhasebe çerçevelerinin kapsamını genişletme girişimidir (Sadiku ve diğerleri, 2021).

- Çevrenin korunması ve mevcut sermayenin tükenmesi yoluyla ortaya çıkan faydaların yanı sıra maliyetleri de dikkate alan muhasebenin alt türüdür (Raju, 2018).

2.2 Yeşil Muhasebenin Amaçları

Yeşil muhasebesinin amaçlarını şu şekilde sıralanmıştır (Enver, 2018);

- Gayri safi yurtiçi hasılanın ekonomik büyümenin olumsuz etkilerini telafi etmek için gerekli maliyetleri yansıtan kısmını belirlemek,
- Fiziksel kaynak hesaplarının parasal çevre hesaplarıyla bağlantısını kurmak,
- Çevresel maliyet ve faydaların değerlendirilmesi,
- Maddi kaynakların bakımını hesaba katmak,
- Çevreye duyarlı ürün ve gelir göstergelerini ölçmek.

2.3 Yeşil Muhasebenin Avantajları

İşletmenin yeşil muhasebeye geçmesi halinde karşılaşılabilecek sosyal, çevresel, politik, piyasa, iş ve finansal riskleri azaltacaktır. İşletmenin yeşil muhasebeye geçmesi itibarını artırır, paydaş takdirini artırır, şirketi korur ve şirketlerin hatalarını telafi eder. Yeşil muhasebeye yönelmenin avantajları aşağıda sıralanmıştır (Sadiku ve diğerleri, 2021):

- Yeşil muhasebe hükümetlerin, gelecek nesillere karşı veya doğal varlıklara karşı insan yapımı varlıklar lehine bir önyargı olmaksızın seçimleri daha iyi değerlendirmesini sağlayacaktır.
- Yeşil muhasebe, geleneksel büyüme ölçütlerini ayarlamak ve bunları sürdürülebilir büyüme ölçüleri olarak yeniden kullanmaktır. Orada ulusal zenginliğin adil ve gerçek ölçüsü olabilir.
- Çevresel performansın iyileştirilmesine, maliyetlerin kontrol altına alınmasına ve sürdürülebilirliğin desteklenmesine yardımcı olacaktır.
- Hükümeti ve şirketi daha temiz ve verimli teknolojilere yatırım yapmaya teşvik edecektir.
- İş faaliyetleriyle ilgili bilinçli kararlar almayı kolaylaştıracaktır.
- Daha yeşil süreçler ve ürünler geliştirmeye yardımcı olacaktır.

2.4 Yeşil Muhasebenin Uygulanmasındaki Zorluklar

Yeşil muhasebe gelişmiş ülkelerde popüler hale gelmesine rağmen, yeşil muhasebeyi benimsemek hiçbir şekilde kolay değildir. Yeşil muhasebe uygulamasındaki zorluklar aşağıda sıralanmıştır (Sadiku ve diğerleri, 2021):

- Yeşil muhasebe gelişen bir bilimdir ve halen araştırılmaktadır.
- Standart bir muhasebe yöntemi yoktur.
- Muhasebe yöntemlerindeki değişiklik nedeniyle iki işletme ve iki ülke arasında karşılaştırma yapılamamaktadır.
- Esas olarak şirket içindeki maliyetleri dikkate alır ve topluma maliyeti hariç tutar.
- Doğal sermaye ve beşerî sermayenin her bileşenini doğru bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir.
- Azalan orman örtüsü, havaya salınan karbon gazları gibi tüketilen doğal kaynakların değerlendirilmesi için tarafsız ve doğru verilere ihtiyaç duyulacaktır.

- Uzun vadeli bir süreç olduğu için kolay bir şekilde sonuç çıkarmak mümkün değildir.
- Personel ve çalışanların eğitiminin maliyeti yüksektir.

2.5 Yeşil Muhasebe Kapsamında Muhasebecilerin Temel Rollerini

Çevresel muhasebe kapsamında muhasebecilerin temel rolleri aşağıdaki gibidir (Taşkın, 2019):

- *Sürdürülebilirliği Teşvik Etmek*: Muhasebeciler işletmenin karşılaştıkları zorlukların üstünden gelip, işletmelerinin gelişimini etkileyip ve dolayısıyla işletmelerinin sürdürülebilirliğini sağlamaktır.
- *Raporlama*: Muhasebecinin hazırladığı mali tablolarla bütçe hazırlama faaliyetlerinin sürekli desteklenmesi ve yönetimi ile bağlantılı olarak kullanılabilir.
- *Doğrulama*: Muhasebeciler ve Denetçiler, çevresel raporları doğrulamakla sorumludurlar.
- *Raporlama Standartlarını Sağlama*: Muhasebe mesleğinin sürdürülebilirlik raporunun kalitesini yükseltmek için standartları vardır.
- *Vergilendirme*: Muhasebeciler devlet ile çevreye fayda sağlayan işletmeler arasında vergi danışmanlığı yapmaktadırlar.
- *Küçük ve Orta Büyüklükteki Sanayiler*: Muhasebeciler çevreyi en çok kirleten küçük ve orta büyüklükteki işletmelere enerji kullanımını konusunda şirketlere önemli tavsiyelerde bulunmaktadırlar.
- *Dışsallıklar*: Muhasebecilerin rolü çevreyi kirleten firmalara karşı çevre koruma ve kirliliği önleme maliyetini oluşturmaktır.

3. Çevre Dostu Bulut Muhasebe

Yaşadığımız şu dönemde dünyada gerek özel hayatta gerek iş hayatında yeşile dönme ihtiyacı hiç olmadığı kadar güçlü hale gelmiştir. Bulut bilişim çevre faydaları sunar, örneğin, satıcıların emisyonu azaltan, çevre için tehlikeli olan güç tüketimini azaltan özel çözümler sunmalarını sağlar (Kumar ve Callow, 2011). Bulut bilişim, önemli çevresel faydaları olan interneti kullanır, altyapı her zaman en yüksek performanstadır ve daha fazla enerji tasarrufu sağlar (Guilbert, 2010). Bulut bilişim, kuruluşlara ve bireylere enerji tasarrufu ve yeşil çevre faydaları sunarak hızla genişlemektedir (Sether, 2016). Bulut tabanlı bilişsel teknolojiler hizmet sağlayıcılarının birçoğu yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanmaktadır. Bulut bilişim teknolojileri son yıllarda popülerliğini arttırmış ve işletmeler bulut tabanlı bilişsel teknolojilere geçiş yaparak, esneklik, ölçeklenebilirlik ve tasarruf elde edebileceklerini öğrenmişlerdir. Fakat bulut bilişim sadece işletmelere değil, çevreye de büyük fayda sağlamaktadır. Veri yönetimini kendi bünyesindeki serverlarıyla yapan işletmeler, karbon emisyonunu büyük ölçüde artmasına sebep olmaktadır (Dia Yazılım:2022 <https://www.dia.com.tr/bulut-altyapisinin-cevre-dostu-olmasinin-4-nedeni/>).

Ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik, günümüz iş dünyanın ana odak noktasıdır. Aslında çevresel sürdürülebilirlik, iş başarısı ile ayrılmaz bütündür. Bulut bilişimin bütün iş dünyası için sağladığı çevresel faydalar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır (Getlateral Yazılım:2022 <https://www.getlateral.com/blog/top-5-environmental-benefits-of-cloud-computing-today/>):

- *Enerji Tüketimini Azaltır*: Yerinde sunucuların sürekli olarak elektrikle beslenmesi gerekir. Ehow.com'a göre, bir sunucu saatte 500 ila 1.200 watt arasında elektrik kullanabilir. Daha büyük veri merkezleri, her yıl tahmini 200 terawatt saat (TWh) kullanır. Bu, bazı ülkelerin ulusal enerji tüketiminden daha fazladır. Bulut bilişim, bu rakamları önemli ölçüde azaltmak için bir fırsat sağlar. Northwestern Üniversitesi tarafından yapılan araştırmada, yaygın olarak kullanılan yazılım uygulamalarınızı buluta geçirmenin aslında enerji

kullanımını %87'ye kadar azaltacağını ortaya koyduğu belirtilmiştir (Getlateral Yazılım:2022 <https://www.getlateral.com/blog/top-5-environmental-benefits-of-cloud-computing-today>). Tüketiciler, bulut bilişsel teknolojileri kullanarak enerji faturalarını azaltabileceğini ve çevrenin korunmasına yardımcı olabileceğini öğrendiklerinde, finansal ve ekolojik faydalar yoluyla bulut hizmetlerini kullanmaya motive olurlar (Gottschalk and Kirn, 2013).

- *Yenilenebilir Enerji ile Güçlendirilir:* Birçok bulut bilişsel teknoloji veri merkezleri güneş, jeotermal, rüzgâr vb, yenilenebilir enerji kaynakları ile güçlendirilmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının az veya hiç sera gazı salmayan özellikleri vardır (Getlateral Yazılım:2022 <https://www.getlateral.com/blog/top-5-environmental-benefits-of-cloud-computing-today>).
- *Sera Gazı Emisyonlarını Azaltır:* Bulut bilişim teknolojileri, veri merkezlerinden üretilen Sera Gazı Emisyonlarının (GHG) miktarını azaltır. Microsoft WSP Environment and Energy tarafından yürütülen çalışma, bulutun karbon emisyonu üzerinde büyük bir etkisi olduğunu doğrulamıştır Bulut bilişim çözümlerini kullanan şirketlerin, kullanıcı başına karbon ayak izini büyük işletmelerde %30'dan küçük işletmelerde ise %90'a kadar azaltabilecekleri belirtilmiştir (Bajdor, 2016). Karbon emisyonlarını ölçmek ve azaltmak hiçbir işletme için kolay bir iş değildir, ancak bulut tabanlı bir bilgi işlem ekosistemine geçmek harika bir başlangıçtır (<https://www.getlateral.com/blog/top-5-environmental-benefits-of-cloud-computing-today>).
- *Kaynakları Daha Verimli Kullanması:* Önemli verilerinizi işletme içinde depolamak, şirket içi sunucular gerektirir, ancak bir bulut sağlayıcınız varsa, daha az makineye ve daha az donanıma sahip olabilirsiniz, bu da operasyonunuz için daha düşük soğutma ve alan gereksinimlerine dönüşür. Maliyetleriniz azalır ve operasyonel olarak daha verimli hale gelirsiniz. Bulutun bu önemli yönü, bir bulut ekosisteminde çalışmanın en göz ardı edilen, çok yönlü avantajlarından biridir (Getlateral Yazılım:2022 <https://www.getlateral.com/blog/top-5-environmental-benefits-of-cloud-computing-today>).
- *Daha İyi Bir Altyapı Sunması:* Bulut tabanlı hizmet sağlayıcılarının serverleri, elektrik enerjisinin daha uzun mesafelere ulaştırılması aşamasında büyük kayıplar yaşanmasını engellemek amacıyla, elektrik sağlayıcı tesislere daha yakın mesafelerde konumlandırılmaktadır. Verilerini kendi imkânları dâhindeki serverlerle sağlayan işletmelerin böyle olanakları yoktur. Bulut bilişim hizmet sağlayıcıları, üstün özellikleri olduğu için güç ve soğutma sağlamak için daha az enerji harcar (Dia Yazılım:2022 <https://www.dia.com.tr/bulut-altyapisinin-cevre-dostu-olmasinin-4-nedeni/>).
- *Ölçeklenebilir Olması:* Geleneksel metotlarla verilerini saklayan işletmeler, sakladıkları verilerinde ani bir artış yaşanabilme ihtimalini düşünerek yüksek kapasiteli serverleri tercih ederler. Ancak bu ani veri artışı oluşmadığı sürece gereksiz yere büyük bir enerji tüketimi ve akabinde ekonomik maliyetle karşılaşır. Bulut bilişsel teknolojileri, işletmeler için ölçeklenebilir olduğundan, büyük bir enerji tasarrufu sağlar. Yapılan incelemeler, bulut bilişsel teknolojilerini tercih eden işletmelerin 2 kat ile 4 kat aralığında verim artışı yaşadığını göstermektedir (Dia Yazılım:2022 <https://www.dia.com.tr/bulut-altyapisinin-cevre-dostu-olmasinin-4-nedeni/>).
- *Donanım Yenileme Hızı:* Verilerini geleneksel serverlerle saklayan işletmeler, yüksek maliyetlerden ve serverlerini yenilemek için harcanacak vakitten tasarruf etmek amacıyla uzun seneler boyunca aynı serverleri kullanmaya devam ederler. Ancak bulut bilişsel teknolojilerinde serverler, oldukça yoğun bir kullanımdan geçtikleri için, büyük oranda daha kısa bir yaşam döngüsüne sahip olur ve daha sık yenilemeden geçerler. Öte yandan son teknolojilerle yenilenen serverler, daha iyi enerji verimliliğine sahiptirler. Bu da

ekonomik tasarrufu ve uzun dönemde serverlerle daha sık yenilenme imkânı sağlar. Bu döngü, çevre açısından bulut bilişsel teknolojilerin ne kadar sağlıklı olduğunu gösterir (Dia Yazılım:2022 <https://www.dia.com.tr/bulut-altyapisinin-cevre-dostu-olmasinin-4-nedeni/>).

4.Sonuç

Bulut bilişim teknolojilerini daha fazla kullanma, daha az karbon emisyonunun bir neticesi olarak iklim krizlerinin önlenmesinde son derece önemlidir. Bulutun, başta bilişim sektörü olmak üzere tüm sektörlerde köklü bir değişiklik yaptığı görülmektedir. İşletmeler bulut bilişim uygulamalarına geçiş yaparak daha az sunucu maliyeti, daha az enerji tüketimine sahip olurken, işletme bazında çıkan karbon emisyonu azalmaktadır. Bu şekilde, yüzde 84 daha az enerji tüketimine sahip olurken, şirket bazında ortaya çıkan karbon emisyonunu da yüzde 88 oranında azaltabilir.

Bulut muhasebe yazılımları bir işletmeyi tamamen kâğıtsız hale getirmek için muhteşem bir uygulamadır. Kâğıt kullanımını azaltmak hem çevreye hem de işletmenin maliyetlerini azaltmaya büyük fayda sağlar. Toner, kâğıt ve dosya klasörleri gibi ofis malzemeleri satın almak için daha az para harcanacaktır. Artık değerli yer kaplayan fiziksel bir kapasitede belgeleri sıralamaya, dosyalamaya ve depolamaya gerek kalmayacak, veriler, Dropbox veya OneDrive gibi bir barındırma hizmeti kullanılarak depolandığında veya ilgili belge bulut muhasebe yazılımındaki bir işleme eklendiğinde daha kolay erişilebilir hale gelecektir. Belgeleri bulmak için daha iyi arama yeteneği sağlayan ve evraklarla dolu bir dosya dolabını karıştırmaktan çok daha hızlı olan dijital belgeler için birçok belge saklama çözümü mevcuttur (Business Sherpa Group:2022 <https://www.businessherpagroup.com/considering-cloud-accounting/>).

Çevre dostu muhasebe uygulamalarının tercih edilme sebepleri aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır (Volopay:2022 <https://www.volopay.com/accounting-automation/benefits-of-cloud-accounting-software/>):

- *Daha hızlı sorgulama yanıt süresi:* Bulut muhasebe yazılımlarının veri tabanlarından bilgi alması saniyeler sürer. Sonuç olarak, işletmenin muhasebe departmanı satıcılar, tedarikçiler veya üçüncü kişiler tarafından yapılan sorgulara yanıt vermek için harcayabileceği süreyi önemli ölçüde azaltabilirler.
- *Gerçek zamanlı iş birliği:* Bulut tabanlı bilişsel teknolojiler ile kâğıtsız hale geldiğinde, departmanlar arası ve departman içi iş birliklerini çok daha kolay hale getirir. Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler işletmeye hizmet etmek için birlikte çalışmalıdır. Bulut tabanlı işletme muhasebesi yazılımı, ekiplerinizin mali raporları analiz edebilmesi, stratejileri tartışabilmesi ve herhangi bir engel olmadan birlikte değişiklik yapabilmesi için gerçek zamanlı iş birliğini kolaylaştırır.
- *Anında belge erişimi:* Bulut kâğıtsız muhasebe ile muhasebe personeli ihtiyaç duydukları tüm bilgilere birkaç tıklamayla erişebileceklerdir. Muhasebe personelinin gerekli klasörleri bulma ve bunlar arasında arama yapma ihtiyacı oldukça sıkıcı ve performans olarak verimsiz olabilir. Kâğıt kullanmadan, tüm çalışanların belge tedarikini hızlandırmasını ve söz konusu belgelere ihtiyaç duyan görevlerde minimum engelle ilerlemesini kolaylaştırabilir.
- *Azaltılmış tedarik ve depolama maliyetleri:* Tüm kâğıt tabanlı sistemler, işletme için tedarik ve depolama maliyetleri oluşturur. Örneğin işletmenin muhasebe arşivini oluşturmak dosya dolapları, klasörler, depolar, vb. gibi maliyetler oluşturur. Bulut kâğıtsız bir muhasebe sistemine geçmek, farklı bir depolama birimine geçmek demektir. Bulut muhasebe sistemiyle, belgeleri depolamak için gereken fiziksel kaynaklar ve alan ortadan kaldırılır ve yerini daha ucuz, dijital depolama biçimleri alır.

- *Belgeleri işlemek için harcanan süreyi azaltır:* Geleneksel veya kâğıt tabanlı muhasebe, her bir belgenin belirli bir şekilde işlenmesini gerektirir. Örneğin, bir çalışan bir satın alma talebinde bulunduğu anda, bu talep belgesinin alınması, manuel olarak gözden geçirilmesi ve bunun ardından finans ekibinizin bir satın alma siparişi oluşturması, mal alması, fatura göndermesi, girmesi gereken bilgilerin saklanması gerekir. Bulut tabanlı muhasebe ile tüm bu süreç kâğıtsız hale getirilebilir. Bu manuel işlemlerin her biri birkaç tıklamasıyla değiştirilebilir.
- *Daha hızlı fatura işleme:* Faturaların işlenmesi düzen gerektiren sıkıcı bir süreçtir. Neyse ki, fatura işleme kâğıtsız bir muhasebe sisteminin temel özelliklerinden biridir. Bu platformlar, veri girişini e-faturalar veya OCR işleme ve tarama ile değiştirmiştir. Tüm bilgiler, siz başlamadan önce muhasebe sisteminizde zaten saklanır, bu da alınan süreyi azaltır ve hataları önemli ölçüde azaltır.

Kaynakça

- Ahmed, İ, P (2020). Reducing costs by the use of cloud accounting. *Journal of Arts, Literature, Humanities and Social Sciences*, 54, 464-480.
- Bajdor, P. (2020). The Environmental Benefits of Cloud Computing. 2016 5th IEEE Int. Conf. on Advanced Logistics & Transport (ICALT). Poland.273-278
- Business Sherpa Group. Considering cloud accounting?. Erişim: 28.10.2022. <https://www.businessherpagroup.com/considering-cloud-accounting/>.
- Dia Yazılım. Bulut altyapısının çevre dostu olmasının 4 nedeni. Erişim: 01.09.2022. Erişim adresi: <https://www.dia.com.tr/bulut-altyapisinin-cevre-dostu-olmasinin-4-nedeni/>.
- Dimitrui, O. & Matei,M.,(2014); A New paradigm of accounting through cloud computing, *Procedia Economics and Finance*, 15, 840-846.
- Ergin, H. & Okutmuş, E. (2007). Çevre muhasebesi: Çevre maliyetleri ve çevre raporlaması, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 131-152. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/4114/54148>.
- Enver, S. (2018). Green accounting system- objectives and importance. Erişim adresi: <https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/green-accounting-system-objectives-and-importance-1545652441-1>.
- Getlatarel Yazılım. Top 5 environmental benefits of cloud computing today. Erişim: 01.09.2022. Erişim adresi: <https://www.getlateral.com/blog/top-5-environmental-benefits-of-cloud-computing-today>.
- Gottschalk, I.& Kirn,S. (2013) Cloud computing as a tool for enhancing ecological goals? *Business & Information Systems Engineering*, 5, 299-313. Retrieved from DOI 10.1007/s12599-013-0284-2.
- Göl, M. (2020). *KOBİ'lerde bulut muhasebe kullanımı*. Ankara, Gazi Kitabevi.
- Guilbert, B. (2010). Understanding cloud computing: Benefits & Challenges for Investment Firms, Erişim: 01.09.2022, Erişim adresi: <https://www.eurekahedge.com/Research/News/341/Understanding-Cloud-Computing-Benefits-and-Challenges-for-Investment-Firms>.
- Hiçyorulmaz, E. (2015). *Çevre muhasebesi ve çimento fabrikalarının çevre muhasebesine olan duyarlılığı: Çorum Votorantim Çimento Fabrikası uygulaması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

- Karakoç, M. (2012). *Karbon emisyon muhasebesi ve Türkiye’de uygulanabilirliği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Khanom, T. (2017). Cloud accounting: A Theoretical overview. *IOSR Journal of Business and Management*, 19(6), 31-38.
- Kumar, A. & Callow, R. (2011). The Advantages of cloud computing. Erişim: 01.09.2022. Erişim adresi: <http://www.brighthub.com/environment/green-computing/articles/10026.aspx>.
- Mitran, D. (2020). Risks and benefits of adopting cloud accounting. *Internal Auditing & Risk Management*, 60(4), 22-32.
- Moorthy, K. & Yacob, P. (2013). Green Accounting: Cost Measures. *International Journal of Scientific Advances*. Open Journal of Accounting. 2, 4-7.
- Moorthy, K., & Yacob, P. (2013). Green accounting: Cost measures. *Open Journal of Accounting*, 2(1), 4-7.
- Raju, K.K. (2018). Green Accountig Practices. *Indian Journal of Accounting (IJA)* 50(1), June, 59-68.
- Sadiku, M.N.O., Ashaolu, T.J., Adekunle S.S. & Musa, S.M.(2021). Green accounting: A primer. *International Journal of Scientific Advances*. 2(1), 60-62.
- Sether, A. (2016). Cloud computing benefits. 1-19. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2781593.
- Taşkın, N. (2019). *Çevre muhasebesi ve bir uygulama*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği TÜSİAD (2005). *Şirketlerin yeni yönetim aracı: Çevresel muhasebe*. İstanbul: TÜSİAD.

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL YÖNETİŞİMİN ARACI OLARAK KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK

Ebru Deniz OZAN¹

Öz

Bu makalede Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS), neoliberal yönetişimin bir aracı olarak ele alınmaktadır ve Türkiye'deki KSS pratiği bu çerçeveden incelenmektedir. Makale, dört eksen temelinde KSS'nin neoliberal yönetişimin bir aracı olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir: Birincisi, KSS neoliberal politikaların 'minimal devlet' savının tamamlayıcısı olarak ele alınabilir. İkincisi, KSS faaliyetlerinin uluslararası kuruluşların yardımıyla yerel ekonomileri küresel, neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir işlevi vardır. Üçüncüsü, KSS faaliyetleri neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulmaktadır. Dördüncüsü, KSS'nin hayırseverlik boyutu, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkma stratejisi olarak görülebilir.

Anahtar kelimeler: Neoliberal Yönetişim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Türkiye'de İşveren Örgütleri, Krizler

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS A TOOL OF NEOLIBERAL GOVERNANCE IN TURKEY

Abstract

This paper considers CSR as a tool of neoliberal governance and examines the CSR activities in Turkey from this perspective. Relying on four axis, the paper argues that CSR is considered as a tool of neoliberal governance: First, CSR activities can be seen as complementary to 'the minimal state' claim of neoliberal politics. Secondly, CSR activities function as a tool to integrate local economies into the global economy with the help of the international organizations. Thirdly, these practices are considered as a solution to the financial, ecological and legitimacy crisis of neoliberalism. Fourth, philanthropic approach associated with CSR is seen as a strategy of dealing negative effects of neoliberal economy.

Keywords: Neoliberal Governance, Corporate Social Responsibility, Business Organizations in Turkey, Crisis

¹ Dr. Öğr. Üyesi Ebru Deniz OZAN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, edeniz.ozan@dpu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6927-3179

Başvuru Tarihi (Received): 07.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) fikrinin ortaya çıkışını, 1930’ların İngiliz-Amerikan dünyasına kadar geri götürmek mümkünse de (Gündüz, 2009: 1), KSS faaliyetleri 1990’ların başından itibaren şirket faaliyetlerinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Ayhan, 2009: 175; Hanlon ve Fleming, 2009: 940). Özellikle 1980’lerde geliştirilen, kurumların, uzun vadeli sürdürülebilir büyüme ve meşruiyet elde etmek için sosyal talepleri dikkate almalarını ve paydaşlarına, tüketicilere, müşterilere, tedarikçilere, çalışanlara ve sivil toplum kuruluşlarına karşı sorumlu olmaları gerektiğini ileri süren Paydaş Teorisi (*Stakeholder Theory*) ile KSS tanımı genişlemiştir (Gündüz, 2009: 4). KSS, işçi haklarından çevreye kadar birçok alanı kapsayan, hayırseverlik boyutu yanı sıra, örneğin azınlıkların ve savunmasız grupların haklarının desteklenmesini de içeren geniş bir boyuta sahiptir (Selvi ve diğerleri, 2010: 282).

KSS ile ilgili çalışmalar daha çok işletme ve yönetim alanında bulunmaktadır (Garriga ve Melé, 2004; Shamir, 2010), ancak KSS konusunda daha eleştirel bir bakış açısı benimseyen (Shamir, 2010; Bekmen, 2016; Fleming ve Tones, 2013; Ayhan, 2009) ve olguyu sadece bir işletme veya yönetim sorunu olarak değil, sosyo-ekonomik bir olgu olarak ele alan çalışmalar (Hanlon ve Fleming, 2009: 937; Fleming ve Jones, 2013: 94) da mevcuttur. Örneğin Hanlon ve Fleming'e göre KSS, neoliberalizmin kilit bir unsurudur ve KSS uygulamaları post-fordist toplumda, yeni meşruiyet kaynakları olarak işlev görmektedir. Aslında eğitim, sağlık, çocuk ve yaşlı bakımı gibi birçok alanın piyasaya açılmasını temsil etmektedir (Hanlon ve Fleming, 2009: 939, 943, 946). Bu çalışmalar aynı zamanda KSS'nin ideolojik rolüne de vurgu yapmaktadır. KSS, şirketlerin etik olmayan, çevreye duyarlı olmayan davranışlarını kapsayacak şekilde tasarlanmış (Fleming ve diğerleri, 2013: 340) veya KSS'nin Marksist eleştirisinde ileri sürüldüğü gibi, kapitalist üretim tarzının -buna neoliberalizm veya geç kapitalizm denilebilir- iktidar ilişkilerini maskeleyerek için tasarlanmış ideolojik bir araç olarak kabul edilir (Barthold, 2013: 400-401). Örneğin Fleming ve Jones, KSS'nin sermaye ile emek, işveren ve çalışan arasındaki ayrımı yumuşatmada ideolojik bir işlevi olduğunu, bütünlendirici bir araç olarak da işlev görebildiğini vurgulamaktadır (2013: 78).²

Yukarıdaki eleştirel çerçeveyi temel alan bu makale, KSS’yi neoliberal yönetişimin bir aracı olarak değerlendirmekte, Türkiye’deki KSS uygulamalarını bu çerçeveden ele alan ve örnekleyen bir inceleme yapmaktadır. Bu makale, yukarıdaki çerçeveden türetilen dört çıkarım üzerinden, KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olarak tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Birincisi, KSS faaliyetleri, devletlerin sorumluluklarının devredilmesi, paylaştırılmasına hizmet etmektedir ve KSS, neoliberal sistemin ‘minimal devlet’ iddiasının bir uzantısı ya da tamamlayıcısı olarak ele alınabilir. İkincisi KSS faaliyetleri uluslararası kuruluşların yardımıyla yerel ekonomileri küresel neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir role sahiptir. Üçüncüsü, KSS faaliyetleri neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulmaktadır. Dördüncü ve bir önceki noktayla bağlantılı olarak KSS faaliyetleri, özellikle KSS’nin hayırseverlik boyutu, yani şirketlerin dini inanç, ahlaki değerler gibi yerel-kültürel kodlarla iç içe geçmiş hayırseverlik tutum ve KSS tanımları, neoliberal ekonominin olası olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir stratejidir. Bir başka yönüyle de bu harmanlanma durumu, KSS gibi küresel, neoliberal araçların, yerelde ve özelde nasıl meşru bir zemin kazandığını ve içselleştirildiğini de göstermektedir.

Neoliberalizmi veya neoliberal yönetişimi tanımlamak zor olsa da, belli başlı özelliklerini ortaya koymak mümkündür. Neoliberal yönetişimin aracı olarak KSS tanımını netleştirmek için, önce neoliberal yönetişimi tanımlamak gerekmektedir.

² Örneğin KSS, firma çalışanların bağlılığını arttırarak ya da personeli firmada tutarak, "yetenek" çekme işlevi üstlenmekte ve çalışanların özellikle bazı endüstri alanlarında deneyimleyebileceği etik kaygıları bir kenarda tutmalarına yardımcı olabilmektedir (Fleming ve Jones, 2013: 78).

Neoliberalizmi sadece bir dizi ekonomik politika veya bir ideoloji olarak değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız karmaşık küresel dünyanın yönetişimi için bir strateji olarak tanımlamak mümkündür (Munck, 2005: 68). En genel anlamıyla neoliberal yönetişimin ana unsurları, malların, insanların ve sermayenin serbest dolaşımını desteklemek; yetkinin hükümet ve sivil toplum kuruluşları arasında yeniden dağıtılması; piyasa yanlısı düzenleme ve bireysel özgürlüğü ve sorumluluğu geliştirecek sosyal yeniliklere vurgu olarak tanımlanabilir (Cerny ve diğerleri, 2005 aktaran Tennberg ve diğerleri, 2014: 42).

Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların önerdiği, 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberal yapısal uyum programları ve yoksul ülkelerin ekonomilerini serbestleştirmelerine dayalı koşullu kredi stratejileri, 1990'ların başından itibaren, en çok da 1997 ekonomik krizinin de etkisiyle sorgulanmaya başladı. Bu sorgulama, küresel neoliberal gündemde “iyi yönetim” kavramını ön plana çıkardı (Joseph, 2012: 95-96). Daha önce devlet ve piyasa/ekonomi arasındaki ayrıma yapılan vurgu, 1997 Dünya Kalkınma Raporu’nda piyasaların gelişmesine izin verecek koşulları sağlamada etkin, 'kolaylaştırıcı bir devlet'e kaydı (Joseph, 2012: 95-96). 1980'lerde oluşan meşruiyet açığına cevaben ortaya atılan “iyi yönetim” yaklaşımı, özel veya kamusal nitelikte her türlü kurumun, piyasa merkezli sorumluluk bağlamı içinde, hesap verebilir ve şeffaf bir yapıda olmasını ifade ediyordu (Bekmen, 2016: 138). Ancak iyi yönetim vurgusu, neoliberalizmi reddetmek ya da ondan sapmak anlamına gelmiyordu (Joseph, 2012: 95). Bu yaklaşım, devlet otoritesinin, merkezi müdahalenin sınır ve niteliğinin çizilmesini, merkezi otoritenin “geri çekildiği” alanların, bireylerin ve kurumların “aktif aktörler” olarak bu alanları doldurmak üzere yeniden tasarlanmasını içeriyordu (Bekmen, 2016: 140). Bireysel ahlak, kurumsal şirket sorumluluğu ve etik topluluk biçimi gibi mekanizmalarla daha önce sosyal devlete ait olan sorumluluk paylaşılmış oluyordu (Bekmen, 2016: 142).

Bu çerçevede, bu yeni yönetişimin bir parçası ve önemli bir aktörü olan şirketlerin hak ve sorumlulukları yeniden tanımlanmaya, özel ve kamusal arasında sınırlar yeniden çizilmeye başlandı (Bekmen, 2016: 149-150). Hesap verebilir, sorumluluk alabilir/atfedebilir ve etik olarak uygun davranabilir aktif kurumsal özneler olarak yeniden tasarlanan şirketler, neoliberal yönetişimin sosyal ve çevre sorunlarının çözümünü üstlenen ve bunları piyasa beklentileri ile uyumlulaştıran aktörler olarak bu yeni yönetim gündeminin önemli bir parçası haline geldi (Bekmen, 2016: 152, 167). Özellikle çok uluslu şirketler (ÇUŞ); uluslararası kurumlar ve hükümetlerle birlikte düzenleyici aktörler olarak küresel neoliberal yönetişimin önemli bir unsuru haline geldi.

Örneğin gelişmekte olan piyasalarda (*emerging markets*) yer alan çok uluslu ve büyük şirketlerin, iyi kurumsal vatandaşlar olmak ve KSS faaliyetlerinde bulunmak için gerekli ekonomik güç ve fırsata sahip olduğu kabul edilmektedir (Eweje, 2014: 6). Bu bakış açısına göre, KSS bu gelişmekte olan ülkelerde, iyi yönetişimin ve kurumsal gelişimin yokluğunda, kalkınma için bir araç olarak değerlendirilmektedir. Örneğin 2013'te Hindistan hükümeti, şirketlerin kârlarının % 2'sini KSS girişimlerine harcamasını zorunlu kılan bir yasa çıkarmıştır. Öte yandan Çin'de devlete ait işletmelerin KSS ve sürdürülebilirlik girişimlerini yıllık olarak yayınlamaları zorunlu hale gelmiştir. Gelişmekte olan veya yükselen ekonomilerin hükümetlerinin, kendi ülkelerinde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerden KSS projeleri veya girişimler talep etmesi normal bir uygulama haline gelmiştir (Eweje, 2014: 7-8).

KSS'nin, neoliberalizme içkin olan ‘minimum devlet müdahalesi’ gündemi ile uyuşan, onu tamamlayıcı bir yönü vardır. Şöyle ki yukarıda da ele alındığı gibi, devletlerin temel hizmetlerin sağlanmasında asgari bir rol oynamasını gerektiren neoliberal gündem nedeniyle, toplumların sorunlarının çözümünde sivil toplum kuruluşlarının ve şirketlerin aktif rol almaları beklenmektedir. Örneğin özel sektörün, kirlilik, uygun olmayan çalışma koşulları gibi daha doğrudan sorumlu oldukları sorunların çözümü için sorumluluk alması ve ayrıca kurumların

topluma karşı etik ve ahlaki yükümlülüklerini yerine getirmesi istenmektedir. Aksi takdirde, şirketlerin itibarı ve imajının ya da işleyişlerinin meşruiyetinin sorgulanabilir hale geleceği ileri sürülmektedir (Sajjad ve Eweje, 2014: 166; Palakshappa ve Chatterji, 2014: 140-141). Öyle görünüyor ki, şirketlerin KSS faaliyetleri, yeni neoliberal yönetim döneminde, daha önce sosyal devletin sorumluluğunda olan ve kamusal olarak tanımlanan sorunların çözümünün, özel sektöre, piyasaya aktarılmasının bir mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında ‘minimal devlet’ vurgusu, yerini ‘kolaylaştırıcı devlet’ gibi kavrayışa bıraksa da, daha önce sosyal devlete ait olan tüm sorumluluğun, farklı kurumlar, şirketler ve bireyler arasında paylaşıldığı görülmektedir. Bu açıdan KSS, neoliberal yönetim mekanizmalarının ayrılmaz, tamamlayıcı bir parçasını oluşturmaktadır.

KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olduğunu gösteren ikinci nokta, uluslararası örgütler aracılığıyla yerel ekonomilere nüfuz etmesi ve yerel ekonomilerin küresel neoliberalizmle entegrasyonunda önemli bir rol oynamasıdır. Başta Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşlar, Türkiye gibi birçok ülkede KSS faaliyetlerini teşvik etme ve yönlendirmede önemli bir role sahiptir. Sivil toplum kuruluşlarını (STK), kamu hizmetleri sunma ve politika oluşturmaya yardımcı olmaya teşvik ederler. Örneğin AB, 2001 *White Paper on European Governance* (Avrupa Yönetişimi üzerine Beyaz Kitap) uyarınca ülkelerdeki farklı çıkar grupları ve STK'larla ilişki kurmaya çalışmaktadır (Joseph, 2012). Yine 1999’da BM sekreteri olan Kofi Annan, şirketleri Küresel İlkeler Sözleşmesi (*Global Compact*)³ imzalayarak insan hakları, çevre ve işçi hakları gibi alanlarda sorumluluk almaya çağırmıştır (Gündüz, 2009: 78-79). KSS, uluslararası örgütler aracılığıyla, ulusal ekonomilerin küresel neoliberal piyasaya entegrasyonunu sağlamada elverişli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olduğunu gösteren üçüncü nokta, KSS faaliyetlerinin neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulması, küresel neoliberalizmin sorunlarıyla başa çıkmada etkili bir araç olarak görülmesidir.

Özellikle KSS’ye ilişkin literatürde 2008 finansal krizine ilişkin tartışmalar, KSS uygulamalarının neoliberalizmin sorunlarına ve krizlerine bir çözüm olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Finansal krizin yanı sıra, Covid-19 küresel salgınına ilişkin KSS uygulamalarının ele alındığı daha yakın zamanlı tartışmalar da bu çerçevede değerlendirilebilir. 2008 finansal krizi sırasında, şirketlerin KSS’yi yeniden tanımlamasının acil olduğu, iş dünyasına olan güveni arttırmak ve meşruiyet kazanmak için bunun gerekli olduğu ileri sürülmüştür. Şirketlerin toplumdaki güvensizliğe, toplumsal dışlanmaya, iş dünyasına duyulan güvensizliğe hemen yanıt üretmesi gerektiği vurgulanmıştır (Sun ve diğerleri, 2010: 12). Küresel salgınla ilgili olarak da, salgının sebep olduğu krizin daha samimi, daha sahici bir KSS anlayışına geçmek ve toplumsal sorunlarla ilgilenmek için iş dünyasına bir fırsat sunduğu ileri sürülmüş, krizin KSS stratejilerine ilişkin bu yönde bir etkisi olacağı varsayımı yapılmıştır (He ve Harris, 2020: 177; Garcia-Sanchez ve Garcia-Sanchez, 2020: 16). Salgın süresince, toplumsal ihtiyaçları karşılama yönünde daha güçlü KSS faaliyetleri sürdüren firmaların paydaşlarıyla güven ilişkisi kurabildiği, toplum tarafından ödüllendirildiği de vurgulanmıştır (Ding ve diğerleri, 2020: 30; Ar, 2021: 10).

2008 finansal krizi ile ilgili tartışmalarda, neoliberal modelin işleyişi ve modelin minimal devlet anlayışı sorgulansa da KSS, küresel neoliberal ekonominin sorunlarının üstesinden gelebilecek meşrulaştırıcı ve onarıcı bir araç olarak tanımlanıyordu. Salgın sırasında ise, KSS uygulamalarının pandeminin küresel sorunlarıyla yüzleşilmesinde yararlı, etkili bir araç olduğunun, bu çerçevede etik yönetimin ve iyi kurumsal yönetim mekanizmalarının öneminin altı çiziliyordu (Garcia-Sanchez, 2020: 18). Bir başka ifadeyle, bu kriz dönemlerindeki KSS tartışmaları, neoliberal

³ BM Kalkınma Programı tarafından oluşturulan, insan hakları, çalışma yaşamı, çevre, yolsuzluk karşıtı gibi alanlarda evrensel olarak kabul edilmiş on ilkeden oluşan sözleşme (Varçın ve diğerleri, 2013: 28).

küreselleşmenin sorunlu yanlarının giderilmesinde ya da krizlerinin aşılmasında KSS'ye yüklenen rolü ve kurumsal sosyal sorumluluğun yeni yönetim biçiminin bir aracı olarak tanımlandığını göstermektedir.

KSS'nin neoliberal yönetişimin vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösteren dördüncü nokta KSS faaliyetlerinin, özellikle KSS'nin hayırseverlik (filantropi) boyutunun, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir strateji olabileceğidir. Örneğin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki pratiklere bakıldığında, KSS'nin hayırseverlik boyutunun ön plana çıktığını ve yerel kültürel kodlarla özdeşleştirildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla bu tür faaliyetlerin, neoliberal politikaların olumsuz sonuçlarından ve de krizlerinden kaynaklanan toplumsal hoşnutsuzluğu gidermede ve sistemin meşruiyetini sürdürmede önemli bir işlev üstlendiği ileri sürülebilir.

Yukarıda vurgulanan bu dört eksenli izleyen makale, önce Türkiye'deki KSS uygulamalarının mevcut durumu ve yapısı hakkında genel bir analiz sunmaktadır; ardından KSS'yi neoliberal yönetişimin ayrılmaz bir parçası ve neoliberal politikaların olumsuz etkilerine karşı geliştirilmiş bir strateji olarak tanımlayarak, Türkiye'deki KSS uygulamalarını bu çerçeveden ele alan ve örnekleyen bir inceleme yapmaktadır.

1.KSS'nin Türkiye'deki Mevcut Durumu ve Sermayenin Temsil Örgütleri: Genel Değerlendirme ve Temel Aktörler

KSS'nin Türkiye'de 2000'lerin başında ortaya çıktığı ileri sürülebilir (Duman ve diğerleri, 2016: 228). KSS'nin yaygınlaşmasında ve teşvikinde özel sektör ve uluslararası örgütler önyak olmuştur (Gündüz, 2009: 140-141).⁴ Özellikle de, Türkiye sermayesinin önde gelen temsilci örgütleri, KSS projelerinin oluşturulmasında ve desteklenmesinde önemli bir role sahip oldular. Örneğin, Avrupa Ticaret ve Sanayi Odası KSS Bildirgesi ve Küresel İlkeler Sözleşmesi gibi KSS ile ilgili uluslararası sözleşmeleri imzalayarak, KSS projelerinin desteklenmesinde etkili oldular. Bu örgütlere üye şirketlere, sosyal açıdan sorumlu davranışlar geliştirmeleri ve bu pratiklere yönlendirmeleri için ödüller, pozitif teşvikler gibi fırsatlar sundular (Varçın ve diğerleri, 2013: 22, 25, 28). Bu sebeple, bu bölümde KSS'nin Türkiye'de uygulayıcıları olarak ön plana çıkan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi sermayenin temsil örgütlerinin KSS faaliyetleri Türkiye'de KSS'nin mevcut durumunu değerlendirmek açısından yol gösterici olacak. Bu bölüm, Türkiye'de KSS'nin mevcut durumunu ve KSS'nin teşviki açısından önemli olan bazı aktörler ve temel KSS faaliyetlerini ortaya koymuş olacak.

Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği'nin (TKSSD) 2010 yılı raporuna göre Türkiye'de şirketlerin yoğunlaştığı başlıca KSS konularının %23'ünü çevre, %23'ünü kültür ve sanat, %18'ini ise eğitim oluşturmaktaydı (TKSSD, 2010: 42). Öte yandan özel sektör açısından, sürdürülebilirlik, KSS ile ilişkilendirilen temel tema olsa da, KSS faaliyetlerinin çoğunlukla ekonomik veya stratejik bir niyetle yapıldığı, dolayısıyla çevresel konular, biyolojik çeşitlilik, ekosistem, su kullanımı ve yönetimi veya iklim değişikliği gibi konuların en önemli konular arasında yer almadığı da iddia edilmekteydi (Çakar ve Alakavuklar, 2014: 121-123, 125). Böyle olmasına karşın, ilerleyen yıllarda bu temel konular Türkiye'deki şirketlerin sosyal sorumluluk temalarını oluşturuyor gibi gözükmektedir. Örneğin KSS faaliyetleri üzerinde sektöre özgü faktörlerin belirleyici olmadığı, ancak her sektörde KSS faaliyetlerinin hedef grup olarak topluma ve öğrencilere odaklandığı, buna paralel olarak KSS faaliyetlerinin içeriğinin çevre, sosyal yardım ve eğitim odaklı olduğu tespit edilmektedir (Saraç ve diğerleri, 2017: 229, 235). Yine, 'En Değerli 100 Türk Markası 2016' listesinde yer alan Akbank, Garanti Bankası ve İş Bankası'nın kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde işbirliğine dayalı uygulamaları değerlendiren çalışmada da,

⁴ Türkiye'de, 2009 yılında Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni imzalayan 160 kurum, 2013'te 258'e çıkmıştı ve bunun üçte ikisini şirketler oluşturmaktaydı (Varçın ve diğerleri, 2013: 28).

çevre yatırımları başta olmak üzere, eğitim, sanat, istihdam, engelli bireyler, toplumsal cinsiyet kaynaklı sorunlar gibi konuların ön plana çıktığı saptanmaktadır (Fidan ve Acar-Şentürk, 2017: 62). 2021 Aralık ayında TKSSD tarafından gerçekleştirilen 13. KSS Zirvesinde, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına değer katan KSS projelerinin, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, iklim eylemi, nitelikli eğitim, eşitsizliklerin azaltılması gibi alanlarda ödül aldıklarını, Beko, Cargill, Nestle, Henkel, İş bank, Avis gibi şirketlerin bu alanlardaki projelerinin ödüllendirildiği gözlenmektedir (TKSSD, 2021). Özellikle büyük ölçekli özel sektörün, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına katkı sunmaya yönelik net bir stratejisi bulunduğu tespit edilmektedir (Çullu ve diğerleri, 2020: 24, 32). Dolayısıyla, 2010 raporunda da tespit edilen çevre, eğitim gibi konuların şirketlerin yoğunlaştığı KSS alanları içinde ağırlıklı olduğu, eşitsizliklerin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi temaların da buna eklendiği ileri sürülebilir.

Türkiye’de KSS farkındalığına ilişkin değerlendirmelere bakıldığında, dış ticaret şirketleri arasında, iç ticaret şirketlerine oranla KSS farkındalığının daha yüksek olduğu, dış ticaret şirketlerinin KSS faaliyetlerinden daha fazla haberdar oldukları ve KSS ile ilgili projeleri uyguladıkları tespit edilmektedir (Varçın ve diğerleri, 2013: 39). Bölgesel bazda bakıldığında ise İstanbul ve Batı Anadolu’daki şirketlerin KSS kavramından daha fazla haberdar olduğu görülmektedir. Bu iki bölge Türkiye’nin sanayi merkezleri olarak kabul edilmekte ve ayrıca dış ticaret şirketlerinin çoğu da bu iki bölgede yer almaktadır (Varçın ve diğerleri, 2013: 40). Özellikle orta ölçekli şirketlerin yarısından fazlasının, KSS’nin ve KSS faaliyetlerinin önemini tam olarak farkında olmadıkları da vurgulanmaktadır (Varçın ve diğerleri, 2013: 41). Yine de genel olarak Türkiye’de şirketlerin, mülkiyet yapısı, menşei ve boyuttan bağımsız olarak, KSS farkındalık düzeyinde 2015 yılı itibarıyla ciddi bir artış gözlenmiştir. 2013 yılında şirketlerin % 52,9 olan farkındalık düzeyi % 95,5’e yükselmiştir (Narlı ve diğerleri, 2016: 49). Ancak daha yakın zamanda yapılan bir araştırmada, bazı KOBİ’lerin sosyal sorumluluk projelerine katılmakla birlikte, KSS konusunda net bir stratejiye sahip olmadıkları da gözlenmektedir (Çullu ve diğerleri, 2020: 21).

Genel olarak gelişmekte olan ülkelerdeki KSS faaliyetlerinin ve farkındalık düzeyinin gelişmiş ülkelerden farklı olduğu kabul edilmektedir (Visser, Matten, Pohl ve Tolhurst, 2007 referansla Berniak-Wozny, 2010: 276). Gelişmekte olan ülkelerde KSS faaliyetlerinin bazı temel özelliklerini sıralamak mümkündür: Örneğin KSS bu ülkelerde ulusal ve çok uluslu büyük şirketler tarafından, özellikle tanınmış uluslararası markalara sahip olanlar veya küresel statü hedefleyen şirketler tarafından daha formal yani daha kurumsal düzeyde KSS standard, sözleşme ve raporlarına uygun biçimde uygulanmaktadır (Berniak-Wozny, 2010: 276). Çoğu gelişmekte olan ülkede uluslararası şirketler, KSS faaliyetlerine öncülük etmektedir (Berniak-Wozny, 2010: 280). Çok uluslu şirketler, küresel bir eğilim olarak KSS girişimlerinin teşvik edilmesinde önemli rol üstlenmektedir. Örneğin Unilever, Shell \ Siemens, Nestle gibi çok uluslu şirketler, sağlık ve eğitime destek, yoksulluğu azaltma programları gibi alanlarda, STK’larla geliştirilen ortaklıklarla KSS girişimlerinde etkili bir role sahiptirler (Sajjad ve Eweje, 2014: 177-178). Yani KSS girişimleri söz konusu olduğunda, Pakistan gibi ülkelerde ÇUŞ’lar ve bazı büyük yerel firmalar ön planda yer almaktadırlar (Sajjad ve Eweje, 2014: 182).

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki KSS pratikleri, o ülkenin geleneksel değerleri ve dini kavramlarından izler taşımaktadır, Güney Afrika’da Afrika hümanizmi (*Ubuntu*) ve Çin’deki uyumlu toplum (*xiaokang*) gibi (Berniak-Wozny, 2010: 277). Gelişmekte olan ülkelerde KSS eğitim, sağlık, spor, çevre ve diğer kamusal hizmetlere yapılan kurumsal sosyal yatırım yoluyla en çok filantropi veya hayırseverlik ile özdeşleştirilmektedir (Berniak-Wozny, 2010: 276).

Türkiye’de de filantropi ve hayırseverlik, şirketlerin öncelik verdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Saraç ve diğerleri, 2017: 239). Türkiye’de de geleneksel değerler ve dini kavramlar KSS tanımı ve faaliyetleri içinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de KSS’nin kökenleri ahilik ve

vakıf kültürüne kadar geri götürülmekte ya da KSS, İslami kültürel kodlar ve pratiklerle (zekât, sadaka vb) uyumu, benzerliği çerçevesinde tanımlanabilmektedir (Golob ve diğerleri, 2018: 435). Tüm bunlar Türkiye’de KSS pratiğini açıklarken, gelişmekte olan ülkelere ilişkin yapılmış analizlerin yararlı olacağını göstermektedir. Yani gelişmekte olan ülkelere özgü KSS pratiği özelliklerini, Türkiye’de de gözlemek mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de de gelişmekte olan ülkelerdeki gibi, dış ticaretle ilgilenen, uluslararası yönü olan firmaların KSS faaliyetleri bakımından öncü ve etkin olduğu tespiti yapılabilir. Daha önce vurgulandığı gibi, Türkiye sermayesinin önde gelen temsilci örgütleri, KSS projelerinin oluşturulmasında ve desteklenmesinde etkili oldular. Örneğin, büyük sermaye gruplarının temsilcisi TÜSİAD’ın 2003-2013 yılları arasındaki faaliyet raporları incelendiğinde, 2003 yılından itibaren AB entegrasyonu, çevre sorunları, hükümetin KSS uygulamalarını genişletmedeki rolü, KSS ve küreselleşme gibi başlıklarda sosyal sorumlulukla ilgili toplantılar ve konferanslar düzenlediği görülmektedir. Küresel İlkeler Sözleşmesi’ni imzalayan TÜSİAD, 2007 yılında bünyesinde KSS Çalışma Grubu’nu kurmuştur.

TİSK ise 2012 yılında Avrupa Komisyonu ile hibe sözleşmesi imzalamış, Avrupa Komisyonu’nun “*CSR for All*” projesinin baş sorumlusu olmuş ve Yönetim Kurulu’nda yer almıştır. Bu proje, Türkiye ve Balkan Ülkelerinde (Güney Doğu Avrupa’da) işveren örgütlerinin ve işletmelerinin kapasitesini geliştirmeyi amaçlamaktaydı. TİSK tarafından KSS konusunda farkındalık yaratmak ve işletmeleri teşvik etmek amacıyla 2012-2016 yıllarında yürütülen Herkes için Kurumsal Sosyal Sorumluluk (*CSR for All*) Projesi kapsamında ödül programı düzenlenmiştir. 2016’da proje sona ermiş ancak TİSK Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ödül Programı’nı devam ettirmiş ve 2014-2019 yılından bu yana KSS alanında ödül vermeye devam etmiştir. Program, 2020 yılından itibaren Ortak Yarınlar Ödül Programı adıyla devam etmektedir. Ödül programının o yıla özel konsepti, Covid-19 ile Mücadele olarak belirlendi. Bu kapsamda, tamamen Covid-19 özelinde fikir ve projelerin yarıştığı Ortak Yarın Ödül Programı’nın Türkiye’de bir ilk olduğu vurgulandı (TİSK, 2022).

Küçük ve orta ölçekli sermayenin temsilci örgütü TOBB da 2003 yılında Avrupa Ticaret ve Sanayi Odası KSS Beyanamesi’ni imzalamıştır. TOBB, Avrupa Komisyonu’nun “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) KSS Bilincini Artırma” projelerini gerçekleştirmiştir. Örgütün KSS faaliyetlerinde eğitim bursları, çevre projeleri, camilerin restorasyonu öncelikli konular arasında yer almıştır. Örneğin, kurumun KSS projelerini organize etmekten sorumlu TOBEV (Türkiye Odalar ve Borsalar Eğitim ve Kültür Vakfı), sosyal sorumluluk taşıyan kültürel faaliyetleri yürütme amacına uygun olarak TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’ni kurmuştur (Ersöz, 2009: 104, 107)

Kendini Anadolu sermayesi temsilcisi olarak ilan eden, KOBİ’lerin çıkarlarını temsil etmeyi hedefleyen, ayrıca TOBB ve TÜSİAD’a karşı kendini konumlandıran MÜSİAD (Yankaya, 2014: 23, 103, 242), 2002 yılında bünyesinde KSS projeleriyle özdeşleşen bir birim olan Genç MÜSİAD’ı kurmuştur. Genç MÜSİAD, MÜSİAD mensuplarının işyerlerinde, yaz eğitimi/staj için üniversite öğrencilerine yönelik hazırlanan bir proje yürütmüştür. Yurtların, sağlık ocaklarının ve camilerin inşa edilmesi, örgütün KSS çerçevesinde yaptığı diğer faaliyetler arasında yer almaktadır (“Genç MÜSİAD”, 2022).

Bu girişim ve faaliyetler, Türkiye’de sermaye temsilcilerinin ya da işveren örgütlerinin, uluslararası kuruluş ve sözleşmeler aracılığıyla KSS projelerini teşvik ettiğini ve yönlendirmeye çalıştığını ve bu alanda öncü olduğunu göstermektedir.

2.KSS, Uluslararası Örgütler ve Yerel Ekonomilerin Entegrasyonu

Küresel siyasi ve ekonomik sisteme entegre olan Türkiye, uluslararası KSS girişimlerini izlemekte, uluslararası örgütlerce oluşturulan protokol ilkelerini kabul etmekte ve bu doğrultuda

ortak KSS projelerine katılmaktadır. Bu anlamda KSS projelerinin Türkiye'nin küresel ekonomiye entegre edilmesindeki rolünü gözlemek mümkündür.

Daha önce vurgulandığı gibi, 1999'da BM genel sekreteri Kofi Annan, Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni imzalayarak iş dünyasını insan hakları, çevre ve işçi hakları alanlarında sorumluluk almaya çağırmıştı (Gündüz, 2009: 78-79). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni 2002'de başlattı. Bu sözleşmeye göre, kuruluşlar / katılımcılar faaliyetlerini ve stratejilerini insan hakları, çalışma, çevre ve yolsuzlukla mücadele alanlarında evrensel olarak kabul edilmiş on ilkeyle uyumlu hale getirmeliydi. Diğer ülkelerle benzer biçimde, ilk kez 2002 yılında Türkiye'de özel sektör bu ilkelerle tanıştı. KSS alanında özel sektör ile ortaklıklar geliştirmek amacıyla İstanbul'da bir proje ofisi kuruldu. UNDP ile bu ortaklığın kurulmasında Koç Holding, KalDer ve TÜSİAD önemli bir rol oynamıştı (Gündüz, 2009: 142, 143). Örneğin, Koç Holding'in 2006 yılında sözleşmeyi imzalamasının, diğer şirketlerin de bunu izleyerek KSS'ye taahhüdün artmasında etkili olduğu ileri sürüldü (TKSSD, 2010: 44).

Öte yandan 2000 yılındaki Lizbon Zirvesi'nde AB'nin rekabet gücünü artırmak amacıyla çalışma örgütlenmesi, sosyal içerilme, yaşam boyu öğrenme, sürdürülebilir kalkınma ve fırsat eşitliği için en iyi uygulamaları geliştirmek amacıyla iş dünyasına KSS'yi kullanmaları için çağrı yapan ve 2001 yılında, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk için Avrupa Çerçevesini Teşvik Etmek" adlı bir Yeşil Kitap (*Green Paper*) yayınlayan AB, KSS'yi "şirketlerin sosyal ve çevresel kaygıları, ticari faaliyetlerine ve paydaşları ile etkileşimlerine entegre ettikleri gönüllülük temelli bir kavram" olarak tanımlıyordu (Gündüz, 2009; 82-83). 2007'de AB, üye devletlerinde ve AB'ye aday ülkelerde KSS uygulamalarını hızlandırmak amaçlı UNDP projesini destekledi. Polonya, Litvanya'da hayata geçirilen proje, Macaristan, Slovakya, Bulgaristan, Makedonya, Hırvatistan ve Türkiye'de, temel raporların hazırlanmasına, sosyal diyalogun geliştirilmesine, paydaşların KSS gündemine dâhil olmalarını sağlamak için farkındalıklarını ve kapasitelerini geliştirmeye ve yerel işletmelerin rekabet gücünü artırmaya odaklanmıştı. Türkiye'de de uygulanan bu proje, yerel işletmelerin Avrupa piyasasına entegrasyonuna da odaklanıyordu (Gündüz 2009: 88). "Türkiye'de KSS'nin Hızlandırılması" projesi 2008 yılında UNDP ve TKSSD tarafından hayata geçirildi. Projenin bir sonucu olarak 2008 yılında "Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Temel Raporu" yayımlandı. Proje, AB'de uyum, rekabet ve sosyal uyum için bir araç olarak AB üye ülkeleri ve aday ülkelerdeki KSS uygulamalarını hızlandırmayı hedefliyordu (TKSSD, 2010: 2-3).

Daha önce vurgulandığı gibi, 2012 yılında AB, TİSK'in proje ortaklarıyla birlikte yürüttüğü Herkes İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk projesini finanse etti. Proje, Türkiye'de ve Balkan ülkelerinde KSS bağlamında işveren kuruluş ve işletmelerin kapasitesini geliştirmeyi ve mevcut durumu ortaya çıkaracak Ulusal İnceleme Raporu hazırlamayı hedefliyordu (Varçın ve diğerleri, 2013: 11).

Bu örnekler, BM, AB gibi uluslararası kuruluşların KSS faaliyetlerinin teşviki ve yerleşmesi konusunda etkin olduğunu, yerel ekonomilerin uluslararası veya küresel piyasa entegrasyonunu sağlamayı hedeflediğini, KSS'nin de burada işlevsel bir araç olduğunu göstermektedir. Türkiye örneğinde de görüldüğü gibi, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yerel ekonomilerdeki KSS faaliyetleri teşvik edilip biçimlendirilmektedir.

BM ve AB'nin yanı sıra, Dünya Bankası (WB), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası, siyasal-ekonomiyi yönlendiren örgütler, KSS'yi desteklemekten öte kurumların davranışlarına rehber olabilecek ilkeler ve standartlar belirlemişlerdir (Hoştut, 2015: 124). Özellikle, KSS faaliyetleri alanlarına ilişkin ilke ve standartları oluşturan ISO 26000 Kurumsal Sosyal Sorumluluk Standardı, Küresel İlkeler Sözleşmesi ve Çok Uluslu Şirketler için Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Rehberi gibi girişimler (Richardson, 2014: 261), buna ek olarak, Birleşmiş Milletler Sorumlu Yatırım İlkeleri (UNPRI) ve Ekvator Prensipleri gibi, sorumlu borç verme ve yatırımı düzenleyen sosyal

sorumluluk sahibi yatırım (SRI) ilkeleri (Richardson, 2014: 250), yerel ekonomilerin küresel piyasalarla entegrasyonunda önemli bir role sahiptir. Bu standartlar ya da ilkeler, piyasa yönetişimi mekanizmaları olarak işlev görmektedir; katılım gönüllü olsa da, sözleşmeler nedeniyle yasal olarak bağlayıcıdır. Yatırım kurumunun sosyal ve çevresel performansı hakkında yıllık rapor düzenlenmesi gerekliliği gibi mevzuat gerekleri yerine getirilmek durumundadır. Bu tür ilkeler ve standartlar, devlet temelli düzenlemelere ek olarak veya bu düzenlemelerle işbirliği içinde, piyasayı düzenlemekte ve yönetmektedir (Richardson, 2014: 265-266). Bir başka ifadeyle, uluslararası bir piyasa için evrensel standartlar sağlayan ve uluslararası örgütler aracılığıyla etkili olan KSS veya sosyal sorumluluk sahibi yatırımlarla ilgili standartlar, hükümet düzenlemeleri dışında ama onu tamamlayıcı biçimde uluslararası piyasanın gereklerine uygun bir yeniden yapılanmanın mekanizmasını oluşturmaktadır.⁵

Bu evrensel standartlar yereldeki ekonomi aktörlerini farklı düzeylerde etkilemektedir ya da yerel aktörlerin uluslararası piyasaya entegrasyonunda farklı düzeylerde işleve sahiptir. Örneğin Pakistan'da KSS girişimleri söz konusu olduğunda, ÇUŞ'lar ve bazı büyük yerel firmalar ön planda yer almaktadırlar (Sajjad ve Eweje, 2014: 182). Öte yandan ihracata yönelik küçük ve orta ölçekli işletmelerin çoğu, uluslararası markalı alıcılardan gelen baskılar nedeniyle KSS uygulamaktadır. KOBİ'ler, uluslararası alıcılar tarafından belirlenen davranış ve ilke kurallarına uymak zorundadır; aksi takdirde uluslararası alıcı ile sözleşmenin feshi gibi ciddi sonuçlarla karşılaşmaktadır (Sajjad ve Eweje, 2014: 180). Pakistan'da birçok küçük ve orta ölçekli şirket, KSS faaliyetlerini gerçekleştirmezken, ihracata yönelik faaliyet sürdüren işletmeler, yabancı alıcıların dayattığı ISO 14000 SA8000 gibi uluslararası sertifika alma koşulu sonucu, KSS faaliyetlerini gerçekleştirmek durumunda kalmışlardır (Sajjad ve Eweje, 2014: 180, 182).

Türkiye'de de özellikle sürdürülebilirlik ve çevre söz konusu olduğunda, Türkiye'de firmalar bu alandaki faaliyetlerini daha çok ekonomik açıdan değerlendirmekte ve olumlu bir imaj yaratmak gibi stratejilerle hareket etmektedir (Çakar ve Alakavuklar, 2014: 125). Küçük ve orta ölçekli işletmelere ilişkin yapılan çalışmalarda, özellikle sürdürülebilirlik ve çevre faaliyetleri söz konusu olduğunda, yasal cezalar, olumsuz imaj gibi dışsal faktörlerin etkisiyle şirketlerin bu faaliyetlere yöneldiği vurgulanmaktadır. Bir başka araştırma ise, KOBİ'lerin imaj, marka adı, karşılaştırmalı avantaj ve AB gerekliliklerine uyum gibi faydalar söz konusu olduğunda çevreye duyarlı biçimde hareket etme konusunda daha çok motive olduklarını ileri sürmektedir. (Çakar ve Alakavuklar, 2014: 124).

Türkiye ve benzeri ülkelerde, orta ve küçük ölçekli şirketlerin, çok uluslu şirketlere ve yerel büyük şirketlere oranla KSS farkındalıkları düşük olsa da özellikle de ihracat yönelimli olan, dış ticaretle ilgili olanların, küresel olarak belirlenen davranış ilkeleri doğrultusunda hareket ettiği, bu çerçevede de KSS faaliyetlerine yöneldiği ileri sürülebilir. Yerel ekonomilerdeki şirketler, farklı sermaye gruplarını temsil etse de, bu küresel standartların gerektirdiği koşulları yerine getirmekte ortak bir tutum geliştirmekte ve yerel ekonominin uluslararası piyasanın gereklerine uygun yeniden yapılanmasında etkili olmaktadır.

⁵ Örneğin, Türkiye'de finansal sistem söz konusu olduğunda, kurumsal yönetişimi düzenleyen devlet organları Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Türkiye Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) gibi kurumlar, uluslararası standartlara uygun düzenlemelerle borsada işlem gören firmaların ve bankaların kurumsal yönetim yapılarının iyileştirilmesini teşvik etmektedir. 2014 yılında Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi oluşturulmuş ve tüm BIST-50 firmaları ve BIST-100'e kayıtlı gönüllü firmalar sürdürülebilirlik performanslarıyla bu endekste yer almaktadır (Akdoğan ve diğerleri, 2017: 182.). Yine, 2003'te Serbest Piyasa Kurulu, SPK Kurumsal Yönetim ilkelerini yayınlamış ve bu ilkeler doğrultusunda KSS faaliyetlerine yönelik açıklama yapma ilkesi, iş dünyası gündemine girmiştir (Kaya ve Kuruuzum, 2014: 243).

3.Neoliberal Yönetişim Aracı Olarak KSS

KSS’nin küresel neoliberal ekonominin sorunlarının üstesinden gelebilecek meşrulaştırıcı ve onarıcı bir araç olarak işlev gördüğü tezini, özellikle 2008 finansal krizi ve Covid-19 Salgın sürecindeki KSS algısında ve tartışmalarda görmek mümkündür. Nitekim KSS’nin 2008 finansal krizi ve 2019’da başlayan küresel salgın gibi krizlerden kaynaklanan sorunları gidermede önemli bir işlev üstlendiği iddia edilmektedir. Kriz dönemlerinde KSS’ye atfedilen önemin yanı sıra, KSS’nin sosyal yardım ya da hayırseverlik (filantropi) ile özdeşleştirilen yönü de, aslında yoksulluk, işsizlik gibi neoliberal politikaların olumsuz sonuçlarıyla başa çıkmada nasıl bir işlev üstlendiğini, bu çerçevede neoliberal yönetişimin ayrılmaz bir parçası olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bölüm, KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olduğunu göstermek için, krizler karşısında ona yüklenen işleve ve daha genel olarak da hayırseverlikle özdeşleştirilmesi sonucunda yoksulluk, işsizlik gibi sorunlara çözüm olarak sunulduğuna, ayrıca bu sorunların gün yüzüne çıkmasını gölgeleyen yönüne de vurgu yapıyor.

3.1 Krizler ve KSS: 2008 Krizi ve Covid-19 Küresel Salgını

2008 finansal krizini KSS bağlamında ele alan literatür, krize yol açan ana nedenleri, neoliberalizm, piyasacılık veya ‘minimum devlet müdahalesi gündemi’ olarak görmektedir. Finansal krizden neoliberal minimal devlet fikri ve deregülasyon çağrısı yapan neoliberal gündem sorumlu tutulurken, KSS'nin halkın serbest piyasa kapitalizmine olan inancını yeniden tesis etmeye yardımcı olabileceği iddia edilmektedir. Bununla birlikte hükümetlerin, aktörlerin davranışlarını kurumsal sorumsuzluktan KSS'ye doğru değiştirmelerini sağlayacak çerçeveler belirlemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Jones, 2010: 72). Yani, finansal kriz neoliberal gündemin sorgulanmasına yol açmış, deregülasyon çağrılarının ve kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin yerini daha fazla düzenleme çağrıları, ekonomiye daha az hükümet müdahalesi argümanlarının yerini ise daha fazla müdahale çağrısı almıştır (Jones, 2010: 57, 64). Neoliberal kapitalizm modelinin yenilenmesi gerekmektedir ve KSS, serbest piyasa kapitalizmine halkın inancını geri kazanmaya yardımcı olacaktır (Jones, 2010: 70).

Aslında 2008 finansal krizini KSS bağlamında ele alan literatür incelendiğinde, KSS’nin hem krizin tetikleyicisi hem de krize bir çözüm olarak değerlendirildiği tespiti yapılabilir. Örneğin, KSS'nin bu krizi önleyemediği iddia edilirken, bunun bir nedeni iş dünyasının söylem ve değerlerinin etik normlardan yoksun olması olarak tanımlanmaktadır. KSS’ye ilişkin tüm kuramsal çerçevelerin, ya etiksiz bir iş dünyası ya da iş dünyasız bir etikten ya da dar anlamıyla tanımlanmış bir sorumluluk anlayışından hareket ettiği ileri sürülmektedir (Sun ve diğerleri, 2010: 10). Örneğin Alex Nunn’un Birleşik Krallık ’ta işgücü piyasasında verimlilik yönetimi analizi, işgücü piyasasındaki verimliliğin, daha düşük işgücü ücretleri ve yoksulluk pahasına elde edildiğini göstermekte ve neoliberal modelde temel bir etik sorun olduğunu ve KSS'ye yönelik farklı hedefler ve öncelikler arasında gerilimler var olduğunu, hem kamu hem de özel sektörde dengeli ve uyumlu KSS hedeflerinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Sun ve diğerleri, 2010: 14).

Bazı yöneticilerin kurumsal sosyal sorumsuzluğunun veya sorumsuz davranışlarının da küresel finansal krizi tetiklediği ileri sürülmektedir (Tench, 2010: 44). Son birkaç on yılı kapsayan Açgözlülük Çağı’nda (Visser, 2010: 231) var olan yönetici açgözlülüğü, bankacılık açgözlülüğü, finansal açgözlülük, kurumsal ve kapitalist açgözlülük, hep birlikte kısmen de olsa finansal krize yol açmıştır (Sun ve diğerleri, 2010: 6). Öte yandan finansal krizin kendisi de, kamuya ve iş dünyasına duyulan güven eksikliği, bazı kurumsal sorumsuz davranışların toplumsal olarak kabul edilememesi ve hoş görülmemesi gibi KSS uygulamaları açısından aşılması gereken daha fazla zorluğa sebep olmuştur (Sun ve diğerleri, 2010: 12). Hatta istikrarsız sosyal, politik ve kültürel ortamın yani küresel kriz ortamının, şirketleri KSS uygulamalarını terk etmeye zorlayıp zorlamayacağı da tartışma konusudur (Tench, 2010: 47).

Kriz öncesi ve sırasında var olan KSS uygulamaları ve anlayışı finansal krizden sorumlu görülse de, yine de KSS'nin, sistemin ekonomik ve sosyal krizine bir çözüm olabileceğinin altı çizilmektedir. KSS'yi yeniden tanımlamanın, şirketlerin faaliyet göstermek için gerekli meşruiyet ve sosyal ehliyeti kazanmasına ve halkın işletmelere olan güveninin artmasına ve toplumsal beklentileri karşılmasına yardımcı olacağı ileri sürülmektedir (Sun ve diğerleri, 2010: 12). Buna göre, işletmelerin sorumlu olmaya devam etmesi ve yöneticilerin kurumsal sosyal sorumluluklarını daha derinden kavrayarak kararlar alması gerektiği ileri sürülmektedir (Tench, 2010: 54-55). Özellikle, firmaların 2008 finansal kriz ortamında, kurumsal itibar ve meşruiyetleri ilgili kaygılarla KSS uygulamalarına yöneldikleri de vurgulanmaktadır (Hanlon ve Fleming, 2009: 942).

Türkiye örneğine baktığımızda finansal kriz, şirketlerin KSS'yi gündemlerine almamalarının bir nedeni olarak sunulmaktadır. 2009 yılında Küresel İlkeler Sözleşmesi'ne katılan şirketlerin önceki yıllara göre az olması yani KSS faaliyetleri konusunda taahhütlerin zayıf kalması, büyük oranda finansal krizle ilişkilendirilmekteydi (TKSSD, 2010: 44). Öte yandan, Capital Dergisi'nin belirlediği "Türkiye'de İtibarı En Yüksek Firmalar" temel alınarak yapılan bir araştırmada, firma/kurum itibarı ve KSS faaliyetleri arasındaki pozitif bir ilişki söz konusu olduğu ve finansal kriz öncesi ve sonrasında, Türkiye'de bu iki değişken arasındaki ilişkinin değişmediği sonucuna varılıyordu. Finansal kriz bu alanda etkili gibi görünmese de, yine de KSS'nin her durumda, daha iyi bir finansal performansa ve firma değerinde veya firmanın pazar payında artışa yol açacak daha iyi bir itibar elde etmede önemli faktörlerden biri olduğunun altı çizilmekteydi (Selvi ve diğerleri, 2010: 286, 287).

3.1.1 Küresel Salgın

Covid-19 küresel salgınının, KSS faaliyetleri ve algısı üzerine etkisinin ele alındığı çalışmalarda, salgının, iş dünyasının temel fonksiyonunun yani, toplumun ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda mal ve hizmet üretme fonksiyonunun altını çizdiği, 'bir firmanın temel amacı ve toplumsal rolü nedir' gibi soruları gündeme getirdiği (Crane ve Matten, 2021: 281); salgının, KSS stratejilerini daha hakiki bir yöne iteceği, bunun iş dünyası için bir fırsat olduğu (Garcia-Sanchez ve Garcia-Sanchez, 2020: 16; He ve Harris, 2020: 176), ayrıca bu krizin, firmaların KSS'yi ne kadar benimsediğini test ettiği (Lee, 2022: 864) vurgulanmaktadır.

Salgın boyunca çeşitli sektörlerden farklı şirketler, küresel salgınla birlikte toplum sağlığını, çalışanların ya da müşterilerinin sağlığını gözetken faaliyetlerde bulundular. Örneğin Çin'de salgının başlangıcında özellikle konaklama alanındaki şirketler, uçak, otel, seyahat acentaları, herhangi bir ücret almadan rezervasyonları iptal etti, oteller tıbbi personel için oda temin etti; firmalar hem müşteriler için hem çalışanlar için yeni sağlık ve hijyen standartları geliştirdiler (Qui ve diğerleri, 2021: 1-2). Yine, Birleşik Krallık'ta üretim endüstrisindeki şirketler temizlik malzemesi üretmeye yöneldiler; bu ürünleri satmak yerine bağışladılar. Süpermarketler, yiyecek bankalarına yiyecek bağışladı (He ve Harris, 2020:177).

Türkiye'de de salgın döneminde yapılan sosyal sorumluluk çalışmaları bağış yapma ve sağlık çalışanlarına destek olma şeklinde gerçekleşti (Tiraki, 2021:75). Örneğin Doğan grubu iki milyon TL, TİSK 20 milyon TL, İşbank iki milyon TL bağışta bulundu. Koton, devlet hastanesi sağlık personeline giysi yardımında bulundu; Penti, kadın sağlık çalışanları için kıyafet, çorap, pijama yardımında bulundu (Tiraki, 2021:75).

Salgın sırasında bu tür KSS faaliyetleri gerçekleştiren şirketlerin incelendiği çalışmalarda, salgın sırasında KSS yatırımlarına devam etmenin firmaların refahı açısından yararlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Hayırseverliğin ya da kamu sağlığını koruma girişimlerinin dış paydaşların dikkatini çektiği ve bunun da yatırım değerini arttırdığının altı çizilmektedir (Qui ve diğerleri, 2021: 9). Yine salgın sırasında daha fazla destek sağlayan firmaların kamunun övgüsünü kazandığı, paydaşlarının beklentilerinin farkına varmayanların ise finansal kayıp ve itibar kaybı

ile karşı karşıya olduğu tespiti yapılmaktadır (Ar, 2021: 10). Bir başka ifadeyle, kriz anlarında firmaların KSS yatırımlarına devam etmeleri salık verilmektedir.

Aslında finansal kriz ve KSS arasındaki ilişkiye yönelik değerlendirmelerde de görüldüğü gibi KSS, şirketlerin zor zamanlarda başvurabilecekleri ya da onlara zor zamanlarda da destek olabilecek, onların itibarını arttıracak, toplumsal meşruiyetlerini pekiştirecek bir araç olarak görülmektedir. Örneğin Sanchez, KSS stratejilerinin salgının yarattığı küresel sorunlarla yüzleşmede yararlı ve etkili bir araç olduğunun altını çizmekte, etik yönetimin ve iyi kurumsal yönetim mekanizmasının bu noktada tartışma götürmez olduğunu ileri sürmektedir (Garcia-Sanchez, 2020: 18). Yani KSS, salgın söz konusu olduğunda da krizle başa çıkmada etkili olabilecek bir araç olarak algılanmaktadır.

Salgın sırasındaki KSS faaliyetlerine ilişkin yapılan bir başka ve ilginç değerlendirme, iş dünyasının bu süreçte ağırlıklı olarak hayırseverlik faaliyetinde bulunduğu, bu dönemde birçok firmanın hayırsever faaliyetlerinin ciddi biçimde arttığıdır. Salgın karşısında sağlık ve finansal anlamda daha kırılgan olan, düşük ücretli kesimler, kadınlar, hizmet sektörü çalışanları ve etnik azınlıklar gibi grupların hedeflenmesi gerektiğinin de altı çizilmektedir (Manuel ve Herron, 2020: 240, 245). Bu da aslında finansal kriz ya da küresel salgın gibi kriz durumlarında, çözüm üretmeyen hatta doğrudan krizin sebebi olarak görülebilen neoliberal politikaların olumsuz sonuçlarıyla başa çıkmada, KSS’nin hayırseverlik boyutunun rolünü ortaya koymaktadır.

3.2 Hayırseverlik (Filantropi) ve KSS

KSS ile yakından ilişkilendirilen hayırseverlik, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirketlerin yerel-kültürel kodlarla iç içe geçmiş bu tür tutumları, bir yönüyle yoksulluk ya da işsizlik gibi daha genel ve yapısal neoliberal sorunlarla mücadelede, hatta mevcut yapıyı sarsacak olası bir huzursuzluğun önlenmesinde önemli bir işleve sahip gözükmektedir.

Modern KSS tanımı çerçevesinde baktığımızda, Archie Carroll’un dört ayaklı KSS piramidi tanımı içinde, sırasıyla ekonomik, yasal, etik sorumluluk dışında, en son ve en tepedeki bileşen olarak hayırsever sorumluluk yer almaktadır. Burada, işletmenin daha geniş bir kesime katkıda bulunarak, destek vererek ve toplumun kalitesini artırarak, iyi bir kurumsal vatandaş olması beklenmektedir (Saraç ve diğerleri, 2017: 231). Şirketlerin 'hayırsever' uygulamaları eğitim, sağlık, yoksulluk, çevre veya diğer sorunlar hakkında çeşitli projeleri kapsamaktadır. Finansal kriz ve küresel salgın ile ilgili tartışmalarda yukarıda görüldüğü gibi KSS’nin bu boyutu bir çıkış olarak görülmektedir. Örneğin Visser KSS'nin, küresel ekonomi için feci sonuçları olan Açgözlülük Çağı'nın panzehirlerinden biri olduğunu savunmaktadır. Bunu yaparken, çok daha eskilere uzanan pratikleri hatırlatarak, Hinduizm’in ve Budizm’in ya da İslam’ın -zekât ve servet vergisi biçiminde görülen-etik pratiklerinin kurumsal sosyal sorumluluğun parçası olduğundan bahsetmekte (Visser, 2010: 240-241) yani hayırsever pratiklere vurgu yapmaktadır.

Hayırsever davranış ile KSS arasındaki ilişki ve bunların kapsamı tartışmalı bir konu olsa da (Sajjad ve Eweje, 2014: 169, 174), gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, KSS piramidinin gelişmekte olan ülkelerdeki klasik piramitten farklı olduğu iddia edilmektedir. W. Visser’in ifade ettiği gibi, buna göre, gelişmekte olan ülkelerde en çok ekonomik sorumluluklar vurgulanmakta, ancak hayırsever sorumluluklara ikinci en yüksek öncelik verilmekte, ardından yasal ve etik sorumluluklar gelmektedir (Saraç ve diğerleri, 2017: 231). Sajjad ve Eweje de Pakistan'daki iş dünyasında KSS'yi fedakârlık veya hayırseverlik davranışıyla ilişkilendirme eğilimi olduğunun altını çizmektedir (2014: 163). Onlara göre, gelişmiş ülkelerde KSS ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçlar etrafında geniş bir sorumluluklar dizisine kurumsal bağlılığı içerirken, Pakistan'da KSS terimi hayırsever faaliyetlerle karıştırılmaktadır (2014: 173-174). Ayrıca dini inançların yanı sıra kültürel ve ahlaki değerler de hayırseverlik ve etik sorumluluklara katılımı etkili olmaktadır (2014: 180). Yani gelişmekte olan ülkelerde KSS hem daha çok hayırseverlikle

özdeşleştirilmekte hem de kültürel kodlarla bağlantılı hayırseverlik uygulamaları biçimini almaktadır. Bu da aslında neoliberal yönetişimin bir aracı olarak, gelişmekte olan ülkeler açısından var olan sistemin meşrulaştırılmasına, özellikle neoliberal politikaların sonucu olarak görülebilecek yoksulluğun bir düzeyde sürdürülebilir olmasına da hizmet etmektedir.

Türkiye'deki KSS algısına bakıldığında da yukarıdakine benzer bir yaklaşım olduğu ileri sürülebilir. Hayırsever tutumların önemsendiğini, sosyal sorumluluk ile Türk vakıf geleneği veya ahilik (bir tür lonca) geleneği arasındaki ilişkinin vurgulandığı gözlenebilir. Örneğin, *Herkes için KSS Ulusal İnceleme Raporu*'nda, Türk iş dünyasının 13. yüzyıla kadar uzanan uzun bir KSS faaliyetleri geçmişine sahip olduğu ileri sürülmüştür. Esnaf ve sanatkârların dayanışma örgütü olarak ortaya çıkan “Ahilik”in insancılık, hayırseverlik, cömertlik ve işbirliğine uygun davranışlar gibi ilkelerinin, KSS'nin bileşenleriyle doğrudan ilgili olduğunu, hayırsever davranışın ve insani yardımın Türkiye'de iş kültürünün bir parçası olageldiği vurgulanmıştır (Varçın ve diğerleri, 2013: 21). Yine, Slovenya ve Türkiye'de KSS kavrayışını karşılaştıran bir çalışma, Türkiye'de KSS'nin hayırseverlikle ilişkilendirilen kavrayışının oldukça baskın olduğunu, diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi hayırseverliği KSS ile eşitleme eğiliminin, bu durumu açıklayabileceğini vurgulamaktadır (Golob ve diğerleri, 2018: 433, 437). Gerçekten de Türkiye'de bu eğilimin birçok örneğini görmek mümkündür.

Örneğin MÜSİAD'ın 2012-2017 yıllarındaki Genel başkanı Nail Olpak, KSS etkinliklerini, Ahilik'in ilk ilkesi olan “cimrilik kapısının kapanıp, yardımseverlik ve dayanışmacılık kapısının açılması” ilkesine güzel bir örnek olarak tanımlıyor ve yoksullukla mücadele için sosyal dayanışmaya, sosyal yardıma vurgu yapıyordu (“MÜSİAD üçüncü bölgesel”, 2015). Ayrıca, MÜSİAD internet sitesinde, bir geleneğe dayanan, yardımlaşmanın bir yolu olan Zimem Defteri (veresiye defteri), sosyal sorumluluk faaliyetleri altında yer almaktadır: “Osmanlı'da varlıklı kişiler, içinde yazılı olan tüm borçları ödeyerek zimem defterlerini satın alırdı.” Bu gelenek MÜSİAD bünyesinde yaşatılmakta, borçlu olanın ve borcu ödeyenin bilinmediği bir şekilde yardımlaşmanın, “hayırda yarışmanın” bir usulü olarak sunulmaktadır (“MÜSİAD”, 2022a). Yine sosyal sorumluluk başlığı altında, erdemli hayat etkinlikleri çerçevesinde, 2012'den beri devam eden Kur'an buluşma derslerinden, bu proje kapsamında kurulan Erdemli İşadamı Okulu'ndan bahsedilmektedir. Bu eğitimin içeriğinin, “her daim MÜSİAD'ın da ön planda tuttuğu bir mesele olan Ortaklık Kültürü ve Müslüman işadammının, iş hayatındaki muhataplarına karşı sorumluluklarının bilincinde olarak eylemde bulunmasını önceleyen Erdemli İşadamı Modeli” olduğunun da altı çizilmektedir (“MÜSİAD”, 2022b).

Öte yandan, İslami kültürel kodları, sosyal sorumluluk çerçevesinde kullanan holdingler ve uygulamalarına Çalık, Kipaş, Boydak gibi sermaye grupları da örnek gösterilebilir. Örneğin Çalık grubu Ramazan aylarında Erzincan, Urfa gibi illerde düzenledikleri iftar yemeklerini, yine Ramazan ayı boyunca Suriyeli mülteciler için düzenledikleri ekmek karnesi kampanyasını, Irak'tan gelen çocuklar için sünnet etkinliği gerçekleştirmelerini sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında tanımlamaktaydı (“iftarımızı Anadolu'da açıyoruz”, 2022; “Kardeşlik vakti”, 2013). Düzenledikleri “evden eve el ele” kampanyası (2011) ile Çalık holding çalışanları İstanbul ve Ankara'da ihtiyaç sahibi ailelere yardım topluyorlardı (“Çalık ailesi piknikte”, 2012). Kipaş Holding de sosyal sorumluluk çerçevesinde, Ramazan ayı boyunca işçilere yemek yardımı yapıyor, ayrıca ihtiyaç sahibi ailelere ve öğrencilere kıyafet yardımı yapıyordu. Dolayısıyla, küçük ve orta ölçekli sermayenin, KSS faaliyetleri çerçevesinde hayırseverliği ve yardımı vurguladığı ve bunu İslami kültürel kodlar içinde gerçekleştirdiği gözlenebilir.⁶

⁶ Çalık, Kipaş gibi holdinglerin 2014-2015 yılları süresince web sayfaları incelenerek not alınan bu faaliyetler, bugün yenilenmiş web sayfalarında yer almıyor. O yüzden etkinliklerle ilgili bazı haberler kaynak gösterildi. Ama 2011-2014 yılları arasındaki faaliyetlerinde, sosyal sorumluluk faaliyetleri altında bu tür faaliyetler yer almaktaydı.

Bu, bir yandan Türkiye’de KSS uygulamalarında hayırseverlik boyutunun önemli bir unsur olduğunu gösterirken öte yandan KSS uygulamalarının yerel kültürel kodlarla nasıl harmanlandığını da gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede, iyi bir Müslüman işadamı olmak, erdemli hayat sürmek, cami inşa etmek, Ramazan ayı boyunca hayırseverlik yapmak, yardım faaliyetleri düzenlemek gibi yerel/İslam’a özgü kodlarla yeniden ele alınan, biçimlenen bir KSS tanımından bahsetmek mümkündür. Yani küresel, uluslararası nitelikteki kurumsal sosyal sorumluluk gibi bir pratik, yerel kültürel kodlarla Türkiye özelinde bu şekilde yeniden biçim almaktadır. Bir başka yönüyle de bu harmanlanma durumu, KSS gibi küresel, neoliberal araçların, yerelde ve özelde nasıl meşru bir zemin kazandığını ve içselleştirildiğini de göstermektedir.

Türkiye’de KSS uygulamaları sadece hayırseverlik ve meşrulaştırma boyutuyla neoliberal yönetişimin aracı olarak işlevsellik kazanmamaktadır; KSS uygulamaları nitelikli işgücü yaratmayı hedefleyerek, bu çerçevede de eğitimi ön plana çıkararak aslında neoliberal politikaların temel sorunlarından işsizliğe ve yoksulluğa bir çözüm oluşturma anlamında da işlevsel görünmektedir.

Türkiye’de tüm sektörlerden şirketlerin bir KSS projesi olarak eğitime ve hedef kitle olarak öğrencilere ilgi duyması, Türkiye’de eğitim sisteminin uzun yıllardır en sorunlu konulardan biri olmasına ve şirketlerin bu toplumsal soruna olan duyarlılıklarına bağlanabilir (Saraç ve diğerleri, 2017: 239). Öte yandan bu tür projelerin, emek piyasasının düzenlenmesi, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi gibi sonuçları olduğu da açıktır. Örneğin Holding’in 2006-2013 yıllarında yürüttüğü Meslek Lisesi Memleket Meselesi başlıklı sosyal sorumluluk projesi, öğrencilere çeşitli burslar, staj imkânları ve istihdam önceliği sağlamayı hedeflemişti (“Koç Topluluğu Politikaları”, 2022). Mesleki eğitimi destekleyerek aslında tam da o dönemde Türkiye ekonomisinin ve sermayenin ihtiyacı olan nitelikli işgücü ihtiyacını destekleyecek bir projeydi. Ayrıca bu tür projeler kapsamındaki yaz stajları, bunu sosyal sorumluluk faaliyeti olarak gerçekleştiren şirketler için, ucuz ve esnek işgücü sağlamada önemli bir rol de üstlenmektedir. Aslında, toplumsal bir sorunu çözüme (örneğin kız çocuklarının eğitimi) ve eğitime katkı yapma amacı taşıyan projeler, bu şirketlerin ve genel olarak da sermayenin meşruiyetini güçlendirecek biçimde, emeğin artı değerinin yeniden dağıtılması anlamına da gelmektedir (Ayhan, 2009: 182).

Dolayısıyla, eğitim alanına ilişkin projelerin neoliberal politikaların işsizlik, istihdam gibi sorunlarını aşmaya yönelik bir boyutu olduğunu ileri sürmek mümkündür. Öte yandan yoksullukla, eşitsizliklerle mücadelede de KSS projeleri sermaye tarafından kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası, eşitsizliği azaltmak, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme gibi hedeflere yönelik projeler, KSS projeleri arasında değerli bulunmakta, bu alanlardaki projeler teşvik edilmektedir. Örneğin 2021’de düzenlenen, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına değer katan KSS projelerinin ödüllendirildiği 13. KSS Zirvesi Ödülleri içerisinde, altın başarı ödülüne layık görülen projelerden ikisi toplumsal cinsiyet eşitliği amacı kategorisinde, Beko’nun 100 Kadın Bayii Projesi ve Coca-cola Kız Kardeşim Projesi’dir. Cargill’in 1000 Çiftçi 1000 Bereket Projesi ise insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacı içinde değerlendirilmiştir. Jüri özel ödülünü ve Covid19-KSS ödülünü alan ve gümüş Başarı ödülüne layık görülen proje ise Trendyol’un Sepette İyilik Hareketi’dir. Bu proje de eşitsizliklerin azaltılması amacı çerçevesinde değerlendirilmiştir (TKSSD, 2021).

BM’nin 2016’da kabul ettiği, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları olarak tanımladığı amaçlar, yani açlığı, yoksulluğu ortadan kaldırmak, temiz enerji kaynakları yaratmak, eşitsizliklerin azaltılması, iklim eylemi, sağlıklı kaliteli yaşam, nitelikli eğitim gibi hedefler, aslında var olan neoliberal sistemin sorunlarına da işaret etmektedir. Yoksulluk, eşitsizlik, sağlıklı ve kaliteli bir yaşamdan yoksun olmak uluslararası örgütün de tanımladığı en temel sorunlardandır. Sosyal sorumluluk projelerinin bu başlıklarda yoğunlaşması, bu alanlardaki projelerin ödüllendirilmesi KSS’nin, neoliberal politikaların sorunlarıyla baş etmede bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

4. Sonuç

1980'lerden bu yana tüm Dünya'da etkili olan neoliberal ekonomi, siyasal ve sosyal boyutlarıyla bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Ekonomik krizler, özellikle 2008 krizi, Covid-19 salgını, çevresel yıkım, derinleşen eşitsizlik ve artan yoksulluk, aşılması, başa çıkılması gereken sorunlar olarak tüm ülkelerin gündemlerinde yer almaktadır. Bu sorunlar, özellikle 2008 finansal krizi ve yoksulluk, eşitsizlik gibi küresel sorunların daha da derinleşmesi, küresel neoliberalizmin sorgulanmasına yol açmıştır. Neoliberalizmin ya da kapitalizmin daha keskin eleştirileri gündeme geldiği gibi, Dünya Bankası ya da BM gibi uluslararası kuruluşların var olan sistem içinde bir takım düzenlemelerle, örneğin 'piyasa dostu devlet/kolaylaştırıcı devlet' gibi modellerle sorunları ele aldığını gözlemek mümkündür.

İşte KSS, neoliberalizmin meşruiyetinin sorgulandığı bir Dünya'da kurtarıcı olarak sunulmaktadır. Neoliberal yönetim ya da devlet-piyasa işbirliği nasıl bir kurtarıcı, neoliberalizmin krizlerine bir çözüm olarak sunulduysa, KSS de neoliberal yönetimin kendisi gibi ve onun bir parçası olarak, bu toplumsal sorunlar karşısında bir kurtarıcı olarak görülmektedir.

Daha önce vurgulandığı gibi, KSS'yi neoliberalizmin kilit bir unsuru olarak görmek mümkündür. KSS, sorumluluğun devlet, özel sektör, STK'lar gibi yönetimin aktörleri arasında paylaşılması anlamına gelse de, devletin sosyal görevlerinin devredilmesi, yani eğitim, sağlık gibi birçok alanın piyasaya açılması anlamına da gelmektedir. Özelleştirmelerin, piyasalaşmanın daha yumuşak ve örtük bir biçimde gerçekleşmesi olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla KSS faaliyetleri neoliberalizmin 'minimum devlet müdahalesi' anlayışının hem bir uzantısı hem de tamamlayıcısıdır. Ancak 2000'lerden sonra, özellikle yönetim kavramıyla gündeme gelen devlet ve özel sektör işbirliği, ya da 'piyasa dostu devlet' gibi modeller, devletin alanının yeniden genişletilmesi ya da bu minimal devlet anlayışından uzaklaşma gibi görünse de, sosyal devletin görev alanlarının yeniden devlete devredilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu alanlarda kamu-özel ortaklıkları şeklinde gelişen, büyük ölçüde piyasa lehine müdahaleler söz konusudur.

Ayrıca KSS faaliyetlerinin, küresel toplumsal sorunlara çözüm bulan, buralardaki sorumluluğunu kabul eden bir şirket imajı yaratarak, şirketlerin ya da genel olarak sermayenin toplumsal meşruiyetini güçlendiren ya da yeniden kazandıran bir yönü de vardır. Hem çalışanlarının hem de müşterilerinin ve genel olarak toplumun, şirketlerin faaliyetlerinden duyduğu etik kaygıları giderebilecek, ilişkileri yumuşatabilecek ideolojik bir işlevi de vardır. Dolayısıyla KSS, neoliberal sistemin, krizlerle sarsılan meşruiyetini yeniden kurmada ya da sürdürmede etkili bir araç olarak görülmektedir. Özellikle küresel salgın döneminde hayırseverlik alanında artan KSS faaliyetleri, KSS'nin küresel sorunlarla yüzleşmede ve onları aşmada yararlı ve etkili bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir.

KSS faaliyetleri, yukarıda ele alındığı gibi, uluslararası kuruluşlar yardımı ile yerel ekonomileri küresel neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir işlev üstlenmektedir ve bu entegrasyonun önemli bir aracıdır. Öte yandan, KSS faaliyetleri yerel kültürel kodlarla, değerlerle harmanlanıp, tanımlanır. Bu da ülkenin ekonomisinin uluslararası düzene entegrasyonunun meşru kılınmasını sağlar. Yani uluslararası örgütlerin, küresel piyasaların yerel piyasalara müdahalesi ya da yerel piyasayı düzenlemesi doğallaşmış olur.

KSS'nin evrensel insan hakları, çevreyi koruma gibi dünya çapında bazı evrensel ilkeleri olmasına rağmen, KSS algısı her zaman toplumsal yer ve zaman bağlamıyla ilişkilidir (Sun ve diğerleri, 2010: 6). Kültürel ve ahlaki değerler kadar dini inançlar da kurumları hayırsever ve etik sorumluluklara katılmaya yönlendirmede etkilidir (Sajjad ve Eweje, 2014: 180). Bu kültürel, yerel kodlar tarafından şekillendirilen, içselleştirilen KSS projeleri, neoliberal politikaların ve krizin sonuçlarından kaynaklanan yaygın hoşnutsuzluğun üstünü örtebilir. KSS faaliyetlerinin yerel-kültürel kodlarla harmanlanması, KSS gibi küresel neoliberalizmin bir aracının, yerelde ve özelde nasıl meşru bir zemin kazandığını ve içselleştirildiğini de göstermektedir.

Özellikle KSS’nin Türkiye gibi ülkelerde ön plana çıkan hayırseverlik ve yardımlaşma boyutu; eşitsizlik, yoksulluk gibi neoliberalizmden kaynaklanan sorunların çözümüne geçici çözümler üretmek sistemin meşruiyetini pekiştirmek ve sürdürmek gibi bir işlev üstlenebilmektedir. Bu tür KSS faaliyetleri sosyal yardım işleviyle, olası huzursuzluğun ve hak düzeyinde bir arayışın önüne geçebilir.

Sonuç olarak, KSS faaliyetleri devletlerin sorumluluklarının piyasaya devredilmesi anlamına da gelmektedir ve neoliberal politikaların ‘minimal devlet’ anlayışının bir uzantısı ya da tamamlayıcısı olarak ele alınabilir. Bu anlamda neoliberalizmin kilit bir unsurudur. KSS faaliyetleri uluslararası kuruluşların yardımıyla yerel ekonomileri küresel, neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir role sahiptir. Ayrıca, KSS faaliyetleri neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulmaktadır. Özellikle KSS’nin hayırseverlik boyutu, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir strateji olabilmektedir. Bu çıkarımlar doğrultusunda, KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olarak tanımlanabileceği ve neoliberal yönetişimin bir parçası olduğu ileri sürülebilir. Bu durumda sorulması gereken, neoliberal yönetişimin bir parçası hatta önemli bir mekanizması olan KSS pratiklerinin, neoliberalizmden kaynaklanan yapısal sorunlara gerçek yanıtlar üretmede ne kadar başarılı olabileceğidir.

Kaynakça

- Akdoğan, N., Gülhan, O. ve Aktaş, M. (2017). The relationship between corporate social responsibility reporting and corporate governance: evidence from Turkish banking sector. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 13(5), 181-195.
- Ar, A. Y. (2021). Corporate social responsibility. P. Harris, A. Bitonti, C. S. Fleisher, A. S. Binderkrantz (Ed). *The Palgrave encyclopedia of interest groups, lobbying and public affairs* içinde. Cham: Palgrave Macmillan.
- Ayhan, B. (2009). Siyasal iktisat ve kurumsal sosyal sorumluluk. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 173-187.
- Barthold, C. (2013). Corporate social responsibility, collaboration and depoliticisation. *Business Ethics: A European Review*, 22(4), 393-403.
- Bekmen, A. (2016). *Sermayenin "Etik" inşası küresel üretim ve kurumsal sosyal sorumluluk*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Berniak-Woźny, J. (2010). Corporate social responsibility in developing countries: Polish perspective. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis (Critical studies on corporate responsibility, governance and sustainability, Vol. 1)* içinde (ss. 271-302). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Crane, A. ve Matten, D. (2021). COVID-19 and the future of CSR research. *Journal of Management Studies*, 58(1), 280-284.
- Çakar, U. ve Alakavuklar, O. N. (2014). Sustainability and environmental perspectives in Turkey: A Socio-cultural analysis. G. Eweje (Ed.) *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 117-137). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Çalık ailesi piknikte buluştu. (2012, 10 Haziran) Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/06/10/calik-ailesi-piknikte-bulustu>, (28.07.2022).
- Çullu B., Kjamili, B., Byrne, P. ve Kanabar, S. (2020). *Responsible impact project, Avrupa ve Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk yoluyla özel sektör sivil toplum iş birliği raporu*. Sivil Toplum Diyaloğu (STD) Programı.

- Ding, W., Levine, R., Lin, C. ve Xie, W. (2021). Corporate immunity to the COVID-19 pandemic. (Working Paper 27055, 1-52). (10. 8. 2022). Erişim adresi: <http://www.nber.org/papers/w27055>,
- Duman, D. U., Giritli, H. ve McDermott P. (2016). Corporate social responsibility in construction industry: A comparative study between UK and Turkey. *Built Environment Project and Asset Management*. 6(2), 218 – 231.
- Ersöz, H. (2009). İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışının gelişiminde meslek kuruluşlarının rolü. *Journal of Social Policy Conferences* 57, 87-123.
- Eweje, G. (Der.) (2014). Introduction: Trends in corporate social responsibility and sustainability in emerging economies. *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 3-17). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Fidan, Z. ve Şentürk, Z. A. (2017). Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) çalışmalarında işbirliği: Akbank, Garanti Bankası ve Türkiye İş Bankası üzerine bir değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 9(4), 40-65.
- Fleming P. ve Jones, T. M. (2013). *The End of the corporate social responsibility: Crisis and critique*. London: Sage.
- Fleming, P., Roberts, J. ve Garsten, C. (2013). In search of corporate social responsibility: Introduction to special issue. *Organization*, 20(3), 337-348.
- García-Sánchez, I. M. ve García-Sánchez, A. (2020). Corporate social responsibility during Covid-19 pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 126.
- Garriga E. ve Méle, D. (2004). Corporate social responsibility theories: Mapping the territory. *Journal of Business Ethics* 53(1), 51-71.
- Genç MÜSİAD, (2022) Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.gencmusiad.org.tr/kurumsal-hakkimizda-1.html> (11.08. 2022)
- Golob, U., Türkel, S., Kronegger L. ve Uzunoğlu, E. (2018). Uncovering CSR meaning networks: A Cross-national comparison of Turkey and Slovenia. *Public Relations Review*, 44(4), 433-443.
- Gündüz, B. (2009). *Contest in the boundaries of corporate social responsibility: Emergence of nongovernmental systems of labour regulation in the textile and apparel industry*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hanlon, G. ve Fleming, P. P. (2009). Updating the critical perspective on corporate social responsibility. *Sociology Compass*, 3(6), 937-948.
- He, H. ve Harris, L. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, 116, 176-182.
- Hoştut, S. (2015). Kurumsal sosyal sorumluluk raporlarında söylem. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 40, 119-136.
- İftarımızı Anadolu'da açıyoruz. Erişim adresi: <https://www.calik.com/tr/sosyal-sorumluluk/iftarimizi-anadoluda-aciyoruz> (28.07.2022)
- Jones, B. (2010). Corporate social irresponsibility: The role of government and ideology. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 57-75). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Joseph, J. (2012). *The social in the global*. Cambridge: Cambridge University.

- Kardeşlik vakti. (2013, 9 Temmuz). Erişim adresi: <https://www.takvim.com.tr/ramazan/2013/07/09/kardeslik-vakti> (28.07.2022).
- Kaya, N. ve Kuruuzum, A. A. (2014). A Study on social responsibility projects by Top 500 manufacturer companies in Turkey. *Research Journal of Business and Management*, 1(3), 240-252.
- Koç Topluluğu politikaları ve sürdürülebilirlik raporları. Erişim adresi: <https://cdn.koc.com.tr/cmscontainer/kocholding/media/koc/05surdurulebilirlik/raporlar/surdurebilirlik-raporu-tr/koc-grup-surdurulebilirlik-raporu-2013.pdf>, (29. 07. 2022).
- Lee, S. (2022). Corporate social responsibility and COVID-19: Research implications. *Tourism Economics*, 28(4), 863-869.
- Manuel, T. ve Herron, T. L. (2020). An Ethical perspective of business CSR and the Covid-19 Pandemic. *Society and Business Review*. 15(3) 235-253.
- Munck, R. (2005). Neoliberalism and politics, and the politics of neoliberalism. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.) *Neoliberalism: A critical reader* içinde (ss. 60–69). London: Pluto Press.
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. (2022a). Zimem defteri. Erişim adresi: <https://www.musiad.org.tr/icerik/zimem-defteri-46> (05.03.2022).
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. (2022b). Erdemli hayat. Erişim adresi: <https://www.musiad.org.tr/icerik/erdemli--81> (29.07.2022).
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. MÜSİAD üçüncü bölgesel iş geliştirme toplantısını Adana’da gerçekleştirdi. (2015, 9 Mart). Erişim adresi: <https://www.insaatyatirim.com/haber/16046/musiad-ucuncu-bolgesel-is-gelistirme-toplantisini-adanada-gerceklestirdi> (28.02.2022).
- Narlı, N., Zülfikar, H., Gizer, A., Tünay, R. S., Akyol, A. D., Kurtaran, T., Öztürk, H. (2016). *Corporate Social Responsibility For All Project, Turkey, Sustainability Reporting, National Review Report*, Ankara: TİSK.
- Palakshappa, N. ve Chatterji, M. (2014). Corporate social responsibility in the Indian context. G. Eweje (Der.) *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 139-162). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Qiu, S. C., Jiang, J., Liu, X., Chen, M. H. ve Yuan, X. (2021). Can corporate social responsibility protect firm value during the COVID-19 pandemic?. *International Journal of Hospitality Management*, 93, 102759.
- Richardson, BJ. (2014) To Govern and be governed: The Governance dimensions of SRI's influence. C. Louche ve T. Hebb (Ed.) *Socially responsible investment in the 21st Century: Does it make a difference for society?* içinde (ss. 247-2729. UK: Emerald Group Publishing Limited.
- Sajjad A. ve Eweje, G. (2014). Corporate social responsibility in Pakistan: Current trends and future directions. G. Eweje (Ed.) *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 163-187). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Saraç, M., Erdur, D. A ve Bektaş, O. (2017). Corporate social responsibility in Turkey: A sectoral analysis. *European Journal of Applied Business and Management*, Special Issue, 229-243.
- Selvi, Y., Wagner, E. ve Türel, A. (2010). Corporate social responsibility in the time of financial crisis: Evidence from Turkey. *Annales Universitatis Apulensis: Series Oeconomica*, 12(1), 281-290.

- Shamir, R. (2010). Capitalism, governance, and authority: The Case of corporate social responsibility. *Annual Review of Law and Social Science*, 6, 531-553.
- Sun, W., Stewart, J. ve Pollard, D. (Der.) (2010). Reframing corporate social responsibility. *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 3-19). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Tench, R. (2010). The Role of corporate social responsibility in the financial crisis. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 43-56). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Tennberg, M., Vola, J., Espiritu, A. A., Fors, B. S, Ejdemo, T., Riabova, L. ve Nosova, T. (2014). Neoliberal governance, sustainable development and local communities in the Barents Region. *Barents Studies: Peoples, Economies and Politics*, 1(1), 41-72.
- Tiraki, N. (2021). *Halkla ilişkiler ve kurumsal sosyal sorumluluk: Pandemi sürecinde gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu. (2022). Ortak Yarınlar ödül programı hakkında. Erişim Adresi: <https://www.ortakyarinlar.com/Home/About> (05.08.2022)
- Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (2010). *CSR Turkey baseline report*, Ankara: TKSSD.
- Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (2021). *13. KSS Zirvesi sürdürülebilir kalkınma amaçları ödülleri*, Ankara: TKSSD
- Varçın, R., Ergün, G., Gülçübuk, B. ve Turan, B. (2013). *Herkes için kurumsal sosyal sorumluluk: Ulusal inceleme raporu*. Ankara: TİSK.
- Visser, W. (2010). CSR 2.0: From the age of greed to the age of responsibility. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 231-251). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Yankaya, D. (2014). *Yeni İslami burjuvazi, Türk modeli*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

**SOSYAL MEDYA PAZARLAMA AKTİVİTELERİNİN TÜKETİCİ ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: ENGLISH HOME ÖRNEĞİ***

Gökhan KUZUCANLI^{1*}
Emine Pınar SAYGIN²

Öz

Sosyal medya her geçen gün önemi artan, geniş kitlelere hitap edebilen, erişimi kolay bir platformdur. Bu özellikleri sayesinde günümüzde pazarlama açısından firmalara oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışma, sosyal medya pazarlama aktivitelerinin tüketici üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Boomsocial'a göre sosyal medyayı pazarlama amacıyla en aktif kullanan kuruluşlardan olan English Home markası değerlendirilmiştir. Tüketici algısında English Home markasının sosyal medya platformlarını değerlendirmek amacıyla Yadav ve Rahmanın geliştirdiği (2017) "sosyal medya pazarlama aktiviteleri" ölçeği kullanılmış, nicel bir analiz yapılmıştır. Markayı takip edenlerden oluşan örneklem üzerinde yapılan çalışmada çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Sosyal Medya, Pazarlama, Tüketici

**THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA MARKETING ACTIVITIES ON CONSUMER:
THE EXAMPLE OF ENGLISH HOME**

Abstract

Social media is a platform that is gaining in importance day by day, appealing to large audiences, and easy to access.. With these features, it offers very important opportunities to companies in terms of marketing today. This study was conducted to investigate the effect of social media marketing activities on the consumer. For this purpose, the English Home brand, which is one of the organizations that use social media most actively for marketing according to Boomsocial, has been evaluated. In order to evaluate the social media platforms of the English Home brand in consumer perception, the "social media marketing activities" scale developed by Yadav and Rahman (2017) was used, and a quantitative analysis was made. Various findings were reached in the study conducted on the sample of those who follow the brand.

Keywords: Social Media, Marketing, Consumer

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etiği Kurulu'ndan 2022/01 karar nolu yazılı izin alınmıştır

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya DPÜ, GSF, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID: 0000-0003-3584-0133

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): gkhn_kzcanli@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya DPÜ, GSF, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID: 0000-0001-8435-2924

Başvuru Tarihi (Received): 08.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

İnternet teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşması ile insanlar her alanda teknolojik yenilikleri kullanır olmuştur. Etkileşim ve iletişim başka bir boyut kazanmış sosyal ağlar yeni bir figür olarak hayatımızda yerini almıştır. İletişim insan ile başlayan ve insan ile devam eden bir edimdir (Güngör, 2020:44). İnsan doğasının önemli unsurlarından olan bu edim web 2.0 teknolojisiyle beraber yeni bir mecraya taşınmıştır. Öncesinde arkadaşlık etkileşimleri ile başlayan bu yönelim sonrasında içerisine kurum ve kuruluşları da dâhil ederek çapını genişletmiştir. Sosyal medya çeşitli markaların tüketicileri ile aracısız ve düşük maliyet ile etkileşim kurmalarına olanak tanımıştır. Çevrimdışı dünyada işletmelerin etkileşim başarıları geleneksel yollar ile sağlanıp ölçülürken, çevrimiçine geçilirken bu yol ve yöntemler yetersiz kalmıştır. İşletmeler bu yeni mecraya özel farklı etkileşim ve aktivite biçimleri geliştirmişlerdir. İşletmelerin sosyal medyada varlıkları, yaptıkları, aktiviteleri kadar, tüketicilerinde bunları nasıl anlayıp algıladıkları da önemlidir. Bunu ölçmek ve ortaya koyabilmek, işletmeler için önemli bir değerlendirme ve geri bildirim kaynağı olmaktadır. Bu noktada işletmelerin sosyal medyadaki aktiviteleri, bu aktiviteler sayesinde hedef kitleleri ile kurdukları iletişim ve bunların kitleleri nasıl etkilediğini anlamak ve ölçmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bunu ölçmek için Yadav ve Rahman'ın (2017) geliştirmiş olduğu sosyal medya pazarlama aktiviteleri (S.M.P.A.) ölçeğinin Yüksekbilgili (2018) aracılığı ile Türkçeye uyarlanan versiyonu kullanılmıştır.

Araştırmada English Home markasının sosyal medya hesapları seçilmiştir. Bunun nedeni; bağımsız bir sosyal medya araştırma şirketi olan Boomsocial'ın yayınlamış olduğu istatistiklerdir. Boomsocial incelemesi için tüm hesapların ve sayfaların, hayranlarının sayısı, hayran sayısındaki artış, sayfanın yapısı, sayfadaki bilgiler, incelenen ay boyunca paylaşılan iletiler, iletilerin türleri, paylaşılan iletilere yapılan beğeniler, paylaşımlar, yapılan yorumlar ve retweetler, ileti başı etkileşim oranları, hashtag ve mention kullanımı ve hesabın bulunduğu sektördeki karşılaştırmalı durumu gibi farklı veriler derlenerek elde etmektedir. Buna göre her ülkeye özel sosyal medya aktifliğine göre listeler yayınlamaktadır. Türkiye'de sosyal medyayı (Facebook, Twitter, Instagram) en aktif kullananlar listesine göre English Home listede uzun süre boyunca üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Aylık yayınlanan listelerde 2021 yılı haziran³, ve temmuz⁴ ayında 2., ağustos⁵, eylül⁶, ekim⁷, kasım⁷ ve aralık⁸ ayında ise 3. Sırada yer almaktadır. 2022 yılına baktığımızda ise ocak⁹ ayında 2., şubat¹⁰ ayında 3. ve mart¹¹ ayında 2. olduğunu görmekteyiz. Listedeki ilk sıralarda isimler zaman içinde değişse de uzun süre boyunca ilk üçte sürekli yer alması sebebiyle araştırmada örneklem olarak seçilmiştir. Böylece sosyal medyada aktifliği bağımsız bir araştırma şirketince ortaya konan bir işletme ölçeğinin odağına alınarak sıralamalardaki bu başarısının tüketicideki yansımaları görülmek istenmiştir.

Çalışmada öncelikle sosyal medya kavramı, sosyal medya pazarlaması, sosyal medyadaki tüketici konuları literatür çerçevesinde açıklanmış sonrasında seçilen işletme özelinde nicel bir analiz yapılmıştır. Çalışmanın sonunda elde edilen bulgu ve sonuçlar paylaşılmıştır.

³ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Haziran/Top100>

⁴ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Temmuz/Top100>

⁵ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Agustos/Top100>

⁶ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Eylul/Top100>

⁷ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Ekim/Top100>

⁷ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Kasim/Top100>

⁸ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Aralik/Top100>

⁹ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2022/Ocak/Top100>

¹⁰ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2022/Subat/Top100>

¹¹ <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2022/Mart/Top100>

1. Sosyal Medya

Sosyal medya kavram olarak hem bilginin doğru kanallar ile iletilmesini hem de bir şekilde bir araya gelmiş insanlar topluluğunun etkileşimi içerir. Sosyal medya için bu anlamda bireylerin belirli bir ortam veya araç aracılığıyla kişiler arası etkileşimi tarafından oluşturulan ve sürdürülen platformlarını ifade eder denilebilir (Neti, 2011: 2). Sosyal medya tanım olarak kullanıcıları tarafından oluşturulan içeriğin oluşturulmasını, düzenlenmesini ve yayılmasını sağlayan önemli bir Web 2.0 teknolojileri uygulamasıdır (Constantinides, 2014:42). Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi ile dijital dünyada pazarlama stratejileri için yeni bir mecra yeni bir yön mümkün olmuştur. Web 1.0'ın tek yönlü statik yapısından Web 2.0'a geçiş ile sosyal medyanın ön planda olduğu, fikir ve bilgi akışını kolaylaştıran, bilgiye erişimin, düzenlemenin ve paylaşmanın kolaylaştığı yeni dinamik bir zemin ortaya çıkmıştır. Kavram olarak Web 2.0 için bir çeşit etkileşimli, açık kaynak ve kullanıcı kontrollü internet uygulamaları çeşitliliği denilebilir. Web 2.0 teknolojilerinin en öne çıkan yeniliklerden biri sosyal medyadır. Bu yenilik insanlar tarafından hızla benimsenmiş. Kullananların sayısı ve kullanım alanları hızla artmıştır.

Hootsuite, We Are Social ve Kepios tarafından yapılan araştırmalarının sonucunda yayınlanan raporları önemli veriler ortaya koymaktadır. Ekim 2021 araştırma raporunda internet kullanıcılarının interneti kullanma nedenleri sorulduğunda %45,7 gibi önemli oranda bir kısım marka ve ürün arama için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Rapor döneminde dünya çapında 4½ milyardan fazla sosyal medya kullanıcısı olduğu hesaplanmıştır. Araştırmada internet kullanıcılarının sosyal medyayı hangi temel nedenler ile kullandıkları sorulduğunda ise %27,7'si satın alınacak şeyler adına ilham bulmak için, %26,2'si satın alacakları ürünleri bulmak için, %22,7'si sevdikleri markaların paylaşımlarını görmek için olduğunu belirtmişlerdir. Aynı araştırmada kişilere sosyal medyada hangi hesapları takip ettikleri sorulduğunda %21,3'ü satın alım yaptığı işletme ve markaları söylemişlerdir.¹² Bu verilere göre sosyal medyanın, tüketici davranışları üzerinde önemli etkileri olduğu görülmektedir. Sosyal medya yıllar itibariyle tüketicilerin bir malı veya hizmeti arama, değerlendirme, seçme ve satın alma davranışlarını belirleyen etkileyen bir rol almıştır. Türkiye özelinde yapılan araştırmalarda sosyal medya kullanımı ile ilgili önemli veriler elde edilmiştir. 2021 yılı ocak ayına bakıldığında Türkiye'de 60,00 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunduğu görülmektedir. Türkiye'deki sosyal medya kullanıcılarının sayısı 2021'de bir önceki yıla göre 6 milyon (+%11) artmıştır. Ocak 2021 tarihinde bakıldığında Türkiye'deki nüfusun %70,8'inin sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir.¹³ 2022 ye gelindiğinde bu rakamlar yükselmiştir. Ocak 2022'de Türkiye'de 68,90 milyon sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. 2022'nin başında Türkiye'deki sosyal medya kullanıcılarının sayısı toplam nüfusun yüzde 80,8'ine eşittir. Araştırmalar, kullanıcı sayısının 2022'de bir önceki yıla göre 8,9 milyon (yüzde +14,8) arttığını ortaya koymaktadır.¹⁴

Ortaya konulan bu istatistikler işletmelerin sosyal medyadan daha etkin bir şekilde faydalanma isteğini arttırmaktadır. İletişim dijital pazarlama faaliyetleri için önemli bir bileşendir. Ancak dijital dünyada pazarlama, mesajın içeriği ile sınırlı değildir; müşterilerle olan bağları da kapsar ve marka bilincini oluşturmak, pekiştirmek, sürdürmek için güçlü bir aracı temsil eder. Sosyal medya bu noktada iletişim mecrası olarak pazarlama faaliyetlerine aracılık edebilmektedir (Tiago ve Veríssimo, 2014:705).

2. Sosyal Medya Pazarlaması

Sosyal medya pazarlaması; işletmelere, markalara, ürünlere ya da kişilere farkındalık ve tanınma fırsatı veren çeşitli web araçlarını kullanımı ile yapılan çok çeşitli doğrudan ve doğrudan olmayan pazarlama faaliyetleridir (Gunelius, 2011:10). Sosyal medya pazarlamaya birçok açıdan yeni bir

¹² <https://datareportal.com/reports/digital-2021-october-global-statshot> Erişim:20.08.2022

¹³ <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey> Erişim:20.08.2022

¹⁴ <https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey> Erişim:20.08.2022

alan sağlamaktadır. Geleneksel pazarlama faaliyetlerinin evrildiği ama yine aynı amaca hizmet etmek için çalıştığı yeni bir mecradır. Sosyal medya pazarlaması, çevrimiçi toplulukları, sosyal ağları, blogları ve benzeri sosyal medya araçlarını kullanarak yapılan pazarlamadır (Neti, 2011:3).

Sosyal medyada işletmelerin müşterileri ile iletişim ve etkileşim kurmanın muhtemel yararları şöyle sıralanabilir (Ryan, 2020:155)

- Sosyal medya sayesinde özellikle ürünleri, hizmetleri ile ilişkin algıları hakkında çok değerli bilgiler edinebilirler.
- Proaktif iletişim ile itibarlarını arttırabilirler.
- Sosyal medya ile işletmeler az maliyet ile tüketicileri keşfedebilirler.
- Sosyal medyanın kanaat önderleri olan influencerları etkileyerek birçok insana ulaşılabilir. Bu kişiler çevrimiçi akranlarının güvenini ve saygısını kazanmış durumda oldukları için işletmenin çevrimiçi itibarı üzerinde olumlu bir etki yaratabilir.
- Markaya/işletmeye karşı zaten olumlu bir tavrı olan insanlarla olumlu bir şekilde etkileşim kurarak, çevrimiçi sosyal medya aracılığıyla kuruluşu gönüllü olarak savunacak tutkulu marka misyonerleri desteklenebilir.
- Sosyal medyanın en güçlü yönlerinden biri viral yayılma (YouTube'da bir video, işletmeyle ilgili yüksek profilli bir haber, blogunuzda okuyucularınız tarafından alınan ve dağıtılan bir gönderi kapasitesi gibi) kullanılabilir.
- Sosyal medyadaki kişilerin ortak akıl bilgeliğinden faydalanabilir, atılacak adımlar yapılacak planlar buna göre düzenlenebilir.

Sanılanın aksine sosyal medya yalnızca satış ve reklamdan ibaret değildir. Katılımı, paylaşmayı ve iş birliğini içeren kapsamlı bir kavramdır. (Kaplan ve Haenlein, 2010:65). Bu tip bir indirgeme sosyal medya üzerinden yapılacak pazarlama faaliyetlerini baştan mental olarak sınırlandırır. Böylesi uçsuz bucaksız bir mecra da yanlış ve eksik bir adımla başlamaya neden olabilecektir. İşletmeler etkili bir sosyal medya pazarlama stratejisi sayesinde marka bilinirliğini artırma, yeni takipçi kazanma, potansiyel müşterileri ile etkileşimini artırma ve mevcut müşterilerinden kolay geri bildirim alma gibi önemli faydalar sağlayabilir. Bu faydalar geleneksel pazarlamaya göre sosyal medya pazarlaması ile daha kolay elde edilebilir.

Şekil 1: Geleneksel Pazarlama ile Sosyal Medya Pazarlamasının Çeşitli Açılardan Karşılaştırılması

<i>Faaliyet</i>	<i>Geleneksel Pazarlama</i>	<i>Sosyal Medya Pazarlaması</i>
Bilgiye Erişim	Ürün/hizmet bilgilerine erişim sınırlıdır.	Ürün/hizmet bilgilerine erişim kolaylıkla sağlanabilir. Bilgiye erişim hızlıdır.
Etkileşim ve İletişim	Alıcılar ve satıcılar arasındaki iletişim ve etkileşim zayıftır. İletişim daha çok tek yönlü olmaktadır.	Alıcılar ve satıcılar birbiriyle etkileşim halindedir. Daha çok çift yönlü iletişim söz konusudur.
Deneyim Paylaşımı	Deneyimlerin paylaşılması ve bunun duyurulması zaman alıcı ve güçtür.	Müşteriler birbiriyle deneyimlerini kolaylıkla, etkili bir şekilde ve hızla paylaşabilirler.
Maliyet	İşletmelerin pazarlama maliyetleri (reklam vb.) yüksektir.	İşletme maliyetlerini (Örneğin; personel ve reklam faaliyetlerinin maliyetleri) azaltmaktadır.
Güncellik	Pazarlama karnası kapsamında faaliyetler durağandır, değiştirilmesi güçtür.	Pazarlama karnası kapsamında güncellenebilir faaliyetler mevcuttur. Faaliyetlerin esnekliği fazladır.
Kıyaslama	Ürünlerin/hizmetlerin kıyaslanması güçtür.	Kıyaslama imkânı vardır ve kıyaslama yapmak kolaydır.
Davranışları İzleme	Müşteri davranışlarının izlenmesi zordur.	İşletmeler müşteri davranışlarını kolaylıkla takip edebilir.
Satın alma Kararı	Satın alma süreci ve karar verme karmaşıklığı mevcuttur.	Teknolojik gelişmeler sayesinde satın alma kararını verme karmaşıklığı azalmıştır. Süreçler daha yalın hale dönüşmüştür.
Kaynağa Erişim	Arşivlere erişim oldukça sınırlıdır.	Arşivlere çok kısa sürede kolayca ve etkin erişim sağlanır.
Medya Kullanımı	Tüm medya karma bir şekilde kullanılmaz.	Tüm medya karma olarak kullanılabilir.
İçerik	Bir komite tarafından yayınlanan içerikler vardır.	Bireyler tarafından yayınlanan içerikler vardır.
Katılım	Paylaşımlar desteklenmez.	Paylaşım ve katılımlar desteklenmektedir.
Kontrol	Kontrol vardır.	Özgürlük vardır.
Reklam	Basılı, video kayıtlı ya da ses kaydı yapılmış olarak hazırlanır ve televizyon, radyo ve gazete gibi standart medya araçları kullanılarak	Çok geniş kapsamlıdır. Bilgiler tasarlanarak, işletmenin web sitesine koyulur. Ayrıca diğer sitelerden banner koyma hakkı da satın alınır.

Kaynak: Şahin, Çağlıyan, ve Başer, 2017:71

We Are Social'ın 2022'de yayınladığı araştırma raporuna göre sosyal medyayı kullananların sayısı son 12 ayda yüzde 10,1'lik bir artış oranıyla 2022 ocak ayında 4,62 milyara ulaşmıştır.¹⁵ Bu artışın pazarlamanın geleneksel boyuttan sosyal medyaya uygun haline evrilmesini hızlandırmıştır. İşletmeleri buna zorlayan önemli nedenlerden biri etkileşim ve iletişimin mecrası değişirken kaynak ayrılması gereken kanallarında yönü değişmiştir. Örneğin 2021'de toplam küresel dijital

¹⁵ (<https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>) Erişim:21.08.2022

reklam harcamalarına bakıldığında neredeyse üçte biri (%33,1) 154 milyar dolar ile sosyal medyadan geldiği görülmektedir.¹⁶

3. Sosyal Medyada Tüketici

Yeni dijital tüketiciler fikirlerini ve görüşlerini yayınlama ve paylaşma yetenekleri sayesinde daha iletişimseldirler. Yalnızca bilgi ve eğlence tüketimlerini, pazarlama mesajlarını ve satın aldıkları ürün ve hizmetleri kişiselleştirme yeteneğiyle değil, aynı zamanda talep üzerine memnuniyet elde etme yeteneği sayesinde daha fazla kontrole sahipler (Ryan, 2020:15). İnsanlar sosyal medya sitelerini çeşitli amaçlarla ziyaret ederken, etkileşim kurarken ve içerik üretirken aynı zamanda ürün, mal ve hizmetleri arama-bulma, değerlendirme, seçme ve satın alım yapma gibi konularda kendilerini geliştirmişlerdir (Smith-Fischer vd. 2012:104; Albors vd, 2008).

Tüketiciler sosyal medya pazarlamasını çeşitli faydalar sağladıkları için tercih etmektedirler. Bunlar faydalar; hedonik faydalar, sosyal faydalar, psikolojik faydalar, fonksiyonel faydalar ve maddi faydalardır (Kang,2011:27). İşletmelerin sosyal medya paylaşımlarında bunları dikkate alarak hareket etmesi gerekmektedir. Sosyal medya üzerinden pazarlama faaliyetlerine olumlu katkı sağlamak isteyen işletmeler; sosyal medya kullanan kişilerin işletmelerin kalite-fiyat gibi konulardaki iddialarını basit bir şekilde araştırıp test edebileceğini, alternatifler veya muadiller bulabileceklerini, ürün veya hizmetleri gözden geçirebileceklerini ve kendi yaşadıkları tecrübeleri çevrelerindeki insanlara aktarabileceklerini dikkate almalıdırlar (Constantinides,2014:43). Bu noktada tüketicilerin işletmelerin pazarlama aktivitelerine ilişkin tüketici algılarını sosyal medyada üzerinden anlamaya çalışan birçok araştırma yapılmış, farklı boyutları içeren ölçekler geliştirilmiştir. Özellikle algılanan fayda, eğlence, yol göstericilik, trend takibi, güven ve ağızdan ağıza iletişim boyutları üzerinde durulmuştur (Kim ve Ko, 2012:1480; 2016:239; Yadav ve Rahman,2017:1301). Böylece tüketicinin gözlerinden sosyal medyada işletmelerin etkinliklerini görmek anlamak kısmen mümkün olmaktadır.

İşletmelerin sosyal medyadaki aktivitelerine yönelik tüketici düşüncelerini özel bir marka (English Home) üzerinden anlamak araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu amaçla literatür bağlamında aşağıda yer alan araştırma sorularına cevaplar aranmıştır.

- Araştırmaya katılanların sosyal medyada pazarlama aktivitelerine yönelik düşünceleri bireylerin cinsiyetine göre farklılık göstermekte midir?
- Araştırmaya katılanların sosyal medyada pazarlama aktivitelerine yönelik düşünceleri bireylerin yaşlarına göre farklılık göstermekte midir?
- Araştırmaya katılanların sosyal medyada pazarlama aktivitelerine yönelik düşünceleri bireylerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermekte midir?
- Araştırmaya katılanların sosyal medyada pazarlama aktivitelerine yönelik düşünceleri bireylerin medeni durumlarına göre farklılık göstermekte midir?

4. Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yönteminin kesitsel tarama deseni kullanılmıştır. Sosyal medya kullanıcılarının (English Home) sosyal medya pazarlama aktivitelerine ilişkin görüşleri ile bu görüşlerin onların demografik niteliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla rastgele seçilen toplamda 1000 kişiden araştırma için hazırlanan soruların cevaplanması istenmiş ancak çalışmaya katılanlardan 140 kişi (English Home sosyal medya takipçisi olduğunu beyan etmiştir). Bu sebeple 140 kullanıcı arasında yapılan çalışmada bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

¹⁶<https://www.hootsuite.com/resources/digital-trends> Erişim:21.08.2022

4.1. Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem

Çalışma, online ortamda gerçekleştirildiğinden, rastgele örneklem alma tekniğine başvurulmuştur. Bu kapsamda 140 kullanıcının online yöntem ile verdiği cevaplar değerlendirmeye alınmıştır. Saha araştırması 01.05.2022-01.07.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1, katılımcıların bireysel farklılıklarına yönelik dağılımı içermektedir. Buna göre katılımcıların önemli bir bölümü kadınlar oluştururken yine katılımcıların çoğunluğu lise mezunu ve bekar bireyledir.

Tablo 1: Katılımcıların Bireysel Niteliklere Göre Dağılımı

	Grup	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	49	35.0
	Kadın	91	65.0
Eğitim Durumu	Lise	68	48.9
	Ön Lisans	8	5.8
	Lisans	53	38.1
	Lisans Üstü	10	7.2
Medeni Durum	Bekar	126	90.0
	Evli	14	10.0

4.2. Ölçüm Araçları

Katılımcıların English Home markasının sosyal medya pazarlama aktivitelerine ilişkin görüşlerini ve görüşlere ilişkin düzeylerin onların bireysel niteliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada iki bölümden oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Katılımcıların English Home markasının sosyal medya pazarlama aktivitelerine ilişkin görüşleri, toplam 15 sorudan oluşan Yadav ve Rahman (2017) tarafından geliştirilen sosyal medya pazarlama aktiviteleri (SMPA) ölçeğinin Yüksekbilgili (2018) aracılığı ile Türkçeye uyarlanan versiyonu aracılığıyla ölçülmüştür.

Katılımcılar 15 maddeden oluşan ölçekte, kendileri için uygun seçeneği yedili likert ölçeğinde belirtmişlerdir (1= Kesinlikle katılmıyorum, 7= Kesinlikle katılıyorum). Ölçek etkileşim, bilgisellik, kişiselleştirme, trend olma ve ağızdan ağza olmak üzere toplamda 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışmada da ölçeğin genel (toplam) güvenilirlik değeri alfa = .94, etkileşim boyutu alfa = .66, bilgisellik boyutu alfa = .85, kişiselleştirme boyutu alfa = .82, moda olma boyutu alfa = .83 ve ağızdan ağza boyutu için alfa = .88 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geçerliliği ise yapı geçerliliği ile sağlanmıştır. Öyle ki toplam indeks ile alt boyutlar olan etkileşim ($r = .817, p < .001$), bilgisellik ($r = .881, p < .001$), kişiselleştirme ($r = .897, p < .001$), trend olma ($r = .883, p < .001$) ve ağızdan ağza ($r = .849, p < .001$) arasındaki pozitif ve anlamlı korelasyonlar yapı geçerliliğini ortaya koymaktadır. Ölçeğin ikinci kısmı ise katılımcıların bireysel niteliklerini ölçmeyi amaçlayan 5 sorudan oluşmaktadır.

4.3. Uygulanan Analizler ve İstatistiksel Testler

Çalışmada analiz ve testler SPSS 17 programı üzerinden yapılmıştır. Araştırma sorularına yanıt bulmak için çeşitli analizler uygulanmıştır. Bireysel özelliklerin dağılımını ortaya koymaya yönelik frekans analizi, katılımcıların compute edilmiş sosyal medya pazarlama aktivite düzeylerine yönelik algılarını ortaya koymak için merkezi eğilim istatistikleri kullanılmıştır. Bireysel niteliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini anlayabilmek adına bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

5. Bulgular

Elde edilen bulgular aşağıdaki ilgili başlıklar altında açıklanmaktadır.

5.1. Sosyal Medya Pazarlama Aktivite Boyutları

Öncelikle, katılımcıların sosyal medya pazarlama aktivite düzeyine göre algıları çeşitli boyutlarıyla birlikte incelenmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi trend olma boyutu $\bar{X} = 4.97$, bilgisellik boyutu $\bar{X} = 4.96$, kişiselleştirme boyutu $\bar{X} = 4.79$, ağızdan ağıza boyutu $\bar{X} = 4.70$, etkileşim boyutu $\bar{X} = 4.67$, genel S.M.P.A. ortalama değeri ise $\bar{X} = 4.82$ ’dir. Bu değer, katılımcıların S.M.P.A. yönelik düşüncelerinin marka özelinde “biraz yüksek” seviyede olduğu anlamına gelmektedir (Ölçmede için yedili likert ölçeği kullanılmıştır. Cevaplar 1 ile 7 arasında değişmektedir, buna bağlı olarak seviye belirlemede 0.85’lik (6/7) bir aralık bulunmaktadır: “1,00-1,85 = çok düşük; 1,86-2,70 = düşük; 2,71-3,55 = biraz düşük; 3,56-4,40 = orta; 4,41-5,25 = biraz yüksek; 5,26-6,15 = yüksek; 6,16-7,00 = çok yüksek”).

Tablo 2. Sosyal Medya Pazarlama Aktivite Düzeylerine İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

	N	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	S.S.
Trend Olma	140	1.00	7.00	4.97	1.32
Bilgisellik	140	1.00	7.00	4.96	1.33
Kişiselleştirme	140	1.00	7.00	4.79	1.30
Ağızdan Ağıza	140	1.00	7.00	4.70	1.48
Etkileşim	140	1.00	7.00	4.67	1.23
Genel S.M.P.A.	140	1.00	7.00	4.82	1.15

5.2. Sosyal Medya Pazarlama Aktivite Boyutları ve Bireysel Nitelikler

Bu başlık altında ise araştırmaya katılanların markanın sosyal medya pazarlama aktivite düzeylerine yönelik algılarının bireysel niteliklerine göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu mana da sırasıyla aşağıdaki nitelikler incelenmiştir.

5.2.1. Sosyal Medya Pazarlama Aktivite Boyutları ve Cinsiyet

S.M.P.A. boyutlarına yönelik düşüncelerin katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı biçimde farklılık gösterip göstermediğini anlamak için, sürekli ölçüm düzeyindeki S.M.P.A. ortalamalarının kategorik ölçüm düzeyindeki cinsiyet değişkeni açısından farklılık gösterip göstermediği bağımsız örneklem t testi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 3. S.M.P.A. ve Cinsiyet Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

S.M.P.A. ve Boyutları	Cinsiyet	N	Ortalama	t Testi	Sig.
Etkileşim	Erkek	49	4.49	-1.236	.219
	Kadın	91	4.76		
Bilgisellik	Erkek	49	4.69	-1.647	.103
	Kadın	91	5.10		
Kişiselleştirme	Erkek	49	4.66	-.824	.411
	Kadın	91	4.85		
Trend Olma	Erkek	49	4.76	-1.363	.175
	Kadın	91	5.08		
Ağızdan Ağıza	Erkek	49	4.63	-.381	.704
	Kadın	91	4.73		
Toplam S.M.P.A.	Erkek	49	4.65	-1.266	.208
	Kadın	91	4.91		

Tablo 3’deki sonuçlara göre araştırmaya katılanların S.M.P.A ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($t=-1.266$, $p > .05$).

5.2.2. Sosyal Medya Pazarlama Aktivite Boyutları ve Yaş

S.M.P.A. boyutlarına yönelik düşüncelerin katılımcıların yaşına göre anlamlı biçimde farklılık gösterip göstermediğini anlamak için, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Tablo 4’e göre katılımcıların etkileşim boyut düzeyleri ($F= 2.938$, $p < .05$) ile toplam (genel) S.M.P.A düzeyleri ile ilgili düşünceleri araştırmaya katılanların yaşlarına göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir ($F= 2.778$, $p < .05$).

Yaş kategorilerine göre etkileşim boyutu düzeyindeki farklılaşmaların alt gruplar ne şekilde gerçekleştiğini tespit edebilmek için Tamhane testi uygulanmıştır. Ortaya çıkan çoklu karşılaştırma tablosuna göre yaş grupları arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Benzer bir durum yaş kategorilerine göre anlamlı farklılaşma görünen genel S.M.P.A düzeyleri için de geçerlidir. Genel S.M.P.A düzeyinin hangi alt yaş grupları arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymak için Tamhane testi kullanılmıştır. Sonuçlara göre Genel S.M.P.A düzeyinin yaş grupları arasında anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmüştür.

Tablo 4. S.M.P.A. ve Yaş Kategorileri ANOVA Sonuçları

S.M.P.A. ve Boyutları	Yaş	N	Ortalama	F Testi	Sig.
Etkileşim	16-25	121	4.66	2.938	.036
	26-35	10	4.70		
	36-45	4	6.00		
	45 ve üzeri	5	3.60		
Bilgisellik	16-25	121	4.93	2.439	.067
	26-35	10	5.36		
	36-45	4	6.08		
	45 ve üzeri	5	3.86		
Kişiselleştirme	16-25	121	4.80	1.903	.132
	26-35	10	4.66		
	36-45	4	5.91		
	45 ve üzeri	5	3.86		
Trend Olma	16-25	121	4.98	1.476	.204
	26-35	10	4.93		
	36-45	4	5.91		
	45 ve üzeri	5	4.06		
Ağızdan Ağıza	16-25	121	4.71	2.101	.103
	26-35	10	4.76		
	36-45	4	5.91		
	45 ve üzeri	5	3.46		
Toplam S.M.P.A.	16-25	121	4.82	2.778	.043
	26-35	10	4.88		
	36-45	4	5.96		
	45 ve üzeri	5	3.77		

5.2.3. Sosyal Medya Pazarlama Aktivite Boyutları ve Eğitim Durumu

S.M.P.A. boyutlarına yönelik düşüncelerin katılımcıların eğitimine göre anlamlı biçimde farklılık gösterip göstermediğini anlamak için, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Test sonucunda ortaya çıkan Tablo 5'e göre katılımcıların ağızdan ağıza boyut düzeyleri ($F= 3.967, p< .05$) ile toplam (genel) S.M.P.A düzeyleri onların eğitim düzeylerine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir ($F= 3.336, p< .05$).

Eğitim düzeyi kategorilerine göre ağızdan ağıza boyutu düzeyindeki farklılaşmaların alt gruplarda ne şekilde olduğunu tespit edebilmek için Tamhane testi uygulanmıştır. Ortaya çıkan çoklu karşılaştırma tablosuna göre lisans mezunu katılımcıların ($\bar{X} = 5.08$) lise mezunu katılımcılara göre ($\bar{X} = 4.51$) ağızdan ağıza boyutuna yönelik algıları anlamlı biçimde daha yüksektir. Genel S.M.P.A düzeyinin hangi alt eğitim grupları arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymak için de Tamhane testi yapılmıştır. Ortaya çıkan çoklu karşılaştırma tablosuna göre Genel S.M.P.A boyutlarının eğitim grupları arasında anlamlı biçimde farklılaşmadığı görülmüştür.

Tablo 5. S.M.P.A. ve Eğitim Düzeyi ANOVA Sonuçları

S.M.P.A. ve Boyutları	Eğitim Düzeyi	N	Ortalama	F Testi	Sig.
Etkileşim	Lise	68	4.58	1.985	.141
	Lisans	81	4.90		
	Lisans Üstü	10	4.23		
Bilgisellik	Lise	68	4.85	2.831	.062
	Lisans	81	5.25		
	Lisans Üstü	10	4.36		
Kişiselleştirme	Lise	68	4.72	2.023	.136
	Lisans	81	5.01		
	Lisans Üstü	10	4.23		
Trend Olma	Lise	68	4.97	1.775	.173
	Lisans	81	5.14		
	Lisans Üstü	10	4.33		
Ağızdan Ağıza	Lise	68	4.51	3.967	.021
	Lisans	81	5.08		
	Lisans Üstü	10	3.96		
Toplam S.M.P.A.	Lise	68	4.73	3.336	.039
	Lisans	81	5.07		
	Lisans Üstü	10	4.22		

5.2.4. Sosyal Medya Pazarlama Aktivite Boyutları ve Medeni Durum

S.M.P.A. boyutlarına yönelik düşüncelerin katılımcıların medeni durumuna göre anlamlı oranda farklılık gösterip göstermediğini anlamak için, sürekli ölçüm düzeyindeki S.M.P.A. ortalamalarının kategorik ölçüm düzeyindeki medeni durum değişkeni açısından farklılık gösterip göstermediği bağımsız örneklem t testi ile ortaya konulmuştur. Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre katılımcıların S.M.P.A boyutlarına yönelik algıları onların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t=-1.266$, $p > .05$).

Tablo 6. S.M.P.A. ve Medeni Durum Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

S.M.P.A. ve Boyutları	Cinsiyet	N	Ortalama	t Testi	Sig.
Etkileşim	Bekar	126	4.65	-.365	.716
	Evli	14	4.78		
Bilgisellik	Bekar	126	4.94	-.385	.701
	Evli	14	5.09		
Kişiselleştirme	Bekar	126	4.78	-.201	.841
	Evli	14	4.85		
Trend Olma	Bekar	126	4.96	-.353	.725
	Evli	14	5.09		
Ağızdan Ağıza	Bekar	126	4.68	-.467	.642
	Evli	14	4.88		
Toplam S.M.P.A.	Bekar	126	4.80	-.413	.680
	Evli	14	4.94		

6. Sonuç

Sosyal medya günümüzde işletmelerin pazarlama aktiviteleri açısından önemli bir aktör olmuştur. Özellikle pandemi (Covid-19) sürecinin başlaması ile tüm insanların alışveriş alışkanlıkları değişmiş günlük ihtiyaçlarını dahi internet alışverişi ile sağlar olmuştur. Bu değişim farkında olan kuruluşların sosyal medya üzerinden etkileşim faaliyetlerinin son dönemlerde oldukça arttığı gözlemlenmiştir.

Bilimin temel kaygılarından birisi de ölçmedir. Geleneksel yöntemler ile bile insan unsurunu oluşturan konuları ölçmek zor iken sosyal medyada bu ölçüm daha da zorlaşmaktadır. Bu çalışmada, sosyal medyadaki etkileşim ile ilgili tüketicinin algısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada bağımsız bir sosyal medya araştırma şirketi olan Boomsocial'ın yayınlamış olduğu istatistikler baz alınmış olup bu istatistikler üzerinden yine Boomsocial'a göre Türkiye'de sosyal medyayı (Facebook, Twitter, Instagram) en aktif kullananlar listesinde uzun süre ilk üçte yer alan English Home firması özelinde yapılan anket sonuçları değerlendirilmiştir. Özel bir markaya yönelik ilgisi olan katılımcılar üzerinden araştırma yapıldığı için, örneklem sayısı sınırlı kalmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen tanılayıcı bulguların sonuçları bağlamında;

Araştırmaya katılan kadın katılımcıların sayısının erkeklerden fazla olduğu, öğrenim durumu seviyelerine göre lise mezunu katılımcıların mevcut örneklem içerisinde yüksek bir sayıda olduğu, medeni durum değişkeni bağlamında bekar katılımcıların evlilerden daha fazla katılım gösterdiği görülmektedir. Seçilen markanın ürünlerinin hedef kitlesinin genellikle kadınlar olmasından dolayı bu beklenen bir sonuçtur.

Problem durumlarına ilişkin çıkarımsal bulguların sonuçları kapsamında;

- S.M.P.A ölçüğü ve alt boyutlarına yönelik görüşlerin katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı biçimde farklılık göstermediği bağımsız örneklem t-testi aracılığıyla ortaya

- konulmuştur. Ancak ilgili ölçek genelinde kadınların ortalamasının daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu noktada kadınların daha aktif rol aldığı şeklinde yorumlanabilir
- S.M.P.A ölçeği ve alt boyutlarına yönelik görüşlerin katılımcıların yaş değişkenine göre gerçekleştirilen tek yönlü anova analizi sonrasında ilgili ölçeğin etkileşim alt faktöründe ve ölçeğin genelinde anlamlı olarak farka rastlanmıştır. Etkileşim boyutunda 36-45 yaş aralığının en yüksek ortalama puana sahip olduğu ve pazarlama araştırmalarında sosyal medya aktivitesini yoğun gerçekleştirdiği söylenebilmektedir. Ölçeğin genelinde ise yine 36-45 yaş grubunun en yüksek ortalama ile farklılaştığı görülmektedir.
 - S.M.P.A ölçeği ve alt boyutlarına yönelik görüşlerin katılımcıların öğrenim durumu değişkenine göre gerçekleştirilen tek yönlü anova analizi sonrasında; ilgili ölçeğin ağızdan ağıza alt faktöründe ve ölçeğin genelinde anlamlı olarak farka rastlanmıştır. Diğer boyutlarda olamayan bu farkın ağızdan ağıza boyutunda olması dikkate değer bir veridir.
 - S.M.P.A ölçeği ve alt boyutlarına yönelik görüşlerin katılımcıların medeni durum değişkenine göre gerçekleştirilen bağımsız örneklem t-testi sonucunda; anlamlı biçimde farklılığa rastlanılmamaktadır. Ancak ilgili ölçek genelinde evli katılımcıların daha yüksek ortalama puanına sahip olduğu görülmektedir. Yine seçilen marka özelinde düşünüldüğünde bu tahmin edilen bir sonuçtur.

Sosyal medya günümüzde okuma yazma bilen her yaş kesimine hitap edebilen bir konumdur. Sosyal medyaya ulaşmak kolay ve maliyetsizdir. Sosyal medyada trend haline gelen ürünler toplumda geniş bir alıcı kitlesine ulaşabilmekte ve popüler kültürün ürünü olarak alıcısına kavuşabilmektedir. Sosyal medyanın sunduğu fırsatları kullanma imkânı bulan, sosyal medyadan çıkar sağlayan her kesim bu platformu kullanmaktan geri durmamakta markasını, ismini, ürününü tanıtmak ve tutundurmak için sosyal medyadan faydalanmaktadır. Bu muğlak mecrada yapılan etkinliklerin sayısı ya da niteliğinden ziyade, tüketicinin zihninde nasıl konumlandığı daha önemlidir. Bu çalışma bu konum ve algıyı bir marka üzerinden ortaya koyarak literatüre katkı sağlamaya çalışmıştır. Boomsocial verilerine göre uzun süre sosyal medyada en aktif marka üzerinden bu araştırmanın yapılmasının değerli olduğu düşünülmektedir. Bu popülerliğin arkasındaki sosyal medya pazarlama aktivitelerine yönelik tüketici algısını ortaya koymaya yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bundan sonraki araştırmalarda Boomsocial listesinde üst sıralardaki başka firmalar içinde bu çalışma yapılabilir, ya da daha geniş örneklemle çalışma tekrar edilebilir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Gökhan Kuzucanlı, Emine Pınar Saygın

Kaynakça

- Albors J., Ramos J.C., Hervas J.L., (2008). New learning network paradigm: Communities of objectives, crowdsourcing, wikis and open source, *International Journal of Information Management*, 28, 194-202.
- Constantinides, E. (2014). Foundations of Social Media Marketing. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 148, 40-57.
- Chen, Y., Fay, S., & Wang, Q. (2011). The role of marketing in social media: how online consumer reviews evolve. *Journal of Interactive Marketing*, 25, 85-94.
- Güngör, N. (2020). *İletişim: Kuramlar ve yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Gunelius, S. (2011). *30 Minute Social Media Marketing*. New York: McGraw Hill.
- Kang, J. (2011). *Social Media Marketing In Hospitality Industry. The Role of Benefits in Increasing Brand Community Participation And the Impact of Participation consumer trust and Commitment Toward Hotel and Restaurant Brand*. Iowa State University, Ph. UMI.

- Kaplan, A. M., ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53, 59-68.
- Kim, A. J., ve Ko, E. (2012). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Equity? An Empirical Study of Luxury Fashion Brand. *Journal of Business Research*, 65(10), 1480–1486
- Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: the new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52, 357-365
- Neti, S. (2011). Social media and its role in marketing. *International Journal of Enterprise Computing and Business Systems*, 1(2), 1-15.
- Ryan, D. (2020). *Understanding Digital Marketing: Marketing Strategies For Engaging The Digital Generation*. 3rd edition. Kogan Page Publishers
- Smith, A. N., Fischer, E., ve Yongjian, C. (2012). How does brand-related user-generated content differ across youtube, facebook, and twitter? *Journal of Interactive Marketing*, 26, 102-113.
- Şahin, E., Çağlıyan, V., ve Başer, H. H. (2017). Sosyal medya pazarlamasının tüketici satın alma davranışına etkisi: Selçuk üniversitesi İİBF örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 67-86.
- Tiago, M. T. P. M. B., ve Veríssimo, J. M. C. (2014). Digital marketing and social media: Why bother? *Business Horizons*, 57(6), 703-708.
- Yadav, M., ve Rahman, Z. (2017). Measuring Consumer Perception of Social Media Marketing Activities İn E-Commerce İndustry: Scale Development & Validation. *Telematics and Informatics*, 34(7), 1294-1307.
- Boomsocial. (2022). <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Eylul/Top100>
- Boomsocial. (2022). <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Ekim/Top100>
- Boomsocial. (2022). <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Kasim/Top100>
- Boomsocial. (2022). <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2021/Aralik/Top100>
- Boomsocial. (2022). <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2022/Ocak/Top100>
- Boomsocial. (2022). <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2022/Subat/Top100>
- Boomsocial. (2022). <https://www.boomsocial.com/Social-Brands/2022/Mart/Top100>
- We are Social, ve Hootsuite. (2021). Digital 2021: Turkey. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>
- We are Social, ve Hootsuite. (2022). Digital 2021: Turkey. <https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey>
- We are Social, ve Hootsuite. (2021). Digital 2021 October Global Statshot Report. <https://hootsuite.com/pages/digital-2021>

Araştırma Makalesi / Research Article

OSMANLI DEVLET İDARESİNDE KAMU TÜZEL KİŞİLİĞİ KAVRAMININ GELİŞİMİ

Sinan SUNAR¹

Öz

Kamu tüzel kişiliği, hukuk disiplininin üzerinde halen uzlaşa sağlayamadığı bir kavramdır. Hukuk sistemi içerisinde kişi ve tüzel kişi unsurlarının bileşiminden oluşan kavram, modern devlet yapılanmasıyla gündeme gelmekle beraber kriterleri konusunda halen tartışmalar devam etmektedir. Modern öncesi dönemde vakıflar tarafından yürütülen birçok amme hizmeti modern devlet yapılanmasıyla devletin sunduğu hizmetler haline gelmiş, bu hizmet genişlemesi ve çeşitliliği farklı türlerde kamu tüzel kişilerinin oluşumunu da gerektirmiştir. Tüzel kişiler, gerçek kişilere benzer şekilde hak ve ehliyete sahip kurucu kişilerden bağımsız yapılardır. Literatür taraması kullanılarak hazırlanan çalışmada Osmanlı devlet idaresinde kamu tüzel kişiliği kavramının gelişimi ele alınmaya çalışılmıştır. İdareyi ve kurumsal yapıları anlamak için oluşum süreçlerinin incelenmesi gerektiği açıktır. Türkiye’de Cumhuriyet dönemindeki idari ve hukuki kavramlardan biri olan kamu tüzel kişiliğinin anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti’ndeki gelişmelerin belirlenmesinin önemli olduğu savıyla hazırlanan çalışmada, Tanzimat Dönemi’nden başlayarak devletin yıkılışına kadar olan konuyla ilgili gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Modern devlet yapılanmasının kurulmaya başlamasıyla altyapısı hazırlanan ve 19. yüzyılın tamamına yakını bir anlamda hazırlık süreciyle geçen bu yapıların, modern dönem öncesinde de farklı şekillerde var olduğu kabul edilse de günümüzdeki anlayışa en yakın halini 20. yüzyılın başında gerçekleştirilen düzenlemeler sayesinde elde ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Tüzel Kişiliği, Osmanlı Devlet İdaresi, Tanzimat Dönemi, Hukuk, Kamu Yönetimi

DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF PUBLIC LEGAL PERSONALITY IN THE OTTOMAN STATE ADMINISTRATION

Abstract

Public legal personality is a concept on which the discipline of law still has not reached a consensus. The concept, which consists of the combination of individual and legal person elements in the legal system, has come to the fore with the modern state structure, but there are still discussions about its criteria. Many public services carried out by foundations in the pre-modern period became the services provided by the state with the modern state structure, and this service expansion and diversity necessitated the formation of different types of public legal entities. Legal entities are entities that are independent of the founding persons, which have rights and competencies similar to real persons. In the study, which was prepared by using the literature review, the development of the concept of public legal entity in the Ottoman state administration was tried to be discussed. It is clear that formation processes need to be examined in order to understand administration and institutional structures. In the study, which was prepared with the argument that it is important to determine the developments in the Ottoman Empire in order to understand the public legal personality, which is one of the administrative and legal concepts in the Republican period in Turkey, the developments related to the subject starting from the Tanzimat Period until the collapse of the state were tried to be revealed. It is understood that these structures, the infrastructure of which was prepared with the establishment of the modern state structure and almost the entirety of the 19th century, went through a preparatory process in a sense, although it is accepted that they existed in different forms before the modern period, they achieved their closest form to today's understanding thanks to the arrangements made at the beginning of the 20th century.

Keywords: Public Legal Personelity, Ottoman State Administration, Tanzimat Period, Law, Public Administration

¹ Dr., sinansunar@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0765-4106

Başvuru Tarihi (Received): 09.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

İnsanların topluluk halinde yaşamaya başlamasıyla oluşan devlet, bireylerin tek başlarına yapamayacakları kamusal işleri üstlenen bir yapılanma olmuş ve bu işleri bir hukuk sistemi içerisinde yürütmüştür. Devlet ve akabinde oluşan hukuk sistemi içerisinde bireyler, belirli amaçlar çerçevesinde bir araya gelerek, kişi ve mal toplulukları oluşturmuşlar ve zamanla bu yapılar kuruculardan bağımsız ayrı bir varlık olarak kabul edilmeye başlanmıştır. İnsanların hem maddi imkân hem de yaşam süresi olarak güçlerinin yetmeyeceği hususlar etrafında bir araya gelmeleriyle oluşan bu yapılar tüzel kişilik olarak adlandırılmış ve tıpkı gerçek kişiler gibi eylem ve icraatlarıyla hukukun konuları arasında yerlerini almışlardır. Özel hukuk ya da kamu hukukuna bağlı olmaları yönüyle genel bir ayrıma tabi tutulan bu yapıların, devlet teşkilatlanmasının oluşumuyla birlikte varlık buldukları düşünülse de modern devlet yapılanmasıyla oluşan hukuk sistemleri içerisinde oluşmaya başladıkları genel kabul görmektedir.

Tüzel kişilik kavramı asıl olarak modern hukukun bir konusudur. Öncesinde oluşan benzer yapılar genel olarak dönemsel ya da ilgili kuruluşla bağlantılı bir noktada olmuş, yaygın bir hal almadığından hukuk süjesi olarak da nitelendirilmemiştir. Kapitalist iktisadi ilişkilerin giderek yaygınlaşması ile git gide piyasa toplumuna geçiş yaşanmış ve merkezi idari yapıların kurulmasıyla da yeni bir hukuk sistemine geçilmiştir. Burada hukuk hem modern bürokrasinin hem de gelişen iktisadi güçlerin aracı durumuna gelmiştir. Böylece kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı ortaya çıkmıştır ki tüzel kişilikler de temelde bu iki hukuk sistemine tabi olarak ayrıma uğramışlardır.

Tanzimat, yeni bir idari ve iktisadi sistemin yanında bunların altyapısını oluşturan hukuk sisteminde de yeniliği temsil etmektedir. Bir reform dönemi olan Tanzimat, modern anlamda pek çok kavramın da idari, iktisadi ve hukuki alanlarda kullanılmaya başlandığı bir zaman dilimidir. Cumhuriyet Dönemi'nin hazırlık aşaması olarak da nitelenebilen Tanzimat, tüzel kişilik kavramının da ilk olarak ele alındığı ve zamanla kamu hukuku alanında kamu tüzel kişiliği (amme hükmi şahısları) kullanıldığı dönemdir.

Çalışma, Osmanlı Devlet İdaresi'nde kamu tüzel kişiliği kavramının gelişimini ele almaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde kamu tüzel kişiliği kavramını hukuki olarak kişi kavramından başlayarak ele alınıp açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde eski uygarlıklardan itibaren kamu tüzel kişiliği kavramının gelişimi irdelenmiş, üçüncü bölümde de özellikle 19. yüzyılın başından itibaren meydana gelen gelişmeler ışığında Osmanlı idari yapısında kamu tüzel kişiliği kavramının gelişimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi çalışma temel olarak Tanzimat Dönemi'nden başlayarak devletin yıkılışına kadar olan zamanda kamu tüzel kişiliği kavramının Osmanlı devlet idaresindeki gelişimini ele almaktadır. Bu bölümde Cumhuriyet Dönemi idari yapısının önemli kavramlarından olan kamu tüzel kişiliğinin Osmanlı Devleti'nin son döneminde nasıl ele alınarak geliştiği sorunsalı üzerine odaklanılmaktadır. Böylece kavramın gerek idari geleneğimiz gerekse hukuki yapımızda temel olarak nasıl ele alındığı daha iyi kavranabilecektir.

1. Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı

Kamu tüzel kişiliği kavramı idare hukuku literatüründe oldukça tartışmalı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk İdare Hukuku açısından Anayasada herhangi bir tanımının yapılmamış olması kavramın özellikleri ve kriterleri açısından uzlaşmaya varılmasını zorlaştırmaktadır. Dikkat edileceği üzere kişilik ve tüzel kişilik gibi iki temel hukuki kavramın bir araya gelmesinden oluşan bir kelime olan kamu tüzel kişiliğini açıklamadan önce hukuki açıdan kişi, kişilik ve tüzel kişi kavramlarına kısaca göz atmakta yarar vardır.

Kişi kavramı kelime köken itibarıyla incelendiğinde, insan, şahıs ve dünyadaki hâkim canlı türü gibi terimlerle karşılanmaktadır. Batı dillerinde Latince “maske” anlamına gelen persona

sözcüğünden türeyen kavram, Roma'da "insan" anlamının yanında oyuncuların tiyatrodaki sahneye koydukları karakterlere ait maskeler için de kullanılmaktaydı ki oyuncuların şahsından farklılığı ifade ediyordu. Modern hukukun temeli Roma Hukuku'na dayandığından, günümüz hukuk kavramlarının önemli bir kısmının kökeninin burada aranmasında fayda vardır. Roma Hukuku'nda kişi kavramı aynı zamanda toplumsal yapıyı da yansıtmaktaydı. Sınıfsal bir yapıya sahip olan Roma toplumu, insanlar ve köleler şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuş ve hukuki olarak köleler kişi sayılmadığından, haklarının da olmayacağı kabul edilerek, bir anlamda hukuk dışı bırakılmıştır (Akıncı, 2016: 159). Roma'da kişiye karşılık kullanılan persona sözcüğü hak öznesi manasına gelmekte ve hukuki olarak tanınan, hak sahibi olan ve borç altına girebilen şahıs olarak nitelendirilmektedir (İkizler, 2012: 27).

Kişiler arasındaki ilişkileri hak ve sorumluluk ekseninde düzenleyen hukuk, bir anlamda kişilerin varoluşuyla anlam bulabilmektedir ve böylelikle kişiler de hak sahibi olan ve bunlardan yararlanabilen özneler olarak görülmektedir. Zira hukuki sistemler yalnızca kişi olarak kabul edilen varlıklara hak ve sorumluluk yüklemekte ve bir ihlal durumunda ceza işlevini hayata geçirmektedir. Gözler (2009: 160), hukuki manada kişilerin altı özelliğinde bahsetmektedir. Buna göre kişiler; irade açıklayabilen, hukuki işlemler yapabilen, mülkiyet hakkı olan, hak sahibi olan ve borç alabilen, sorumluluk sahibi, mahkemelerde davacı ve davalı olabilen varlıklardır. Bundan dolayı hukuk sistemi tarafından kişi olarak kabul edilmeyen varlıklarla ilgili hukuki bir işlem, cezai bir müeyyide, yapılan herhangi bir şeyden dolayı sorumlu tutulma gibi durumlarla karşılaşmazlar, diğer bir deyişle, muhatap olarak kabul edilmezler (Zeytin ve Ergün: 75). Dolayısıyla bir hukuk sistemi içerisinde var olmanın temel koşulu sistemi oluşturan kurallar çerçevesinde kişi olarak kabul edilmektir.

Türk Hukuk Lûgatı'nda (1991: 307) da "şahıs" kelimesi ile varlık bulan kavram şu şekilde açıklanmıştır: "*Kendilerine hukukun hak ve borç sahipliği salâhiyeti tanıdığı varlıklardır.*" Bir diğer tanım ise konuya haklar ve mükellefiyetler ekseninde yaklaşarak, hukuk sistemlerinin tanıdığı hakların yanında mükellefiyetlerinden de sorumlu saydığı özneler olarak tanımlamaktadır (Gökmenoğlu, 1997: 29).

Kişilik kavramı ise daha geniş bir manayı ihtiva etmektedir. Kişi kavramını da kapsayan kişilik, kişinin hem maddi hem de manevi tüm değerlerini içine alır. Şöyle ki hayat ve sağlığın yanında onur, hürriyet ve saygınlık gibi manevi değerleri de barındırır (Arpacı, 2000: 2). Ayrıca kişilik kavramı adeta kişiye anlam veren bir noktada olsa da bir karşılıklılık söz konusudur. Kişi hukuki özneyi, kişilik ise kişinin yapma salâhiyetine sahip olduğu işlemleri ve ilişkileri ifade eder. Kişi olmadan kişilikten bahsetmek ne kadar zorsa, kişilik olmadan da kişinin yapma salâhiyetlerinden bahsetmek o kadar güçtür. Bir anlamda kişinin ehliyetinin ifadesidir (Özyörük, 1959: 59). Dikkat edileceği üzere hukuki manada kişi varlık olarak nitelendirilmektedir ve bu durum bizi kişi türlerine, yani gerçek ve tüzel kişi kavramlarına götürmektedir. Hukuk sistemleri içerisinde kişiler gerçek ve tüzel kişiler olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır.

Hak ehliyetine sahip olan kimseleri ifade eden gerçek kişi kavramı, asıl olarak hukukun öznesi konumundaki insanı kastetmektedir. Hukuki ilişkilerde taraf olabilen, hak sahibi olan ve yükümlülük altına girebilen kimseler olarak görülmektedir. Cinsiyete, yaşa ve akıl sağlığına bakılmaksızın, bazılarında göre cenin durumunda olsa bile kişi, haklara sahip gerçek kişi olarak görülür (Serozan, 1994:13). Gerçek kişiliğin başlangıcı tam ve sağ olarak doğumla başlar ve ölümle sona erer. Her insanın hangi hal ve durumda bulunursa bulunsun hak sahibi olma ve borç altına girmede eşit durumda olduğu Türk hukuk sisteminde de hükme bağlanmıştır (Çağlayan, 2016: 376-377). Bu durum Türk Medeni Kanunu'nun 8. maddesinde geçen "Her insanın hak ehliyeti vardır." ibaresi ve aynı maddenin ikinci fıkrasında bütün insanların hak ehliyetinde eşit oldukları açıkça ifade edilmiştir.

Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi gerçek kişiler hak ve fiil ehliyetlerine sahiptirler. Hak ehliyeti, haklara sahip olmayı ve borç altına girmeyi kapsarken, fiil ehliyeti kişinin kendi iradesiyle hak kazanması ve borç altına girmesi olarak görülmektedir. Bu iki kavram arasındaki farka baktığımızda hak ehliyeti pasif, fiil ehliyeti ise kişinin kendi davranışları sonucu olduğundan aktiftir. Ayrıca hak ehliyeti herkese eşit verilmişken, fiil ehliyeti kişinin hareketlerine bağlı olduğundan, eşit değildir (Öztan, 2007: 239-240).

Hak ehliyetine sahip olma durumu tarih boyunca eşit olarak gerçekleşmemiştir. Daha önce de bahsedilen Roma'daki kölelerin durumu en bariz örneklerden biridir. Bu kişiler hak ehliyetine sahip olmadıkları gibi insan olarak bile görülmemektedir. Eşya olarak alınıp satılabilir yahut kiralanabilir konumda oldukları bilinmektedir (Arpacı, 2000:2). Hak ehliyetine kimlerin sahip olacağına dair kıstaslar ilgili ülkenin kanun koyucusu konumundaki yapılarca belirlenmekte olup, günümüzde modern devletler genel olarak konuyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni temel almakta ve buna göre Roma ya da Nazi Almanya'sı dönemlerindeki hukuk kurallarının aksine tüm insanlar eşit sayılmaktadır (Taşkın, 1991: 205).

İnsanların yerleşik hayata geçmeye başlamasıyla ortaya çıktığı düşünülen ve hukuki bir kavram olan tüzel kişi kavramı ise belirli amaç/lar için birlikte hareket etme ve bu doğrultuda bireylerden bağımsız hak ehliyetine sahip bir varlığa duyulan gereksinimle oluşmaya başlamıştır. Gerçek kişilerin bir amacı hayata geçirmek adına bir araya gelerek bunun için mal varlıklarının belirli bir kısmını da bu işe tahsis edebilirler. Durumun süreklilik arz etmesi ve amacın gerçekleşmesi bir insan ömrü ve iktisadi kapasitesini aşması da ayrı bir yapılanma ve örgüt tipini gerekli kılmaktadır. (Hatemi, 1979: 5-6). Diğer bir deyişle, gerçek kişilerin bireysel çabalarıyla gerçekleştirmesi çok zor ya da mümkün olmayan amaçları hayata geçirebilmek için bir araya gelmesiyle oluşan kurumsal yapıların hukuki düzlemdeki tanımıdır denilebilir.

Tüzel kişi ile ilgili farklı yaklaşımları da ortaya koymak adına birkaç tanıma yer vermek faydalı olacaktır. Örneğin Özsunay, Osmanlı Dönemi ve Eski Medeni Kanun'da tüzel kişiyi ifade etmek için kullanılan "hükmi şahıs" yerine "hukuki şahıs" teriminin kullanılmasının daha uygun olacağını öne sürmektedir (1982: 5). Bir diğer yaklaşım yukarıda bahse konu açıklamalarla paralellik arz etmekte, tüzel kişilerin gerçek kişiler ve mal topluluklarından meydana geldiğini ve bunları da bir araya getiren unsurun ortak amaç olduğunu ifade etmektedir (Akyılmaz ve Sezginer, 2001: 102). Başka bir yaklaşım da kişilerden ve mal topluluklarından ayrı bir kurumsal yapıya dikkati çekmektedir. Bu noktada tüzel kişi onu kuran gerçek kişilerin keyfi iradesi altında olmayan kararlarının belirli organlarca alınıp uygulandığı kurumsal yapılar olarak değerlendirilmektedir (Serozan, 1994: 117).

Bu alandaki yapılanmaların ilki ve en önemlisi şüphesiz devlettir. İnsanın bireysel olarak gerçekleştiremediği pek çok hususu devlet yapı ve organları eliyle hayata geçirebilmiştir. Kişi ve mal toplulukları ise ikincil konumdadır. Bu yapılar, devlet yapılanması sonucu meydana gelen güvenlik ve hukuk sistemiyle ortaya çıkmışlar ve varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Toplumsal ihtiyaçların zorlamasıyla meydana gelen tüzel kişiler, devlet ve hukuk sisteminin tesis edilmesinin akabinde kişi olarak tanınarak kabul edilmişlerdir. "Hükmi şahıs" gibi farklı terimlerle de ifade edilen bu yapılar ilgili hukuk sistemlerinin tanıdığı hak ve yükümlülüklerle sahip olup gerçek kişilerden ayrı bir konumdadır ki gerçek kişilerin insan olmalarından kaynaklı temel haklara sahip olmaları tabii olarak mümkün değildir. Gerçek ve tüzel kişiler arasındaki bağlantı ve ayrıma dair Hatemi'nin yaklaşımı oldukça dikkat çekicidir. Hatemi, temel olarak, hukuki manada hak sahibinin insan olduğunu, tüzel kişinin ise insanın faydasına olan işleri yerine getirmesi için icad edildiğini ifade etmektedir. Böylelikle pozitivist yaklaşıma karşı çıkan Hatemi, tüzel kişi ile gerçek kişiyi yani insanı eşit kılmanın doğru olmadığını, çünkü tüzel kişilerin insan için ve bunların en geniş hali olan devletin de insanlar için olduğunu vurgulamıştır (1979: 8).

Gerçek kişilerden farklı bir yapılanma ve hukuki statüye sahip olsalar da tüzel kişilerin de belirli hak ve özgürlüklere sahip olduğu bir gerçektir. İnsanlara özgü temel haklarla elbette aynı konumda değillerdir. Örneğin gerçek kişilerdeki yaşam hakkı tüzel kişilerde varlığını sürdürebilme hakkı şeklinde tezahür etmektedir. Bir anlamda gerçek kişilere dair temel haklar tüzel kişilere uyarlanmıştır. Tüzel kişilerin kişilikleri ve şahs-ı manevilerinin korunması bunlardan bazılarıdır. Bu hakları korumak için tüzel kişiler dava açarak tazminat talep etmek hakkına sahip olabilmektedir (Taşkın, 1992: 1).

Tüzel kişilerin genel olarak özelliklerine baktığımızda öncelikle hukuk sisteminin sınırları içerisinde meşru bir amaca bağlı olması gerekmektedir. Bu manevi ya da maddi bir amaç olabilir (Özay, 2007: 30). Manevi amaçlara örnek dernek ve vakıflar olabilirken maddi amaçlarda ticari şirketler ön plana çıkmaktadır. İkinci olarak tüzel kişilerin ayrı ve bağımsız bir kişiliğe sahip olmaları gerekir. Tüzel kişiler, üyelerinin ve idaresinde görevli kişilerin şahıslarından ayrı bir hukuk süjesidir. Bu anlamda tüzel kişi üçüncü kişilerle sözleşme yapabilir, mal varlığı edinebilir, davacı ve davalı olabilir (Serozan, 1994: 17). Üçüncü özelliği de yukarıda belirtilen hakların bir süjesi olabilmesi için düzenli bir örgütsel yapı ve organlara sahip olması gerekir. Genel olarak bu durum kanunla zorunluluk haline getirilmiştir. Misalen dernek ve vakıfların organları, genel kurulları gibi konular hep kanunla düzenlenmiştir (Korkusuz ve Ergün, 2009: 97). Son olarak da tüzel kişilerin belirli bir konuda ve belirli sınırlar içerisinde faaliyet göstermesi gereğidir. Kamu tüzel kişileri, devlet ve mahalli idareler için geçerli olmayan bu özellik genel olarak dernekler açısından bir kısıtlama getirmektedir. Dernekler Kanunu'nun 30. maddesinde tüzüklerinde belirttikleri amaçlar dışında derneklerin faaliyet yapmaları yasaklanmıştır (Dural ve Ögüz, 2012: 250).

Tüzel kişiler, hukukta, özel hukuk tüzel kişileri ve kamu tüzel kişileri şeklinde iki kategoriye ayrılmışlardır. Özel hukuk tüzel kişileri özel hukuk kurallarına göre kurulan ve faaliyet gösteren tüzel kişilerdir. Bunlar kendilerini kuran kişilerin iradeleriyle kurulur ve faaliyetlerine son verirler. Kar elde etmek ya da sosyal yardım yapmak gibi amaçlarla kurulan özel hukuk tüzel kişileri de kişi toplulukları ve mal toplulukları olarak iki kategoriye ayrılır. Kişi toplulukları ekonomik ya da başka amaçlarla bir araya gelmiş kişilerden oluşan tüzel kişilerdir. Ticari şirket ya da dernekler bu türe örnek olarak gösterilebilir. Mal toplulukları da belirli müşterek bir amacın gerçekleşmesi için belirli bir malın bu işe tahsis edilmesidir ki vakıflar en dikkat çekici örneği teşkil etmektedir (Çağlayan, 2016: 376-377).

Kamu hukuku tüzel kişileri de adından da anlaşılacağı üzere kamunun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla kamu hukuku kurallarına göre kurulan ve faaliyet gösteren tüzel kişilerdir (Serozan, 1994: 26). Kamu tüzel kişileri kuruluşları, ortadan kaldırılmaları, idare hukukunun bir öznesi olmaları, amaçları, personellerinin nitelik ve statüsü, yetki, sorumluluk ve idare şekilleri gibi pek çok etken özel hukuk tüzel kişilerinden ayrılmaktadır (Atay, 2012: 196). Kamu gücü kullanma ayrıcalığına sahip bu kuruluşlar kamu otoritesini temsil eder ve kanunla ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak kurulurlar (Öztaş, 1998: 324). Kamu hukuku tüzel kişileri iki türde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar kamu idareleri ve kamu kurumlarıdır. Kamu idareleri devlet ve yerel yönetimler olarak görülürken kamu kurumları belirli kamu hizmetlerini yerine getirmek için teşkilatlanmış ve tüzel kişiliğe haiz insan ve mal topluluklarıdır ve hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztaş, 1998: 12). Bu noktada; devlet, yerel yönetimler ve meslek kuruluşları kişi toplulukları şeklinde oluşan kamu tüzel kişilikleri ya da kamu idareleri olarak nitelendirilirken, mal topluluğu şeklindeki kamu tüzel kişilikleri kamu kurumları olarak adlandırılmaktadır. KİT'ler, üniversiteler, TRT gibi kurumlar bu alana örnek verilebilir.

Kamu tüzel kişiliği kavramının anayasada açık bir şekilde tanımlanmamış olması konuyla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiş, kuruluşunda kamu tüzel kişisi olduğu belirtilmeyen kurumlar

tartışmanın odağı haline gelmiştir. Bu noktada kuruluş biçimi, faaliyet alanı, yetki ve ayrıcalıkları, amacı gibi hususlar ön plana çıkmakta ve literatürde genel kriterler belirlenmeye çalışılmaktadır. Kavramla ilgili pek çok kriter ortaya konmuş olsa da genel olarak üzerinde uzlaşıldığı söylenebilen hususlar ele alınmaya çalışılacaktır.

Öncelikle kamu tüzel kişinin kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak kurulması gerekmektedir. İkinci olarak Anayasa ya da kanunda açıkça kurumun kamu tüzel kişisi olduğu belirtilmelidir. Eğer bu durum gerçekleşmemişse kurumu kamu tüzel kişisi olarak nitelendirebilmek için bazı kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış olması gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında Gözler kamu tüzel kişisini şu şekilde tanımlamaktadır (2018: 482-484): “*Kamu tüzel kişisi; kanunla kurulmuş ve bazı kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılmış olan bir tüzel kişidir.*”

Bir diğer kriter de kamu hizmeti yerine getirilmesidir. Buna göre bir kamu tüzel kişinin kamu hizmeti dışında bir faaliyet alanı düşünülemez (Gözübüyük ve Tan, 2014: 164). Bir tüzel kişiliğin kamu tüzel kişisi olmasının getirdiği sonuçlar ya da bir anlamda ayrıcalıkları Gözler şu şekilde sıralamaktadır (2002: 92-93):

- Kamu gücüyle donatılması nedeniyle tek yanlı işlem yapabilmekte ve özel kişiler aleyhine icrai kararlar alabilmektedir.
- Re’sen icra yetkisine sahiptir.
- İşlemleri hukuka uygunluk karinesinden yararlanır.
- Malları kamu malı statüsündedir.
- Gelirleri kamu geliri statüsündedir.
- Malları haczedilemez veya iflası istenemez.
- Düzenleme yetkilerini yönetmelik çıkararak kullanırlar.
- Kamulaştırma yapabilirler.
- İdarenin bütünlüğü içerisinde faaliyet gösterirler.
- Sözleşme hürriyeti yoktur. İhale zorunluluğu söz konusudur.
- Personel seçme hürriyeti yoktur. Sınavla alım yapmak zorundadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde kamu tüzel kişisi kamu hizmeti yürütmek ve kamu yararı sağlamak amacıyla Anayasa veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılarak kurulan tüzel kişilerdir denilebilir.

2. Dünyada Kamu Tüzel Kişiliği Kavramının Gelişimi

Tüzel kişilik ve kamu tüzel kişiliği kavramları modern devlet ve toplum yapılanması ile birlikte gelişen modern hukuk sisteminin özel hukuk ve kamu hukuku ayrımlarına ait kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak insanların topluluklar halinde yaşamaya başlamasıyla gelişen devlet en büyük kamu tüzel kişisi olmakla birlikte, toplumsal ihtiyaçlara yönelik olarak kurulan mal ve insan topluluğu şeklinde tüzel kişi olarak nitelenebilecek pek çok örnek de mevcuttur. Söz konusu kavramlara ait örgütlenmelere eski uygarlıklardan günümüze kadar farklı şekillerde rastlanabilmektedir.

Eski Mısır’daki hukuk sisteminde modern hukuk anlayışına benzer şekilde hem gerçek kişilerin hem de tüzel kişilerin hak ve borçlara ehil varlıklar olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Devlet tüzel bir kişiliğe sahiptir. Bu yönüyle devlet, hazinesi olan, hak ve yükümlülükler sahip olabilen ve hukuki işlemleri tesis eden bir yapıdadır. Devlet tüzel kişiliği devlet başkanı tarafından temsil edilmektedir. Devlet başkanı devleti borç altına sokabilmekte, onun adına icrai işlem yapabilmekte ve bunları bizzat ya da yetkilendirdiği memurlar eliyle gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda vakıf olarak nitelendirilebilecek dini kurumlara da bir anlamda tüzel kişilik tanınmış, mal varlıklarının satılması veya bağışlanması yasaklanmıştır. Vakıf senedinde belirtilmek kaydıyla söz konusu

yerleri kuranların gelirlerden pay almaları ve bu haklarını miras yoluyla devredebilmeleri sağlanmıştır (Okandan, 1951: 87-88).

Eski Yunan hukukunda da devletin dışında tüzel kişi olarak kabul edilebilecek yapılar mevcuttur. Özellikle dini mahiyetteki kuruluşlar bu kapsamdadır. Bunlara mülkiyet hakkı da tanınmıştır ki bir anlamda vakıf niteliğine sahiptir denilebilir. Ayrıca Genos olarak adlandırılan yapılar da bir tür tüzel kişi olarak görülmüştür. Bu yapılar birçok çekirdek ailenin bir araya gelmesiyle oluşan aşiret benzeri yapılardır. Genoslarda kollektif mülkiyet söz konusu olup, mallar şef tarafından yönetilmektedir (Okandan, 1951: 286).

Roma hukukunun eski dönemlerinde tüzel kişilik kavramına rastlanılmasa da sonraki yıllarda dernek ve vakıf benzeri yapılar ile esnaf birlikleri göze çarpmaktadır. Solidates olarak adlandırılan kurumlar vakıflara benzer yapılariken collegialar ise esnaf toplulukları şeklinde kurulmuşlar ve daha sonra üye olunması zorunlu hale getirilen birliklere dönüşmüşlerdir. Hristiyanlığa geçişle birlikte vakıf kurumlarının oluşumu daha kurumsal bir hale gelerek yaygınlaşmıştır. Roma'da ayrıca tüzel kişilik olarak nitelendirilebilecek ticaret ortaklıkları da kurulmuştur (Hatemi, 1979: 42).

Orta Çağ'a gelindiğinde Kıta Avrupası'nda Roma hukuku üzerine bina edilen Cermen hukuku etkin olmaya başlamıştır. Cermen hukukunda, aşağıda kısaca bahsedildiği gibi, katedilen belli aşamalar sonucunda günümüzde kabul edilen tüzel kişilik anlayışına yakın bir kavram oluşmaya başladığı söylenebilir. Bu süreçte ortak mal kavramı üzerine gelişen bir durum söz konusu olmuştur. Başlarda aralarında dini ya da mesleki bir bağ bulunan kişilerin bir mala birlikte sahip olabilmekteydi ve bu ortak mal zamanla üçüncü kişilere karşı bağımsız bir topluluk olarak görülmeye başlanmıştı. Daha sonraları genossenschaft olarak adlandırılan yapılarla bu mal varlıklarının kendisini oluşturan kişilerden müstakil bir halde olduğu kabul edilmiştir. Körperschaft adı verilen kuruluşlar da kişisel ilişkiler gittikçe silinmiş ve mal varlığının müstakil bir varlığa sahip olacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Bu düşünce gittikçe dernek ve vakıf benzeri yapılara da tesir etmiş ve körperschaft vakıf ve dernekleri, genossenschaft ise kâr amacı güden kuruluşları nitelemek için kullanılmıştır. Böylece Cermen hukukunda üç tür tüzel kişilik oluşmuştur. Öncelikle kamu hukukunu ilgilendiren devlet, kilise ve üniversite gibi yapılardır. Tüzel kişilerin ikincisi şirketler, üçüncüsü de vakıf ve derneklerdir (Saymen, 1944: 15-16).

Yeniçağ'da hümanizm ve modernleşme ile birlikte bireyselliğin hâkim olduğu bir döneme girilmişse de tüzel kişilik fikrinin tam manasıyla 19. yüzyılda yerleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Kamu tüzel kişiliği kavramının da bu dönemde tam manasıyla gelişmeye başladığı söylenebilir. Devlet anlayışında yaşanan değişim hukuk sistemini de doğrudan etkilemiştir. Mutlak bir egemenliğe sahip yöneticilerin idaresi altındaki mülk devlet anlayışından gittikçe kralın şahsından ayrı bir hukuk devleti anlayışının hâkim olmasıyla modern devlet oluşmaya ve bugünkü anlamda kamu tüzel kişisi kavramı da meydana gelmeye başlamıştır (Özay, 2004: 120). Mülk devleti anlayışında devletin tamamı hanedanın malı sayıldığından yönetme yetkisi de hanedandıydı. Bundan dolayı kamu tüzel kişisi kavramının gelişmesi çok da olanaklı değildi. Egemenlik anlayışının değişimiyle birlikte hukuk devleti anlayışına geçildikçe insandan başlayarak hak ve özgürlükler temelinde bir hukuk sisteminin meydana gelmesiyle kamu tüzel kişiliği kavramı da gelişmeye başlamıştır (İsbir, 2017: 230).

Bireycilikle paralel bir seyir izleyen tüzel kişilik kavramı Kıta Avrupası ülkelerinin medeni kanunlarında farklı zamanlarda da olsa düzenlenmeye başlamıştır. Bu noktada Alman Medeni Kanunu diğerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. 1896'da yayımlanan Kanun, dernekler ve kamu tüzel kişilerini ayrı ayrı ele alarak ayrıntılı düzenlemelere yer vermiştir. Aynı şekilde İtalyan Hukuku'nda da kamu ve özel hukuk tüzel kişileri birbirinden ayrılmıştır. Ancak aynı yıllarda diğer ülkelerin kamu tüzel kişilerine kanunlarda yer vermediği görülse de birbirlerinden etkilenecek kavrama ilerleyen yıllarda yer verilmiştir (Özsunay, 1982: 8-18).

Modern öncesi dönemde hükümdarın şahsında birleşen devlet ve onun tüzel kişiliği olsa da egemenlik anlayışı, yönetim şekli ve hukuk sistemi kamu tüzel kişiliği kavramının gelişmesini engellemiştir. Kavram ancak modern dönemde başlayan bireycilikle birlikte hukuk sisteminin insandan başlayarak varlıkları kişi olarak tanımlaması gereğiyle tüzel kişi ve kamu tüzel kişisi kavramları gelişmiş ve bugünkü anlamını kazanmıştır.

3. Osmanlı Devleti'nde Kamu Tüzel Kişiliği Kavramının Gelişimi

Kamu tüzel kişiliği; Türk hukuk tarihi açısından tartışmalı bir kavramdır. Kavramın Cumhuriyet öncesi dönemde var olup olmadığı, neye ve hangi kavramlara dayandırıldığı ile ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Kapsamı ve karşıladığı mana itibariyle günümüz anlayışını tam karşılamasa da kamu tüzel kişiliği kavramının daha çok Tanzimat'la birlikte gelişmeye başladığı değerlendirilmektedir. Ancak ilk kamu tüzel kişisinin devlet olduğu kabul edildiğinde devletin tüzel kişiliğine dair yaklaşımın Eski Türklere kadar dayandırılabilirdiği bilinmektedir.

Eski Türklere devletin tüzel kişiliği kağanın şahsıyla bütünleşmiştir. İslam öncesi Türk devletlerini oluşturan boyları bir arada tutan temel unsurun kağan olduğu bilinmektedir (Üçok vd., 2002: 19). Cin ve Akgündüz de (1990: 65) bu devletlerde tüzel ve gerçek kişi ayrımı bulunduğunu iddia etmektedir. İslamiyet'in kabulünden sonra özellikle Selçuklu döneminde devlet tüzel kişiliği yalnızca sultanın şahsında değil hanedanla birlikte temsil ettikleri kabul edilmeye başlanmıştır (İsbir, 2017: 11).

Osmanlı Devleti'nde ise devlet en büyük tüzel kişi olmaya devam etmiş ve kuruluşundan itibaren Selçuklularda olduğu gibi hanedan ve devlet bir bütün olarak görülmüştür. Ancak zaman içerisinde tahta geçiş usulleri ve egemenlik anlayışında yaşanan değişimler devlet tüzel kişiliği temsilinin de değiştiğini göstermektedir. 15. yüzyılla birlikte Osmanlı'daki hükümdarlık anlayışında mutlak, bölünmez bir egemenlik anlayışı yerleşmiştir. Devlet artık hanedanın ortak malı gibi düşünülüyordu. Padişahın bir imparator ve halife gibi mutlak ve soyut bir egemenlik anlayışına sahip olduğu anlayışı oluşmuştu. Artık padişah devlet gücünün, her türlü ayrıcalığın, takdirin ve hukukun kaynağı olarak görülüyordu. Diğer yandan devletin ilk yıllarındaki taht mücadeleleri geleneksel Türk yönetim anlayışının bir sonucu olarak görülürken artık yeni egemenlik anlayışıyla kabile-devlet gelenekleri terk edilmiş ve imparatorluk seviyesinde bir anlayışa geçilerek Roma İmparatorluğu'nun egemenlik anlayışına benzer bir anlayış ortaya konmuştur (İnalçık, 1959: 94). Özellikle Klasik Dönem'de patrimonyal devletin zirvesinde ulemanın iktidara katılması engellenerek padişahın şer'î kanunlar yanında örfî kanunları koymasını sağladığını ifade eden İnalçık, Weber'in patrimonyal hükümdarı toplumsal ve iktisadi ilişkilerin kesin belirleyicisi olarak tanımlaması çok temel bir nokta olarak görmektedir. Osmanlı'da da özellikle yönetici grupların padişahın lütfuyla örgütlenerek meşruluk kazanması, padişahın toplumsal ilişkilerdeki belirleyici rolünün açık bir göstergesidir. Padişahın tuğrasının olduğu yetki beratı olmadan hiçbir görevlinin ya da tapunun meşruiyetinin bulunmadığını, toplumsal gruplar, makam ve statüler, imtiyazlar vb. durumların ancak padişah tarafından yapılan düzenleme ve fermanlarla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (1994: 5-9).

16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki dönemde yaşanan gelişmeler ise devletin gittikçe padişahın şahsından ayrıldığı, ayrı ve soyut bir varlık olarak anlam kazanmaya başladığını göstermektedir. Klasik Dönem'deki padişahın şahsında devletin tek, bölünmez yani mutlak olduğunun temsil edildiği, meşruiyetin tek kaynağı olduğu düşüncesi 16. yüzyılda yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Özellikle dış dünyada yaşanan önemli iktisadi gelişmelerin Osmanlı'yı etkilemesi içeride ciddi sıkıntılar oluşturmuştur. Yüzyıl başlarında hazinedeki açıklar ve giderlerdeki artışlara bir de sikkelerdeki ciddi değer düşüşü eklenince sorun gittikçe büyümüştür (Berkes, 2013: 228). Bu durum kul bürokratların gelirlerinde de ciddi azalmaya neden olmuş ve padişahın mutlak otoritesini sorgulamaya doğru giden bir süreci başlatmıştır. Padişah, kulların gözünde gittikçe kutsal varlığını yitirmiş ancak toplumsal meşruiyetin kaynağı olmaya devam ettiği için onu saf

dışı bırakmayı da göze alamamışlardır. Tahta geçme usulleri de hanedan içerisinde ciddi karışıklıklara neden olmuş ve zaman zaman kullar da tahta geçecek kişinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Yaşanan sıkıntılar dramatik bir şekilde 1622’de padişah Genç Osman’ın yeniçeriler tarafından öldürülmesi ile sonuçlanmıştır. Artık padişahın dokunulmazlık imajı ortadan kalkmış ve yönetimde sadrazam başkanlığındaki üst düzey bürokratlar her anlamda ön plana çıkmaya başlamışlardır (İnsel, 1996: 82-83).

Tımar sisteminin artık devletin mali ihtiyaçlarını karşılayamaz bir noktaya gelmesi, iltizam ve malikâne sistemlerinin yaygınlaşmasına neden olurken, bu sistemler mali kaynaklar üzerinde özellikle üst düzey kul bürokratların etkin bir konuma gelmesini sağlamıştır. Klasik Dönem’de padişahın egemenliğinin en önemli göstergeleri olan padişah beratlarıyla tımar tevcihlerinin dağıtılması usulü artık terk edilmiş, bürokratlar kendi inisiyatifleriyle usulsüz bir şekilde tımarları dağıtmaya başlamış, hatta tahrir defterlerine dahi işlenmeyen pek çok tımar ortaya çıkmıştır (Tabakoğlu, 2015: 326). Bu durum padişahın devlet yapılanmasındaki merkezî konumunun gittikçe zayıfladığının göstergelerinden biridir. Zira artık padişah mali sistem üzerindeki etkinliğini önemli ölçüde yitirmeye başlamış ve kul bürokrasi bu anlamda etkin bir konuma gelmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı bürokratlarına eski düzendeki padişaha sadâkatle bağlı ve onun sâdik temsilcileri olma durumunu ortadan kaldırmış, bunun yerine kul bürokratların gittikçe devlet yapılanmasında padişahın daha fazla ön plana çıktığı bir süreç oluşmaya başlamıştır (Heper, 2006: 65). Artık bürokratlar arasında soyut bir devlet ideolojisi yerleşmeye başlamıştır. Böylelikle padişaha kul değil, devlete hizmetkâr olma fikri yaygınlaşmış, bu durum 18. yüzyılda devletin içinde bulunduğu durumla paralel olarak “devleti yaşatma” (İnsel, 1996: 83), 19. yüzyılda da “devleti kurtarma” fikrine dönüşmüştür. Heper bu durumun en önemli göstergesi olarak âyanlarla imzalanan Sened-i İttifak metninin bir tarafında padişah yerine devlet ifadesinin kullanıldığını ifade etmektedir (2006: 73).

Tanzimat Dönemi’ndeki gelişmelere geçmeden önce, özellikle vakıflarla ilgili hususa değinmek gerekmektedir. Tanzimat’tan önce amme hizmeti gören vakıflar ve hazinenin de tüzel kişiliğe sahip olduğu değerlendirilmektedir. Literatürde Osmanlı’daki vakıfların tüzel kişi olup olmamasının ötesinde, kamu tüzel kişisi mi yoksa özel hukuk tüzel kişisi mi olduğu tartışmaları ön plana çıkmaktadır. Onar Osmanlı’daki vakıfların bir özel hukuk müessesesi olarak kurulsun da zamanla geçirdiği değişimlerle idari bir boyut kazanarak kamu kurumu haline geldiğini ifade etmiş, ayrıca vakıfların “amme hükmi şahsı” yani kamu tüzel kişiliğine sahip olmasının Türk hukuk tarihine özel bir durum olduğunu, Batı’da vakıfların daima bir özel hukuk tüzel kişisi olarak kaldığını ifade etmiştir (1960: 42, 538). Hatemi ise devlet görevlilerinin gözetimindeki vakıfların “yarı resmi” bir hüviyete sahip olduğunu belirtmiştir (1979: 330).

19. yüzyıl öncesinde kamu hukuku tüzel kişisi olarak tanımlanabilecek yapılar idari teşkilatlanma içerisinde görülmektedir. İdari yapılanma merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Merkez teşkilatı padişah, saray, Divan-ı Hümayun, Kapıkulu Ocakları gibi teşkilatlardan oluşurken taşra eyalet ve şehirlerden müteşekkildi (Ortaylı, 2017: 251). Ayrıca Onar, idari yapının Tanzimat öncesinde kanuni dayanaklara kavuştuğunu, IV. Mehmet zamanında Sadrazam Mustafa Paşa tarafından idari yapılanmaya ilişkin bütün kanunnamelerin bir araya getirilerek toplandığını belirtmiştir (1966: 642).

19. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından reformlar yüzyılı olarak nitelendirilebilir. Sened-i İttifak’tan başlayarak II. Meşrutiyet süreci dâhil olmak üzere yaşanan anayasal gelişmeler ile özellikle idari teşkilatta yapılan yenilikler, hem devlet tüzel kişiliği hem de kamu tüzel kişiliği kavramlarının oluşum ve gelişiminde önemli rol oynamıştır. Sonuçsuz kalsa da Sened-i İttifak iktidarı sınırlandırma ve modern devlet yapılanmasına giden yolda önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmiştir. Tanzimat Fermanı’nın ilanında devletin görevlerinin genel esasları belirlenmiş ve özellikle can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Bu dönemde kurulan

meclisler ve bakanlıklar devlet tüzel kişiliği içerisinde kamu gücünü artırmaya yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir. Özellikle merkezi meclisler dönemin idareyi kanunlara dayandırma iradesinin sembolleri olmuştur. Divan-ı Ahkam-ı Adliyye, Şura-yı Devlet, Divan-ı Muhasebat gibi yapılar devlet tüzel kişiliği içerisindeki kamu idareleri olarak dikkat çekmektedir. Bu yapıları kişi topluluğu şeklindeki kamu tüzel kişileri olarak değerlendirmek mümkündür.

İdari teşkilat içerisinde kamu tüzel kişiliğine yönelik adımların II. Mahmud'la birlikte atılmaya başlandığı bilinmektedir. 19. yüzyıl öncesinde kamu hizmetlerinin önemli bir kısmı vakıflar vasıtasıyla yürütülmekteydi. Ancak modern idari yapılanma sürecine girildiğinde bu durum yetersiz görülmüş ve modern kurumlar kurulmaya başlanmıştır. Fakat kamu tüzel kişiliği kavramı hemen ortaya çıkmamış, bağımsız kurumlar fikri gelişmeye başladıkça kamu tüzel kişiliği de idare içerisinde yerini almaya başlamıştır. Bu anlamda Hatemi, Encümen-i Daniş'in Osmanlı'daki ilk kamu tüzel kişiliği olduğunu iddia etmiştir. Aynı şekilde Darülfünun da modern üniversitelerin Osmanlı'daki ilk örnekleri olarak yerinden yönetim kuruluşlarının ilki olarak kabul edilmektedir (Hatemi, 1979: 69). İhsanoğlu ise Encümen-i Daniş'in Nizamnamesinin incelendiğinde özel hukuka bağlı bir kamu kuruluşu niteliğinde olduğunu ifade etmektedir (1996: 272).

Tanzimat Dönemi'nde mülki idarede yapılan en önemli değişiklik 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle gerçekleşmiştir. Buna göre taşra teşkilat idaresinde değişikliğe gidilmiş, modern anlamda belediye ve il özel idareleri kurulmaya başlanmıştır. Eyaletler vilayetlere dönüştürülerek sonrasında sırasıyla sancak, kaza, nahiye ve köylere ayrılmıştır (Ortaylı, 2017: 438). Yine bu dönemde mülki idareyle ilgili çıkarılan kanunlardan biri olan 1871 tarihli İdare-i Umumiyye-i Vilayat Kanunu ile vilayetlere tüzel kişiliğe yakın bir konum verilmiştir (İsbir, 2017: 42).

1876 yılında Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesiyle devlet tüzel kişiliği ilk kez anayasal bir zemine oturmuştur. Ayrıca Kanun-i Esasi'de geçen *tefrik-i vezaif* ilkesiyle yerinden yönetim ilkesinin benimsenmesiyle illere tüzel kişilik tanınmasının ve meclislere yürütmeye yönelik kararlar alabilme yetkisi verilmesinin önü açılmıştır (Giritli, 1970:66). Kanun-i Esasi'de egemenliğin kaynağının padişah olduğu vurgulansa da II. Meşrutiyet'ten sonra değişikliğe gidilmiş ve 1909'da yapılan 21 maddelik değişiklikle egemenlik hakkının padişah ve millet arasında paylaşıldığı kabul edilmiş, böylece devletin tüzel kişiliğinde önemli bir değişim meydana gelmiştir (Tanör, 2020: 216). 1876 Kanun-i Esasi'de belirtilen yetki genişliği (tevsi-i mezuniyet) ve görev ayrılığı (tefrik-i vezaif) ilkeleri II. Meşrutiyet Dönemi'nde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1913 yılında İdare-i Umumiyye-i Vilayat Kanun-u Muvakkatı çıkarılarak idarenin bütünlüğü ilkesi esasına dayalı olarak merkezden ve yerinden yönetim bütün halinde ele alınmaya çalışılmış, ancak il genel idaresi ayrı bir tüzel kişilik olarak tanınmamıştır. Bu sayede bakanlıkların taşradaki uzantıları kurularak yerinden yönetim ilkesine doğru bir adım atılmıştır (Onar, 1966: 704). Dönem itibariyle görev ayrılığı ilkesine yüklenen anlam devletteki görevlerin idari ve siyasi olarak ayrılması esasına dayanmaktadır. Devletin egemenliğini ilgilendiren ve kamu gücü kullanma gereği olan işler siyasi olarak değerlendirilmiş ve yalnızca merkezi idarenin sorumluluğunda görülmüştür. Bayındırlık, tarım, eğitim, sanat ve ticaret ya da belediye işleri gibi görevler ise yerinden yönetime daha uygun vazifeler olarak telakki edilmiştir. Söz konusu duruma bu açıdan bakmak dönem yaklaşımının anlaşılmasında yarar sağlayacaktır (Yayla, 1982: 95-96). Diğer yandan aynı kanun ile il özel idarelerine ayrı bir tüzel kişilik tanınmıştır. Bu sayede vilayetler kamu hizmeti gören ayrı bir tüzel kişilik olarak tanınmıştır. Kanununun 75. maddesinde illerden “şahs-ı nevi” şeklinde bahsedilmiş, ayrı bütçe ve mal varlıklarına sahip oldukları belirtilmiştir (İsbir, 2017: 202). Aynı yıl çıkarılan diğer bir Kanun-u Muvakkat ile de tüzel kişi kavramı ilk kez bir hukuki metinde yerini almıştır. Böylece belediye, dernek, ticaret-sanayi odaları gibi kuruluşların da tüzel kişiliğe haiz olduğu kabul edilmiştir. 1913'e kadar Osmanlı içerisinde tüzel kişilik kavramı soyut olarak varken, bu tarihten sonra ise hukuki bir metne dayanarak kullanılmıştır (İsbir, 2017: 42).

Görüldüğü üzere 19. yüzyıl başında başlayan idari modernleşme süreciyle kamu tüzel kişiliği kavramının oluşarak idari teşkilat içerisinde oturması ve hukuki bir temele kavuşması ancak diğer yüzyılın ilk yıllarında mümkün olabilmektedir.

4. Sonuç

Kamu tüzel kişiliği hukuk disiplini içerisinde medeni hukuktan anayasa hukukuna pek çok hukuk dalının ilgi alanına giren tartışmalı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi, tüzel kişi gibi hukukun temel kavramlarını içerisinde barındırması nedeniyle de önemli bir alanı işgal etmektedir. Türk hukuk tarihinde yeni bir kavram olarak düşünülse de en geniş kamu tüzel kişisi olarak devlet kabul edildiğinden, Eski Türklere kadar dayandırılabilir. Bu yönüyle insanlığın en eski zamanlarına dek götürülmesi de mümkündür. Zira eski uygarlıkların hukuk sistemleri içerisinde benzer yapıların görüldüğü değerlendirilmektedir. Ancak esas itibariyle kavram, modern hukuk sistemine aittir. Çünkü modern devlet yapılanmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Şöyle ki modern devletin oluşumuyla birlikte devletin hem etki alanı hem de sunduğu hizmetler oldukça genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Daha öncesinde bu hizmetler vakıf benzeri yapılar sayesinde gerçekleştirildiğinden devletin sunduğu kamu hizmetleri içerisinde bulunmamakta ve dolayısıyla bu yapılar kamu tüzel kişisi olarak değerlendirilmemektedir. Diğer yandan kamu ve özel hukuk ayrımı da modern dönemlere ait bir durum olduğundan dolayı da modern bir kavram olduğu değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde de benzer şekilde kamu hizmetlerinin ifasında vakıflar modernleşme hareketleri öncesinde önemli bir vazife görmekteydiler. Ancak modern devlet yapılanmasına yönelik adımların atılmasıyla vakıf sistemi yetersiz kalmış ve söz konusu işler devlet bünyesinde yürütülmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın tamamını meşgul eden idari reform süreci modern hukuka dair kavramların da oturmasının uzun bir zaman aralığına yayılmasına neden olduğundan kamu tüzel kişiliği kavramını hem idari teşkilat hem de hukuki metinler açısından 20. yüzyılın başlarında ancak yer bulabildiği anlaşılmaktadır. Dönem itibariyle yaşanan değişimin tetikleyici unsuru iktisadi gelişmelerdir. Yani iktisadi düzene uygun bir idari yapı tesisi gerekliliği idarenin belirli gelişmeleri geriden takip etmesine ya da bazı kavramların daha geç oturmasına neden olduğu söylenebilir. Özel hukuk tüzel kişileri arasında görülen şirketler, kamu tüzel kişilerine göre çok daha önce Osmanlı'da varlık göstermişlerdir.

İdari yapının geçirdiği değişimler ya da diğer bir deyişle reform süreçleri kamu tüzel kişiliğine yüklenen anlamın da değişimine neden olmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında Nizam-ı Cedid ile başlayan Osmanlı'daki reform hareketi zaman zaman kesintiye uğrasa da Tanzimat'la birlikte geri dönülmez bir sürece girilmiş ve Batı örnek alınarak modern devlet yapılanmasına her alanda geçiş başlamıştır. Pek çok noktada nakil yoluyla yapılan değişimlerin idari ve toplumsal yapıya uyumunun uzun süre alması kamu tüzel kişiliği kavramının da ancak 20. Yüzyılın başlarında tam manasıyla oturmaya başladığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Cumhuriyet Dönemi'nde kavramın gelişmelerden etkilendiği değerlendirilmektedir. Örneğin iktisadi gelişmeler ekseninde müdahaleci devlet anlayışı çerçevesinde oluşan yeni idari ve iktisadi yapıların kamu tüzel kişiliğine haiz varlıklar oldukları kabul edilmektedir.

Kaynakça

Akıncı, Ş. (2016). *Roma hukuku dersleri*. (9. Baskı). Konya: Sayram Yayınları.

Akyılmaz, B. ve Sezginer, M. (2001). *İdare hukuku dersleri*. Konya: Göksu Matbaası.

Arpacı, A. (2000). *Kişiler hukuku (gerçek kişiler)*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Atay, E. E. (2014), *İdare hukuku*, (3. Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi.

Berkes, N. (2013). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi.

- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1990). *Türk-İslam hukuk tarihi 1. cilt (kamu hukuku)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çağlayan, R. (2016). Hukukumuzda kamu tüzel kişiliği kavramı ve kıstasları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7, 373-398.
- Dural, M. ve Öğüz, T. (2012), *Türk özel hukuku (kişiler hukuku) cilt 2*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Gözler, K. (2002). *İdare hukuku dersleri*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2009). *İdare hukuku 1. cilt*, (2. Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2018). Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı Neye Yarar? K. Begüm İsbir'in Kamu Tüzel Kişiliği İsimli Doktora Tezinin Düşündürdükleri, *Prof. Dr. Metin Günday Armağanı içinde*, (ss. 477-500), Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Gökmenoğlu, H. T. (1997). *İslam'da şahsiyet hakları*, Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Hatemi, H. (1979). *Medeni hukuk tüzel kişileri*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de devlet geleneği*. İstanbul: Doğu Batı.
- İhsanoğlu, E. (1996). Osmanlı Türkiyesinde kültür ve bilim hayatında tüzel kişiliğin gelişmesi ve teşkilatlanmanın başlaması, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 9(25), 265-292.
- İnalcık, H. (1959). Osmanlılarda saltanat veraseti usulü ve Türk hâkimiyet telakkisi ile ilgisi. *AÜSBF Dergisi*, 14(1), 69-94.
- İnalcık, H. (1994). Sultanizm üzerine yorumlar: Max Weber'in Osmanlı siyasal sistemi tiplemesi. (K. A. Akgündüz Çev.). *Toplum ve Ekonomi Dergisi*, 7, 5-26.
- İnsel, A. (1996). *Düzen ve kalkınma kıskacında Türkiye*. İstanbul: Ayrıntı.
- İkizler, M. (2012). *Tüzel kişilerin ilkel kişiliği*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İsbir, K. B. (2017). *Kamu tüzel kişiliği* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Korkusuz, R., Ergün, Ö. (2009). Hukuksal boyutlarıyla eski ve yeni vakıflar. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16, 69-138.
- Okandan, R. G. (1951). *Umumi hukuk tarihi dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Onar, S. S. (1960). *İdare hukukunun umumi esasları*. (2. Baskı) İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Onar, S.S. (1966). *İdare hukukunun umumi esasları cilt 2* (3. Baskı). İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Ortaylı, İ. (2017). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. (6. Baskı), Ankara: Cedit.
- Özay, İ. (2004). *Günışığında yönetim*, İstanbul: Filiz Kitabevi
- Özsunay, E. (1982). *Medeni hukukumuzda tüzel kişiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Öztan, B. (1998). *Tüzel kişiler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öztan, B. (2007). *Medeni hukukun temel kavramları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özyörük, M. (1959). *Hukuka giriş*. Ankara: Ege Matbaası.
- Saymen, F. H. (1944). *Medeni hukukumuzda hükmi şahıslar, cemiyet, vakıf, tesis*. İstanbul: Üniversite Kitabevi.

- Serozan, R. (1994). *Tüzel kişiler ve özellikle dernekler ve vakıflar* (2. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye iktisat tarihi*. (13. Baskı), İstanbul: Dergâh.
- Tanör, B. (2020). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. (33. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi.
- Taşkın, A. (1991). Tüzel kişilerin kişilik haklarının korunması. *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*. 42(1-4). 202-243.
- Türk Hukuk Kurumu, (1991). *Türk hukuk lugatı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Üçok, C., Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2002). *Türk hukuk tarihi*,. (10. Baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Yayla, Y. (1982). *Anayasalarımızda yönetim ilkeleri tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif*, İstanbul: İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi.
- Zeytin, Z. ve Ö. Ergün, *Türk medeni hukuku*, (3. Baskı), Seçkin Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

SOSYAL POLİTİKA VE EMEK YAZINI

Abdulkadir ALTINSOY¹
Fatih SERT^{2*}

Öz

Sosyal politikalar toplumun tüm kesimlerine yönelik olsa da dar anlamda sosyal politika işçi ve çalışanların iş ilişkilerini ve bu ilişkiden doğan sorunları kapsamaktadır. Bu çalışmada, akademik yayınlarda sosyal politika ve çalışma hayatının temel unsuru olan bağlı çalışanlar hakkında yapılan yayınların bibliyometrik bir analizi yapılmıştır. Web of Science Core Collection veri tabanında yayınlanmış makale ve literatür makaleleri ele alınmıştır. “Sosyal politika” ve “çalışan/işçi” kavramları ile tarama yapılmış, toplamda 777 makale ve literatür makalesine ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, R programlama dili tabanlı *bibliometrix* paket programında analiz edilmiştir. Bulgular doğrultusunda sosyal politika ve çalışan bağlantılı yayınların genel görünümü, alandaki en üretken ve etkili yazar, çalışma, dergi, ülke ve kurumlar belirtilmiş, trend kavramlardaki değişiklik ile alandaki değişim, ortak atıf analizi ile birlikte alıntılanan yazar, çalışma ve dergiler arasındaki ilişki ağları ortaya çıkartılmıştır. Bunun için performans analizi, atıf analizi ve ortak atıf analizleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Çalışan, İşçi, Bibliyometrik Analiz

SOCIAL POLICY AND LABOR LITERATURE

Abstract

Although social policies are aimed at all segments of the society, social policy in the narrow sense covers the business relations of workers and employees and the problems arising from this relationship. In this study, a bibliometric analysis of the publications made in academic publications about social policy and related employees, which is the main element of working life, was made. Articles and literature articles published in the Web of Science Core Collection database are selected. The concepts of "social policy" and "employee/worker" were searched and a total of 777 articles and literature articles were reached. The obtained data were analyzed in the R programming language based bibliometrix package program. In line with the findings, the general view of social policy and employee-related publications, the most productive and influential authors, studies, journals, countries and institutions in the field were specified, the change in the trend topics and the change in the field, the relationship networks between the cited authors, studies and journals were revealed with co-citation analysis. For this, performance analysis, citation analysis and co-citation analysis were performed.

Keywords: Social Policy, Employee, Worker, Bibliometric Analysis

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi SBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, ORCID: 0000-0002-9631-3268.

² Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi SBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, ORCID: 0000-0001-5750-1525

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author): fatihsert@sakarya.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 17.11.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Sosyal politikaların ilk olarak işçi ve işveren arasındaki ilişkiden kaynaklanan sorunlara yönelik ortaya çıkmıştır (Talas, 1992) ve günümüzde dar anlamda sosyal politika olarak tanımlanmaktadır (Koray, 2008). Bu çalışmada literatürde çalışanların dar anlamda sosyal politika bağlamında hangi çerçevede tartışıldığı genel hatlarıyla ortaya çıkartılmak istenmiştir.

Büyük sosyal politika literatürü ve tarihi içerisinde son yarım asırda dünyada sosyal politikanın dar anlamıyla ilgili yapılan çalışmaların ne aşamada olduğu, çalışmaların ne yöne evrildiği, alanın genel görünümü ve ortak atıf ağ haritalarının ortaya çıkarılması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Web of Science Core Collection veri tabanında tarama yapılmış ve çıkan sonuçlar makalelerle sınırlandırılmıştır. Böylelikle çalışmanın sınırları belirlenmiştir. Bu sınırlar dahilinde alandaki değişim, en etkili çalışmalar, tren konulardaki değişim gibi sonuçlara ulaşılarak analiz edilmiştir.

Analizlerde performans analizi, atıf analizi ve ortak atıf analizleri yapılmıştır. Araştırma deseni olarak çalışmalar, yazarlar, ülkeler ve dergiler bakımından performans analizinde üretkenlik, atıf analizinde etkililik ve ortak atıf analizinde birlikte alıntılanma ile merkezilik ölçülmüştür.

Analiz sonucunda alanla ilgili temel eserleri ortaya çıkarmak, çalışmaların yönelişini göstererek yeni yapılabilecek çalışmalara ışık tutmak, alandaki en etkili yazar, üniversite ve dergiler belirtilerek araştırmacılara uluslararası çalışma yapabilecekleri yazar, üniversite ve dergi bulabilmelerinde yardımcı olmak ve bununla birlikte alanın bilimsel görünümünü netleştirmek hedeflenmektedir.

1. Yöntem

Çalışmamızın yöntemi temelinde bir bibliyometrik araştırmadır. Bibliyometrik analiz, herhangi bir araştırma alanının çalışmalar, yazarlar, dergiler ve kurumlar üzerinden metrik değerlerin incelenmesi suretiyle genel görünümünü ve entelektüel, sosyal ve kavramsal yapısını anlamamızı sağlayan bir araçtır (Aria & Cuccurullo, 2017; Gutiérrez-Salcedo, Martínez, Moral-Munoz, Herrera-Viedma, & Cobo, 2018; Krauskopf, 2018; Öztürk, 2021).

Bibliyometri kavramından ilk olarak Alan Pitchard 1969 yılında söz etmiş ve “yazılı iletişimin analiz edilmesiyle bir alanın gelişimi ve mevcudiyeti hakkında açıklama yapmak amacıyla geliştirilen istatistiksel bir uygulama” olarak tanımlamıştır (Lawani, 1981).

Son yıllarda akademik çalışmaların sayısının iletişim araçları ve bilgi teknolojilerinin de gelişmesiyle artması ve tek tek incelenemeyecek boyutlara ulaşması, akademik çalışmaların incelenmesinde edilmesinde bibliyometrik analiz büyük önem kazanır hale gelmiştir (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey, & Lim, 2021). Bibliyometrik analiz, büyük bir yığın oluşturan doküman kütesinin anlaşılır ve sınıflandırılabilir, karşılaştırılabilir, değerlendirilebilir veriler ışığında netleşmesini sağlar ve anlamlı sonuçlar elde etmeye yarar (Şimşir, 2021). Yerli ve yabancı literatürde de bu tür analizlere ilişkin pek çok çalışmalar son yıllarda yapılmaktadır.

Bibliyometrik analizin gerçekleştirilebilmesi için programlama tabanlı istatistiksel yazılım geliştirme ortamına ihtiyaç bulunmaktadır. Yüksek sayıda verinin manuel işlenmesi çok mümkün görünmemektedir. Bu yüzden bu çalışmada da en uygun sonuçların alınabileceği düşünülen, R açık kaynak kodlu programlama dilini kullanan “*bibliometrix*” paket programı kullanılmıştır (Aria & Cuccurullo, 2017; Özdemir, Yıldıztepe, & Binar, 2010).

Sosyal politika kavramı ile çalışan/işçi kavramları bağlamındaki çalışmaları analiz edilerek alanın genel görünümü ve entelektüel yapısı ortaya koyulmuştur. Analiz belirlenirken aşağıda yer alan araştırma soruları esas alınmıştır:

Sosyal politika ve çalışan/işçi bağlamında;

- En çok çalışması olan yazar/lar, kurum/lar, dergi/ler ve ülke/ler hangileridir?
- Alanı yönlendiren, en çok çalışmanın yayınlandığı dergi/ler hangileridir?
- Alandaki en etkili yazar/lar, çalışma/lar, dergi/ler hangileridir?
- En çok atıf alan yazar/lar, çalışma/lar, dergi/ler ve ülke/ler hangileridir?
- Alanın genel görünümü hangi kavramlar çevresinde oluşmaktadır?
- Alanda süreç içerisindeki kavramsal dönüşüm hangi yöndedir?
- Alanın merkezinde ve çevresinde yer alan ve köprü vazifesi gören yazar, dergi ve çalışmalar nelerdir?
- En çok atıf alan yazar/lar, çalışma/lar ve dergi/ler arasında nasıl bir ilişki ağı vardır?

Araştırma sorularından yola çıkarak uygulanacak analizler ise performans analizi, atıf analizi ve ortak atıf analizidir (Öztürk, 2021). Performans analizi üretkenlik, en çok çalışmalar ve en çok atıflar üzerinden yapılmaktadır. Atıf analizi, atıf sayıları ile çalışma sayıları bakımından yazar ve dergileri, toplam atıf sayısı bakımından da çalışmaları inceleyerek yapılmaktadır. Ayrıca kelime bulutları ve trend kavramların yıllara göre değişimini inceleyerek de atıf analizi sürdürülmüştür. Ortak atıf analizi de alandaki atıf ilişkilerini ortaya çıkararak birlikte atıf yapılan çalışma, yazar ve dergileri belirlemekte ve aralarındaki ilişkini ağını çözmektedir.

Analizler ile alanın en etkili çalışma ve yazarlarını ortaya çıkarıp okuma yapılacaksa hangi çalışmaların okunmasının daha faydalı olacağı, hangi yazarlarla iletişime geçilerek ortak akademik çalışma yapılmasının daha etkili olacağı ve hangi dergilerde çalışma yayınlanacağı sorunsalının etkili çözüme kavuşturulabileceği düşünülmektedir. Sadece bireysel bazda yapılan çalışmalara yön vermek değil, alandaki değişimleri okuyarak politika yapımcılar, kamu kurumları veya özel sektör aktörlerinin de gidişatı anlamalarını sağlayabilecek bir çalışma ortaya konulacaktır.

Yapılan analizler tamamen güçlü olmayabilir, doğası gereği bazı zayıf yönleri de mevcuttur, incelenirken ve değerlendirme yapılırken bu hususların da göz önünde bulundurulmasında fayda vardır.

Performans analizinde çalışma, yazar, dergi, üniversite ve ülkelerin üretkenliği ve atıf sayıları değerlendirilirken yeni yayınlanan çalışmalar bakımından dezavantajlı bir durum söz konusudur. Kısa süre önce yayınlanmış bir çalışma, uzun zaman önce yayınlanmış bir çalışmaya göre ne kadar nitelikli ve etkili olursa olsun atıf sayısı daha düşük olacaktır. Analiz sonuçları incelendiğinde yeni yayınlanan çalışmaların içerisinde etkili çalışmalar olmadığı gibi bir yanılgıya düşülmesi muhtemeldir. Bu durumun farkında olarak analizler okunmalıdır. Aynı şekilde atıf sayıları bakımından bir çalışmanın nitelikli olduğu yanılgısı da olabilir çünkü fazla eleştirilen bir iddia ortaya koyan çalışmalar da eleştirilirken atıf almaktadırlar. Sadece fazla atıf alması makalenin etkili olduğunu göstermeyeceği gibi alandaki dönüşüme etkisinden de bir şey kaybetmeyecektir.

Analizin ilk bölümünde yer alan performans analizinde yazar ve dergilerin etkililik sıralamasında h endeksi dikkate alınmıştır. H endeksi belirlenirken yazarların yayın sayısı ve yaptıkları yayınların atıf sayıları dikkate alınmaktadır (Hirsch, 2005). Değerleme bakımından bazı ciddi eleştirilere maruz kalsa da (Bornmann & Daniel, 2007), etkililik bakımından en doğru gösterge h endeksi olduğu kanaati neticesinde sıralamada kullanmak uygun bulunmuştur.

1.1. Veri

Çalışmada veri seti oluşturulurken Web of Science (WOS) Core Collection veri tabanı kullanılmıştır. Bu veri tabanının seçilmesindeki sebep, uluslararası düzeyde en bilinen ve yaygın veri tabanlarından birisi olmakla beraber ulaşmak istenilen veriyi en kolay ve sade bir şekilde sunabilen bir veri tabanı olmasıdır (Bozdemir & Taşlı, 2018).

WOS Core Collection'da araştırma alanını belirtmesi için "social policy", "employe*" ve "worker" anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır.

İlk adımda, tarama esnasında (“social policy”) AND (“employe*” OR “worker”) anahtar kelimeleri sıralaması ile “Topic” yani başlık, özet, anahtar kelimeler ve genişletilmiş anahtar kelimeler (keyword plus) kategorisinde taranmıştır. Tarama neticesinde toplam 796 dokümana ulaşılmıştır.

İkinci adımda, ulaşılan dokümanlar türü ve sayısı bakımından, 748 makale, 29 literatür makalesi, 10 kitap bölümü, 7 kitap incelemesi, 1 biyografi ve 1 not’tan oluşmaktadır. Çalışmamızda daha sağlıklı ve anlaşılır sonuçlara ulaşabilmek için sadece makale ve literatür makaleleri dahil edilmiş ve sonuçta toplam 777 çalışma incelenmiştir.

Son adımda, elde edilen veri setinin içerisinde ayıklanması ve temizlenmesi gereken karmaşıklıklarla karşılaşmış, örneğin aynı yazarın isminin farklı şekilde belirtildiği görülmüştür. Özellikle ortak atıf ağ haritalarının daha doğru sonucu vermesi için veri seti üzerinde yazar ve kurum isimlerinde, dergi isimlerinde yer alan bozukluklar giderilmiş, yazarı veya başlığı belli olmayan atıflardan düzeltilebilenler manuel olarak elle girilmiş, düzeltilemeyenler ise kaldırılmıştır. Örneğin çok sayıda “anonymous” yazarı olduğu zaman ortak atıf analizlerinde bu anlamsız yazar ismi ön plana çıkararak asıl analiz edilmesi gereken yazarları da arka plana atmaktadır. Durum böyle olunca veri seti temizlendikten sonra analiz gerçekleştirilmiştir.

Taramada çıkan sonuçlar ışığında çalışmamızda 1987 ve 2022 Eylül arasında yayınlanan çalışmalar incelenmiştir.

Bu 777 çalışmanın genel görünümü ise tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Verinin Genel Görünümü

Tanımlar	Sonuçlar
Toplam Doküman	777
Makale	748
Literatür Makalesi	29
Ülke	72
Yazar	1475
Yazar Anahtar Kelimeleri	2116
İlk Doküman Tarihi	1987

2. Bulgular

Bu bölümde, bibliometrix paket programı kullanılarak analiz edilen veri setinin sonuçları verilecek ve yorumda bulunulacaktır.

2.1. En Üretken Ülkeler ve Üniversiteler

Tablo 2: *En Üretken 10 Ülke (Makale Bakımından)*

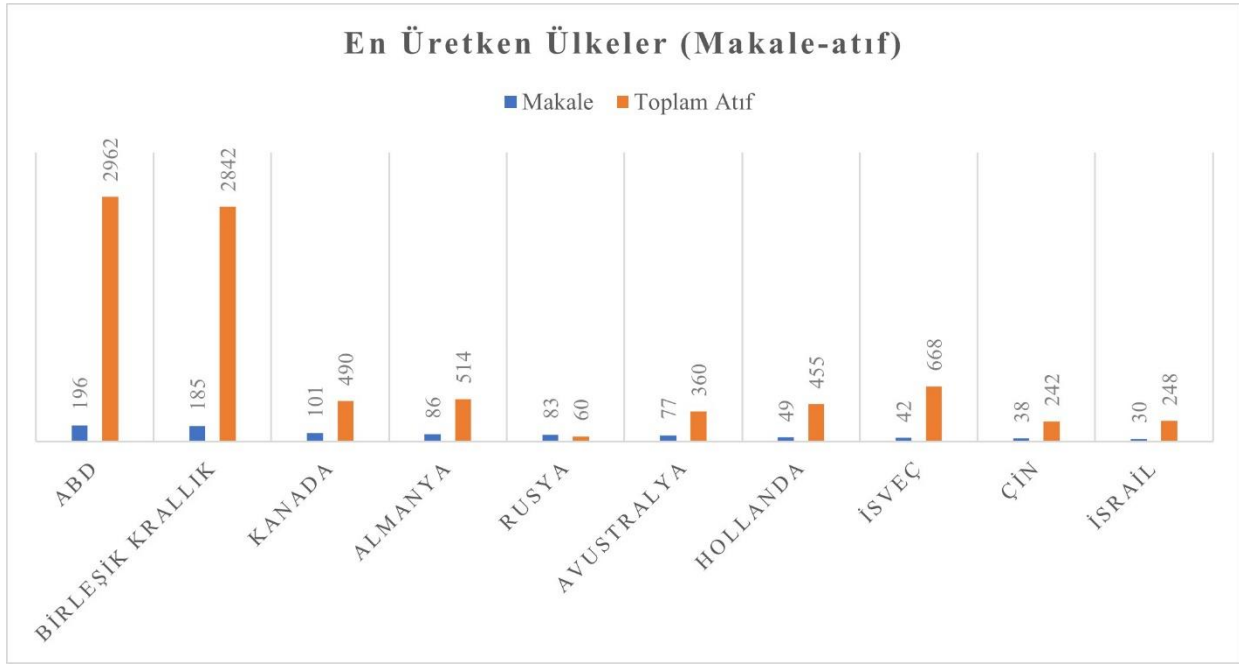
Country	Makale
ABD	196
Birleşik Krallık	185
Kanada	101
Almanya	86
Rusya	83
Avustralya	77
Hollanda	49
İsveç	42
Çin	38
İsrail	30

Tablo 2’de görüldüğü üzere yayımlanan çalışma sayısından hareketle en üretken ülke sıralamasında 196 çalışma ile birinci sırada ABD, izleyen 185 çalışma ile Birleşik Krallık, 101 çalışma ile Kanada, 86 çalışma ile Almanya ve 83 çalışma ile Rusya yer almaktadır. Türkiye ise 14 çalışma ile 22. sıradadır.

Tablo 3: *En Üretken 10 Ülke (Atıf Bakımından)*

Ülke	Toplam Atıf
ABD	2962
Birleşik Krallık	2842
İsveç	668
Almanya	514
Kanada	490
Danimarka	475
Hollanda	455
İrlanda	396
Avustralya	360
İsrail	248

Tablo 3’te görüldüğü üzere çalışmaların aldığı atıf sayıları dikkate alınarak en üretken ülke sıralamasında 2962 atıf ile ABD ilk sırada, 2842 atıf ile onu izleyen Birleşik Krallık, 668 atıf ile İsveç, 514 atıf ile Almanya, 490 atıf ile Kanada, 475 atıf ile Danimarka, 455 atıf ile Hollanda, 396 atıf ile İrlanda, 360 atıf ile Avustralya, 248 atıf ile İsrail yer almaktadır. Türkiye ise 196 atıf ile 12. sırada yer almaktadır.

Grafik 1: En Üretken 10 Ülke (Makale ve Atıf Sayıları)

Grafik 1’de makale sayılarına göre ilk 10 sırada yer alan ülkelerin makale sayıları ve toplam atıf sayılarının karşılaştırıldığı bir grafik yer almaktadır. Hem makale sayısı bakımından hem de toplam atıf sayısı bakımından açık ara önde olan ABD ve Birleşik Krallık’ta yapılan yayınların alanı domine eden yayınlar olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak sıralamada daha aşağıda yer alan ülkelerin birbirine kıyaslanması da farklı bir anlam barındırmaktadır. Şöyle ki, makale sayısına göre belirlenen ilk 10 ülke ile toplam atıf sayısına göre belirlenen ilk 10 ülke sıralamalarında üçüncü sıradaki ülkeden itibaren ciddi farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar ülkelerin birbirine kıyasla daha etkili çalışmalar ortaya koyduklarını göstermektedir. Makale sayısına göre ilk 10 ülke sıralamasında hiç yer almayan Danimarka ve İrlanda’nın, makale sayısı bakımından daha nicelikli olan Rusya ve Çin’e göre daha nitelikli ve etkili çalışmalar yayınladığı anlaşılmaktadır. Makale sayısına göre daha alt sıralarda yer almasına rağmen atıf sayılarında üçüncü sıraya çıkmayı başaran İsveç gibi ülkelerin de listedeki diğer ülkelere kıyasla (ABD ve Birleşik Krallık hariç) daha etkili çalışmaları yayınladıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 4: En Üretken 10 Üniversite (Makale)

Üniversite	Makale
Toronto Üniversitesi	21
Tel Aviv Üniversitesi	11
Alberta Üniversitesi	10
Oxford Üniversitesi	10
Utrecht Üniversitesi	10
İllionis Üniversitesi	9
Harvard Üniversitesi	8
Jerusalem Hebrew Üniversitesi	8
London Kings College	8
Stockholm Üniversitesi	8

Tablo 4'te görüldüğü üzere üniversitelerin yayınladıkları çalışma sayıları bakımından en çok çalışma yayınlanan üniversite listesinde, 21 çalışma ile Toronto Üniversitesi ilk sırada, 11 çalışma ile Tel Aviv Üniversitesi, 10 çalışma ile Alberta Üniversitesi, 10 çalışma ile Oxford Üniversitesi ve yine 10 çalışma ile Utrecht Üniversitesi yer almaktadır.

2.2. En Etkili Yazarlar ve Dergiler

Burada yazarların makale sayıları ve toplam atıfları da belirtilerek h endeksi üzerinden sıralama yapılmıştır. Tablo 5'te, tarama kapsamında ulaşılan çalışmaların yazarlarının makale ve yine tarama neticesinde ulaşılan çalışmalarına yapılan toplam atıf sayıları üzerinden h endeksi oluşturulmuştur. Yazarların çalışmalarının tamamını kapsamamaktadır.

Çalışmada en üretken yazar ve dergiler yerine en etkili yazar ve dergilerin sıralanıyor olmasının sebebi, alandaki değişimin ana taşıyıcıları olarak en fazla yayın yapanların değil en etkili yayın yapan yazar ve dergilerin kayda değer olduğu düşünüldüğündendir.

Tablo 5: *En Etkili Yazarlar*

Yazar	Toplam Atıf	Makale	h Endeksi
WEISS-GAL I	112	8	6
EMMENEGGER P	110	7	5
GAL J	107	7	5
FERRAGINA E	241	3	3
FLECKENSTEIN T	89	3	3
LEWIS J	411	5	3
MARES P	56	3	3
MARTIN CJ	140	4	3
MEYER T	83	3	3
MUNTANER C	31	3	3

Buna göre Weiss ve Gal'ın ortak çalışmalarının sayısı en yüksek çalışma sayısını vermekle birlikte atıf sayılarının en yüksek olmasa da yüksek olması etkili yayın yaptıklarını göstermektedir.

Tablo 6: *En Etkili Dergiler*

Sıra	Dergi	h Endeksi	Toplam Atıf	Yayın Sayısı	Yayına Başladığı Yıl	Yayın Endeksi
1	Social Policy & Administration	12	649	27	2002	SSCI
2	Journal of European Social Policy	11	568	22	1998	Scopus ve SSCI
3	The British Journal of Social Work	9	558	20	1998	SSCI
4	Journal of Social Policy	8	383	10	1999	SSCI
5	Social Politics	8	660	8	2003	SSCI
6	Socio-Economic Review	7	176	9	2009	SSCI
7	Community, Work & Family	6	132	6	2007	Scopus ve SSCI
8	International Journal of Social Welfare	6	114	9	2000	SSCI
9	International Journal of Sociology and Social Policy	6	108	21	2009	ESCI
10	Journal of Social Work	5	41	6	2010	SSCI

Tablo 6’da dergilerin yayın sayısı ve atıf sayısı üzerinden h endeksi belirlenerek sıralama yapılmıştır. Buna göre 27 çalışma ve bu çalışmalara yapılan toplam 649 atıf ile h endeksi 12 olarak belirlenen Social Policy & Admisintration dergisi ilk sırada, 22 yayın ve 568 atıf ile h endeksi 11 olan Journal of European Social Policy derigisi ikinci sırada, 20 yayın ve 558 atıf ile The British Journal of Social Work dergisi üçüncü sırada, 10 yayın 383 atıf ile Journal of Social Policy dergisi dördüncü sırada, 8 yayın ve 660 atıf ile Social Politics dergisi de beşinci sırada yer almaktadır.

2.3. En Etkili Makaleler

Tablo 5: *En Etkili Makaleler (Atıflar)*

Yayın	Yayın Başlığı	Dergi	Toplam Atf
ROBERTS BW (2017)	A Systematic Review of Personality Trait Change Through İntervention	Psychological Bulletin	425
DREYER LC (2006)	A Framework for Social Life Cycle Impact Assessment	The International Journal of Life Cycle Assessment	297
JONES C (2001)	Voices From the Front Line: State Social Workers and New Labour	The British Journal of Social Work	226
FRIEDMAN G (2014)	Workers Without Employers: Shadow Corporations And The Rise of The Gig Economy	Review of Keynesian Economics	223
LEWIS J (2005)	The Adult Worker Model Family, Gender Equality and Care: The Search for New Policy Principles and The Possibilities and Problems of a Capabilities Approach	Economy and Society	222
HACKER JS (2002)	Business Power and Social Policy: Employers and the Formation of the American Welfare State	Politics & Society	219
DALY M (2011)	What Adult Worker Model? A Critical Look at Recent Social Policy Reform in Europe from a Gender and Family Perspective	Social Politics	214
BUGRA A (2006)	The Turkish Welfare Regime in Transformation	Journal of European Social Policy	186
LUNDBERG O (2008)	The Role of Welfare State Principles and Generosity in Social Policy Programmes for Public Health: An İnternational Comparative Study	The Lancet	180
PASCALL G (2004)	Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe	Journal of Social Policy	173

Burada nitel bir inceleme ile en etkili makalelerin daha detaylı bir aktarımı da yapılabilirdi ancak bu çalışma nitel bir analiz olmadığı ve amacı alandaki çalışmaların ana eğilimini ölçmek olduğu için detaya inmeden genel hatları ile ifade edilmiştir.

Roberts vd. (2017), müdahale yoluyla kişilik özelliği değişimine ilişkin 207 çalışma üzerine sistematik inceleme makalesidir. Psychological Bulletin dergisinde yayınlanmış ve 425 atıf almıştır.

Dreyer vd. (2006), yaşam döngüsü değerlendirmesinin kullanımının geliştirilmesi için sosyal yaşam döngüsü etki değerlendirmesi için metodoloji önerisi barındıran bir çalışmadır. Yaşam döngüsü değerlendirmesi, işletmelerin insan kaynakları uygulamalarında sosyal sorumluluk projeleri ile ilgili bir ölçektir. The International Journal of Life Cycle Assessment dergisinde yayınlanmış ve 297 atıf almıştır.

Jones (2001), İngiltere’de devletin sosyal hizmet uygulamalarının durumunu araştırmaktadır. Devlet sosyal hizmet uzmanları ile mülakat yapılarak genel durumu ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. The British Journal of Social Work dergisinde yayınlanmış ve 226 atıf almıştır.

Friedman (2014), Amerikalı işçilerin süresiz işlerde çalışmasından ziyade gittikçe belirli süreli işlerde çalışmaya başlamalarını değerlendirmiştir. Bu istihdam tercihinin işçilerin kendi istekleri doğrultusunda iş seçebilecekleri avantajının da bulunmasıyla birlikte daha baskın olarak iş güvencesizliği sonucunun ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. Review of Keynesian Economics dergisinde yayınlanmış ve 223 atıf almıştır.

Lewis - Giullari (2005), batılı refah devletlerinin politika yapıcılarının yetişkin işçi modeli bakımından erkek ve kadınların aile oluşturmalarına ilişkin politikalarının ve bu politikalardaki değişimlerin incelenmesidir. Economy and Society dergisinde yayınlanmış ve 222 atıf almıştır.

Buğra - Keyder (2006), sekizinci sırada yer alan ve Türk akademisyenler tarafından yayınlanan bir çalışma olarak mutluluk vericidir. Bu çalışmada, Avrupa’daki sosyal politika alanındaki güncel tartışmalar bağlamında Türkiye’nin refah rejimindeki değişimleri tartışmaktadır. Journal of European Social Policy dergisinde yayınlanmış ve 186 atıf almıştır.

2.4. Çalışmaların Genel Görünümü ve Kavramsal Değişimi

Bu bölümde, veri setinde yer alan çalışmaların, kelime bulutları aracılığıyla genel görünümü ve trend konulardaki yıllara göre gerçekleşen değişimler incelenerek kavramsal boyuttaki değişim ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kelime bulutları, veri setinde yer alan çalışmaların, ilgili kısımlarında (abstract veya keyword plus) geçen kelimelerin frekanslarına göre büyüklükleri verilerek oluşturulmaktadır. Boyut olarak en büyük boyutlardaki kelimeler frekans olarak da daha yüksektir.

Kelime bulutlarında özet ve genişletilmiş anahtar kelime gruplarının kullanılmasının daha uygun olduğu düşünülmüştür çünkü özetler yazarın belirlediği anahtar kelimelerin ötesinde anlatmak istediğini en temel kavramlarla anlattığı alanlardır ve genişletilmiş anahtar kelimeler de ilgili çalışmanın kaynakça kısmındaki çalışmaların başlıklarında geçen kelimelerden ancak yazarın anahtar kelimeleri arasında yer almayan kelimelerden oluşmaktadır (Li, Ding, Feng, Wang, & Ho, 2009). Yani bu iki alanın incelenmesi, çalışmaların anlattıkları ile atıf yaptıkları eserler arasında anlamlı bağlantı olup olmadığını gösterdiği gibi anlamlı bağlantısı bulunan çalışmalar için daha sağlıklı anahtar kavram belirlediği düşünülmüştür.

Şekil 1: Kelime Bulutları

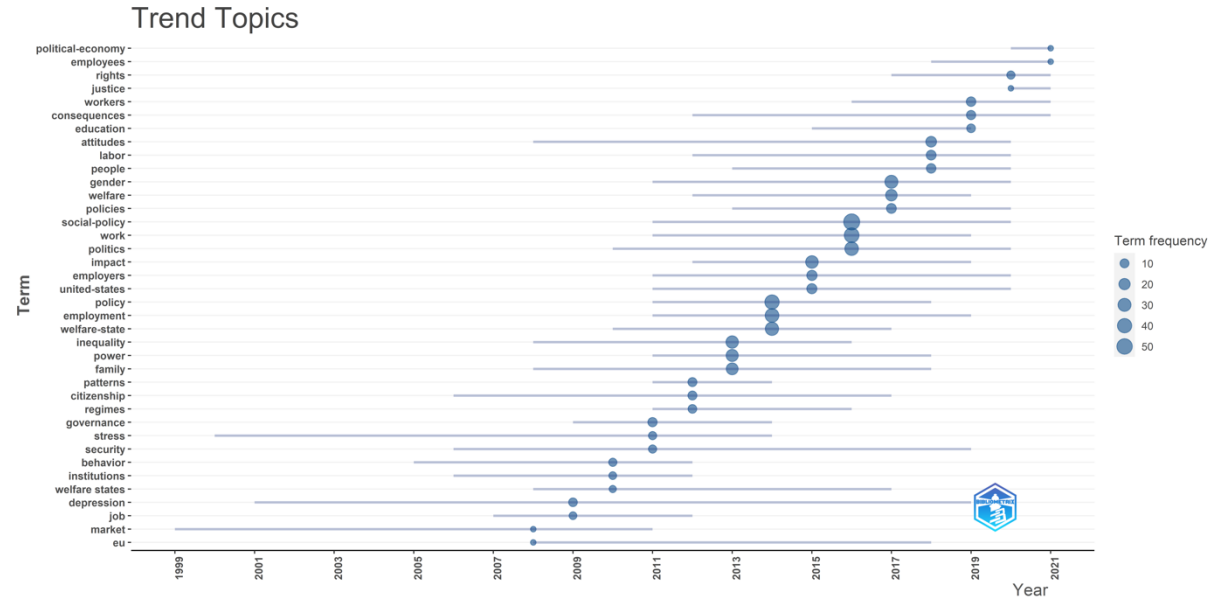
Özet (Abstract) Kelime Bulutu

Genişletilmiş Anahtar Kelimeler (Keyword Plus) Kelime Bulutu

Şekil 1’de yer alan kelime bulutlarında görüldüğü üzere, özet kelime bulutunda sırasıyla frekansına göre “health” (569), “workers” (522), “welfare” (421), “study” (417), “research” (393) olarak belirlenmiştir. Genişletilmiş anahtar kelimeler kelime bulutunda sırasıyla frekansına göre “work” (44), “policy” (40), “employment” (36), “politics” (34), “health” (32) olarak belirlenmiştir. Alanın kendi başlıklandırması olarak “social policy” kavramının en yüksek frekansa sahip olması analizimiz bakımından anlamlı bir sonuç olmadığı için kelime bulutundan çıkarılmıştır.

Grafik 2: Trend Konular

Yukarıdaki grafikte, analizde incelenen süreç içerisinde yıllara göre frekansları bakımından en çok kullanılan kavramlar ve hangi süreçte tartışma konusunu oluşturdukları verilmiştir. Y ekseninde kavramlar ve X ekseninde yıl bilgisi verilmiştir. Kavramların düz çizgi olarak belirttikleri alan, hangi yıllar boyunca o kavram etrafında ana tartışmaların yapıldığını göstermekte ve en yoğun oldukları yıl ile kesişim noktalarındaki işaret de büyüklüğüne göre kavramın kullanıldığı çalışmaların hangi sıklıkta olduğunu ifade etmektedir.

Grafikten de anlaşıldığı üzere 2008 yılına kadarki verilerden trend kavramlar oluşturulamamıştır. 2008 yılındaki çalışmalarda çok bir yoğunluk olmasa da “Pazar” ve “Avrupa Birliği” kavramları temel odak noktası olup, 2009 yılında “depresyon” ve “iş” kavramları üzerinden çalışmalar yürütülmüştür. Alandaki yazının niceliksel bakımdan yoğunluğu da grafikteki işaretlerin boyut olarak küçüklüğünden anlaşılmaktadır. 2010, 2011 ve 2012 yıllarında da sırasıyla “kurumlar” ve “refah devleti” kavramlarından, “güvenlik”, “yönetim” kavramlarına ve sonrasında “rejim” ve “vatandaşlık” kavramları odak noktaları oluşturmasına rağmen çalışma sayıları hala daha düşük seviyelerde seyretmektedir. 2013 yılına gelindiğinde 4 yıllık bir dönemi kapsayacak (2013-2016) literatürde yoğunlaşma görülmektedir. Bu yoğunluk, literatürdeki yayınların ortak tartışma konuları üzerinden gerçekleştiği yönünde anlaşılabilir gibi niceliksel bakımdan yapılan yayınların sayısının da artmış olabileceğini göstermektedir. Bahsi geçen süreç içerisinde “güç” ve “eşitsizlik” (2013), “refah devleti” ve “işgücü” (2014), “işverenler” ve “etki” (2015) ve “sosyal politika” ve “iş” (2016) kavramları üzerinde yoğun tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Akabinde tartışmaların odak noktasının, önceki yıllar kadar benzer olmadığı bir sürece girilmiş ve ana kavramlarda daha spesifik konulara eğilinerek sosyal politika yazınındaki değişim görülmektedir. Şöyle ki, 2017 yılında “refah” ve “cinsiyet” kavramları, 2018 yılında “işgücü” ve “tutum” kavramları, 2019 yılında “eğitim”, “sonuçlar” ve “işçi” kavramları, 2020 yılında “adalet” ve “haklar”, 2021 yılında ise “çalışanlar” ve “ekonomi-politik” kavramları odak noktası olmuştur.

Grafik verileri de gösteriyor ki sosyal politika yazını, grafik verilerine göre incelenen 15 yıllık (2007-2022) dönem içerisinde ilk başta genel kavramlar üzerinden tartışmalar sürdürülürken gittikçe daha spesifik konulara inildiği ve tahmin üzere daha detaylı çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

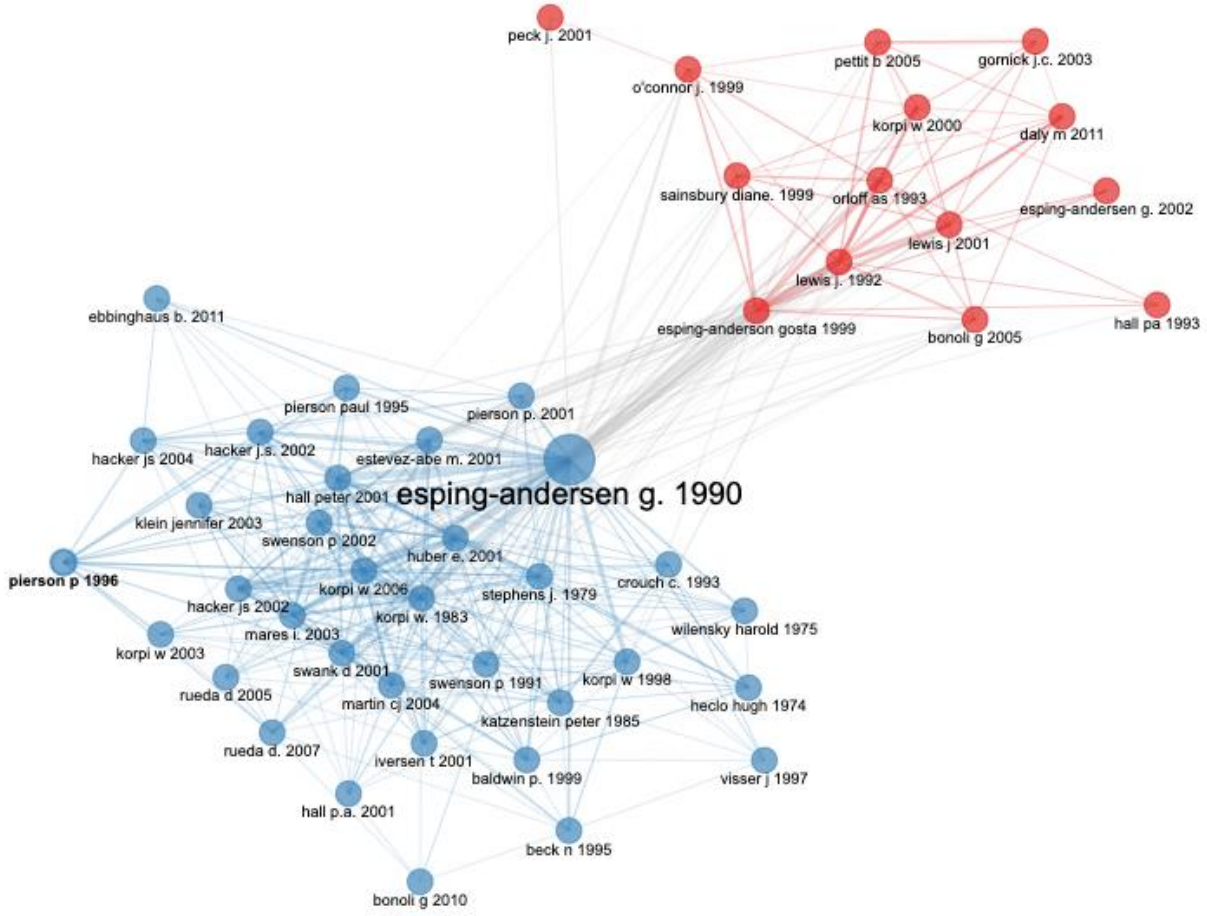
3. Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf analizi, iki çalışmanın birlikte alıntılanma sıklığı şeklinde tanımlanmaktadır (Small, 1973). Böylelikle ortak atıf analizi çalışmalar, yazarlar ve dergiler arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmayı hedefler ve bunun için ortak atıf sayılarından faydalanmaktadır. Alanın mevcut entelektüel yapısını ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Entelektüel yapı ise alanın merkezinde veya çevresinde yer alan ya da arada köprü vazifesi gören çalışma, yazar ve dergilerin ortaya çıkartılmasıdır. Ayrıca bu unsurlar arasındaki ilişki ağlarını da görmeyi sağlamaktadır.

Bu çalışmada da ortak atıf analizleri makaleler, yazarlar ve dergiler bakımından ayrı ayrı ele alınmaktadır.

3.1. Makaleler

Şekil 2: Ortak Atıf Ağ Haritası (Çalışmalar)

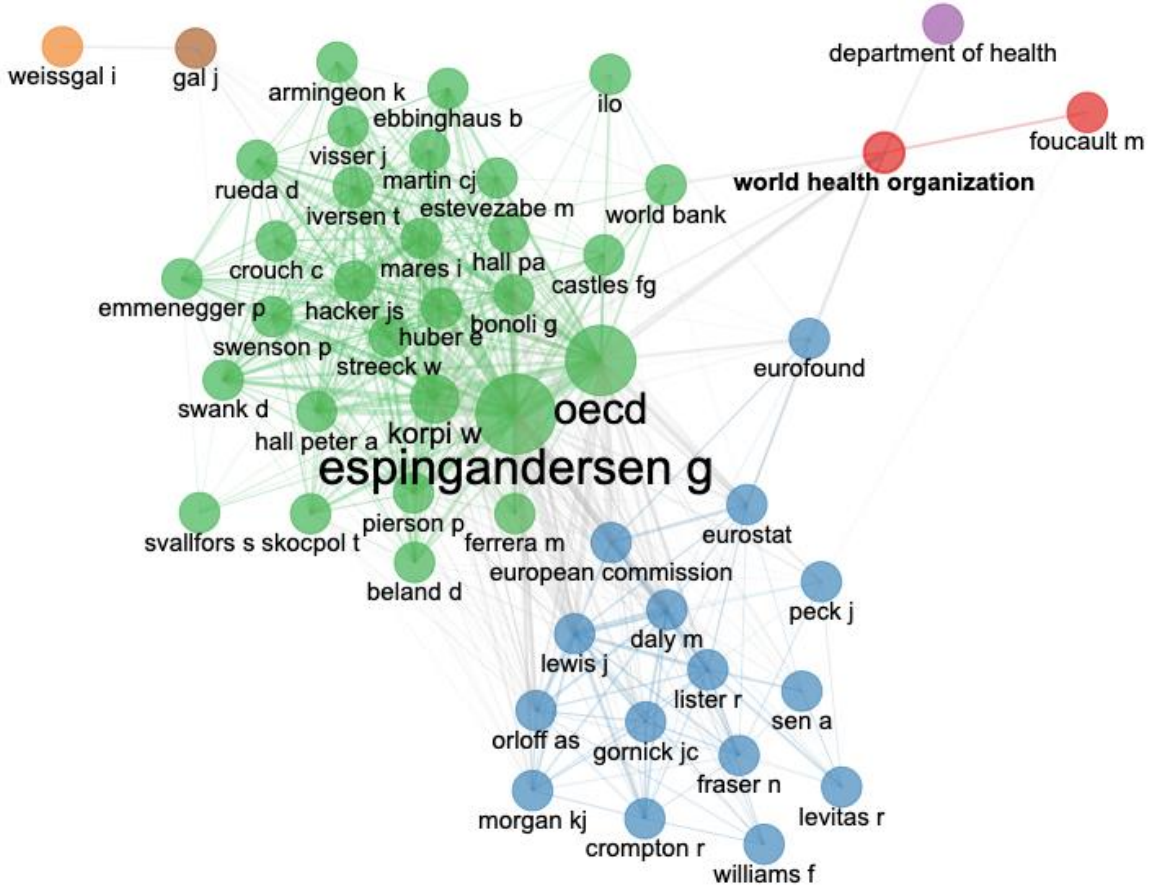

Yukarıdaki şekilde çalışmalar üzerinden ortak atıf analizi ağ haritası yer almaktadır. Şekilde görülebildiği üzere incelenen alan iki ana gruptan oluşmaktadır. İki grupta da aynı yazarın çalışmaları merkezi oluşturmakta ve diğer çalışmalar etrafında toplanmaktadır. Sol tarafta yer alan mavi renkle işaretli kümenin merkezindeki çalışma Esping-Andersen (1990) çalışmasıdır ve birlikte alıntılanan çalışmalar arasında en ön sıradadır. Aynı şekilde ikinci kümede yer alan çalışmaların merkezinde, birinci kümedeki gibi yoğun bir merkezilik olmasa da yine de Esping-Andersen (1999) merkezde yer almaktadır.

Bu analiz ile alana ilişkin temel okumalar yapılması için hangi çalışmalara başvurulabileceği de anlaşılabilir. Çalışmaların iki ana kümede toplandığı ve grubun temel çalışmalarının hangileri üzerinden yapılandırıldığı anlaşılmaktadır.

3.2. Yazarlar

Şekil 3: Ortak Atıf Ağ Haritası (Yazarlar)

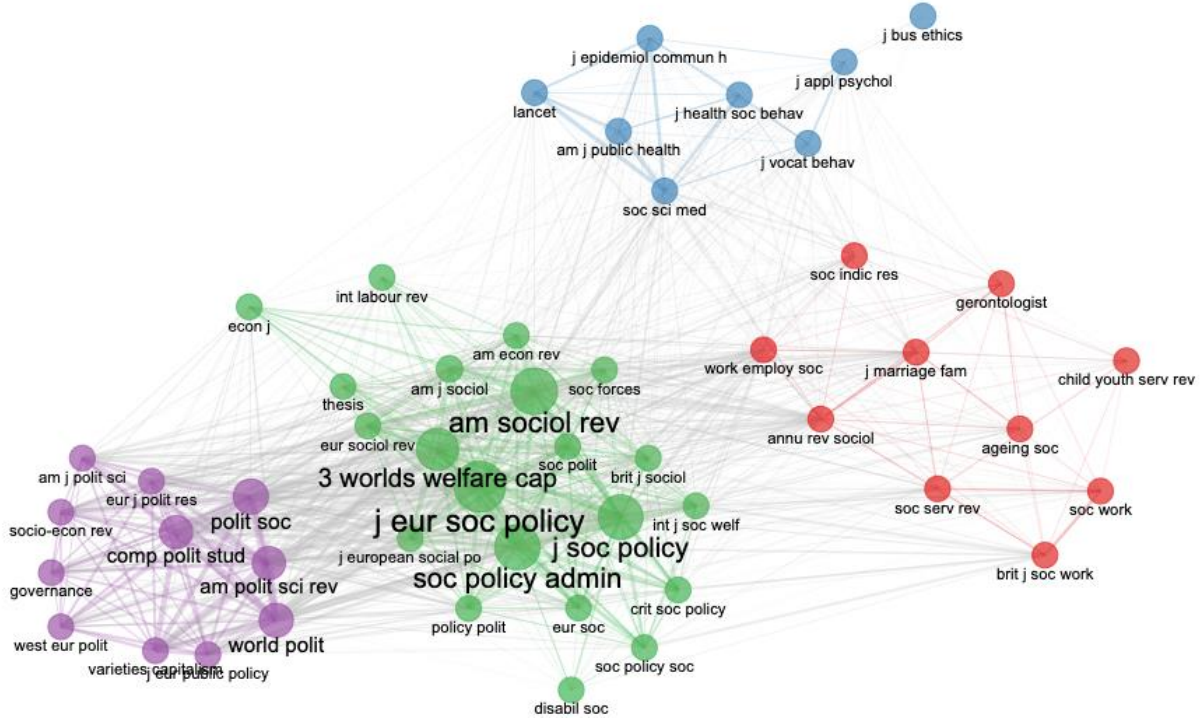
Yukarıdaki şekilde yazarlar üzerinden ortak atıf analizi ağ haritası yer almaktadır. Buna göre yazarlar toplamda 2 ana kümeye ayrılmaktadır ve farklı renklerle belirtilerek çeperde yer alan kendi aralarında alıntılanma ilişkisi kuvvetli ama tartışmaların odak noktasını oluşturmayan yazarlar yer almaktadır ve her bir küme farklı renklerle gösterilmektedir. Yeşil renkle gösterilen kümede keskin bir şekilde merkezde Esping-Andersen G ve OECD yer almaktadır. Kümenin merkezindeki yazarlarla birlikte Korpi W, Hacker JS, Hall Peter A ve Meres İ yazarları merkezin etrafındaki odak yazarları oluşturmaktadır. Yazarlar arasında benzer frekanslarda ortak atıf dağılımı vardır ve çalışmalarını birbirleriyle birlikte atıf almıştır.

Mavi ile gösterilen ikinci kümede ise baskın bir yazar görmek pek mümkün değildir. İlk kümenin aksine burada diğer küme ile bağlantıyı sağlayan yazarlar asıl bağlama noktası oluşturmaktadır. Şöyle ki, European Commission ile Esping-Andersen arasındaki bağlantının kuvvetli olması ve kendi kümesindeki diğer yazarların da European Commission ile birlikte alıntılanmaları, tartışılan konuların odak noktasının komisyon raporları ve raporlarla etkileşim içerisinde olan Esping-Andersen'in çalışmaları üzerinden oluştuğunu göstermektedir. Bununla birlikte mavi renkle belirtilen kümedeki yazarların kurumlarla etkileşimi, birlikte alıntılanması yüksektir.

Üçüncü küme olarak görünen kırmızı renkteki yazarlar, World Health Organization üzerinden birlikte alıntılanan Foucault M'dir. Sürekli birlikte alıntılanmaları ve başka bağlamda alıntılanmadıkları için butik bir küme olarak yer almaktadırlar. Aynı şekilde Sarı renkteki kümeyi oluşturan Gal J ve Weissgal İ yazarları gibi.

3.3. Dergiler

Şekil 4: Ortak Atıf Ağ Haritası (Dergiler)

Yukarıdaki şekilde dergiler üzerinden ortak atıf ağ haritası yer almaktadır. Buna göre dergiler farklı renklerle olmak üzere 4 kümeye ayrılmışlardır. Kendi içlerinde baskınlığı en fazla olan yeşil renkli kümedir ve merkezine Journal of European Social Policy dergisi konumlanmıştır. Aynı şekilde Social Policy & Administration dergisi ve American Sociological Review dergisi de merkezde konumlanmıştır.

Bu ağ haritası, çalışmalarına ortak atıf verilen dergileri kümelendirerek göstermektedir. Buradan anlaşılabilen üzere çalışmaların yayımlanması için dergi seçiminde de ortak atıf ağ haritası kullanılarak benzer çalışmaların yayımlandığı dergilere ulaşılabilir. Ortak atıf haritasında eşleşen dergiler, birbirlerine yakın konularda çalışmaları yayınladıkları ve atıf yapan yazarların bu dergilerin çalışmalarına atıf yaptıklarını göstermektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi, R programlama dili tabanlı *bibliometrix* paket programı kullanılmıştır. Web Of Science Core Collection veri tabanında “social policy” ve “employee*”/”worker” kavramları üzerinden tarama yapılmıştır. Tarama neticesinde toplam 796 dokümana ulaşılmıştır. Bu dokümanların içinden çalışmanın muhtevasına uygun olacağı düşünülen makale ve literatür makaleleri taramaya dahil edilmiş, toplamda 777 çalışma üzerinden analiz yapılmıştır.

Araştırmamızın tasarımında sırasıyla performans analizi, atıf analizi ve ortak atıf analizleri yapılmıştır. Bu analizlerle alanın genel görünümü, çalışma, yazar, dergiler, üniversiteler ve ülkelerin üretkenlik ve etkililik değerlendirmeleri, kelime bulutları ile temel kavramlar, trend konular ile alandaki zaman içerisinde gerçekleşen dönüşüm ve ortak atıf analiz ağları ile çalışma, yazar ve dergilerin birlikte alıntılanma yoğunlukları ölçülmüştür.

En üretken ülke 196 makale ile ABD, en üretken üniversite 21 makale ile Toronto Üniversitesi, en etkili yazarlar h endeksi 6 derece ile Weiss-Gal I, en etkili dergi h endeksi 6 derece ile Social Policy & Administration dergisi, en etkili çalışma ise toplam 425 atıf ile Roberts BW'nin A Systematic Review of Personality Trait Change Through Intervention makalesidir.

Kelime bulutları ile alandaki temel kavramlar belirtilmiş, trend konuların yıllara göre değişimi de alandaki evrimi ifade etmektedir. Ortak atıf analizi ağ haritalarıyla, birlikte alıntılanan yazar, çalışma ve dergilere ilişkin bilgiler verilmiştir.

Bu çalışma ile alanın eğildiği konular ve kavramlar netleştirilerek literatüre katkı sağlayacak yazarlara çalışma perspektifleri sunmaya çalışılmıştır. En etkili çalışmalar listesi ile alana ilişkin temel ve değişimin kilit taşı olan çalışmaların listesine ulaşarak araştırmacıların hangi çalışmaları okuması gerektiğine ulaşılmaktadır. Uluslararası yazar, dergi ve üniversiteler ile işbirliği yapmak isteyen araştırmacıların en etkili bağlantıları kurmaları için en etkili unsurların listeleri yardımcı olacaktır. Bu listeler kullanılarak uluslararası akademik camiada en etkili eşleşmelerin de gerçekleşmesi mümkün hale gelecektir.

Ayrıca politika yapıcılar tarafından incelenerek yeni politikalarında hangi konulara eğilebilecekleri ve literatürde çözüm üretilmeye çalışılan hususları fark etmelerine yardımcı olacaktır. Siyasi eylemlere konu olan sosyal politikaların hükümetler tarafından önem atfedilen bir mesele olduğu aşikardır. Siyasi unsurların bu kadar içinde olduğu sosyal politikaların üretilmesinde ve uygulanmasında akademik gelişmelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Sosyal politika sorunlarının sadece halk nezdinde siyasilere ve hükümetlere ulaşan meselelerin ötesinde akademideki çalışmaların sorunlar oluşmadan önce önlenbilmesini sağlayacak öngörülerini ve analizleri barındırması her zaman ihtimal dahilindedir.

Bu alandaki çalışmalarda son yıllarda genelden ziyade daha butik konulara yoğunlaşıldığı görülmektedir. Sosyal politika ve çalışanlar bağlamında yeni çalışmalarda da alanın detaylarına yönelik araştırmalar ortaya konulabilir. Bir literatür incelemesi yöntemi olan bibliyometrik analiz, alanın genel görünümünü ortaya koyarak mevcut durumun daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir yöntemdir. Bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı analiz çalışmalarının sayısındaki artış, alanın derinlemesine incelenmesine ve çalışmaların çözümlüğüne artmasına vesile olması beklenmektedir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Abdulkadir Altınsoy, Fatih Sert

Kaynakça

- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Bornmann, L., & Daniel, H.-D. (2007). What do we know about the h index? *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(9), 1381-1385.
- Bozdemir, E., & Taşlı, M. (2018). Hastalık maliyet analizinin bibliyometrik ve doküman açısından incelemesi. *Konuralp Medical Journal*, 10(3), 408-419.
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 211-228. SAGE Publications Ltd.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133(C), 285-296. Elsevier.
- Dreyer, L., Hauschild, M., & Schierbeck, J. (2006). A Framework for Social Life Cycle Impact Assessment (10 pp). *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 11(2), 88-97.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press.

- Esping-Andersen, G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. OUP Oxford.
- Friedman, G. (2014). Workers without employers: Shadow corporations and the rise of the gig economy. *Review of Keynesian Economics*, 2(2), 171-188. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Gutiérrez-Salcedo, M., Martínez, M. Á., Moral-Munoz, J. A., Herrera-Viedma, E., & Cobo, M. J. (2018). Some bibliometric procedures for analyzing and evaluating research fields. *Applied Intelligence*, 48(5), 1275-1287.
- Hirsch, J. E. (2005). An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(46), 16569-16572. Proceedings of the National Academy of Sciences.
- Jones, C. (2001). Voices from the front line: State social workers and new labour. *The British Journal of Social Work*, 31(4), 547-562.
- Koray, M. (2008). *Sosyal Politika* (3. bs). Ankara: İmge Kitabevi.
- Krauskopf, E. (2018). A bibliometric analysis of the Journal of Infection and Public Health: 2008–2016. *Journal of Infection and Public Health*, 11(2), 224-229.
- Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: Its Theoretical Foundations, Methods and Applications. *Libri*, 31(Jahresband), 294-315. De Gruyter Saur.
- Lewis, J., & Giullari, S. (2005). The adult worker model family, gender equality and care: The search for new policy principles and the possibilities and problems of a capabilities approach. *Economy and Society*, 34(1), 76-104. Routledge.
- Li, L.-L., Ding, G., Feng, N., Wang, M.-H., & Ho, Y.-S. (2009). Global stem cell research trend: Bibliometric analysis as a tool for mapping of trends from 1991 to 2006. *Scientometrics*, 80(1), 39-58.
- Özdemir, A. F., Yıldıztepe, E., & Binar, M. (2010). İstatistiksel Yazılım Geliştirme Ortamı: R, 5.
- Öztürk, O. (2021). Bibliyometrik Araştırmaların Tasarımına İlişkin Bir Çerçeve. İçinde O. Öztürk & G. Gürler (Ed.), *Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* (2. bs, ss. 33-53). Ankara: Nobel Yayınları.
- Roberts, B. W., Luo, J., Briley, D. A., Chow, P. I., Su, R., & Hill, P. L. (2017). A systematic review of personality trait change through intervention. *Psychological Bulletin*, 143(2), 117-141.
- Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science*, 24(4), 265-269.
- Şimşir, İ. (2021). Bibliyometri ve Bibliyometrik Analize İlişkin Kavramsal Çerçeve. İçinde O. Öztürk & G. Gürler (Ed.), *Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* (2. bs, ss. 7-31). Ankara: Nobel Yayınları.
- Talas, C. (1992). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi* (1. bs). Ankara: Bilgi Yayınevi.

ÂYAN AİLESİ TAVASLIZADELER VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DENİZLİ'DE YEREL YÖNETİCİLERİN YOLSUZLUKLARI

Harun ÇOBAN¹

Öz:

Osmanlı Devleti'nde âyanlık XVIII. yüzyılda bir devlet kurumu haline gelmiştir. Asayiş, toprakların korunması, eşkıyalığın önlenmesi, seferlere toplayabildiği kuvvetlerle destek verilmesi, ordunun geçiş yollarının korunması ve ihtiyaçları için teçhizatın ayarlanması gibi kolluk, asayiş ve muhafaza konularında âyanlardan yararlanılmıştır. Âyanların önde gelenlerinden Tavaslızadeler, XIX. yüzyılda Denizli ve Menteşe sancaklarında hüküm sürmüş, Tanzimat'ın getirdiği yeni düzenlemelerle yetkilerinin kısıtlanmasına ve hâkimiyetlerinin daraltılmasına rağmen yeni düzende de etkinliklerini sürdürmüş ve bürokratik bir güç olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti, Kanun-ı Esasi ile bu güçleri ortadan kaldırarak taşra halkının refah içinde yaşamasını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak Kanun-ı Esasi ile yapılması planlanan bu reformlar, Tanzimat Fermanı ile tasarlanan reformlarda olduğu gibi umulan gelişmeyi sağlayamamıştır.

Âyanlar üzerine müstakil çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalarda, âyanların kendi bölgelerindeki memurlarla olan münasebetleri, ne tür yolsuzluklara karıştıkları, Sultan II. Abdülhamid devrindeki ihtiras ve iradesizlikleri ele alınmamıştır. Bu çalışma, Sultan Abdülhamid döneminde Osmanlı bürokrasisinde memurlar ve âyanlar arasındaki ilişkinin deformasyonunu ve XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı mahalli idare güçlerinin durumunu, Denizli ve çevresinde bir güç olarak varlıklarını sürdüren Tavas Ağaları hakkında birbirini takip eden bir dizi arşiv kaydı ile incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Yerel Yönetimler, Denizli, Tavaslızadeler, Yolsuzluk, Kanun-ı Esasi.

Jel Kodları: K490

THE AYAN FAMILY TAVASLIZADELER AND THE CORRUPTION OF LOCAL ADMINISTRATORS IN DENİZLİ DURING UNDER THE SULTAN ABDULHAMİD II

Abstract:

“Ayanlık” was converted a state institution in the XVIIIth century. Ottoman state benefited from ayans in matters of law enforcement, security and protection issues such as public order and protection of territory, preventing banditry, supporting the expeditions with the forces they can gather, protecting the crossing routes of the armies during the expeditions and adjusting equipments for the needs of the army. Tavaslızades, one of the leading Ayans, ruled in Denizli and Menteşe Sanjaks in the XIXth century. They caused many problems in the region in the century. The Tavaslızades had continued their effectiveness in the new order and maintained their existence as bureaucratic power despite the restriction of their powers and the narrowing of their dominance with the new regulations brought by the Tanzimat. Ottoman state aimed to ensure that the people of the provinces lived in prosperity eliminating these powers with the Kanun-ı Esasi. However, these reforms planned with Kanun-ı Esasi could not provide the expected development like the reforms designed with the Tanzimat Fermanı.

Although detached studies have been carried out on the ayans, These studies has been ignoring the relations of the ayans with the civil servants in their regions, what kind of strife they were involved in, their passions and corruption during reign of Sultan Abdulhamid II. This study examines the deformation of the relationship between civil servants and landowners in the Ottoman bureaucracy during the reign of Sultan Abdulhamid and The situation of the Ottoman local government forces at the end of the XIXth century with a series of successive archival records about the Tavas Aghas who continued their existence as a power in and around Denizli.

Keywords: Sultan II. Abdülhamid, Denizli, Tavaslızadeler, Corruption, Kanun-ı Esasi.

Jel Codes: K490

¹ Dr., haruncoban15@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4017-3689

Başvuru Tarihi (Received): 22.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde, devletin kontrolü dışında hiç kimsenin toprak sahibi olamayacağı ve feodal düzenin varlık gösteremeyeceği bir yapı kurulmuştu. Bu yapı yerel yönetim kurumlarının merkezi yönetime karşı özerk bir konumda olmasına izin vermemiş, kurumların yöneticileri doğrudan merkezden yetkilendirilmişti. (Heper, 2010, s. 51; Şengül, 2011, s. 25; Eryılmaz, 2012, s. 230). Fakat bu geleneksel Osmanlı taşra idare anlayışının devlet otoritesinin zayıflamaya başladığı XVII. yüzyıl itibariyle, geleneksel anlayışla tezat bir yapıya büründüğü, bazı yerel ailelerin ön plana çıktığı ve yerel idarelerde etkili olmaya başladıkları görülmektedir. Âyan adı verilen bu kişiler üç ya da altı aylığına satın aldıkları mukataaları, iltizam usulünde yapılan değişikliklerle, kaydı hayat şartıyla alarak servetlerini daha da artırmışlar, buldukları bölgelerde otoriter bir hale gelmişlerdi. Âyanlık XVIII. yüzyılda artık bir devlet müessesesi haline gelmiş, vergilerin toplanması, eşkıyalık hareketlerin önlenmesi, buldukları bölgelerin korunması, toplayabildikleri kuvvetlerle seferlere destek vermeleri, sefer esnasında orduların geçiş güzergâhının korunması ve ordunun ihtiyacı için gerekli malzemelerin hazır edilmesi gibi kolluk, asayiş ve muhafaza konularında âyanlardan faydalanılmıştır. Âyanlar ve âyan aileleri ile ilgili olarak birçok çalışma yapılmıştır. (Özkaya, 2014; Akdağ, 1970; Uzunçarşılı, 2010; Mert, Âyan, 1991; Kütükoğlu, 2011; Ertaş, 2012; Beydilli, 2007; Aktepe, 1953) Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde görülen âyanların en meşhurları; Kilis çevresinde Canpolatoğlu, Bozok çevresinde Çapanoğlu, Ankara çevresinde Müderrisoğlu, Manisa ve Adapazarı çevresinde Karaosmanoğulları, Vidin çevresinde Pasvandoğlu, Kastamonu'da Tahmiscioğlu, Rize'de Tuzcuoğulları, Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa yine Rusçuk'ta Tirsinikli, Deliorman'da Yılıkoğlu ve Menteşe bölgesinde Tavaslızâdelerdir. (Kütükoğlu, 2011, s. 448)

Bozulan mali ve askeri düzen taşrada merkeze muhalif güçlerin teşkilatlanmasına da zemin hazırlamıştır. (Genç, 2014, s. 331-34) Neredeyse XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı şehir ve kasabalarında egemen olan bu durumdan halk çok mustarip olmuştur. Bu kişilerin bir kısmı devlet hizmetinde çalışan kimseler olup icra ettikleri mütesellimlik ve voyvodalık vazifelerini yürütürken görevlerini kötüye kullanmışlar, devletin koyduğu vergilere kendileri de vergi ilave etmişler ve bu yüzden haklarında yapılan şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Şikâyetler üzerine vazifeleri ellerinden alınsa bile çoğu zaman nüfuzları sayesinde kendilerini temize çıkartarak tekrar iş başına gelmişlerdir.

Tanzimat döneminde taşra yönetimi, idari, mali ve hukuki alanlarda yapılan reformlarla² yeniden ele alındı, âyanların gücünü kırmak için merkezi yönetimi güçlendirme çabaları sonucunda, padişahın değil, reformları gerçekleştiren bürokratların öne çıktığı bir süreç yaşandı. (Aslan & Yılmaz, 2001, s. 290-91) Tanzimat reformlarında, âyan kalıntılarından kurtulmak ve otoriter bir merkezi idare tesis etmek için eyalet sisteminden il sistemine geçildi, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinin amacı, yerel yönetim birim ve sistematığının yerleştirilerek özerk kuvvetlerin iradesini kırmaktı. Nizamname ile taşra mülki idarecilerinin yetki ve görevlerinin kullanım süreçlerinde merkezi otoritenin emir ve görüş denetimini artıran birimler ve yeni meclisler kuruldu, üyeleri seçimle belirlenen idare meclisleri ihdas edildi. (Ortaylı, 2020, s. 85-89)

Tanzimat reformlarının yerel yönetimler açısından getirdiği değişikliklerin uygulanmasında birçok sorunla karşılaşıldı. Her şeyden önce idare meclislerine seçilen temsilciler, nüfuz ve kontrolü altında buldukları eşraf ve âyanlardan olabilmekte veya âyan ve eşrafın bizzat kendisi bu göreve gelmekte, böylece bu meclisler yolu ile âyanlar yine bölgedeki iktidarlarını koruyabilmekteydiler. (Boztepe, 2013, s. 13) Tanzimat döneminin sonunda dış müdahaleler ve

² Eski hukuk sisteminden yeni hukuk sistemine geçiş süreci ve nedenleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Erbay, 2018; Şahin, 2019)

ekonomik sorunlar yanında rüşvet almaya alışık fırsatçı memurlar ve yerel toprak ağaları ülkenin geleceğini tehdit edecek bir sorun haline geldiler. (Karpaz K. , 2006, s. 40) Yaklaşık 40 yıllık

uygulamalar yumağının başarısızlığı ile 1876 yılına gelindiğinde yeni bir idari deneyim teşebbüsünde bulunulacaktı. Yüzyılın başından beri yapılan tüm yeniliklerin birikimi II. Abdülhamid döneminde, parlamenter ve anayasal bir idare anlayışını ortaya çıkaracaktı. (Çoban, 2021, s. 15)

Meşrutiyetin ilanı sürecinde çok etkili olan ve adeta yeni düzenin mimarı konumundaki Midhat Paşa, taşradaki âyanların politik varlığını kabul etmiştir. Bu kabul edilmiş merkez ile yerel güçler arasında kurulacak dengeye bağlanmıştır. Kanun-ı Esaside Meclis-i Mebusan üyelikleri, idare meclislerinin varlığı ve seçim komiteleri bu dengeyi sağlayacak unsurlar olarak yer almıştır. Seçim komitelerinin üyeleri bölgelerdeki ileri gelen ulema, Müslüman olmayan grupların temsilcileri, tüccar, çiftçi ve hükümet yetkililerinden oluşturulmuştur. (Karpaz K. , 2006, s. 45-50)

Sultan II. Abdülhamid, Nizam-ı Cedid, Tanzimat ve İslahat hareketlerinin hedeflediği taşra yönetimini yeniden yapılandırırken taşra ile merkezi yönetim arasındaki bağı kuvvetlendirerek yerel güç unsurlarını etkisiz hale getirmek ve merkezi yönetimin gücünü ülkenin en ücra köşelerinde hissettirmek hedefine ulaşmak istemiştir. Sultan Abdülhamid yerel yönetimlerde kendi siyasetini uygularken kullanacağı en önemli yönetim ve kontrol araçlarının başında gelen memurlar hakkında da bir dizi düzenlemeler yapmıştır. Kanun-ı Esasi memurlara, şahsi hürriyetlerinin korunduğuna, kanun dışı cezalandırılmayacaklarına, hak ve görev yönünden kanun önünde eşit olacaklarına, üstlerinden gelen kanunsuz emre itaat etmemekten dolayı sorumlu tutulmayacaklarına dair güvence vermişti. Memuriyetlere tayin, ehliyet ve liyakat dikkate alınarak yapılacak, memur herhangi bir suç işlemedikçe ve suçları sabit olmadıkça veya kendisi istifa etmedikçe azlolunamayacaktı. (Düstür, I. Tertib, H.1299, s. 1-30; Özdemir, 2013, s. 268; Manav, 2017, s. 219) Bu düzenlemeler yanında memurların yargılanmalarının da bir usule bağlandığını, bu konuda 1872 tarihli Memurin Muhakematı Nizamnamesinin geçerli olduğunu görmekteyiz. Bu nizamname, suçun tasnifi, tespiti, sorgu ve mahkeme süreçlerini belirlemiştir.³

Askeri konulardaki işleri takip etmek için de 21 Aralık 1879’da Teftiş-i Askerî Umûmî Komisyonu kuruldu. Komisyonla ilgili olarak hazırlanan nizamnameye göre, komisyon doğrudan Sultan’a bağlı on üyeden oluşuyordu ve askeri konularda her türlü raporu aracısız ona sunabileceklerdi. Komisyon her türlü evrakı istediği idari birimden talep edebilecek ve inceleyebilecekti. Sultan Abdülhamid’in içinde bulunduğu şartlar; onun tahta çıkışının hemen ilk senelerinden itibaren tek merkezden yönetimin gerekliliğine olan inancını güçlendirmişti, kendi etrafında kurduğu komisyonlar bu merkezleşmenin araçlarıydı. (Ölmez, 2006, s. 115-134) Denizli’de meydana gelen olayda Askeri Komisyonun çok etkin bir şekilde çalıştığı ve hatta askeri alan dışındaki konularda da kararlar aldığı görülecektir.

Kanun-ı Esasi’nin 108. maddesi de vilayet yönetimi ile ilgiliydi. Vilayet yönetimi, vilayet, liva, kaza biçiminde sıralanmış; bu birimlerde, usulü daha sonra özel bir kanunla belirtilecek seçimle oluşan idare meclislerinin ve yılda bir kez toplanan Vilayet Umumi Meclisi’nin görev yapacağı belirtilmişti. Yeni düzenleme, valilerin yetkilerini genişletiyor, yerinden yönetim anlayışını önceliyor, yerel otoriter güçlerin etkisini artırıyordu. (Düstür, I. Tertib, H.1299, s. 10-14) Haliyle eşraf nitelemesini alan âyanlar hala etkilerini devam ettiriyorlardı. Sultan’ın karakterinin ve

³ Konu ile ilgili olan tahkikat ve yargılamalarla ilgili düzenlemeler 1872 tarihli Memurin Muhakemat Nizamnamesine yapılan ve 1888’de yürürlüğe giren Üçüncü zeyl içerisinde yer almıştır. Yapılan bu düzenlemeye göre, usulüne göre yapılan ilk tahkikatlar üzerine memurluk hizmetlerinden dolayı yargılanmalarına lüzum görülen kaza kaymakamları irade-i seniyye izniyle mahkemeye alınacaklardı. Bu düzenleme ile valilerin yerel yönetimler üzerindeki yargılama yetkisi kısıtlanmıştı. (Düstür, I. Tertib, H.1299, s. 25)

yönetim anlayışının tam anlamıyla devlete yansıdığı⁴ bir dönemde yerel yönetimler, memurlar, eşraf ve halk ilişkileri istenen düzeye getirilebilmiş midir? Kanun-ı Esasinin birçok nizamnamelerle yerel yönetimler açısından değiştirilmeye çalışıldığı bir dönemde bu hükümler ne kadar uygulanabilmiştir? Birçok şehirde hâkim olan yerel güçlerin Denizli ve çevresindeki durumları ne olmuştur? Bu soruların cevaplarını 1892-1894 yılları arasında Denizli Mutasarrıflığında yaşanan gelişmelerde bulabilmekteyiz.

1. II. Abdülhamid Dönemine Kadar Tavaslızadeler ve Hükümetle İlişkileri

II. Abdülhamid dönemi mülki idaresinin en büyük sorunu, memur sayısındaki yetersizlik ve memurların bazılarının hâlâ geçmişin yozlaşmış anlayışını taşımalarıydı. Memurlar arasında ihtiras, rüşvet ve yolsuzluk olayları devam etmekteydi.⁵ Güçleri kırılan fakat hâlâ ellerinde tuttıkları servet, nüfuz ve idari görevlerle memurları kontrol altına alabilen servet ve güç sahibi yerel otoriteler, onları kendi amaçları doğrultusunda hareket etmeye zorlayarak halka zulmetmeye devam etmişlerdi. Taşrada yaşananlar yüzyıl önceki alışkanlıklarla yeni kuşak arasındaki yerel yönetim anlayışının adeta bir birleşeni görünümündeydi.

Denizli bölgesinde hâkim olan Tavaslızadeler ve Denizli mülki idarecileri arasındaki ilişkiler yumağı, geçen yüzyıl boyunca yapılan islahat çalışmalarının geldiği durumu da yerel yönetimler çerçevesinde göstermektedir. (Ertaş, 2012, s. 118-119) Denizli XVIII. yüzyıl boyunca Kütahya Sancağına bağlı bir kaza idi, XIX. yüzyılda Anadolu Beylerbeyliğinin bölünmesi üzerine sancak haline gelerek Aydın Eyaletine bağlandı. Tanzimat'tan önce Denizli, Anadolu Eyaletindeki Valide Sultan hasarlarından biri olup, bölge gelirleri merkezden atanan voyvodalar tarafından toplanmaktaydı. 1842 düzenlemeleri ile bölge 1793'ten beri sürdürdüğü Valide Sultan Hassı statüsünden çıkarak bir kaymakamlık haline getirildi ve Aydın Vilayetine tabi kaymakamlar tarafından idare edildi. 1867 düzenlemesinden sonra Mentеше ile birleştirilen Denizli, tekrar kaza olarak Aydın Sancağına katıldı. 1864 ve 1871 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnameleri ile taşra yönetiminde köklü bir değişikliğe gidilmiş ve idare tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır.⁶ 1867'de Denizli'nin kaza düzeyine indirilmesiyle bölgenin idari örgütlenmesi de bir alt dereceye düşürülmüştür. Her ne kadar şehirdeki kaza idare meclislerinin, kural olarak liva düzeyindeki hizmetleri aynı hukuki kurallar dâhilinde yürütmesi gerekiyorsa da idari yetkinlik açısından bir üst makam olan Aydın Sancağı İdare Meclisine tabi durumda kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde, 1883'de Denizli Sancağı yeniden kurulunca idari birim mutasarrıflık haline getirildi, 1884'te Tavas, 1888'de Garbi Karaağaç Denizli'ye kaza olarak katıldı. Mutasarrıflık derecesine yükseltilen Denizli'de, kaza idare meclislerinin yerini liva idare meclisi aldı ve kentin en önemli idari bürosu kuruldu. Yeni kurulmuş olan bu meclis, liva düzeyinde yürütülen eğitim, bayındırlık, maliye, tarım, ticaret ve sağlıkla ilgili faaliyetlerin görüşülmesi ve bölgede hizmet sunan mektep, hapishane ve hastane gibi kamu binalarının bakım ve onarımlarının yapılmasıyla görevliydi. Bunların yanında meclis, vergilerin toplanıp dağıtılması ve hazineye ait gelir kaynaklarının korunması gibi meselelerde de görüş bildiriyordu. (Baykara, 2007, s. 102; Demir, 2007, s. 213; Avcı, 2010, s. 65-84)

XIX. yüzyıl ortalarında Denizli'de genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomik yapı dikkat çekmektedir. Yerleşim yerlerinde ürünler hububat, pamuk, tütün, bostan ve hayvan yeminden oluşmaktadır. Dokumacılığın da yavaş yavaş ön plana çıkmaya başladığı bu dönemde, 1893 yılı nüfus sayımına göre Denizli Mutasarrıflığının nüfusu 212.493 kişidir. Bunların 209.405'i Müslüman, 2.562'si Rum, 502'si Ermeni ve 1'i de Bulgar'dır, 23 kişi ise yabancı uyruklu

⁴ Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklarda yer alan algı ve tespitler için bkz. (Yazıcı, 2014)

⁵ II. Abdülhamid döneminde memurlar arasında yaşanan problemlerin idareye olan olumsuz yansımaları hakkında bkz. (Çakar, 2020)

⁶ Nizamnameler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Gençoğlu, 2011, s. 29-50)

vatandaşlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son yıllarına kadar müstakil mutasarrıflık durumunda kalan Denizli 1894’de idari bakımından 6 kaza, 4 nahiye ve 385 köyden meydana gelmektedir. (Karpaz K. H., 2003, s. 162; Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, 1991, s. 258)

Mutasarrıflık idaresinin kurulması Denizli’de yerel güçlerin bu düzene göre yeniden yapılanmaları sonucunu ortaya çıkardı. Çıkarların ve gücün korunması açısından onlar için bu durum kaçınılmaz görünüyordu. Batı Anadolu’nun yerel idarecileri Anadolu’nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi birçok vazifeyi yerine getirmekte merkezî idarenin adeta eli kulağı idi. XVIII. yüzyılın Batı Anadolu’sunda taşranın önde gelen idarecileri eşkıyaya göz açtırmamak, aşiretlerin başıboş hareketlerine mâni olmak, yolsuzluk yapanlara gereken cezaları vermek gibi vazifeler icra ettiler. (Günay, 2006, s. 93-118) Tanzimat’ın ilanına kadar voyvodalık müessesesinin uygulandığı Denizli’de bu görevde birçok kişi bulundu ve bunların vazifeleri sadece iktisadî işler ile sınırlı kalmadı. Bu vazifede bulunan en kayda değer kişiler yörenin köklü bir ailesi olan Tavaslızâdelerin arasından çıktı. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Denizli Hassı Voyvodalığı, Batı Anadolu’nun (Denizli, Muğla ve Aydın bölgesi) büyük âyan ailelerinden olan Tavaslızadelere mensup Ömer Ağa ve Osman Ağa tarafından yönetilmeye başlandı. 1803-1811 yılları arasında Ömer Ağa, 1811-1817 (1853) yılları arasında Osman Ağa Denizli, Menteşe ve Aydın bölgesinin nüfus ve ekonomik olarak en güçlü ailesi konumuna gelen Tavaslızadeler içinden idareci oldular. Tavaslızadeler ekonomik güçlerini ve siyasi nüfuzlarını Osman Ağa döneminde artırdılar ve bölgenin yönetim organlarında etkili oldular.⁷

Tavaslızade ailesi ahali ile bir takım sorunlar yaşamış olsa da sancak genelinde nüfuzlarını daha da artırarak büyük servet kazandılar. Çevre kazalarda çok sayıda çiftlik sahibi olan aile aynı zamanda bölgedeki birçok hassa çiftliklerinin işletmesini de ele geçirdi. Osman Ağa, 1837 yılında Menteşe Sancağında Köyceğiz Kazasındaki Mihrişah Sultan Vakfından olan yirmi dokuz adet çiftliğin işletmecisi olmasının yanı sıra Denizli ve Honaz’da Büyük Ada, Küçük Ada, Ada, Caber, Gölemezli, Çeşmebaşı, Kavakbaşı, Güzelpınar ve Uzunpınar çiftlikleri ile Acıpayam’daki Çorum ve Uçarı çiftliklerinin de sahibiydi. Osman Ağa 1853 yılında ölene kadar çeşitli şekillerde bölgede devlet adına mütesellimlik, muhassıllık, kaymakamlık gibi idari görevlerde bulundu. Osman Ağa görevde iken kendisine verilen emirleri uygulatmak zor oldu ve çoğu kere emirleri tehditle yerine getirdi. İstekleri yerine gelmediği zaman halkı kışkırttı, bölgedeki asayiş bozdu, bu sebeplerle iki defa sürgünle cezalandırıldı. Osman Ağa’dan sonra Tavaslızadelerin mütegalib tutumu Osman Ağa’nın kardeşleri ve oğlu Mehmet Ağa ile devam etti. (Kütükoğlu, 2011, s. 466-67; Ertaş, 2012, s. 117-133)

1851 yılında Tavas Kaymakamı Osman Ağa’nın kardeşleri Abdullah Ağa ve Bekir Ağa’nın Hırka, Çamköy, Sofiler köyleri ahalisinin ekip biçtikleri toplam on dört bin dönüm araziye zapt ettikleri hakkında şikâyetler oldu. Bu durum üzerine Babıâli Aydın Valiliğinden Tavaslızadelerin arazilerden uzak tutulmasını ve Aydın vilayet meclisinde yargılanmalarını istedi. (B.O.A., A.}MKT.UM.. 71/40, H.23.10.1267) Aynı yıl içinde Tavas civarında yakalanan eşkıya, Tavaslızadelerden Ali Ağa’nın kaza müdürlüğüne geçmek için ahaliyi kargaşaya sürüklemeye çalıştığını ifade etmişti. Ali Ağa’nın Tavas’ta ikametinin uygun olmadığına dair vilayet idare meclisi tarafından karar verilerek bu karar tebliğ edilmek için Ali Ağa eyalet merkezine çağrıldı, fakat Ali Ağa valilik emrine uymadı. Bunun üzerine Aydın Valisi, Ali Ağa hakkında zorla yakalanarak getirilme kararı çıkardı. (B.O.A., A.}MKT.UM..186/78, H.03.07.1271)

Tavaslızadelere merkezi otorite tarafından getirilen büyük kısıtlamalar ve verilen cezalar, Tanzimat dönemi uygulamalarının bir neticesiydi. Ancak Tanzimat’ın getirdiği yeni memur rejimi ile eski âyanlık sistemi, Meşrutiyetin ilanına kadar Denizli’de bir dizi olumsuzluklar meydana getirmişti. 1855 yılında hemen hemen bütün sancak görevlilerinin içerisinde bulunduğu bir olaylar

⁷ Tavaslızade Osman Ağa hakkında detaylı bilgi için bkz. (Ertaş, 2012, s. 120-121; Cabbar, 2017, s. 35-62)

zinciri yaşanmıştı. Bunlar daha önceki gelişmelerin bir yansıması olarak görülüyordu. Denizli Sancağı aşar ve rüsumat gelirleri ihalesinde Denizli Kaymakamlığı Mal Müdürünün halka karşı işlemiş olduğu şiddetli baskılar yapılan tahkikat neticesinde ortaya çıktı. Hükümet, kaymakam ile mal müdürünün görevlerinden alınarak tutuklanmaları ve Denizli Meclis İdaresi Azalığında bulunan, isimleri yolsuzluğa karışmış ve fesat çıkarmaya yönelik hareketleri ortaya çıkmış olan kişilerin azalıktan ihraç edilmeleri hakkında Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmek üzere bir mütalaa yazısı hazırladı. Bu sırada Denizli Müftüsü Zihni Efendi hasta olması ve bazı uygunsuz hareketleri nedeniyle azledilerek Müderris Mehmed Efendi yerine tayin edildi, Denizli Kaymakamının Aydın Valisine karşı kaymakamlığa layık olmayan bir şekilde davrandığı için, mal müdürü ve meclis azalarının da uygunsuz hareketlerinden dolayı değiştirilmesine Meclis-i Vâlâ tarafından karar verildi. (B.O.A., A.}MKT.NZD.130/88, H.15.05.1271) Diğer yandan Denizli aşarında meclis azaları tarafından bir hayli hububat ve zahirenin hükümetten kaçırılarak telef edildiği ve yolsuzluk yapıldığı anlaşılmış, olayın bütün ayrıntıları ile araştırılması, Denizli Sancağının tüm kazalarının aşarının kontrol edilmesi Sadaret makamından Maliye Nezareti'ne gönderilen bir yazı ile istenmiştir. (B.O.A., A.}MKT.NZD.138/35, H.29.06.1271)

Bu olaydan bir yıl sonra Denizli'de yapılan kura-i askeride,⁸ meclis azalarının ve zengin olanların oğullarının kura-i askeriye kanuna uymayan bir şekilde askerlikten muaf tutulduğu ve fakir kişilerin askere alındıkları ve başka bazı kanunsuz işlerin döndüğüne dair alınan ihbar üzerine Sadaret, Aydın Valiliğine Denizli ile ilgili tahkikat yapılmasını istedi. Gelen emir üzerine Aydın Valiliği yapmış olduğu tahkikatta pek çok zenginin ve meclis azasının, özellikle Tavaslızadelerin oğullarına kura isabet ettiği halde askere gitmediklerini tespit etti. (B.O.A., A.}MKT.UM..229/33, H.13.07.1272) 22 Nisan 1856'da bu olay Sadaret makamında değerlendirilmiş ve Aydın Valiliğinden ve Seraskerlik makamından sorumluların derhal Aydın Valiliğine getirilerek haklarında tahkikat yapılması istenmiştir. (B.O.A., A.}MKT.MHM.87/76, H.16.08.1272)

Aynı yıl Tavas Kaymakamlığındaki boşluktan yararlanarak kaymakam olmak isteyen Tavaslızade Mehmed Ağa, isteği yerin getirilmeyince devlete karşı bir hareket başlatmak üzere Tavaslı Dayıoğlu Ahmed adlı eşkıyabaşı ile işbirliği yaptı. Dayıoğlu jandarma tarafından yakalandı, üzerinde Mehmed Ağa'nın gönderdiği mühürlü varaka ele geçince başlattığı komplo açığa çıktı. Sancak halkı, ulema ve ileri gelenlerin şikâyetleri de eklenince muhakeme edilmek üzere harekete geçildi. Ancak Mehmed Ağa bu sırada gizlice İzmir'e kaçmayı başardı. Diğer yandan Tavas kazasında Müdür Aziz Bey, Tavaslızade Hacı Mehmed ve oğlu Ali Ağa, Menteşe Zaptiye Kâtibi Süleyman Efendi haklarında ve bu kişilerin de birbirleri hakkında şikâyetleri, Aydın Valisinden alınan mazbata ve evraklar Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmişti. Meclis-i Vâlâ'da tüm deliller incelendikten sonra alınan karar ve kişiler hakkındaki şikâyetlere dair bilgiler Padişah onayına sunuldu. Bu kararda, Müdür Aziz Bey hakkında delil olmayıp şikâyetin bazı azaların tahrikinden ve Aziz Bey'in ahali ile uyuşmadığından ortaya çıkmış olduğu ifade edilmiş, bu yüzden kendisinin orada kalması uygun olmadığından yerine Naim Efendi'nin vekâleten tayin edildiği bildirilmiştir. Tavas Kazası Müdür Vekili Naim Efendi yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, Süleyman Efendi ve Ali Ağa'nın eşkıyaya yardım etmeleri konusunda yapılan şikâyetlerin delilsiz olduğunu görmüş, Süleyman Efendi'yi mahallinden kendisine kefil aldırarak tahliye ettirmiş, Ali Ağa'yı da hiçbir işe karışmamak şartıyla Denizli'de ikamete mecbur etmiştir. Mehmed Ağa'nın eşkıya üzerinde çıkan "fesadnamesi" hakkında verdiği cevap, beraatı için yeterli olmamıştır.

⁸ Tanzimat'la birlikte 1843-1846 yılları arasında yapılan çeşitli düzenlemelerle Osmanlı askerlik sistemi değiştirildi, ocak usulünden vazgeçilerek yerine kura usulü konuldu. Tanzimat Fermanı'nda yer alan eşitlik, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini önceden bilmesi gibi ilkelerin asker almada da yürürlüğe konması zorunlu hale gelmişti. Bundan dolayı 1843'te ordu yeniden düzenlenirken asker almada ad çekme usulü benimsendi. Bu kanunla asker almada hatır, gönül, rüşvet gibi uygunsuzlukların önüne geçilmek istenmiştir. Fakat kanunun uygulanmasında birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. Bkz. (Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğunda Asker Almada Kura Usulüne Geçilmesi-1845 Tarihli Askerlik Kanunu, 1985, s. 63-64)

Yazının tarzı ve imlası incelendiğinde sonradan doldurulduğuna dair bir iz bulunamamış, özellikle mührün kendisine ait olduğu kesinleştiğinden ve işlediği suç fesat suçu olduğundan Mehmed Ağa’nın iki sene süre ile İçel’in kazası olan Ermenek’e sürgün gönderilmesi hususunda karar Padişah’ın onayına sunulmuştur. Bu rapora dayanarak çıkarılan cevap iradesinde, Tavaslızade Mehmed Ağa’nın sürgünü onaylanmış ve Tavaslızade Ali Ağa’nın hiçbir işe karıştırılmamak üzere Denizli’de ikamet ettirilmesi uygun bulunmuştur. (B.O.A., İ..MVL.347/15090, H.10.05.1272)⁹

Mehmed Ağanın arazilerle ilgili yolsuzlukları ile ilgili şikâyetler sürgünde olmasına rağmen devam etmiştir. Tavaslızadelerle ilgili süregelen bu şikâyetlere¹⁰ 1864 yılında bir yenisi eklendi. 2 Temmuz 1864’te Denizli Naibi tarafından Sadaret makamına gönderilen yazıda, Tavas Kazası meclis azasından Tavaslıoğlu Ali Ağa’nın himayesindeki on kadar eşkıyanın beş altı aylık süre içerisinde Denizli’de altı kişiyi katlettikleri, değerli eşyalarını da gasp ettikleri, kaymakam ve kaza müdürünün eşkıyalar hakkında işlem yapmadıkları ve eşkıyaların ceza almadıkları, konu hakkında tahkikat yapılması, eşkıya saldırısında ölen maktullerin aileleri ve yaralananlarla eytam idaresince ilgilenilmesi istendi. Aydın Valiliği bunlar hakkında gerekli işlemleri yaparak kaymakamı uyuracaktı. (B.O.A., MVL.680/12)

Tavaslızadelerle ilgili bu şikâyetler ve yolsuzlukların yanında Denizli ve çevresindeki bazı memurlarla ilgili iddialar da süregelmiştir. 1857 yılında Denizli Sancağına bağlı Buldan, Gökuyuk ve Derbendi kazalarının nüfus mukayit memuru Ahmet Efendi’nin kötü hal ve hareketlerine dair kazalardan Hükümete dilekçeler gönderildi. Yapılan tahkikat neticesinde Ahmed Efendi’nin suçu sabit oldu ve üç sene sürgün cezasına çarptırıldı. (B.O.A., A.}MKT.UM..288/50)

1861 yılında Tavas Kazası Müdürü Şerif Ağa’nın meclis azaları ve ileri gelen kişilerden bazılarıyla uyuşamadığından azledilmesi, (B.O.A., A.}MKT.MVL.127/5) 1863 yılında Tavas Kazası ahalisinden bazılarının liva azalarından olup daha sonra Tavas kazası müdür vekâleti etmiş olan Süleyman Efendi hakkında yapılan şikâyetten dolayı görevden alınarak yargılanması, (B.O.A., A.}MKT.MHM.281/84) 1879 yılında da Tavas Kaymakamı olan Mustafa Efendi’nin yolsuzluğunun ortaya çıkarak üç sene müddetle Rodos’a sürgün edilmesi (B.O.A., ŞD. 2451/18) bölgede idari sıkıntıların devam ettiğini göstermektedir.

Meşrutiyetin ilanından önce Denizli’de mülki ve askeri yöneticiler ve Tavas Ağaları ile ilgili olarak meydana gelen bu olaylar Denizli’de yaşanacak büyük felaketin habercisi gibiydi.

2. Denizli’de Büyük Yolsuzluk, Yerel Yönetimler ve Tavaslızadeler

Bu olayların birbirini takip ederek süregeldiği bir dönemde, 1892 yılında Denizli’de Tavaslızadeler ile idare memurları arasındaki ilişkiler büyük bir yolsuzluk zinciriyle kendisini tekrar göstermiştir. 20 Mart 1892’de Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesine Çal Kazası’ndan Molla Hüseyin, İsa ve Hacı Emin imzalarıyla, içinde buldukları zulmü anlatan ve Teftiş-i Askeri Komisyonundan birisinin tahkikat için gönderilmesini isteyen bir dilekçe gönderildi. (B.O.A., DH.MKT.1934/31, H.20.08.1309) Bu dilekçe Teftiş-i Askeri Komisyonuna iletildi ve komisyon, Tavas Redif Taburu’ndan ve İzmir Pasaport Memuru Hayri Bey’den konu ile ilgili tahkikat yapmasını istedi. Tavas Redif Taburu’ndan Yüzbaşı Ahmed Şakir ve Bekir Vefik Efendiler iddiaları araştırarak bir rapor hazırladılar. Bu inceleme raporuna göre, Tavaslızadeler, Tavas İdare ve Mahkeme Meclis azalığına sızarak elde etmiş oldukları nüfuz vasıtasıyla ahaliye çok büyük zulümlerde bulunmaktadırlar. Hatta mülki ve adli memurlar bile Tavas ağalarının himayesinde

⁹ Bir yıl sonra Hacı Mehmet Ağa’nın eşi tarafından Konya Vilayet İdare Meclisine verilen dilekçede, Ağa’nın, İçel Sancağı Ermenek Kazasının havasıyla uyuşmadığı ve ölme derecesinde hastalandığı belirtilerek sürgün yerinin değiştirilmesi istenmiştir. Vilayet İdare Meclisi, Sadarete konuyu aktararak meclisin mütalaasını içeren bir yazı göndermiştir. Sadaret konuyu Padişaha bildirmiş Hacı Mehmet Ağa’nın sürgün yerinin Kütahya olarak değiştirilmesi Padişah tarafından onaylanmıştır. (B.O.A., İ..MVL. 370/16236, H. Şaban 1273)

¹⁰ Mehmed Ağanın arazilerle ilgili yolsuzlukları ile ilgili şikâyetler sürgünde olmasına rağmen devam etmiştir. (B.O.A., MVL. 577/11)

bulunmayan ahaliye eziyet etmektedirler ve ağaların himayesinde bulunan bazı cani ve suçluların suçlarını örtterek ceza almaktan korumaktadırlar. Ayrıca memurlar tezkeresini almış olan askerlerin ellerinde bulunan maaş kuponlarını eksik olarak bozmakta ve devlet malını çalmaktadırlar.

Pasaport Memuru Hayri Bey ise hazırladığı tahkikat raporunda, Tavas ağalarının önceden beri şöhretleri biliniyorsa da bunların içerisinde Hacı Hüseyin Ağa'nın bir senden beri hasta olup daha sonra vefat etmesiyle içlerinde pek fazla nüfuzlu kimse kalmadığını, fakat Tavaslızadelerden bazılarının Denizli Mutasarrıfı Şeref Paşa'nın yanında buldukları için vilayette bazı şikâyetler ortaya çıktığını yazıyordu. Ayrıca askerlerin ellerinde bulunan kuponları düşük fiyatla bozdukları konusunun doğru olduğu ve geçmiş örnekleriyle ortaya çıktığı anlaşılmıştı.

Gelen bu raporlardan Tavas Ağalarının halka zulmettikleri, mülki ve adli memurların da bir noktaya kadar bunlarla ortak hareket ettikleri anlaşılıyordu. Bundan dolayı tam yetkili bir tahkikat komisyonu kurularak olayların en ince detaylarına varıncaya kadar incelenmesi uygun görüldüğüne dair Seraskerlikten Yıldız Başkitabetine, Padişah'a sunulmak üzere 16 Haziran 1892'de bir yazı gönderildi. (B.O.A., İ..DH..1279/100704, H.20.11.1309) Bu arada Tavas'tan Yıldız Sarayına şikâyet dilekçelerinin gelmeye devam etmesi (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310) üzerine Mabeyn Başkitabetinden Teftiş-i Askeri Komisyonu'na bu şikâyetler hakkında tahkikat yapmak üzere birinin görevlendirilmesi istendi. 5 Eylül 1892'de Teftiş-i Askeri Komisyonu, komisyon azalarından Ferik Necib Paşa'yı tahkikat için Denizli'ye görevlendirdi. (B.O.A., Y..MTV.66/71, H.12.02.1310)

9 Kasım 1892'de Tavas'tan Aydın Valiliği'ne, Tavas ağalarının zulmünden, yerel idarecilerin bu zulümler karşısında kayıtsızlığından şikâyet eden bir dilekçe daha gönderildi. Bu şikâyet üzerine Aydın Vilayeti'nden Denizli'ye bir tahkikat komisyonu görevlendirilmiştir. Tahkikat komisyonunun hazırladığı raporda, Tavas Kaymakamı Hamid Efendi'nin 1305 ve 1307 seneleri aşar mültezimleri ile beraber olduğu halde tahsilat için köylere çıktığında işkence ile köylülerden paralarını aldığı ve halka buna benzer birçok kötülüklerde bulunduğu kanıtlarıyla ortaya çıkarıldı. Bu tahkikat raporu Dâhiliye Nezareti'ne gönderildi. Dâhiliye Nezareti bu raporu ekleyerek Sadaret makamına göndermiş olduğu yazıda, kaymakamın görevde kalmasının kesinlikle uygun olmadığı, bu durumun Padişah iradesi ile Denizli'ye tahkikat yapmak üzere gönderilen Necip Paşa tarafından da belirtildiği, tahkikatın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için kaymakamın vilayet idare meclisi kararıyla görevden alınarak yerine başka birisinin vekâleten gönderildiği ve kaymakamın da tahkikat bitiminde mahkemeye çıkarılması için Padişah iradesi çıkarılması hakkında Aydın Vilayetinden gelen yazının da ekte olduğu, gelecek iradeye göre işlem yapılacağı bildirdi. (B.O.A., DH.MKT.2018/86, H.18.04.1310)

Bu kaymakam olayından sonra, Tavas'ta meydana gelen olayların şekli değişmiş, bu konularda da araştırma yapmak üzere Ferik Necip Paşa tam yetkili kılınmıştır. Soruşturma alanı askeri konular dışına çıkan Necip Paşa bu konu ile ilgili tahkikatı gizlice yapmış ve ortaya çıkan sonucu ilgililere bildirmiştir. 1892 yılı Aralık ayında incelemelerini tamamlayan Necip Paşa'nın yaptığı tahkikata göre, ahali tarafından en fazla şikâyete konu olan olay, Denizli İdare Meclisi üyelerinden Tavaslızade Ali Ağa ile kardeşi Hacı Ömer Ağa'nın ahalinin mal ve arazilerini hile ve zorla ellerinden almalarına dairdir. Ayrıca Ali Ağa ile kardeşi Hacı Ömer Ağa 37.000 lirayı aşan devlet malını zimmetlerine geçirerek askerliğini bitirmiş olanlara verilen kuponları yarı fiyatına bozmuşlardı. Ali Ağa ile kardeşi Hacı Ömer Ağa'nın bu suçları Denizli Mutasarrıfı Şeref Paşa, Muhasebeci Ziya Efendi, Tavas Kaymakamı, Mal Müdürü, Sandık Emni ile beraber işledikleri anlaşıldı. Bu kişiler, Mutasarrıf Şeref Paşa'nın damadını aracı ederek zahire ticaretiyle meşgul olup aşar mallarını toplamak için bazen mültezimlere nüfuz ederek arazi satın aldılar, aşarını satın aldıkları bölgelerde istihdam etmiş oldukları imam, esnaf ve hademenin haklarını vermeyerek hükümet nüfuzunu suiistimal ettiler. Ayrıca mahkûm olan eşkıyanın haklarında verilen hükümden

sonra eşkıyaların müracaatları üzerine hâkim tarafından müracaatları kabul edilmiş gösterilerek affedildikleri hakkında sahte belge düzenlediler. Yine Denizli hapisanesi için alınan ödenekten bir kısmını zimmetlerine geçirdiler. Daha önce de Çal Kazası Kaymakamı, naibi, sandık emini ve Tavas tapu kâtibini himaye etmek için suçlarını gizlemişler, bu memurların kabahatlerinin üstünü örtterek hükümete iyi göstermeye çalışmışlardı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308)

Memurlar ve Tavas Ağalarının işbirliği ile halka yaptıkları zulüm bunlarla da bitmemişti. Ali Ağa ile Ömer Ağa daha önce 600 liraya Kurtluca Çiftliği’ni satın almışlardı. Fakat çiftlik ahali, araziye ihtiyaçları olduğunu, satın almak için talepte bulduklarını ve kanunen kendilerinin araziye satın almakta öncelikli olduklarını Sadaret makamına bir arzuhalle bildirmişlerdi. Yapılan tahkikat neticesinde çiftliğin arazi bedeli olan 600 liranın, Ziraat Bankası’ndan borçlandırılarak ahaliye verildiği ve bunun Padişah iradesi ile sabit olduğu Aydın Valiliği’nden kendilerine bildirilmiştir. Ali Ağa ile Ömer Ağa bu iradenin çiftliğin satış işlemlerinden sonra olduğunu iddia etmişler ve vilayetten gelen yazı hakkında köylülere bilgi vermemişlerdi. 600 lira bedel olan yerleri 900 lira üzerinden mülki idare memurları ile danışıklı bir şekilde köylülere satarak, köylülerin araziye satın almak için fahiş faizle aldıkları 600 lirayı da ellerinden almışlar ve kalan 300 lira için de senet almışlardı. Daha sonra güya köylülerin birikmiş faiz borçlarından dolayı mağduriyetlerini gidermek için borçlarına karşılık Kurtluca Çiftliği’nin 2.000 dönümünü, ziraat yapılan arazilerini ve 6.000 dönümden fazla çam ağaçlarıyla örtülü dağ ve ormanlarını zapt etmişlerdi. Çiftlikte arazisi bulunan ahaliyi de tehdit ederek mülklerini kendilerine sattırmak ve tarlalarını çiftliklerine katmak için zorlamışlardı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308)

Yapılan incelemelerde Denizli Mutasarrıflığı memurlarının ve ağaların başka bir yolsuzluğu da bölgeye gelen muhacirlerle ve göçebelerin iskânı ile ilgili olarak ortaya çıktı.¹¹ Muhacirler ve göçebeler memur ve âyanların suiistimallerinden kurtulamamışlardı. Göçebe halinde yaşayan aşiretlerin iskânına yönelik irade gereğince Denizli İdare Meclisince Tekeli Aşireti’nin iskân ettirilmesi kararlaştırılmıştı. Tekeli Aşireti için Zeytun Yaylası isimli bölgede evler inşa edilerek aşiret mensupları iskân ettirilmişlerdi. Aşiret burada ziraatla meşgulken bunlara ait kırk altı hane yakılıp yıkılmış, ürünleri talan edilmişti. Aşiret liderlerinin yapmış oldukları şikâyetler duymazdan gelinmişti. Vilayetten sorumluların bulunması hakkında defalarca verilen emirler uygulamaya konulmamıştı. Daha önce de Karahayıt Çiftliği’nden Çerkez muhacirlerine nüfus başına yedişer dönüm arazi verilmesi kararlaştırılmış, bu arazilere ait senetler Defter-i Hâkâni Nezareti’nden Denizli’ye geldiğinde bu senetlerin 1015 dönüm araziye karşılık gelen kısmı olan 145 adedinin diğer aşiretlere satılması Vilayet İdare Meclisinde kararlaştırılmıştı. Daha sonra Çerkez muhacirlerin istifade edemeyeceği bir yolla bu araziler ücretsiz bir şekilde başka kişilere dağıtılmıştı. Araziler üzerinde tasarruf hakkı olan Çerkez muhacirleri yoksul kalmışlardı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 2-3)

Denizli muhasebecisi gerek asker kuponlarını düşük fiyata bozmak gerek aşar ihalesi yolsuzluklarında Denizli Mutasarrıfı ile ortaklaşa hareket etti. Bu yolsuzluklarla Mutasarrıf, Denizli’de bir hayli emlak sahibi oldu. Mutasarrıf şahsi menfaatleri için başka işlerde de hükümet yetkisini kötüye kullandı. Örneğin yaptırmış olduğu hamama şöhret kazandırmak için ahalden iki kişinin evlerini yıktırdı ve bahçelerini tahrip ettirerek hamama yol açtırdı. Bu işin masrafını da

¹¹ 1877-78 Osmanlı Rus harbinden sonra Rumeli’den göç eden Müslüman ahalinin sevk ve iskânı için İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu kurulmuş, 1894 yılında bu komisyon lağvedilmiş ve göç idaresi Dâhiliye Nezareti ve Şehremaneti’ne bağlanmıştır. Muhacirlerin iskân edildikleri vilayetlerde de İskân-ı Muhacirin Memurluğu kururmuştur. Devlet, muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarını giderme gayreti içerisinde olmuş askerlikten ve vergiden belirli bir müddet muaf tutmuştur. Bunların yanında barınacakları yer, tarım yapabilecekleri arazi, tohum, öküz ve yemeklik zahire ihtiyaçlarını karşılamıştır. İskân edildikten sonra zanaatkârlığı devam ettirmek isteyen meslek erbabına da sermaye ve dükkân tedariki sağlanmaya çalışmıştır. Tüm bu işlerin düzenlenmesi ve takibatının sağlanması için Muhacirin Komisyonuna memurlar tayin edilmiş ve işlerin sağlıklı yürütülmesi için talimatnameler gönderilmiştir. (Çoban, 2021, s. 44)

belediye sandığından karşılatı. Bu işte istihdam ettiği amele ve zanaatkârların ücretlerini vermeyerek ısrar edenleri hapsedirdi. Bazı memurlarla anlaşarak kanunen belediye sandığından alacaklı olanların, alacaklarının bir miktarını keserek mal sandığından kendisi aldı yani irtikâp suçu işledi. Denizli Muhasebe Başkâtibi Hasan Efendi'nin de idaresi zamanında Mal Müdürlüğünde birçok suiistimal ve hırsızlığı görüldü. Asker kuponlarını bozmak dışında halktan bazılarına hazineye borçları olduğunu söyleyip tehdit ederek onlardan para aldığı ortaya çıktı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 3)

Denizli Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Rüşdü Efendi'nin de tutuklu bulunan zorba kişilerden para alarak beraatlarına hüküm verdiği anlaşıldı. Ayrıca kanunsuz bir şekilde hareket ve muamelelerde bulunduğu, hemşerisi ve adamı olan Teber Ahmed aracılığı ile asker kuponlarını düşük fiyata bozduğu ortaya çıktı. Aynı zamanda Tavaslızadelerden bazılarıyla müştereken arazi ekip biçirmek gibi işler yaptığı da yapılan tahkikatla anlaşıldı. Yine Rüşdü Efendi'nin, kötü halleri bilinen eski Çal Naibi Mehmed İslam Efendi'yi, hediye olarak koruduğu görüldü. Denizli Müdde-i Umumi Muavini Eşref Efendi'nin rüşvet aldığı tespit edilmişken ve Çal Kazası Müstantık Muavini Osman Efendi'nin azledilmesi gerekirken bunlardan rüşvet alıp görevlerine devam etmelerini sağladı. Rüşdü Efendi bazı eşkıyayı da kanunsuz olarak kefalete bağlayarak tahliye etti. Bir katl olayı için bizzat gitmiş olduğu Kızılcakaya'da anlaşmazlık bulunan arazilerin mahsulatını mahkeme aracılığı ile aldı ve itlaf ettirdi. Pek çok kötülükleri bulunan mahkeme azasından Tahir Efendi hakkındaki tahkikat yazısını okumayarak hakkında araştırma yapmadı, ne duyduysa onu yazarak imzaladı. Bir Mecusi vatandaşın hapishanede darp edilerek ölmesine sebep olan hapishane gardiyanı Ali Çavuş hakkında gerekli kanuni uygulamayı yapmadı. Suçlu kişiler hakkında menfaatine uygun olanların yaptıklarını görmezden geldi, halktan bazı suçsuz kişileri de tutuklattı. Yine adliye memurlularından Denizli Bidayet Mahkemesi azasından Tahir Efendi, mahkemeye çıkarılmak üzere tutuklu bulunan bazı kişileri rüşvet alarak ve kefil karşılığı serbest bıraktı, bazı kişileri de keyfi olarak üç ay müddetle hapsedirdi. Mahkemeye davacı olarak gelen bir şahsı kovdu, davasını dinlettirmedi. Buldan Kazası mahkeme ikinci kâtibi olup Denizli'de müstahdem Salih Efendi'nin rüşvet aldığı ve yine Denizli Adliye Tahsildarı Ali Efendi'nin tahsil ettiği akçeden tahsildariye ismiyle yüzde üç rüşvet aldığı ortaya çıktı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 3-4)

Tavas Kaymakamı Hamdi Efendi'nin asker kuponlarını düşük fiyata bozma suçuna ortak olmasından başka, suçlulara beraat mazbatası vermek, tehditle para almak ve liva merkezini yanlış bilgilendirmek gibi pek çok suçu sabit olmuştu. Tavas Hâkimi ve Mahkeme-i İbtidaiye Reisi Ali Rıza Efendi'nin biri on iki ve biri on üç yaşlarında iki kızı zorla kaçıarak bekâretlerini bozan kişilere, kızların yaşlarını on sekiz göstererek nikâhlamıştı. Tavaslızade iki ağa tarafından sözlü bir istekle yapılan talep üzerine İcek Köyü'nde borçlu olan dört kişinin mallarına haciz getirilecekken bütün köyün malını haczetmiş ve sattırmıştı. Ali Rıza Efendi hükümet dairesinde işi olan kişilerden de rüşvet almıştı. Tavas Bidayet Mahkemesi Müstantıkı Hacı Hafız Ali Efendi'nin, devlet malını çaldığı ve rüşvet aldığı suçlamasıyla suçlu kişileri tahliye ettiği, suçsuz kimseleri de tutuklayarak üç kişinin ölümüne sebep olduğu görülmüştü. Tavas Bidayet Mahkemesi Başkâtibi Salih Efendi'nin istediği şekilde ilam verdiği, bazı tutukluları salıverdiği anlaşılmıştı. Tavas Tapu Kâtibi Salih Efendi kurra da usulsüzlük yapmış, kurra ahalisini bir şekilde cezalandırarak kendilerinden otuz iki kalemde 126 kuruş almıştı. Kurra şahadetnamelerini de mühürlerken iki borç senedi mühürleterek sahtekârlık yapmıştı. Emlak Kâtibi Hüseyin Efendi ise Garik Köyü'nde Ziraat Bankası'ndan borç alarak emlak alanlardan, emlak kaydı için rüşvet olarak birer ikişer mecdiye almıştı. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 4-5)

Rüşvet ve kötü halleri ortaya çıkan bu memurlar Necip Paşa'nın tahkikatında kendilerine isnat edilen suçlara karşılık olarak verdikleri cevapta, suçlarını bir şekilde kapatmaya çalışmışlarsa da bu kişilerin suçları şahitlerin ifadeleri ile ispat edildi. Necip Paşa'nın başkanlığındaki Tahkikat Komisyonu bu kişilerin bu şartlar altında bir gün bile görevde kalmalarının uygun olmadığına,

mahkemeye çıkarılmalarına, haklarında verilecek karara göre hareket edilmek üzere hepsinin de görevden alınarak yerlerine birer vekil tayin edilmesini tavsiye ederek Aydın Vilayetine çok gizli olmak üzere sorgu kayıtlarını gönderdi. (B.O.A., DH.MKT.2040.43, R-17-10-1308, s. 4-5)

Dâhiliye Nezaretinde oluşturulan komisyonda Necip Paşa’nın tahkikatı okundu ve memurların görevden alınarak Tavas’ta mahkemeye çıkarılarak cezalandırılması, Necip Paşa’nın tespit ettiği asker kuponlarının bozulmasından elde edilen 5.000 küsur lira paranın sahiplerine verilmesi, Teke muhacirlerinin iskân ettirilmesi ve Çerkez muhacirlerinin arazi senetlerinin geri verilmesine dair icraatları uygun bulundu. Kararları uygulamak üzere 22 Aralık 1892’de harekete geçen Necib Paşa, usulsüz bozulan kurra kuponlarından yalnızca liva mal sandığı tarafından bozulanlardan alınmış olan 5.000 lirayı, kuponları bozan memurlardan alarak sahiplerine verdi. Teke Aşireti’nden olup yerlerinden edilen kişilerin tekrar Zeytun Yaylasına iskân edilmelerini, Çerkez muhacirlerinden gasp edilerek diğer köylülere verilmiş olan 145 parça arazi senetlerinin de asıl sahipleri olan Çerkez Muhacirlerine verilmesini sağladı. (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310, s. 5-6)

Necib Paşa’nın teşebbüsleri ile Denizli Mutasarrıfı Şeref Paşa, Muhasebeci Ziya Efendi, Tavas Kaymakamı, Mal Müdürü ve Sandık Emni görevlerinden alındı, işledikleri suçlara karşılık gelen kanuni cezayı çekmeleri ve gasp etmiş oldukları hakların sahiplerine geri verilmesi için çalışmalar da başlatıldı. Necib Paşa, bu yolsuzluklarda memurlarla birlikte hareket eden Tavas ağalarının da bundan sonra hiçbir şekilde meclis idaresine ve diğer devlet memurluklarının hiç birine kabul edilmemesi gerektiğini İstanbul’a yazdı. Necib Paşa’ya göre, Tavas ağalarının iktidarlarının ellerinden alınması ve ahalinin onların şerhlerinden emin olması gerekmektedir. (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310, s. 3-4)

Alınan kararlarla, Tavas Kaymakamı Hamdi Efendi, Denizli Muhasebecisi, Denizli Muhasebe Başkâtibi Hüseyin Efendi, Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Rüşdü, Liva Müdde-i Umumi Muavini Eşref, Bidayet Mahkemesi Azasından Tahir, Buldan Kazası Mahkeme ikinci kâtibi olup Denizli’de müstahdem olan Salih, Tavas Hâkimi ve Mahkeme-i İbtidaiye Reisi Ali Rıza, Tavas Bidayet Mahkemesi Mustantığı Hacı Hafız Ali, Tavas Bidayet Mahkemesi Baş Kâtibi Salih, Tapu Kâtibi Salih ve Emlak Kâtibi Hüseyin Efendilerin Tavas Ağalarıyla beraber hemen görevden alınmaları ve hepsinin de Padişah iradesi ile mahkemeye çıkarılmaları sağlandı (8 Ocak 1893). (B.O.A., BEO.126/9417, H.02.06.1310, s. 7) Böylece Denizli Mutasarrıflığı sınırları içinde 54 gün kalarak incelemelerde bulunan Necib Paşa’nın raporlarının sonuçları da onaylandı. (B.O.A., DH. MKT. 2055 /50)

Bu olayların üzerinden iki yıl geçtikten sonra Tavaslızade Ali Ağa suçsuz olduğu gerekçesiyle bir görevde istihdamını istediye de, Dahiliye Nezareti, *“halka zulüm yaptıkları tahkikat neticesinde tebeyyün eden Tavas ağalarının devlet hizmetine alınmamaları ve bunlara göz yumarak yardımcı olan memurların da azl olunması”* yönündeki düşüncelerini 21 Nisan 1895 tarihinde Sadaret makamına bildirdi. (B.O.A., DH. MKT. 365 /42) Bu karar Tavaslızadelerin artık devlet görevine dönemeyeceğini kesin olarak gösteriyordu. Ancak onların bölgedeki hâkimiyetlerinin kırılması için daha çok uzun yıllar geçecekti. Zira Tavas kazasının Çıkrıkçı Karaköy karyesi ahalisinin arazisine Tavaslızadeler tarafından 12 yıldır yapılan müdahalenin menî konusunda mahkeme kararı olmasına rağmen bir netice alınmadığı ifade edilerek henüz adaletin tecelli etmediği Dahiliye Nezareti’ne gönderilen bir telgrafta belirtiliyordu (21 Haziran 1895). (B.O.A., DH. MKT. 387 /3) Tavaslızadeler mütegalib bir aile olarak diğer âyan aileleri gibi varlıklarını Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesini terk etmesine değin devam ettirmişlerdir. Müteakiben Cumhuriyet tarihi süreci boyunca da varlıklarını, merkezde Türkiye Büyük Millet Meclisi, taşra il idare meclislerinde olduğu gibi özel ve resmi kurumların idari mekanizmalarında da devam ettirerek tarihimizi şekillendiren önemli aktörler arasında yer almışlardır.

3. Sonuç

Yüzyılın son çeyreğinde Sultan II. Abdülhamid döneminde Kanun-ı Esasi uygulamaları ile başlayan süreçte yerel otoriteler yerini yeni bir memur rejimine bıraktı, rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçilerek taşrada karşılaşılan problemler çözülmek istendi. Her dönemde olduğu gibi bu süreçte de taşra memurları, toplum ve devlet arasında iletken yapı olmaları ve halk nezdinde devleti temsil etmeleri ve toplumun nabzını tutan bir mekanizma olmaları yönüyle önemli bir konuma geldiler. Memurların sahip oldukları bu önemli kimlik onları, devletin işleyiş ve bütünlüğüne doğrudan etki edebilecek bir konuma yerleştirdi.

Denizli’de yaşanan ve örneğini vermiş olduğumuz yolsuzluk olayı, devletin XIX. yüzyıl boyunca geniş bir coğrafyaya yayılan, her yönüyle devleti yıpratıcı yozlaşmışlık hastalığının en belirgin örneklerinden birisidir. Tavaslızadelerin Denizli ve Muğla çevresindeki hâkimiyetleri Sultan II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde kırılmaya çalışılmış, Kanun-ı Esasi ile daha uygulanabilir bir düzene getirilmek istenmiştir. Ancak örnekleriyle de görüldüğü üzere her üç dönem için de yerel yönetimlerle ilgili reformları uygulamak mümkün olmamıştır. Bunun en temel nedeni, ilgili kanunların çok iyi bir şekilde hazırlanmasına rağmen, eski gücünü kaybetmek istemeyen memur ve yerel güçlerin ortak çalışmaları, ekonomik yetersizlik ve ahlak yoksunluğudur.

Bu hastalığın sebepleri, gerek kendi döneminde ele alındığı risalelerde, gazetelerde ve edebi ilmi yazılarda gerekse de daha sonraki dönemlerde hazırlanan tez ve araştırma eserlerinde ortaya konulmuştur. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, vergilerde adaletsizlik, vatan sevgisinden yoksunluk, idari alanda geri kalmış olan yöntemler ve memur rejiminde ve memurların görev ahlakında görülen yozlaşma, yerel gücü elinden bırakmak istemeyen âyanlarla birleşince ahali büyük sıkıntılar yaşamıştır. Her ne yapılsa devlet kadrolarını ve memurları, bu kişilerden ve ihtiraslarından korumak mümkün olmamıştır. Sultan Abdülhamid’in izlemiş olduğu siyaset hem kendi döneminde hem de izleyen dönemlerde bu kişilere ve devlet kadrolarını kendi siyasi emelleri için zorlayan mütegalibelere karşı mücadele için önemlidir.

Osmanlı ülkesinin hemen hemen her bölgesinde büyük karışıklıkların yaşandığı, Ermeni ayaklanmalarının, Rumeli ve Makedonya olaylarının devam ettiği bir dönemde, merkezi otoritenin Denizli ile yakından ilgilenmesi ve kararları hemen uygulaması bölgede yaşanan olayların büyüklüğünü ve önemini göstermektedir. Bir yargı davasının yıllarca sürdüğü bir dönemde Denizli hadisesinin iki ay gibi bir sürede neticelendirilerek karara bağlanması dikkat çekici konulardan birisidir. Bununla beraber olayların içinde en büyük yerel idareciler yanında yaklaşık yüz yıldan beri güçleri hala kırılmamış olan ve halka zulmeden âyanların devamı niteliğindeki bir sülalenin bulunması ve onun gücünün kırılmak istenmesi de önemlidir.

Yerel güçler, eşraf adı altında Milli Mücadele döneminde önemli görevler üstlendiler, Cumhuriyet döneminde de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve taşrada belediye meclislerine temsilciler gönderdiler, siyasî partilerin yönetimlerinde görev aldılar, ziraat, ticaret ve sanayi cemiyet ve odalarının idaresinde etkili oldular. Türkiye’de siyasî, sosyal ve özellikle iktisadî hayatındaki rollerini ve önemlerini devam ettirmeyi başardılar.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

B.O.A. A. }MKT.MHM.281/84.

B.O.A. A. }MKT.MVL.127/5.

B.O.A. A. }MKT.UM..288/50.

B.O.A. DH. MKT. 2055 /50.

B.O.A. DH. MKT. 365 /42.

- B.O.A. DH. MKT. 387 /3.
B.O.A. (Şaban 1273). İ..MVL. 370/16236.
B.O.A. (H.02.06.1310). BEO.126/9417.
B.O.A. (H.03.07.1271). A.}MKT.UM..186/78.
B.O.A. (H.10.05.1272). İ..MVL.347/15090.
B.O.A. (H.12.02.1310). Y..MTV.66/71.
B.O.A. (H.13.07.1272). A.}MKT.UM..229/33.
B.O.A. (H.15.05.1271). A.}MKT.NZD.130/88.
B.O.A. (H.16.08.1272). A.}MKT.MHM.87/76.
B.O.A. (H.18.04.1310). DH.MKT.2018/86.
B.O.A. (H.20.08.1309). DH.MKT.1934/31.
B.O.A. (H.20.11.1309). İ..DH..1279/100704.
B.O.A. (H.23.10.1267). A.}MKT.UM.. 71/40.
B.O.A. (H.29.06.1271). A.}MKT.NZD.138/35.
B.O.A. MVL. 577/11.
B.O.A. MVL.680/12.
B.O.A. (R-17-10-1308). DH.MKT.2040.43.
B.O.A. ŞD. 2451/18.
Düstûr. (H. 1299). I. Tertip. 5.
Düstûr. (H. 1299). I. Tertip. 6.
Düstûr. (H.1299). I. Tertîb. 4.

Araştırma Eserleri

- Akdağ, M. (1970). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730-1839. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.
- Aktepe, M. M. (1953). Tuzcuoğulları isyanı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 3(5-6), 21-52.
- Aslan, S., & Yılmaz, A. (2001). Tanzimat döneminde Osmanlı bürokratik yapı ve düşüncesinin değişimi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 287-297.
- Avcı, Y. (2010). *Bir Osmanlı anadolu kentinde tanzimat reformları ve kentsel dönüşüm: Denizli (1839-1908)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Baykara, T. (2007). *Selçuklular ve beylikler çağında Denizli (1070-1520)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Beydilli, K. (2007). Pazvandoğlu Osman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 37, ss. 208-210). İstanbul: TDVİAM.
- Boztepe, M. (2013). Osmanlı Devleti'nin Taşra yönetimini şekillendiren “Merkeziyetçilik” yaklaşımı ve günümüze etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 1-14.

- Cabbar, H. (2017). *XVIII. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Voyvodalık ve Denizli Voyvodası Tavaslı Ömer Ağa*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Caniklioğlu, M. D. (2007). *Sivil toplum ve Türkiye demokrasisindeki izdüşümleri* (1 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çadırcı, M. (1985). Osmanlı İmparatorluğunda asker almada kura usulüne geçilmesi-1845 Tarihli Askerlik Kanunu. *Askeri Tarih Bülteni*, 18, 59-75.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları,7. Dizi - Sayı 124.
- Çakar, S. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nun taşrasında idari bir problem: Yemen ve Hicaz Vilâyeti örneğinde vali-kumandan ikiliği (1895-1908). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 530-564.
- Çoban, H. (2021). *Osmanlı Devleti sivil bürokrasisinde suç ve ceza (1892-1900)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Demir, T. (2007). Şer'iyeye sicillerine göre XVIII. yüzyılın sonlarında Denizli. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, içinde (C. 1, ss. 642-651). Denizli.
- Erbay, H. (2018). Eski hukuk sisteminden yeni hukuk sistemine geçiş süreci, nedenleri ve türk hukuk devrimi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 211-238.
- Ertaş, M. Y. (2012). Tanzimat Dönemi Osmanlı merkezileşmesi karşısında bir Osmanlı Ayanı: Tavaslızâde Osman Ağa. *History Studies*, 4 (Enver Konukçu Armağanı), 117-133.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi düşünceler - yapılar - fonksiyonlar - politikalar genişletilmiş ve gözden geçirilmiş* (5 b.). Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine göre Osmanlı taşra idaresinde yeniden yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bİlimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- Günay, V. (2006). Batı Anadolu'da âyânlık mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Veli. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI(2).
- Heper, M. (2010). *Türkiye'de devlet geleneği* (3 b.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da değişim, modernleşme ve uluslaşma*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2011). Bir ayan ailesi: Tavaslızadeler. *Bellekten*, LXXV(273), 447-470.
- Manav, N. (2017). Mazuliyet Sandığı'nın kuruluşu ve kuruluşuna yol açan sebepler. *Türkiyat Mecmuası*, 27(1), 215-224.
- Mert, Ö. (1980). *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mert, Ö. (1991). Âyan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.4, ss. 195-198). İstanbul: TDVİAM.
- Ortaylı, İ. (2020). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 – 1880)*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ölmez, A. (2006). Askerî Teftiş Komisyonu'nun kuruluşu ve faaliyetleri. *Tarih Dergisi*, 43, 115-134.
- Özdemir, H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde bürokrasi*. Konya: ÖKM. Yayınları.
- Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sarıyıldız, G. (2009). Sicill-i Ahvâl Defterleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 37, ss. 134-136). İstanbul: TDVİAM.
- Şahin, H. (2019). Tanzimat Dönemi Osmanlı ceza hukuku uygulaması. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 299-302.
- Şengül, R. (2011). *Yerel yönetimler, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş* (2 b.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2010). *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yazıcı, S. (2014). Sultan II. Abdülhamid örneğinde tarihsel algılamanın değişimi. *Journal of History Studies*, 6(5), 233-247.
- Yörük, D. (2019). XVI. Yüzyılın ortalarında iltizam sisteminin yaygınlığı: Lârende Kazası örneği. *SUTAD (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi)*, 47, 217-238.

Araştırma Makalesi / Research Article

**ULUSLARARASI HUKUKTA BARIŞÇIL ÇÖZÜM YOLLARI AÇISINDAN
TÜRKİYE’NİN RUSYA-UKRAYNA ARASINDAKİ ARABULUCULUĞU**

Selman ÖĞÜT¹

Öz

Uluslararası hukuk uluslararası ihtilafların barışçıl yollarla çözülmesini hedeflemektedir. BM Antlaşmasında açıkça belirtilen bu husus uluslararası barış ve güvenliğin korunması açısından elzemdir. Soğuk Savaş dönemi sonrasında dünyanın yüzleştiği en büyük krizlerden biri olan Rusya ve Ukrayna arasındaki uluslararası ihtilaf, barışçıl çözüm yollarının ne kadar önemli olduğunu uluslararası camiaya bir kez daha hatırlatmıştır. Rusya ve Ukrayna arasında arabuluculuk görevi üstlenen Türkiye barışın yeniden tesisi için önemli adımlar atmıştır. Çalışmamızda Rusya ve Ukrayna arasındaki uluslararası ihtilafa ilişkin Türkiye'nin arabuluculuk rolü uluslararası hukuk açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukukta Barışçı Çözüm Yolları, Arabuluculuk, Uluslararası İhtilafların Çözümü, Ukrayna ve Rusya Krizi, Türkiye'nin Arabuluculuğu.

**TURKEY'S MEDIATION ROLE BETWEEN RUSSIA AND UKRAINE IN TERMS OF
PACIFIC SETTLEMENT OF DISPUTES IN INTERNATIONAL LAW**

Abstract

International law aims to resolve international conflicts by peaceful means. This issue, which is clearly stated in the UN Charter, is essential for the maintenance of international peace and security. The international conflict between Russia and Ukraine, one of the biggest crises the world has faced after the Cold War era, has once again reminded the international community how important peaceful solutions are. Turkey, acting as a mediator between Russia and Ukraine, has taken important steps in order to re-establish the peace. In our study, Turkey's mediation role in the international conflict between Russia and Ukraine has been examined in terms of international law.

Key Words: Peaceful Solutions in International Law, Ukraine and Russia Crisis, Resolution of International Disputes, Turkey's Mediation.

¹ Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ogut.selman@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3730-1398.

Başvuru Tarihi (Received): 06.12.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Uluslararası Hukukun en temel görevi uluslararası barışı korumaktır (Shaw, 2008: 914). Bu yüzden uluslararası hukukun kişileri olan devletler ve uluslararası örgütler en temelde uluslararası barış ve güvenliğin korunması hedefine odaklanırlar. Geçen yüzyılın ilk yarısında iki Dünya Savaşının acı tecrübeleri uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasının ne kadar önemli olduğunu uluslararası topluma bir kez daha hatırlatmış ve bu temelde Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuştur.

BM Antlaşmasının amaç ve ilkeler başlığını taşıyan 1. maddesinin uluslararası barış ve güvenliği konu edinmesi çalışma konumuz açısından çok önemlidir. Çünkü uluslararası hukukta türemiş sūje olarak adlandırılan (Sur, 2019: 167) ve uluslararası hukuk kişiliğinin varlığı daha sonra kabul edilen ve çoğunlukla bir anlaşma sonucu kurulan uluslararası örgütlerin kuruluşlarının temel amaçları vardır (Öğüt, 2014: 168). Bu amaçlar çoğunlukla uluslararası örgütün kurucu antlaşmasında yer alır. BM gibi oldukça kapsayıcı bir uluslararası örgütün temel amaç olarak uluslararası barış ve güvenliği belirlemesi uluslararası hukukun uygulaması açısından birçok yenilik doğurmuştur. Çünkü uluslararası düzendeki siyasi şartlar nedeniyle BM Antlaşmasının belirlediği sistem öngörüldüğü gibi işlemediği için ortaya fırsatlar çıktıkça sistemle alakalı yeni ayarlamalar yapılmıştır (Andreevska: 22).

Uluslararası barışın bozulmaması ile uluslararası barışın bozulması durumunda barışın tekrardan tesis edilmesi iki farklı başlıktır. Her iki hedefin sağlanabilmesi için BM Antlaşması uluslararası hukukta devrimsel bir düzenleme yaparak kuvvet kullanmayı ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunmayı yasaklamıştır. BM Antlaşmasının 2. maddesinin 4. fıkrası örgütün bütün üyeleri açısından bu yasakları getirerek devletlerin toprak bütünlüklerini ve siyasi bağımsızlıklarını garanti altına almayı hedeflemiştir.

BM Antlaşması uluslararası ihtilafın ortaya çıkmasını önleyici hükümler yanında ihtilafın barışçıl yöntemlerle çözülmesi konusunu da düzenlemiştir. Uluslararası ihtilafların barışçıl yollarla çözümü BM Antlaşmasının tam olarak kalbidir (Goodrich, 1945: 956). Bu minvalde BM Antlaşmasının 2. maddesinin 3. fıkrası uluslararası bir ihtilafın uluslararası barışı, güvenliği ve adaleti tehlikeye sokmadan barışçıl yöntemlerle çözülmesini ihtilafın tarafları açısından bir yükümlülük olarak belirlemiştir (Tanaka, 2018: 5). 2.madde ile ilgili bu hususun devletlere yönelik negatif bir yükümlülük teşkil ettiği de vurgulanmaktadır (Sunday, 2013: 3). Demek ki uluslararası ihtilafların barışçıl çözüm yollarıyla halledilmesi ihtiyari değil zorunlu bir husustur. Uzun tarihi arka planına ve uygulamada sıkça karşımıza çıkmasına rağmen, barışçıl çözüme başvurmaktan kaynaklanan yükümlülüğün içeriği belirsiz ve tartışmalıdır (Hollis ve Tik: 16).

Uluslararası ihtilafların hukuka uygun yöntemlerle çözümü uluslararası barış ve güvenliğin korunması açısından kaçınılmazdır (Sohn, 1987: 155). İhtilafın tarafları anlaşmazlık yaşadıkları konuları uluslararası hukuka uygun barışçıl yöntemlerle çözmelidir. Zaten 2. maddenin 3. ve 4. fıkraları arasında tam anlamıyla bir tamamlayıcılık ilişkisi mevcuttur. Uluslararası bir ihtilafın çıkmasını önlemek kadar ihtilafın çıkması durumunda yine uluslararası barış ve güvenliğe uygun şekilde halledilmesini sağlamak birbirini destekleyen ve tamamlayan iki temel prensip olarak karşımıza çıkmaktadır (Neuhold, 2016: 172).

İhtilaflar uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez bir parçasıdır (Merrills ve Brabandere, 2022: 1). Bu yüzden uluslararası hukukta ihtilafların barışçıl çözümü çok belirleyici bir meseledir. Zaten genel olarak hukukun kendisi ihtilafların çıkmasının önlenmesi ya da ihtilafın çıkması durumunda çözüme odaklanmayı temel alır (Alheritiere, 1985: 701).

Uluslararası toplumun başat aktörleri olan devletlerin çıkar çatışmaları başta olmak üzere farklı sebepler yüzünden ihtilafa düşmeleri olağandır. Önemli olan uluslararası ihtilafların sayısının olabildiğince aza indirilebilmesi ve ortaya bir ihtilaf çıkması halinde söz konusu ihtilafın

olabildiğince hızlı ve hasarsız şekilde halledilmesidir. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için BM Antlaşmasının 4. Bölümü Uyuşmazlıkların Barışçıl Yollarla Çözülmesi başlığını altında düzenlenmiştir. BM Antlaşmasının bu bölümündeki 33. maddesi uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye düşürecek her türlü ihtilafın barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini belirtmektedir. İlgili çözüm yolları olarak da ilk etapta görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları işaret edilmiştir. Bu çözüm yollarına ek olarak bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurmak ya da ihtilafın taraflarının kendilerinin seçecekleri başka bir çözüm yolu ile sonuca ulaşmak da yine ilgili madde tarafından ortaya konulmuştur.

Çalışmamızın kapsamının sıhhati açısından bütün barışçıl çözüm yollarına ayrıntılı olarak temas etmemiz mümkün değildir. Barışçıl çözüm yollarından biri olan Arabuluculuk yöntemi çalışmamızın temel konusudur. Son dönemde uluslararası gündemi en çok meşgul eden konulardan biri olan Rusya Ukrayna Savaşı uluslararası camia için büyük krizler doğurmuştur. Görünen o ki söz konusu ihtilaf hızlı şekilde çözüme kavuşturulacak gibi değildir. Türkiye'nin Dünya gündeminde bomba etkisi yaratan bu sert ihtilafı çözmek için sergilediği çaba uluslararası camiada takdir görmüştür ("Zelenskiy, Rusya ile takas", 2022).

Uluslararası hukuk açısından arabuluculuk müessesesinin her şeyden önce ihtilaf yaşayan taraflar arasında bir müzakere türü olduğu açıktır. Çünkü ihtilaf yaşayan taraflar her şeyden önce ihtilaf konusu teşkil eden olayları ya da başkaca somut verileri masaya yatırırken karşı tarafın argümanlarını ve taleplerini merak etmektedir. Bu yüzden diplomatik görüşmelerin arabuluculukla iç içe geçmiş bir karakterinin olduğunu unutmamak gerekir. Çalışmamızda görüşme ve arabuluculuk arasındaki bu mündemiç ilişkiye de değinmenin konunun kapsamı açısından yararlı olduğunu düşündük. Müteakip kısımda ise Rusya ve Ukrayna arasında devam eden savaşın ve beraberinde getirdiği uluslararası krizlerin çözümü için Türkiye'nin üstlendiği arabuluculuk rolünü inceledik.

1.Uluslararası Hukukta İhtilafların Barışçıl Çözüm Yolu Olarak Arabuluculuk

1.1.Genel Olarak Barışçıl Çözüm Yolları

Uluslararası hukuk açısından barışçıl yollara başvurulması için ortada bir ihtilafın olması gerekir. İhtilafın sıfır ya da en az zararla çözüme kavuşturulması barışçıl çözüm yollarının doğru bir sistematik kullanıma bağlıdır. Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü ifadesi, gayri resmi müzakere, dostça girişim ya da bağlayıcı üçüncü taraf müdahalesi gibi çok sayıda anlaşmazlık çözüm mekanizmasını kapsamaktadır (Bosco, 1991: 236).

İhtilaf herhangi bir konuya, yasal düzenlemeye ya da politikaya ilişkin taraflardan birinin iddiasının ya da talebinin red, inkâr ya da karşı iddia ile cevaplandığı spesifik bir anlaşmazlıktır (Merrills ve Brabandere, 2022: 1). Uluslararası bir ihtilaftan bahsettiğimiz zaman çoğunlukla devletler arasında hukuki bir konuyla ilgili anlaşmazlık söz konusudur. İki ya da daha fazla devletin belirli bir konuyla ilgili yaşadıkları anlaşmazlık karşımıza en çok çıkan uluslararası ihtilaf türüdür. Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın (USAD) Mavrommatis Davası'na ilişkin 30.8.1924 tarihli kararı ihtilafın tanımını bu temel üzere yapmıştır. Karara göre ihtilaf iki kişi arasında hukukî veya maddî bir konuyla ilgili anlaşmazlık, hukukî görüşlerin veya menfaatlerin çatışmasıdır (The Mavrommatis Palestine Concessions, 30 August 1924).

Her ne kadar daha geniş anlamıyla uluslararası ihtilaf tanımı yapıldığı zaman hükümetler, uluslararası kurumlar, şirketler gibi özel hukuk tüzel kişilikleri ya da gerçek kişiler arasındaki anlaşmazlıklar karşımıza çıksa da uluslararası hukuk kaynaklarında sıkça karşımıza çıkan ihtilaf örnekleri devletler arasındadır (Merrill ve Brabandere, 2022: 1). Uluslararası Adalet Divanı (UAD) da USAD'nın gibi geniş bir ihtilaf tanımına yer vererek iki taraf arasındaki anlaşmazlığa dikkat çekmiştir (East Timor, 1995).

Kaynaklarda geniş tanıma yer verilmesinin temel sebebi her türlü ihtilafa yönelik kapsayıcı çözüm türünü tespit edebilmektir. Çünkü uluslararası hukuk açısından uluslararası ihtilaf örnekleri incelendiği zaman iki ya da daha fazla devletin taraf olduğu ihtilaflar yanında çok uluslu şirketlerin ya da uluslararası örgütlerin dâhil olduğu olaylar da karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki ihtilafın konusu sadece hukuki bir konuya ilişkin olmayabilir. İhtilaf siyasi, ekonomik ya da ideolojik temelde karşımıza çıkabilir. Bu tür durumlarda uluslararası hukukun ihtilafın taraflarınca suiistimal edilmemesi ve adil bir çözümün bulunması için yine ihtilafın temel sebebinin belirlenmesi gerekmektedir. Uluslararası hukukun sürekli kendini yenilemesi ve yeni kavramlar yanında yeni kurumların da ortaya çıkması çoğunlukla geniş tanımların yapılmasını gerektirmektedir.

Uluslararası bir ihtilafın barışçıl çözüm yollarına başvurularak çözülmesi uluslararası hukukun temel ilkelerinden kaynaklanan önemli bir olgudur. Konunun tarihi seyrine baktığımız zaman 1899 ve 1907 tarihli Uluslararası İhtilafların Barışçıl Çözümüne Dair Lahey Sözleşmelerinin somut çözüm önerileri ortaya koyduğu görülmektedir (Ünyılmaz, 2016: 18). Ciddi bir anlaşmazlık veya uyuşmazlığın silaha başvurmadan önce üçüncü bir ya da daha fazla uluslararası aktörün yardımıyla dostane girişim ya da arabuluculuk temelinde çözülmesi gerektiği belirtilmiştir (1907 Convention for The Pacific Settlement of International Disputes. Madde: 3)

1907 Lahey Sözleşmesi bu ve benzeri hükümleri ile uluslararası ihtilafların barışçıl çözüm yolları noktasında devletlerin nasıl hareket etmesi gerektiğini göstererek muhtelif kavram kargaşalarını da ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Barışçıl çözüm yollarına ilişkin yukarıda belirttiğimiz kaynaklara ek olarak BM Genel Kurulu tarafından yayınlanan Devletlerarası Dostane İlişkiler ve İşbirliği'ne Dair Uluslararası Hukuk İlkelerine İlişkin Bildirgesine de değinmekte yarar vardır. Uluslararası ihtilafların barışçıl çözüm yolları ile giderilmesinin önemini vurgulayan bu bildirge devletlerin iç ve dış işlerine karışma yasağına da işaret ederek uluslararası ihtilafların ortaya çıkış nedenlerini engelleme amacı gütmüştür (A/RES/25/2625. 1970, 24 October)

Çünkü uluslararası ihtilafların en temelde ortaya çıkış nedeni uluslararası hukukun en temel ilkelerinden biri olan devletlerin egemen eşitliği ilkesine uyulmamasıdır (Öğüt, 2013: 148). Kısa adıyla Dostane İlişkiler Bildirgesinin devletlerin siyasi, ekonomik ya da kültürel unsurlarına yönelik müdahaleyi ya da tehdit teşebbüsünü yasaklaması egemen eşitlik prensibinin korunmasına yöneliktir. Bu sistematik üzerinden BM Genel Kurulunun uluslararası ihtilafların barışçıl şekilde çözümü kadar ihtilafların ortaya çıkmasını engellemeyi hedeflediği açıktır.

BM Genel Kurulu uluslararası ihtilafların çözümü ile ilgili sistematığı müteakip çalışmalarında da devam ettirmiştir. 1982 yılında yayınlamış olduğu Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü Hakkında Manila Bildirgesi Genel Kurulun hem devletlerin hem de BM organlarının uluslararası bir ihtilafın çözümü konusunda yetki ve görev açısından nasıl hareket edeceğini göstermiştir (A/RES/37/10. 1982, 15 Kasım)

Devletler kadar uluslararası örgütlerin de uluslararası bir ihtilafın giderilmesi noktasında aktif rol oynaması BM Genel Kurulunun söz konusu bildirgesiyle ortaya konulmuştur. Bu yüzden BM örgütü uluslararası barış ve güvenliği koruma amacına hizmet eden özel mekanizmalar kurmuştur. Her ne kadar BM Antlaşmasında doğrudan bir düzenlemesi olmasa da Barış Koruma Operasyonları bu şekilde ortaya çıkmıştır (Öğüt, 2017: 108). BM örgütünün değişen uluslararası şartlara ayak uydurabilmek ve daha etkin çözüm yolları geliştirmek için konuyla ilgili alternatif terminoloji oluşturduğu görülmektedir (Terminology)

Yukarıda da belirttiğimiz üzere BM Antlaşmasınının 33. maddesinin 1. fıkrası uluslararası barışı tehlikeye düşürme ihtimali olan herhangi bir uluslararası ihtilafı ilgili ihtilafın taraflarına ve uluslararası düzenin aktörlerine yol göstermektedir. Her ne kadar doktrindeki muhtelif

kaynaklarda 33. maddede belirtilen çözüm yolları ile ilgili farklı tasnif metotları benimsense de madde metnine sadık kalmanın daha uygun olduğu kanaatindeyiz. 33. maddede belirtilen çözüm yolları ile ilgili yapılan tasnif 3 sacayağına oturmaktadır (Bercovitch, 2007: 164).

- 1.İhtilafın tarafları arasında doğrudan görüşme
- 2.Arabulucuk, dostane girişim ve uzlaştırmanın muhtelif çeşitleri
- 3.Tahkim ya da yargı mercii gibi üçüncü bir tarafın müdahil olduğu bağlayıcı usul

Görüldüğü üzere BM Antlaşmasının 33. maddesi uluslararası ihtilafların çözümü açısından adım adım ilerleyen bir yol haritası öngörmüştür. İlk etapta ihtilafın tarafları arasında görüşmenin sağlanması ve mevcut sorunların bu şekilde halledilmesi tavsiye edilmiştir. Eğer ihtilafın tarafları bir üçüncü tarafın görüşmelerde mevcut olmasının daha hızlı şekilde sonuç doğuracağını düşünüyorlarsa dostça girişim, arabuluculuk ya da uzlaştırma metotlarından birine başvurmaları öngörülmüştür. Aşağıda açıklayacağımız üzere, bu metotların her biri farklı usuller içermesine rağmen ortak özellik olarak üçüncü tarafın en fazla tavsiye niteliğinde bir kararla ihtilafı çözmeye yardımcı olmasını içerir. Şayet taraflar bu şekilde de yol alamazlar ise ihtilafın çözümü bir hakeme ya da yargı merciiine götürebilirler.

Nihai kertede yapılması gereken tespit 33. maddede sayılan barışçıl çözüm yollarının hiçbirinin sabit şekil ya da muhtevaya sahip olmadığıdır (Waart, 1973: 32). Çözüm yolları kendi aralarında geçişkenlik gösterebilecekleri gibi birden farklı çözüm yolu aynı süreç içerisinde kullanılabilir. Zaten yukarıda değindiğimiz BM Genel Kurulunun 1982 yılında yayınlamış olduğu Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü Hakkında Manila Bildirgesinde devletler arasındaki herhangi bir ihtilaf ya da anlaşmazlığın münhasıran barışçıl yöntemlerle çözülmesi için azami çabanın sarf edilmesi hususu vurgulanmıştır (Bosco, 1991: 236). Demek ki uluslararası bir ihtilaf söz konusu olduğunda asıl amaç barışçıl çözüm yollarının etkin şekilde kullanılmasıdır. Çözüm yollarının şekil ve muhteva açısından esnekliğinin var olduğunu unutmamak gerekir.

1.2.Görüşme ve Arabuluculuk İlişkisi

Uluslararası bir ihtilafın çözülebilmesi için en çok başvurulan ve en sade barışçıl çözüm yolu görüşmedir (Shaw, 2008: 918). Görüşmenin temel amacı ihtilafın taraflarının ihtilaf yaşadıkları konuyu karşılıklı müzakere yöntemiyle ele almaları ve her iki tarafı da tatmin eden bir çözüm yolu belirlemeleridir. Taraflar her türlü diplomatik teşebbüste bulunarak ihtilafın çözülmesi için çare ararlar (Öğüt, 2017: 112). En yalın ifade ile görüşme taraflar arasında bir pazarlık oyunudur (Druckman, 2002: 117). İhtilaf yaşayan taraflar karşılıklı imtiyaz değiş tokuşu yaparak ya da belirli konularda taviz vererek kesin bir sonuca ulaşmaya çalışırlar (Druckman, 2002: 117). Görüşmelerin usulünün belirlenmesi ya da görüşme sonunda taraflar arasında kalıcı çözüme ulaşmak için kaleme alınacak anlaşmanın hükümleri açısından pazarlık niteliğinin yapılması isabetlidir.

Yöntem açısından değerlendirildiğinde görüşmenin çözüme giden yolda ilk etap olduğu açıktır. Uluslararası ya da uluslararası nitelikte olmayan her türlü anlaşmazlığın barışçıl yöntemlerle giderilebilmesi için evvela müzakere sürecinin başlatılması gerekir. Karşılıklı istişareler ve fikir alışverişleri sonucunda diğer çözüm yollarına başvurma ihtimali de masaya yatırılır. Mesela sınır ihlali konusunda ihtilaf yaşayan iki devlet her şeyden önce mevcut meseleyi görüşme usulüne başvurarak halletmeye çalışacaktır. Eğer görüşmeler sonucunda bir çözüme ulaşamazlar ise arkasından yargısal yollara başvurmaya kadar giden farklı ihtimalleri müzakere edeceklerdir. Kısacası görüşme, usuli açıdan barışçıl çözüme ulaşmanın ilk adımıdır.

İhtilafın kapsamına göre görüşmenin usulü ve şekli tarafların özgür iradeleri ile ortaya çıkmaktadır. Uygulamada ikili görüşme ya da çok taraflı görüşme örneklerinin yanı sıra yalnızca anlaşmazlık yaşayan tarafların katıldığı ya da üçüncü bir tarafın gözlemci olarak görüşmelere

iştirak ettiği örnekler de mevcuttur (Pazarıcı, 2009: 447). Bununla birlikte görüşmelerin yapılması her zaman tarafların özgür iradesine bağlı olmayabilir. Uluslararası bir yargı kararı dolayısıyla ihtilafın taraflarının görüşme yükümlülüğü altına girmesi söz konusu olabilir (Collier ve Lowe, 1999: 22).

Uluslararası toplumun farklı aktörleri açısından muhtelif anlaşmazlık ve ihtilaf türlerinin mevcudiyeti değerlendirildiğinde görüşmenin tarafları açısından kapsayıcı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası hukukun asli süjesi olarak devletler, uluslararası örgütler ya da self-determinasyon hakkı kullanan bağımsızlık hareketlerine ek olarak sivil toplum örgütleri ya da özel hukuk tüzel kişileri olan şirketler yaşadıkları ihtilafları görüşme yoluyla halletmeyi tercih etmektedirler (Ünyılmaz, 2016: 45).

Anlaşmazlık yaşayan tarafların görüşmelerin usulü hakkında özgür iradeleri ile karar vermeleri işin doğasında vardır. Bu minvalde görüşmeler doğrudan-dolaylı, açık-gizli, yazılı-sözlü ya da çok taraflı olabilir (Acer ve Kaya, 2017: 428). Önemli olan ihtilafın olabildiğince hızlı şekilde çözüme kavuşturulmasıdır. Etkinlik ve verimlilik kıstaslarının tarafların belirleyeceği söz konusu farklı metodlarla çözüm odaklı şekilde işletilmesi gerekir. Bununla birlikte görüşmelerin sağlıklı sonuç doğurmayacağı anlaşılıyorsa görüşmelere devam etme konusunda ısrarcı olmak beyhudedir. USAD'nın Mavrommatis Davası'na ilişkin 30.8.1924 tarihli kararı bu noktaya dikkat çekerek diplomatik görüşmeler ile sonuca ulaşmanın mümkün olmadığı ihtilaflar açısından görüşme usulünde ısrarcı olmanın gereksiz olduğu belirtilmiştir (The Mavrommatis Palestine Concessions, 30 August 1924). Demek ki görüşme konusunda gereksiz bir ısrar barışçıl çözüme ulaşılmasının önünü tıkayacaktır. Burada önemli olan ihtilaf yaşayan tarafların görüşmeleri çözüme odaklı şekilde gerçekleştirmeleridir.

1.3. Arabuluculuk Kurumu

Uluslararası ihtilafların çözülmesi genellikle kolay olmamaktadır. Karşılıklı menfaat çatışmalarının etkin bir çözüm yolu bularak halledilmesi hayli çetrefilli bir iştir. Çözümün barışçıl yollarla sağlanması ise meseleyi daha karmaşık hale getirmektedir. Devam etmekte olan bir savaşı sonlandırmak birçok açıdan o savaşın başlamasını engellemekten çok daha maliyetli olmaktadır (Eagleton, 1946: 24). Yani uluslararası bir ihtilafın büyük bir kriz haline gelmeden barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması hayati önem arz etmektedir. Bu yüzden uluslararası ihtilafların barışçıl yollarla çözümü uluslararası hukukun en önemli ve zor hedeflerinden biri olarak nitelendirilmektedir (Gray ve Kingsbury, 1992: 97).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere anlaşmazlık yaşayan tarafların her şeyden önce görüşme yoluna başvurması en temel barışçıl çözüm yoludur (Fombad: 707). İhtilafın taraflarının bir araya gelerek müzakere sürecinin başlaması her zaman çözümü getirmeyebilir. Ancak karşılıklı görüşme sağlanmadan da ihtilafın halledilmesi söz konusu değildir. Çünkü görüşme usulü tarafların başka bir barışçıl çözüm yoluna başvurmaları konusunda da yol gösterici bir vasfi haizdir.

Arabuluculuk görüşmelerin sonuç vermemesi ya da görüşmelerin başlatılamaması durumunda en çok başvurulan çözüm yolu olarak karşımıza çıkar. Arabuluculuk çoğunlukla dostça girişim ile karıştırılmaktadır. Bunun sebebi hem arabuluculuk hem de dostça girişim usullerinde üçüncü bir tarafından uluslararası ihtilafın halledilmesi için müdahil olmasıdır. Ama arabuluculuk ve dostça girişim arasında çok temel bir fark vardır. Dostça girişimde üçüncü bir taraf ihtilafın taraflarını müzakere etmeleri için teşvik ederken arabuluculuk da üçüncü taraf aktif bir rol oynar (Shaw, 208: 921).

Dostça girişimde bulunan taraf ihtilafın halledilmesi için tarafları bir araya getirmeye çalışır, gerekli şartları ve zemini hazırlar. Ancak arabuluculuk ve dostça girişim arasındaki temel farkı en özet şekilde ortaya koyacak olursak ihtilafın özüne müdahil olup olmama kriteri karşımıza çıkmaktadır (Pazarıcı, 2009: 449).

Yani dostça girişimde bulunan üçüncü taraf arabuluculuk usulünden farklı olarak ihtilafın özüne karışmaz. Tabiri caizse tarafların bir araya gelmesi için diplomatik ve prosedürel girişimlerde bulunur. Arabuluculuk da ise bunun aksine üçüncü tarafından belirli çözüm önerilerinde bulunarak uluslararası ihtilafın özüne müdahil olması söz konusudur. Bu minvalde arabuluculuk usulünün görüşmenin daha kolaylaştırılmış ve hızlandırılmış versiyonu olduğu söylenebilir (Alexander, 2009: 25). Çünkü arabuluculuk ihtilafın taraflarını çözüme daha etkin bir şekilde yönlendirmektedir.

Arabuluculuk, ihtilaf halinde bulunan tarafların uzlaşma sağlayabilmesi için çatışan iddiaların ve taleplerin üçüncü taraf ya da taraflar aracılığıyla uzlaştırma çabasıdır (Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes between States, 1992: 40).

Tanımdaki unsurlar incelendiği zaman ihtilaf yaşayan tarafların sayısının ve ihtilafın konusunun değişken olabileceğini görülmektedir. Benzer şekilde ihtilafın çözülmesi için arabuluculuk görevini üstlenen üçüncü taraf tekil olmak zorunda değildir. Arabuluculuk görevini üstlenen taraf devlet, gerçek kişi ya da uluslararası örgüt olabilir (Acer ve Kaya, 2017: 430).

Arabuluculuk görevinin başlaması gibi sona ermesi de ihtilafın taraflarının iradesine bağlıdır (Pazarcı, 2009: 450). Arabuluculukla ilgili temel metinlerden olan 1899 ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmelerinin 3. maddesi tarafların iradesinin önemine değinmiştir. Buna göre tarafların doğrudan talebi ya da üçüncü kişi veya kişilerin girişimde bulunması ile arabuluculuk mekanizması işletilebilir. Arabuluculuk teklifi zaman açısından da kısıtlamaya tabi tutulmamıştır. Bir uluslararası ihtilaf silahlı çatışma gibi ağır bir evrede devam ederken dahi üçüncü taraf ya da taraflar arabuluculuk teklifinde bulunabilir (1907 Convention for The Pacific Settlement of International Disputes. Madde: 3)

Her ne kadar arabuluculuk taraf iradelerine bağlı olsa da istisnai olarak anlaşmadan kaynaklanan bir yükümlülük olarak da karşımıza çıkabilir. Uluslararası bir anlaşma ile tarafların belirli konularda doğacak ihtilaflar için arabuluculuğa başvurma zorunluluğu hüküm altına alınmış olabilir. İşte bu durumda arabuluculuk taraf iradelerinden bağımsız şekilde uluslararası bir yükümlülük olarak başvurulması zorunlu bir çözüm yolu haline gelmektedir (Kaya, 2017: 156).

Arabuluculuğun tarafların özgür iradelerine bağlı olmasının belirli tezahürleri mevcuttur. Yukarıda belirttiğimiz üzere zaman yönünden arabuluculuğa başvurma konusunda herhangi bir kısıtlama olmadığı gibi arabuluculuk sonucu ortaya çıkan sonuç da ihtilafın tarafları açısından bir mahkeme kararı gibi bağlayıcı değildir. Taraflar kabul etmediği müddetçe arabuluculuk sonucu alınan kararlar uygulanamaz. Bu husus arabuluculuğun baskı kurmayan, şiddet içermeyen ve bağlayıcı olmayan bir müdahale türü olmasından kaynaklanmaktadır (Bercovitch, 2007: 168).

2. Rusya ve Ukrayna Arasındaki Uluslararası İhtilafın Arka Planı

Rusya ve Ukrayna arasında yıllardır devam eden belirli anlaşmazlıklar mevcuttur. Bu anlaşmazlıkların her birini ayrıntılı olarak ele almamız mümkün değildir. İki köklü ülke arasındaki sorunların gerek uluslararası hukuk gerek uluslararası politika açısından ayrıntılı olarak değerlendirilmesi çok daha geniş bir çalışmanın konusunu teşkil edecektir.

Rusya ve Ukrayna arasındaki ihtilafların başlangıcını sistematik bir tarihi arka plan incelemesi kapsamında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) dağılmasından sonraki sürece ilişkin olarak incelemek çalışmamızın kapsamı açısından daha isabetli olacaktır.

SSCB'nin 1991 yılının sonunda dağılmasıyla beraber uluslararası toplum için yepyeni bir dönem başlamıştır (Baharçipek, 1996: 101). SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden devletlerden biri de Ukrayna olmuştur. 24 Ağustos 1991 yılında Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan eden belge Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Parlamentosu tarafından imzalanmıştır (Hüseynov, 2003: 387). Müteakip süreçte 1994 yılının aralık ayında Budapeşte Memorandumu imzalanmıştır. Bu

metin esasen Beyaz Rusya'nın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na Katılımı ile bağlantılı Güvenlik Güvenceleri Muhtırası başlığını taşımaktadır (Budapeşte Memorandumu, 1994, 5 Aralık). Budapeşte Memorandumu ile birlikte Ukrayna ve Kazakistan da tıpkı Beyaz Rusya gibi toprak bütünlüklerine ve siyasi bağımsızlıklarına yönelik tehdit ya da kuvvet kullanımına karşı garantiler almışlardır.

Ukrayna'nın iç siyasi dengeleri ile ilgili yaşadığı sorunlar dış politikasını etkilemiştir. (Bilener: 116-117). 2004 yılında patlak veren Turuncu Devrim (Tüysüzoğlu, 2011: 63-66) Ukrayna iç politikasının Soğuk Savaş dönemi akabinde dışardan etkilenmeye ve manipüle edilmeye ne kadar açık olduğunu göstermiştir. Devlet başkanlığı seçiminde batı tarafından desteklenen Yuşçenko ve Rus yanlısı olarak bilinen Yanukoviç rakip olmuşlardır. Yuşçenko'nun seçim sürecinde zehirlenmesi ve ardından Yanukoviç'in iktidar koltuğuna oturması Turuncu Devrimin başlamasına neden olan en temel olaylardandır. (Tüysüzoğlu, 2011: 63-66).

2013 yılına gelindiğinde Ukrayna için Devlet Başkanı Yanukoviç'in AB ile imzalanacak Ortaklık Anlaşması'nı askıya aldığını açıkladı ("Ukrayna AB ile", 2013). Halkın belirli bir kesimi tarafından desteklenen Ortaklık Anlaşmasının askıya alındığının duyurulması ülke genelinde geniş çaplı protestoların yapılmasına sebebiyet vermiştir ("Ukrayna'da gösteriler", 2013)._Bu protestolar sonucunda çok sayıda kişi ölmüş ve Cumhurbaşkanı Yanukoviç ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır ("Ukrayna'daki olaylarda", 2014). Kısacası SSCB'nin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını ilan eden Ukrayna'nın iç politikası tıpkı Soğuk Savaş dönemindeki gibi Batı ve Doğu Blokları tarafından etki altına alınmaya çalışılmıştır. Bu etki altına alma girişimleri seçimlerden ekonomi politikalarına kadar çok farklı alanlarda tesirini göstermiştir. Günün sonunda Ukrayna iç siyasetinde Batı ve Rusya yanlısı olmak üzere iki kutuplu bir sistem hâkim olmuştur. Bu iki kutup arasında sürekli bocalayan Ukrayna iç siyaseti günümüze kadar devam eden birçok sıkıntı yaşamıştır.

Rusya ve Ukrayna arasındaki gerginlik 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle hayli yükselmiştir. Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu mart ayında düzenlediği bir halk oylaması sonucu Rusya'ya katılma kararı almıştır ("Kırım'da Rusya'ya bağlanma", 2014). Ukrayna'nın sert şekilde reddettiği bu referandum uluslararası camiada infial etkisi uyandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesini kabul etmediğini bildirmiştir ("Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kırım", 2015). Ukrayna'ya bağlı olan Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle beraber Batı Kanadı harekete geçmiş ve AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır ("AB, Ukrayna ile", 2014).

Siyasi açıdan yapılan bu hamleyi Rusya, Ukrayna, Almanya ve Fransa arasında akdedilen ve temelde Donbas Bölgesindeki olayların kontrol altına alınarak sona erdirilmesini hedefleyen Minsk Antlaşması imzalanması takip etmiştir ("Minsk protokolünün", 2014). Ateşkesin AGİT tarafından denetlenmesini öngören anlaşma silah bırakılmasına ek olarak askeri teçhizatların ve muharip grupların Ukrayna'dan çekilmesi ve rehinelere tutukluların serbest bırakılması gibi önemli hükümler çerçevesinde düzenlenmiştir ("Minsk protokolünün", 2014).

Ayrıntılı hükümler düzenlemek yoluyla iki taraf arasında ateşkesin sağlanmasını amaçlayan Minsk Anlaşması çatışmaların tekrar başlaması ile rafa kaldırılmıştır. Bununla birlikte 2015 yılının şubat ayında Normandiya Dörtlüsü olarak anılan Rusya, Ukrayna, Almanya ve Fransa tekrar bir araya gelerek ikinci bir Minsk Antlaşması imzalamışlardır ("Ukrayna anlaşmasının detayları", 2015).

3.Minsk Antlaşması Sonrası Gelişmeler

Rusya ve Ukrayna arasındaki ihtilafı çözmek için imzalanan Minsk Antlaşması sonrasındaki gelişmeler ihtilafın şiddetlenmesine sebep olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Ukrayna iç siyasi dengeleri Batı ve Doğu angajmanları temelinde şekillendiği için güvenlik, ekonomi ve hukuk alanındaki düzenlemeler her iki tarafı da sürekli tedirgin etmiştir. Soğuk Savaş döneminde

SSCB'nin liderliğinde toplanan sekiz sosyalist devletin bir araya gelerek oluşturdukları Varşova Paktı'nın karşısında Batı Bloğunun güvenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak için var olan NATO'nun Ukrayna ile müteakip süreçte yakından ilgilenmesi Rus tarafında rahatsızlık uyandırmıştır. Bu yüzden Ukrayna'nın Batı'ya yönelik attığı her adım Rusya tarafından yakından takip edilmiş ve güvenlik stratejileri açısından daha dikkatli değerlendirilmiştir.

Minsk Antlaşması sonrası her iki taraf için en dikkat çeken adım Avrupa Birliği (AB) tarafından Ukrayna vatandaşlarına tanınan seyahat kolaylığıdır. 2017 yılının mayıs ayında Ukrayna ve AB arasında imzalanan anlaşma Ukrayna vatandaşlarının Schengen Bölgesine yapacakları kısa süreli seyahatleri için vize muafiyeti düzenlemesini getirmiştir. Bu muafiyetin Ukrayna ve AB üyesi olan ülkeler arasındaki ilişkileri daha da pekiştireceğine yönelik tespitler konuyu yakından takip eden uzmanlar tarafından yapılmıştır ("AB'den Ukrayna vatandaşlarına vize", 2017). Rusya'nın bu ve benzeri gelişmeleri özellikle güvenlik stratejileri açısından sıkıntılı görmesi sebebiyle bölgeye yönelik yeni hamleler Rusya tarafından yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi 2021 yılının Nisan ayında Rusya'nın Ukrayna sınırına askeri tatbikat amacıyla askeri sevkiyat başlatmış olmasıdır. Bu askeri sevkiyatın mart ayının ortasından itibaren başlatıldığı, askeri sevkiyatın özellikle Kırım ve Ukrayna'nın doğusundaki Donbas Bölgesine yönlendirildiği ifade edilmiştir ("Rusya, Ukrayna sınırına", 2021).

ABD Dışişleri Bakan Sözcüsü Ned Price konuyla ilgili açıklamada bulunarak Rusya tarafından Ukrayna sınırlarına yönelik yapılan askeri sevkiyat dolayısıyla kaygılı olduklarını dile getirmiştir ("ABD, Ukrayna sınırındak", 2021). Nisan ayındaki bu askeri sevkiyatı Kasım ayında yapılan ikinci bir askeri sevkiyat takip etmiştir ("NATO uyardı", 2021).

Rusya'nın askeri sevkiyata devam etmesi uluslararası camiada huzursuzluğa neden olmuştur. Türkiye tarafından uluslararası barışın yeniden tesis edilmesi amacıyla Ukrayna ve Rusya arasında arabuluculuk yapma teklifi 2021 yılının Kasım ayında gelmiştir (Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2022). Her iki taraf açısından memnuniyetle karşılanırsa da Türkiye'nin yaptığı bu teklif ilk etapta olumlu karşılık bulmamıştır.

Devam eden süreçte Rusya ve Ukrayna arasındaki uluslararası ihtilafı daha da ciddi boyutlara taşıyan gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye'nin arabuluculuk teklifinin ardından taraflar aralarında ihtilafı çözebilmek için belirli taleplerde bulunmuştur. Bu minvalde Rusya'nın NATO'dan genişlemeyi engelleyen bir taahhüt istemesi çok önemlidir NATO'nun doğuya doğru genişlemesinden rahatsız olan Rusya uluslararası hukuk açısından geçerliliği olan bazı güvenceler talep etmiştir. Rusya'nın baştan beri en temel rahatsızlığı NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ve Ukrayna'nın da bu genişleme planının bir parçası olmasıdır (Zevelev: 2). NATO'nun farkında olduğu bu mesele maalesef yapılan müzakerelere ve imzalanan bazı anlaşmalara rağmen bir türlü halledilememiştir.

Rusya ve Ukrayna arasındaki ihtilafın yapılan bütün girişimlere rağmen çözülmemesi üzerine Türkiye 2022 yılının ocak ayında taraflar arasında arabuluculuk yapma teklifini yenilemiştir ("Rusya-Ukrayna geriliminde", 2022). Türkiye'nin bu teklifi yapmasından kısa bir süre önce Rus Birlikleri ortak bir askeri tatbikat yapmak için Beyaz Rusya'ya intikal etmiştir ("Belarus, Rusya Müttefik", 2022).

Söz konusu ortak askeri tatbikata 30 binden fazla askerin katılacağı NATO tarafından duyurulmuştur ("NATO says", 2022). Bu ve benzeri gelişmeler ihtilafın şiddetinin ne kadar arttığını göstermiş ve Türkiye'nin arabuluculuk teklifinin önemini bir kez daha akıllara getirmiştir. Nitekim Türkiye'nin arabuluculuk teklifini yapmasının hemen ardından Ukrayna Devlet Başkanlığı Ofisi Başkan Yardımcısı Mihay Podolyak Türkiye'nin ihtilafı iki ülke arasında arabuluculuk yapma potansiyeli olduğunu dile getirmiştir ("Ukrayna: Türkiye'nin", 2022).

4. Türkiye'nin Arabuluculuk Rolü

Rusya ve Ukrayna arasındaki uluslararası ihtilafı çözebilecek en iyi usullerden birisi arabuluculuktur. Bunun nedeni arabuluculuğun giderek daha fazla tercih edilen ve Dünya'da en hızlı gelişen ihtilaf çözüm yollarından biri olmasıdır (Alexander, 2009: 1). Zaten genel olarak Dünya'da ihtilafların hızlı ve etkin şekilde halledilmesi için alternatif çözüm yollarına daha fazla başvurulmaktadır (McGregor: 608). Mahkemelerin farklı ihtilafların ve anlaşmazlıkların çözümü için asıl merci olduğuna yönelik kabul giderek etkisini kaybetmektedir (McGregor: 608). Arabuluculuk gibi alternatif çözüm yollarının tercih edilmesinin bir başka nedeni de uluslararası hukukta tarafları açısından yeni ihtilaf türlerinin ortaya çıkmasıdır. Devletlerarası anlaşmazlıklar temelinde yapılan geleneksel ihtilaf tanımı uluslararası hukukun kapsama alanına giren yeni uluslararası sülhlerin de taraf olduğu ihtilaflar nedeniyle terk edilmektedir (Erdal, 2017: 2875). Artık uluslararası ihtilaf denildiğinde tarafların en az biri uluslararası hukuk kişisi olan ihtilaflar kastedilmektedir (Erdal, 2017: 2875).

Rusya ve Ukrayna arasındaki ihtilafa ilişkin Türkiye'nin 2022 yılının Kasım ayında yapmış olduğu arabuluculuk çağrısı hem hukuki hem tarihi açıdan önemli bir gelişmedir. Çünkü söz konusu ihtilafın derin tarihi kökleri olması nedeniyle ihtilafın çözümü için tarafların masaya oturarak uluslararası hukuka uygun bir çözüm bulabilmesi hayli çetrefilli bir mesele haline gelmiştir.

Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna arasındaki ihtilafa ilişkin olarak uluslararası hukuka uygun ve uluslararası camiadaki kutuplaşmaların ötesine geçen bir tutum takındığı açıktır. Söz konusu süreç incelendiğinde Türkiye'nin bir yandan arabuluculuk için çağrıda bulunduğu bir yandan da iki tarafla ilişkilerine devam ettiği görülmektedir. Arabuluculuk kavramına ilişkin olarak doktrinde sıkça tekrarlanan en temel özelliklerden biri tarafsızlıktır (Bercovitch, 2007: 166).

Arabulucunun ihtilafın tarafları açısından güveni sağlayabilmesi ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde objektif karar verebilmesi her şeyden önce taraflar nezdinde tarafsız olduğunu kabul ettirmesine bağlıdır.

Türkiye'nin söz konusu ihtilafa uluslararası hukuk temelinde baktığı çok açıktır. Bu yüzden Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunan ve Rusya'nın işgallerine son vermesi gerektiğini dile getiren açıklamalar Türk yetkili makamları tarafından yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Rusya'nın Ukrayna'ya ait topraklardaki ayrılıkçı yönetimleri tanıma kararı reddedilmiştir ("No: 300", 2022). Böylelikle Ukrayna'nın egemenliği altında olan bölgelere ilişkin olarak siyasi birliğinin ve toprak bütünlüğünün Türkiye tarafından desteklendiği dile getirilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan bu açıklama Rusya ve Ukrayna arasındaki uluslararası ihtilafın uluslararası hukuka uygun bir şekilde çözüme kavuşturulması açısından önemlidir. Çünkü uluslararası hukukun en temel ilkelerinden biri devletlerin egemen eşitliğidir. (Öğüt, 2013: 148). Bu ilke herhangi bir devletin başka bir devletin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını uluslararası hukuka aykırı şekilde ihlal etmesini yasaklamaktadır.

Türk Dışişleri Bakanlığının Ukrayna'nın siyasi bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin yaptığı açıklamadan kısa bir süre sonra Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından Ukrayna'ya yönelik özel askerî harekât başlatıldığı duyurulmuştur ("Rusya, Ukrayna'ya", 2022). Rusya tarafından başlatılacağı duyurulan bu askerî harekât Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından uluslararası hukuka aykırı olarak nitelendirilmiştir ("Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında", 2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı bu açıklama ile mevzu bahis hareketin bölgenin barış ve huzurunu bozacak bir karar olduğu belirtilmiş, Ukrayna'nın siyasi bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması gerektiği bir kez daha vurgulanmıştır.

Devlet olmanın temel unsurlarından biri bağımsız siyasi otorite sahibi olmaktır (Öğüt, 2019, 165). Bir devletin kendi sınırları içerisinde siyasi otoritesini bağımsız şekilde sürdürememesi halinde o

devletin temel unsurlarından birinin eksikliğinden bahsetmek gerekir. Bu yüzden devletin gerek iç gerek dış egemenlik yetkisi bağımsız siyasi otoritesi ile birlikte anılmaktadır. Türkiye'nin Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı noktasında yaptığı açıklamalar tamamıyla bu noktaya dayanmaktadır.

Rusya ve Ukrayna arasındaki geniş çaplı uluslararası ihtilafa uluslararası hukuk temelinde yaklaşan Türkiye'nin tarafsız ve objektif tutumu yaşanan süreçte daha belirgin hale gelmiştir. Her iki ülkeyle de ilişkilerini devam ettiren Türkiye arabuluculuk noktasında en uygun ülkelerden biri olduğunu uluslararası kamuoyuna göstermiştir. Türkiye her ne kadar Rusya'nın uluslararası hukuka aykırı şekilde gerçekleştirdiği askerî harekâtı kabul edilemez bulduğunu belirtse de Rusya'ya karşı başlatılan ekonomik ambargoya destek vermemiştir. ABD, İngiltere, Japonya ve AB ülkeleri gibi birçok ülkenin ve farklı uluslararası örgüt ve uluslararası faaliyet yürüten şirketlerin Rusya'ya karşı uyguladıkları yaptırımlar ("Tracking sanctions", 2022) zincirine Türkiye katılmamıştır. Türkiye'nin bu tür yaptırım kararlarına ilkesel olarak katılmadığı Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından belirtilmiştir ("Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu", 2022).

Bu tür yaptırımların uluslararası hukuk açısından meşruluğu tartışmalıdır. Çünkü uluslararası hukuka aykırı bir durumun bertaraf edilmesi daha ciddi ve kalıcı uluslararası ihlallere sebebiyet vermemelidir. Özellikle ekonomik yaptırımlarla ilgili olarak söz konusu eleştiri yapılmaktadır. Ambargo uygulanan ülkedeki halkın hayat koşullarının olumsuz etkilenmesi, temel gıda maddelerine ulaşımın zorlaşması ve ilaç tedariki başta olmak üzere sağlık hizmetlerine ulaşımın sektöre uğraması temel hak ve hürriyetler açısından eleştirilmektedir (Öğüt, 2017: 138). Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle Irak'a yönelik uygulanan yaptırımların Irak yönetimini değil sivilleri hedef aldığı ve bu noktada belirtilen mağduriyetlerin yaşandığı belirtilmiştir (Baek, 2008: 29).

Irak'a ilişkin olarak yaşanan bu tecrübe BM örgütünü insan hakları açısından daha dikkatli davranmaya sevk etmiştir. Bu yüzden yaptırım uygulanan ülkedeki bölge halkının temel hak ve hürriyetlerine zarar gelmemesi açısından akıllı yaptırımlar kavramı ortaya çıkmıştır (Gordon, 2011: 315). Devletlerin savaş halinde dahi uluslararası hukuka uyma yükümlülükleri vardır. Bu yüzden Savaş Hukuku ve İnsancıl Hukuk kavramları gelişmiştir. Yaşam hakkı başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin her durumda korunması gerekmektedir. Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna arasındaki ihtilafa ilişkin yaklaşımı bu bağlamda tezahür etmektedir.

Türkiye'nin Ukrayna'ya ilişkin yaklaşımı da süreç içinde uluslararası hukuk temelinde tarafsız ve objektif bir düzlemde seyretmiştir. Rusya ve Ukrayna arasındaki gerilimin yükseldiği günlerde Türkiye ve Ukrayna arasında muhtelif alanlarda iş birliği sağlayan ve anlaşmalara ek olarak Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır ("Türkiye ile Ukrayna arasında", 2022). Bununla birlikte müteakip süreçte Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelenski'nin Türkiye'nin boğazları Rusya'ya kapattığı ile ilgili açıklaması Türkiye tarafından yalanlanmıştır ("Turkey hasn't decided", 2022).

Türkiye'nin bu hususla ilgili tutumu da yine uluslararası hukuktan kaynaklanmıştır. Çünkü Türk Boğazlarına ilişkin geçiş rejimi Montrö Boğazlar Sözleşmesine göre düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre Türk Boğazlarından yapılacak geçişlerle ilgili savaş gemileri ve ticaret gemileri ile Karadeniz'e kıyıdaş olan ve olmayan devletler açısından ayırım yapılmıştır (Montrö Sözleşmesi 1. ve 2. Kısımlar). Bununla birlikte Türkiye'nin bir savaşa taraf olması ya da kendini pek yakın savaş tehdidi altında hissetmesi durumlarında savaş gemilerine ilişkin rejimi istediği gibi düzenleyeceği Montrö Sözleşmesi ile garanti altına alınmıştır (Montrö Sözleşmesi, m. 20 ve 21). Belirtilen durumlarda dahi Türkiye'nin geçiş rejimine ilişkin değişiklikleri ilgili devletlere bildirme şartıyla yapacaktır. Kısacası Montrö Sözleşmesinin hükümlerine göre hareket eden Türkiye Rusya ve Ukrayna arasındaki boğazlar meselesine de yine uluslararası hukuka uygun açıdan yaklaşmıştır.

5. Türkiye'nin Nezaretinde Arabuluculuk Süreci

5.1. Arabuluculuk Sürecinin Başlaması

Türkiye'nin 2021 yılının Kasım ayında yaptığı arabuluculuğa ilişkin çağrının ardından Rusya ve Ukrayna heyetleri 10 Mart 2022 tarihinde Antalya'da bir araya gelmişlerdir ("Türkiye-Rusya-Ukrayna", 2022).

Dışişleri Bakanları nezdinde gerçekleştirilen görüşme uluslararası camianın yakından takip ettiği ve uluslararası barışa dair ümitlerin yeşerdiği önemli bir diplomatik girişim olarak tarihe geçmiştir.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu öncelikle her iki ülkenin dışişleri bakanları ile ayrı ayrı görüştükten sonra üç bakanın katıldığı ortak bir toplantı yapılmıştır. Bakan Çavuşoğlu'nun her iki tarafla önce birebir sonra üçlü görüşme yapması arabuluculuk tekniği açısından çok önemlidir. Çünkü arabulucunun uzlaşmayı sağlayabilmesi için her şeyden önce tarafları dinlemesi gerekir. Tarafların gözlemleri, talepleri ve ihtiyaçları arabulucu tarafından dikkatle analiz edilebilirse ihtilafın çözülmesini sağlayacak kaliteli bir iletişim kurulabilir (Larsson, 2010: 98). Bu bağlamda kaliteli bir iletişimin arabuluculuk açısından vazgeçilmez olduğunu belirtmemiz elzemdir (Keltner, 1987: 21). Bu iletişim hem arabulucu ile taraflar arasında hem de ihtilafın tarafları arasında tesis edilmelidir.

Antalya'da gerçekleşen bu görüşmeler sonucunda her ne kadar somut bir eylem planı ortaya konulamamış olsa da tarafların Türkiye'nin arabuluculuğuyla gerçekleşen bu müzakere sürecinden memnun oldukları anlaşılmıştır. Buluşma sonrası açıklama yapan Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov krizin her yönüyle çözülmesini arzu ettiklerini dile getirdikten sonra çözüme yönelik her türlü girişimi desteklediklerini belirtmiştir. Lavrov'un müzakerelerin yerini hiçbir şeyin tutamayacağına dair açıklaması da Türkiye'nin arabuluculuk rolünün ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur ("Rusya ve Ukrayna'dan Antalya", 2022).

Türkiye uluslararası barışın tesisi açısından tarafları 29 Mart 2022 tarihinde tekrardan bir araya getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı Dolmabahçe Çalışma Ofisinde gerçekleşen görüşmenin açılış konuşmasını Cumhurbaşkanı Erdoğan yapmış ve Türkiye'nin tüm uluslararası platformlarda iki tarafın da hukukunu ve hassasiyetini koruyan adil bir yaklaşım sergilediğini ifade etmiştir. Rus heyeti tarafından yapıcı olarak nitelendirilen görüşmeler sonucu Rus Savunma Bakan Yardımcısı Fomin Kiev ve Çernigiv dolaylarındaki askeri eylemleri azaltmaya karar verdiklerini dile getirmiştir. Toplantıya ilişkin olarak Ukrayna heyeti adına açıklama yapan Arakhmia Türkiye'nin de dâhil olduğu 8 ülkeden oluşan bir garantör ülkeler grubu görmeyi arzu ettiklerini belirtmiştir ("Rusya-Ukrayna müzakere", 2022).

Hem Rusya hem Ukrayna tarafından yapılan açıklamalar Türkiye'nin arabulucu olarak başarılı bir tarafsızlık performansı icra ettiğini göstermektedir. Arabuluculuğun en temel özelliklerin olan tarafsızlığın başarılı şekilde sağlanabilmesi için yargılamak ve gözlem yapmak arasındaki temel ayrımı oturtmak gerekir (Weinstein, 2001: 69). Benzer şekilde arabuluculuk görevini üstlenen tarafın subjektif görüşlerini dayatmaktan kaçınması gerekmektedir (Weinstein, 2001: 69). Nitekim Dolmabahçe'de gerçekleşen buluşma sonrası her iki tarafın da olumlu açıklamalar yapması ihtilafın çözülmesi için başka görüşmelerin de yapılacağına habercisi olmuştur.

5.2. Türkiye'nin Arabuluculuğu ile Tahıl Krizinin Aşılması

2022 yılının temmuz ayında patlak veren tahıl sevkiyatı problemi Ukrayna ve Rusya gerilimini yeniden alevlendirmiştir. Ukrayna Limanlarından yapılacak olan tahıl sevkiyatının güvenli bir şekilde sağlanabilmesi için arabuluculuk görevini yine Türkiye üstlenmiştir. Ukrayna, Rusya, BM ve Türkiye'den heyetler dördü toplantı için İstanbul'a gelmişlerdir. Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar yaptığı açıklama ile tarafların temsilcilerinden oluşan bir koordinasyon merkezinin İstanbul'da kurulmasının kararlaştırıldığını duyurmuştur ("Ukrayna ve Rusya'dan", 2022).

Nitekim Bakan Akar'ın açıklamasından bir hafta sonra Ukrayna Limanlarından yapılacak olan tahıl ürünleri sevkiyatı için Türkiye'nin himayesinde bir anlaşma imzalanmıştır.

BM Genel Sekreteri Guterres'in de katıldığı imza töreni Türkiye himayesinde gerçekleştirilen başarılı bir arabuluculuk örneği olarak tarihe geçmiştir. Törende konuşma yapan Genel Sekreter Guterres Türkiye'nin kolaylaştırıcı tavrının ve çözüm odaklı ısrarlı tutumunun anlaşmanın imzalanmasında belirleyici olduğunu dile getirmiştir ("Türkiye, UN, Russia,", 2022).

Tahıl ve Yiyecek Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Emniyetli Sevki Girişimi Belgesinin imzalanması küresel bir gıda krizini çözmüştür. Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamada tarım ve gıda ürünlerinin küresel çapta tedarik edilmesinin hayati önem arz ettiği ve BM heyetinin de dâhil olduğu zahmetli bir diplomasi trafiği sonucunda büyük bir uluslararası meselenin Türkiye arabuluculuğu ile çözüldüğü belirtilmiştir ("Tüm dünyayı meşgul", 2022)

5.3.Türkiye'nin Himayesinde Taraflar Arasında Esir Takasının Gerçekleşmesi

Uluslararası camianın kaygı ile takip ettiği Rusya ve Ukrayna arasındaki uluslararası ihtilafa ilişkin olarak Türkiye'nin başarılı diplomatik girişimler sonucu üstlendiği arabuluculuk rolü müteakip süreçte önemini korumuştur. 2022 yılının Eylül ayında patlak veren esir krizi yine Türkiye'nin arabuluculuğu ile çözülmüştür.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Putin ve Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy arasında yürüttüğü diplomasi trafiği ile 200 esirin karşılıklı olarak takas edilmesini sağlamıştır ("Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın girişimiyle", 2022). Dünya basınında geniş yankı uyandıran bu diplomatik başarı arabuluculuk yönteminin temel hak ve hürriyetler noktasında yaptığı katkıyı açık şekilde göstermektedir. İnsan Hakları doktrininde, yaşam hakkı diğer haklara sahip olmanın doğal şartı olarak nitelenmektedir. İnsan hayatının özgür şekilde yaşanabilmesi yaşam hakkının temelini oluşturmaktadır (Monteiro, 2014: 456).

Uluslararası hukuk yaşam hakkının her türlü durumda korunmasını hedeflediği için muhtelif düzenlemelerle etkin bir koruma mekanizması oluşturmaya çalışmıştır. Savaş durumu yaşam hakkının en çok ihlal edildiği durumlardan biri olduğu için uluslararası hukukun önemli bir alt dalı olan insancıl hukuk kuralları savaş durumunda hangi kurallara uyulması gerektiğini ayrıntılı şekilde düzenlemektedir (Sur, 2019: 298). Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan çalışmalar 1949 Cenevre Konferansı sonucunda ete kemiğe bürünmüştür. Cenevre Konferansı neticesinde silahlı çatışmalar sırasında yaşam hakkı başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin 4 temel sözleşme imzalanmıştır (Sur, 2019: 299). Bu sözleşmelerden üçüncüsü Harp Esirlerine Tatbik Edilecek Muameleye Dair Sözleşme başlığı ("Geneva Convention", 1949) taşımaktadır. Sözleşmenin 12. maddesi savaş esirlerine her koşulda insanca muamele edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Ezcümle Türkiye'nin arabuluculuğu sayesinde uluslararası hukukun korumakla yükümlü olduğu yaşam hakkı hususunda başarılı bir sonuç elde edilmiştir. Bütün devletlerin yaşam hakkının korunmasına ilişkin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri vardır. Her ne kadar uluslararası insancıl hukuk kuralları çerçevesinde belirli tali değişiklikler yapılsa da yaşam hakkının korunmasına ilişkin yükümlülükler savaş durumu dahil olmak üzere hiçbir zaman askıya alınmaz (Ian Park, 2018: 108). Zaten savaş esirleri ile ilgili söz konusu Cenevre Sözleşmeleri kapsamında ayrıntılı düzenlemelerin yapılmasının temel nedeni de budur.

5.4.Ukrayna ve Rusya Arasında Tekrar Patlak Veren Tahıl Krizinin Aşılması

T.C. Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılan resmi açıklamada 22 Temmuz 2022'de imzalanan Tahıl ve Yiyecek Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Emniyetli Sevki Girişimi Belgesi ile başlayan tahıl sevkiyatının 9.3 milyon tona ulaştığı belirtilmiştir Bununla birlikte tahıl sevkiyatının geçici olarak durdurulduğunun Türkiye ve BM'e Rusya tarafından bildirildiği de

Milli Savunma Bakanlığının mezkûr açıklamasında yer almıştır (“Tahıl Sevkiyatına İlişkin”, 2022). Rusya tahıl sevkiyatını durma sebebi olarak, Kırım’da bulunan Sivastopol şehrinde Ukrayna tarafından düzenlenen ve savaş gemileri ile ticaret gemilerini hedef alan silahlı saldırıları göstermiştir (“Rusya tahıl koridoru”, 2022)

Rusya tarafından askıya alınan tahıl sevkiyatı uluslararası kamuoyunda yeniden endişe yaratmıştır. Daha önce de patlak veren bu krizin tekrar aşılabilmesi için Türkiye bir kez daha arabulucu olarak araya girmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklama ile Türkiye'nin arabuluculuğu sayesinde temel gıda ihtiyaçlarından biri olan tahıla ilişkin sevkiyatın tekrardan başlayacağını Dünya kamuoyu ile paylaşmıştır (“Dış basın”, 2022)

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın söz konusu açıklamasından iki hafta sonra tahıl sevkiyatının 4 ay uzatıldığına dair açıklama Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi tarafından yapılmıştır. Türkiye'nin arabuluculuğunun yeniden olumlu sonuç doğurması ve milyonlarca insanı etkileyecek bir gıda krizinin çözülmesi BM Genel Sekreteri Guterres tarafından diplomatik bir başarı olarak nitelendirilmiştir (“Antonio Guterres says”, 2022)

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gıda hakkını temel bir hak olarak garanti altına almıştır (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, m. 25). Gıda hakkı doktrinde sağlık hakkı ile doğrudan bağlantılı bir hak türü olarak tanımlanmaktadır (Aguirre, 2015: 165). Eksik beslenme ve açlık özellikle çocuklar ve hamile kadınlar açısından bazı hastalıkların kaynağı olarak belirtilmektedir (Aguirre, 2015: 168). Gıda gibi temel bir ihtiyacın eksikliği üzücü temel haklar açısından üzücü sonuçlara sebebiyet vermektedir. Bu minvalde tahıl sevkiyatı sorunu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın açlık ve eksik beslenme sıkıntısı çeken Afrika ülkelerinin öncelenmesini teklif etmesi ve tarafların bu konuda uzlaşma sağlamış olmaları dikkat çekicidir.

6.Sonuç

Soğuk Savaş döneminin bitiminden sonra Dünya'nın yüzleştiği en büyük krizlerden biri olan Rusya-Ukrayna Savaşının bitmesi için birçok girişimde bulunulmuştur. Gerek devletler gerek uluslararası örgütler farklı vesilelerle iki taraf arasında barışı tesis etmek için muhtelif çağrılar yapmıştır. Uluslararası kamuoyunun tedirginlikle takip ettiği bu ciddi uluslararası ihtilafın çözüme kavuşmasına ilişkin olarak en başarılı adımlar Türkiye tarafından atılmıştır. Çalışmamızda ayrıntılı şekilde incelediğimiz üzere Türkiye'nin hem Rusya hem Ukrayna nezdinde tarafsız bir arabulucu olarak kabul edilmesi Türkiye'nin barışa yönelik ciddi hamleler yapmasını sağlamıştır.

Tahıl krizinin çözülmesi, Rusya ve Ukrayna arasında esir takasının yapılması, tekrar patlak veren tahıl krizinin çözülmesi ve her iki tarafın temsilcilerinin diplomatik görüşmeler için tekraren bir araya getirilmesi uluslararası camianın takdirini toplamıştır. Uluslararası barış ve güvenliğin korunması açısından barışçıl çözüm yollarının ne kadar önemli rol oynadığı söz konusu ihtilaf dolayısıyla bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte uluslararası ihtilafın taraflarının bir araya gelemediği zamanlarda üçüncü bir tarafın barışın tesis edilmesi için adım atmasının önemi uluslararası camia tarafından daha iyi kavranmıştır. Buradaki temel mesele uluslararası ihtilafın taraflarının ortak şekilde güvenebilecekleri bir devletin ya da başkaca bir uluslararası aktörün bulunmasının ne kadar zor olduğudur. Arabuluculuk gibi zahmetli bir barışçıl çözüm yolu her iki tarafın da güvenini ve saygısını kazanmış olmaktan geçmektedir. Bu yüzden arabuluculuk görevini üstlenen üçüncü tarafın uluslararası camia nezdindeki saygınlığının had safhada olması gerekmektedir.

Kaynakça

1907 Convention for the Pacific Settlement of International Disputes. *Madde: 3*. Erişim Adresi: J:\Office Managers\Basic Documents English\2d ed\Revised\1907ENG.wpd (pca-cpa.org).

- A/RES/25/2625. (1970, 24 October). Erişim Adresi: <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>.
- AB, *Ukrayna ile ortaklık anlaşması imzalandı*. (2014, 21 Mart). BBC. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140321_ukrayna_ab.
- AB'den *Ukrayna vatandaşlarına vize muafiyetine onay*. (2017, 11 Mayıs) *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-ukrayna-vatandaslarina-vize-muafiyetine-onay/816224>.
- ABD, *Ukrayna sınırındaki Rus askeri hareketliliğinden kaygılı*. (2021, 5 Nisan). TRT Haber. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-ukrayna-sinirindaki-rus-askeri-hareketliliğinden-kaygili-570400.html>.
- Acer, Y. ve Kaya İ. (2017). *Uluslararası hukuk temel ders kitabı*. 8. Baskı. Seçkin Yayınları.
- Aguirre, E. K. (2015). The Importance of the right to food for achieving global health. *9 Global Health Governance*.
- Alexander, N. M. (2009). *International and comparative mediation legal perspectives*, Wolters Kuwer.
- Alheritiere, D. (1985). Settlement of public international disputes on shared resources: Elements of a comparative study of international instruments. *Natural Resources Journal*. 25(3)
- Andreevska, E. (2018). The Un as a dispute settlement system: The Role of the Security Council. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1), 19-32.
- Antonio Guterres says without Türkiye's commitment the initiative would never have been born. (2022, 18 Kasım). *İletişim*. Erişim Adresi: <https://www.iletisim.gov.tr/English/Haberler/detay/antonio-guterres-says-without-turkiyes-commitment-the-initiative-would-never-have-been-born>.
- Baek, B. S. (2008). Economic sanctions against human rights violations. Cornell Law School Inter-University Graduate Student Conference Papers, *Cornell Law Library*.
- Baharççek, A. (1996). Yeni dünya düzeni: Barış ve işbirliği mi, çatışma ve düzensizlik mi?. *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.
- Belarus, *Rusya Müttefik Kararlılığı 2022 ortak askeri tatbikatı başlıyor*. (2022, 9 Şubat). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/belarus-rusya-muttefik-kararlılığı-2022-ortak-askeri-tatbikati-basliyor/2497970>.
- Bercovitch, J. (2007). *Mediation in international conflicts theory, Practice and developments, peacemaking in international conflict: Methods&techniques*. Editor: I. William Zartman. Revised Edition. United States Institute of Peace.
- Bilener, T. (2007). Ukrayna dış politikasını etkileyen unsurlar. *Karadeniz Araştırmaları*. 13, 15-132.
- BM Genel Sekreteri Guterres'ten Türkiye'ye savaş esiri takası teşekkürü. (2022, 22 Eylül). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-genel-sekreteri-guterresten-turkiyeye-savas-esiri-takasi-tesekkuru/2692452>.
- Bosco, G. (1991). New Trends on Peaceful Settlement of Disputes Between States. *North Carolina Journal of International Law*. 16(2).
- Budapeşte Memorandumu*. (1994, 5 Aralık). Erişim Adresi: [volume-2866-I-50069.pdf \(un.org\)](https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_treaties/budapest_memo.html).
- Collier. J.G. and Lowe. V. (1999). *The Settlement of disputes in international law: Institutions and procedures*. Oxford University Press. United States.

- Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında güvenlik zirvesi toplandı: Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırısı kabul edilemez.* (2022, 24 Şubat). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-baskanliginda-guvenlik-zirvesi-toplandi-rusya-nin-ukraynaya-yonelik-saldirisi-kabul-edilemez/2512257>.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya-Ukrayna barışında ara bulucu olabiliriz.* (2022, 21 Ocak). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-rusya-ukrayna-barisinda-ara-bulucu-olabiliriz-647456.html>.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kırım mesajı.* (2015, 18 Mayıs). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-kirim-mesaji/46219>.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın girişimiyle Rusya-Ukrayna, 200 savaş esirini takas etti.* (2022, 22 Eylül). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-girisimiyle-rusya-ukrayna-200-savas-esirini-takas-etti/2691535>.
- Dış basın son dakika olarak duyurdu: Erdoğan Putin'i tahlil anlaşmasına nasıl ikna etti.* (2022, 2 Kasım). *Yenişafak*. Erişim Adresi: <https://www.yenisafak.com/dunya/dis-basin-son-dakika-olarak-duyurdu-erdogan-putini-tahil-anlasmasına-nasil-ikna-etti-3867948>.
- Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Yaptırımlara katılma eğilimimiz yok.* (2021, 1 Mart). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-yaptirimlara-katilma-egilimimiz-yok/2520335>.
- Druckman, D. (2007). *Negotiating in The International context. Peacemaking in international conflict: Methods&techniques*. Editor: I. William Zartman. United States Institute of Peace. Revised Edition.
- Eagleton, C. (1946). The Pacific settlement of disputes under the charter. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 246(1), 24–29.
- East Timor (Portugal v. Australia). (1995) 30 June. *ICJ Reports*. par. 22.
- Erdal, M. (2017). Uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl çözümüne ilişkin bir müessese sürekli hakemlik mahkemesi. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi. Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan özel sayısı*, 19.
- Fombad, C. M. (1980). Consultation and negotiation in the Pacific Settlement of International Disputes. *African Journal of International and Comparative Law*, 1, 707-724.
- Geneva Convention relative to the treatment of prisoners of war.* (1949, 12 August). Erişim Adresi: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280159839>.
- Goodrich, L. M. (1945). III. Pacific settlement of disputes. *The American Political Science Review*. 39(5), 956–970.
- Gordon, J. S. (2011). Sanctions revisited. *Ethics & International Affairs*, 25(3), 315-335.
- Gray, C. ve Kingsbury, B. (1992). Developments in dispute settlement: Inter State Arbitration since 1945. *The British Year Book of International Law*. England.
- Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes between States.* (1992). United Nations. New York.
- Hollis, D. B. ve Tikk, E. (2022). Peaceful settlement in international law. *Texas International Law Journal*, 57(2), 133-184.
- Hüseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğunun Oluşumunun Hukuki Boyutları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52(4).

- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. m. 25. Erişim Adresi: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf.
- Kaya, İ. S. (2017). Uluslararası örnekler çerçevesinde uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 153-163.
- Keltner, J. W. (1987) *Mediation: Toward a civilized system of dispute resolution*, ERIC, Virginia.
- Kırım'da Rusya'ya bağlanma kararı. (2014, 6 Mart). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimda-rusyaya-baglanma-karari/176878>.
- Larsson, L. (2010). *A Helping hand, mediation with nonviolent communication*. Friare Liv, Sweden.
- Manila Declaration on the peaceful settlement of international disputes*. (1982, 15 Kasım). BM Genel Kurulu, A/RES/37/10.
- McGregor, L. Alternative dispute resolution and human rights: Developing a rights-based approach through the ECHR, *The European Journal of International Law*, 26(3), 607-634.
- Merrills, J. ve Brabandere E. D. (2022). *Merrills international dispute settlement*. Cambridge University Press. Seventh Edition.
- Minsk protokolünün içeriği açıklandı*. (2014, 7 Eylül). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/minsk-protokolunun-icerigi-aciklandi/124311>.
- Monteiro, A. R. (2014). *Ethics of human rights*, Springer, Switzerland.
- Montrö Sözleşmesi 1. ve 2. Kısımlar.
- Montrö Sözleşmesi madde 20 ve 21.
- NATO says Russia to have 30,000 troops on drills in Belarus, north of Ukraine*. (2022, 3 February). *Reuters*. Erişim Adresi: NATO says Russia to have 30,000 troops on drills in Belarus, north of Ukraine | Reuters
- NATO uyardı: Rusya, Ukrayna sınırına askeri yığınak yapıyor*. (2021, 15 Kasım). *Euronews*. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/my-europe/2021/11/15/nato-uyard-rusya-ukrayna-s-n-r-na-askeri-y-g-nak-yap-yor>
- Neuhold, H. (2016). The Peaceful settlement of international disputes. *The Law of International Conflict*.
- Öğüt, S. (2019). Başarısız devlet kavramının incelemesi. *Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(3), 163-177.
- Öğüt, S. (2017). *BM Güvenlik Konseyi'nin yeniden yapılandırılması*. Gökkuşbuca Yayınları. İstanbul.
- Öğüt, S. (2014). Uluslararası hukuk düzeninin aktörleri olarak uluslararası hukuk kişileri. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9, 119-120.
- Öğüt, S. (2013). Egemen eşitlik prensibine modern uluslararası hukuk açısından bir istisna hali olarak yaklaşma. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 19 (3), 147-162.
- Park, I. (2018). *The Right to life in Armed Conflict*. Oxford University Press.
- Pazarıcı, H. (2009). *Uluslararası hukuk*. Turhan Kitabevi. Ankara.

- Rusya tahıl koridoru boyunca gemilerin hareketini durdurdu.* (2022, 31 Ekim). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-tahil-koridoru-boyunca-gemilerin-hareketini-durdurdu/2725868>.
- Rusya ve Ukrayna'dan Antalya zirvesi (Lavrov ve Kuleba görüştü).* (2022, 10 Mart). *NTV*. Erişim Adresi: https://www.ntv.com.tr/ukrayna-savasi/rusya-ve-ukraynadan-antalya-zirvesi-lavrov-ve-kuleba-gorustu,3MkL_ZbbHk-89VKH60aUMQ.
- Rusya-Ukrayna geriliminde Türkiye ara bulucu olur mu.* (2022, 20 Ocak). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/rusya-ukrayna-geriliminde-turkiye-ara-bulucu-olur-mu-647151.html>.
- Rusya-Ukrayna müzakere heyetleri İstanbul'da bir araya geldi.* (2022, 29 Mart). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/rusya-ukrayna-muzakere-heyetleri-istanbulda-bir-araya-geldi/2548756>.
- Rusya, Ukrayna sınırına neden askeri yığınak yapıyor.* (2021, 15 Nisan). *BBC*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56746772>
- Rusya, Ukrayna'ya askeri müdahalede bulunuyor.* (2022, 24 Şubat). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ukraynaya-askeri-mudahalede-bulunuyor/2511872>.
- Rusya'nın Ukrayna'nın Bazı Bölgelerini İlhakı Hk.* (2022, 30 Eylül). *MFA*. Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/no_-300_-rusya-nin-ukrayna-nin-bazi-bolgelerini-ilhaki-hk.tr.mfa
- Shaw, M. N. (2008). *International law*. Cambridge.
- Sohn, L. (1987). In Theory: Peaceful Settlement of Disputes and International Security. *Negotiation Journal*. 3(2), 155-166.
- Sunday, N. (2013). *Settlements of international disputes*. GRIN. Munich.
- Sur, M. (2019). *Uluslararası hukukun esasları*. Beta Yayınları. 13. Baskı. İstanbul.
- Tahıl Sevkiyatına İlişkin Açıklama.* (2022, 30 Ekim). *MSB*. Erişim Adresi: <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/30102022-13612>.
- Tanaka, Y. (2018). *The Peaceful settlement of international disputes*. Cambridge University Press.
- Terminology*. Erişim Adresi: <https://peacekeeping.un.org/en/terminology>.
- The Mavrommatis Palestine Concessions.* (30 August 1924). Erişim Adresi: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1924.08.30_mavrommatis.htm
- Tracking sanctions against Russia.* (2022, 9 March). *Reuters*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/graphics/UKRAINE-CRISIS/SANCTIONS/byvrjenzmve/>.
- Turkey hasn't decided to close straits to Russian ships -Turkish official.* (2022, 26 Şubat). *Reuters*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-hasnt-decided-close-straits-russian-ships-turkish-official-2022-02-26/>.
- Tüm dünyayı meşgul eden küresel gıda krizinin çözümünde büyük rol oynayacak bir girişime vesile olmanın gururunu yaşıyoruz.* (2022, 22 Temmuz). *TCCB*. Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/138807/-tum-dunyayi-mesgul-eden-kuresel-gida-krizinin-cozumunde-buyuk-rol-oyunayacak-bir-girisime-vesile-olmanin-gururunu-yasiyoruz->

- Türkiye ile Ukrayna arasında 8 anlaşma imzalandı.* (2022, 3 Şubat). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-ukrayna-arasinda-8-anlasma-imzalandi/2493259>.
- Türkiye-Rusya-Ukrayna Üçlü Dışışleri Bakanları Toplantısı.* (2022, 10 Mart). *Mfa*. Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-ukrayna-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi--10-mart-2022.tr.mfa>.
- Türkiye, UN, Russia, Ukraine sign deal to resume grain exports.* (2022, 22 Temmuz). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/turkiye-un-russia-ukraine-sign-deal-to-resume-grain-exports/2643586>.
- Tüysüzöğlü, G. (2011). Turuncu Devrim'in Sonu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 3(2).
- Ukrayna AB ile bağları koparıyor mu.* (2013, 21 Kasım). *BBC*. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131121_ukrayna_ab_ticaret
- Ukrayna anlaşmasının detayları belli oldu.* (2015, 12 Şubat). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-anlasmasinin-detaylari-belli-oldu/75410>.
- Ukrayna ve Rusya'dan tahıl sevkiyatı- Akar: İstanbul'da koordinasyon merkezi kurulacak.* (2022, 12 Temmuz). *BBC*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62138616>.
- Ukrayna: Türkiye'nin Rusya-Ukrayna krizinde arabuluculuk teklifinin potansiyeli var.* (2022, 19 Ocak). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-turkiyenin-rusya-ukrayna-krizinde-arabuluculuk-teklifinin-potansiyeli-var/2479932>.
- Ukrayna'da gösteriler sürüyor.* (2013, 3 Aralık). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukraynada-gosteriler-suruyor/200160>.
- Ukrayna'daki olaylarda 38 kişi öldü.* (2014, 3 Mayıs). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ukraynada-olaylar/0/72381>.
- Ünyılmaz, H. (2016). Uluslararası toplumda uyuşmazlıkların diplomatik yollarla çözümü. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa.
- Wart. P.J.I.M. de. (1973) *The Element in the Pacific Settlement of Disputes Between State*. Martinus Nuhoff. England.
- Weinstein, R. J. (2001). *Mediation in the Workplace: A Guide for training, practice, and administration*. Quorum Books.
- Zelenskiy, Rusya ile takas edilen 215 Ukraynalı için Cumhurbaşkanı Erdoğan'a teşekkür etti.* (2022, 22 Eylül). İletişim Başkanlığı. Erişim Adresi: <https://iletisim.gov.tr/turkce/Haberler/detay/zelenskiy-rusya-ile-takas-edilen-215-ukraynali-icin-cumhurbaskani-erdogana-tesekkur-etti22092022>.
- Zevelev, I. NATO's Enlargement and Russian Perceptions of Eurasian Political Frontiers. *George Marshall European Center for Security Studies*. Erişim Adresi: <https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/zevelev.pdf>.

Kitap Tanıtımı / Book Review

**OSMANLI SARAY SAKİNLERİNİN KONUŞTUĞU ÖZEL LİSAN
İŞARET DİLİ
(HASAN BASRİ KARADENİZ)**

Zeynep KURT¹

Öz

Çalışmamızda Hasan Basri Karadeniz tarafından yayınlanan Osmanlı Saray Sakinlerinin Konuştuğu Özel Lisan İşaret Dili adlı kitap tanıtılacaktır. Eser Osmanlı saray hayatı hakkında genel bir değerlendirme ile başlamaktadır. İşaret dilinin Osmanlı sarayında konuşulması ve anlaşılması konusunda Osmanlı kroniklerinin ve batılı yazarların görüşleri ele alınmıştır. 264 sayfadan oluşan eser 13,5 x 21 cm boyutundadır. Kitap Yeditepe Yayınevi tarafından 2017 yılında basılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Basri Karadeniz, Osmanlı, Saray, İşaret Dili.

**SİGN LANGUAGE, THE SPECIAL LANGUAGE SPOKEN BY THE RESİDENTS OF
THE OTTOMAN PALACE,
(BY HASAN BASRİ KARADENİZ)**

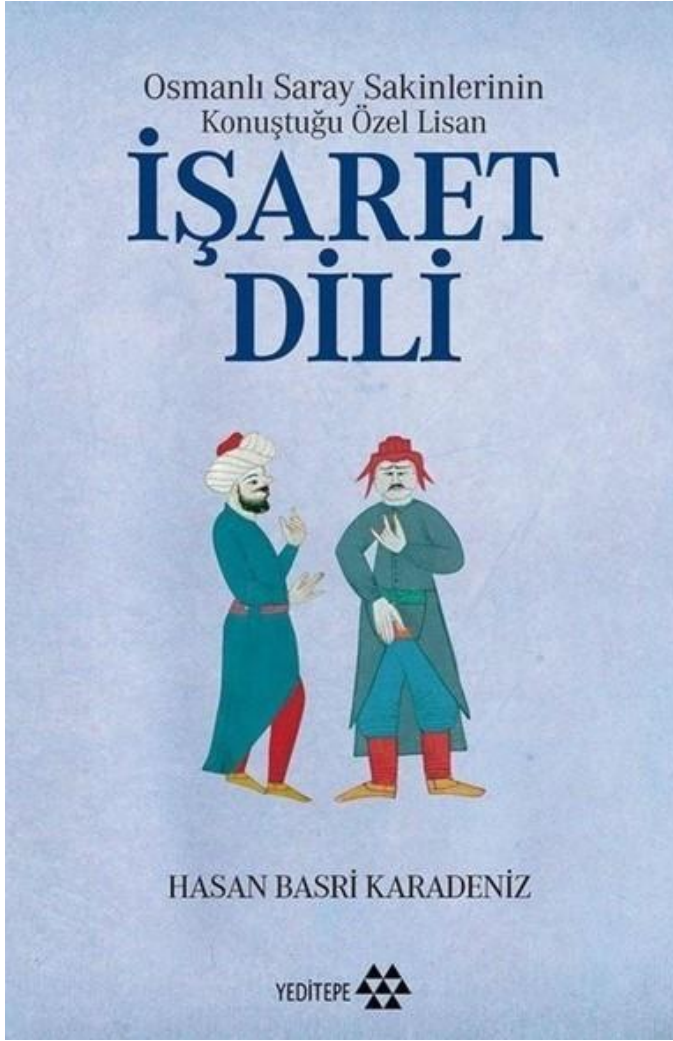
Abstract

In our study, the book called Sign Language, the Special Language Spoken by the Residents of the Ottoman Palace, published by Hasan Basri Karadeniz will be introduced. Starting with a general evaluation of the Ottoman palace life, the work has been discussed with the views of the chronicles and western writers about the speaking and understanding of sign language in the Ottoman palace. Consisting of 216 pages, the work is 13.5 x 21 cm in size. The book was published by Yeditepe Publishing House in 2017.

Keywords: Hasan Basri Karadeniz, Ottoman, Palace, Sign Language.

¹ Doktora Öğrencisi. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, zeynep.kurt1@ogr.dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2909-1415.

Başvuru Tarihi (Received): 13.12.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

OSMANLI SARAY SAKİNLERİNİN KONUŞTUĞU ÖZEL LİSAN İŞARET DİLİ

Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ, *Osmanlılar ile Beylikler Arasında Anadolu'da Meşruyet Mücadelesi (XIV-XVI. Yüzyıllar)*², *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*³, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri - Merkez ve Uç*⁴ adlı eserleri ile Osmanlı tarihine farklı yaklaşımlar sunmuştur. 2017 yılında yayınlanan bu kitabı da Osmanlı sarayında konuşulan işaret dili hakkında literatüre yeni bir katkı sağlamıştır.

Kitap toplam sekiz ana başlıktan oluşmaktadır. Bunlar *Osmanlı Sarayları*, *Osmanlı Saray Sakinleri*, *Özel Diller ve İşaret Dili*, *İşaret Dilinin Osmanlı Saraylarında Konuşulmasının Gerekçesi*, *Osmanlı Saraharında Konuşulan İşaret Dilinin Gelişimi ve Özellikleri*, *Padişahların İşaret Dilini Anlaması ve Konuşması*, *Diğer Saraylıların İşaret Dilini Anlaması ve Konuşması*, *Sarayda İşaret Dili Uzmanları: Dilsizler ve Görevleri*'dir.

Eserin önsöz kısmında Osmanlı Devleti'nin cihanşümül devlet anlayışı ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Osmanlı Devleti'nde Fatih dönemi ile birlikte kademeli bir merkezi devlet anlayışı gelişmiştir. Bu süreçte Osmanlı hanedanı özeldense padişah maddi ve manevi bakımdan sıradan insanlar üzerine çıkarılıp olağanüstü bir konuma getirilmiştir. Öyle ki Osmanlı padişahları bu

² İlk baskı, 2008.

³ İlk baskı, 2011.

⁴ İlk baskı, 2015.

sıradan dışılıklarını divan toplantılarını perde arkasından izlemek, beyler ile yemek yememek, veziriazamı kendisine vekil yapmak vs. ile gösterdiler.

Eser önce *Osmanlı Sarayları* hakkında genel bir bilgi vererek başlamaktadır. İlk olarak devletin kuruluş döneminden itibaren merkez olarak kullandığı Yenişehir, Bursa, Edirne ve İstanbul sarayları verilmektedir. Bunlardan 1465-1478 tarihleri arasında yaptırılan Topkapı Sarayı, Osmanlı padişahlarının daimi ikametgâhları olmuş ve XIX. asrın ortalarına kadar tek merkez olma özelliğini korumuştur. Osmanlı Saraylarından sonra *Saray Sakinleri*'ne değinen Karadeniz, padişah ve ailesi, harem, enderun ve diğer saray görevlileri hakkında kısa ve öz bilgiler vermektedir. Ardından *Özel Diller* bölümüne geçen yazar, gizli dil, kuşdili, ıslık ile konuşma, argo dili, Nu Şu dili ve selam dili/aşk dili olarak kullanılan dilleri ele almaktadır. Bunların hangi bölgelerde konuşulduğu ve kullanılan dilden örnekler ayrıntılı şekilde bahsedilmektedir.

Böylelikle saray ve özel diller hakkında genel bir değerlendirme yapan Karadeniz asıl hedefi olan işaret dilinin sarayda hangi amaçla ve ne şekilde konuşulduğunu açıklamaktadır. Eserde işaret dili bir özel dil olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca dilsiz ve sağırın zorunluluk gereği hareketlere dayalı lisanları işaret dilidir. Gerçekte işaret dilini özel kılan ise zaruret gereği bu lisani konuşan sağır ve dilsizlerin konuşması değil, normal insanların farklı amaca yönelik bu dili kullanmalarıdır. Normal insanların bildiği işaret dili Osmanlı sarayında başta padişahlar olmak üzere diğer saray sakinleri tarafından özel olarak konuşulmaktadır. Sözle iletişimin kurulamadığı veya kurulmak istenmediği durumlarda çeşitli vücut hareketleri özellikle el ve kol hareketleri ile anlaşmayı temin eden iletişim biçimine *işaret dili* denir. Kitapta bu dilin eski Türkler arasında da kendilerine has bir takım işaretlerle kullandıklarına dair misaller verilmektedir. Örneğin; Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat-ı Türk'ünde "*Ol anın bile eligin imleşdi (O, onunla elle işaretleşti)*" şeklinde bir ifade kullanılır.

İşaret dilinin Osmanlı saraylarında konuşulmasının nedenine bakıldığında birkaç gerekçe sunulmaktadır. Bunlardan en önemlisi padişahın vakar ve azametli gösterilme çabasıdır. Bundan başka Osmanlı sarayındaki aşırı disiplin ve bu doğrultuda mevcut ölümcül sessizlik bu lisanın konuşulmasını zorunlu kılmıştır. Yine dilsiz ve sağırın dili olan işaret dilinin taklit sanatının ana unsurlarından olması, dolayısıyla sarayın ağır havasının dağıtılmasında bu şahısların doğuştan mecburen geliştirdikleri yeteneklerini sergilemeleridir. İşaret dilinin sarayda konuşulmasının bir başka nedeni de gizlilik gerektiren görüşmelerdir. Bu haremdeki valide sultan ve kadın sultanlar ile haberleşme, veziriazam ve şeyhülislam ile özel görüşme, bazı bilgilerin başkent dışında bulunan padişaha iletilmesi, saray içinde bazı istihbarat temini, önemli suçluların idam edilmeleri durumlarında istihdam edilen dilsizler ile iletişim kurma zorunluluğudur.

Osmanlı padişahları da Fatih döneminden itibaren giderek artan protokol kurallarına tabi olarak yaşamak zorunda kaldılar. Bu durum Kanuni devri ile birlikte cihanşümül devlet anlayışı gereği daha da ağırlaştı. Artık padişahlar giderek kendi kabuklarına çekilmiş, yakın çevresinden dahi uzaklaşmışlardır. Bu paralelde sarayda dışarıdan hiçbir kimsenin anlamadığı ve konuşmadığı bir özel dil geliştirildi. Bu dili başta padişah olmak üzere hemen herkes az çok öğrendi ve padişah ile işaretler yoluyla iletişim kurulmaya başlandı. Kanuni zamanı ve sonrasında padişahlar, elçileri sessizlik içinde kabul eder ve nadiren *peki* haricinde bir söz söylemek için ağızlarını açmazlardı. Resmi iş konuları haricinde hiçbir vezir konuşmaz, içoğlanları onun huzurunda mutlak bir sükûneti temin eder ve adeta parmak uçlarına basarak yürürlerdi.

Kitapta birçok devlet adamı ve seyyahın notlarında işaret dilinin sarayda konuşulması işlenmektedir. Bunlardan ünlü devlet adamı ve tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nushatü's-Selâtin adlı eserinden örnek verilmektedir. Gelibolulu, III. Murad'ın sarayda sedefin dibine saklanmış bir inci gibi tek başına tenhada durduğunu söyler. Onun bu tespiti Batılı gözlemciler tarafından da gözlemlenmiştir. Bunlardan Avusturya sefiri Schweigger, III. Murad'ın elçi kabulünden bahsederken padişahın aynı biçimde alçak bir sedirde uyur gibi oturduğunu,

konuşmadan etrafına bakmadan durduğunu, tıpkı ağaçtan yontulmuş bir heykele benzediğini, paşalarında taşlaşmış gibi yerlerinde kıpırdamadığını söyler. Batılı gözlemcilerin bu ve benzeri görüşlerinin aksine doğu memleketlerinde ise hükümdarın fazla konuşması hoş karşılanmamaktadır. Nitekim Nizâmülmülk Siyasetnamesi'nde padişahların devlet ileri gelenleri ile sık sık bir araya gelmesi, hükümdarın haşmet ve hürmetine zarar verdiğini ve onları kendisine karşı cesaretli kılabileceğini belirtir. Bu sebeple de padişahların yanlarında rahatça hareket edebileceği nedimler (soytarı, dilsiz, cüce) edinmek zorundaydılar.

Diğer taraftan işaret dilinin Osmanlı sarayında konuşulmasının en önemli gerekçelerinden birisi Osmanlı devlet protokolünün toplantılarının özellikle de padişah huzurunda yapılan görüşmelerin dünyaca meşhur bir disipline sahip olması ve bu doğrultuda sessizliğin en belirgin vasıf olmasıdır. Saygı varlığını bütün gücü ile sessizlikte hissettirmektedir. Birinci avludaki(dış avlu) sessizlik, insana fırtına öncesi gibi gelirdi. Yazar, Fransız araştırmacı Tournefort'tan verdiği örnekle sessizliğin sarayda ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Tournefort eserinde sarayda sinek uça dahi duyulabilecek bir sessizlik olduğunu, atların bile nerede olduklarının bilincinde olduklarını burada sokakta yürüdüklerinden daha yavaş adım attıklarını anlatır. Ayrıca Türk geleneği olarak devlet adamlarının hükümdarın yanında ondan izinsiz konuşmaları büyük saygısızlık sayılırdı. Devlet adamları bu nedenle padişahın huzurunda işaret dili ile konuşurlardı. Nitekim saray mensupları işaret dilini öğrenmek mecburiyetindeydiler. Bu bağlamda da sarayda sağır, dilsiz ve cüceler olmazsa olmazlardı. Sultanı eğlendirmekle görevli olan bu gruplar aynı zamanda işaret dilini içoğlanlarına öğretmekle yükümlüydüler. Sağır ve dilsizler bir nevi sarayda bu lisanı öğreten kadrolu elamanlardı.

Bu bakımdan Osmanlılarda Fatih döneminden itibaren dilsizlerin sarayda yaşamaya başladıklarını ve ilk etapta üst düzey özel görüşmelerinde veya kabul günlerinde kapı dışında görev yaptıkları bir gerçektir. Ancak dilsizlerin saraydaki sayıları, işaret dilini ne ölçüde kullandıkları ve görevlilerin bu dile vakıf olup olmadıkları ise belirsizdir. Bununla birlikte Karadenize'e göre sarayda ilk kez işaret dilinin konuşulması 1520 yılında Kanuni'nin iki dilsiz kardeşi saraya alması ile başladığı belirtilmiştir. Yine yazara göre işaret dili en mükemmel şekilde konuşulmaya ise IV. Murad döneminde başlanılmıştır. Keza bunun sebebi bahsi geçen hükümdarın sert bir mizaca sahip olması gösterilmektedir.

Eserde Osmanlı saraylarında konuşulan işaret dili bir sanat olarak da nitelendirilmektedir. Çünkü dilsizlerin işaret dilini normal konuşma kadar net ve süratle yapabildikleri görülmektedir. Bu netlik yazara göre sözle yapılan kadar açık, diğer bir ifadeyle gündüz ile gecenin farkı gibidir. Onların bu yetenekleri doğrultusunda da sarayda hükümdarın gizli kalması gereken konuşmalarını hariçten duyulmasını önlemek amacıyla sağır ve dilsizler görevlendirilirdi. Sarayda sakin dilsizlerin sayısı dönemine göre farklılık göstermekle birlikte ortalama otuz-kırk civarındadır. Saraydaki usule göre de aralarındaki en kıdemlisine *baş dilsiz* denilmektedir. Özellikle hem dilsiz, hem cüce hem de hadım iseler bunların değeri daha da artmaktadır. Padişaha sunulabilecek en kıymetli hediye bu üç özelliğe sahip birisidir. Bunun dışında modanın merkezi olan saray haricinde diğer elit tabakaların saray ve konaklarında bu lisan taklit edilmiştir. İşaret dilini kullanmak prestij vasıtası olarak görülmüştür. Ayrıca bu özel lisana saray haricindekiler *içeri (içerü) dil* demekteydiler.

Bununla birlikte dilsizlerin saraydaki konumları seçkin çevrelerde tartışılmıştır. Çünkü bunlar istihbarat faaliyetlerinde bulunup, siyasi idamların gerçekleştirilmesinde vazifelendirilirdiler. Yine padişahın harem ile haberleşmelerinde, önemli bir belgenin ya da mektubun devlet görevlilerine verilmesinde dilsizler görev yaparlardı. Ancak dilsiz ve cüceler aynı zamanda doğal hallerinden olan el, kol hareketleri, mimikler ve ses ile ustaca taklitler yaparak, başta padişah olmak üzere saray mensuplarını eğlendirerek onların üzerlerinden streslerini atmalarına yardımcı olurlardı.

Prof. Dr. Hasan Basri Karadeniz eserinin sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapmış ve kitabın sonuna koyduğu resimler ile okuyuculara görsel anlamda da bir portre çizmesine yardımcı

olmuştur. Eser Batılı diplomatların raporları, hatıratlar ve seyahatnamelerle zenginleştirilmiştir. Birçok örnekle batılı toplumların Osmanlı padişahı ve sarayı hakkında zihinlerindeki canlandırmalara yer verilmiştir. Yazar bu canlandırmaları işaret dilinin gereği olarak padişahın azametli ve vakar sahibi gösterilmesinden kaynaklandığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun yapılabilmesi için sessizlik ilkesinin benimsendiğini ve haberleşmenin de işaretlerle yapılma zorunluluğunun ortaya çıktığını belirtmektedir. Böylelikle daha önce Osmanlı tarihçilerinin doğrudan üzerinde durmadıkları işaret diline, Karadeniz tarafından dikkat çekilerek Osmanlı sarayına farklı bir bakış açısıyla yaklaşma imkânı vermektedir.

Kaynakça

Karadeniz, H.B (2017). *Osmanlı saray sakinlerinin konuştuğu özel lisan işaret dili*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

KÜTAHYA
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 1 enstitü, 11 fakülte, 1 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa fevran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.